

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of International Social Sciences

Cilt/Volume: 29

Sayı/Issue: 1

Ocak / January – 2019

ELAZIĞ

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

Cilt/Volume: 29

Sayı/Issue: 1

Ocak / January – 2019

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS İndex ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index and EBSCO

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702

e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two be annually in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
In the Journal, Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

Cilt/Volume: 29 Sayı/Issue: 1

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Editor in Chief

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

EDİTÖRLER

Editors

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

Doç. Dr. Hasan ŞENER

Doç. Dr. Süleyman İLHAN

YAZI İŞLERİ

Editorial Secretary

Mehmet ÜNSALDI

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80

0-424-237 00 00-3739

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128>

<http://dergipark.gov.tr/firatsbed>

Dizgi / Composition:

Mehmet ÜNSALDI

Baskı / Print:

Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495

ELAZIĞ - 2019

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Aydın ÇELİK (Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan ŞENER (Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Süleyman İLHAN (Fırat Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet YATKIN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ergün YILDIRIM (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Harry ROGGE (KNAG)

Prof. Dr. Karl DONERT (Liverpool Hope University)

Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahmut ATAY (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet AYGÜN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr. Ion LIHACIU (Al. I. Cuza University)

Sc. D. Prof. LU Aleksandr TSOI (Lodz University)

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of The Issue

- Prof. Dr. Âbide DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet AKSIN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe İRMİŞ (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet ORAL (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal CANPOLAT (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Esen GÜRBÜZ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret OTLU (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Gıyasettin AYTAŞ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA (Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan PEKER (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerem KARABULUT (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Köksal ALVER (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet DAĞ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut AYDIN (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüt TÜRK (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Mukadder ERKAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAKIRCI (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuriye SEMERCİ (Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Özlem ÇEVİK GÜÇYILMAZ (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep GÜNEŞ (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz FIRAT (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep HATUNOĞLU (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali ÜNAL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Bayram ÖZER (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Beyhan KANTER (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Doç. Dr. Cihad DEMİRLİ (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Doç. Dr. Davut KAPLAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Erhan DURUKAN (Trabzon Üniversitesi)
Doç. Dr. Göksel SAZCI (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülsün İŞSEVEROĞLU (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Yaşar KAZU (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Kadri Gökhan YILMAZ (Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet BAŞ (Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK (Yıldırım Bayazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Necmi GÖKYER (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Oktay BOZAN (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Onur KÖKSAL (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep DÜNDAR (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Reşat AÇIKGÖZ (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Sıtkı ULUERLER (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman İLHAN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Tuncay DİLCİ (Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin DOĞAN (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Yunus CERAN (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Zehra ARSLAN (Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Arkeoloji / Archaeology

Meral BAŞARAN MUTLU (Araştırma Makalesi)	
Maydos Kilisetepe Höyüğü M.Ö. 2. Binyıl Yerleşim Özellikleri <i>Settlement Characteristics of Maydos Kilisetepe Mound in the Second Millenium BC</i>	1
Abdulkadir ÖZDEMİR, Abdulvahap Onur BAMYACI (Araştırma Makalesi)	
Kuzeybatı Anadolu'da (Kıyı Troas Bölgesi) Kırsal Hayvancılık ve Arazi Kullanımı: Etnoarkeolojik Bir Bakış <i>Rural Stock-breeding and land-use at Northwestern Anatolia (Coastal Troad): An Ethnoarchaeological View</i>	17

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

Berna FİLDİŞ (Araştırma Makalesi)	
Yerli Edebiyatta Pozitivizm Etkisi: Bir Ara Nesil Mensubu Fazlı Necip ve 'Tebessüm'ü <i>The Effects of Positivism on Turkish Literature: Fazlı Necip, a Person of 'Interim Period' Generation, and His Booklet Tebessüm (Smile)</i>	27
Gülde ÇETİNDAG SÜME (Araştırma Makalesi)	
Bütünlüğe Ulaşma Yolunda Nasreddin Hoca ve Eşeği <i>On The Way To Reach Integrity Nasreddin Hodja And His Donkey</i>	49
Sibel BULUT (Araştırma Makalesi)	
Toplum-Birey-Cinnet Üçgeni ve Böcekleşen Yaşamlar: <i>Toplum Böceği</i> <i>Society-Individual-Gender Triangle and Life as an Insect: Toplum Böceği</i>	59
Zennure KÖSEMAN (Araştırma Makalesi)	
The Reflection Of The Imagery Of Coldness In Ann Beattie's "Snow" <i>Ann Beattie'nin "Kar" Adlı Kısa Kısa Hikayesinde Soğuk Imgelemin Yansıtılması</i>	71

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

Emine Zehra TURAN, Ali MEYDAN (Araştırma Makalesi)	
Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Din Kültürü Görüşleri <i>The Views of Social Studies Teachers About Religious Culture</i>	79
Mehmet KOCA, İsmail TÜRKÖĞLU (Araştırma Makalesi)	
Altıncı Sınıf Fen Bilimleri Dersi Hücre Konusunun Öğretiminde İstasyon Tekniği Uygulamasının Öğrencilerin Akademik Başarısına, Kalıcılığına ve Tutumlarına Etkisi <i>The Effect of the Application of Station Technique in Teaching the 6th Grade Science Lesson Cell Topic on the Academic Achievement of Students, Permanence and Attitudes</i>	91
Mehmet KOZAN, Müzeyyen BULUT ÖZEK (Araştırma Makalesi)	
BÖTE Bölümü Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeyleri ve Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılıklarının İncelenmesi <i>Examination of Department of CEIT Teacher Candidates' Digital Literacy Levels and Cyberbullying Sensitivities</i>	107
Necmi GÖKYER (Araştırma Makalesi)	
Lise Öğretmenlerinin Özyeterlik Düzeyleri: Elazığ İli Örneği <i>High School Teachers' Self-Efficacy Levels: Elazig Province Sample</i>	121
Nurcan TEKİN, Oktay ASLAN (Araştırma Makalesi)	
Öğretmen Adaylarının Sosyobilimsel Konulara Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Bakımından İncelenmesi <i>Investigation of Pre-service Teachers' Attitudes towards Socioscientific Issues with respect to Different Variables</i>	133
Nurşat BİÇER, Yakup ALAN (Araştırma Makalesi)	
Türk Soylulara Türkçe Öğretimi İle İlgili Çalışmalara Genel Bir Bakış <i>An Overview of Research on Teaching Turkish to People of Turkic Origin</i>	143

Tuncay DİLCİ	(Araştırma Makalesi)
Eğitim Bilimleri Örnekleminde Lisansüstü Eğitimin Niteliksel Boyutuna İlişkin Görüşler (Nitel Bir Çalışma) <i>Views on The Qualitative Dimension of Graduate Education in The Sample of Educational Sciences (A Qualitative Study)</i>	159
Vildan DONMUŞ KAYA, Burhan AKPUNAR	(Araştırma Makalesi)
Öğretim Etkinlikleri Modeli'ne Dayalı Çevrimiçi Öğrenme Ortamının Öğrencilerin Çevrimiçi Öğrenme Ortamına Yönelik Tutumlarına Etkisi <i>Effect of the Online Learning Environment Designed with Instruction Activities Model on Students' Attitudes of the Online Learning Environment</i>	181
İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences	
Asaf VAROL	(Araştırma Makalesi)
Afet Yönetimi, Afet Eğitimi ve Afet Farkındalığı: Amerika Örneği <i>Disaster Management, Disaster Education and Awareness in Disaster Management: American Example..</i>	193
Atilla YÜCEL	(Araştırma Makalesi)
İhracat Pazarlaması Stratejileri İle Firma Performansı İlişkisi <i>Relationship Between Export Marketing Strategies and Company Performance</i>	205
Esen ŞAHİN, Fatma KAYA	(Araştırma Makalesi)
Retro Pazarlama Kapsamında Tüketicilerin Retro Marka Eğilimlerinin Retro Marka Farkındalığına ve Retro Marka Güvenine Etkisi: Konya İlinde Bir Araştırma <i>Within Retro Marketing the Effect of Retro Brand Tendencies of the Consumers on the Retro Brand Awareness and Retro Brand Trust: A Research in Konya.....</i>	227
Hakan YILDIRIM, Murat KESEBİR	(Araştırma Makalesi)
Farklı Büyüklükteki Ekonomi ve Finansal Piyasalara Sahip Ülkelere Ait Borsa Endeksleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi <i>The Causality Relationship Between The Stock Market Indices Of Countries with Different Economies and Financial Markets</i>	249
Kadir KARTALCI	(Araştırma Makalesi)
Türkiye'de Devlet Muhasebesi Reformunda Güncel Gelişmeler <i>Current Developments In Government Accounting Reform In Turkey.....</i>	261
Rıza DEMİR	(Araştırma Makalesi)
Bir Performansla İlişkili Ücretlendirme Örneği: Akademik Teşvik Uygulaması ve Kamu Üniversitelerinde Çalışan Akademisyenlerin Uygulamaya Yönelik Görüşleri <i>An Example of Performance-Related Pay: Academic Incentive Application and Views of Academicians Working at Public Universities about Application</i>	277
Sevilay USLU DİVANOĞLU, Tuba USLU	(Araştırma Makalesi)
Astrolojinin Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi <i>Determination the Effect of Astrology on Consumer Behaviors.....</i>	299
İlahiyat / Theology	
Nesrişah SAYLAN	(Araştırma Makalesi)
Hurûf-I Mukattaa'nın Kıraatler Açısından İncelenmesi <i>Examination of The Syllable Letters in Terms of The Recitation Ways.....</i>	323
Sosyoloji / Sociology	
Figen KANBİR	(Araştırma Makalesi)
Mekân Hafızasında Aidiyet Arama Pratikleri: Boş Zaman Kültürü ve Deliler Kahvehanesi Örneği <i>Search Practices For Belonging In Space Memory: Leisure Culture and An Example Of Madmen Coffehouse.</i>	335
Ömer AYTAÇ, Mehmet TAN	(Araştırma Makalesi)
Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar <i>Theoretical Approaches on Frindship.....</i>	345
Süleyman İLHAN, Muhammet FIRAT	(Araştırma Makalesi)
Malatya'da Yaşayan Çingenelerde Sosyal Sermaye/Güven İlişkileri <i>Social Capital/Trust Relationships in Gypsies That Live in Malatya.....</i>	361

Tarih / History

Ayşegül KUŞ	(Araştırma Makalesi)
J. Macdonald Kinner'e Göre Kıbrıs: Mağusa, Larnaka, Lefkoşa <i>To J. Maddonald Kinner Cyprus: Famagusta, Larnaca, Nicosia</i>	381
M. Çağlar KURTDAS	(Araştırma Makalesi)
Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü <i>The Role of Intellectuals and Bureaucracy In The Ottoman Modernization Process</i>	399
Mehmet Korkud AYDIN	(Araştırma Makalesi)
Milli Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları <i>Realization of National Protection Law (1940) and Single-Party Period Practices</i>	413
Murat FİDAN	(Araştırma Makalesi)
Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Kullandığı 1862 Tarihli Gümrük Tarife Defteri: Amerika Örneği <i>The Customs Recipe of 1862 History of the Ottoman State is Used in Foreign Trade: The Example of America</i>	429
Mustafa ŞEHİTOĞLU, Rahmi DOĞANAY	(Araştırma Makalesi)
İran Kaynaklarına Göre Nazi Döneminde Almanların İran'daki Casusluk ve Propaganda Faaliyetleri <i>According to Iranian Sources German's Spying And Propaganda Activities In Iran During Nazi Period</i> ...	449
Muttalip ŞİMŞEK	(Araştırma Makalesi)
Alman Doğu Misyonunu'nun Diyarbakır'daki Yetim ve Sağlık Çalışmaları <i>Orphan and Medical Studias of the German East Missioin Diyarbakır</i>	467
Yunus EKİCİ	(Araştırma Makalesi)
Gürcistan'ın Bağımsızlığını Kazanması İle Birlikte Transkafkasya'da Türk-Gürcü İlişkilerinde Yaşanan Gelişmeler (1918-1920) <i>Developments in Turkish-Georgia Relations with Transmission in Geography with the Individuals of Georgia (1918-1920)</i>	477
Makale Yazım Kuralları / Writing Instructions for Papers	491

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 1-16, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 21.11.2018 **Kabul Tarihi:** 21.12.2018

MAYDOS KİLİSETEPE HÖYÜĞÜ M.Ö. 2. BİNYIL YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ¹

Settlement Characteristics of Maydos Kilisetepe Mound in the Second Millenium BC

Meral BAŞARAN MUTLU²

ÖZ

Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasında yer alan Maydos Kilisetepe Höyüğü'nde 2010 yılından günümüze kadar yapılan kazılarda ağırlıklı olarak Tunç Çağı'na tarihlenen sekiz tabaka tespit edilmiştir ve henüz ana kayaya ulaşmamıştır. M.Ö. 2. binyıl boyunca kesintisiz bir tabakalanmaya sahip olan höyüğün kazısı yapılan alanlarında yerleşim şeması, mimari gelenekleri ve yenilikleri, savunma ve özel işlevli yapıları hakkında bilgi edinilmiştir. Tabakaların başlangıç ve bitiş zamanları ile Troia tabakaları arasında kısmen bir paralellik olduğu tespit edilmiştir. M.Ö. 2. binyıla ait üst üste kurulan dört yerleşimin de planlaması Batı Anadolu'dan bilinen Anadolu Yerleşim Şeması'nın bir devamı niteliğindedir. M.Ö. 2. binyılın başlarında Maydos'un seramik ve küçük buluntuları Kuzeybatı Anadolu özellikleri gösterirken devam eden süreçte Balkanlardaki kültürlerle girilen ilişkinin bir sonucu olarak bu özelliklerin azaldığı anlaşılmıştır. Maydos ile Batı Anadolu, Ege, Orta ve Güneydoğu Avrupa kültürleri arasında kurulan kültürel bağlantılar, Kuzeybatı Anadolu'nun tarihöncesi bilgilerinin yeniden değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tunç Çağı, Çanakkale Boğazı, mimari, savunma yapıları, özel işlevli yapılar.

ABSTRACT

In the excavations of Maydos-Kilisetepe mound on the European side of the Dardanelles since 2010, eight layers have so far been identified dating from the Bronze Age onwards, even though the bedrock has not yet been reached. The excavated areas yielded a continuous stratification throughout the 2nd millennium, as well as information about the settlement scheme, architectural traditions and innovations, defense and special structures was obtained. It has been confirmed that there is a partially parallelism between Troy and Maydos in terms of the beginning and ending times of the layers. The planning of the four settlements of the 2nd millennium BC is a continuation of the Anatolian Settlement Scheme known from Western Anatolia. While at the beginning of the 2nd millennium BC, the Maydos ceramic and small finds were under the influence of Northwest Anatolia, at the ongoing process, these characteristics have been seen to decrease as a result of the relationship with the cultures in the Balkans. The cultural links between Maydos and Western Anatolia, Aegean, Central and Southeast European cultures allow the re-evaluation of prehistoric knowledge of Northwest Anatolia.

Keywords: Bronze Age, Dardanelles Strait, architecture, defense structures, special function buildings.

Giriş

Maydos Kilisetepe Höyüğü Çanakkale İli'ne bağlı Eceabat İlçesi'nde, Çanakkale Boğazı kıyısında yer alır (Şek. 1). Dairesel formdaki höyüğün orijinal sınırları yakın dönemde imar faaliyetleri yüzünden korunamamıştır. Batısından modern sokak geçen höyüğün geri kalanı günümüz evleri ile çevrilidir. Mevcut kazı sahasının boyutları 165 x 150 m civarında olup denizden yüksekliği 33 m'dir. Günümüzde Çanakkale Boğazı kıyısına 250 m mesafede yer alan höyüğün kuzeyinden ve güneyinden mevsimlik iki dere akmaktadır. Höyüğün 1-1,5 km kuzeyinde Kilye koyu, 7,5 km batısında Ege Denizi kıyısındaki Kabatepe Limanı yer alır, Troia ise kuş uçuşu 28 km mesafededir.

¹ Bu konuyu çalışmama izin veren Doç Dr. Göksel Sazcı'ya teşekkür ederim. Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (Proje No: SDK-2015-597) ve TÜBİTAK 2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Bursu Programı kapsamında desteklenen "M.Ö. 2. Binyıl Kuzey Ege Kültürel İletişim Ağı İçinde Maydos Kilisetepe Höyüğü" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

²Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ÇANAKKALE; e-posta: meral.basaran@gmail.com

Yerleşim Çanakkale Boğazı kıyısına kurularak hem akıntı ve rüzgârların etkisiyle dışarıdan gelecek etkilere karşı korunaklı, hem de boğazı kullanmak isteyenler veya zorunda olanlar yüzünden stratejik bir konuma sahip olmuştur ve bu sayede çağlar boyunca farklı kültürler tarafından tercih edilmiştir.

En erken M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklardan (Ps-Skymnos: 709; Herodotos VII: 33), 19. yüzyılın başlarına ait gravür (Choiseul-Gouffier 1822) ve 20. yüzyılın başlarına ait fotoğraflardan bilindiği üzere Maydos günümüze kadar neredeyse aynı isimle anılmıştır (Sazcı 2008, 4). 2010 yılından itibaren yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarının ilk sonuçlarına göre ise höyüğün M.Ö. 3. binyıldan M.S. 20. yüzyıla kadar iskân gördüğü ortaya konmuştur (Sazcı 2012a; 2012b; 2013; 2014; 2015; 2016; Chabot- Aslan ve Sazcı 2016; Sazcı ve Başaran-Mutlu 2017; 2018a-b; Başaran-Mutlu 2018a). Yakın geçmişe kadar Kuzeybatı Anadolu'nun tarih öncesi hakkındaki bilgiler Troia yerleşmesinden gelirken (Blegen vd. 1950; 1951; 1953; 1958; Korfmann 2006) Maydos kazıları ile beraber artık Troia'dan elde edilen bilgiler sorgulanabilir hale gelmiştir. Ayrıca höyükteki Tunç Çağı tabakaları Anadolu, Ege ve Avrupa kültürleri ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır.

Maydos'un mimari özelliklerinin tanımlandığı ve kültürel etkileşimi gösteren bulgular ile iletişim ağları içindeki konumunun sorgulandığı doktora çalışması sayesinde (Başaran-Mutlu 2018a) Maydos'ta M.Ö. 2. binyıl boyunca yaşayan topluluğun devamlılığı ve değişimleri tespit edilebilmiştir. Antik adı Trakya Kersonesi (Chersonesos) olan Gelibolu Yarımadası üzerinde yer alan Maydos'un kökeni, hem M.Ö. 2. binyıl boyunca Batı Anadolu'dan bilinen Anadolu Yerleşim Şeması'na (Korfmann 1983; Fidan 2013) uygun bir gelişim göstermesi, hem de M.Ö. 3. binyıl sonu M.Ö. 2. binyılın başlarında Troia ile benzer (Blegen vd. 1951) seramik özelliklerine sahip olması sayesinde Troas'a ve Batı Anadolu'ya bağlanmaktadır. Ancak takip eden süreçte mimari uygulamalar genel itibarıyla Batı Anadolu özelliklerini yansıtmaya devam ederken seramik ve küçük buluntularda bir değişim başlar. Bu değişim aynı zamanda Troia'da sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda düşüşün yaşandığı M.Ö. 2. binyıl başlarına (Blum 2002; Sazcı 2005) denk gelmesi bakımından da önemlidir. M.Ö. 2. binyılın başlarından ortalarına kadar Maydos'ta Trakya'dan Orta Avrupa'ya kadar yayılan kültürlerle iletişim ağı içinde olduğunu gösteren bulguların sayısı artmıştır. Bu süreçte Maydos konumunun sağladığı avantaj sayesinde Çanakkale Boğazı'ndaki geçişleri kontrol eden bir konuma gelmiş olmalıdır. Troia'nın bölgede tekrar güçlendiği M.Ö. 2. binyılın ortalarında (Korfmann 1995; Becks 2002; 2006) Maydos'ta üst üste yangınların ardından M.Ö. 2. binyılın son çeyreğine kadar zayıf bir yapılaşma, M.Ö. 2. binyılın sonlarında ise yabancı kültür öğeleri ile beraber geleneksel yerleşim şemasında bozulma tespit edilmiştir.

Tabakalanma

Kazı çalışmaları höyüğün batı ve kuzeybatı yamacı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmaların bu alanda sürdürülmesinin nedeni, höyüğün batı tarafında 1980'li yıllarda toprak çekilmesi sonucu oluşan kesitten faydalanarak stratigrafiyi belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda en güneydeki açmada 32.50 m'den en kuzeydeki açmada 24.25 m aralığına kadar basamaklı bir şekilde kazı yapılmıştır. Kuzeyde yer alan D3/2 açmasının kuzeydoğu köşesindeki küçük sondajda söz konusu derinliğe inilmiş fakat ana toprağa henüz ulaşılamamıştır. Sondajdan elde edilen bilgilere göre en erken tabaka Erken Tunç Çağı 3'e aittir ve höyüğün bu kısmında en az 4 m daha kazılmayan kültür dolgusu bulunmaktadır.

M.Ö. 3. binyıl sonundan M.S. 20. yüzyıl başlarına kadar neredeyse kesintisiz bir şekilde iskân gören höyükte sekiz tabaka tespit edilmiştir. Roma rakamlarıyla adlandırılan her bir tabakanın içindeki evreler küçük harflerle, mimarideki yenilemeleri ifade eden alt evreler numaralarla yukarıdan aşağıya doğru isimlendirilmiştir. En üstten itibaren I. tabaka Bizans-Yakın Dönem, II. tabaka Klasik-Hellenistik Dönem, III. tabaka Geometrik- Arkaik Dönem, IV. tabaka Erken Demir Çağı, V. tabaka Geç Tunç Çağı, VI. tabaka Orta Tunç Çağı, Geç Dönem, VII. tabaka Orta Tunç Çağı, Erken Dönem, VIII. tabaka Erken Tunç Çağı'nı temsil etmektedir.

Maydos Kilisetepe Höyüğü M.Ö. 2. Binyıl Yerleşimleri

Mimari gelenekler, doğaya uyumun ve birlikte yaşamının bir gereği olarak ortak yaşanmışlığın, çözümlerinin, hafızanın ve tercihlerin sonucunda zaman içinde oluşur. Bu yüzden de bir sürekliliği vardır, yani o toplumun geçmişine, o anına dair izler barındırır ve geleceğini etkiler. Bu aynı zamanda doğal ve kültürel faktörler nedeniyle sürekli geliştiği, yenilendiği ve değiştiği anlamına da gelir. Dolayısıyla Maydos'ta M.Ö. 2. binyıl boyunca yaşayan toplumun kültürel kimliği ayrıca farklı kültürlerle olan etkileşimi ile ilgili çıkarımlarda bulunmak için öncelikle mimari gelenekler tespit edilmiştir. Bu doğrultuda tamamlanan doktora çalışması ile birlikte Maydos Kilisetepe Höyüğü'nde M.Ö. 2. binyılın başından sonuna kadar geçen dönemde dört yerleşim tespit edilmiştir (Şek. 2) ve bu yerleşimler erkenden geçe doğru VII, VI, V ve IV. tabakalar ile temsil edilir. Aralıksız bir şekilde üst üste kurulan tabakalar boyunca Maydos Kilisetepe halkının kültürel devamlılığındaki ve değişimindeki süreç açık bir şekilde gözlenmektedir.

Höyüğün batısında yürütülen çalışmalarda M.Ö. 2. binyıl boyunca kullanılan yerleşim şeması ve mimari teknikler hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur. Buna göre höyüğün dairesel formuna uygun bir şekilde VII. tabakadan itibaren yerleşimler radyal açımlıdır. Höyüğün çevresi boyunca yan yana dizilen, dikdörtgen veya trapez planlı, taş temel üzerine kerpiçten mekânlar çoğunlukla ortak duvarları kullanır. Tabakalar boyunca duvar örme teknikleri gelişim göstermiş, M.Ö. 2.binyıl başından sonlarına kadar duvar kalınlıkları her tabakada artmıştır. Savunma duvarı niteliğindeki arka duvarlar her bir yerleşim için farklı biçimlerde ve kalınlıklardadır. Maydos'un Anadolu kökleriyle bağlantısını gösteren bu inşa geleneği içinde zamanla yeni öğeleri de görmek mümkündür. Bu yeni öğelerden dik taş duvar örgüsü ve bezemeli duvar kaplaması (rölyefli kerpiç) gibi bazıları farklı kültürlerle girilen ilişkiye bağlı olarak etkileşim veya farklı kültürden gelen bir grubun buraya yerleşmesi sonucuyla oluşabileceği gibi; iç öğelerdeki yenilikler veya duvar örgü tekniklerinin gelişmesi gibi bazıları da yerel halkın çevresel veya kültürel edinimleri sonucu gelişebilir. Kuşkusuz bu önerileri kanıtlamak için daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu yazıda ise sadece M.Ö. 2. binyıl tabakalarının genel yerleşim özellikleri tanımlanacaktır.

VII. Tabaka, Orta Tunç Çağı, Erken Dönem

M.Ö. 3. binyılın sonu M.Ö. 2. binyılın başına tarihlenen VII. tabakaya ait kazılan alanlar höyüğün kuzeybatı yamacı kenarında D3/2 ve D3/4 açmalarında yer alır (Şek. 3). Şu ana kadar yapılan çalışmalarda tabakanın dört yapı evresi (VIIId-a2) tespit edilmiştir. Ayrıca tabakanın en üstünde terk etme evresi veya geçiş evresi olarak değerlendirilen bir evrenin (VIIa1) daha varlığı söz konusudur. Tabakanın başlangıcı, tabakanın hemen altındaki ocaktan alınan bir C14 tarihi neticesinde M.Ö. 2060'dan sonra başlar ve VI. tabakadaki C14 tarihlerine göre M.Ö. 1900-1770 aralığında son bulur (Şek.2). VII. tabakayı Ege kronolojisine göre Orta Tunç Çağı'nın erken dönemine tarihlemek mümkündür. Seramikler üzerine yapılan ön değerlendirmeler de radyokarbon tarihleri ile örtüşerek VII. tabaka ile Troia IV ve V arasında kuvvetli bir benzerliğin olduğunu doğrular.

VII. tabakaya ait kültür dolgusu höyüğün kuzeybatı yamacı kenarında dar bir alanda kazılmıştır. Kazılan alan aynı zamanda Orta Tunç Çağı'nın erken dönemine ait yerleşimin de kenarını temsil etmektedir. Dört farklı iskân evresinin tespit edildiği alanda yerleşimin savunma duvarı ve ona bitişik halde inşa edilen yapıların bir kısmı açığa çıkarılmıştır. VIII. tabakada inşa edilen 3,60 m genişliğindeki savunma duvarı bu tabakada daraltılarak tekrar kullanılmıştır. Ancak bu kısımdaki yoğun yamaç akıntısı VII. tabakadaki duvarı kısmen tahrip etmiştir. Savunma duvarı ile ilgili en önemli bilgi, testere biçiminde çıkıntılara sahip olmasıdır. Bu veri bölgenin mimarlık tarihi açısından oldukça önemlidir, çünkü Maydos VIII/VII tabakalarının çağdaşı olan Troia IV ve V dönemlerinde savunma duvarlarının nasıl olduğu bilinmez (Blegen 1951). Troia'nın surlarındaki testere biçimindeki çıkıntılar Troia VI döneminde de vardır (Blegen vd 1953; 1958; Klinkott 2004; Becks 2002; 2006), ancak Troia VI savunma duvarı bu tipte inşa edilen duvarların gelişkin formuna bir örnektir. Troia VI öncesinde bölgede bilinen Troia I - III dönemlerine ait savunma duvarlarında ise testere dışı şeklindeki çıkıntılar görünmez (Blegen vd. 1950). Bu bağlamda Maydos'tan elde edilen

bu yeni bulgu, bölgedeki savunma duvarı yapım geleneğinin gelişimi hakkında önemli bir bilgi sunmaktadır.

Savunma duvarına dikey açı ile bitişik olarak inşa edilen yapılar, tabakanın her bir evresinde aynı konumda ve özellikte, höyüğün kenarından merkezine doğru, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda inşa edilmiştir. Yan yana inşa edilen, ortak duvarları kullanan ve en az iki odası olan bu yapılar, taş temel üstüne kerpiç duvarlıdır. VII. tabakanın son iskân evresi (VIIa2) eski evrelere göre daha geniş bir alanda kazılmıştır, aynı zamanda bu evrede iç öge ve kültürel iletişim açısından önemli bilgiler edinilmiştir. Bu evrede ilk kez bir mekânın içinde kubbeli fırın ve ocağa ait kalıntılar ile *in situ* birçok buluntuya rastlanmıştır. Aynı zamanda mekânın bir duvarının dışına sonradan taşlarla kaplama yapılmıştır. Söz konusu mekânın bitişiğindeki bir başka mekânın çok küçük bir kısmı kazılabilmektedir, ancak yine de bu mekânın içinde *in situ* kaplar ele geçmiştir. Tabakanın son yapı evresinin bazı kısımlarında yangın izlerine rastlanmıştır. Tabakaya ait son evrenin ardından oluşan dolguda (VIIa1) mimari öğeye rastlanmamış, bununla beraber bazı *in situ* kapların bulunması yaşamsal devamlılığın varlığını göstermiştir.

VI. Tabaka, Orta Tunç Çağı, Geç Dönem

VI. tabaka Orta Tunç Çağı'nın geç dönemini temsil eder. VII. tabakanın güneyindeki D3/4, D3/3 ve D4/1 açmalarında ve kuzeyindeki D3/1, D3/2 ve D2/4 açmalarında yerleşime ait mimari öğelere rastlanmıştır (Şek. 4). VI. tabaka iki alt evreli iskân evresine (VIb2 ve VIb1) ve bir terk etme evresine (VIa) sahiptir. Altta b evresinden alınan üç radyokarbon örneği de M.Ö. 1850-1770 yılları arasını vermiştir (Şek.2). Seramiklerle ilgili yapılan ön değerlendirmeler Maydos VI. tabakanın genel olarak Troia'dan farklı olduğunu, bununla beraber Troia V ve Troia VIa seramiklerine hem mal hem de form bakımından benzeyen kapların da bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla VIb evresinin Troia VI'nın öncesinde başladığı ve Ege kronolojisine göre Orta Tunç Çağı'nın geç safhasına ait olduğu, VIa evresinde bulunan Lianokladhi gobleti sayesinde tabakanın Geç Tunç Çağı'nın başlangıcında sonlandığı anlaşılmaktadır.

VII. tabakanın güneyindeki basamak açmalarında VI. tabaka yerleşiminin kuzeybatı sınırını belirleyen savunma duvarı ile ona bitişik olarak inşa edilen mekânlar yerleşim dokusu hakkında bilgi vermiştir. Buna göre VI. tabaka dairesel formlu bir yerleşim formuna sahiptir ve çevresindeki kalınlaştırılmış duvara bitişik vaziyette yan yana mekânlardan oluşmaktadır. D4/1 açmasının batısından itibaren kuzeydoğuya doğru D3/3 ve D3/2 açmalarından geçen, girinti ve çıkıntılara sahip duvar hem yerleşimin savunma duvarı hem de mekânların arka duvarıdır. Güneybatı-kuzeydoğu yönünde 14.50 m uzunluğunda tespit edilen bu duvar, 1.50 m genişliğinde taş örgü ile inşa edilmiştir. Duvarın dış tarafı yüz vermez ve düzensiz bir hattı vardır, taşlar dizilerek değil gelişigüzel atılarak örülmüş gibi görünmektedir. Bu görüntü duvarın uzun bir süre açıkta kalması sebebi ile oluşmuş olabilir. Kuzeydoğu yönünde devam etmesi beklenen duvar, D3/4 açmasındaki yamaç akıntısı nedeniyle tespit edilememiştir. D4/1 açmasında kalan güneybatı kısmının üzerine ise V. tabaka duvarları oturmaktadır. Savunma duvarının iç kısmındaki yapılar, ortak duvarları kullanan taş örgülü dörtgen mekânlardan oluşur. VIb evresinin erken döneminde (VIb2) yerleşim planının oluşturulduğu bir sonraki dönemde (VIb1) ise mekân içlerinde bazı yenilemeler yapıldığı anlaşılmıştır.

VI. tabakada bir yapı diğerlerine göre daha geniş alanda kazılmıştır. Yapının tamamı kazılmasa da mevcut haliyle ön oda (602), ana oda (603) ve arka oda (604) olmak üzere üç odası bulunmaktadır (Şek. 4). Uzun dikdörtgen planlı yapı diğer tüm M.Ö. 2. binyıl tabakalarındaki yapılardan farklı olarak yerleşimin kenarına paralel yerleştirilmiştir. Batısında ve doğusunda yapının yan duvarlarını ortak kullanan iki oda yer alır. Batısındaki oda (601), savunma duvarına yaslı uzun dar planlıdır ve depo olarak kullanılma ihtimali vardır. Bu odaya geçiş yeri tahrip olmuştur. Doğusundaki oda (605) dikdörtgen planlıdır ve kısmen kazılmıştır. Odada ortak duvara yaslı fırın ve taş platform yan yana bulunmaktadır. Yapının kuzeyinde dar bir geçitten sonra başka bir odanın daha duvarı kısmen tespit edilmiştir.

Üç odalı yapının içinde günlük yaşamın sürdürülmesi ile ilgili bulgular ele geçmemiştir. Yapının iki yanında bulunan uzun yan duvarlar taş ile örülmüştür. Yapının ilk alt evresinde 603 no'lu mekâna giriş 1.80 m genişliğinde iken sonraki alt evrede 2.80 m'ye genişletilmiştir. Oldukça geniş bir aralığa sahip olan mekâna kolay erişim sağlanması, geçişlerin serbest olduğunun ve giriş çıkış trafiğinin fazla olduğunun da bir ifadesi olabilir. Ayrıca ana odaya giriş alanında iki tarafta iki boyunlu çömlek ve çömleklerin etrafında küçük buluntular ele geçmiştir. 603 no'lu mekânın içinde girişin karşısında basamaklarla yükseltilmiş platform ve platformun yükseldiği tarafın önünde en az iki taraftan kapatılmış bir bölme veya tekne bulunmaktadır. Bölmenin dip kısmına dışarıdan görülmeyecek şekilde bir çanak konulmuştur. Yapının arka tarafında bulunan mekâna (604) geçiş yeri tespit edilmemiştir. Dökme kil duvar belli bir seviyeye kadar yükseltilmiş olmalı, mekâna platformun yanından veya duvarın üstünden giriliyor olmalıdır. Bu yapıda nedeni açık olmayan bir sebeple insanların bir araya geldiği ve bir takım eşyaların buraya bırakıldığı, adandığı, bağışlandığı veya bu eşyaların burada toplandığı yorumu yapılabilir.

Höyüğün alt kısmında, VII. tabakanın kuzeyinde, D3.1, D3/2 ve D2/4 açmalarında yer alan diğer savunma duvarı eğimin başladığı kodlardan itibaren höyük yamacı boyunca örülmüştür. Söz konusu duvar tek sıra kabuk şeklinde, düzgün kesme kireç taşlardan basamaklı bir şekilde inşa edilmiştir. Höyüğün yamacını kaplamak için ve höyüğün eğimine uygun olarak şevli inşa edilen duvar 2 m yüksekliğe kadar takip edilmektedir. Söz konusu duvar kuzeydoğu uçta kenar yaparken güneybatı yönündeki devamı tamamen tahrip olmuştur. Kuzeydoğu uçta duvarın kenar yapması bu kısmın yerleşimin girişi olduğunu göstermektedir. Ayrıca kapının muhtemel seviyesinin 23,60 - 24 m aralığında olması, kapıdan ortalama 6,5 m mesafedeki ve 28 m kodundaki VI. tabaka seviyesine erişmek için dik bir rampanın veya merdivenin olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu tabaka önceki dönemin devamı niteliğindedir. Bununla beraber yerleşim planı anlamındaki farklılığı bir yapının yerleşim kenarına dik olarak değil de yatay olarak yerleştirilmesidir. Teknik anlamdaki farklılık ise duvar örgü tekniğinin gelişmesi ve taş duvarın kullanılmasıdır. Bu dönemde fırın ve platform gibi mekan içi öğeler artmış, ayrıca ritüel ile ilişkilendirilebilecek öğeler de tespit edilmiştir. VIb'nin iki alt evresinde de yangın izleri mevcuttur. VIb1 sonundaki yangından sonra, en azından höyüğün bu kısmındaki mekânların kullanılamaz hale geldiği ve bu mekânların bir süre atıl halde beklediği, taban üzerinde oluşan dolgu üzerine yıkılan duvarlardan anlaşılmaktadır. Bir sonraki evrede (VIa) yıkıntılar üzerine devam eden yaşam izlerini takip etmek mümkün olmuştur. Söz konusu yaşam izleri VIb'ye ait yıkıntıların üzerine kurulan zayıf yapılaşmadan ibarettir. Ancak bu zayıf izle birlikte tabakanın sona erdiği de anlaşılmaktadır.

V. Tabaka, Geç Tunç Çağı

V. tabaka, Troia VI ile çağdaş, Geç Tunç Çağı yerleşimi olarak tanımlanmaktadır ve bölgeler arası etkileşimin arttığı bir zamanı ifade eder. Tabakanın üç ana evresi bulunur. Vb ve Va evrelerinden alınan toplamda dört radyokarbon tarihi M.Ö. 1745-1620 ile M.Ö. 1340-1305 yılları arasında vermiştir (Şek. 2). V. tabakada sadece birkaç seramik formu Troia VI ile benzerlik gösterir, bunun dışında Troia'dan tamamen farklı bir kap repertuarına sahiptir.

V. tabakanın en erken evresi Vc olarak adlandırılmıştır ve sadece D3/4 açmasındaki çukurlar ile temsil edilir. Bu açmadan anlaşıldığı üzere VI. tabaka sakinlerine ait yerleşimin kalıntıları yeni bir yerleşim düzeni için düzlenmiştir. Vc evresinin V. tabakanın iskân evresi (Vb) ile mimari anlamda bir bağlantısı veya kendine ait ayrı bir yerleşim dokusunu gösteren herhangi bir yapılaşma henüz tespit edilmemiştir. Ancak VI. tabakanın tamamen kullanımının sona ermesi bu evreye ait bazı buluntuların Vb ve a evresindeki buluntularla benzerlik göstermesi, bazı buluntuların ise sonraki evrede gelişerek kullanılması bu evreyi V. tabakaya bağlamaktadır. Bu evre yeni yaşamın etkilerini göstermeye başladığından yeni tabakanın kuruluş aşaması olarak değerlendirilebilir. Bu evrede yedi adet, ortalama 1 m çapında ve kenarları 5 ile 10 cm kalınlığında kil ile sıvanmış çukur (1-7) tespit edilmiştir. Bazılarının tabanlarına kül dökülmüş, bazılarının ise kil ile sıvanarak birkaç kez daha kullanıldığı anlaşılmıştır. Kil sıvalı çukurlardan başka dört adet sıvasız, ortalama 50 cm genişliğinde

ve daha sığ çukurlar da bulunmaktadır. Bu çukurlar, D3/4 açmasının kuzey kısmı tahrip olduğundan sadece açmanın güney yarısında tespit edilmiştir.

Vb evresi tabakanın iskân evresidir ve tabaka hakkında en fazla bilgiyi veren evredir (Şek. 5). Evrenin mimari öğeleri D3/4, D 4/1, D4/2, D4/3 ve D4/4 açmalarında tespit edilmiştir. Bu tabakanın yerleşim dokusu ve mimari özellikleri VII. tabakadan itibaren gelişerek devam eder. Yerleşim VI. tabanın savunma duvarı üzerine oturtulan kalınlaştırılmış arka duvarlarla çevrelenmiştir. Mekânlar söz konusu savunma duvarına dik bir şekilde yan yana yaslanan, dikdörtgen planlı ve höyüğün merkezine doğru daralan yapılardan veya açık alanlardan oluşmaktadır. Taş temel üzerine kerpiçten örülen yapıların duvarları bezemeli duvar kaplaması (rölyefli kerpiç) olarak adlandırılan kaplamalarla süslüdür (Başaran-Mutlu 2018a).

Kazılan alanlarda Vb evresinin üç yenileme evresi geçirdiği anlaşılmıştır. İlk alt evreye (Vb3) ait şiddetli bir yangın geçirmiş tabandan alınan radyokarbon tarihi M.Ö. 1745-1620 yıllarını vermiştir. İkinci alt evreye ait (Vb2) yine yangın geçirmiş bir mekândan alınan biri tahıl diğeri odundan iki örnek yaklaşık olarak aynı sonucu, M.Ö. 1685-1520 yıllarını vermiştir.

Bezemeli duvar kaplamaları ile kaplanan yapılardan biri (502) diğerlerine göre ön plana çıkmaktadır. Bu yapının denize göre konumuna bakıldığında höyüğün arka kısmında olsa da iki katlı olma ihtimali yüksektir. Höyüğün merkezine doğru daralan yapının ön kısmı kazılmayan alanda kalmıştır. Kalınlaştırılmış arka duvarı, VI. tabaka savunma duvarı üzerine oturtulmuş olup V. tabakanın savunma duvarını oluşturmaktadır. Yapı güneyindeki diğer mekânlardan açık alan ile ayrılmaktadır. Açık alanda yapının yan duvarına dayalı bir ışık alanı yer alır. Kuzey bitişiğinde ise sadece en alt evrede kullanılan, duvarları dökme kilden küçük bir mekân kısmen korunmuştur. Duvarlarında ve tabanındaki kil yalıtımdan ve duvarlarının ince olmasından ötürü bu mekânın depolama alanı olarak kullanılma ihtimali yüksektir. Dolayısıyla, 502 no'lu yapının çevresindeki diğer yapılarla konumuna bakıldığında, ön kısmı henüz bilinmediğinden ve kuzeyi tahrip olduğundan kesin bir ifade kullanmak zor olsa da kısmen de olsa bağımsız bir yapı olduğunu söylemek mümkündür.

Mevcut haliyle tek odalı, dikdörtgen planlı büyük bir yapı olan (minimum 43 m²) 502 no'lu yapının duvarları da diğer yapılara göre farklılık göstermektedir. Yapının güneyindeki yan duvarı (12) evrenin en geniş duvarıdır, kuzeyindeki yan duvarı (45) ise dik taşlar kullanılarak örülmüştür. Yapının iki alt evresi kazılmıştır. Alttaki evrede mekânın güneyindeki duvarına ortalama 1 m mesafede ve aralıklarla taş platform, *in situ* depolama kapları, ocak kalıntıları ele geçmiştir. Yangından sonra bu kalıntıların üzeri kapanmıştır. Evrenin son alt evresinde ise mekânın taban seviyesi üzerinde herhangi bir iç öğeye rastlanmaz, ancak mekânın duvarları kilden bezemeli duvar kaplamaları ile kaplanmıştır. Evrenin sonunda çıkan şiddetli yangında 12 no'lu duvarın taş örgü kısmı Vb1 alt evresi sonunda mekânın içine doğru yıkılırken, kerpiçten olan kısmı üzerindeki bezemeli kil kaplamalarla birlikte açık alana doğru yıkılmıştır. Duvar örgüsü bozulmadan yıkılan duvarın 7 taş sırası kesin olarak sayılabilmektedir. Ayakta kalan duvardaki taş sıralarının yüksekliği de göz önüne alındığında taş duvarın tabandan itibaren en az 140 cm yüksekliğe kadar devam ettiği hesaplanmıştır. Kilden bezemeli duvar kaplamalarının ön yüzü yukarı bakacak şekilde düştüğünden, bunların 502 no'lu yapının iç kısmına kaplandıkları sonucuna varılmıştır. Etrafındaki diğer mekânlardan plan ve teknik anlamda farklı olan ve diğer mekânlara göre oldukça fazla sayıda, egzotik denilebilecek kültürel öğelerle süslü ve kısmen bağımsız olan bu yapı dönemin önemli yapılarından biri olmalıdır.

Açık alanın güneyinde bir yapı kompleksi bulunmaktadır. Yapı kompleksi üç odalı bir yapı ve bu yapı ile bağlantılı ek odalardan oluşmaktadır. Kuzeyindeki açık alanda üç odalı yapının yan duvarına bitişik bir ışık alanı bulunmaktadır. Üç odalı yapının arka odasının (504) batısı kazılmayan alanda kaldığından yapının arka duvarı, yani yerleşimin savunma duvarı bu kısımda takip edilmez. Bu oda yangın geçirdiğinden evrenin ilk alt evresine ait *in situ* buluntular ile iç mekân öğeler tespit edilebilmiştir. 504 no'lu mekân 505 no'lu mekândan bir kapı ile ayrılır. Mekânın bir köşesinde içinde bol sayıda karbonlaşmış tahıl tanesi olan dökme kil duvarlı silo, bir köşesinde taş sırasıyla çevrili

işlik alanı kapının hemen yanında kenarları ince bir kil sıva ile yükseltilmiş tekne/ platform bulunmaktadır. Söz konusu platformun üzerine kaplanan kil parçaları çizi ve boya ile bezenmiştir. Bu durum mimaride bezemeli kaplamaların Vb evresinin başından beri kullanıldığını göstermektedir. Yangının ardından oda bir sonraki alt evrede kullanıma kapanmış son alt evrede ise tekrar kullanılmıştır. Üç odalı yapının orta odası (505) ile arka odası arasındaki kapı ilk yangından sonra kapanmıştır. İkinci alt evrede odanın bir köşesine sil sıvalı bir silo inşa edilmiştir. Evrenin son alt evresinde mekânın diğer köşesine bir fırın yapılmıştır. Yapının ön odasının (506) kullanımı hakkında fazla bilgi elde edilememiştir, ancak bu yapı son alt evredeki yangının izlerini barındırmaktadır. Üç odalı yapının güneyindeki dar alanda iki farklı mekâna ait bilgiler elde edilmiştir. Bunlardan bir tanesine 504 no'lu odadan erişim sağlanır ve içinde depolama kapları bulunan küçük bir depo odası (507) görünümündedir. Diğerine (508) büyük ihtimalle 505 no'lu mekândan ulaşılmaktadır. Ancak bu kısım tahrip olmuştur. 508 no'lu mekânda Vb2 alt evresine ait büyük bir yangının izlerine rastlanmıştır. Mekânın içinde iki ahşap dikme ve hatıl izleri, bol sayıda tahlül tanesi ele geçmiştir.

Va evresi V. tabakanın terk etme sürecini ifade eder. Bu evrede ele geçen bazı buluntular Vc ve Vb'deki buluntularla benzerlik göstermektedir. Bu evre dar bir alanda tespit edilmiştir. Vb evresine ait bir mekânın kullanımı sona erdikten sonra bir kısmının atık alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiş, bazı alanlarda ise tahrip olmuş duvar parçaları ve yaşam düzlemleri ortaya çıkarılmıştır. Bu evreye ait ateş yakma yerinin çevresinden alınan bir radyokarbon örneği M.Ö. 1340-1305 yıllarını vermiştir. Söz konusu ateş yakma yeri atık atma alanının hemen kenarında açık alanda yer almaktadır.

IV. Tabaka, Erken Demir Çağı

IV. tabakanın Troia VII ile eş tutulabileceği anlaşılmıştır. Tabakanın başlangıç tarihi ile ilgili henüz yeterli bilgi yoktur. Bu yüzden de V. tabakanın sonundan alınan radyokarbon örneği referans alınarak IV. tabakanın MÖ. 1300 ile 1200 yılları arasında başladığı varsayılmaktadır. Tabakanın sonuna ait bir çukurdan alınan radyokarbon tarihi ise M.Ö. 1127-931 yıllarını vermiştir (Şek. 2). Karbon tarihleri dışında IV. tabakada ele geçen ve Troia VIIb'den bilinen (Hnila 2012) el yapımı kaba mallar ve el yapımı parlak mallar (Sazcı ve Başaran-Mutlu 2018b) Erken Demir Çağı'nın varlığını kanıtlamaktadır. Son çalışmalar neticesinde kuruluş aşamasını ifade eden IVb evresi ve iskân evresini temsil eden IVa evresi olmak üzere IV. tabakanın iki evresi vardır. Ancak kazılan alanlar genişlediğinde iskân evresi için farklı adlandırmaların kullanılması gerekebilir.

Tabakanın mimari kalıntıları incelendiğinde genel olarak yan yana, höyüğün merkezine doğru yönelen yapılardan oluştuğu anlaşılmaktadır (Şek. 6). Bu yapılar höyükteki eski geleneğin devamı niteliğindedir. Ancak geleneksel yerleşim planına uymayan duvarlar da mevcuttur. Bu yüzden tabakada iki farklı plan ve inşa tekniğinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ikisi arasındaki dönemsel bağlantı henüz kanıtlanamamıştır.

Birinci tipteki yapılar M.Ö. 2. binyılın başından itibaren höyükte var olan yerleşim düzeninde, inşa edilmiştir. Buna göre yapılar kuzeybatı-güneydoğu yönünde höyüğün merkezine doğru yan yana yerleştirilmiştir. Mekânlar eski tabakalara göre daha kalın duvarlı, uzun dörtgen planlı ve birkaç odalıdır. Yapılardan bir tanesi megaron olarak adlandırılmıştır. Megaronun ana odasının (401) neredeyse tamamı, Bizans dönemine ait bir yapı yüzünden tahrip olmuştur. Ön odasının (402) karşılıklı köşelerinde iki fırın yer alır. Fırınlardan bir tanesinin yanında taşlarla çevrelenmiş bir işlik alanı mevcuttur. Yapının sundurması kuzey kısımdan daraltılmıştır. Bu yapının güneyinde içinde herhangi bir iç öge bulunmayan bir mekân (404) ile kuzeyinde içinde duvara dayalı bir fırın olan (405) bir mekân daha bulunur. Yapının önünde ise açık bir alan (406) yer almaktadır.

İkinci grupta yer alan bir mekân doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiştir. Bu mekân D4/4 açmasının güneyine doğru devam etmektedir, bu yüzden mekân içi kazılamamıştır. Birinci gruptaki yapılar yatay yerleştirilmiş taşlarla örülmüş, geniş temel üzerine kerpiç duvarlı iken (70, 8, 9, 41-43, 61, 28c) diğeri zeminde dik yerleştirilmiş taşlarla örülmüş daha dar duvarlıdır (71). Bunların dışında birinci grubun yön birliğine uymasına rağmen yapım tekniği bakımından ikinci gruba ait olması

gereken duvarlar da bulunmaktadır (5-6, 65). Söz konusu dik taşlarla örülü duvarların mekânsal bağlamları hakkında bilgi edinilememiştir. Tabakanın sonlarında açık alana üç adet çukur açılmıştır. Çukurlardan bir tanesi içinde kil ayaklar ve kil platformlar arasına konmuş vaziyette testi ve çanak ile bir demir orak ele geçmiştir. Ayrıca bu çukur içinden alınan radyokarbon tarihi M.Ö. 1127-931 yıllarını vermiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Maydos'un M.Ö. 2. binyıldaki gelişimini özetlemek için dört dönemden söz etmek mümkündür. Maydos, M.Ö. 3. binyıl sonu M.Ö. 2. binyıl başında Batı Anadolu etkisindeki bir yerleşimken, M.Ö. 2. binyılın ortalarına kadar kuzeyli kültürlerle birlikte geniş bir iletişim ve ticaret ağı içinde yer almasıyla değişmeye başlamıştır. Bu değişimler mimari geleneği bozmayan eklemelerde, seramiklerde ve küçük buluntularda takip edilebilmektedir (Başaran-Mutlu 2018a). M.Ö. 2. binyılın ortalarından son çeyreğine kadarki dönemde zayıf bir yerleşim dokusuna sahiptir ve ağ içindeki konumu belirsizdir. M.Ö. 2. binyılın son çeyreğinde ise tekrar varlık göstermiş, ardından kuzeyden gelen yeni topluluklara ev sahipliği yapmıştır.

Maydos'ta neredeyse M.Ö. 2. binyıl boyunca, Batı Anadolu'da Erken Tunç Çağı'ndan bilinen Anadolu Yerleşim Şeması tanımına uygun bir yerleşim planı ve kendi içinde gelişim gösteren bir mimari teknik görülmektedir. Bu durum aynı zamanda söz konusu planlamanın M.Ö. 2. binyılda da kullanılmaya devam edildiğini göstermektedir.

M.Ö. 2. binyıl yerleşimleri her bir tabakada dairesel planlı olarak inşa edilmiştir. Yerleşimi sınırlayan kalınlaştırılmış arka duvarlar, VIII. tabakadan itibaren V. tabaka dâhil olmak üzere savunma duvarı niteliğindedir. Bu duvarlar her tabakada farklı kalınlık ve biçimlere sahiptir. Buna göre VIII. tabakada 3,60 m genişliğindeki bu duvar, VII. tabakada 1,80 m genişliğine kadar daralmıştır. VI. tabakada ikili savunma sistemi kurulmuştur. İlki yerleşimin çevresine 1.50 m genişliğinde girinti çıkıntılarla örülmüştür ve mekânlar bu duvara yaslıdır. İkincisi höyüğün yamacının altına, basamaklı bir şekilde tek sıra döşenmiştir, ancak hemen belirtmek gerekir ki bu duvar ile VI. tabaka yerleşim seviyesi arasındaki bağlantı henüz kazılmamıştır. V. tabakada VI. tabaka üzerinel m kalınlığındaki savunma duvarı oturtulmuştur. IV. tabakada ise arka duvar veya savunma duvarı henüz tespit edilememiştir.

Mekânlar her tabakada yan yana, höyüğün çevresi boyunca dizilmiştir. Genellikle ortak yan duvarları kullanan ve birkaç odadan oluşan yapılar, taş temel üzerine kerpiç duvarlıdır. VI. tabaka bir yapı hariç tüm yapılar höyüğün kenarına dik yerleştirilmiştir ve höyüğün merkezine doğru yapıların planlarında bir daralma söz konusudur. VII. tabakanın son evresinden itibaren mekân içi öğelerin varlığı bilinmektedir. Bunlar arasında VII. tabakanın sonundan IV. tabakaya kadar kubbeli fırınların yapım tekniğinde bir devamlılık ve geleneksel bir uygulama söz konusudur.

Mimaride bir devamlılığın olması Maydos'ta yaşayan toplumun etnik yapısında da devamlılığın olduğu, farklılaşmanın olması ise sosyal yapıda değişim yaşandığı anlamına gelmektedir. Değişim, farklı kültürlerle girilen iletişime bağlı bir etkileşim olabileceği gibi farklı kültürlerle ait kişilerin Maydos'a yerleşmesi şeklinde yorumlanmalıdır. Bununla beraber IV. tabaka haricinde Maydos'ta yerel halkın dışında bir grubun varlığını söyleyebilmek için yeterli bir bulguya rastlanmamıştır.

Mimaride Balkanlarla girilen iletişime bağlı olarak gelişim gösteren bir takım eklemeler şu şekilde özetlenebilir. İlk kez VII. tabakanın son evresinde bir mekânın dışına sonradan dik taşlarla kaplama yapılmış, V. tabakada iki mekânın birer duvarının alt sırasına dik taş sırası eklenmiştir. Söz konusu duvarlar her iki tabakada da yerleşim planı bozulmadan, diğer duvarlarla aynı kalınlıkta inşa edilmiştir. Dik taş örgü tekniğine Balkanlarda Geç Tunç Çağı'nda rastlanır ve Troia'da ilk kez VIIb'de görülür (Pieniżek-Sikora 2002; Hnila, Pieniżek-Sikora 2002). Maydos'taki dik taşın öncü kullanımına M.Ö. 1900-1770 yılları arasında rastlanması bu tekniğin kökeni ile ilgili çalışmalara yardımcı olacaktır. V. tabakada geleneksel yapı anlayışına özgü mekânlarda bezemeli duvar kaplamaları kullanılmıştır. Bu uygulamanın benzerlerini Makedonya'dan kuzeye doğru devam eden kültürlerde Erken Tunç Çağı'ndan itibaren görmek mümkündür (Başaran-Mutlu 2018a). IV.

tabakada dik taş kullanılarak örülen duvarların genel yerleşim şemasındakilerden farklı düzende ve daha dar olarak inşa edildiği anlaşılmıştır. Bu son tabakadaki dik taş örgülü yapıların geleneksel yapılardan sonraki bir aşamada inşa edildiği düşünülse de bunların IV. tabakanın ne zamanından itibaren inşa edildiği henüz kesin olarak kanıtlanamamıştır.

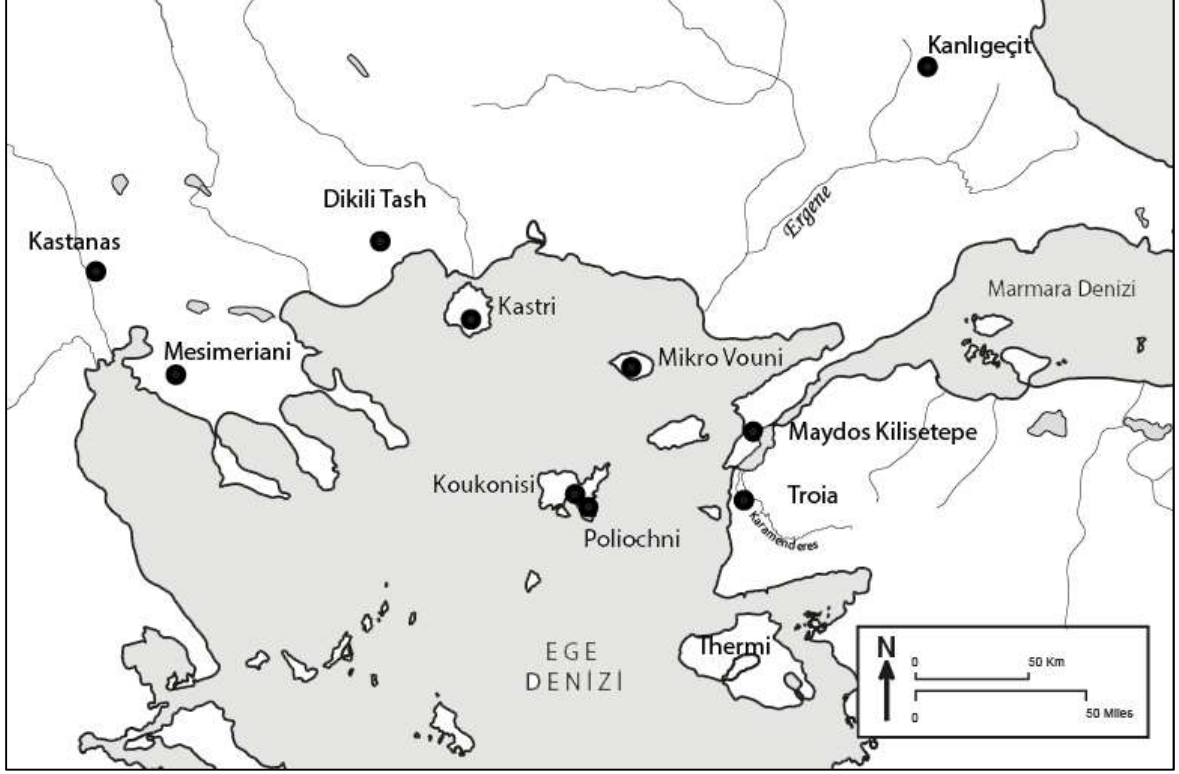
Maydos Kilisetepe Höyüğü, iletişim ve ticari ağların sistemli olarak kullanıldığı M.Ö. 2. binyılda, Çanakkale Boğazı'na hâkim konumu sayesinde, boğazı kullanan kültürlerle iletişime geçmiş ve bunun sonucunda değişime maruz kalmıştır. Buluntu karşılaştırmaları Maydos'un Batı Anadolu, Ege, Orta ve Güneydoğu Avrupa'ya kadar yayılan kültür gruplarıyla dolaylı veya dolaysız bir şekilde iletişime geçtiğini kanıtlamaktadır (Başaran-Mutlu 2018b). Maydos ile bu bölgeler arasında bağlantıların kurulması kültürlerarası ilişkilerin yeniden değerlendirilmesine yeni bir yaklaşım sunacaktır.

Kaynakça

- Başaran-Mutlu, Meral (2018a). *M.Ö. 2. binyıl Kuzey Ege Kültürel İletişim Ağı İçinde Maydos Kilisetepe Höyüğü*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale.
- (2018b). MÖ 2. Binyılda Kuzey Ege'de İletişim ve Kültürel Bağlantılar: Maydos Kilisetepe Höyüğü. *Uluslararası Propontis ve Çevre Kültürleri Sempozyumu -Tarih Öncesi Çağlardan Antik Dönem Sonuna Kadar, Bildiri Özetleri Kitabı, 15-19 Ekim 2018*. Çanakkale, 13-14.
- Becks, Ralf (2002). Yüksek Troia Kültürü: Troia VI ve Troia VIIa- High Troian Culture: Troy VI/VIIa. *Troya. Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk – Troy. Journey to a City between Legend and Reality*. (Ed. Ekrem Işın), İstanbul: T. C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Müdürlüğü/YapıKredi, Kültür Sanat Yayıncılık, 84-93.
- (2006). Troia in der späten Bronzezeit- Troia VI und Troia VIIa. *Troia, Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft*. (Ed. Manfred O. Korfmann), Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 155-166.
- Blegen, Carl; Caskey, John L.; Rawson, Marion; Sperling, Jerome (1950). *Troy, General Introduction the First and Second Settlement, Vol. I*. Princeton.
- Blegen, Carl; Caskey, John L.; Rawson, Marion (1951). *Troy, The Third, Forth, and Fifth Settlements Vol. II*. Princeton.
- (1953). *Troy, The Sixth Settlement, Vol.III*. Princeton.
- Blegen, Carl; Boulter, Cedric G.; Caskey, John L.; Rawson, Marion (1958). *Troy, Settlements VIIa, VIIb, and VIII, Vol. IV*. Princeton.
- Blum, Stephan W. E. (2002). Troia'da Biten Erken ve Başlayan Orta Tunç Çağı: Troia IV ve Troia V: Anadolu Troia Kültürü- The End of the Early and the Beginning of the Middle Bronze Age at Troia: Troia IV and Troia V. *Troya. Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk – Troy. Journey to a City between Legend and Reality*. (Ed. Ekrem Işın), İstanbul: T. C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Müdürlüğü/YapıKredi, Kültür Sanat Yayıncılık, 74-83.
- Chabot Aslan, Carolyn; Sazcı, Göksel (2016). Across the Hellespont: Maydos (Ancient Madytos) Troy and the North-Eastern Aegean in the Late Eighth to Early Sixth Century BC. *Annual of the British School at Athens 111*, 121-162.
- Choiseul-Gouffier, Marie Gabriel Florent Auguste de (1822). *Voyage pittoresque de la Grèce*. Paris.
- Fidan, Erkan (2013). Anadolu Yerleşim Planı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme. *Arkeoloji Dergisi XVIII*, İzmir, 113-125.
- Hnila, Pavol (2012). *Pottery of Troia VIIb. Chronology, Classification, Context and Implications of Trojan Ceramic Assemblages in the Late Bronze Age/ Early Iron Age Transition*. Eberhard Karls University Tübingen, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tübingen.
- Hnila, Pavol; Pieniazek Sikora, Magda (2002). Erken Demir Çağı'nda Troia (Troia VIIb 1-3)- Troia in the arly Iron Age (Troia VIIb1-3). *Troya. Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk – Troy. Journey to a City*

- between Legend and Reality. (Ed. Ekrem Işın), İstanbul: T. C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Müdürlüğü/Yapı Kredi, Kültür Sanat Yayıncılık, 94-103.
- Klinkott, Manfred (2004). Die Wehrmauern der VI. Burg von Troia- Bauaufnahme und Auswertung. *Studia Troica 14*, Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 33-85.
- Korfmann, Manfred (1983). *Demircihüyük Die Ergebnisse Der Ausgrabungen 1975-1978 Band I, Architectur, Stratigraphie und Befunde*. Mainz.
- (1995). Troia - A Residential and Trading City at the Dardanelles. *Politeia. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference, Heidelberg 1994. Aegaeum 12*. (Ed. Robert Laffineur, Wolf-Dietrich Niemeier), Université de Liège, 173-183.
- (2006). Troia- Archaeologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft. *Troia-Archaeologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft*. (Ed. Manfred Korfmann), Mainz am Rhein, Philipp von Zabern, 1-12.
- Pieniżek-Sikora, Magda (2002). Neue Anregungen zur Diskussion über die Beziehungen zwischen Troia und dem nordwestpontischen Gebiet. *Festschrift für Manfred Korfmann, Mauerschau, Band 2*. (Der. Rüstem Aslan, Stephan Blum, Gabriele Kastl, Frank Schweizer, Diane Thumm), 705-714.
- Sazcı, Göksel, (2005). Troia III, Die Maritime Troia-Kultur und Troia IV-V, Anatolische Troia Kultur. Eine Untersuchung der Befunde im Mittleren Schliemanngraben (Quadrat D7 und D8). *Studia Troica 13*, 35-98.
- (2008). Tarih Öncesi Dönemler'den Antik Çağ Sonuna kadar Eceabat/Maydos. *Eceabat Değerleri Sempozyumu*, Çanakkale: 1-12.
- (2012a). Maydos Kilisetepe Höyüğü 2010 Yılı Kazıları, *33.Kazı Sonuçları Toplantısı, 1*, Ankara: 389-408.
- (2012b). Maydos Kilisetepe Höyüğü, *Arkeoloji ve Sanat 140*, İstanbul: 13-20.
- (2013). Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazısı 2011 Sezonu Çalışmaları, *34.Kazı Sonuçları Toplantısı, 2*, Çorum: 45-64.
- (2014). Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazısı 2012 Sezonu Çalışmaları, *35.Kazı Sonuçları Toplantısı, 1*, Muğla: 319-334.
- (2015). Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazısı 2013 Sezonu Çalışmaları, *36.Kazı Sonuçları Toplantısı, 1*, Ankara: 389-408.
- (2016). Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazısı 2014 Sezonu Çalışmaları, *37.Kazı Sonuçları Toplantısı, 1*, Ankara: 539-550.
- Sazcı, Göksel; Meral Başaran-Mutlu (2017). Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazısı 2015 Sezonu Çalışmaları, *38. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1*, Ankara: 329-342.
- (2018a). Maydos-Kilisetepe: A Bronze Age Settlement on the Border Between Asia and Europe. *Archaeology Across Frontiers and Borderlands Fragmentation and Connectivity in the North Aegean and the Central Balkans from the Bronze Age to the Iron Age*. (Ed. Stefanos Gimatzidis, Magda Pieniżek, Sıla Mangaloğlu-Votruba), Vienna, 139-157.
- (2018b) Thrace's Gateway to Anatolia and the Aegean in the Bronze Age: Maydos-Kilisetepe. *Trakya'da Ticari Ağlar ve Kültürel Bağlantılar*. (Ed. Zeynep Koçel Erdem, Reyhan Körpe), Archaeopress: Baskıda.

ŞEKİLLER

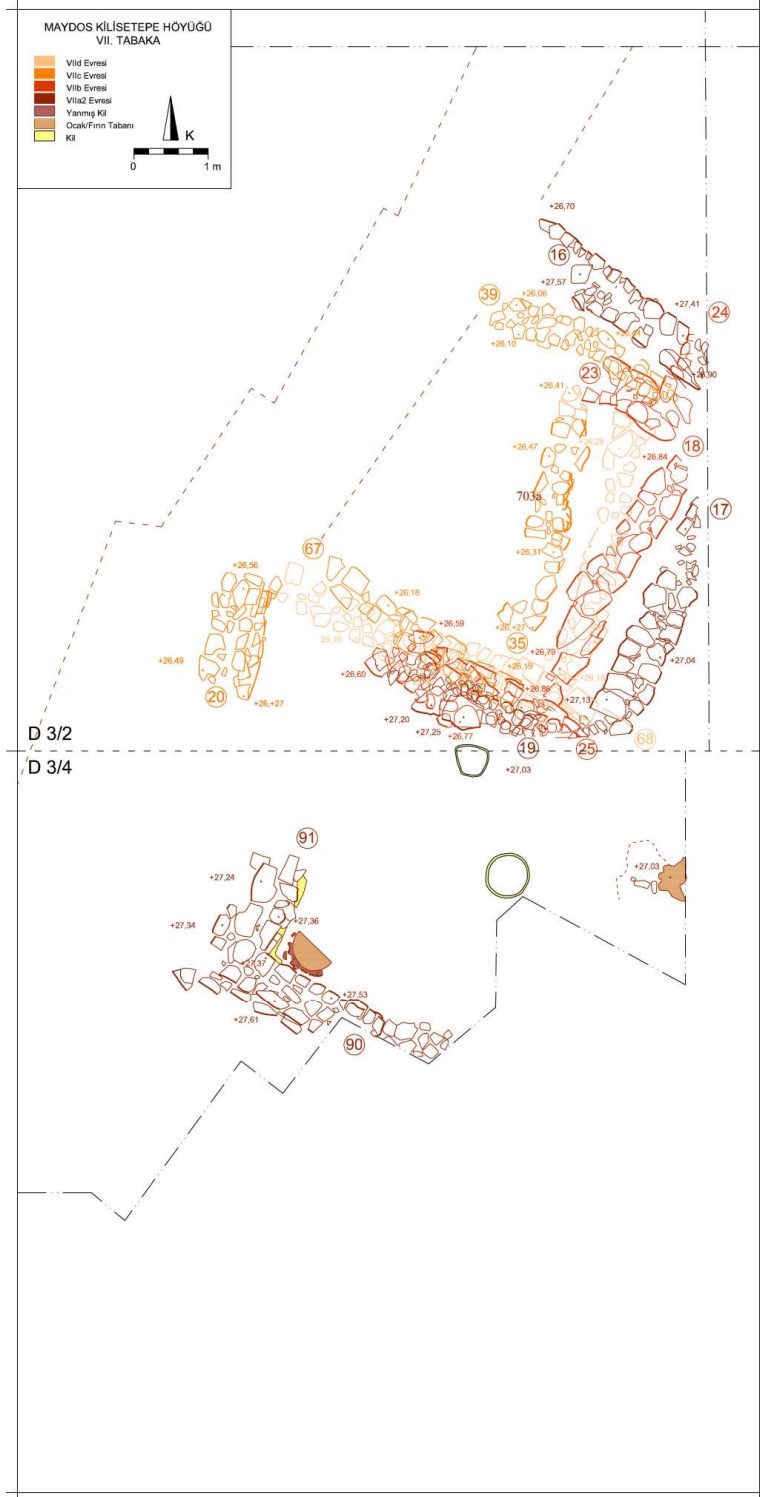

Şekil 1. Kuzey Ege'de yer alan bazı yerleşimler.

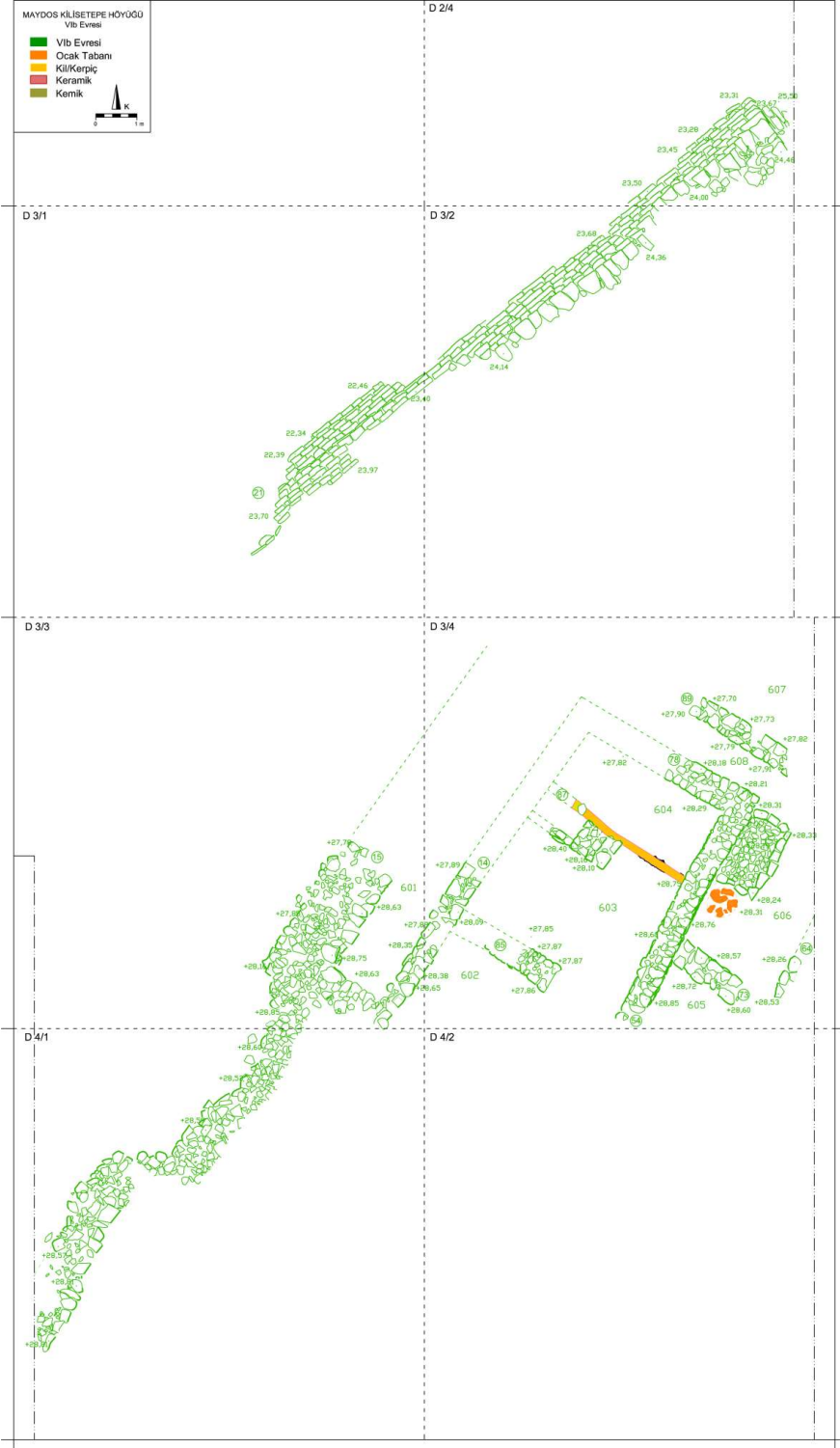
TARİH (M.Ö.)	DÖNEM	TROİA	MAYDOS KİLİSETEPE	
			TABAKA	C14 (M.Ö.)
1000	EDÇ	VIIb2/3	IV ^a	1127-931
1100		VIIb1		
1200	GTÇ	VIIa	b	1340-1305
1300		VIh		
1400		V _{1g}	a	
1500		VIe/f	V	
1600		V _{1d}	b ₁	
1700		VIb/c	2	
1800	OTÇ	VIa	c	1685-1520
1900			a	1745-1620
2000		V	b ₁	1850-1770
2100			2	
2000	ETÇ	IV	VII ^b	2080-2060
2050			VII ^c	
2100			VII ^d	
2100			VIII	

Şekil 2. M.Ö. 2.binyıl tabakalanmasını gösteren tablo.

Maydos Kilisetepe Höyüğü M.Ö. 2. Binyıl Yerleşim Özellikleri.

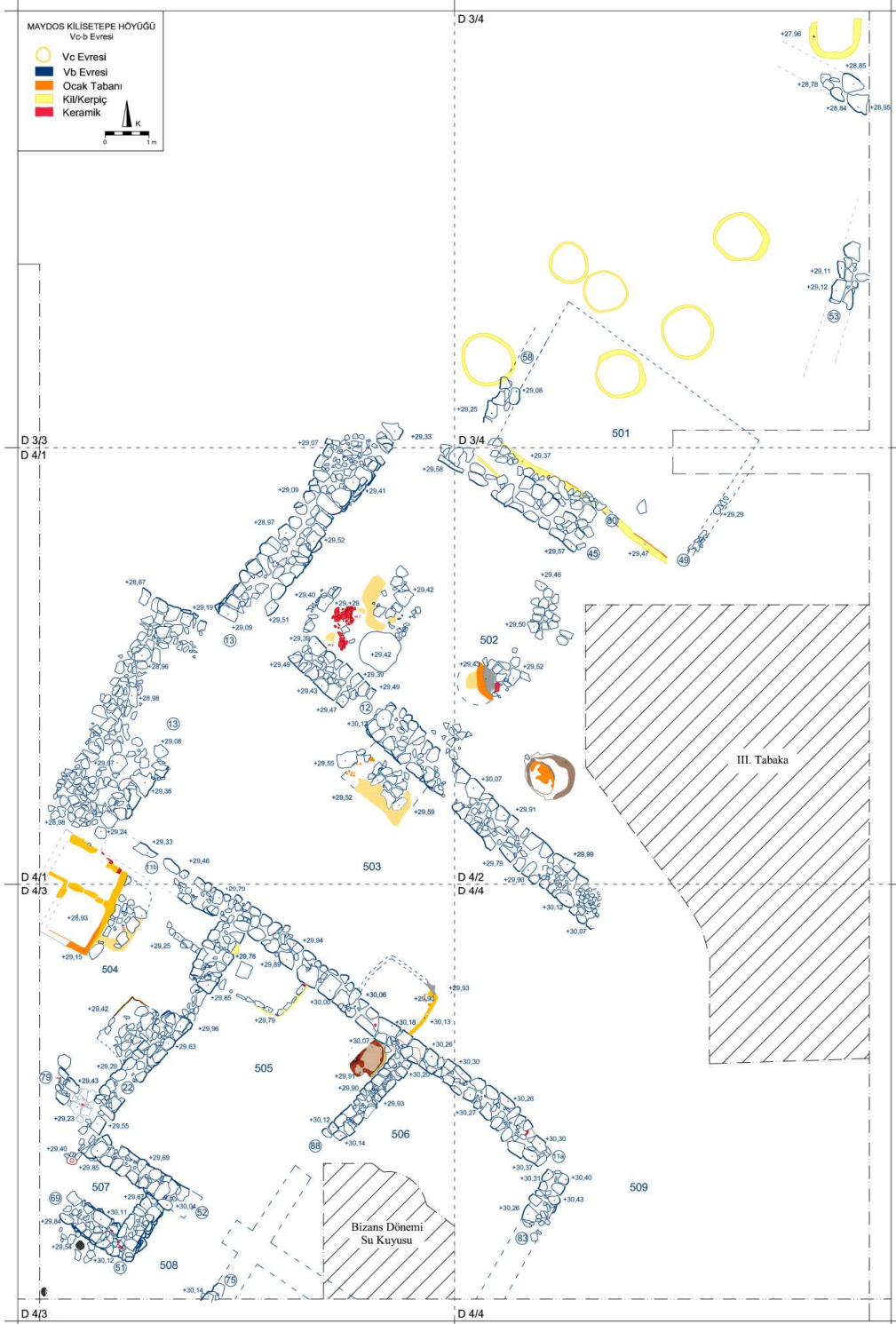

Şekil 3. VII. tabaka (Orta Tunç Çağı, Erken Dönem) mimari kalıntılarını gösteren plan (çizen Meral Başaran Mutlu).

Şekil 4. VI. tabaka (Orta Tunç Çağı, Geç Dönem) mimari kalıntılarını gösteren plan (çizen Meral Başaran Mutlu).

Maydos Kilisetepe Höyüğü M.Ö. 2. Binyıl Yerleşim Özellikleri.

Şekil 5. V. tabaka (Geç Tunç Çağı) mimari kalıntılarını gösteren plan (çizen Meral Başaran Mutlu).

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 17-25, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 28.11.2018 **Kabul Tarihi:** 08.01.2019

KUZEYBATI ANADOLU'DA (KIYI TROAS BÖLGESİ) KIRSAL HAYVANCILIK VE ARAZİ KULLANIMI: ETNOARKEOLOJİK BİR BAKIŞ¹

*Rural Stock-breeding and land-use at Northwestern Anatolia (Coastal Troad):
An Ethnoarchaeological View*

Abdulkadir ÖZDEMİR²

Abdolvahap Onur BAMYACI³

ÖZ

Son yıllarda günümüzde yaşanan ya da yakın zamanda terk edilmiş kırsal yerleşmeleri kapsayan etnografik araştırmalar, arkeolojik araştırmaların ilgi çekici bir alanı haline gelmiştir. Bu çalışma modern materyal kültürü kalıntıları üzerinde arkeolojik hipotezler için etnografik açıdan incelemeyi amaçlamıştır. Çanakkale'nin Kıyı Troas bölgesinin kırsal karma ekonomik aktiviteleri arasında hayvancılık ön plana çıkmaktadır. Bugün hâlâ kullanılmaya devam eden bölgeye has hayvan ağılları gibi etnografik veriler ışığında, aynı coğrafyada ve benzer çevresel etkenler karşısında, bölge insanının Prehistorik dönem toplulukları ile benzer arazi kullanım alışkanlıkları ve üretim tekniklerini sürdürdükleri düşünülmektedir. Bölgenin yakın geçmişine ait kırsal arazi kullanımı, kırsal ekonomik unsurlar ve geleneksel üretim süreçlerine ait etnografik verilerin, arkeolojik problemlerin çözümüne katkı sağlayacağı göz önüne alındığında, Troas kıyı bölgelerinde yer alan hayvancılık ile ilgili yapıların ve ekonomik faaliyet alanlarının etnografik yöntemlerle incelenmesi, aynı bölgede yaşayan prehistorik köy toplumların geçim ekonomilerini anlama konusunda fikirler sunabilir.

Anahtar Kelimeler: *Kuzeybatı Anadolu, Etnoarkeoloji, Hayvancılık, Kırsal Arazi Kullanımı, Hayvan Ağılları*

ABSTRACT

In recent years, ethnographic research, which includes modern pastoral sites or recently abandoned, has become a curious field of archaeological research. The aim of this study was to investigate the modern material culture ethnographically as a source of archeological hypotheses about the past behaviors. Rural mixed economic activities at the coastal Troad region of Çanakkale are mainly dominated by stock-breeding. In the light of the ethnographic data such as the animal-related structures that still continue to be used today, in the same area and similar environmental factors, it is thought that the people of the region continue their similar economic exploitation of the rural land use habits like as prehistoric communities. Considering that the ethnographic data on rural land-use, rural economic factors and traditional agrarian practices of present-day behavior will contribute to our understanding of past mode of the rural economy of prehistoric societies.

Keywords: *Northwestern Anatolia, Ethnoarchaeology, stock-breeding, rural land-use, animal-related structures*

Giriş

Kıyı Troas bölgesi olarak adlandırılan alan, Kuzeybatı Anadolu'da, Güney Marmara bölgesinin batı kısmını oluşturan Biga Yarımadası'nın (Antik Troas Bölgesi) güneybatı kısmında Çanakkale ili,

¹ Gülpınar/Smintheion Kazıları bünyesinde gerçekleştirilen bu çalışma için Gülpınar Kazı Başkanı Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL'e ve tüm kazı ekibine teşekkürü bir borç biliriz. Diğer yandan bu konuyu çalışma fikri ve izni veren Kalkolitik dönem Gülpınar kazılarının yürütücüsü Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU'na ve arazi çalışmalarımız sırasında her an yanımızda olan Doç. Dr. Davut KAPLAN' a içtenlikle teşekkür ederiz.

² Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 23200 Elazığ – Türkiye. E-posta: aozdemir@firat.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3333-9118>

³ Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen/Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 17100 Çanakkale – Türkiye. E-posta: aobamyaci@comu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-2815-248X>

Ayvacak ilçesi sınırları içerisinde kalmaktadır (Res. 1). Troas bölgesinin Ege Denizi kıyısına bakan alanları genellikle tarıma elverişli toprak yapısına sahip olmadığından, bu bölgede yaşayan topluluklar tarih boyunca kendilerini bu doğal ortama uydurmak için farklı geçim ekonomileri geliştirmeye çalışmışlardır. Özellikle bu bölgenin zeytincilik ve bağcılık yapılmaya müsait olmayan alanlarının ağırlıklı olarak hayvancılık için kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu durum hayvancılıkla ilgili mimari yapıların Troas bölgesinin kıyı alanlarının vazgeçilmez parçası hâline gelmesine yol açmıştır. Bu tip ağıl yapıları ile ilgili etnoarkeolojik çalışmalar genellikle çok ihmal edilmiştir. Bu tür etnografik verilerin arkeolojik problemlerin çözümüne katkı sağlayacağı göz önüne alındığında, Troas kıyı bölgelerinde yer alan hayvancılık ile ilgili yapıların ve ekonomik faaliyet alanlarının etnografik yöntemlerle incelenmesi, aynı bölgede yaşayan prehistorik köy toplumların geçim ekonomilerini anlama konusunda fikirler sunabilir. Troas bölgesi MÖ 5. binyıl prehistorik yerleşimlerinden Kumtepe, Gülpınar, Beşik-Sivritepe ve Alacalıgöl gibi köy yerleşimlerinin kıyılarına yakın alanlarda yoğunlaştığı görülürken, MÖ 3. binyılda da benzer özelliğin bu bölgede devam ettiği bilinmektedir (Takaoğlu vd. 2008). Söz konusu prehistorik kıyı köy toplumlarının ekonomilerinde, günümüzdeki gibi kıyısız alanlar hayvancılık amacıyla kullanılıyor olmalıydı. Fakat bu hipotezi destekleyecek arkeolojik verilerin sağlam olmadığı göz önüne alındığında etnoarkeolojik araştırma bakış açılarımız güçlendirebilir. Çünkü bu prehistorik yerleşimlerde yapılan arkeolojik kazılarda; koyun, keçi ve hayvan kemikleri ele geçmesi hayvan besiciliğinin mevcut olduğuna işaret etmektedir (Uerpmann 2003; Takaoğlu 2006a).

Etnoarkeolojinin ana amaçlarından biri, günümüz toplumlarının maddi kalıntılarının etnografik yöntemler yardımıyla incelenmesi yoluyla, eski toplumların yaşam biçimlerinin ve davranış özelliklerinin açıklanması olduğundan, Troas bölgesinde hayvancılık ile ilgili yapılan çalışmanın arkeologlara yeni bir bakış açısı kazandıracağı düşünülmektedir. Prehistorik kırsal yaşam biçimlerinin modern örnekler ışığında, ilgili açıklayıcı modeller yardımıyla geçmişle bağlantı kurulması, birtakım zorlukları beraberinde getirmektedir. Son yıllarda günümüzde var olan, yaşanan ya da yakın zamanda terk edilmiş modern yerleşmeleri içeren etnografik araştırmalar, arkeolojik araştırmaların bir tekniği haline gelmiştir. Modern yerleşmelerin araştırılmasındaki ana amaç, arkeolojik yerleşme ve kalıntıların geçmişteki fonksiyonlarının açıklanabilmesi ve hipotezler üretilmesi için veriler toplanmasıdır (Murray ve Kardulias 1986; 2000). Etnoarkeolojinin bir alt disiplini diyebileceğimiz Modern Yerleşim Araştırmaları (*Modern Site Survey*) olarak literatüre giren bu araştırmalar, ilk olarak Yunanistan'da Güney Argolis bölgesinde 1980'li yılların başında gerçekleştirilen arkeolojik ve çevresel araştırmalar projesi ile başlamıştır. Bu araştırmalarla modern yapıların arkeolojik yapılarla olan benzerlikleri ve yerleşim karakterlerine dikkat çekilmiştir. Zaman içerisinde gelişen teknoloji, çevre ve diğer toplumsal etkenlerle terk edilen çiftlik evleri, bağ evleri, harman yerleri, ağıllar, barınaklar, ahırlar, değirmenler, kuyular, kireç yatakları, çöplük alanları gibi kırsal ve çiftlik yaşamının öğeleri olan yapıların araştırılması; bunların konumları, boyutları ve içerdikleri ile kayıt altına alınmasının oldukça önemli olduğu, bu çalışmalar ile görülmüştür. Bu araştırmalar ile elde edilen veriler, çalışılan bölgenin mevcut kültürel tarihini ve yapısını tekrar oluşturmamıza olanak sağlar, oluşturulan bu model ile aynı coğrafi konumda yer alan antik yerleşmelerin fonksiyonları ve yapıları hakkında hipotezler ileri sürmemize zemin hazırlar.

Etnografik Veriler

Troas bölgesi batısında kalan kıyı alanlarında, hayvanların barınması için yerleşim dışına inşa edilen mimari yapılar veya ağıllar genellikle birkaç farklı plan tipi göstermektedir. Koyun ve keçi sürülerinin genellikle dairesel veya dikdörtgen planlı ağıllarda, yerleşimlerin dışında otlak alanlarına yakın yerlerde barındırılması tercih edilmektedir. Bu oval veya dikdörtgen yapılar genellikle 1 ile 1.5 m. arası değişen yükseklikte duvarla çevrilidir, üstü daha çok saz ve samanla kaplıdır. Ortada yer alan bir veya birkaç direğin üst örtüyü desteklediği görülmektedir (Res. 2). Ağıllar 20 ile 200 arası koyun veya keçiyi barındırmaya müsaittir. Ağılların dışında genellikle hayvanların su içmesi için taş tekneler ve yemlenmesi için ahşap tekneler yer alır. Bazı durumlarda ağılların etrafı çit ile çevrilerek bir avlu yaratılır. Taş duvar örgülü çitlerin üzerine dikenli ağaçlar koyularak dışarıdan içeriye veya içerden dışarıya giriş-çıkışlar önlenmiştir. Dairesel veya dikdörtgen planlı ağılların yerleşim dışında

toplu olarak yoğunlaştığı (Koruoba, Korubaşı ve Bektaş köyleri) ya da mera alanlarına serpiştirildiği görülmektedir (Gülpınar, Kızılköçü, Kocaköy ve Bademli köyleri). Mera alanlarında taş duvar örme tekniğinde yapılan ağılların yanı sıra ağaç dal örgü sisteminde yapılan ağılların olduğu da görülmektedir (Res. 3). Bu tür ağıllara özellikle Bademli köyü civarında sıklıkla rastlanır. Ağaç dal örgü sistemiyle yapılan ağıllar, daha çok koyun veya keçi sürülerine yöneliktir. İnekler ise ağırlıklı olarak dikdörtgen biçimli ağıllarda beslenmektedir (Res. 4). Bu yapılar genellikle tarıma elverişli olmayan mera alanlarında yer alır. Barınan inek sayısının 3 ve 10 arası değiştiği bu mimari yapılar, yine taş örme binalardan ibarettir. Genellikle bu yapıların önünde hayvanların su içmesi için taş tekneler yer almaktadır. Her inek sürüsü sahibinin kendine ait, etrafı çevrili bir mera alanı olduğu ve ineklerin bu alan içinde gün boyu otladığı görülmektedir. Köyden gelenlerin inekleri burada sağdıkları, onlara yem ve su verdikleri not edilmiştir. Ağıl yapılarının yerleşim yerinden uzakta yer aldığı görülmekte ve köylülerin mülkü olan tarlaların sınırlarının belli olduğu gibi, bu tür bir uygulamanın burada da uygulandığı ve ağılların da kendi içinde sınırlarının belli olduğu, her köylünün kendi ağıl yapısı ve dolayısıyla sınırının bulunduğu gözlemlenmiştir.

Kıyı Troas bölgesindeki hayvan ağıllarının otlak alanlarına yakın yerlerde konuşlandırılması aslında Anadolu'nun genelinde gözlenebilen bir durumdur. Fakat Kıyı Troas bölgesindeki hayvan ağılları yapılarıyla Anadolu'daki yapılar arasında, kullanılan malzeme ve yapım tekniği açısından farklılıklar bulunmaktadır. Bu da doğal çevre ve insan ilişkisi ile açıklanabilir. Troas bölgesinde gözlemlenen hayvan ağıllarının genellikle taş mimariden yapılması, bölgenin zengin taş kaynaklarına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Mimaride taş kullanımı ve hayvanların otlatılması için otlakların seçilmesi, kaynağın yer seçiminde önemli olduğu görülür. Ağılların mimari açıdan yapım teknikleri incelendiğinde, dairesel veya dikdörtgen olarak tasarlanan yapılar yapılırken taşların birbirini tutması için herhangi bir bağlayıcı madde kullanılmadığı görülür. Taşlar yakın çevreden toplanarak ve herhangi bir kırma ve yontma işlemine tabi olmadan doğal bir şekilde yapıda kullanılmaktadır. Bazen ana kayanın da duvar örgüsü içerisinde bırakılarak kullanıldığı görülmüştür. Duvar örgüsü yaklaşık 60 cm. kalınlığında olup, araya sıkıştırılan küçük boyutlu taşların duvarı sağlamlaştırdığı ve bağlayıcı unsur olarak kullanıldığı saptanmıştır.

Dairesel veya dikdörtgen planlı yapılan koyun ağıllarında, ağılın yapım aşamasında yapının kullanım süresini uzun tutmak için mekanın iç kısımları kazılarak belirli bir derinlik oluşturulur. Çünkü zamanla hayvanların atıklarının birikmesi ve taban seviyesinin yükselmesi sonucunda ağılın iç hacmi daralır ve yaşam alanı, kullanılmayacak duruma gelir. Ağıllarda, hayvanların dışarıyla bağlantısını kesmek, onları dışarıdaki ortamdan korumak ve ağılın ısı dengesini sağlamak için girişler veya açıklık genellikle bir tanedir. Bu durum mimari yapıların boyutlarına göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, küçük boyutlu yapılarda tek giriş veya açıklık bulunmaktadır. Fakat daha büyük boyutlu olan yapılarda veya ağıllarda yan kenarlarda yaklaşık 50 cm. yüksekliğinde bir açıklığın bulunduğu ağıllar da mevcuttur. Bu açıklık daha çok hayvan atıklarının dışarı boşaltılmasında kullanılmaktadır. Yaz aylarında güneş doğmadan önce koyun ve keçilerin ağıldan dışarı çıkartıldığı ve otlatılmaya götürüldüğü bilinir. Sabahın serin vakitlerinden güneş etkisini gösterene kadar otlak alanlara yayılan hayvanların, sıcaklık artınca tekrar yaşam alanlarına geri döndükleri ve ağılların etraflarında yer alan taştan veya tahtadan yapılmış teknelerden su ihtiyaçlarını giderdikten sonra ağıla girdikleri görülür. Hayvanların bir sonraki sabah vaktine kadar günün sıcak saatlerini ve akşam vakitlerini ağılda geçirdikleri takip edilmiştir. Sıcak havanın hayvanlar için tehlikeli olduğu, bu yüzden taş duvar örme ile yapılmış, üstü saz ve otlarla kapatılmış olan ağılların, dışarıdaki havaya oranla serinletici bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca mimari yapının kapalı olmasının hayvanları dış dünyadaki yabani hayvanlardan ve tehlikelerden koruduğu gözlemlenmiştir.

Kıyı Troas bölgesinde mevsimine göre iki tür ağıl seçimi kullanılır. Bunlar yaylak ve kışlak olarak adlandırılır. Yaylak olarak nitelendirilen yapılar, genellikle mera alanlarında yoğunlaşmış ve çevreye yayılmıştır. Kocaköy, Bademli, Koruoba, Korubaşı, Kızılköçü ve Gülpınar köylerinde yer alan yapıları bu tipe örnek olarak gösterebiliriz (Res. 5-7). Kışlak diye adlandırılan yapılar ise içinde yaşam ünitesi olan ve bir avluya sahip kompleksten oluşan, genellikle koyun ve keçi sürülerinin yer

aldığı ağıl yapılarıdır. Bu tip yapıların yer aldığı Kızılkeçili köyündeki ağıllar, kışlak türü yapılar için tipik bir örnek teşkil eder (Res. 8-9). Burada yaylakların tam tersine, insanların hayvanlarla iç içe yaşamakta olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca bu kompleks içerisinde yer alan avlu, iki farklı işlevle kullanılmaktadır. Avlunun ilk işlevi; hayvanların kapalı mekandan çıkartılarak otlatılması, sulanması yani ihtiyaçlarının giderilmesinde kullanıldığı işlevdir. Avlunun diğer bir işlevi ise, burada yaşayan köylünün avluyu gündelik işlerinde kullanmasıdır.

Genel anlamda Çanakkale bölgesi incelendiğinde, bu tipte yapılmış olan mimari yapıların sadece belirli bir bölgede yoğunlaştığı görülür. Dairesel veya dikdörtgen biçimli ağıl yapıları için eğer bir sınır çizecek olursak; bu mimari yapıların Tuzla Ovası'ndan sonra görülmeye başlanıp, Behramkale'ye (Assos) kadar devam eden coğrafya içerisinde yer aldığını söylemek mümkündür. Bölgenin arazi yapısının dağlık ve engebeli olduğunu, dağların maki örtüsü ile kaplı bulunduğu ve arazinin tarıma elverişli olmadığı görülmektedir. Dağlık ve engebeli arazinin Behramkale'den sonra da kıyı şeridi boyunca devam ettiği fakat bu tip mimari yapıların bu bölgelerde görülmediği saptanmıştır. Ayrıca hayvancılık yapıldığı bilenen Gökçeada ve Bozcaada gibi adalarda da bu tipte yapılmış mimari yapılara rastlanılmamıştır. Dairesel veya dikdörtgen biçiminde yapılan hayvan ağıllarının belirli bir bölgede yoğunlaşması ve çevre yerlerde gözlemlenmemesi, bu tip hayvan ağıllarının sadece bu bölgeye özgü olduğunu göstermektedir.

Etnoarkeolojik Değerlendirme ve Sonuç

Yaklaşık son 20 yıldır Ege dünyasında hayvancılık ile ilgili etnoarkeolojik çalışmaların sayısında önemli bir artış olduğu görülmektedir. Özellikle Ege Adalarında ve Yunanistan Anakarasında kıraç alanların arazi kullanımı ve tarıma uygun olmayan mera alanlarının hayvancılık için nasıl kullanıldığına yönelik önemli etnoarkeolojik çalışmalar ön plana çıkmaktadır (Murray ve Chang 1981; Murray ve Kardulias 1986; Blitzler 1990; Whitelaw 1991; Chang ve Tourtellotte 1993; Sampson 2002). Anadolu'da ise bu konu ile ilgili benzer bir çalışma son yıllarda Bozcaada ve Antik Troas bölgesinin güneybatısı ile sınırlı kalmaktadır (Takaoğlu ve Bamyacı 2005; Takaoğlu 2007). Hayvancılıkla ilgili ağıl ve benzeri prehistorik yapıların, arkeolojik araştırmalarda tespit edilmesi çok güç olduğundan etnoarkeolojik bir çalışma sınırlı oranda katkı sağlar. Kıyı Troas bölgesinde yer alan modern hayvan ağıllarının, etnografik analoginin yardımıyla prehistorik hayvancılık özelliklerini ortaya koyma aşamasında faydalı sonuçlar vereceği de umulmaktadır. Troas bölgesindeki doğal çevre, prehistorik dönemlerden beri çok değişmediğinden ve günümüz kıyı toplumları ile prehistorik köy toplumlarının benzer çevresel etkenler altında kırsal faaliyetler ve üretim gerçekleştirilmiş olabileceğinden etnografik veriler aynı bölgenin geçmiş toplumlarının hayvancılıkla ilgili yaşam biçimlerini anlama konusunda arkeologlara yeni yaklaşımlar kazandırabilir. Bu mimari yapıların yer seçimleri veya kırsal arazi kullanım açıları, prehistorik dönemde yaşamış insanların düşünce yapılarını bize yansıtmakta araç olarak kullanılabilir.

Yaptığımız çalışmanın arkeolojik kanıtları ise, Troas bölgesinde yer alan Kalkolitik döneme tarihlenen Beşik-Sivritepe, Kumtepe ve Prehistorik Gülpınar yerleşimlerinde yapılan arkeolojik kazılarda koyun, keçi ve hayvan kemiklerinin yoğun bir şekilde ele geçmesi, bu bölgede hayvan besiciliğinin mevcut olduğuna işaret etmektedir. Örneğin Kumtepe A kazılarında bulunan koyun, keçi gibi besi hayvanlarına ait kemik buluntularının yoğun olarak ele geçmesi, bölgede hayvanların yoğun otlama neticesinde açık bir bitki örtüsünün varlığını göstermektedir (Riehl ve Marinova 2008: 300). Özellikle hayvan kemiklerinin yaşları göz önüne alındığında, besiciliğin bu yerleşimlerin yerel geçim ekonomilerinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Diğer bir deyişle bu tür çalışmalar, süt ürünleri üretiminin varlığına işaret etmektedir (Uerpmann 2003; Takaoğlu 2006a; 2006b). Bunun yanı sıra Gülpınar yerleşiminde kazılar sırasında "cheese pots" ve süzgeç olarak bilinen, süt üretiminde kullanılan çanaklara ait ağız ve kaide parçalarının ele geçmesi de yine bu dönemde hayvan besiciliğinin olduğunu gösteren kanıtlardandır (Takaoğlu 2006a). Pişmiş toprak yayıkların, İlk Tunç Çağı Troas bölgesindeki arkeolojik kazılar göz önüne alındığında, özellikle prehistorik kıyı köylerin ekonomilerinin hayvancılık, balıkçılık, avcılık ve tahıl üretimine dayalı karışık ekonomiyi benimsediklerini göstermektedir. Troas'ın batı bölgeleri, toprak ve arazi yapısı gereği toprağın

sürülmesine yönelik tarımsal faaliyetleri sınırlı derecede desteklediği için bu bölgede hayvancılığın kaçınılmaz hale geldiği görülmektedir. Yapılan kazılar sadece köy yerleşimleriyle sınırlı olduğundan ve kazı çalışmalarının istenilen düzeyde olmaması, yerleşim dışında yer alabilecek ağıl ve benzeri faaliyet alanların varlığını doğrulamamıza müsaade etmemektedir. Fakat Yunanistan prehistoryasında yapılan çalışmalardan elde edilen etnografik ve arkeolojik verilerin paralellik göstermesi, etnoarkeolojiye dayalı araştırmaların ne derece önemli sonuçlar verdiğini göstermektedir. Troas bölgesinde prehistorik dönemde ağıl veya kışlak gibi hayvancılık ile ilgili yapılarla ilgili arkeolojik veriler bulunmamaktadır. Ancak etnografik veriler göz önüne alınarak hayvancılık ile ilgili oluşturulabilecek bir model bu bölgenin prehistorik toplumlarının yaptığı hayvancılık faaliyetlerini gözümüzde canlandırmamıza yardımcı olabilir. Böylece hayvancılıkla ilgili arkeolojik verilerin değerlendirmesi daha sağlıklı yapılabilecektir. Sonuç olarak; hızla gelişen teknoloji ve yapılaşmanın bu yerleri tahrip etmeden önce hâlâ arazi üzerinde görülebilen arkeolojik-etnografik verilerin kayıt altına alınması, geçmiş insanların yaşayış biçimleri ile ilgili hipotezlerin ileri sürülebilmesi ve açıklayıcı modellerin oluşturulması bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Blitzer, Harriet (1990), "Pastoral life in the mountains of Crete," *Expedition* 32 (3): pp. 34-41.
- Chang, C.; P.A. Tourtellotte (1993) "Ethnoarchaeological survey of pastoral transhumance sites in the Grevena Region, Greece," *Journal of Field Archaeology* 20: pp. 249-264.
- Murray, P.; C. Chang (1981), "An ethnoarchaeological study of contemporary herder's site." *Journal of Field Archaeology* 8: pp. 372-381.
- Murray, P.; P.N. Kardulias (1986), "A modern-site survey in the Southern Argolid, Greece," *Journal of Field Archaeology* 13: pp. 21-41.
- Murray, P.; P.N. Kardulias (2000), "The present as past: an ethnoarchaeological study of modern sites in the Pikrodhafni Valley," *Contingent Countryside: Settlement, Economy, and Land Use in the Southern Argolid since 1700*, edited by S. B. Sutton. Stanford, pp. 141-168.
- Riehl, Simone; Elena Marinova (2008), "Mid-Holocene vegetation change in the Troad (W Anatolia): Man-made or natural?," *Vegetation History and Archaeobotany*, 17, 3, pp. 297-312.
- Sampson, Adamantios (2002), *The Neolithic Settlement at Ftelia, Mykonos*, University of the Aegean, Rhodes.
- Takaoğlu, Turan (2006a), "The Late Neolithic in the eastern Aegean: Excavations at Gülpınar in the Troad," *Hesperia* 75: pp. 289-315.
- Takaoğlu, Turan (2006b), "Patterns of Dairying in Coastal Northwestern Anatolia", *Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia, Volume 3*, T. Takaoğlu (ed.), Ege Yayınları, İstanbul, pp. 23-44.
- Takaoğlu, Turan (2007), "Modern Site Surveys in Ethnoarchaeology: The Case of North-Western Anatolia", *Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia, Volume 4*, T. Takaoğlu (ed.), Ege Yayınları, İstanbul, pp. 87-97.
- Takaoğlu, Turan; A.O. Bamyacı (2005), *Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia 2*: pp. 115-137.
- Takaoğlu, Turan; Göksel Sazcı; Devrim Çalış-Sazcı (2008), "Patterns Of Troy I Period Settlements On The Coastal Troad", *The Aegean Early Bronze Age: New Evidence*, C. Dumas, A. Giannikouri, O. Kouka (derl.), International Conference April 11th-14th 2008, Archaeological Institute of Aegean Studies, Yunanistan, pp. 1-12.
- Uerpmann, M. (2003), "Environmental aspects of economic changes in Troia," *Troia and the Troad. Scientific Approaches*, G.A. Wagner, E. Pernicka, H.-P. Uerpmann (derl.), Berlin, pp. 251-262.
- Whitelaw, T.M. (1991), "The ethnoarchaeology of recent rural settlements and land use in northwest Kea," *Landscape Archaeology as Long-Term history: Northern Keos in the Cycladic Islands from Earliest Settlement to Modern Times*, J.F. Cherry, J.L. Davis, and E. Mantzourani (derl.), Los Angeles, pp. 403-454.

RESİMLER

Resim 1. Kıyı Troas bölgesinde hayvan ağıllarının dağılımını gösteren harita (Çizen: A. Onur Bamyacı).

Resim 2. Dairesel planlı koyun ağıllının içten görünüşü

Resim 3. Dal örgü ile yapılmış basit koyun ağılı: Bademli Köyü

Resim 4. Dikdörtgen planlı inek ağılı: Bademli köyü

Resim 5. Dairesel planlı koyun ağılı: Bademli köyü

Resim 6. Dairesel planlı koyun ağılı: Koruoba köyü

Resim 7. Dikdörtgen planlı koyun ağılı: Kızılkeçili köyü

Resim 8. Kızılkeçili köyünde kıraç bir arazide yer alan, gündelik işlerin gerçekleştirildiği yaşam alanı ve ağıl bulunan, etrafı çevrili kışlak türü yapı

Resim 9. Kızılkeçili köyünde kıraç bir arazi üzerinde, gündelik işlerin yapıldığı öğeleri ve ağıl barındıran kışlak türü yapı

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 27-47, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 24.12.2018 Kabul Tarihi: 08.01.2019

YERLİ EDEBİYATTA POZİTİVİZM ETKİSİ: BİR ARA NESİL MENSUBU FAZLI NECİP VE ‘TEBESSÜM’Ü

*The Effects of Positivism on Turkish Literature: Fazlı Necip, a Person of ‘Interim Period’
Generation, and His Booklet Tebessüm (Smile)*

Berna FİLDİŞ¹

ÖZ

Fazlı Necip (1864-1932)’in farklı tür ve içerikleri kapsayan ve neredeyse ölümüne kadar devam eden bir yazı hayatı olmuştur. Yazınsal üretiminin başlangıcı ise edebiyat tarihçilerinin ikinci nesil ile Servet-i Fünûncular arasına konumlandıkları ara nesle denk gelmektedir. Bu nesle hâkim olan esneklik Fazlı Necip’i de etkilemiş ve o, dönem içerisinde çok ses getiren romantizm-realizm tartışmasında her iki tarafın da söylediklerine ilgisiz kalmamıştır.

Fazlı Necip’in 1889 yılında yayımladığı *Tebessüm*, dostu addettiği Mustafa Reşid’in *Gözyaşları*’nı tanzir etme isteğinin sonucudur. Dört kısımdan oluşan risalede, bir mukaddime ve on dört kısa hikâyeye ile tebessüm teması işlenmiştir. Fazlı Necip bu temayı “Başlamadan Evvel İki Söz” başlıklı ilk kısımda, diğer kısımlardakinden farklı bir bakış açısıyla ele almıştır. Söz konusu tercih *Tebessüm*’ü, romantik unsurlar kadar realist unsurlara da yer veren ve dolayısıyla ‘içeride’ Beşir Fuad’ın temsil ettiği pozitivist hassasiyetlere duyarsız kalmayan bir eser haline getirmiştir.

Çalışmamızda, Fazlı Necip ile *Tebessüm*’ü ele alınmıştır. Yazar ve eseri aracılığıyla dönemin edebi atmosferine ayna tutulması, yanı sıra edebiyata yansımaları üzerinden pozitivistmin yerli serüveni ile ilgili malzemenin çoğaltılması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Fazlı Necip, Ara Nesil, Mustafa Reşid, Pozitivism, Beşir Fuad, Tebessüm.

ABSTRACT

Fazlı Necip (1864-1932) had a writing life shaped by works of various types and contents. The time he started writing corresponds to the interim period, between what literature historians call second generation and Servet-i Fünun generation. The flexibility that dominated this interim period affected Necip, too, and he got engaged in those days’ hot topic of romanticism-realism conflict.

Necip’s booklet *Tebessüm* (1889) is an outcome of his attempts to imitate Mustafa Reşid’s novel *Gözyaşları* (Tears). The booklet is composed of one introduction part and four short stories, and characterized by the theme of smile. In the introduction, titled ‘Several Words before Starting’, Necip handles this theme with a perspective different from the ones in the rest parts. This preference made the booklet *Tebessüm* such a work that includes both romantic and realistic elements, and thereby also positivist thoughts which were represented by Beşir Fuad.

This study deals with Fazlı Necip and his booklet *Tebessüm*. The aim of this study is to shed light on the literary atmosphere of that period through the author himself and his work, as well as to multiply the resources about the development of positivism in Turkey by examining its reflection on literary works.

Key words: Fazlı Necip, Interim Period, Mustafa Reşid, Positivism, Beşir Fuad, Tebessüm

Giriş

1839 yılında Gülhane’de okunan Tanzimat Fermanı ile Batılılaşma siyaseti hem devlet katında daha sistemli uygulanmaya başlanmış hem de ‘resmi alanla’ sınırlı kalmayarak toplumsal dolaşıma dâhil olmuştur. Batı etkisinde bir edebiyatın ortaya çıkışı, bu genişlemenin erken göstergelerindedir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, BARTIN e-posta: bernafildis@bartin.edu.tr

Bazılarının toplumda zihinsel temelli dönüşümü amaç olarak görmesi Batı'nın sadece siyasi değil, kültürel birikimi ile de 'içeriye' aktarılması sonucunu doğurmuştur. Edebiyat ise söz konusu amacın hayata geçirilmesinde temel enstrüman addedilmiştir. Toplumsal ideallerin edebiyat üzerinden dillendirildiği Tanzimat Dönemi'nde Batılı edebiyata ilk nesil kaynaklık etmiştir. Bu dönemin ardından tahta çıkan II. Abdülhamid Batılılaşmanın siyasi değil, kültürel boyutuna ağırlık vermiş ve hemen her alanda bir öncekine göre farklılık arz eden bir süreç yaşanmıştır (Fildiş, Kaman, 2017: 251). Siyaset merkezli değişim ile Batılı edebiyat, sosyale mesafe koyduğu oranda bireye yakın duran bir anlayış sergilemiştir. Ortaya çıkan yeni anlayışın temsilcileri ise idealleri edebiyatla sınırlı nesiller olmuştur. Bu nesillerden biri de ilk kez Mehmet Kaplan'ın sözünü ettiği ara nesildir.

Yerli edebiyat tarihi içinde ara nesil adlandırmasını yapan ve ara nesli Recai-zâde Ekrem, Abdülhak Hamid ve Sami Paşa-zâde Sezai'li ikinci nesil ile Tevfik Fikret, Halid Ziya, Cenap Şahabettin ve Mehmet Rauf'lu Servet-i Fünûn nesli arasına konumlandırılan Mehmet Kaplan'dır.² İkinci nesil 1876-1878'de edebi faaliyetlerde bulunmaya başlamış, Servet-i Fünûncular Tevfik Fikret'in 1896'da aynı isimli mecmuanın başına geçmesiyle faal hale gelmiştir. Ara nesil ise ikisi arasındaki yirmi yıllık süreçte yaptığı üretimle köprü vazifesi görmüştür. Mensuplarının birbirleriyle yakın bir bağa sahip olmamalarına karşın aynı başlık altında kategorize edilmelerinin nedeni, doğum yıllarının birbirine yakınlığından ve edebiyata duydukları ilgiden çok daha fazlasıdır. Hemen hepsi kendilerinden önceki nesilden etkilenmiş ve 'edebiyat için edebiyat' biçiminde formülleştirilen bireye, duygularına dönük anlayışı kendilerinden sonraki nesle aktarmışlardır. Edebiyat tarihi içerisindeki rollerinin aktarıcılık olması, yeteneklerinin sınırlılığındandır: Ara nesil, ikinci nesli aşamamış ve Servet-i Fünûncuların ise gölgesinde kalmıştır. Buna bağlı olarak üzerine yeteri kadar araştırma yapılmamış ve hakkındaki pek çok noktada belirsizlik yaşanmıştır (Gariper, 2013: 106). Nitekim Kaplan, öncesinde ara nesil edebiyatçılarının 25-30 kişi olduğunu söylese de liste hem kendisi hem de başka edebiyat tarihçileri tarafından zamanla genişletilmiştir. Ancak Fazlı Necip hazırlanan listelerde en başından itibaren yer almıştır.

Bir Ara Nesil Mensubu Olarak Fazlı Necip ve Yazı Hayatı

Mehmet Kaplan'ın *Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet-Eser*'de “ bunlar arasında Nâbizâde Nâzım, Mehmed Ziver, Fazlı Necib, Mehmed Celâl ve Mustafa Reşid en ileri gelenlerindedir.” (2011: 10) diyerek ara nesil mensupları arasında andığı Fazlı Necip, 1864 yılında Selanik'te doğmuştur. 1873'te girdiği rüştiyenin ardından üç sene boyunca özel öğretmenlerden edebiyat, fizik, tarih, coğrafya dersleri almış ve Fransızca öğrenmiştir (Şahin, 2004: 2). Hukuka duyduğu ilgiden dolayı 1877'de Selanik'teki alt kademe mahkemelerden birinde stajyer olmuş ve burada bir sene boyunca çalışmıştır. Ardından bir avukatın kâtipliğini yapmış ve yanında hukuk bilgisini geliştirmeye gayret etmiştir. Avukatlık belgesi alabilmek için 1882 yılında girdiği sınavda yaşının küçük olmasından dolayı başarısız sayılmış ve yeni bir yola girmiştir.

O, yazı hayatına İstanbul ve İzmir gazetelerine yazdığı Selanik Mektupları ile başlamıştır (Şahin, 2004: 4). Söz konusu mektuplar aracılığıyla Selanik'teki güncel gelişmeleri aktarmış, yani muhabirlik yapmıştır. Ancak neredeyse ölümüne kadar devam eden yazı hayatı, farklı tür ve içerikleri de kapsayan bir seyir izlemiştir. Bu bağlamda 1883'ten itibaren çıkan Gonca-i Edeb mecmuasında kaleme aldığı yazılar muhabirliğin ötesine geçmesinin miladı olmuş, sonrasında Envâr-ı Zekâ, Mir'at-ı Âlem, Tercüman-ı Hakikat, Gayret gibi İstanbul merkezli gazete ve dergilerde telif-tercüme pek çok yazısı yayımlanmıştır. “Yağmur ve İyi Hava”, “Serap”, “Burun ve Koku” gibi başlıklar altında fenni pek çok konunun işlendiği *Mebâhis-i Muhtasara-i Fenniye* (1887), ders kitabı niteliğinde ve çeşitli coğrafi bilgileri içeren *Coğrafya-yı Tabii ve Politikî* (1889) bilimsel tercümelelerinden ikisidir.³ Bu alandaki telif eseri ise 1895 yılında yayımlanan ve isim, sıfat, zamir,

² Mehmet Kaplan ara nesilden ilk defa 1943 yılında verdiği ve 1946 yılında *Tevfik Fikret ve Şiiri* başlığıyla yayımladığı doçentlik tezinde bahsetmiştir. Bu eserin ikinci baskısı ise *Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet-Eser* başlığıyla 1971 yılında yapılmıştır.

³ Ulaşılabildiği kadarıyla Fazlı Necip'in diğer ilmi tercümeleleri *Sanayi-i Cesime* (1887), Erbab-ı Mütalaa ve Tahrire Vesaya-yı Sihhiye (1887), Mufassal Coğrafya-yı Umumi (1891)'dir.

edat gibi kelime türleri üzerinden Türkçe'nin gramer yapısını ele aldığı *Nev-Usül Sarf-ı Osmani*'dir. O, uzun yazı hayatı içerisinde pek çok roman da tercüme etmiştir. *Nişanlı Bir Kızın Jurnalı* (1887), Jean adında bir genç kızın âşık olması ve evlenmesinin ardından kocasını savaşta kaybetmesinin işlendiği günlük formunda kaleme alınmış bir eserdir. *Gönül Faciaları* (1891) ise bir aile içerisinde saklanan sırlarla bağlantılı olarak yaşanan olayları içermektedir.⁴ Fazlı Necip'in tercüme romanlarına, 1895 yılında babasının kurduğu *Asır* gazetesinde tefrika ettiği telif romanları da eklenmiştir. 1909 yılına kadar başyazarlığını yürüttüğü bu gazetede *Bir Gençliğin Güzarı* 31 Ağustos 1895-16 Mayıs 1896, *Dilaver* 11 Ekim 1897-6 Nisan 1898, *Cani mi Masum mu?* 25 Temmuz 1896-28 Temmuz 1897 tarihleri arasında yayımlanmıştır.⁵ İlk romanda, şair Hasip adındaki karakterin âşık olduğu Hasibe'nin bir başkasıyla evlenmesi üzerine Avrupa'ya gitmesi, ikincisinde başkarakter Dilaver'in köylüsü Hüseyin'in yaptığı kötülüklerle sevdiği Binnaz'dan ayrılması ve her ikisinden de intikamını alıp onu seven Nedime ile evlenip mutlu olması, üçüncü romanda ise çeşitli iftiralara uğrayan babasının masumiyetini ispatlamaya çalışan Doktor Refik Bey'in gerçekleri ortaya çıkarma gayreti anlatılmaktadır. Fazlı Necip'in yazı hayatını 1925 yılından itibaren, kendisinin çıkardığı ve başyazarlığını yaptığı Türk Hayatı dergisinde devam ettirdiği görülmektedir. Atatürk, Ziya Gökalp, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak gibi isimleri tanıttığı "Türk Tarihinin Büyük Şahsiyetleri" ve doğup büyüdüğü Selanik'te yaşanan değişimi anlattığı "Rumelini Neden Gaip Ettik?" bu dergi için kaleme aldığı yazı dizileridir. Ayrıca roman tefrikaları da sürmüştür. Nedim ismindeki gencin annesinin ısrarıyla evlenmesi sonucu hayatı boyunca mutsuz olmasının işlendiği *Ah, Anne!* (1 Kanun-ı sani 1926-15 Şubat 1926), çocukluğunun geçtiği bir taşra ilinde öğretmenlik yaparken tanıştığı Cevat ile mutlu sona erişen Nezihe'nin yaşadıklarının aktarıldığı *Türk Kızı* (1926), Tanzimat Dönemi'nin aydınları ile yakın ilişkileri olan Kenan Bey ve ailesinin anlatıldığı *Külhani Edipler* (1 Mart 1926-15 Mart 1926) Türk Hayatı'nda yayımlanan romanlardır. Tüm bunlar, Fazlı Necip'in neredeyse ölümüne kadar devam eden yazı hayatının farklı tür ve içeriklerin bir birikimi olduğunu ortaya koymaktadır.

Fazlı Necip'in yazı hayatının başlangıcı, ara neslin faaliyetlerini sürdürdüğü döneme denk gelmektedir. Daha önce de değinildiği gibi ara nesil, II. Abdülhamid iktidarında ortaya çıkan ikinci neslin bireye ve duygulara dönük edebiyat anlayışını devam ettirmiştir. Fazlı Necip'in de bir mensubu olarak bu neslin ağırlıkla benimsediği anlayışı telif-tercüme eserlerine yansıttığı görülmektedir. Ancak sahip oldukları yeteneğin sınırlılığı nedeniyle o zamana kadar ki Batılı edebi birikimi sorgular bir tavır takınmaları, ara nesil mensuplarını soruların çoğaldığı ve cevapların çeşitlendiği bir dönemin temsilcileri haline getirmiştir. Bu bağlamda ara nesil tartışmasız doğruların değil, tartışmalı fikirlerin karşılığı olarak düşünülmalıdır (Fildiş, Kaman, 2017: 254). Ki, Recai-zâde Ekrem ile Muallim Naci arasında cereyan eden yeni edebiyat-eski edebiyat ve Menemenli-zâde Mehmet Tahir ile Beşir Fuad arasında cereyan eden romantizm-realizm tartışmalarını sorgulayıcı tavrın bir sonucu olarak değerlendirmek gerekmektedir. Kaynağı ikinci nesil olan ve Servet-i Fünûn nesline aktarılan bu tartışmalar, ara nesli önemli ölçüde meşgul etmiştir. İlk tartışmanın ortaya çıkmasında, biçim ve içerik açısından Batılı edebiyatı savunan Nabi-zâde Nazım ve Mehmet Celal'e Şeyh Vasfi, Hoca Hayret Efendi ve Ali Ruhi gibi geleneksel edebiyatı savunanların yönelttiği itirazlar, ikinci tartışmanın ortaya çıkmasında ise Beşir Fuad'ın 1885'te kaleme aldığı *Victor Hugo* biyografisine verilen tepkiler etkili olmuştur. Onun Hugo nezdinde romantizmi eleştirirken realizme övgüde bulunması, Menemenli-zâde Mehmet Tahir'in Gayret dergisinde bu eseri olumsuz olarak değerlendirmesine yol açmış ve bir 'hayaliyyûn-hakikiyyûn' çekişmesi başlamıştır. Bireysel duygulara dayalı romantizmin ikinci nesilden itibaren yaygın olarak benimsenmesi ve Beşir Fuad'ın dile getirdiklerinin 'görece' yeniliği, pek çok ismin ona karşı eleştirel bir tutum sergilemesine neden olmuştur. Ancak ara neslin genç edebiyatçılarından bazıları da kendisine destek olmuştur. *Gözyaşları*

⁴ Fazlı Necip'in diğer tercüme romanları; *Familya Çocukları I-II* (1887), *Valideyi Arayınız* (1888), *Familya Çocukları III* (1888), *Hayalperver Bir Kadın* (1892), *Arsen Lüpen I-II-III-IV-V-VI* (1910)'dır.

⁵ Fazlı Necip'in bu gazetede tefrika edilen diğer telif romanları; *Yine Orada* (9 Haziran 1898-28 Ağustos 1899), *Sevda-yı Medfun* (31 Ağustos 1899-30 Ağustos 1900), *Şık* (27 Eylül 1900-16 Mayıs 1901), *Pervin* (4 Temmuz 1901-27 Teşrin-i evvel 1901), *Dört Mevsim* (25 Teşrin-i Sani 1901-25 Kanun-ı evvel 1902), *Dehşetler İçinde I-II-III*, *Küçük Hanım I-II* (1910) ve gazetede *Nasıl Nefy Olunuyordu?* başlığıyla yayımlanan *Menfa* (24 Mart 1909)'dır.

risalesiyle Mustafa Reşid bunlardan biridir. Ayrıca Fazlı Necip'in kaleme aldığı *Tebessüm*'de de bir realizm övgüsü dikkati çekmektedir.

Fazlı Necip'in Üzerindeki Beşir Fuad Etkisi

Fazlı Necip'in kısa süren muhabirliğinin ardından Gonca-i Edeb'te çıkan yazıları Selanik'te tanınmasını sağlamış, İstanbul merkezli gazete ve dergiler için kaleme aldıkları ise tanınırlığını bu şehrin dışına taşımıştır. Fakat onu edebiyat âleminde bilinen kılınan asıl faaliyeti, Beşir Fuad ile olan mektuplaşmasıdır (Şahin, 2004: 5). Her şey, Beşir Fuad'ın 1885 yılında yayımlanan *Victor Hugo* biyografisini okuyup aklına takılanları sormak için yazdığı bir mektup ve aldığı cevapla başlamıştır. Mektuplaşmalar kısa bir süre sonra Tercüman-ı Hakikat'in sayfalarına taşınmıştır. Beşir Fuad'ın intiharı nedeniyle 1887 yılına kadar devam eden soru-cevap trafiği, Fazlı Necip'in yirmi mektuptan oluşan *Mektubat*'ı yayımlamasıyla son bulmuştur. O, eserin başındaki "Bir İki Söz" de amacını şöyle izah etmiştir:

"Mektupları yayımlamaktaki amacım, elbette Beşir Fuad'a olan hayranlığımı anlatmak değildir. Çünkü bunun insanlığa hiçbir yararı yoktur. Bu mektuplar, herkesin yararına olabilecek birçok bilgi ve görüşü kapsadığı için, yayımlamak istedim. Benim yazdığım mektupları da bu kitaba ilâştirmemin nedeni, çok değerleri olduğundan değil, Beşir Fuad'ın açıklamalarının daha iyi anlaşılması içindir" (Beşir Fuad, Fazlı Necip, 2009: 9).

Hugo üzerinden başlayan fikir alışverişi, Fazlı Necip'in sorma ve Beşir Fuad'ın cevaplama iştahıyla birleşerek pek çok konuyu içerisine alan bir 'öğretmen-öğrenci' diyaloguna dönüşmüştür. Jale Bingöl, Mehmet Kaplan danışmanlığında kaleme aldığı mezuniyet tezinde mektuplaşmalardaki konuları sekiz başlık altında tasnif etmiştir. Bunlar; 'Fen mi Edebiyat mı? Fen mi ahlak mı?', 'Hâkim-i Züfünun Tabiri Meselesi ve Hugo', 'M. Naci-Ekrem ve Hamid Münasebeti', 'Bazı Ediplerimiz ve Tiyatrolar', 'Ahlakın Tevarüsü Meselesi', 'İdam Fikri', 'Volter ve J.J. Ruso', 'Dil Öğrenimi, Osmanlıca Sarflar ve İmla'dır (1955: 150-163). Sıralanan başlıklar birbirinden farklı konuların varlığına işaret etse de metnin genelinde sözün en nihayetinde bilime geldiğini gösteren pek çok detay vardır. Edebiyat ile fennin üstünlük açısından karşılaştırılması, hâkim unvanının Batı'da ve Osmanlıda bilimle uğraşanlara mı yoksa edebiyatçılara mı verileceği tartışması, Recai-zâde Ekrem'in Mustafa Reşid'in *Gözyaşları*'ndaki realist unsurlara eleştirileri ile ilgili değerlendirmeler, bireylerin sahip oldukları ahlakın gelişiminde kalıtım ve eğitimin ne kadar etkili olduğu sorgulamaları bu detaylardan bazılarıdır. Mektuplaşmaları boyunca Fazlı Necip Beşir Fuad'ın her düşüncesine katılmamıştır. Ancak bilimsel konularda yapılan her açıklamayı bir öğrenci gibi anlama gayreti içerisinde olmuştur. Nitekim

"Düşüncem, bilimin öğretmensiz öğrenilemeyeceği şeklindedir. Fakat mektuplarınızda bunun için bir çaba gerekir diyorsunuz ki, ben buna hazırım. Beni yönlendirirseniz, size sonsuza kadar minnettar kalacak bir öğrenci yetiştirmiş olursunuz. Şimdi öğrenmek için ne gibi eserlere başvurmalıyım, bana bunları lütfetmelisiniz ki, kolayca yararlanabileyim" (Beşir Fuad, Fazlı Necip, 2009: 19).

sözlerini sarf etmesi, Beşir Fuad'ı bir öğretmen olarak benimsediğinin göstergesidir.

Beşir Fuad'ın kitap önerileri ve açıklamaları doğrultusunda Fazlı Necip pek çok konuda farklı düşünmeye başlamıştır. Yaşadığı fikirsiz değişimin kaynağı ise bilim olmuştur. Bu noktada öğretmeni üzerinde durmak gerekmektedir. Beşir Fuad pozitivist rehber edinen entelektüel kimliğini daha çok edebiyat aracılığıyla ortaya koymuş bir şahsiyettir. Dolayısıyla yerli edebiyat camiasında "doğada olaylar ve nesnelere bize nasıl görünüyorsa değiştirmeksizin olduğu gibi anlatan..." (Beşir Fuad, 2011: 132) realizmi savunması anlaşılmalıdır. Ancak insanı ve duyguları merkeze alan romantizmi, gerçeğin objektif varoluşuna değer vermediği için mahkûm etmiştir. Söz konusu tavır, romantizme yönelik eleştirilerini daha geniş bir bağlamda anlamlandırmayı zorunlu kılmaktadır. Ki, Beşir Fuad'ın pozitif bilimlere yönelik bilgi birikimi edebiyatın kendisi için bir amaç

olmadığını gösterir niteliktedir.⁶ Fazlı Necip'in öğretmeni olarak o, Osmanlı toplumunun bilimsel bilgiye kapı aralaması amacıyla olmuş ve bunu mümkün kılmak için toplumla aydınlar arasındaki en açık kanalı, yani edebiyatı kullanmıştır (Fildiş, 2017: 580). Fazlı Necip'e yönelik öneri listesinin realist edebiyatçılardan çok daha fazlasını içermesi de bu nedenledir. Beşir Fuad'ın gücünü pozitivistlikten alan fikirleri, Fazlı Necip'in bilimsel bilgiye güvenç duymasını sağlamıştır. Nitekim *Mebâhis-i Muhtasara-i Fenniye* (1887), *Sanayi-i Cesime* (1887), *Erbab-ı Mütalaa ve Tahrire Vesaya-yı Sıhhiye* (1887), *Coğrafya-yı Tabii ve Politiki* (1889), *Mufassal Coğrafya-yı Umumi* (1891) gibi tercümelelerinin bilimsel bir içeriğe sahip olduğunu bir kez daha hatırlatmak gerekmektedir. Fazlı Necip bu tercümeleler aracılığıyla pusulanın önemi, yaprakların mevsimlere göre değişim geçirmesi, kömürün oluşumu, sabun imali, yazarken ve okurken sağlıklı duruş şekilleri, ideal uyku düzeni, haritalar, denizlerde hayat gibi birbirinden farklı konularda yerli okuyucuyu bilgilendirmek istemiş, böylece Beşir Fuad'ın idealleri ile örtüşür bir tavır sergilemiştir. Fazlı Necip'in bilime duyduğu güvenle yaşadığı fikrîsel değişimi, edebiyat dolayımında da yakalamak mümkündür. 8 Haziran 1886 tarihli mektubunda, "Size bir şey söyleyeyim mi? Ben yavaş yavaş şiirden soğumaya başladım. Önceden aldığım zevki, şimdi alamıyorum" (Beşir Fuad, Fazlı Necip, 2009: 54) demesi bu farklılaşmanın bir yansımasıdır. Söz konusu cümleleri ise öğretmenin edebi değerlendirmelerinden bağımsız ele almamak gerekmektedir. Beşir Fuad'ın şiiri nereye konumlandığını şu sözleri özetlemektedir:

"Bu şairler âlem-i insaniyete ne yolda hizmet ediyorlar? Kendi fikr-i mahsuslarını işâa ile mi, yoksa nimet-i fenden mütena'im olan hükemâ ve ulemeden iktibas eyledikleri envârı neşr ile mi? Fen bi-zâtihi münîr olduğu için güneşe, şiirin envârı muktebes bulunduğu cihetle kamere teşbih olunabilir" (Beşir Fuad, 1999: 187).

O, gerçekleri yansıtmaya gücünün düşüklüğü nedeniyle şiiri bilimden daha aşağı görmüş ve Fazlı Necip'in de benzer bir düşünceyi dile getirmesinde etkili olmuştur. Ancak öğretmenin öğrencisi üzerindeki etkisi ne mektuplaşmaların devam ettiği iki yılla ne de şiirle sınırlı kalmıştır. Bunun en açık göstergesi, 1889 yılında yayımlanan *Tebessüm*'dür.

'Tebessüm'deki Pozitivizm Etkisi

Tebessüm, Fazlı Necip'in pozitivist hassasiyetlerinin edebi faaliyetlerine bir yansımasıdır. Ancak ara neslin ömrünü aşan bir biçimde, bireye ve duygulara ilgisiz kalmadığını da söylemek gerekmektedir. Nitekim ilki olan *Bir Gençliğin Güzarı* dışındakiler 1896 sonrasında yayımlanmasına rağmen, Fazlı Necip'in telif romanlarının hemen hepsinde aşk teması vardır. 1896 öncesinde ise aynı tema ile özellikle roman tercümelelerinde karşılaşılacaktır: 1887'de basılan *Nişanlı Bir Kızın Jurnalı* bir genç kızın aşkını, 1888'de basılan *Valideyi Arayınız* evlenmek isteyen bir erkeğin kadınlarda aradığı özellikleri, 1892'de basılan *Hayalperver Bir Kadın* kocasının arkadaşına âşık olan bir kadını anlatmaktadır. Diğer taraftan ara nesil, yeni-eski edebiyat ile romantizm-realizm tartışmalarının alevlendiği bir dönemin karşılığıdır. Ancak hâkim yapının tek bir eğilimin tartışmasız doğruluğuna imkân vermeyen esnekliği, kamplaşmaların önüne geçmiştir. Bu özellik, bazı ara nesil mensuplarının ortaya çıkan toplam birikimden yararlanmayı ihmal etmemelerinin de nedenidir. Dolayısıyla Fazlı Necip'in edebi faaliyetlerinde romantik ve realist unsurlara yer vermesi dönem ruhundan bağımsız değildir. *Tebessüm* ise söz konusu unsurların eş zamanlı kullanıldığı bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fazlı Necip *Tebessüm*'ün "Başlamadan Evvel İki Söz" başlıklı girişinde bu eseri yazma nedenini, 'Muharrir-i şehir Mustafa Reşid Bey'in Gözyaşları'nı gördüm. Gönlümde bunu tanzir etmek⁷ arzusu peyda oldu.' sözleriyle açıklar. 1886 yılında yayımlanan *Gözyaşları*, Beşir Fuad'ın pozitivist kaynaklı realist fikirlerini içermektedir. Roman, hikâye, şiir gibi çeşitli türlerdeki

⁶ Entelektüel kimliğini edebiyat aracılığıyla ortaya koyan Beşir Fuad'ın edebi tenkit ile teori alanında çalışmalar yürüttüğünü ancak Orhan Okay'ın ifadesiyle doğrudan doğruya edebi bir eser vermediğini de hatırlamak gerekmektedir. Bkz. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011, s. 136.

⁷ Tanzir etme: Benzerini yazma.

eserlerinde “... ağırlıklı olarak aşk, kadınlar, ayrılık, aşk acısı gibi popüler konuları işleyen...” (Fildiş, Kaman, 2017: 257) Mustafa Reşid, romantizm-realizm tartışmasında ilkinden yana bir duruş sergilemiştir. Ancak *Gözyaşları* ile dostu addettiği Beşir Fuad’ın görüşlerini olumlamayı da ihmal etmemiştir.

Gözyaşları; birbirinden farklı temalar çerçevesinde sonu gözyaşı ile biten hikâyeleri ve mensur şiirleri içeren, edebiyat çevrelerindeki etkisi hacminden daha büyük olmuş bir risaledir (Fildiş, Kaman, 2017: 260). Eserde üç hikâye ve dört mensur şiir yanında, “Gözyaşı Nedir?” ve “Gözyaşı Lisanından” başlıklı iki kısım bulunmaktadır. Mustafa Reşid ilk hikâyede, birlikte gezilere çıkarak hoşça vakit geçirdikleri komşu kızının ani ölümüyle yaşadığı üzüntüyü, ikinci ve üçüncü hikâyelerde bir köşkün penceresinde görüp âşık olduğu genç kızla önce kavuşmalarını, ardından ayrılmalarını anlatmaktadır. Nitekim ilk ve üçüncü hikâyeyi “Ah, o gözyaşları ne kadar acıydı!” (s. 271 ve s. 277), ikinci hikâyeyi “Ah, o gözyaşları ne kadar tatlıydı!” (s. 276) ifadesi ile bitirmiştir. Yazar ayrıca “Birkaç Damla Daha” başlığı altındaki dört mensur şiirden ilkinde, farklı ekonomik seviyelerden olmalarına karşın doğarken ağlayan iki bebekten bahsetmiş ve “O gözyaşları, ne kadar ibret-âmizdir.” (s. 277) diyerek sözlerini tamamlamıştır. İkincisinde, sevdiği kadınların mezarları başında ağlayan biri yaşlı diğeri genç iki adamı tasvir etmiş ve “O gözyaşları ne kadar rikkat-engizdir.” (s. 278) cümlesiyle şiiri noktalamıştır. Üçüncüsünde bir çoban ile sevdiğinin birlikte olmanın verdiği mutlulukla ağladıkları, dördüncüsünde veremli bir genç kızın ağlayarak giyemediği gelinliği ile defnedilmeyi vasiyet ettiği görülmektedir. Mustafa Reşid üçüncü şiiri “O gözyaşları ne kadar neşe-verdir.” (s. 278), sonuncusunu ise “O katre ne kadar hüzn-âverdir.” (s. 278) ile nihayete erdirmiştir. Yoğun bir duygusallığın hâkim olduğu üç hikâye ve dört mensur şiir *Gözyaşları*’nı romantizm etkisinde bir eser haline getirmiştir. Ancak “Gözyaşları Nedir?” ve “Gözyaşı Lisanından” kısımlarında ana temaya yönelik farklı bir bakış açısı dikkati çekmektedir. İlkinde gözyaşı sıvısının bilimsel bir tanımı yapılmış, ikincisinde ise okyanuslardan gökyüzüne yükselen ardından yeryüzüne inen ve genç bir kızın vücuduna girerek gözyaşı bezleriyle dışarı atılan bir su damlasının macerası anlatılmıştır. Yapılan tanımlama ve su damlası aracılığıyla doğal döngünün açıklanması eseri aynı zamanda realist etkiler taşıyan bir metin haline getirmiştir. Dolayısıyla Mustafa Reşid ne benimsediği romantizmden vazgeçebilmiş ne de Beşir Fuad’ın savduklarına kayıtsız kalabilmiştir.

Bir tanzir eser olan *Tebessüm, Gözyaşları*’ndan üç sene sonra yayımlanmıştır. Fazlı Necip bilmediği bir edebiyatçının değil, bir dostunun eserine öykünmüştür. Beşir Fuad’a yazdığı 25 Kanun-ı evvel 1302 tarihli mektubunda “Reşid Beyefendi, memuriyete tayin olalı beri, bilmem neden, bütün dostlarını unuttu. Bir selam bile alamıyoruz.” (Beşir Fuad, Fazlı Necip, 2009: 89) demesi bunun ifadesidir. 2 Kanun-ı sani 1302 tarihli mektubunda Beşir Fuad, “Bizim Sakallı Reşid’i uygunsuz hareketinden dolayı uyardığımıza çok memnun oldum. Ben onun kulaklarını çeker, sevgide kusur etmemesini söylerim.” (Beşir Fuad, Fazlı Necip, 2009: 102) karşılığını vermiş, bir sonraki mektubunda ise “Sakallı Reşid’in kulaklarını çektim. Size mektup yazacak. Kulağını çektiğimi de ayrıca bildirecek.” (Beşir Fuad, Fazlı Necip, 2009: 102) haberini ulaştırmıştır. Tüm bunlardan üçü arasında hareketli bir yazı trafiğinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Beşir Fuad’ın Mustafa Reşid ve Fazlı Necip’i eşzamanlı olarak pozitivizm ve realizmle tanıştırdığını söylemek de mümkündür.

Tebessüm, “Başlamadan Evvel İki Söz”, “Tatlı Tebessümler!”, “Acıları!”, “Bunlar da Başka TürLüsü!” kısımlarından oluşan bir risaledir. Fazlı Necip ikinci kısımdan itibaren sonu tebessümle biten kısa hikâyeler anlatmıştır. “Tatlı Tebessümler!” başlığı altında beş kısa hikâye bulunmaktadır. İlkinde, köy çeşmesinin karşısındaki kayaların üzerinde oturan bir delikanlı ile çeşme başında su sırası bekleyen bir genç kızın birbirlerine tebessüm etmeleri anlatılmaktadır. Daha önceden delikanlıya bakmaya başlayan bir başka genç kızın dudağında da karşılıklı tebessümleri fark edip bir benzeri oluşmaktadır. Yazar hikâyeyi, ‘Bu üç tebessümün her birinde ne kadar letâfetler, ne kadar mânâlar vardı!..’ cümlesiyle tamamlamıştır. İkincisinde kendi başından geçmiş görünen bir olaydan, Millet Bahçesi’nde karşılaştığı ve âşık olduğu bir genç kıza yazdığı mektubu okurken genç kızın dudaklarında beliren tebessümden bahsetmektedir. Bu hikâye, ‘Dudakları üzerinde bilmem nasıl müessir bir tebessüm vardı ki çehremi ateşler içinde bıraktı.’ ile son bulmuştur. Yine kendi başından geçmiş görünen üçüncü hikâyede, komşusu olan ve her sabah bahçede keman çalan bir genç kıza

duyduğu aşkı anlatmaktadır. Bir sabah dayanamayarak onun bulunduğu tarafa geçip birden şarkı söylemeye başlamakta ve genç kız şarkının ardından yazara kollarını açmaktadır. Fazlı Necip hikâyeyi genç kızın yüzündeki ifadeyi tasvir eden ‘Dudakları üzerinde âşıkâne olduğu kadar müessir, latif bir tebessüm vardı...’ cümlesiyle sonlandırmıştır. Dördüncü hikâyede, çocuğunu uykudayken şefkatle izleyen bir annenin tebessümlü dudakları ile onu öpmesinden söz edilmektedir. Hikâye aldığı öpücükle çocuğun gözlerini hafifçe aralaması ve ‘... vechini masumâne bir tebessüm tenvir etti. Ne kadar güzeldi!’ sözlerine karşılık gelen tepkisiyle bitmektedir. Beşinci ve son hikâyede ise savaştan dönen bir askerin köyüne gelişi ve nişanlısıyla karşılaşması tasvir edilmektedir. Yazar o anda genç kızın dudaklarında beliren tebessümü, ‘İsmet içinde aşk letâfet-nisâr oluyordu!’ ifadesiyle özetlemiştir. Fazlı Necip her hikâyede birbirinden farklı durumları işlemiş ancak alt başlığa uygun olarak bunların tamamını mutlu tebessümlerle noktalamıştır.

“Acıları!” başlığı üç kısa hikâyeden oluşmaktadır. İlkinde, iğfal edilen bir köylü kızın aynı şeyi bir başkasına yapmaya çalışan genci silahla öldürmesi anlatılmaktadır. Yazar hikâyeyi, köylü kızını kast ederek ‘tebessüm ediyor, fakat bu tebessüm, letâfet değil dehşet saçıyordu!’ cümlesiyle tamamlamıştır. İkinci hikâyede, balo veren Mösyö N...’nin güzel eşinden ve baloya davetli bir delikanlının kendisine olan ilgisinden söz edilmektedir. Aşkını açıkladıktan sonra kadın tarafından bir odaya davet edilen delikanlı odada onunla değil, Mösyö N... ile karşılaşmıştır. Konaktan kovulurken göz göze geldiği kadının surat ifadesi, ‘O güzel dudaklar üzerinde bir şâşaa-nisâr oluyordu. Fakat ne kadar müstehziyâne, ne kadar dehşetli bir tebessüm idi, ateşler saçıyordu. O kadar ki yanağının humratını setredecek derecede, delikanlının çehresini kararttı.’ cümleleriyle tasvir edilmiştir. Üçüncü hikâyede ise bir gencin ilişkisi olduğu kıza dair olumsuz sözler sarf etmesi ve kızın söylediklerini duyarak ona sert tepki vermesi konu edilmektedir. Yazar hikâyeyi, ‘Güzel kız bu sözleri söylemesiyle yerinden kalktı. Dudakları üzerinde bir tebessüm vardı. Fakat ne kadar hakaret-âmiz, ne derece acı idi!..’ ifadesiyle sonlandırmıştır. Üç hikâyenin hepsinde de alt başlığa uygun olarak birbirinden farklı nedenlere bağlı mutsuz tebessümler işlenmiştir.

“Bunlar da Başka Türüsü!” başlığında altı hikâye bulunmaktadır. İlkinde, yazarın dışarda karşılaştığı bir genç kızın ona gülümsemesi ve kıza karşı tüm ilgisini kaybetmesi aktarılmıştır. Bu hikâyenin ‘Oh! Ne kadar açık, ne derece soğuk bir tebessümdü! Tatlı, âteşin hissiyâtımı söndürdü, mahvetti.’ sözleriyle sonlandığı görülmektedir. İkinci hikâyede, Millet Bahçesi’nde oturduğu ve kitap okuduğu bir gün yanına gelen bir kız çocuğuna çiçek vermesi ve kız çocuğunun ona teşekkürü anlatılmıştır. Hikâye ‘Dudakları üzerine melekâne bir tebessüm göründü ki gâyet hâlis, ziyâdesiyle saf bir hiss-i memnûniyeti îmâ ederdi.’ sözleriyle tamamlanmıştır. Üçüncüsünde, Melek ile Cemal’in aşkları anlatılmaktadır. Cemal’in askere alınıp cepheye gitmesinin üzerinden uzunca bir süre geçmiş ve mektupları kesilmiştir. Kendisinden gelen son mektupta yaralandığı ve hastanede olduğu yazılıdır. Melek’in endişeli bekleyişi Cemal’in -bir kolu kesilmiş olsa da- eve dönmesiyle son bulmuştur. Hikâye, ‘Dudakları üzerinde bir tebessüm-i âşıkâne şâşaa-nisâr oluyordu ki Melek buna hayran oldu. Bilâihtiyâr o da tebessüm etti. Aman yâ Rab! Bu tebessümde ne kadar mazmunlar ne büyük bir letâfet, nasıl bir tesir vardı.’ cümlesiyle bitirilmiştir. Dördüncü hikâyede yine yazarın kendi başından geçen bir olayı anlattığı intibai vardır. Anne babası tarafından hiç tanımadığı bir genç kızla evlendirilmeye çalışılması ve en nihayetinde bu karara teslim olması işlenmektedir. Genç kızla karşı karşıya geldiğinde onun orman yürüyüşlerinde görüp etkilendiği kişi olduğunu anlaması ise kendisini mutlu etmiştir. Bu nedenle hikâye, ‘Vechini mâsûmâne, fakat mânîdar bir tebessüm tezyin ediyordu. Ah! O tebessüm ne kadar güzeldi.’ sözleriyle sonlanmıştır. Beşincisinde, kır gezisinde karşılaştığı bir güzele birden tutulması ve güzelin elindeki çiçek demetinden düşürdüğü çiçeklerle kendisine ilgisini belli etmesi anlatılmıştır. Ertesi gün aynı yerde tekrar karşılaşmışlar ve yazar, güzelin yüzünde beliren tebessümü şöyle tasvir etmiştir: ‘O gün birinci tebessümüne mazhar oldum. Nûr-ı iffet saçıyordu. Ya ne kadar müessirdi.’ Altıncı hikâyede, düşen bir çocuğu yerden kaldırması üzerine çocuğun annesinin yazara muamelesi üzerinde durulmuştur. ‘Validesi takarrüp etmişti. Müteşekkîrâne bir tebessüm etti. Bu tebessüm ne kadar güzeldi.’ sözleri ise hikâyenin sonu olmuştur. Fazlı Necip altı hikâye ile tebessümle noktalanmış farklı durumları daha da çeşitlendirmiştir.

Eserin ele alınan “Tatlı Tebessümler!”, “Acıları!” ve “Bunlar da Başka Türölüsü!” kısımlarında tebessüme dair pek çok hikâyenin anlatıldığı görölmektedir. Çünkü Fazlı Necip dostu Mustafa Reşid’in *Gözyaşları*’nda yaptığı gibi, seçtiği temanın pek çok nedene bağlı olarak ortaya çıkabileceğini göstermek istemiştir. Bunu, üç hikâye ve dört mensur şiir kurgusu ile değil de üç ayrı başlıkta topladığı on dört hikâye ile denemiştir. Eser boyunca tebessüm; hoşlanma, âşık olma, nefret etme, sevgi ve kızgınlık duyma, şefkat gibi duygu durumlarının sonucunda ortaya çıkmaktadır. Fazlı Necip dudaklarda beliren tebessümün ‘türevlerini’, her hikâyenin sonuna koyduğu vurucu cümlelerle göstermiştir. Böylece Mustafa Reşid’in hikâyelerini ‘Ah, o gözyaşları ne kadar acıydı!’, ‘Ah, o gözyaşları ne kadar tatlıydı!’ ya da mensur şiirlerini ‘O gözyaşları, ne kadar ibret-âmizdir.’, ‘O gözyaşları ne kadar rikkat-engîzdir.’ ifadeleri ile detaylandırmasına benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Hangi duygu durumunu işlerse işlesin her bir hikâye yoğun bir duygusalılık içermektedir. Bu ise *Tebessüm*’e, *Gözyaşları* gibi romantik unsurları bünyesinde fazlasıyla barındıran bir eser kimliği kazandırmaktadır.

Eserin ilk kısmını oluşturan “Başlamadan Evvel İki Söz” ise bir mukaddime görünümündedir. Fazlı Necip bu kısmın başlangıcında, ‘Gözyaşları’nı müteakip Tebessüm(ün), yağmurdan sonra çıkan güneş kadar ferah-engiz olacağını düşündüm.’ diyerek Mustafa Reşid’inkini tamamlayan tema seçimini anlatmıştır. Sonrasında, ‘Tebessümün cilvegâhı olan dudaklar hissiyatın mir’at-ı in’ikâsıdır.’ saptamasıyla ele alacağı temanın insan vücudunda gözlemlendiği yere dikkat çekmiştir. Bu kısımda Fazlı Necip’in üzerinde durulması gereken en önemli cümlesi, tebessümün nasıl gerçekleştiğini açıkladığı cümledir. O, ‘Yakın vakitlere kadar fen nazarında tebessüm(ün), dimağın müteessir olmasından ileri geldiği zannolunurdu. Fakat muahharen keşfolundu ki dimağa taalluk etmeksizin yanında mevzû bulup ‘basala’ tesmiye edilen uzuv hissiyat ve tesirâtın in’ikâsıyla ihtizaz ederek adalâtın harekete gelmesi, dudakların nezaketle ayrılmasından ibarettir.’ sözleriyle tebessüm bahsini detaylandırmıştır. Sarf ettiği sözler Fazlı Necip’in bilimsel bilgiyi referans aldığını göstermektedir. Bu tavır, Mustafa Reşid’in gözyaşlarını “Berrak, rahiyasız, tuzluca bir mâyidir; tahminen yüzde doksan dokuzu su ve bâkisi klor sodyum, fosforit sud ve fosforit kils’den mürekkep olup bundan başka daha bazı emliha âsarını ve mikdar-ı cüz’i eczâ-yı uzviyete havidir.” (Fildiş, Kaman, 2017: 265) biçiminde tanımlamasını sağlayan tavrı benzerdir. Fazlı Necip, “Başlamadan Evvel İki Söz”deki tüm saptamalarıyla diğer kısımlarda duygusal bağlamlarına odaklanacağı tebessüme bilimsel bir giriş yapmıştır. Bu kurgu, üç hikâye ve dört mensur şiire geçmeden önce “Gözyaşları Nedir?” ve “Gözyaşı Lisanından” başlıklı kısımlara yer veren *Gözyaşları*’ndan alınmıştır. Fazlı Necip’in dile getirdikleri ile *Tebessüm*, realist etkiler ihtiva eden bir eser haline gelmiştir.

Fazlı Necip’in taşıdığı pozitivist hassasiyetlerin edebi faaliyetlerine yansımaları olan *Tebessüm*, romantik ve realist unsurlara aynı anda yer vermektedir. Fazlı Necip’in tanzir etme arzusuyla dönemin esnek atmosferinden beslenen *Gözyaşları*’nı seçmiş olması, eserde iki akımın biraradalığını mümkün kılmıştır. Mustafa Reşid, romantizm-realizm tartışmasında kendisini romantizmden yana konumlandırmış ancak Beşir Fuad’ın söylediklerine de tamamen duyarsız kalmamıştır. Fazlı Necip’in kaleme aldığı *Tebessüm*’le Mustafa Reşid’ten öncelikle bu tavrı devraldığı düşünülebilir. Ancak Beşir Fuad’ı öğretmeni olarak görmesi ve onun fikirlerinin rehberliğinde okuyup yazması da göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla Fazlı Necip, Beşir Fuad aracılığıyla benimsediği pozitivist hassasiyetleri *Tebessüm* ile realizme tercüme etmiş ve edebiyata yansıtmıştır. Ancak bunu Mustafa Reşid’in *Gözyaşları*’ndan yardım alarak yapmıştır. Kitabın ilk kısmında ifade ettiği tanzir etme arzusu da bu çerçevede değerlendirilmekteyiz.

Sonuç

Fazlı Necip’in yazı hayatı II. Abdülhamid’in siyasi değil, kültürel Batılılaşmayı ön plana çıkardığı iktidarı döneminde başlamıştır. Toplumsal ideallerin edebiyatla özdeş kabul edilmediği bu dönemde şiir, hikâye, roman gibi farklı türler üzerinden bireye odaklanıldığı görölmektedir. Siyasi koşullar yerli edebiyat atmosferini şekillendirmiş ve birey merkezli anlayış otuz üç yıl süren II. Abdülhamid iktidarında pek çok nesli etkisi altına almıştır. Edebiyat tarihçileri tarafından ikinci nesil

ile Servet-i Fünûncular arasına yerleştirilen ara nesli de ‘etkilenenler’ arasında saymak mümkündür. Ara nesil Batılı edebi birikime önemli katkılar sunmamakla birlikte, biçim ve içerik özelliklerinin aktarıcılığı yoluyla kendinden önceki ve sonraki arasında bağ kurmuştur. Ancak aldıklarını olduğu gibi aktarmamış, kendi süzgecinden geçirmiştir. Bu nedenle edebiyat bağlamında yürütülen tartışmaları ara neslin karakteristiği saymak gerekir. Söz konusu tartışmalar nihayete erdirilmemiş, yani bir sonuca bağlanmamıştır. Dolayısıyla yeni-eski edebiyat ve romantizm-realizm hattındaki ‘hareketlilik’ keskin bir saflaşmaya dönüşmemiştir. Ortaya çıkan tablonun esnekliğini, mevcut tartışmaların toplam birikiminden yararlanan edebiyatçıların varlığından yakalamak mümkündür.

Bir ara nesil mensubu olarak Fazlı Necip hâkim edebi atmosferden etkilenmiş ve yaptığı üretimin niteliği açısından ‘dönemin ruhuna’ uygun davranmıştır. Telif-tercüme romanları ve bilimsel çalışmaları bunun ispatıdır. O, romanlarında duygusal unsurlara çokça yer ayırmış ya da söz konusu unsurlara çokça yer ayıran roman tercümelemiştir. Yani dönemin ağırlıkla benimsenen romantik eğilimini paylaşmıştır. Diğer taraftan *Mektubat*’a yansıdığı gibi, Batı merkezli bilimsel gündemi takip etmiş ve bu alandaki gelişmeleri kavramayı önemsemmiştir. Bilime duyduğu ilgi, geniş kitlelerin de zihinsel bir dönüşüm yaşamaya isteğine evrilmiş ve tercümelemiştir. Konumuz bağlamında altı çizilmesi gereken, edebi ve bilimsel nitelikli yazı üretimini eşzamanlı gerçekleştirdiğidir. Yani iki alanda yürüttüğü faaliyetleri birbiriyle çelişik görmemiştir. Ki, ara nesli meşgul eden romantizm-realizm tartışması edebiyatta bilimsel bilgiyi referans alma ya da almama üzerinden şekillenmiştir. Romantizm sübjektivitenin, realizm ise objektivitenin karşılığı kabul edilmiş ve birbirine zıt konumlandırılmıştır. Fazlı Necip *Tebessüm*’ün ilk kısmında realist, ikinci ve üçüncü kısımlarında romantik unsurlara yer vererek her iki akımın da karşılık geldiği içeriği sahiplenmiştir. Yazı hayatındaki genel tavrının edebiyat özelinde yansımaları olarak kabul edilebilecek bu tutum, onu toplam birikimi kullanmayı ihmal etmeyen ara nesil edebiyatçılarından biri yapmıştır.

Tebessüm, Mustafa Reşid’in Beşir Fuad pozitivizmine duyduğu ilgi sonucu kaleme aldığı *Gözyaşları*’nı biçim ve içerik açısından tanzir etmiştir. Dolayısıyla orijinal bir temsiliyete sahip değildir. Ancak hem ölümünün ardından Beşir Fuad’ın fikirlerinin canlılığını korumasına hem de realizmin Servet-i Fünûn nesline aktarılmasına katkıda bulunmuştur. Bu açıdan Fazlı Necip, mensubu olduğu ara neslin aktarıcılık rolüne sadık kalmış ve seçtiği temayla Mustafa Reşid’in *Gözyaşları*’nı bütünleyerek bu eserin orijinalliyetini perçinlemiştir.

Tebessüm⁸

Başlamadan Evvel

İki Söz

Muharrir-i şehir Mustafa Reşid Bey’in “Gözyaşları”nı gördüm. Gönlümde bunu tanzir etmek⁹ arzusu peyda oldu.

Gözyaşları’nı müteakip Tebessüm(ün), yağmurdan sonra çıkan güneş kadar ferah-engiz olacağımı düşündüm.

Gerçi gözyaşları pek mânîdardır, fakat tebessümün şümülü, ihâtası daha vâsidir.¹⁰ Gözyaşı bir hüznü yahut kederi îmâ edebilir; ancak tebessüm hüzne, kedere şâmil olduktan başka her türlü hissiyâtın âsârını¹¹ tasvîre muktedirdir.

Tebessümün cilvegâhı olan dudaklar hissiyâtın mir’at-ı in’ikâsıdır.

⁸ *Tebessüm*’ü Latinize eden Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Şamil Şahin ve Dil Bilim Bölümü’nden Dr. Öğr. Üyesi Sevda Kaman’a teşekkür ederim.

⁹ Benzerini yazmak.

¹⁰ Geniş.

¹¹ İzler, eserler.

Yakın vakitlere kadar fen nazarında tebessüm(ün), dimağın müteessir olmasından ileri geldiği zannolunurdu. Fakat muahharen¹² keşfolundu ki dimağa taalluk etmeksizin yanında mevzû bulup ‘basala’¹³ tesmiye edilen uzuv, hissiyat ve tesirâtın in’ikâsıyla ihtizaz ederek¹⁴ adalâtın¹⁵ harekete gelmesi, dudakların nezaketle ayrılmasından ibarettir.

Dudaklar birbirinden ayrılmaksızın kulaklara doğru çekilmekle de tebessüm husûle gelebilir.

Ağzın adalâtı hiddet halinde de hareket ediyor. Fakat bunlar adalât-ı fevkelamiyye¹⁶ ve adalat-ı tahtelamiyyedir¹⁷ ki büsbütün başka bir vazife icra eyler, çehrenin heyetini¹⁸ tebdil ederler.

Dikkat olunursa tebessüm ile hiddet halindeki hafif gülüş her çehrede pek kolay fark olunabilir.

Tebessüm(ün) dimağın ef’alinden olmadığını, hâl-i nevmde¹⁹ dimağda uyumuş iken insanın tebessüm edebildiği ispat eder.

Tebessüm ile dudakların bu nazikâne hareketinden nasıl müessir²⁰ bir seyyâle-i elektrika²¹ intişar ediyor ki nazarı bu harekete meczup olan titriyor.

Bazı ahvalde dudakların tasvir ettiği hissiyâtı, mânâyı lisan mümkün değil ifham edemez.²²

Tebessümde olan tesir nasıl bir harikadır! Bunu tasvir, takdir mümkün müdür! Heyhat!...

Ben onu izaha değil fakat ne kadar ahvâlde cilve-nümâ olduğunu tarife çalışacağım. Eserim iki güzel dudak üzerinde bir tebessüm husûle getirebilirse bu şeref kâfidir.

Tatlı tebessümler!

Gurup vakti idi.

Bir genç, köyün çeşmesi karşısında, kayalar üzerinde oturuyordu. Metanet ve safvetiyle mümteziç bir letâfet²³ arz eden çehresinin nısfını güneşin altın renkli son ziyâları²⁴ yaldızlamıştı.

Beş on adım ötede bir kızcağız masumâne bir nazarla delikanlıyı temâşâ ediyordu.²⁵

Ne latif manzaraydı!

Köy kızları, delikanlıları su almak için testilerle birer ikişer geliyorlardı.

Tabii güzel çehresini sarı saçlar tezyin etmiş²⁶ bir kız geldi. Ayakları çıplaktı. Fakat vechinde²⁷ bahtiyarlık envârı leme’an ederdi.²⁸

Testisini yere koydu. Nöbet beklemek için durdu.

¹² Sonradan.

¹³ Vücudun bir tarafında yaratılıştan kalma kabartı. Orhan Okay *Tebessüm*’den bahsettiği bir dipnotta ‘basala’yı, Fransızcası olan ‘bulbe’ kelimesi ile karşılamıştır. Bkz. Orhan Okay, *Beşir Fuad: İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti*, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2012, s. 106.

¹⁴ Titreşmek.

¹⁵ Kaslar.

¹⁶ Üst kaslar

¹⁷ Alt kaslar.

¹⁸ Şekil.

¹⁹ Uyku hâli.

²⁰ Etkili.

²¹ Elektrik akımı.

²² Açıklama yapmak, izah etmek.

²³ Hoşluk.

²⁴ Işık.

²⁵ Seyretmek, bakmak.

²⁶ Süslemek.

²⁷ Yüz.

²⁸ Parlama.

Bu dakikada nazarı, kayalar üzerindeki delikanlının perestişkârane enzârına²⁹ tesadüf etti, ki dudakları üzerinde bir tebessüm parlıyordu. Bu, güzel kızın âteşin dudaklarına aksetti; daha latif bir tebessüm cilve-nümâ oldu.

Teâtî olunan bu âşıkâne tebessümler, beş dakikadan beri delikanlıyı temâşâ eden kızın nazarına çarptı. Onun dudakları üzerinde de bir tebessüm görüldü.

Bu üç tebessümün her birinde ne kadar letâfetler, ne kadar mânâlar vardı!..

.....

Ona ekseriya Millet Bahçesi'nde tesadüf ediyordum. Fakat ne kadar seviyordum! Ah! Ne kadar güzeldi.

Bana biraz ehemmiyet verir zannederdim. Ümit!..

Ona takdim etmek için küçük bir mektup yazmış, hazırlamıştım.

Yine bir gün tesadüf ettim, hizmetçisiyle yalnız idi. Yanından geçerken mektubu düşürdüm; geçtim. İleride bir sandalye üzerine oturdum.

Mektubu almış okuyordu. Hizmetçisi çiçek koparmakla meşguldü.

Gözlerini mektuptan kaldırdı; bana atfetti.³⁰ Mektubu dudaklarına götürdü.

Dudakları üzerinde bilmem nasıl müessir bir tebessüm vardı ki çehremi ateşler içinde bıraktı.

.....

Köyde idik oturduğum oda, komşumuzun bahçesine nazar idi.

Komşumuzda bir güzel kız vardı ki bana pek ziyade tesir ediyordu.

O latif mahlûk her sabah şafakla beraber bahçeye iner, ağaçlar arasında kemanını çalar, bazen de pek hazin bir seda ile nağme-sâz olurdu. Musikiyi onun kadar severdim... Ben de bazen kanunumu çalar, âşıkâne bazı parçalar okurdum.

O vakit o sükût eder, beni dinlerdi.

Nağmat³¹ ile yekdiğere ilan-ı aşk ediyorduk...

Bir sabah yine bahçeye çıkmıştı. Kemanını çalıyordu. Onu dinliyordum. Etrafa hüküm-fermâ³² olan derin bir sükûnet henüz herkesin uykuda olduğunu anlatıyordu.

Bizimki ile komşunun bahçesi arasında olan küçük kapı açıktı. Mukâvemeti³³ gayrikâbil³⁴ bir hisse mağlup olarak komşunun bahçesine geçtim.

O, bir ağaç altında, tabii bir kanepede oturmuştu. Onu görebilecek fakat görünmeyecek bir vaziyetle ağaçlar arasına girdim.

Sesim imtidadlı değildir. Fakat epeyce hazin ve müessir olduğunu söylerler.

Hazin olmasına itina ederek gâyet pesten sabahî bir taksim okumaya başladım. Bilmem nasıl oldu? O vakit şu beyit fikrime doğdu:

Nâle-i sînem ile nağmeler icâd edeyim

Beni çek sevdiğim agûşa kemânın yerine

²⁹ Bakışlar.

³⁰ Çevirmek.

³¹ Nağmeler.

³² Hüküm süren.

³³ Dayanma, direnme.

³⁴ İmkânsız, mümkün olmayan.

Güzel melek yalnız olduğunu zannederken bağıteten³⁵ yakından gelen bir nağme üzerine evvelce ürktü, kemanı elinde olduğu halde hareketsiz kaldı. Sonra sedanın geldiği tarafa dikkat edince beni gördü.

Ben henüz beyti ikmal etmişim ki o latif mahlûk kemanını elinden attı. Bana doğru kollarını açtı.

Dudakları üzerinde âşikâne olduğu kadar müessir, latif bir tebessüm vardı...

.....

Genç olduğu kadar güzel bir valide gece yarısı uyanmıştı. Küçük bir lamba odaya pek hafif bir ziya neşrediyordu. Yanında bir de küçük bir yatak vardı ki içinde üç dört yaşında bir kızcağz uyuyordu.

Güzel kadın yatağı içinde nim doğruldu; latif kolunu yastığına dayattı. Küçük eli üzerine güzel başını vaz' etti.³⁶ Perişan saçları omuzlarını sinisini setrediyordu.

Müşfikâne bir nazarla çocuğun masumâne uykusunu temâşâyâ başladı. Üzerinde gâyet latif bir tebessüm bulunan dudakları yavrucağın dudaklarına temas etti.

Bu hafif temas ile çocuğun siyah, büyük gözleri açıldı, vechini masumane bir tebessüm tenvir etti. Ne kadar güzeldi!

.....

Kahraman delikanlı muharebeden dönüyordu. Tavrında gâzilik mübahati³⁷ nümâyan, alnında şecâat³⁸ nuru taban idi.

Köy kenarında en evvel nişanlısına tesadüf etti. Güzel dudakları üzerinde bir tebessüm gördü.

İsmet içinde aşk letâfet-nisâr oluyordu!

Acıları!

Sevdiği tarafından iğfal ve pâymal edilmesiyle terk olunmuş köylü kızı bir meşe arkasında gizlenmişti. Bu ağaç büyük bir ormanın kenarındaydı.

Beş on adım ötede, ormanın içinde, bir çift insan vardı. Devrilmiş bir ağaç kütüğü üzerinde oturuyorlardı. Bunları gören “iki âşık” demekte tereddüt etmezdi.

Meşe arkasında muhtefi³⁹ olan kız, hiddetli, âteşin bakışıyla bunları tecessüs ediyordu. Delikanlı sevdiği idi.

Bir vakitler kendisine söylenmiş sözlerin, edilmiş yeminlerin o kıza da tekrar edildiğini işitiyordu.

Muvakkat bir veda busesinin teâtî olunduğunu gördü. Yüzünde acı bir tebessüm peydâ oldu.⁴⁰ Bu tebessüm ne kadar me'yûsâne⁴¹, ne derece müthiş idi!

Bir müddet derin bir mülâhaza içinde kaldı. Diğerleri artık köye vâsıl olmuşlardı. Kararını verdiğini îmâ eder bir tavırla başını sallayarak:

-Evet... Bu zavallı kızı da kurtarmış olurum, dedi.

³⁵ Birdenbire, ansızın.

³⁶ Koymak.

³⁷ Övünme.

³⁸ Yiğitlik, cesaret.

³⁹ Gizlenmiş.

⁴⁰ Ortaya çıkmak, belirmek.

⁴¹ Ümitsiz, ümitsizce.

....

İki gün sonra yine o genç ağaç kütüğü üzerinde oturuyor, iğfal etmek tasavvurunda olduğu kızını bekliyordu.

Birdenbire orman içinde müthiş bir sedâ tanîn-endâz oldu. Müteakiben delikanlı sinasinden vurulmuş olduğu halde düştü.

O anda ağaçlar arasından kız çıktı. Elinde bir silah tutmaktaydı.

Tebessüm ediyor, fakat bu tebessüm, letâfet değil dehşet saçıyordu!

.....

Mösyö N... balo vermişti. Kendisi çirkin denilebilecek bir çehreye, fakat şâyân-ı hayret güzellerden bir zevceye⁴² malikti.

Aman yâ Rab! Bu kadın nasıl bir harikadır. Güzel olduğu kadar zeki, zarif, mültefit!⁴³ Öyle bir câzibe ve tesîri câmî ki en metin erkekler ona karşı mağlubiyetten kurtulamazlar. Fakat ne kadar da affif!⁴⁴

Salonlar, odalar misafirlerle dolmuştu. Kimi raks eder, kimi kumar oynar, kimi kadınlara kur etmekle meşgul olurdu.

....

Sigara içmeye tahsis olunmuş odada, beş altı kişi, ağızlarından duman saçarak, aşk ve alakadan bahsediyorlardı.

Bunlardan birisi cemiyete riyaset tavrını takınmıştı. Cerbezeli⁴⁵, güzel, kırk beş yaşlarında bir adam idi. Muvaffakiyetlerinden bahsedişini kendisini bir şarlatan zannettirirdi.

Bu koç, salon kuzularına nasihat ediyordu.

Bahis gâyet güzel bir delikanlının ev sahibi Madam N...’ye olan şiddet-i aşkına müteallik idi. Delikanlı, madamın pek büyük iltifatlarına nâil oluyorsa da asla ümitvâr olmadığını söylüyordu.

Bahis epeyce uzadı. Nihayet koç manidar bir tebessüm izhar ederek dedi ki:

-Şu tarif ettiğim gibi hareket edersen muvaffakiyet mutlaktır. Hiç bir kadın tasavvur olunamaz ki senin gibi güzel bir delikanlıya mukâvemet edebilsin. Fakat yol bilmeli. Tecrübelerime, sözlerime inan, hemen şimdi işe mübaşeret et.

....

-Tekrar ederim, mösyö, lutfediniz...

-Hayır, madam, mümkün değildir. Çünkü ihtiyârımı⁴⁶ kaybettim; çıldırmak derecesine geldim. Lütfunuza mazhar olabileceğime bir vaat alamaz, bir delil göremez isem, korkarım ki bir divânenin yapmayacağı şeyleri, yapacağım. Allah aşkına, hem kendinize hem bana merhamet ediniz.

Madam... Derin bir düşünceye daldı... Karar verdiğini îmâ eder bir tavır ile başını kaldırdı, cebinden bir anahtar çıkardı. Genç mösyöye takdim ederek dedi ki:

⁴² Bir erkeğin nikâhlı eşi, karısı.

⁴³ İlgi, güler yüz gösteren.

⁴⁴ İffetli.

⁴⁵ Güzel ve inandırıcı konuşan.

⁴⁶ İrade.

-Şunu alınız, tuvalet odamın anahtarıdır. Salonun arkasında koridor var. Ta nihayetdeki kapıdır. Şimdi oraları تنها olduğundan kimseye görünmeden kapıyı açabilirsiniz. Giriniz. Birazdan ben de geleceğimdir. Aşkınızın mukâbelesini⁴⁷ görürsünüz.

-Ah! Madam, ne saadet! Hayatım sizindir...

....

Genç mösyö odaya girdi, derin bir zulmet⁴⁸ vardı bir tarafa çarpmamak için eliyle yoklayarak bir kanepede oturdu.

Yarım saatten beri bekliyor, düşünüyordu... Gözleri zulmete alışmıştı. Birçok güzel kokularla telziz-i dimağ ediyordu.⁴⁹ Birdenbire kapı açıldı... Delikanlı, kadını istikbal için kalktı hafif bir sedâ ile:

-Ah! Meleğim!..

diyebildi. Yanağı üzerine düşen şiddetli bir sesle gözlerinden ateş çıkardı. Kendini şaşırdı, kanepede üzerine düştü. Başını kaldırdığında, açık kalmış oda kapısından giren ziya ile kendisine parmağıyla kapıyı işaret etmekte olan Mösyö N...’yi gördü.

Konaktan çıkmak için salondan geçerken madama tesadüf etti.

O güzel dudaklar üzerinde bir şâşaa-nisâr oluyordu. Fakat ne kadar müstehziyâne,⁵⁰ ne kadar dehşetli bir tebessüm idi, ateşler saçıyordu. O kadar ki yanağının humratını⁵¹ setredecek⁵² derecede, delikanlının çehresini kararttı.

.....

Sonbaharda bir gece idi. Semâyı beraber kesîf istilâ eylemiş, etrafı amîk⁵³ bir zulmet kaplamıştı. Dehşetli gök gürültüleri, birbirini müteakip şimşekler hâlin heyetini tezyid ediyor, göklere bilmem nasıl bir tesir bahşeyliyordu.

Artık sararmış, bir kısmı zemîne düşmüş hazan⁵⁴ yaprakları üzerine yağın yağmurun hüzn-âver asvâtı, kayalara çarpan dalgacıkların şıkırtılarına karışarak o heybete bir de mahzûniyet mezceyliyordu.⁵⁵

Saat beş olmuştu... Diğer binalardan epeyce uzak bir sahil-hânenin aşağı katında pencere önünde bir kız oturuyor, yanan bir lambanın neşrettiği ziyâ, kızın güzel çehresini tenvîr ediyordu.

Ağlamaktan gözleri kızarmış, derin bir düşünceye dalmıştı. O mahzûniyet çehresine ne kadar da yaraşmıştı!

Pek derin düşünüyordu. O kadar ki yalı önüne yanaşan bir sandaldan çıkarak pencere yanına takarrüp etmiş olan bir gencin vürûdünden haberdar olamadı...

Bir âşık olduğu pek kolay anlaşılabilir bu genç yavaşça kızın elini aldı... Dudaklarına doğru getirmekte olduğu esnâda güzel kız kendine geldi. Asla ürkmedi. Bundan anlaşılıyordu ki delikanlıyı bekliyordu.

Fakat kaşlarını çattı; hadidâne ve müteneffirâne bir çehre takındı. Bir söz söylemiyor gayr-ı mütenezzilâne bir nazarla genci temâşâ ediyordu. O ise diyordu ki:

⁴⁷ Karşılık.

⁴⁸ Karanlık.

⁴⁹ Zihnini tatlandırarak, güzel hayaller kurmak.

⁵⁰ Alaycı bir şekilde.

⁵¹ Kırmızılık.

⁵² Gizlemek.

⁵³ Derin.

⁵⁴ Güz, sonbahar.

⁵⁵ Katmak, karıştırmak.

-Meleğim; kapıyı aç yağmurdan büsbütün ıslandım. Güzel kız hiç bir cevap vermediği gibi yerinden de hareket etmedi. Genç bey dikkatle kızın yüzüne bakınca:

-A! Ne oldun? Sen ağlamışsın!

dedi güzel kız yine cevap vermedi.

-Niçin cevap vermiyorsun? Allah aşkına söyle, ne oldun? Ben burada, senin yanında olduktan sonra ağlayacak ne var?

Bu söz üzerine güzel kız mağrurâne bir tavır ile başını kaldırdı, dedi ki:

-Haydi gidiniz beyefendi. Bu gece sizi kabul ettiğim vicdansız, gönülsüz bir riyakâr⁵⁶ olduğunuzu yüzünüze karşı söylemek içindi. Gönلünü bir sahtekârın elinde esir edecek kadar zayıf kalpli değilim. Sizin denâetinizi⁵⁷ öğrendiğim için ye'simden⁵⁸ değil, belki sizin gibi bir deniye kapıldığıma hiddetimden ağlıyorum. Geçen gece benim işitebileceğime ihtimal vermeyerek denâetkârane birçok sözler söylediniz. Fakat ben işittim. İşittiğim anda evvelki hissiyatım mahvoldu... Artık size aldanacağımı ümit etmeyiniz.

-Zaten ben buraya senin ricaların, istirhamların üzerine bir lutf-ı mahsus olarak geliyordum. Yoksa...

-Ne zannediyorsunuz, beyefendi? Bu sözünüzle beni mahcup mu edeceksiniz? Heyhat!.. Bu sözler nasıl bir riyakâr olduğunuzun delilidir...

-Tecavüz ediyorsunuz!

-Çok mu söyledim acaba, beyefendi? Müstahak olduğunuz daha ziyâdesini söylemediğim adem-i tenezzülündendir biliniz! Haydi gidiniz efendi!

Güzel kız bu sözleri söylemesiyle yerinden kalktı. Dudakları üzerinde bir tebessüm vardı. Fakat ne kadar hakaret-âmiz,⁵⁹ ne derece acı idi!...

Bunlar da Başka Türüsü!

Bir genç kız gördüm. Yanında ihtiyar bir kadın vardı.

Gâyet ince peçesi altında cemâli şâşaa-nisâr oluyordu. Bana pek ziyade tesir etti. Cazibesine tutulmuştum, ona hayatımı vermeye razı olacaktım.

Kim olduğunu öğrenmek için -sezdirmeyerek- hânesine kadar takip etmeyi kararlaştırdım.

Başımı çevirdi, beni gördü. Muğber olur diye titriyordum. Takip edildiğini anladı. Biraz sonra bir kere daha başını çevirdi.

Pek ziyâde mahcup olmuştum. Avdet etmek⁶⁰ istiyor, gönلümüne hükmedemiyordum.

Bir تنها sokağa saptı. Köşe başına geldiğimde kendisini on adım ileride gördüm.

Peçesini açmıştı. Dudakları üzerinde bir tebessüm vardı.

Oh! Ne kadar açık, ne derece soğuk bir tebessümdü! Tatlı, âteşin hissiyatımı söndürdü, mahvetti.

Geri döndüm!

.....

⁵⁶ İki yüzlü.

⁵⁷ Alçaklık, adilik.

⁵⁸ Şiddetli üzüntü, keder.

⁵⁹ Hakaretle karışık, hakaret taşıyan.

⁶⁰ Geri dönmek.

Millet Bahçesi'nde oturuyordum. Yalnızdım, bahçe de تنها idi. Elimdeki kitabımı okumaya dalmıştım.

Kumlar üzerinde süratli bir yürüyüşün husûle getirdiği bir seda, başımı kaldırmaya mecbur etti.

Karşımda, gâyet güzel giyinmiş, altı yedi yaşlarında bir kızcağzı gördüm, ne güzel lepiska saçları vardı.

Gözlerini, trapez üzerine bıraktığım sümbüllerime hasretmiş temâşâ ediyordu.

Bunlar, üç dal sümbül idi: Biri mavi, biri pembe, diğeri de beyaz.

Güzel bir imtizaç⁶¹ husûle getirmişlerdi.

Ben ise, güzel kızcağzı temâşâ ediyordum. Gözleri sümbülün mavisinden daha latif, yanakları pembesinden daha âteşin, gerdanı beyazdan daha berraktı.

Çiçekleri elime aldım, küçük matmazele takdim ile:

-Kabul eder misiniz, güzel hanım? dedim. Bir baş eğerek:

-Mersi, mösyö, dedi.

Dudakları üzerine melekâne bir tebessüm göründü ki gâyet hâlis, ziyâdesiyle saf bir hiss-i memnûniyeti îmâ ederdi.

.....

... karyesinin⁶² şark, şimal cihetleri, âsumâna⁶³ doğru kemal azametle baş kaldırmış, üzerlerini sıkı, cesim ağaçlar istilâ eylemiş üç büyük dağ tahdid etmiştir. Dağların arasındaki vadilerden akan gâyet berrak iki dere köyün ortasında telâkî ediyordu. Cenûbunda⁶⁴, vasfının müntehâsına kuvve-i basarın⁶⁵ yetişemediği bir ova ortasında, bir gümüş deryâsı zannolunabilen râkid⁶⁶ bir göle akıyor.

Derelerden şimal⁶⁷ cihetinde olanı, köyden beş on dakikalık mesâfede o kadar güzel, o derece latif bir şelâle teşkil ediyor ki temâşâsına doymak mümkün değildir.

Dağların, ormanların aksiyle fevkalade bir manzara peydâ eden gölün ötesine berisine dağılmış küçük adacıklar ne kadar güzel görünüyordu. Bunların üzerindeki balıkçı kulübeleri, bâhusus⁶⁸ uzaktan görünüşü deniz kuşlarını andıran yelken kayıkları mevkiye ne derece fevkalâde bir letâfet bahşediyordu!..

Köyden epeyce ayrılmış, garp⁶⁹ cihetindeki dağ eteğinde, ormanın nihâyet bulduğu nokta üzerinde, küçük bir köy evceğizi görünüyordu ki cesim⁷⁰ ağaçların sâyesine sığınmış bir aşk yuvasına benzerdi.

Dest-i kudretin bu nokta üzerinde cem ettiği mucizekârane letâfetler vücut-âver-i kulûb olmaya kâfi değilmiş gibi, güneş denilen o nûrânî musanna-i ilâhî, ağaç üzerine konmuş münevver

⁶¹ Uyuşma, uyum.

⁶² Köy.

⁶³ Gökyüzü.

⁶⁴ Güney.

⁶⁵ Görme gücü.

⁶⁶ Durgun.

⁶⁷ Kuzey.

⁶⁸ Özellikle.

⁶⁹ Batı.

⁷⁰ Büyük, geniş.

bir tâir-i kutsî gibi henüz orman üzerinden baş göstermişti. Şelâle ve dereler üzerine düşen eşi'a-i zerrini⁷¹ göz kamaştırıcı bir parlaklık husûle getiriyordu.

....

Söylediğimiz köylü evceğizi, dere kenarında her tarafa nezâret-i kâmile olan bir mevkiyeydi.

Sabahleyin, evden yirmi otuz adım ötede, bazı dalları kurumuş bir çınar ağacı altında iki genç vardı. Birisi on yedi on sekiz yaşlarında bir kızdı. Büyük, kara gözlerinin güzelliği, vechinin melâhati, saçlarının çokluk, bununla berâber dağınıklığı, libâsının⁷² sadelik içindeki zarafeti mecmua-i letâfet bir âfet olduğunu herkese teslim ettiriyordu.

İsmi de Melek'ti.

Ya vaziyeti!.. Bir fikr-i şâirâneiyi hayran edecek, kamaştıracak bir heyet! Bir kolunu ağacın kütüğü üzerine dayatmış, onun üzerine başını vaz' etmiş, çimenler üstüne yaslanmıştı.

Refiki⁷³ yirmi iki yaşlarında, Cemal nâmında bir gençti. Melek Cemal'in familyası tarafından bir öksüz olarak büyütüldüğü için dâima berâber bulunmuşlardı, fakat birinci kardeşlik muhabbeti yavaş yavaş rengini değiştirmişti...

Cemal, başını güzel kızın sînesine⁷⁴ vaz' etmişti. Bir istiğrâk-ı âşıkâne içinde gözlerini kapamış olduğu için, çeşmânındaki⁷⁵ halâvet⁷⁶ görülemiyordu.

O mahbube-i dil-âşûp kınalı eliyle sevdiğinin epeyce uzun kesilmiş saçlarını karıştırıyor, okşuyor, seviyordu.

Birisi gözlerini kapamış mahbûbesinin⁷⁷ darbât-ı kalbini dinliyordu. Diğer çeşmân-ı letâfet-feşânın mahbûbunun vech-i hayretini temâşâyâ hasretmiş, ağaç yapraklarının hışırtılarına, derenin hafif şakırtılarına kulak veriyordu.

Güyâ ki bu iki âşığı bîzâr etmemek⁷⁸ için bütün kâinat sükûta varmıştı...

....

Epeyce bir vakit bu halde kaldıktan sonra Cemal gözlerini açtı. Sevdiğine âşıkâne bir nazar atfederek dedi ki:

-Ah! Melek, hayatımı şurada, şu hâlde geçirmek kâbil olsa!.. Bu güzel mevkiyi terk etmek mecbûriyeti hâtırına geldikçe âdeta ağlayacağım geliyor. Senden ayrılacağım, ah! Ne dehşetli ayrılık! İşte üç güne kadar gidiyorum. Üç gün dediğin şöylece bir dakika gibi gelip geçer.

-Gidecek, fakat asker olacak, devlete, millete, vatana hizmet edeceksin. Ben bunu düşünerek tesellî-yâb olurum.

-İnşallah yine geleceğim, sevgili meleğim. Ben pek büyük bir istirahat-ı kalp ile gönlüm senin muhabbetin, vatan sevdâsı, ümît-i istikbâl ile dolu olduğu hâlde gidiyorum. Artık birbirimizin olacağımıza eminim. Ah! Eğer iki ay evvel, senin muhabbetinden haberdâr olmadığım bir zamanda olsa idi!.. Mutlaka çıldırırdım. Zaten o vakit senin bir başkasına zevce olabilecek ihtimâlini düşündükçe nasıl divâne olmadığımı şimdi taaccüp ediyorum.⁷⁹

⁷¹ Parlak ışıklar.

⁷² Elbise, giyecek şey.

⁷³ Koca, zevç.

⁷⁴ Göğüs.

⁷⁵ Gözler.

⁷⁶ Tatlılık, hoşluk.

⁷⁷ Sevilen kadın, kadın sevgili.

⁷⁸ Bıktırmamak, usandırmamak.

⁷⁹ Şaşmak, hayret etmek.

-Ya ben!..

-Hâtırına geliyor mu? Melek, bana: “Ben de seni seviyorum.” sözünü yine buracıkta bir sabah vakti söylemiştin. Ah! O ne kadar tatlı bir sözdü. Tekrar et o sözü, Allah aşkına.

-Gözlerim, her hâlim daima sana: “Seviyorum seni” diyor, kâfi değil mi?

-Melek!.. Ah! Melek! Ne söyleyeyim bilmem ki...

Yine derin bir sükûta daldılar.

....

Takriben bir buçuk sene geçmişti.

Ötede beride bazı çamlardan mâadâ ağaçlar yapraklarını dökmüş, çıplak dalları kar örtmüştü.

Tabiatın -beyaz kefeneye bürünmüş bir mevtâyı andıran- bu hâli hazin olduğu kadar şâirânedir.

Gurup etmekte olan güneşin eşi'a-i zerrini berrak kar üzerine düşünce ne latif bir manzara husûle getiriyor!

Tanıdığımız o küçük evceğizde odada Cemal'in validesiyle Melek ocak başında oturmuşlardı.

Ortalığı epeyce kesif⁸⁰ bir zulmet kaplamıştı. Ocakta yanan odunların âteşin envârı güzel kızın vech-i tabanına akseyliyor, fevkalâde bir letâfet bahşediyordu.

Melek gözleri yaşlı olduğu halde diyordu ki:

-Ben de ümit etmek isterim nineciğim. Fakat! Ah! Fakat bu vukûat beni pek ziyâde me'yus ediyor. Cemal muharebeye gideli iki ay oldu; yalnız bir mektup alabildik ki hastanede yazdırılmış. Pek hafifçe yaralanmış olduğunu yazıyor. Ancak, kim ispat edebilir ki bu söz hakîkattir de bizi me'yus etmemek için değildir.

Muharebeden evvel her hafta kâğıt gönderiyordu. Bâhusus muharebe bitmiş olduğu hâlde yine mektup alamıyoruz.

-Haklısın, ben de ne düşüneceğimi bilemem ki...

-Küçük Mehmet'ten bir mektup gelmiş, Cemal için: “O hastaneden kaldırılmış, nerede olduğu malum değildir” diye yazılmış, buna ne dersin?

-...

-Gördün mü? Sen de me'yus oluyorsun. Ben söylediğim sözde haklıyım. Ah! Cemalim, Cemalim...

-Dur... Galiba ağa geliyor. Kendisini muhtar çağırtmıştı. Belki Cemal'den bir hayırlı haber almıştır.

Bu anda oda kapısı açıldı. Beyaz sakallı, nûrânî çehreli, altmış yaşlarında bir ihtiyar girdi.

....

Latif ihtiyar çehresine pek ziyade yakışan mütebessimâne⁸¹ bir çehreyle dedi ki:

-Zehra, Melek size Cemal'den güzel, pek güzel bir haber getirdim...

⁸⁰ Yoğun.

⁸¹ Gülümsercesine.

Melek fevkalâde bir meserret⁸² eseri olmalıdır ki hiç bir söz söylemeye muktedir olamayarak nemnâk,⁸³ hazin gözlerini ihtiyarın çehresine atfetti, hareketsiz kaldı. Diğeri ise büyük bir meserretle yerinden kalkarak:

Gerçek mi söylüyorsun? Dedi.

-Pek gerçek, böyle bir sırada yalan mı söyleyeceğim, Cemal'in yarası savmış, kendisine ruhsat vermişler. Yarım saate kadar buradadır.

-Sen mutlak onu gördün!

-Evet.

Melek, yüzünü bir nûr-ı meserret tenvîr etmiş, müteşekkîrâne bir tebessüm tezyin eylemiş olduğu halde gözyaşlarını silerek dedi ki:

-Sana binlerle şükran olsun yâ Rab! Ah! Cemal geliyor. Bunu gönlüm de tasdik ediyor. O yalan söylemez.

-Durunuz, işte kapı açıldı, belki de odur.

İstikbâl için üçü birden hareket etmiş oldukları anda oda kapısı açıldı.

Cemal, bir kolu kesilmiş fakat sine-i şecâatini bir nişân-ı iftihar tezyin etmiş olduğu hâlde içeri girdi.

Nazarı en evvel Melek'in çehresi üzerinde tekerrür etmişti.

Dudakları üzerinde bir tebessüm-i âşîkâne şâşaa-nisâr oluyordu ki Melek buna hayran oldu. Bilâihtiyâr o da bir tebessüm etti. Aman yâ Rab! Bu tebessümde ne kadar mazmunlar ne büyük bir letâfet, nasıl bir tesir vardı.

.....

Ekser akşam, yalımıza pek uzak olmayan küçük ormana doğru çıkıyordum. Sonbaharda latif bir akşamdı. Yine ağaçlar arasında gezinmekteydim. Birdenbire karşıma güzel bir kız çıktı. Yanında refikası⁸⁴ bir ihtiyar kadın idi. Ne kadar güzeldi. Bende harikulâde bir tesir uyandırdı. O da bana müncezip olmuştu zannedirim...

Her akşam oraya devam etmeye başladım. O âfete tesâdüf edemiyor, me'yusen dönüyordum.

Artık havalar epeyce soğumuş, familyaca yalidan eve nakletmek tedarikâtine teşebbüs olunmuştu. Bir cuma akşamı idi. Hava epeyce müsâit olduğu için ormana gidiyordum. Yanımdan bir araba geçti. İçinde, o güzel kız ile refikası idi...

Ağaçlar arasına girdiğimde yine onlara tesâdüf ettim... Temâşâyâ daldım... O da ara sıra bana bakıyordu, biraz gezindikten sonra arabasına bindi. Ben arkasından bakarak kalmıştım.

Yalıya avdet ettiğim vakit ondan başka bir şey düşünemiyordum.

....

Yalıyı terk ettik... Beş on gün geçmişti ki bir akşam Peder Bey ile görüştiklerini, onun kërimesiyle bizi tezviç etmeyi kararlaştırdıklarını vâlideye söylemiş. Ben mümânaat ettim.⁸⁵ O kızı hiç tanımadığımı pek genç olduğumu söylüyordum. Fakat muvâfakat etmediğim en büyük sebebi yalnız iki defa görebildiğim, dâima hayâliyle uğraştığım o dil-âşûb idi.

⁸² Sevinç.

⁸³ Nemli, ıslak.

⁸⁴ Kadın arkadaş.

⁸⁵ Karşı çıkmak.

Ah! O melek kimdi, acaba? Öğrenmek muhal!⁸⁶

Familyamın ısrârına bir ay kadar mukâvemet edebildim.⁸⁷ Nihâyet muvâfakate⁸⁸ mecbur oldum. Cemiyetler yapıldı, ben hiç bir şeye ehemmiyet vermiyordum.

Dâima düşündüğüm o dehşetli dakika geldi. Beni haclegâha⁸⁹ koydular.

Gördüğüm çehre, refika-i hayatım olacak kız o idi. Bu gece, bana ormanda gördüğümünden daha pek ziyâde latif göründü.

Vechini mâsûmâne, fakat mânîdar bir tebessüm tezyin ediyordu. Ah! O tebessüm ne kadar güzeldi.

.....

... köyünde idim. Sabahın hazin letâfetini temâşâya çıkmıştım. Latif bir bahar günüydü.

Sema, parçalanmış bulutlar arasından parlak mavi rengini arz ediyor, enzârı kendine cezb ediyor. Zemin, semâya gıpta-bahş olmaktaydı. Her taraf yeşillerle donanmıştı. Çiçekler, yeşil bir semâ üzerinde, rengârenk yıldızlar gibi parlıyordu.

Yalnız idim, mâhiyetini takdir edemediğim birçok hissiyât fikrimi işgal ediyordu.

Ah! Bu hissiyât ne kadar tatlıdır!

Bir yerde zuhur etmiş⁹⁰ iki çiçek mütemâyilanê ihtizaz eder, bir dala konmuş iki kuş âşıkâne nağme-saz olur, küçük bir derenin berrak suları kayalara çarpar; ziya içinde yüzen iki kelebek yekdiğeri takip eyler, şafağın âteşin elvanı içinde henüz tulû etmiş⁹¹ güneşin hayat-perver ziyâsı çimenler içinde, ağaçlar arasına girer, derenin sularına karışır, bunların her biri bir başka mânâ arz eder, bir başka his tevlid eyler; insanı pek derin düşündürür.

Ben de düşünüyordum.

....

Aman yâ Rab, ne kadar güzel idi! Siyah çarşafa bürünmüştü. Muzlim⁹² bulutlar içinde kalmış güneşi andırıyordu. Ah! O mavi gözler! Her şey o hazin gözler içindeydi.

Bir elinde şemsiyesi baston gibi istîmal ediyor,⁹³ diğesinde yeşil yaprakları çiçeklerinden çok, dağınık bir demet tutuyordu.

Gözleri bana mâtuf olduğu⁹⁴ halde yavaş yavaş geliyordu. Yanında refikası bir ihtiyar kadındı.

Hareketsiz duruyordum. Nazarlarımız bir kere tekabül etti. Beni titretti. Onun yüzünü de bir humrat istîlâ eyledi.

Bu anda, o şâyân-ı perestîş mahlûk istikâmetini tahvil etti.⁹⁵ Dereye doğru gitmeye başladı. Elindeki demetten birkaç çiçek düşürdüğünü gördüm. Acaba bu çiçekleri mahsus mu düşürmüştü?

Çiçekleri topladım. Dudaklarıma temas ettirdiğim anda, o başını çevirdi. Gördü...

⁸⁶ İmkânsız.

⁸⁷ Karşı koymak, direnmek.

⁸⁸ Razi olma, kabul etme.

⁸⁹ Gelin odası.

⁹⁰ Meydana çıkmak, görünmek.

⁹¹ Doğmak.

⁹² Karanlık.

⁹³ Kullanmak.

⁹⁴ Yönelmek.

⁹⁵ Değiştirmek, çevirmek.

Ferdâsi⁹⁶ yine oraya çıktım. O kanatsız melek benden evvel gelmişti. O gün birinci tebessümüne mazhar oldum. Nûr-ı iffet saçıyordu. Ya ne kadar müessirdi.

.....

Deniz kenarında geziyordum; bir kadın gördüm. Pek şâhâne bir reftârı⁹⁷ vardı. Göz kamaştıracak kadar güzeldi.

Önünde üç dört yaşlarında bir çocuğu yürüyor, bazen koşuyordu. Yanımdan geçerken düştü. Büyük bir itinayla kaldırdım.

Validesi takarrüp etmişti.⁹⁸ Müteşekkirâne bir tebessüm etti.

Bu tebessüm ne kadar güzeldi.

-Son-

KAYNAKÇA

- Beşir Fuad (1999). “Gayret’in 3, 4, 5, 6 Numrolu Nüshalarında Münderic ‘Victor Hugo’ Ünvanlı Makale-i İntikadiyeye Mukabele”, *Şiir ve Hakikat*, Haz. Handan İnci, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 173-188.
- Beşir Fuad-Fazlı Necip (2009). *Mektuplar*, Çev. Parkan Özturan, Artes Yayınları, İstanbul.
- Beşir Fuad (2011). *Victor Hugo*, Çev. Kemal Bek, Özgür Yayınları, İstanbul.
- Bingöl, J. (1955). *Selanikli Fazlı Necip’in Hayatı, Romanları ve Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü Mezuniyet Tezi.
- Fildiş, B. (2017). “Bir Osmanlı Aydını Olarak Beşir Fuad”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 1, ss. 555-584.
- Fildiş, B. - Kaman, S. (2017). “Batılılaşma ve Batılılaşmanın Edebiyata Yansımaları: Bir Ara Nesil Edebiyatçısı Mustafa Reşid’in ‘Gözyaşları’”, *Turkish Studies*, Volume 12/13, ss. 245-280.
- Gariper, C. (2013). “Türk Edebiyatında Ara Nesil Edebi Devresi”, *Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış: Yeni Türk Edebiyatı*, Ed. M. Kayahan Özgül, C. 2, Kurgan Edebiyat, Ankara, ss. 101-148.
- Kaplan, M. (2011). *Tevfik Fikret: Devir-Şahsiyet-Eser*, 14. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Okay, O. (2011). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, 3. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Okay, O. (2012). *Beşir Fuad: İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti*, 3. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Şahin, İ. (2004). *Selanikli Fazlı Necip’in Hayatı ve Eserleri*, 2. Basım, Bilge Yayınları, Ankara.

⁹⁶ Ertesi gün, yarın.

⁹⁷ Gidiş, yürüyüş.

⁹⁸ Yaklaşmak.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 49-57, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 10.12.2018 **Kabul Tarihi:** 08.01.2019

BÜTÜNLÜĞE ULAŞMA YOLUNDA NASREDDİN HOCA VE EŞEĞİ

On The Way To Reach Integrity Nasreddin Hodja And His Donkey

GülDA ÇETİNDAG SÜME**

ÖZ

Geçmişten günümüze mizahî, ahlâkî, eğitici, öğretici, maddi ve manevi değerlerin koruyucu ruhu haline gelmeyi başaran evrensel insan tipinin temsilcisidir Nasreddin Hoca. O, zamanları ve mekânları aşan ünü ve temsil ettiği değerleri ile örnek bir tipin somut ve soyut görünümlü kahramanıdır.

Nasreddin Hoca, evrensel değerlerin tek yürek mizahî savaşıdır; ancak o, bu sevimli ve soylu savaşında tamamlayıcı unsurları ile yol almaktadır. Sözün gücünden, akıl oyunlarından, güldürü unsurlarından faydalanarak istediği mesajı gerekli yere iletirken çoğu zaman eşeği ile bir bütünlük arz etmektedir. Onu çeşitli yönleri ile tamamlayan eşeği, bir hayvan değil sırdaş, yoldaş, arkadaş, rehber vs. gibi insanî vasıflarla karşımıza çıkmaktadır. Çünkü fıkralarda Hoca'nın eşeği de insan gibi düşünülmüş ve mizahın tam ortasında yer almıştır.

Çalışmamızda Nasreddin Hoca'nın hayat felsefesi içerisinde eşeği ile zıtlıkları, bu zıtlıklardan hareketle bütünlüğü unsurları ve benzerlikleri irdelenecektir. Çalışmadaki amacımız; Türk halkının zihninde yer alan değerler temsilcisi bir tipin, halkı yansıtmaya biçimini ve halka yansıttıklarını incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Nasreddin Hoca, Nasreddin Hoca'nın eşeği, zıtlık, bütünlük, mizah.

ABSTRACT

Nasreddin Hodja who represent universal human type is managed to become protector of spiritual values like humorous, ethical, educational, didactic material, spiritual human spirit from past to present. He, with values in excess of the time sand places of reputation and represents a type of concrete and abstract-looking hero.

Nasreddin Hodja is a humorous fighter of universal values but he; in this sweet and noble fight roam swith complementary elements. Taking advantage with the power of words, the mental game, and the comedy element he transmitting messages which he wants to the appropriate integrity often poses with his donkey. Completion of various aspects of her donkey, not only an animal but also confidant, companion, friend, guide, etc. and it emerges with human qualities. Because in anecdotes Hodja's donkey was also located in the middle of humor and thought like a man. If it considers in this direction his donkey giving mind, confidant, allowing the comedy element is considered as a human and Hodja's donkey is its integral element.

In this study Nasreddin Hodja's outlook contrasts with his donkey in his life philosophy will be discussed and resemblance of these contrasting elements with integral motion will be discussed. Our aim in this study; the values of a representative of the Turkish people type in mind is to examine the way they reflect reflection of the people and the public.

Key Words: Nasreddin Hodja, Nasreddin Hodja's donkey, contrast, integrity, humor.

Evrensel insan tipinin geçmişten günümüze güler yüzlü temsilcisidir Nasreddin Hoca. O, sahip olduğu değerlerle toplumun sözünü kendisine emanet ettiği bir sözcü, verdiği öğütlerle bilge adam, yol gösteren kişiliğiyle rehber ve nihayet örnek bir tiptir. Türk mizah kültürünün zaman ve mekânları aşan boyutuyla Nasreddin Hoca sıradan bir insan değil, belli özelliklerin tipi hâline gelebilmiş,

* Bu çalışma, 5-7 Temmuz 2015 tarihleri arasında Akşehir/Konya'da düzenlenen Uluslararası Nasreddin Hoca Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir. Daha önce hiçbir yerde yayımlanmamıştır.

** Dr. Öğretim Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, gcetindag@firat.edu.tr

değerlerin bütünleştiği şahsiyetin temsilidir. Nasreddin Hoca; olaylara bakış açısı, olayları ve durumları yorumlayışı, değerlendirişi ve olaylardan çıkardığı sonuçlar ile insanlığın gözünde farklı bir yere sahiptir. Bu farklılık hem onun farkındalığını kazanmış ve olgun insan mertebesine ulaşmış olduğunu hem de verdiği mesajlarla karşısındakine farkındalık kazandırmaya çalıştığını göstermektedir.

Türk milletinin idealize ettiği bir tip olan Nasreddin Hoca; her yönüyle yol gösterici, eğitici-öğretici, öngörü sahibi, hazırcevap, zeki, nüktedan yönüyle doğruyu bulma/buldurma çabasındadır. Hoca'nın çok yönlü bu kimliği fıkralarına da yansımıştır. Nitekim onun fıkralarında eğitici-öğretici unsurlar ön plandadır. Fıkralar âdeta bir mesaj vermek, kıssadan hisse çıkartabilmek amacıyla oluşturulmuştur. Onun her fıkrasında pratik bir zekâ, ince bir mizah, derin bir anlam vardır. Gülmeyi sağlayan ve mizah unsurunu öne çıkararak öğeler her fıkrada farklı bir olay ya da düşünce üzerine kurulmuştur. Hoca'nın az sözle, akıl ve mantık süzgecinden geçirerek yaptığı nükteler bir taraftan ders verirken bir taraftan da bizi bize anlatmaktadır.

Nasreddin Hoca fıkraları deyince akla ilk olarak gelenlerden biri de Hoca'nın eşeğidir. Nasreddin Hoca ve kendisinden ayrı düşünemediğimiz eşeği, fıkralarının birçoğunda mizahı sağlayan ana unsurdur. Hoca'nın eşeği, sıradan bir hayvan değildir. Elbette onun sıradan bir hayvan olmaması nükteyi çoğu zaman onun üzerinden sağlayan Hoca'ya bağlanmalıdır. Çünkü Hoca, gerçekçi bir bakış açısına sahiptir ve bu bakış açısı, onun hayat yolculuğunda görüşünü de temsil etmektedir. Nasreddin Hoca, hayat yolculuğunda eşeği ile bir ve bütündür. "Karakaçan" adlı eşeği onun yoldaşı, yardımcısı, zor durumlardan kurtarıcısı aynı zamanda da tamamlayıcısıdır.

Eşek, Türkçe Sözlük'te gerçek anlamı itibariyle "*Atgillerden, uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı, merkep.*"; mecazî anlamı itibariyle de "*Kaba, yeteneksiz, inatçı kimse.*" (TDK, 1998: 733) olarak geçmektedir. Nitekim fıkralarda eşek hem gerçek hem de mecazî anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılmaktadır. Biri insan, biri hayvan; biri düşünen, akıl sahibi, diğeri ise düşünme yetisinden yoksun bir canlı... Bir insan ve bir hayvan nasıl olur da aynı yolculukta, birbirini bütünleyen iki yoldaş olabilirler? İlk bakışta düşündürücü gibi görünse de Nasreddin Hoca fıkraları bu doğrultuda incelendiğinde, Hoca ve eşeğinin zıtlıktan bütünlüğe varlık alanında bir yer edindiğini görmek mümkündür. Eşeği ile bir bütünü oluşturan Nasreddin Hoca, varoluşsal yolculuğunu, zıtlıklarla bütünlüğe ulaşmak yolunda sağlar. O, bu yolculukta yalnız değildir. Çünkü onu birçok yönden tamamlayan eşeği vardır. Bütünlüğe varma, hayat yolundaki insanın eksikliğini giderme çabasıdır. O halde Karakaçan adlı eşek bir hayvan mı yoksa hayvandan ziyade bir yâran mıdır?

Görgüsü, tecrübesi ve bilgisiyle örnek bir insan modeli çizen Nasreddin Hoca'nın en kıymetlisi, eşeğidir. Eşek bir hayvan değil Hoca'nın yolculuğunda yol arkadaşı, sırdaşı, can yoldaşı, dert ortağıdır. O kadar değerlidir ki; Nasreddin Hoca onu kimselere vermeye kıyamaz, onun değerine paha biçemez, ona yük taşıtamaz. Hatta onun sözüyle kendi sözünü eş tutar. Sadece kendisinin değil onun da ayak bastığı yeri dünyanın merkezi olarak kabul eder. Çünkü o, bir hayvandan daha ötedir. Nasreddin Hoca'nın eşeği, dünyanın tam merkezinde yer alan belirleyici bir unsurdur. Hoca'nın ayak bastığı yer ile eşeğinin ayak bastığı yerin merkez olarak kabul edilmesi de bütünlüğe doğru yol alan iki eşit parçanın dengeyi sağladığının göstergesidir.

İnsanı hayvandan ayıran en önemli unsurlardan biri gülme ve güldürme eylemini gerçekleştirebiliyor olmasıdır. Dolayısıyla bir hayvan, güldürme eylemini gerçekleştirebiliyorsa bu durum onun insan gibi algılandığını da göstermektedir. Çünkü gülme eylemi insana mahsustur. Komik, gülünç, gülme, gülmece, mizah gibi kavramlar da insanı ilgilendiren kavramlardır. "*İnsan, sadece düşünmesiyle değil, gülmesiyle de hayvanlardan ayrılır. Aristo, bundan binlerce yıl önce, basit bir gözlemlerle ulaştığı bu gerçeği, o zamanın anlayışıyla şu şekilde dillendirmiştir: 'İnsan, gülen hayvandır.'*" (Usta, 2009: 41). Nasreddin Hoca fıkralarında gülme unsurunu Hoca'nın yanında eşeğin de sağlaması onun da insan gibi düşünüldüğünü/düşünülmesi gerektiğini, insandan ayırt edilmediğini göstermektedir.

"Eşeğin Sözüne İnanıyorsun" (Şenocak, 2017: 203) adlı fıkrada Hoca, her yönüyle kendisine zıt

gibi görünen eşeği ile aslında ayrı değildir. O, eşeğini kendisinden ayrılmaz bir parça olarak görür. Bu sebeple eşeğini istemeyi âdet haline getirmiş olan komşusuna eşeğinin evde olmadığını söyleyerek bir ders vermeyi düşünür. Ancak tam da bu sırada içeriden eşeğin sesi duyulur. Komşu da “eşeğin evdeymiş, yoksa eşeği benden esirgiyor musun?” der. Hoca, ak sakallı, tecrübe sahibi, görmüş geçirmiş, akıllı bir insana inanmayıp, kendisinde var olan özelliklere sahip olmayan bir hayvana inanılmasına hayret eder (!) Aslında Hoca, tecahülûarif sanatı yaparak bilip de bilmezlikten gelir ve nükteyi tam da bu şekilde yapar. Burada, doğru söylemesi gereken akıl ve mantık sahibi üstelik ak sakallarıyla asla yalan söylemesine ihtimal verilemeyecek olan Hoca’dır. Fakat ironik de olsa doğruyu söyleyen Hoca’nın eşeğidir. Çünkü onun sözü kendi sözüne eş hatta bazı durumlarda kendisinden daha üstündür. Hoca’nın amacı, “Bir eşeğe mi inanıyorsun?” diyerek eşeği küçümsemek değil eşeğinin kendisinden ayrı olmadığını, aksine doğruyu söyleyenin o olduğunu nükteli bir dille ifade etmektir. Bilge ve hazırcevap bir insan olan Nasreddin Hoca, sözün özünü fıkra sonunda söyleyerek akıl süzgecinden geçirdiklerini özetler. Böylece kıssadan hisse çıkarılmasını sağlar. Genellikle tek cümleden oluşan bu nükteli sözler, halkın zihninde öylesine yer eder ki kalıplaşmış ifadeler olarak benzer olay ve durumlar neticesinde kullanılır.

Nasreddin Hoca’nın, kendisinden ayrı düşünmediği eşeğinin sözünü kendi sözüyle eş tuttuğu, nükteli eşeği üzerinden yaptığı bir başka fıkrası da şöyledir:

Günlerden bir gün komşusu, Nasreddin Hoca’dan eşeğini birkaç saatliğine ister. Hoca da “Eşeğe bir danışıp geleyim.” der. Komşusu şaşkın şaşkın bakmaktadır. Hoca bir müddet sonra eşeğinin yanından gelir: “Kusura bakma ama eşek gelmek istemiyor. Bana: ‘Sen beni veriyorsun ama başımıza gelenlerden haberin bile olmuyor. Hem beni dövüyorlar hem de sana sövüyorlar.’ diyor. Hoca komşusuna döner: “Doğru söze ne denir.” diyerek cevap verir (Sakaoğlu, 2005: 80). Hoca, mesajını eşeği üzerinden nükteli biçimde söyler, onun sözüne itimat ettiğini ve onun sözüyle hareket ettiğini ironik bir söylemle dile getirir. Hoca, empati kurarak doğru bildiklerini eşeği üzerinden söylemeyi tercih eder. İnsanların olaylar karşısındaki duygu ve düşüncelerini aktarma yolları birbirinden farklıdır. Bazen bir mimik bazen bir işaret bazen de bir ses, sözden daha etkili ve doğruyu daha fazla yansıtıcıdır. Bu yönüyle Hoca, gerçeği aramanın yolunu da göstermeye ve öğretmeye çalışmaktadır. Onun en önemli özelliği de olayları ve durumları iyi gözlemlemesi, sağlıklı bir değerlendirme yapabilmesi ve etkili bir sonuca ulaştırabilmesidir.

Nasreddin Hoca, bir gün mollalarıyla beraber camiye giderken eşeğe ters biner. Mollalar da, “Hoca Efendi, neden eşeğe böyle ters binip rahatsız oluyorsun?” diye sorarlar: Hoca da “Eğer doğru binsem, siz benim arkamda kalacaksınız. Siz önde giderseniz de ben arkada kalacağım, yine yüz yüze gelemeyeceğiz. En doğrusu eşeğe ters binerek gitmektir.” der (Kabacalı, 1991: 186). Bu ifadeden hareketle Hoca’nın zıtlıktan bütünlüğe, geçmişten geleceğe doğru yol aldığını söylemek mümkündür. Nitekim hayatın özü de yine hayatı anlatan zıtlıklarla kurulu bir evrede geçmektedir.

Nasreddin Hoca’yı birçok fıkrada eşeği ile görmek, onun eşeği ile sembolik bir görünüm arz etmesini de sağlamıştır. Hoca, fıkrasında eşeğine ters binerek hayata bakış açısında kendince bir çözüm yolu bulmaya çalışır. Böylece geçmiş ve gelecek arasında bir bağ kurar ve onunla bütünlüğe ulaşır. Geçmişe bakarken eşeği vasıtasıyla geleceği de görür. Böylelikle eşeği de Hoca’nın köklerinden ve geçmişinden kopmadan onun ileriye bakan yüzü haline gelir. Dünyü ve yarını iki farklı bakış açısıyla birleştirir. Nasreddin Hoca’nın yolculuğunda kendisinin geriye/geçmişe, eşeğinin ise ileriye/geleceğe dönük yüzü, zıtlıktan bütünlüğe giden dünya döngüsünün bir sembolüdür. Bu doğrultuda düşünülecek olursa Nasreddin Hoca’nın bir hayvandan ziyade akıl veren, sırdaş olan, güldürü unsurunu sağlayan kısacası insan gibi düşünülen eşeği, onun en önemli tamamlayıcısıdır.

Şenocak, Nasreddin Hoca’nın bu fıkrası ile geleceğe yönelik adımlar atmanın gelişim açısından büyük önem arz ettiğini ancak öncelikli olarak geçmiş ile kurulması gereken bağın ihmal edilmemesi gerektiğini önemle vurgular. Çünkü Hoca, geçmiş ve gelecek arasında bugünü temsil etmektedir. Onun kalbinin halka doğru olması, gönül bağı kurduğu halkına yani geçmişine bağlılığını ifade etmektedir. O, medeniyet için Doğu’ya bağlanılması gerektiğini ve uzlaşım sal anlamda da Batı’ya doğru yönelmeyi öğütler (Şenocak, 2017: 96). Bu fıkrada Nasreddin Hoca’nın eşeğe ters binmesi

farklı bir bakış açısıyla da yorumlanabilir. Ters motifinin yer aldığı bu inanışta kara-kötü iyelerden korunma düşüncesi de bulunmaktadır (Şimşek, 2013: 110). Nasreddin Hoca, ters bir adam olduğunu ifade eder ancak terslik de insanı doğru yola götürür. Çünkü bu, zıtlıktan bütünlüğe doğru bir gidiştir. Ayrıca ters ve düzün neresi olduğunu da iyi belirlemek gerekir. Çünkü belli bir kesime ters düşen, diğerleri için düz olacaktır. Herkesin kendine göre haklı olduğu farklı bakış açıları vardır. Dolayısıyla Hoca, aslında bu duruşuyla orta yolu bulduğunu, dengeyi sağladığını göstermektedir.

Nasreddin Hoca'nın bir başka fıkrasında da eşeğinin kendisi için ne denli büyük önem taşıdığı görülmektedir. Eşeğini kaybeden Hoca, onu aramaya koyulur. Ancak eşeğini ararken bir taraftan da türkü söylemektedir. Etrafındakiler Hoca'ya: "Aman Hocam, hiç eşeğini kaybeden, türkü söyleyerek arar mı?" diye sorunca Hoca da: "Sormayın arkadaşlar, bakmadık bir şu dağın ardı kaldı. Orada da bulamazsam, siz bendeki feryadı o zaman görün." diye cevap verir (Sakaoğlu, 2005: 152). Burada Nasreddin Hoca, umudunu yitirmeden canından bir parça olarak gördüğü eşeğini aramaktadır. Umut etmek, amaca ulaşma yolunda atılan en büyük adımdır. Hoca'nın türkü söyleyerek eşeğini araması, umursamamaktan değil her daim türküler söylediği eşeğini yine aynı ses ve söz ile bulmaya çalışmasından kaynaklanmaktadır. Böylece eşeğin de Hoca'nın büyümlü sesine kulak verip doğru yolu bulması sağlanmaya çalışılmaktadır. Çünkü türkülerin büyümlü bir ritmi, evrensel bir dili vardır. Bu dili, sadece aralarında referan birliği olanlar anlayabilir. Özellikle de aynı geçmişten gelenler aynı türkülerle aynı dili konuşabilirler. *"İnsanın yaşama gücü, umudun avutan tesellisiyle beslenir. Hüznünü ümit ederek, mutluluğa dönüştüren Nasreddin Hoca da ruh dünyasının örtük sancılarını, türkülerin dost sıcaklığı, ritim ve ahenginin uyumuyla paylaşarak bastırmaya çalışır. Çünkü türkülerdeki asırlık duygu birikimlerinin yoğunluğu Hoca'ya, arayışında yalnız olmadığı güvenini vermektedir."* (Şenocak, 2017: 110).

Nasreddin Hoca, sözünün eri, toplumun tek yürek söz savaçısıdır. O, hangi yola koyulsa, hangi işe kalkışsa hedefine ulaşmadan geri çekilmez. Üstesinden gelemeyeceği işlerde sözün gücünü kullanarak kendisini kurtarmayı iyi bilir. Çünkü o, empati kurabilme yeteneğine sahiptir ve karşısındakinin ne yapacağını, ne düşüneceğini, ne söyleyeceğini hesaplayabilmektedir. Sadece kendisinin değil toplumun hatalarını görerek biz'e ulaşma çabası fıkraların evrensel dilidir.

Günlerden bir gün üç ruhban, Sultan Alaaddin'in huzuruna varırlar. Padişah da gelen misafirleri dine davet eder. Ruhbanlar da; "Bizim sualimiz var, eğer bilerseniz sizin dininizi kabul ederiz." derler. Ancak soruları hiç kimse cevaplayamaz. Bunun üzerine padişah da soruları yanıtlaması için Nasreddin Hoca'yı huzuruna çağırır. Ruhbanlar, Hoca'ya: "Dünyanın ortası neresidir?" diye sorarlar. Hoca, hemen eşekten inerek eşeğin ön ayağını gösterir ve "İşte dünyanın ortası, eşeğimin ayağının durduğu yerdir." der. İnanmayanlara da "Bana itimat etmiyorsanız, ölçün." diye yanıt verir. Bunun üzerine Hoca'ya, "Peki gökyüzündeki yıldızlar ne kadardır?" diye sorulunca, "Eşeğimin üzerinde ne kadar kıl varsa gökyüzündeki yıldızlar da o kadardır." cevabını verir. "Nerden malum?" diye soranlara da "İnanmazsanız sayın bakın." der. Ruhban son soruyu sorar ve Hoca'nın soruya doğru yanıt vermesine karşılık imana geleceklerini ifade eder. Son olarak da "Sakalımın kaç kılı vardır?" diye sorar. Hoca da "Eşeğimin kuyruğunda kaç kıl varsa sakalımda da o kadar kıl vardır." şeklinde yanıt verir. Yine "Nerden malum?" diye soran ruhban, Nasreddin Hoca, "İnanmıyorsan say ya da bir senin sakalından bir de eşeğin kılından koparalım, bakalım eşit çıkacak mı?" der. Nasreddin Hoca'nın verdiği yanıtlar üzerine ruhbanlar imana gelirler (Koz, 2015: 65-67). Nasreddin Hoca akıllı aynı zamanda tecrübe sahibi bir kimsedir. Karşısındakinin ne söylemek istediğini, kendisini düşürmek istediği durumu çok iyi bilir ve ona göre davranır. Nerede, nasıl davranacağını ve neyi, nerede söyleyeceğinin farkındalığını kazanmıştır. Diğer fıkralarında olduğu gibi bu fıkrasında da Nasreddin Hoca'nın aklını kullanması ve yerinde konuşması nükteyi sağlayan asıl unsurdur. Hoca'nın, kendisinden ayrı düşünmediği eşeği de nüktede onunla bir ve bütündür. Nitekim onu dünyanın merkezinde görmesi de bu durumun göstergesidir. Dünya, her bireye göre kendisi etrafında döner ve merkez, bireyin bulunduğu noktadır. Dolayısıyla hem Hoca hem de eşeği dünyanın merkezinde yer almaktadır. *"Nasreddin Hoca'nın: 'Eşeğimin ayağının bastığı yer.' şeklinde ironik bir dille işaret ettiği merkez, ölüme yenik düşen bizlerin yeraltındaki öte mekânıdır. Yaşam ve ölüm adlı bu iki zıt kutup, her bir insanın ömrü boyunca yaptıkları düelloyu, kazanıncaya kadar devam*

ettirirler. Sonuçta merkezin çekim gücüne yenilen beden, üzerinden defalarca, çiğneyerek geçtiği ayaklarının altındaki mekânı kendisine yurt edinir ve her iki kutbun kesişme noktası, merkezin kutsal bir şekilde oluşumunu gerçekleştirir. Nasreddin Hoca'nın: 'Dünyanın merkezi şu anda benim bulunduğum yerdir.' şeklindeki tanımlamasından ise her varlığın yer ile göğün birleştiği dairesel bir alanda, bulunduğu noktanın kendisi için bir yaşam merkezi oluşturduğunu anlıyoruz. Bu merkez daireselliğe bağlı olarak dünyanın neresinden ölçülürse ölçülsün birbirine eşittir. Evrenin merkezi olan insan, meydana gelen olayların şekillenmesinde de etkin bir merkez oluşturur. Yalnız, ölümden kaçışla kendimizi avuttuğumuz yaşamdaki bu üstünlüğümüz, karşı konulamaz ölümle birlikte yerini, tek bir merkeze doğru yöneltir. Hepimiz, farklı merkezler oluştururken, ölümle birlikte varlıklarımızın, sonsuzluğun aynı merkezî çekim alanı içerisine doğru sürüklendiğini hissederiz." (Şenocak, 2016: 166).

Nasreddin Hoca bir gün pazarda dolaşırken karşılaştığı birkaç köylü: "Hocam bir cuma günü bizim köye gelseniz de arkanızda namaz kılsak!" derler. Hoca da: "Tamam bu hafta geleyim." diye cevap verir. Ertesi gün de eşeğine binip köyün yolunu tutar. Yolda eski dostlardan birisiyle karşılaşır. Dostu, Hoca'ya nereye gittiğini sorunca Hoca da: "Bir köye cuma namazı kıldırırmaya gidiyorum." der. Bunun üzerine dostu, Hoca'ya: "Ama Hocam, bugün günlerden salı, daha cumaya üç gün var." deyince Hoca da eşeğinin boynunu sıvazlayarak, "Sen bu eşeği bilmezsin, ben bununla cumaya kadar ancak varırım." der (Sakoğlu, 2005: 56). Hoca, çıktığı yolculuğunda yalnız değildir. O, bu yolculuğunda emektar eşeği ile beraberdir. Burada eşeği ile aynı yola çıkan Hoca, eşeğini kendinden ayrı düşünmeden aslında kendisinin de aynı sürede yol alabileceğini, tedbiri elden bırakmamasının şart olduğunu düşünür ve kendisinin yanıldığını göstermek isteyen kişiye ummadığı anda ummadığı cevabı eşeği üzerinden verir. Böylelikle Hoca, mizahı çoğu zaman eşeği ile yaparak onu insanî vasıflara büründürmek ister.

Yine bir gün yolculuklarında kendisini yalnız bırakmayan eşeği ile yol alan Nasreddin Hoca, oğlunu da yanına alarak çarşıya gider. Hoca, hem eşeğe hem de evladına kıyamadığı için sadece oğlunu eşeğe bindirir. Ancak yoldan geçenler âlim ve yaşı geçkin bir babanın yürütmesini, oğlunun ise eşek üzerinde gitmesini eleştirir. Hoca'nın oğlu bu durumdan utanır, eşekten iner ve babasını eşeğe bindirir. Bu sefer de yoldan geçenler, "Sen zaten yaşlısın, bu gencecik çocuğu da bindir bari." diyerek yine bir eleştiride bulunurlar. Bu sözler üzerine Hoca, oğlunu da arkasına alarak yola koyulur. Etrafta söylenenler bir türlü bitmez. Bu sefer de, "Ne acımasız insanlarsınız, eşeğe acımıyor musunuz?" diyerek ikisinin de eşekten inmesini sağlarlar. Hoca ve oğlu yürürken eşeğin de keyfi yerine gelir. Bu arada çevredekiler, "Yahu bu nasıl iş, eşek hoplaya zıplaya gidiyor, siz de yürüyorsunuz." derler (Sakaoğlu, 2005: 70). Dökmen, çevreye ve ana-baba otoritesine boyun eğmek yerine daima kendi aklımızı kullanmamızı önerir (Dökmen, 2006: 276). Nasreddin Hoca, ne yaparlarsa yapsınlar etraftakileri memnun edemeyeceklerini anlar ve elin sözüyle bir iş yapmanın yanlışlığını fark eder. İnsanın kendi aklını kullanarak yaptığı işler olumsuz sonuçlarla neticelense bile çıkarılan ders olumlu olacaktır. Bu fıkrada insan hayatında çevredekilerin sözlerinin ne kadar önem arz ettiği ancak onların sözüne uymanın insana mutluluk getirmeyeceği, hatta insanı zor durumda bırakacağı öğütlenmiştir. Çünkü insanların bakış açıları farklı farklıdır. Bardağın boş kısmını veya dolu kısmını görenler ya da aynı pencereden bakarak yeryüzünü veya gökyüzünü görenler gibi. Burada yola çıkan; Hoca, oğlu ve eşeğidir. Fakat bu üçlüyü niteleyen sıfatlar fıkranın çerçevesini de belirlemektedir. Âlim bir Hoca, fidan gibi çocuk bir de zavallı eşek. Nitelemelerin tam zıddında da yaşı geçmiş bir Hoca, zayıf çocuk, yükünü tutmayan avare bir eşek vardır. İşte bu zıtlıklar içerisinde düşünen ve bu üçlünün hiçbirine kıyamayan ya da hepsine aynı acımasızlıkla kıyan bir bakış açısı vardır. Çevre faktörünü anlatmanın yanında bu bakış açıları da Hoca'nın, oğlunun ve eşeğinin kaderini belirlemektedir. Fıkırada, Nasreddin Hoca'nın toplumsal sorunlara kayıtsız kalmayıp hoşgörü çerçevesinde "ben"den ziyade "biz"e ulaşma ve mesaj iletme çabası söz konusudur.

Hoca için eşeği her şeyden daha üstündür. Çünkü eşeği onun sağ kolu, tek yardımcısı, kıymetlisidir. Eşeğine kızsada da küsse de Hoca, ondan asla vazgeçemez. Bir gün Hoca'nın eşeğini çalarlar. Komşular bu durum üzerine "Kim çalmış, ne zaman çalmış?" gibi çeşitli sorular sorarak

Hoca'yı bunaltırlar. Sonunda Hoca, "Be hey komşular kimin çaldığını bilseydim hiç çaldırır mıydım?" diye yanıt verir (Sakaoğlu, 2005: 72). Buna benzer bir başka fıkrada da Hoca'nın eşeği çalınır. Hoca, yüksek sesle feryat figan etmeye başlar. Hoca'nın sesini duyan kadı, "Nasıl çaldırdın, kime çaldırdın, ne zaman çaldırdın?" gibi soruları sıralamaya başlar. Bu sorulara kızan Nasreddin Hoca, "Kadı Efendi bu soruların cevabını bilseydim sana hiç gelir miydim?" der (Sakaoğlu-Alptekin, 2009: 185-186). Fıkralarda Nasreddin Hoca'nın, eşeğinden ayrılınca eksik kaldığını ve büyük üzüntüler çektiğini görmekteyiz. Çünkü Hoca için eşeği kendisinin diğer yarısıdır ve onun eksik yanlarını tamamlamaktadır. Eşeği, Hoca'nın her işini yapması dışında ona yârenlik de etmektedir. Hoca, düşüğü zor durumların üstesinden gelebilecek zekaya ve beceriye sahiptir. Dolayısıyla kendisini bütünleyen ve kendisinin eksik yanlarını tamamlayan eşeğini çaldırmaması gerektiğini, çaldırma bile işin içinden nasıl çıkacağını bilmektedir. Bu sebeple Hoca, içinde bulunduğu durumu eleştirmek isteyenlere gerekli sözü sakınmadan söyler.

Günün birinde Nasreddin Hoca, eşeğine biner, giderken eşeğin inadı tutar. Eşeğin başını bir türlü gideceği yöne çeviremez. Bunu gören bir komşusu Hoca'ya "Nereye gidiyorsun?" diye sorar. Hoca da "Eşeğin istediği yere gidiyorum." diye cevap verir (Özçelik, 2008: 171). Nasreddin Hoca ve eşeği yol arkadaşıdır. Hoca nereye giderse eşeği de o yöne, eşeği nereye giderse Hoca da o yöne gitmektedir/gitmek zorundadır. Gerçek anlamına paralel olarak sembolik anlamda da Hoca'nın ve eşeğinin hayat yolculuğunda aynı geçmişten gelip aynı kaderi paylaştıkları ve aynı yolda yürüdükleri aşikârdır.

Eşeği ile görsel bir bütünlük de arz eden Nasreddin Hoca, eşeğinin ayak sayısını soran bir kişiye beklemediği anda cevabını vermesini iyi bilir. Çünkü o, "*Sözünün esiri değil, efendisi.*" dir (Çetindağ Süme, 2014: 110). Fıkırada Hoca, eşeğinden inip onun ayaklarını teker teker sayar ve "Dört." cevabını verir. Karşısındaki, "Aman Hoca! Eşeğinin ayak sayısını bilmiyor musun da sayıyorsun?" diye sorunca, Hoca da bu soruya gülerken cevap verir: "Hiç bilmez olur muyum, ancak bu sabah eşeğimin ayaklarına bakmamışım. Belki sayısında bir değişiklik olmuştur diye saydım." (Sakaoğlu, 2005: 73). Nasreddin Hoca akıllı bir insandır ve aklını yerinde kullanır. Kıvrak zekâsıyla zor durumlardan kolaylıkla çıkabilir. Kendisini zor duruma düşürmek isteyen kişiyi rahatlıkla zor duruma düşürür ve gereken mesajı eşeği ile verir. Hoca, soruyu soran kişinin cevabını bile bile bu soruyu sormasındaki istihzayı anlar ancak bozuntuya vermeden eşeğinden inip eşeğinin ayaklarını sayar ve bu durumu bir nükte ile çözüme kavuşturur. Aynı zamanda insanın her daim temkinli davranıp temkinli konuşmasını da öğütlemiş olur.

Nasreddin Hoca'nın eşeğinden düşme maceralarını içeren fıkraları pek çoktur. Eşekten düşme, eşeği daha üst göstermenin farklı bir yoludur. Gülme unsurunu sağlamanın en iyi yollarından biri de ciddi bir tavırla yapılan mizahtır. Aynı zamanda kişinin kendisindeki eksikleri görebilmek bir erdemdir. Hoca bu erdeme ulaşabilmiş, ciddi duruşuyla mizah yapabilen, yeri geldiğinde kendisini de eleştirebilen olgun bir insandır.

Nasreddin Hoca bir gün eşeğine binip pazara gitmek ister. Ancak eşeğine bir kerede binemez ve eşeğin diğer tarafına düşer. Etraftakilere mahcup olmamak için de sesli bir şekilde, "Siz beni gençliğimde görecektiniz." der, arkasından da kendi kendisine, "Ben senin gençliğini de bilirim." diye mırıldanır (Sakaoğlu, 2005: 77). Hoca, eşeği ile aynı yola çıkabildiği zaman tamdır. Ondan ayrılınca bir boşluğa düşer ve eksik kalır. Çünkü eşeği onu zor durumlardan kurtarmakta, her an onun yardımına koşmaktadır. Hoca, sözün bittiği yerde eşeği üzerinden nükte yapmasını iyi bilir. Bu fıkrasında Hoca, eşeğine binememenin üzüntüsünü ondan ayrı oluşuna bağlar ve onunla yol alamayacağı için endişe duyar. Eşeğinin üzerinde iken sembolik bir çizgide yolculuğunu tamamlayan Nasreddin Hoca, geçmişten bugüne, bugünden geleceğe eşeği ile bir bütünlük arz eder. Ayrıca her zaman kendisinin başarılı olmadığını, eşeğinin bu durumda üst olabileceğini ifade etmeye çalışır.

Bir gün Hoca, eşeğine binmek isterken bir türlü başaramaz ve eşeğin diğer tarafına düşer. Onu seyretmekte olan çocuklar bu durumu görünce gülmeye başlarlar. Hoca üzülse de üzüntüsünü hiç belli etmeden, "Ne gülüyorsunuz çocuklar. Öbür yanda da yerdeydim bu yanda da yerdeyim. Ne fark eder ki?" der (Sakaoğlu, 2005: 121). Hayatın her daim bir dengesi vardır. Hoca da fıkralarında

mutlaka bir denge unsurudur. Mizahın da dengede olması gerekir. Çünkü mizah, kararında olursa anlam kazanır. Hoca'nın bu fıkrasında ise denge unsuru eşektir. Eşeğin her iki yanında da olmak aynı şeyi ifade eder. Bu bakımdan Hoca, çevrenin sözlerine kulak asmadan kendi yolunu çizmenin doğru olacağı mesajını vermektedir.

Hoca'nın eşeğinden düştüğü bir fıkrası da “Zaten inecektim.” nüktesini yaptığı fıkrasıdır. Hoca eşeğinden düşünce, mahallenin çocukları Hoca'nın başına toplanıp, “Hoca eşekten düştü!” diye alay ederler. Hoca bir sağına bakar bir de soluna bakar ve “Vallahi çocuklar, ben zaten inecektim, düşmedim ki!” der (Sakaoğlu, 2005: 162). Hoca, istenmeyen bir durumdan kolaylıkla kurtulabilir ve bunu haklı bir gerekçeye bağlayabilir. Bu zor durumda da yardımcı olan eşeğinden destek alır. İnmek ve düşmek eylemleri sonuç itibarıyla aynıdır. Ancak inmek, kişinin kendi isteğine bağlı iken düşmek eylemi kişinin kendisi dışında gerçekleşen bir durumdur. Hoca, yaşadığı bu durum karşısında insanların gözündeki imajını sarsmadan bilinci doğrultusunda hareket ettiğini vurgular.

Nasreddin Hoca bir gün yolda çok yorulur ve: “Yarabim ne olursun bir eşek göndersen de sırtına binip gitsem.” diye dua eder. Dinlenmek için de bir ağacın gölgesine uzanır. Derken öteden bir kişi gelir ve “Ne tembellik ediyorsun Hoca, şu sıpayı al da yokuşu çıkar.” der. Nasreddin Hoca korkusundan, kalkıp sıpayı sırtlar ve yukarı tırmanmaya başlar. Kan ter içinde kalıp çok yorulan Hoca, gözlerini yukarı kaldırarak “Hey Allah'ım, ben senden eşek istedim ama binmek için, sırtıma bindirmek için değil. Yoksa merakımı yanlış mı anladın? der (Nimetullah, 1990: 7-8). Eşek denilince akla öncelikle eşeğin yük taşıma vasfı gelir. Bu fıkrada yükü taşıyan eşek değil Nasreddin Hoca'dır. Çünkü eşek de hayvandan ziyade insanî vasıflarla şekillenmiştir. Dolayısıyla yükü taşıyan Hoca ya da eşeği olabilir. Ayrıca eşek, Nasreddin Hoca'yı taşıdığı gibi, Hoca da eşeğini yeri geldiğinde sırtında taşıyabilir. Hayatın adaletini, eşitliğini vurguladığı bu fıkrasında Nasreddin Hoca yine her yönüyle eşeğiyle bir bütünlük arz etmektedir.

Günlerden bir gün dostları, Hoca'ya takılmak maksadıyla, “Hocam duyduk ki senin eşek kadı olmuş.” derler. Hoca da bunun üzerine “Belliydi öyle olacağı, camide sizlere vaaz verirken pencereden onu görürdüm. Kulaklarını dikip beni dinlerdi.” der (Sakaoğlu, 2005: 100). Hoca, kendisiyle alay etmek isteyenlere yerinde bir cevap verir. Hoca, “Hiç öyle şey olur mu?” diye şaşkın bir cevap vereceğine, onların anladığı dilden konuşur ve aslında o, eşek olsa da kulağını dikip beni dinlemesini bilirdi, mesajını verir. İyi dinleyen, iyi düşünen ve doğru konuşan, âlimlik vasfını da almaya hak kazanır. Bazı insancıkların insana ait vasıfları üzerinde taşıyamamasını eleştiren Nasreddin Hoca, farklı bir cevap bekleyip yeni bir alay konusu çıkarmak isteyenlere bu fırsatı vermez ve çevresindekilere bir hayvan kadar olamadıklarının vurgusunu yapar. “*Anadolu insanının biraz olsun nefes alabilmek amacıyla hayal ettiği karşı çıkış objesi, yaşlı başlı bir imam/hoca'dır. İnsanlar, toplum tarafından reddedilme ihtimali bulunmayan bu saygı değer tipi ele alarak, onu, akılcı, bireyselleşmiş ve kendini gerçekleştirmiş bir fikra kahramanı haline getirmişlerdir.*” (Dökmen, 2006: 279). Dolayısıyla Hoca, bireyselleşme sürecini tamamlayabilmiş, akıl sahibi, erdemli, özü sözü bir olan kimsedir ve eşeğine de bu vasıfları lâyük görmektedir.

Hoca, topluma faydası olmayan yöneticileri de bazen doğrudan eşeğe benzeterek bazen de dört ayaklı yaparak eleştirir. Günün birinde Hoca, padişah fermanı ile eşek bakıcılarının başı ilan edilir. Hoca bu ilana göre padişahın oturduğu yerden daha yüksek bir yere geçerek ondan daha yüksek bir yerde oturmaya hakkı olduğunu ifade eder. Padişah ise bu duruma çok öfkelenir ve Hoca'ya, eşekten farkı olmadığını söyler. Hoca da padişahla arasındaki mesafeyi ölçerek bir adımlık mesafe olduğunu belirtir (Şimşek, 2009: 814). Hayvan kadar olmak/olamamak düşüncesi toplumda çok yaygın bir düşüncedir ve bu düşünce kimi zaman ironi kimi zaman gerçek manada kendini gösterir. Nasreddin Hoca, dile hâkimiyetini zekâsıyla buluşturarak içinde bulunduğu durumu çok iyi yönetir. Onun eşek başı olmaktan çekindiği bir durum olmadığı gibi aynı zamanda bu, bir gurur vesilesidir. Kendisine hakaret olarak yapılan eşek başı ibaresini Hoca, lehine çevirerek padişahın başı olmakla övünç duyar. Bu övüncü de toplumsal bir statü olarak yaşam alanındaki sosyal durumuna yansır. Padişah, Hoca'ya hakaret etmek isterken kendisi içinden çıkılamayacak bir duruma düşer.

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli vasıf düşünme yetisidir. Okuyabilen, düşünebilen

insan, bu özelliği ile ayırt edici bir özellik taşır. Nasreddin Hoca bu özelliği akıl ve mizah birlikteliğinden faydalanarak eşeği üzerinde birleştirir. Nasreddin Hoca'nın eşeğinin insanî vasıflarla gösterilmesi mizahı daha üst bir seviyeye taşımaktadır. Dolayısıyla birçok fıkrada eşek, insana ait özelliklerle karşımıza çıkar.

Hoca, bir gün Timur ile konuşurken eşeğini över ve “Eğer istersem ona okuma-yazma dahi öğretebilirim.” der. Timur da bu sözler üzerine şunları söyler: “O halde sana üç ay süre veriyorum, eşeğine okumayı öğret.” Nasreddin Hoca, kitap sayfaları arasına yem koyarak eşeğin kitabı çevirmesini sağlar. Son günlerde de eşeği aç bırakarak Timur'un karşısına çıkarır. Açlıktan kitabın sayfalarını çeviren eşek, Timur'u hayrete düşürür (Kabacalı, 1991: 192). Elbette bir eşek okuyamaz, ancak zaman zaman fıkralarda eşeğin düşünen, konuşan, bilgi veren, okuyan vb. özelliklere büründürülerek gösterilmesi hem düşünmeye hem de güldürmeye yöneliktir. İnsan ve hayvan arasındaki çizginin belirlenmesi, hayvanın da insan gibi gösterilmesi ya da insanların hayvan kadar olmadıklarının mesajının verilmesi, fıkralardaki ironik unsurlardır.

Fıkralarda mizahî unsuru sağlayan ironik bir durum da Hoca'nın eşeğinin, hanımından bile daha kıymetli oluşudur. Çünkü Nasreddin Hoca'nın üzüntüsü eşi ölünce birkaç gün, eşeği ölünce ise aylarca sürer. Ironik bir söylemle Hoca, eşi ölünce yenisini alacaklarını söyleyen ancak eşeği ölünce aynı yaklaşımı göstermeyen komşularından yakınıdır. Hoca, fıkralarında eşiyile bir türlü anlaşamamakta, iletişim problemi yaşamaktadır. Fakat aynı iletişimsizliği eşeği ile yaşamaz, aksine onunla konuşmasa da -belki de eşeği konuşmadığı için- daha sağlam bir iletişim kurar. Eş bulmak kolaydır. Kaldı ki komşular, para vermeden Hoca'ya birçok tavsiyede bulunurlar. Ancak eşek almak için para vermeleri gerekecektir. Hanımı bulup tavsiye edecekler, oysa eşeği satın alacaklardır. Komşular yaptıklarından dolayı bu fıkrada da Hoca'nın eleştiri oklarından kendilerini kurtaramazlar.

Nasreddin Hoca'nın evinde, hanımının isteği üzerine dört ayak üzerinde yürüyerek onu taşıması, kendisini eşeğiyle özdeşleştirdiğini gösterir. Aynı zamanda ironik bir dille mecazi anlamda kendisinin eşek yerine koyulduğunu işaret ederek eleştiride bulunur. Hoca, empati kurabilme ve gözlem yapabilme yetisine sahiptir. Toplumda kadınların erkeklere, erkeklerin de kadınlara karşı bakış açısını bilir ve lafını esirgmeden gereken kişiye gerektiği yerde söyleyebilir. Hoca'nın hemen her fıkrasında akıllı-aptal, kurnaz-saf, kadın-erkek, yöneten-yönetilen vb. gibi zıtlıklar baş göstermektedir. Aslında bu zıtlıklar hayatın özünü yakalamayı ve çatışmanın sonunda bütünlüğe varıldığını göstermektedir.

Nasreddin Hoca, zihnimizde gülen yüzün, düşünen insanın, aklını kullanabilmenin sembolüdür. Sıradan ve günlük olaylara farklı açıdan bakabilen, farklı yorumlar getirebilen, empati kurabilen Nasreddin Hoca; zekâsını, hazır cevaplılığı ile verdiği mesajlarla gösterebilen bir mizah ustasıdır. Kendisini küçük duruma düşürmeye çalışanlar nükte sonunda, kendilerinin küçük duruma düştüğünü fark ederler. Bu farkındalık, fikranın da amacına ulaştığını göstermektedir.

Sonuç olarak; fikranın sembol adı haline gelen Nasreddin Hoca, sözün bittiği yerde yeni söz söyleyebilen, sözün özünü nükte ile veren Türk mizah dünyasının kilit ismidir. O, sahip olduğu özellikleri ile bizi bize anlatır. “Ben”den “biz”e ulaşma yolunda attığı adımlar, zamanları ve mekânları aşan boyutta bir mizah ustası olduğunun kanıtı, aynı zamanda bireysellikten evrenselliğe ulaştığının bir göstergesidir. Bu evrensel yolculuğunda Nasreddin Hoca'nın eşeği; yoldaşı, sırdaşı, arkadaşı, sözünü emanet ettiği yardımcısı, kısacası her anlamda kendisinin bütünleyicisidir. Zaman zaman aksi kutupları temsil ederek sonuçta tamlığa işaret etmektedirler. Eşeği ile zıt bir görüntü sunan ancak bu zıtlığa rağmen onunla bir bütünü temsil eden Nasreddin Hoca, aklın gücünü, kimyasını ve simyasını şahsından hareketle fıkralarda birleştirip sentezleyen bir dehadır. Onun fıkraları yediden yetmiş her kesimin kendisinden bir şey bulduğu, bir mesaj çıkardığı anlatılardır.

Geçmişten günümüze, bugünden geleceğe tüm zamanlara meydan okurcasına bilgisini, görgüsünü, hoşgörüsünü, tecrübesini fıkralarındaki nüktelerle yansıtan ve Türk milletinin bir yansıması olan Nasreddin Hoca ve sembolik yolculuğunda onunla bütünleşmiş eşeği fıkralarda nükteyi sağlayan asıl unsurlardır. Sakaoglu'nun ifade ettiği gibi “O bizden biridir, bizim

dünümüzdür, biz ise onun yarınıyız.” (Sakaoğlu, 2013: 80). Onun nesilleri aşan ünü ve geleneğin temsilcisi olması, bu söz ile gözler önüne serilmektedir. Bu ifadede Hoca'nın bize ilettikleri ile bizim bu fıkralar vasıtasıyla üzerimize düşen görevler de aşikârdır.

KAYNAKLAR

- ÇETİNDAG SÜME, Gülda (2014); “Nasreddin Hoca Fıkralarında Örtülü İletişim”, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, S.4, Yıl:2/Aralık, 107-113.
- DÖKMEN, Üstün (2006); **İletişim Çatışmaları ve Empati**, İstanbul, Sistem Yayıncılık.
- KABACALI, Alpay (1991); **Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca Hayatı, Kişiliği, Fıkraları**, İstanbul, Özgür Yayın Dağıtım.
- KOZ, M. Sabri (2015); **Letâ'if Nasreddin Hoca Fıkralarının İlk Baskısı (Çeviriyazı-Tıpkıbasım) (haz)**, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- NİMETULLAH Hafız (1990); **Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri II. (haz.)** Ankara, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları Üniversitesi Basımevi.
- ÖZÇELİK, Mustafa (2008); **Anadolu ve Dünya Bilgesi Nasreddin Hoca**, Akşehir, Akşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- SAKAOĞLU Saim-Ali Berat Alptekin (2009); **Nasreddin Hoca**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (2005); **Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler**, Ankara, Akçağ Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (2013); “Bir Selçuklu Bilgesi Olarak Nasreddin Hoca”, **Nasreddin Hoca Üzerine Yazılar**, Konya, Kömen Yayınları, 80-85.
- ŞENOCAK, Ebru (2016); “Bir Mit Yaratıcı Olarak Nasreddin Hoca”, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, S.8, Y:3/Şubat, 159-168.
- ŞENOCAK, Ebru (2017); **İronik Yaşamda Sonsuza Yürüyen Kahraman Nasreddin Hoca**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ŞİMŞEK, Esmâ (2009); “Yöneten-Yönetilen İlişkilerinde Nasreddin Hoca'nın Tutum ve Davranış Biçimi”, **21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak Uluslararası Sempozyum**, Akşehir, 8-9 Mayıs 2008, 811-824.
- ŞİMŞEK, Esmâ (2013); “Nasreddin Hoca'nın Gözüyle Kadına Bakış”, **Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri-Saim Sakaoğlu Armağanı-**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 109-119.
- TÜRKÇE SÖZLÜK** (1998); Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- USTA, Çiğdem (2009); **Mizah Dilinin Gizemi**, Ankara, Akçağ Yayınları.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 59-70, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 26.11.2018 Kabul Tarihi: 15.01.2019

TOPLUM-BİREY-CİNNET ÜÇGENİ VE BÖCEKLEŞEN YAŞAMLAR: *TOPLUM BÖCEĞİ*

Society-Individual-Gender Triangle and Life as an Insect:Toplum Böceği

Sibel BULUT¹

ÖZ

Bireyin toplumla çatışması ve bu çatışma sebebiyle yaşanan trajik hal ve olaylar edebiyatın en çok tekrarlanan meselelerinden biridir. Kerem Işık, Haldun Taner Öykü Ödülünü kazandığı ikinci öykü kitabı *Toplum Böceği*'nde aynı çatışmayı konu edinmiştir. Çocukluktan yetişkinliğe dek toplumun çizdiği sınırlar içinde, onun kurallarına uyumlu, kendine biçilen eğitim hayatı, kariyer planı, ideal evlilik yaşamı gibi aşamaları gerçekleştirilmeye mecbur bırakılan bireylerin yaşadığı bunalım bu kitaptaki öykülerin odak noktasını oluşturmaktadır. Topluma uyum sağlamak zorlanan bireylere biçilen son cinnettir. Cinnetin yarattığı trajik değişim/dönüşüm süreci ise Dostoyevski'ye, Kafka'ya öyküden bir böcekleşme durumuyla yansıtılmıştır. Yazar, dil oyunları ile süslediği mizahi, ironik anlatımıyla toplumun cenderesine sıkışmış bireylerin küçüldükçe küçülen yaşamlarını kurgu dünyasına taşımıştır. Çalışmamız kapsamında söz konusu eseri oluşturan öyküler toplum-birey-cinnet üçgeni üzerinden irdelenecek ve bireylerin değersizleşen böceksi yaşamı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kerem Işık, Kafka, *Toplum Böceği*, *Dönüşüm*, yabancılaşma, öykü.

ABSTRACT

The conflict between the society and individuals and the tragic events of this conflict are one of the most important issues of literature. Kerem Işık has dealt with the same conflict in the her the second short story book *Society Bug*, which is Haldun Taner Short Story Award. In this book, the focus of the stories is the depression experienced by individuals who are compelled to realize the stages of society within the limits drawn by society, from childhood to adulthood, according to her rules, her educational life, career plan and ideal marriage life. The end of the individuals who have difficulty in adapting to society is the state of insanity. The tragic change / metamorphosis process caused by insanity is reflected in Dostoevsky's situation of insectism that emulates Kafka. The author, with the humorous and ironic expression he adorned with the language plays, reduced their diminished lives to the fiction world as the individuals who were trapped in the jeep of the society shrank. Within the scope of our study, the stories that within the work in question will be examined through the triangle of society-individual-insanity and the worthlessness of the individuals will be discussed.

Key Words: Kerem Işık, Kafka, *Toplum Böceği*, *Metamorphosis*, story.

Giriş: Dostoyevski'nin Böceğinden Kafka'nınkine Edebiyat Bağlamında Böcek Metaforu

Böcek metaforunun alegorik bir anlatımla, insanın yazgısıyla bağ kurularak yorumlanması Kafka'nın *Dönüşüm* (Die Verwandlung) adlı başyapıtının dehası olarak kabul edilmiştir. Ancak edebiyat dünyasının böcek metaforu ile ilk tanışıklığı *Dönüşüm*'den öncesine dayanır. "Kafka'nın böceği gözlerini yirminci yüzyılın başında bir pazarlacının yatağında açmadan elli yıl kadar önce Dostoyevski'nin küçük memurlarının, yoksul üniversite öğrencilerinin, yeraltı adamlarının kâbuslarında ortaya çıkmıştı(r)" (Gürbilek 2016: 23). *İkiz*'de Golyadkin, *Yeraltından Notlar*'da anlatıcı, *Ölü Evinden Anılar*'da mahkûmlar, *Budala*'da İppolit, *Ecinniler*'de Lebyadkin üzerinden böcek metaforuyla bağ kurulmuştur.

İnsanı her an zehirleyen bir kıyaslama ikliminde kendilerini durmadan yukarıdakilerle, kendilerinden daha az kültürlü, ama daha başarılı insanlarla,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, NİĞDE e-posta: sibelbulut@ohu.edu.tr

yüksek rütbeli memurlarla, gösterişli subaylarla, zengin bankerlerle karşılaştırmak zorunda kalan okumuş yazmışların, bağımsız olmayı hayal ederken yoksul yığınlarla kader birliğine sürüklenen eğitilmişlerin kâbusudur Dostoyevski’de böcek olmak (Gürbilek 2016: 24, 25).

Alttakilerle üsttekiler arasındaki çatışma ve ezilmişlik, aşağılanmışlık, incinmişlik gibi kavramlarla ilişkilendirilen Dostoyevki’nin böceği, mecazi bir anlatım vasıtası olmuş, ‘üst insan’a ulaşabilmek, böcek olmamak gayesine hizmet etmiştir. Kafka’da ise böcekleşme durumu ‘üst insan’ın aksine bireyin silik, değersiz tarafının yansımasıdır (Yanar 2008: 92). Dostoyevski’nin böceğinden ezilmişlik ve aşağılanmışlık duygusunu ödünçleyerek bunlara yabancılaşma meselesini de ekleyen Kafka’nın böceğinde, insan olmaktan bilinçli olarak vazgeçilmiş, mecaz perdesi sıyrılmış, rüya ile gerçek karışmıştır. Adorno, bu karışıklıkla baş edebilmek ve Kafka’nın anlatımındaki mecazsızlığı anlayabilmek için insanın kendisini çocuğa dönüştürmesinin gerekliliğini vurgulamıştır (Adorno’dan akt. Gürbilek 2016: 37). “Gerçekten de *Dönüşüm* mecazi olarak değil, sahiden aşağıda olanın, çocuğun görüş hizasından yazılmıştır” (Gürbilek 2016: 37). Bu çocuk bakış açısının sebebi olarak, modern dünyanın insanı boğan düzenine ve kapitalizmin insanı metalaştırma eğilimine tepki olarak çocukluğun özgür dünyasına sığınma arzusu gösterilebilir. Kafka kendisiyle yapılan bir röportajda kendi böceği de dâhil olma üzere hayvanlarla ilgili yazılanların özgür ve doğal yaşama duyulan özlemi yansıttığını belirtmiştir:

Herkes, beraberinde taşıdığı bir parmaklığın ardında yaşıyor. Şimdi hayvanlarla ilgili bunca şey yazılmasının nedeni de bu. Özgür ve doğal bir yaşama duyulan özlemin ifadesi. Oysa insanlar için doğal yaşam, insanca yaşamdır. Ama bunu anlamıyorlar. Anlamak istemiyorlar. İnsan gibi yaşamak çok güç, o nedenle hiç olmazsa kurgusal düzeyde bundan kurtulma isteği var... Hayvana geri dönülüyor. Böylesi, insanca yaşamaktan çok daha kolay. Herkes sürüye katıldığından ötürü güven içerisinde, kentlerin yollarından geçip işe, yemliklerin başına ve eğlenceye gidiyor. Tıpkı büroda olduğu gibi, sınırları iyice çizilmiş bir yaşam. Böylesi bir yaşamda mucizeler değil, yalnızca kullanma talimatları, doldurulacak başvuru formları ve kurallar var. Özgürlükten ve sorumluluktan korkuluyor. O nedenle insanlar, kendi yaptıkları parmaklıkların ardında boğulmayı yeğliyorlar (Cemal 2013: 15, 16).

Paranın tüm etik kuralların önüne geçtiği burjuva toplumunun aile kurumu üzerindeki etkisini eleştiren *Dönüşüm*’de, bireyin topluma yabancılaşmasını vurgulamak üzere metamorfoza başvurularak başkışı Gregor Samsa’nın hamamböceğine dönüşmesi gibi grotesk unsurlardan faydalanılmıştır. Dostoyevski’nin böceğini insana dönüştüren Kafka, “deveçileyin böceğin tablosunu öylesine bir kezliliğine ve yerinden oynatılmaz biçimde ampirik (deneysel) gerçeğin üzerine geçirmiştir ki, söz konusu gerçek böyle bir böceğin ortada belirmesiyle bütün zamanlar için geçerli bir dönüşüme uğramıştır. Üzerinde devinip durduğumuz dünya, Gregor Samsa’nın dönüşümünden beri başkalaşmıştır (Politzer’den akt. Koncavar 2010: 48).

Kafka’nın böceği sahip olduğu çarpıcı anlatım ve mesajıyla sadece dünya edebiyatını değil, sosyoloji, psikoloji, felsefe gibi pek çok alanı etkilemiş ve bu disiplinlerin ışığında defalarca irdelenmiştir. Türk edebiyatında da Erhan Bener’in *Kedi ve Ölüm, Böcek ve Dönüşler* adlı romanları; Yiğit Bener’in *Öteki Kâbuslar* adlı öykü kitabı; Orhan Duru’nun *Bırakılmış Biri* adlı eseri ile Murat Gülsoy’un *Geçmiş Zaman Elbiseleri* adlı öykü kitabı² Kafka etkisiyle kaleme alınmış kafkaesk dünyadan izler taşıyan eserler olarak farklı çalışmalara konu olmuştur. Çalışmamıza konu olan

² Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Abdurrahman Kolcu (2012), “Erhan Bener’in Kedi ve Ölüm, Böcek ve Dönüşler Adlı Romanlarında Dönüşüm/Metamorfoz İzleği ve Ortak Yönler”, *Turkish Studies*, Volume 7/1, 1541-1554; Oktay Yivli (2017), “Yiğit Bener’in Böcek Öyküleri”, *TÜRÜK*, 11: 68-76; Gökhan Reyhanoğulları (2014), “Gerçeküstücülük ve Orhan Duru’nun Öykülerine Yansıması”, *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3: 267-291; Şahmurat Arık (2013), “Murat Gülsoy’un Geçmiş Zaman Elbiseleri İsimli Hikâyesi ve Franz Kafka’nın Dönüşüm Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29: 75-89.

Kerem Işık'ın *Toplum Böceği* adlı öykü kitabı da bu bağlamda incelenebilecek eserlerdendir. Kafka'nın böceğinin günümüz toplumundaki kıvılcıklarının kurgu dünyasına taşıyan *Toplum Böceği*, toplum eleştirisi, dönüşüm, yabancılaşma ve tüm bunların alegorik ifadesi olarak böcek metaforu ile Kafkaesk dünya ile sıkı bağlar kurmaktadır.

1. Cinnetin Eşiğindeki Uyumsuzların Gündüz Düşleri: Toplum Böceği

Bireyin toplumla, toplumun dayattığı genel kabullerle çatışması ve bu çatışma sebebiyle yaşadığı trajik hal ve olaylar edebiyatın en çok işlenen meselelerinden biridir. Kerem Işık, Haldun Taner Öykü Ödülünü kazandığı ikinci öykü kitabı *Toplum Böceği*'nde aynı çatışmayı konu edinmiştir. Çocukluktan yetişkinliğe dek toplumun çizdiği sınırlar içinde, onun kurallarına uyumlu, kendine biçilen eğitim hayatı, kariyer planı, ideal evlilik yaşamı gibi aşamaları gerçekleştirmeye mecbur bırakılan bireylerin yaşadığı bunalım bu kitaptaki öykülerin odak noktasını oluşturmaktadır.

Öykülerin başkışileri ya toplumdan kendilerini soyutlayarak evlerine hapsedilmiş ve kafalarında kurguladıkları bir dünyada yaşamaktadır ya da toplum içinde, sokakta, çarşıda, devlet dairesinde bedenen bulunmalarına rağmen, zihinsel açıdan fantastik unsurlarla süslü bir nevi rüya âleminde yaşamakta ve dış dünyaya bu âlemin perdesi arkasından bakmaktadırlar. Topluma uyum sağlamak zorlanan, dış dünyanın gerçekliğine karşı zihinlerinde yarattıkları sanal âlemlere sığınarak gündüz düşleri gören bireylere biçilen son kaçınılmaz bir cinnet halidir. Cinnetin yarattığı trajik değişim/dönüşüm süreci ise Dostoyevski'ye, Kafka'ya öyküden bir böcekleşme durumuyla yansıtılmıştır. Yazar, dil oyunları ile süslediği mizahi, ironik anlatımıyla toplumun cenderesine sıkışmış bireylerin küçülerek anlamsızlaşan yaşamlarını kurgu dünyasına taşımıştır. Söz konusu eseri oluşturan öyküler, toplum-birey-cinnet üçgeni üzerinden irdelendiğinde bireylerin değersizleşen böceksi yaşamı Kafkaesk anlatıyla paralel olarak aile ve toplum eleştirisi, çocukluk ve oyun kavramları, dönüşüm, delilik ve cinnet hâli gibi benzer durum ve kavramların dikkat çektiği görülmüştür.

2. Babadan Patrona Aile ve Toplum Eleştirisi

“Bir tekme yemiş ve toplum içinden kapı dışarı edilmişim” (Kafka, 2003:101).

Dönüşüm'ün başkışisi Gregor Samsa'nın ailesi ve toplumla yaşadığı çatışmalar Kafka'nın gerçek yaşamından izler taşır. Kafka'nın babası, Yahudi bir tüccar olan Hermann Kafka, annesi ise Alman-Yahudi bir ailenin kızı Julie Löwy'dir. Taşrada yetişmiş, emekçi sınıfına mensup olan babasının katı ve otoriter kişiliği, kentsoylu olan annesinin hassaslığını ve kırılabilir karakterini taşıyan Kafka'nın baskı altında, içe kapanık ve mutsuz bir çocukluk yaşamasına, özellikle babasıyla sorunlu bir ilişki kurmasına sebep olmuştur (Wagenbach, 1997: 26). Çelimsiz ve hastalıklı bir çocuk olan Kafka'nın gözünde kendisi “sıksa, güçsüz, ince” bir oğlan iken babası “güçlü, iri, geniş” bedenlidir. Bu durumun çocuk ruhunda yarattığı etkiyle *Babaya Mektup*'ta “beni geriye benden hiçbir şey bırakmayacak şekilde ezip geçeceğin düşünülebilirdi” diye seslenir babasına (Kafka, 2014: 18). Çocuk Kafka gençliğinde de baba baskısından kurtulamaz. Kimya alanında başlayan yükseköğrenimi, babasının onayı olmayınca kesintiye uğrar ve babasının istediği hukuk bölümüne geçer. Hukuk eğitimi kendisini mutlu etmeyince sanat tarihi ve Alman filolojisi okumaya başlar; ancak çok geçmeden babası yine müdahale eder ve Kafka hukuk eğitime geri dönmek zorunda kalır. Genç Kafka yetişkin bir erkek olduğunda da babasının hoşnutsuzluğu ve eleştirilerinden kurtulamaz. Baba Kafka, oğlunu fabrikasıyla ilgilenmediği, bunun yerine edebiyat gibi boş uğraşlarla meşgul olduğu için sürekli yargılar. Oğlunun hiçbir seçimine saygı duymayan Herman Kafka, Praglı sekreter Julie Wohryzek ile aldığı evlilik kararına da karşı çıkar. Kafka, *Babaya Mektup*'u da bu olay üzerine kaleme alır (Kafka 2014: 11).

Çocukluğundan itibaren babasının karşısında hissettiği bu acizlik ve yetersizlik duygusu Kafka'nın tüm yaşamına yayılır ve toplum karşısında da aynı güçsüz, uyumsuz çocuk rolünü sürdürmesine sebep olur. *Babaya Mektup*'ta babası ile kurduğu ilişkinin tüm hayatını nasıl

kuşattığını şöyle ifade eder: “Kendimi acınılası bir halde görürdüm, üstelik yalnızca senin önünde değil, tüm dünyanın önünde, çünkü sen benim için her şeyin ölçüsüydün” (Kafka, 2014: 21). Tüm bu olumsuz duygular zamanla ailesi içinde kendisini bir yabancı gibi hissetmesine sebep olur: “Aile içindeki birliği aslında yalnızca ben bozuyorum ve bu yıllar ilerledikçe daha da kötü oluyor, çoğu zaman ne yapacağımı bilmiyorum ve ebeveynimin ve herkesin yanında çok derin bir suçluluk duyuyorum. (...) Aile içinde, en sevgi dolu insanlar arasında, bir yabancından da daha yabancı gibi yaşıyorum” (Kafka 2014: 84). Özyaşam öyküsünden yola çıkarak Kafka’nın toplum karşısında hissettiği dışlanmışlık duygusunun ailesinde başladığı söylenebilir. “Daha doğrusu aileden dışlanmak toplumdan da dışlanmak demektir” Kafka için (Gürbilek 2016: 36).

Dönüşüm’de soğuk ve gerilimli bir baba-oğul ilişkisi söz konusudur. Ebeveynlerinin özellikle babasının işe gitmeyen oğulları Gregor Samsa’yı dışlamaları, yokmuş gibi davranmaları hep Kafka’dan izler taşır. Babasının hamamböceğine dönüşen oğlunu her an bastonuyla ezme eğiliminde olması ve acımadan fırlattığı Gregor’un ölümüne sebep olan elmalar, babasının kendisini ezip geçeceğini düşünen çocuk Kafka’nın duygularının alegorik yansımaları olmalıdır. Ailesi tarafından yok sayılan hamamböceği Gregor için dâhil olacağı bir toplum da söz konusu değildir artık. Öleceği güne dek önce eve, sonra odasına hapsolür, onun için dış dünya hızla silikleşen belli belirsiz bir hayale dönüşür.

Sorunlu baba-oğul ilişkisi, önce aileden sonra toplumdan dışlanma *Toplum Böceği*’ndeki öykülerin de ortak özelliğidir. Özellikle babası tarafından yetişkin eğitime alınan on bir yaşındaki Arda’nın başından geçen absürd olayların konu edildiği ‘Bir Ergenlik Dönemi Tragedyası’ başlıklı öykünün bu bağlamda anılması gerekir. Babasının zoruyla yaz tatilinde ‘Yetişkinlik’, ‘Yetişkinlikte Diskur ve Yöntemleri’, ‘Yetişkinlikte Bir İde Olarak Hayal’, ‘Ergenlikte Yaşanan Hezeyanların Postmodern Çözümlemesi’ gibi derslere devam etmek zorunda kalan öykü kişisi Arda, olay akışı başlamadan önce ‘suspus, sinik, toplumsal tüm gerçeklere karşı vurdumduymaz’ (Işık 2018: 39) oluşuna babasının baskısı ve almak zorunda bırakıldığı eğitimin sebep olduğunu haber verir. Yetişkinliğin parodisinin yapıldığı öyküde, RTÜK (Resmi Terbiye Üst Kurulu), YÖK (Yetişkinliği Öğretme Kurumu) gibi resmi kurumlar da tiye alınır (Işık 2018: 41).

Kitaba adını da veren ‘Toplum Böceği’ başlıklı öyküde de başkışı ebeveynleriyle sorunlu bir ilişki yaşayan liseli bir gençtir. İçinde yaşadığı topluma uyum sağlayamayan, “ahlaki olsun olmasın, var olan tüm değer yargılarını alt üst etme çabasında” (Işık 2018: 85) olan genç, dış dünyaya karşı kayıtsızdır. Bu öyküde baskıcı baba figürünün yerini alan anne, toplum dışı tavırları yüzünden oğlundan utanmaktadır. İçindeki kayıtsızlık ve uyumsuzluk dürtüsüne engel olamayan oğulun tek korkusu utandırdığı annesinin bir gün onu sevmekten vazgeçmesidir. Ailesi tarafından sevilmemeye ve dışlanma korkusunu Kafka ve Gregor Samsa gibi sırtında bir yük olarak taşıyacaktı: “Annemin bana bağırırken yüzünün aldığı şekli en az birkaç gün gözümün önünden silip atamaz, bağırıldıkça bana olan sevgisinin azalacağı, yok olup gideceğini düşünür, korkardım. Yaşamaktan kesinlikle keyif almadığım bu gibi anlar da gelip geçerdi. Geçerdi geçmesine ama bunların her biri ardında, yıllarca sırtımda taşımak zorunda kaldığım yükler bırakırdı” (Işık 2018: 87). Bu kısır döngü başkışıyı gittikçe dış dünyadan ve toplum yaşantısından daha fazla koparır. Yaşadığı daire ve apartmanın dışına çıkmamaya, kendi hayal dünyasında yaşamaya başlar. Ailede başlayan dışlanma duygusunu toplum karşısında da hissederek.

Kafka’nın yaşamında ve Gregor Samsa’nın öyküsünde olduğu gibi *Toplum Böceği*’nde de otoriter ve baskıcı babaların yerini çok geçmeden patronlar alır. Ailede babanın egemenliği hâkimken burjuva toplumunda da patronun yasaları geçerlidir. Bu durum Kafka’nın memuriyet hayatını eziyet olarak görmesine ve *Günlük*’te de sık sık işe gitmek üzere sabahları erken kalkmanın bir işkence olduğundan yakınmasına yol açar. Sabahları erken kalkıp tüm günü trenden trene yolculukla geçiren ve patronunun emrettiği kişilerle iş ilişkileri kurmak zorunda kalan Gregor’un yaşadığı sıkıntı da Kafka’ninkinden farklı değildir. Babasının borçlarını ödemek için çalışmaya mecbur olduğu işyeri, hastalık dâhil hiçbir insani mazereti izin için kabul etmemekte çalışanlarına makine muamelesi

yapmaktadır. “Dönüşüm”ün ilk bölümündeki saatin tiktakları, Gregor’un kapitalizmin çarkında çoktan bir dişliye, bir ‘şey’e dönüştüğünü haber verir” (Gürbilek 2016: 42).

Toplum Böceği’nde de kapitalizmin saati işlemektedir. Özellikle kitabın ilk öyküsü olan ‘İş Mi Bu ŞiBuMi’, Gregor’un iş yaşamını günümüz şartlarında yeniden kurgulamıştır. ŞiBuMi adlı şirkete iş görüşmesi için giden ve kabul edilip burada çalışmaya başlayan Arif’in yaşadıkları bir yandan tuhafliklar, absürtlükler silsilesi hâlinde tiye alınırken bir yandan da iş yaşamının bireyleri nasıl mekanik bir hayata zorladığı çarpıcı biçimde verilmiştir.

Günlerim hep aynı geçiyordu. Sabah aynı saatte uyanıyor, aynı saatte işyerine varıyor, aynı saatte öğle yemeğine çıkıyordum. Kendimi bu tek düze hayata öylesine kaptırmıştım ki (...) doğrusunu isterseniz bu durumun ne kadar süreyle devam ettiğini kestirmem olanaksız. Artık ŞiBuMi kol saatimi hiç çıkarmadığım için dış dünyadan bağımsız bir zaman diliminde yaşıyor, acil durum ve toplantı çağrılarının yönlendirdiği bir başka evrende soluk alıp veriyordum. Ne gazete okuyor ne de televizyon izliyordum. (...) Ne diyeceğimi bilemiyordum. ŞiBuMi’nin robotlaşan çalışanlarından biri olarak gururlanmalı mıydım yoksa bataklıktan farkı olmayan bu kurumda gitgide daha derine batmakta olduğumun ayırdına vararak endişeye mi kapılmalıyım? (Işık 2018: 33-35).

Arif, bu tekdüze, mekanik iş hayatına yeni başladığı sıralarda, henüz ‘robotlaşmamışken’ ŞiBuMi şirketinin tuhaf hatta çoğunlukla komik uygulamalarını mantık dışı bularak yadırgar. Patron da dâhil olmak üzere şirket çalışanlarına Roket, Alfa Bir, Kremlin, Butes (Arif’e de Kalipso takma adı verilmiştir) gibi takma isimlerle hitap edilmesi; çalışanların ‘ofisçe’ (FaÇe: Faks çekmek, İmÇı: İmzaya çıkarmak, ToGelNo: Toplantıya katılmayacağım, ToGelYe: Toplantıya katılacağım, BeBe: Bekleyen Beyanname vb.) adını verdikleri uydurma bir dil kullanmaları; çalışanların zaman ölçüsü olarak dış dünyanın gerçek zaman algısından bağımsız şirket işlerine göre düzenlenmiş ŞiBuMi saatini kullanmaları gibi pek çok absürd uygulamayı Arif, namı diğer Kalipso da diğer çalışanlar gibi zamanla benimser ve büyük makinanın kollarından biri haline gelir. Yazarın iş hayatının parodisini yaptığı tüm bu tuhaf uygulamalar, modern dünyanın bireylerin özel dünyasını ve toplumla aralarındaki insanî bağları nasıl hızla yok edip robot yığınları yarattığının da ironik birer temsili, kara mizahıdır.

3. Modern Dünyaya-Tekdüzelğe Karşı Koyuş: Çocukluk ve Oyun Algısı

"Bu dünyanın insanı irkilten yanı korkunçluğu değil, olağan görünüşüdür" (Adorno).

Kafka’nın hep şikâyet edip, mutsuz olduğu ev-fabrika-büro döngüsünde geçen kurtuluşun mümkün olmadığı labirentvari yaşamını irdeleyen araştırmacılar, bu çıkmazdan kurtulmaya çalışmadığı, aslında kaçmayı hiç denemediği çıkarımına da giderler. Bir parçası olamadığı, daima yabancı kaldığı dış gerçeklikte, üstüne yapışıp kalan ‘dışlanmış birey rolü’, bir kaçış olarak gördüğü ve her incindiğinde sığındığı çocukluk âlemi sayesinde katlanılır olmuştur (Bataille 1997: 120). Dolayısıyla Kafka’nın “çocukluğun krallığı”na bu sürekli sığınmış dikkate alındığında aslında yaşamı boyunca kaçtığını; fakat bu kaçışın “dışarıya değil, içeriye; ileriye değil, geriye; yukarıya değil, aşağıya; güce değil, güçsüzlüğe doğru bir kaçış” olduğu söylenebilir (Gürbilek 2016: 44). Bu ‘bitmeyen çocukluk dönemi’ elbette Kafka’nın çocuk zihni ve yüreğinde babasıyla kurduğu sorunlu ilişkinin yetişkinliğe eriştiğinde de bir karabasana dönüp tüm yaşamını istila etmesiyle ilişkili olmalıdır. Öte yandan çocukluğun basit, güvenli, oyuna dayanan fantastik dünyasına kaçış, modernizmin insanı köleleştiren metacı düzeni karşısında gizlenme isteği olarak da yorumlanabilir. Önce baba figürünün sonra patronun nihayetinde de modern dünyanın bireyi ezen dayatmalarına karşı Kafka, Canetti’nin deyişiyle ‘kendini ufaltma’, çocuk bakış açısına indirgeme eylemiyle tepki vermiş, böylece dış dünyanın kapsamından çıkmayı ve insanı her an takip eden boğucu sorumluklardan da kurtulmayı ümit etmiş olmalıdır (Canetti 1984: 199). Küçülme ve fantastik biçimde büyüme şeklinde özetlenebilecek olan Gregor’un dev bir böceğe dönüşümü, çocukluğun

gerçekle hayalin harmanlandığı büyümlü bakış açısının ifadesi olduğu kadar “yasanın göremeyeceği yere gerilemek, yataktan hiç çıkmamaktır” (Gürbilek 2016: 47).

Modern dünyanın insanı ezen tekdüzeliğine çocukluğun krallığına sığınarak karşı koyuş *Toplum Böceği*'ni kuran pek çok öyküde de tekrarlanmış motiflerdendir. Bu öykülerin kimilerinde kurgu kişileri çocuktur; ancak çoğunda büyüemeyen çocuk-yetişkinler dikkat çekmektedir. Çocukluk algısının en belirgin tarafı ise oyun kurgusudur. ‘Bir Velinin Güncesi’, ‘İnsanlık Hâli’, ‘Değişen Bir Şeyler’ ve ‘Toplum Böceği’ bu bağlamda değerlendirilebilecek öykülerdir. Psikolojik tedavi gören Veli'nin terapistine mektubundan ibaret olan ‘Bir Velinin Güncesi’, kurgu kişinin dış dünyanın gerçekliğine uyum sağlayamayan aklını oyalamak için icat ettiği TLF (Terazi Lastik Fantastik) ve AORT (Anı Ortaklığı) adlı oyunlar üzerine kurulmuştur. Bütün gün oynadığı bu oyunlar sebebiyle zihnini ve algısını dış dünyaya karşı kapatan, kendisine seslenseniz bile duymayacağını haber veren Veli, bu oyun âlemini şöyle aktarır:

Duymam. Daha doğrusu duyamam çünkü neredeyse bütün gün adına kısaca TLF dediğim bir oyun oynarım. Kurallar çok basit. Üstelik eğlenceli. Siz de deneyebilirsiniz. Şöyle ki:

Bir kelime seçilir. O kelimenin ardına, her seferinde yalnızca bir kelime daha ekleyerek yeni bir cümle kurulur. Tek nefeste söylenebilecek en uzun cümle kuruluncaya dek devam edilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus eklenen her yeni kelimeyle oluşacak cümlelerin de tek başına anlamlı olması. Geçtiğimiz gün top kelimesi ile başlayarak yaptığı TeLeF çalışmasını örnek olarak gösterebilirim:

Top

Top at

Top at bana

Top at bana adam

Top at bana adam lütfen

Top at bana adam lütfen hızlı

Top at bana adam lütfen hızlı atma

Top at bana adam lütfen hızlı atma dedim

(...) (Işık 2018: 60, 61).

Veli'nin toplum gerçeğine yabancı varlığını dış dünyadan soyutlamak üzere icat ettiği diğer bir oyun olan AORT ise modern dünyanın kapana kısılmış, can sıkıntı belasına bulaşmış bireylerine sınırsız bir dünya vadeder:

(...) Diyelim ki canınız sıkılıyor Sevgi Bağğğyan. Canınız sıkılıyor sıkılmasına ama tozlu nöronların arasından hep aynı anıları temcit pilavı gibi çıkarıp duran beyninizle uğraşmak istemiyorsunuz. Kolayı var! Bağlanın AORT'a, Fildişi Sahilleri'nden on sekizlik Mugambo Tugambo'nun eğlenceli bir anısını izleyin, neşenizi bulun. Ya da ilk aşk heyecanını yeniden yaşamak istediniz ama kendi ilk aşkınıza dair anınız sizi tatmin etmedi öyle mi? Tasalanmayın! Bağlanın AORT'a, seçin anı havuzundan dilediğiniz ilk aşk anısını, kendiniz yaşamış gibi hatırlayın. Ya da tümünden bıktınız mı bu anı olayından. Bırakın kendinizi AORT'un şefkatli kollarına, atıatıversin formatı beyninizin tüm kıvrımların! (Işık 2018: 61, 62).

‘İnsanlık Hali’ başlıklı öyküde bir başka uyumsuzun günlük rutinine konuk oluruz. Modern dünyadan ve toplumdaki uzaktaiken kendisini rahat ve huzurlu hisseden birey, dışarıya çıktığı anda bedeninin modern dünyanın imge sağanağı altında ezilip büzüldüğünü düşünmekte ve bu küçülmeyi oyuna odaklı zihninde şöyle somutlaştırmaktadır:

MODERN DÜNYADAN UZAK OLAN BİREY
SAÇ
BAŞ
BOYUN
SAĞ OMUZ SOL OMUZ
GÖĞÜS
SAĞ KOL SOL KOL
SAĞ EL SOL EL
KALÇA
SAĞ BACAK SOL BACAK
SAĞ DİZ SOL DİZ
SAĞ AYAK SOL AYAK
(Işık 2018: 66)

MODERN DÜNYANIN ETKİSİNDEKİ BİREY
SAÇ
BAŞ
BOYUN
SAĞ OMUZ SOL OMUZ
GÖĞÜS
SAĞ KOL SOL KOL
SAĞ EL SOL EL
KALÇA
SAĞ BACAK SOL BACAK
SAĞ DİZ SOL DİZ
SAĞ AYAK SOL AYAK
(Işık 2018: 67)

Dış dünyanın gerçeğine uyum sağlayamayan kurgu kişinin zihnini ve bedenini bu amansız ‘renk/koku/ses/görüntü imge sağınağı’ndan koruyacak şemsiye yine oyunlardır. Böyle ezilip “eciş bücüş bir hal” almak istemeyen öykü kişisi icat ettiği oyunu şöyle açıklar: “Gerçeklikle başa çıkmak adına geliştirdiğim yöntemlerden biri de karşılaştığım kişileri olduklarından bambaşka biçimlerde hayal etmektir” (Işık 2018: 68). Zamanla gerçek-oyun algısı iyice karışan başkışı, kendisini sevmediğini düşündüğü asık suratlı postane memuresi Hatice Hanımı devekuşu olarak görürken komşusu Avni Bey’i, horoz başlı yaşlı bir adam olarak kabul etmektedir.

‘Değişen Bir Şeyler’ adlı öyküde ise anlatıcının herkesten farklı ve ilginç bulduğu öykü kişisi Güler’in kelimelerle oynadığı oyunlar ve sözlük okuma alışkanlığından bahsedilir. İçinde yaşadığı ancak bir parçası olmayı reddettiği toplumun değer yargılarına ve gündelik hayatın tekdüzelğine savaş açan diğer uyumsuz-yabancı kurgu kişisi ‘Toplum Böceği’ öyküsündeki çocuktur. Dışarı çıkıp mahallenin çocuklarıyla top oynayıp bisiklete binmek yerine yaşadığı apartmanda elinde not defteri ile dolaşıp gün boyu olup bitenlerin kaydını tutmak gibi kendisini oyalayacak oyunlar icat eder.

23 Ocak 1985 Daire 5 Takip Belgesi

08:15 Evin ortanca oğlu Edip pijamalarıyla ekmek almaya çıktı. Asansörü kullanmadı, merdivenlerden indi.

08:20 Evin ortanca oğlu Edip ekmek alıp geri döndü. Bu kez asansörle. Onu asansörden beklemediğim içi beni gördü. Anlayamadığım bazı küfürler edip beni kovaladı. Çok utandım. Daha dikkatli olmalıyım.

09:28 İçeriden tartışma sesleri geldi. Yakalanacağım diye korkup kapıya fazla yanaşamadığımdan neler olup bittiğini duymadım.

12:15 İki saatir ses seda yok. Acıktım! (Işık 2018: 88).

Zamanla öykü kişisini zihninde kurduğu bu oyun evreni yeni icat ettiği oyunlarla öylesine genişler ki dış dünya gerçekliğinden tamamen kopma noktasına gelir. Kurduğu yeni gerçeklikte “Antik Yunan’da olduğu gibi her amaca hizmet eden başka başka Tanrılar”ın kontrolü altındadır (Işık 2018: 88). ‘Cesarettanrısı’, ‘kendinegüventanrısı’, ‘gençkızlarınzihnini bulandırmatanrısı’, ‘yaşlıinsanlarıkorkutmatanrısı’ ve ‘utanmazarlanmazlartanrısı’ gibi isimler verdiği bu tanrılar, her an her yerde kulağına yapması gerekenleri fısıldar. Bunlardan biri de alıntıladığımız örnekte öykü kişisi ile konuşan ‘bayatekmektanrısı’dır.

BAYATEKMEKTANRISI, ciddi bir ses tonuyla: Kurumuş kabuklar aşkına! Beni ne diye rahatsız ediyorsun gecenin bu saatinde?

BEN, şaşırarak: Kusura bakmayın haşmetmeab. Fakat sizden bir ricam olacak.

BAYATEKMEKTANRISI, homurdanarak: Söyle o halde pis ölümlü!

BEN: Annem şu anda mutfakta köfte yapmak üzere bayat ekmek arıyor. Eğer bulamazsa beni çok sevdiğim komşumuz Sırma Hanım 'a yollayacak. Lütfen ama lütfen bayat ekmek ordunuzu ekmekliğimizden bu geceliğine uzaklaştırır mısınız?

BAYATEKMEKTANRISI: Oldu bil. Tabii üç gün taze ekmek yememen koşuluyla! (Işık 2018: 89).

Öykü kişisi, çocuklukta başlayan ve yıllar geçtikçe kuvvetlenen zamanla gerçek dünya ile yer değiştiren bu oyun âlemi sayesinde yaşamın tekdüzeliğine ve toplumun değer yargılarına karşı çıktığını düşünmektedir. Bu bağlamda çocuk bakış açısı ve oyun kavramı bireyin modern dünya ile onun etkisindeki toplum, aile gibi kurumlar ve değer yargıları ile baş etme yöntemi olarak öne çıkar. Kendisini modern dünyanın tehdidi altında hisseden, dış dünyanın gerçeğiyle kuşatıldığını düşünen birey, çocukluk ve oyun fantezisine savunma mekanizmasının uzantısı olarak, varlığını devam ettirme içgüdüleriyle sığınmak durumunda kalır.

4. Yabancılığı Kabulleniş: Delilik-Cinnet Hâli ve Dönüşüm

“(…) upuzun bir vazgeçiştir hayat” (Işık 2018: 37)

Kafkaesk dünyada çocukluk ve oyun kalkını da ihtiyaç duyulan sığınma alanını sağlayamadığında, dış dünya ve toplumla baş etme mücadelesi veren bireyi bekleyen son evre yabancılığı kabulleniş ve dönüşüm sürecidir. Bu son evre Kafka'nın imgelem dünyasında 'böcekleşme' metaforuyla yaşatılır. “Dönüşüm, gerçekte içinde yaşadığı toplumu, artık insanı insan kılan değerlerden hiçbirisiyle ölçemeyen, bu değerlerin hemen tümünün yitimine tanık olan bir toplum teki'nin, bireyliğini koruyabilmek için son çıkış yolunu 'insandan başka bir şeye dönüşmekte' aramasının öyküsüdür” (Cemal 1996: 147).

Böcekleşme durumu bireyin hem topluma karşı yabancılaşmasını hem de dış dünya ile mücadelesindeki yenilgiyi kabullenerek 'devcileyin boyutlarda bir güçsüzlük' (Kafka 2005: 103) hissetmesinin sembolü olarak işlev kazanır. Kafkaesk dünyadaki yabancılaşma durumu ezilmişlik ve güçsüzlük duygularıyla ifade edilmesine rağmen kurtuluş ümidi de taşımaktadır:

Kafka'nın dünyası bizimkinden ayrı bir dünya değildi. İçinde yaşadığı dünya ile kurduğu tek bir dünyadır. Boğucu insaniliğini yitirmiş bu dünya, bir yabancılaşma dünyası, fakat yabancılaşmanın bilincine ulaşmış ve olağanüstü ile mizahın parçaladığı bu evrenin çatlaklarından bize bir ışık, belki de bir çıkış yolu gösteren yıkılmaz bir umudun dünyası (Garaudy 1991: 115).

Yer yer olağanüstü ve mizahla harmanlanmış bir atmosferde geçen, topluma yabancılığı kabulleniş ve delilik süreci *Toplum Böceği*'nde 'Bir Velinin Güncesi', 'İnsanlık Hali', 'Çirkin ile Teknikolor Anı' ve 'Afakanus' başlıklı öykülerde sınanırken, bu süreci takip eden böcekleşme durumu, bedensel bir dönüşüm olarak yaşatılmasa da *Toplum Böceği*'nde de karşımıza çıkar. Özellikle 'İnsanlık Hali'nde bu yabancılık duygusu hiçlik algısıyla desteklenmiştir. Kendisini çevresinde gördüğü herkesten farklı ve ayrıksı hisseden öykü kişisi, bir parçası olamadığı toplumdan uzaklaşarak hiçleşmek ister. Bu hiçlik algısı hem bedenini hem de ruhunu yok saymaktadır.

Erişmek istediğim fiziksel ve ruhsal durum tam bir hiçlikten ibaretti. Bedensel değil ama varoluşsal bir hiçlikti aradığım. Bir her-şeyin-ortasında-olup-hiçbir-şeye-ortak-olmama hali. Köpürüp kaban azgın bir çavlanın en ucunda duran fakat ağırlığı nedeniyle o uçsuz bucaksız boşluğa düşmezken fiziksel biçimsizliği yüzünden de neredeyse hiç islanmayan dev bir kayaydı kendim için düşündüğüm (Işık 2018: 75).

Öykü kişinin bulunduğu hiçlik âleminde dev kayadan başka ataç ve kerevizle özdeşlik kurması da çarpıcıdır. Bin tane atacı birbirine tutturarak yaptığı ‘ataçyılanı’ nı gün içinde evin farklı odalarındaki farklı eşyaların üstüne bırakmayı günlük hayatının en önemli meselesi haline getiren öykü kişisi, zamanla ataçyılanı ile özdeşlik kurarak onun gibi ‘hiçbir şey yapmadan öylece oturmak’ ister (Işık 2018: 70). “Ataçyılanı gibi sanrısız bir varlığın bakımını ve sorumluluğunu üstlenen öykü kişisi, yaşadığımız çağın yapayalnız, algıları ve kafası karmakarışık şizoit insanlarından birini temsil ediyor aslında” (Soyşekerci 2012: 142).

Pazarda komşusu Avni Bey’i takip ederken bir anda göz göze geldiği kerevizle kurduğu ilişki ve her şey anlamsızlaşırken sadece kerevizin anlam kazanması ise şöyle aktarılmıştır:

Tezgâhın arkasında duran kereviz satıcısıyla göz göze geldik. Gülümseyerek tezgâhındaki kerevizlerden birini alarak burnumun ucuna kadar uzattı. Kereviz, dedi suratıma bakarak. Kereviz. Terlemeye başlamıştım. Avni Bey gagasını daldırıp çıkardığı kerevizlerden birini alıp parasını ödeyerek kalabalığa karışmıştı bile. Oysa ben büyümüş gibi satıcının bana uzattığı kerevize bakıyordum. Kokusu, rengi, saplarındaki su damlalarından yansıyan güneş... Ah, katıksız gerçeklikteki şaşırtıcı yücelik! Satıcıyı görmüyordum bile. Artık benim için yalnızca havada asılı duran taze bir kereviz vardı (...) (Işık 2018: 72).

Söz konusu öykü, bireyin yaşadığı yabancılaşma ve hiçlik duygusunun vardığı son noktayı çarpıcı bir sonla ortaya koymasıyla da oldukça dikkat çekicidir. Olay akışının başında postanede karşımıza çıkan öykü kişisi, son bölümde evine gelen isimsiz telgrafın kimden geldiğini araştırmak üzere tekrar postaneye gider. Araştırmanın sonucu şaşırtıcıdır. Kaynağı merak edilen telgraf da ondan başka mektuplar da kendisinden gelmektedir. Gönderici de alıcı da kendisidir. Topluma yabancılaşmanın son noktası kendine de yabancılaşmaktır ve öyküye adını veren ‘insanlık hâli’ bu tür bir durumun tarifidir: “(...) Zarfların üzerindeki adreslere baktım. Hem gönderici hem alıcı adresleri olarak ev adresim yazılıydı. Demek yazdığım tüm bu mektupları kendi kendime postalıyordum. İlginç, diye düşündüm ses çıkarmadan. Unutmuşum, dedim sonra, *İnsanlık hâli*, diye de ekledim belli belirsiz” (Işık 2018: 76, 77).

Asansörde tek başına, sırtı kapıya yüzü aynaya dönük bir adamın kendi kendisiyle bir başkası gibi kurduğu diyaloga dayanan ‘Çirkin ile Teknikolor Anı’ adlı öyküde yine kendine bile yabancılaşmış bireyle karşılaşırız. İçinde nereye gitse beraber taşıdığı ve asla anlamadığı Almanca konuşan bir kedi taşıdığını düşünen öykü kişinin kendi kendisiyle sohbetinde bölünmüş iç dünyası ve ötekileştirdiği diğer kimliği, içindeki Alman da su yüzüne çıkar.

Işık’ın öykülerinden yabancılaşma ve hiçleşmenin ardından bireyin yaşadığı bu başkalaşım, Kafka ile benzer şekilde insan kimliğinden hayvan kimliğine geçişle sembolize edilmiştir. Özellikle kitaba adını veren ve “içimde güzel hayvan sesleri” epigrafi ile başlayan *Toplum Böceği* başlıklı öyküde, Kafka’nın böceğinin izdüşümü olan vahşi hayvan ile tanışırız. “İnsani dürtü namına hiçbir şeyin kalmadığı bir ara bölgede” (Işık 2018: 90) olduğunu düşünen öykü kişisi ‘yaşamın tekdüzeliği’ ile baş edebilmek üzere ihtiyaç duyduğu bu vahşi hayvanı şöyle tanıtır:

Yaşamın tekdüzeliğine karşı savaşabilecek gücü kendimde bulabilmek adına bir iç düşmana gereksinimim vardı. Aradığım bu iç düşmanı, zehir zemberek varlığını yalnızca yazıya dökerek aktarabildiğine inandığım, içimdeki vahşi hayvanda bulmuştum. Zihnimde kimi zaman bir yaban ördeği, kimi zamansa yırtıcı bir akbaba olarak kurduğum bu vahşi hayvan her düşüncemi örseliyor, yerlerde süründürerek üzerinde bir güzel tepinip onları, kime ya da neye ait olduğunu kestiremediğim bir garip bulmacaya çeviriyordu (Işık 2018: 88).

Gregor Samsa'dan farklı olarak Işık'ın öykü kişisi bedensel bir dönüşüm değil, ruhsal bir değişim yaşar. Böcekleşme ya da vahşi hayvana dönüşme durumu bedenini değil, zihnini başkalaştırır. Üstelik yaşadığı toplumdaki tek vahşi hayvan da kendi zihninde değildir. Hemen herkes içinde bir vahşi hayvan taşır; ancak toplum baskısına yenik düşüp “bu dünyadan gelip geçmeye yazgılı ruhlarını taşımakla yükümlü bedenlere” (Işık 2018: 86) dönüşünce içlerindeki vahşi hayvanı da kaybederler.

Komşularımızı, aile dostlarımızı, akrabalarımızla yakın arkadaşlarımı hep bu bakış açısıyla değerlendirmemin nedeni, dış dünyayı algılayıp ona göre tepkiler geliştirebilecek bir düzeye eriştiğim andan itibaren, içim(iz)deki vahşi hayvanı –ona bir isim bile bulmuştum: boyundankafalıomuzdankollu- dizginlemenin ne denli güç bir uğraş olduğunu kavramış olmamdı. Bu vahşi hayvanlar, doğuştan donandıkları silahlar olan iki kol, iki bacak, on el ve on ayak parmağı, bir baş ve iki gözle birbirlerinin yaşam alanından olabildiğince büyük parçalar koparıp almaya çalışıyor, bunu da öyle büyük bir ustalikle yapıyorlar ki, çoğu zaman kendileri bile farkına varmıyordu (Işık 2018: 86).

Alıntılıdığımız iki örnekten de anlaşılacağı üzere *Toplum Böceği*'ndeki ‘vahşi hayvan’ algısı iki boyutlu işlenmiştir. Bu algının ilk boyutundaki vahşi hayvan, boyundankafalıomuzdankollu adlandırması itibariyle böceği düşündürmektedir. İkinci boyutta ise vahşi hayvan bir yaban ördeği ya da yırtıcı akbaba olarak tanımlanmıştır. Bu iki boyut arasındaki bir başka fark ise ilk boyuttaki böcekleşme durumunun doğuştan gelmesi ve tüm toplumda görülmesidir. İkinci boyuttaki vahşi hayvan, yaban ördek ya da yırtıcı akbaba olma durumu ise sadece öykü kişisine has bir dönüşümdür ve doğuştan değil, toplumla çatışan bireyin tıkandığı noktada zihinde ortaya çıkan bir dönüşümü işaret eder.

Bu bağlamda kitabın kapak resminde betimlenen, ön bacakları arasına aldığı yükü yokuş yukarı yuvarlayarak taşıyan bir böceği de anmak gerekir. Fahri Güllüoğlu'na ait olan bu çizim, Yunan mitolojisinde büyük bir kayayı sonsuza dek bir dağın zirvesine taşımakla lanetlenmiş Kral Sisifos'u imlemektedir. Yunan tanrılarına göre bu insanoğluna verilecek en büyük cezadır; çünkü kişiyi sonuçsuz ve umutsuz çabadan daha çok tüketecek başka bir şey yoktur. Kitabın kapak resminde Kral Sisifos'un yerine böceğin konulmasıyla kendisine yüklenen roller, dayatılan kurallar altından küçüldükçe küçülerek sonunda böcekleşen günümüz insanın dönüşümü işaret edilmiş olmalıdır. Işık bu ilişkiyi şöyle açıklamıştır:

Kitap boyunca farklı öykülerde ortaya çıkan farklı ‘toplum böcekleri’ var. Her biri parçası olduğu toplumu, değer yargılarını, hayatı boyunca öyle ya da böyle öğrenip alışmak durumunda kaldığı şeyleri, kısacası sürdürdüğü hayatı içten içe kemirmeye yani sorgulamaya başlayan bireyler. Ulaşmak istedikleri farklı bir düşünce ve varoluş hali var. Fakat bunun ne olduğunu onlar da bilmiyor. Tam ulaştık derken kendilerini bir anda içini oyup durdukları kavramların, düşüncelerin arasında buluyorlar. Ama ısrarla aynı şeyi yapmaya devam etmekten vazgeçmeleri artık mümkün olmuyor (Atabilen, 2012).

Kafka ve Işık'ta dönüşüm süreci biçimsel açıdan yer yer farklılaşsa da böcekleşme/dönüşüm metaforuna yüklenen anlam benzerdir. Her iki yazar da topluma ve bireylerin böcekleşen yaşamlarına karşı çıkış noktasında birleşmiştir. “Kafka Değişim'i, bir insanın bir böceğin ezilmişliğine asla yakışmayacağını kanıtlamak için yazdı; insan öteki insanlarla ilişkileri içerisinde ufalması, böcekleşmesin diye” (Cemal 2015: 230). Günümüz toplumunda da aynı çatışmalara tanık olan Işık, düzenin dayattığı rol ve kurallarla önce çevresine sonra kendisine yabancılaşan bireylerin sıkışıp kaldıkları çemberden ‘toplum böceği’ne dönüşerek kurtulma çabalarını kurgu dünyasına taşımıştır. Dönüşüm, benlikleri toplum tarafından kemirilen bireylerin, düzene karşı durarak böcekleşen yaşamlarını geri kazanma arayışıdır.

Sonuç

Günümüz Türk öyküsünün değeri layık bulunduğu ödülle takdir edilmiş eserlerinden biri olan *Toplum Böceği*, başarısı kadar toplum-birey ilişkine yönelttiği eleştiri ve kurgu dünyasıyla Kafkaesk anlatı ile kurduğu ilişkiler açısından da dikkat çekmektedir. Kafka'nın yaşamında ve başyapıtı *Dönüşüm*'de etkili olan modern dünyanın toplum ve bireyler üzerindeki tahrip edici etkisi, yüzyılı aşkın zaman sonra Kerem Işık'ın kendine özgü anlatım evreni ile yeniden kurgu dünyasına taşınmıştır.

Dönüşüm ve *Toplum Böceği*'ni oluşturan öyküler karşılaştırıldığında önce baba sonra patronla kurulan ilişki, dolayısıyla önce aileden sonra toplumdaki dışlanma durumunun ortak olduğu dikkati çekmektedir. Başlangıçta ailesinin daha sonra toplumun koyduğu kurallar ve yüklediği sorumluluklarla baş edemeyen, kendisine dayatılan rolleri kabullenemeyen bireyin yaşadığı içe çekilme, çocukluğa ve oyun dünyasına sığınma refleksi de iki eseri birbirine yaklaştırmaktadır. Bunlarla birlikte Kafkaesk anlatının temelinde yer alan yabancılaşma algısı *Toplum Böceği*'deki öykülerin de merkezinde konumlanmaktadır. Her iki eserde de çocukluk ve oyun dünyasında yaşayan topluma uyumsuz bireyler, kendilerini hiçlik ayırımında bulmakta ve önce topluma sonra kendisine yabancılaşmaktadır. *Gregor Samsa* gibi *Toplum Böceği*'nin kişilerini de yabancılaşma durumunun sürekliliği ve şiddetinin sebep olduğu dönüşüm-böcekleşme evresi beklemektedir.

İki eseri birbirinden ayıran nokta ise böcekleşme durumunun seyridir. Kafka'da bireyin topluma yabancılaşan iç dünyasının dış görünüşe yansımaları olan bedensel olarak böcekleşme durumu, Kerem Işık'ta dış görünüme etki etmemiş, bireylerin iç dünyasını başkalaştırmıştır. Öte yandan *Toplum Böceği*'nde böceğe-hayvana dönüşüm iki farklı planda verilmiştir. İlk planda böcekleşme durumu, toplumu oluşturan tüm bireylerin doğuştan içlerinde taşıdığı kimi zaman su yüzüne çıkartıp kimi zamansa bastırmaya çalıştıkları ikincil kimliğe işaret etmektedir. İkinci planda ise sadece topluma uyumsuz kişileri, toplumla çatışmalarının son noktasında bekleyen vahşi hayvana dönüşüm durumu verilmiştir. Vahşi hayvan imgesinin karşılığı ise yaban ördeği ve yırtıcı akbabadır.

Kaynakça

- Atabilen, Ezgi (2012, 2 Şubat), "Kafayı Kelimelerle Bozmasam Tuhaf Olurdu", *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/kafayi-kelimelerle-bozmasam-tuhaf-olurdu-19833712>, erişim tarihi: 20.09.2018.
- Bataille, Georges (1997), *Edebiyat ve Kötülük*, (Çev. Ayşegül Sönmezay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Canetti, Elias (1984), "Öteki Dava: Kafka'nın Felice'ye Mektupları", *Sözcüklerin Bilinci*, (Çev. Ahmet Cemal), İstanbul: Payel Yayınları.
- Cemal, Ahmet (1996), *Yaşamdaki Çevirdiklerim*, İstanbul: İyi Şeyler Yayıncılık.
- Cemal, Ahmet (2015), *Sanat Üzerine Denemeler*, İstanbul: Can Yayınları.
- Franz Kafka (2003), *Günlükler*, (Çev. Kamuran Şipal), İstanbul: Cem Yayınları
- Franz Kafka (2005), "Dördüncü Oktav Defteri", *Taşrada Düğün Hazırlıkları*, (Çev. Kâmuran Şipal), İstanbul: Cem Yayınları.
- Franz Kafka (2014), *Babaya Mektup*, (Çev. Cemal Ener), İstanbul: Can Yayınları.
- Franz Kafka (1996), *Dönüşüm*, (Çev. Ahmet Cemal), İstanbul: Can Yayınları.
- Garaudy, Roger (1991), *Picasso, Saint-John Perese, Kafka*, (Çev. Mehmet H. Doğan), İstanbul: Payel Yayınevi.
- Gürbilek, Nurdan (2016), *Benden Önce Bir Başkası*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Işık, Kerem (2018), *Toplum Böceği*, İstanbul: YKY.

F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 2019-29/1

Koncavar, Ayşe (2010), “İletişim Açısından Modernist Bir Yazar: Franz Kafka ve İmgelem Dünyası”, *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 17 (17): 44-59.

Wagenbach, K. (1997) *Franz Kafka Yaşam Öyküsü* (Çev. K. Şipal) İstanbul: Cem Yayınları.

Soyşekerci, Hülya (2012), “Hayatın ve Toplumun Dışında Kalanlar”, *Notos Öykü*, 35: 140-142.

Yanar, Işık (2008), “Bir Kafka Okuması: Değişim”, *Hece*, 137: 91-98.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa:71-77, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 19.10.2018 **Kabul Tarihi:** 21.12.2018

THE REFLECTION OF THE IMAGERY OF COLDNESS IN ANN BEATTIE'S "SNOW"¹

Ann Beattie'nin "Kar" Adlı Kısa Kısa Hikayesinde Soğuk İmgelemin Yansıtılması

Zennure KÖSEMAN²

ABSTRACT

This article intends to highlight how the usage of images and symbols reflect the inner psyche of individuals in the natural setting as in Ann Beattie's "Snow." The coldness in the depths of the forest like setting pulls two lovers to the landscape to have a rest and happiness. The language spent sounds all the coldness. At the end, the snowplow scraps all the snow outside as if cleaning the darkness of the inner psyches of individuals living there. The language used is poetic enough to keep all the secrets in itself. The male lover abruptly leaves the female lover by creating the questions to find the reasons for departing. The house they accomodate reflects all the hidden messages having solely three belongings: a library, a fireplace and a wallpaper. The snow, snowplow, ice, cold water, fireplace sound coldness as a whole in the context of the open-ended short short story which reflects poetic messages in depth.

Key Words: Snow, Natural life, Coldness, Imagery, Transformation

ÖZ

Bu makale, doğal çevrede imgelerin ve sembollerin insanın iç dünyasını Ann Beattie'nin "Kar" adlı kısa kısa hikayesinde olduğu vurgulamayı amaçlamaktadır. Orman benzeri bir mekanın derinliklerinde, soğukluk, iki sevgiliyi huzur olma ve dinlenme için çekmektedir. Kullanılan dil bu soğuk havayı hissettirir. Hikayenin sonunda, kar küreme aracı orada yaşayan insanların iç dünyasındaki karanlıkları temizlercesine karı temizlemektedir. Kullanılan dilde saklanan sırlar varmışçasına şairane bir anlatım vardır. Erkek sevgili, arkadan "Neden böyle oldu?" sorularını bırakarak isimsiz kadını birden terk eder. Yaşanılan ev, sadece üç şey barındırarak saklanan mesajları yansıtır: bir kütüphane, şömine, ve duvar kağıdı. Kar, kar küreme aracı, şömine bir bütün olarak açık uçlu kısa kısa hikayenin içerisinde derinlerde şiirsel mesajları yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kar, Natural yaşam, Soğukluk, İmgelem, Değişim

The truth is people are kind of scared very very short stories—just as they are by long poems.

Grace Paley

Grace Paley emphasizes the poetic language kept in the depth of short short stories. Ann Beattie's "Cold" conveys the portrayal of profound meanings related to two unnamed lovers who experience a fragmented psyche as well as the state of alienation and isolation in their inner worlds. As the reflection of the language is through a natural condition of coldness and purity of snow, Beattie solely explains everything in the depths of her mind through a restriction of words in "Snow," i.e., the heart of the darkness of her mind is extensive so that great quantity of information is kept in the

¹ This article is the extended form of the presentation entitled as "The Language Sounds all the Coldness and Purity in Ann Beattie's 'Snow'" in 2nd International Conference on Research in Applied Linguistics in Inonu University in 2018. It was also presented in a different perspective entitled as "Efficient Imagery of Inner Psyches" in IDEA in Akdeniz University in Antalya, 2018. This article has not previously been published in any of the means of publication.

² Assist. Prof. Dr., Inonu University, Faculty of Arts and Sciences, The Department of Western Languages and Literatures. E-Mail: zennurekoseman@yahoo.com.tr

restricted way of narration. Despite the existence of a pessimistic mood of narrating the plot, the unknown narrator of this short short story particularly depicts the coldness in an ecocritical perspective. Hence, the present study highlights that the natural environment reflects the inner psyche of individuals in respect to their psychological disorders as reflected in Beattie's "Snow."

In this case, it is better to note what Grace Paley and Dewitt Henry express about the real meanings of short short stories: As slow as a short short story is read repetitively (Shapard, 1986: 254), one can find out various meanings in a word in the context. Similar to this interpretation, as much as a natural environment is slowly and repetitively visited, various meanings in the natural landscape are possibly discovered. Therefore, a short short story, like "Snow," is profoundly interpretative in accordance with the psychological situations of the major characters: if the person is exactly sad because of some arguments in her/his inner world, it expresses coldness and the sense of hard conditions. On the other hand, if the person is happy in her/his surrounding, then, that person considers the snow to represent whiteness and purity in a relaxed life full of happiness. Hence, this indicates that the creation of self-confidence follows the happy observation.

Interpretations become extensive as repetitively and slowly comprehensive reading is achieved. In addition to Paley, Dewitt Henry expounds that "there is completeness [in short short stories], and when it is achieved a fullness of reference [then] that is self-sufficient" (Shapard, 1986: 254). In this case, Henry also comments on its form as Paley does. There is unity in short short stories in which the unity will be destructed if one of the words is taken out. The complexity of the unknown protagonist's mind will be misunderstood if different word is used instead of wallpaper which represents hiding its confusion.

As the individuals play the end of the annual climate in their relationships in this short short story so that they are about to end the close connection, then, the ecocentric circumstances respond the end of a per annum climactic process. The winter season plays a significant role in this short short story because it is a great symbolic element that represents the end of a relationship. It signifies the coldness of the dual dependence: there lies a pseudo close connection that hints at strong interaction behind the actual connection. Hence, the winter process is a clue for the approaching final of a love affair. Such a writing perspective of pessimism prepares the authors advance in their maturity as they observe natural circumstances in each season and express their feelings in their literary texts. Personifying nature as a person, its climactic variations within different seasons reflect psychological fluctuality.

In order to support the argument how natural environments mirror psychological states of individuals and how the natural events adapt themselves to human beings' inner psyches, two main environmentalists, Edward Abbey and John Muir's ideas will be underpinned to emphasize the main reasons why the two lovers prefer to be in an isolated wild environment.³ Abbey's *Desert Solitaire* reflects nature as a personified existence that has alienation and isolation to have tranquility in wilderness. He reminds the reading public that the book is not concerned about a desert but describes it as a natural scene in which there is accuracy of life, a kind of truth in simple fact of loneliness. Moreover, everything in it, as Grace Paley underlines, is closer to a poem (Shapard, 1986: 253): as it has profound meanings in depth, it is not a desert at all, because, the deserts are the vast areas, deep in their ways and complex condition (Abbey, 1968: x). However, nature, on the contrary, is not a place of meaninglessness and nothingness: similar to a poem, different interpretations are kept within its extensively interpretive natural events. To illustrate, as a high acclaimed writer and natural observer [John Muir,]⁴ expresses through his walking and picturing his observations in his writings, the female character in "Snow" unites with the natural environment, and becomes content with it as

³ As an American author and essayist, Edward Abbey deals with the environmental cases in his literary studies.

⁴ John Muir was a writer who had walked a thousand miles or more when he reached San Francisco in 1868 (Muir, 1987, p. vii.)

John Muir is. In this case, like a Transcendentalist writer, John Muir becomes a part of nature by diving its depths, feeling and responding to the transformations in it in his literary work:

As soon as a vulnerable spot is discovered on man or beast, they stand on their heads and sink their jaws, and though torn limb from limb, they will yet hold on and die biting deeper. When I contemplate this fierce creature so widely distributed and strongly entrenched, I see that much remains to be done ere the world is brought under the rule of universal peace and love. (Muir, 1987: 44)

This quotation implies that nature pursues the natural states of the individuals who portray the dark side of their inner worlds through their behaviors and attitudes. Hence, nature responds to the fluctuations within their inner worlds and outside appearance. Accompanying the transformations on human beings, the natural environment perceives the fluctuations within the emotional world of the characters. To illustrate, when individuals are disturbed by their surroundings, even their tone of skin color alters. This signifies that man and nature go hand in hand. As individuals tremble throughout their problematic human psyches, then, "the universal peace and love" of the life in wilderness senses human beings' turbulences. This emphasizes that natural incidents become the voice of the natural world of man on earth.

Taking Edward Abbey and John Muir as a theoretical basis on how nature responds to human psychology, it is significant to underline that the wild natural environment is as sensitive as human beings so that it has various images to accompany its visitors. This indicates that it feels the way human beings evaluate and sense individuals in their environment. Edward Abbey supports the argument of this study that the depths of nature, most of the time, are the necessary parts of the peaceful universe in which there is innocence, ease, comfort and tranquility in it: "There will be other readers, I hope, who share my basic assumption that wilderness is a necessary part of civilization and that it is the primary responsibility of the national park system to preserve intact and undiminished what little still remains." (Abbey, 1968: 58). In this quotation, Abbey refers to the sense that the anxiety of the destruction of natural wilderness becomes inevitable and, thus, the requirement of the improving national park systems should be saved to protect the natural landscape hidden in wilderness. Thus, a natural setting is a necessity for most individuals to discharge themselves within the rush of the competitive world, therefore, an exile towards the rural environment should be concerned. As the unnamed narrator and her lover pursue a life to attain freedom and happiness in the rural environment in "Snow," such an exile is the emphasis of the alienated and isolated feelings as well as the emotional world of the human beings.

Grace Paley's definition of the short story in respect to its depth due to having a prose-poetic structure supports the argument of this study since it implies a condition of having an interpretative thinking behind reading. The nature concurrently has a similar construction so that it is full of various profound meanings for everyone. Wilderness of nature is like a personality and trembles within the natural incidents reflecting the transformations in natural settings as if an individual is intensely affected by social changes in his/her surroundings. This conveys that the natural events revive as the visitors dive into the depths of the natural environment.

In addition to Abbey and Muir, when Raymond Williams defines the reasons behind why individuals prefer the country life instead of the city life, he pinpoints the contradiction between two ways of lives. He highlights why individuals are on a way for transforming themselves for the rural settings as in Ann Beattie's "Snow." Williams' highly-acclaimed study depicts that there are some thematic reasons behind the contradiction:

On the contrary settlements, which in the rural history have been astonishingly varied, powerful feelings have gathered and have been generalised. On the country has gathered the idea of a natural way of life: of peace, innocence, and simple virtue. On the city has gathered the idea of an achieved centre; of learning, communication, and light. Powerful hostile associations have also been developed: on the city as a place of noise,

worldliness and ambitions; on the country as a place of backwardness, ignorance, limitation. A contrast between country and city, as fundamental ways of life reaches back into classical times. (Williams, 1973: 1)

As the quotation reflects there are two contradictory ways of living in these two aspects of life. The permanence of moral values are significant in the country whereas material prosperity and various opportunities of living cause the destruction of ethical values in the heart of the city centre. However, as each individual has the so-called opportunity to uprise in social setting of urban life, therewithall, a rise in “hostile associations” are confronted in urban environment because of the urban ethos that focuses on the financial gain. Hochfield comments on the creation of a new social structure that destroys most individual values because of the hostile situation of the capitalist world as:

The means of capitalist production was incompatible with the democratic ideal of individual freedom. Private property tended to destroy the social equality on which freedom was based; it seemed to be creating a new class system and new forms of dependency in which masses of men were the helpless victims of economic power controlled by a few. . . . [becoming] a cause of anxiety and insecurity, [urban life] threatened..... to revive a state of primitive warfare in the midst of civilized society. Toward machinery they were generally hostile. (1973: 48)

Hochfield implies the tremendous structure of the city working center in which most individuals become trapped by the hardship of the working circumstances. Accordingly the opportunities of urban life become disastrous for some individuals who have lack of adequate individual characteristics to strive in its working rush most of the time. In “Snow,” Ann Beattie implies that individuals become alienated, isolated and fragmented in their inner psyches in such a living environment and experience their thoughts of antipathy in their inner worlds. Martha Sherrill explains that Beattie deals with the social subproblems of a certain group of generation:

Being understood and misunderstood, is an artist’s lot. Through the years, critics who marveled at her beautiful prose that her characters are spoiled, too white and too contemporary (like the complaining one hears about the TV show “thirtysomething”), that Beattie is only interested in detailing the lives of the ‘60s generation drifting through and surviving ‘70s and ‘80s. (Sherrill, 1990: 3)

As this quotation emphasizes, Beattie is a voice of the ‘70s and ‘80s generation and specifies how human psyches deal with the complications through diving into the wild depths of nature in which the extensive environment just responds with the swift changes as in the mental world of the female and male major characters in “Snow.”

Beattie explains nature through some figures of speech such as imagery and symbols, concerning coldness and purity that strike the complexity of her mind she used to experience in the urban life standards. The female protagonist recounts her memories that occupied her mind in winter: the coldness has a particular role throughout her creative writing. She conceives her former lover and reflects her dramatic explanations in her memorial pessimistic narration. All the past prevalent deathless events reoccur through the profound imagery and symbolism as if they were noticed at that time.

In her retrospectivity, what is consistent is that Beattie prefers the usage of minimalist life style in any way: it is inevitable to interpret that she supports a simple way in the modern period as Henry David Thoreau selected once to live for a particular period in *Walden*. This indicates that she requires a “relaxing human mind in free settings.”⁵ Therefore, minimalism plays a significant role in her life. In the interpretative analysis, it is possible to express that a minimalist is an individual who knows the rules how to lead her/his life with the less. Thus, less quantity, as Barc Botha notes, is the main

⁵ Zennure Köseman indicates in “Henry David Thoreau: Free Mind in the Garden” that vast garden in the wild settings support human mind’s tranquility and security as well as happiness and self-reliance (2018: 161).

element of minimalism (2014: 2): as there are solely three belongings of a fireplace, a library and a wallpaper in the house in which the two lovers accommodate, they mysteriously hide the secrets of their inner worlds and reflect the simplicity of their way of living in the new environment.⁶ This simplicity reminds purity and coldness in itself, because it gives the sense of emotional coldness to the readers. Living in this simple life style, the lovers are on a way from the city to the country life in their love affair and they prefer a simple and peaceful rather than a complex way of living. Simplistic living style in the country life is just opposite to the confused life style of urban life for them. However, as their love relationship ends abruptly even in the country landscape, she tries to reflect on what went wrong so that such a really so-called strong relationship ended. Accordingly, this is how short short stories are effective in their narrative structure so that sudden changes appear to drive the readers to estimate the reasons behind the abrupt transformations. Thus, minimalist relationship also appears in her sudden love intercourse. Accompanying the coldness of the relationship, snow is really meaningful in this atmosphere as it covers the surface and reflects the influence of coldness in the surrounding. It was effective for a process of time with its purity of whiteness that hides the complicated situations in the natural sphere. As it suddenly melted after the relationship ended, cold water covers everywhere and the hidden secrets under the snow are all on surface as the female character is left alone when the male abandons her.

When Beattie goes between back and forth in time through reminiscence, she depicts how love is found and lost. The readers feel how those memorial days left unforgettable traces in psyches and subconsciousness. In her creative storytelling, sudden changes in time create efficient reader pursuit. This indicates the meaningful estimations in short short stories: the events maintain various depth of meanings as in Beattie's efficient imagery and symbolism.

When she explains that her lover and she were on the way for the country to lead a country way of life for calmness, peacefulness and purity, she implies their search for contentment and hopefulness to have a simplistic social improvement in their lives. However, a sudden change happens in their livelihood and she abruptly has an abandoned life: her lover leaves her alone in the coldness of the preferred environment to settle. Although she has unity of coherence in the unknown narrator's short short story, she tries to interpret and comprehend what went wrong in the relationship so that they are separated from each other. Questioning herself about the past incidents and diving into past memories indicate how "complex and complicated" mind she has (Lee, 1995: 231). When Lee analyzes Beattie's works stylistically and structurally, he concludes how mixed mind Beattie has in her inner psyche similar to the unknown narration (*Ibid.*). Her unnamed protagonist represents her mixed mental life and mirrors this complexity with that of the coldness of nature. This implies that the natural events describe the changes within the characters. Thus, this implies that the snowfall in nature is a means to direct the narrator into the memories that involve an outline of the events in her life composed of the growth of the narrator, falling in love and spending a winter of process with her lover (Beattie 1995: 23). The snowfall is hard and the memories are lasting: her falling in love to a lover, and spending a whole period of winter with a short love dependence in the cold weather circumstances. Hence, both natural coldness and relationship's coldness follow each other.

As recalling all the events, there is the cold night which implies that the incidents she remembers just shake her in the darkness of her psyche. Therefore, most of the applied words in the context of this short short story sound coldness and the need for purity. It is interesting that the snowfall reminds everyone different retrospective events which imply that the meaning of each scene in nature is different for all. This indicates that the snowfall is basic nostalgic event for her to remind the previous days.

Beattie's structural differentiation in her storytelling reflects her stylistic variations over the years. To illustrate, Beattie published *Park City*, a collection of old and new short stories about which Christopher Lehman-Haupt wrote in the *New York Times* in 1998:

⁶Beattie's literary style of writing also pursues minimalism: Few objects are listed to form stories either in novels or in short and short short stories.

[The stories] are arranged chronologically, which allows the reader to trace the development of the author's technique. It also lets one see the contrast between the latest stories and the earliest, an experience of sufficient subtlety and complexity to reduce one in this limited space to the following gross generalizations: Gone is the deadpan style of the early and middle stories, in which Ms. Beattie lays out on a dissecting table the behavior of her disaffected post-counterculture yuppies and then leaves it up to the reader to do the anatomizing. Gone, too, are the stabs of lyricism of the middle period, particularly the endings that try poetically to recapitulate the story's action but feel tacked on and artific. (Lehman; 1998)

As this quotation indicates, Beattie changes her writing style in her literary history. The last style she uses is the poetically storytelling as she experiences in "Snow:" it is prose poetic so that the readers are fond of reading her short short stories. In such an effective writing, her usage of imagery and symbols become instrumental so that they reflect the inner psyche of the narrator. The figures of speech she applies are highly influential to estimate her genius in wide semantic structure in each wording. They are used as if they are a part of a poem: broad meanings exist in each word, however, it is only a prose poetic that sounds as if it is a poem.

Snow plays an extensive role in describing what kind of a psyche the narrator has. Snow is cold, and white: as the short short story starts, the female character reminds her previous unforgettable lovely days in which she and her former lover were together in a house in which there is purity, happiness and innocence. A library, a fireplace, wallpaper, and a sudden chipmunk entering the house reflect the simplistic formation in this minimalist short short story⁷. However, the chipmunk tries to find the same way to escape from there: this reflects that it is also a symbolic element in this relationship, because, it tries to escape and disappear as the male partner does in the improvement of the plot. It moves very quickly and is a means to symbolize the time and the immediate love relationship experienced in the natural landscape. Therefore, the chipmunk has a future prophecy related to the matter in the relationship that disappears suddenly as the chipmunk does. In the house, fireplace is as significant as the chipmunk due to representing an active position. It stands for the assumed sweet home and symbolizes the hearth and the united peaceful living. When there is "just a dots a few white" she was shocked by noticing "no field of snow." (Beattie, 1995: 23) This implies that by the end of the relationship, the natural atmosphere responded contrarily to what used to happen in the previous days which become so significant for the female narrator: Hence, the natural environment responds the changes in the attitudes and the behaviour of individuals:

This is a story, told the way you say stories should be told: Somebody grew up, fell in love, and spent a winter with her lover in the country. This, of course, is the barest outline, and futile to discuss. It's as pointless as throwing birdseed on the ground while snow still falls fast. Who expects small things to survive when even the largest get lost? People forget years and remember moments. Seconds and symbols are left to sum things up: the black shroud over the pool. Love, in the shortest form, becomes a word. What I remember about all that time is one winter. The snow. Even now, saying "snow," my lips move so that they kiss the air. (Beattie, 1995: 23)

In this quotation, "shortest form" also implies for the coming coldness in the process of the relationship: the love affair is in its "shortest form" and reminds the approaching end. Snow reveals the actualization of the hidden matters and reflects how the occurring incidents pursue each other. It reminds how the narrator feels the sense of the lack of sentimentalism (love is only a word for her, but nothing else) and how she is alone, isolated and fragmented is the main case. There is the coldness of the snow that becomes a means to recognize her actual strong identity trying to find other solutions for the complex relationship. This indicates that snow prepares the opportunity for her to revive herself and consider her new social environment: she just listens to the stories that her neighbours

⁷ Chipmunk is an animal that has sudden movements in the environment.

narrate around the fireplace (Beattie, 1995: 22). Hence, she recognizes the significance how her social matters destruct her, therefore she has to have immediate decisions to find out a new way of life for herself. In her desperate love relationship full of alienation, isolation, fragmentation, and anxiety, she avoids having meaningless interactions. In order to express her self decision, she states: "No mention has been made of the snowplow that seemed always to be there, scraping snow off our narrow road—an artery cleared though neither of us could have said where the heart was" (Beattie, 1995: 23). The snowplow signifies her scraping her old memories and becoming ready for new hopeful days. In this short quotation, "[their] narrow road" is the road of their short love affair so that it should be reconsidered in the new evaluations. As a short short story based on minimalism in life, "Snow" is a call for all to preserve their personal values in the simple way of living that provides each individual to evaluate the value of their belongings in tranquility, silence, peace and natural loveliness. This is a hint that a regeneration of thoughts of self determination and strength occur in the inner world of the unknown female major character.

As a conclusion, behind the open-endedness in "Snow," readers find out various conclusions themselves. As the readers view an abandoned female narrator who is in a pole of meaninglessness and void simple living, they create new plausible conclusions to reflect how the female narrator is shocked by her lover. Yet, by the time the snowplow scrapes the snow on the landscape, she has an epiphany of new consideration of assessments about her psychological situation so that she should revive herself and reawaken in the post of such complex relationship. Although she intended to lead her life in that simple living with her former lover, as the snowplow scrapes snow, she has to scrap the old memories in her mind. Thus, she evaluates her own isolated, alienated and fragmented psyche caused by her so-called dear lover. In this case, the snowplow is a means of regeneration and reawakening. The open-ended case of the final lines indicates that there is a powerful woman from then on who tries to prepare herself for new relationships. This indicates that she returns her inner psyche and evaluates her strength in her natural environment which proves how she is purified from the old memories. As a whole, she revives herself at the end of all her alienation, isolation and fragmentation.

References

- Abbey, Edward. (1968). *Desert Solitaire: A Season in the Wilderness*. New York: Ballantine Books.
- Beattie, Ann. (1995). "Snow." *A World of Fiction: Twenty Timeless Short Stories*. New York: Addison Wesley Publishing Company.
- Botha, Marc. (2014). "Why Minimalism Matters: Radical Quantity and the Respresentation of Immanence." (2014). *Textual Practice*. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/0950236X.2014.969300> on October 15, 2018.
- Hochfield, George. (1973). "An Introduction to Transcendentalism." *American Transcendentalism: An Anthology of Criticism*. London: University of Notre Dame Press. Pp.: 35-31.
- Köseman, Zennure. (2018). "Henry David Thoreau: Free Mind in the Garden." *Enchanted, Stereotyped, Civilized: Garden Narratives in Literature, Art and Film*. Würzburg: Verla Königshausen & Neumann GmbH. Pp: 161-173.
- Lehman-Haupt, Christophe. (1998). "Dissecting Yuppies With Precision" *New York Times* (8 June) Retrieved April 04, 2018 from <https://www.nytimes.com/1998/06/08/books/books-of-the-times-dissecting-yuppies-with-precision.html?sq=%22park+city%22+%22ann+beattie%22&scp=4&st=cse>.
- Muir, John. (1987). *My First Summer in the Sierra*. New York: Penguin Books.
- Shapard, Robert and James Thomas. (Eds.). (1986). *Sudden Fiction: American Short-Short Stories*. Utah: Gibbs M. Smith, Inc.
- Sherrill, Martha. (1990). "Ann Beattie, Reluctant Voice of a Generation." *Washington Post*. Retrieved from <https://washingtonpost.com/archive/lifestyle/1990/02/04/ann-beattie-reluctant-voice-of-a-generation>, October 7, 2018.
- Williams, Raymond. (1973). *The Country and the City*. New York: Oxford University Press.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 79-89, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 18.10.2018 **Kabul Tarihi:** 25.12.2018

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ DİN KÜLTÜRÜ GÖRÜŞLERİ¹

The Views of Social Studies Teachers About Religious Culture

Emine Zehra TURAN²

Ali MEYDAN³

ÖZ

Din ve kültür sosyal bilimlerin içinde var olduğu sürece, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının din kültürü kavramına yükledikleri anlamlar oldukça önemliliğini kaybetmeyecektir. Ayrıca derslerinde dinin kültüründen ne derece beslendiklerini ortaya koymak var olan dini bilgilerinin yeterliliği konusunda da bilgi verecektir. Bu çalışmanın amacı, 2017-2018 eğitim ve öğretim yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'na kayıtlı 1., 2., 3. ve 4. Sınıflardan 30 öğretmen adayının, din kültürü kavramı hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktır. Bu çalışma, nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji (olgu bilim) yöntemiyle yürütülmüştür. Bu doğrultuda verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma verilerinin çözümlenmesinde içerik analizi kullanılmıştır. Araştırmada, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının din kültürü kavramı hakkındaki görüşlerini tespit edebilmek amacıyla anket ve yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Kültürü, Sosyal Bilgiler, Öğretmen adayları

ABSTRACT

The meanings of pre-service teachers in terms of religious culture's concept are very important, because they are concerned with the religion and with the culture in their lives and their lessons at the same time. It will also provide information on the sufficiency about religious knowledge to reveal the degree to which religion is nourished from its culture. The aim of this study is to reveal the opinions of the prospective teachers of the 1st, 2nd, 3rd and 4th classes registered to the Social Studies Curriculum of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University in the 2017-2018 academic year. This study was carried out by phenomenology (phenomenon) method from qualitative research designs. In this context, semi-structured interview form was used to collect data. Content analysis was used to analyze the research data. In this study, a questionnaire and a semi-structured interview form were used to determine the opinions of pre-service teachers on religious culture's concept.

Key words: Religious Culture, Social Studies, Teacher candidates

Giriş:

Sosyolojik olarak bakıldığında kültür, insanlardan öğrenme yoluyla bizlere kalan toplumsal bir mirastır. Kültür kavramı içerisinde birtakım özellikler barındırmaktadır. Bu özelliklere bakıldığında; kültür, maddi ve manevi öğelerden oluşur ve bu öğelerle sürekli etkileşim içerisinde. Sosyal bilgiler, insanların birlikte oluşturdukları yaşamı anlamayı ve bireylere toplumsal bir kişilik kazandırmayı sağlar. Bu nedenle, sosyal bilgiler ile toplumsal bir ürün olan ve insanlar arası etkileşim sonucu doğup gelişen kültür arasında yakın bir ilişki vardır. Kültürün farklı öğelerinden birisi olan din boyutu toplumun temel dinamikleri açısından oldukça önemli bir noktadır. İyi insan yetiştirme kültür aktarımı olgusunun temellendirdiği sosyal bilgiler eğitimini verecek olan öğretmen adaylarının, bu olgunun önemli bileşenlerinden olan din kültürü kavramına yükledikleri anlamın

¹ Bu çalışma 19.10.2017- 21.10.2017 tarihleri arasında Ankara'da TOBB Üniversitesi'nde düzenlenen EYFOR 8 Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Daha önce yayımlanmamıştır.

² Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, 50300 Nevşehir, zturan@nevsehir.edu.tr

³ Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, 50300 Nevşehir, alimeydan01@gmail.com.

ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi önemli bir husustur. Ayrıca derslerinde dinin kültüründen ne derece beslendiklerini ortaya koymak var olan dini bilgilerinin yeterliliği konusunda da bilgi verecektir. Genel manada çeşitli kavramların öğreticisi olacak olan öğretmen adaylarının din kültürü kavramını kavram yanlışlarına yol açmayacak şekilde öğrenmesi, hem adayların gerçekleştirecekleri sonraki öğrenmelerin doğru olmasını sağlayacak hem de bu kavramın mesleğe atandıklarında öğrencilere öğretecekleri ilgili kavramlardaki yanlışların önlenmesi bakımından da yararlı olacaktır. Nitekim sosyal bilgiler programında dine dair söylemler ve kavramlar çokça geçmektedir. Sosyal Bilgiler ve Din Kültürü programları disiplinler arası etkileşimin yoğun olduğu alanlardır. Ayrıca din ile kültür kavramlarının ayrı ayrı ele alınıp, doğru algılayıp algılamadıklarının öğrenilmesi sosyal bilgiler çalışma alanında ki kavram yanlışlarının fark edilerek düzeltilebilmesi açısından oldukça da önemlidir. Milli Eğitim tarafından hazırlanan Sosyal bilgiler programında yer alan genel amaçlar arasında “ Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öğe ve süreçleri kavrayarak, millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul eder.” Kazanımı mevcuttur. Bu nedenle programda var olan kültür kavramının daha da netliğe kavuşturulması yerinde olacaktır.

Bir toplumu oluşturan maddi ve manevi unsurlar kültür olarak ele alınabilir. Herhangi bir toplumun genel anlamıyla yapısı ve bu yapının belli bir zaman aralığındaki durumu ve yapısı, toplumun maddi-manevi kültürü arasındaki ilişki tarafından biçimlenmektedir. Tarih boyunca Türk milletinin kültürel yapısı, dönemine göre, farklı bakış açılarından değerlendirilirse olumlu ve olumsuz değişimlere ve gelişmelere maruz kalmıştır. Toplumun gelişmesi, değer ortaya koyabilmesi ya da gerileyip çöküşe girmesi de kültürel yapıdaki gelişme değişme ya da çöküşlerle doğrudan ilgilidir. Tarihte ulusların yükseliş ve düşüşlerin kültürel gelişme, değişme ya da çöküşlerine bağlamak mümkündür.

Gümüştakin'e (2007) göre kültür, en genel anlamıyla ikiye ayrılır: “Maddi kültür” ve “manevi kültür”. İnsanoğlunun yarattığı ve ürettiği her türlü madde, maddi kültürü oluşturur. İnançlar, değerler, kurallar, kısaca gelenek ve görenek dediğimiz topluma biçim veren davranış biçimleri, kültürün manevi bölümüdür. Değişme ve gelişme hızı bakımından ortaya çıkan uyumsuzluk, kültürün bu maddi ve manevi bölümleri arasında kendini belli eder. Herhangi bir toplumun belli bir zaman dilimindeki yapısı, bütün sorunlarıyla birlikte, o toplumun maddi ve manevi kültürü arasındaki ilişki tarafından biçimlenir. İki kültür arasındaki dengesizlik büyüdükçe sorunlar çoğalır ve belirginleşir, maddi ve manevi kültür arasındaki uyum arttığı zaman ise toplumun sorunları da azalır (Gümüştakin, 2007).

Kültürün en önemli unsurlarının başında din olgusu gelmektedir. Kaymakcan ve Meydan'a (2011) göre din, müminlerine hayatın anlamı, insanın değeri ve varlığın hikmetine dair telakkiler aşlar. Dinin getirdiği bu öğretiler zamanla insanlığın ortak vicdanını ve faziletler havuzunu oluşturmuştur. Bu havuz; insanların eşitliği, hayatın kutsallığı, zulüm ve haksızlığa karşı koymanın erdemi ve tüm varlığı Allah'ın emaneti olarak görmek gibi evrensel ahlaki değerlerin güçlenmesinde ve kökleşmesinde önemli rol oynamıştır (Kaymakcan ve Meydan, 2011).

Kültürle ilgili her olguda dinin izlerini görmek mümkündür. Mimariden mezar taşlarına, çevre düzenlemesine ve folklorla kadar her alanda kendisini hissettiren din, aynı zamanda içinde bulunduğu kültür dünyası için de bir kimlik niteliğindedir. Bir başka ifade ile kültür, toplumu inşa eden, biçimlendiren ve manevi anlamda onu yaşatan bir dinamizmdir. Yani kültür, bir toplumun herhangi bir kesiminin, herhangi bir sınıfının yarattığı bir şey olmayıp, adeta insanlığın ortak malı olan bir zenginliktir (Kaymakcan ve Meydan, 2011).

Toplumların yaşama mücadelesi esnasında buldukları çeşitli çözümlerin toplamı olarak görülmesi gereken ve kutsal bir yapı taşımadığı fark edilerek yeni hayat şartları içinde ne sunduğuna bakılması gereken kültürün şimdiki problemlerin de cevabını taşıması gerekmektedir. Çünkü güncellenmeyen bir kültürel yapı ve doğru okunmayan, kısa vadeli siyasi çıkarlar bağlamında yaratılan, toplumsal tecrübeyi gizleyen ideolojik tarih kurgulamaları, kesinlikle doğru bir anlamın

önüne dikilmektedir. Bu bakımdan kültürün tabulaştırılması yerine güncellenmesi asıl meseleyken, güncelleyememek problemlerin en önemli unsuru olarak karşımıza çıkıyor (Başer, 2011).

Din kültürü olgusu, yapısı gereği çok fazla soyut bilgi ve kavram içerdiğinden bu bilgiler ve kavramların öğrenciler açısından anlamlı hale getirilebilmesi için farklı disiplinlerin desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Hatırlama düzeyinde öğrenilecek bilgilerin kısa sürede unutulacağı gerçeği göz önünde tutularak, bu bilgilerin farklı derslerde de desteklenerek günlük hayatla ilişki kurmasının sağlanması önemlidir. Hayatla kurulacak ilişki bakımından da sosyal bilgiler dersinin önemi büyüktür.

Sosyal Bilgiler; ilköğretim okullarında iyi ve sorumlu vatandaşlar yetiştirmek amacıyla, sosyal bilimler disiplinlerinden seçilmiş bilgilere dayalı olarak öğrencilere toplumsal yaşamla ilgili temel bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırıldığı bir çalışma alanıdır (Erden, 1998). İyi ve sorumlu vatandaşlar yetiştirmek ya da vatandaşlık aktarımı, kültür aktarımı gibi olguları bünyesinde taşıyan sosyal bilgiler dersinin, kültür aktarımını sağlarken din kültürü olgusundan da yararlanması gerekmektedir. Ya da ilişkili olacağı sosyal bilimler disiplinlerinin en önemlilerinden birisi din kültürü ve ahlak bilgisi alanıdır.

Yaratılışı gereği inanmaya yatkın olan insanoğlu, hem bireysel hem de toplum ilişkilerinde din gerçeğiyle karşı karşıyadır. Bu bakımdan kültürel ve ahlaki şekillenmede, insanın bireysel ve sosyal değerlere bağlanması, ayrıca kültür aktarımının sağlanmasında dinin ve din kültürü olgusunun önemi büyüktür.

Din kültürü ve ahlak bilgisi denilince ilk akla gelen olgunun İslam dinine ait usul ve esasların, emir ve yasakların kavratılması olduğundan; farklı din ve inançların, bu din ve inançlara ait bağlamın ve İslam dini ile ilgisinin ve ilişkisinin de kazandırılması gerektiği çoğunlukla göz ardı edilen bir durumdur. Ayrıca dersle amacının din kültürü ve ahlaki değer kazandırmak amaçlanırken, sadece İslam dini ve İslam ahlakı kazandırmaya çalışılırken de bazen hurafelerden, bazen İslam'ın üstünlüklerden, bazen de ilahilikten bahsedilerek İslam dininin doğru din olarak kazandırılması esas alınmakta, diğer dinlerin ve kültürlerin bazen kötülendiği, bazen de ötekileştirildiği de bir gerçektir. Halbuki durum bir kültür ve değer kazandırmaktır, inanç aşılama değildir, inanç kişiyi ilgilendiren bir durumdur. Ayrıca Anadolu gibi tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, 600 yıllık imparatorluk sürecinde pek çok dinin yaşanmasına hoşgörülle yaklaşan bir kültürün mirasçıları olarak günümüzde de din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin Müslümanların yanı sıra farklı dine mensup öğrencilere de hitap eder şekilde hazırlanması bir gerekliliktir. Bu gereklilikte din kültürü ve ahlak bilgisi dersine yardımcı olabilecek en yakın disiplin ise sosyal bilgiler dersidir.

Din kültürü ve ahlak olgusunun özellikle küçük yaş grubu çocuklara kazandırılmasında din kültürü ve ahlak bilgisi dersi ile birlikte ilişkili olduğu disiplinlerden yardım alması son derece gereklidir. Bu bakımdan toplum hayatında bu kadar mühim rol oynayan genel eğitim içinde din eğitim ve öğretimi çok önemli bir yer tutmaktadır. Din eğitim ve öğretiminin genel anlamda disiplinler arası bir yaklaşımdan ziyade bağımsız bir disiplin olarak ele alınması ancak din olgusunun ayrıca kültürün de önemli bir ögesi olduğunun göz ardı edilmesi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Ülkemizde din eğitiminin sadece ders kapsamında ele alınıp, kültürünün ve disiplinler arası ilişkisinin göz ardı edilmesi farklı buhranların doğmasına ve bu eksikliğinde istismara açık hale gelmesine neden olmaktadır.

İlkokul 4. Sınıf, ortaokul 5, 6 ve 7 sınıflarda yer alan sosyal bilgiler dersi kavramlarının kazandırılması öğretim programında her ünitenin ilk amacı olarak "Kültür ve Miras ünitesinde geçen kavramların anlam bilgisi" biçiminde yer almaktadır. 2005 yılında yürürlüğe konulup, 2018'de revize edilen program ve program çerçevesinde hazırlanan ders kitapları incelendiğinde ayet, mezhep, sinagog, şeyhülislam, ortodoks, medrese, müftü, kadı, aforoz, agnognisizm, şaman, şeyh, tarikat, uhud savaşı, vakıf gibi din kültürü kazandırmayı amaçlayan pek çok kavram olduğu görülmektedir (MEB, 2018). Bu bakımdan programın da en önemli ögesi olan hem kavramların kazandırılmasında hem de yanlış öğrenilen kavramların düzeltilmesi ve kavram yanlışlarının

önlenmesi için birçok öğretim yöntem, teknik ve araç gerecine ihtiyaç duyulmaktadır. Kavram haritaları, kavram ağları, bilgi haritaları gibi materyal ve teknikler bu kavramların kazandırılması açısından da önemlidir. Öğrencilerin önceki öğrendikleri ve farklı derslerde öğrendikleri bilgilerle yeni bilgiler arasında bağlantı kurarak anlamlı öğrenmeyi sağlamada ve kavramlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymada oldukça etkili bir teknik olan kavram haritalarının kullanımı din kültürü kazandırmada da oldukça etkili olabilir. Küreselleşmenin etkisinin gün geçtikçe daha çok hissedildiği, bu durumdan da en çok etkilenen ve çok disiplinli bir ders olan sosyal bilgiler dersinde hem din kültürüyle ilgili hem de farklı disiplinlere ait pek çok kavramın bulunması ve bu kavramların birçoğunun soyut kavramlar olması kavram öğretimi açısından sosyal bilgiler öğretmenlerine büyük bir sorumluluk yüklemektedir.

Bu temel amaç çerçevesinde aşağıda yer alan sorulara cevap aranmıştır; (i) Sosyal Bilgiler Öğretmen adaylarının “din kültürü” kavramına yönelik görüşleri nedir?; (ii) Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının din kültürü kavramının özelliklerine yönelik algıları nelerdir?; (iii) Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının din kültürü hakkında var olan bilgilerinin temeli nelerdir?; (iv) Sosyal Bilgiler öğretmen adayları din kültürü kavramına yönelik kavram haritası oluştururken hangi hususları dikkate almaktadır?; (v) Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının din ile etkileşimlerine yönelik algıları nelerdir?; (vi) Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının küreselleşme sürecinde din kültürüne yönelik algıları nelerdir?

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, 2017-2018 eğitim ve öğretim yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'na kayıtlı 1. 2. 3. ve 4. Sınıf Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının, din kültürü kavramı hakkındaki algılarını ortaya koymaktır.

Bu çalışmada, nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji (olgubilim) kullanılmıştır. Bu desen farkında olunan, fakat ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmada kullanılır. Olgubilim de denilen fenomenoloji gerçeğin ne olduğuna yönelik cevap bulmaya çalışan bir yöntemdir. Bu yaklaşımda araştırmacı katılımcının tecrübeleri ile ilgilenmekte, bireyin algılamalarını ve olaylara yükledikleri anlamları incelemektedir. Bu bakımdan fenomenoloji tanımlayıcı bir araştırmadır. Bu nedenle genellemeden ziyade olguları tanımlamak önemlidir (Akturan ve Esen, 2008).

Araştırmada, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının din kültürü kavramı hakkındaki görüşlerini tespit edebilmek amacıyla yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Ayrıca din kültürü algısını ortaya çıkartmak için kavram haritası çalışma etkinliği yapılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırma amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi ile belirlenen 2017-2018 öğretim yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü'ne devam eden 30 öğretmen adayından oluşmaktadır. Araştırmada örneklem alma yöntemine uygun olarak öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretmenliği bölümüne devam etmeleri, aynı bölümün farklı sınıflarında olmaları ve görüşmeye gönüllü katılmaları temel ölçüt olarak belirlenmiştir. Bu örnekleme yöntemindeki temel anlayış önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Veri Toplama Aracı

Verilerin toplanmasında, araştırmacının kapsamayı istediği başlıklara/alanlara dayalı belirli sayıda açık uçlu soru içeren ve doğası gereği tartışılacak alanı tanımlarken gerek görüşmeciyeye gerekse görüşülene başlıkları daha detaylı tartışma olanağı sunan (Hancock, 1998) ve araştırmacılar tarafından hazırlanan açık uçlu beş sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları bir yandan sabit seçenekli durumların cevabının alınmasına imkan sunarken, bir yandan da alanda derinlemesine veri elde edebilmeyi sağlamaktadır. Görüşme (mülakat) sözlü iletişim yoluyla veri toplama tekniği olarak adlandırılan iletişim araçları (telefon, ses

kaydedici) yardımıyla yapılmaktadır. Görüşmelerin sonunda farklı bakış açıları ortaya çıkmakta ve görüşmenin tüm taraflarının duygu ve düşünceleri anlaşılmaktadır. Böylece nicel yöntemlerden farklı olarak yüzeysel değil, daha derin bilgilere sahip olunabilmektedir (Karasar, 2011; Kuş, 2003).

Verilerin Analizi

Yapılan görüşmelerin analizinde betimsel analiz yaklaşımından yararlanılmıştır. Betimsel analiz yaklaşımına göre elde edilen veriler önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Betimsel analiz yaklaşımında bireyin görüşünü yansıtmak amacıyla görüşmeden alıntılara sık sık yer verilir. Betimsel analiz dört aşamadan oluşur. Bunlardan birincisi, betimsel analiz için bir çerçevenin oluşturulmasıdır. Bu aşamada araştırma sorularından veya araştırmanın kuramsal çerçevesinden yararlanarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulur. Eğer önceden oluşturulan bir çerçeve yoksa analiz güçleşir ve veri kaybına neden olur. İkinci aşama, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, ilk aşamada çizilen çerçeveye göre verilerin anlamlı bir hale getirilmesidir. Bu aşamada bazı veriler dışarıda kalabilir kullanılacak olan veriler ise sınıflandırılır. Üçüncü aşama ise, bulguların tanımlanması aşamasıdır. Sistemli bir hale getirilen bulgular tanımlanır ve alıntılarla desteklenir. Dördüncü ve son aşama ise bulguların yorumlanmasıdır. Tanımlanan bulguların açıklanması, ilişkilendirilmesi ve anlamlandırılması bu aşamada yapılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu doğrultuda araştırmayı yürüten iki öğretim üyesi ayrı ayrı yazılı verileri kodlamışlardır. Güvenirlik için her iki araştırmacı tarafından yapılan kodlamalar üzerinde Güvenirlik= Görüş Birliği/ Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı X 100 formülü uygulanmıştır (Miles ve Huberman, 1994). İki kodlayıcı arasında uyum yüzdesi %92 olarak hesaplanmıştır. Uyum yüzdesinin %70 veya daha üstü olması yeterli görüldüğünden veri analizi açısından güvenirlilik sağlanmıştır. Elde edilen bulgular yapılan kodlamalar doğrultusunda ve amaçlara uygun olarak olduğu gibi verilmiş daha sonra alanyazın ışığında tartışılmıştır.

BULGULAR

Araştırmada elde edilen bulgular araştırma soruları doğrultusunda sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Din Kültürüne yönelik görüşleri “Din Kültürü Kavramına Yönelik Düşünceleri: Kavramın Kelime Boyutuna yönelik görüşleri”, “Kavramın Din Boyutu görüşleri”, “Kavramın DKAB Dersi Boyutu görüşleri”, “Din Kültürü Bilgileri Hakkında Temel görüşler”, “Din ile Etkileşim Durumu Görüşleri”, Küreselleşme ve Din Görüşleri” olmak üzere beş ana temada toplanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda elde edilen bulgular betimsel analiz yaklaşımına uygun şekilde öğretmen adaylarının görüşlerinden alıntılar ile desteklenerek aşağıda sunulmuştur.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Din Kültürü Kavramına Yönelik Düşünceleri

Sosyal Bilgiler programı öğretmen adaylarına Din Kültürü Kavramının Kelime Boyutuna ilişkin genel görüşleri sorulmuştur. Öğretmen adaylarının bu soruya verdikleri cevaplar incelendiğinde on iki alt temada toplandığı tespit edilmiştir.

Tablo 1. Din Kültürü Kavramına Yönelik Düşünceler: Kavramın Kelime Boyutu

Ruhani bir kavram	Manevi unsur	Öğretilmesi gereken
Güzel Ahlak	Huzur veren	Vazgeçilmez
Kültür, gelenek ve görenek	Önemli bir kavram	Toplumun yapı taşı
Yaşam tarzını belirler	Güzel Ahlak	Kültürün parçası

Tablo 1 verilerine göre, tespit edilen on iki alt temadan en dikkat çekici olanı, Din Kültürü kavramının ruhani bir kavram olmasıdır. Din Kültürü ve din kavramları çok fazla soyut kavram içeriğine sahiptirler. Bu nedenle öğretmen adaylarının belleklerinde yerleşmiş olan kavram da soyuttur. Nitekim, bu doğrultuda görüş belirten öğrenciler görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir: (i) ÖE 1: “insanın hayatını daha iyi yaşanabilir yapan ruhani bir kavram”; (ii) ÖK 4: “Bize bu dünyada kendimizi bulmamızı sağlıyor.”; (iii) ÖE 12: “Din Kültürü hem ahlak, hem de manevi bir

temizliktir.”; (iv) ÖK 17: “Din Kültürü her yönden insanı iyi olmaya sevk eden, öğretilmesi gereken bir kavram”.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Din Kültürü Kavramına Yönelik Düşünceleri: Kavramın Din Boyutuna İlişkin Görüşleri

Öğretmen adaylarına din kültürü kavramına yönelik düşüncelerinde dini kavram boyutu ile ilgili gözlemleri sorulmuştur. Öğretmen adaylarının soruya verdikleri cevapların “dinin tüm öğeleri”, “İslam dini”, “dini öğrenme”, “sevgi, saygı, hoşgörü dini”, “yaşam tarzı, semboller” ve “geniş bir kapsama sahip” olmak üzere altı alt temada toplandığı saptanmıştır.

Tablo 2. Kavramın Din Boyutu

Dinin tüm öğeleri (yasaklar, emirler, kurallar, ihtiyaçlar...)	24
İslam dini, Allah'ın dini (inanç)	16
Dini öğrenme	8
Sevgi, saygı, hoşgörü dini	5
Yaşam tarzı, semboller	5
Geniş bir kapsama sahip	4

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılan öğretmen adayları (24 katılımcı) din kültürü kavramını dinin tüm öğelerini kapsayan geniş bir kavram (yasaklar, emirler, kurallar ve ihtiyaçlar) olarak görmektedirler. 16 katılımcı ise din kültürü kavramını İslam dini ile eş değer görmüştür. Araştırmaya katılan 8 öğretmen adayı ise din kültürü kavramını dini öğrenme kavramı ile karıştırmaktadır. Öğretmen adaylarının görüşleri arasında: (i) ÖK25: “Dinimiz, sevgi, saygı ve hoşgörü üzerine kurulmuş ilahi bir dindir.”; (ii) ÖK34: “Din Kültürü, bireye öğretilmesi gereken din kurallarıdır.”; (iii) ÖE 37: “Din Kültürü, İslam dininin temel ilke ve prensiplerini anlatan bir kavramdır.”; (iv) ÖK46: “Din, Allah'a olan inanç ve ibadet sorumluluğudur.”

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Din Kültürü Kavramına Yönelik Düşünceleri: Kavramın Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Boyutuna İlişkin Görüşleri

Öğretmen adaylarına din kültürü kavramına yönelik soru sorulduğunda bu kavramı din kültürü ve ahlak bilgisi dersi ile ilişkilendirdikleri görülmüştür. Öğretmen adaylarının bu soruya verdikleri cevaplar incelendiğinde din kültürü kavramı değil de, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi kavramının ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Katılımcıların bu soruya, gerekli bir ders, İslam'la ilgili ve okullarda okutulur gibi cevaplar verdikleri görülmüştür.

Tablo 3. Kavramın DKAB (Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi) Dersi Boyutu

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (DKAB)	15
Gerekli bir ders, okullarda okutulan ders, İslam'la ilgili bir ders, örgün eğitimde din eğitimi, düzgün bir ders, camiilerde ki ve okullarda ki ders gibi	

Okullarda okutulan dersin adı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersidir. Halbuki çalışmada din kültürü kavramına cevap aranmıştır. Bu nedenle verilen bu cevaplar dikkate alınmamıştır. Değerler ve kültür aktarımı sadece belli bir dersin konusu olmamakla birlikte bir dersin işleyiş sürecinde yer alan farklı öğeler bütünüdür. Halbuki DKAB dersi bu anlamda gerek konuları gerekse amaçları açısından önemli imkânlar sunan ve dini ve ahlaki öğretileri konu alan bir derstir.

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının din kültürü kavramına yönelik kavram haritası oluştururken dikkate aldıkları hususlar

Öğretmen adaylarına din kültürü bilgilerine hakkında temeli nereden aldıkları ve kimlerden kaynaklandığına dair soru sorulmuştur. Bu soruya verdikleri cevapların “Aile”, “Okul Ortamı”,

“Kendi Araştırmalarım”, “Toplum-Çevre”, “Kur’an Kursu”, “Camii”, “İmam Hatip Lisesi”, “Sosyal Medya”, “Fitrat”, “Üniversite Hocaları” üzere olmak on alt temada toplandı tespit edilmiştir.

Tablo 4. Din Kültürü Bilgileri Hakkında Temel

Aile (anne, baba, akrabalar, aile büyükleri)	42
Okul Ortamı (DKAB Dersleri)	35
Kuran’ı Kerim okuyarak – Hadis (Kendi Araştırmalarım)	23
Toplum - Çevre	17
Kur’an Kursu	12
Camii	6
İmam Hatip Lisesi	4
Sosyal Medya	3
Fitrat	2
Akademisyenler	1

Tablo 4 verilerinden hareketle, öğretmen adaylarının (42 katılımcı) Din Kültürü ile ilgili temel bilgilerini ilk öncelikle ailelerinden aldıklarını söyleyebiliriz. Ardından katılımcıların büyük bir kısmının (35 katılımcı) Din Kültürü bilgilerinin temelini okul ortamından, dolayısıyla okullarda verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinden aldıkları görülmektedir. Öğretmen adaylarından 23 tanesi Din Kültürü bilgilerinin kendilerinin Kur’an-ı Kerim ve Hadis araştırmaları sonucunda oluştuğunu ifade etmişlerdir. Öğretmen adaylarından (17 katılımcı) Din Kültürü bilgilerinin temellerinin toplum ve çevreden etkilenecek şekilde şekillendiğini dile getirmişlerdir. Öğretmen adaylarından Kur’an Kurslarından Din Kültürü bilgilerinin temellerini alanların sayısı ise 12’dir. Bu doğrultuda öğretmen adaylarının görüşleri şu şekildedir: (i) ÖK47: “Eğitim her zaman olduğu gibi ilk olarak ailede başlar.”; (ii) ÖK48: “En başta anne ve babam, daha sonra yaz dönemlerindeki Kur’an Kursu hocaları ve ilkokuldaki DKAB Öğretmenlerimden.”; (iii) ÖK13: “Din kültürü hakkında en temel bilgiyi Kur’an’ı Kerim’den alabiliriz. Diğer dinler hakkında da bilgi vardır.”; (iv) ÖK20: “Bulduğumuz coğrafyada aldığımız duyular. Müslüman bir ülkedeyiz.”.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Din ile Etkileşim Durumlarına Yönelik Düşünceleri

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına Din ile Etkileşim Durumlarına Yönelik Düşünceleri ilgili görüşleri sorulmuştur. Öğretmen adaylarının soruya verdikleri cevapların “Emirlere ve yasaklara uyarak”, “Sorgulayarak, araştırarak, öğrenmeye istekli olarak”, “Dini Yaşamaya Çabam var”, “Dini İçselleştirme-İnanıyorum”, “Doğuştan beri var” ve “İnananlarla etkileşim (Cemaat)”, “Hayatımın her alanında”, “Dinamik hayat boyu devam eden bir süreç”, “Ülke Müslüman” üzere on alt temada toplandı saptanmıştır.

Tablo 5. Din İle Etkileşim Durumu

Din ile etkileşim durumu	f
Emirlere ve yasaklara uyarak (görev gibi)	22
Sorgulayarak, araştırarak, öğrenmeye istekli	19
Dini Yaşamaya Çabam var (Ahlak+ İbadet)	16
Dini İçselleştirme- İnanıyorum	11
Doğuştan beri var	8
İnananlarla etkileşim (Cemaat)--- sohbet--- selamlaşma--	7

Hayatımın her alanında	6
Dinamik hayat boyu devam eden bir süreç	3
Ülke Müslüman	2

Din ile etkileşim durumlarını gösteren tablo 5'e göre, öğretmen adaylarının (22 katılımcı) emirlere ve yasaklara uyarak din ile etkileşime geçtikleri görülmektedir. Din ile etkileşimi sorgulayarak, araştırarak ve öğrenmeye istekli olarak gerçekleştirenlerin sayısı 19'dur. Din ile etkileşimi dini yaşama çabası olarak kabul eden katılımcı sayısı ise 16'dır. Öğretmen adaylarından 11 tanesi ise dini içselleştirmeyi din ile etkileşime geçmek olarak kabul etmişlerdir. Ülkenin Müslüman olduğunu, dolayısıyla mecburen dini etkileşim olduğunu dile getiren 2 katılımcı bulunmaktadır. Öğretmen adaylarının bu konudaki görüşleri şöyledir: (i) ÖK5: "Din ile etkileşim daha ilk doğduğumuz anda başlar. Yeni doğan bebeğin kulağına ezan okunur."; (ii) ÖK10: "Din ile etkileşimim Allah'ın bana emrettiği ve yasakladığı davranışları yapmak ve yapmamakla ilgili."; (iii) ÖK16: "Din hayatımızdır. Hayatımızın her alanında İslam gereklidir."; (iv) ÖK30: "Beni bilen, dinleyen, gören birinin varlığını bilmek tatmin ediyor beni ve şükrediyorum."; (v) ÖE39: "Dini bir taassup içinde değilim, okumayı ve araştırmayı seviyorum. Eleştirel düşünmek gerek."

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Küreselleşme ve Dine Yönelik Düşünceleri

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına küreselleşme ve din ile ilgili görüşleri sorulmuştur. Öğretmen adaylarının bu soruya verdikleri cevaplar incelendiğinde "Din çirkin gösteriliyor", "Müslüman düşmanlığı", "Dine bakış açıları, yaklaşımlar", "Dine sahip çıkılmalı, din doğru tanıtılmalı", "Müslüman Nüfusunda artış var", "Dinin yanlış bir tanıtımı", "Dine inanan kişi sayısı azaldı" olmak üzere yedi alt temada toplandığı tespit edilmiştir.

Tablo 6. Küreselleşme ve Din

Küreselleşme ve Din	f
Din çirkin gösteriliyor, zarar görüyor, terör, vahşet, katliam...	17
Müslüman düşmanlığı, kin	11
Dine bakış açısı değişmiş, farklı yaklaşımlar çıktı (deizm, teizm)	11
Dine sahip çıkılmalı, din doğru tanıtılmalı	11
Müslüman Nüfusunda artış var	6
Dinin yanlış bir tanıtımı var, iletişim çağında	5
Dine inanan kişi sayısı azaldı	4

Tablo 6 verilerine göre, öğretmen adayları (17 Katılımcı) küreselleşme ile birlikte dine zarar verildiğine inanmaktadırlar. Ayrıca küreselleşme ile birlikte Müslüman düşmanlığının ve kinin arttığını dile getiren öğretmen aday sayısı 11'dir. Öğretmen adayları (11 Katılımcı) dine bakış açısının değişmiş olduğunu, yeni farklı yaklaşımların çıktığını ve dinin doğru anlatılması gerektiğini vurgulamışlardır. Müslüman nüfusunda bir artış olduğunu dile getiren öğretmen adayları (6 Katılımcı) da mevcuttur. Nitekim küreselleşme ile birlikte İslam dini dünyada hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Bu doğrultuda öğretmen adaylarının görüşleri şu şekildedir: (i) ÖK14: "İslam dini dünyada yaygın olan bir dindir."; (ii) ÖE12: "Küreselleşen dünyada İslamiyet yok edilmeye çalışılıyor."; (iii) ÖK30: "Güzel T.V yayınları, konferanslar ve sempozyumlarla dinimiz güzel bir şekilde tanıtılmalı."; (iv) ÖE38: "Küreselleşen dünyaya İslam ülkelerinin ayak uyduramadığını düşünüyorum. Özellikle Arap ülkeleri İslam dünyasına zarar veriyorlar."; (v) ÖE41: "Küreselleşen dünyada İslam dinine karşı İslamofobi düşüncesi hakimdir."; (vi) ÖK49: "Son dönemlerde İŞİD; Ortadoğu sorunları, iç savaşlar İslam'ı kötülüyor."

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sosyal bilgiler programında dine ve kültüre dair birçok kavram yer almaktadır. Öğretmen adaylarının dine ve dinin kültürüne yükledikleri kavramların oldukça çeşitli olduğu görülmektedir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının din kültürü kavramına yükledikleri anlamlar da oldukça önemlidir. Kültürün önemli bir unsuru olan dinin doğru öğretilmesi, kültür aktarımının eksiksiz gerçekleşmesini sağlar. Türkiye’de güncelliğini yitirmeyen ve en çok tartışılan meselelerden biri, din eğitimi ve öğretimidir. Bu nedenle sosyal bilgiler öğretmen adaylarının geçmişlerinde ya aileden, ya da okuldan kaynaklı bir din eğitimi serüveni mutlaka vardır. Birinci olarak Din Kültürü alanındaki kavramsal bilgileri öncelikle ailelerinden gelmektedir. Ailede edinilen bilgilerin doğruluğu yanlışlığı tartışma konusudur. Bu bilgilerin doğruluğunun tartışılması yanlış bilgilerin giderilmesi gelecek neslin doğru din bilgisi açısından ciddi manada önem arz etmektedir.

İkinci olarak da, 1982 Anayasasının 24. maddesi ile “din ve ahlâk öğretimi”nin ilköğretim ve liselerde “zorunlu” ders haline getirilmiş olması, öğretmen adaylarının ailelerinden sonra din ile ilgili söylemleri okullarda aldıkları görülmektedir. Bu uygulama 1982-83 öğretim yılından itibaren başlatılmış ve günümüze kadar devam etmektedir. Bu noktada yanlış olduğu tespit edilen kavramların öğretmen adaylarına yeniden kazandırılması gerekmektedir. Aksi takdirde bilen konumundaki öğretmen, öğrencilerine yanlış bilgiler öğretirken yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilir. Ayrıca derslerinde dinin kültüründen ne derece beslendiklerini ortaya koymak var olan dini bilgilerinin yeterliliği konusunda da bilgi verecektir.

Genel manada çeşitli kavramların öğreticisi olacak olan öğretmen adaylarının din kültürü kavramını kavram yanlışlarına yol açmayacak şekilde öğrenmesi, hem adayların gerçekleştirecekleri sonraki öğrenmelerin doğru olmasını sağlayacak hem de bu kavramın mesleğe atandıklarında öğrencilere öğretecekleri ilgili kavramlardaki yanlışların önlenmesi bakımından da yararlı olacaktır. Nitekim sosyal bilgiler programında dine dair söylemler ve kavramlar çokça geçmektedir. Sosyal Bilgiler ve Din Kültürü programları disiplinler arası etkileşimin yoğun olduğu alanlardır. Nitekim araştırmanın verilerinden öğretmen adaylarının din kültürü hakkında yeterli derecede bilgi sahibi oldukları görülmektedir. Fakat bu bilgilerin kaynakları bu konuda yetersiz kalabilmektedir. Var olan dine dair kavramların aileden doğru gelmediği varsayılırsa hem ailelerin hem de öğrencilerin eğitilmesi gerekebilir.

Bu tarz bir çalışmanın daha önce yapılmamasından dolayı alana katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu çalışma disiplinler arası bir çalışma olduğu için aynı anda 2 alana etkileşimli bir katkı sağlayabilir. Bu nedenle bu çalışmanın daha detaylı çalışmaları da beraberinde getirmesi beklenmektedir. Öğretmen adaylarının ilerde öğrenci yetiştirecekleri için din hakkındaki düşünceleri oldukça önemlidir. Din Kültürü her dönemde popüler bir kavram olmakla birlikte çok yanlış bilinebilmektedir. Yanlış bilginin ortadan kaldırılması için gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Gerekirse Sınıf Öğretmenliği programı içerisinde yer alan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin sosyal bilgiler eğitim programına da yerleştirilmesi faydalı olabilir.

Sosyal bilgiler öğretmen adayları din kültürü kavramını dinin tüm öğelerini kapsayan geniş bir kavram olarak görmektedirler. Bu geniş kavram içerisinde yasaklar, emirler, kurallar, ihtiyaçlar gibi dini öğeler bulunmaktadır. Türkiye’nin ise 2005-2006 eğitim-öğretim döneminde geçiş yaptığı yapılandırmacı eğitim programı ile insan hakları, çok kültürlülük, çeşitlilik (dil, din, yaş, cinsel tercihler, etnik köken), kültürel duyarlılık, hızla kendini yenileyen teknolojik gelişmeler gibi faktörler gündeme gelmiştir (MEB, 2005). Bu nedenle din kültürü kavramı çok kültürlülük ve kültürel duyarlılık kavramlarının içerisine oturtulabilecek bir kavram olarak görülse de, din ile kültür birbirini tamamlayan ama birbirinden bağımsız iki farklı kavramdır.

Din Kültürü ve din kavramları çok fazla soyut kavram içeriğine sahiptirler. Bu nedenle sosyal bilgiler öğretmen adaylarının din kültürünü farklı tanımlamaları kaçınılmazdır. Çünkü her bir öğretmen adayının Din Kültürü algısı farklıdır. İşin içinde dinin kültürü de eklenince algılar iyice farklılaşmaktadır. Öncelikle sosyal bilgiler öğretmen adayları din kültürü kavramına ruhani bir anlam yüklemişlerdir.

Öğretmen adayları din kültürü kavramını din kültürü ve ahlak bilgisi dersi kavramı ile eşdeğer görmüşlerdir. Bu yanlışın ortadan kaldırılması gerekmektedir. İslam Dini ve Din Kültürü kavramları birbirine karışmış durumdadır. Oysa bu kavramların analiz edilerek öğretilmesi yanlışların giderilmesi noktasında faydalı olacaktır. Katılımcıların din kültürü kavramına gerekli bir ders, İslam'la ilgili ve okullarda okutulur gibi cevaplar vererek aslında sorulan kavramı din kültürü dersi ile tamamen karıştırdıkları görülmektedir. İlköğretim okullarında okutulan zorunlu derslerden biri olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersi, din öğretiminin en önemli ve en yaygın aracı olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle bu dersin adı ile dersin kendisinin ayrı kavramlar olduğu temel eğitimde öğrencilere kazandırılmalıdır.

Öğretmen adaylarının birçoğunun Din Kültürü ile ilgili temel bilgilerini ilk öncelikle ailelerinden aldıkları söylenebilir. Ardından katılımcıların büyük bir kısmı Din Kültürü bilgilerinin temelini okul ortamından, dolayısıyla okullarda verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinden aldıkları görülmektedir. Öğretmen adaylarında var olan temel kavram yanlışlarını değiştirebilmek için öncelikle aileden başlanılmalı, gerekirse aileler bilgilendirilmeli ardından da okullarda okutulan derslerde program değişikliğine gidilmelidir. Kültür; ortak güdülerin, değerlerin, inançların, kimliklerin ve toplum üyelerinin ortak deneyimleri sonucunda oluşan önemli olayların nesiller boyunca aktarılmasıdır (House, Hanges, Javidan, Dorfman, ve Gupta, 2004). Bu nedenle kültürle birlikte aktarılan din ise nesilden nesile doğru bir şekilde aktarılmaya muhtaç bir olgudur. Nitekim ailelerde var olan yanlış bilgiler düzeltilmeden öğrencilerin hatalarının giderilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Ardından bir kısım öğretmen adayının kendi okumalarından yola çıkarak dini kültürünü temellendirdikleri görülmektedir. Din ile etkileşime sorgulayarak, araştırarak ve öğrenmeye istekli olarak geçen gençlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Böyle devam edildiği takdirde dini bilgileri içselleştiren, hayat tarzı haline getiren gençlerin sayısının artacağı umulmaktadır. Ayrıca aile, eğitim, din gibi topluma şekil veren kurumlar, değerlerin benimsenmesinde, yaygınlaştırılmasında, yaşatılmasında yani bir sonraki kuşağa aktarılmasında önemli roller üstlenirler (Özensel, 2007). Bu nedenle ailelerin dinle ilgili kavramlar konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Din ile etkileşim durumlarında, öğretmen adaylarının emirlere ve yasaklara uyarak din ile etkileşime geçtikleri görülmektedir. Bu noktada öğretmen adayları hassastır. Yetişmekte olan gençleri geleceğimizin mimarları olarak görmek istersek; onlara çağın gerektirdiği doğru dini bilgi ve becerileri vermek gerekmektedir. Ayrıca din öğretiminin ihtiyaçtan öte ahlaki bir zorunluluk olduğunu da kabul edilmelidir. Değerlerin değişime açık olduğu görüşlerine karşı bazı değerlerin evrensel olduğunu, hangi çağda olursa olsun, her kültürde birtakım değerlerin var olduğu görüşü de ileri sürenler (Yazıcı, 2014) olduğu için, özellikle din ve de kültür öğretiminde evrensel ve çoğulcu bir yaklaşım gerekebilir.

Sosyal Bilgiler eğitimi ve din eğitimi birbirine konuları itibariyle girebilen kavramlara sahip iki ana bilim dalıdır. Bu nedenle etkili bir sosyal bilgiler eğitimi için sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kavram yanlışlarını ortaya çıkarmak gereklidir. Öğretmen adayları küreselleşme ile birlikte dine zarar verildiğine inanmaktadırlar. Bu nedenle bilgiye erişimin açık ve hızlı olduğu bu dönemde, din konusunda daha hassas davranılmalı, yanlışlar sosyal medya ortamlarından kaldırılmalıdır. Günümüzde dine bakış açısının değişmiş olduğunu, yeni farklı yaklaşımların ortaya çıktığını ve dinin doğru anlatılması gerektiğini vurgulamışlardır. Deizm, Ateizm gibi yeni farklı akımların hızla yayıldığı bir ortamda öğretmen adaylarının İslam dininin doğru tanıtıma ihtiyacı olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim dini doğru anlamaya ve yaşamaya çalışan öğretmen adayları, İslam dininin dünyadaki görünümünden son derecede rahatsızdırlar.

Hem eğitim fakültelerinde hem de İlahiyat fakültelerinde dinin daha doğru bir anlatımına ihtiyaç vardır. Çünkü insan ve toplum ilişkileri içinde yer alan en önemli gerçeklerden birisi de din gerçeğidir. İnsanların bireysel ve toplumsal faaliyetlerinde de, dini inançların etkisini ve izlerini görmek mümkündür. İnançın sosyal yaşayış ve kültür üzerinde etkisi olduğu gibi, toplum kültürünün de o toplumu oluşturan fertler üzerinde önemli etkisi vardır (Krech ve Crutchfield, 2007). Kültür ve

din toplumları kaynaştıran öğeler arasında olduğu için, iki kavramın öğretiminde hassas olmak ve din ile kültürü özleştirmeden dini din, kültürü kültür olarak kabul etmemek gerekmektedir (Güven, 2012).

Öneriler

Sosyal bilgiler ve din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminde ortak olan kavramlar ortaya çıkartılıp birlikte kavramsal bir çalışma yapılabilir. Yoksa bu durum bir kargaşaya neden olmakta ve kavramlar birbiri ile karışabilmektedir.

Ayrıca bu araştırma ile, eğitim fakültesi mezunları ile İlahiyat fakültelerinden mezun olup öğretmenlik niteliğine sahip olmak isteyen adayların din kültürü kavramına yönelik algılarına bakıp, karşılaştırılma yapılabileceği ve buna yönelik fikirlerinin alınabileceği nitel araştırmalarla geliştirilebilir.

Sosyal Bilgiler öğretim programındaki kültür, İslam tarihi ve dinle ilgili konular, konunun durumuna göre farklı öğretim teknikleriyle, görsel-işitsel materyaller kullanılarak multidisipliner bir şekilde işlenebilir.

KAYNAKÇA

- Akturan, U. ve Esen, A. (2008). *Fenomenoloji* içinde (ss. 83-98). (Ed.: T. Baş ve Akturan, U.). Nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Başer, S. (2011). *Mehmet Eröz Armağanı* içinde (s. 141-153). (Ed: M. Aksoy ve O. Yorulmaz). Kültürün güncellenmesi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Erden, M. (1998). *Sosyal Bilgiler Öğretimi*. İstanbul: Alkım Kitabevi.
- Gümüştekin, N. (2007). "Kültür" kavramı ve Osmanlı'dan günümüze kültürel yapının incelenmesi. 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. Bildiriler Kitabı. s. 117-127
- Güven, M. (2012). Kültürün Bir Unsuru Olarak Din. *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 933-948.
- Hancock, B. (1998). *An introduction to qualitative research*. Leicester on Yell: Trent Focus Group
- House, R. J., Hanges, P.J., Javidan, M., Dorfman, P.W., & Gupta, V. (2004). *Culture, leadership and organizations: The GLOBE study of 62 societies*. Sage Publications Inc.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi* (22. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaymakcan, R. ve Meydan, H. (2011). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi* 9(21), 29-55
- Krech, D. & Crutchfield, S.R. (2007) Sosyal Psikoloji. Çeviren: Erol Güngör., Ötüken Neşriyat, İstanbul, s 266
- Kuş, E. (2003). *Nitel araştırma teknikleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- MEB (2005). İlköğretim Fen ve Teknoloji Dersi (4-5.Sınıflar) Öğretim Programı. Ankara: MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. Temel eğitim programı: 1. Türkçe eğitimi 2. Din kültürü ve ahlak bilgisi. Ankara.
- MEB (2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar). Ankara: MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Miles, M. B., & Huberman, M. A. (1994). *An expanded sourcebook qualitative data analysis*. London: Sage.
- Özensel, E. (2007). Lisesi kız ve erkek öğrencilerin değer yargıları ve Türk toplumunun temel toplumsal kurumlarına bakış açıları. R. Kaymakcan vd. (Ed.), Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, İstanbul: Dem Yayınlar, s 743.
- Yazıcı, M. (2014). Değerler ve toplumsal yapıda sosyal değerlerin yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 209-223.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 91-106, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 19.11.2018 **Kabul Tarihi:** 15.01.2019

ALTINCI SINIF FEN BİLİMLERİ DERSİ HÜCRE KONUSUNUN ÖĞRETİMİNDE İSTASYON TEKNİĞİ UYGULAMASININ ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARISINA, KALICILIĞINA VE TUTUMLARINA ETKİSİ*

The Effect of the Application of Station Technique in Teaching the 6th Grade Science Lesson Cell Topic on the Academic Achievement of Students, Permanence and Attitudes

Mehmet KOCA**

İsmail TÜRKÖĞLU***

ÖZ

Bu çalışma; Altıncı sınıf fen bilimleri dersi hücre konusunun öğretiminde istasyon tekniği uygulanmasının öğrencilerin akademik başarısına, bilgi kalıcılığına ve fen bilimleri dersine karşı tutumlarına etkisini araştırmayı amaçlamıştır. Araştırma; 2017- 2018 eğitim- öğretim yılının birinci döneminde Malatya ilinin Battalgazi ilçesinde bulunan Cevat Çobanlı Ortaokulunda öğrenim gören 6. Sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma, deney ve kontrol grubu olmak üzere iki şubede yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu; kontrol grubunda 22 ve deney grubunda 24 olmak üzere toplam 46 öğrenci oluşturmuştur. Uygulama süresince, kontrol grubunda dersler Fen Bilimleri dersi öğretim programının öngördüğü etkinlikler yapılarak işlenirken, deney grubunda ise istasyon tekniği kullanılarak işlenmiştir. Deney grubu öğrencileri özdeş 5 gruba ayrılmıştır. Uygulama, önceden hazırlanan 6 farklı öğrenme istasyonunda, haftada 4 ders saati olmak üzere 3 hafta boyunca toplam 12 ders saati içerisinde yürütülmüştür. Araştırmada deneysel modellerden öntest- sontest eşitlenmemiş kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; hücre konusu öğretiminde istasyon tekniği uygulanmasının öğrencilerin akademik başarısını artırdığı, kalıcı öğrenmeyi sağladığı ve Fen Bilimleri dersine karşı olumlu tutum geliştirdiği belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: İstasyon Tekniği, Akademik Başarı, Hücre, Fen Bilimleri Öğretimi, Tutum.

ABSTRACT

This research aims to search the effect of the application of station technique in teaching the 6th grade Science lesson cell topic on the academic achievement of students, knowledge permanence, and their attitudes towards Science lessons. The research was conducted with the 6th grade students who are studying at Cevat Çobanlı Secondary School in Battalgazi, Malatya, in the first term of 2017-2018 education year. The research was carried out in two groups, the experimental group and the control group. The study group of the research consists of 46 students in total, 22 students for control group and 24 students for experimental group. During the application, the Science lesson was studied with the control group students through the activities provided by the curriculum while it was studied with the students in the experimental group by using the station technique. The students in the experimental group were divided into 5 identical groups. The application which was carried out in 6 different prearranged learning stations was conducted in 12 lesson hours (4 lessons per week) for 3 weeks. As a result of the research, it has been determined that the application of the station technique in the Science lesson improved the academic success of the students, enabled them to learn permanently and they developed a positive attitude towards the Science lessons.

Keywords: The Station Technique, Academic Achievement, Cell, Teaching Science, Attitude.

* Bu makale yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Bu çalışma başka bir yerde yayınlanmamıştır.

** Malatya Cevat Çobanlı Ortaokulu öğretmeni, mehkoca44@gmail.com

*** Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi ELAZIĞ isturkoglu@firat.edu.tr

1.GİRİŞ

İş birliğine dayalı öğrenmenin temelinde iş birliğini ve iletişim yer alır. Farklı düşüncelere saygı gösterilmesine, farklılıkların zenginlik olarak algılanmasına, görüşlerin rahat ve özgür biçimde paylaşılmasına ve sonuçta yeni fikirlerin oluşmasına zemin hazırlar (MEB, 2017, s.3). Öğrenciler sadece kendi öğrenmelerinden değil, gruplarındaki her üyenin öğrenmesinden de sorumludur bu yüzden işbirlikli öğrenme etkinliklerinin planlanması uygulanması ve değerlendirilmesi öğrenciler arasında karşılıklı olumlu bağımlılık geliştirecek şekilde tasarlanır (Köseoğlu ve Tümay, 2015, s.70). Bu öğrenme modeli kapsamında birçok teknik geliştirilmiştir. Öğrenci takımları başarı bölümleri, takım destekli bireyselleştirme, takım-oyun-turnuva, birleştirilmiş iş birlikli okuma ve kompozisyon, ayrılıp- birleşme (jigsaw) tekniği, karşılıklı sorgulama, istasyon tekniği bunlardan bazılarıdır (Senemoğlu, 2007, s. 501). Eğitim sürekli kendini yenileyip geliştiren dinamik bir süreç olarak günümüzde etkin bir şekilde işlemesi geleneksel anlayıştan uzaklaşıp bireylerin ön plana çıktığı aktif öğrenmeyi sağlayan yöntem ve tekniklerle oluşmaktadır. Bu çerçevede kullanılan önemli bir teknikte istasyon tekniğidir. Bu teknikle öğrenciler öğrenme sürecine aktif olarak katılır, etkili ve kalıcı öğrenme gerçekleştirir (Ekemen, Atik ve Erkoç, 2017, s. 321)

Batdı ve Semerci (2012)'ye göre, eğitim sistemindeki dinamik süreç, hızlı gelişim ve yenilenmeler, öğretim sürecinde de çağdaş, güncel teknik ve yaklaşımların uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede istasyon tekniğinin etkili bir şekilde uygulanmasıyla öğrencilere birçok beceri ve davranış kazandırabilmektedir. Bu tekniğin kullanılması eğitim ortamında öğrenci kazanımlarının nitelikli olmasını sağlayabilmektedir. İstasyon tekniği üst düzey davranışların kazandırılmasında etkili olduğu kadar, duyuşsal alanla ilgili birlikte çalışma, başkasının yarım bıraktığı bir işi devam ettirme, bilgi, beceri ve duyguyu paylaşmada ön plana çıkmaktadır (Alacapınar ve Füsün, 2009, s. 137). Fox (2004), aslında öğrenme istasyonlarının temelinin öğrenme merkezlerine dayanmakta olduğunu belirtmektedir. Öğrenme merkezlerini McClay (1996), sınıf içerisinde bireysel veya grup halinde bir konuyu anlamak ve keşfetmek ya da bir beceriyi edinmek için oluşturulmuş alanlar olarak tanımlamaktadır. Milner ve Milner (2004), öğrenme merkezleriyle benzer anlamlar içeren öğrenme istasyonlarının öğrencileri işbirlikli öğrenmeye yönlendirdiğini, öğrencilerin sosyalleşmelerine katkı sağladığını ve öğrendiklerinin yansıtıcı sorgulamasını yapmalarına imkân tanıdığını ifade etmektedir (Akt. Maden ve Durukan, 2010, s. 300). Burden (1982), ise öğrenme merkezlerini öğrencilerin birçok aktivitede görev aldığı fiziksel alan olarak ifade etmekte ve bu merkezlerin öğrencilere farklı etkinlikler sunarak ilgi ve başarılarını ilerlettiğini belirtmektedir (Burden, 1982, s.3). İstasyon tekniği; öğrencilerin öğretmen rehberliğinde gruplar halinde uygulama yaptığı, kendi yeteneklerinin farkına varıp öğrenme sorumluluğunu aldığı, araştırma ve keşfetme fırsatlarının verildiği, zengin öğrenme deneyimleriyle bilginin yapılandırıldığı, farklı etkinliklerin uygulandığı, öğrendiklerini pekiştirdiği ve değerlendirdiği, birbirlerinin öğrenmelerine yardımcı olduğu modern bir öğretim tekniği olarak tanımlar (Benek ve Kocakaya, 2012, s. 9). Aykaç (2006) ise istasyon tekniğini, öğrencilerin belirli bir konuyu çeşitli açılardan kolektif şekilde ele alarak üzerinde derinlemesine düşüncelerini, çeşitli becerilerini kullanmalarını ve belirli bir soruna ortak bir çözüm bulmalarına katkı sağladığını ve bu tekniğin süreç temelli öğretimin gerçekleşmesinde özellikle etkin olduğunu belirtmektedir (Aykaç 2006, s. 233).

İstasyon tekniği sınıfın tamamının öğrenme sürecindeki her aşamaya katkı sağlaması yoluyla bir önceki grubun çalışmalarını ileri taşıyan öğrenci merkezli bir tekniktir (Gözütok, 2007, s. 256). Başka bir ifadeyle istasyon tekniği öğrencinin seçilen konular çerçevesinde çalıştığı ve duruma göre konuların parçaya ayrıldığı ve sonra tekrar bir araya getirildiği bir ders işleme şeklidir (Demirörs, 2007, s. 7). Sınıfın tamamı her aşamada (her istasyonda) çalışarak bir önceki grubun çalışmalarına katkı sağlayarak bir basamak ileri götürmeyi, yarım kalan işi tamamlamayı öğreten bir tekniktir. Benek (2012), istasyon tekniğini işbirlikçi, çoklu zekâ ve yapılandırmacı öğrenme kuramlarını temel alarak öğrencilerin, kendi öğrenmelerini gerçekleştirmelerine, öğrenme sürecinde etkin olmalarına, istasyon merkezlerinde işbirlikçi gruplar halinde çalışmalarına ve bu

merkezlerde öğrencilerin tüm zekâ alanlarına hitap edecek farklı birçok etkinlik yapmalarına imkân tanıyan çağdaş öğrenme yaklaşımı olarak tanımlar (Benek, 2012, s. 8).

1.1. İstasyon Tekniğinin Tarihsel Gelişimi

Demirörs (2007), günümüzdeki istasyon tekniğinin temelini, Helen Pankhurst'un 1920'de Dalton planında yer alan, kendi öğrenmesinden sorumlu olan öğrencilerin doğrudan iş talimatlarıyla bransa özgü soruların serbestçe işlenmesini teşvik eden ve geniş çaplı çalışma sonuçlarının kendi kendine kontrolünü sağlayan branş odaları donatmasına dayandırır (Demirörs, 2007, s. 14). Dalton planına göre öğrencilerin ilgi ve yetenekleri birbirinden farklı olduğu için öğrencilere tek tip ders anlatmak yanlış olur. Öğrencilerin her biri farklı özelliklerde bireyler olduğundan, onlara verilecek eğitimin de çeşitli ve zengin olması gerektiği düşüncesine inanır. Bu planda öğrenme ortamları her ders ya da branş için ayrı ayrı düzenlenir ve düzenlenen ortamlara o dersle ilgili kitap, dergi, araç-gereç ve diğer malzemeler bırakılarak her öğrencinin kendi hızına göre belirli bir süre içerisinde (9-10 ay) öğrenmelerini gerçekleştirmesine fırsat verilir. Öğretici tarafından, günlük yapılan çalışmalar kayıt altına alınır. Bu çalışmalar hem bireysel hem de grupla gerçekleştirilebilir (Benek, 2012, s. 10).

Demir (2008)'e göre, öğrenme istasyonları; 1900'lü yıllarda Montessori ile başlayan, Dewey'in eğitim felsefesiyle şekillenerek, Vygotsky ve Piaget'nin yapılandırmacılık görüşlerinden etkilenecek 1960'larda ve 1970'lerde uygulanmıştır. Günümüzde ise yapılandırmacı eğitim kuramının çizgisinde, Gardner'in Çoklu Zekâ Kuramıyla desteklenerek, sınıflarda farklılaştırılmış öğretim tekniği olarak uygulanabilmektedir (Demir, 2008, s. 26). Porter (2004) ise öğrenme istasyonlarının özünde; Piaget'in bireylerin kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu alarak bilgiyi yeniden yapılandırması gerektiği anlayışına ve Dewey'in öncüsü olduğu bireyin anlamlı yaşantılar ve deneyimler yoluyla kendi ilgi, ihtiyaç ve ön bilgileri doğrultusunda bütün duyu organlarını aktif olarak kullanabilmesine imkan tanıyan ilerlemeci eğitim felsefesi anlayışını benimsediğini belirtmektedir (Porter, 2004, s.27).

Avrupa da çok eskiden beri kullanılan bu teknik ülkemizdeki eğitim programına ise yakın zamanda girmiştir. İstasyon tekniği sınıfın tamamının öğrenme sürecindeki her aşamaya katkı sağlaması yoluyla bir önceki grubun çalışmalarını ileri taşıyan öğrenciyi merkeze alan grupla yapılan bir tekniktir (Gözütok, 2007, s.256). İstasyon tekniği, öğrencilerin belirli bir konuyu çeşitli açılardan kolektif şekilde ele alarak üzerinde derinlemesine düşünmelerini, çeşitli becerilerini kullanmalarını ve belirli bir soruna ortak bir çözüm üretmelerini gerçekleştirir. Bu teknik, süreç temelli öğretimin gerçekleşmesinde özellikle katkı sağlar (Aykaç, 2006, s. 233). Okulun temel kaynağı olan öğrencilere ise, istasyon tekniği; işbirliği, yaratıcılık, sosyalleşme, katılımdan keyif alma, yeteneklerin farkına varma, kurallara uyma ve iletişim becerisi geliştirme gibi önemli katkılar sağlamaktadır. İstasyon tekniğinde, işbirliği ve yeni etkileşimlerle birlikte öğrenciler birbirine yeni özellikler katar ve birikimlerini, deneyimlerini paylaşarak öğrenme sorumluluğunu üstlenir (Kryza, Stephens ve Duncan, 2007, s.10; Üstündağ, 2011, s. 105).

Benek (2012) göre günümüzdeki istasyon tekniğini, C. W. Washburn'un, Chicago'da uyguladığı eğitim sistemi ile ilişkilendirmektedir. C. W. Washburn'un Winnetka Planı adını verdiği eğitim sistemi, öğrencilerin tamamının tek amaç uğruna toplandığı katı sınıflar sistemini kabullenmiş okul anlayışına karşı gelerek öğretimin, öğrencinin kişisel yapısına bağlı olarak, ilgi ve yetenekleri dikkate alınarak esnekleştirilmesi gerektiğini inanır. Bu eğitim anlayışında, her öğrenci grup çalışmalarına katılarak çalışmalarını ileri taşır. Öğrenci, kendi yeteneğine ve hızına bağlı olarak verilen etkinlikleri sırasıyla tamamlar. Verilen etkinliği zamanında tamamlayan öğrenci, bir diğer kademeye geçer. Günümüzde kullanılan istasyon tekniği buna paralellik gösterir (Washburne, 1920, 1922; akt. Benek, 2012, s. 11).

1.2. İstasyon Tekniğinin Aşamaları

İstasyon tekniği her konuda ve her büyüklükte sınıfta rahatlıkla uygulanabilen bir tekniktir ancak, öğrencilerin çalışabilmesi için uygun alanların hazırlanması ve bu alanlarda dersin

hedeflerine yönelik etkinliklerin tasarlanması, tekniğin uygulanması açısından yeterli olmayacaktır. İstasyon tekniğinde hazırlık yapmak uzun süren ve yaratıcılık gerektiren önemli bir aşamadır (Güneş, 2009, s. 9). İstasyon tekniğinin uygulama sürecinin tamamı, bir eğitim programına benzetilecek olursa, istasyon tekniğinin aşamaları hedef, içerik, planlama, eğitim durumları ve değerlendirme başlıkları altında analiz edilebilir (Avcı, 2015, s. 32).

1.3. İstasyonlarda Hedeflerin Belirlenmesi

İstasyon tekniği ile ders işleyebilmek için öğrencilerin belirli bir düzeyde olması gereklidir. Ayrıca bu düzeydeki hedefler öğrencilerde en az uygulama seviyesinde belirlenmelidir (Alacapınar ve Fusun, 2009, s.138; Sönmez 2015 s. 253). İstasyon tekniğine uygun olarak oluşturulacak istasyon merkezinin hazırlık çalışmalarının başlangıcı hedefi belirlemektir. Her istasyonun mutlaka bir hedefi olmalıdır ve istasyon merkezindeki bütün çalışmalar bu hedefleri kapsayacak şekilde tasarlanmalıdır. Bu hedefler bir kavram öğrenimi olabileceği gibi problem çözme becerisi geliştirmek, bir yetenek geliştirmek, bir konu üzerinde derinlemesine araştırma yapmak gibi birçok konuyu içerebilir. Her istasyon merkezinin bir ya da birden fazla hedefi olabilir. Aynı zamanda bir hedef için birkaç istasyon merkezi de oluşturulabilir (Benek, 2012, s.13).

1.4. Etkinliğe Karar Verilmesi ve Hazırlanması

İstasyondaki etkinlikler, öğretmenin sadece rehberlik edeceği şekilde tasarlanmalıdır. Öğrenciler ise istasyonlarda kendi öğrenmesinden sorumludur (Kryza vd., 2007, s. 8). İstasyon tekniği uygulamadan önce, teknik öğrencilere anlaşılır biçimde açıklanmalıdır. Öğrenciler istasyonlarda çalışmaya başlamadan önce o istasyonda ne yapacakları, araç ve gereçleri nasıl kullanacakları öğrencilere açıklanmalıdır. Tekniği uygulamadan önce bir istasyon üzerinden teknik açıklanabilir ve daha sonra sınıftaki öğrenci sayısına ve öğrencilerin öğrenme seviyelerine göre istasyon sayısı belirlenebilir. Teknik, öğrencilerin tam olarak ne yapacaklarını anladıkları zaman uygulanmaya başlanmalıdır (Sears, 2007, s. 138).

1.5. Ders Planlarının Hazırlanması

Öğrencilerin ilgisinin nasıl çekileceği, derse geçişin nasıl yapılacağına bu aşamada karar verilir. Etkinliklerin ne kadar süreceği ayrıntılı olarak planlanmalıdır. Ders planı hazırlanırken öğrencilere verilecek yönergeler açık şekilde ifade edilmelidir. Yönergeler öğrenciler tarafından kolayca anlaşılabilir ve öğretmenin açıklama yapmasını gerektirmeyecek şekilde ifade edilmelidir (Dosch, 1988, s. 9).

1.6. İstasyon Tekniği Uygulanması

İstasyon tekniği uygulanmadan önce bu teknik anlaşılır bir şekilde öğrencilere açıklanmalı ve istasyonlarda kullanacakları araç gereçler öğrencilere önceden tanıtılmalıdır (Sears, 2007, s. 138). Örnek bir istasyon üzerinden teknik açıklanabilir ve daha sonra sınıftaki öğrenci sayısına ve öğrencilerin öğrenme seviyelerine göre istasyon sayısı belirlenebilir. İstasyon tekniği öğrencilerin tam olarak ne yapacaklarını anladıkları zaman uygulanmalıdır. İstasyon tekniği ile öğretim yapılabilmesi için öğrencilerin en az uygulama seviyesinde olması gereklidir. Ayrıca bu düzeydeki hedefler en az uygulama seviyesinde öğrencide saptanmalıdır (Avcı, 2015, s. 37; Sönmez, 2015, s. 253). Sınıftaki öğrenci sayısı ve çalışma yapılacak öğrenme merkezlerine göre istasyon sayısı belirlenir. Örneğin; bilgi istasyonu, deney istasyonu, slogan yazma istasyonu, resim çizme istasyonu, afiş hazırlama istasyonu vb. gibi. Çalışılacak istasyon belirlerken bazen öğrenci bazen de öğretmen karar verebilir. Her istasyondan sorumlu olacak istasyon şefleri belirlenir. Tekniğin uygulanması sırasında bir karışıklığın olmaması için istasyonlarda çalışan öğrencilerin görevlendirmesi yapılmalıdır (Breyfogle vd., 1976; Dosch, 1988, s. 9). Tüm gruplar sırasıyla her istasyona giderek yapılan işe önceki grubun bıraktığı yerden devam eder. Gruplar her istasyonda önceden belirlen süre kadar durur ve öğretmenin komutuyla (düdük çalma, el çırpma...) istasyonu terk edip diğer istasyona geçer. Öğretmen uygulama sırasında istasyonların her biriyle ilgilenmeli ve öğrencilerin sorularına cevap vermelidir (Schmidt ve Harriman, 1998, s. 5; Kryza vd., 2007).

1.7. İstasyon Çalışmalarının Değerlendirilmesi

İstasyonlarda yapılan her çalışma kaydedilmelidir. Oluşturulan ürünler, sorulara verilen cevaplar ve tamamlanan görevler öğretmene ve öğrencilere geri bildirim vermesi eksiklerin görülmesi açısından önemlidir. İstasyonlarda oluşturulan öğrenme ürünleri öğrencilerin birbirlerini değerlendirmeleri ve öğretmenin düzeltmeleri ile yeniden gözden geçirilebilir (Gregory ve Hammerman, 2008, s.11; Schmidt ve Harriman, 1998, s.5). Öğrenciler, öz değerlendirme formları, başarı testleri, görüş anketleri ve günlükler yardımıyla öğrendiklerini gösterebilmelidir. Ayrıca istasyonlardaki etkinlikler için çalışma kâğıtları oluşturulabilir ve her öğrencinin bu çalışma kâğıtlarını doldurmaları istenebilir (Kryza vd., 2007, s.9; Korsacılar, 2014, s.32).

1.8. Öğrenme İstasyonların Çeşitleri

İstasyonlar öğrencilerin aynı zaman diliminde çeşitli öğrenme etkinliklerini yapabilecekleri merkezlerdir. İstasyonlar sınıf içinde ve sınıf dışında bir veya birden fazla oluşturulmuş alanlardır (Gregory ve Hammerman, 2008). Öğrenme çarkı modeli kapsamında zorunlu ya da seçimli istasyonlar tasarlanabilir. İstasyon merkezlerinin çeşitleri: standart istasyon, sabit istasyon (çalışma köşeleri), dış istasyon, lokomotif (ara-tampon) istasyon, kontrol ve servis istasyonu, değişken öğrenme istasyonu, seçme istasyon (görev istasyonu, çift çember), mantıksal-sistemik öğrenme istasyonu, paralel istasyonlar olarak belirtilmiştir (Demirörs, 2007, s. 18; Ocak, 2014, s. 303; Arslan, 2017, s. 59).

Bu çalışmanın amacı, 6. sınıf fen bilimleri dersi hücre konusunun öğretiminde istasyon tekniğinin; öğrencilerin akademik başarısına, bilgilerinin kalıcılığına ve fen bilimleri dersine karşı tutumlarına etkisini belirlemektir. Araştırmada aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır.

1. Ortaokul 6. sınıf Fen Bilimleri dersi hücre konusu öğretiminde istasyon tekniği uygulanan deney grubu öğrencilerin başarı testinden aldıkları öntest –sontest puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

2. Ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersi hücre konusu öğretiminde diğer yöntem ve tekniklerin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin başarı testinden aldıkları öntest – sontest puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

3. Ortaokul 6. sınıf Fen Bilimleri dersi hücre konusu öğretiminde istasyon tekniği uygulanan deney grubu öğrencileri ile diğer yöntem ve tekniklerin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin başarı testinden aldıkları sontest puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

4. Ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersi hücre konusu öğretiminde istasyon tekniği uygulanan deney grubu öğrencileri ile diğer yöntem ve tekniklerin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin başarı testinden aldıkları kalıcılık puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

5. Ortaokul 6. sınıf Fen Bilimleri dersi hücre konusu öğretiminde istasyon tekniği uygulanan deney grubu öğrencilerin fen bilimleri dersi tutum ölçeğinden aldıkları ön tutum– son tutum puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

6. Ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersi hücre konusu öğretiminde diğer yöntem ve tekniklerin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin ölçekten aldıkları ön tutum– son tutum puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

7. Ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersi hücre konusu öğretiminde istasyon tekniği uygulanan deney grubu öğrencileri ile diğer yöntem ve tekniklerin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin ölçekten aldıkları son tutum puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1 Araştırma modeli

Araştırmada deneysel modellerinden öntest- sontest eşitlenmemiş kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Okullarda önceden oluşturulmuş sınıflardan birinin deney bir diğerinin kontrol grubu olmasına rastgele karar verilmesine yarı deneysel desen denir. Eşitlenmemiş kontrol gruplu yarı deneysel desenlerde grupların katılımcıları yansız atama yoluyla seçilmeleri için özel bir çaba

harcanmaya gerek yoktur. Grupların olabildiğince benzer nitelikte olmasına dikkat edilir ve grupların hangisinin kontrol hangisinin deney grubu olacağına yansız atama yoluyla karar verilir (Karasar, 2014, s.97)

2.2. Çalışma Grubu

Çalışmanın araştırma modeli yarı deneysel araştırma olduğu için evren-örneklem seçimine gidilmemiş ve çalışma grubu belirlenmiştir. Sönmez (2005)'e göre deneysel araştırmalarda evren ve örneklem seçimi yerine çalışma grubu alınması tercih edilmelidir. Araştırmanın çalışma grubunu Malatya ili Battalgazi ilçesinin Cevat Çobanlı Ortaokulunda 2017 – 2018 eğitim öğretim yılında öğrenim gören 6. Sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Okulda 6. Sınıf öğrencilerinin bulunduğu 4 şubeden 6- A şubesi kontrol grubu, 6- D şubesi deney grubu olmak üzere seçkisiz atama ile belirlenmiştir. Çalışma grupların hangisinin deney, hangisinin kontrol grubu olacağı da yansız bir seçimle belirlenir (Karasar, 2014, s.97). Araştırma; İstasyon tekniğinin uygulandığı deney grubunda 24, resmi programda belirtilen yöntem ve tekniklerin uygulandığı kontrol grubunda 22 olmak üzere toplam 46 öğrenci ile yürütülmüştür. Araştırma süresince deney ve kontrol grubunda aynı öğretmen dersleri işlemiştir.

Araştırmada uygulamaya geçilmeden önce seçkisiz örnekleme yöntemi ile belirlenen deney ve kontrol gruplarının birbirine denkliklerini belirlemek için araştırmacı tarafından hazırlanan başarı testi öntest olarak gruplara uygulanmıştır. Her iki grup arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için başarı testinden aldıkları öntest puanlarına parametrik testlerden bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi uygulanmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada öğrencilerin başarı durumlarını belirlemek için araştırmacı tarafından başarı testi geliştirilmiştir. Başarı testinin kapsam geçerliliği için uzman görüşüne başvurulmuş, önceden hücre konusunu gören 6. sınıf öğrencileri üzerinde pilot uygulama yapılmış, geçerlik ve güvenilirlik hesaplamaları yapılmıştır. Öğrencilerin Fen Bilimleri dersine yönelik tutumlarını belirlemek için Akpınar vd. (2011) tarafından geliştirilen “Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği” uygulanmıştır. Geliştirilen ölçek, Likert tipi beşli dereceleme sistemine göre oluşturulmuş ve olumlu tutum ifadeleri için “tamamen katılıyorum” (5 puan), “katılıyorum” (4 puan), “kararsızım” (3 puan), “katılmıyorum” (2 puan) ve “kesinlikle katılmıyorum” (1 puan) seçenekleriyle puanlanırken, olumsuz tutum ifadeleri için tam tersi puanlama yapılmıştır. Akpınar vd. (2011) geliştirilen ölçeğin yapı geçerliliğini ve alt boyutlarının belirlenmesi ile güvenilirlik düzeylerinin tespit edilmesi için 400 ilköğretim öğrencisine uygulanmış ve açımlayıcı faktör analizi (AFA), doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Ölçeğin faktör analizinden önce, verilerin faktör analizine uygunluğunu belirlemek için Kaiser - Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Sphericity testi yapılmıştır. KMO testi sonucu .93 olarak hesaplanmıştır. Örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu görülmüştür.

Elde edilen faktör analizi (AFA) sonuçlarına göre ölçek 4 faktör ve 21 maddeden oluşmaktadır ve bu faktörlerin açıkladığı varyans oranı % 56.67'dir. Bu faktörlerin güvenilirliklerini belirlemek amacıyla hesaplanan Cronbach alpha iç tutarlılık katsayıları birinci faktör için .85, ikinci faktör için .80, üçüncü faktör için .71, dördüncü faktör için .78 olarak belirlenmiştir. Ölçekte birinci faktörde 8, ikinci faktörde 7, üçüncü ve dördüncü faktörde ise 3'er madde bulunmaktadır. Ölçeğin tümüne ilişkin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı ise .89 olarak hesaplanmıştır. Faktörlerde bulunan maddeler dikkate alınarak alt faktörlerin adları; birinci faktör “fen bilimleri dersinden hoşlanma”, ikinci faktör “fen bilimleri dersine yönelik kaygı”, üçüncü faktör “fen bilimleri dersine yönelik ilgi” ve dördüncü faktör “fen bilimleri deneylerinden hoşlanma” olarak belirlenmiştir. Elde edilen doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçlarına göre ki-kare (χ^2) değeri 419.29 (sd=183, $p<0.001$), (χ^2 /sd)=2.29, iyilik uyum indeksi (GFI) .91, yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) .057, düzenlenmiş iyilik uyum indeksi (AGFI) .88, karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) .97, normlaştırılmış uyum indeksi (NFI) .95, ortalama hataların karekökü (RMR) .095 olarak

hesaplanmıştır. (χ^2 /sd)=2.29 Ki-kare istatistiğine bakıldığında model ile veri arasında uyum sağlandığı belirlenmiştir. Elde edilen veriler genel olarak incelendiğinde, dört faktörlü modelin verilerle mükemmel uyumlu olduğu söylenebilir (Akpınar vd., 2011, s. 267 – 277).

2.4. Verilerin çözümü

Araştırma verileri SPSS 21 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde iki ortalama arasındaki farkın istatistiksel anlamlılığını test etmek için kullanılan bağımsız gruplar için t-Test uygulanmıştır. Araştırmada parametrik testlerden bağımsız gruplar t – testi kullanabilmek için ön şart olarak normal dağılım ve varyans eşleşliği şartı aranmıştır (Akbulut, 2010, s. 173). Ön şartlar doğrultusunda ölçek ve başarı testi analizlerinde bağımlı (ilişkili) gruplar t testi ile bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi uygulanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Araştırmanın Başarı Testine Yönelik Bulgular ve Yorum

Tablo 1’de grupların başarı testinden aldıkları öntest puanlarına ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları görülmektedir.

Tablo 1. Grupların başarı testinden aldıkları öntest puanlarına ilişkin bağımsız gruplar t- testi sonuçları

Grup	n	\bar{X}	Ss	Sd	Levene Testi		t	p
					F	p		
Kontrol	22	8.045	2.277	44	.031	.861	-.054	.957
Deney	24	8.083	2.465					

Tablo 1’e göre, deney ve kontrol grubunun başarı testinden aldıkları öntest puanlarına ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları göre kontrol grubu öğrencilerinin öntest puan ortalamaları (\bar{X} =8.045) ile deney grubu öğrencilerinin öntest puan ortalamaları (\bar{X} =8.083) arasında, anlamlı bir fark bulunamamıştır [$t(44)$ = -.054, p =.957, $p>.05$]. Grupların puanlarının birbirine yakın olduğu söylenebilir. Araştırmada uygulamaya geçilmeden önce deney ve kontrol gruplarının Fen Bilimleri dersine karşı tutumlarını belirlemek için Akpınar vd. (2011) tarafından geliştirilen fen bilimleri dersi tutum ölçeği, ön tutum olarak gruplara uygulanmıştır. Her iki grup arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için tutum ölçeğinden aldıkları ön tutum puanlarına parametrik testlerden bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi uygulanmıştır. Tablo 2’de grupların fen bilimleri dersi tutum ölçeğinden aldıkları ön tutum puanlarına ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 2. Grupların tutum ölçeğinden aldıkları öntutum puanlarına ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları

Grup	n	\bar{X}	Ss	Sd	Levene Testi		t	p
					F	p		
Kontrol	22	76.409	11.574	44	.085	.771	-1.168	.249
Deney	24	80.250	10.734					

Tablo 2’ye göre, deney ve kontrol grubunun fen bilimleri dersi tutum ölçeğinden aldıkları ön tutum puanlarına ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçlarına göre kontrol grubu öğrencilerinin ön tutum puan ortalamaları (\bar{X} =76.409) ile deney grubu öğrencilerinin ön tutum puan ortalamaları (\bar{X} =80.250) arasında, anlamlı bir fark bulunamamıştır [$t(44)$ = -1.168, p =.249, $p>.05$]. Grupların puanlarının birbirine yakın olduğu söylenebilir.

3. 1. 1. Deney grubu öğrencilerin başarı testinden aldıkları öntest- son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına yönelik yapılan t-Testi sonucunda birinci alt probleme ait bulgular ve yorumlar

Deney grubu öğrencilerin başarı testinden aldıkları öntest- son test puanların karşılaştırılması için yapılan bağımlı gruplar t- testi sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Deney grubunun öntest- son test puanlarına ilişkin bağımlı t- test sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	Sd	t	p
Ön test	24	8.083	2.465	23	-8.462	.000
Son test	24	15.875	4.954			

Tablo 3’e göre, deney grubu öğrencilerinin öntest puan ortalamaları (\bar{X} =8.083) ve son test puan ortalamaları (\bar{X} =15.875) arasında, son test lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur [t(23)= -8.462, p=.000, p<.05]. Bu bulgulara göre istasyon tekniğinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin başarı düzeyinin arttığı söylenebilir.

3. 1. 2. Kontrol grubu öğrencilerin başarı testinden aldıkları öntest- son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına yönelik yapılan t-Testi sonucunda ikinci alt probleme ait bulgular ve yorumlar

Kontrol grubu öğrencilerin başarı testinden aldıkları ön test- son test puanların karşılaştırılması için yapılan bağımlı gruplar t testi sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Kontrol grubunun ön test- son test puanlarına ilişkin bağımlı t- test sonuçları

Grup	n	\bar{X}	Ss	Sd	t	p
Ön test	22	8.045	2.277	21	-4.682	.000
Son test	22	11.909	3.517			

Tablo 4’e göre, kontrol grubu öğrencilerinin öntest puan ortalamaları (\bar{X} =8.045) ve son test puan ortalamaları (\bar{X} =11.909) arasında, son test lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur [t(21)= -4.682, p=.000, p<.05]. Bu bulgulara göre resmi programda belirtilen yöntem ve tekniklerin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin başarı düzeyinin arttığı söylenebilir.

3. 1. 3. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin başarı testinden aldıkları öntest- son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına yönelik yapılan t-Testi sonucunda üçüncü alt probleme ait bulgular ve yorumlar

Deney ve kontrol grubu öğrencilerin başarı testinden aldıkları son test puanların karşılaştırılması için yapılan bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi sonuçları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Deney ve kontrol gruplarının son test puanlarına ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	Sd	Levene Testi		t	p
					F	p		
Kontrol	22	11.909	3.517	44	2.890	.096	-3.104	.003
Deney	24	15.875	4.954					

Tablo 5’e göre, kontrol grubu öğrencilerinin son test puan ortalamaları (\bar{X} =11.909) ile deney grubu öğrencilerinin son test puan ortalamaları (\bar{X} =15.875) arasında, deney grubu son test puan ortalamaları lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur [t(44)= -3.104, p=.003, p<.05]. Bu bulgulara göre istasyon tekniği; uygulandığı deney grubu öğrencilerinin başarı düzeyinin arttığı ve fen bilimleri öğretiminde daha etkili olduğu söylenebilir.

3. 1. 4. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin başarı testinden aldıkları kalıcılık puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına yönelik yapılan t-Testi sonucunda dördüncü alt probleme ait bulgular ve yorumlar

Deney ve kontrol grubu öğrencilerin başarı testinden aldıkları kalıcılık puanların karşılaştırılması için yapılan bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Deney ve kontrol gruplarının kalıcılık puanlarına ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları

Grup	n	\bar{X}	Ss	Sd	Levene Testi		t	p
					F	p		
Kontrol	22	12.272	3.507	44	7.783	.080	-3.717	.001
Deney	24	17.208	5.241					

Tablo 6’ya göre, kontrol grubu öğrencilerinin kalıcılık puan ortalamaları (\bar{X} =12.272) ile deney grubu öğrencilerinin kalıcılık puan ortalamaları (\bar{X} =17.208) arasında, deney grubu kalıcılık puan ortalamaları lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur [$t(44)$ = -3.717, p =.001, p <.05]. Bu bulgulara göre fen bilimleri öğretiminde istasyon tekniği uygulandığında deney grubu öğrencilerinin kalıcı öğrenmesine daha etkili olduğu söylenebilir. Araştırmanın başarı testine ilişkin bulgular ve yorumlar genel olarak değerlendirildiğinde, istasyon tekniği uygulanarak yapılan öğretimin, diğer yöntem ve tekniklerin uygulanmasıyla yapılan öğretime göre, öğrencilerin akademik başarısını daha fazla artırdığı ve kalıcı öğrenmede daha etkili olduğu söylenebilir.

3. 2. Araştırmanın Tutum Ölçeğine Yönelik Bulgular ve Yorum

3. 2. 1. Deney grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersi tutum ölçeğinden aldıkları ön tutum- son tutum puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına yönelik yapılan t-Testi sonucunda birinci alt probleme ait bulgular ve yorumlar

Deney grubu öğrencilerin ölçekten aldıkları ön tutum- son tutum puanlarının karşılaştırılması için yapılan bağımlı (ilişkili) gruplar t testi sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Deney grubunun öntutum- sontutum puanlarına ilişkin bağımlı t- test sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	Sd	t	p
Ön tutum	24	80.250	10.734	23	-3.634	.001
Son tutum	24	87.500	8.551			

Tablo 7’ye göre, deney grubu öğrencilerinin ön tutum puan ortalamaları (\bar{X} =80.250) ve son tutum puan ortalamaları (\bar{X} =87.500) arasında, son tutum lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur [$t(23)$ = -3.634, p =.001, p <.05]. Bu bulgulara göre istasyon tekniğinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin, fen bilimleri dersine yönelik tutumlarında olumlu bir etkisinin olduğu söylenebilir.

3. 2. 2. Kontrol grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersi tutum ölçeğinden aldıkları ön tutum- son tutum puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına yönelik yapılan t-Testi sonucunda ikinci alt probleme ait bulgular ve yorumlar

Kontrol grubu öğrencilerin ölçekten aldıkları ön tutum- son tutum puanlarının karşılaştırılması için yapılan bağımlı (ilişkili) gruplar t testi sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Kontrol grubunun öntutum- sontutum puanlarına ilişkin bağımlı t- test sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	Sd	t	p
Ön tutum	22	76.409	11.574	21	-1.614	.121
Son tutum	22	80.045	13.189			

Tablo 8’e göre, kontrol grubu öğrencilerinin ön tutum puan ortalamaları (\bar{X} =76.409) ve son tutum puan ortalamaları (\bar{X} =80.045) arasında, son tutum lehine anlamlı bir farklılık bulunmamıştır [$t(21)$ = -1.614, p =.121, p >.05]. Bu bulgulara göre istasyon tekniği dışındaki

yöntem ve tekniklerin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik tutumlarında değişim olmadığı söylenebilir.

3. 2. 3. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersi tutum ölçeğinden aldıkları son tutum puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına yönelik yapılan t-Testi sonucunda üçüncü alt probleme ait bulgular ve yorumlar

Deney ve kontrol grubu öğrencilerin ölçekten aldıkları son tutum puanlarının karşılaştırılması için yapılan bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Deney ve kontrol gruplarının son tutum puanlarına ilişkin t-Testi sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	Sd	Levene Testi		t	p
					F	p		
Kontrol	22	80.045	13.189	44	3.187	.081	-7.454	.027
Deney	24	87.500	8.551					

Tablo 9’a göre, kontrol grubu öğrencilerinin son tutum puan ortalamaları (\bar{X} =80.045) ile deney grubu öğrencilerinin son tutum puan ortalamaları (\bar{X} =87.500) arasında, deney grubu son tutum puan ortalamaları lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur [$t(44)= -7.454$, $p=.027$, $p<.05$]. Bu bulgulara göre, istasyon tekniğinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik tutumlarında, diğer yöntem ve tekniklerin uygulandığı kontrol grubuna göre etkisinin daha yüksek olduğu ve olumlu tutum gösterdikleri söylenebilir.

3. 3. Tutum Ölçeğinin Alt Faktörlerine Yönelik Bulgular ve Yorumlar

3. 3. 1. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersi tutum ölçeğinin fen bilimleri dersinden hoşlanma alt faktöründen aldıkları son tutum puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına yönelik yapılan t-Testi sonucuna ait bulgular ve yorumlar

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersinden hoşlanma alt faktöründen aldıkları son tutum puanlarının karşılaştırılması için yapılan bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 1. Deney ve kontrol gruplarının birinci alt faktörden aldıkları son tutum puanlarına ilişkin t testi sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	Sd	Levene Testi		t	p
					F	p		
Kontrol	22	30.636	5.678	44	1.764	.191	-1.135	.262
Deney	24	32.375	4.698					

Tablo 10’a göre, kontrol grubu öğrencilerinin birinci alt faktöre ait son tutum puan ortalamaları (\bar{X} =30.636) ile deney grubu öğrencilerinin birinci alt faktöre ait son tutum puan ortalamaları (\bar{X} =32.375) arasında, deney grubunun birinci alt faktör son tutum puan ortalamaları lehine anlamlı bir farklılık bulunamamıştır [$t(44)= -1.135$, $p=.262$, $p>.05$]. Bu bulgulara göre, istasyon tekniğinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin Fen Bilimleri dersinden hoşlanmalarına yönelik olumlu bir değişimin olmadığı söylenebilir.

3.3.2. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersi tutum ölçeğinin fen bilimleri dersine yönelik kaygı alt faktöründen aldıkları son tutum puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına yönelik yapılan t-Testi sonucuna ait bulgular ve yorumlar

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik kaygı alt faktöründen aldıkları son tutum puanlarının karşılaştırılması için yapılan bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi sonuçları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 2. Deney ve kontrol gruplarının ikinci alt faktörden aldıkları son tutum puanlarına ilişkin t testi sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	Sd	Levene Testi		t	p
					F	p		
Kontrol	22	25.955	6.586	44	5.826	.081	-1.905	.063
Deney	24	28.958	3.873					

Tablo 11'e göre, kontrol grubu öğrencilerinin ikinci alt faktöre ait son tutum puan ortalamaları (\bar{X} =25.955) ile deney grubu öğrencilerinin ikinci alt faktöre ait son tutum puan ortalamaları (\bar{X} =28.958) arasında, deney grubunun ikinci alt faktör son tutum puan ortalamaları lehine anlamlı bir farklılık bulunamamıştır [$t(44)$ = -1.905, p = .063, $p>.05$]. Bu bulgulara göre, istasyon tekniğinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin Fen Bilimleri dersine yönelik kaygı düzeyinde olumlu bir değişim olmadığı söylenebilir.

3.3.3. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersi tutum ölçeğinin fen bilimleri dersine yönelik ilgi alt faktöründen aldıkları son tutum puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına yönelik yapılan t-Testi sonucuna ait bulgular ve yorumlar

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik ilgi alt faktöründen aldıkları son tutum puanlarının karşılaştırılması için yapılan bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi sonuçları Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Deney ve kontrol gruplarının üçüncü alt faktörden aldıkları son tutum puanlarına ilişkin t testi sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	Sd	Levene Testi		t	p
					F	p		
Kontrol	22	10.909	2.706	44	1.895	.176	-2.714	.009
Deney	24	12.750	1.847					

Tablo 12'ye göre, kontrol grubu öğrencilerinin üçüncü alt faktör son tutum puan ortalamaları (\bar{X} =10.909) ile deney grubu öğrencilerinin üçüncü alt faktör son tutum puan ortalamaları (\bar{X} =12.750) arasında, deney grubunun üçüncü alt faktör son tutum puan ortalamaları lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur [$t(44)$ = -2.714, p = .009, $p<.05$]. Bu bulgulara göre istasyon tekniğinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin Fen Bilimleri dersine yönelik ilgileri, diğer yöntem ve tekniklerin uygulandığı kontrol grubuna göre daha yüksek olduğu ve ilgi düzeylerinin arttığı söylenebilir.

3.3.4. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersi tutum ölçeğinin fen bilimleri deneylerinden hoşlanma alt faktöründen aldıkları son tutum puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına yönelik yapılan t-Testi sonucuna ait bulgular ve yorumlar

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik ilgi alt faktöründen aldıkları son tutum puanlarının karşılaştırılması için yapılan bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi sonuçları Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. Deney ve kontrol grupların dördüncü alt faktör son tutum puanlarına ilişkin t testi sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	Sd	Levene Testi		t	p
					F	p		
Kontrol	22	12.727	1.956	44	.110	.742	-1.197	.238
Deney	24	13.375	1.715					

Tablo 13'e göre, kontrol grubu öğrencilerinin dördüncü alt faktör son tutum puan ortalamaları (\bar{X} =12.727) ile deney grubu öğrencilerinin dördüncü alt faktör son tutum puan ortalamaları (\bar{X} =13.375) arasında, deney grubunun dördüncü alt faktör son tutum puan ortalamaları lehine anlamlı bir farklılık bulunamamıştır [$t(44)$ = -1.197, p =.238, $p>.05$]. Bu bulgulara göre, istasyon tekniğinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinde, fen bilimleri deneylerinden hoşlanmalarına yönelik olumlu bir değişimin olmadığı söylenebilir.

Araştırmanın tutum ölçeğine ilişkin bulgular ve yorumlar genel olarak değerlendirildiğinde istasyon tekniği ile öğretim yapılan deney grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersine karşı ilgilerini ve olumlu tutumlarını arttırdığı, diğer yöntem ve tekniklerin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin ise fen bilimleri dersine karşı tutumlarında bir değişim olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmada, hücre konusunun öğretiminde istasyon tekniği ile resmi programda belirtilen yöntem ve tekniklerin uygulamasının karşılaştırılması yapılmıştır. Bu bağlamda hücre konusunun öğretiminde istasyon tekniği uygulamasının öğrencilerin akademik başarısı, bilgi kalıcılığı ve fen bilimleri dersine yönelik tutumlarına etkisi incelenmiştir.

Hücre konusunun öğretiminde deney grubuna yönelik istasyon tekniği uygulaması ile kontrol grubuna yönelik diğer yöntem ve tekniklerin uygulamasının öğrenci başarılarını olumlu etkilediği, ancak deney ve kontrol grubunda yapılan uygulamalar arasında istasyon tekniği uygulaması lehine anlamlı bir farklılığın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda istasyon tekniği ile yapılan hücre konusu öğretiminin öğrenci başarılarını arttırdığı ve diğer yöntem ve tekniklere göre daha etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Alanyazın incelemesi yapıldığında ulaşılan bu sonucu destekler çalışmalar bulunmaktadır (Alacapınar, 2009; Albayrak, 2016; Arslan 2017; Avcı, 2015; Batdı ve Semerci, 2012; Benek, 2012; Benek ve Kocakaya, 2012; Bulunuz, 2006; Demir, 2008; Demirörs, 2007; Eilks, 2002; Erdağı, 2014; Fraling, 1982; Furutani, 2007; Güneş, 2009; Hall ve Zentall, 2000; Howatson, 1971; Korsacılar ve Çalışkan, 2015; Lebak, 2005; Maden ve Durukan, 2010; Mergen, 2011; Morgil vd., 2002; Norman ve Toddonio, 1990; Porter, 2004; Roberts, 1999; Strauber, 1981; Sunday, 1979; Tofte, 1982; Tseng, 2008). Bu çalışmalar arasında, fen bilimlerine yönelik Roberts (1999) tarafından yapılan çalışmaya göre, farklı duyulara hitap eden öğrenme istasyonlarının; Morgil, Yılmaz ve Yörük (2002) tarafından yapılan çalışmaya göre, öğrenme çarkı modelinin; Albayrak (2016) ise, istasyon tekniğinin öğrencilerin akademik başarılarını arttırdığı sonuçlarına ulaşımlardır. Güneş (2009) tarafından yapılan çalışmaya göre, istasyon tekniği ile yapılan öğretiminin erişim puanlarını arttırdığı ve anlamlı bir farklılaşma olduğu sonucuna varılmıştır. Benek (2012) tarafından yapılan çalışmada, istasyonlarda öğrenme tekniğinin deney grubundaki öğrencilerin kontrol gruplarındaki öğrencilere oranla başarılarını daha çok arttırdığı belirlenmiştir. Erdağı (2014) tarafından yapılan çalışmada, deney grubunun akademik başarısında önemli bir artış olduğu ve kontrol grubuyla aralarındaki farkın çok azaldığı belirlenmiştir.

İstasyon tekniği uygulamasının öğrenci başarılarının arttırması ve anlamlı düzeyde olumlu etkilemesinin nedenleri arasında; öğrencilerin kendi öğrenme sorumluluğunu üstlenmeleri ve etkili çalışma yollarını keşfetmelerinin yattığı ifade edilmektedir (Kryza vd., 2007). Bu çalışmada da benzer bulgular ortaya çıkmıştır. Erdağı (2014), öğrenci kendi ilgi, ihtiyaç ve güdülenmeleri doğrultusunda kendi öğrenme hızında ve oranında öğrenebildiğini ifade etmiştir. Eilks (2002), istasyon tekniğinin öğrencilere bireyselleştirilmiş ve farklılaştırılmış eğitim ortamı sunması ve derslere etkin katılımını desteklemesi, Demir (2008) işbirlikli grup çalışmalarında birbirlerinden yeni bilgiler öğrendiklerini, konuşup tartıştıklarını, Ocak (2014), istasyonlarda karmaşık olan içeriğin basitleştirilerek öğrenciye sunulmasını akademik başarının artmasına katkı sağladığını belirtmiştir. Bu çalışmaların sonuçları hem alan yazını hem de yapılan bu çalışmayı desteklemektedir.

Bu araştırmada, hücre konusunun öğretiminde deney grubuna yönelik istasyon tekniği uygulaması ile kontrol grubuna yönelik diğer yöntem ve tekniklerin uygulamasının kalıcılık puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılığın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda istasyon tekniği ile yapılan hücre konusu öğretiminin bilgiyi kalıcı hale getirdiği diğer yöntem ve tekniklere göre bilginin unutulmasını zorlaştırdığı ve zihinde tutmayı kolaylaştırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Alan yazın taraması yapıldığında ulaşılan bu sonuçları destekleyen çalışmalar bulunmaktadır (Arslan, 2017; Avcı, 2015; Batdı ve Semerci, 2012; Benek, 2012; Morgil ve diğerleri, 2002; Demir, 2008; Demirörs, 2007; Erdağı, 2014; Güneş, 2009; Maden ve Durukan, 2010; Mergen, 2011; Korsacılar ve Çalışkan, 2015; Tseng, 2008). Demirörs (2007) tarafından istasyon tekniğinin kalıcı öğrenmeye etkisini belirlemeye yönelik yapılan çalışmada, fizik dersinde öğrencilerin istasyonlarda öğrendikleri bilgilerin daha kalıcı olacağına inandıkları ve istasyon çalışmalarının devamını istedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Güneş (2009), fen bilimleri dersinde yapılan uygulamanın öğrencilerin bilginin kalıcılığını olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. Batdı ve Semerci (2012) bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitiminde öğrencilerin bilgiyi yeniden yapılandığı, Benek (2012) fen bilimleri dersinde istasyon tekniğinin öğrencilerin kalıcı öğrenmesini sağladığını belirtmişlerdir. Avcı (2015) İngilizce ve Arslan (2017) Türkçe dersleriyle ilgili yaptığı çalışmalarda öğrencilerin kalıcılık puanlarının arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmaların sonuçları benzerlik göstermektedir.

Bu çalışmada istasyon tekniği uygulamasının kalıcı öğrenmede etkili olduğu ve derse ilişkin bilgilerin unutulmasını zorlaştırdığı bulgularına ulaşılmıştır. Benek (2012) tarafından yapılan çalışmada, istasyon tekniğinin tüm zekâ alanlarına hitap edecek şekilde tasarlandığı için öğrencilerin farklı zekâ alanlarını geliştirmeye katkı sağladığı belirlenmiştir. Maden ve Durukan (2010) tarafından yapılan çalışmada, istasyonlarda her öğrencinin kendine uygun öğrenme yolunu bulabildiği belirlenmiştir. Schunk (2004) tarafından yapılan çalışmada, öğrencilerin aktif bir şekilde kendi bilgilerini yapılandırmalarına imkân tanıdığı ve kalıcı öğrenme sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Hücre konusunun öğretiminde deney grubunda uygulanan istasyon tekniği, öğrencilerin fen bilimleri dersine yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilerken kontrol grubunda uygulanan diğer yöntem ve teknikler, öğrencilerin fen bilimleri dersine yönelik tutumlarında herhangi bir değişim oluşturmamıştır. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin fen bilimleri dersine yönelik tutum düzeyleri arasında, deney grubu lehine anlamlı bir farklılığın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Deney ve kontrol grubu öğrencilerine uygulanan tutum ölçeğinin alt faktörlerinden fen bilimleri dersinden hoşlanma, fen bilimleri dersine yönelik kaygı ve fen bilimleri deneylerinden hoşlanma puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı, fakat fen bilimleri dersine yönelik ilgi puanları arasında ise deney grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda istasyon tekniği uygulanmasının öğrencilerin fen bilimleri dersine yönelik tutumlarında olumlu etki sağladığı ve derse karşı tutumlarını, ilgilerini olumlu yönde arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Alanyazın taraması yapıldığında ulaşılan bu sonuçları destekleyen çalışmaların bulunduğu tespit edilmiştir (Arslan 2017; Demirörs, 2007; Erdağı, 2014; Furutani, 2007; Maden ve Durukan 2010; Roberts, 1999; Tofte, 1982; Tseng, 2008) istasyon tekniği uygulamasının öğrencilerin derse karşı tutumlarını etkileyip etkilemediğinin incelendiği bu çalışmalarda; Tofte (1982) Jeoloji dersine ilişkin öğrenci tutumlarının incelendiği çalışmada, deney grubundaki öğrencilerin derse ilişkin tutumlarının kontrol grubundaki öğrencilere göre olumlu yönde ve anlamlı olduğu bulunmuştur. Roberts (1999), istasyon tekniğinin öğrencilerin fen bilimleri dersine yönelik tutumlarını geliştirdiğini ifade etmiştir. Tseng (2008) tarafından yapılan çalışmada istasyon tekniği ile yapılan öğretimin öğrencilerin İngilizce dersinde; Morgil vd. (2002) ile Erdağı (2014) tarafından yapılan çalışmada ise, öğrencilerin fen bilimleri dersine yönelik ilgilerini arttırdığını bulmuşlardır. Demirörs (2007) tarafından yapılan çalışmada, fizik dersinde öğrencilerin istasyonlarda çalışmaya yönelik olumlu tutum geliştirdikleri belirlenmiştir. Maden ve Durukan (2010) ile Arslan (2017) tarafından yapılan çalışmada, öğrencilerin istasyonlarda çalışmaktan çok keyif aldıkları, Türkçe dersine yönelik tutumları üzerinde, diğer yöntemlere göre daha etkili olduğu ve tutum puanlarını arttırdığını göstermiştir. Çalışmaların sonuçları benzerlik göstermektedir.

Bu çalışmada, istasyon tekniği uygulamasının öğrencilerin fen bilimleri dersine ilişkin olumlu tutum geliştirdikleri ve ilgi düzeylerini yükselttiği sonucuna ulaşılmıştır. Arslan (2017) tarafından yapılan çalışmada, öğrencilerin monotonlaşmış ders öğretiminden ve pasif kalmaktan

sıkıldıklarını bu yüzden derse karşı ilgilerinin azaldığını, fakat istasyon tekniğiyle gerçekleştirilen öğretimin öğrenciyi etkin kılması açısından daha eğlenceli geçtiği belirlenmiştir. İstasyonlardaki çeşitlilik ve farklılık öğrencilerin ilgisini ve dikkatini çekmiştir. Morgil, Yılmaz ve Yavuz (2002) ve Erdağı (2014) tarafından yapılan çalışmada, öğrencilerin, yeteneklerine göre düzenlenmiş bir öğrenme ortamında çalışmaktan mutluluk duydukları, öğrenme ortamının sıradanlıktan kurtulduğu ve konuları sıkılmadan öğrendikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin istasyonlarda çalışmaktan keyif alması, derslerini daha çok sevmesi, derse katılma konusunda motive olması ve güdülenmeyi arttırması gibi nedenlerin istasyon tekniği ile yapılan öğretimin öğrencilerin derse karşı olumlu tutum geliştirmelerinde etkili olduğu ifade edilmektedir (Alacapınar, 2009; Demirörs, 2007; Eilks, 2002; Furutani, 2007; Porter, 2004; Tseng, 2008). İstasyon tekniğiyle yapılan öğretimin öğrencinin dikkatini çekmesi, derslerin öğretimini farklı kılması, öğrenciye özgürlük tanınması ve istasyonlarda sınıfın seviyesine göre hazırlanan çeşitli etkinliklerin bulunması öğrencinin derse karşı ilgisini arttırmıştır. Öğrencilerin istasyonlarda gerçekleştirilen uygulamalar süresince yeteneklerinin farkına varmaları, bir işi başarabileceklerine inanmaları ve sonucunda ortaya bir ürün koymaları derse karşı olumlu tutum geliştirmelerini sağlamıştır. Çalışmaların sonuçları benzerlik göstermektedir.

Araştırmanın bulgularına göre bazı öneriler aşağıda belirtilmiştir: Fen Bilimleri dersinin farklı konularında da istasyon tekniği ile öğretim yapılabilir. Fen Bilimleri öğretiminde istasyon tekniği kullanılması öğrencilerin derse karşı olumlu tutum geliştirmelerini artırdığı için derslerde kullanımı yaygınlaştırılabilir. Diğer çalışmalarda istasyon tekniğinin motivasyon, kaygı, sosyal beceriler ve benzeri farklı değişkenlere göre etkisi araştırılabilir.

5. KAYNAKLAR

- Akbulut, Y. (2010). *Sosyal bilimlerde spss uygulamaları* (1. Baskı). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık
- Akpınar, E., Feyzioğlu, E. Y., Tatar, N. ve Ergin, Ö. (2011). Fen ve teknoloji dersine yönelik tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Milli Eğitim Dergisi*, 40 (189), 267-278.
- Alacapınar, G. ve Füsün, G. (2009). İstasyon tekniği ile ders işlemeye yönelik öğrenci görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 137- 146.
- Albayrak, H. (2017). *Astronomi konularında istasyon tekniğinin öğrencilerin akademik başarısına ve astronomiye karşı tutumuna etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erzincan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzincan.
- Avcı, H. (2015). *İngilizce öğretiminde istasyon tekniğini kullanımının akademik başarıya, tutumlara ve kalıcılığa etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Aykaç, N. (2006). Öğrenme öğretme sürecinde öğretim teknolojileri, yöntem ve teknikleri. N. Aykaç ve H. Aydın (Ed.). *Öğretme öğrenme sürecinde planlama uygulama* içinde (s.173- 242). Ankara: Naturel Yayınları
- Arslan, A. (2017). *Türkçe öğretiminde istasyon tekniği kullanımının öğrencilerde akademik başarıya, tutuma ve kalıcılığa etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Batdı, V. ve Semerci, Ç. (2012). Derslerde istasyon tekniği uygulamasının yansıtıcı sorgulaması/ Reflective inquiry of the station teaching method in lessons. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 190-203.
- Benek, İ. (2012). *İstasyonlarda öğrenme tekniğinin ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin fen ve teknoloji dersindeki başarılarına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Benek, İ. ve Kocakaya, S. (2012). İstasyonlarda öğrenme tekniğine yönelik öğrenci görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 8-18.
- Breyfogle, E., Nelson, S., Pitts, C., & Santich, P. (1976). *Creating a learning environment: a learning center handbook*. California: Goodyesr Publishing Company.

- Bulunuz, N. (2006). *Understanding of earth and space science concepts: Strategies for concept building in elementary teacher preparation* (Unpublished doctoral dissertation). Georgia State University, Georgia.
- Burden, P. R. (1982). *Learning centers in the middle school classroom. Paper presented at the Annual Meeting of the national middle school association*, Kansas City.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. A., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (17. Baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Demirörs, F. (2007). *Lise 1. sınıf öğrencileri için ohm yasası konusunda öğrenme istasyonlarının geliştirilmesi ve uygulanması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demir, M.R. (2008). *İstasyonlarda öğrenme modelinin hayat bilgisi dersindeki üst düzey beceri erişimine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dosch, D.M. (1988). *Using stations in the elementary classroom* (Unpublished master's thesis). Ball State University, Muncie.
- Eilks, I. (2002). Learning at stations in secondary level chemistry lessons. *Science Education International*, 13(1), 11-18.
- Ekemen, K. D., Atik, D. A. ve Erkoç, F. (2017). Dokuzuncu sınıf "Biyolojik Çeşitlilik ve Korunması" konusunun istasyon tekniği kullanılarak öğretilmesi ve öğrencilerin uygulamadan memnuniyeti. *Adıyaman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 318-339.
- Erdagi, S (2014). *İstasyon tekniğinin fen ve teknoloji dersinin akademik başarısına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kafkas Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kars.
- Fox, J. (2004). *Rotate, differentiate, and motivate: "how a blend of learning stations and multiple intelligences theory can boost motivation and enhance learning in the middle school classroom* (Unpublished master's thesis). USA, Virginia: College of William & Mary.
- Fraling, C. C. (1982). *A study to improve comprehension skills through the study of prepared reading learning stations* (Unpublished doctoral dissertation). The Union for Experimenting Colleges and Universities, Ohio.
- Furutani, S. S. (2007). *How does one successfully implement learning centers at the third grade level* (Unpublished master's thesis). Pacific Lutheran University, Tacoma
- Gözütok, F. D. (2007). *Öğretim ilke ve yöntemleri* (2. Baskı). Ankara: Ekinoks Kitabevi
- Gregory, G.H. ve Hammerman, E. (2008). *Differentiated instructional strategies for science*. California: Corwin Press.
- Güneş, E. (2009). *Fen ve teknoloji dersinde istasyon tekniği ile yapılan öğretimin erişime ve kalıcılığa etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Howatson, G. B. (1971). *An attempt to evaluate a work centers approach to teaching at the second-grade level* (Unpublished master's thesis). Wyoming University, Laramie.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (26. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Korsacılar, S. (2014). *9. Sınıf fiziğin doğası ünitesindeki temel kavramların öğretiminde yaşam temelli öğretim ve öğrenme istasyonları yönteminin etkililiği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Köseoğlu, F. ve Tümay, H. (2015). *Fen eğitiminde yapılandırmacılık ve yeni öğretim yöntemler*. (1. Baskı). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Kryza, K. , Stephens, S. J. ve Duncan, A. (2007). *Inspiring middle and secondary learners*. California: Corwin Press.
- Lebak, K. (2005). *Connecting outdoor field experiences to classroom learning: a qualitative study of the participation of students and teachers in learning science*. (Unpublished doctoral dissertation). Pennsylvania University, Pennsylvania.
- Maden, E. ve Durukan, S. (2010). İstasyon tekniğinin yaratıcı yazma becerisi kazandırmaya ve derse karşı tutuma etkisi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 28(28), 299- 312.

- McClay, J. L. (1996). *Learning Centers. Professional's Guide*. Westminster: Teacher Created Materials.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB, 2017). *Fen Bilimleri dersi öğretim programı ve kılavuzu* (İlkokul ve Ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar). Ankara: MEB Yayınları.
- Mergen, H. H. (2011). *İlköğretim 5. sınıf sosyal bilgiler dersinde öğrenme istasyonları uygulamasının akademik başarıya ve kalıcılığa etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Morgil, İ., Yılmaz, A. ve Yörük, N. (2002). *Fen eğitiminde istasyonlarda öğrenmeyle ilgili bir uygulama*. Erişim tarihi: 20 Ekim 2017, http://infobank.fedu.metu.edu.tr/ufbmek/5/b_kitabi/PDF/Fen/Bildiri/t82DD.pdf
- Morgil, İ., Yılmaz, A. ve Yavuz, S. (2002). Kimya eğitiminde istasyonlarda öğrenme modeli. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 22(22), 110-117.
- Norman J. T., & Toddonio T. E. (1990) An exploratory study of the effectiveness of a play based center approach for learning chemistry in an early childhood program. *Annual Meeting of The National Association for Research on Science Teaching*. Atlanta, GA, 8 (11).
- Ocak, G. (2014). Yöntem ve teknikler. G. Ocak (Ed.). *Öğretim ilke ve yöntemleri içinde* (s. 302–310). (7. Baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Porter E. J. (2004). *Classroom learning centers: study of a junior high school learning assisted program in mathematics* (Unpublished master's thesis). Pacific Lutheran University, Tacoma.
- Roberts, P. H. (1999). *Effects of multisensory resources on the achievement and science attitudes of seventh-grade suburban students taught science concepts on and above grade level* (Unpublished doctoral dissertation). St. John's University, New York.
- Schmidt, M. W., & Harriman, N. (1998). *Teaching strategies for inclusive classrooms: Schools, students, strategies, and success*. California: Wadsworth Publishing Company.
- Schunk, D. H (2004) *Learning Theories : An educational perspective* . Upper Saddle River , NJ: Pearson Prentice Hall.
- Sears, M.E. (2007). Designing and delivering learning center instruction. *Intervention in School and Clinic*, 42 (3), 137-147.
- Senemoğlu, N. (2007). *Gelişim öğrenme ve öğretim*. (Düzenlenmiş Yeni Baskı). Ankara: Gönül Yayıncılık.
- Sönmez, V. (2015). *Öğretim ilke ve yöntemleri* (8. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık
- Strauber, S. K. (1981). Language learning stations. *Foreign Language Annals*, 14(1), 31-36.
- Sunday, B. A. (1979). *An investigation of learning stations for elementary art*. (Unpublished master's thesis). University of Columbia British, Washington.
- Tofte, W. L. (1982). *The comparative effectiveness of learning center and traditional approaches for college introductory geology laboratory course* (Unpublished doctoral dissertation). Nex Mexico State University, Las Cruces.
- Tseng, Y. W. (2008). *Effects of using the learning station model as a phonics remedial program in an elementary school* (Unpublished master's thesis). National Pingtung University of Education, Pingtung.
- Üstündağ, T. (2011). *Yaratıcılığa yolculuk* (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Washburne, C. W., (1920). The Individual System in Winnetka. *The Elementary School Journal*, 21(1): 52-68.
- Washburne, C. W., (1922). Educational Measurement as a Key to Individual Instruction and Promotions. *The Journal of Educational Research*, 5(3): 195-206.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 107-120, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 20.11.2018 **Kabul Tarihi:** 25.12.2018

BÖTE BÖLÜMÜ ÖĞRETMEN ADAYLARININ DİJİTAL OKURYAZARLIK DÜZEYLERİ VE SİBER ZORBALIĞA İLİŞKİN DUYARLILIKLARININ İNCELENMESİ¹

Examination of Department of CEIT Teacher Candidates' Digital Literacy Levels and Cyberbullying Sensitivities

Mehmet KOZAN²,

Müzeyyen BULUT ÖZEK³

ÖZ

Bu çalışmada, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi (BÖTE) Bölümü'nde öğrenim gören öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ve siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkları çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Çalışmada ayrıca dijital okuryazarlık düzeyleri ve siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi BÖTE Bölümü'nde 2017-2018 bahar yarıyılında eğitim görmekte olan 2., 3. ve 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma, nicel ve nitel yaklaşımların birlikte kullanıldığı karma araştırma yöntemiyle yürütülmüştür. Verilerin elde edilmesi amacıyla nicel boyutta Kişisel Bilgi Formu, Siber Zorbaliğa İlişkin Duyarlılık Ölçeği ve Dijital Okuryazarlık Ölçeği nitel boyutta ise Siber Zorbalık ile Dijital Okuryazarlığa İlişkin Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Formu kullanılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin ve siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının yüksek seviyede olduğu ve dijital okuryazarlık düzeyleri ile siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkları arasında orta düzeyde pozitif korelasyon bulunmuştur. Nitel veriler incelendiğinde öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık ve siber zorbalığa karşı duyarlılık konularında bilinçli oldukları gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: dijital okuryazarlık, siber zorbalık, siber zorbalığa ilişkin duyarlılık

ABSTRACT

In this study, sensitivities of digital literacy and cyberbullying of teacher candidates trained in Department of Computer Education and Instructional Technologies (CEIT) was examined in terms of various variables. In addition, the relationship between candidates' digital literacy levels and their sensitivities to cyberbullying was investigated. The universe of the research is constituted by prospective teachers of the Department of CEIT. The working group of the research is students who are in training at 2nd, 3rd and 4th grade in spring semester 2017–2018 at Department of Computer Education and Instructional Technologies in Fırat University Faculty of Education. The research was carried out using a mixed research method in which both quantitative and qualitative approaches were used. In order to obtain data in the research, Personal Information Form, Semi-structured Interview Form on Cyberbullying and Digital Literacy, Sensitivity Scale for Cyberbullying and Digital Literacy Scale were used. As a result of the research, it was determined that the digital literacy levels and sensitivity to cyberbullying of the teacher candidates are at a high level. A moderately positive correlation was found between the teacher candidates' digital literacy levels and their sensitivities to cyberbullying. Accordingly, when the digital literacy levels of the participants increase, their sensitivity to cyberbullying is increasing. When the qualitative data were examined, it was observed that teacher candidates were conscious about digital literacy and cyberbullying sensitivity.

Keywords: digital literacy, cyberbullying, sensitivity to cyberbullying

¹ Bu makale, “Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeyleri ve Siber Zorbaliğa İlişkin Duyarlılıklarının İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir ve hiçbir yerde yayımlanmamıştır.

² Öğretmen, MEB, GAZİANTEP e-posta: mkozan88@gmail.com

³ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ELAZIĞ e-posta: mbozek@firat.edu.tr

1. GİRİŞ

Bilgi, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar en kıymetli hazine olmuştur. Öyle ki bilgiye sahip olan toplumlar yücelmiş ve dünyaya hükmetmiş, sahip olamayanlar ise diğer toplumların boyunduruğunda yaşamaya mecbur kalmışlardır. Bilgiye verilen önemin değer kazanmasıyla yaşadığımız yüzyıla kadar bilgi arayışı ve üretimi katlanarak artmıştır. Yirmi birinci yüzyılda bilgi patlaması yaşanarak, son otuz kırk yılda ulaşılan bilgi birikimi bu döneme kadar dünya tarihinde elde edilen toplam bilgi miktarına eşit olmuştur (Yılmaz, 2010). Bilgi patlaması ve bilgiye erişimdeki hızlı gelişimde dijital teknolojilerin rolü yadsınamaz bir gerçektir. Telgraf, telefon, televizyon, cep telefonu, bilgisayar vb. dijital araçlar sayesinde bireyler bilgiye çok kısa sürede erişim sağlayabilmektedir. Günlük yaşamımızın vazgeçilmez bir parçasına dönüşen bilgi ve iletişim teknolojileri, dünyamızı hızla şekillendirmeye devam etmektedir. Bilgi artışı ile birlikte bilgi kirliliği de inanılmaz boyutlara ulaşmıştır (Kim & Kim, 2002). Bu devasa bilgi okyanusundan istenilen doğru ve yararlı bilgiyi çekip çıkarmak ayrı bir yetenek gerektirir hale gelmiştir (Shenton, 2009). Bilgi, tarihsel gelişimi içerisinde kendisiyle birlikte “okuryazarlık” olarak adlandırılan yeni bir kavramın da doğmasına öncülük etmiştir. İlk zamanlarda temel anlamda okuma-yazma becerisi şeklinde algılanan okuryazarlık kavramı, zamanla birtakım değişimlere uğramıştır. Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ve insanların bu teknolojilerle olan etkileşimlerinin artması okuryazarlık kavramını çeşitlendirmiştir. Güneş (1994)’e göre okuma-yazma çalışmalarının temelini oluşturan bu kavramın birbirinden farklı tanımlarının yapılması, değişen koşulların ve ihtiyaçlarının çeşitliliği ile okuma yazma öğretimi anlayışının gelişiminden kaynaklanmaktadır. Tarih boyunca her dönemin kendine özgü beklenti, değer ve değişkenleri okuryazarlık tanımını o döneme göre şekillendirmektedir (Coşkun, Cumaoglu & Seçkin, 2013). Okuryazarlık kavramı gelişim süreci içerisinde bilgi okuryazarlığı, ağ okuryazarlığı, görsel okuryazarlık, sayısal okuryazarlık, kütüphane okuryazarlığı gibi bazı alt dallara bölünmüştür. Bu alt dallar içerisinde günümüz bilgi ve iletişim teknolojileriyle alakalı olarak dijital okuryazarlık kavramı öne çıkmaktadır.

Dijital okuryazarlık kavramının bilinirliğini arttıran Paul Gilster, dijital okuryazarlığı, bilgisayarlar yoluyla sunulan bilgiyi geniş kaynaklardan, farklı biçimlerde kullanma ve anlama yeteneği olarak tanımlamaktadır (Pool, 1997). Dijital okuryazarlıkla sadece bazı şeyleri bulma becerisi elde edilmez, aynı zamanda yaşamda bunları kullanma, yaşama bu bilgileri transfer etme ve kazanılan bilginin eleştirel değerlendirilmesi yeterliliği de kazanılır (Martin, 2008). Bu yönüyle dijital okuryazarlığın bilişsel bir faaliyet olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle dijital okuryazar bireyler, bilgiyi etkin bir şekilde bulan, bulduğu bilgiyi analiz ederek yanlışları atıp doğru bilgiye ulaşabilen, ulaştığı doğru bilgiyi kullanarak yeni bilgiler sentezleyebilen ve elde ettiği yeni bilgiyi dijital ortamda sunabilen kişilerdir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerin kullanılma sıklığının artmasıyla birlikte kişiler arası ilişkilerin dijital ortamda nasıl sağlandığı konusunda bazı yeni durumlar ortaya çıkmıştır. İnsanın doğasında var olan çeşitli duyguların günlük hayatta olduğu gibi dijital ortamda karşı tarafa nasıl yansıtıldığı önemli hale gelmiştir. Sevmek, sevilme, üzülmek, sevinmek, korku vb. duygulara sahip olan insan, öfke ve saldırgan davranışlar sergileme konusunda kendini dijital ortamda göstermeye başlamıştır. Zorbaca davranışta bulunma, müstebitlik şeklinde tanımlanan zorbalık kavramı dijital alana da bulaşmış durumdadır (TDK, 2018). Bu aşamada alan yazında siber ya da sanal zorbalık olarak adlandırılan yeni bir kavram ortaya çıkmıştır. Belsey (2004)’e göre siber zorbalık, kişi ya da bir grup tarafından kasıtlı olarak yapılan ve tekrarlanan düşmanca davranışlarla, başkalarına zarar vermek için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasında açıklanabilir. Siber zorbalığa maruz kalan bireylerde yüksek kaygı düzeyi, korku, utanma, sinirlenme vb. olumsuz etkiler oluşabilmektedir. Bu olumsuz etkiler kişinin günlük yaşamını etkilemektedir. Duygusal yönden daha hassas bireylerde siber zorbalığın etkileri çok daha yıkıcı olabilmektedir. Öyle ki daha ileriki boyutlarında depresyon, anksiyete, yalnızlık, teknolojiden uzak durma ve intihar girişimleri görülebilmektedir (Ybarra & Mitchell, 2004). Özellikle siber zorbalık vakalarının yaşı küçük bireylerde yıkıcı sonuçlara yol açtığı belirlenmiştir (Ybarra, Alexander & Mitchell, 2005; Campfield, 2006). Dolayısıyla siber zorbalığın

dünya çapında büyüyen bir problem olduğu görülmektedir (Li, 2007; Kowalski, Limber & Agatston 2008; Hinduja & Patchin, 2009).

Yukarıda bahsedilen iki kavram elbette ki dijital teknolojileri kullanan her bireyi yakından ilgilendirmektedir. Çünkü dijital okuryazarlık düzeyi yüksek, bilinçli ve karşılaşılabileceği siber zorbalık durumlarına karşı tedbirli bireylerin yetiştirilmesi gereklidir. Bireylerin dijital okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesinde ve aynı zamanda dijital ortamlardaki olumsuzluklarla başa çıkabilme becerilerinin kazandırılmasında onlara birinci derecede rehberlik edecek kişiler ise bilişim teknolojileri öğretmenleridir. Bu noktada geleceğin dijital vatandaşlarına rehberlik edecek olan bilişim teknolojileri öğretmenlerinin bu konudaki bilgi düzeyi önem kazanmaktadır. Çalışmada bu gerçek göz önünde bulundurularak BÖTE bölümü öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ve siber zorbalık durumlarına ilişkin duyarlılıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Aynı zamanda öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleriyle siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkları arasında herhangi bir ilişki olup olmadığı da araştırılmıştır.

Araştırma kapsamında belirlenen alt amaçlar şu şekildedir:

Araştırmaya katılan BÖTE öğretmen adaylarının;

- Dijital okuryazarlık düzeyleri nedir?
- Dijital okuryazarlık düzeyleri öğretmen adaylarının cinsiyetlerine, öğrenim gördükleri sınıf düzeyine, kişisel bilgisayara sahip olup olmamalarına, bilgisayar kullanım sürelerine ve herhangi bir sosyal ağa üye olup olmamalarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyleri nedir?
- Siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyleri öğretmen adaylarının cinsiyetlerine, öğrenim gördükleri sınıf düzeyine, kişisel bilgisayara sahip olup olmamalarına, bilgisayar kullanım sürelerine ve herhangi bir sosyal ağa üye olup olmamalarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Dijital okuryazarlık düzeyleriyle siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkları arasında bir ilişki var mıdır?
- Siber zorbalık ve dijital okuryazarlığa ilişkin öğrenci görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Yaklaşımı ve Modeli

Araştırma, bilimsel araştırma süreçlerinde önemli veri toplama biçimlerinden olan nicel ve nitel yaklaşımların birlikte kullanıldığı karma araştırma yöntemiyle yürütülmüştür. Erden (1998'den, akt.; Özmen, 2012)'e göre nicel veriler, sosyal bilimler alanında çoğunlukla belirli bir yöntemin; tutum, davranış, başarı, motivasyon vb. değişkenlere olan etkisinin sayısal değerlerle ifade edilmesiyle oluşurken; nitel veriler ise çoğunlukla görüşme ve gözlem notları, açık uçlu sorular gibi kaynaklardan elde edilmektedir. Farklı veri kaynakları ve araştırma yöntemlerinin bir arada kullanılması, araştırma probleminin çeşitli açılardan değerlendirilebilmesine imkân tanıyarak araştırma sonuçlarının genellenebilirliğinin artmasını sağlar (Yıldırım & Şimşek, 2013). Bu çalışmanın nicel boyutunda tarama, nitel boyutunda durum çalışması deseni kullanılmıştır. Ayrıca araştırmanın nicel boyutunda katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyleri ile siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkları arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığı da irdelenmektedir. Bu açıdan çalışma aynı zamanda ilişkisel tarama sınıfına da girmektedir. Tarama yöntemi, ilgilenilen ve araştırılmak istenen problemin hâlihazırdaki durumunu ortaya çıkarmaya yöneliktir ve mevcut durum kendi koşulları içerisinde ve olduğu gibi çalışılır. Betimleyici verilere, anket, görüşme veya gözlem gibi bilgi elde etme yolları ile ulaşılır (Fraenkel & Wallen, 2006). İlişkisel araştırmalar ise, iki veya daha çok değişken arasındaki ilişkinin herhangi bir şekilde bu değişkenlere müdahale edilmeden incelendiği araştırmalardır (Büyükoztürk ve diğ., 2013). Durum çalışmalarında bir veya daha fazla durum ayrıntılı olarak incelenir (Yıldırım & Şimşek, 2013).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında Elâzığ Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü'nde öğrenim görmekte olan 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerden basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilen 63'ü (%51,6) kadın, 59'u (%48,4) erkek toplam 122 öğrenci oluşturmaktadır. 1. sınıf öğrencileri sayıca az olmaları sebebiyle araştırmaya dâhil edilmemiştir. Basit seçkisiz örnekleme, oluşturulan evren listesinden örnekleme birimlerinin seçkisiz olarak elde edilmesidir (Büyüköztürk, 2012). Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik bilgileri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımları

		<i>f</i>	%
Cinsiyetiniz?	Kadın	63	51.6
	Erkek	59	48.4
	Toplam	122	100
Sınıfınız?	2. Sınıf	40	32.8
	3. Sınıf	38	31.1
	4. Sınıf	44	36.1
	Toplam	122	100
Kendinize ait bilgisayarınız var mı?	Evet	117	95.9
	Hayır	5	4.1
	Toplam	122	100
Kaç yıldır bilgisayar kullanıyorsunuz?	0 - 2 Yıl	12	9.8
	3 - 5 Yıl	22	18.0
	6 - 8 Yıl	44	36.1
	9 yıl ve üzeri	44	36.1
	Toplam	122	100
Herhangi bir sosyal ağa üye misiniz?	Evet	105	86.1
	Hayır	17	13.9
	Toplam	122	100

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma sürecinde veri toplama aracı olarak “Kişisel Bilgi Formu”, “Dijital Okuryazarlık Ölçeği”, “Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği” ve “Siber Zorbalığa ve Dijital Okuryazarlığa İlişkin Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Formu” kullanılmıştır. Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerini belirlemek amacıyla Ng (2012) tarafından geliştirilen ve 17 maddeden oluşan “Dijital Okuryazarlık Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 4 faktörlü bir yapıdadır. Bu faktörler tutum, teknik, bilişsel ve sosyal olarak isimlendirilmiştir. Ölçekte Kesinlikle Katılmıyorum (1), Kesinlikle Katılıyorum (5) şeklinde 5’li Likert tipinde derecelendirme kullanılmıştır. Ölçekte tersten puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 85, en düşük puan 17’dir. Hamutoğlu ve diğerleri (2017) tarafından ölçeğin Türkçe’ye uyarlama çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin tamamı için hesaplanan Cronbach alfa katsayısı .93 (n=185) olarak; test-tekrar test güvenilirlik çalışması ise .98 (n=53) olarak bulunmuştur.

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkların belirlenmesi için Arıcak, Kınay ve Tanrıkulu (2011) tarafından geliştirilen “Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği” kullanılmıştır. İlk etapta 15 madde olarak tasarlanan ölçek iki uygulama sonucunda son halini

almıştır. Siber zorbalığa ilişkin duyarlılık ölçeği 13 madde ve tek faktörden oluşmaktadır. Ölçek toplam varyansın %46,658'ini açıklamaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları .83 ile .90, iki yarı test-güvenirlilik katsayıları .75 ile .84 arasında bulunmuştur. Ayrıca ölçeğin madde-toplam korelasyonlarının tümleşik grup için .42 ile .63 arasında sıralandığı ve %27'lik alt-üst grupların ortalamaları arasındaki tüm farkların anlamlı olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlara göre ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu yargısına varılmıştır. Ölçekteki sorular “Evet” seçeneği 3 puan, “Bazen” seçeneği 2 puan, “Hayır” seçeneği 1 puan olacak şekilde hesaplanmıştır. Ölçekten elde edilecek en yüksek puan 39, en düşük puan ise 13'tür.

Araştırmacı tarafından geliştirilen görüşme formu, nitel verilerin geçerlik ve güvenilirliği ile ilgili uzman görüşü ve literatür taraması yapılmasının ardından son şeklini almıştır. Görüşme formu katılımcıların dijital okuryazarlık kavramı ve siber zorbalığa ilişkin düşünce ve önerilerini tespit etmeyi amaçlayan 10 adet açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Görüşme sırasında ses ve video kaydı alınmış, bu kayıtlar daha sonra yazıya aktarılmış ve analiz edilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin Kolmogorov-Smirnov Z testi ile normallik testleri yapılmış ve normal dağılım gösteren verilerde parametrik istatistiksel teknikler, normal dağılım göstermeyen verilerde ise parametrik olmayan istatistiksel teknikler kullanılmıştır. Normal dağılım gösteren verilerde ikili karşılaştırmalarda bağımsız gruplar t-testi (Independent Sample t-test), ikiden fazla sayıdaki grupların karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA) kullanılmıştır. Normal dağılım gösteren verilerde uygulanan Tek yönlü varyans analizinde anlamlılığın hangi değişken lehine olduğunu saptamak için Post Hoc testlerinden Tukey ve LSD testi kullanılmıştır. Normal dağılmayan veriler için ise Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. Son aşamada dijital okuryazarlık düzeyi ile siber zorbalığa ilişkin duyarlılık değişkenleri arasındaki ilişkiyi bulmak için Pearson Korelasyon Analizi uygulanmıştır. Araştırmada mülakat yapılan öğretmen adaylarının görüşleri betimsel analiz yöntemi dikkate alınarak incelenmiş ve öne çıkan bazı görüşlerle beraber yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma probleminin çözümü amacıyla BÖTE Bölümü öğretmen adaylarına uygulanan kişisel bilgi formu, görüşme formu ve ölçeklerden elde edilen nicel ve nitel verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Nicel Boyutuna İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırma sürecinde nicel veri toplama aracı olarak kullanılan Kişisel Bilgi Formu, Dijital Okuryazarlık Ölçeği ve Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeğinden elde edilen bulgular ve bu bulgulara dayalı yorumlar bu başlık altında sunulmuştur.

3.1.1. Katılımcıların Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin Ortalamaları

Araştırmaya katılan BÖTE Bölümü öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin ortalamaları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin ortalaması

	N	Ort.	Ss	Min.	Maks.
Dijital Okuryazarlık Düzeyi	122	68.41	8.23	44	85

Tablo 2 incelendiğinde BÖTE Bölümü öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin ortalamasının (68.41 ± 8.23) düzeyinde olduğu görülmektedir. Ölçek puanlarının 17-85 puan aralığında olduğu göz önünde bulundurulduğunda araştırmaya katılan öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin yüksek seviyede olduğu görülmektedir.

3.1.2. Katılımcıların Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin Çeşitli Demografik Özelliklerine Göre İncelenmesi

Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin cinsiyetlerine göre karşılaştırmalı analizleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin t-testi analizi sonuçları

Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	Sd	t	p
Erkek	59	68.76	8.59	120	-0.446	0.657
Kadın	63	68.09	7.94			

*p<0.05 **p<0.01 ***p<0.001

Tablo 3 incelendiğinde bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı görülmektedir (t=-0.446; p>0.05). Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin sınıf düzeylerine göre karşılaştırmalı analizleri Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin sınıf düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA) sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamli Fark
Gruplar arası	422.563	2	211.281	3.228	0.043*	
Gruplar içi	7789.117	119	65.455			Var
Toplam	8211.680	121				

*p<0.05 **p<0.01 ***p<0.001

Tablo 4 incelendiğinde bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin sınıf düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin tek yönlü varyans analizi (one way anova) sonuçlarına göre p<0.05 olduğu için anlamlı farklılık bulunmaktadır. Ancak anlamlı farklılığın hangi gruplar lehine olduğunu ortaya koymak için yapılan Tukey Testi sonuçlarına göre p<0.05 düzeyinde anlamlı farklılıklar bulunamamıştır. Bu sebeple yine Post Hoc testlerinden olan LSD testine başvurulmuştur. LSD Testi sonuçlarına Tablo 5’de yer verilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin sınıf düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin LSD testi sonuçları

(I)Kaçıncı sınıftasınız?	\bar{X}	(J)Kaçıncı sınıftasınız?	(I-J)	p
2	67.22	3	-3.95921*	0.033*
		4	0.11136	0.950
3	71.18	2	3.95921*	0.033*
		4	4.07057*	0.025*
4	67.11	2	-0.11136	0.950
		3	-4.07057*	0.025*

*p<0.05 **p<0.01 ***p<0.001

Tablo 5 incelendiğinde 3.sınıf öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyi, 2.sınıf öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyinden anlamlı bir biçimde farklıdır (p=0.033). 3.sınıf öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyi, 4.sınıf öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyinden anlamlı bir biçimde farklıdır (p=0.025). 3.sınıf öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyi hem 2.sınıf hem de 4.sınıf öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyinden yüksektir. Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık

düzelelerinin kişisel bilgisayara sahip olup olmamalarına göre karşılaştırmalı analizleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin kişisel bilgisayara sahip olup olmamalarına göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin t-testi analizi sonuçları

Bilgisayar	N	\bar{X}	Ss	sd	t	p
Var	117	68.42	8.01	4.117	0.037	0.972
Yok	5	68.20	13.77			

Tablo 6 incelendiğinde bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri kişisel bilgisayara sahip olup olmamalarına göre farklılaşmamaktadır ($t_{4.117} = 0.037$, $p = 0.972 > 0.05$). Diğer bir ifadeyle katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyleri ile kişisel bilgisayara sahip olup olmamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin bilgisayar kullanım sürelerine göre karşılaştırmalı analizleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin bilgisayar kullanım sürelerine göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA) sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Gruplar arası	894.021	3	298.007	4.805	0.003**	
Gruplar içi	7317.659	118	62.014			Var
Toplam	8211.680	121				

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$

Tablo 7 incelendiğinde bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri bilgisayar kullanım sürelerine göre farklılaşmaktadır ($F(3-118) = 4.805$, $p < 0.05$). Bu farklılığın hangi gruplar lehine olduğunu saptamak amacıyla yapılan Tukey Testi sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin bilgisayar kullanım sürelerine göre karşılaştırılmasına ilişkin Tukey testi sonuçları

(I) Kaç yıldır bilgisayar kullanıyorsunuz?	\bar{X}	(J) Kaç yıldır bilgisayar kullanıyorsunuz?	(I-J)	p
0 - 2 Yıl	64.75	3 - 5 Yıl	0.65909	0.996
		6 - 8 Yıl	-4.18182	0.366
		9 yıl ve üzeri	-6.31818	0.071
3 - 5 Yıl	64.09	0 - 2 Yıl	-0.65909	0.996
		6 - 8 Yıl	-4.84091	0.092
		9 yıl ve üzeri	-6.97727*	0.005*
6 - 8 Yıl	68.93	0 - 2 Yıl	4.18182	0.366
		3 - 5 Yıl	4.84091	0.092
		9 yıl ve üzeri	-2.13636	0.582
9 yıl ve üzeri	71.06	0 - 2 Yıl	6.31818	0.071
		3 - 5 Yıl	6.97727*	0.005*
		6 - 8 Yıl	2.13636	0.582

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$

Tablo 8 incelendiğinde 9 yıl ve üzeri bilgisayar kullanım süresine sahip olan bilişim teknoloji öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyi, 3-5 yıllık bilgisayar kullanım süresine sahip olan bilişim teknoloji öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyinden anlamlı bir biçimde farklıdır ($p=0.005$). Bilgisayar kullanım süresi arttıkça bireylerin dijital okuryazarlık düzeyi de artmaktadır. Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin sosyal ağlara üye olup olmamalarına göre karşılaştırmalı analizleri Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin sosyal ağlara üye olup olmamalarına göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin t-testi analizi sonuçları

Üyelik	N	\bar{X}	Ss	sd	t	p
Var	105	68.72	8.09	120	1.019	0.310
Yok	17	66.52	9.10			

Tablo 9 incelendiğinde bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri sosyal ağlara üye olup olmamalarına göre farklılaşmamaktadır ($t_{4.117}=1.019$, $p=0.310>0.05$). Buna göre katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyleri ile herhangi bir sosyal ağa üye olup olmamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

3.1.3. Katılımcıların Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Düzeylerinin Ortalamaları

Araştırmaya katılan BÖTE Bölümü öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının ortalamaları Tablo 10’da yer almaktadır.

Tablo 10. Katılımcıların siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının ortalaması

	N	Ort.	Ss	Min.	Maks.
Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Düzeyi	122	34.18	3.94	21	39

Tablo 10 incelendiğinde BÖTE Bölümü öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının ortalamasının (34.18 ± 3.94) düzeyinde olduğu görülmektedir. Ölçek puanlarının 13-39 puan aralığında olduğu göz önünde bulundurulduğunda araştırmaya katılan öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının yüksek düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

3.1.4. Katılımcıların Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılıklarının Çeşitli Demografik Özelliklerine Göre İncelenmesi

Öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin cinsiyete göre karşılaştırmalı analizleri Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Katılımcıların siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin Mann Whitney U-testi sonuçları

Değişken	Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıralar Toplamı	U	Z	p
Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık	Erkek	63	66.67	4200	1533	-1.677	0.094
	Kadın	59	55.98	3303			

Tablo 11 incelendiğinde erkek bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyleriyle (Sıra ort.=66.67), kadın bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyleri arasında (Sıra ort.=55.98) anlamlı bir fark bulunamamıştır ($U=1533$, $p=0.094>0.05$). Öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin sınıf düzeyine göre karşılaştırmalı analizleri Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Katılımcıların siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin sınıf düzeyine göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin Kruskal Wallis testi sonuçları

Değişken	Düzyey	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	p
Sınıf	2	40	62.60	2	2.001	0.368
	3	38	66.79			
	4	44	55.93			
	Toplam	122				

Tablo 12 incelendiğinde bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyleriyle sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($X^2_{(2)}=2.001$; $p>0.05$). Özetle katılımcıların siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkları sınıf düzeylerine göre farklılaşmamaktadır. Öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin kişisel bilgisayara sahip olup olmama durumuna göre karşılaştırmalı analizleri Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13. Katılımcıların siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin kişisel bilgisayara sahip olup olmama durumuna ilişkin Mann Whitney U-testi sonuçları

Değişken	Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıralar Toplamı	U	Z	p
Sahiplik	Var	117	63.17	7390.50	97.50	-2.532	0.011*
	Yok	5	22.50	112.50			

* $p<0.05$ ** $p<0.01$ *** $p<0.001$

Tablo 13 incelendiğinde kişisel bilgisayara sahip olan bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyleriyle (Sıra ort.=63.17), kişisel bilgisayara sahip olmayan bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyleriyle arasında (Sıra ort.=22.50) anlamlı bir fark bulunmuştur ($U=1533$, $p=0.011<0.05$). Kişisel bilgisayara sahip olan bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyleri, kişisel bilgisayara sahip olmayan bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinden anlamlı bir biçimde yüksektir. Öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin bilgisayar kullanım sürelerine göre karşılaştırmalı analizleri Tablo 14’de verilmiştir.

Tablo 14. Katılımcıların siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin bilgisayar kullanım sürelerine göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin Kruskal Wallis testi sonuçları

Değişken	Düzyey	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	p
Süre	0 - 2 Yıl	12	44.46	3	6.819	0.078
	3 - 5 Yıl	22	60.84			
	6 - 8 Yıl	44	71.06			
	9 yıl ve üzeri	44	56.92			
	Total	122				

Tablo 14 incelendiğinde bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyleriyle bilgisayar kullanım süreleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($X^2_{(3)}=6.819$; $p>0.05$). Başka bir ifadeyle katılımcıların siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkları bilgisayar kullanım sürelerine göre farklılaşmamaktadır. Öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin sosyal ağlara üye olup olmama durumlarına göre karşılaştırmalı analizleri Tablo 15’de verilmiştir.

Tablo 15. Katılımcıların siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin sosyal ağlara üye olup olmadığına ilişkin Mann Whitney U-testi sonuçları

Değişken	Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıralar Toplamı	U	Z	p
Üyelik	Evet	105	62.06	6516	834	-0.435	0.664
	Hayır	17	58.06	987			

Tablo 15 incelendiğinde sosyal ağlara üye olan bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyleriyle (Sıra ort.=62.06), sosyal ağlara üye olmayan bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyleriyle arasında (Sıra ort.=58.06) anlamlı bir fark bulunmamıştır (U=834, p=0.664>0.05). Katılımcıların siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkları herhangi bir sosyal ağa üye olup olmamalarına göre farklılaşmamaktadır.

3.1.5. Katılımcıların Dijital Okuryazarlık Düzeyleri ile Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılıkları Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi İle İncelenmesi

Araştırmaya katılan BÖTE öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleriyle siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkları arasında ne düzeyde bir ilişki olduğunu belirlemek için Pearson korelasyon analizi yapılmış ve Tablo 16'daki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 16. Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyleri ile siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkları arasındaki ilişkinin korelasyon analizi sonuçları

Değişkenler	\bar{X}	Ss	Sh	1	2
1. Dijital Okuryazarlık Düzeyi	68.41	8.23	0.74	1	0.333**
2. Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık	34.18	3.94	0.35	0.333**	1

(*p<0.05, **p<0.01, ***p<0.001)

Tablo 16 incelendiğinde dijital okuryazarlık düzeyi ile siber zorbalığa ilişkin duyarlılık arasında r=0.33 korelasyon bulunmaktadır. Katsayı 0.30'dan küçük ise ilişkinin zayıf, 0.30 ile 0.70 arasında ise orta düzeyde, 0.70'ten büyük ise yüksek düzeyde olduğu söylenebilir (Köklü, Büyüköztürk & Çokluk, 2007). Buna göre iki değişken arasında orta düzeyde pozitif korelasyon bulunmaktadır. Buna göre BÖTE öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri arttığında siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının da arttığı söylenebilir.

3.2. Araştırmanın Nitel Boyutuna İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Gerçekleştirilen mülakatlara toplam 20 öğretmen adayı katılmıştır. Katılımcılardan neredeyse tamamının (19 kişi) siber zorbalık kavramını daha önce duydukları tespit edilmiştir. Ayrıca bu kişilerin siber zorbalık durumlarıyla alakalı birtakım önbilgilere sahip oldukları da gözlenmiştir. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarından az bir kısmının (5 kişi) siber zorbalık olarak tanımlanabilecek davranışlara maruz kaldıkları belirlenmiştir. Siber zorbalık durumlarının sosyal medya üzerinden çeşitli şekillerde taciz edilme, sosyal medya hesap bilgilerinin çalınması, ele geçirilen hesaplar üzerinden hesabın gerçek sahibi adına çeşitli uygunsuz paylaşımların yapılması ve profil resimlerinin kullanılarak sahte profillerin oluşturulması şeklinde ortaya çıktığı görülmüştür. Adaylardan yarısı siber zorbalığa maruz kalan en az bir tanıdıklarının olduğunu beyan etmiştir. Maruz kalınan siber zorbalık davranışlarının çeşitlerine baktığımızda daha çok sosyal paylaşım platformlarında kimlik avı dolandırıcılığı, taciz, kişi adına sahte profiller oluşturup uygunsuz paylaşımlar yapılması şeklinde ortaya çıktığı belirtilmiştir. Adaylar siber zorbalık durumlarıyla karşılaşmaları durumunda genel olarak mücadele seçeneğini kullanacaklarını ifade etmişlerdir. Genel olarak verilen cevaplar, yasal mercilere başvurma, bireysel olarak çözüm bulmaya çalışma, siber zorbalık yapanları engelleme, ciddiye almama şeklindedir. Öğrencilerin siber zorbalığa maruz kalmamak için alacakları tedbirler arasında; güvenilirliği bilinen siteler harici sitelere giriş yapmamak, özellikle sosyal medya ortamında kişisel bilgileri paylaşmamak, sosyal medya paylaşım

seçeneklerinin gizlilik ayarlarına özen göstermek, belli periyotlarla parola güncellemeleri yapmak, kişisel şifreleri başkalarıyla paylaşmamak vb. önlemleri saydıkları görülmüştür.

Araştırmaya katılan öğrencilerin tamamı daha önce dijital okuryazarlık kavramını duyduklarını ve bu konu hakkında birtakım önbilgilere sahip olduklarını belirtmiştir. Dijital okuryazar birey olmanın dijital ortamdaki materyalleri ve teknolojiyi rahat kullanabilmek, bilgiye nasıl ulaşılması ve bilginin nasıl analiz edilip yeni bir senteze ulaşılacağını bilmek gibi avantajlar getirdiği öğretmen adayları tarafından dile getirilmiştir. Dijital okuryazar bireyler yetiştirmek konusunda eğitimcilerin kendilerinin yeterince geliştirmeleri gerektiği belirtilmiştir. Kendilerini yetiştiren eğitimcilerin bir rol model olma bilinci içerisinde eğitilenlerin durumlarını da göz önüne alarak verimli bir eğitim öğretim süreci yürütmeleri beklenmektedir. Bu eğitim öğretim sürecinin de teorik eğitime nazaran daha çok pratik eğitim ağırlıklı olması gerektiği vurgulanmıştır. Dijital okuryazar bireyler yetiştirmek için öncelikle eğitim kurumlarının kurs, seminer, konferans vb. eğitim etkinlikleri düzenleyebilecekleri ifade edilmiştir. Dijital okuryazarlık dersinin eğitim kurumlarında zorunlu dersler arasında sayılması gerektiği de öneriler arasında bulunmaktadır.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde araştırmaya katılan öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin yüksek seviyede olduğu görülmüştür. Yapılan mülakata katılan öğrencilerin tamamının daha önce dijital okuryazarlık kavramını duydukları ve bu konu hakkında birtakım önbilgilere sahip oldukları belirlenmiştir. Gerçekleştirilen araştırmaya benzer olarak Akkoyunlu ve Yılmaz Soylu (2010)'nun Fen Bilgisi öğretmen adaylarıyla yaptıkları araştırmada; öğretmenlerin sayısal (dijital) yetkinliklerinin orta düzeyde olduğu tespit edilmiş ve bileşenler yönünden incelendiğinde ise, öğretmenlerin motivasyon ve farkındalık düzeylerinin yüksek, yetkinlik ve teknik erişim düzeylerinin de orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Fen Bilgisi öğretmen adayları üzerine yapılan bir diğer çalışma da Üstündağ ve diğerlerine (2017) aittir. İlgili araştırmada araştırmaya katılan fen bilgisi öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık becerilerinin genel anlamda iyi olduğunu görülmüştür. İşçioğlu ve Kocakuşak (2012)'in sınıf öğretmeni adayları ile gerçekleştirmiş oldukları benzer bir çalışmada, adayların dijital okuryazarlık düzeylerinin yüksek olmasına karşılık, kendi alan derslerinde ve ilerideki öğretmenlik hayatlarında teknolojiyi kullanma konusundaki algılarının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye ve Kazakistan'daki öğretmen adaylarına odaklanan bir diğer çalışmada ise, Türkiye'deki katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Özerbaş & Kuralbayeva, 2018). Diğer bir araştırmada bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık kavramı ile ilgili bilgi düzeylerinin yetersiz olduğu ve farklı adayların ilgili kavramı farklı anlamlarda kullandıklarının tespit edilmiştir (Coşkun, Cumaoglu & Seçkin, 2013). Araştırmalar karşılaştırıldığında öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri arasındaki farkın branşlarıyla ilgili olabileceği düşünülebilir. Çünkü BÖTE öğretmen adayları öğrenim gördükleri bölümün bir gereği olarak diğer bölüm öğretmen adaylarına göre dijital teknolojilerle daha fazla zaman geçirmektedir. Bu durum dijital teknolojilerle ilgili bilgi birikimlerinin ve tecrübelerinin artmasını sağlamaktadır. Bu artış dijital okuryazarlık becerilerinde de kendini göstermektedir. Bir diğer etmen ise araştırmaların yapıldığı zamanlar arasındaki farktır. Fen Bilgisi öğretmen adaylarına yapılan araştırmalar 2010 ve 2017 yıllarına tarihlenirken yapılan araştırma bulunduğumuz yıla aittir. Sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarıyla ilgili araştırma da 2012 yılına aittir. Bilgi toplumunda yaşayan bireylerin büyük çoğunluğunun az ya da çok kendini geliştirdiği göz önüne alınırsa aradaki farkın zaman faktörüyle ilgili de olabileceği akla gelmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmen adayları incelendiğinde, adayların dijital okuryazarlık düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermediği görülmüştür. Katılımcılarla gerçekleştirilen mülakatta erkek ve kadın öğretmen adaylarının dijital okuryazarlıkla ilgili farkındalıklarının her iki grupta da yüksek olması cinsiyetler arası benzerliğe işaret etmektedir. Diğer yandan yapılan bazı araştırmalarda erkek öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık seviyelerinin bayan öğretmen adaylarına göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği ve bu farklılığın erkek öğretmenler lehine olduğu görülmüştür. (Kıyıcı, 2008; Çetin 2016; Özerbaş & Kuralbayeva, 2018).

Elde edilen bu sonuç toplumsal olarak erkeklerin kadınlara göre dijital teknolojilere karşı daha meraklı olmalarıyla ve dijital teknolojilerle daha çok zaman harcamalarıyla ilişkili olabilir. Yapılan araştırmadaki sonuç ise BÖTE öğretmen adaylarının hepsinin dijital teknolojilere erişiminin benzer düzeyde olmasından kaynaklanmaktadır.

Araştırma bulgularına göre öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri öğrenim gördükleri sınıf düzeylerine göre değişiklik göstermektedir. Genel anlamda sınıf düzeyi arttıkça dijital okuryazarlık düzeyinin de arttığı söylenebilir. Özerbaş & Kuralbayeva (2018) da yaptıkları çalışmada benzer bir sonuç bulmuşlardır. Araştırmacıların çalışmalarında kullandıkları ölçeğin beş boyutundan sadece birinde sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu boyutta ortaya çıkan anlamlı farklılığın üçüncü sınıflar lehine olduğu görülmüştür. Öğretmen adaylarının teknolojiye yönelik her geçen yıl bilgi birikimlerin ve farkındalıklarının artmasının dijital okuryazarlık seviyelerinin artmasında etkili olduğu söylenebilir.

BÖTE öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin kişisel bilgisayara sahip olup olamama durumlarına, herhangi bir sosyal ağa üye olup olmamalarına, internette günlük harcadıkları süreye ve en sık ziyaret ettikleri site türüne göre anlamlı bir farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının bilgisayar kullanım yılları tespit edilmiş ve genel olarak adayların bilgisayar kullanım yılı arttıkça dijital okuryazarlık seviyelerinin de arttığı görülmüştür. Çetin (2016) ise internet kullanım sıklığının dijital okuryazarlığı olumlu yönde etkilediği sonucuna varmıştır. Bilgisayar kullanım süresinin artması kullanıcıların dijital teknolojilerle ilgili tecrübelerini artırmaktadır. Zaman içerisinde artan bilgi ve tecrübelerin adayların dijital okuryazarlık seviyelerinin artmasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının dijital okuryazarlık düzeyleriyle benzer olarak yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Dikmen (2015) ve Gezgin ve Çuhadar (2012)'in BÖTE öğretmen adayları üzerine yaptıkları benzer araştırmalarda da adayların siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu bölümde eğitim gören öğretmen adaylarının dijital teknolojileri sıklıkla kullanmalarının ve hem eğitimden hem de internet gibi çeşitli kaynaklardan siber zorbalık durumlarına karşı bilgi elde etmelerinin bu farkındalığın yüksek çıkmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Araştırma sonuçları cinsiyet değişkenine göre analiz edildiğinde adayların siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarıyla cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Mülakata katılan her iki grubun siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının benzer olduğu görülmüştür. Benzer bir sonucu çeşitli bölümlerde öğrenim gören öğretmen adaylarıyla yaptığı araştırmada Dalmaz (2014) da elde etmiştir. Bu sonuçların aksine öğretmen adaylarının cinsiyetlerinin siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarıyla farklılaştığı sonucunu elde eden çalışmalar da mevcuttur (Yılmaz, 2010; Ayas & Horzum, 2011; Eroğlu, 2011; Gezgin & Çuhadar, 2012; Dikmen, 2015; Sakallı, 2015; Elmas, 2016). Araştırmalarda hem erkekler lehine hem kadınlar lehine olan sonuçlar bulunmaktadır. Bu farklı sonuçların elde edilmesinde ilgili değişkenlerin farklı etmenler tarafından da etkilenebileceği akla gelmektedir. Kişilerin yetişme tarzlarındaki farklılıklar bu etmenler arasında sayılabilir. Nitekim siber zorbalığa maruz kalan bir kişinin sergileyeceği soğukkanlılık çok önemlidir. Bu durumda kişinin cinsiyetinden ziyade yetişme tarzı, karakteristik özellikleri, o güne kadar almış olduğu eğitimler, sahip olduğu deneyimler gibi gizli bazı özellikler de kilit rol oynayabilir. Araştırmada bu tarz özellikler ön kabul olarak birbirine benzer olarak düşünülmektedir. Bu ise farklı araştırmalarda farklı sonuçlara ulaşılmasına sebep olabilmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının kişisel bilgisayara sahip olup olmama durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür. Kişisel bilgisayara sahip olan adayların siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin, kişisel bilgisayara sahip olmayan adayların siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinden anlamlı bir biçimde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Adayların bilgisayar kullanım sürelerine göre ise anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür. Sakallı (2015) yaptığı çalışmada bilgisayar kullanım yılının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık üzerinde anlamlı bir farklılığa sebep olmadığı sonucuna varmıştır.

BÖTE Bölümü öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının adayların İnternet'te günlük harcadıkları süreye göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu araştırmayla aynı sonuca ulaşan başka araştırmalar da bulunmaktadır (Dalmaz, 2014; Dikmen, 2015 & Sakallı, 2015). Elmas (2016) ise yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının internette harcadıkları sürenin adayların siber zorbalık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının herhangi bir sosyal ağa üye olup olmama ve en sık ziyaret edilen site türü değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür.

Yapılan araştırmada BÖTE bölümü öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleriyle siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkları arasında orta düzeyde pozitif bir korelasyon olduğu görülmüştür. Buna göre öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri arttıkça siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının da arttığı söylenebilir. Öğretmen adaylarının dijital teknolojilerle ilgili artan bilgilerinin ve dijital ortamlarda karşılaştıkları siber zorbalık durumlarının, adayların bu konulardaki farkındalıklarını artırdığı düşünülmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Akkoyunlu, B. & Yılmaz Soylu, M. (2010). Öğretmenlerin Sayısal Yetkinlikleri Üzerine Bir Çalışma. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(4), 748-768.
- Arcak, O. T., Kınay, H., & Tanrıkulu, T. (2011). Siber zorbalığa ilişkin duyarlılık ölçeği. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 38-47.
- Ayas, T. & Horzum, M.B. (2011). Exploring the Teachers' Cyber Bullying Perception in terms of Various Variables. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(2), 619-640.
- Belsey, B. (2004). Cyberbullying-Definition. Retrieved from <http://www.holmwood.essex.sch.uk/Academic/ICT/CYBERBULLYING%20for%20website.pdf>
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Örnekleme Yöntemleri*. 24 Şubat 2018 tarihinde <http://w3.balikesir.edu.tr/~msackes/wp/wp-content/uploads/2012/03/BAY-Final-Konulari.pdf> adresinden alınmıştır.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Geliştirilmiş 14. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Campfield, D.C. (2006). *Cyber bullying and Victimization: Psychosocial Characteristics of Bullies, Victims and Bully/victims*. PhD Dissertation, Master of Arts, The University of Montana, Missoula, Montana.
- Coşkun, Y. D., Cumaoğlu, G. K. & Seçkin, H. (2013). Bilgisayar Öğretmen Adaylarının Bilişim Alanıyla İlgili Okuryazarlık Kavramlarına Yönelik Görüşleri. *International Journal Of Human Sciences*, 10(1), 1259-1272.
- Çetin, O. (2016). Pedagojik Formasyon Programı ile Lisans Eğitimi Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 658-685.
- Dalmaz, E. (2014). *Üniversite Öğrencilerinde Siber Zorbalık/Mağduriyet, Depresyon ve Anksiyete Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dikmen, M. (2015). *Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Öz-Yeterlik Algıları ile Siber Zorbalık Duyarlılıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Elmas, B. (2016). *Öğretmen Adaylarının Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Algı Düzeylerinin İncelenmesi*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Eroğlu, Y. (2011). *Koşullu Öz-Değer, Riskli İnternet Davranışları ve Siber Zorbalık/Mağduriyet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2006). *How to design and evaluate research in education*. McGraw-Hill, Inc.
- Gezgin, M.G. & Çuhadar, Ç. (2012). Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Düzeylerinin İncelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, Sayı:2, 93-104.

- Güneş, F. (1994). Okur-Yazarlık Kavramı ve Düzeyleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 27(2).
- Hamutoğlu, N. B., Güngören, Ö. C., Uyanık, G. K., & Erdoğan, D. G. (2017). Dijital Okuryazarlık Ölçeği: Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(1), 408-429.
- Hinduja, S. & Patchin, J.W. (2009). *Bullying beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- İşçioğlu, E., & Kocakuşak, S. (2012). İlköğretim sınıf öğretmeni adaylarının sayısal okuryazarlık düzeyleri ve teknoloji algıları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (Özel Sayı 2), 15-24.
- Kıyıcı, M. (2008). *Öğretmen Adaylarının Sayısal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Kim, S., & Kim, R. (2002). A study of internet addiction: Status, causes, and remedies. *Journal of Korean Home Economics Association English Edition*, 3(1).
- Kowalski, R., M., Limber, S., P. & Agatston, P., W. (2008). *Cyberbullying: Bullying in the Digital Age*, Malden, MA: Blackwell.
- Köklü, N., Büyüköztürk, Ş. & Çokluk, Ö. (2007). *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*. (İkinci Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
- Li, Q. (2007). Bullying in The New Playground: A Research into Cyberbullying and Cyber victimization. *Australasian Journal of Educational Technology*, 23 (4):435-454.
- Martin, A. (2008). *Digital Literacy and the Digital Society*. C. Lankshear, M. Knobel (Ed.), Digital Literacies: Concepts, Policies and Practices içinde (s.151- 174). New York: Peter Lang.
- Ng, W. (2012). Can we teach digital natives digital literacy?. *Computers & Education*, 59(3), 1065-1078
- Özerbaş, M.A. & Kuralbayeva, A. (2018). Türkiye ve Kazakistan Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 16-25.
- Özmen, B. (2012). *Sosyal Ağ Destekli Eğitim Uygulamalarının Öğrenci Başarısı ve Görüşlerine Etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ.
- Pool, C. R. (1997). A New Digital Literacy a Conversation with Paul Gilster. *Educational Leadership*, 55(3), 6-11.
- Sakallı, H. (2015). *Sınıf öğretmeni adaylarının dijital vatandaşlık düzeyleri ile siber zorbalık eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Shenton, A. K. (2009). Information literacy and scholarly investigation: a British perspective. *IFLA journal*, 35(3), 226-231.
- Türk Dil Kurumu (2018). *Güncel Türkçe Sözlük*. 24 Şubat 2018 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a9efb63ee5064.19086511 adresinden alınmıştır.
- Üstündağ, M. T., Güneş, E., & Bahçivan, E. (2017). Dijital Okuryazarlık Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması ve Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Durumları. *Journal of Education and Future*, 12, 19-29.
- Ybarra, M., L. & Mitchell, K., J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors, and targets: a comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 45, 1308-1316.
- Ybarra, M.L., Cheryl Alexander & Mitchell, K.J. (2005). Depressive Symptomatology, Youth Internet Use and Online Interactions: A National Survey. *Journal of Adolescent Health*, 36, 9-18.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, H. (2010). An Examination of Preservice Teachers' Perceptions About Cyberbullying. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 6(4), 263-270.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 121-132, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 26.11.2018 **Kabul Tarihi:** 04.01.2019

LİSE ÖĞRETMENLERİNİN ÖZYETERLİK DÜZEYLERİ: ELAZIĞ İLİ ÖRNEĞİ

High School Teachers' Self-Efficacy Levels: Elazığ Province Sample

Necmi GÖKYER*

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, lise öğretmenlerinin özyeterlik düzeylerini belirlemektir. Bu araştırma anlık tarama modelindedir. Araştırmanın evrenini, 2017-2018 eğitim öğretim yılında, Elazığ merkez ve ilçelerin merkezindeki liselerde görev yapan toplam 2805; örneklemini ise, basit tesadüfi örnekleme yolu ile belirlenen toplam 292 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan branş öğretmenlerinin bütün alt boyutlarda ve ölçeğin tamamında mesleki öz yeterlik düzeyleri oldukça yeterlidir. Anlamli olmamasına rağmen, cinsiyet değişkenine göre, sınıf yönetimine yönelik özyeterlik, öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik alt boyutlarında ve ölçeğin tamamında erkek öğretmenlerin özyeterlik düzeyleri kadın öğretmenlere göre daha yüksektir. Öğrenci sayısı fazla olan okullarda görev yapan öğretmenlerin özyeterlik düzeyleri, öğrenci sayısı düşük olan okullarda görev yapanlara göre daha yüksektir. Lisansüstü eğitim alan öğretmenlerin özyeterlikleri düzeyleri lisans eğitimi alan öğretmenlerin özyeterlik düzeylerinden daha yüksektir. Okuldaki öğretmen sayısı arttıkça öğretmenlerin sınıf yönetimine yönelik özyeterlik düzeyleri yükselmektedir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen, özyeterlik, lise

ABSTRACT

The purpose of this research is to determine the self-efficacy levels of high school teachers. This research is in the instant scanning model. The universe of the research constitutes a total of 2805 teachers working in high schools in the center of Elazığ and in its districts in the academic year of 2017-2018. The sample forms a total of 292 teachers determined by simple random sampling. Professional self-efficacy levels of the branch teachers participating in the research are sufficient in all sub-dimensions and in the whole scale. Although not meaningful, according to the gender variable, the sub-dimensions of self-efficacy for classroom management and self-efficacy for teaching strategies and in the whole scale, self-efficacy levels of male teachers are higher than female teachers. Self-efficacy levels of teachers who work in schools with a small number of students are lower than those who work in schools with a high number of students. The levels of self-efficacy of the teachers receiving postgraduate education are higher than the self-efficacy levels of the undergraduate teachers. As the number of teachers in the school increases, teachers' self-efficacy levels towards classroom management increase.

Keywords: Teacher, self-efficacy, high school

1.GİRİŞ

Eğitim sistemlerinin nihai amacı; topluma faydalı, toplumsal değerleri gözetken, etkili iletişim becerilerini edinmiş, değişime uyum sağlayabilen, öğrenme kaynaklarına erişme ve bunlardan etkin bir şekilde yararlanma becerilerini kazanmış, iletişim teknolojilerini verimli kullanabilen, kendisiyle ve toplumla barışık, inisiyatif alan, araştıran, sorgulayan ve eleştirel düşünme becerilerine sahip özgür bireyler yetiştirebilmektir. Bu niteliklere sahip bireylerden oluşacak bir toplumun inşasında en önemli görev ise öğretmenlere düşmektedir.

Öğretmenlik mesleği yalnızca alan bilgisinin kullanıldığı ve teorik sınırlar içinde sürdürülen bir meslek değildir. Öğretmenlerin belli değerlere sahip olma yanında öğretecekleri alana dair

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı, ELAZIĞ ngokyer@firat.edu.tr

pedagojik alan yeterlikleri ile iletişim ve sınıf yönetimi gibi genel pedagojik yeterliklere de sahip olması gerekir. Öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği bu çok yönlü yeterlikleri kazanabilmek için şüphesiz yüksek nitelikte bir eğitim sürecinden geçmek gerekmektedir (Öğretmen Strateji Belgesi, 2017-2023). Ulusal ve uluslararası düzeydeki düzenlemeler ve eğitim alanındaki yeni gelişmeler ile birlikte eğitim sistemimizdeki yeniliklere uyum sağlayabilmek için öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri güncellenmiş her bir öğretmenlik alanı için ayrı bir özel alan yeterliği belirlemek yerine bütünsel mahiyette öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri belirlenmiştir. Bu yeterlikler mesleki bilgi, mesleki beceri ve tutum ve değerlerdir. Bunlara bağlı olarak 11 alt yeterlik ve 65 gösterge belirlenmiştir (Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2017, s. 8).

Öğretmenlerin öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip olmalarının yanı sıra, öğretmen niteliğini etkileyen bir diğer faktör de onların görev ve sorumluluklarını yerine getirebileceklerine olan inançlarıdır (Çapa Aydın, Uzuntiryaki Kundakçı, Temli ve Tarkın, 2013). Bandura (1997) başarılı olabilmek için gerekli yeteneklere sahip olmanın yanı sıra, bireyin başaracağına olan inancının da önemli olduğunu vurgulamıştır. Başka bir deyişle, başarılı olmada özyeterlik inancı da etkilidir. Öğretmenler alan bilgileri bakımından yeterli olsalar dahi, öğretmenlik mesleğine yönelik öz yeterlik duygusundan yoksun olmaları halinde öğrenme ve öğretme süreçlerinde verimli olmaları beklenemez (Şahin, 2010, s. 27). Eğitimde kalitenin yakalanabilmesi için öğretim programları, öğretim materyalleri, fiziksel donanım, teknolojik alt yapı gibi dikkat edilecek öğeler de vardır. Ancak eğitim ve öğretimin girdileri olarak değerlendirilen bu öğelerin öğrenmeye katkısı doğrudan öğretmenlerin yeterliklerine bağlıdır. Çünkü çeşitli fiziksel donanımları, eğitim teknolojileri ve eğitim materyallerini kullanarak öğretim programlarını hayata geçirecek olan öğretmenlerdir (Ayra ve Kösterelioğlu, 2015). Bu kaynakları etkin bir şekilde kullanarak öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve sosyal gelişmelerini sağlamak, mesleki açıdan yeterlik kazanmış öğretmenlerle mümkündür (Zayimoğlu Öztürk, 2011, s. 46). Öğretmen öz yeterliği denilince öğretmenin sınıf yönetimindeki yeterlikleri, öğrencileriyle ilişkileriyle ilgili yeterlikleri ve öğretim stratejilerini kullanmadaki yeterliğe olan inancı akla gelmektedir. Öz-yeterlik inancı kavramını ilk ortaya atan Bandura'dır (Santrock 2000).

Özyeterlik inancı, Bandura (1986, s. 391) tarafından “kişilerin bir performansı gerçekleştirebilmek için gerekli olan eylemleri yerine getirebilme ve bu eylemleri organize edebilme kapasiteleri hakkındaki yargıları” olarak tanımlanmıştır (Akt. Akbaş ve Çelikkaleli, 2006). Ayrıca bu inancının insan yaşamında önemli bir yere sahip olan (a) bilişsel süreçleri, (b) motivasyonel süreçleri, (c) duygusal süreçleri ve (d) seçim yapma süreçleri gibi dört temel psikolojik süreci de etkilediği belirtilmektedir (Bandura, 1997, s. 5). Zimmerman (1995) ise, öz-yeterlik kavramını bireyin bir işi gerçekleştirebilme, başarabilme yeteneği konusundaki kişisel yargısı olarak tanımlamaktadır. Öğretmen öz-yeterliği, öğretmenin belirli bir bağlamda öğretmenlik görevini başarması için gerekli olan eylemi gerçekleştirmeye ve organize etmeye yönelik kapasitesi ile ilgili inançlarıdır (Tschannen-Moran, Hoy ve Hoy, 1998). Sosyal-bilişsel teoriye dayalı öğretmen yeterliği, verilen eğitimsel amaçlara ulaşmak için gerekli olan aktiviteleri gerçekleştirme, organize etme, planlama yeteneği ile ilgili öğretmenin kişisel inançları olarak kavramsallaştırılmıştır (Skaalvik ve Skaalvik, 2009).

Öğretmen özyeterliği, öğretmenin sınıf içi kararlarını ve davranışlarını doğrudan veya dolaylı yoldan etkileyen en güçlü yordayıcı olarak iddia edilmiştir (Pajares, 1992). Yüksek özyeterlik inancına sahip öğretmenler, öğretim sırasında herhangi bir zorlukla karşılaştıklarında öğretimi yarıda bırakmazlar ve görevlerini başarıyla yerine getirmek için değişik yöntemler geliştirebilirler (Woolfolk Hoy ve Burke-Spero, 2005). Ashton ve Webb (1986), yüksek öz-yeterlik inancına sahip olan öğretmenlerin, tüm öğrencilerin öğrenebileceklerine inanma eğiliminde olduklarını ve bu öğretmenlerin sınıflarını da bunu teminat altına alma yönünde geliştirdiklerini belirtmektedir. Öğretmenlerin öz-yeterlilik inançları, öğrencilerin güdülenmesini etkilediğinden öğrencilerin tutumlarının olumlu olmasını ve akademik başarısının da önemli derecede artmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, güçlü bir öz-yeterlik inancına sahip öğretmenlerin iyi bir planlama yapma ve daha iyi öğretmek için gayret gösterme eğiliminde oldukları bilinmektedir (Eker, 2014).

Aynı zamanda, bu öğretmenlerin, öğrenci merkezli öğretim stratejileri uygulamaya ve hümanist sınıf yönetimi yaklaşımlarını kullanmaya eğilimli olduğu görülmektedir (Gibson ve Dembo, 1984; Henson, 2001; Savran-Gencer ve Çakıroğlu, 2007; Wertheim ve Leyser, 2002; Çapa Aydın, Uzuntiryaki Kondakçı, Yeliz Temli, Ayşegül Tarkin, 2013).

Öğretmen özyeterliğini etkileyen faktörler hakkında bilgi sahibi olmak, öğretmenlerin yeterlik yargılarını güçlendirmek ve mesleki gelişimlerine katkı sağlamak bakımında önemlidir. Bandura'nın ileri sürdüğü özyeterlik ve başarı arasındaki ilişkiye dayanarak, özyeterliği yüksek olan öğretmenlerin daha etkili bir öğretim gerçekleştireceği söylenebilir. Dolayısıyla, öğretmen özyeterlik düzeyleri bilinirse, öğretmenlerin özyeterliliklerini geliştirecek mesleki destekler sağlanabilir ve öğretim süreci daha etkili hale gelebilir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı devlet okullarından liselerde görev yapan öğretmenlerin özyeterlik düzeylerini belirlemektir. Araştırmada, aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Öğretmenlerin branşlarına göre özyeterlik düzeyleri nedir?

2. Öğretmenlerin branşlarına göre özyeterlik düzeyleri; cinsiyet, branş, kıdem, eğitim düzeyleri, okuldaki görev süresi, öğretmen sayısı, çalıştıkları yerleşim yeri ve okuldaki öğrenci sayısı gibi değişkenlere göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

3. Öğretmenlerin branşlarına göre özyeterlik düzeyleri arasında; sınıf yönetimine yönelik özyeterlik, öğrenci katılımına yönelik özyeterlik ve öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

Bu araştırma anlık tarama modelindedir. Anlık tarama araştırmaları, belli bir zamanda mevcut durumun var olduğu şekliyle betimlenmesi amacıyla yürütülen çalışmalar olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, 2016, s.179). Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlar. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2009, s. 77).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2017-2018 eğitim öğretim yılında, Elazığ merkez ve ilçelerin merkezindeki ortaokullarda görev yapan toplam 2805; örneklemini ise, basit tesadüfi örnekleme yolu ile belirlenen toplam 292 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan öğretmenlerin demografik özellikleri incelendiğinde araştırmaya katılan erkek öğretmenlerin sayısı 176 (%60,3) ve kadın öğretmenlerin sayısı ise 116 (%39,7)'dir. Branş değişkenine göre, sosyal bilimler branşındaki öğretmen sayısı 146 (%50,0), fen bilimleri branşındaki öğretmen sayısı 108 (%37,0) ve özel yetenek branşındaki öğretmen sayısı 38 (%13,0)'dir. Kıdem değişkenine göre, 1-5 yıl kıdemi olan öğretmen sayısı 59 (%20,2), 6-10 yıl 55 kişi (%18,8), 11-15 yıl 56 kişi (%19,2), 16-20 yıl 56 (%19,2) ve 21 yıl ve üstü 66 (%22,6)'dir. Eğitim düzeyi değişkenine göre, lisans mezunu öğretmenlerinin sayısı 226 (%77,4) iken lisans üstü mezunların sayısı 66 (%22,6)'dir. Çalıştığı okuldaki görev süresi değişkenine göre, okuldaki görev süresi 1 yıl olan öğretmen sayısı 38 (%13,0), görev süresi 2 yıl olan 47 kişi (%16,1), görev süresi 3 yıl olan 26 kişi (8,9), görev süresi 4 yıl olan 42 kişi (%14,4) ve görev süresi 5 yıl ve üstü olan öğretmen sayısı ise 139 (%47,6)'dur. Okuldaki öğretmen sayısı değişkenine göre, 1-10 arası öğretmenin görev yaptığı okulda 5 öğretmen (%1,7), 11-19 arası öğretmenin görev yaptığı okulda 28 öğretmen (%9,6), 20-29 arası öğretmenin görev yaptığı okulda 62 öğretmen (%21,2) ve 30 ve üstü öğretmenin görev yaptığı okulda 197 öğretmen (%67,5) görev yapmaktadır. Öğretmenlerin 233'i (%79,8) il merkezinde ve 59'u da (%20,2) ilçe merkezinde çalışmaktadır. Öğrenci sayısı 150-500 arasında olan okullarda 134 öğretmen (%45,9), öğrenci sayısı 501-850 arasında olan okullarda 138 öğretmen (%47,3), öğrenci sayısı 851-1200 arasında olan okullarda 11 öğretmen (%3,8) ve öğrenci sayısı 1201 ve üstü arasında olan okullarda 9 öğretmen (%3,1) görev yapmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Orijinali Tschannen-Moran ve Hoy (2001) tarafından geliştirilen ve Çapa, Çakıroğlu, Sarıkaya (2005) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Öğretmen Öz-Yeterlik Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmacılar, 628 öğretmen adayı ile yaptıkları çalışmada ölçeğin güvenilirlik katsayısını .93 olarak tespit etmişlerdir. Bu çalışmada ise ölçeğin güvenilirlik katsayısı .97 olarak hesaplanmıştır. Ölçek likert tipinde “yetersiz-1” den “çok yeterli-9”ye doğru derecelendirilmiştir. Ölçekten alınacak en düşük puan 24, en yüksek puan ise 216'dır. Ölçekten alınan düşük puan, düşük öz yeterlik inancına, yüksek puan ise yüksek öz yeterlik inancını ifade etmektedir. Ölçüt aralığı 1-2 yetersiz;3-4 çok az yeterli; 5-6 biraz yeterli; 7-8 oldukça yeterli; 9 çok yeterli şeklindedir. Öğretmen Öz-Yeterlik Ölçeği maddelerinin ortalama puanları değerlendirilirken kullanılan puan aralıkları şunlardır: 1.00-2.59 Yetersiz; 2.60-4.19 Çok az yeterli; 4.20-5.79 Biraz yeterli;5.80-7.39 Oldukça yeterli; 7.40-9.00 Çok yeterli. Turkish version of the Teachers' Sense of Efficacy Scale – Türkçe Öğretmen Özyeterlik Ölçeği (TTSES) öğrenci katılımında yeterlik (8 madde), öğretimsel stratejilerde yeterlik (8 madde), sınıf yönetiminde yeterlik (8) olmak üzere 3 alt boyuttan ve 24 maddeden oluşmaktadır. Araştırmacı ölçeğin orijinalindeki “çalışması zor öğrencilere ulaşmayı ne kadar başarabilirsiniz?” sorusunu “çalışma isteği az olan öğrencilerin bu isteğini artırmada ne kadar yeterlisiniz?” şeklinde, diğer maddelerin yüklemelerini de birlikteliği sağlamak amacıyla “yeterlisiniz” olarak değiştirmiştir. Ayrıca ölçeğin orijinaline iki adet daha soru eklemiş ve ölçek toplam 26 maddeden oluşmuştur. Ölçek orijinalinde birinci boyut “sınıf yönetimine yönelik özyeterlik”, ikinci boyut “öğrenci katılımına yönelik özyeterlik” üçüncü boyut ise, “öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik” olarak isimlendirilmiştir. Veri toplama araçlarının yapı geçerliğini sağlamak için araştırmacı tarafından açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi, aynı yapıyı ya da niteliği ölçen değişkenleri bir araya toplayarak ölçmeyi az sayıda faktör ile açıklamayı amaçlayan bir istatistiksel tekniktir (Büyüköztürk, 2009, s. 123). Ölçeğin faktörleri için Cronbach's Alfa güvenilirlik katsayısı, sınıf yönetimine yönelik özyeterlik alt boyutu için 0.90, öğrenci katılımına yönelik özyeterlik alt boyutu için 0.91, öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik alt boyutu için 0.93 şeklindedir.

Verilerin çözümü

Veriler, SPSS for Windows 21 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Branş öğretmenlerinin demografik özelliklerini (cinsiyet, kıdem, eğitim düzeyleri, okuldaki görev süresi, öğretmen sayısı, çalıştıkları yerleşim yeri ve okuldaki öğrenci sayısı) belirlemek için frekans ve yüzde değerleri kullanılmıştır. Sınıf öğretmenlerinin özyeterlik düzeylerini belirlemek için aritmetik ortalama ve standart sapma teknikleri kullanılmıştır. Cinsiyet, eğitim düzeyi ve çalışılan yerleşim yeri değişkenleri açısından belirtilen görüşler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Ayrıca, kıdem, okuldaki görev süresi, okuldaki öğretmen sayısı ve okuldaki öğrenci sayısı gibi değişkenler açısından görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmış, grup varyanslarının eşit olduğu durumlarda, ortalama puanlarının çoklu karşılaştırılmasında kullanılan Tukey HSD testi ile hangi grupların ortalamaları arasında fark olup olmadığı sınıanmıştır. Az sayıda denekten oluşan grupların bir değişkene ait puanları arasında gözlenen farkın anlamlılığını test etmede kullanılan Kruskal Wallis H Testi yapılmıştır. Uygulanan testlerin anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, liselerde görev yapan branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeylerini belirlemek için uygulanan ölçekten elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

1. Liselerde görev yapan branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeyleri nedir?

Tablo 1. Branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeyleri

Alt boyutlar	n=292	\bar{x}	SS
1. Sınıf yönetimine yönelik özyeterlik		7,31	1,07
2. Öğrenci katılımına yönelik özyeterlik		7,18	1,12
3. Öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik		7,22	1,15
4. Toplam		7,24	1,08

Tablo 1’de de görüldüğü gibi, liselerde görev yapan branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeyleri, sınıf yönetimine yönelik özyeterlik alt boyutunda ($\bar{x}=7,31$), öğrenci katılımına yönelik özyeterlik alt boyutunda ($\bar{x}=7,18$), öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik alt boyutunda ($\bar{x}=7,22$) ve ölçeğin tamamında ($\bar{x}=7,24$) oldukça yeterli düzeyindedir.

2. a. Liselerde görev yapan branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeyleri cinsiyet, eğitim seviyesi ve çalıştıkları yerleşim yeri değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir? Alt amacına yönelik analiz sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeylerine ilişkin t-Testi sonuçları

Alt Boyutlar	N	\bar{x}	SS	Levene		t	p	
				F	p			
Cinsiyet								
1.Sınıf yönetimine yönelik özyeterlik	Erkek	176	7,32	1,12	1,169	,281	,190	,850
	Kadın	116	7,30	,99				
2.Öğrenci katılımına yönelik özyeterlik	Erkek	176	7,16	1,16	,003	,958	-,363	,717
	Kadın	116	7,21	1,06				
3.Öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik	Erkek	176	7,25	1,17	,070	,792	,519	,604
	Kadın	116	7,18	1,13				
4. Toplam	Erkek	176	7,24	1,11	,055	,815	,113	,910
	Kadın	116	7,23	1,03				
Eğitim düzeyi								
1.Sınıf yönetimine yönelik özyeterlik	Lisans	226	7,23	1,08	,000	,987	-2,513	,013*
	Lisansüstü	66	7,60	,99				
2.Öğrenci katılımına yönelik özyeterlik	Lisans	226	7,09	1,11	,398	,529	-2,725	,007*
	Lisansüstü	66	7,51	1,10				
3.Öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik	Lisans	226	7,16	1,17	,012	,914	-1,814	,071
	Lisansüstü	66	7,45	1,09				
4. Toplam	Lisans	226	7,16	1,08	,116	,734	-2,419	,016*
	Lisansüstü	66	7,52	1,03				
Yerleşim yeri								
1. Sınıf yönetimine yönelik özyeterlik	İl merkezi	233	7,34	1,06	,167	,683	,913	,364
	İlçe mer.	59	7,20	1,12				
2. Öğrenci katılımına yönelik özyeterlik	İl merkezi	233	7,22	1,13	,281	,596	1,270	,207
	İlçe mer.	59	7,02	1,08				
3. Öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik	İl merkezi	233	7,28	1,17	,660	,417	1,694	,093
	İlçe mer.	59	7,01	1,06				
4. Toplam	İl merkezi	233	7,28	1,08	,119	,730	1,355	,179
	İlçe mer.	59	7,07	1,05				

Tablo 2’de görüldüğü gibi, cinsiyet, eğitim düzeyi ve öğretmenlerin çalıştıkları yerleşim yeri değişkenlerinden sadece eğitim düzeyi değişkeninde, branş öğretmenlerinin görüşlerine göre, sınıf yönetimine yönelik özyeterlik, öğrenci katılımına yönelik özyeterlik alt boyutlarında ve ölçeğin tamamında anlamlı bir fark çıkmıştır. Sınıf yönetimine yönelik özyeterlik alt boyutunda lisansüstü

eğitim alan öğretmenlerin özyeterliklerine ilişkin ortalamaları ($\bar{x}=7,60$) lisans eğitimi alan öğretmenlerin ($\bar{x}=7,23$) ortalamalarından; öğrenci katılımına yönelik özyeterlik alt boyutunda lisansüstü eğitim alan öğretmenlerin özyeterliklerine ilişkin ortalamaları ($\bar{x}=7,51$) lisans eğitimi alan öğretmenlerin ($\bar{x}=7,09$) ortalamalarından; ölçeğin tamamı içinde, lisansüstü eğitim alan öğretmenlerin özyeterliklerine ilişkin ortalamaları ($\bar{x}=7,52$) lisans eğitimi alan öğretmenlerin ($\bar{x}=7,16$) ortalamalarından daha yüksektir. Cinsiyet ve öğretmenlerin çalıştıkları yerleşim yeri değişkenlerine göre alt boyutlarda ve ölçeğin tamamında branş öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamlı farklılık çıkmamıştır. Liselerde görev yapan branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeylerine ilişkin görüşleri ile branş, kıdem, okuldaki görev süresi değişkenlerine ait ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla yapılan ANOVA analizine göre, farkın olmadığı ortaya çıkmıştır.

2. b. Liselerde görev yapan branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeylerine ilişkin görüşleri; okuldaki öğretmen sayısı ve okuldaki öğrenci sayısı değişkenlere göre anlamlı farklılık göstermekte midir? Alt amacına yönelik yapılan Kruskal Wallis H Testi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Branş öğretmenlerinin özyeterliklerine ilişkin görüşlerine Ait Kruskal-Wallis H ve MWU Testi sonuçları

Alt boyutlar	Değişkenler	N	Sıra ort.	sd	χ^2	p	MWU		
							U	p	Fark
Çalıştıkları okuldaki öğretmen sayısı									
Sınıf yönetimine yönelik özyeterlik	20-29 arası	62	112,71	1	4,357	,037	5035,000	,037	3-4
	30 ve üstü	197	135,44						
Çalıştıkları okuldaki öğrenci sayısı									
1.Sınıf yönetimine yönelik özyeterlik	150-500 öğrenci	134	126,57	1	4,221	,040	7915,500	,040	1-2
	501-850 öğrenci	138	146,14						
2.Öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik	150-500 öğrenci	134	126,32	1	4,060	,044	7882,000	,044	1-2
	501-850 öğrenci	138	145,47						

Liselerde görev yapan branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeylerine ilişkin görüşleri ile çalıştıkları okuldaki öğretmen sayısı ve öğrenci sayısı değişkenlerinin karşılaştırılmasında, az sayıda denekten oluşan grupların bir değişkene ait puanları arasında gözlenen farkın anlamlılığını test etmede kullanılan Kruskal Wallis H testi yapılmıştır. Çalıştıkları okuldaki öğretmen sayısı değişkenine göre, sınıf yönetimine yönelik özyeterlik alt boyutunda farkın gözlenmesi sonucunda, ikili karşılaştırmalarda kullanılan Mann Whitney U testi yapılmıştır. Bu test sonuçları, sınıf yönetimine yönelik özyeterlik alt boyutunda okuldaki öğretmen sayısı 20-29 arasında olanların sıra ortalamalarının (112,72), 30 ve üstü olanların sıra ortalamalarından (135,44) daha düşük olduğu ve farkların anlamlı olduğu bulunmuştur. Okuldaki öğretmen sayısı arttıkça öğretmenlerin sınıf yönetimine yönelik özyeterlik düzeylerinin yükseldiği söylenebilir.

Çalıştıkları okuldaki öğrenci sayısı değişkenine göre, sınıf yönetimine yönelik özyeterlik alt boyutunda, okuldaki öğrenci sayısı 150-500 arasında olan okullarda görev yapan öğretmenlerin sıra ortalamalarının (126,57), 501-850 arasında olanların sıra ortalamalarından (146,14) daha düşük olduğu ve farkların anlamlı olduğu bulunmuştur. Okuldaki öğrenci sayısı arttıkça öğretmenlerin sınıf yönetimine yönelik özyeterlik düzeylerinin yükseldiği söylenebilir. Öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik alt boyutunda, okuldaki öğrenci sayısı 150-500 arasında olan okullarda görev yapan öğretmenlerin sıra ortalamalarının (126,32), 501-850 arasında olanların sıra ortalamalarından (145,47) daha düşük olduğu ve farkların anlamlı olduğu bulunmuştur. Okuldaki öğrenci sayısı arttıkça öğretmenlerin öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik düzeylerinin yükseldiği söylenebilir.

3. Liselerde görev yapan branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeyleri arasında, sınıf yönetimine yönelik özyeterlik, öğrenci katılımına yönelik özyeterlik ve öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Alt amacına yönelik yapılan analize ait bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Alt Boyutlara Göre branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeyleri Arasındaki İlişki

		1.	2.	3.
1.Sınıf yönetimine yönelik özyeterlik	r	1	,907**	,914**
	p		,000	,000
	N	292	292	291
2.Öğrenci katılımına yönelik özyeterlik	r		1	,863**
	p			,000
	N		292	291
3.Öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik	r			1
	p			
	N			292

**p= 0.01.

Tablo 4’te görüldüğü gibi, öğretmenlerin sınıf yönetimine yönelik özyeterlik düzeyleri ile öğrenci katılımına yönelik özyeterlik düzeyleri arasında ($r=0,907$, $p=0.00$) yüksek ve pozitif düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre, öğretmenlerin sınıf yönetimine yönelik özyeterlik düzeyleri arttıkça öğrenci katılımına yönelik özyeterlik düzeylerinin arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.82$) dikkate alındığında, sınıf yönetimine yönelik özyeterlik düzeyinin toplam varyansının %82’sinin öğrenci katılımına yönelik özyeterlik düzeyinden kaynaklandığı söylenebilir. Sınıf yönetimine yönelik özyeterlik ile öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik arasında ($r=0,914$, $p=0.00$) yüksek ve pozitif düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre, öğretmenlerin sınıf yönetimine yönelik özyeterlik düzeyleri arttıkça öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik düzeylerinin arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.83$) dikkate alındığında, sınıf yönetimine yönelik özyeterlik düzeyinin toplam varyansının %83’ünün öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik düzeyinden kaynaklandığı söylenebilir. Öğrenci katılımına yönelik özyeterlik ile öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik arasında ($r=0,863$, $p=0.00$) yüksek ve pozitif düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre, öğretmenlerin öğrenci katılımına yönelik özyeterlik düzeyleri arttıkça öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik düzeylerinin arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.74$) dikkate alındığında, öğrenci katılımına yönelik özyeterlik düzeyinin toplam varyansının %74’ünün öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik düzeyinden kaynaklandığı söylenebilir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmaya katılan liselerde görev yapan branş öğretmenlerinin bütün alt boyutlarda ve ölçeğin tamamında mesleki öz yeterlik düzeyleri oldukça yeterlidir. Üstüner, Demirtaş, Cömert ve Özer (2009) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, ortaöğretim öğretmenlerinin öz yeterlik algılarının orta düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Bulgular farklıdır. Ayra ve Kösterelioğlu (2015) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, sınıf öğretmenlerinin öz yeterlik algılarının iyi düzeyde olduğu, en düşük öz yeterlik algıları öğrenci katılımını sağlama boyutunda iken; en yüksek öz yeterlik algılarının öğretim stratejilerini kullanma alt boyutunda olduğu bulgusuna erişilmiştir. Araştırma gruplarının farklılık göstermesi nedeniyle bulgular farklılık göstermiş olabilir. Eker (2014) tarafından yapılan araştırmadan elde edilen bulgulara göre, ilkokullarda görev yapan sınıf öğretmenlerinin genel öz-yeterlik inanç düzeylerinin “yeterli” olduğu bulunmuştur. Ölçeğin, öğrencilerin derslere aktif katılımını sağlama alt boyutunda öğretmenlerin öz-yeterlik inançları “orta düzeyde yeterli”, öğretim stratejilerini kullanma alt boyutunda ve sınıf yönetiminde öz-yeterlik inanç alt boyutunda ise kendilerini “yeterli” gördükleri bulunmuştur. Araştırma bulguları karşılaştırıldığında araştırma yapılan grupların farklılıkları nedeniyle farklılık göstermiş olabilir. Çimen (2007) tarafından ilköğretim okulu öğretmenleri

üzerinde yapılan araştırmanın bulgularına göre, öğretmenlerin her üç alt boyutta da kendilerini *oldukça yeterli* gördükleri sonucu bulunmuştur. Bulgular örtüşmektedir. Öğretmenlerin öz-yeterliliklerini belirlemeye yönelik yapılan araştırmalar incelendiğinde (Ekici, 2006; Özata, 2007; Gençtürk, 2008; Turcan, 2011; Barut, 2011; Benzer, 2011) bu araştırmaların bulgularına göre öğretmenlerin özyeterlilik düzeylerinin yeterli olduğu belirlenmiştir. Bu araştırmanın bulguları ile farklılık bulunmaktadır. Babaoğlu ve Korkut (2010) tarafından yapılan araştırma bulgularına göre, sınıf öğretmenlerinin öz yeterlilik inançlarının oldukça yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Zararsız (2012), tarafından yapılan araştırma bulgularına göre, öğretmenler genel öz yeterlilik ve alt boyutlarında kendilerini oldukça yeterli hissetmektedirler. Araştırma grupları farklılık göstermesine rağmen bulgular benzerdir. Yılmaz ve Çokluk-Bökeoğlu (2008) da öğretmenlerin öz yeterlilik inançlarının “çok yüksek” düzeyde olduğunu ortaya koymuşlardır. Güven ve Cevher (2005), Kars (2007) ve Korkmaz (2007) da öğretmenlerin kendilerini yüksek düzeyde yeterli olarak algıladıklarını belirlemiştir. Aktaş ve Walter (2005) tarafından yürütülen çalışmada öğretmen adaylarının yeterlilik algıları iyi düzeyde bulunmuştur. Bulgular benzerdir.

Cinsiyet değişkenine göre, sınıf yönetimine yönelik özyeterlilik, öğretim stratejilerine yönelik özyeterlilik, öğrenci katılımına yönelik özyeterlilik alt boyutlarında ve ölçeğin tamamında anlamlı farklılık çıkmamıştır. Gençtürk ve Memiş (2010) tarafından yapılan araştırma bulgularına göre, genel öz-yeterlilik algıları ve alt boyutlarında cinsiyete göre anlamlı fark bulunmamıştır. Araştırma sonuçları, Nazri & Barrick (1990), Tschannen-Moran & Woolfolk-Hoy (2002) ve Çimen (2007)’in çalışmalarını desteklemektedir. Bu çalışmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu araştırmada, öğrenci katılımına yönelik özyeterlilik alt boyutu hariç, erkek öğretmenlerin özyeterlilik düzeyleri kadın öğretmenlere göre daha yüksektir. Yüksek öz yeterlilik inancı taşıma, büyük ölçüde kendine güven ile özdeşleştirilebilir. Diğer birçok konuda da kendilerine güvenme davranışı, daha güçlü benlik duygusu taşıdığı gösterme çabası ile erkeklerin bayanlara göre benlik duygularının biraz daha yüksek olduğuna ilişkin birçok çalışma mevcuttur (Morgil, Seçken ve Yücel, 2004; Bandura and Schunk, 1981; Betz and Hackett, 1981; Brophy, 1985; Jones and Wheatley, 1990; Sadker and Sadker, 1994). Brandon (2000) ilkökul öğretmenleri ile yapmış olduğu çalışmada, erkek öğretmenlerin öz-yeterliliklerinin kadın öğretmenlerden daha yüksek olduğunu bulmuştur. Gruplar farklı olsa da bulgular benzerdir. Gençtürk ve Memiş (2010) tarafından yapılan araştırma bulgularına göre, kadın ve erkek öğretmenlerin genel öz-yeterlilik ve alt boyutlarında kendilerini oldukça yeterli algıladıkları, kadın öğretmenlerin genel öz-yeterlilik ve öğretimsel stratejilerde, erkek öğretmenler ise öğrenci katılımında yeterlilik ve sınıf yönetiminde yeterlilik alanlarında kendilerini karşı cinslerine göre daha yeterli algılamaktadır. Bulgular kısmen benzerdir. Yüksek yeterliğe sahip öğretmenlerin aksine, düşük yeterliğe sahip öğretmenler eğitimde daha geleneksel yöntemler kullanmaktadırlar. Kontrollü bir öğretim ortamı oluşturmak için sert yönetim stratejileri kullanmaya eğilimlidirler (Collins vd., 2002, s. 6). Öğretmen yeterliği ile ilgili birçok araştırma, öğretmenlerin yeterliliklerine daha az güvenmelerinin problemleri olduğunu göstermiştir. Örneğin, Tschannen-Moran ve arkadaşları (1998, s. 234), “Düşük yeterlilik hissi daha az çaba, kolayca pes etme anlamına gelir ki bunlar kötü öğrenci yani kötü öğretim çıktılarını neden olur ve bunun sonucu olarak yeterlilik azalır.” şeklinde ifade etmişlerdir. Düşük yeterlilik, öğretmenlerin faaliyetlerini, çabalarını ve dirençlerini etkilemektedir. Düşük yeterliğe sahip öğretmenler, yeteneklerini aştığına inandıkları faaliyetleri planlamaktan kaçınabilir, öğrenmede zorluk çeken öğrencilerle uğraşmaz, materyal bulmada çok az çaba harcar, öğrencilerin daha iyi anlamasını sağlayacak yollar aramazlar (Schunk, 1991, s. 224). Wheatly (2002, s. 6–7), yeteneklerine daha az güvenen öğretmenlerin öğrenci çıktılarını çok fazla müdahale edilemeyeceğine ya da kişisel olarak bu yeteneğe sahip olmadıklarını inandıklarını ifade etmiştir (Gençtürk ve Memiş, 2010, s. 1039). Üstüner, Demirtaş, Cömert ve Özer (2009) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, ortaöğretim öğretmenlerinin öz yeterliliklerine ilişkin algılarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı, araştırmaya katılan kadın ve erkek öğretmenlerin, kendilerini “orta” düzeyde yeterli olarak algıladıkları belirlenmiştir. Araştırma yapılan grupların farklılığı bulguların anlamlılığına ve düzeyine de etki etmiş ve farklılaştırmış olabilir. Telef (2011) tarafından yapılan araştırma bulgularına göre de, öz-yeterliliğin alt boyutlarından öğrenci katılımını sağlama yeterliği,

sınıf yönetimi yeterliği ve öğretim stratejilerini kullanma yeterliği ve genel öz-yeterlik boyutunda cinsiyete göre farklılık belirlenmemiştir. Gür, Çakıoğlu ve Çapa- Aydın (2012) tarafından yapılan, sınıf, fen ve matematik öğretmenlerinin özyeterliklerini yordayan değişkenlerin incelenmesi adlı araştırmanın bulgularına göre de, cinsiyetin öğretmenlerin öğretim stratejilerine, sınıf yönetimine ve öğrenci katılımına yönelik özyeterliklerini etkilemediği belirlenmiştir. Bulgular farklıdır. Brandon'un (2000) ilköğretim öğretmenleri ile yapmış olduğu çalışmada, erkek öğretmenlerin öz-yeterliklerinin kadın öğretmenlerden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bulgular bu araştırma bulguları ile aynıdır. Coşkun'un (2010) tarafından yapılan araştırma bulgularına göre, erkek din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin öz yeterlik algıları (öğrenci katılımını sağlama, sınıf yönetimi, öğretim stratejileri alt boyutunda), kadın öğretmenlere göre daha yüksek ve anlamlıdır. Bulgular bu araştırma bulguları ile aynıdır.

Eğitim düzeyi değişkenine göre, branş öğretmenlerinin sınıf yönetimine yönelik özyeterlik, öğrenci katılımına yönelik özyeterlik alt boyutlarında ve ölçeğin tamamında lisansüstü eğitim alan öğretmenlerin özyeterliklerinin düzeyi, lisans eğitimi alan öğretmenlerin özyeterliklerinin düzeyinden daha yüksektir. Telef (2011) tarafından yapılan araştırma bulgularına göre de, öz-yeterliğin alt boyutlarından öğrenci katılımını sağlama yeterliği, sınıf yönetimi yeterliği, öğretim stratejilerini kullanma yeterliği ve genel öz-yeterlik boyutunda eğitim düzeyine göre farklılık belirlenmemiştir. Bulgular farklı göstermektedir. Umaz (2010) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, lisansüstü mezunu olan ilköğretim okulu öğretmenlerinin lisans mezunu öğretmenlere göre öz yeterlik düzeyleri anlamlı derecede yüksek çıkmıştır. Bulgular benzerdir. Okuldaki görev süresi değişkenine göre, branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeyleri arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Türk (2008) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, öğretmenlerin öz yeterlik düzeylerinin, okulda çalışılan yıla göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. Bulgular farklıdır.

Çalıştıkları yerleşim yeri değişkenine göre, branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeyleri arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Ancak, il merkezinde çalışan öğretmenlerin özyeterlik düzeyleri ilçe merkezinde çalışanlara göre daha yüksek çıkmıştır. Babaoğlu ve Korkut (2010) tarafından yapılan araştırma bulgularına göre de, şehir merkezindeki okullarda görev yapan öğretmenlerin, köydeki ve ilçedeki okullarda görev yapan öğretmenlere göre öz yeterlik inançları daha yüksek çıkmıştır. Yine ilçedeki okullarda görev yapan öğretmenlerin, köydeki okullarda çalışan öğretmenlere göre öz yeterlik inançları daha yüksek çıkmıştır. Bulgular benzerlik göstermektedir.

Kıdem değişkenine göre, branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeyleri arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Üstüner, Demirtaş, Cömert ve Özer (2009) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, ortaöğretim öğretmenlerinin öz yeterliliklerine ilişkin algılarının kıdem değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Babaoğlu ve Korkut (2010) tarafından yapılan araştırma bulgularına göre de, öğretmenlerin öz yeterlik inançları hizmet yıllarına göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Yılmaz ve Çokluk-Bökeoğlu (2008) tarafından yapılan araştırma bulguları da bu bulguyu desteklemektedir. Ekici (2006) ve Ercan (2007) da hizmet yıllarına göre öğretmenlerin öz yeterlik inançlarının farklılık göstermediğini ortaya koymuşlardır. Tunacan'ın (2005) lise öğretmenleri ile yaptığı çalışmada, 11-15 yıl arası çalışan öğretmenlerin sınıf yönetimi yeterliği 1-5 yıllar arası çalışan öğretmenlerden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Gençtürk (2008) 11 yıl ve daha fazla tecrübeye sahip ilköğretim öğretmenlerinin 1-5 ve 6-11 yıl tecrübeye sahip ilköğretim öğretmenlerinden daha yüksek öz-yeterliğe sahip olduklarını bulmuştur. Gençtürk ve Memiş (2010) tarafından yapılan araştırma bulgularına göre, kıdem değişkeninin en çok öğrenci katılımında yeterlik algısı üzerinde en az ise öğretimsel stratejilerde yeterlik algısı üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Özellikle, 11 yıl ve daha fazla tecrübesi olan öğretmenler, bütün yeterlik alanlarında diğerlerinden anlamlı bir şekilde farklıdır. Tschannen-Moran & Woolfolk-Hoy (2002, s. 6), tecrübeli öğretmenlerin zaman içerisinde etkili öğretimsel stratejiler ve sınıf yönetimi becerileri geliştirme imkânlarını bulduklarını ifade etmişlerdir. Campbell (1996), Tschannen-Moran, & Woolfolk Hoy, (2002), Daugherty (2005) ve Say (2005)'in çalışmalarında da kıdemle atmasıyla öz-yeterlik algısının arttığı sonucuna

varılmıştır. Bunların aksine, yapılan bazı araştırmalarda (Celep 2002; Chacon, 2005; Çimen, 2007) kıdem ile öz-yeterlik algısı arasında herhangi bir fark bulunmamıştır.

Branş değişkenine göre, branş öğretmenlerinin özyeterlik düzeyleri arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Memiş (2010) tarafından yapılan araştırma bulgularına göre, branş değişkeninin en çok öğrenci katılımında yeterlik algısını, en az ise sınıf yönetiminde yeterlik algısını etkilediği bulunmuştur. Bu araştırmada okuldaki öğretmen sayısı arttıkça öğretmenlerin sınıf yönetimine yönelik özyeterlik düzeylerinin yükseldiği ortaya çıkmıştır. Okuldaki öğrenci sayısı arttıkça da öğretmenlerin sınıf yönetimine yönelik özyeterlik düzeyleri ve öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik düzeyleri yükselmektedir.

Sonuç olarak, liselerde görev yapan branş öğretmenlerinin öğrencilerin çalışma isteklerini artırma, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerine destek olma, derslere az ilgi gösteren öğrencileri motive etme, derslerde başarılı olmalarına inandırma, öğrencilerin zor sorularına iyi cevap verebilme, sınıfta yapılan etkinliklerin düzenli yürümesini sağlama, öğrencileri en iyi şekilde değerlendirebilmelerini sağlayacak soru hazırlama, öğrencilerin sınıf kurallarına uymalarını sağlayabilme ve kendilerini hiçe sayan davranışlar gösteren öğrencilerle baş edebilme gibi öğrenci katılımına yönelik özyeterlikleri düzeyleri diğer alt boyutlara göre düşüktür çıkmıştır. Bu sonuçlara göre, öğretmenlerin sınıf yönetimini etkileyen mesleki nitelikleri arasında sayılabilen öğretim yöntem ve tekniklerinden yararlanma, etkili iletişim kurma, zamanı etkili kullanma, değerlendirme ve rehberlik yapma gibi konularda gerek hizmet içinde gerekse hizmet sonrasında yetiştirilmelerine sürdürülebilir bir eğitimin niteliği için gereken önem verilerek bu konularda nitelikli seminerler verilmelidir. Yüksek yetkinlik düzeyine sahip olan öğretmenlerin de sınıf içinde ortaya çıkan istenmeyen davranışlarla başa çıkmada teşvik, mizah, dokunma, uyarma ve soru sorma gibi önleyici ve olumlu yöntemlere başvurmada daha etkili oldukları unutulmamalıdır.

5. KAYNAKÇA

- Akbaş, A. ve Çelikkaleli, Ö. (2006). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Fen Öğretimi Öz-Yeterlik İnançlarının Cinsiyet, Öğrenim Türü ve Üniversitelerine Göre İncelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (6), 98-110.
- Ayra, M. ve Kösterelioğlu, İ. (2015). Öğretmenlerin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları İle İlişkisi. *NWSA-Education Sciences*. 10 (1), 17-28. doi.org/10.12739/10.1.1C0630
- Babaoğlu, E. ve Korkut, K. (2010). Sınıf Öğretmenlerinin Öz Yeterlik İnançları ile Sınıf Yönetimi Beceri Algıları Arasındaki İlişki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 1-19.
- Bandura, A & Schunk. (1981). Cultivating competence, self efficacy and intrinsic interest through self-motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41,586-598.
- Bandura, A. (1986). Social foundation of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy in changing societies*. In Bandura, A. (Ed.) Exercise of personal and collective efficacy in changing societies (pp. 1-45). New York: Cambridge University Pres.
- Barut, E. (2011). *İlköğretim 2. Kademe sosyal bilgiler öğretmenlerinin öz yeterliliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Ankara ili örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü, Niğde.
- Benzer, F. (2011). *İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Görev Yapan Öğretmenlerin Öz Yeterlik Algılarının Analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Betz, N. E ve Hackett, G. (1981). The relationship of career-related self efficacy expectations to perceived career options in college women and men. *Journal of Counseling Psychology*, 28, 399-410.
- Brandon, D. P. (2000). Self-efficacy: gender differences of prospective primary teachers. *Research in Education*, 64, 36-43.

- Brophy, J. (1985). *Interactions of Male and Female Students with Male and Female Teachers* In Wilkinson & Frazer, (Eds.), *Gender Influences in Classroom Interaction*. NY: Academic Press.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (22.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Campbell, J. (1996). A Comparison of Teacher Efficacy for Pre and In-service Teachers in Scotland and America. *Education*, 117 (1), 2–11.
- Celep, C. (2002). The Correlation of The Factors: The Prospective Teachers' Sense of Efficacy and Beliefs, and Attitudes About Student Control. *National Forum*, 1-10.
- Chacon, C. T. (2005). Teacher' Perceived Efficacy Among EFL Teachers in Middle Schools in Venezuela. *Teaching and Teacher Education*, 21(3), 257–272.
- Collins, K. M. T. , James T. L. , Minor L. C., Onwuegbuzie A. J. , Witcher L. A. & Witcher A. E. (2002). Relationship Between Teacher Efficacy and Beliefs About Education Among Preservice Teachers, Paper Presented at the Annual meeting of the Mid-South Educational Research Association, Chattanooga, TN, November 6.
- Coskun, M. K. (2010). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Özyeterlik Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından incelenmesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1, 95-109
- Çapa Aydın, Y., Uzuntiryaki Kondakçı, E., Temli, Y. ve Tarkin, A. (2013). Özyeterlik Kaynakları Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması. *İlköğretim Online*, 12 (3), 749-758.
- Çimen, S. (2007). *İlköğretim öğretmenlerinin tükenmişlik yaşantıları ve yeterlik algıları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Daugherty, S. G. (2005). *Teacher Efficacy and Its Relation to Teachers' Behaviors in the Classroom*. (Unpublished PhD Thesis), University of Houston.
- Eker, Cevat (2014). Sınıf Öğretmenlerinin Öz-Yeterlilik İnanç Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 162-178.
- Ekici, G. (2006). Meslek lisesi öğretmenlerinin öğretmen öz yeterlik inançları üzerine bir araştırma. *Eurasian Journal of Educational Research*, 24, 87-96.
- Gençtürk, A. (2008). *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Öz-Yeterlik Alguları ve İş Doyumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü, Zonguldak.
- Gençtürk, A. ve Memiş, A. (2010). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Öz-Yeterlik Alguları ve İş Doyumlarının Demografik Faktörler Açısından İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 9 (3), 1037-1054.
- Gibson, S. & Dembo, M. H. (1984). Teacher efficacy: A construct validation. *Journal of Educational Psychology*, 76, 569-582.
- Gür, G., Çakıroğlu, J. ve Çapa Aydın, Y. (2012). Sınıf, Fen ve Matematik Öğretmenlerinin Özyeterliklerini Yordayan Değişkenlerin İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*. 37 (166), 68-76.
- Henson, R. K. (2001). *Relationships between preservice teachers' self-efficacy, task analysis, and classroom management beliefs*. Paper presented at the annual meeting of the Southwest Educational Research Association, New Orleans, LA.
- Jones, M.G. ve Wheatley, J. (1990). Gender differences in teacher-student interactions in science classrooms. *Journal of Research in Science Teach.* 27 (9), 861-874.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2017). Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. Öğretmen Strateji Belgesi, 2017-2023. Erişim adresi: <http://oygm.meb.gov.tr>.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2017). Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri. Erişim adresi: <http://oygm.meb.gov.tr>.
- Morgil, İ. , Seçken, N. ve Yücel, A. S. (2004). Kimya Öğretmen Adaylarının Öz-Yeterlik İnançlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 62-72.

- Nazri, İ. & Barrick, K. (1990). Professional Knowledge, Competency Achievement of Agricultural Teachers With and Without Preservice Teacher Preparation in Pensular Malaysia, *Journal of Agricultural Education*, Summer, 49–54.
- Pajares, M. F. (1992). Teachers' beliefs and educational research: cleaning up a messy construct. *Review of Educational Research*, 62(3), 307-332.
- Sadker, M. ve Sadker, D. (1994). *Failing at Fairness* NY: Simon & Schuster.
- Say, M. (2005). *Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Öz-Yeterlik İnanışları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Savran-Gencer, A. & Çakıroğlu, J. (2007). Turkish pre-service science teachers' efficacy beliefs regarding science teaching and their beliefs about classroom management. *Teaching and Teaching Education*, 23, 664-675.
- Şahin, E., (2010). İlköğretim Sınıf Öğretmenlerinin Öğretim Stili Tercihlerinin, Cinsiyetlerinin, Mesleki Kıdemlerinin, Özyeterlik Algılarının ve Özyönetimli Öğrenmeye Hazır Bulunuşluk Düzeylerinin Mesleki Yeterlikleri Üzerindeki Etkisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Schunk, D. H. (1991). Self Efficacy and Academic Motivation. *Educational Psychologist*, 26, 207–231.
- Skaalvik, E. M. & Skaalvik, S. (2009). Teacher self-efficacy and teacher burnout: A study of relations *Teaching and Teacher Education*, 1–11.
- Tschannen-Moran, M., Woolfolk Hoy, A. & Hoy, W. K. (1998). Teacher efficacy: Its meaning and measure. *Review of Educational Research*, 68, 202–248.
- Tschannen-Moran, M. & Woolfolk Hoy, A. (2002). The Influence of Resources and Support on Teachers' Efficacy Beliefs. Paper Presented At The Annual Meeting of The American Educational Research Association, New Orleans. Erişim adresi: <http://wmpeople.wm.edu/asset/index/mxtsch/mtmc>. Erişim tarihi: 29/07/2018.
- Tunacan, S. (2005). Beykoz İlçesindeki Lise Öğretmenlerinin İş Doyumunu Etkileyen Faktörler (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Türk, Ö. (2008). *İlköğretim sınıf öğretmenlerinin öz yeterlikleri ve meslek doyumlarının incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Umaz, D. (2010). *Diyarbakır'daki ilköğretim öğretmenlerinin öz yeterlik düzeyi ve yaşadıkları iletişim sorunları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Üstüner, M., Demirtaş, H., Cömert, M.& Özer, N. (2009). Ortaöğretim öğretmenlerinin öz yeterlik algıları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (17), 1-16.
- Wheatley, K.F. (2002). The Potential Benefits of Teacher Efficacy Doubts for Educational Reform. *Teaching and Teacher Education*, 18, 5–22.
- Woolfolk Hoy, A. & Burke-Spero, R. (2005). Changes in teacher efficacy during the early years of teaching: A comparison of four measures. *Teacher and Teacher Education*, 21, 343-356.
- Wertheim, C. & Leyser, Y. (2002). Efficacy beliefs, background variables, and differentiated instruction of Israeli prospective teachers, *The Journal of Educational Research*, 11, 54–62.
- Yılmaz, K. & Çokluk-Bökeoğlu, Ö. (2008). İlköğretim okulu öğretmenlerinin yeterlik inançları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41(2), 143-167.
- Zararsız, N. (2012). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin öz yeterlik algılarının incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Zayımoğlu Öztürk, F., (2011). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının ilköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan öğrenme alanlarına ilişkin öz yeterlik düzeylerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 133-141, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 24.10.2018 Kabul Tarihi: 25.12.2018

ÖĞRETMEN ADAYLARININ SOSYOBİLİMSEL KONULARA YÖNELİK TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER BAKIMINDAN İNCELENMESİ¹

Investigation of Pre-service Teachers' Attitudes towards Socioscientific Issues with respect to Different Variables

Nurcan TEKİN²

Oktay ASLAN³

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarını cinsiyet, genel not ortalaması ve bölüm bakımından incelemektir. Çalışmaya 2015-2016 eğitim öğretim yılında İç Anadolu Bölgesindeki bir eğitim fakültesinin son sınıfında öğrenim görmekte olan, fen bilimleri ve sosyal bilimler alanlarından farklı bölümlerden 144 öğretmen adayı katılmıştır. Genel tarama modeline göre tasarlanan çalışmada, veriler kişisel bilgi formu ve Sosyobilimsel Konulara Yönelik Tutum Ölçeği ile toplanmıştır. Beşli likert tipinde ve 30 maddeden oluşan bu ölçek, sosyobilimsel konuların yarar ve önemi, sosyobilimsel konulardan hoşlanma ve sosyobilimsel konulara yönelik kaygı olmak üzere üç boyutlu olarak geliştirilmiştir. Verilerin analizi sonucunda öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarında cinsiyet ve genel not ortalaması bakımından anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Bölüm bakımından sosyobilimsel konuların yarar ve önemi ve sosyobilimsel konulara yönelik kaygıda fen bilimleri öğretmen adaylarının sosyal bilimlere göre daha yüksek tutuma sahip olduğu buna karşın sosyobilimsel konulardan hoşlanmada bölümler arasında bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyobilimsel konular, tutum, öğretmen adayı.

ABSTRACT

The aim of the research is to examine pre-service teachers' attitudes towards socioscientific issues in terms of gender, grade point average and major. The study carried out with 144 pre-service teachers who studying from different major that include scientific and social sciences in an Education Faculty from Central Anatolian in 2015-2016 academic year. This study was designed survey method. The data were collected via personal information form and Attitudes towards Socioscientific Issues Scale (ATSIS). This scale consists of 30 items, three dimensions (interest and usefulness of SSI, liking of SSI and anxiety towards SSI), and five point likert. In results, there was no significant difference between genders and grade point average on dimensions of ATSIS. Addition to these results, there was a significant difference between major on interest and usefulness of SSI, and anxiety towards SSI. There was not significant difference between major on liking of SSI.

Keywords: Socioscientific issues, attitude, pre-service teacher.

GİRİŞ

Son yıllarda sosyobilimsel konularla (SBK) ilgili yapılan çalışmaların gittikçe arttığı görülmektedir (Nielsen, 2012). Bu artış, SBKların bilimsel okuryazarlığın önemli bir bileşeni olmasından (Sadler, 2004; Sadler ve Zeidler, 2005) ve Fen-Teknoloji-Toplum (FTT) içeriğinde yer almasından (Yager, 1996; Aktaran: Sadler, 2011a) kaynaklanmaktadır. Zeidler, Walker, Ackett ve Simmons (2002) tarafından SBK, FTT'nin sunduğu tüm sınıflamaları içerisinde barındıran ve ayrıca bilimin etik boyutlarını, ahlaki muhakemeyi ve öğrencilerin duygusal gelişmelerini dikkate alan bir terim olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle, SBKlar bilimsel bir tabana sahip, doğasında tartışma ve zıtlık barındıran, toplumu oluşturan bireylerce politik ve sosyal normlar altında tartışılan

¹ Bu çalışmanın bir bölümü 5th International Conference on Education'da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Arş. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, tekinnurcann@gmail.com

³ Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, oktayaslan@gmail.com

konulardır (Sadler ve Zeidler, 2005). Birçok ülkede öğrenme sırasında ele alınan konuda tartışmaya elverişli olması, SBKların programın ayrılmaz bir parçası hâline gelmesini sağlamıştır (Dawson ve Venville, 2009). MEB'in ifadesine göre (2013) SBK, bilim ve teknoloji ile ilgili sosyobilimsel problemlerin çözümüne yönelik bilimsel ve ahlâki muhakeme becerilerini kapsamaktadır. SBKların en belirgin örnekleri biyoteknolojinin ürün ve uygulamaları olan klonlama, kök hücre ve genetiği değiştirilmiş organizmalardır (Sadler ve Zeidler, 2005). Bunun yanında nükleer enerji santralleri, küresel ısınma, tüp bebek uygulamaları gibi örnekler de SBK olarak gösterilebilir.

Bir şeye yönelik tutum, bireylerin onunla ilgili anlayışlarını ortaya koymada bir belirleyici olarak gösterilebilir. Bir başka deyişle, bireylerin tutumları onların nasıl algıladıkları anlamına gelir (Kind, Jones ve Barmby, 2007). Reid'e (2006) göre tutumun bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olmak üzere birbiriyle bağlantılı üç bileşeni vardır. Bilişsel bileşeni, bir olay, nesne veya süreçle ilgili bilgi; duyuşsal bileşeni, bir durum karşısında takınılan duygular ve davranışsal bileşeni ise bir durum karşısındaki tavırla ilgili eğilimler olarak tanımlanabilir.

Çalışmalar incelendiğinde, argümantasyon vasıtasıyla (Albe, 2008; Nielsen, 2012), ikilemler vasıtasıyla (Castano, 2008) ve karar verme stratejileri vasıtasıyla (Gresch, Hasselhorn, ve Bögeholz, 2013; Papadouris, 2012) SBKların öğretilmesi; SBKlara yönelik tutumun belirlenmesi (Cebesoy ve Dönmez Şahin, 2013; Kapıcı ve İlhan, 2016; Topçu, 2010); kitaplarda SBKların temsili (Ghairat, 2013; Morris, 2014); fene yönelik tutumla SBK bilgilerinin değerlendirilmesi arasındaki ilişkinin belirlenmesi (Xiao ve Sandoval, 2017); FTT'ye yönelik tutum (Yager, Lim ve Yager, 2006) gibi çeşitli SBKlarla farklı çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Bunlardan Xiao ve Sandoval (2017), 6. Sınıf öğrencileri ile yaptığı çalışmada, öğrencilerin alternatif enerjinin kullanılması hakkında bilgilerini değerlendirmeye yönelik sorular sorarak fene yönelik tutumu incelemiştir. Çalışmasının sonunda öğrencilerin pozitif tutuma sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yager vd. (2006) FTT konularını ele alarak ders işlenen sınıf ile devam eden fen programının izlendiği iki sınıfı karşılaştırdıkları çalışmada, FTT'nin ele alındığı sınıfta ortaokul öğrencilerinin tutumlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Fene yönelik tutumla ilgili birçok çalışma olmasına karşın SBKlarla yönelik tutumla ilgili çalışmaların sayısı oldukça azdır (Topçu, 2010).

Öğrencilerin SBKlara yönelik tutumlarının incelendiği çalışmalarda cinsiyet (Cebesoy ve Dönmez Sahin, 2012; Rundgren, 2011), bilgi düzeyi (Sönmez ve Kılınc, 2012) ve sınıf düzeyi (Cebesoy ve Dönmez Sahin, 2012; Dawson, 2007) gibi değişkenlerin etkilerinin incelendiği çalışmalara rastlamak mümkündür. Cebesoy ve Dönmez Şahin'in (2013), öğretmen adaylarının SBKlara yönelik tutumlarını inceledikleri çalışmada, cinsiyet ve sınıf düzeyinin SBKlara yönelik tutumu etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır. Kapıcı ve İlhan (2016), fen bilgisi ve sosyal alanlar öğretmen adayları ile yaptıkları çalışmalarında, öğretmen adaylarının her ne kadar daha fazla SBK öğrenmeye istekli oldukları görülse de bu konuların dini, ahlaki ve etik yönlerinden dolayı endişeli oldukları ifade edilmiştir.

SBKların FTT hareketinin yeniden kavramsallaştırılması ile ortaya çıkmış bir yaklaşım olarak görülmesi (Topçu, 2015), FTT'nin odaklandığı fen ve teknolojinin toplum üzerindeki etkisinin yanında fenin öğrenilmesinde ahlaki ve etik konular ile duygusal gelişimi de ele alan bir çerçeveyi ortaya koymaktadır (Sadler ve Zeidler, 2005). Dolayısıyla SBKlara yönelik tutumun belirlenmesiyle yalnızca fen ve teknolojinin toplumla bağlantısı değil aynı zamanda bireylerin ahlaki-etik bakış açılarını da görmek mümkün olacaktır.

Öğretmen yetiştirmede öğretmen adaylarının mesleğe bakış açıları önemli bir etkidir (Hacıömeroğlu ve Şahin Taşkın, 2010). Bununla birlikte, günümüzde SBK odaklı fen eğitiminin öneminin gittikçe arttığı ve öğretmenlerin medya veya çevrelerinde sıklıkla karşılaştığı bu konularla ilgilenen ve öğrencilerine gerekli geri bildirim verebilecek deneyimli bireyler olması gerekliliği daha da önemli hale gelmiştir (Sadler, 2011a). Öğretmen adayları ile yapılan çalışmalarda onların görüşlerinin belirlenmesi, problemlerin ortaya çıkarılması ve öğretimde yenilikler sağlamaya

yardımcı olabilir (Özden, 2015). Dolayısıyla bu çalışmada öğretmen adaylarının SBKlara yönelik tutumlarının belirlenmesi ile onların bu konularla ilgili genel görüntünün oluşturulması sağlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarının cinsiyet, genel not ortalaması ve bölüm bakımından incelenmesi olarak söylenebilir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarında cinsiyet bakımından anlamlı bir farklılık var mıdır?
2. Öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarında genel not ortalaması bakımından anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarında bölüm bakımından anlamlı bir farklılık var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, nicel araştırma yaklaşımlarından biri olan ve var olan durumu olduğu gibi betimlemek amacıyla kullanılan, genel tarama modellerinden “kesit alma yaklaşımı” benimsenmiştir. Kesit alma yaklaşımında, birbirinden farklı gruplar üzerinde, bir anda yapılan gözlemlerle veriler elde edilir (Karasar, 2014, s. 80).

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adayları; örneklemini, 2015-2016 yılında bu fakülte'deki 144 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini, küme örnekleme türlerinden “oransız küme örnekleme” yöntemine göre belirlenmiştir (Karasar, 2014, s. 114). Farklı bölümlerde öğrenim gören öğretmen adaylarına dair demografik bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaya katılan öğretmen adaylarına dair demografik bilgiler

Değişkenler		n	%	
Cinsiyet	Kadın	100	69.4	
	Erkek	43	29.9	
	Belirtilmemiş	1	0.7	
Bölüm	Fen Bilimleri	Fen Bilgisi Eğitimi	39	27.08
		Matematik Eğitimi	39	27.08
	Sosyal Bilimler	Sosyal Bilgiler Eğitimi	31	21.53
		Rehberlik Psikolojik Danışmanlık	35	24.31

Tablo 1’e göre, çalışmaya 100 kadın (%69.4) ve 43 erkek (%29.9) öğretmen adayı katılmıştır. Katılımcıların 78’i Fen Bilimleri (%54.16) bölümlerinde ve 66’sı Sosyal Bilimler (%45.84) bölümlerinde eğitim alan öğretmen adaylarından oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu ve Sosyobilimsel Konulara Yönelik Tutum Ölçeği (Topçu, 2010) kullanılmıştır. Beşli likert tipinde ve 30 maddeden oluşan bu ölçeğin üç boyutu vardır. Ölçeğin alt boyutları ve iç tutarlılık güvenirlik katsayısı (Cronbach alpha) Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Sosyobilimsel konulara yönelik tutum ölçeğinin alt boyutları ve iç tutarlılık güvenirlik katsayısı (Cronbach alpha)

Alt boyut	α (Orijinal)	α (Bu çalışma)
Sosyobilimsel konuların yarar ve önemi	0.90	0.90
Sosyobilimsel konulardan hoşlanma	0.81	0.84
Sosyobilimsel konulara yönelik kaygı	0.70	0.65

Tablo 2'ye göre Topçu'nun (2010) çalışmasında elde ettiği iç tutarlılık güvenirlik katsayısı (Cronbach alpha) ile bu çalışmada elde edilen sonuçlar birbiri ile tutarlılık göstermektedir. Ölçeğin sosyobilimsel konulara yönelik kaygı boyutunda bu çalışmada elde edilen katsayı, Büyüköztürk (2015) tarafından önerilen oranın (0.70) altında kalmıştır. Şencan'a göre (2005) güven aralığı örneklem büyüklüğüne bağlıdır. Bu çalışmada belirtilen katsayının düşük çıkması 144 öğretmen adayı ile çalışılmasına bağlanabilir.

Verilerin Analizi

Veriler nicel veri analizi yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Parametrik analizlerin varsayımlarının yoklanması ardından, SBKlara yönelik tutumda cinsiyet ve bölüm bakımından değişikliklerin belirlenmesinde bağımsız örnelem t-testi; genel not ortalaması bakımından belirlenmesinde tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Sonuçlar 0.05 anlamlılık düzeyine göre değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumları araştırma soruları kapsamında üç başlık altında incelenmiştir.

1. Sosyobilimsel konulara yönelik tutumun cinsiyete göre karşılaştırılmasına dair bulgular

Bu bölümde öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarının cinsiyet değişkeni bakımından incelenmesine dair bulgulara yer verilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarının cinsiyete göre karşılaştırılması

Bağımlı değişkenler	Cinsiyet	n	\bar{X}	ss	t	df	p
Sosyobilimsel konuların yarar ve önemi	Kadın	100	3.92	.56	.91	141	.37
	Erkek	43	3.82	.66			
Sosyobilimsel konulardan hoşlanma	Kadın	100	3.46	.73	.81	141	.42
	Erkek	43	3.35	.83			
Sosyobilimsel konulara yönelik kaygı	Kadın	100	3.43	.75	.65	141	.52
	Erkek	43	3.35	.70			

Tablo 3'e göre kadın öğretmen adaylarının sosyobilimsel konuların yarar ve önemine yönelik ortalamaları erkek öğretmen adaylarınınkinden yüksek olmakla birlikte; ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir [$t_{(141)}=.91$; $p>.05$]. Kadın öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulardan hoşlanmalarına yönelik ortalamaları erkek öğretmen adaylarınınkinden yüksek olmakla birlikte; ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir [$t_{(141)}=.81$; $p>.05$]. Benzer şekilde kadın öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik kaygı ortalamaları erkek öğretmen adaylarınınkinden yüksek olmakla birlikte; ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir [$t_{(141)}=.65$; $p>.05$]. Bu bulgulara göre cinsiyet değişkeninin öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılığa yol açmadığı söylenebilir.

2. Sosyobilimsel konulara yönelik tutumun genel not ortalamasına göre karşılaştırılmasına dair bulgular

Bu bölümde öğretmen adaylarının genel not ortalamasına göre sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarına ilişkin betimsel istatistik ve tek yönlü varyans analizi bulgularına yer verilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4'e göre, genel not ortalaması bakımından öğretmen adaylarının sosyobilimsel konuların yarar ve önemine yönelik ortalamaları farklılık göstermekle birlikte; ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir [$F_{(4-139)}=.208$; $p>.05$]. Genel not ortalaması bakımından öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulardan hoşlanmalarına yönelik ortalamaları farklılık göstermekle birlikte; ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir [$F_{(4-139)}=.559$; $p>.05$]. Benzer şekilde genel not ortalaması bakımından öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik kaygı ortalamaları farklılık göstermekle birlikte; ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir [$F_{(4-139)}=1.459$; $p>.05$]. Bu bulgulara göre genel not ortalaması değişkeninin öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılığa yol açmadığı söylenebilir.

Tablo 4. Öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarının genel not ortalamasına göre karşılaştırılması

Bağımlı değişken	Genel not ortalaması	n	\bar{X}	ss	Varyans kaynağı	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	p
Sosyobilimsel konuların yarar ve önemi	2.00'in altı	2	3.88	.83	Gruplar arası	.30	4	.075	.280	.93
	2.01-2.50	17	3.97	.58						
	2.51-3.00	85	3.86	.62	Grup içi	50.03	139	.360		
	3.01-3.50	37	3.95	.56						
	3.51-4.00	3	3.84	.15	Toplam	50.33	143			
	Toplam	144	3.90	.59						
Sosyobilimsel konulardan hoşlanma	2.00'in altı	2	3.64	.71	Gruplar arası	1.30	4	.326	.559	.69
	2.01-2.50	17	3.66	.65						
	2.51-3.00	85	3.39	.77	Grup içi	80.96	139	.582		
	3.01-3.50	37	3.42	.77						
	3.51-4.00	3	3.19	1.20	Toplam	82.26	143			
	Toplam	144	3.43	.76						
Sosyobilimsel konulara yönelik kaygı	2.00'in altı	2	3.08	.35	Gruplar arası	3.09	4	.773	1.459	.22
	2.01-2.50	17	3.65	.62						
	2.51-3.00	85	3.31	.77	Grup içi	73.62	139	.530		
	3.01-3.50	37	3.56	.68						
	3.51-4.00	3	3.11	.63	Toplam	76.72	143			
	Toplam	144	3.41	.73						

3. Sosyobilimsel konulara yönelik tutumun bölüme göre karşılaştırılmasına dair bulgular

Bu bölümde öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarının bölüm değişkeni bakımından incelenmesine dair bulgulara yer verilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarının bölüme göre karşılaştırılması

Bağımlı değişkenler	Bölüm	n	\bar{X}	ss	t	df	p
Sosyobilimsel konuların yarar ve önemi	Fen Bilimleri	78	3.99	.53	2.12	142	.036*
	Sosyal Bilimler	66	3.78	.65			
Sosyobilimsel konulardan hoşlanma	Fen Bilimleri	78	3.53	.75	1.66	142	.099

	Sosyal Bilimler	66	3.32	.76			
Sosyobilimsel konulara yönelik kaygı	Fen Bilimleri	78	3.54	.61	2.41	142	.017*
	Sosyal Bilimler	66	3.25	.83			

*p<.05

Tablo 5'e göre fen bilimleri bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının sosyobilimsel konuların yarar ve önemine yönelik ortalamalarının (\bar{x} =3.99) sosyal bilimlerde öğrenim gören öğretmen adaylarınınkinden (\bar{x} =3.78) yüksek ve ortalamalar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir [$t_{(142)}=2.12$; $p<.05$]. Fen bilimleri bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulardan hoşlanmalarına yönelik ortalamaları sosyal bilimlerde öğrenim gören öğretmen adaylarınınkinden yüksek olmakla birlikte; ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir [$t_{(142)}=1.66$; $p>.05$]. Fen bilimleri bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik kaygı ortalamalarının (\bar{x} =3.54) sosyal bilimlerde öğrenim gören öğretmen adaylarınınkinden (\bar{x} =3.25) yüksek ve ortalamalar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir [$t_{(142)}=2.41$; $p<.05$]. Bu bulgulara göre bölüm değişkeninin öğretmen adaylarının sosyobilimsel konuların yarar ve önemi ve sosyobilimsel konulara yönelik kaygı boyutlarında sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılığa yol açtığı söylenebilir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmada cinsiyet, genel not ortalaması ve bölüm bakımından öğretmen adaylarının SBKlara yönelik tutumları incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda öğretmen adaylarının SBKlara yönelik tutumlarının cinsiyet bakımından istatistiksel olarak farklı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen adayları ile çalışmasının sonunda benzer sonuçlara ulaşan Cebesoy ve Şahin (2013), cinsiyet değişkeninin öğretmen adaylarının SBKlara yönelik tutumlarını etkilemediğini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde, Keefer (2003) SBKlara yönelik karar vermede cinsiyetin çok etkilemediği sonucuna ulaşmıştır. Cebesoy ve Öztekin (2016) fen bilgisi öğretmen adayları ile gerçekleştirdikleri çalışmada, kadın öğretmen adaylarının genetik bilginin kullanılması ve uygulanması gibi konularda olumlu tutuma sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Genetik uygulamalarına yönelik tutumda cinsiyet bakımından bir farklılaşma tespit etmeyen Uysal, Cebesoy ve Karışan'ın (2018) çalışması, genetik konusunun sosyobilimsel özellik göstermesinden dolayı bu çalışmayla benzerlik göstermektedir. Değinilen çalışmalarda cinsiyet değişkeninin tutuma etkisinin anlamlı farklılık oluşturmadığı sonucu yaygın olarak görülmektedir. Bu çalışmaya katılan öğretmen adaylarında da kadın öğretmen adaylarının tutum ortalamaları yüksek olmasına rağmen, cinsiyetin SBKlara yönelik tutumda anlamlı farklılık oluşturmadığı görülmektedir. SBKlar doğası gereği toplumu yakından ilgilendiren konulardır (Sadler ve Zeidler, 2005). Dolayısıyla cinsiyet farkı gözetmeksizin toplumun tüm bireyleri tarafından günlük hayatta sıklıkla maruz kalınan konular olduğundan, SBKlara yönelik tutumda cinsiyetin farklılaşmaya yol açmadığı söylenebilir.

Bir başka bulguya göre, öğretmen adaylarının SBKlara yönelik tutumlarının genel not ortalaması bakımından farklılaşmadığı söylenebilir. Uysal ve diğerleri (2008) çalışmalarında genel not ortalaması ile genetik uygulamalarına yönelik tutum arasında ilişki tespit etmemişlerdir. Öte yandan, Dawson (2007) çalışmasında ilerleyen yıllarda öğrencilerin biyoteknolojiye yönelik bilgilerinin arttıkça biyoteknoloji uygulamalarına yönelik olumlu tutumlarının geliştiğini ifade etmiştir. Bu çalışmada farklı bölümlerin son sınıfında öğrenim gören öğretmen adaylarının SBKlara yönelik tutumlarında genel not ortalamalarının farklılık oluşturup oluşturmadığı araştırılırken, genel not ortalaması ile ilgili onların ifadelerine göre analiz edilmiştir. SBKlar, net cevabı olmayan, ikilemlerle açık uçlu problemlerden oluşur ve genetik teknolojilerinin kullanımı veya iklim değişikliği gibi doğadaki küresel olguları içerebilir (Sadler, 2011b). Öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri ve genel not ortalamasına katkıda bulunan konular küresel olgulardan çok bu konuları öğretmeye

yönelik içeriğe sahiptir. Dolayısıyla not ortalaması değişkeninin toplumu ilgilendiren konulara değinen SBKlara yönelik tutuma etkisinin bir farklılığa sebep olmaması alınan derslerle bağlantılandırılabilir.

Bölüm bakımından öğretmen adaylarının SBKlara yönelik tutum bileşenlerinin SBKların yarar ve öneminde fen bilimleri bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının daha yüksek tutuma sahip olduğu söylenebilir. Benzer şekilde SBKlara yönelik kaygı bakımından da fen bilimlerindeki öğretmen adaylarının daha yüksek tutuma sahip olduğu söylenebilir. Buna karşın SBKlardan hoşlanmada bölüm bakımından bir farklılık olmadığı görülmüştür. Yerdelen ve diğerleri (2018) SBKların yarar ve önemi ve SBKlardan hoşlanma boyutlarında bölümler arasında farklılık olduğu, SBKlara yönelik kaygı boyutunda farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Topçu (2010) çalışmasında geliştirdiği bu ölçeğin bölüm bakımından ayırt edici olduğunu ifade etmektedir. Bu sonucun sürpriz olmadığını ifade eden Topçu'ya (2010) göre, fen bilimlerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının bu bölümde olmayanlara göre daha fazla bu konularla ilgili uzmanlığa sahip olması bunun temel sebeplerindendir. Kapıcı ve İlhan (2016) çalışmalarında öğretmen adaylarının SBKları öğrenmede daha istekli olmalarına rağmen bu konuların dini, ahlaki ve etik yönlerinden dolayı kaygıya sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde çalışmamızda da fen bilimleri öğretmen adaylarının SBKların yarar ve önemi ve SBKlara yönelik kaygı düzeyleri diğer bölümlerdeki öğretmen adaylarına göre daha yüksek düzeydedir. Bunun aksine hem fen bilimleri bölümündeki öğretmen adayları hem de sosyal bilimlerdeki öğretmen adaylarının SBKlardan hoşlanma düzeyleri birbirine yakındır. Fen bilimleri bölümündeki öğretmen adayları son sınıfa kadar fizikte özel konular, kimyada özel konular, biyolojide özel konular gibi SBKları içeren birçok ders almış ve bu derslerin kapsadığı konuların öğretimindeki birtakım zorlukları fark etmişlerdir. Dolayısıyla bu konuların yarar ve öneminin farkında iken bu konuların doğasından kaynaklanan ikilemli özelliğinden dolayı bu konulara yönelik kaygıları yüksek düzeyde olabilir. Bununla birlikte çalışmaya katılan öğretmen adayları, gerek medyada gerekse çevrelerinde sıklıkla karşılaştıkları bu konuların içinde olduklarından genel bir ilgiye sahip oldukları ve hoşlandıkları söylenebilir.

Gerçekleştirilen bu çalışmada öğretmen adaylarının cinsiyet ve genel not ortalamasının SBKlara yönelik tutumda farklılaşmaya sebep olmadığı; öğrenim gördükleri bölümün ise SBKlara yönelik tutumda önemli bir etken olduğu söylenebilir. Bu çalışmada bir Anadolu şehrinde son sınıfta öğrenim gören 144 öğretmen adayı ile çalışılmıştır. Yapılması önerilen diğer çalışmalar için bu sayının artırılması, farklı bölüm ve sınıf düzeyleri ile çalışılması ve aynı zamanda öğretmen adaylarının konu alan bilgisine yönelik çalışmalarla desteklenerek genişletilmesi önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Albe, V. (2008). When scientific knowledge, daily life experience, epistemological and social considerations intersect: Students' argumentation in group discussions on a socio-scientific issue. *Research in Science Education*, 38(1), 67-90. DOI 10.1007/s11165-007-9040-2
- Büyüköztürk, Ş. (2015). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (21. Baskı). Ankara: Pegem.
- Castano, C. (2008). Socio-scientific discussions as a way to improve the comprehension of science and the understanding of the interrelation between species and the environment. *Research Science Education*, 38, 565-587. DOI 10.1007/s11165-007-9064-7
- Cebesoy, Ü. B., & Öztekin, C. (2016). Relationships among Turkish pre-service science teachers' genetics literacy levels and their attitudes towards issues in genetics literacy. *Journal of Baltic Science Education*, 15(2), 159-172.
- Cebesoy, Ü. B., & Şahin, M. D. (2013). Fen bilgisi öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 37, 100-117.
- Dawson, V. (2007). An exploration of high school (12 – 17 year old) students' understandings of, and attitudes towards biotechnology processes. *Research in Science Education*, 37, 59-73. DOI: 10.1007/s11165-006-9016-7

- Dawson, V., & Venville, G. J. (2009). High-school students' informal reasoning and argumentation about biotechnology: An indicator of scientific literacy? *International Journal of Science Education*, 31(11), 1421-1445. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/09500690801992870>
- Ghairat, M. S. (2013). Analysis of Textbooks in Afghanistan: Analysis of Science Textbooks from a Socio-Scientific Issue (SSI) Perspective. Master Thesis, Karlstads Universitet Faculty of Arts and Social Science, Sweden.
- Gresch, H., Hasselhorn, M., & Bögeholz, S. (2013). Training in decision-making strategies: An approach to enhance students' competence to deal with socio-scientific issues. *International Journal of Science Education*, 35(15), 2587-2607.
- Hacıömeroğlu, G., & Şahin Taşkın, Ç. (2010). Fen bilgisi öğretmenliği ve ortaöğretim fen ve matematik alanları (OFMA) eğitimi bölümü öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 77-90.
- Kapıcı, H. Ö., & İlhan, G. O. (2016). Pre-service teachers' attitudes toward socioscientific issues and their views about nuclear power plants. *Journal of Baltic Science Education*, 15(5), 642-652.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (26. Basım). Ankara: Nobel.
- Keefer, M. (2003). Moral reasoning and case based approaches to ethical instruction in science. D.L. Zeidler (Ed.). *The Role of Moral Reasoning on Socioscientific Issues and Discourse in Science Education* (pp. 241-260). Netherlands: Kluwer Academic Publishers
- Kind, P. M., Jones, K., & Barmby, P. (2007). Developing attitudes towards science measures. *International Journal of Science Education*, 29(7), 871-893. DOI: <https://doi.org/10.1080/09500690600909091>
- Milli Eğitim Bakanlığı Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı (MEB). (2013). İlköğretim Kurumları Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Morris, H. (2014). Socioscientific issues and multidisiplinarity in school science textbooks. *International Journal of Science Education*, 36(7), 1137-1158. DOI: 10.1080/09500693.2013.848493
- Nielsen, J. A. (2012). Science in discussions: An analysis of the use of science content in socioscientific discussions. *Science Education*, 96(3), 428-456. DOI: <https://doi.org/10.1002/scs.21001>
- Özden, M. (2015). Prospective elementary school teachers' views about socioscientific issues: A concurrent parallel design study. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 7(3), 333-354.
- Papadouris, N. (2012). Optimization as a reasoning strategy for dealing with socioscientific decision-making situations. *Science Education*, 96(4), 600-630. DOI: <https://doi.org/10.1002/scs.21016>
- Reid, N. (2006). Thoughts on attitude measurement. *Research in Science & Technological Education*, 24(1), 3-27. DOI: 10.1080/02635140500485332
- Rundgren, S. N. C. (2011). How does background affect attitudes to socioscientific issues in Taiwan? *Public Understanding of Science*, 20(6), 722-732, DOI: 10.1177/0963662509359998
- Sadler, T. D. (2011a). Situating socio-scientific issues in classrooms as a means of achieving goals of science education. T. D. Sadler (Ed). *Socio-scientific Issues in the Classroom: Teaching, Learning and Research* (pp. 1-10). New York: Springer.
- Sadler, T. D. (2011b). Socio-scientific issues-based education: What we know about science education in the context of SSI. T. D. Sadler (Ed). *Socio-scientific Issues in the Classroom: Teaching, Learning and Research* (pp. 355-369). New York: Springer.
- Sadler, T. D. (2004). Informal reasoning regarding socioscientific issues: A critical review of research. *Journal of Research in Science Teaching*, 41(5), 513-536. DOI 10.1002/tea.20009
- Sadler, T. D., & Zeidler D. L. (2005). Patterns of informal reasoning in the context of socioscientific decision making. *Journal of Research in Science Teaching*, 42(1), 112-138. DOI 10.1002/tea.20042
- Sönmez, A., & Kılınc, A. (2012). Preservice science teachers' self-efficacy beliefs about teaching GM Foods: The potential effects of some psychometric factors. *Necatibey Journal of Science and Mathematics Education*, 6(2), 49-76.

- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*. Ankara: Seçkin.
- Topçu, M. S. (2015). *Sosyobilimsel Konular ve Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Topcu, M. S. (2010). Development of attitudes towards socioscientific issues scale for undergraduate students. *Evaluation & Research in Education*, 23(1), 51-67. DOI: 10.1080/09500791003628187
- Uysal, E., Cebesoy, Ü. B., ve Karışan, D. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının genetik uygulamalarına yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 1-14.
- Xiao, S., & Sandoval, W. A. (2017). Associations between attitudes towards science and children's evaluation of information about socioscientific issues. *Science & Education*, 26(3-4), 247-269. DOI: 10.1007/s11191-017-9888-0
- Yager, S.O., Lim, G., & Yager, R. (2006). The advantages of an STS approach over a typical textbook dominated approach in middle school science. *School Science and Mathematics*, 106(5), 248-260.
- Yerdelen, S., Cansiz, M., Cansiz, N., & Akcay, H. (2018). Promoting preservice teachers' attitudes toward socioscientific issues. *Journal of Education in Science, Environment and Health (JESEH)*, 4(1), 1- 11. DOI:10.21891/jeseh.387465
- Zeidler, D. L., Walker, K. A., Ackett, W. A., & Simmons, M. L. (2002). Tangled up in views: Beliefs in the nature of science and responses to socioscientific dilemmas. *Science Education*, 86, 343-367.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 143-157, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 10.11.2018 **Kabul Tarihi:** 25.12.2018

TÜRK SOYLULARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARA GENEL BİR BAKIŞ¹

An Overview of Research on Teaching Turkish to People of Turkic Origin

Nurşat BİÇER²

Yakup ALAN³

ÖZ

Türk soylulara Türkçe öğretimi; kültürel özellikler ve dil özellikleri yönüyle diğer yabancılara Türkçe öğretiminden farklılık gösterir. Aynı ana dil yapısı içerisinde yer alan bu insanların Türkçe öğretimi süreçlerinin incelenmesi eğitim ve öğretimin niteliğinin artması yönüyle önemlidir. Bu çalışmanın amacı Türk soylulara Türkçe öğretimi alanında yazılan makalelerdeki eğilimleri belirlemektir. Araştırma sürecinde “Türk soylulara Türkçe öğretimi” kavramı etrafında yoğunlaşarak Azeri, Türkmen, Özbek, Kırgız gibi Türk soylular için yapılmış olan çalışmalar dikkate alınmıştır. İlgili çalışmalar belirlenirken Google Akademik, Ulakbim ve Dergipark gibi veri tabanları üzerinden taramalar yapılmıştır. İlgili konuyu ele alan çalışmalar belirlendikten sonra içerik analizi yöntemi kullanılarak makaleler incelenmiştir. Bu makaleler amaç, konu, yöntem, örneklem, veri toplama araçları ve sonuçları açısından değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara ilişkin uzman görüşleri alınarak geçerlik ve güvenilirliği kontrol edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda Türk soylulara Türkçe öğretimi kapsamında hazırlanan makalelerin eğilimleri hakkında bilgiler elde edilmiş ve bu alandaki eksikliklerin tespitine yön göstermesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretimi, Türk soylular, yabancılara Türkçe öğretimi, alan yazın taraması, meta-sentez.

ABSTRACT

Teaching Turkish to people of Turkic has distinctive cultural and linguistic traits compared to teaching Turkish to other nationalities. Examining the Turkish learning processes of these people who share the same native language roots is essential to increase the quality of education. This study aims to identify the general tendency in the articles written on teaching Turkish to Turkic descendants. This study focuses on the concept of "teaching Turkish to people of Turkic origin" and reviews the research on Turkic descendants such as Azeri, Turkmen, Uzbek and Kyrgyz. The scientific indexes like Google Scholar and Ulakbim are scanned to find the related articles. After the selection process, the articles are examined by using the methodology of content analysis. These articles are evaluated in terms of their purpose, subject matter, methodology, sample, data collection tools and results. The validity and reliability of the results are cross-checked by the experts. The analysis aims to find out the tendencies of the research articles on teaching Turkish to Turkic descendants and shed light on shortcomings.

Keywords: Turkish teaching, Turkic origin, Turkish teaching to foreigners, literature survey, meta-sentez.

Giriş

Türklerin tarih sahnesine çıkışıyla izlerini de sürebildiğimiz Türk dili köklü bir geçmişe sahip olduğu gibi geniş bir coğrafyada da kullanılan bir dil olmuştur. Türkçenin ilişkide bulunduğu birçok millet/topluluk tarafından öğrenilen ve bazı zamanlarda lingua franca olarak kullanıldığı

¹ Bu çalışma 11-13 Ekim 2018 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen III. Uluslararası TESAM Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin düzenlenmiş şeklidir ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır

² Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, M. R. Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, KİLİS, nursatbicer@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3680-7052>

³ Öğr. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, M. R. Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, KİLİS, alanyakup@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9888-1357>

görülmektedir. Türkçenin mevcut durumuna bakıldığında hâlâ konuşan insan sayısı bakımından dünyanın önde gelen dillerinden olduğu ve birçok milletin hedef diline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Türkçenin dünyada en çok konuşulan diller arasında beşinci olması (Akalin, 2005), Türkiye'nin ve Türkçenin gelişmesi Türkçe öğrenimine olan bu ilginin artmasını sağlamıştır (Buran ve Alkaya, 2013). Yurt içinde ve yurt dışında gittikçe artan Türkçe öğretimi faaliyetlerinin çağdaş yöntemlerle mesafe kat etmesi 1980'li yıllardan sonra gerçekleşmiştir. 1984 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulan TÖMER ile faaliyetlere hız verilmiştir. Daha sonra Gazi TÖMER ve Ege TÖMER de çalışmalarına başlamıştır. Günümüze kadar da bu sayı hızla artarak neredeyse tüm üniversitelerin faaliyet yürüttüğü bir saha hâline gelmiştir. Yurt içinde çoğunlukla üniversitelerin Türkçe öğretim merkezlerinde (Alyılmaz, 2010: 729) yürütülen Türkçe öğretim faaliyetleri yurt dışında ise Türk Kültür Merkezleri, üniversitelere bağlı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri, elçiliklere bağlı Türkçe Öğretim Merkezleri ve Yunus Emre Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmektedir (Er, Biçer ve Bozkırlı, 2012: 52). Son yıllarda bu kurumların arasına Maarif Vakfı da katılmıştır.

Türkiye yakın bir geçmişe kadar ülke dışına eğitim ve farklı faaliyetler için birey gönderen bir ülke konumundayken (Çağlar, 2018) son yıllarda eğitim, sağlık, ekonomi, turizm gibi alanlarda yaşanan gelişmeler doğrultusunda yabancı özellikle de yabancı öğrenci kabul eden bir konuma gelmiştir (Erdem, 2009). Bu durumun ortaya çıkmasıyla birlikte Türkiye'de, yabancı öğrenci kabul etmek için çeşitli faaliyetler yürütülmeye başlanmıştır. Özellikle de Türki Cumhuriyetlerden öğrenci gelmesine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Bu çalışmalar neticesinde de; Avrupa, Amerika, Uzak Doğu ülkeleri gibi ülkelerden öğrenciler gelmeye başladığı gibi özellikle de Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile birçok Asya ülkesinden, Kafkaslardan, Rusya Federasyonu ve ona bağlı olan özerk cumhuriyetlerden ve Orta Doğu ülkelerinden de pek çok öğrenci öğrenim hayatını tamamlamak üzere Türkiye'ye gelmeye başlamıştır (Alyılmaz, Biçer ve Çoban, 2015: 329). Özellikle Sovyetler Birliği'nin 1990'lı yılların başında yıkılmasıyla birlikte, Türkçe konuşan kardeş ülkelerin ortaya çıkmaya başlaması ve Türkiye'nin hem ekonomik hem de siyasi alanlarda bu ülkelerle ilişkiler kurması, bu topluluklarda yaşayan insanlarda Türkçe öğrenmeye ve Türkiye'de okumaya olan talepte artış yaşanmasını sağlamıştır (Kara, 2010: 662). Kurulan ilişkilere ve yürütülen faaliyetlere bağlı olarak Türk soyluların yaşadıkları bölgelerde Türkçe öğretim merkezleri açılmış, öğrenci değişimine imkân sağlayan programlar hayata geçirilmiş ve Türkiye'nin bu ülkelerle olan tarihsel ve kültürel bağlarının güçlendirilmesi amacıyla Türkiye'ye yükseköğrenim görmek için öğrenciler getirilmiştir (Ergin ve Türk, 2010: 36). Yapılan çalışmalara; Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarındaki gençlere Türkiye Türkçesini öğretmek, Türk kültürü ve eğitim sistemini tanıtmak amacıyla 1991 yılından itibaren Türk dünyası öğrenci projesi kapsamında gençlerin Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ülkemize getirilmesi (Açık, 2008: 2) ve Mevlana Değişim Programı gibi öğrenci değişimine olanak sağlayan çalışmalar örnek olarak verilebilir.

Türkiye Türkçesini öğretmek için düzenlenen eğitim programlarına katılan Türk soylu öğrenciler Türkçeyi öğrenen diğer yabancı öğrencilerden farklılaşmaktadır. Çünkü ana dili Türkçenin bir lehçesi olan bireylere yapılan Türkçe öğretimini diğer yabancılarla aynı kategoriye koyarak faaliyet yürütmek doğru bir yaklaşım değildir (Yağmur, 2013). Türkiye'ye gelerek veya ülkelerindeki imkânlardan yararlanarak Türkçe öğrenen Türk soylu öğrenciler yabancı öğrencilere nazaran daha şanslılardır. Özellikle Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tataristan gibi ülkelerden gelen öğrencilerin kendi ana dilleri, Türkçenin birer lehçesidir. Türkiye Türkçesi ile aralarında çok fazla benzerlik bulunan dilleri kullanan bu öğrenciler, Türkiye Türkçesine tamamen yabancı olan öğrencilere göre daha az zorlanırlar (Karatay ve Kartallıoğlu, 2012: 3). Dillerin köken ve yapı itibarıyla birbirine yakınlığı veya uzaklığı dil öğrenmenin zorluğunu belirleyen (Atilla, 2001) önemli bir faktördür. Kendi dilinin anlam evreni çerçevesinde düşünen bireyler yeni öğrenecekleri yabancı dilleri de aynı anlam penceresinden algırlar (Biçer, 2017: 44). Kişinin, hedef dili öğrenmeye başladıktan ve dillerin sözcük türetme yollarının farklı olduğunu anladıktan sonra, kendi dili ile öğreneceği dil dil arasında çeşitli karşılaştırmalar yaptığı görülmektedir. Dil öğrenenler, hedef dil kullanımlarında iki dilin kurallarını ve kavramlarını karşılaştırarak karşılıklı aktarımlar yapma eğilimindedirler (Soral, 2009: 19). Fakat her ne kadar

benzerlikler de olsa ve bu benzerlikler öğrenmelerini kolaylaştırırsa da ülkelerinde Azeri Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Tatar Türkçesi gibi dilleri konuşan Türk soylu öğrenciler, Türkiye Türkçesini öğrenirken bazı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Özyürek, 2009: 1824). Benzer olan öğelerin anlam karşılığının farklı olması olumsuz aktarımların yapılmasına neden olmaktadır. Bu unsurların birbirine karışması ve alfabe farklılıkları öğrenme sürecini zaman zaman zorlaştırmaktadır. Tüm bunlar düşünüldüğünde Türkçe öğrenen bireylerin sahip oldukları özelliklere göre Türkçe öğretimi faaliyetlerinde kullanılacak yöntem, teknik ve materyallerin de farklı olması gerekmektedir (Duman, 2003: 5). Çünkü çağdaş dil öğretim yöntemleri öğrenci özelliklerini dikkate alarak daha etkili sonuçlar elde edilmesine imkân sağlar. Bir yabancı dili öğrenen hedef kitle kendi ilgi, ihtiyaç, tutum, kapasite, ön bilgiler ve deneyimleri doğrultusunda bir yabancı dili öğrenirler (Mckay ve Hornberger, 2009). Türk soyluların diğer yabancılara göre yaşadıkları bu kolaylık ve sorunların dikkate alınarak Türkçe öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi bir gerekliliktir.

Türkçe öğrenmeye karşı ilginin ve Türkçe öğretim faaliyetlerinin artması sonucunda istenilen düzeyde olmasa da Türk soylulara Türkçe öğretimi konusunda yapılan çalışmalar mevcuttur. Yapılan çalışmaların birçoğu Türk soylulara Türkçe öğretimi farklı yönlerden ele almaktadır. Aynı ana dil yapısı içerisinde yer alan bu insanların Türkçe öğretimi süreçlerinin incelenmesi eğitim ve öğretimin niteliğinin artması yönüyle önemlidir. Bu çalışmada ise yapılan araştırmalardan elde edilen veriler kullanılarak Türk soylulara Türkçe öğretiminin genel eğilimleri belirlenmiştir.

Amaç

Bu çalışmada Türk soylulara Türkçe öğretimi alanında yazılan makalelerdeki eğilimleri belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Makalelerde hedeflenen amaçlar nelerdir?
2. Makalelerde incelenen konular hangileridir?
3. Makalelerde kullanılan araştırma model/yaklaşımları nelerdir?
4. Seçilen hedef kitlenin özellikleri nelerdir?
5. Hangi veri toplama araçları kullanılmıştır?
6. Verilerin analizinde hangi yöntemler kullanılmıştır?
7. Elde edilen sonuçların eğilimi nasıldır?

Yöntem

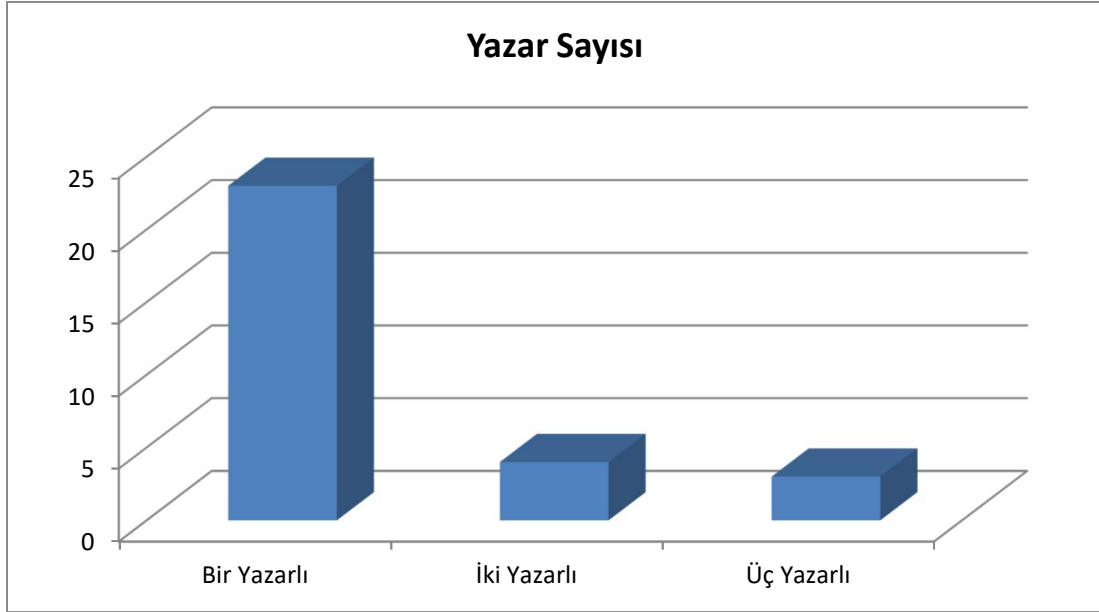
Araştırma Modeli

Türk soylulara Türkçe öğretimi alanında yazılan makalelerin genel durumunu ortaya koymak amaçlı yapılan bu çalışmada meta-sentez modeli kullanılmıştır. Meta-sentez çalışmaları belirli bir alanda yapılan çalışmaların benzer ve farklı yönlerinin ele alınıp bir başvuru kaynağı oluşturmayı hedefler (Çalık ve Sözbilir, 2014: 34). Bu çalışmayla Türk soylulara Türkçe öğretimi alanında çalışanlara bu alanın genel durumunun yansıtılması gayesiyle bu yönetime başvurulmuştur.

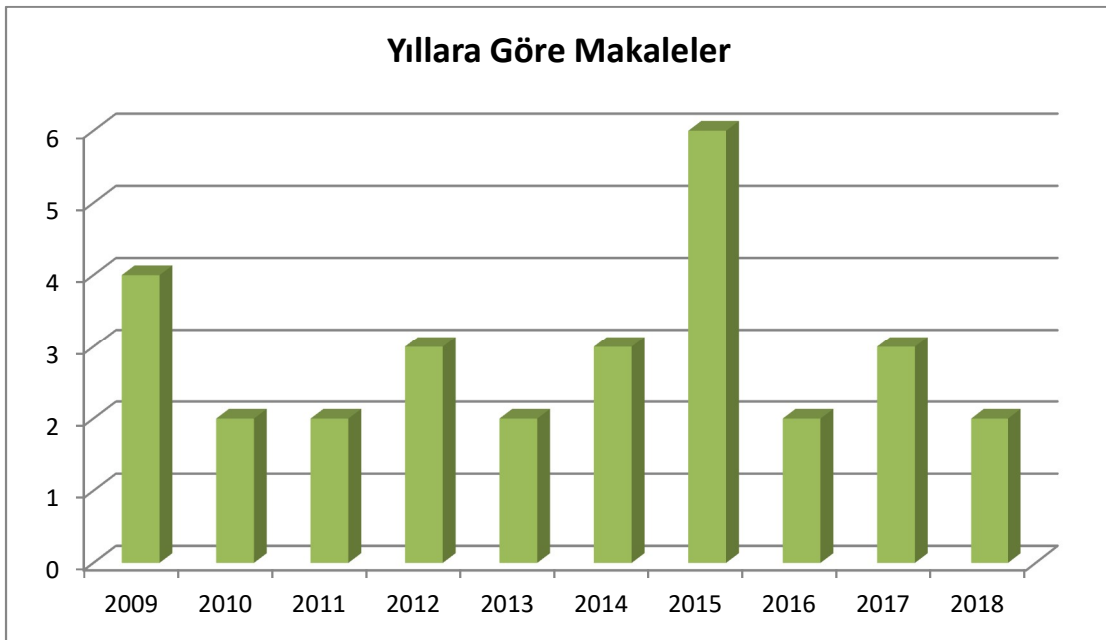
Verilerin Toplanması ve Dâhil Edilme Kriterleri

Çalışma kapsamında ilgili konuyla ilgili makaleleri belirlemek için Google Akademik arama motoru, Dergipark ve Ulakbim veri tabanları taranmıştır. Tarama yapılırken “Türk soylulara Türkçe Öğretimi”, “Türki Cumhuriyetlere Türkçe öğretimi”, “Türk soylular için Türkçe” gibi bazı anahtar kelimeler kullanılmıştır. Bu taramalarla 42 yayın toplanmıştır. Elde edilen çalışmaların sadece makale olması ve Türk soyluların Türkçe öğrenme sürecini incelemesi kriteri gözetilmiştir. Türk soylularla ilgili başlık taşımasına rağmen içerisinde bu konuyu incelemeyen veya bildiri niteliği taşıyan 12 yayın çalışma kapsamından çıkarılarak 30 makale araştırmaya dâhil edilerek incelenmiştir. Elde edilen makaleler konu, amaç, araştırma modeli, hedef kitle, veri toplama araçları,

veri analizi yöntemleri ve sonuçlar açısından değerlendirilmiştir. Aşağıdaki grafiklerde makalelerin yazar sayısı ve yayın yılına ilişkin bilgiler sunulmuştur:

Grafik 1. Makalelerin yazar sayısı

Grafik 2. Makalelerin yıllara göre dağılımı

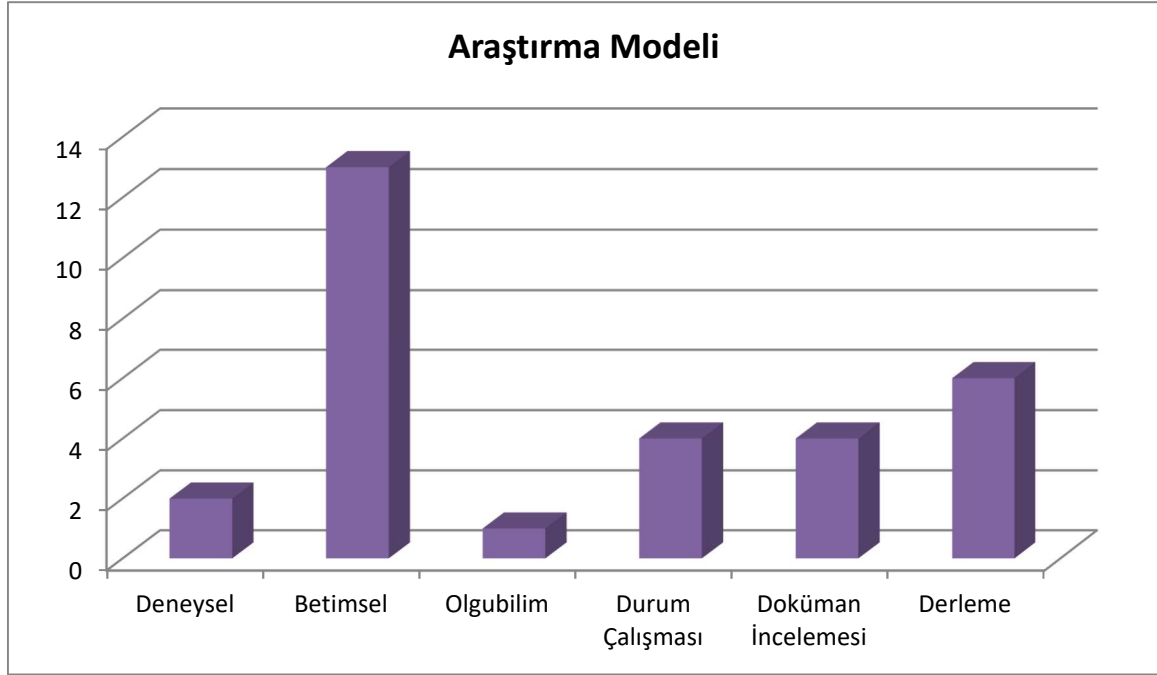
Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan makalelerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Makaleler üzerinde iki araştırmacı kodlama yapmış ve kodlardan temalara ulaşılmıştır. Yapılan kodlamaların güvenilirliği için Miles ve Huberman'ın (2016) formülü kullanılarak kodlayıcılar arası uyumun .89 oranında olduğu hesaplanmıştır. Araştırmacıların kararsız kaldığı kısımlar beraber tekrar incelenmiş ve bunlara son şekli verilmiştir. Veriler sunulurken

frekans, tablo ve grafiklerden yararlanılmıştır. İncelenen makaleler için M1, M2, M3 gibi kısaltmalar kullanılarak ortaya çıkan verilerin hangi makalelerde bulunduğu belirtilmiştir. Çalışmanın verilerinin güvenilirliği için verilen kodları yansıtan doğrudan alıntılar kullanılmıştır.

Bulgular

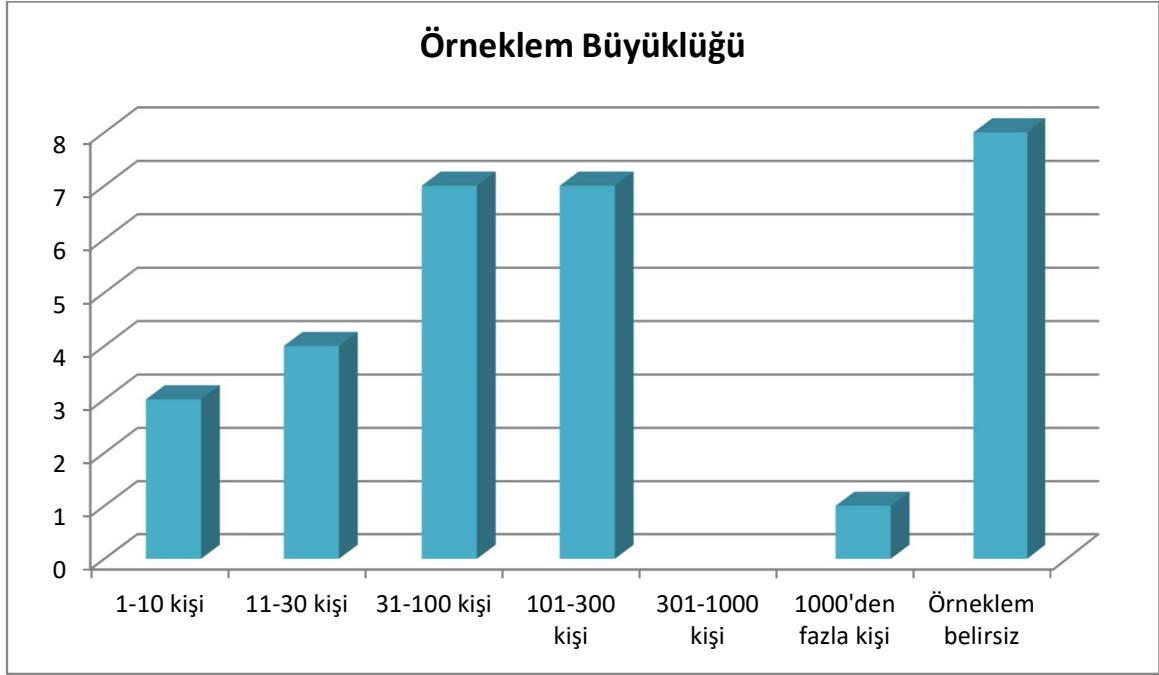
İncelenen makalelerin araştırma modelleri değerlendirildiğinde betimsel ve derleme araştırmaların ön plana çıktığı görülmektedir. Deneysel ve olgu bilim türündeki araştırmaların ise daha az kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Grafik 3: Makalelerin araştırma modellerinin dağılımı

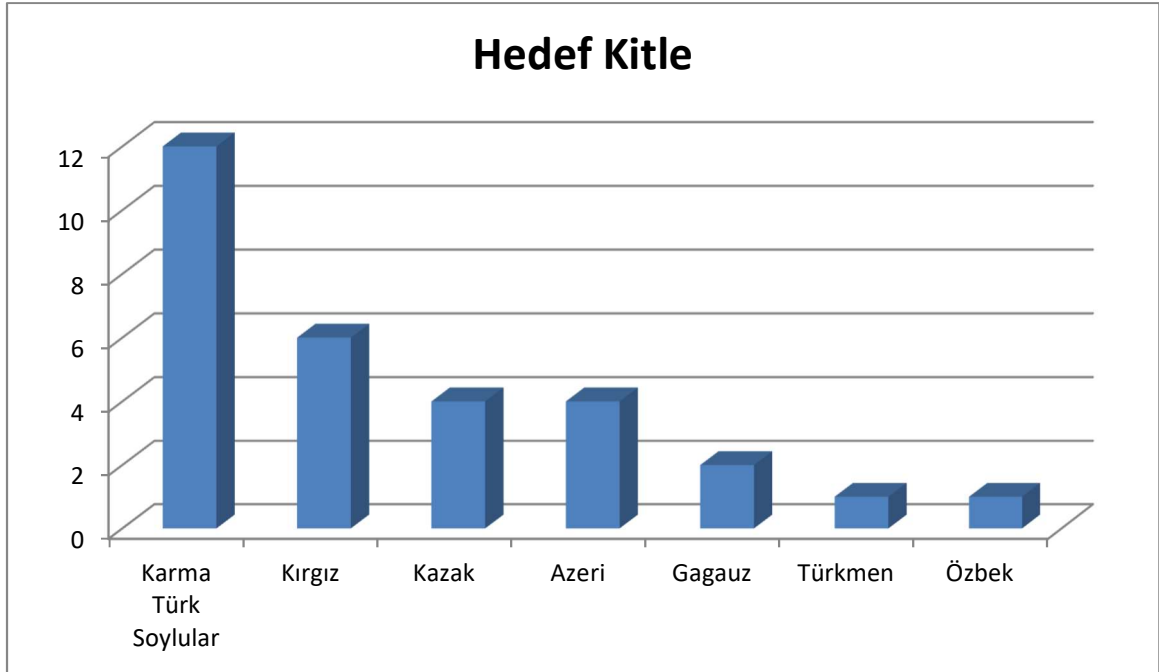
Var olan durumu betimlemeyi ve olduğu gibi vermeyi amaçlayan betimsel modelin kullanımıyla bu alandaki mevcut uygulamalar ortaya konmuştur. Betimsel çalışmalardan 9'u nicel, 4'ü ise nitel araştırma yaklaşımındadır. Derleme türü çalışmalar çeşitli kaynaklardan istifade ederek teorik bilgilerin ve uygulamalı bilgileri içeren bir araştırma modelidir. Çok kullanılan bu modellere bakıldığında kullanımı pratik ve kolay olan modellerin seçilerek mevcut durumun gözler önüne serildiği söylenebilir.

Çalışmalar, örneklem büyüklüğü açısından değerlendirildiğinde örneklemin belirtilmediği çalışmaların yoğun olduğu görülmektedir. Bu durumun derleme ve doküman gibi incelemesi gibi teorik nitelikteki makalelerin yoğun olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bunun yanında makalelerin çoğunlukla 30-300 kişi aralığında oldukları söylenebilir.

Grafik 4. Makalelerin örneklem büyüklüğü

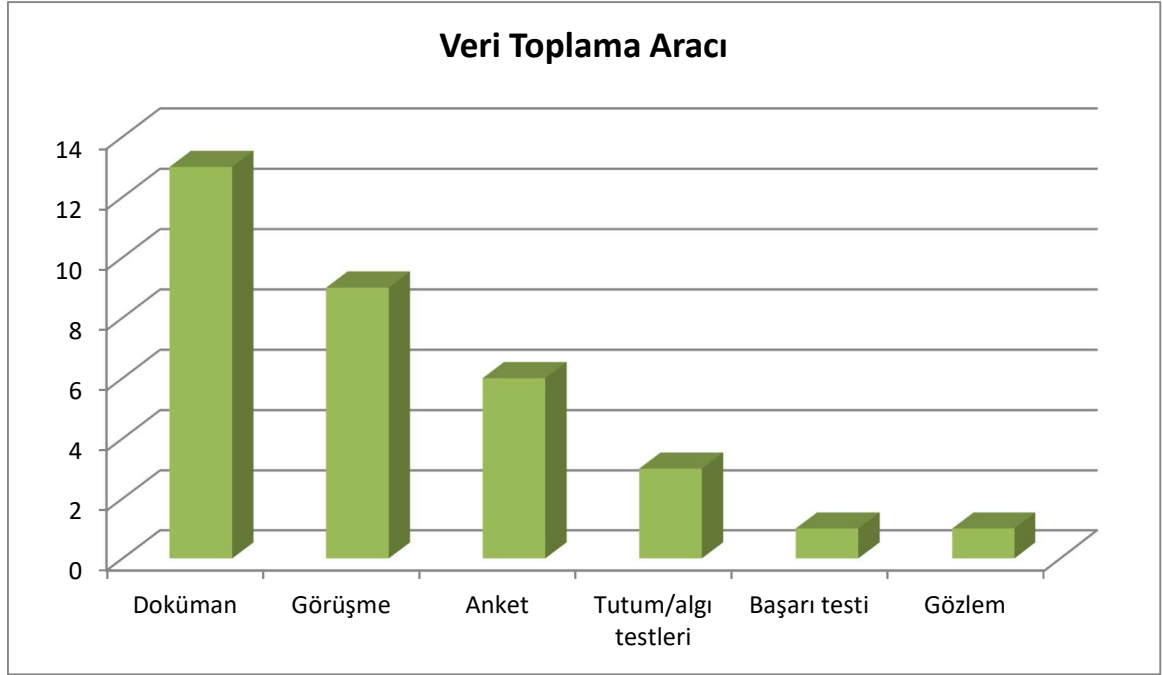
Grafik 5'e göre yapılan çalışmaların hedef kitlesinin farklı Türk soylu topluluklardan oluşan karma öğrencilerle yapıldığı görülmektedir. Yapılan incelemelerle bu öğrencilerin farklılıklarına değinilerek Türk soyluların genel eğilimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra başta Kırgız olmak üzere Kazak ve Azeri öğrencilerle ilgili yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir. Bazı Türk soylu topluluklar için ise müstakil bir çalışmanın yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Grafik 5. Makalelerin hedef kitlelerinin dağılımı

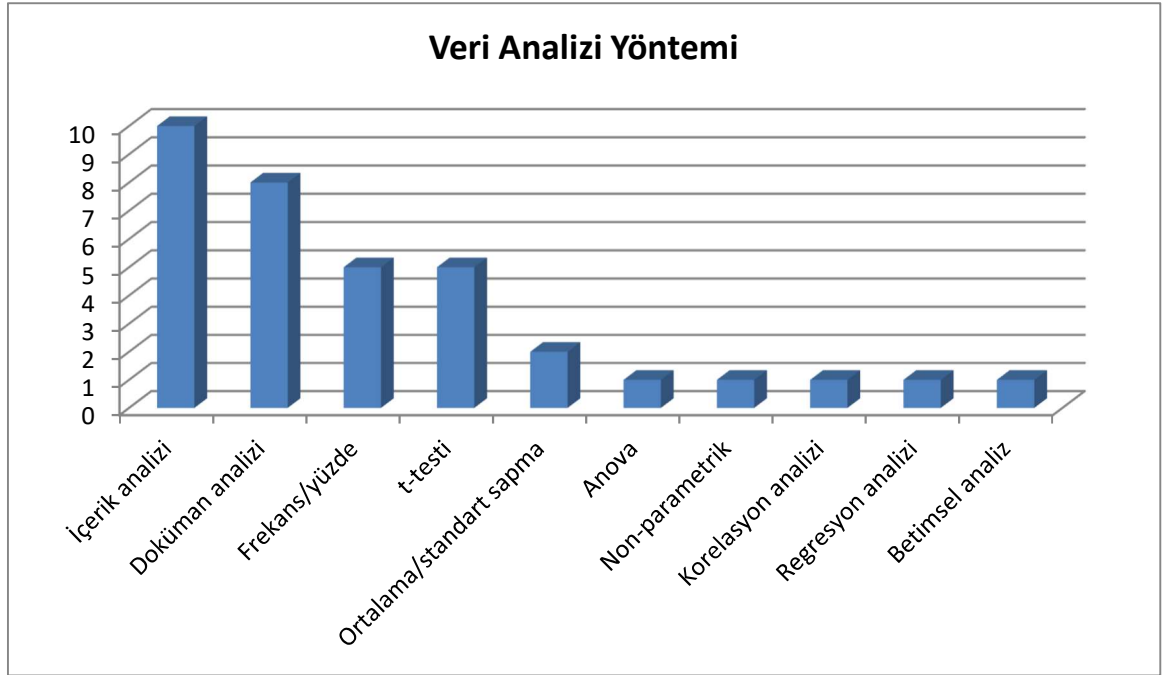
Makalelerin veri toplama araçları incelendiğinde doküman türü araçların yoğun kullanıldığı anlaşılmaktadır. İkinci olarak görüşme aracının kullanım oranı da dikkat çekmektedir. Kullanılan bu iki araç da nitel veri toplama araçlarından kabul edilmektedir. Buna göre çalışmaların nitel yaklaşıma

göre yapılan ve bir durumun derinlemesine incelenerek neden, niçin, nasıl gibi sorulara cevap bulmaya çalışan araştırmalardan oluştuğu söylenebilir. Bunun yanında nicel yöntemlere az da olsa yer verildiği görülmektedir. Çalışmalar arasında en az başarı testi ve gözlem araçları kullanılmıştır.

Grafik 6. Makalelerin veri toplama araçlarının dağılımı

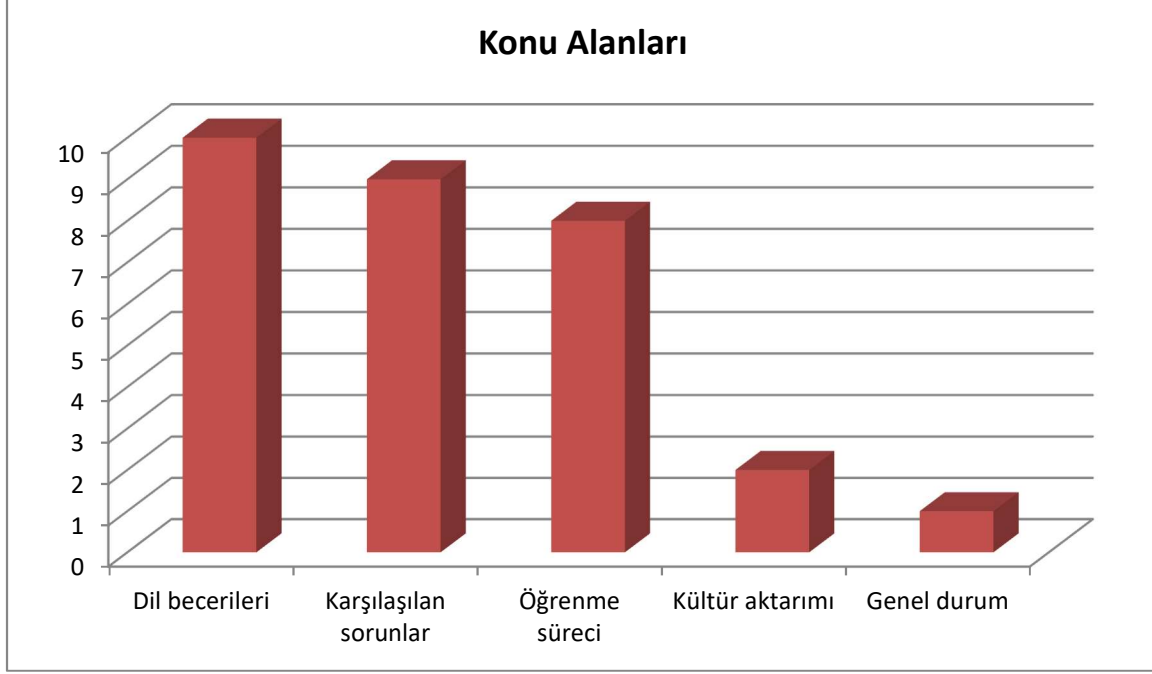
Verilerin analizinde kullanılan yöntemlere bakıldığında nitel veri analiz yöntemlerinin öne çıktığı görülmektedir. Bu yöntemlerden içerik ve doküman analizinin daha fazla kullanıldığı nicel yöntemlerden ise t-testi ve frekans/yüzdenin diğerlerinden daha fazla oranda bulunduğu söylenebilir.

Grafik 7. Makalelerin veri analiz yöntemlerinin dağılımı

İncelenen makalelerin konu alanlarına bakıldığında dil becerileri, karşılaşılan sorunlar, öğrenme süreci, kültür aktarımı ve genel durum hakkında araştırmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan

dil becerileri ve karşılaşılan sorunların revaçta olduğu görülmektedir. Dil becerileri olan okuma, yazma, konuşma, dinleme ve dil bilgisinin bir dili bilmenin temel bileşenleri olduğu düşünüldüğünde bu konunun fazlaca ele alınması önemlidir. Yine var olan durumda karşılaşılan sorunların tespiti daha nitelikli bir dil öğretiminin yapılmasına katkı sağlayabilir.

Grafik 8. Makalelerin konu alanlarının dağılımı

Bir makalenin genel hedeflerini ortaya koymada kullanılan amaç kavramı makalenin yazılmasını gerekli kılan unsurdur. İncelenen makalelerin yapıma amaçlarına ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1. İncelenen Çalışmaların Amaçlarına İlişkin Veriler

Türk soylulara Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunların belirlenmesi	M4, M5, M7, M10, M12, M19, M22, M24, M30
Türk soylu öğrencilerin Türkçe yazılı ve sözlü anlatımlarındaki hataların tespit edilmesi	M3, M6, M12, M14, M17
Türkiye’de öğrenim gören öğrencilerin Türkçeye ve Türkiye’ye ilişkin görüşlerinin / tutumlarının incelenmesi	M2, M15, M25
Türkiye Türkçesi öğrenirken dil bilgisiyle ilgili yaptıkları hataların analizi	M8, M23
Türk soylulara kültür aktarımının incelenmesi	M9, M18
Türkçe söz varlığını edinme ve kullanma eğilimlerinin belirlenmesi	M11, M21
Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde farklı yöntem ve teknik kullanımının etkisinin belirlenmesi	M1, M29
Türkçe öğrenme nedenlerinin belirlenmesi	M20, M28
Öğrencilerin Türkiye Türkçesini anlama oranlarının ortaya çıkarılması	M13
Türkçe öğretiminde deyim ve atasözlerinin öneminin ortaya çıkarılması	M16
Türk dillilere Türkiye Türkçesi öğretiminin nasıl olması gerektiğinin ortaya konması	M26
Öğrencilerin ana dillerinden yapılan olumsuz aktarımların belirlenmesi	M27

Tablo 1’de Türk soylulara Türkçe öğretimi ile ilgili yapılan çalışmaların amaçlarının belirlenmesine yönelik bulgular görülmektedir. Verilere göre Türk soylulara Türkçe öğretimi konusunda yapılan çalışmaların çoğu; Türk soylulara Türkçe öğretimi çalışmalarında karşılaşılan sorunlara yöneliktir. 9 çalışmada (M4, M5, M7, M10, M12, M19, M22, M24, M30) bu sorunların ortaya çıkarılması ve bu sorunlara çözüm yolları üretilmesi amaçlanmaktadır. En fazla tercih edilen ikinci amaç ise 5 çalışma ile (M3, M6, M12, M14, M17) Türk soylu öğrencilerin Türkçe yazılı ve sözlü anlatımlarındaki hataların tespit edilmesi olmuştur. Türkiye’de öğrenim gören öğrencilerin Türkçeye ve Türkiye’ye ilişkin görüşlerinin / tutumlarının incelenmesi amacıyla da yapılan 3 çalışma (M2, M15, M25) bulunmaktadır. Diğer amaçlarla yapılan çalışmaların ise daha az sayıda olduğu göze çarpmaktadır.

Elde edilen verilere göre; Türk soylulara Türkçe öğretiminde henüz istenen noktaya ulaşamadığı sonucuna varılabilir. Bu alanda yapılan çalışmaların çoğunun amacının sorunları ortaya çıkarmak olması, alanda hâlâ sorunların olduğunu göstermektedir. İstenilen verimin elde edilebilmesi ve Türk soylulara nitelikli bir Türkçe öğretiminin yapılması için öncelikli olarak bu sorunların giderilmesi gerekmektedir. Tablo 2’de incelenen çalışmalardan elde edilen sonuçlar kapsamında öğrencilerin öğrenme süreçleri kategorisine ait veriler sunulmuştur:

Tablo 2. Öğrencilerin Öğrenme Süreçlerine Yönelik, Çalışmalardan Elde Edilen Sonuçlar

Öğretimde kullanılan yöntem, teknik ve araç-gereçler sorun yaratmaktadır.	M10, M15, M22, M26
Türkçe öğreten kişilerin daha nitelikli ve donanımlı olması öğrenme sürecini etkilemektedir.	M4, M10, M22
Üniversitelerde okuyan uluslararası öğrencilerle ilgilenen birimlerin daha aktif olması önemlidir.	M4
Türk soylulara Türkçe öğretilirken ana dillerinin yakınlığı dikkate alınmadan yabancı bir dil gibi öğretilmeye çalışılıyor.	M26

Tablo 2’de öğrencilerin öğrenme süreçlerinde yaşadıklarına dair bulgular gösterilmiştir. Buna göre; eğitim öğretim sürecinde kullanılacak yöntem, teknik ve materyallerin önemine yönelik 4 çalışmada (M10, M15, M22, M26), Türkçe öğreticilerinin yeterliliklerine yönelik 3 çalışmada (M4, M10, M22), uluslararası öğrencilerle ilgilenen birimlerin yetersiz olduğuna yönelik 1 çalışmada (M4), Türkçe öğretiminin Türk soylulara göre değil de yabancılara göre yapılmasına yönelik 1 çalışmada (M26) bulgulara rastlanmıştır.

Buna göre en çok değinilen sorunlardan biri öğretim sürecinde etkili yöntem, teknik ve materyal kullanımının yapılmamasıdır. Amaca ve hedef kitleye uygun seçilecek yöntem ve materyaller eğitim sürecinin kalitesini arttırmada büyük önem taşımaktadır. Elde edilen bulgulara dair şu örnek verilebilir:

Süreç genelde bir sistem ve metottan uzak, gelişigüzel Türkçe kitap ve ders materyallerinin yanı sıra Türkiye’nin ilgili kurum ve kuruluşlarının organizasyondaki yetersizliği, Türkçe öğretiminin daha üst seviyelere gelmesini kısıtlamıştır (M10).

Tablo 3’te incelenen çalışmalardan elde edilen sonuçlar kapsamında öğrencilerin Türkçe dil becerileri kategorisine ait veriler sunulmuştur:

Tablo 3. Öğrencilerin Türkçe Dil Becerilerini Kullanmalarına Yönelik Çalışmalardan Elde Edilen Sonuçlar

Konuşma becerisinde sorunlar bulunmaktadır.	M3, M7, M10, M17, M21, M24, M30
Türkçe yazma becerisinde sorunlar yaşanmaktadır.	M4, M6, M10, M14, M21, M30
Dil bilgisi konusunda sorunlar yaşanmaktadır.	M6, M7, M8, M14, M19, M23
Dinleme becerisinde sorunlar bulunmaktadır	M21, M30

Okuma becerisinde sorunlar bulunmaktadır	M21, M30
Söz varlığının yetersizliği Türkçe konuşmayı olumsuz etkilemektedir.	M3, M21
Dinleme becerisini geliştirmek önemlidir	M21
Öğrenciler dinledikleri metinlerde geçen kelimeleri kolayca yazıya aktarmaktadırlar.	M1
Türk soylu öğrencilerin diğer yabancı öğrencilere göre dil bilgisi unsurlarını kullanma durumu farklıdır.	M11

Tablo 3'te öğrencilerin Türkçe dil becerilerini kullanmalarına yönelik bulgular gösterilmiştir. Buna göre; konuşma becerisinde sorunlar yaşandığına dair 7 çalışmada (M3, M7, M10, M17, M21, M24, M30), yazma becerisinde sorunlar yaşandığına dair 6 çalışmada (M4, M6, M10, M14, M21, M30), dil bilgisinde sorunlar yaşandığına dair 6 çalışmada (M6, M7, M8, M14, M19, M23), dinleme becerisinde sorunlar yaşandığına dair 2 çalışmada (M21, M30), okuma becerisinde sorunlar yaşandığına dair 2 çalışmada (M21, M30), söz varlığının yetersiz olmasından dolayı konuşmada sorun yaşandığına yönelik 2 çalışmada (M3, M21), dinleme becerisinin geliştirilmesinin gerekliliğine yönelik 1 çalışmada (M21), öğrencilerin dinlediklerini yazıya kolayca aktardıklarına yönelik 1 çalışmada (M1), Türk soylu öğrencilerin yabancı öğrencilere göre dil bilgisi unsurlarını farklı kullanmalarına yönelik 1 çalışmada (M11) bulgulara rastlanmıştır.

Elde edilen sonuçlar Türk soylu öğrencilerin Türkçe dil becerilerinde özellikle konuşma, yazma ve dinleme becerilerinde zorlandıklarını ortaya koymaktadır. Yeterli söz varlığına sahip olmama, vurgu ve telaffuz kurallarına uyamama, plan yapamama, gereksiz tekrarlar yapma, telaffuz hataları yapma, doğru kelimeyi seçememe, söz dizimi kurallarını uygulayamama gibi nedenlerle öğrencilerin konuşma becerisinde zorlandıkları görülmektedir. Çalışmalardan elde edilen bulgulara yönelik şu örnek verilebilir:

Öğrenciler konuşma becerisinde, ifade etmek istedikleri şeyleri ifade etmenin çok zor olduğunu ifade etmişlerdir. Yine dinleme becerisinde de Türkçenin çeşitli ağızlarını anlamakta sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bir başka beceri olan yazma becerisinde ise en çok zorluk çektikleri sorunun noktalama işaretlerini doğru yerde kullanmak olduğunu ve uygun sözcükleri yerli yerinde kullanamamak olduğunu dile getirmişlerdir. Okuma becerisinde ise bir metni hızlı okurken anlamakta zorluk çektiklerini; ayrıca sözcük öğreniminde ve kullanımında karşılaştıkları sorunlar arasında ilk defa karşılaştıkları ve anlamını bilmedikleri sözcüklerin anlamını tahmin etmekte zorlandıklarını vurgulamışlardır (M21).

İncelenen çalışmalardan elde edilen sonuçlar kapsamında Türkçe öğretiminde kültürel öğelerin önemi kategorisine ait veriler Tablo 4'te sunulmuştur:

Tablo 4. Türkçe Öğretiminde Kültürel Öğelerin Öneme Yönelik Çalışmalardan Elde Edilen Sonuçlar

Atasözü ve deyimler dil öğretme ve kültürel değerleri aktarma konusunda önemlidir.	M1, M5, M16
Türkçe derslerinde sosyokültürel özellikler dikkate alınarak günlük hayatla bağlantılı unsurların öğretimi önemlidir.	M1, M4, M18
Kültürel yakınlık Türkçeyi daha kolay öğrenmelerini sağlar.	M9, M16
Türkiye'de yaşarken Türk toplumuna uyum sağlamaktadırlar.	M2, M9
Kültürel yakınlık Türkçe öğrenmeye teşvik ediyor.	M28
Sözcükler kültürel öğelere bağlı olarak Türkçede ve ana dillerinde farklı anlamlar taşımaktadır.	M21

Tablo 4'te Türkçe öğretirken kültürel unsurları kullanmanın eğitim öğretim sürecine yönelik katkılarına dair bulgular gösterilmiştir. Buna göre; Atasözleri ve deyimlerin kültürel unsurları

aktarmadaki önemine dair 3 çalışmada (M1, M5, M16), günlük hayata dair unsurların aktarılmasında sosyokültürel özelliklerin dikkate alınmasının önemine yönelik 3 çalışmada (M1, M4, M18), kültürel yakınlığın Türkçe öğreniminde kolaylık sağladığına dair 2 çalışmada (M9, M16), kültürel yakınlıktan dolayı Türkiye’de yaşarken Türk toplumuna uyum sağlandığına dair 2 çalışmada (M2, M9), kültürel yakınlığın Türkçe öğrenmeye teşvik ettiğine dair 1 çalışmada (M28), sözcük anlamlarının kültürel öğelere bağlı olarak farklı anlamlar taşıyabildiğine dair 1 çalışmada (M21) bulgulara rastlanmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre dil öğretiminde kültürel öğeler önemli bir konumdadır. Türk soylularla ortak bir kültür varlığının olduğu da dikkate alınacak olursa hem eğitim öğretim sürecini zevkli hale getirmek hem öğrenmeyi kolaylaştırmak hem de öğrendiklerini kalıcı hale getirmek için bu unsurların derslerde kullanılması nitelikli bir Türkçe öğretimi açısından etkili olacaktır. Buna dair çalışmalardan alınan şu örnek verilebilir:

Yine günlük yaşamla ilgili okuma parçalarından Türkiye’nin tarihsel ve sosyal özelliklerini öğrendiklerini, atasözleri ve deyimler aracılığıyla kültürel değerler konusunda bilgi sahibi oldukları görüşündedirler (M1).

Yabancıların öğrenmekte, öğretmenlerin ise öğretmekte en fazla zorlandığı deyim, atasözü ve kalıp söz öğretiminin İran’daki öğretmenler tarafından rahat bir şekilde gerçekleştirilmesinin temelinde, birçok deyim atasözü ve kalıp sözün neredeyse birbirinin tercümesi gibi olmasıdır (M5).

Yapılan araştırmamız Kırgız öğrencilerine Türkçe öğretiminde deyim ve atasözlerinin önemi, rolü, kültür aktarımı üzerinde olmuştur (M16).

İncelenen çalışmalardan elde edilen sonuçlar kapsamında Türkçenin dil özelliklerinden kaynaklanan sorunlar kategorisine ait veriler Tablo 5’te sunulmuştur:

Tablo 5. Türkçenin Dil Özelliklerinden Kaynaklanan Sorun ve Avantajlara Yönelik, Çalışmalardan Elde Edilen Sonuçlar

Ana dillerinden olumsuz aktarımlar yapmaktadırlar.	M3, M5, M7, M17, M23, M24, M27
Türk soylular için Türkçe kolay ve kısa zamanda öğrenilen bir dildir.	M2, M13, M16, M20, M22, M25
Alfabe farklılıkları öğrenme üzerinde olumsuz etkiye sahiptir.	M7, M12, M14, M24
Türkiye Türkçesine yakın lehçeleri bilen öğrenciler hiç Türkçe bilmeyenlere göre bazı hataları daha kolay yapmakta ve bu hataları zor düzeltmektedirler.	M12, M14
Türkçeye Batı dillerinden alınmış kelimeler öğrenmede güçlükler yaşanmasına neden olmaktadır.	M7
Mecaz anlamlı kelimelerin anlaşılmasında sorun yaşanmaktadır.	M7

Tablo 5’te Türkçenin sahip olduğu dil özelliklerinin Türk soylu öğrenciler üzerindeki etkisine yönelik elde edilen bulgular verilmiştir. Bu verilere göre; öğrencilerin ana dillerinden olumsuz aktarım yaptıklarına yönelik 7 çalışmada (M3, M5, M7, M17, M23, M24, M27), Türk soylular için Türkçenin kolay ve kısa zamanda öğrenildiğine dair 6 çalışmada (M2, M13, M16, M20, M22, M25), farklı alfabe kullanılmasından dolayı yaşanan sorunlara yönelik 4 çalışmada (M7, M12, M14, M24), Türk soyluların yabancılara göre bazı hataları daha fazla yaptıklarına yönelik 2 çalışmada (M12, M14), Türkçeye Batı dillerinden girmiş kelimelerin öğrenilmesinin zorluğuna yönelik 1 çalışmada (M7) ve mecaz anlamlı kelimelerin anlaşılmasının zorluğuna dair 1 çalışmada (M7) bulgulara rastlanmıştır.

Bu verilere göre öğrenciler en fazla kendi dillerinden yaptıkları olumsuz aktarma konusunda problem yaşamaktadırlar. Bunun nedeni olarak öğrencilerin birbirine yakın olmasına rağmen bazı farklılıkların olduğu Türkçe ile ana dilleri arasındaki bu küçük farklılıklara dikkat etmemelerinden kaynaklanmaktadır. Yine verilere göre Türk soylu öğrenciler için Türkçenin kolay bir dil olduğu

görülmektedir. Bunda da ortak kültürün, ortak kelime hazinesinin ve benzer gramer yapılarının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmalardan konuyla ilgili alınan bazı örnekler şöyledir:

Dil öğrenirken bazı sorunlarla karşılaşılabilir bu sorunları tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmasa da en aza indirmek mümkündür. İncelenen sınav kağıtlarındaki yanlışlar olumsuz aktarımdan kaynaklanan yanlışlardır (M27).

Türk soyu öğrencilerin durum ekleri kullanımındaki hataları çoğunlukla kendi dillerindeki şekilleri kullanmaktan kaynaklanmaktadır (M23).

Batı Türkçesinin iki kolu olan Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde birçok unsur birbirine benzemektedir. Bu durum karşılıklı olarak Türkiye ve Azerbaycan Türkçesini konuşan insanların birbirlerini anlama oranlarını müspet yönde etkilemektedir (M13).

Türkçe Öğrenme Süreci kategorisinde 15 öğrencinin de görüş bildirdiği görülmektedir. Türkçe öğrenmenin kolay olduğunu 11 öğrenci ifade ederken Türkçe öğrenmenin zor olduğunu 4 öğrenci bildirmiştir. Öğrencilerin çoğunun Türkçenin kolay olduğunu bildirmeleri öğrencilerin Türkçe öğrenme süreçlerinin başarılı geçtiğini ve iyi bir şekilde Türkçeyi öğrendiklerini ortaya çıkarmaktadır (M2).

Tablo 6’da incelenen çalışmalardan elde edilen sonuçlar kapsamında Türk soyluların Türkiye’ye ve Türkçeye karşı ilgi ve tutumları kategorisine ait veriler sunulmuştur:

Tablo 6. Türk Soyluların Türkiye’ye ve Türkçeye Karşı İlgi ve Tutumlarına Yönelik Çalışmalardan Elde Edilen Sonuçlar

Türk dünyasında sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerde Türkçenin yaygın olarak kullanılması olumlu görülüyor.	M20, M25, M28
Türkiye, Türk soyluların eğitimi için önemli imkânlar sunmaktadır.	M2, M21, M28
Türkçe öğrenmeye olan istekleri yüksektir.	M15, M20, M25
Ruşçayı yoğun kullananlar ile ana dillerini yoğun kullananların Türkiye Türkçesini öğrenmeye karşı farklı eğilimleri vardır.	M1, M16, M17
İşe alınmalarında Türkçe bilmek avantaj sağlamaktadır.	M20, M28

Tablo 6’da öğrencilerin Türkiye’ye ve Türkçeye yönelik ilgi ve tutumlarına yönelik elde edilen bulgular verilmiştir. Bu sonuçlara göre; Türk dünyasında sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerde Türkçenin kullanılmasına yönelik olumlu bakışlara dair 3 çalışmada (M20, M25, M28), Türkiye’nin Türk soylulara eğitim açısından önemli imkânlar sunduğuna yönelik 3 çalışmada (M2, M21, M28), Türk soyluların Türkçe öğrenmeye karşı istekli olduklarına yönelik 3 çalışmada (M15, M20, M25), Rusçayı yoğun olarak kullananlar ile ana dillerini yoğun olarak kullananların Türkçeye karşı farklı eğilimlere sahip olduğuna yönelik 3 çalışmada (M1, M16, M17), Türkçenin iş bulma konusunda avantaj sağladığına yönelik 2 çalışmada (M20, M28) bulgulara rastlanmıştır.

Bu sonuçlardan hareketle Türk soyluların Türkçeye bakış açılarını ve Türkçe öğrenme nedenlerini ortaya koymak mümkündür. Buna göre; Türk soylulara göre Türkçe, sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda ortak dil olarak kullanılabilir. Yine Türkçenin sağladığı avantajlar nedeniyle Türkçe öğrenmeye karşı ilginin yüksek olduğunu söylemek de mümkündür. Konuyla ilgili şu örnekler verilebilir:

Öğrenciler Türkiye Türkçesini, Türkiye’nin dünya siyasetinde saygın bir konumda olduğunu düşündüğünden ve Türk lehçelerinden daha önemli görmelerinden kaynaklı olarak öğrenmek istediklerini belirtmişlerdir (M25).

Kişinin dil bilmenin gerekliliğine olan inancı Türklük bilinci üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmazken dil birliğinin oluşturulması Türklük bilinci üzerinde en fazla etki eden değişken olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile eğer Türk toplumları arasında bir birlik oluşturulmak isteniyorsa öncelikle yapılması gereken faaliyet dil birliğidir (M28).

Türkiye’deki eğitim imkânlarından dolayı altı öğrenci Türkiye’de öğrenim görmek istediğini söylerken Türkiye’de yaşam şartlarının iyi olmasından dolayı beş öğrenci Türkiye’ye eğitim

gördüğünü açıklamıştır. Türkiye'deki eğitim imkânlarından dolayı Kırgız öğrencilerin Türkiye'de eğitim görmek istemelerini bildirmeleri bu öğrencilerin Türk eğitim sistemini beğendiklerini ortaya koymaktadır (M2).

Sonuç ve Tartışma

Türk soylulara Türkçe öğretimi ile ilgili çalışmaların genel eğilimlerini meta-sentez yöntemiyle belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada Türk soylulara Türkçe öğretimi ile ilgili yapılan çalışmalar amaç, konu, yöntem, örneklem, veri toplama araçları ve sonuçları açısından değerlendirilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde elde edilen sonuçlar araştırma problemleri doğrultusunda tartışılmıştır. İncelenen makalelerin yazar sayısına bakıldığında tek yazarlı makalelerin öne çıktığı, yayın yılı açısından 2015 yılında araştırmaların daha fazla olduğu görülmektedir.

Araştırma modeline bakıldığında var olan bir durumu olduğu gibi betimlemeye çalışan betimsel daha fazla kullanılmasına karşın çeşitli uygulamaların gruplar üzerindeki etkisini belirleyen deneysel araştırmalar ve bir olgunun derinlemesine analizini inceleyen olgu bilim çalışmaları az sayıdadır. Herhangi bir katılımcı veya dokümandan yararlanmadan kaynaklar eşliğinde yazılan derleme türü çalışmaların oranının fazla olması da dikkat çekmektedir. Örneklem büyüklüğü açısından herhangi bir örneklemin belirtilmediği araştırmaların yoğun olduğu söylenebilir. Bu durumun ortaya çıkmasında derleme türü çalışmaların fazla olması etkilidir. Daha sonra araştırma örneklemelerinin 30-300 kişi aralığında daha çok bulunduğu görülmektedir. Araştırmaların hedef kitlelerinin farklı Türk boy ve topluluklarını içeren karma grupta yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Özel bir grup almak yerine genel Türk soylularını incelemek daha revaçta bir durumdur. Daha sonra Kırgız Türkleri üzerine daha fazla çalışmanın yapıldığı söylenebilir. Bazı Türk boylarına mensup öğrencilerin Türkçe öğrenme durumu için ise müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Veri toplama araçları açısından doküman ve görüşme araçları kullanılarak veri toplamanın yaygın olduğu görülmektedir. Gözlem ve başarı testiyle veri toplayan az sayıda araştırma bulunmaktadır. Nitel veri toplama araçlarının daha fazla kullanıldığı bu araştırmaların veri analizinde de nitel analiz yöntemlerinden içerik ve doküman analizi öne çıkmaktadır. Nicel analiz yöntemlerinin pek tercih edilmediği söylenebilir.

İncelenen araştırmaların konu alanları değerlendirildiğinde dil becerileri, karşılaşılan sorunlar, öğrenme süreci, kültür aktarımı ve genel durum hakkında araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Bu konulardan Türkçenin anlama ve anlatma tekniklerini yansıtan dil becerileri ve Türkçe öğrenme sürecinde karşılaşılan sorunları inceleyen araştırmaların diğer konulara oranda daha fazla olduğu söylenebilir. Bunların yanında öğrencilerin ders ortamındaki öğrenme süreçleriyle ilgili unsurları ele alan araştırma sayısı da önemlidir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların genellikle Türk soylulara Türkçe öğretimi çalışmalarında karşılaşılan sorunlara, bu sorunların ortaya çıkarılması ve bu sorunlara çözüm yolları üretilmesi, Türk soylu öğrencilerin Türkçe yazılı ve sözlü anlatımlarındaki hataların tespit edilmesi, Türkiye'de öğrenim gören öğrencilerin Türkçeye ve Türkiye'ye ilişkin görüşlerinin / tutumlarının incelenmesi, Türkçe söz varlığını edinme ve kullanma eğilimlerinin belirlenmesi, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde farklı yöntem ve teknik kullanımının etkisinin belirlenmesi, Türkçe öğrenme nedenlerinin belirlenmesi, öğrencilerin Türkiye Türkçesini anlama oranlarının ortaya çıkarılması, Türkçe öğretiminde deyim ve atasözlerinin öneminin ortaya çıkarılması, Türk dillere Türkiye Türkçesi öğretiminin nasıl olması gerektiğinin ortaya konması ve öğrencilerin ana dillerinden yapılan olumsuz aktarımların belirlenmesi gibi amaçlarla yapıldığı görülmektedir. Çalışmalarda en fazla seçilen amaç ise Türk soylulara Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar ve bu sorunlara çözüm önerileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültür ortaklığı, dillerin birçok özellik bakımından birbirine benzemesi ve ortak söz varlığına sahip olunması gibi nedenlerden dolayı, Türk soyluların diğer yabancılara göre Türkçe öğrenmeleri daha kolaydır. Ancak her ne kadar kolay da olsa bu süreçte de yaşana bazı problemler vardır. Bu problemleri başlıca; gramatik, ses bilgisi (fonetik), kelime bilgisi (morfoloji), söz dizimi (syntax) bakımından ve alfabe bakımından farklılıkların olması (Özyürek, 2009: 1824), ana dillerinden yapılan olumsuz aktarımlar (Şahin, 2008: 39), Türkçe öğretimi yapan kişilerin yeterli donanıma sahip olmaması (Çotukkösen, 1999: 43),

hangi kurallar çerçevesinde dil öğretiminin yapılacağı belirlenmemesi (Hengirmen, 1993: 19; Er, 2016: 411) ders sürecinde kullanılan yanlış yöntem, teknik ve materyaller ve Türkçe dil becerilerini kullanamama olarak sıralanabilir. Her yabancıların kültürel ve ana dili özelliklerine göre Türkçe öğrenme yöntem ve şekilleri farklıdır. Buna bağlı olarak da Türk soylulara da diğer yabancılarından farklı bir öğretim metodolojisinin kullanılması gerekmektedir. Türk soylulara Türkçe öğretmek için öncelikle belirlenen sorunların çözüme kavuşturulması ve sonrasında etkili bir öğretim yapılması gerekmektedir.

Çalışmamızın bir diğer araştırma konusu, incelenen çalışmalarda ortaya çıkan sonuçların belirlenmesidir. Buna bağlı olarak ortaya çıkan sonuçlar beş kategoriye ayrılmış ve bu kategorilere göre bir sınıflama yapılmıştır. Belirlenen kategoriler; öğrencilerin Türkçe öğrenme süreçlerine yönelik unsurlar, Türkçe dil becerilerini kullanma durumları, Türkçe öğretiminde kültürel unsurların önemi, Türkçenin dil özelliklerinden kaynaklanan sorun ve avantajlar, Türk soyluların Türkçeye yönelik ilgi ve tutumları şeklinde sıralanabilir. Çalışmalardan elde edilen ve en fazla değinilen sonuçlara göre öğrenciler en fazla konuşma becerisinde zorlanmaktadırlar. Ana dillerinden olumsuz aktarımlar yapmaları da yine en fazla üzerinde durulan sonuçlardan bir tanesidir. Bunların dışında Türkçe yazma becerisinde ve dil bilgisinde sorunların yaşanması ve Türkçenin Türk soylular için kolay bir dil olduğu sonuçları da en fazla değinilen diğer bulgulardır. Çalışmalardan elde edilen bu sonuçların değerlendirilmesi ve ortaya çıkan bulgulara göre eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, Türk soylulara Türkçe öğretimi faaliyetleri yabancılarla Türkçe öğretimini başlı başına bir alanıdır. Türk soyluların diğer yabancılarından farklı olarak Türkçe öğretimi faaliyetlerine dâhil edilmeleri, etkili bir süreç yürütülmesine olanak sağlayacaktır. Ortak unsurların dikkate alınarak yürütülecek Türkçe öğretim çalışmalarıyla amaca ulaşmak daha kolay olacaktır. Türk soylulara Türkçe öğretimiyle ilgili hazırlanan çalışmaların incelenmesini esas alan bu çalışmadan elde edilen bulguların, Türkçe öğretim faaliyeti yapan kurum, kuruluş ve kişilere nitelikli bir Yabancılarla Türkçe öğretimi yapılmasında katkı sağlayacağını düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Açık, F. (2008). Türkiye’de Yabancılarla Türkçe Öğretilirken Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu* (s. 1-10). Gazimağusa/KKTC.
- Akalın, Ş. H. (2005). Türkçenin Güncel Sorunları. <http://turkoloji.cu.edu.tr/DIL%20SORUNLARI/02.php> (Erişim tarihi: 01.10.2018)
- Alyılmaz, C. (2010). Türkçe Öğretiminin Sorunları. *Turkish Studies*, 5(3), 728-749.
- Alyılmaz, S. Biçer, N. ve Çoban, İ. (2015). Atatürk Üniversitesinde Öğrenim Gören Kırgız Öğrencilerin Türkçe ve Türkiye’ye Yönelik Görüşleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4(1), 328-338.
- Atilla, J. (2001). Ural Dilleri Konuşanların Türkçe Öğrenmede Karşılaştıkları Sorunlar. *Milli Eğitim Bakanlığı, Avrupa Konseyi 2001 Avrupa Dilleri Yılı: Avrupa’da Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Sempozyum Bildirileri*.
- Biçer, N. (2017). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Ana Dilinin Etkisi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(14), 41-58.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2013). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çağlar, A. (2018). Türk Üniversitelerinde Öğrenim Gören Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları Öğrencilerinin Sorunları. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(4), 132-169.
- Çalık, M. ve Sözbilir, M. (2014). İçerik Analizinin Parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38.
- Çangal, Ö. (2012). Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Kültür Taşıyıcısı Olarak Türküler. *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, 2(2), 9-20.
- Çotukkösen, Y. (1999). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretilmesi. *Dil Dergisi*, 65.

- Duman, A. (2003). Türk Soyullara Türkiye Türkçesi Öğretiminde Metin Seçimi. *Türklük Bilimi Araştırmalar (TÜBAR) Dergisi*, XIII, 151-154.
- Er, O. (2016). Türk Soyullara Türkçe Öğretimi. F. Yıldırım ve B. Tüfekçioğlu (Editörler), *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi (Kuramlar- yöntemler-beceriler-uygulamalar)* içinde (s. 403-422). Ankara: Pegem Akademi.
- Er, O. Biçer, N. ve Bozkırlı, K. Ç. (2012). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Karşılaşılan Sorunların İlgili Alan Yazını Işığında Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 1(2), 51-69.
- Erdem, İ. (2009). Yabancılara Türkçe Öğretimiyle İlgili Bir Kaynakça Denemesi. *Turkish Studies*, 4(3), 888-937.
- Ergin, G. ve Türk, F. (2010). Türkiye’de Öğrenim Gören Orta Asyalı Öğrenciler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 35-41.
- Hengirmen, M. (1993). Türkiye’de Türkçe’yi Yabancı Dil Olarak Öğreten Kurumlar ve Eğitim Araçları. *Dil Dergisi*, 11.
- İşcan, A. (2011). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Önemi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 29-36.
- Kara, M. (2010). Gazi Üniversitesi Tömer Öğrencilerinin Türkçe Öğrenirken Karşılaştıkları Sorunlar ve Bunların Çözümüne Yönelik Öneriler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(3), 661-696.
- Karatay, H. ve Kartallıoğlu, N. (2012). Kırgız Öğrencilerin Türkiye Türkçesi Öğrenmeye İlişkin Tutumları. *Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, 4, 1-11.
- Mckay, S. L. ve Hornberger, N. H. (2009). *Sociolinguistics and Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mete, F. ve Gürsoy, Ü. (2013). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Öğretmen Yeterliklerine İlişkin Görüşler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 343-356.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (2016). *Genişletilmiş Bir Kaynak Kitap: Nitel Veri Analizi*. Çev. Sadegül Akbaba Altun ve Ali Ersoy. Ankara: Pegem Akademi.
- Özdemir, O. (2012). Avrupa Dilleri Öğretimi Ortak Çerçeve Metni B1 Seviyesinin Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Uygulanması Üzerine Bir Çalışma. *Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, 3, 1-25.
- Özyürek, R. (2009). Türk Devlet ve Topuluklarından Türkiye Üniversitelerine Gelen Türk Soylu Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Türkçe Öğrenimlerinde Karşılaştıkları Sorunlar. *Turkish Studies*, 4(3), 1819-1862.
- Soral, G. (2009). *Anadilden Yabancı Dile Sözcüksel Aktarım*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, M. (2008). *Güvenlik Bilimleri Fakültesinde Öğrenim Gören Yabancı Öğrencilerin Türkçe Öğrenirken Karşılaştıkları Zorluklar*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Öğretimi Ana Bilim Dalı.
- TDK. Güncel Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/?option=com_dlt&view=dlt&kategori1=divan (Erişim Tarihi: 01.10.2018)
- Yağmur, K. (2013). *Dil Öğretiminde Anadili, İkinci Dil ve Yabancı Dil Kavramları*. Ed. Mustafa Durmuş ve Alpaslan Okur. Yabancılara Türkçe Öğretimi El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, O. (2015). Yaratıcı Yazma Çalışmalarının Türk Soylu Öğrencilerin Türkiye Türkçesi Öğrenmelerine Katkısı Üzerine Bir Uygulama. *EKEV Akademi Dergisi* 19(62): 629-640.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 159-179, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 20.11.2018 **Kabul Tarihi:** 25.12.2018

EĞİTİM BİLİMLERİ ÖRNEKLEMİNDE LİSANSÜSTÜ EĞİTİMİN NİTELİKSEL BOYUTUNA İLİŞKİN GÖRÜŞLER (NİTEL BİR ÇALIŞMA)

Views on The Qualitative Dimension of Graduate Education in The Sample of Educational Sciences (A Qualitative Study)

Tuncay DİLCİ¹

ÖZ

Bu çalışmada; lisansüstü eğitiminin sürece ilişkin işleyişi gözden geçirilerek, eğitim bilimleri alanındaki katılımcıların bakış açısıyla sorunları ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma tarama modelinde yapılmış olup nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Çalışma grubunu Türkiye’de bulunan 7 Coğrafi bölge içerisinde her bölgeden lisansüstü eğitim yapan köklü ve geleneksel kültürü oluşmuş üniversitelerden en az bir üniversite olması koşuluyla belirlenen 15 lisansüstü ve 15 öğretim üyesi olmak üzere 30 katılımcı çalışma grubunu oluşturmaktadır. Verilerin toplanması amacıyla katılımcılara; yarı yapılandırılmış olarak hazırlanan; eğitim bilimlerinde lisansüstü eğitim çalışmalarının bilim adamı yetiştirmedeki rolü ve eğitim hedeflerine katkısı, lisansüstünde görülen genel aksaklıklar, lisansüstü eğitim geliştirilmesine yönelik çözüm önerilerinin belirlenmesini amaçlayan 4 adet soru yöneltilmiştir. Soruların içerik ve frekans analizi yapıldıktan sonra NVİVO paket programı kullanılarak şema halinde görselleştirilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; lisansüstü eğitime girişte yapılan öğrenci seçiminde, danışman ve öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerinde, öğrenme ortamlarının öğretimsel boyutunda, ders içerikleri ve yapılan tezlerin genel nitelikleri üzerinde bazı aksaklıkların olduğu tespit edilmiştir. Bu sorunların çözümüne yönelik olarak öğretim üyelerinin ders sayısının azaltılması, lisansüstü eğitimde öğretim üyelerinin niteliklerini artırıcı tedbirlerin alınması, çalışma koşullarının gözden geçirilmesi, lisansüstü eğitime giriş sınavı olan ALES’ in içerik olarak yeniden yapılandırılarak, öğrencilerin kişisel özellikleriyle alana ilişkin özelliklerini örtüşürerek ölçen bir sınav aracı haline getirilmesi gibi öneriler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim bilimleri, lisansüstü eğitim, nitelik, eğitim, öğretim, program,

ABSTARCT

In this study; The aim of this course is to review the problems of the graduate education in the process and to develop solutions to the problems in the field of educational sciences. The research was conducted in the screening model and the qualitative research design was used. The working group identified 7 located in Turkey, provided that at least one university in each of the geographical regions constitute 15 graduate and 30 participants, including 15 faculty members. For the purpose of collecting the data; prepared semi-structured; The aim of this course is to investigate the role of graduate education studies in educational sciences and their contribution to the educational objectives, the general problems seen in the licensing, and the solution suggestions for the development of graduate education. After the content and frequency analysis of the questions were done, they were visualized in a schematic form using NVİVO package program. According to the findings of the study; It has been determined that there are some deficiencies on the general characteristics of the theses, course contents and the instructional dimensions of the learning environments in the selection of the students at the entrance to graduate education, the level of readiness of the counselors and students. In order to solve these problems, reducing the number of courses of faculty members, taking measures to increase the qualifications of faculty members in the graduate education, reviewing the working conditions, ALES, which is the entrance examination for the graduate education, has been restructured as content, and it has become an

¹ Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü SİVAS, e-posta: tuncaydilci@gmail.com

examination tool that measures the characteristics of the students by overlapping the characteristics of the field with the personal characteristics of the students.

Key Words: Educational sciences, graduate education, qualification, education, teaching, program,

GİRİŞ

Bilimin ve bilginin sürekli değiştiği günümüzde, artan toplumsal ihtiyaçlar güncel hayatta varlığını hızla hissettirmektedir. Bu noktada bilimin ve bilimsel çalışmaların liderliğini üstlenmiş olan üniversitelerin ilgili bölümlerine oldukça yoğun görevler düşmektedir. Bilimin ve bilginin lokomotif ve kaptanı rolünde olan bilim insanlarının varlığı ve yetiştirilmesi, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. İşte bu noktada Türkiye orta ve uzun vadede, var olan insan potansiyelini doğru alanlara kanalize etmek durumundadır. Yüksek öğrenime işlevlerinin günümüz şartlarında daha da artarak devam ettiğini ve yaşam boyu eğitimin teknolojiye gelişmelere ve küreselleşmeye paralel olarak yeniden tanımlama ihtiyacını getirmiştir. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından düzenlenen ‘Lisansüstü Eğitim-Öğretim Enstitülerinin Teşkilât ve İşleyiş Yönetmeliği’ (1983) incelendiğinde, enstitülerin bağlı oldukları üniversitelerin yönetim kurullarına ve senatolarına ya da Üniversitelerarası Kurul tarafından alınan kararlar ve belirlenen sınırlılıklar içerisinde oldukça geniş bir alanda faaliyet gösterir. Enstitüleri sosyal, fen ve beşeri bilimler alanlarında lisansüstü programlar açıp uzman yetiştirmek, nitelikli bilimsel çalışmalar yapmak amacıyla kurulmuştur(Tonbul,2017). Lisansüstü eğitim, üniversitelerde lisansı izleyen derecelere götüren, araştırma yoluyla bilim ve teknoloji üreten ve ülke kalkınmasına yön çizen bilim insanı yetiştirmeyi amaçlayan, planlı, programlı bir eğitim sürecidir (Varış, 1984, akt: Tonbul 2017). Bu bağlamda mevcut sorunlarını aşmak ve bilişim, dijital, bilgi toplumuna geçiş çalışmalarını hızlandırmak zorundadır. Bilimsel araştırma ve gelişmeye önem verme nitelikli insan gücüyle mümkündür. Evrensel zenginlikten daha fazla pay almak için yeni nesil gelişmelere uyum sağlamak durumundayız(DPT, 2000:217 Tuzcu, 2003:160). Diğer taraftan üniversitelerin nicel olarak sayısının artırılmasıyla birlikte, niteliksel yönde gerekli verimliliğin olması gerektiğine (Eskici ve Aktaş 2014) ilişkin yoğun vurgulamalar söz konusudur. Bu bağlamda bilim-teknoloji-sanayi yeteneğini yükseltmeyi stratejik bir hedef olarak seçen bir ülke olarak üniversitelere düşecek rolün, nedenli yaşamsal olduğu açıktır. Üniversiteler bu rolü yerine getirebileceği konuma ulaşmak zorundadır. Karakütük (2009)’e göre, son yıllarda açılan öğretim üniversitelere gerekli öğretim üyesinin yetiştirilmesi için, ilgili enstitülerin bu süreçte geleneksel rollerinden sıyrılması gerekir. Bu nedenle üniversiteler tarafından yürütülen lisansüstü eğitim, toplumların bilgi toplumu haline gelmesinde yaşamsal bir önem taşımaktadır(DPT 2000, 73-74). Türkiye’de yürütülen lisansüstü çalışmaların amacı; yüksek nitelikli insan gücü yetiştirmenin yanı sıra gelişme ve kalkınma için gerekli teknolojik üretime dönük projeler ve araştırmalar yapılmasının sağlanmasıdır(Karakütük, 1989). Bu noktada belki de söylenebilecek en güzel söz; gerek öğretim üyesi, gerekse lisansüstü öğrenci yetiştirilmesi ve eğitim programlarındaki niteliği artırma, üniversite/fakülte/bölüm sayısının artırılmasından çok daha önemlidir(Aslan,2007:250). Diğer yandan yapılan lisansüstü çalışmaların özgün, orijinal ve bilimsel yeterlilik kapsamında yapılması esasının olması gerekir. Buna göre mükerrer üretimlerin yaşandığı, yerel olmaktan öteye geçemeyen kısıp yapıtlar, bilimsel takip sürecini üretenleri lehine dönüştürmüştür. Diğer bir söylemle; toplumsal ve bilimsel kazanımların gerisinde kalarak, siyasal ve sosyal bir görüntünün ötesine gitmeyen diploma merkezli bir etiket yarışı haline dönmesi kimi akademisyenler tarafından tercih edilen kolaycı bir yol olmuştur ya da olmaktadır. Söz konusu bu olgu; son dönemlerde gerek medya, gerekse devletin önde gelenlerinin sıklıkla vurgulamış olduğu dünya üniversiteleri içerisindeki yerimizi sorgulama boyutuna getirmiştir.

Üniversiteler toplumsal yaşamın yanı sıra bireysel yaşamı da düzenleyen bir öneme sahiptir(Yıldız, 2014, akt: Eskici, Çayak,2017). Toplumsal anlamda onu teşkil eden bireyin karakter gelişimini biçimlendirirken, diğer yandanda mesleki gelişime yön verme gibi bir misyon üstlenmiştir(Eskici ve Aktaş, 2014, akt: Çayak,2017). Toplumsal gelişmişlik düzeyinin önemli bir emaresi olarak lisansüstü eğitimin niceliği ve niteliği önemli bir yer tutmaktadır(Şahin, Zoroğlu ve Şahin Fırat, 2011).

Eğitimin bir bilim olarak gelişmesi daha çok Avrupa ve ABD'deki çalışmalarla açıklık kazanmıştır. Eğitim bilimi kendi disiplin alanı içerisinde gerçekleştirebilecek her türlü olay ve olgudan haberdar olmak ister. Bu yönüyle eğitim bilimini kendi disiplin ekseninde araştırmak isteyen araştırmacılar, belirli normları değiştirebilir, eleştirebilir, geliştirebilir ya da yenileştirebilir. Bu yönüyle Türkiye'deki üniversitelerin lisansüstü uygulamaları; bilimsel araştırmalarla alan yazını zenginleştirirken diğer yandan da derin bakışısıyla toplanan verileri irdeleyerek yorum eşliğinde değerlendirme ile beraber kariyer yapma fırsatı sunmaktadır(Karaman ve Bakırcı 2010).

Eğitimin üniversitelerdeki enstitüler aracılığıyla sürdürülen kısmı olan lisansüstü faaliyetler; bilimselliği ve sistematik düşünsel yetiye dayalı bilim uzmanları yetiştirmedeki rolüyle karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizdeki eğitim biliminin bir bilim olarak gelişmesi eğitimin niteliğinin yükselmesine katkısı herkes tarafından bilinen bir gerçektir (Akçay, 2007:5). Eğitimin nicelik ve nitelik olarak gelişmesi eğitim bilimleri alanında yapılmış olan tezlerin işlevselliğiyle doğrudan orantılıdır. Bu bağlamda lisansüstü tezlerin işlevselliği adına farklı disiplinler de yapılmıştır. Çalışmaların ortaya koymuş olduğu verilerden hareketle lisansüstü tezlerin etkililiği ve verimliliği tartışılmalıdır.

Küreselleşme sürecinde insan ve madde kaynaklarının dağılımı ve kullanımına ilişkin ortaya çıkabilecek ürünlerin paylaşımını gündeme getirmektedir. Bu yönüyle lisansüstü eğitim öğrencileri ulusal ve evrensel düzeyde bilimsel üretime katkı sağlayacak tezler hazırlamaları gerekmektedir(Tavşancıl vd.2010). Pozitif bilimlerin yararçı felsefe yönüne hitap eden lisansüstü araştırmalar, eğitimsel araştırmalara derin veya anlamlı bir boyut kazandıran sistematik ve çağcıl bir özellik gösterme zorunluluğundadır. Bu nedenle bilimsel ölçütler eşliğinde gerçekleşen araştırmaların niteliksel yönü alana katkı sağlamaktadır. Eğitim bilimlerinde lisansüstü çalışmaların işlevselliği ya da niteliği tabii ki de yukarıdaki söylenenlerle sınırlı değildir. Bununla beraber eğitimden işe yarar sonuçların alınabilmesi, eğitimin fonksiyonunu yerine getirebilmesi için nitelikli insan gücü ve kaynaklarının işe koşulması gerekir. Bilimin tanımında anlaşılacağı üzere, doğruluğu kanıtlanabilir bilgilere, bununla ilintili kuramlara, yöntemlere ve bütün bunlar için özel olarak yapılacak araştırmalara ihtiyaç vardır(Dilci,2009)

Bilimin ve bilimsel birikimin ortaya koyduğu yegâne güç nitelikli insan varlığıdır. Diğer bir söylemle kalkınmanın gerektirdiği yüksek nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi genelde üniversitelerden, özelde ise lisansüstü öğretim programlarından beklenmektedir. Bu nedenle lisansüstü öğretim kademesine gereken önemin verilmesi, ülkenin kalkınması ve ekonominin gerektirdiği yüksek nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi açısından üzerinde önemle durulması gereken bir sorundur(Aslan 2007s.250).

İşte bu noktada; Bilim-teknoloji-sanayi yeteneğini yükseltmeyi stratejik bir hedef olarak seçecek bir ülkede, üniversiteye düşecek rolün; ne denli yaşamsal olduğu açıktır. Üniversiteler ise bu rolü yerine getirebilecek konuma ulaşmak zorundadır. Gerek öğretim üyesi, gerekse öğrenci ve eğitim programlarındaki niteliği artırma, üniversite/fakülte/bölüm sayısının artırılmasından çok daha önemlidir (Aslan 2007s.250).

Lisansüstü eğitimin varoluş amacı kuşkusuz bilim üretmek ve beraberinde bilim insanı yetiştirmektir. Aktif araştırmacı niteliğe sahip, araştıran, sorgulayan bilgi toplayan özelliklere sahip bir uğraşı alanında, bilimsellik içselleşmiş yaşamı benimseyen insana bilim insanı denir. Bu özelliklere sahip kişilerin olumlu yönde hırslı, tarafsız, kendini yenileyebilen ve sürekli araştırıp sorgulayabilen birey olması beklenir. Eleştirel, yaratıcı ve yansıtıcı düşünceleri şiar edinmiş öğrenmeye açık bireylerdir. Peki, bu bireyler nasıl yetişmektedir, işte bu noktada lisansüstü eğitim ön plana çıkmaktadır. Lisans eğitimi döneminde bireyler alanlarıyla ilgili bilimsel ve mesleki birtakım bilgiler alırlar, fakat yukarıda bahsedilen kişilerin yetişmesi için derinlemesine bilgiye gereksinim vardır. Bu bilgi ise lisansüstü eğitim ile sağlanabilir. Lisansüstü eğitim, bireyleri derecelere götüren araştırma ve sorgulama yoluyla bilgiye katkı sağlayacak, değişen ve gelişen toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak öğretim elemanı ve bilim adamı yetiştirmeyi ilke edinen eğitim ve öğretim faaliyeti olarak tanımlanmıştır (Başer, Narlı ve Gürhan; 2005).

Günümüz şartlarında, yüksek öğretim sisteminin hedefleri doğrultusunda “fen bilimleri, sosyal bilimler, sağlık bilimleri ve eğitim bilimleri” disiplinlerinde uzmanlık kazandıran enstitüler bulunmaktadır. Bu anlamda lisansüstü öğretimde, bir alanda derinlemesine çalışılarak, lisans programlarından daha farklı kazanımlar hedeflenir. Lisansüstü programların, ağırlıklı olarak yüksek lisans ve doktora biçiminde aşamalı yürütüldüğü modellerin yanı sıra bütünlük doktora, tezsiz yüksek lisans gibi programlar aracılığıyla da öğretimin yapıldığı uygulamalar mevcuttur. Bu programlar, ağırlıklı örgün olarak yürütülmekte, ancak bazı enstitülerin uzaktan eğitim programları da bulunmaktadır(Tonbul, 2017). Üniversitelerin fakültelerinde bulunan bu bölümler enstitülerde anabilim dalları olarak yapılanmaktadır. Enstitülerde görev yapmakta olan öğretim üyelerinin kadrolarının fakültele ait olmasının yanında, enstitülerin kalıcı öğretim üyesi kadroları yoktur. Genellikle enstitülerin kalıcı binaları da olmadığı için, lisansüstü eğitim dersleri ilgili fakültelede yapılmaya devam etmektedir (Bozan, 2012). Lisansüstü eğitim sırasında öğrencilerden beklenen temel işlevler bilimi üretme ve yayma faaliyetleridir. Bu süreçte gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar makale, konferans bildirisi, kongre, Çalıştay raporu, yüksek lisans tezi ve doktora tezleridir. Bu sırada akademik hayata adım atmış olan yüksek lisans öğrencileri ve bir sonraki aşamada bulunan doktora öğrencilerinin de bilimsel rapor yazım kuralları konularında kendilerini geliştirmeleri ve başarılı bir akademik hayat için bu konuda yeterli bir düzeye ulaşmaları gerekmektedir(Can ve Ceyhan, 2015). Lisansüstü öğrencilerinin öğretim sürecinin planlanmasında ve yürütülmesindeki genel beceri ve eğilimleri, benimsedikleri öğretim yaklaşımlarının veya modellerinin gelecekteki eğitim sistemimize ışık tutacağı kesindir. Bu açıdan bakıldığında, lisansüstü öğrencilerinin ve öğretim üyelerinin, öğretim sürecinin yürütülmesine ilişkin görüş ve düşüncelerinin belirlenmesi önemli görülmektedir(Ayvacı, Ünal ve diğ., 2014).

Lisansüstü öğretimin tarihi süreç içerisinde Türkiye’deki gelişimine bakıldığında; 1960’ların sonlarına kadar, yalnızca doktora programı şeklinde yürütülen 3-4 yıllık lisansüstü öğretim, tümüyle usta-çırak ilişkisi esasına göre yürütülmüştür. 1970’lerden sonra “yüksek lisans” ve daha sonra “doktora” şeklinde derecelendirme yapılmış ve iki aşamaya bölünmüştür. Her iki öğrenim derecesine ilişkin aşamalarda izlenecek yöntem ve kurallar günümüze kadar pek çok kere, tümüyle veya kısmen değiştirilen yönetmelikler doğrultusunda sürdürülmüştür(Çakar ,1997: 66-Tuzcu,2003:160).

Lisansüstü öğretim, hem yurt içi hem de yurt dışı şeklinde gerçekleşmektedir. Türkiye’de, 1929 yılında 1416 sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun yürürlüğe konularak yurt dışına öğrenci gönderme uygulaması sistemli hâle getirilmiştir.

1416 sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun çerçevesinde lisansüstü öğretim veya öğretim üyesi yetiştirmek amacıyla yurt dışına öğrenci gönderilmektedir. 1416 sayılı Yasa, ihtiyaç duyulan alanlarda yurt dışında yüksek nitelikli insan gücü ihtiyacını karşılamaya dönük ilk yasal düzenlemedir. 2547 sayılı yüksek öğrenim kanunu ile yalnızca üniversiteler için öğretim üyesi yetiştirilirken, bu iki yasa dışında da lisansüstü öğretim için yurt dışına öğrenci gönderilmektedir: MEB, TÜBİTAK, TÜBA vb. kuruluşların sağladıkları burslar, ülkeler arasındaki kültürel değişim programları çerçevesindeki burslar (Fullbright vb.), uluslararası kuruluşların (UNESCO, NATO vb.) sağladığı burslar aracılığıyla bu faaliyetler sürdürülmektedir. Ayrıca DPT vb. kurumların uzman insan gücü yetiştirmek üzere sağladıkları kurumsal kaynaklar bulunmaktadır(Tuzcu, 2003:160).

Bir küresel rekabet unsuru olarak lisansüstü eğitim; medeniyetler arası rekabet sürecinin önemli bir argümanı haline gelmiştir. Buna göre güncel yaşamın niteliğini doğrudan etkileyen lisansüstü çalışmalar, ele aldığı konuların niteliğiyle ölçülebilir olmaktadır. Bunun en iyi göstergesi günümüz şartlarında rekabet unsuru olan teknoloji ve bilişim çağının gereklerine uygun olarak disipline olmuş dallarda araştırma, geliştirme ve üretim çalışmalarını yürüten, bilim politikalarının yanı sıra, bilimselliği önemseyen milletler varlığını en üst seviyede sürdürmüşlerdir.

İşte bu çalışmada, üniversitelerde yapılan lisansüstü tezlerin işlevselliği bağlamında Eğitim Bilimleri örnekleminde yürütülmekte olan lisansüstü eğitim ve öğretim faaliyetlerinin niteliksel

boyutuna; bu alanda çalışmakta olan öğretim üyeleri ve lisansüstü öğrencilerin görüşlerine dayalı olarak irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede söz konusu çalışmayı destekleyecek bilimsel bulgulara ilişkin ilgili literatür taranarak bu alanda yapılan çalışmaların ışığında sorunları, çözüm önerileri ve en genel anlamda durumuna ilişkin sorgulamalar yapılarak, elde edilecek bulgulardan hareketle yeni bir sentezleme yapılması hedeflenmektedir. Bu bağlamda alana katkı yönünde yeni yapılacak çalışmalara referans niteliğindedir. Eğitim bilimleri örnekleminde “Lisansüstü eğitimin niteliği öğretim üyeleri ve öğrencilerin görüşlerine göre ne durumdadır?” sorusu aşağıdaki alt problemler çerçevesinde irdelenecektir.

- Eğitim bilimleri alanı lisansüstü eğitim çalışmalarının nitelikli bilim adamı yetiştirmedeki rolü nedir?
- Lisansüstü eğitim programlarının lisansüstü eğitim hedeflerine hitap etme düzeyi nedir?
- Lisansüstü eğitim programlarında görülen genel aksaklıklar nelerdir?
- Eğitim bilimleri alanında lisansüstü eğitimin geliştirilmesi için neler yapılabilir?

YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde; kullanılan araştırma yöntemi, çalışma grubu, verilerin toplanması ve analizine yönelik bilgilere yer verilecektir.

Araştırma Modeli

Tarama modelinde bir araştırmadır. Tarama modelleri, geçmişte yaşanmış ya da hâlen var olan bir olayı, bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi hedefleyen araştırma biçimidir. Araştırmaya konu olan olay, durum, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi görüntülenmeye çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme ve etkileme çabasına girilmez (Karasar, 2005: 99).

Araştırmada nitel desenleme yoluna gidilmiştir. Lisansüstü doktora/yüksek lisans derecesi düzeyinde gerçekleştirilen çalışmaların Eğitim bilimleri alanı lisansüstü eğitim çalışmalarında görülen genel işleyiş sorunlar ve geleceğe ilişkin nitelik artırıcı önlemler ile öğrenme/öğretme durumları, ayrıca lisansüstü işleyişe ilişkin öğretim üyeleri ve öğrenci görüşlerine dayalı olarak kurumsal ve güncel hayata yansıyan yönleri irdelenerek betimlenmeye çalışılacaktır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu farklı üniversitelerden random yöntemle tespit edilmiş katılımcılar oluşturmaktadır. Buna göre çalışma, Türkiye’de bulunan 11 adet devlet üniversitesinin eğitim bilimleri anabilim dallarında görevli öğretim elemanları ve lisansüstü öğrenim görmüş/görmekte olan öğrencilerinin görüşleri doğrultusunda yürütülmüştür. Bu üniversiteler ile ilgili eğitim bilimleri ABD’ında yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim faaliyetleri yürütüyor olmak ve köklü bir üniversite geleneğinin/geçmişinin yanı sıra kültürel ya da bölgesel kod farklarının oluşturacağı kapsam geçerliliğinin sağlanması ölçüt olarak görülmüştür. Bu üniversitelerden Ankara Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, 19 Mayıs Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi şeklinde 11 devlet üniversitesi çalışma grubunda temsil edilmiştir. Adı geçen üniversitelerde görev yapan öğretim üyeleri ve öğrenciler randomize olarak seçilmiştir. Bu doğrultuda yukarıda sözü edilen üniversitelerde görevli toplam 15 öğretim üyesi ve 15 lisansüstü öğrenci araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Bu sayılardan oluşturulan çalışma kesiti nitel çalışmalar için yeterli geçerlilik düzeyini temsil etmektedir (Karasar, Şimşek,2008).

Örnekleme alınan üniversitelerde görevli öğretim üyeleri ve öğrencilere gönderilen ve dönen soru formu sayıları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: İllere Göre Örnekleme Alınan Üniversiteler ve Araştırmada Dikkate Alınacak Katılımcı Sayısı

Üniversitelerde ki katılımcılara İlişkin Sayısal Veriler	Tahmini Katılım		Katılımı Gerçekleşen	
	Öğretim Üyesi	Lisansüstü Öğrenci	Öğretim Üyesi	Lisansüstü Öğrenci
Ankara Üniversitesi	2(K1-K3)	2(k2-k4)	2(K1-K3)	2(k2-k4)
Erciyes Üniversitesi	2(K5-K7)	2(k6-k8)	2(K5-K7)	2(k6-k8)
Gazi Üniversitesi	2(K9-K11)	2(k10-k12)	2(K9-K11)	2(k10-k12)
Selçuk Üniversitesi	1(K13)	1(k14)	1(K13)	1(k14)
Fırat Üniversitesi	1(K15)	1(k16)	1(K15)	1(k16)
İnönü Üniversitesi	1(K17)	1(k18)	1(K17)	1(k18)
Gaziantep Üniversitesi	2(K19-K21)	2(k20-k22)	2(K19-K21)	2(k20-k22)
Marmara Üniversitesi	1(K23)	1(k24)	1(K23)	1(k24)
Çukurova Üniversitesi	1(K25)	1(k26)	1(K25)	1(k26)
Dokuz Eylül Üniversitesi	1(K27)	1(k28)	1(K27)	1(k28)
19 Mayıs Üniversitesi	1(K29)	1(k30)	1(K29)	1(k30)
TOPLAM	15	15	15	15

Tablo 2' de katılımcıların demografik bilgilerine yer verilmiştir.

Tablo 2: Çalışma grubuna ilişkin demografik bilgiler

No	Unvan/Kadro	Cinsiyet	Yaş
K1	Yüksek Lisans Öğrencisi	Kadın	20-29
K2	Okutman(Yüksek lisans Öğrencisi)	Erkek	30-39
K3	Doktora öğrencisi	Erkek	40-49
K4	Öğretim Görevlisi(Doktora öğrencisi)	Erkek	30-39
K5	Prof. Dr.	Kadın	50 ve üzeri
K6	Dr. Öğretim Üyesi	Erkek	30-39
K7	Öğretim Görevlisi(Doktora öğrencisi)	Kadın	30-39
K8	Doç. Dr.	Erkek	40-49
K9	Yüksek Lisans Öğrencisi	Kadın	20-29
K10	Öğretim Görevlisi (Doktora öğrencisi)	Kadın	30-39
K11	Dr. Öğretim Üyesi	Erkek	30-39
K12	Doç. Dr.	Kadın	40-49
K13	Prof. Dr.	Erkek	50 ve üzeri
K14	Dr. Öğretim Üyesi	Kadın	40-49
K15	Yüksek Lisans Öğrencisi	Erkek	20-29
K16	Doktora öğrencisi	Kadın	30-39
K17	Yüksek Lisans Öğrencisi	Kadın	20-29
K18	Doç. Dr.	Erkek	40-49
K19	Yüksek Lisans Öğrencisi	Kadın	20-29
K20	Doktora öğrencisi	Kadın	30-39
K21	Dr. Öğretim Üyesi	Erkek	30-39
K22	Prof. Dr.	Kadın	50 ve üzeri
K23	Öğretim Görevlisi (Doktora öğrencisi)	Erkek	30-39
K24	Doç. Dr.	Erkek	30-39
K25	Dr. Öğretim Üyesi	Kadın	40-49
K26	Prof. Dr.	Erkek	50 ve üzeri
K27	Prof. Dr.	Kadın	50 ve üzeri
K28	Doktora öğrencisi	Erkek	30-39
K29	Doç. Dr.	Kadın	40-49
K30	Yüksek Lisans Öğrencisi	Erkek	20-29

Veri Toplama Araçları

Araştırmada elde edilen verilerin toplanması amacıyla ilgili literatür dikkatle taranmış ve kullanılan soru yapıları incelenmiştir. Sonrasında altı sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış ve alana uygunluk, dil, içerik, anlaşılabilirlik, kapsam geçerliği alanlarında

Eğitim bilimleri alanı lisansüstü eğitim programının öğeleri ve bu programın nitelikli bilim adamı yetiştirmedeki rolü hakkında katılımcıların farklı düşündükleri görülmektedir. Ortaya çıkan farklı görüşler aşağıda örneklendirilmiştir.

Evet, lisansüstü eğitim nitelikli bilim adamı yetiştirmektedir: “Evet yetiştirebilmektedir. Programın içeriği öğrenme/öğretme durumları paralel gittiği ve öğrencinin daha ne öğrenebilirim/öğreticinden de daha ne öğretebilirim heyecanı nitelikli bilim adamı yetiştirilmeye zemin hazırlar.” (K21)

Hayır, lisansüstü eğitim nitelikli bilim adamı yetiştir(e)memektedir: “Nitelikli bilim adamı yetiştirildiğine inanmıyorum. Kültürler arası çalışmalarla karşılaştırmalı. Çalışmalar çok az yapılmaktadır. Üniversitede yapılan çalışmalar ilk ve orta öğretim kademelerine adapte edilmektedir. Milli eğitimdeki uygulamalar ile kopukluklar görülmektedir.” (K27)

Kendini geliştirme: “Kendini geliştirmek isteyen akademisyen ve öğrenci ile mümkün olabilecektir.” (K1)

“Belli başlı üniversitelerde yapılmalı, öğretim üyesi yeterli olmalı.” (K1)

“Danışmanlık yetersiz. Uzmanlık bilgisi yetersiz.”

“Okullarla bağlantı halinde olup sorunlar öğrenilmeli bu doğrultuda çalışmalar yapılmalıdır.” (K1)

“Evet nitelikli bir bilim adamı yetiştirilebilir.” (K13)

Doktora eğitiminde “Yüksek lisanstan ziyade doktora programında nitelikli bilim adamı yetiştirmek daha işlevseldir.” (K13)

“Nitelikli yetişen bilim adamları mutlaka var. Fakat maalesef bilimden ziyade siyaset, hâkim olmaktadır.” (K15)

“Yetiştirilmektedir.” (K16)

“Hayır. Çünkü çalışmayı sevmeyen başarısız bir yığın insanda eğitim bilimci yapılmaya çalışılıyor.” (K17)

“Uygulama alanında daha etkili olabilir.” (K18)

“Bence eğitimi veren üniversite ve bireyin kendi farkındalığı ve yeterliliği nitelikli bilim adamı olma durumunda daha önemli bir faktör, kişi eğer bilim adamı olma kriterine uygun değilse, hiçbir sonuç elde edilemez.” (K19)

“Her üniversite için aynı şeyi söyleyemem. Nitelikli bilim adamı yetiştirebilen üniversitenin çok az olduğunu düşünüyorum.” (K2)

“Lisansüstü eğitim süreci nitelikli bilim adamı olabilme sürecinin belki de en az etkili bileşenlerinden biridir. Nitelikli bir bilim adamı olabilecek genellikle uygun bir akademik kültüre sahip bir üniversitede çalışarak içselleştirebilmeyi gerektirir.” (K20)

Evet yetiştirebilmektedir. Programın içeriği öğrenme/öğretme durumları paralel gittiği ve öğrencinin daha ne öğrenebilirim/öğreticinden de daha ne öğretebilirim heyecanı nitelikli bilim adamı yetiştirilmeye zemin hazırlar.” (K21)

“Danışmanlar kendi çalışmaları ve dersleri ile daha fazla vakit geçirdikleri için öğrencilerine kaliteli zaman ayırmamaktadırlar.” (K21)

“Yetiştirebilmektedir. Fakat yapılan araştırmaların tanıtımına gerekli kişiler talep göstermemektedirler.” (K23)

“Özellikle bazı enstitüler için bunun geçerli olduğunu söyleyemeyiz.” (K26)

“Nitelikli bilim adamı yetiştirildiğine inanmıyorum. Kültürler arası çalışmalarla

karşılaştırmalı. Çalışmalar çok az yapılmaktadır. Üniversitede yapılan çalışmalar ilk ve orta öğretim kademelerine adapte edilmektedir. Milli eğitimdeki uygulamalar ile kopukluklar görülmektedir.” (K27)

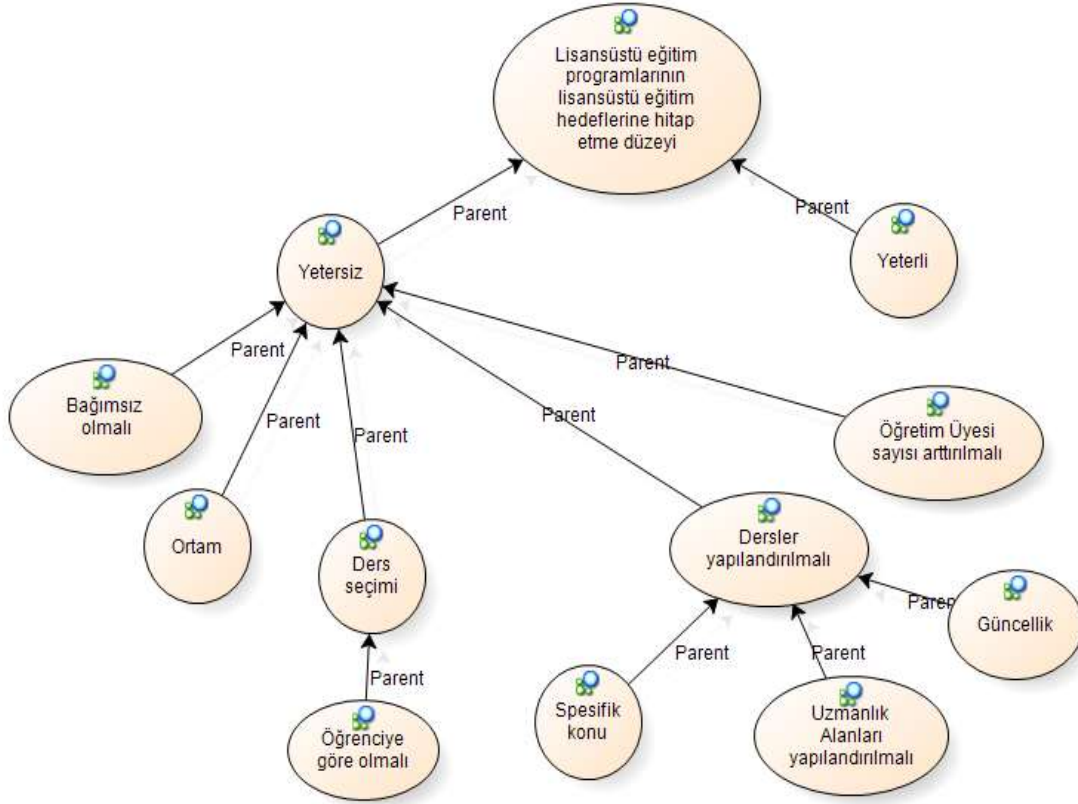
“Hayır yetiştirmemektedir. Çünkü sadece yapmaları gerekenleri anlatmakta ancak yaratıcılıkları geliştirici tekniklerden haberdar edilmemektedirler.”

Kesinlikle evet. Herkes çok çaba harcıyor. Kaynaklara ulaşırken ve projelerde ödevlerde bizi destekliyor.” (K3)

Lisansüstü Eğitim Programlarının Lisansüstü Eğitim Hedeflerine Hitap Etme Düzeyi

Bu başlık altında eğitim bilimleri alanında yürütülmekte olan lisansüstü eğitimin programlarının hedeflere ulaşmadaki düzeyine ilişkin görüşlerinin ve önerilerinin sonuçları aşağıda örneklendirilmiştir.

Soru 2. Lisansüstü eğitim programlarının lisansüstü eğitim hedeflerine hitap etme düzeyi nedir? Sorusuna katılımcıların verdikleri yanıtlara ilişkin şema aşağıda sunulmaktadır.

Şekil 2: Lisansüstü Eğitim Programlarının Lisansüstü Eğitim Hedeflerine Hitap Etme Düzeyi

Araştırmaya katılanlara “Size göre lisansüstü eğitim programlarının lisansüstü eğitim hedeflerine hitap etme düzeyi nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen bulgulara bakıldığında (Şekil 2) genel anlamda eğitim bilimleri alanında yürütülmekte olan lisansüstü eğitim programının yetersiz olduğu görülmektedir. Bu yetersizliklerin daha çok derslerin yapılandırılması gerekliliği ile ilintili olduğu vurgulanmaktadır. Buna göre derslerin spesifik özellikte olması, güncel olması ve uzmanlık alanlarına göre yapılandırılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Diğer taraftan eğitim bilimleri alanı lisansüstü programları ile ilgili olarak yetersizliklerin giderilmesi için öğretim üyelerinin sayısının artırılması, ders seçiminin öğrenciye göre olması,

öğretim ortamı vb. konularda düzenlemelerin yapılması gereği üzerinde durulmaktadır. Yukarıda görülen ana temalara ilişkin detaylı görüşler aşağıdadır:

“Büyük ölçüde hitap etmektedir.” (K1)

“Tam hitap edememektedir. Lisansüstü eğitim yapanlar yeterince desteklenmemektedir.” (K10)

“Bazı dersler lisans derslerine benzetilmelidir. Bu nedenle tam bir hedef tespit etmek zor.” (K12)

b) “Ders çeşitleri ve içerikleri itibariyle normaldir. Ancak biraz güncellenmesi gerekir. Oldukça yetersiz.” (K12)

“Güncellik.” (K13)

“Orta düzeyde olduğu kanaatini taşıyorum.” (K2)

“Geliştirilmelidir. Olması gerekenle olan arasındaki fark büyüktür”. (K20)

“Ortam yetersiz, genellikle öğretim üyeleri odalarında yaptıklarından dolayı istendik düzeyde başarı elde edilemez.” (K3)

“Program geliştirme alanında gerekli düzenlemeleri yaptığımızdan iyi düzeyde olduğunu düşünüyorum. En önemli sorun nitelikli öğretim üyesinin yeterli sayıda bulunmaması.” (K23)

“Daha spesifik alanlara yönelik olmalı. Yoksa lisansın biraz gelişmiş olmakla kalıyor.” (K14)

a) “Lisansa olduğu gibi salt bilgi yüklemesi yapıldığı için hedefine uymadığını düşünüyorum.” (K6)

b) “Programların içeriklerinin ve sayılarının yetersiz olduğu görüşümdedir”.

a) “Alanların çok dağınık olması, her alandan akademisyenin her konuyu çalışması, lisansüstü programlar arasında bir paralelliğin olmaması. Alana alandan olmayan insanların girmesi. Herkesin kendini eğitim bilimci zannetmesi.” (K6)

b) “Bilimsel tutum davranış bilgi ve beceri boyutunda aksaklıklar var. Lisans ve lisansüstü derslerin içeriği birbirinin tekrarı olmaktan çikmalı.”

a) “Farklı ülkelerdeki lisansüstü eğitim sistemlerin gözden geçirilmeli ve diğer ülkelerde hangi derslere yoğunluk verildiği incelenmeli ve lisansüstü programlar yeniden yapılandırılmalı, seçmeli derslerin öğretilmesi, araştırma yöntemleri ve derslerin ders yükü daha fazla olmalıdır.” (K7)

b) “Öğretim üyesi sayısı artırılmalıdır. Lisansüstü öğrenci sayısı azaltılmalıdır. Lisansüstü eğitime girişte. (K7)

“Yabancı dil yeterliliği dikkate alınmalıdır. Lisansüstü eğitimde araştırma teknikleri, istatistik v. b. alanlarda ders almak zorunlu hale getirilmelidir.” (K7)

“Bence yetersiz. Programın sonunda bağımsız çalışabilen araştırmacılar yetiştirilmemektedir.” (K7)

“Sorunlar mevcuttur. Her şeyden önce ilgili programların hedefleri ve ders yapılandırılmasında öğretim elemanlarının uzmanlık alanlarında sorunlar var.” (K9)

“Eğitim bilimlerine özgü söylenecek olursa orta düzey olduğunu söyleyebilirim.” (K9)

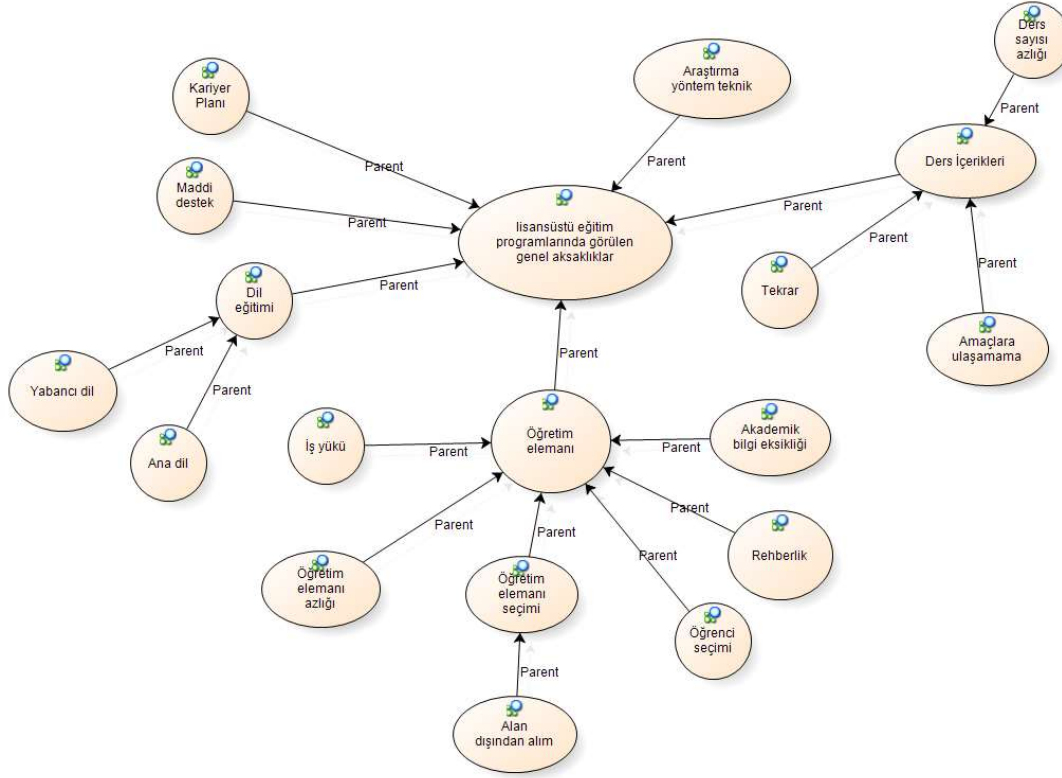
Yukarıdakilere ilave olarak bir başka bakış açısına göre; lisansüstü eğitim programının içeriği ile derslerin içeriği arasında farklılıklar bulunmamaktadır. Özellikle lisans düzeyindeki derslerin tekrar niteliğinde olmaktadır. Bu durum bir boyutuyla aynı şeylerin tekrarından öteye geçmemekte ve nitelik noktasında sorunlara neden olmaktadır. Yine aynı şekilde tersi durumlarda yaşanabilmektedir. Örneğin programın adı ile derslerin içeriği birbiri ile uyuşmamakta, hatta ilgisi bile bulunmamaktadır (Yılmaz ve Fatih,2007). Bu noktada iyileştirici çalışmalar yapılmalı, farklı

disiplinlerle ya da üniversitelerle etkileşim sağlanmalıdır. Alan öğretimi özellikle eğitim bilimleri alanında önemsenmesi gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Lisansüstü Eğitim Programlarında Görülen Genel Aksaklıklar

Bu başlık etrafında öğretim üyeleri ve öğrencilerin görüşleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Soru 3. Lisansüstü eğitim programlarında görülen genel aksaklıklar nelerdir? sorusuna katılımcıların verdikleri yanıtlara ilişkin şema aşağıda sunulmaktadır.

Şekil 3: Size Göre Lisansüstü Eğitim Programlarında Görülen Genel Aksaklıklar Nelerdir?

Araştırmaya katılanlara “Lisansüstü eğitim programlarında görülen genel aksaklıklar nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Soruya ilişkin görüşlere bakıldığında (Şekil 3) öğretim elemanına ilişkin genel anlamda bir aksaklığın olduğu en öne çıkan görüş olarak görülmektedir. Diğer taraftan dil eğitimi, araştırma yöntem ve teknikleri, ders içerikleri gibi boyutlar etrafında toplandığı görülmektedir. Buna göre öğretim elemanının seçimi, öğretim elemanının akademik bilgi eksikliği, rehberlik yetisi, öğretim elemanının azlığı gibi olumsuzlukların öne çıktığı görülmektedir.

Diğer taraftan dersler ile ilgili olarak derslerin azlığı, amaçlara ulaşamama, tekrarlanan derslerin olduğu araştırmaya yansırken, dil eğitiminde önemli bir sorun oluşturduğu öne çıkan görüşler arasındadır. Şekil 3’te ifade edilen ana temalara ilişkin detaylı görüşler aşağıdadır.

“Türkiye’de dil eğitimi alanlarında sorunların olması.” (K1)

“Türkçeyi etkili kullanma becerilerinin gelişmemiş olması.”

“Yabancı dil öğretimi probleminin devam etmesi.”

“Öğretim elemanı yetersizdir. Ders yeniliklerinin fazla olması.”

Dil eğitimi hem akademisyenlerin hem de öğrencilerin yabancı dili kullanma ve araştırma yöntem ve tekniklerine dair yeterliliklerde istenilen düzeyde olmaması. Öğrenci seçiminin ya merkezî

sınav sonuçlarına ya da ağırlıklı olarak görüşme sonucuna göre belirlenmesidir. Özgün ve yaratıcı çalışmaların eksikliği.” (K1)

Öğretim elemanı/öğrenci seçimi 2,71% danışman yetersizliği, yanlış öğrenci seçimi.”

”Ders hocalarının yeterli rehberlik düzeyine sahip olmaması. Hazırlanan derslerin içeriğinin amaca hizmet edememesidir. Ders hocalarının akademik bilgi düzeylerinin yetersiz olması, ders hocalarının gereken önemi vermemeleridir.” (K11)

“Öğrenci seçimi ve öğrenci esasları gözden geçirilmeli.”

Akademik bilgi eksikliği

“Bence derslerin adları değişse de içerikleri dünya çapındaki ders ve araştırmalardan uzaklaşmaktadır. Öğrenciler ders seçimini amaçsız yapmaktadır. Zorunlu dersler daha fazla olmalıdır.”(K14)

“Öğretim üyelerinin fazla iş yükleri, öğrencilerin kariyer planlarını doğru yapmamaları.”

)“Öğrencilerimizin genellikle çalışıyor olması nedeniyle ders saatlerinde problemler yaşıyor. Bazı öğrenciler yakın il ve ilçelerden geliyorlar. Bu onlarda tükenmişlik yaratıyor”.

Kariyer Planı “Öğretim üyelerinin fazla iş yükleri, öğrencilerin kariyer planlarını doğru yapmamaları.”

Öğretim elemanı/öğrenci seçimi “Öğrencilerimizin genellikle çalışıyor olması nedeniyle ders saatlerinde problemler yaşıyor. Bazı öğrenciler yakın il ve ilçelerden geliyorlar. Bu onlarda tükenmişlik yaratıyor”. (K16)

“Öğretim üyelerinin fazla iş yükleri, öğrencilerin kariyer planlarını doğru yapmamaları.” (K14)

“Lisansta yeterli olan öğrenciler teşvik edilmelidir. Lisansta da araştırmanın önemi vurgulanmalıdır.” (K14)

“Eğitim ortamının yeterli olduğu görüşündeyim. Özellikle Anadolu Üniversitesi gibi bir ortamda her türlü imkâna sahibiz. Önemli olan bunları nasıl kullandığımız”. (K14)

“Araştırmaya verilen önemin artırılması araştırma yapmanın bir lüks olarak görülmemesi gerekmektedir.”

“Gerçek bilim adamı yetiştirmeye uygun nitelikli alanların seçimini sağlayabilecek farklı kriterler gerekir.”

Dil eğitimi “Hem akademisyenlerin hem de öğrencilerin yabancı dili kullanma ve araştırma yöntem ve tekniklerine dair yeterliliklerde istendik düzeyde olmaması. Öğrenci seçiminin ya merkezî sınav sonuçlarına ya da ağırlıklı olarak görüşme sonucuna göre belirlenmesidir. Özgün ve yaratıcı çalışmaların eksikliği.” (K11)

“Öğrenci seçimi ve öğrenci esasları gözden geçirilmeli.”

“Hazırlanan derslerin içeriğinin amaca hizmet edememesidir.”

Akademik bilgi eksikliği

Öğretim elemanı/rehberlik “Ders hocalarının yeterli rehberlik düzeyine sahip olmaması. Hazırlanan derslerin içeriğinin amaca hizmet edememesidir. Ders hocalarının akademik bilgi düzeylerinin yetersiz olması, ders hocalarının gereken önemi vermemeleridir.”

“Bence derslerin adları değişse de içerikleri dünya çapındaki ders ve araştırmalardan uzaklaşmaktadır. Öğrenciler ders seçimini amaçsız yapmaktadır. Zorunlu dersler daha fazla olmalıdır.” (K13)

Ders İçerikleri a) “Öğretim üyelerinin fazla iş yükleri, öğrencilerin kariyer planlarını doğru yapmamaları.”

“Alana yönelik uzman eğitim elemanı sayısı yetersizdir.” (K16)

“Kaynaklar arttırılmalı, lisansüstü eğitim teşvik edilmeli.” (K16)

“Öğretmenlerin(öğretim üyelerinin) sayıca az olması.”

“Derslerin azlığı, programların tek tipliliği.”

“Yeterli öğretim üyesi olmaması, yeterli maddi destek sağlanamaması.”

“Danışman belirlenmesi, tezlerin işlevselliği, araştırma yöntem ve tekniklerin yeterince bilinmemesi.” (K3)

“Öğretim üyelerinin yeterli nitelik ve miktarda olmaması.” (K5)

“Bilimsel tutum davranış bilgi ve beceri boyutunda aksaklıklar var. Lisans ve lisansüstü derslerin içeriği birbirinin tekrarı olmaktan çıkmalı.” K5)

“Alanların çok dağınık olması, her alandan akademisyenin her konuyu çalışması, lisansüstü programlar arasında bir paralelliğin olmaması. Alana alandan olmayan insanların girmesi. Herkesin kendini eğitim bilimci zannetmesi.” (K7)

“Öğretim elemanlarının yetersiz sayıda ve yetersiz bilgi düzeyinde olması. Demokrasiden uzak bir eğitim anlayışının olması. Proje geliştirmek yerine Powerpoint sunusu hazırlamanın yeterli olduğu görüşü ve daha birçok aksaklık sayılabilir.” (K7)

“Öğretim üyesi sayısının yetersiz olması, öğrencilerin yabancı dil yetersizlikleri, öğrencilerin araştırma teknikleri, istatistik vb. alanlarda yetersiz bilgiye sahip olmaları.” K5)

“Öğretim üyesi sayısının yetersiz olması, öğrencilerin yabancı dil yetersizlikleri, öğrencilerin araştırma teknikleri, istatistik vb. alanlarda yetersiz bilgiye sahip olmaları.”

“Tezlerin amacının dar tutulması.” (K8)

*“Programların amaçlarına uygun dersler alınmaması. Öğrenci seçiminden geçerlik sınavı.”
“Örneğin sadece ALES ile alsanız sayısal öğrenciler başarılı oluyor. Diğer taraftan mülakatlar.”*

“Belli başlı üniversitelerde yapılmalı, öğretim üyesi yeterli olmalı.” (K9)

“Danışmanlık yetersiz. Uzmanlık bilgisi yetersiz.” K5)

“Dersler arası disiplin eksikliği bulunmaktadır.” (K11)

“Mesleğimi en iyi bir şekilde yerine getirmeme yardımcı olacaktır.” (K12)

“Alandaki çalışmaların fazla olması işleyişi arttırır.” (K12)

“Alan çıkışlı olanların LÜE 'e alınmayıp, beden, müzik, resim gibi alanlara yönlendirilmeli.” (K13)

“Danışmanlar ile öğrencilerin iletişim kopukluğu, yeterince rehberlik etmemek ya da gereğinden çok müdahalede bulunarak özgün çalışmalarını kısıtlanmamalı.” (K18)

“İzin problemi. Eğer öğretmenlerle ilgili bir çalışma yapıyorsanız çok ilgisizler.” (K2)

“Öğretim elemanları alandan kopuktur. Araştırmaların pratik değeri yoktur. Öğretim elemanlarının performansları değerlendirilmemektedir.” (K20)

“Nitelikli çalışmalar için yeterince çaba harcanmaması.” (K21)

“Maddi özgürlük olmadığı için derslere katılımı zamanla sıkıntılar olmaktadır.” (K22)

“Yabancı dil sınavı konuşma düzeyinde yapılmalıdır.” (K22)

“Yapılan uygulama ödevlerinde devlet okullarında güçlüklerle karşılaşmaktadır.” (K23)

“Bazen çok fazla prosedür, imza, evrak gerekiyor.” (K24)

“Bilimsel çalışmalarda sosyal tutum ve becerilere ilişkin verilerin zor elde edilmesi.” (K26)

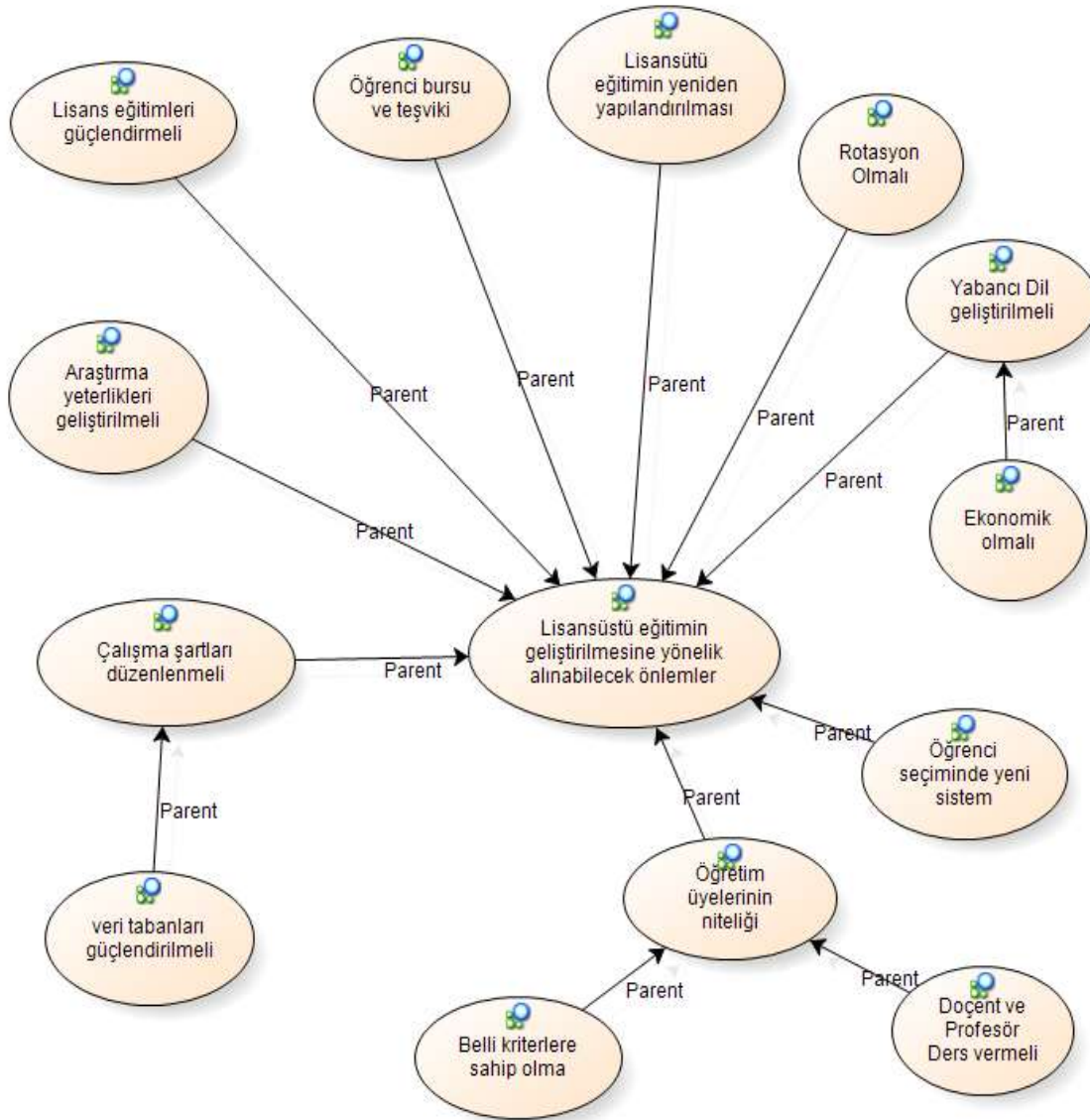
“Yapılan çalışmaların sonuçları kullanılmamaktadır. Yalnızca diploma almak için çalışmalar yapılmaktadır. Elde edilen veriler uygulamaya geçirilmemektedir.” (K27)

“Bürokratik işlemlerin çok zaman alması ve çalışmaların önünde engel teşkil etmesi.” (K28)

Eğitim Bilimleri Alanında Lisansüstü Eğitimin Geliştirilmesine Yönelik Alınabilecek Önlemler

Bu başlık altında araştırmamanın genel amacı göz önünde bulundurularak, eğitim bilimleri alanında yürütülmekte olan lisansüstü eğitimin geliştirilmesi için ilgili görüşleri almak amaçlanmaktadır.

Soru 4. “Eğitim Bilimleri alanında lisansüstü eğitimin geliştirilmesi için neler yapılabilir?” sorusu yöneltilmiş, elde edilen bulgulara Şekil 4’te yer verilmiştir.

Şekil 4: Eğitim Bilimleri Alanında Lisansüstü Eğitimin Geliştirilmesine Yönelik Alınabilecek Önlemler

Araştırmaya katılanlara “Lisansüstü eğitimin geliştirilmesine yönelik alınabilecek önlemler nelerdir ? sorusu yöneltilmiştir.” Şekil 2’deki verilere bakıldığında; ağırlıklı olarak öğretim üyelerinin niteliğine ilişkin boyut üzerinde durulmaktadır. Bir diğer önemli boyut ise çalışma saatlerinin düzenlenmesi ile ilgili olarak en çok vurgu yapılmıştır.

Yukarıda ifade edilen boyutlar etrafında öğretim üyelerinin belirli kriterlere sahip olması gerektiği, lisansüstü derslerin doçent ve profesör unvanlarında bulunan öğretim üyeleri tarafından verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Diğer yandan çalışma saatlerinin düzenlenmesi için veri tabanlarının güçlendirilerek rahatlatma sağlanması gerektiği ifade edilmiştir.

Öğrencilerin araştırma yeterliliklerinin geliştirilmesi en çok tekrarlanan görüş olmuştur. Bununla beraber öğrencilerin lisans eğitimlerinin güçlendirilmesi, öğrencilere burs verilmesi, lisansüstü eğitimin yeniden yapılandırılması, öğretim üyelerinde rotasyon (yer değiştirme) uygulaması, yabancı dilin konuşma ve yazma şeklinde öğretilmesi ve öğrencilerin seçiminde yeni bir sistemin geliştirilmesi gerektiği üzerinde görüş bildirmişlerdir. Öğretim üyeleri ve lisansüstü öğrencilerinin yukarıdaki temalar etrafında dile getirdikleri görüşler ise aşağıdadır:

“Rotasyon olmalı(tıp fakültelerindekine benzer) ilgili hocaların yanlarında belli sürelerle çalışma olanakları sunulmalıdır.” (K1)

“Lisansüstü eğitim yapan öğrencilere daha çok maddi destek verilmeli. Daha iyi çalışma şartları sağlanmalı. Gerçekte başarılı olan öğrenciler alınmalı.” (K10)

“Dersler YÖK veya başka bir kurul tarafından yenilenmelidir. Teze geçişte alan belirlenmesine dikkat edilmelidir. Tez izleme jürileri daha aktif çalışmalıdır.” (K10)

“Çalışma şartları düzenlenmeli.” “Lisansüstü eğitim yapan öğrencilere daha çok maddi destek verilmeli. Daha iyi çalışma şartları sağlanmalı. Gerçekte başarılı olan öğrenciler alınmalı.” (K11)

“Yabancı dil geliştirilmeli.”(K12)

“Yeterlilik ölçütlerinin geliştirilmesi, programların hem zamanında hem de seçmeli derslerden oluşması, yabancı dil ve araştırma yeterliliklerinin geliştirilmesi, alan akademisyenlerinin belli sıklıkta toplanmaları ve programları gözden geçirmeleri gerekir.”(K13)

“Paydaş görüşler alınmalı. Programa almada mülakat ve yazılı sınav belirleyici olmalıdır.” (K12)

“Öğrenci seçimi, öğretim, değerlendirme vb. konularda yeni bir sistem geliştirilmeli. YÖK ilgili bir komisyon oluşturarak öncelikli konular belirlenmeli.” (K12)

“Araştırma yeterlikleri geliştirilmeli.” (K8)

(K11) “Alanda yetişmiş hocaların öğrenciye ders vermesi ya da danışman hoca olarak atanması. Tez konusunda taklit konu olmamasına dikkat edilmelidir.”

“Doçent ve Profesör ders vermeli.” (K11)

“En az doçent ya da profesörler ders vermelidir.” (K12)

“Araştırmaya verilen önemin artırılması araştırma yapmanın bir lüks olarak görülmemesi gerekmektedir.” (K15)

“Gerçek bilim adamı yetiştirmeye uygun, nitelikli alanların seçimini sağlayabilecek farklı kriterler gerekir.”

“Öğrenci seçiminde yeni sistem.”(K21)

“Alana yönelik uzman eğitim elemanı sayısı yetersizdir.” (K16)

“Kaynaklar artırılmalı, lisansüstü eğitim teşvik edilmeli.” (K16)

Lisansüstü eğitimin geliştirilmesine yönelik alınabilecek önlemler nelerdir? Lütfen yazınız.

“Nitel araştırmalara ağırlık verilmeli.” (K3)

“Yeterlilik ölçütlerinin geliştirilmesi, programların hem zamanında hem de seçmeli derslerden oluşması, yabancı dil ve araştırma yeterliliklerinin geliştirilmesi, alan akademisyenlerinin belli sıklıkta toplanmaları ve programları gözden geçirmeleri gerekir”. (K10)

“Lisansüstü eğitim yapan öğrencilere daha çok maddi destek verilmeli. Daha iyi çalışma şartları sağlanmalı. Gerçekte başarılı olan öğrenciler alınmalı.”

“Araştırma yeterlikleri geliştirilmeli.” (K10)

“Çalışma şartları düzenlenmeli.” (K10)

“Alanda yetişmiş hocaların öğrenciye ders vermesi ya da danışman hoca olarak atanması. Tez konusunda taklit konu olmamasına dikkat edilmelidir. En az doçent ya da profesörler ders vermelidir.” (K11)

“Paydaş görüşleri alınmalı. Programa almada mülakat ve yazılı sınav belirleyici olmalıdır.” (K12)

“Öğrenci seçiminde yeni sistem.” “Paydaş görüşleri alınmalı. Programa almada mülakat ve yazılı sınav belirleyici olmalıdır.” (K13)

“Öğrenci seçimi, öğretim, değerlendirme vb. konularda yeni bir sistem geliştirilmeli. YÖK ilgili bir komisyon oluşturarak öncelikli konular belirlenmeli.” (K13)

“Lisansüstü yeterli olan öğrenciler teşvik edilmelidir. Lisansüstü da araştırmanın önemi vurgulanmalıdır.” (K14)

“Araştırmaya verilen önemin artırılması, araştırma yapmanın bir lüks olarak görülmemesi gerekmektedir.” (K15)

“Alınacak öğrenci sayısını sınırlayarak en iyilerini almak.” (K2)

“Lisansüstü düzeyde yapılan çalışmalar uygulamaya koyulmalı. Yani iyi sonuçların uygulamada kullanılarak yapılan çalışmaların anlamlılığı ve işlevselliği artırılmalı. Ayrıca lisansüstü düzey için teşvik ve burs olanaklarının artırılması ve iyi düzeye getirilmesi başarılı öğrencileri daha fazla bu alana yönlendirecektir.” (K21)

“Ayrıca lisansüstü düzey için teşvik ve burs olanaklarının artırılması ve iyi düzeye getirilmesi başarılı öğrencileri daha fazla bu alana yönlendirecektir.”(K21)

“Üniversiteler arası birlik ile çağın ihtiyaçlarına ve ülke gerçeklerine göre yeniden yapılandırılmalıdır”. (K-4)

“Her yerde (üniversitede) bu programlar açılmamalı. Gelişmiş merkezlerde açılmalı.” (K5)

“Akademik çalışmalara belli kriterleri taşımayan öğretim üyelerine lisansüstü ders ve tez danışmanlığı verilmemelidir.” (K5)

“Lisansüstü öğrencileri de akademik araştırma için, üniversite veri tabanlarını, arama motorlarını kullanabilmeli.” (K5)

Öğretim üyelerinin niteliği “Akademik çalışmalara belli kriterleri taşımayan öğretim üyelerine lisansüstü ders ve tez danışmanlığı verilmemelidir.” (K5)

“Ders sayılarının artırılması, ders içeriklerinin güncellenmesi, uygulamaya dönük çalışmaların artırılması gerekir. Bilimsel tutum ve davranışların geliştirilmesi temel hedef haline getirilmeli.” (K6)

“Teorik alınan bilginin çeşitli kurumlarda uygulanması ve görülen aksaklıkların kültüre özgü değerlendirilerek geliştirilmesi sağlanabilir.”(K6)

“Girişte objektif değerlendirme. Bireysel destek.” (K8)

“Sürecin bir yıl arttırılması, üniversite ve enstitüler arası işbirliği arttırılmalı.” (K8)

“Lisansüstü eğitim yapanlar teşvik edilmeli ve terfi önceliği sağlanmalıdır.” (K1)

“Tez konusu ve danışmanın seçimi öğrenciye bırakılmalı. Danışmanın alan hâkimiyeti yeterli olmalı. Kaynaklara ulaşmada öğrenciye rehberlik hizmetleri arttırılmalı.” (K10)

“Uzmanlık alanları oluşturulması ve bu alanlarda tez hazırlıklarının yapılmasıdır.” (K11)

“Derslerin tüm üniversitelerde standart hale getirilmesi ortak bir karar doğrultusunda farklılıkların önüne geçmesi.” (K12)

“Seçilen öğrencilerin tarafsız olarak alınması verimliliği artırır.” (K14)

“Daha az sayıda öğrenci olup daha nitelikli yetiştirme sağlanmalıdır.” (K13)

“Lisansüstü çalışmanın sadece belli konular üzerinde yapılması engeli kaldırılmalı. Alan çekişlere iyi yönlendirme yapılmalı.” (K15)

“Ders öğretmenlerinin ders yükü azaltılarak yüksek lisans öğrencileriyle ilgilenebilecekleri süre arttırılmalı.” (K17)

“Mesleki İngilizce derslerine önem verilmeli.” (K17)

“Ders seçiminde rehberlik, sıkı ve verimli çalışma becerisi.” (K17)

“Araştırmacıların çalıştığı kurumların buna destek olması gerekiyor. Bir de maddi açıdan araştırmalara destek olmalı.” (K2)

“Objektifliği sağlamak için maddiyat gerekli. Motive ettirici faktörler gereklidir.” (K20)

“Alanda uzman öğretim üyelerinin sayısının arttırılması. Lisanstaki öğrencilerin kendi alanlarında yeterli olması ve uzmanlaşması için bilinçlendirilmeli. Yurtdışı eğitim ve uygulama olanaklarının arttırılması.” (K21)

“Her alanda ve her üniversitede lisansüstü eğitim açılmamalı. Açılacaksa alana hâkim, özellikle araştırma sürecini iyi öğretebilecek hocalar ders vermeli. Lisansüstü eğitime giriş kriterleri belirli ve ortak olmalı.” (K22)

“Uzaktan eğitim yoluyla diğer üniversitelerdeki öğretim elemanlarından ders alınabilir. Bir yıl yurt dışında araştırma olanağı sağlanabilir.” (K24)

“Yabancı dilin ve proje destekli çalışmaların artması. Lisansüstü programı devam eden bireylerin maddi desteklerle özgür kılınması önemlidir.” (K25)

“Eğitim alanında çalışmış, deneyim yapmış ve çeşitli nedenlerle lisansüstü fırsatlarını kaçırmış deneyimli, istekli kişilere fırsat tanıyarak eğitilmeli.” (K27)

“Eğitim alanında kullanılacak işlevsel ve ekonomik modellerle eğitim kalitesi arttırılabilir. Betimsel çalışmalarla mevcut sorunlar saptanabilir. Sorunların çözümlerine yönelik öneriler geliştirilmelidir.” (K29)

“Çağdaş öğretimden bahsediliyor ama geleneksel öğretim anlayışı devam ediyor. Bu durum öğrenim görme isteğini azaltıyor.” (K3)

“DPT ve MEB gibi kuruluşlarla işbirliği içinde daha fazla olunmalı. Ülkeimizin ihtiyacı ve sorunları tespit edilerek uygun çalışmalar yapılmalı.” (K30)

“İki mülakat yapılabilir. Alan dışı geçişler engellenebilir.” (K4)

SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Eğitim bilimleri alanında lisansüstü eğitime yönelik olarak elde edilen nitel karakterli verilere

bakıldığında: Eğitim bilimleri alanında lisansüstü eğitimin nitelik ve nicelik boyutunun artırılması gerekmektedir. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından düzenlenen ‘Lisansüstü Eğitim-Öğretim Enstitülerinin Teşkilât ve İşleyiş Yönetmeliği’ (1983) incelendiğinde, enstitülerin bağlı oldukları üniversitelerin yönetim kurullarına ve senatolarına ya da Üniversitelerarası Kurul tarafından alınan kararlar ve belirlenen sınırlılıklar içerisinde oldukça geniş bir alanda faaliyet gösterir. Enstitüleri sosyal ve beşeri bilimler alanlarında lisansüstü programlar açıp uzman yetiştirmek, nitelikli bilimsel çalışmalar yapmak amacıyla kurulmuştur(Tonbul, 2017). Bunu sağlamak için başta ders içerikleri olmak üzere; danışmanlık işleyişi, çalışma saatleri, öğrencilerin alımı ve nitel araştırma türüne de ağırlık verilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Lisansüstü eğitimin yeniden yapılandırılarak başta lisansüstü eğitime giriş koşulları olmak üzere yeni bir sistemin devreye girmesi, ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliğinin artırılması, öğretim üyelerinin yeterliliklerinin artırılması, lisans eğitiminin güçlendirilmesi vb. konuların yeniden ele alınarak gözden geçirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Eğitim bilimleri alanında yürütülmekte olan lisansüstü eğitim programı genel anlamda yetersiz olduğu görülmektedir. Bu yetersizliklerin ağırlıklı olarak ders içerikleri ve öğretim üyelerinin niceliğine dönük olduğu görülmektedir. Amaç bağlamında lisansüstü eğitim, üniversitelerde lisansı izleyen derecelere götüren, araştırma yoluyla bilim ve teknoloji üreten ve ülke kalkınmasına yön çizen bilim insanı yetiştirmeyi amaçlayan, planlı, programlı bir eğitim sürecidir (Varış, 1984, akt: Tonbul,2017). Söz konusu bu amaçların gerçekleşmesi bir çok boyutu ilgilendiren sorunlara çözüm odaklı yaklaşımla mümkündür. Niteliğin artırılması için; ders seçimi ve öğrencinin özgürlüğüne vurgu yapılırken, derslerin alan uzmanları tarafından yürütülmesi gerektiği şeklinde görüş ifade edilmiştir. Bununla beraber derslerin güncel olması da dikkatimizi çeken önemli başka bir görüştür.

Eğitim bilimleri alanında lisansüstü eğitim ortamına ilişkin yetersizliklerin olduğu en çok tekrarlanan görüş olmuştur. Bu noktada belki de söylenebilecek en güzel söz; gerek öğretim üyesi, gerekse lisansüstü öğrenci yetiştirilmesi ve eğitim programlarındaki niteliği artırma, üniversite/fakülte/ bölüm sayısının artırılmasından çok daha önemlidir(Aslan,2007:250). Buna göre donanım eksikliği ve ortama ilişkin koordinasyon eksikliğinin olduğu bariz bir şekilde ifade edilirken, eğitim ortamına ilişkin yeterliliklerin üniversiteden üniversiteye farklılık gösterdiği, alt yapının yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Sezgin ve ark. (2011) ’nın bulguları da, lisansüstü tezlerde disiplinler arası çalışmaların azlığı, ülke sorunlarına çözüm getirecek çalışmaların yetersizliği, üretilen bilginin ulusal ve uluslararası düzeyde paylaşımı gibi konularda sorunlar yaşandığını ortaya koyuyor. Lisansüstü eğitimden sorumlu birimlerin, araştırmalar tarafından ortaya konan bulguları dikkate alma, öğrencilerin önündeki engelleri öngörme ve buna yönelik önlem alma sorumlulukları vardır(Akt: Tonbul 2017). Üniversitelerimizde genel aksaklığın en başında öğretim üyelerinin niteliği görülmektedir. Diğer taraftan lisansüstü eğitimde yabancı dil ile ilgili olumsuzluklar gündemdeki yerini korumaktadır. Bunların dışında ders içerikleri ve öğretim elemanının seçimi gibi konular bilinen aksaklıkların en başında geleni olarak ifadilendirilmiştir.

Lisansüstü eğitimle elde edilen kazanımların güncel hayata yansdığı vurgulanmaktadır. Buna göre kişisel gelişim sağlayarak; niteliğin artması, sosyal doyum sağlaması, statü kazandırması ve bilgili insan olmanın lisansüstü eğitim aracılığı ile gerçekleşen bir durum olduğu vurgulanmaktadır. Lisansüstü eğitimde danışmanlık sisteminin istenen düzeyde olmadığı görülmektedir. Karakütük (2009)’e göre, son yıllarda açılan üniversitelere gerekli öğretim üyesinin yetiştirilmesi için, ilgili enstitülerin bu süreçte geleneksel rollerinden sıyrılması gerekir. Lisansüstü öğrencilerinin daha çok danışmanla iletişim kurmada sorun yaşandığı görülmektedir. Diğer taraftan lisansüstü öğrencilerinin danışmanlarını kendilerinin seçmesi gibi öngöründe buldukları görülmektedir.

Lisansüstü eğitimde nitelikli bilim adamı yetiştirme konusunda öğrenme ve öğretme durumu bileşeninde bir takım eksikliklerin olduğu görülmektedir. Buna karşın bazı öğretim üyeleri ve lisansüstü öğrencileri ise “evet” seçeneğini işaretleyerek nitelikli bilim insanının yetiştirildiğini dile getirmişlerdir. Diğer taraftan nitelikli bilim adamının ancak kendini geliştiren bireylerle mümkün olabileceğini savunan görüşlerde mevcuttur. Buna göre bireysel çabanın öneminden bahsederek yurt dışı eğitimine de ağırlık verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

ÖNERİLER

Eğitim bilimleri alanında lisansüstü eğitimin nitelik ve nicelik boyutunun artırılması gerekmektedir. Bu doğrultuda kendini geliştirme arzusunda olan akademisyen ve öğrenci alımına gereken özen gösterilmelidir. Bunu sağlamak için başta ders içerikleri olmak üzere; danışmanlık işleyişi, çalışma saatleri, öğrencilerin alımı ve nitel araştırma türüne de ağırlık verilmesi gerekmektedir.

➤ Lisansüstü eğitimin yeniden yapılandırılarak başta lisansüstü eğitime giriş koşulları olmak üzere yeni bir sistemin devreye girmesi gerekmektedir. Buna bağlı olarak ders içeriklerinin daha spesifik, güncel ve uzmanlık alanına uygun çağcıl özellekte olması gereklidir. Bu bağlamda öğretim üyelerinin niteliğini etkileyecek her türlü konuda önlem alınması, ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliğinin artırılması, öğretim üyelerinin yeterliliklerinin artırılması, yabancı dil, öğretim üyelerinin zorunlu yer değişikliği, lisans eğitiminin güçlendirilmesi vb. konuların yeniden ele alınarak gözden geçirilmesi gerekmektedir.

➤ Ders içerikleri ve lisansüstü eğitim programının çağın gerekleri ve güncel hayata yansıyan yönü ile ele alınması bu yönde gerekli alt yapının hazırlanması gerekmektedir.

➤ Öğretim üyelerinin sayısının artırılması ve uzmanlık alanlarına dönük çalışmalara kanalize edilmesi esas olmalıdır.

➤ Üniversitelerin lisansüstü eğitime hitap eden öğrenme ortamlarının yetersizliğine ilişkin ihtiyaç analizi yapılarak, her üniversitenin kendi potasına uygun öğrenme ortamlarının gerçekleştirilmesi için gerekli alt yapı ve donanım eksikliğinin giderilmesi projelendirilebilir. Diğer yandan eğitim durumları kapsamında yer alan kurum içi iletişim ağlarının yatay ve dikey boyutu işlevselleşerek amaca hizmet etmelidir.

➤ Lisansüstü eğitimde öğretim üyelerinin niteliğine dönük yatırımların artırılması ve ortaya konacak plan dahilinde standartlaşmış kriter oluşturulmalıdır. Öğrencilere ders seçimi ve içerikleri konusunda rehberlik edilerek, buna ilişkin esnek uygulamalar gerçekleştirilmelidir.

➤ Akademik çalışmalar sonucunda elde edilen kazanımların bir şekilde hayata yansması için çaba sarf edilmelidir. Özellikle tez veya benzer çalışmalarla elde edilmiş olan bilimsel çalışmaların bulgularından hareketle, güncel hayata ilişkin ya da eğitimsel ortamlarda problemlerin çözümünde var olan birikimleri işe koşmak gerekir.

➤ Lisansüstü eğitimde danışmanların kişilik özelliklerinin en başta geleni olan iletişim yönelimli davranışları sağlanmalıdır. Danışman öğrenci arasında güven esaslı rehberlik süreci koordine edilmelidir.

➤ Lisansüstü eğitim ve nitelikli bilim adamı yetiştirmek için olumlu iklimi sahip çalışma ortamları gerekmektedir. Bu bağlamda öğretim üyesinin ders yükü azaltılmalıdır. Öğretim üyelerinde bireysel gelişimi teşvik edecek ekonomik özendiricilerin yanı sıra yurt dışı eğitim ve bilgi okur yazarı, gelişim kültürünü içselleştirmiş bilim insanları sisteme dâhil edilmelidir. Bu durumu gerçekleştirmek için giriş aşamasında öğrenci nitelikleri dikkate alınmalıdır.

KAYNAKLAR

Aslan, C. & Karagül, S. (2017). Türkçe eğitimi programında lisansüstü öğrenim gören öğrencilerin bilimsel araştırma yapmaya yönelik kaygı düzeyleri. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 38, (201-217).

Ayvacı, H. Ş, Ünal, S. vd. (2014). Lisansüstü öğrencilerinin zihinlerinde oluşturdukları öğretim modelinin belirlenmesi. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 11-22, (95-112).

Âdem, M. (2005). Demokratik, laik, çağdaş eğitim politikası. Ankara: Şafak Matbaacılık.

Alkan, C. (1984). Sosyal bilimlerin öğretiminde yenileşme eğilimleri. Eğitim ve Bilim, (49), (3-9).

Andiç, C. (1998). Üniversitelerin sorunları, (Cumhurbaşkanlığı 1997 Rektörler Konferansı- 2. Cilt). Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Arııcı, H. (1997). Sosyal bilimler alanında bilim adamı yetiştirmelisansüstü eğitim, bilim adamı yetiştirme-lisansüstü eğitim. Ankara: TÜBA Yayını, Bilimsel Toplantılar Serisi No 7, pp 53-64.

- Aslan, G. (2007), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'ne kayıtlı doktora öğrencilerinin lisansüstü öğretime ilişkin sorunları, Milli Eğitim Dergisi,174, 250-270.
- Batur. B. (2007). Bilgi toplumu üniversiteler ve Türkiye. 10.08. 2009 tarihinde adresinden alınmıştır. (<http://Behcetbatur.Blogcu.Com/43289/>).
- Başer, N., Narlı, S., & Gürhan, B. (2005). Öğretmenlerin lisansüstü eğitim almalarında yaşadığı sorunlar ve çözüm önerileri. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(17), s.415
- Bozan, M. (2012). Lisansüstü eğitimde nitelik arayışları. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4(2), 177-187.
- Can, Ş., & Ceyhan, B. (2015). Eğitim Bilimleri Enstitüsü Lisansüstü Öğrencilerinin Bilimsel Rapor Yazma Ve Yayınlama Konusundaki Görüşleri. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 16 (35), 43-53.
- Eskici M. Çayak, S. (2017). Eğitim bilimleri anabilim dalında yapılan yüksek lisans tezlerine genel bir bakış. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (19), 211-226.
- Demirel, Ö., & Kamile Ü. (1987). Eğitim Terimleri. Sözlüğü
- Eskici, M; Aktaş, R. (2014). Üniversite öğrencilerinin Öğrenci kulüplerine yönelik görüşleri Aslan Journal Instaction 2(1) Özel ISSN 2148 2659
- Güven, M. (2007). Lisansüstü sempozyumu lisansüstü sorunlar ve çözüm önerileri bildiri özetleri, 17-20 Ekim Anadolu Üniversitesi Eskişehir.
- Güven, B, (2007). Lisansüstü sempozyumu lisansüstü sorunlar ve çözüm önerileri bildiri özetleri 17-20 Ekim Anadolu Üniversitesi Eskişehir.
- İyi, S, (2007). Lisansüstü sempozyumu lisansüstü sorunlar ve çözüm önerileri bildiri özetleri 17-20 Ekim Anadolu Üniversitesi Eskişehir.
- İşeri, A, (2007). Lisansüstü sempozyumu lisansüstü sorunlar ve çözüm önerileri bildiri özetleri 17-20 Ekim Anadolu Üniversitesi Eskişehir.
- Karaman, S. Bakırcı, F.(2010) Türkiyede Lisansüstü Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2-94-114
- Karakütük, K.(1989). Türkiyede Lisansüstü Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt, 22 Sayı.1. s.505
- Karakütük, K, (2007). Lisansüstü sempozyumu lisansüstü sorunlar ve çözüm önerileri bildiri özetleri 17-20 Ekim Anadolu Üniversitesi Eskişehir.
- Karakütük, K. (2009). Türkiye lisansüstü öğretim sistemi. K. Karakütük (Ed.), Lisansüstü öğretim sistemleri (ss. 521-545). Ankara: Pegem A.
- Karagöz, S. (1997). Program geliştirme. Konya: Kuzucular Ofset.
- Karasar, N. (2010) Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayın Dağıtım,
- Lisansüstü Eğitim-Öğretim Enstitülerinin Teşkilât ve İşleyiş Yönetmeliği. (1983). Ankara: Yükseköğretim Kurulu (YÖK). 10279/17628
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) (1997). Türk öğrencilerin yabancı ülkelerde öğrenimleri hakkında yönetmelik (Rg: 22.02.1993 - 21504), Ankara.
- Sevinç, B. (2001). Türkiye'de lisansüstü eğitim uygulamaları, sorunlar ve öneriler. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 34(1), 125-137).
- Şahin, İ. Zoraloğlu, Y. R., Fırat, N.(2011). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Amaçları ve Eğitsel Hedefleri,Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi,(429-450).
- Tavşancıl, E., Çokluk, Ö., Çıtak, G. G., Kezer, F., Yıldırım, Ö. Y., Bilican, S., Büyükturan, E.B., Şekercioğlu, G., Yalçın, N. Erdem, D. ve Özmen, D.T. (2010). Eğitim bilimleri enstitülerinde tamamlanmış lisansüstü tezlerin incelenmesi (2000-2008). Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Kesin Raporu. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA). (2006). Türkiye'de doktora eğitiminin durumu üzerine görüşler. Ankara: TÜBA Yayını.

- Terzioğlu, T. (1997). Açılış konuşması, bilim adamı yetiştirme-lisansüstü eğitim. Ankara: Tba Yayını.
- Timur,T. (2000). Toplumsal değişme ve niversiteler. Ankara: İmge Kitapevi.
- Toprak, E. Tařđın, . (2017). Öğretmenlerin lisansüstü eğitim yapmama nedenlerinin incelenmesi. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 7(7).
- Tun, B. (2007) Lisansüstü sempozyumu lisansüstü sorunlar ve üzüm nerileri bildiri zetleri 17–20 Ekim Anadolu Üniversitesi Eskişehir.
- Tonbul, Y. (2017) Sosyal Bilimler Enstitülerinin Lisansüstü Eğitimin Niteliğini Artırmadaki Rolü Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science DOI: 10.5961/jhes.2017.193
- Tuzcu, G. (2003). “Lisansüstü ğretim İçin Yurtdişına ğrenci Gndermenin Planlanması”, Milli Eğitim Dergisi, (160), 1 (3), sayfa:161-169.
- 2547 Sayılı Yasa, (1981). Rg: 06.11.1981 – 17506 Sayılı Yükseköğretim yarası.
- Yıldız, A. (2004). Türkiye’deki Yetişkin Eğitimi Araştırmalarına Toplu Bakış. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 37(1), 78-97
- Yükseköğretim Kurulu (YK) (2003). Türk yükseköğretiminin bugünkü durumu. Ankara.
- Variş, F. (1984). Lisansüstü düzeyde eğitim elemanı yetiştirme. Eğitim Bilimleri Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 136, 49-54.
- Yıldırım, A. & şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. 10. baskı. Ankara: Seçkin Yayınları.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 181-191, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 14.11.2018 **Kabul Tarihi:** 10.01.2019

ÖĞRETİM ETKİNLİKLERİ MODELİ'NE DAYALI ÇEVİRİMİÇİ ÖĞRENME ORTAMININ ÖĞRENCİLERİN ÇEVİRİMİÇİ ÖĞRENME ORTAMINA YÖNELİK TUTUMLARINA ETKİSİ*

Effect of the Online Learning Environment Designed with Instruction Activities Model on Students' Attitudes of the Online Learning Environment

Vildan DONMUŞ KAYA**

Bürhan AKPUNAR***

ÖZ

Bu araştırmanın genel amacı; Gagné'nin Öğretim Etkinlikleri Modeli'ne dayalı çevrimiçi öğrenme ortamının öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamına yönelik tutumlarına etkisini incelemektir. Araştırmanın modeli, öntest-sontest kontrol gruplu deneysel desen olarak ele alınmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2016-2017 öğretim yılı güz dönemi Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Matematik Öğretmenliği Programında 2. sınıfta öğrenim gören ve “Öğretim İlke ve Yöntemleri Dersi”ne devam zorunluluğu olan 61 öğrenci oluşturmaktadır. Bu öğrenciler Gagné'nin Öğretim Etkinlikleri Modeli'ne dayalı çevrimiçi öğrenme ortamında ders gören deney grubu ve mevcut öğretimine çevrimiçi öğrenme ortamında devam eden kontrol gruplarına yansız olarak kura ile atanmışlardır. Deney grubunda 30, kontrol grubunda 31 öğrenci yer almaktadır. Deneysel desene ilişkin öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik tutumlarının belirlenmesi amacıyla Erdoğan, Bayram ve Deniz (2007) tarafından geliştirilen “Web Tabanlı Öğretim Tutum Ölçeği” deney ve kontrol grubu öğrencilerine öntest ve sontest olarak uygulanmıştır. Araştırma verilerinin analizinde Wilcoxon işaretli sıralar testi, bağımsız gruplar t-testi, bağımlı gruplar t-testi analizi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; Gagné'nin Öğretim Etkinlikleri Modeli'ne Dayalı Çevrimiçi Öğrenme Ortamının, öğrencilerin derse yönelik tutumları üzerinde deney grubu lehine istatistiksel fark olduğu, öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamına yönelik tutumlarında ise istatistiksel olarak anlamlı olmasa da deney grubunun aritmetik ortalamasının kontrol grubundan yüksek olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Gagné'nin Öğretim Etkinlikleri Modeli, Çevrimiçi Öğrenme, Çevrimiçi Öğrenme Ortamı, Çevrimiçi Öğrenme Ortamına Yönelik Tutum

ABSTRACT

The general purpose of this study is to investigate the overall effect of the online learning environment which designed according to Gagné's Instruction Activities Model on students' attitudes of online learning environment. Pre-test and post-test control group experimental design was used in the study. The study group consists of 61 full attendance sophomore students who were studying in fall semester of the 2016-2017 academic year in the Elementary Mathematics Teaching Department of the Firat University Faculty of Education. Student groups were randomly assigned as experimental (online learning environment platform designed with Gagné's principles) or control (traditional online learning environment platform) ones. The experimental group was consisted of 31 students and control group was consisted of 30 students. “Web Based Instructional Attitude Scale” which was developed by Erdoğan, Bayram and Deniz (2007) was applied as pre-test and post-test to experiment group and control group students in order to determine student attitudes towards online learning environment. In the analysis of quantitative data, for the statistical evaluation of the data obtained in the comparison of the Experimental Group and the Control Group, Wilcoxon signed rank test, independent groups t-test, dependent groups t-test were used. According to the findings of the study, it was seen that Online Learning Environment Based on Gagné's Teaching Activities Model constituted statistically

* 2018 yılında Prof. Dr. Bürhan AKPUNAR'ın yürüttüğü Öğretim Etkinlikleri Modeli'ne Dayalı Çevrimiçi Öğrenme Ortamının Öğrencilerin Akademik Başarılarına, Tutumlarına ve Öğrenmede Kalıcılığa Etkisi isimli doktora çalışmasından türetilmiştir.

** Dr. Arş Gör., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ELAZIĞ. e-posta: vildandnms@gmail.com

***Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ELAZIĞ. e-posta: bakpinar23@firat.edu.tr

difference in favor of the Experiment Group on attitude towards the course and although it was not statistically significant in the Online Learning Environment attitude, it was seen that the arithmetic average of the Experimental Group was higher than the Control Group.

Keywords: Gagné's Instruction Activities Model, Online Learning, Online Learning Environment, attitudes of Online Learning Environment

Giriş

Günümüzde teknoloji her alanda yoğun olarak kullanılmaktadır. Dijital çağda teknolojinin yoğun olarak kullanılmasının yanında, yükseköğretim kurumlarına olan talep de yoğundur. Bu bağlamda yükseköğretim kurumlarında talebi en teknolojik şekilde karşılamanın yollarından biri de şüphesiz çevrimiçi öğrenme ortamlarıdır. Çevrimiçi öğrenme ortamı gibi web tabanlı öğrenme ortamları gerek kullanıcıya gerek öğretim elemanlarına mekân ve zaman bağımsızlığı sunarken, kapasite sorununu da çözen, kolay erişilebilir sistemlerdir (Guzley, Avanzino, & Bor, 2001; Manzanares, 2004; Trollip & Alessi, 2001; Daniels, Tyler, & Christie, 2000). Erdoğan (2005)'in belirttiği gibi web teknolojileri, her alanda kullanıldığı gibi eğitim alanında da etkin olarak 1990'lı yılların başından beri kullanılmaktadır. Uzun yıllardan beri eğitim alanında da varlığını hissettiren bu ortamların, yükseköğretim kurumlarında da kullanılarak, öğrencilerin gelişen bu yeni ortam ve anlayışlara uygun bilgi ve becerilerle donatılması ve yetiştirilmesi sağlanmalıdır. Atıcı (2004) bu bağlamda, yükseköğretim kurumlarından biri olan öğretmen yetiştiren kurumların teknoloji aracılığıyla öğrenme üzerine odaklanması, çevrimiçi öğrenme gibi ortaya çıkan yeni öğrenme-öğretme ortamları için deneysel araştırma ve uygulama programlarına öncelik verilmesi, öncelikli olarak, öğretmen yetiştiren kurumların, bilgi ve iletişim teknolojilerine uygun bir biçimde donatılması, gerek öğretmen eğitiminde gerekse öğretmenlerin mesleki gelişiminde, www gibi ortamların, öğretim- öğrenme modellerine dayalı kullanımının sağlanması ve donanımdan daha çok eğitsel yöntem ve içeriğin vurgulanması konularının dikkatle ele alınması gereken konular olduğundan bahsetmektedir. Teknoloji desteğiyle oluşturulmuş bir öğrenme ortamı hazırlamak için ortamın tasarımında ve planlanmasında öğrenme ve öğretme kuramlarının verilerinden yararlanmak, bilgisayar ve internet temelli yazılımları buna göre tasarlamak kaliteli bir öğretim aracı oluşturmayı sağlayabilir. Dolayısıyla Gagné'nin Öğretim Etkinlikleri Modeli (GÖEM), bu öğrenme ortamının düzenlenmesinde, bilgisayar ve internet temelli programlardaki öğretim sürecini planlamaya elverişli bir model olarak ön plana çıkmaktadır. Öğrenme odaklı, davranışçı ve bilişsel psikolojinin sentezi olan GÖEM, tüm temel konulara uygulanabilir ve bilgisayar destekli derslerde kullanılabilir. Alanyazına bakıldığında farklı konu alanlarında bilgisayar ya da internet temelli yapılmış çalışmalarda öğretim durumları modelinin kullanıldığı görülmektedir (Gündüz ve Sünbül, 2004; Martin, Klein ve Sullivan, 2004; Tanyeri, 2004; Özkök, 2010; Neo, Neo ve Teoh, 2010; Menzi, 2012). Bu konuda Gagné, öğretim tasarımcılarının yaptıkları tasarımın öğrenmeyi destekleyici nitelikte olması gerektiğini vurgulamıştır (Gagné ve Briggs, 1974).

Çevrimiçi öğrenme ortamlarının önemli unsurlarından biri öğrencilerdir. Öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamları gibi web tabanlı ortamlardaki eğitime yönelik tutumlarının olumlu ya da olumsuz oluşu da öğrenmeyi büyük ölçüde etkilemektedir (Sanders & Morrison-Shetlar, 2001; Alomyan & Au, 2004). Dolayısı ile web tabanlı öğretim hizmeti sunan kurumların öğrencilerin tutumlarını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir (Daniels, Tyler, & Christie, 2000). Öğrenci tutumlarının dikkate alınmadığı bir eğitim ortamında, öğrenme yaşantılarının oluşması güçleşmektedir (Küçükahmet, 1998). Bu durum, öğrencilerin web tabanlı öğretime yönelik tutumlarını belirlemeyi zorunlu kılmaktadır.

Bütün bunların ışığında, internet başta olmak üzere eğitimde teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı günümüzde, ortam ve dış etkenler kadar öğrenmenin de önemsendiği bir ortamda, GÖEM hemen hemen tüm derslerin öğretimine alternatif bir açılım sağlama potansiyeli ile dikkat çekmektedir. Çünkü GÖEM, bilgisayar süreçlerine benzer öğrenme kuramıyla, öğrenmede dış değişkenlere önem veren Davranışçı psikoloji ilkeleriyle, bu süreçte içsel değişkenlere vurgu yapan Bilişsel psikolojinin ilkelerini birleştiren bir modeldir. Bu model, Türk Eğitim Sistemi (TES)'in son

yıllarda benimsediği yapılandırmacı yaklaşıma da uygun olması sebebiyle, eğitimcilerin dikkatini çekmektedir. Nitekim GÖEM'in, öğrenmede gözlenebilen davranışlar yanında, zihinsel süreçleri de dikkate alan bir yaklaşım olduğu (Kane, 2006) alanyazında da zikredilmektedir. Bu nedenle, GÖEM'in söz konusu yararlarının öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarında da test edilmesi ve öğrencilerin bu model bağlamındaki tutumlarının analiz edilmesi önemlidir. Çünkü Bilgi Çağına uygun, teknoloji yoğun bir eğitim-öğretim süreci ancak buna uygun yetiştirilmiş donanımlı öğretmenler tarafından uygulanabilir ve sürdürülebilir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı; GÖEM'e dayalı çevrimiçi öğrenme ortamının (ÇÖO) öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamına yönelik tutumlarına etkisini incelemektir. Eğitim Fakültesi Öğretim İlke ve Yöntemleri Dersinde (ÖİYD) deneysel modelde yürütülen araştırmada bu genel amaca bağlı olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Eğitim Fakültelerinde okutulan ÖİYD'de;

1. Deneysel gruba (DG) öğrencileri ile kontrol grubu (KG) öğrencilerinin çevrimiçi öğrenme ortamına yönelik tutum ölçeğinin (ÇÖOTÖ) tamamında son tutum puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
2. DG öğrencileri ile KG öğrencilerinin ÇÖOTÖ'nin alt boyutlarında (Etkililik ve Direnme) son tutum puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
3. DG öğrencilerinin ÇÖOTÖ ön tutum ve son tutum puanları arasında ölçeğin tamamı ve alt boyutları için anlamlı bir fark var mıdır?
4. KG öğrencilerinin ÇÖOTÖ ön tutum ve son tutum puanları arasında ölçeğin tamamı ve alt boyutları için anlamlı bir fark var mıdır?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, örnekleme, veri toplama aracının oluşturulması, veri toplama aracının uygulanması, verilerin analizine yönelik açıklamalar yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli

GÖEM'e dayalı hazırlanan ÇÖO'nun öğrencilerin ÇÖO'ya ilişkin tutumlarına etkisini incelemenin amaçlandığı bu çalışmada nicel araştırma yöntemi olarak deneysel desenlerden öntest kontrol gruplu deneysel model kullanılmıştır. Kerlinger (1973) bu deseni kısaca deney ve kontrol gruplarına yansız olarak atanan deneklerin deneysel manipülasyondan önce ve sonra ölçüldüğü desen olarak tanımlamaktadır (Akt: Büyüköztürk, 2013). Gruplara deneysel işlemler başlamadan önce ve deneysel işlemler bittikten sonra çevrimiçi öğrenme ortamına ilişkin tutum ölçeği uygulanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2016-2017 öğretim yılı güz dönemi Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesinde var olan programlar arasından kura sonucu belirlenen İlköğretim Bölümü Matematik Öğretmenliği Programı 2. sınıfta öğrenim gören ve "Öğretim İlke ve Yöntemleri Dersi (ÖİYD)" ne devam zorunluluğu olan 61 öğrenci oluşturmaktadır. Gruplarda yer alan öğrenci dağılımları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Uygulamadaki Deney ve Kontrol Gruplarının Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı

Bölüm	Gruplar	Kısaltmalar	Kadın		Erkek		Toplam	
			N	%	N	%	N	
Matematik	Deney Grubu	DG	24	80	6	20	30	
	Kontrol Grubu	KG	25	81	6	19	31	
	Toplam		49	80	12	20	61	

Tablo 1'e göre, araştırmanın deney grubunda yer alan öğrencilerin %20' si erkek %80'i kadın, kontrol grubunda yer alan öğrencilerin ise %19'u erkek %81'i kadınlardan oluşmaktadır.

DG: Eğitim Fakültesi ÖİYD'de GÖEM'e göre hazırlanan ÇÖÖ'nun kullanıldığı öğrenci grubu.

KG: Eğitim Fakültesi ÖİYD programına göre hazırlanan ÇÖÖ'nun kullanıldığı öğrenci grubu.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada ÖİYD'ni ÇÖÖ'da alan öğrencilerin, çevrimiçi öğrenmeye yönelik tutumlarının belirlenmesi amacıyla Erdoğan ve arkadaşları (2007) tarafından geliştirilen "Web Tabanlı Öğretim Tutum Ölçeği" (ÇÖÖTÖ) kullanılmıştır.

Erdoğan ve arkadaşları (2007) tarafından yapılan araştırmanın çalışma grubunu; 2003–2005 yılları arasında Bilgi Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-MBA Yüksek Lisans Programı'nda öğrenim görmekte olan 127 öğrenci oluşturmuştur. Ölçek ilk olarak, 58 soruluk, beşli likert tipi olarak hazırlanmıştır. Beşli dereceleme; tamamen katılıyorum (5), katılıyorum (4), kararsızım (3), katılmıyorum (2) ve kesinlikle katılmıyorum (1) şeklinde belirlenmiştir. Bu maddelerden 28 tanesi bilişsel, 18 tanesi duyuşsal ve 12 tanesi de davranışsal ifadeleri kapsayacak şekilde yazılmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda hazırlanan ölçek maddelerinden 13 tanesi ölçek dışı bırakılarak 45 madde ilk olarak açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada uygulanan faktör analizi sonuçlarına göre; Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri 0.833 bulunmuştur. Barlett testi sonucu 655,444 ($p < 0.05$) olarak tespit edilmiştir. Analiz sonucu 19 madde ölçek dışı bırakılarak toplamda 26 maddeden ve iki boyuttan oluşan ölçek elde edilmiştir. Ölçeğin alt boyutlarını; "Web Tabanlı Öğretimin Etkililiği Boyutu" (17 madde) ve "Web Tabanlı Öğretime Karşı Direnme Boyutu" (9 madde) oluşturmuştur. Ölçeğin tamamının Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0.917 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre kök ortalama kare yaklaşım hatası (RMSEA)= 0.036; standardize edilmiş kök ortalama kare artık (SRMR)= 0.047; uyum iyiliği indeksi (GFI)= 0.87; düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi (AGFI)= 0.86; normlanmış uyum indeksi (NFI)= 0.82; karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI)= 0.91; göreceli uyum indeksi (RFI)= 0.79 olarak belirlenmiştir (Erdoğan ve diğerleri, 2007).

Verilerin Analizi

Araştırma sorularına göre DG ve KG karşılaştırmalarında öncelikli olarak puanların normal dağılım gösterip göstermediğini sınamak amacıyla, bağımsız gruplar için çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılarak sifıra yakınlığına göre normallik konusunda fikir yürütülebildiğinden yola çıkarak (Can, 2013, s.84) çarpıklık ve basıklık katsayıları, bağımlı gruplar için normal dağılım gösterip göstermediğinin sınanması için Kolmogorow Smirnov testi kullanılmasından bahsedildiği için (Dewan ve Somanathan, 2007: 4) K-S testi katsayıları kullanılmıştır. Alanyazında çarpıklık ve basıklık katsayılarının standart hatasına bölünmesiyle elde edilen değer -1.96 ile +1.96 arasında olması dağılımın normallik varsayımı için yeterli kabul edilmektedir (Karaatlı, 2010, s.6; Can, 2013, s.84-85). Yine grup puanlarının homojenliği ile ilgili olarak ise Levene testinden faydalanılmıştır.

Normal dağılımlar için parametrik testlerden bağımsız gruplar t-testi ve bağımlı gruplar t-testi, normal olmayan dağılımlar için ise non-parametrik testlerden Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılmıştır.

Bu araştırmada istatistiksel anlamlılığın dışında, etki büyüklüğü de hesaplanmıştır. Etki büyüklüğü kullanılan testlere göre farklı formüller ile hesaplanmaktadır. Etki büyüklüklerini hesaplamak için aşağıdaki formül kullanılmıştır (Cohen, 1988):

- İlişkisiz örneklem için t testindeki etki büyüklüğü: $d = t^2 / t^2 + ((N_1+N_2)-2)$
- İlişkili örneklem için t testindeki etki büyüklüğü: $d = t^2 / t^2 + (N-1)$
- Wilcoxon işaretli sıralar testi : $r = z / \sqrt{N}$

Hesaplamalar sonucunda elde edilen etki büyüklükleri bazı ölçüt değerler ile karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Bu değerler aşağıda sıralanmıştır (Cohen, 1988):

İlişki gücünün yorumlanması	d
Düşük	< 0.20
Orta	< 0.50
Yüksek	< 0.80
Çok Yüksek	> .80

Bulgular

ÇÖÖTÖ, DG ve KG'nin her birine ön tutum ve son tutum olarak uygulanmıştır. Bu ölçüğe ait bulgular, araştırma sorularına uygun olarak sırasıyla aşağıdaki gibi incelenmiştir.

1. “DG öğrencileri ile KG öğrencilerinin ÇÖÖTÖ'nün tamamında son tutum puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?” şeklindeki araştırma sorusuna ilişkin bulgular

DG ve KG öğrencilerin ÇÖÖ'ya yönelik son tutum toplam puanlarının karşılaştırılmasında normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek ve buna bağlı olarak kullanılacak teste karar vermek amacıyla çarpıklık katsayısı/standart hata (ÇK/sh) ve basıklık katsayısı/standart hata (BK/sh) test edilmiştir. Bu teste göre DG öğrencilerin son tutum (ÇK/sh= -.227, BK/sh= -1.428) ve KG öğrencilerin son tutum (ÇK/sh= -.496, BK/sh= -.533) puanlarının normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Bu nedenle DG ve KG öğrencilerin son tutum puanlarının karşılaştırılmasında parametrik bir test olan bağımsız gruplar t-testinin kullanılmasına karar verilmiştir. Sonuçlar Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. DG ve KG Öğrencilerin ÇÖÖTÖ Son tutum Puanlarına İlişkin Bağımsız Gruplar t-testi Sonuçları

Gruplar	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
DG	30	3.40	.848	52.358	.967	.338
KG	31	3.21	.605			
Toplam	61					

Levene F=6.423; p=.014

Tablo 2'de yer alan bulgulara bakıldığında, DG ve KG öğrencilerinin ÇÖÖTÖ son tutum puanlarına ilişkin bağımsız gruplar “t” testi sonucunda DG öğrencilerinin ÇÖÖTÖ son tutum puanları ortalamasının (\bar{X} =3.40), KG öğrencilerinin ÇÖÖTÖ son tutum puanları ortalamasından (\bar{X} =3.21) daha yüksek olduğu görülse de gruplar arasında ÇÖÖTÖ son tutum puanları açısından istatistiksel bir fark olmadığı görülmüştür [t(52,358)=0.967; p= .338].

2. “DG öğrencileri ile KG öğrencilerinin ÇÖÖTÖ'nün tüm alt boyutları için son tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” şeklindeki araştırma sorusuna ilişkin bulgular

DG ve KG öğrencilerin ÇÖÖTÖ'nün tüm alt boyutları için son tutum toplam puanlarının karşılaştırılmasında normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek ve buna bağlı olarak kullanılacak teste karar vermek amacıyla öncelikle çarpıklık katsayısı/standart hata (ÇK/sh) ve basıklık katsayısı/standart hata (BK/sh) test edilmiştir. Bu teste göre ölçüğe Etkililik alt boyutu için

DG öğrencilerin son tutum (ÇK/sh= -.667, BK/sh= -1.219) ve KG öğrencilerin son tutum (ÇK/sh= -1.296, BK/sh= .079), Direnme alt boyutu için DG öğrencilerin son tutum (ÇK/sh= -.203, BK/sh= -1.333) ve KG öğrencilerin son tutum (ÇK/sh= -.178, BK/sh= -.714) puanlarının normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Bu nedenle DG ve KG öğrencilerin ölçeğin Etkililik ve Direnme alt boyutuna ilişkin son tutum puanlarının karşılaştırılmasında parametrik bir test olan bağımsız gruplar t-testinin kullanılmasına karar verilmiştir. Sonuçlar Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. DG ve KG Öğrencilerin ÇÖÖTÖ Etkililik ve Direnme Boyutu Son tutum Puanlarına İlişkin Bağımsız Gruplar t-testi Sonuçları

Boyutlar	Gruplar	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Etkililik	DG	30	3.48	.855	55.353	.843	.403
	KG	31	3.31	.681			
	Toplam	61					
Direnme	DG	30	3.26	.944	53.841	.991	.326
	KG	31	3.04	.710			
	Toplam	61					

Levene^{Etkililik} F=4.091; p=.048, Levene^{Direnme} F=4.109; p=.047

Tablo 3'teki bulgulara bakıldığında; DG öğrencilerinin Etkililik alt boyutu son tutum puanları ortalamasının (\bar{X} =3.48), KG öğrencilerinin son tutum puanları ortalamasından (\bar{X} =3.31) daha yüksek olduğu görülse de gruplar arasında Etkililik boyutunda son tutum puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemiştir [t(55.353)=0.843; p=.403].

Direnme boyutu son tutum puanlarına ilişkin bağımsız gruplar t testi sonucunda KG öğrencilerinin Direnme alt boyutu son tutum puanları ortalamasının (\bar{X} =3.04), DG öğrencilerinin son tutum puanları ortalamasından (\bar{X} =3.26) daha düşük olduğu görülse de gruplar arasında Direnme boyutunda son tutum puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemiştir [t(53,841)=0.991; p=.326]. Yapılan bağımsız gruplar t-testi sonucuna göre anlamlı fark bulunmamaktadır.

3. “DG öğrencilerinin ön tutum ve son tutum puanları arasında ÇÖÖTÖ'nün tamamı ve alt boyutları için anlamlı bir fark var mıdır?” şeklindeki araştırma sorusuna ilişkin bulgular

DG öğrencilerin ön tutum-son tutum puanlarının normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek ve yapılacak teste karar vermek için K-S normallik testi ile test edilmiştir. Bu teste göre DG ön tutum (K=.144, p=.115) ve son tutum (K=.116, p=.200) puanları normal dağılım sergilemiştir. Bu yüzden DG ön tutum-son tutum karşılaştırması için bağımlı gruplar t-testinin yapılmasına karar verilmiştir. Sonuçlar Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. DG Öğrencilerin ÇÖÖTÖ Ön tutum-Son tutum Puanlarına İlişkin Bağımlı Gruplar t-testi Sonuçları

		N	\bar{X}	S	sd	t	p	d
DG	Ön tutum	30	2.66	.389	29	-4.006	.000	.36
	Son tutum	30	3.40	.848				

Yapılan bağımlı gruplar t-testi sonucunda ön tutum (\bar{X} = 2.66) ve son tutum (\bar{X} = 3.40) toplam puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmüştür [t(29)=-4.006, p=.000]. Anlamlı farkın son tutum lehine olduğu ve etki büyüklüğünün (d=.36) orta düzeyde olduğu belirlenmiştir.

DG öğrencilerin ÇÖÖTÖ alt boyutları ön tutum-son tutum puanlarının normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek ve yapılacak teste karar vermek için K-S normallik testi ile test edilmiştir. Test sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. DG Öğrencilerin ÇÖÖTÖ'nün Alt Boyutlarından Aldıkları Ön tutum-Son tutum Puanlarına İlişkin K-S Normallik Testi Sonuçları

DG	Boyutlar	K-S	p
Ön tutum	Etkililik	.179	.115
Son tutum	Etkililik	.111	.200
Ön tutum	Direnme	.124	.200
Son tutum	Direnme	.105	.200

DG öğrencilerin ÇÖÖTÖ Etkililik ve Direnme alt boyutlarındaki puanlarının normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Bu yüzden her iki alt boyuta ait ön tutum-son tutum karşılaştırmaları için bağımlı gruplar t-testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. DG Öğrencilerin ÇÖÖTÖ Alt Boyutları Ön tutum-Son tutum Puanlarına İlişkin Bağımlı Gruplar t-testi Sonuçları

Boyutlar	N	\bar{X}	S	sd	t	p	d	
DG Etkililik	Ön tutum	30	2.75	.400	29	-3.917	.001	.35
	Son tutum	30	3.48	.856				
Direnme	Ön tutum	30	2.51	.598	29	-3.393	.002	.28
	Son tutum	30	3.26	.944				

Yapılan bağımlı gruplar t-testi sonucunda ÇÖÖTÖ Etkililik boyutu ön tutum ($\bar{X} = 2.75$) ve son tutum ($\bar{X} = 3.48$) toplam puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmüştür [$t(29)=-3.917, p=.001$]. Anlamlı farkın son tutum lehine olduğu ve etki büyüklüğünün ($d=.35$) orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. ÇÖÖTÖ Direnme boyutu ön tutum ($\bar{X} = 2.51$) ve son tutum ($\bar{X} = 3.26$) toplam puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmüştür [$t(29)=-3.393, p=.002$]. Anlamlı farkın son tutum lehine olduğu ve etki büyüklüğünün ($d=.28$) orta düzeyde olduğu belirlenmiştir.

4. “KG öğrencilerinin ön tutum ve son tutum puanları arasında ÇÖÖTÖ'nün tamamı ve alt boyutları için anlamlı bir fark var mıdır?” şeklindeki araştırma sorusuna ilişkin bulgular

KG öğrencilerin ön tutum-son tutum puanlarının normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek ve yapılacak teste karar vermek için K-S normallik testi ile test edilmiştir. Bu teste göre, KG ön tutum ($K=.152, p=.067$) ve son tutum ($K=.076, p=.200$) puanları normal dağılım sergilemiştir. Bu yüzden KG ön tutum-son tutum karşılaştırması için bağımlı gruplar t-testinin yapılmasına karar verilmiştir. Sonuçlar Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. KG Öğrencilerin ÇÖÖTÖ Ön tutum-Son tutum Puanlarına İlişkin Bağımlı Gruplar t-testi Sonuçları

	N	\bar{X}	S	sd	t	p	d	
KG	Ön tutum	31	2.64	.606	30	-3.681	.001	.31
	Son tutum	31	3.21	.605				

Yapılan bağımlı gruplar t-testi sonucunda ön tutum ($\bar{X} = 2.64$) ve son tutum ($\bar{X} = 3.21$) toplam puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmüştür [$t(30)=-3.681, p=.001$]. Anlamlı farkın son tutum lehine olduğu ve etki büyüklüğünün ($d=.31$) orta düzeyde olduğu belirlenmiştir.

KG öğrencilerin ÇÖÖTÖ'nün alt boyutları ön tutum-son tutum puanlarının normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek ve yapılacak teste karar vermek için K-S normallik testi ile test edilmiştir. Test sonuçları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. KG Öğrencilerin ÇÖÖTÖ'nün Alt Boyutlarından Aldıkları Ön tutum-Son tutum Puanlarına İlişkin K-S Normallik Testi Sonuçları

KG	Boyutlar	K-S	p
Ön tutum	Etkililik	.189	.006
Son tutum	Etkililik	.165	.032
Ön tutum	Direnme	.139	.131
Son tutum	Direnme	.116	.200

KG öğrencilerin ÇÖÖTÖ Etkililik alt boyutundaki puanlarının normal dağılım göstermediği belirlenmiştir. Bu yüzden bu alt boyuta ait ön tutum-son tutum karşılaştırmaları için Wilcoxon İşaretli Sıralar testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9. KG Öğrencilerin ÇÖÖTÖ Etkililik Boyutu Ön tutum-Son tutum Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar testi Sonuçları

Ön tutum-Son tutum	N	Sıra Ort.	Sıra Top.	Z	p	r
Negatif sıra	8	11.44	91.50	-2.902	.004	.52
Pozitif sıra	22	16.98	373.50			
Eşit	1					
Toplam	31					

Analiz sonucunda KG öğrencilerin ÇÖÖTÖ Etkililik alt boyutundaki ön tutum-son tutum puanları arasında pozitif sıralar lehinde anlamlı farklılık ($Z=-2.902$, $p=.004$) ve etki büyüklüğünün ($r=.52$) yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Bu bulguya göre öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamına yönelik olumsuz tutumlarının azaldığı söylenebilir.

KG öğrencilerin ÇÖÖTÖ Direnme alt boyutundaki puanlarının normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Bu yüzden bu alt boyuta ait ön tutum-son tutum karşılaştırmaları için bağımlı gruplar t-testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10. KG Öğrencilerin ÇÖÖTÖ Direnme Boyutu Ön tutum-Son tutum Puanlarına İlişkin Bağımlı Gruplar t-testi Sonuçları

Boyutlar	N	\bar{X}	S	sd	t	p	d	
KG Direnme	Ön tutum	31	2.46	.547	30	-3.901	.001	.34
	Son tutum	31	3.04	.710				

Yapılan bağımlı gruplar t-testi sonucunda ÇÖÖTÖ Direnme boyutu ön tutum ($\bar{X} = 2.46$) ve son tutum ($\bar{X} = 3.04$) toplam puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmüştür [$t(30)=-3.901$, $p=.001$]. Anlamlı farkın son tutum lehine olduğu ve etki büyüklüğünün ($d=.34$) orta düzeyde olduğu belirlenmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmanın bulguları çerçevesinde ulaşılan sonuçlara ve bu sonuçlar bağlamında uygulamaya ve yapılacak araştırmalara yönelik önerilere yer verilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmada, DG öğrencilerinin ÇÖÖTÖ son tutum puanları ortalamasının, KG öğrencilerinin ÇÖÖTÖ son tutum puanları ortalamasından istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği, ancak aritmetik ortalamasının daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bireylerin davranışları gerçekleştirmeyle ilgili tavrı, davranışı yaşama uyarılama konusundaki niyetini ve bu niyeti de gerçek davranışını etkilemektedir (Lee, Bray, Carter-Wells, Glaeser, Ivers and Street, 2007: 886; Arı, Yılmaz ve Doğan, 2015: 388). Bu bağlamda bireyin uzaktan eğitim ve teknolojilerine karşı tutumu, kişinin öğrenmesi ile doğrudan ilişkilendirilebilir. Olumsuz tutum sergileyen öğrenenlerin ortama alışma ve başarı düzeyleri de bu duruma etki etmiş olabilir (Birişçi, Metin ve Demiryürek, 2011). Kişinin öğrenmesiyle doğrudan ilişkili olduğuna vurgu yapılan tutum kavramı ile ilgili Gagné, bir

öğrenme teorisinin insan becerilerini açıklaması gerektiğine dikkat çekerken öğrenme becerilerinden birinin de tutumlar olduğundan bahsetmiştir. Gagné'nin tutumlar olarak bahsettiği beceriler Bloom'un duyuşsal alan sınıflamasına karşılık gelmektedir. Öğrenmede duygu ve hisleri içeren bu beceriler, epistemolojik inançlarla da ilişkilendirilebilir. Öğrenmede tutumlar; eğilim, tavır, his ve duyguları ifade eder (Olkun ve Uçar, 2014). Alanyazına bakıldığında çevrimiçi öğrenme ortamları kullanılarak yapılan çalışmalardan çevrimiçi öğrenme ortamlarına yönelik tutumların incelendiği ve uygulama sonunda öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik tutumlarının arttığı sonuçları çalışma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir (Polat, 2015; Ataizi, 2013; Özönur, 2013). Gerek bu çalışmanın gerek yapılan diğer çalışmaların sonuçlarına ve gerek alanyazına bakıldığında yeni bir öğrenme ortamına tabi kalan öğrenenlerin, o ortama dair hislerinin kullanılan öğrenme teorisinden etkilendiği ve bu etkilenenin olumlu olduğu sonucu çıkarılabilir.

Araştırmada, ÇÖÖTÖ Etkililik ve Direnme alt boyutlarında, DG öğrencilerinin son tutum puanları ortalamasının, KG öğrencilerinin son tutum puanları ortalamasından istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği, ancak her iki alt boyutta da aritmetik ortalamasının daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgudan yola çıkarak GÖEM'e dayalı yapılan öğretimin çevrimiçi öğrenme ortamlarının etkililiğine yönelik tutumları olumlu yönde arttırdığı gözlemlenirken, çevrimiçi öğrenme ortamlarına yönelik direnci de arttırdığı gözlenmektedir.

Araştırmada, DG öğrencilerinin ÇÖÖTÖ'nün tamamında ve alt boyutlarında son tutum puanlarının istatistiksel olarak ön tutum puanlarından yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Polat (2015) tarafından yapılan çalışmada çevrimiçi öğrenme ortamına yönelik tutumların, ölçeğin alt boyutlarında son tutum lehine arttığı sonucu bu araştırma sonucuyla paralellik göstermektedir. Bu bulgudan hareketle süreç boyunca çevrimiçi öğrenme ortamında bulunan öğrencilerin tutumlarının olduğu gibi kalmadığı ve olumlu tutum geliştirdikleri söylenebilir.

Araştırmada, KG öğrencilerinin ÇÖÖTÖ'nün tamamında ve alt boyutlarında son tutum puanlarının istatistiksel olarak ön tutum puanlarından yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgudan hareketle, süreç boyunca çevrimiçi öğrenme ortamında bulunan öğrencilerin tutumlarının olduğu gibi kalmadığı ve olumlu tutum geliştirdikleri söylenebilir.

Öneriler

Teknolojinin eğitimin her safha ve aşamasına nüfuz ettiği Bilgi Çağı'nda, öğrenme ve öğretme kuramları ile teknolojiyi bir araya getiren GÖEM gibi modellere, gerek öğretmen yetiştirmede ve gerekse genel öğretim süreçlerinde öğrenci tutumlarını iyileştirmek için daha fazla yer verilmelidir.

GÖEM gibi modellere, çevrimiçi öğrenmenin etkililiğine yönelik öğrenci tutumlarını arttırmak için daha fazla yer verilmelidir.

Gerek GÖEM gibi modelle, gerek mevcut öğretime devam edilerek çevrimiçi öğrenme ortamlarının kullanılarak öğrenci tutumlarının iyileştirilmesi sağlanmalıdır.

Öğretim sürecinde, öğrenenlerin teknolojik ortamlara karşı tutumlarını desteklemek üzere GÖEM gibi hem akademik ve hem de duyuşsal özelliklere birlikte yer veren modellerin uygulamada kullanılması teşvik edilmelidir.

Araştırmacılara, GÖEM ile çevrimiçi öğrenme ortamlarının birlikteliğine dayanan öğretim uygulamalarını öğretmen yetiştirmeye ek olarak, diğer lisans programlarına da uygulamaları önerilebilir.

Araştırmacılara, GÖEM'i çevrimiçi öğrenme ortamlarında uygulayan çalışmalara ek olarak bu modeli farklı ortamlarda uygulamaları önerilebilir.

Araştırmacılar, diğer öğretim modelleri ile karşılaştırma yaparak GÖEM'in çevrimiçi öğrenme ortamlarına yönelik tutumlara etkisini daha net bir şekilde ortaya koyabilirler.

Kaynakça

- Alomyan, H. & Au, W. (2004). Exploration of Instructional Strategies and Individual Difference within the Context of Web-based Learning, *International Education Journal*, Cilt: 4, Sayı: 4, s.86-92.
- Arı, E., Yılmaz, V. ve Doğan, M. (2015). Üniversite Öğrencilerinin İnternet Üzerinden Alışverişlerine İlişkin Tutum ve Davranışların Önerilen Bir Yapısal Eşitlik Modeliyle Araştırılması. *Yönetim ve Ekonomi*, 22(2), 385-399.
- Ataizi, M. (2013). *Programlama Dillerinin Çevrimiçi Öğretimi: Öğrenenlerin Tutumlarının, Memnuniyetlerinin ve Akademik Başarılarının İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Atıcı, B. (2004). *Sosyal bilgi inşasına dayalı sanal öğrenme çevrelerinin öğrenci başarısı ve tutumlarına etkisi*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Birişçi, S., Metin, M. ve Demiryürek, G. (2011). İlköğretim Öğretmenlerinin Bilgisayar ve İnternet Kullanmaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Artvin İli Örneği. *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, 2(4).
- Büyüköztürk, Ş. (2013). *DeneySEL Desenler: Öntest- Sontest Kontrol Grubu Desen ve Veri Analizi* (3. Baskı). Ankara, Pegem Akademi.
- Can, A. (2013). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecince Nicel Veri Analizi* (1. Baskı). Ankara, Pegem Akademi.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Daniels, M., Tyler, J. & Christie, B. (2000). *On-Line Instruction in Counselor Education: Possibilities, Implications, and Guidelines*. Virginia: American Counseling Association.
- Dewan, I. & Somanathan, R. (2007). Poverty Targeting In Public Programs: A Comparison of Some Nonparametric Tests and Their Application to Indian Microfinance, *Working papers 154*, Centre for Development Economics, Delhi School of Economics.
- Erdoğan, Y., Bayram, S., ve Deniz, L. (2007). Web Tabanlı Öğretim Tutum Ölçeği: Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi Çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-14.
- Erdoğan, Y. (2005). *Web Tabanlı Yükseköğretimin Öğrencilerin Akademik Başarıları ve Tutumları Doğrultusunda Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Gagné, R. M. & Briggs, L. J. (1974). *Principles of Instructional Design*. Oxford, England: Holt, Rinehart & Winston.
- Guzley, R. M., Avanzino, S. & Bor, A. (2001). Simulated Computer-Mediated/Video-İnteractive Distance Learning: A Test of Motivation, Interaction Satisfaction, Delivery, Learning and Perceived Effectiveness. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 2001-Nisan Sayısı.
- Gündüz, S. ve Sümbül, A.M. (2004). İlköğretim 6. Sınıf Fen Bilgisi Dersinde, Gagné'nin Öğretim Etkinlikleri Modeline Göre Hazırlanmış Bilgisayar Destekli Öğretim Uygulamasının Öğrencilerin Erişİ Düzeylerine Etkisi, *IV. Eğitim Teknolojileri Sempozyumu*, 444-449 s, 24-26 Kasım 2004, Sakarya.
- Kane, G. J. (2006). *Employing Cognitivist Learning Theories as a Way to Provide Meaningful Musical Experiences Within an Instrumental Music Program*. http://www.mrgregkane.net/folio/Site%20Map_files/psych_paper.pdf adresinden 24 Eylül 2015 tarihinde alınmıştır.
- Karaatlı, M. (2010). Verilerin Düzenlenmesi ve Gösterimi, Şeref Kalaycı (Editör). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (5. Baskı). Ankara, Asil Yayın Dağıtım.
- Küçükahmet, L. (1998). *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (9. Baskı), Ankara: Alkım Yayınları
- Lee, J., Bray, M., Carter-Wells, J., Glaeser, B., Ivers, K. & Street, C. (2004). Discovering The Meaning of Community in an Online Master's Degree Program. *Association for Educational Communications and Technology*, 27th, Chicago, IL, October 19-23

- Manzanares, M.G. (2004). *Attitudes of Counseling Students' Use of Web-Based Instruction for Online and Supplemental Instruction in a Master's Degree Program of Study*. Colorado State University, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fort Collins, Colorado.
- Martin, F., Klein, J. & Sullivan, H. (2004). Effects of Instructional Events in Computerbased Instruction. *Association for Educational Communications and Technology*. 19 (23), 631-639.
- Menzi, N. (2012). *Gagné'nin Öğretim Durumları Modeli'ne Göre Hazırlanan İnternet Temelli Öğretim Uygulamasının İlköğretim Bilişim Teknolojileri Dersinde Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Kalıcılığa Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı.
- Neo, T., Neo, M. & Teoh, B. S. (2010). Assessing the Effects of Using Gagné's Events of Instructions in a Multimedia Student-Centered Environment: A Malaysian experience. *Turkish Online Journal of Distance Education – TOJDE*, 11(1), 20-34.
- Olkun, S. ve Uçar, T. Z. (2014). *İlköğretimde Etkinlik Temelli Matematik Öğretimi*. Ankara, Eğiten Kitap.
- Özkök, E. (2010). *Gagné'nin Öğretim Modeliyle Hazırlanan Öğretim Yazılımının İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Matematik Dersi Kareköklü Sayılar Konusundaki Akademik Başarısına ve Öğrenci Tutumlarına Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Özonur, M. (2013). *Sanal Gerçeklik Ortamı Olarak İkincil Yaşam (Second Life) Uygulamalarının Tasarlanması ve Bu Uygulamaların İnternet Tabanlı Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Öğrenmeleri Üzerindeki Etkilerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Polat, H. (2016). *Çevrimiçi Öğrenme Ortamlarında Sınıf Yönetiminin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Sanders, D. W. & Morrison-Shetlar, A. I. (2001). Student attitudes Toward Web-Enhanced Instruction in an Introductory Biology Course. *Journal of Research on Computing in Education*, Cilt: 33, No: 3, s.251-62.
- Tanyeri, T. (2004). *Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Web Tabanlı Öğretime İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Trollip, S.R. & Alessi, S.M. (2001). *Multimedia for Learning: Methods and Development*, 3rd Edition, Allyn & Bacon, Massachusetts, s.378.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 193-204, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 29.10.2018 **Kabul Tarihi:** 25.12.2018

AFET YÖNETİMİ, AFET EĞİTİMİ VE AFET FARKINDALIĞI: AMERİKA ÖRNEĞİ

*Disaster Management, Disaster Education and Awareness in Disaster Management:
American Example*

Asaf VAROL¹

ÖZ

Ülkelerin birçoğu, doğa tarafından üretilen afetlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Deprem, sel, heyelan, kasırga, kuraklık, yangın vb. olaylar en fazla karşılaşılan doğal afetler arasında yer almaktadır. Diğer taraftan insanların sebebiyet verdiği afetler de söz konusu olabilmektedir. Örneğin Amerika'da 9/11 diye adlandırılan ve 2001 yılında gerçekleştirilen New York'taki ikiz kulelere yapılan terör saldırısı, binlerce kişiyi ölümüne neden olmuştur. Bu tür saldırılar da insanoğlu tarafından oluşturulan afetlerdir. Amerika'daki bazı üniversitelerde lisans ve lisansüstü seviyelerde Kamu Yönetimi Bölümleri altında Afet ve Acil Durum Yönetimi dersleri verilmektedir. Örneğin Sam Houston State Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi bünyesinde, Kamu Yönetimi yüksek lisans programı açmıştır. Bu program içerisinde Afet ve Acil Durum Yönetimi bir alt programdır. Bu program kapsamında, Küresel Afet Politikaları, Acil Durum Yönetimi, Afet Direnci, Karar Verme Belirsizliği ve Toplum Politikaları gibi dersler verilmektedir. Bu çalışmada, ABD'de afet yönetimi ve eğitimi ile ilgili bazı faaliyetler tartışılarak, Türk üniversitelerinde aynı alanlardaki faaliyetlerle karşılaştırılmıştır. Bu araştırma kapsamında, hem ABD'de hem de Türkiye'de ilgili kurum ve kuruluşlardan kişilerle bazı görüşmeler yapılmış ve toplanan veriler çıkarımsal istatistik yöntemleri kullanılarak analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afet yönetimi, doğal afetler, afet bilinci, FEMA.

ABSTRACT

Many of countries are faced with disasters produced by nature. Earthquake, flood, landslide, hurricane, drought, fire etc. events are among the most common natural disasters. On the other hand, there are some disasters which are caused by people. For example, the terrorist attack on twin towers in 2001 in New York, called 9/11, in the United States, has killed thousands of people. Such attacks are disasters created by human beings. Disaster and Emergency Management courses are offered under the Departments of Public Administration at undergraduate and graduate levels in some universities in the United States. Sam Houston State University, for example, has established a Master's program in Public Administration at the Faculty of Humanities and Social Sciences. Disaster and Emergency Management Program is a sub branch of this program. Under this program, courses such as Global Disaster Policy, Emergency Management, Disaster Resilience, Decision Making Uncertainty and Community Policies are given. In this study, some activities related to disaster management and education in the United States was discussed and they were compared with activities in the same fields done at Turkish universities. Under this investigation, some interviews were done with people of the relevant institutions and organizations both in the USA and in Turkey, and the collected data were analyzed and evaluated using inferential statistical methods. Some suggestions were developed in the light of the obtained findings.

Keywords: Disaster management, natural disaster, disaster consciousness, FEMA

¹ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Teknoloji Fakültesi, ELAZIĞ, e-posta: varol.asaf@gmail.com

❖ Bu çalışma 11-12 Ekim 2018 tarihleri arasında Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen 2. Ulusal Heyelan Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuş ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

1. GİRİŞ

Doğal afet; sel, deprem, yıldırım, erozyon gibi doğal olaylarla meydana gelen atmosferik bir kriz anlamına gelir. Dünyada, insanların kendilerini kolayca kurtaramayacak kadar büyük etkileri olan çok sayıda doğal afet olayları olmuştur. Felaket terimi feci bir durum anlamına gelir, aksi halde felaket olarak adlandırılmaz (Cyen.org, 2015).

Amerika Birleşik Devletleri özellikle kasırga ve tayfunlar nedeniyle doğal afetlere sıkça maruz kalmaktadır. Amerika, Irma Kasırgası, Harvey Fırtınası, Katrina Kasırgası, Texas'ta gübre fabrikası patlaması, BP Deepwater Horizon petrol teçhizatının patlaması sonucu denize dökülen petrol, 11 Eylül İkiz Kulelere saldırı vb. birçok tip afetle karşılaştığı için, son yıllarda afet yönetimi eğitimi ile ilgili önemli atılımlar gerçekleştirmektedir.

Özellikle 11 Eylül 2001 saldırısı ve 2005 Katrina kasırgası sonrasında Amerika'da afet yönetimi mevzuatında köklü değişiklikler yapılmıştır. Bir taraftan, bu alanda üniversitelerde yeni programlar açılırken, diğer taraftan FEMA (Amerikan Federal Acil Durum Yönetimi Ajansı) afet ve acil durum yönetimi ile ilgili bir dizi eğitimler vererek, sivil toplum kuruluşlarını felaket sonrasında hazır hale getirmeye çalışmaktadır (FEMA, 2016). Bunlar dışında, ASPA (Amerikan Kamu Yönetimi Derneği) afet ve acil durum yönetimi açısından toplumu eğitmektedir.

Bu çalışma ile risk yönetimi, Amerika'da afet yönetimi alanında yapılan bazı çalışmalar, Türkiye'de ve ABD'de acil durum ve afet yönetimi lisans eğitimleri kıyaslanacak, Sam Houston Eyalet Üniversitesinde Kamu Yönetimi programının farkındalığı ele alınacaktır. Acil durum ve afet yönetimi açısından her iki ülke eğitimlerinin farkları ortaya konulacaktır.

2. RİSK YÖNETİMİ

Amerika Birleşik Devletlerinde hemen hemen her felaketten sonra paydaşlar birbirlerini suçlamakta ve bazı kurumların afet yönetimi sırasında görevlerini yeterince yapmadıklarını iddia etmektedirler. Örneğin Amerika'da "The Megastorm Inside" videosuna göre, fırtınanın kısa vadede iyi bir şekilde yönetilebildiği, ancak uzun vadede selin sonuçlarının yeterince yönetilemediği görülmektedir (In Megastorm, 2013). Bu durum, felaket yönetiminin Amerika'da FEMA (Federal Acil Durum Yönetimi Ajansı-Federal Emergency Management Agency) gibi bir devlet kurumu tarafından organize edilmesi gerektiğini göstermektedir, ancak sorun FEMA ve diğer paydaşlar arasındaki koordinasyon eksikliğidir.

Senatör Ferdinand Marcos Jr, 2013'te Orlando'daki Tayfun hakkında şunları söylemiştir: "Fonların olduğunu biliyorum. Süreç çok yavaş işliyor. Sıradan bir hükümet projesi gibi davranılmaktadır. Oysa bu acil bir durumdur ve hızlı bir şekilde tedbir alınmalıdır." Bu ifade Amerika Birleşik Devletlerinde, devlet kurumları ve ilgili diğer kurumlar arasında işbirliği bağlamında kopuklukların olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu durum, sezgisel olarak adlandırılan serilerin kullanılması, risk analizi için yeterince uygulanamadığına işaret etmektedir.

Olson ve arkadaşlarına (2010) göre, afet olaylarını analizinde "5C + A" olarak adlandırılan altı boyut kullanılmaktadır. Bu kısaltmada "C", Yetenek (Capability), Yetkinlik (Competence), Merhamet (Compassion), Doğruluk (Correctness), Güvenilirlik (Credibility) anlamına gelir; A ise Beklenti (Anticipation) ifadesine karşılık gelir.

Bir olay riskini analiz ederek, afetin tahribatı azaltılabilir ve afete karşı hazırlıklı olunabilir. Bu nedenle, olayın bir bütün olarak ülke, eyalet, il, ilçe vb. tüm bireyleri dikkate alarak ele alması gerekmektedir.

2.1. Doğal Afetlere Karşı Hazır Olma

Devletlerin görevlerinden birisi, insanları felaketlerden korumaktır. Türkiye, birçok insanın ölümüne neden olan çok sayıda depremin meydana geldiği bir ülkedir. Türkiye'deki insanlar depreme her zaman hazırlıklı olmalıdır, çünkü Türkiye'nin bir bölümü fay hatlarının üzerinde bulunmaktadır.

Türkiye'de, çoğu binalar geçmişte depremlere karşı yeterli güçte inşa edilmemişlerdir. Özellikle bir dönemler Türkiye'de birçok bölgede gecekondular yapılaşması hâkim olmuştur.

Dünya Bankası tarafından hazırlanan Marmara Deprem Değerlendirmesinde, Türkiye'nin Marmara Bölgesi 17 Ağustos 1999'da büyük bir depremden etkilenmiş ve 15.000'in üzerinde kişi yaşamını yitirmiştir. Söz konusu bu depremin şiddeti 7,4 Richter ölçeğinde idi. Sonuç olarak, Türkiye'nin sanayi merkezi ve bazı vilayetinde büyük hasarlar meydana gelmiştir (Marmara, 1999). Bu olayın aksine, Japonya'da, Marmara depreminin şiddetinden daha yüksek olan depremler olmasına karşın ölüm sayılarının çok az olduğu bilinmektedir, çünkü Japonlar yüksek kaliteli binalar inşa etmektedirler.

Marmara depremi, Türkiye'nin Ağustos 1999'dan önce depreme karşı yeterince hazır olmadığını göstermiştir. Depremden sonra devlet, depremler için yeni kanun ve yönetmelikler çıkartmıştır. Bir taraftan da depreme dayanıksız evlerin yerine kentsel dönüşüm adı altında yeni inşaatlar başlatılmıştır.

Marmara depremi örneği, hükümetlerin 1999 yılında vuku bulan Marmara Depreminden önce idari bozulmanın hüküm sürdüğü ve etkisiz kontrollerle çürük inşaatlara müsaade edildiğini göstermektedir.

2.2. Risk Değerlendirmesi Yöntemleri

Herhangi bir risk değerlendirmesinin amacı, önlem ve çözüm için etkili optimum bir yol bularak, potansiyel zararlarının ve etkilerinin değerlendirilmesidir. Bu süreç, uygun önleme ve azaltma stratejilerine karar vermek için nesnel bir temel oluşturur. Değerlendirme için üç yöntem vardır (Beddington, 2015):

- Kararlarını sunan ilgili paydaşların ve halkın belirli bir risk için sundukları verilerinin değerlendirildiği Sezgisel (Heuristic) yöntem,
- Etki veya kayıpların değerlendirilmesine dayalı deterministik (Deterministic) senaryo,
- Önceki verileri kullanarak farklı seviyelerde kayıp ve hasar göreceli olasılığını dikkate alan olasılıksal (Probabilistic) risk değerlendirme.

2.3. Risk Değerlendirmesinde Seçilmişlerin ve Kanun Yapıcıların Rolü

Kanun yapıcılar ya da seçilmiş görevliler, gelecekte yaşanabilecek felaketlerin önlenmesi ya da hafifletilmesi için bazı maddi kaynaklar ayırırlar. İlgililer, felaketleri hafifletmek için plan ve bazı varsayımlar yapmak zorundadırlar. Yaşanabilecek felaketler için ekonomik yönler dikkate alınmalıdır. Kısa, orta ve uzun vadeli planlamalar yapılmalıdır.

Sorumlu kişiler, riskin nasıl değerlendirileceğini düzenlemelidir. Riskin ve mevcut durumun zamanlaması da belirlenmelidir. Düşük seviye risk hesaplaması gereklidir. Bu hesaplama zor değildir. Başlangıç aşamasında doğru veriye ve doğru ölçümlere sahip olmak önemlidir. Tüm paydaşların tanımlandığı bir mantıksal model oluşturulmalıdır. Her şey kişisel ve bireysel seviyelerde göz önüne alınmalıdır. Evrimsel özelliklerin yer aldığı önleme ve azaltma için mantık modelinin tüm modülleri belirlenmelidir (Enia, 2015).

Afetin olumsuz etkilerini önleme ve azaltma için karar verme süreci önemli bir aşamadır. Belli önyargılar bulunmaktadır. Önyargı sezgisel olarak inşa edilmiştir, örneğin 1999 yılında Türkiye'de Marmara Bölgesi'nde ve Van'da 2011 yılında depremler yaşanmıştır. Böylece, muhtemelen ileride karşılaşılabilecek depremler için bir plan tasarlanabilir. Afet anında kararlar mümkün olduğunca çabuk ve zamanında alınmalıdır.

2.4. Düşük Olasılık Yüksek Etki Değerlendirmeler

Devlet bir olayın risk analizi için, risk varsayımlarını, kararlarını ve analizlerini bilgilendirmede harici uzmanlardan faydalanmalıdır. "Bir devletin uyarı sistemleri, stratejik sürprizi önlemek için bir

azaltma önlemi olarak, düşük olasılıklı yüksek etki risklerinin erken işaretlerini daha iyi tespit etmek için mükemmel bir şekilde organize edilmelidir” (Beddington, 2015).

2.5. Bireyler veya Birey Grupları

Bireyler, afet mücadelesiyle baş edebilecek sınırlı potansiyelleri nedeniyle riskleri doğru bir şekilde işlemekte ve riskle başa çıkmakta güçlük çekmektedirler. “Bir elin nesi var, iki elin sesi var” atasözü, tek bir kişinin kısıtlı bir ortamda riskle baş edebileceği anlamına gelmektedir. Ancak, bireyler bir araya gelerek risk yönetimini çok daha etkili organize edebilir. Örneğin Türkiye’de sivil toplum kuruluşu olan AKUT adında bir örgüt bulunmaktadır. AKUT, kendi yetkileri kapsamında yardım isteyen, dağa ya da diğer doğa ile ilgili kazalara, doğal afetlere ve diğer tüm acil durumlara yardım ve kurtarmayı gönüllü yapan bir sivil toplum örgütüdür (AKUT, 2015).

2011 yılında Elazığ’da meydana gelen depremde AKUT, molozların altında kalan insanları kurtarmak için güçlü ve etkili bir çalışma gerçekleştirmiştir. Karakoçan / Elazığ depremi 8 Mart 2010 tarihinde meydana gelmiştir ve Düşük Olasılıklı Yüksek Etkili (Low Probability High Impact Events) olayı için bir örnek olmuştur.

3. AMERİKA’DA AFET YÖNETİMİ BAĞLAMINDA SÜRDÜRÜLEN BAZI ÇALIŞMALAR

“Afet Hazırlığı: Doğal Afet” olarak adlandırılan UCTV (California Üniversitesi Televizyonu) tarafından hazırlanan video, afetlere karşı hazır olmanın ne kadar önemli olduğunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak için hazırlanmıştır. Video, Kaliforniya Eyaleti’nin kuzeyinde ve ortasında büyük bir yangının çevreyi kuşatmasını ele almaktadır. Kısa sürede 500 binden fazla insanın tahliye süreci söz konusu olmuştur ve ABD’deki en büyük tahliye işlemlerinden birisidir. Bu videoda panik anında neleri yanımıza alarak arabalarımıza koşmamız gerektiği konusunda bilgilendirme yapılmaktadır (UCTV, 2009).

Videoda John Blossom, San Diego Eyaleti’nin acil servis ofisinde bir soruyla konuşmasına başlamaktadır. “Afet olaylarında neden daha fazla kargaşa görmediğinizi merak ettiniz mi?” sorusunu sorarak, devamında şöyle bir yanıt vermiştir: “Kolluk kuvvetleri, sağlık çalışanları ve yangın sorumluları için titizlikle tasarlanmış sistemleri uygulamak için birlikte ekip olarak çalışmak gerekir” (UCTV, 2009).

Larry Masterman, Kuzey Kaliforniya EMS (Emergency Management System) Ajansı, bir felaketin tanımını açıklamakta ve acil durum yönetiminde yerel müdahale kabiliyetlerinin önemini vurgulamaktadır (UCTV, 2009).

3.1. Organizasyon araçları

Enfeksiyon bir hastalık olan akciğer ve kritik bakım hekimi Dr. Christian Sandrock, bir dizi konuda tıbbi uzman olarak çalışmaktadır. Acil durum hazırlık konusunda uzmandır. Tartışma, bir felakete hazırlanmaya ve buna yanıt vermeye odaklandığımız organizasyonel araçların neler olduğunu anlatmaktadır. Cevaplar çok yapılandırılmış ve organize edilmiştir. Bir afet sırasında tüm aktörlerin ne yapması gerektiği önemlidir. Bir felaket sırasında daha az karışıklık daha az kaos ve daha az komplikasyon istenir (UCTV, 2009).

3.2. Sağlık Profesyonellerinin Rolü

Herkesin oynamak için bir rolü vardır. Gerçek felaket, araba kazası anlamına gelmez. Gerçek felaket, binlerce, on binlerce can kaybına ve hatta daha fazlasına neden olabilir. Felakete uğramış kişilerin ulaşımını sağlamanın nasıl yapılması gerektiğini, birçok kişi tahmin edebilir. Bu durum sistemin bir parçası olmaktan geçer. İlgililerin hazırladıkları sistemi bir misyon olarak tanımları ve afet sırasında iyi bir şekilde hazırlanmaları için gereken eğitime sahip olmaları durumunda, afete karşı mücadelenin gücü artar (UCTV, 2009).

3.3. ICS (Olay Komuta Sistemi-Incident Command System)

Olay Komuta Sistemi, gerçekten de herkesin afete karşı mücadele ettiğinde bir misyona veya nesnel bir göreve sahip olmasına izin veren bir dizi komut ve kontrol yapısıdır. ICS, Kaliforniya'daki büyük bir yangınla başa çıkmak için yangın servisi tarafından geliştirilmiştir. Bu organizasyon modeli ABD ordusundan gelmektedir (UCTV, 2009).

3.4. SEMS (Standart Acil Durum Yönetim Sistemi-Standardized Emergency Management System)

1991 yılında Oakland Hills yangınında, ICS yeterli değildi. Farklı gruplar, farklı ajanslar ICS kullanmışlardır, ama ekip olarak etkili bir şekilde birlikte çalışmamışlardır. Yani, SEMS bir tür olay komuta sistemidir, ancak sadece ev yangınları yerine, daha büyük bir ölçekteki olaylarla ilgilidir (UCTV, 2009).

3.5. NIMS (Ulusal Olay Yönetim Sistemi-National Incident Management System)

NIMS, ülke çapında bir çerçeve ve organizasyon yapısı oluşturmakta, politikaları ve prosedürleri belirlemektedir; böylelikle her birey bir afet esnasında önceliklerin neler olduğunu bilmektedir. Afetin yaşandığı bölge ve olayın cinsine göre ilk 12 saatte nasıl davranılacağını, sonraki 2-3 günde ne yapılması gerektiği belirlenmiştir (UCTV, 2009).

Videoda Yangın Vaka Çalışması, Aile Hazırlığı, Personel Hazırlığı, Bilgi ve İletişim Yönetimi, Hastane Tahliyesi, Deprem Vaka Çalışması, Kasırgalar Vaka Çalışması ve Afet Tatbikatı konuları derinlemesine tartışılmaktadır. Doğal afetler ateş, sel, heyelan, deprem vb. konular incelenmektedir (UCTV, 2009).

Afete hazırlık, evde başlamaktadır. FEMA videoları, felakete karşı nasıl hazır olmamız gerektiğini öğretmektedir. Kendi kendine yetebilme, afetler sırasında önemlidir (FEMA, 2016).

Lindell ve arkadaşları öncelikli hedefin, açık acil müdahale görevlerine sahip yerel ajansların planlama pratiğine sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bir felaketin planlanması ve eğitimi, uygun olması muhtemel eylemleri tanımlamalıdır. Aynı zamanda esnekliği vurgulamalıdır, bu yüzden müdahale operasyonlarına katılanlar beklenmedik koşullara doğaçlama yanıt verebilir. Afet talepleri için planlama ve eğitim ilkeleri açıkça belirtilmelidir (Lindell, 2007).

Milakovich & Gordon, afetler sırasında yöneticinin rolüne odaklanmaktadır. Bürokrasinin yöneticileri bir acil durum yönetim sistemini planlamalı ve rollerin tüm aktörleri tanımlamalıdır (Milakovich ve Gordon, 2016).

4. TÜRKİYE'DE ACİL YARDIM VE AFET YÖNETİMİ EĞİTİMİ

Tablo 1'de Türkiye'de ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde bulunan üniversitelerden hangilerinin Acil Yardım ve Afet Yönetimi alanında eğitim verdikleri verilmiştir. Türkiye'de Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümleri Sağlık Bilimleri, Uygulamalı Bilimler, Sağlık Yüksekokulu, Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu bünyesinde yapılandırıldıkları görülmektedir.

Tabloda dikkati çeken bir husus örneğin Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinde Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümünün hem İşletme hem de Sağlık Bilimleri Fakültesi bünyesinde yer almasıdır. Aynı üniversite bünyesinde iki farklı fakülte içinde aynı amaca yönelik mezun vermek yerine, bu iki birimin birleştirilerek tek bir birim altında yapılması, eğitim ve öğretimin daha kaliteli olmasını sağlayabilir.

2018-2019 Akademik yılında Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü için verilen toplam kontenjan toplamı 925 kişidir. Ek yerleştirme sonrasında yerleşen öğrenci toplam sayısı ise 570'dir. Bildiri hazırlandığı dönemde ek yerleştirme devam ettiği için ek yerleştirme sonucunda kesin kayıt yaptıranların sayısı bilinmediğinden, toplam yerleşen öğrenci sayısında az bir düşüş olabilir. Bu

tabloya göre Acil Yardım ve Afet Yönetimi bölümlerine yerleşen öğrenci sayısının oranı yüzde 61,6 olmaktadır.

Tabloda görülen diğer önemli bir konu ise Vakıf Üniversite kontenjanlarının bazılarında hiç tercih yapılmamasıdır. Örneğin Girne-Amerikan Üniversitesinin ve Yakın Doğu Üniversitesinin Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümlerinin burslu bölümleri de dâhil olmak üzere tercih eden öğrenci bulunmamaktadır.

Tablo 1. Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümleri (SAY) ve Kontenjanları

Üniversitesi	Fakültesi/YO	Bölümü	Asıl Kontenjan		Ek Kontenjan		Net Yer.
			Kont.	Yer.	Kont.	Yer.	
Aksaray	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	60	62	3	3	62
	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi (İÖ)	40	9	34	22	28
Bayburt	Uygulamalı Bilimler	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	60	10	53	11	18
	Uygulamalı Bilimler	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	40	0	41	0	0
Biruni (İST)	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi (%75)	18	6	14	1	5
	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi (Burslu)	2	2	2	0	0
Burdur Mehmet Akif Ersoy	Bucak İşletme	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	60	62	4	4	62
	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	70	72	4	4	72
	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi (İÖ)	70	47	30	22	62
Çanakkale Onsekiz Mart	Çanakkale Sağlık Yüksekokulu	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	60	61	4	4	61
Girne Amerikan (KKTC-Girne)	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi (%75 indirimli)	3	0	3	0	0
	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi (Burslu)	2	0	2	0	0
	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi (İngilizce, Burslu, %75 indirimli)	3	0	3	0	0
	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi (İngilizce, Burslu)	2	0	2	0	0
Gümüşhane	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	60	49	23	4	41
	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	60	25	37	25	48
	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi (İÖ)	60	2	60	0	0
Hatay Mustafa Kemal	Hatay Sağlık Yüksekokulu	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	50	52	9	9	52
Selçuk (Konya)	Beyşehir Ali Akkanat Uygulamalı Bilimleri Yüksekokulu	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	60	62	7	7	62
	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	40	41			41
Tekirdağ Namık Kemal	Sağlık Yüksekokulu	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	40	41	3	3	41
Tokat Gaziosmanpaşa	Turhal Uygulamalı Teknoloji ve	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	60	21	43	11	28

Üniversitesi	Fakültesi/YO	Bölümü	Asıl Kontenjan		Ek Kontenjan		Net Yer.
			Kont.	Yer.	Kont.	Yer.	
	İşletmecilik Yüksekokulu						
Yakın Doğu (KKTC- Lefkoşa)	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi (%75 İndirimli)	4	0	4	0	0
	Sağlık Bilimleri	Acil Yardım ve Afet Yönetimi (Burslu)	1	0	1	0	0
TOPLAM			925	624			570
Kont.=Kontenjan, Yer.=Yerleşen							

5. AMERİKA'DA ACİL DURUM VE AFET YÖNETİMİ LİSANS EĞİTİMİ

Amerika'da üniversitelerde verilen Acil Durum ve Afet Yönetim dereceleri, bir toplumda meydana gelebilecek her türlü risk türünün incelenmesine ve doğal ya da insan kaynaklı kriz durumlarının etkilerini azaltmak için pratik yöntemlerin uygulanmasına odaklanır. Acil Durum ve Afet Yönetim dersleri, meydana gelmeden önce bir felaket için halkı uygun şekilde hazırlayabilen profesyoneller yetiştirmektedir. Çalışma programları, afet müdahale yöntemleri ile ilgili bilgileri ve sonuçta meydana gelen hasarları onarmanın etkili yollarını sunmaktadır. Afet önleme faaliyetleri, çeşitli güvenlik ihtiyaçlarını belirleyerek ülke çapında kırılabilirliği azaltmaya ve toplulukları güçlendirmeye odaklanmaktadır (StudyPortals, 2018).

Acil Durum ve Afet Yönetimi; risk yönetimi, uluslararası gelişim ve kamu politikası gibi diğer disiplinlere benzemektedir. Sınıf müfredatı öğrencilere şu bilgileri sunmaktadır: terörizm, acil durum planlaması, yurt güvenliği, afet araştırmalarında yöntemler, özel sektör acil durum yönetimi, tehlikeler ve afetler ekonomisi (StudyPortals, 2018).

Acil durum ve afet yönetimini inceleyerek, öğrenciler acil durum ve afet durumlarında önemli rol oynayan faktörleri ve stratejileri analiz edebilmektedir. Acil durum ve afet yönetim disiplini, öğrencileri karmaşık ve tehlikeli durumlarda önderlik etmek için gerekli olan eleştirel düşünme ve analitik becerilerle donatır. Öğrenciler farklı felaket benzetimlerine (simülasyonlarına) katılırlar ve acil durumlarda bireylerin ve kurumların farklı sorumluluklarını tanımlamayı öğrenirler (StudyPortals, 2018).

Mezunlar için kariyer beklentileri, hükümet, kar amacı gütmeyen kuruluşlar, acil durum yönetimi ajansları, halk sağlığı ve güvenliği, yasaların uygulanması, göçmenler, ulaştırma güvenliği, gümrük ve sınır koruma gibi alanlarda çok çeşitli acil servis mesleklerini kapsamaktadır (StudyPortals, 2018).

Acil Durum ve Afet Yönetimi alanında ya da yakın yan dallarda Amerika Birleşik Devletlerinde uzaktan eğitim şeklinde verilen lisans eğitiminin üniversitelere dağılımı Tablo 2'de verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere Amerika Birleşik Devletlerinde 12 üniversite 18 ayrı programda çevrim içi lisans eğitimi sunmaktadır. Türkiye'de Acil Yardım ve Afet Yönetimi bölümlerinde olduğu gibi Amerika'da da bölüm adlarının farklı yapılandırıldığı görülmektedir.

Tablo 2. Amerika'da Acil Durum ve Afet Yönetimi ya da yakın dallarda çevrimiçi (on-line) lisans eğitimi veren üniversiteler

Üniversite	Programın Adı
American Public University	Emergency and Disaster Management
	Fire Science Management
	Science (Fire Science)
Anderson University (South Carolina)	Criminal Justice - Homeland Security or Emergency Preparedness
	Emergency Services Management - Homeland Security Operations and Administration
	Emergency Services Management

Üniversite	Programın Adı
	Emergency Services Management - Whole Community
Franklin University	Emergency Management and Homeland Security
Idaho State University	Fire Services Administration
Indiana Institute of Technology	Emergency Response Management
Kansas Wesleyan University	Emergency Management
Kaplan University	Fire and Emergency Management
	Fire Science
Mercer University	Homeland Security and Emergency Management
National University	Homeland Security and Emergency Management
University of Florida	Fire & Emergency Services Introduction
Western Carolina University	Emergency and Disaster Management
Western Illinois University	Fire Protection Services

Tablo 3’de Amerika Birleşik Devletlerinde Acil Durum ve Afet Yönetimi alanında dört yıllık yüz yüze lisans eğitimi veren üniversitelerin listesi görülmektedir. 46 ayrı üniversite, Acil Durum ve Afet Yönetimi ya da yakın dallarda 63 programda dört yıllık lisans programı vermektedir.

University of Central Missouri, İş Devamlılığı (Business Continuity), Acil Durum Yönetimi (Emergency Management), Acil Servis Yönetimi (Emergency Services Management) ve Çevresel Tehlikeler (Environmental Hazards) programları ile dört alanda eğitim verdiği görülmektedir. Bu programların tümü acil durum ve afet yönetimi ile ilgilidir.

Tablo 3. Amerika Birleşik Devletlerine Acil Durum ve Afet Yönetimi ya da yakın yan dallarda yüz yüze eğitim veren üniversiteler, program adları ve buldukları şehirler

Üniversite	Program adı	Şehir	Eyalet
Anderson University (South Carolina)	Criminal Justice-Homeland Security or Emergency Preparedness	Greenville	Illinois
	Homeland Security and Emergency Services - Emergency Serv. Man.	Anderson	South Carolina
Arkansas State University	Disaster Preparedness/Emergency Management	Jonesboro	Arkansas
Arkansas Tech University	Emergency Management	Russellville	Alabama
Colorado State University	Criminal Justice - Homeland Security or Emergency Management	Colorado Springs	Colorado
	Fire and Emergency Services Administration	Fort Collins	Colorado
	Forest and Rangeland Stewardship - Forest Fire Science	Fort Collins	Colorado
CUNY John Jay College of Criminal Justice	Fire and Emergency Service	Manhattan	New York
	Fire Science	Manhattan	New York
Eastern Kentucky University	Emergency Medical Care Emergency-Service Administration	Richmond	Kentucky
	Emergency Medical Care, Clinical - Fire and Safety	Richmond	Kentucky
	Fire Protection Administration	Richmond	Kentucky
Eastern New Mexico University	Emergency Management	Roosevelt	New York
Fayette State University	Fire and Emergency Services Administration	Fayette	Arkansas
Fisher College, Massachusetts	Early Intervention (Human Services management)	Boston	
George Washington University	Emergency Health Services Management	Washington DC	Washington DC

Üniversite	Program adı	Şehir	Eyalet
	Health Intervention and Disaster Response	Washington DC	Washington DC
Hampton University	Aviation Management	Hampton	Virginia
Idaho State University	Emergency Management	Idaho	Idaho
	Health Science: Emergency Medical Services	Idaho	Idaho
Illinois State University	Safety	Normal	Illinois
Jefferson (Philadelphia Univ. and Thomas Jefferson Uni.)	Leadership in Emergency Services (Accelerated Completion)	Philadelphia	Pennsylvania
Lake Superior State University	Fire Science - Generalist Non Certification	Michigan City	Indiana
	Fire Science-Generalist	Michigan City	Indiana
Massachusetts Maritime Academy	Emergency Management	Barnstable	Massachusetts
Metropolitan State University of Denver	Fire and Emergency Response Administration	Denver	Colorado
Miami Dade College	Emergency Management	Miami	Florida
Millersville University of Pennsylvania	Environmental Hazards and Emergency Management	Millersville	Pennsylvania
Nichols College	Criminal Justice	Dudley	Massachusetts
	Criminal Justice Management	Dudley	Massachusetts
North Dakota State University	Emergency Management	Fargo	North Dakota
Northeastern State University	Homeland Security	Tahlequah	Colorado
Northwest Missouri State University	Emergency and Disaster Management	Missouri City	Texas
Pennsylvania College of Technology	Emergency Management Technology	Williamsport	Pennsylvania
Salem State University	Fire Science Administration	Salem	Illinois
Southeast Missouri State University	Emergency Preparedness	Cape Girardeau	Missouri
Southern Illinois University	Public Safety Management	Carbondale	Illinois
Springfield College	Emergency Medical Services Management	Springfield	Florida
SUNY/Empire State College	Public Affairs - Disaster Studies	Saratoga Springs	Utah
	Public Affairs - Emergency Management	Saratoga Springs	Utah
The City University of New York	Emergency Services Administration	New York City	New York
	Fire and Emergency Service	New York City	New York
Union College Lincoln NE	International Rescue and Relief	Lincoln	Alabama
	International Rescue and Relief - Firefighter	Lincoln	Alabama
	International Rescue and relief - Public Safety	Lincoln	Alabama
University at Albany	Emergency Preparedness	Albany	New York
University of Akron	Emergency Management and Homeland Security	Akron	Ohio
University of Alaska Fairbanks	Homeland Security and Emergency Management	Fairbanks	Alaska
University of Central Missouri	Business Continuity	Warrensburg	Missouri
	Emergency Management	Warrensburg	Missouri
	Emergency Services Management	Warrensburg	Missouri
	Environmental Hazards	Warrensburg	Missouri
University of Cincinnati	Fire Science	Cincinnati	Ohio

Üniversite	Program adı	Şehir	Eyalet
University of Florida	Fire and Emergency Services	Gainesville	Florida
University of Memphis	Emergency Management	Memphis	Tennessee
University of Nebraska Omaha	Emergency Management	Omaha	Nebraska
University of North Texas	Emergency Administration and Planning	Denton	Texas
University of Pittsburgh	Emergency Medicine	Pittsburgh	Pennsylvania
University of Tennessee Knoxville	Disasters, Displacement and human Rights	Knoxville	Tennessee
University of Utah	Health Promotion and Education, Emergency Medical Services	Salt Lake City	Utah
Utah Valle University	Emergency Services Administration - Emergency Management Emphasis	Orem	Utah
Virginia Commonwealth University	Homeland Security and Emergency Preparedness	Richmond	Virginia
Western Illinois University	Emergency Management	Macomb	Illinois

6. SAM HOUSTON STATE ÜNİVERSİTESİNİN AFET YÖNETİMİ VE ACİL DURUM ALANINDA TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Amerika Birleşik Devletlerinde Acil Durum ve Afet Yönetimi alanında yüksek lisans programları da lisans programlarında olduğu gibi farklı fakülteler bünyesinde açılmıştır. Sam Houston State Üniversitesinde, çevrim içi yürütülen Kamu Yönetimi Tezsiz Yüksek Lisans Programı, bu tür bir eğitime örnek verilebilir (Tablo 4).

Sam Houston State Üniversitesinde Kamu Yönetimi Yüksek Lisans programı, afet ve acil durum yönetiminde yoğunlaşmayı sağlayan çevrimiçi bir yüksek lisans programıdır. Güncel kariyerleri ya da aile sorumlulukları nedeniyle esnek bir programa ihtiyaç duyan öğrenciler, çevrim içi sunulan bu lisansüstü programında uygun bir eğitim ortamı bulmaktadırlar. İster Texas'ta ister dünyanın başka bir yerinde ikamet etmiş olmak, kamusal ve sivil toplum kuruluşlarında gerçek dünya deneyimi olan profesörlerden eğitim almaya engel teşkil etmemekte ve uygulamalı araştırmalar yapılabilir. Buna ek olarak, çoğu öğrenci tam zamanlı profesyonellerdir, bu yüzden sadece deneyimli profesörlerden eğitim alınmamakta, aynı zamanda akranlarla etkileşime girilebilmekte ve iletişim sağlanabilmektedir. Fakülte, öğrencileri derinlemesine tartışma ve analiz ile meşgul eden etkileşimli, çevrimiçi öğrenme ortamları oluşturmaktadır. Gelişen teknoloji araçları sayesinde (Hangouts, Skype, Whatsapp vb.) oluşturulan sanal sınıflarda sanki de yüz yüze bir eğitim alınıyormuş gibi aynı ortamda dersin hocası ve sınıf arkadaşlarıyla buluşulabilmektedir. Bu programdan mezun olanlar, ilçe ajansları, şehir yöneticileri, kar amacı gütmeyen kuruluşların müdürleri olarak çalışmakta ve acil servis kurumlarında kilit liderlik pozisyonlarında hizmet vermektedir. Aktif görevli askeri ve yabancı hizmet görevlileri de temsil edilmektedir (SHSU, Public Administration, 2018).

Çevrimiçi kurs kaydı, çoğu kurs için 20 rakamında sınırlandırılmıştır. Bazı derslerde bu öğrenci sayısı 12 ile sınırlandırılmaktadır. Sayının azlığı nedeniyle her öğretim üyesi, öğrencilerle daha da yakından ilgilenebilmektedir. Her dönem açılan dersler, gelişmeler ışığında güncellenmekte ve teknolojik yenilikler müfredatlara ilave edilmektedir (SHSU, Public Administration, 2018).

Kamu Yönetimi Yüksek Lisans programı, kamu hizmeti alanında kariyer arayanları ve hâlihazırdaki kariyer yolunu geliştirmek isteyen çalışanlarını güçlendirmek için tasarlanmış bir çevrimiçi lisans programıdır. Program, hükümetlerdeki yerel, eyalet veya ulusal düzeyde ve kar amacı gütmeyen kuruluşlarda çalışma için profesyonelleri hazırlar. Özel sektörde olanlar da müfredatı değerli bulabilir.

MPA derecesi toplam 36 saat ders gerektirir. Bunun 24 kredi saati, zorunlu temel derslerden oluşmaktadır. 12 kredi saatlik kısmı ise danışman rehberliğinde acil durum ve afet yönetimi alanına hitap eden derslerden oluşur.

Mezuniyet öncesi, tüm öğrenciler ana dersten temel öğrenme hedeflerini içeren kapsamlı sınavları tamamlamak ve geçmek zorundadırlar. Öğrencilerin kapsamlı sınavlara girmeden önce tüm ana derslerini tamamlamaları beklenir. Şayet öğrencinin sadece bir zorunlu dersi kalmışsa, lisansüstü danışmanının onayı ile kapsamlı sınavlara girebilirler. Kapsamlı sınavlar sonbahar, ilkbahar ve yaz dönemlerinde uygulanır. Öğrenciler üniversiteye, kapsamlı sınavların yapıldığı sömestre veya yaz dönemine kayıt yaptırmak zorundadırlar (SHSU, Public Administration, 2018).

Tablo 4. Amerika’da Sam Houston State Üniversitesinde Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Programında Okutulan dersler

Zorunlu Dersler	Ders adı (Türkçe)	Ders adı (İngilizce)
PADM 5381	Kamu Yönetimin Dinamikleri	Dynamics of Public Administration
PADM 5383	Program Değerlendirmesi	Program Evaluation
PADM 5384	Organizasyonel Teori ve Davranış	Organizational Theory and Behavior
PADM 5386	İnsan Kaynakları Yönetimi	Human Resource Management
PADM 5387	Kamu Bütçesi ve Finans	Public Budgeting and Finance
PADM 5388	Hükümette Etik	Ethics in Government
POLS 5377	Siyaset Biliminin Kapsamı ve Yöntemleri	Scope and Methods of Political Science
PADM 5389	Kamu Yönetimi	Public Management
Seçmeli Dersler	Ders adı (Türkçe)	Ders adı (İngilizce)
PADM 5385	Afete Dayanıklılık	Disaster Resilience
POLS 5390	Küresel Afet Politikası	Global Disaster Politics
PADM 5391	Acil Durum Yönetimi	Emergency Management
PADM 5392	Kamu Yönetiminde Karar Verme	Decision Making in Public Administration

7. SONUÇLAR

Acil Durum (Yardım) ve Afet Yönetimi programları Amerika’da farklı isimler altında ve farklı fakülteler (kolejler) içerisinde kurulmuşlardır. Türkiye’de ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde (KKTC) yer alan üniversitelerde ise Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümlerinin büyük bir bölümü Sağlık Bilimleri Fakültesi bünyesinde kurulmuştur.

Amerika’da Acil Durum ve Afet Yönetimi ya da yakın programları daha çok tematik konulara indirgenmiştir. Örneğin, sadece yangın ile ilgili “Yangın Bilimleri (Fire Sciences)”, kriminal olayların sebep olduğu afetler için “Kriminal Adalet (Criminal Justice)”, Orman ve Mera Yöneticiliği – Orman Yangın Bilimi (Forest and Rangeland Stewardship - Forest Fire Science)” çok dar alanda lisans eğitimi vermektedir. Bunun temel sebeplerinden biri, ormanlık alanların Amerika’da çok yaygın olması ve büyük şehir merkezleri dışındaki ikamet edilen evlerin büyük bir bölümünün iskelesinin ve duvarlarının ağaç/ahşap olmasıdır.

Amerika Birleşik Devletlerinde en etkili doğal afetlere, kasırga ve tayfunların sebebiyet verdiği görülür. Ama diğer taraftan da Amerikan’ın geçmişinde önemli yangın olayları da meydana gelmiştir. Örneğin, 17 Nisan 2013 tarihinde Batı Texas eyaletinde Dallas’ın yaklaşık 80 mil güneyinde Waco’da West Fertilizer gübre fabrikasında çıkan yangın yüzünden amonyum nitrat patlaması meydana gelmiş ilk müdahalede bulunan 10 kişi olay yerinde hayatını kaybetmiş ve yangın kontrol edilemez duruma gelmiştir. Ahşaptan yapılmış bina inşaatları hasarın artmasına neden olmuştur (NIOSH, 2015).

Acil Durum ve Afet Yönetimi programlarında yangın ile ilgili olaylarda uygun karar vermenin önemini vurgulamak için incelenen olaylardan birisi ise “The Mann Gulch” olayıdır. 4 Ağustos 1949’da şimşek Missouri Ulusal Ormanı’nda, Missouri Nehri’nin hemen doğusunda ve Helena’nın yaklaşık 20 mil kuzeyinde yer alan bir tepeye çarpmıştır. 5 Ağustos 1949’da ateşi söndürmek için gönderilen ekip, orman yangınının ortasında kalmış ve 13 itfaiyeci ölmüştür. Yangın olaylarına karşın, Amerika’da sadece yangın alanında uzman elemanlar yetiştirmeyi hedefleyen lisans/Lisansüstü programları bulunmaktadır.

Amerika’da Acil Durum ve Afet Yönetimi alanında uzaktan eğitim veren lisans ve lisansüstü programlar son yıllarda yaygınlaşmıştır. Türkiye’de ise lisans düzeyinde genellikle bu alanda yüz

yüze eğitim yapılmaktadır. Ancak, Anadolu Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi; Acil Durum ve Afet Yönetimi adıyla iki yıllık ön lisans programlarında Açık Öğretim/Uzaktan Eğitim şeklinde faaliyetlerini sürdürmektedirler.

2018 ÖSYS sonuçlarına göre, Türkiye’de Acil Yardım ve Afet Yönetimi lisans programlarının kontenjanlarının ancak yüzde 61,6’sı dolmuştur. Özellikle Türkiye’de ve KKTC’de yer alan Vakıf Üniversitelerinde bu bölüme rağbetin olmadığı belirlenmiştir. Tamamen burslu kontenjanları dahi tercih eden hiç bir öğrenci olmamıştır.

Amerika’da lisansüstü derecelerinde Acil Durum ve Afet Yönetimi programlarının bir kısmı Kamu Yönetimi Bölümleri bünyesinde açılırken, Türkiye’de doğrudan Acil Yardım ve Afet Yönetimi birimlerinde lisansüstü eğitim verilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKUT, 2015, Search and Rescue Association, <http://www.akut.org.tr/en>, Accessed date: Sep. 16, 2015
- Beddington, S., J., 2015, Blackett Review of High Impact Low Probability Risk, Government Office for Science, UK, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/278526/12-519-blackett-review-high-impact-low-probability-risks.pdf
- Cyen.org, 2015, Definition of Disaster, http://www.cyen.org/innovaeditor/assets/Disaster_Management_Notes_and_Questions.pdf, accessed date: Sept. 15, 2015.
- Enia, Jason, (2015), 15-3 PADM5390 Week 2 Enia comments on risk, released on Google+ Hangout on Sept. 2, 2015.
- FEMA, 2016, How to Assemble a Disaster Preparedness Kit (1:24 minutes) http://www.fema.gov/medialibrary/media_records/727
- Inside the Megastorm, 2013, <http://www.pbs.org/wgbh/nova/earth/inside-the-megastorm.html>, aired Oct. 2, 2013
- Lindell, Michael K., Ronald W. Perry, and Carla Prater. (2007) Introduction to Emergency management. Hoboken, NJ: Wiley.
- Marmara, 1999, Marmara Earthquake Assessment, September 14, 1999, Turkey Country Office & The World Bank.
- Milakovich, Michael E., and George J. Gordon. (2013). Public Administration in America, Wadsworth.
- NIOSH, 2015, Death in the line of duty, <http://www.cdc.gov/niosh/fire/pdfs/face9921.pdf>, Accessed date: Feb. 10, 2016.
- Olson, R., S., & Gawronski, V., T. (2010), From Disaster Event to Political Crisis: A “5C+A” Framework for Analysis, International Studies Perspectives (2010) 11, 205-221.
- SHSU, Public Administration, (2018). <http://www.shsu.edu/programs/graduate/public-administration/>, last accessed date: October 5th, 2018
- StudyPortals, Bachelors, (2018). <https://www.bachelorsportal.com/disciplines/297/emergency-disaster-management.html>, accessed on: October 6th, 2018
- UCTV, 2009, Disaster Preparedness: Natural Disasters. Video, UCTV television (10/06/2009).

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 205-225, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 14.11.2018 **Kabul Tarihi:** 02.01.2019

İHRACAT PAZARLAMASI STRATEJİLERİ İLE FİRMA PERFORMANSI İLİŞKİSİ

Relationship Between Export Marketing Strategies and Company Performance

Atilla YÜCEL¹

ÖZ

Küreselleşme ihracatı birçok firma için önemli bir faaliyet haline getirmektedir. Bu nedenle, firmaların dış pazarlarda başarılı olabilmesi için, ihracat performansını etkileyen faktörlerin belirlenmesi önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Firmaların ihracat performansını ve başarısını etkileyen temel belirleyiciler ve tanımlayıcı faktörler birçok çalışmada ele alınmakla beraber özellikle ihracat performansını etkileyen değişkenler 5 temel grupta incelenmiştir: Yönetimsel Faktörler, örgütsel faktörler, çevresel faktörler, hedef pazar seçimi, standardizasyon ve adaptasyon kararlarını da içeren pazarlama karması değişkenleridir. Firmaların ihracat pazarlaması mantığıyla dış pazarlarda başarılı olmalarında ve istenilen performansa ulaşabilmelerinde uygulayacakları pazarlama stratejilerinin rolü büyüktür. Bu çalışmada; ihracat faaliyetinde bulunan firmaların pazarlama stratejileri ile performansları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. İhracat pazarlaması stratejileri, pazarlama karması elemanları (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma), pazarlama karmasının adaptasyonu ve standardizasyonu kararları ve ihracat hedef pazar değişkenleri (pazar seçimi ve bölümlendirme) çerçevesinde ele alınarak farklı performans boyutları ile ilişkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhracat, İhracat stratejileri, Pazarlama Stratejileri, İhracat Performansı, Firma Performansı

ABSTRACT

Globalization exports make it an important activity for many companies. For this reason, determining the factors affecting export performance is an important factor for the companies to be successful in foreign markets. While the main determinants and descriptive factors affecting the export performance and success of the firms are discussed in many studies, the variables affecting the export performance are examined in 5 basic groups: Managerial Factors, organizational factors, environmental factors, target market selection, standardization and adaptation are the marketing mix variables including decisions. The marketing strategies that will be applied by the firms in order to be successful in foreign markets with the logic of export marketing and to achieve the desired performance have a great role. In this study; The relationship between marketing strategies and performances of the firms that are engaged in export activities are examined. Export marketing strategies, marketing mix elements (product, price, distribution, promotion), adaptation and standardization of marketing mix decisions and export target market variables (market selection and segmentation) were tried to determine the relationship with different performance dimensions.

Key Words: Export, Export Strategies, Marketing Strategies, Export Performance, Firm Performance.

GİRİŞ

İhracat, “iç ve dış çevre faktörlerinin karşılıklı etkileşimine yönetimin stratejik bir cevabı” olarak kavramsallaştırmıştır (Çavuşgil ve Zou, 1994). Bununla birlikte firmaların ulusal pazarların dışına çıkıp, uluslararası pazarlarda ürünlerini pazarlama girişimleri genellikle ihracat ya da dış satım olarak isimlendirilmiştir. Uluslararası pazarlama literatürüne göre ihracat, uluslararasılaşmanın ilk aşamasıdır (Leonidou vd., 1996). Ayrıca, firmalar yönünden dış pazarlara girme alternatifleri arasında en kolay ve en çok kullanılan yöntemdir. Buna bağlı olarak da, düşük risk ve kâr içeren bir

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Fırat Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ELAZIĞ, e-posta: ayucel@firat.edu.tr

alternatiftir. İhracatta yönetsel ve finansal kaynakların kullanımı da daha düşük düzeydedir (Tuncer vd., 1992).

Bu çerçevede, yabancı pazarlara satışı “ihracat”, yabancı pazarlarda mamul ve hizmet pazarlanması ise “ihracat pazarlaması” olarak da tanımlanmıştır (Oktav vd., 1990). Bu tanıma göre, pazarlama biliminde nasıl “pazarlama ve satış” kavram ve düşünceleri arasında bir ayrım yapılıyorsa, yine aynı düşünce içinde “ihracat” ile “ihracat pazarlaması” arasında da ayrım yapılabilir. Firmaların ihracat pazarlaması mantığıyla dış pazarlarda uzun süreli ve kalıcı olabilmelerinde, başarısında, istenilen performansa ulaşabilmelerinde uygulayacakları pazarlama stratejilerinin rolü büyüktür. İhracat faaliyetinde bulunan firmaların pazarlama stratejileri ile performans arasındaki ilişkiler incelendiğinde ortaya çıkan ihracat pazarlaması stratejilerinin; pazarlama karması elemanları (ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma), pazarlama karmasının adaptasyonu ve standardizasyonu kararları ve ihracat hedef pazar değişkenlerinden (pazar seçimi ve bölümlendirme) oluştuğu ortaya çıkmaktadır.

1. İhracat Pazarlaması Stratejileri

İhracat pazarlaması stratejisi, firmaların faaliyette bulunduğu pazarlarda rekabetin artması nedeniyle daha belirgin bir hâle gelmiştir. İhracat pazarlama stratejisinin, firmaların ihracat performansının önemli bir belirleyicisi olduğu birçok araştırmada ele alınmıştır (Aaby ve Slater, 1989; Çavuşgil ve Zou, 1994; Cooper ve Kleinschmidt, 1985; Ural, 1996).

İhracat pazarlaması stratejisi, ihracat girişiminin amaçlarına ulaşması için iç ve dış çevresel güçlerin karşılıklı etkileşimine karşın firmanın göstermiş olduğu tepki anlamına gelmektedir. Uluslararası pazarlamada, üzerinde düşünülmesi gereken temel konu, pazarlama stratejisinin dış pazarın şartlarına göre uyarlanması veya standart olarak uygulanması kararları ile ilgilidir. Standart hale getirme karşısında pazarın şartlarına göre uyarlama düzeyi; ürün, endüstri, pazar, müşteriler, örgütsel faktörler ve çevresel özelliklerin bir fonksiyonudur (Theodosiou ve Leonidou, 2003). Bu nedenle, ihracat pazarlama stratejisi boyunca standart hâle getirme ve pazar şartlarına uyum sürekli bir arada değerlendirilmiştir (Çavuşgil ve Zou, 1994).

İhracat pazarlaması stratejilerini incelemenin birçok yolu bulunmaktadır. Bunlardan 4P modelini temel alan yaklaşım, yaygın olarak kullanılmaktadır. “4P” modeli; ürün, tutundurma, fiyatlandırma ve dağıtım olmak üzere geleneksel pazarlama planlamasının bütün yönlerini kapsamaktadır (Lages, 2000; Lee ve Griffith, 2004).

İhracat pazarlaması stratejileri ve performans arasındaki ilişkiler incelendiğinde, temel ihracat pazarlaması stratejisi değişkenlerinin aşağıdaki unsurlardan oluştuğu görülmektedir (Cooper ve Kleinschmidt, 1985; Aaby Slater, 1989; Madsen, 1989; Leonodio vd., 2002).:

- Pazarlama karması elemanları (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma)
- Pazarlama karmasının adaptasyonu ve standardizasyonu kararları
- İhracat hedef pazar değişkenleri (Pazar seçimi ve bölümlendirme)

Bu unsurlardan; Koh ve Robicheaux (1988); Koh (1991); Leonodio vd. (2002) ile Lee ve Griffith (2004) tarafından yapılan araştırmalarda, “Pazarlama karması elemanları (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma)” incelenmiştir. Shoham (1996); Shoham (1999); Lages (2000); Lages ve Montgomery (2004); Zou vd., (1997); Çavuşgil vd., (1993) “Pazarlama karmasının adaptasyonu ve standardizasyonu kararları” ile ilgili incelemelerde bulunmuşlardır. Cooper ve Kleinschmidt (1985), Mengüç (1994) ve Donthu ve Kim (1993) ise, ihracat pazarlaması stratejilerini “Hedef pazar değişkenleri (pazar seçimi ve bölümlendirme)” açısından ele almışlardır.

Bununla birlikte, kullanılan değişkenlerin farklı bileşimleri de ihracat pazarlaması stratejilerinin farklı boyutlarını tanımlamada kullanılmıştır. Ürün adaptasyonu, dış pazarların seçimi ve pazar bölümlendirme (Cooper ve Kleinschmidt, 1985); pazarlama karması elemanları, pazarlama karması elemanlarının dış pazarlara uyarlanması ve pazar bölümlendirme (Namiki, 1994); ürün stratejileri ve ihracat pazarlarında büyüme stratejileri (Hoang, 1998), bunlara örnek olarak gösterilebilir.

2. İhracat Pazarlaması Stratejilerinin Firma Performansı Üzerine Etkisi

Günümüzün rekabetçi global pazarlarında, etkili pazarlama stratejilerinin formülasyonu gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda, ihracat pazarlaması stratejileri ve performansı arasındaki ilişki uluslararası pazarlama literatüründe artan bir ilgi görmektedir (Christensen vd., 1987; Koh ve Robicheaux, 1988; Çavuşgil ve Zou, 1994). Pazarlama stratejileri, firmanın rekabetçi pazar şartlarına cevap vermesinin bir aracı olarak görülmektedir (Lee ve Griffith, 2004). İlgili literatürde İhracat pazarlaması stratejileri ve performans ilişkisini destekleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır (Bilkey, 1982; Walters ve Samiee, 1990; Koh, 1991; Cooper ve Kleinschmidt, 1985; Namiki, 1994; Çavuşgil ve Zou, 1994; Zou ve Stan, 1998). Bu çalışmalarda, ihracat pazarlaması performansının veya firma performansının ihracat pazarlaması stratejileri tarafından etkilendiği ve ihracat pazarlama stratejilerinin performansın en önemli belirleyicisi olduğu ileri sürülmüştür (Yücel, 2006).

İhracat pazarlaması literatüründe, ihracat pazarlaması stratejisi değişkenleri ve performansın kavramsal ve uygulamaya yönelik tanımlanmasında çok farklı değişkenler ve tanımlar kullanılmıştır. Bu alanda çok sayıda araştırma yapılmasına rağmen performans ölçümlerinde ve kavramlardaki farklılıklar, birbiriyle tutarsız ve çelişkili bulguların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Aaby ve Slater, 1989). Bu nedenle, yapılan çalışmaların sonuçları birbirinden farklıdır (Çavuşgil ve Zou, 1994). Bununla birlikte, elde edilen bulgulara yönelik çok az gerekçe gösterilmiş ve yeterince açıklama yapılmamıştır (Zou ve Stan, 1998).

Pazarların ve rekabetin küreselleşmesi ile uluslararası pazarlar büyüme odaklı yurtiçi firmalar için önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu nedenle, ihracat pazarlama stratejisi ve performans ilişkisi konusu teorik olduğu kadar uygulamaya yönelik olarak şu soruların araştırılmasına işaret etmektedir; pazarlama-strateji-performans ilişkisi ampirik olarak test edilebilir mi?, ihracat performansı/firma performansı ne tür pazarlama stratejisi uygulamalarından etkilenir?, ihracat pazarlarında firma başarısına katkı sağlayan faktörler nelerdir? (Çavuşgil ve Zou, 1994), başarı, ihracat pazarlaması stratejileriyle ilgili midir? (Çavuşgil ve Kirpalani, 1993), yüksek ve düşük ihracat performansı gösteren firmalar arasındaki uygulanan stratejiler nelerdir?, uygulanan stratejiler performans farklılığı yaratır mı?, niçin bazı firmalar diğerlerinden daha iyi performans gösterirler? (Kaynak ve Kuan, 1993). Hangi faktörler firmaları ihracat yapmaya yönlendirmekte, ihracatı engelleyen faktörler nelerdir? İçsel ve dışsal faktörler, firmanın ihracat kararları üzerinde nasıl etki gösterir? (Edwards vd., 1999). Bu sorulardan ortaya çıkan ortak özellikler şunlardır; ihracat pazarlaması stratejileri nelerdir?, içsel ve dışsal faktörler, performansı nasıl etkiler?, uygulanan stratejilerin yanı sıra hangi faktörler firma başarısına katkıda bulunur?. Hangi faktörlerin ve hangi stratejilerin firma performansını pozitif veya negatif yönde etkilediği ile ilgili literatürde görüş birliği bulunmamaktadır. Bu konudaki araştırma sonuçları birbiriyle tutarsız ve çelişkilidir. Yapılan her çalışma, kendi araştırma örneklemini ve amacı çerçevesinde farklı stratejiler, faktörler, değişkenler ve performans ölçümleri belirleyerek incelemesini sonuçlandırmıştır.

Pazarlama stratejileri ve bu stratejilerin performansla arasındaki ilişkiler incelendiğinde; standardizasyon ve adaptasyon, pazarlama karması elemanları -4P (ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma) ve hedef pazar değişkenleri çerçevesinde ele alındığı görülmektedir.

2.1. Standardizasyon ve Adaptasyon ile Firma Performansı İlişkisi

İhracat pazarlaması literatüründe standardizasyon ve adaptasyon konusu pazarlama karması bileşenlerinin (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma) dış pazar şartlarına uyarlanması veya standart bir şekilde sunulması açısından ele alınmıştır (Theodosiu ve Leonidou, 2003). Bu konu ile ilgili yapılan çalışmalarda farklı bulguların elde edildiği görülmüştür.

Standardizasyon ve adaptasyon ile performans arasındaki ilişki konusunda yapılan bir çalışmada; firma özellikleri (ürün özellikleri, uluslararası deneyim, araçlara sağlanan destekler, firma kaynakları) ve çevresel özelliklerin (rekabet yoğunluğu, yasal-politik çevre, dağıtım kanallarına ulaşabilme, müşteriler) adaptasyon ve standardizasyon stratejisini etkilediği bununla

birlikte bu faktörlerin firmanın ihracat performansını da pozitif yönde etkilediği belirtilmiştir. Ancak uygulanan strateji ile firmanın ihracat performansı arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, firmanın standardizasyon veya adaptasyon stratejisini uygulayabileceği ileri sürülmektedir (O’Cass ve Julian, 2003).

Samiee ve Roth (1992), firmaların tamamen standardizasyon ya da adaptasyon stratejisini takip etmesiyle performans arasında farklılık göstermediklerini tespit ederken; Shoham ve Albaum (1994), adaptasyon stratejisinin performansı artırdığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, strateji ve performans arasındaki ilişkinin benzer ülkeler için aynı olduğu ve sonuç olarak standardizasyonun tercih edilebileceği de araştırmalarda elde edilen sonuçlar arasında yer almaktadır (Szymanski vd., 1993).

Yapılan bu çalışmaların bulgularından genel bir ilişki ve sonuç çıkarılamamıştır. Adaptasyon/standardizasyon ve performans ilişkileri çeşitli stratejik elemanlar için farklılık göstermekte ve bu ilişkiler çevresel şartlara bağlı olabilmektedir. Bununla birlikte ürün ve tutundurma adaptasyonu konusu fiyat ve dağıtımdan daha fazla araştırılmıştır (Lages, 2000; Lages ve Montgomery, 2004). İhracat pazarlamasında adaptasyon ve standardizasyon stratejisinin firmanın ihracat performansı ile ilişkileri ve performans üzerindeki farklı etkileri, pazarlama karması elemanları çerçevesinde aşağıda incelenmektedir.

2.1.1. Ürün Adaptasyonu ve Standardizasyonu

İhracat pazarlaması literatürünün önemli bir bölümü ürün adaptasyonu ve standardizasyonunun ihracat performansı ile ilişkisi ve performans üzerine etkisi ile ilgilidir. Yapılan çalışmalarda, özellikle adaptasyon konusu üzerinde yoğunlaşmış ve performans üzerine ürün adaptasyonunun etkisi, yaygın olarak araştırılan bir pazarlama stratejisi konusunu oluşturmuştur (Lages, 2004; Cooper ve Kleinschmidt, 1985; Jain, 1989; Szymanski vd., 1993; Shoham, 1996). Lee ve Griffith (2004)’e göre ihracat ürün stratejisi; bir firmanın ürünlerini dış pazarlara standart bir şekilde sunma ya da uyarlanma düzeyini ifade etmektedir. Ürün adaptasyonu, firmanın ürünle ilgili elemanlarının (kalite, dizayn, ambalaj vb.) ihracat pazarlarındaki çevresel faktörler, tüketici davranışları, kullanım şekilleri ve rekabet şartlarındaki mevcut farklılıklardan dolayı ihracat pazarları için adapte etme düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Leonidou vd., 2002).

Firmalar ihracat için ürünlerini adapte ederek yüksek ihracat oranlarına ulaşabilirler. Firmaların çoğu, ürünlerini dış pazar şartlarına uyarlamaksızın yurt içinde pazarladığı şekilde; yurt dışına ihracat etmesinin uygun olmadığını düşünür. Bu nedenle, ürünlerini adapte etmeye yönelir ya da adapte etmeye zorlanır. Bazı durumlarda ise, ürün adaptasyonu gerekli olabilir (Sousa ve Alserhan, 2002). Bu çerçevede ürünlerini dış pazar şartlarına göre adapte eden ve dış pazarlara sunan firmalar, beraberinde birçok fayda sağlamaktadır:

- İhracatçılar sistematik olarak alıcı davranışlarını ve pazarın özelliklerini değerlendirerek müşteri odaklı bir yaklaşım göstermiş olurlar.
- Firmanın iyi bir ürün-pazar eşleşmesi sağlayarak müşterilerini tatmin etmesi firmaya rakiplerine karşı fiyat serbestliği verir. Bu durum, firmanın kârlılığını artırır.
- Dış pazarların yaratıcı, yenilikçi düşünceler talep etmeleri, firmalar üzerinde bir baskı oluşturduğundan; firmalar ürünlerini adapte etmek zorundadır. Bu, dış pazarlar için olduğu kadar, firmanın yurt içi pazara da ek ürünler sunmasını sağlar. Bu nedenle, ürün adaptasyonu ile firmanın üstün bir ihracat performansı göstermesi arasında önemli bir ilişki vardır. Özellikle, satış temelli performans ölçümlerinde (ihracat satış hacmi, ihracat satış büyümesi ve ihracat satış yoğunluğu) önemli sonuçlar bulunmuştur (Leonidou vd., 2002).

Ürün uyarlamasının uygunluk düzeyiyle ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bu konu, standardizasyon literatüründen daha fazla ilgi toplamıştır. Ürün adaptasyonu ve standardizasyonu ihracat performansı literatüründe çok yaygın olarak araştırılan konulardan biri olmasına rağmen, ihracat performansı ve bu ilişki üzerine elde edilen bulgular çelişkilidir. İhracatçılar dış pazarlarda birbirinden farklı müşteri bölümlerine yönelirken standardizasyon stratejisi uygulayarak onların ihtiyaçlarını tam olarak karşılamayabilir. Ürün adaptasyonu, firmaya ülkeler ya da pazarlar

arasındaki farklılıkları dikkate alarak, hedef müşterilerinin istek ve ihtiyaçlarındaki farklılıkları karşılayabilme imkânını sağlar. Bu durum, müşteri tatmini ve genel olarak firmanın performansını artırır (Lee ve Griffith, 2004). Madsen (1987)'in bu konu ile ilgili incelemesinde bakıldığında dört çalışmada olumlu bir ilişki bulunurken; birinde de ürün adaptasyonu/ standardizasyonu ve ihracat performansı arasında olumsuz bir ilişki saptamıştır (Sousa ve Alserhan, 2002). Shoham (1999), Lee ve Griffith (2004) performans ve ürün adaptasyonu arasında olumlu bir ilişki bulunduğunu belirtirken Sousa ve Alserhan (2002), ürün adaptasyonu stratejisinin firma performansı için önemli bir değişken olduğunu ileri sürmüştür.

Baldauf vd. (2000), farklılaşma stratejisinin ürün adaptasyonuna benzediğini ve farklılaşma stratejisinin ihracat etkinliği üzerinde pozitif etkisinin olduğunu ancak, ihracat yoğunluğu ve satış oranlarıyla negatif ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir. Christensen vd. (1987), başarılı ihracatçıların daha çok standardize ürün üreticileri olduğunu öne sürmüştür. Firmalar, standardize edilmiş ürünler ile dünya çapında düşük maliyetler sayesinde büyük kârlara ulaşmakta ve ölçek ekonomilerinden yararlanabilmektedirler. Bu yaklaşım, mantıklı görünse de ülkeler arasındaki tutumlar, değerler, marka sadakati ve kültürel değerlerin diğer yönlerine dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, ürün adaptasyonunun firmaların ihracat performansını uzun vadede artıracığı ifade edilmektedir (Sousa ve Alserhan, 2002).

2.1.2. Fiyat Adaptasyonu ve Standardizasyonu

Fiyat adaptasyonu ve standardizasyonu konusunda ihracat pazarlaması alanında az sayıda çalışma yapıldığı ve fiyat stratejilerinin performans üzerindeki etkisinin yeterince araştırılmadığı belirtilmiştir (Lages ve Melewar, 1999). Fiyat konusunun karmaşıklığı, fiyat stratejilerinin ve uygulamalarının uluslararası seviyede ihmal edilmesinden kaynaklanmaktadır. Lee ve Griffith (2004)'e göre; ihracat fiyatlandırma stratejisi, uluslararası fiyatlandırma politikalarının standardizasyonu ya da adaptasyonunu ifade etmektedir.

İhracat literatüründe fiyat standardizasyonu daha az ilgi görürken; ihracat performansı üzerinde fiyat adaptasyonunun etkisi yaygın olarak araştırılan konulardan biridir. İhracat fiyatlarının, ekonomik, politik, yasal, fiyat kontrolleri, diğer çevresel faktörler; pazarlama, dağıtım, taşıma maliyetleri, pazar yapısı ve talep koşulları, tarifeler, vergiler ve diğer finansal ticari engeller, rakiplerin fiyatlandırma uygulamaları, dağıtım kanallarının marjları ve maliyetleri gibi nedenlerden dolayı dış pazar koşullarına uyarlanması gerekebilir. Bu faktörler, dış pazarlarda firmanın faaliyetlerini devam ettirebilmesi ve rekabetçi olarak kalabilmesi için fiyat adaptasyonunu zorunlu kılmaktadır (Louter vd., 1991; Lages ve Montgomery, 2004). Fiyat uyarlamasının bir firmaya dış pazar şartlarının gereklerine uymasını sağlayarak, pazardaki rekabetçi konumunu artırdığı ve bu durumun, ihracat başarısıyla sonuçlanacağı belirtilmektedir (Lages ve Melewar, 1999; Kirpalani ve Macintosh, 1980; Louter vd., 1991). Leonidou (2002)'nin elde ettiği sonuçlar da bunu doğrulamaktadır. Fiyat adaptasyonu ile ihracat satış hacmi dışındaki gerek genel gerekse bireysel ihracat performans ölçümleri arasında güçlü ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte, özellikle ihracat odaklı büyüyen ekonomilerdeki ihracatçılar için fiyat uyarlama stratejinin benimsenmesinin, dış pazarlardaki değişmelere karşı firmanın hızlı uyum göstermesine imkân verdiği ve ihracat performansını artırdığı ifade edilmektedir. Araştırma sonucunda elde edilen pozitif ilişki de bunu desteklemektedir (Lee ve Griffith,2004).

Das (1994), fiyat uyarlaması ile ihracat satış büyümesi arasında önemli bir ilişki bulamazken; genel fiyat uyarlamasının ihracat yoğunluğunu etkilediğini belirtmiştir. Shoham (1996), fiyat uyarlaması ile ihracat satışları ve ihracat satış büyümesi arasında belirli bir ilişki ortaya koyamamıştır. Ancak, Zou vd. (1997), fiyat standardizasyonunun ihracat satış yoğunluğunu etkilediğini bulmuşlardır. Shoham (1996)'ın çalışması, fiyat ve kredi koşulları ile ihracat kâr marjini ve kâr büyümesi arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Kirpalani ve MacIntosh (1980) ve Madsen (1989) dış pazarlarda rekabetçi fiyatların ihracat performansı üzerinde pozitif etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Zou ve Stan (1998) literatür incelemesinde; fiyat uyarlamasının ihracat satışları, ihracat kârları ve ihracat büyümesini bazı çalışmalarda olumlu yönde etkilediğini, bazılarında ise önemsiz olduğunu tespit etmişlerdir.

2.1.3. Dağıtım Adaptasyonu ve Standardizasyonu

Dağıtım adaptasyonu, firmanın dağıtım dizaynını ihracat pazarlarına göre uyarlamasını ifade etmektedir. Böyle bir uyarlama; yasal, ekonomik koşullar, fiziksel şartlar gibi iş çevresindeki değişimlere ve kanal fonksiyonları, aracılardan sayısından dağıtım alt yapısındaki farklılıklara firmanın cevap verebilmesi nedeniyle ortaya çıkabilmektedir. Dağıtımın, dış pazar şartlarına uyarlanmasının gerekliliği analiz sonuçlarına yansımaktadır. Dağıtım adaptasyonu ile ihracat performansı arasında güçlü bir pozitif ilişki bulunmaktadır. Bireysel olarak incelenen performans ölçümlerinde toplam satışlar içinde ihracatın oranı (ihracatın yoğunluğu) ile ihracat kârlılık düzeyi arasında pozitif sonuçlar gözlenmiştir (Leonidou vd., 2002).

Dağıtım stratejisinin uluslararası faaliyetler için genellikle dış Pazar şartlarına adapte edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Dağıtım stratejisinin standardizasyonu, içinde bulunulan çevresel şartlara bağlı olarak mümkün ya da uygun olmayabilir. Bir başka ifadeyle; dağıtım kanallarında hiçbir değişiklik yapılmaksızın, bütün ihracat pazarları için standart bir kanal yapısının ve stratejisinin kullanılması zor olabilmektedir (Lages ve Melewar 1999; Lages ve Montgomery, 2004). Dağıtımın ve satış gücünün adaptasyonunun, performansı pozitif etkilediği Shoham (1996), tarafından ifade edilmiştir.

2.1.4. Tutundurma Adaptasyonu ve Standardizasyonu

Tutundurma stratejilerinin, ülkeler arasında standart bir şekilde sunulması ya da her dış pazarın ihtiyaçlarına göre uyarlanmasını ifade etmektedir (Zou ve Çavuşgil, 2002). Standardizasyon yaklaşımını savunanlar, benzer tüketim özelliklerine sahip alıcıların ve pazar bölümlerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Bu nedenle tutundurma araçlarında değişiklik yapılmaksızın dış pazarlara standart bir şekilde sunulması gerektiği ileri sürülmüştür (Jain, 1989; Zou vd., 1997). Standardizasyon alanında yapılan çalışmaların çoğunun tutundurma konularıyla ve özellikle reklam ile ilgili olduğu belirtilmiştir (Lages ve Melewar, 1999; Jain, 1989).

Diğer taraftan, ülkeler arasındaki rekabetçi uygulamalar, pazar baskısı, iletişim altyapısı, hükümet sınırlandırmaları, kültürel farklılıklar vb. nedenlerle dış pazarın ihtiyaçlarına göre tutundurma araçlarının adapte edilmesi gerektiği savunulmaktadır (Leonidou vd., 2002; Çavuşgil vd., 1993). Bununla birlikte tutundurma araçlarının farklı özellikteki ihracat pazarları için uyarlanması ile performans arasındaki ilişkinin genellikle pozitif olacağı düşünülmektedir (Çavuşgil ve Zou, 1994). Ancak araştırmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Leonidou vd. (2002)'nin bulguları, adaptasyon yaklaşımını desteklemektedir. Tutundurma adaptasyonunun, firmanın genel ihracat performansı ile güçlü ve pozitif bir ilişki göstermektedir. Bununla birlikte, bireysel ihracat performansı ölçümlerinde bu güçlü etki ihracat satış büyümesi ve ihracat yoğunluğu üzerinde görülürken; aynı etkinin ihracat kârlılığı üzerinde sınırlı olduğu belirtilmiştir. Tutundurma adaptasyonu, ürün adaptasyonu gibi çeşitli içsel ve dışsal faktörlerden etkilenebilmekte ve bu faktörlerle ilişkili olabilmektedir. Çavuşgil ve Zou (1994) tutundurma adaptasyonu düzeyinin, ürünün nadir bulunmasıyla, firmanın ürün tecrübesiyle ve ihracat pazar rekabetiyle güçlü ve pozitif yönden, ancak endüstrinin teknoloji yönelimi ile güçlü ve negatif yönden, firmanın uluslararası yeteneği ile zayıf ve pozitif yönden ve ihracat pazarlarındaki müşterilerin marka aşinalığı ile zayıf ve negatif yönden ilişkili olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, tutundurma adaptasyonu ile performans arasında negatif bir ilişki tespit etmişlerdir.

Tutundurma stratejisinin adaptasyonundan kaynaklanmayan performans artışı gerçeği çeşitli olasılıklara dayanmaktadır. Tutundurma çabalarının uyarlanma düzeyinin artmasıyla ihracat performansının azalması, çeşitli nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Bunlardan birincisi, tutundurma çabalarının uyarlanma düzeyinin artırılmasıyla ihracata konu ürünün evrensel konumundan uzaklaşmasıdır. Tutundurma çabalarındaki uyarlama düzeyi ile ihracat performansı

arasındaki ters yönlü ilişkinin muhtemel bir diğer nedeni de, yüksek maliyetle gerçekleştirilen ve uygun olmayan bir uyarılmanın performansı olumsuz etkileyebilmesidir. Son neden, tutundurma çabalarının kültürler arası farklılığa olan duyarlılığıdır. Bu, tüketicilerin kültürel tercihlerine cevap vermeyen tutundurma çabalarına, istenilen tepkileri vermeyeceklerini belirtmektedir (Üner ve Karatape, 1998).

Pazarlama karması elemanlarıyla ilgili olarak; bulunan ampirik kanıtlar ve sonuçlar, ürün, dağıtım ve tutundurma adaptasyonunun performansı artırdığı yönünde ağırlık kazanırken; fiyat adaptasyonu konusundaki bulgular birbirinden farklı sonuçları içermektedir (Shoham, 1999).

2.2. Hedef Pazar Değişkenleri ve Performans İlişkisi

İhracat pazarlaması literatüründe hedef pazarlarla ilgili değişkenlerin performansla ilişkileri incelenirken; pazar bölümlendirme ve pazar seçimi ile özellikle büyüme /genişleme stratejileri üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bununla birlikte bu stratejiler farklı değişkenlerle birlikte kullanılarak konuya yeni boyutlar da getirilmeye çalışılmıştır (Ayal ve Zif, 1979; Hoang, 1998; Mengüç, 1994; Cooper ve Kleinschmidt, 1985; Denis ve Depelteau, 1985; Dean vd., 2000). İhracat pazarlamasında, pazar bölümlendirme stratejisinin performans üzerindeki etkisi, ihracat pazarlaması büyüme/genişleme stratejilerinden daha az incelenen bir konu olmuştur. Bununla birlikte genel olarak pazar bölümlendirme, büyüme/ genişleme stratejileriyle birlikte değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular, pazar bölümlendirme ve ihracat performansı arasında pozitif ilişkinin olduğunu göstermektedir. (Cooper ve Kleinschmidt, 1985; Mengüç, 1994; Namiki, 1994). Pazar bölümlendirme stratejisinin özellikle, ihracat satış büyümesi, ihracat satış yoğunluğu ve kârlılık düzeyi ile pozitif ilişki olduğu ortaya konulmuştur (Leonidou vd., 2002).

Büyüme/genişleme stratejilerinin (pazara yoğunlaşma-pazar farklılaştırma) performansın çeşitli ölçümleriyle olan ilişkilerinde ise farklı yaklaşımların olduğu ve farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. İhracat pazarlaması büyüme/genişleme stratejisinin, bir firmanın ihracat performansının önemli bir belirleyicisi olduğu kabul edilmektedir (Hoang, 1998; Cooper ve Kleinschmidt, 1985). Belirgin bir ihracat pazarlaması büyüme/genişleme stratejisinin seçimi, bir firmanın bütün ihracat pazarlaması karması stratejilerinin formüle edilmesinde önemli bir etkiye sahipken; firmanın, ihracat performansı üzerinde de etkili olmaktadır (Piercy, 1982). Bu nedenle, ihracat stratejisi çalışmalarının çoğunda ihracat pazarlaması büyüme/genişleme stratejisinin belirlenmesinin iyi bir ihracat performansının başarılmasında ideal olduğu yönünde eğilimler bulunmaktadır. Ancak, araştırmalar arasında hangi stratejinin ya da hangi strateji uygulamalarıyla elde edilen sonuçların firmanın performansını etkileyeceği ve üstün bir ihracat performansına yol açacağı konusunda bir görüş birliği sağlanamamıştır (Lee ve Yang, 1990; Crick vd., 2002).

Bu iki stratejiden hangisinin iyi bir ihracat performansına yol açacağı konusunda birbirinden farklı fikirler ve görüşler ileri sürülmektedir. Farklı araştırmacılar tarafından önerilen yoğunlaşma stratejisi, firmanın birkaç önemli pazarda, büyük pazar payları elde etmesi ile uzun dönemde yüksek kârlılık arasında bir ilişki olduğu yönündeki geleneksel bir düşünceye dayanmaktadır. Teorik olarak önerilen bu stratejinin, uygulamaya yönelik yapılan çalışmalarda desteklendiği görülmektedir (Lee ve Yang, 1990; Piercy, 1982).

Diğer taraftan, bu konuda yapılan bazı çalışmalarda ise, farklılaşma stratejisi ileri sürülmektedirler. Bu strateji, firmanın çok sayıda pazarda düşük pazar payları elde etmesinin birkaç pazarda yoğunlaşmasından daha kârlı olabileceği fikrine dayanmaktadır. Örneğin, küçük firmalar, sınırlı kaynakları, sınırlı deneyimi nedeniyle büyük rakiplerle doğrudan pazar payı rekabetinden kaçınarak önemli birkaç ihracat pazarında faaliyet göstererek büyüebilmektedir (Lee ve Yang, 1990). Bazı ampirik çalışmalarda, ihracat pazarlamasında pazar farklılaştırma stratejisini benimseyen firmaların, pazar konsantrasyonu stratejisini benimseyen firmalardan daha iyi bir ihracat performansına ulaşıldığını gösteren sonuçlar elde edildiği görülmektedir (Cooper ve Kleinshmidt, 1985; Lee ve Yang, 1990; Hoang, 1998). Lee ve Yang (1990), ihracat pazarlaması genişleme stratejilerinin firmanın ihracat performansı üzerindeki etkisini; ihracat düzeyi, ihracat büyümesi ve

ihracat kârlılığı değişkenleriyle ölçmüştür. İhracat pazarlaması büyüme/genişleme stratejilerinin, firmanın ihracat performansı üzerindeki etkisi incelendiğinde, ihracat düzeyi açısından üç stratejik grup önemli farklılıklar göstermektedir. Araştırmanın bulgularına göre; firmaların ihracat pazarlaması büyüme/genişleme stratejilerinin ihracat performansı ile olan ilişkileri “ihracat düzeyi” açısından ölçüldüğünde stratejilerin sıralaması şöyle oluşmaktadır: pazar farklılaştırma, yoğunlaşmış farklılaştırma ve pazara yoğunlaşma. Bunlardan; pazar farklılaştırma stratejisini uygulayan firmalar, en yüksek ihracat düzeyine sahipken; en düşük ihracat düzeyine sahip firmalar, pazar yoğunlaşması grubunda yer almaktadır. İstatistiksel açıdan önemli farklılıklar olmamasına rağmen, yoğunlaşmış farklılaştırma stratejisi grubundaki firmaların, pazar yoğunlaşması uygulayan firmalara göre daha yüksek ihracat düzeyine sahip olduğu belirtilmiştir.

Mengüç (1994), seçilen ihracat pazarlaması stratejisinin ihracat performansında belirgin bir farklılığa neden olduğunu ve performansın ihracat firması tarafından izlenen pazar-ürün esasına dayalı stratejilerin bir fonksiyonu olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda; dünya pazarlarına ağırlık veren, ürününü dış pazarlara uyarlayan, pazar bölümlendirmesi yapan firmaların ihracat büyümesi oranlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. İhracat düzeyi açısından farklar da aynı doğrultuda olmakla beraber ihracat büyümesi oranına göre daha düşük olduğu gözlenmiştir. Dünya çapındaki pazarlarda modern pazarlama anlayışını benimseyen firmalar şu özelliklere sahiptir; yakın pazarlar dışında uzak pazarlara da ihracat yapmakta, zorunlu uyarlama gereksinimleri dışında ürününü dış pazarların istek ve ihtiyaçları doğrultusunda uyarlamakta ve birden çok pazar bölümüne hitap etmektedirler. Bu firmalar en yüksek performansı göstermiştir. Diğer taraftan, ürün uyarlaması ve pazar bölümlendirmesi yapmayan sadece yakın pazarlara ihracat yapma eğilimindeki firmalar ise, en düşük performans gösteren firma özelliklerini taşıdığı görülmüştür.

Leonidou vd. (2002)’nin incelemelerinde ise; pazara yoğunlaşma stratejisi ihracat satışlarıyla ilgili özellikle ihracat satış hacmi, ihracat satış büyümesi ve ihracat satış yoğunluğu performans göstergelerinde önemli pozitif bir etki göstermektedir. İhracat pazar payı üzerinde ise, zayıf bir ilişki bulunmuşlardır. Pazara yoğunlaşma, firmalara yüksek pazar payı sağlayamamıştır. Benzer şekilde pazar farklılaştırma stratejisi de genel olarak ihracat performansı üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Özellikle ihracat satış büyümesi, ihracat satış yoğunluğu üzerinde pozitif bir etkiye sahipken; ihracat satış hacmi açısından aynı güçlü etki görülmemiştir. Ancak her iki strateji ile karma performans ölçümleri arasında zayıf bir ilişki gözlenmiştir. Crick vd. (2002)’nin yaptıkları çalışmada; dış pazarlarda yoğunlaşma ya da pazara yayılma stratejisi uygulayan firmalar arasında, satış hacmi, satış büyümesi, karlılık ve pazar payı gibi algılanan performans kriterleri açısından farklılıklar bulunmadığı tespit edilmiştir.

Büyüme/genişleme stratejilerinin (pazara yoğunlaşma-pazar farklılaştırma) firma performansı ile olan ilişkileri ve performans üzerindeki etkisi konusunda elde edilen sonuçlarda bir görüş birliğine ulaşılamamıştır. Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalarda birbirinden farklı sonuçlara ulaşılmamasının bazı nedenleri şöyle ifade edilmektedir (Lee ve Yang, 1990):

- İhracat performansının yaygın bir ölçümünün eksikliğinden dolayı farklı çalışmalar arasındaki sonuçların karşılaştırılması zordur.
- İhracat pazarlaması genişleme stratejilerinin işlevselleştirilmesinde genişlemesinin sadece coğrafik boyutları kullanılmıştır. Diğer iki boyut; pazarlama çabalarının tahsis edilmesi ve ihracat deneyimi göz ardı edilmiştir.
- Firma büyüklüğü ve endüstri açısından heterojen örneklemelerden dolayı önceki bulguların genelleştirilmesi zordur.

2.3. Pazarlama Karması Elemanları ve Performans İlişkisi

İhracat pazarlaması stratejileri ve performans ilişkisine yönelik literatür incelendiğinde, stratejilerinin önemli bir kısmının pazarlama karması elemanlarından ve bu elemanların farklı boyutlarından oluştuğu görülmektedir. (Koh, 1991; Lee ve Griffith, 2004; Leonidou vd., 2002; Koh ve Robicheaux, 1988; Lages, 2000). Pazarlama karması elemanlarını oluşturan ürün, fiyat, dağıtım

ve tutundurmanın ihracat performansı ile ilişkisi ve performans üzerindeki etkisi yapılan çok sayıda araştırmada ele alınmış ve bu değişkenlerin performans ile ilişkilerinde farklı sonuçlara ulaşılmıştır (Amine ve Çavuşgil, 1986; Koh ve Robicheaux, 1988). Aşağıda pazarlama karması elemanları ve performans ilişkisi ayrı başlıklar altında ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

2.3.1. Ürün ve Performans İlişkisi

Ürünün farklı boyutlarını içeren değişkenlerin ihracat performansına etkisi McGuinness ve Little, (1981); Çavuşgil ve Zou, (1994); Leonidou vd., (2002) tarafından yapılan çalışmalarda incelenmiş ve üzerinde önemle durulmuştur. Yapılan bu çalışmalar çerçevesinde ürün farklı boyutlardan ele alınmış ve performans ile ilişkisi ürünün özellikleri bakımından açıklanmaya çalışılmıştır. Ürünün özellikleri olarak; ürün dizaynı, stili, ürün kalitesi, markası, ürün teknolojisi, ürünün ayırt edici özelliğe sahip olması, ambalajlama ve etiketleme, satış öncesi ve sonrası müşteri hizmetleri ile ürün hattı stratejisi gibi özellikleri ifade edilmektedir. Ürün özelliklerinin ihracat performansı üzerindeki etkisi, üzerine yapılan çalışmalarda farklı bulgular ortaya konulmuştur (Leonidou vd., 2002; Amine ve Çavuşgil, 1986; Lages ve Melewar, 1999).

Leonidou vd. (2002), ürün özelliklerinden; ürün dizaynı ve stiline performans üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu ancak, ürün dizaynı ile performans arasında endüstriyel pazarlar bağlamında bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir. Cunningham ve Spiegel (1971)'in çalışması, ürün tasarımının ihracat performansı açısından temel bir faktör olduğunu ortaya koymuştur (Lages ve Melewar, 1999).

Ürün kalitesi ve performans arasındaki ilişki, yapılan araştırmalarda yaygın olarak kullanılmış ve genel olarak pozitif ilişkiler bulunmuştur. Cunningham ve Spiegel (1971), ürün kalitesinin ihracat performansı açısından önemli bir faktör olduğunu savunurken Lages ve Melewar (1999); Leonidou vd., (2002)'nin literatür incelemelerinde, ürün kalitesi ile ihracat pazar payı arasında zayıf ilişki saptanmıştır. Bununla birlikte De Luz (1993), ürün kalitesi ile ihracat büyümesi arasında önemli bir ilişki bulunamamıştır.

Madsen (1989), ürünün güçlü özelliklere sahip olması ile ihracat satışları, ihracat büyümesi ve ihracat kârlılığı arasında güçlü pozitif bir ilişkinin olduğunu bulmuştur. Bununla birlikte ürünün ihracat pazarlarında en önemli başarı faktörü olduğunu vurgulayarak, yüksek performans elde etmek isteyen firmaların ihracat pazarlarına güçlü ve yüksek kaliteli ürünler sunmaları gerektiğini belirtmiştir. Ürünün markası ve patenti ile ilgili olarak Leonidou vd., (2002), marka ile ihracat performansı özellikle ihracat yoğunluğu ve ihracat kâr düzeyi arasında pozitif ilişki bulmuşlardır. Bilkey (1982), ürünün markası ya da patenti ile ihracat performansı arasında bir ilişki olmadığını belirtmiştir. Koh ve Robicheaux (1988), firmanın kendi markası ya da farklı marka kullanması ile ihracatın algılanan kârlılığı arasında bir ilişki bulunamamıştır. Benzer şekilde, Koh (1991), marka adı ile performans arasında bir ilişki tespit edememiştir. Ambalajlama ve etiketlemenin de performans üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını gözlemlemiştir (Leonidou vd., 2002).

Ürün teknolojisine ilişkin olarak Beamish vd., (1993)'nin çalışması, ürün teknolojisinin sadece Kanadalı ihracatçıların ihracat yoğunluğunu etkilediğini belirtmiştir. Ancak, İngiliz veya Kanadalı ihracatçıları için ihracat kârlılığı ile ürün teknolojisi arasında ilişki bulunmamıştır. De Luz (1993)'un çalışmasında; ileri teknolojik ürünler, yöneticilerin ihracata yönelik çeşitli değişkenlerle ilgili algılamalarında kritik başarı faktörü olarak ağırlık kazanmıştır. Buna rağmen, ihracat satış büyümesi ile yüksek teknolojik ürünler arasında negatif bir ilişki elde edilmiştir. Bu nedenle De Luz (1993), ihraç edilecek ürünlerin daha az teknolojik ürünler olmasını belirtmiş ve Brezilyalı ihracatçıların daha az teknolojik yoğun ürünlere yönelmelerini önermiştir.

McGuinness ve Little (1981)'in yeni endüstriyel ürünlerle ilgili çalışmasında, herhangi bir ürünle ilişkili farklılaştırılmış avantajların ihracat performansı ile ilişkili olduğunu öne sürmüşlerdir. Ürün farklılaştırma, ihracat bağlamında özellikli ürünü ifade etmekte kullanılmış ve ürünün ayırt edici özellikte olması ile performans arasında önemli bir ilişki olduğu belirtilmiştir. (Thirkell ve Dau, 1988; Burton ve Schlegelmilch, 1987). Bununla birlikte Hoang (1998), yeni ürün geliştirme ve ar-

ge masrafları ile ihracat yoğunluğu arasında da pozitif ilişki bulmuştur. Diğer taraftan, bu konu ile ilgili yapılan çalışmalarda farklı bulgular elde edilmiştir. De Luz (1993)'un çalışmasında, ürünün ayırt edici özelliğe sahip olması ihracat satış büyümesiyle ilişkili bulunmamıştır. Benzer sonuçlar, Bilkey (1982)'in ve Koh (1991)'un çalışmalarında da ifade edilmiştir. Bilkey (1982), algılanan ürün özgünlüğünün genel performans ile; Koh (1991) ise; bu değişkenin ihracatın algılanan göreceli kârlılığıyla ilişkili olmadığını belirtmişlerdir. Bir diğer çalışmada ise; hem İngiliz hem de Kanadalı ihracatçılar için ihracat kârlılığı ile ürün özgünlüğü arasında ilişki olmadığı ancak, ürün özgünlüğünün sadece Kanadalı ihracatçıların ihracat yoğunluğunu etkilediği tespit edilmiştir (Beamish vd., 1993).

Satış öncesi ve satış sonrası müşteri hizmetleri, uluslararası pazarlarda kritik bir başarı faktörü olarak görülmektedir. Koh ve Robicheaux (1988), ihracat pazarlarında satış yapabilmek için, özellikle endüstriyel satışlarda satış öncesi ve sonrası hizmetlerin çok önemli olduğunu belirtmektedirler. Dış pazarlardaki müşterilere sağlanan ek hizmetler karşılığında, müşteriler satın alınan ürünler için yüksek fiyat ödemeye razı olmaktadır. Uluslararası müşteriler, ihracatçının gerekli hizmetleri sunma yeteneğine sahip olup olmamasıyla yakından ilgilenmektedir. Leonudiu vd. (2002)'nin çalışması bu ifadeleri desteklemektedir. Müşteri hizmetleri ile performans arasında (özellikle ihracat satış yoğunluğu) pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ancak bu değişken ile ihracat satış büyümesi ve ihracat satış hacmi arasında önemli bir ilişki tespit edilememiştir.

İhracat performansı ile müşteri hizmetleri arasındaki ilişki konusunda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Beamish vd. (1993)'nin çalışmasında hem ülkeler, hem de ihracat yoğunluğu ve ihracat satışları için pozitif ilişkinin olduğu bir ürünle ilişkili tek özellik olarak, müşteri hizmetleri bulunmuştur. Öte yandan, Zou vd. (1997), müşteri hizmetlerinin standardizasyon düzeyi ile ihracat yoğunluğu arasında negatif bir ilişki saptamıştır. Diğer taraftan, De Luz (1993)'un Brezilyalı imalatçılar üzerinde yaptığı çalışmasında, ihracat satış büyümesi ile müşteri hizmetleri ve özel garantiler arasında bir ilişki görülebilmiştir. Dış pazarlardaki müşterinin, bazı ürünlerin satın alınmasıyla, algıladıkları riskin ve ürün performansı ile ilgili şüphelerin azaltılması için bu müşterilere veya firmalara verilecek garanti önemlidir. Garanti, özellikle bir firma yurt dışında yeni bir pazara ya da coğrafik olarak uzak pazarlara gireceği zaman daha önem kazanmaktadır. Leonidou vd., (2002)'nin bulguları, bu değişken ile ihracat performansı arasında pozitif ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Pazarda geniş ürün hattı olan firmaların riskleri çeşitlendirebileceği ve daha iyi ihracat başarısı elde edebileceği ileri sürülmektedir (Christensen vd., 1987). Aynı şekilde, ürün derinliğinin genişlemesi ile ihracat performansı artırılabilir (Kaynak ve Kuan, 1993; Szymanski vd., 1993). Ürün genişliği stratejisi (ürün genişliği, ürün hattı sayısı ve yeni ürün geliştirme gibi ölçütlerle ölçülür) ihracat performansını artırmada kullanılabilir. Hoang (1998)'in çalışma sonuçları, düzenli bir şekilde potansiyel pazarlara yeni ürün girişi ve başlıca pazarlara sürülen ürün sayısının artmasının ihracat satışlarını ve büyümeyi artıracaklarını göstermektedir. Bu bulgular; Christensen vd., (1987); Kaynak ve Kuan, (1993) tarafından yürütülen çalışmalar ile genel olarak uyumludur. Bu yazarlar, ihracat performansı ile ürün genişliği arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmektedirler. Ürün hattı yönetimi kapsamlı bir şekilde araştırılmamasına rağmen (Aaby ve Slater, 1989), dış pazarlarda bir ürün hattının kapsamıyla ilgili olarak Christensen vd. (1987), çok sayıda ürün hattı olan firmaların ihracat faaliyetlerinde daha başarılı olduklarını; Kirpalani ve MacIntosh (1980) ise, geniş bir ürün hattının ihracat kaynaklarını ayırıştırıp, sonuç olarak da ihracat performansını düşürdüğünü ortaya çıkarmışlardır. Bu nedenle dar ürün hattı olan firmaların daha yüksek düzeyde ihracat satışlarına ulaştığını belirtmişlerdir. Beamish vd., (1993)'nin çalışmasında ise; ihracat yoğunluğu ile pozitif ve ihracat kârlılığıyla da önemli olmayan bir ilişki bulunmuştur.

İhracat pazarlaması açısından bakıldığında özellikle ürünün eşsizliği ve ürün kalitesi, ihracat performansı üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Performans üzerinde ürün özelliklerinin pozitif yönde güçlü bir etki göstermesinin bazı gerekçeleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, yüksek ürün kalitesinin alıcılardaki belirsizliği azaltması olarak ifade edilmektedir. Dış pazarlardaki müşteriler

kendilerine bir tedarikçi seçerken, yaşadıkları bu belirsizlik firmalar için önemli bir engel oluşturmaktadır. Ancak, ürün kalitesi, dış pazarlardaki müşterilerin belirsizliğini azaltarak, güvenilirliğini artırmaktadır. Bu nedenle, ürün özelliklerinin ihracat performansı üzerindeki etkisi yurt içi pazarlardaki performansı üzerindeki etkisinden daha önemli olmaktadır (Madsen, 1989).

2.3.2. Fiyat Stratejisi ve Performans İlişkisi

Bir firmanın ihracat fiyat stratejisiyle ilgili karar alanları şu değişkenlerden oluşmaktadır;

- Fiyatlama yöntemleri,
- Fiyatlama stratejileri,
- Para ve kredi politikaları,
- Satış koşulları,

Yukarıda belirtilen fiyat stratejisi değişkenlerinin performans ile ilişkileri, performans üzerindeki potansiyel etkisi ve buna yönelik çeşitli çalışmalarda elde edilen bulgular aşağıda incelenmektedir.

- Fiyatlama Yöntemleri

Firmalar, ihracat pazarlarındaki hedeflerine ulaşacak şekilde ihracat fiyatlarını belirlerken üç temel fiyatlama yöntemlerini izlerler. Bu yöntemler, rekabet temelli, maliyet temelli ve talep temelli fiyatlandırma yöntemleridir. Bu yöntemlerden rekabete göre fiyatlandırma; en basit ve en çok kullanılan fiyatlama yöntemidir. Bu yöntem uygulandığında dış pazarlarda oluşan rekabet fiyatı, aynen ya da az bir farkla kabul edilir.

Maliyete göre fiyatlandırma, hesaplamadaki kolaylığından dolayı sık kullanılan diğer bir yöntemdir. Özellikle küçük ihracatçı firmalar, hesaplaması kolay olan bu yöntemi yurt içi ve uluslararası pazarlarda fiyatı belirlemek için kullanmaktadırlar. Talebe göre fiyatlandırma ise, bir mala olan talebin yüksek olduğu durumda yüksek fiyat uygulanması, buna karşılık düşük talep durumunda düşük fiyat uygulanmasıdır. Pazar temelli fiyatlama yaklaşımıyla firma, müşteri talebi ve rekabetçi uygulamalara göre ihracat fiyatlarını oluşturmaktadır. Bu durum, firmanın uluslararası pazar koşulları rekabet ve çevresel şartlardaki değişikliklere cevap verebilmesini sağlayarak firmanın ihracatını geliştirmekte ve başarısını artırmaktadır (Christensen vd., 1987). Ancak, araştırma sonuçları bu değişkenin sadece ihracat kâr düzeyi ve ihracat yoğunluğu açısından performans üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, maliyet temelli fiyatlama yöntemi üzerindeki araştırmalar ise oldukça yetersiz kalmaktadır (Leonidou vd., 2002). Zou ve Stan (1998)'in literatür incelemelerinde; fiyat belirleme yöntemini inceleyen 5 çalışmada da performansla ilişkisi önemsiz bulunmuştur. Aynı sonucu Koh ve Robicheaux (1998) da tespit etmiştir. Fiyat belirleme yöntemi ile ihracatın algılanan kârlılığı arasında ilişki bulunamamıştır.

- Fiyatlama Stratejileri

Firmalar, satışlarını artırmak, kârlılıklarını maksimize etmek, rekabeti önlemek, pazarda belirli bir pay elde etmek, tutundurma programlarını desteklemek gibi fiyatlama amaçları doğrultusunda ihracat fiyatlarını belirlerken farklı stratejiler uygulamaktadırlar (Karabulut ve Kaya, 1991). İhracat alanında fiyatlama stratejileri konusundaki araştırmalar çoğunlukla düşük fiyat uygulamalarının etkisi üzerinde odaklanmaktadır. İhracat firmaları, böyle bir uygulamayla dış pazarlardaki çok sayıdaki müşteriye ulaşarak ihracat pazarlarında yayılmayı ve büyük pazar payları elde etmeyi amaçlamaktadırlar. Dolayısıyla, ölçek ekonomisini başarma lehine bir etki oluşturulmak istenmektedir (Leonidou vd., 2002).

Leonidou vd., (2002)'nin çalışmasında, kârlılıkla ilgili ölçümler hariç düşük fiyat strateji ile ihracat performansı –özellikle ihracat satış büyümesi, ihracat satış yoğunluğu- ölçümleri arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte, ihracat performansının, fiyat rekabetinden olumlu etkilendiği belirtilmektedir (Sousa ve Alserhan, 2002). Rekabetçi ihracat fiyat düzeylerinin ihracat performansı ile ilişkili olduğu Kirpalani ve MacIntosh (1980), Koh ve Robicheaux (1988), Madsen

(1987) ile Madsen (1989) tarafından yapılan çalışmalarda da belirtilmiştir. Bununla birlikte farklılaştırılmış fiyat avantajı, sistematik ve sistematik olmayan ihracatçılar arasında ayırım yapmada önemli olmadığı bulunmuştur (Katsikeas vd., 1996). Ayrıca fiyatların, az gelişmiş ülkelere ihracatta rekabet aracı olarak öneminin, firmanın ihracatta gelişme sağladıkça azaldığı belirtilmiştir (Dominguez ve Sequeira, 1993).

Kirpalani ve Macintosh (1980), rekabetçi fiyatlar ile ihracat başarısı arasında önemli ilişki olduğunu ifade ederken, Madsen (1987)'in incelemeleri arasında yer alan 7 çalışmada; fiyat rekabetinin ihracat performansı ile ilişkisinde farklı sonuçlara ulaşıldığı belirtilmiştir. Bunlardan üçünde olumlu etki bulunurken; ikisinde negatif etki bulunmuş ve diğer iki çalışmada ise belirgin bir etki saptanamamıştır. Sonuç olarak Madsen (1987), fiyat rekabetinin, ihracat performansı üzerinde marjinal bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir (Sousa ve Alserhan, 2002). Firmaların yüksek performans için düşük fiyatlı satışlardan kaçınılması gerektiği de ifade edilmektedir. Rekabetçi fiyatlar, performans üzerinde zayıf bir etkiye sahiptir. Bunun nedeni; düşük fiyatlar, müşterilerde belirsizliği artırmaya yol açabilmektedir. “Düşük fiyatlı ürünler yeterli tatmini sağlayacak mı”, “firma düşük fiyatlarla yükümlülüklerini yerine getirebilecek mi” şeklinde alıcılarda soru işaretleri bırakabilmektedir. Araştırmanın bulguları da rekabetçi fiyatların, performansı sadece marjinal olarak etkilediğini önceki çalışma ile paralel olarak ortaya koymaktadır (Madsen, 1989).

Koh ve Robicheaux (1988), ihraç edilen ürün yurt içinde satıldan daha yüksek bir fiyattan satılırsa, ihracatçıların kârlılığı daha yüksek algıladıklarını belirtmiştir. İhracatçıların ürünlerini yurt içi pazardan daha yüksek fiyata satmasıyla ihracat kârlılığı arasında gösterdiği ilişki Bilkey (1982)'in bulgularıyla tutarlıdır. Ürün eşsiz bir özellik taşıyorsa, dış pazarlarda daha yüksek bir fiyattan satılabilmektedir. Bu nedenle Amerikalı ihracatçılar, ihracat satışları için daha yüksek fiyatlar uygulayarak daha iyi finansal getiriler sağlayabilmektedir. Fiyat rekabeti çeşitli içsel ve dışsal faktörlerle ilişkili olabilmekte ve bu faktörlerden etkilenmesi nedeniyle performans üzerinde etkili olabilmektedir. Bununla birlikte, rekabetçi fiyatlandırma stratejisinin teknoloji yoğun endüstrilerde daha sık kullanıldığı ve firmaların rekabetçi fiyatlama yoluyla ihracat pazarlarında tüketici ekseninde genişleyerek, teknoloji yatırımlarını yenilemeye çalıştıkları ifade edilmiştir (Çavuşgil ve Zou, 1994).

İhracat pazarlaması stratejilerinin performans üzerindeki etkisinin ele alındığı ve literatür incelemesine dayanan çalışmalarda konuyla ilgili farklı bulgular elde edilmiştir. Zou ve Stan (1998)'in incelemelerinde fiyat rekabeti çoğunlukla önemsiz olarak bulunmasına rağmen; 3 çalışmada pozitif etkinin olduğu tespit edilmiştir. Fiyatlandırma konusundaki bu zayıf ve belirsiz sonuçlar Chetty ve Hamilton (1993)'un bulduğu orta düzeyde pozitif etki ile çelişmektedir. İhracat fiyatlandırmasının, gelir yaratan tek pazarlama karması değişkeni olduğu göz önüne alınırsa, fiyatla ilgili faktörlerin daha ayrıntılı incelenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Zou ve Stan, 1998).

- Para ve Rekabetçi Kredi Politikaları ve Satış Koşulları

İhracat faaliyetlerindeki ödemelerin ya da fiyatlandırmaların hangi kur/kurlar üzerinden yapılacağı konusunda, genelde ithalatçı firmalar kendi pazarında kullanılan döviz i iki nedenle tercih etmektedirler. Birincisi, döviz kurlarındaki değişim riskinden kaçınmak; ikincisi, çeşitli yabancı ve ulusal tedarikçilerin sundukları fiyatları kolayca karşılaştırabilmek içindir (Terpstra ve Sarathy, 2000).

Mevcut bulgular döviz kurunun performans üzerindeki pozitif bir finansal etki yaptığını desteklememiştir. Ancak, kur stratejisinin ihracat yoğunluğunu artırdığı belirlenmiştir (Leonidou vd., 2002). Koh ve Robicheaux (1988) ise; ihracat kur stratejisi (ihracatta kullanılan para birimi) ile ihracat kârlılığı arasında bir ilişki bulamamışlardır. Aynı şekilde, ihracat fiyat kotasyonları ve kârlılık arasında da ilişki tespit edilememiştir. Para ve rekabetçi kredi politikaları ile performans ilişkisi çeşitli çalışmalarda incelenmiştir. Özellikle kâr temelli ihracat performansı ölçümleriyle bu değişken arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Ancak, kredi politikaları ile ihracat yoğunluğu ve ihracat büyüme göstergeleri arasında bu ilişki görülmemiştir (Leonidou vd., 2002). Satış koşulları, ihraç faaliyetlerindeki sözleşmelerin detaylarını oluşturduğundan uluslararası alanda önemli bir faktördür.

Özellikle, fiyat konusunda güçlü bir rekabet aracı olmasına rağmen ihracat performansı üzerinde etkisi bulunmamıştır (Leonidou vd., 2002).

2.3.3. Dağıtım Stratejileri ve Performans İlişkisi

Bir firmanın dağıtım stratejisiyle ilgili karar alanlarını oluşturan; distribütörler ve acenteler, satış temsilcileri, kullanılan kanal stratejisi ve doğrudan alıcılara ulaşma aşağıdaki dağıtım kanalı türü başlığı altında incelenmiştir. Aracıların desteklenmesi ve zamanında teslim konuları ise; ayrı alt başlıklar altında ele alınmıştır.

- Dağıtım Kanalı Türü

İhracat yapan firmaların ürünlerini gerek dış pazarlara ulaştırılması gerekse dış pazarlardaki dağıtımının yapılmasında, kendi dağıtım kanalını kullanmasının yanı sıra farklı araçlar da bu hizmetleri yerine getirmektedirler. İhracat firmaları tarafından kullanılan araçların türü, kullanılan kanal stratejisi, dağıtım kanalı üyeleriyle ilişkiler ve araçların desteklenmesi ile zamanında teslim konuları firmaların performanslarıyla ilişkili olarak farklı etkiler gösterebilmektedir (Lee ve Griffith, 2004; Koh, 1991; Koh ve Robicheaux, 1988).

İhracat kanallarındaki aracı türü ve genel ihracat performansı arasındaki ilişkilerle ilgili güçlü olmayan sonuçlara ulaşılmıştır. Bununla birlikte, ihracat dağıtım şekli ile bireysel performans ölçümleri arasındaki ilişkilerde de karma sonuçlar bulunmuştur. Örneğin, ihracat satış temsilcilerinin ya da satış ofislerinin kullanımı ve doğrudan alıcılara ulaşılması ile ihracat satış yoğunluğu arasında pozitif ilişki bulunurken; distribütör ve tüccarların kullanımı ile bu performans ölçümü zayıf ilişkiler göstermiştir. Bu bulgular, uygun bir dağıtım kanalının kullanılmasının statik bir durumdan ziyade ekonomik koşullar, dağıtım kanallarının yapısı ve rekabetçi uygulamalar gibi çeşitli dış pazar şartlarına büyük ölçüde bağlı olduğunu ortaya koymaktadır (Leonidou vd., 2002).

Louter vd. (1991), küçük firmalar için özellikle yabancı dağıtımçıların kalitesinin önemli olduğunu vurgularken; Katsikeas vd. (1996), düzenli ihracat faaliyetlerinde bulunan ve dış pazarlardaki araçlar yoluyla ihracat yapan Yunanistan'daki yerli üretim firmalarına odaklandıkları çalışmalarında araçların kullanılmasının önemini vurgulamışlardır. Dış pazarlardaki dağıtımçıların kullanılması, dış pazara girme, uluslararası faaliyetlerin oluşturulmasında ve geliştirilmesinde önem taşımaktadır. Bu, özellikle daha az gelişmiş ülkelerde (Dominguez ve Sequeira, 1993) çoğu kez kısıtlı finansal ve/veya beşeri kaynaklar ve yetersiz ihracat pazarı bilgisi nedeniyle, ihracat firmaları tarafından yaygın olarak benimsenen bir yaklaşımdır. Katsikeas vd. (1996), Yunanistan'daki firmaların Avrupa Birliği ülkeleriyle genellikle dış pazardaki dağıtımçılardan faydalanarak düzenli ihracat faaliyetinde bulduklarını belirtmiştir.

Uygun dağıtım kanalı stratejisinin seçilmesi, firmaların dış pazarlarda başarılı olması için oldukça önemlidir. Ancak, ihracat kanal stratejisi ve performans ilişkisine yönelik farklı görüşler ortaya konulmuştur. Koh (1991), ihracat acenteleri yerine kendi ihracat birimlerini kullanan firmaların daha çok kârlılık sağladıklarını belirtirken; Cristensen vd. (1987), başarılı ihracatçıların ticari şirketleri daha çok kullandıklarını ifade etmiştir.

Bu konuda farklı görüşler olmasına rağmen araştırmalar, dolaylı ihracattan ziyade daha çok doğrudan ihracat yapan firmaların daha başarılı ihracatçıları olduklarını göstermektedir. Lee ve Griffith (2004), doğrudan dağıtım kanalı kullanılmasının ihracat performansı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Doğrudan kanal stratejisini kullanan ihracatçıları dolaylı kanal stratejisini benimseyenlerden daha geniş pazar bilgisine sahip oldukları gibi, pazarlardaki değişimlere daha çabuk uyum sağlayabilmektedirler. Bu nedenle, ihracatçıların doğrudan kanal stratejisini benimsemeleri ihracat performanslarını artırmaktadır.

Bununla birlikte ihracatçıları, ihraç edilen ürünlerini araçlar yerine, kendi dağıtım kanallarını kullanarak dış pazarlara sundukları zaman kârlılığı daha yüksek algılamaktadırlar. Diğer taraftan, firmalar kendi dağıtım kanalları yerine ihracat acentelerini kullandıkları zaman ise; daha düşük kârlılık elde etmektedirler. Bunun nedeni ise, doğrudan satış yapıldığında daha rekabetçi fiyatların

uygulanabilmesi olarak açıklanmaktadır. Aracıların kâr marjları ürün fiyatlarını artırabilmektedir. (Koh ve Robicheaux, 1988; Koh, 1991).

İhraç ürünlerini doğrudan dış pazarlardaki müşterilerine sunan firmaların yurt içindeki ticari firmaların aracılığıyla sunan firmalara oranla daha yüksek bir ihracat büyümesi göstereceği yönündeki yaklaşım De Luz (1993)'un çalışmasında da ele alınmış ancak; her iki dağıtım metodu kullanan firmaların performansları arasında önemli farklılıklar bulunamamıştır. İhraç edilen ürün, araçlar yerine doğrudan son kullanıcılara ulaştırılırsa ihracatçılar kârlılığı daha yüksek algılamaktadırlar. Koh ve Robicheaux (1988)'in bulgularından endüstriyel ürünler için ihracatın doğrudan son kullanıcılara yapılmasının en kârlı kanal stratejisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, endüstriyel ürünler için son kullanıcılarla yakın ve doğrudan ilişki kurmak gerekmektedir. Elde edilen bu sonuç, Bilkey (1982)'in çalışmasını da desteklemektedir. Sonuç olarak, uygun ihracat kanal stratejisinin seçimi ihracat performansını etkileyebilmektedir (Sousa ve Alserhan, 2002).

- Dağıtım Kanalı Üyelerinin Desteklenmesi

İhracatçı firmalar, araçları danışmanlık, pazar araştırma yardımları, satış gücünün eğitimi, misyoner satış, ortaklaşa reklam ve finans gibi çeşitli yollarla destekleyebilmektedir. Aracıların desteklenmesi firma performansının önemli bir belirleyicisidir (Çavuşgil ve Zou, 1994). Aracıların desteklenmesi ile- ihracat satış hacmi, ihracat satış büyümesi, ihracat satış yoğunluğu, ihracat kârlılık düzeyi gibi performans ölçümleri arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Leonidou vd., 2002).

İhracat pazarları ile iyi ve kişisel ilişkiler oluşturulması ve nasıl çalıştıklarıyla ilgili bilgi toplanması önemlidir. Kanal üyeleriyle ortak kararların alınması ve iyi kişisel ilişkiler kurulması ve kanal üyelerinin desteklenmesi, performans üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Kişisel ilişkilerin artırılması, müşterilerin ve kanal üyelerinin ihtiyaçlarının ve davranışlarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Hedef pazar seçimi, pazarlama politikalarının adaptasyonu ve kanal üyeleriyle daha iyi ilişkiler kurulması, ortak karar almanın içeriğini oluşturmaktadır. Bu da, doğal olarak firma performansını pozitif yönde etkilemektedir (Madsen, 1989). Benzer bulgular, üretici ve dağıtım kanalı üyeleriyle ilişkileri inceleyen Rosson ve Ford (1982)'un çalışmasında da elde edilmiştir.

Kanal üyeleri ve pazar ile iyi ve kişisel ilişkiler kurulması, ihracat faaliyetlerinin kontrolünde ve dikkatli planlama yapmada firmanın yeteneğini de artırmaktadır. Madsen (1989)'in çalışma sonuçları da, planlama ve kontrol yoğunluğu ile ihracat performansı arasında önemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. İhracat büyümesi, pazardaki değişimlerin yakından incelenmesiyle pozitif şekilde etkilenmektedir. Bu sonuç, Kirpalani ve Macintosh (1980)'un bulgularını güçlendirmektedir. Madsen (1989), pazarın anlaşılması ve kişisel ilişkilerin kurulmasının ihracat performansı için önemli olduğunu belirtmiştir.

- Zamanında Teslim

Zamanında teslim, genel olarak araştırılan bir konu olmakla beraber ihracat performansını etkilemede önemli bir rol oynamaktadır. İhraç edilen ürünleri zamanında teslim etmede gösterilen etkinlik, ithalatçı firmalar tarafından tedarikçi seçiminde önemli bir kriter oluşturmaktadır. İthalatçı firmalar stoklarının tekrar doldurulması için hızlı ve güvenli bir şekilde tedarik edebilecek ihracatçılarla işbirliği yapmakta ve bu özelliklere sahip ihracatçı firmaları tercih etmektedirler. Bu nedenle, dış pazarlardaki müşterilerin ihtiyaçlarını zamanında karşılanması bir başarı unsuru olabilmektedir (De Luz, 1993). Bu durum, firmaların faaliyet gösterdikleri pazarlardaki rekabetlerini ve başarısını etkilemektedir. Bu nedenle, zamanında teslim ile ihracat performansı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle, ihracat satış büyümesi ile ihracat satış yoğunluğu arasında önemli bulgular elde edilmiştir (Leonidou vd., 2002).

Yöneticilerin ihracata yönelik çeşitli değişkenlerle ilgili algılamalarında zamanında teslim, kritik başarı faktörleri olarak ağırlık kazanmıştır. De Luz (1993)'un elde ettiği bu sonuç, Christensen

vd. (1987)'nin algısal başarı faktörü olarak zamanında teslim konusuna yöneticilerin önem verdikleri sonucuyla tutarlılık göstermiştir.

2.3.4. Tutundurma Stratejileri ve Performans İlişkisi

Firmaların ihracat pazarlarında gerekli tutundurma çalışmalarını sürekli ve planlı bir şekilde yapması ihracat performansını geliştiren bir unsurdur. Tutundurma faaliyetleri sonucunda ihraç edilen ürünler hedef pazarlarda yer edinip, firmanın pazar payını artırabilir.

İhracat yapan firmaların, ürünlerinin özelliklerini dış pazarlardaki müşterilerine sunması, ürünlerinin rakiplerinden olan farklılığını ve üstünlüğünü anlatması gerekmektedir. Bunun için yapılacak harcamalar, ihracat pazarlarında büyümek ve satışları artırmak için yapılan önemli bir yatırımdır. Firmalar, ihracat pazarlarında öncelikle olumlu bir firma imajı yaratmak zorundadırlar. Bu nedenle, tutundurma stratejisi ve araçları oldukça önem taşımaktadır (Kozlu, 1995).

Tutundurma faaliyetleri ile ilgili karar değişkenleri arasında reklam, satış tutundurmaları, kişisel satış, ticari fuarlara katılım ve kişisel ziyaretler sayılabilmektedir.

Tutundurma stratejileri ve performans ilişkisi konusunda yapılan çalışmalar; ihracatçıların dış pazarlardaki müşterileri ziyaret etme, potansiyel alıcılara ürün kataloğu gönderme, ücretsiz örnekler ve hediyeler gönderme gibi satışlarını artırmak için çeşitli tutundurma araçları kullandıklarını ortaya koymaktadır (Hoang, 1998; Leonidou vd., 2002). Bu çalışmalardaki bulgular, genellikle ihracat performansı ve firma tarafından benimsenen tutundurma faaliyetlerinin seviyesi arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. İhracat yapan firmaların tutundurma stratejilerine verdikleri önem de performansı etkileyen önemli bir unsurdur. Tutundurmanın ihracat pazarlarında önemli olduğuna inanan firmaların, tutundurmaya daha az önem verenlere göre, daha yüksek düzeyde ihracat satışı yaptığı tespit edilmiştir (Kirpalani ve MacIntosh, 1980). Bununla birlikte ihracatçıların ihracat tutundurma yeteneklerine, ihracatçı olmayanlara göre daha fazla güvendikleri belirtilmiştir (Aaby ve Slater, 1989).

- Reklam

Reklamlar, ihracat edilen ürün hakkında dış pazarlardaki müşterilerin bilgilendirilmesi, ürünün hatırlatılması ve onların ikna edilmesi ile ilgili mesajların firma tarafından iletilmesi ve böylece daha fazla satışa ulaşılması süreci olarak değerlendirilmektedir. Analiz sonuçları bu görüşleri doğrulamaktadır. Reklamın özellikle; ihracat satış yoğunluğu, ve karma performans ölçümleri üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır (Leonidou vd., 2002). İhracatçı firmaların reklam uygulamalarıyla yüksek satışlara ulaşabilecekleri bunun rasyonel dayanağı olarak görülmektedir. İhracat katılım düzeyleri yüksek olan firmalar, ihracat pazarlarındaki reklam harcamalarını ihracata katılım düzeyleri daha düşük olan firmalardan yüksek düzeyde tutarlar (Lee ve Griffith, 2004). Özellikle, ihracat odaklı büyüyen ekonomilerdeki ihracatçılar için reklam harcamaları oldukça önemlidir. Bu ihracatçılar, dış pazarlarda marka aşinalığını, yeterince oluşturamamış olmaları nedeniyle, ihracatçıların dış pazarlardaki reklam harcamaları firma performansını pozitif şekilde etkilemektedir (Zou ve Stan, 1998). Diğer taraftan, dış pazarlardaki reklam harcamalarının performans üzerinde etkisinin bulunmadığı yönünde elde edilen bulgular da yer almaktadır (Lee ve Griffith, 2004).

- Satış tutundurması

Reklamlarla beraber satın alma indirimleri, ücretsiz ürünler, ortaklaşa reklamlar gibi satış tutundurma araçları da ihracat performansını artırmada ihracatçılar tarafından kullanılabilir. İhracat pazarlarında dağıtım kanalının desteklenmesi, ihracatçı ve dağıtıcı arasındaki ortaklaşa yapılacak faaliyetler ve kişisel ilişkiler ihracat performansını artırmaktadır (Rosson ve Ford, 1982; Madsen, 1989; Çavuşgil ve Zou, 1994). İhracatçıların aktif şekilde satış tutundurma araçlarını kullanmaları, pazarlardaki değişimlere daha hızlı uyum sağlamalarına yol açarak onların performansını artırmaktadır. Bu nedenle, araçlara sağlanan tutundurma destekleri performansı pozitif etkilemektedir. Lee ve Griffith (2004)'in bulguları bu ilişkiyi doğrulamaktadır.

Numuneler, primler ve diğer tutundurma araçları özellikle gelir düzeyi düşük; yoğun rekabetin ve reklam kısıtlamalarının olduğu ülkelerde önemli bir rol oynamaktadır. Leonidou vd., (2002)'nin çalışmasında, satış tutundurması ile ihracat satış yoğunluğu arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

- Kişisel Satış

Kişisel satış çok az çalışmada incelenen bir değişkendir. Kişisel satış ile ihracat performansı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle, bu pazarlama karmaşı değişkeni reklam ve diğer tutundurma araçlarının sınırlandırıldığı ülkelerde firmanın performansını artırmaktadır. Bu tür ülkelerde, satış gücünün yönetilmesi ve sürdürülmesinin maliyeti düşük olmaktadır (Leonidou vd., 2002).

- Ticari Fuarlara Katılma

Firmaların; kültürü, ekonomik ve sosyal yapısı, pazarın potansiyeli, dağıtım olanakları, taşıma maliyetleri ve kuralları bakımından farklı olan dış pazarlar hakkında bu tür bilgileri elde etmesi maliyetli ve zaman alıcıdır. Ticaret fuarları, firmaların bu bilgilerin kolayca elde ettikleri ve potansiyel alıcılarla ilişki kurabildikleri bir araçtır (Koçak, 1999).

Ticari fuarlara katılmanın firmanın ihracat performansını artıracak çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Birincisi; belirli bir dış pazarda satış potansiyelinin belirlenmesinin test edilmesine imkân sağlamaktadır. İkincisi; yeni dağıtıcılarla tanışma ve yeni işbirliği alternatifleri sağlamaktadır. Üçüncüsü; pazar yakından incelenerek rakiplerin faaliyetlerini ve ürünlerini yakından izlenmesine imkân vererek karşılaştırmalı değerlendirmelerin yapılmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, pazarın reaksiyonu hakkında bilgi elde edilmektedir. Pazardaki rekabetçi gelişmeler incelenerek firmaya pazar araştırması amacıyla bilgi sağlamaktadır. Fuarlara katılım, ihracat yapmayan firmaları cesaretlendirirken; deneyimli ihracatçıların da ihracat faaliyetlerini artırmaktadır (Koçak, 1999; Leonidou vd., 2002). Diğer taraftan, fuarlara katılımın yüksek maliyet içermesi, yapılan harcamalar konusunda getirinin belirsiz olması, kalabalık ve gürültülü ortamlar sosyal farklılıklar (dil, kültür vb.) nedeniyle sağlıklı ilişkilerin kurulamaması ve ulaşım zorlukları fuarlara katılmanın getirdiği zorluklar olarak sıralanmaktadır (Koçak, 1999).

Seringhaus ve Rosson (1998), ticari fuarların ihracatı desteklediğini ve performans arasında pozitif ilişki olduğunu belirtmiştir. Leonidou vd. (2002)'ne göre; ticari fuarlara katılımın ihracat performansı üzerindeki olumlu etkisi, ihracat satış yoğunluğu ve karma performans ölçümleri üzerinde görülmüştür. Konuyla ilgili yapılan bir diğer çalışmada, orta ölçekli firmaların ticari fuarlara daha sık ve satış amacıyla katıldıkları; küçük ölçekli firmaların ise, daha çok uluslararası pazar yapısını, rakipleri ve olayları uzaktan inceleme amacıyla katıldıkları saptanmıştır. Ayrıca, ihracatın başlangıç aşamasındaki küçük ölçekli firmaların ticari fuarlara deneyim kazanmak için; sürekli ihracat yapan firmaların ise, yeni gelişmeleri görmek ve rakiplerin stratejilerini öğrenmek için katıldıkları belirtilmiştir (Koçak, 1999).

- Kişisel Ziyaretler

İhracat pazarlarında kişisel ziyaretler önemli bir araçtır. İhracat pazarlarında ortaya çıkan problemlerin çözümü ve fırsatların değerlendirilmesinde deneyim kazanılması ve birinci elden bilgi edinilmesini sağlar. Ayrıca, dış pazarlardaki müşterilerle iyi iletişim ve kişisel ilişkiler yoluyla uzun süreli müşteri ilişkilerinin kurulması ve devamının sağlanmasında önemlidir (Leonidou vd., 2002). Louter vd. (1991), yabancı müşterilerle kişisel ilişkiler ve sık iletişimin etkin ve başarılı ihracat için önemli olduğunu; uzun dönemli ilişkinin dikkat, güven, düzenli ziyaret ve sık iletişimi gerektirdiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte ihracat pazarının ihtiyaçlarına zamanında cevap verebilme imkânı sağlaması nedeniyle, performans üzerinde etkisi olduğu genel olarak desteklenmiştir. Özellikle, ihracat satış yoğunluğu ve firmanın genel ihracat performansı üzerinde güçlü pozitif bir etki gösterdiği tespit edilmiştir (Leonidou vd., 2002).

SONUÇ

İhracat, global pazar fırsatlarından yararlanmak isteyen firmalar için uluslararası pazarlara açılmanın en yaygın şeklidir. İhracat pazarlaması stratejileri ise, firmaların ihracat pazarlarındaki başarısını ve performansını etkileyen önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Farklı endüstrilerde faaliyet gösteren firmaların ihracat pazarlarındaki başarısı ve tatmin edici sonuçlara ulaşması, ülkelerin ekonomik gelişme düzeylerine de katkı sağlamaktadır. İhracatın farklı endüstrilerdeki çoğu firma tarafından kârlılık ve büyümenin önemli bir aracı olarak görülmesi ülkelerin ihracata yönelik desteklerini de etkilemektedir. İhracatta firma çabalarının odak noktası üründür ve çoğu zaman ürün hiçbir değişikliğe tabi tutulmaksızın dış pazarlarda satılmaya çalışılmaktadır. İhracat pazarlaması ise, daha geniş bir kavram olup, firma çabalarının odak noktası, mamulden pazara diğer bir anlatımla müşteriye kaymakta ve pazarı oluşturan müşterilerin ihtiyaç ve istekleri ön plana çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, pazarlama programlarının temel unsurlarını oluşturan ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma ile ilgili strateji ve politikaların ulaşılmak istenen hedef pazar veya pazar özelliklerine göre adapte edilmesi önem kazanmaktadır.

Uluslararası pazarlara yönelecek firmaların önünde iki seçenek bulunmaktadır. Bunlardan; birinci seçenek, ihracattır. Ürüne yapıştırılması zorunlu olan etiketleri yapıştırmak, yurt dışına göndermek ve ürünün yurt dışı pazarlarda alıcı bulmasını umut etmektir. Bu yaklaşım, herhangi bir yaratma gücü olmadan gerçekleştirilen bir faaliyettir ve uzun dönemde başarısız olur. İkinci seçenek ise, ihracat pazarlamasıdır. Bu yaklaşım, firmaların yurt dışı pazarları inceleyerek ne satabileceğini araştırmaya ve edinilen bilgilerle dış pazarların isteklerinin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğinin değerlendirilmesine yöneliktir. Firmanın dış pazarlardaki performansının uzun süreli ve kalıcı olmasını etkileyen temel unsur, firma yöneticilerinin pazarlama bileşenini oluşturan değişkenleri yönetmedeki becerisi ve kabiliyeti olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, firmaların “ihracat pazarlaması” kavramını benimsemesi ve uygulaması, ihracat yaptığı pazarlardaki başarısını belirlemede etkili olacaktır.

İhracat pazarlaması stratejileri ve performans ilişkisine yönelik olarak yapılan çalışmalarda; firmaların seçtiği ihracat pazarlaması stratejisinin ihracat performansı ile yakından ilişkili olduğunu, ihracat pazarlaması stratejilerinin performans üzerinde doğrudan etkisi olduğunu, ihracat pazarlaması stratejilerinin performansı açıklamada en önemli açıklayıcı değişken olduğunu ve ihracat performansındaki farklılıkların, farklı ihracat pazarlaması stratejilerinin bir sonucu olduğunu göstermektedir. Ayrıca yapılan bu çalışmalar; ihracat performansının ihracat pazarlaması stratejilerinin yanı sıra firma özellikleri, yönetsel faktörler ve çevresel faktörler ile de ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte uluslararası pazarlarda başarı sağlamak, uluslararası pazarlama çevresinin daha karmaşık, daha farklı ve çok yönlü olması gibi nedenlerle her zaman kolay olmamaktadır. Firmaların ihracata, sadece üretilen ürünlerin yurt dışına satılması olarak yaklaşmaları, ihracatın belirli ürünler ve geleneksel alıcılarla sınırlı kalmasına neden olabilmektedir. Firmalar dış pazarlarda uzun süreli ve kalıcı olabilmek için yeni pazarlar bulmak, bu pazarların ihtiyaçları doğrultusunda ürünlerini uyarlamak ve/veya yeni ihraç ürünleri geliştirmek, fiyatlama stratejilerini belirlemek, uygun dağıtım kanallarını seçmek, tutundurma faaliyetlerinde bulunmak, pazar bölümlendirmesi yaparak hedef pazarları belirlemek ve ürünlerini dış pazarlara standart bir şekilde mi yoksa dış pazar şartlarına göre uyarlayarak mı sunacağını belirlemek zorundadır. Böylece ihracat pazarlaması stratejileri, ihracat yapan firmaların faaliyet gösterdikleri pazardaki başarısını ve performansını etkileyen önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aaby Nils-Erik, Stanley F. Slater, "Management Influences on Export Performance: A Review of the Empirical Literature 1978- 1988.", *International Marketing Review*, Vol.6, No.4, 1989, s:7-26.
- Amine, S.Lyn, S.Tamer, Çavuşgil, “ Export Marketing Strategies in the British Clothing İndustry”, *European Journal of Marketing*, Vol.20, No.7, 1986, s:21-33.

- Ayal I., J. Zif, "Market Expansion Strategies in Multinational Marketing", *Journal of Marketing*, Vol.43, Spring 1979, s:84-94.
- Baldauf, Artur, David W. Cravens., Wagner Udo, "Examining Determinants of Export Performance in Small Open Economies", *Journal of World Business*, Vol.35, No.1, 2000, s:61-79.
- Beamish, Paul W., Ron Craig, Kerry McLellan, "The Performance Characteristics of Canadian Versus U.K. Exporters In Small And Medium Sized Firms", *Management International Review*, Vol.33, 1993/2, s:121-137.
- Bilkey, Warren J., "Variables Associated with Export Profitability", *Journal of International Business Studies*, Vol.13, Faal 1982, s:39-55.
- Burton, F.N, Bodo B. Schlegelmilch, "Profile Analysis of Non-Exporters Versus Exporters Grouped by Export Involvement", *Management International Review*, Vol.27, No,1 , s:38-49.
- Chetty, Sylvie K., R. T. Hamilton, "Firm-Level Determinants of Export Performance: A Meta-Analysis", *International Marketing Review*, Vol.10, No.3, s:26-34.
- Christensen, Carl H., Angela da Rocha, Rosane Kerbel Gertner, "An Empirical Investigation Into Factors Influencing Exporting Success of Brazilian Firms", *Journal of International Business Studies*, Vol.18, No.3, 1987, s:61-77.
- Cooper, Robert G., Elko J. Kleinschmidt, "The Impact of Export Strategy on Export Sales Performance", *Journal of International Business Studies*, Vol.16, Spring 1985, s: 37-55.
- Crick, Dave, R. Bradshaw, S. Chaudhry, "An Investigation into the Overseas Market Servicing Strategies of Queen's Award for Export Winners: Revisiting the Concentration versus Spreading Debate", *Marketing Intelligence&Planning*, Vol.20, No.6, 2002, s: 370-377.
- Çavuşgil, S. Tamer, Shaoming Zou, "Marketing Strategy - Performance Relationship: An Investigation of the Empirical Link in Export Market Ventures.", *Journal of Marketing*, Vol.58 , January 1994, s: 1- 21.
- Çavuşgil, S. Tamer, V. H. Kirpalani, "Introducing Products Into Export Markets: Success Factors.", *Journal of Business Research*, Vol.27, No.1, 1993, s: 1-15.
- Çavuşgil, S.Tamer, Shaoming Zou, G.M.Naidu, "Product and Promotion Adaptation in Export Ventures: An Empirical Investigation", *Journal International Marketing*, March 1993, s:479-506.
- Das, Mallika, "Successful and Unsuccessful Exporters From Developing Countries: Some Preliminary Findings", *European Journal of Marketing*, Vol.28, No.12, 1994, s:19-33.
- De Luz, Micheal, "Relationship Between Export Strategy Variables and Export Performance for Brazil-Based Manufacturers", *Journal of Global Marketing*, Vol.7, No.1, 1993, s:87-110.
- Dean, David L., Bülent Mengüç, Christopher Paul Myers, "Revisiting Firm Characteristics, Strategy, and Export Performance Relationship: A Survey of The Literature and an Investigation of New Zealand Small Manufacturing Firms", *Industrial Marketing Management*, Vol.29, 2000, s:461-477.
- Denis, Jean-Emile, Daniel Depelteau, "Market Knowledge Diversification", *Journal of International Business Studies*, Fall January 1985, s:77-89.
- Dominguez, Luis V., Carlos G. Sequeira, "Determinants of LDC Exporters' Performance: A Cross-National Study", *Journal of International Business Studies*, Vol.24, No.1, First Quarter 1993, s:19-40.
- Donthu, Naveen, Sang Hyeon Kim, "Implications of Firm Controllable Factors on Export Growth", *Journal of Global Marketing*, Vol.7, No.1, 1993, s:47-63.
- Edwards, Vincent, Akın Koçak, Gloria Lee, "The Challenge of New Markets Some Experiences of British, Canadian and Turkish Entrepreneurs in Central and Eastern Europe and The Former Soviet Union", *Journal of Euromarketing*, Vol.8, No.4, 1999, s:1-26.
- Hoang, Peter B., "A Casual Study F Relationships Between Firm Characteristics, International Marketing Strategies And Export Performance, *Management International Review*, Vol.38, No.1, 1998, s:73-93.
- Jain, S.C., "Standardization of International Marketing Strategy: Some Research Hypotheses", *Journal of Marketing*, Vol.53, January 1989, s: 70-79.

- Karabulut Muhittin, İsmail Kaya, Pazarlama Yönetimi ve Stratejileri, İşletme Fakültesi Yayın No.245, Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul, 1991.
- Katsikeas, Constantine S., Leonidas C. Leonidou, "Export Market Expansion Strategy: Differences Between Market Concentration and Market Spreading", *Journal of Marketing Management*, Vol.12, 1996, s:113-134.
- Katsikeas, Constantine S., Nigel F. Piercy, Chris Ioannidis, "Determinants of Export Performance in A European Context", *European Journal of Marketing*, Vol.30, No.6, 1996, s:6-35.
- Kaynak, Erdener, Wellington Kang-yen Kuan, "Environment, Strategy, Structure and Performance in the Context of Export Activity: An Empirical Study of Taiwanese Manufacturing Firms", *Journal of Business Research*, Vol.49, 1993, s:27-33.
- Kirpalani, V.H., Norman B. Macintosh, "International Marketing Effectiveness of Technology-Oriented Small Firms", *Journal of International Business Studies*, Vol.11, Winter 1980, s:81-90.
- Koçak, Akın, "Uluslararası Ticaret Fuarlarına Katılan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Davranışlarının Belirlenmesi", *T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi*, 15 Ekim 1999.
- Koh, Anthony C., "Relationships Among Organisational Characteristics, Marketing Strategy And Export Performance", *International Marketing Review*, Vol.8, No.3, 1991, s:46-60.
- Koh, Anthony C., Robert A.Robicheaux, "Variations in Export Performance Due to Differences in Export Marketing Strategy: Implications for Industrial Marketers", *Journal of Business Research*, Vol.17, 1988, s:249-258.
- Kozlu, Cem, *Uluslararası Pazarlama (İlkeler ve Uygulamalar)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genişletilmiş 5.Baskı, Ankara, 1995.
- Lages Luis Filipe, "A Conceptual Framework of The Determinants of Export Performance: Reorganizing Key Variables And Shifting Contingencies In Export Marketing", *Journal of Global Marketing*, Vol.13, No.3, 2000, s:29-51.
- Lages, Luis Filipe, David B. Montgomery, "Export Performance as an Antecedent of Export Commitment and Marketing Strategy Adaptation: Evidence from Small and Medium Sized Exporters.", *European Journal of Marketing*, Vol.38, No.9/10, 2004, s:1186-1214.
- Lages, Luis Filipe, T. C. Melewar, "Determinants of Export Performance And Moderating Effects Of Marketing Programme Adaptation: A Review, Conceptual Framework And Research Hypotheses", *Warwick Business School*, No.317, June 1999, s:1-31.
- Lee, Chol, David A. Griffith, "The Marketing Strategy-Performance Relationship in An Export-Driven Developing Economy a Korean Illustration", *International Marketing Review*, Vol.21, No.3, 2004, s:321-334.
- Lee, S. Chong, Yoo S. Yang, "Impact of Export Market Expansion Strategy on Export Performance", *International Marketing Review*, Vol.7, No.4, 1990, s:41-51.
- Leonidou, Leonidas C., Constantine S.Katsikeas, Saeed Samiee , "Marketing Strategy Determinants Of Export Performance: A Meta-Analysis", *Journal of Business Research*, Vol.55, 2002, s:51-67.
- Leonidou, Leonidas C., Constantine S. Katsikeas, "The Export Development Process: An Integrative Review of Empirical Models.", *Journal of International Business Studies*, Vol.27, No.3, 1996, s: 517-551.
- Louter, Pieter J., Cok Ouwerkerk, Ben A. Bakker, "An Inquiry into Successful Exporting", *European Journal of Marketing*, Vol.25, No.6, 1991, s:7-23.
- Madsen, Tage Koed, "Empirical Export Performance Studies: A Review of Conceptualizations and Findings.", *In Advances in International Marketing.*, S. Tamer Cavusgil, Editor. Greenwich, CT: JAI Press, 1987, s:177-98.
- Madsen, Tage Koed, "Successful Export Marketing Management: Some Empirical Evidence." *International Marketing Review*, Vol.6, No.4, 1989, s:41-57.

- McGuinness, Norman W., Blair Little, "The Influence of Product Characteristics on the Export Performance of New Industrial Products.", *Journal of Marketing*, Vol.45, Spring 1981, s: 110-122.
- Mengüç, Bülent, "Pazarlama Stratejilerinin İhracat Performansı Üzerindeki Etkileri: Büyük Ölçekli İhracat Firmalarına İlişkin Bir Araştırma ve Uygulama", SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1994.
- Namiki Nobuaki, "A Taxonomic Analysis of Export Marketing Strategy: An Exploratory Study of U.S. Exporters of Electronic Products", *Journal of Global Marketing*, Vol.8, No.1, 1994, s:27-50.
- O'Cass Aron, Craig Julian, "Examining Firm and Environmental Influences on Export Marketing Mix Strategy and Export Performance of Australian Exporters." *European Journal of Marketing*, Vol.37, No.3/4, 2003, s:366-384.
- Piercy, Nigel , *Export Strategy: Markets and Competition*, George Allen&Unwin Ltd., London, January 1982.
- Rosson, Philip J., I. David Ford, "Manufacturer-Overseas Distributor Relations and Export Performance", *Journal of International Business Studies*, Vol.13, Fall 1982, s:57-72.
- Samiee, S., K. Roth, "The Influence of Global Marketing Standardization On Performance", *Journal of Marketing*, Vol.56, April 1992, s:1-17.
- Seringhaus, Rolf F.H., Philip J. Rosson, "Management And Performance of İnternational Trade Fair Exhibitors: Government Stands İndependent Stands", *International Marketing Review*, Vol.15, No.5, 1998, s:398-412.
- Shoham, Aviv, "Bounded Rationality, Planning, Standardization of International Strategy, and Export Performance: A Structural Model Examination.", *Journal of International Marketing*, Vol.7, No.2, 1999, s: 24- 50.
- Shoham, Aviv, "Export Performance: A Conceptualization and Empirical Assessment.", *Journal of International Marketing*, Vol.6, No.3, 1998, s: 59-81.
- Shoham, Aviv, "Firm Orientations: Do The Five Orientations Affect Export Performance?", *Journal of Global Marketing*, Vol.14, No.3, 2000, s:31-47.
- Shoham, Aviv, "Marketing-Mix Standardization: Determinants of Export Performance", *Journal of Global Marketing*, Vol.10, No.2, 1996, s.53-73.
- Shoham, Aviv, Gerald S. Albaum, "Transfer of Marketing Activities from Denmark to Foreign Markets", *International Business Review*, Vol.3, No.3, 1994, s:219-241.
- Sousa, Carlos M. P., Bakr A.Alserhan; "An Investigation Into the Antecedents of the Export Performance Literature", *Competitive Paper*, 28th EIBA Conference, Athens University of Economics and Business, Athens Greece, 8-10 December 2002.
- Szymanski, D.M., S.G. Bharadwaj, P.R. Varadajan, "Standardization Versus Adaptation Of İnternational Marketing Strategy : An Empirical İntigation", *Journal of Marketing*, Vol.57, October 1993, s:1-17.
- Terpstra, Vern, Ravı Satarchy, *İnternational Marketing*, The Dryden Press, Eighth Edition, USA, 2000.
- Theodosiou, Marios, Leonidas C. Leonidou, "Standardization Versus Adaptation of İnternational Marketing Strategy: An İntegrative Assessment of The Empricial Research", *International Business Review*, Vol.12, 2003, s:141-171.
- Thirkell C. Peter, Ramadhani Dau, " Export Performance: Success Determinants for New Zealand Manufacturing Exporters", *European Journal of Marketing*, Vol.32, No.9/10, 1998, s:813-829.
- Tuncer, Doğan, Tamer Arpacı, Doğan Yaşar Ayhan, Erinç Böge, M. Mithat Üner, *Pazarlama*, Gazi Yayınları, Ankara, 1992.
- Ural, Tülin, "İşletmelerin Dış Pazarlama Performansı İle Dış Pazarlama Stratejisi Değişkenleri Arasındaki İlişki ve Adana İli Dokuma Sanayi Üretici İşletmeleri Üzerine bir Araştırma", *Pazarlama Dünyası*, Yıl.10, Sayı.58, Temmuz/Ağustos,1996, s:27-36.

İhracat Pazarlaması Stratejileri İle Firma Performansı İlişkisi.

- Üner, M. Mithat, Osman M. Karatepe, “İhracat Pazarlama Stratejisi İle Performansı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Kavramsal Bir İnceleme”, Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 16, Sayı.1-2, 1998, s:71-87.
- Walters ,Peter G.P., Saeed Samiee, “A Model For Assessing Performance İn Small U.S. Exporting Firms”, Entrepreneurship Theory and Practice, Winter 1990, s:33-50.
- Yücel, Atilla, “İhracat Pazarlaması Stratejilerinin Firma Performansı Üzerine Etkileri: Hazır Giyim Firmaları Üzerine Bir Uygulama”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2006.
- Zou, Shaoming, Simona Stan, “The Determinants of Export Performance: A Review Of The Empirical Literature Between 1987 And 1997”, International Marketing Review, Vol.15, No.5, 1998, s: 333-356.
- Zou, Shaoming, D.M. Andrus, D.W. Norvell, “Standardization of İnternational Marketing Strategy By Firms From a Developing Country”, International Marketing Review, Vol.14, No.2, 1997, s:107-123.
- Zou, Shaoming, S. Tamer Çavuşgil, “The GMS: A Broad Conceptualization of Global Marketing Strategy and Its Effect on Firm Performance”, Journal of Marketing, Vol.66, October 2002, s:40-56.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 227-248, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 18.12.2018 **Kabul Tarihi:** 23.01.2019

RETRO PAZARLAMA KAPSAMINDA TÜKETİCİLERİN RETRO MARKA EĞİLİMLERİNİN RETRO MARKA FARKINDALIĞINA VE RETRO MARKA GÜVENİNE ETKİSİ: KONYA İLİNDE BİR ARAŞTIRMA

Within Retro Marketing the Effect of Retro Brand Tendencies of the Consumers on the Retro Brand Awareness and Retro Brand Trust: A Research in Konya

Esen ŞAHİN¹

Fatma KAYA²

ÖZ

Postmodern pazarlama yöntemlerinden olan retro pazarlama, eskiden var olan marka ve ürünlerin günümüzün modern üretim anlayışına uygun olacak şekilde değer yaratmak amacı ile yeniden piyasaya sürülmesi olarak tanımlanır. Marka değeri, herhangi bir markanın diğer markalardan ayırt edilebilmesini sağlayan kendine has değerlerinin tümüdür. Marka farkındalığı marka değeri bileşenlerinden olup kısaca, bir markanın varlığından haberdar olma durumudur. Marka güveni de marka değeri bileşenlerindedir ve bir markanın sağlayacağı getirilerden emin olma yönündeki hisler olarak tanımlanır. Farkındalık ve güven bu bağlamda retro ürünlerle tüketicide yaratılmak istenen iki ana duygudur. Bu çalışmada; retro pazarlama kapsamında, tüketicilerin retro marka eğilimlerinin retro marka farkındalığına ve retro marka güvenine etkisini tespit etmek amacıyla bir alan araştırması yapılmıştır. Araştırma için Konya ilinde yaşayan 35 yaş üstü bireyler tercih edilmiş ve bu bağlamda seçilen örneklem üzerinde yüz yüze anket yöntemi kullanılarak bir çalışma yürütülmüştür. Veriler SPSS 24 İstatistiksel Paket Programı ile analiz edilmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar kapsamında; katılımcıların demografik özellikleri ve ankette yer alan ifadelere verdikleri yanıtların istatistikleri, katılımcıların eğitim ve gelir seviyesi, retro marka eğilimleri, retro marka farkındalıkları ve retro marka güvenlerinin yüksek olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Bunun dışında t testi ve tek yönlü varyans analizlerine göre, kadınların retro marka eğilimi ve retro marka farkındalığı erkeklere göre daha yüksektir, retro marka güveni açısından kadın ve erkek arasında herhangi bir farklılık yoktur. Ayrıca retro marka eğilimi, retro marka farkındalığı ve retro marka güveni açısından medeni duruma ve yaş gruplarına göre herhangi bir farklılık yoktur. Basit doğrusal regresyon analizine göre tüketicilerin retro marka eğilimlerinin retro marka farkındalığına ve retro marka güvenine etkisi vardır.

Anahtar Kelimeler: Retro Pazarlama, Retro Marka, Marka Farkındalığı, Marka Güveni

ABSTRACT

Retro marketing, which is the one of the postmodern marketing activities, is defined as re-launching in accordance with today' s modern production approach. Brand value is all of their unique values that make a brand different from other brands. Brand awareness is one of the components of brand value and is briefly aware of the existence of a brand. Brand trust is a feeling of being sure of the returns of a brand. In this context awareness and trust are the two main emotions that retro products want to leave in the consumer. A field research has been completed in order to determine the effect of the consumers retro brand trends over the retro brand awareness and retro brand trust. For the research, individuals over the age of 35 living in Konya province has been preferred and face to face survey method has been applied. Datas have been analyzed with Statical Package for Social Sciences (SPSS) and results have been evaluated. According to the demographic characteristics of the participants and their responses to the statements in the questionnaire; the participants' level of education and income, retro brand trends, retro brand awareness and retro brand trusts are high. According to the t-test and one-way analysis of variance, women' s retro brand tendency and retro brand

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama ABD, KONYA, esenboztassahin@gmail.com

² Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, KONYA, fatma.kaya.92@hotmail.com

awareness are higher than men, in terms of retro brand trust there is no difference between men and women. In addition, there is no difference between marital status and age groups in terms of retro brand tendency, retro brand awareness and retro brand trust. According to simple linear regression analysis, the retro-brand trends of consumers have an effect on retro brand awareness and retro brand trust.

Key Words: Retro Marketing, Retro Brand, Brand Awareness, Brand Trust

GİRİŞ

Dünya düzeninde yaşanan değişim, insan hayatını ve alışkanlıklarını da değiştirmektedir. Pazarlama faaliyetleri hem bu değişimi etkilemekte hem de bu değişimden etkilenmektedir. Bir bakıma bireyle ürün arasında köprü görevini üstlenen pazarlama, her türlü değişim karşısında dinamikliğinden ödün vermemelidir. Aksi takdirde sonuçlar işletmelerin ve dolayısı ile tüketicilerin aleyhine gelişebilir. Değişimler teknoloji, küreselleşme, hız gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu faktörlere tüketici beklentileri de önemli bir unsur olarak eklenebilir. Çünkü teknoloji, küreselleşme ve hız; değişimi, değişimler de tüketici beklentilerini etkilemektedir. Dolayısı ile pazarlama bu gelişmeler karşısında gerekli tedbirleri zamanında almalı ve değişimin önünde yürümeli, değişime rehberlik yapabilmelidir. Postmodern pazarlama, işte bu değişim ihtiyacından doğmuş bir yaklaşımdır. Alışlagelmiş tüm anlayışların aksine pazarlama literatürüne yepyeni bir bakış açısı getirmiştir. Postmodern pazarlama, zıtlık, karmaşıklık, bireysellik demektir. Bu anlayışa göre postmodern pazarlamanın hedefinde, bir nevi tatmin edilmeyi bekleyen ele avuca sığmaz bir kitlenin varlığı söz konusudur. Retro pazarlama postmodern pazarlama faaliyetlerinden sadece biridir. Retro pazarlama eskiden var olan marka ve ürünlerin günümüzün modern üretim anlayışına uygun olacak şekilde yeniden piyasaya sürülmesi olarak tanımlanabilir. Retro pazarlama eski ile yeniyi sentezler ve ürünü nostalji tadında fakat yenilenmiş versiyonu ile sunar. Retro pazarlama nostalji pazarlamasından farklı bir kavramdır. Nostalji daha çok geçmişe dair hissedilen duygu olarak tanımlanırken burada herhangi bir ürünün söz konusu olması mecburiyeti yoktur. Fakat retro pazarlama ürünlerin geçmişlerine atıf yapar ve buradan beslenir. Günümüzde her gün binlerce yeni ürün piyasaya sürülmekte ve bunların kimisinin yaşamları uzun soluklu olmamaktadır. Bu da tüketicilerin o ürünü ya da markayı benimseyip benimsememesi ile ilgilidir. Retro markalar tüketicilerin zihninde bir yerde zaten var olan markalar olup önemli olan onu canlandırmaktır. Bu aşamada retro markaların tüketiciler açısından farkındalığı ve tüketicilerin retro markalara olan güvenleri önemli bir olgudur.

1. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

1.1. Postmodernizm

Modernizmden sonra ortaya çıkan yeni bir dönem ya da modernizmi de kapsayan tüm yaşamsal alanlarda etkisini gösteren bir yaklaşım olarak ele alınan postmodernizm kavramı, pazarlama alanında yeni bir dönemin ortaya çıkışının öncüsüdür (Yeygel, 2006: 197).

Postmodernizm, bütünleştirici, genelleştirici yaklaşımları kabul etmemektedir. Postmodernizm egemen ifadeler veya anlamlara karşıdır (Yıldırım, 2010: 711). Postmodern kültürün ana belirleyicileri; üst gerçeklik, parçalanma, üretim ve tüketimin yer değiştirmesi, öznenin merkezileşmemesi, paradoksal birleşim/zıtlıkların birleşimi olmak üzere beş başlık altında toplanabilir (Fırat ve Venkatesh, 1993: 229). Bir başka çalışmada Fırat ve Shultz, (1997: 186) bu başlıklara; açıklık/hoşgörü, şimdiki zamanın sürekliliği, bağlılığın kaybolması, biçime önem verme, düzensizlik/kaosun kabulü olmak üzere beş başlık daha eklemiştir.

Bu ilk beş yapının kurumsal marka kavramı, kurumsal kişilik, kimlik ve imaj ile bağlantılı olduğu düşünüldü (Proctor ve Kitchen, 2002: 149-150):

- Üst gerçeklik, alışveriş yaparken tüketicilere gerçek veya gerçek üstü deneyimlerden daha fazlasını sunmak anlamına gelmektedir.
- Parçalanma, ortak bir tercih sunmayan müşterilere hizmet etmek için işletme adına hazırlıklı olmak gerektiğine işaret etmektedir.

- Üretim ve tüketimin yer değiştirmesi, örgütsel imajın, bugün burada yarının müşterilerinin ihtiyaçlarını karşılamayı ve daima müşterinin bir adım önünde veya en azından yanında yürümeyi vurgulamak zorunda olması anlamına gelmektedir.

- Öznenin merkezileşmemesi, işletmenin hedef pazarının sürekli değişebileceğini kabul etmektedir, bu nedenle örgütsel imaj değişen hedef kitlenin ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetini vurgulamalıdır.

- Zıtlıkların birleşimi; kurumsal marka imajında, müşteri merakını oluşturmak ve kurumsal marka imajlarını ve mesajlarını kendi deneyimleri içinde yorumlamak ve bunları kendi arzularıyla ilişkilendirmek amacıyla çelişkili simgeler, temalar ve referansların bir kombinasyonun bulunması gerekliliğini ifade eder.

Postmodern tüketimin dikkat çekici unsurlarından biri geçmiş dönemlere ait tasarımların günümüz beklentilerine yönelik olarak canlandırılarak tüketiciye sunulmasıdır (Ursavaş ve Gümüş, 2015: 697).

1.2. Nostalji Kavramı

Nostalji genel bir şekilde, kişinin gençken (erken yetişkinlikte, ergenlik çağında, çocukluğunda, hatta doğumdan önce) yaygın olan (popüler, modaaya uygun veya yaygın olarak dolaşan) nesnelere karşı (insanlar, yerler veya şeyler) bir tercihi (genel sevmeye, olumlu tutum veya olumlu etki) olarak tanımlanmaktadır (Holbrook ve Schindler, 1991: 330).

Nostalji, çoğu zaman geçmişin (deneyimlenmiş olsun ya da olmasın) ideal bir görünüşü olarak kavramsallaştırılmıştır. Nostaljinin tüketicilerde neredeyse her zaman olumlu duygularla birlikte çeşitli biçimlerde hatırlatıldığına inanılmaktadır (Pascal vd., 2002: 40). Nostalji, gençlik yıllarıyla ilişkili olan, genellikle “duygusal” veya “mutsuz” olarak nitelendirilen, yalnızca dokunaklı, acı tatlı dürtülerden çok daha fazlasını içermektedir. Daha ziyade, artık nostalji her ne sebeple olursa olsun, çoğunlukla tecrübe edilmeyen geçmiş nesnelere bağlantılı olan her şeyi kapsamaktadır (Holbrook ve Schindler, 1991: 330-331).

Havlana ve Holak (1996: 37-38) nostaljiyi dört ana başlığa ayırmıştır ve bunları aşağıdaki gibi özetlemiştir:

- Kişisel nostalji (doğrudan bireysel deneyim); anlamının bireye özgü olduğu, nostaljik nesne ile doğrudan deneyimini yansıtır.
- Kişilerarası nostalji (dolaylı bireysel deneyim); doğrudan kişilerarası temas yoluyla elde edilen dolaylı tecrübeden kaynaklanmaktadır ve genel olarak bireyseldir.
- Kültürel nostalji (doğrudan toplu deneyim); doğrudan kişisel tecrübeye ilişkilendirilse de, paylaşılan sembollere dayanır, böylece ortaya çıkan nostalji hissi, kişinin kültürün diğer üyeleriyle olan bağlantısını yansıtır.
- Sanal nostalji (dolaylı kolektif deneyim); dolaylı, ortak deneyimi ele alarak, kişinin kendi kültür tarihini içerebilir veya farklı bir kültürel çevrenin özlemine yansıtılabilir.

Nostalji bireylerin geçmiş ve bugün arasında bağ kurmaları, kendilerini mutlu hissettikleri dönemlerin bugüne yansımaları şeklinde ortaya çıkabilir. Bu durum da pazarlama iletişimi açısından dikkat çekici bir konu olmuştur (Gökaliiler ve Arslan, 2015: 243). Nostalji ile harekete geçen hisler, tüketiciye manevi doyum sağlamanın yanı sıra ekonomik değeri ile de pazarlamanın ilgi odağı haline gelmiştir (Altuntuğ, 2011: 272).

1.3. Retro Pazarlama

Retro, İngilizce bir kelimedir ve geri, geriye, tersine gibi anlamlara gelmektedir (Keskin ve Memiş, 2011: 192). Retro kavramı retrospektif sözcüğünden türetilmiştir ve geçmişe dönük anlamını içermektedir. Retro, bugün, nostalji ile birlikte kullanılarak pazarlama faaliyetlerinde de etkisini göstermektedir (Tekeoğlu ve Tıgılı, 2016: 280).

Retro pazarlama; geçmişte var olan bir ürünün, markanın ya da geçmişi hatırlatan bir simge veya uygulamanın günümüz şartlarında yeniden kullanılması (Tekeoğlu ve Tıǧlı, 2016: 280), geçmişte kullanılan ürünleri günümüze ulaştırmak (Keskin ve Memiş, 2011: 192), unutulmuş markaların canlandırılması ve yeniden rağbet görmesi amacıyla geliştirilen ve eski ve yeniye sentezleyen pazarlama faaliyetleri (Demir, 2008: 29), unutulmuş veya tüketicinin dikkatinden kaçmış markalara ait ürünlerin tekrar revize edilerek yeniden canlandırması ile yapılan nostalji temelli pazarlama çalışmaları (Gökaliiler ve Arslan, 2015: 244) olmak üzere çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır.

Retro pazarlama, yenileme, yeniden şekillendirme, geri dönüş, canlandırma eski ürünlerin yeniden doğması veya yinelenmesi ile ilgilidir. Retro marka ve ürün, işlevsellik ve kullanılabilirlik bakımından günümüzde modern, ancak görünüm ve his bakımından eskidir (Ogechukwu, 2014: 33-34). Retro markaların stilleri, rekabet avantajı sağlamak için en yeni teknoloji ile birleştirilmelidir. Buna göre retro markalar “eski moda, yeni sunum” mantığında olmalıdır, böylece eski güzel günler çağdaş zamanlarla uyumlu hale getirilmelidir (Merlo ve Perugini, 2015: 95).

Retro pazarlama her zaman olmasada genellikle performans, fonksiyon veya tat bakımından modern standartlarda güncellenen, eski bir tarihi dönemden bir ürün markasının canlandırılması ve tekrar sunulması olarak tanımlanır. Retro markalar “güncelleme” kavramı ile nostaljik markalardan ayırt edilebilir. Bunlar yepyeni, moda ürünlerdir (Brown vd., 2003a: 20).

İşletmeler pazarlama iletişimi alanında hem yerel hem de küresel düzeyde retro tarzı kullanmaktadırlar. Yerel pazarlama kampanyaları söz konusu olduğunda geçmişi referans alma; yerel özgünlük, tarih ve geleneğin altını çizmektedir. Global markalar söz konusu olduğunda, retro pazarlama özellikle ayrıcalıklı marka özelliğini, tarihini ve ebedi değerlerini vurgulamak için kullanılır. Bu retro pazarlamaların hedefleri, marka değerinin geliştirilmesi ve marka imajının güçlendirilmesi üzerine odaklanmaktadır (Grebosz ve Pointed, 2015: 121-122).

Markalar tüketicilere ulaşmak için retro kavramını giderek daha fazla kullanmaktadırlar. Buna rağmen geçmişi kullanma fikri yeni bir akım değildir (Clemente-Ricolfe ve Enguer-Gosálbez, 2018: 380). Nostalji, marka mirası, marka canlandırma kavramları arasında önemli benzerlikler söz konusudur. Canlandırılan ürünler veya retro ürünler tüketicilerin nostaljik eğilimlerinden faydalanır. Örneğin tanınmış sloganlar ve paketler marka mirasını hatırlatır ve hem kişisel hem de toplumsal anlamda tüketicilerin geçmiş daha iyi günlerini çağırır (Brown vd., 2003a: 20). Pazarlamada retro kavramı, olumlu nostaljik duygular sağlayarak geçmişle somut bir bağ oluşturmaya yardımcı olabilir (Grebosz ve Pointed, 2015: 120).

Retro pazarlama literatürde üç farklı boyutta ele alınmaktadır (Brown, 1999: 365):

- Repro; eski güzel olan şeyi yeniden üretmek ile ilgilidir ancak geçen süre içerisinde anlam değişmiş olabilir.
- Retro; eski ile yeniye genellikle eski moda tarz ile ileri teknoloji şeklinde birleştirme anlamına gelmektedir.
- Repro-retro; nostaljiden başlayarak geliştirilmiş ve canlandırılmış ürünleri simgelemektedir. Repro-retroya, neo-nostalji de denilmektedir.

Retro pazarlamada markalama ile ilgili dört tema söz konusudur ve bu temalar (Brown vd., 2003a: 21); allegory (marka öyküsü), arcadia (ideal marka topluluğu), aura (marka özü) ve antinomy (marka paradoksu) retro markalaşmanın 4A' sını oluşturur.

Başarılı bir retro pazarlama için aşağıdaki unsurlara dikkat edilmelidir (Brown vd., 2003b: 143):

- Durağanlık; marka kolektif hafızada yer edinmeli fakat mevcut pazarlama ile ilgili bozulmamış olmalıdır.
- İkoniklik; markanın çekiciliğinin merkezinde yer alır. Marka gelişme veya dönüşüm evresinde bireysel veya grupsal açıdan çarpıcı olmalıdır.
- Hatırlatıcı olma; markayı hareketlendirir. Marka, kolektif hafızadan canlı deneyime davet edebilmelidir.

- Ütopiklik; retro markaların ayırıcı özelliğidir. İdealize edilmiş geçmişe olan özlemin tüketim yoluyla tatminidir.
- Dayanışma; retro markanın önemli bir birleştirici niteliğidir. Retro marka, kullanıcıları arasında bir topluluğa ait olma duygusunu canlandırmalıdır.
- Mükemmeliyet; retro bir markanın kapsadığı nihai özelliktir. Marka, teknolojik ve ideolojik olarak süresiz olarak güncelleştirilebilir olmalı, kendi kimliklerini sürekli yenileyen tüketicilerle uyumlu olduğunun garantisini vermelidir.

1.4. Marka Güveni ve Marka Farkındalığı

Piyasada güçlü bir marka oluşturmak, birçok işletmenin hedefidir çünkü rekabetçi pazarlama eylemlerine daha güçlü savunma başta olmak üzere, daha geniş marjlar, daha fazla aracı işbirliği ve destek ve marka genişletme fırsatları gibi bir dizi avantaj sağlar (Delgado ve Munuera, 2005: 187).

Bir ürünü tanımlayan faktörlerden biri olan marka, ürüne değer katar ve tüketicilerin ürüne dair düşüncelerini yansıtır. Marka değeri, markanın adı ve simgesi ile bağlantılı, işletmede ve tüketicide yaratılan değeri ifade eder. İşletme açısından marka değeri, önemli bir rekabet avantajı yaratır. Marka değerini etkileyen önemli faktörlerden biri marka güvenidir (Papatya vd., 2015: 36).

Bir markaya açıkça güvenmek, markanın tüketici için olumlu sonuçlar doğuracağı yönünde yüksek bir olasılık veya beklenti anlamına gelmektedir (Delgado ve Munuera, 2005: 188). Daha büyük pazar payı ve yüksek bir fiyat (önde gelen rakibe göre) gibi üstün marka performansı getirileri, daha fazla müşteri sadakatinden kaynaklanabilir. Bu sadakat, sırayla, markaya olan güvene ve markanın yarattığı duygulara veya etkilere göre oluşabilir (Chaudhuri ve Holbrook, 2001: 81). Marka güveni tüketicinin zihninde olumlu bir imaj oluşturma açısından önemlidir (Torlak vd., 2014: 151).

Marka farkındalığı tüketicilerin yalnızca marka adını bilmesi veya markayı önceden görmüş olması değil aynı zamanda marka adı, marka sembolü gibi çağrışımları zihninde birleştirmesi demektir (Ayas, 2012: 169). Marka farkındalığı, tüketicinin zihninde markanın rakipleriyle karşılaştırmalı olarak aldığı yerdir ve satın alma sürecinde son derece önemli bir rol oynamaktadır. Farkındalık, bir tüketicinin satın alma noktasında markayı düşünmesine yardımcı olur ve bu da markaya karşı olumlu bir davranış gerçekleştirmesini sağlar. Yapılan araştırmalar tüketici hafızasında yer edinmiş markaların, tüketicinin satın alma sürecinde daha fazla tercih edildiğini kanıtlanmıştır (Aktepe ve Baş, 2008: 84; Loureiro vd., 2014: 4).

Marka farkındalığı, marka değerinin önemli bir bileşenidir. Farkındalık, algı ve tutumları etkileyebilir. Örneğin bir fıstık ezmesinin tadını iyileştirebilir ve bir perakendeciye güven aşılayabilir. Farkındalık bazen marka seçimini ve hatta sadakati etkileyebilir. Marka farkındalığı, markanın müşterilerin zihnindeki önemini yansıtmaktadır. Bir markaya dair farkındalık seviyeleri; tanıma (bu markayı duydunuz mu?), hatırlama (hangi marka otomobilleri hatırlayabilirsiniz?), akılda kalma (hatırlama görevinde adı geçen ilk marka), marka hakimiyeti (tek marka hatırlattı), marka bilgisi (markanın ne anlama geldiğini biliyorum) ve marka görüşü (markayla ilgili fikrim var) şeklinde sıralanmaktadır (Aaker, 1996: 114-115).

1.5. Retro Pazarlama Literatür Taraması

Özellikle son dönemlerde adından çokça bahsettiren retro pazarlamaya ilişkin literatür gün geçtikçe zenginleşmektedir. Söz konusu çalışmalar aşağıdaki tabloda ana hatları ile özetlenmiştir. Tabloda yer alan çalışmalardan farklı olarak bu çalışma retro pazarlama kapsamında retro marka eğilimlerinin retro marka farkındalığı ve güvenine etkisini ölçme boyutuyla literatüre yeni bir bakış açısı getirecektir.

Tablo 1: Retro Pazarlama Literatür Taraması

Araştırmanın adı	Yazarlar ve Tarih	Araştırma Kapsamı
Retro-Marketing: Yesterday's Tomorrows, Today!	<i>Stephen Brown (1999)</i>	Retro pazarlama olgusu incelenmekte, retro pazarlamanın özelliklerine, nedenlerine ve sonuçlarına dikkat çekilmektedir.
The Retromarketing Revolution: L'imagination Au Pouvoir	<i>Stephen Brown (2001)</i>	Pazarlamanın nostaljik eğilimlerinin doğası ve etkileri incelenmektedir.
Sell Me the Old, Old Story: Retromarketing Management and the Art of Brand Revival	<i>Stephen Brown Robert V. Kozinets John F. Sherry (2003)</i>	Retro pazarlamanın hızlı yükselişi incelenmekte ve ampirik olarak araştırılmaktadır.
Teaching Old Brands New Tricks: Retro Branding and the Revival of Brand Meaning	<i>Stephen Brown, Robert V. Kozinets, John F. Sherry (2003)</i>	Retro markalar tüketiciler açısından incelenmekte ve elde edilen verilerin pazarlamacılar için yarattığı sonuçlar kavramsallaştırılmaktadır.
Pazarlamanın Nostaljik Oyunu: Retro Markalama	<i>Filiz Otay Demir (2008)</i>	Retro markalama ve mesaj stratejisine açıklık getirmek amacı ile retro markalamaya ilişkin kavramlar teorik olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’ de gerçekleştirilen retro markalama çalışmaları ve bununla ilgili mesaj stratejileri incelenmektedir.
Retro Pazarlama ve Pazarlamada Uygulanmasına Yönelik Bazı Örnekler	<i>H. Dilara Keskin Salih Memiş (2011)</i>	Retro pazarlama geniş kapsamlı ele alınarak kavramsal açıdan değerlendirilmektedir.
Assessing the Revival Potential of Brands from the Past: How Relevant is Nostalgia in Retro Branding Strategies?	<i>Eleonora Cattaneo Carolina Guerini (2012)</i>	Nostaljik marka çağrışımlarından yararlanan bir retro markalama stratejisi ile tüketici tercihleri arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Sonuçlar, tüketicilerin nostaljik çağrışımlarla güncellenmiş markaları saf geçmiş markalara tercih ettiklerini göstermektedir.
“Grandma’s Fridge is Cool” – the Meaning of Retro Brands for Young Consumer	<i>Andrea Hemetsberger, Christine Kittinger Barbara Mueller (2012)</i>	Genç tüketicilerin retro markaları niçin tercih ettikleri sorusu ele alınmaktadır. Buna göre retro markalar genç tüketicilerin bireysel kimlik ve aidiyet arayışına yardımcı olmaktadır ve bunun yanında gençler retro markaları moda ikonları olarak görmektedirler.
Back to the Future: Adoption and Diffusion of Innovation in Retro-Industries	<i>Sylvaine Castellano Olga Ivanova Maalaoui Adnane Imen Safraou Francesco Schiavone (2013)</i>	Retro kavramının ortaya çıkışının ve varlığının açıklanması amaçlanmaktadır. Miras, gelenek, nostalji ve canlanma gibi retro kavramını besleyen faktörler hakkında teorik bilgiler sunulmaktadır. Geleceğin zorluklarının yönetilmesi için geçmişin kullanılması üzerinde durulmaktadır.
“As It Was in the Beginning, so Shall It Be, World Without End” Retro-Marketing: the Art of Bringing Back to Life/Revitalizing an Old Brand (Product)–the Nigerian Experience	<i>Ayozie Daniel Ogechukwu (2014)</i>	Nijerya’da yeniden canlandırılan ürünlerin ve markaların bir literatür taraması, kavramsal yansımaları ve araştırması olan çalışmada, retro pazarlamanın hızlı yükselişi incelenmektedir.
Retrobranding: Selling the Past	<i>Damien Hallegatte (2014)</i>	Markaları yeniden canlandırma retro markalamadan ayırt edilmektedir.
Geçmişle Bağ Kuran Bir Pazarlama Yaklaşımı: Retro Pazarlama Perspektifinden Tüketicilerin Marka Kimliği ve Marka İmajına Bakış Açılırları Üzerine Bir Araştırma	<i>Ebru Gökalliler Zeynep Arslan (2015)</i>	Retro markaların pazarlama stratejileri kapsamında oluşturdukları marka kimliği ve marka imajının tüketicilerin gözünden incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmaya göre retro markaların mesajlarından etkilenen tüketicilerin bu markalardan hoşlanma ve onları tercih etme eğiliminde oldukları görülmüştür. Ek olarak yaş ile marka kimliği algısı arasında ve marka kimliği ile marka imajı algısı arasında bir ilişki bulunmuştur.

The “Retro” Trend in Marketing Communication Strategy of Global Brands	<i>Magdalena Grębosz Jean-Marc Pointet (2015)</i>	Küresel markaların pazarlama iletişimi stratejisinde “retro” trendin kullanılmasının uygunluğu araştırılmıştır. Araştırma sonuçları, küresel pazarların mevcut pazar koşullarında retro pazarlama iletişiminin önemini ve bunların tüketici tutumları üzerindeki etkisini doğrulamaktadır.
Retro Pazarlama Açısından Halen Var Olmayan Eski Markaların Tüketiciler Tarafından Anımsanması ve Tanınması Üzerine Bir Pilot Çalışma	<i>Nurdan Tümbek Tekeoğlu Mehmet Tıǧlı (2016)</i>	Türkiye’de geçmişte var olan ancak günümüzde satışa sunulmayan markaların hangileri olduğu ve bunların hangilerinin canlandırılması gerektiği tüketiciler tarafından değerlendirilmiştir. Araştırma sonucu, bu markaların çoğunun hala kuşaktan kuşağa aktarılmakta olduğunu ve büyük çoğunluğunun genç kuşaklar tarafından dahi tanındığını göstermiştir.
Retro Pazarlama Bağlamında Tüketicilerin Marka Kimliği ve Marka İmajına Bakış Açıları: GAÜN Akademisyenleri Üzerine Bir Araştırma	<i>Reyhan Sarıççek Filiz Çokay Çopuroǧlu İbrahim Halil Korkmaz (2017)</i>	Retro pazarlama kapsamında oluşturulan marka imajı ve marka kimliğinin tüketiciler açısından değerlendirilmesi ve yine tüketiciler açısından nostalji ve marka ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Sonuçlar, yaş aralığı ile algılanan nostalji ve retro marka arasında bir ilişki olmadığını fakat yaş aralığı ile marka imajı ve marka kimliği algısı arasında ilişki olduğunu göstermiştir. Akademik unvan yükseldikçe katılımcıların retro marka algılamalarının da arttığı tespit edilmiştir.
The Effect of Retro-Looking Products Oriented Consumer Attitude on Brand Loyalty	<i>Baran Arslan Abdullah Öz (2017)</i>	Tüketicilerin retro ürünlere yönelik tutumlarının marka sadakati üzerine etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yapılan analizler retro ürünlere yönelik tutumların marka sadakatini etkilediğini göstermiştir.
Retro Marka Deneyiminin Yeniden Satın Alma Niyeti ve Marka Bağlılığı Yaratmadaki Rolü	<i>Fatih Pınarbaşı Ceyda Aysuna Türkyılmaz (2017)</i>	Retro pazarlamaya konu olan marka deneyiminin yeniden satın alma niyeti ve marka bağlılığı ile ilişkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda retro marka deneyimlerinin yeniden satın alma niyeti ve marka bağlılığını etkilediği tespit edilmiştir.
Retro Ürünlerine Yönelik Tüketici Tutumlarını Etkileyen Demografik Faktörlerin Belirlenmesi	<i>Baran Arslan Banu Özgür Yetkin (2017)</i>	Tüketicilerin retro ürünlere yönelik tutumlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Analiz sonuçları, medeni durum dışında; cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve gelir durumuna göre tüketici tutumlarında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermiştir.
Retro Pazarlamasının Tüketici Algısı ve Tüketici Davranışına Etkisi: Futbol Taraftar Grubu Örneği	<i>Ataman Tükenmez Mehmet Hocaoǧlu Emre Gelbal Selçuk Bora Çavuşoǧlu (2017)</i>	Beşiktaş futbol takım taraftarının retro ürünlere yönelik satın alma davranışını incelemek ve bu ürünlere yönelik tüketici algısını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Sonuçlar ölçeğin alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ve tüketicilerin demografik özelliklerinin retro ürünleri satın alma kararlarında etkili olduğunu göstermiştir.
Value Integration Effects on Evaluations of Retro Brands	<i>Kıvılcım Döğerlioǧlu- Demir, Patriya Tansuhajb, Joseph Cotec, Ezgi Akpınar (2017)</i>	Retro markaların değerlendirilmesinde değer entegrasyonu etkilerini incelemektedir. Üç kontrollü deney, değer entegrasyonunun marka seçimini etkilediğini ve bu etkinin bağlamsal ipuçları tarafından yönetildiğini göstermektedir. Ayrıca, düşük değer entegrasyon tüketicileri ile karşılaştırıldığında yüksek değer entegrasyon tüketicileri, retro markaları daha olumlu değerlendirmektedir.
Exploring the Potential Market for Retro Products: An Empirical Analysis	<i>José-Serafin Clemente-Ricolfe, Pablo Enguer Gosálbez (2018)</i>	Retro ürün tüketicileri için potansiyel pazar araştırılmaktadır. Çalışma sonuçları ayırt edici özellikte hisler, ürün özellikleri ve geçmiş duyguların retro ürünlerin özellikleri olduğunu ve her dört potansiyel tüketiciden yaklaşık üçünü içeren en büyük segmentin retro ürünleri satın alma niyetinin, gıda, otomobil ve teknoloji ürünleri kategorilerinde yoğunlukta olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1.6. Dünya’dan ve Türkiye’den Retro Pazarlama Örnekleri

Günümüzde tüketiciler teknoloji ve bilimsel gelişmelerle sentezlenmiş geçmiş alışkanlıklarını canlandıran uygulamaları ve ürünleri talep etmektedir. Retro pazarlama, unutulmuş ya da unutulmaya yüz tutmuş ürünleri canlandırılarak bu ürünlere yeniden talep oluşturulmayı sağlamak amacıyla taşımaktadır (Şahin, 2013: 93). Dünyada ve Türkiye’de markaların retro pazarlama çalışmaları günden güne artmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Fransız otomotiv sanayisinin 1955 yılında kurulan ve özellikle 1970’li yıllarda A110 modeliyle çok dikkat çeken spor araba markası Renault Alpine, uzun bir aradan sonra yenilenerek yeniden görücüye çıkmıştır (<https://www.haberler.com>). Nokia, 2000 yılında 3310 modelinden 126 milyon satarak adından oldukça söz ettiren telefon markasıydı. Yeni nesil Nokia 3310 ise 2017 versiyonu ile Barcelona’da yapılan mobil dünya kongresinde tanıtılmıştır (<http://www.serhatdalgalidere.com>). Slovenya merkezli bir şirket olan Gorenje’nin hayata geçirdiği Volkswagen T1 tasarımlı buzdolapları gelişmiş modern teknolojiyle yeni versiyonu ile tüketicilerle buluşmuştur (<https://www.log.com.tr>). Casio markasının ürettiği “baba saati” modeli yeniden piyasaya sunulmuştur (<https://www.marketingturkiye.com.tr>). Volkswagen’in 1960’lar Microbus modeli elektrikli yeni versiyonu ile piyasaya sunulmuştur (<http://www.roadandtrack.com>). Volkswagen New Beetle 1960’lı ve 1970’li yılların eski Beetle arabalarının retro versiyonudur, geriye doğru en büyük atılım, Volkswagen’in yeni VW Beetle’ı tanıttığı 21. yüzyılda ortaya çıkmıştır (Ogechukwu, 2014: 33-34). Coca-Cola eski cam şişesini piyasaya sürmüştür (<https://www.dunya.com>). Bununla birlikte, PepsiCo, Pepsi-Cola Throwback kampanyasını başlattığında işletme modern tüketici tatlarına uyarlanmış olsa da geçmişle kalıcı olarak bağlantılı bir ürün sunmuştur (Hallegatte, 2014: 10). Yine, tarihe geçmiş tasarım ile çağ ötesi bir araba üretmek için en son otomotiv teknolojisi ile 1940’ların sedan biçimini birleştiren Chrysler PT Cruiser, 1950’lerin pota hayallerinin simgesi olan fakat konforlu alt tabanları, havalandırılmalı üst kısmı ve tavsiye edilen perakende fiyatları ile yenilenen Nike’in Michael Jordan XI Retro Sneakers’ı, 1950’li yılların saygın restoranlarından biri olup bugün bilgisayarla desteklenen kasa kayıtlarına, son derece donanımlı bir mutfağa sahip olan ve yemek alanında sigara içmeyi yasaklayan, isteyenler için vejetaryen yemekleri de sunan Denny’nin retro restoranı bu anlamda verilebilecek güzel örneklerdendir (Brown, 2003a: 20). Retro öğeler barındıran “ALO 40. yıl reklam filmi” retro pazarlama kapsamında değerlendirilir. Zeki Müren’in ilk “Size ALO diyorum” şarkısını seslendirdiği reklam kampanyası güncel versiyonu ile tekrar kullanılmıştır. ALO 7’den 70’e herkesin çok sevdiği ve saygı duyduğu ses sanatçısı Zeki Müren’i yıllar sonra aynı reklam filminde tekrar tüketici ile buluşturmuştur (<http://www.thebrandage.com>). “O Ses Türkiye” adlı yarışmanın ALO’nun sponsorluğunda hazırlanan özel bölümünde Zeki Müren hologram teknolojisiyle canlı olarak sahneye çıkmıştır (<http://www.aksam.com.tr>). Türkiye İş Bankası’nın 2013’ten bu yana yayınlanan ve bankanın dünü ve bugününe atıf yapan reklamları (<http://www.pazarlamasyon.com>), 1989 yılında Fruko’nun reklamında oynayarak “on yüz bin milyon baloncuk yuttum” sözleriyle o dönemde herkes tarafından ilgi gören çocuk oyuncusunun, 14 yıl aradan sonra tekrar aynı reklam filminde oynaması, Arçelik’in 50. yılına özel renkli eski buzdolaplarını yeni teknoloji ile yeniden üretmesi, Migros’un mağaza reyon ve raflarında 57. yılı şerefine nostaljik ürünlere yer vermesi de retro pazarlama uygulamalarına örnek olarak gösterilebilir (<https://www.dunya.com>).

2. Araştırmanın Metodolojisi

2.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı; retro pazarlama faaliyetleri kapsamında tüketicilerin retro marka eğilimlerinin, retro marka farkındalığına ve retro marka güvenine etkisini tespit etmektir. Bu amaca yönelik olarak Konya ilinde yaşayan 35 yaş üstü bireylerle yüz yüze anket çalışması yapılmış ve gerekli veriler toplanmıştır.

Retro pazarlama araştırmaları için literatür incelendiğinde, özellikle 1950–1965 yılları arasında dünyaya gelmiş olan ve baby boomers (bebek patlaması) olarak adlandırılan kuşağın hedef kitle olarak seçildiği görülmektedir (Demir, 2008: 32). Bu durumun en temel gerekçesi, pazarlamada baby boomers’ların eski güzel günlere dönüşü başlatanlar olarak kabul edilmeleridir (Brown, 1999: 367-368). Chen vd. (2014: 355) yaptıkları çalışmada yaşlı bireylerin kişisel deneyimlere dayanan gerçek bir nostaljiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Retro pazarlama kapsamında düşünülen nostaljinin hedefleri ve farklı tüketicilerin yaşadığı nostaljik tüketim genel seviyeleri, zamanla ortaya çıkan ve bu nedenle yaşla ilişkili olan gelişimsel değişikliklere bağlıdır. Son ampirik kanıtlar, yaş ve nostaljik algılamalar arasındaki bağa işaret etmektedir (Holbrook, 1993: 246). Grebosz ve Pointet (2015: 125)

bazı yazarların retro pazarlamanın daha uzun ve zengin bir yaşam deneyimine sahip tüketiciler üzerinde daha yüksek etkiye sahip olduğu görüşünde olduklarını belirtmiştir.

Araştırma örnekleme; baby boomers olarak adlandırılan kuşak temsilcileri ile değil, 35 yaş üstü bireylerle sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni insanların kişisel, toplumsal ve ekonomik yönden en üst düzeye ulaştıkları 35 yaş sonrası ve 65 yaşına kadarki dönemin, gelişimde “orta yıllar” olarak kabul edilebildiğindedir (Onur, 2006). Buna ek olarak; bir bireyin zihninde nostaljik hislerin varlığı o bireyin yaşının genç olmadığını ispatlamaktadır. Çünkü nostaljiden bahsedebilmek için öncelikle yaşanmışlıkların ve deneyimlerin olması gerekmektedir. Bu durum ise zaman alan bir konudur. 35 yaş üstü bireylerin yaşları itibarıyla şahit oldukları, deneyimledikleri, yaşadıkları zaman dilimi dikkate alındığında geride bıraktıkları yaşanmışlıklar onlar için kaçınılmaz birer nostaljik his haline gelmektedir. Fakat yine de baby boomers'lara kıyasla bu hislerin oranı doğal olarak düşüktür. Dolayısıyla 35 yaş üstü bireylerin eski bir dönemin sonu (35 yaş üstü) ile yeni bir dönemin başında (35 yaş altı) yer aldığı, kısaca dünün ve bugünün kilit noktasında oldukları aşikardır. Bu çalışmada; yapılan ön araştırma, pilot çalışma ve derinlemesine literatür incelemesi sonucunda, retro ürünlerin doğası gereği eski ile yeni bir arada sunması gerçekliğine de dayanarak, retro pazarlama çalışmalarının uygulanacağı en doğru yaş grubunun 35 yaş üstü grubu olduğu kanaatine varılmıştır. Bu sebeple araştırma için 35 yaş üstü bireylerin görüşlerine başvurulmuştur.

Anket formu, detaylı bir literatür taraması sonucunda oluşturulmuştur. Anketin ilk bölümünde katılımcıların demografik bilgilerini elde etmeye yönelik; cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek ve gelir olmak üzere altı adet soruya yer verilmiştir. Anketin ikinci bölümünde katılımcıların retro marka eğilimlerini, retro marka farkındalıklarını ve retro markalara olan güvenlerini tespit etmeye yönelik 5'li likertli (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) toplamda on yedi (17) ifadeye yer verilmiştir. Retro marka eğilimine ilişkin on (10) ifade; Gökaliiler ve Arslan'ın (2015) “Geçmişle Bağ Kuran Bir Pazarlama Yaklaşımı: Retro Pazarlama Perspektifinden Tüketicilerin Marka Kimliği ve Marka İmajına Bakış Açılımları Üzerine Bir Araştırma” adlı makalesinden, retro marka farkındalığına ilişkin üç (3) ifade; Yoo vd.,'nin (2000) “An Examination of Selected Marketing Mix Elements and Brand Equity” adlı makalesinden, son olarak retro markalara olan güvene ilişkin dört (4) ifade; Chaudhuri ve Holbrook'un (2001) “The Chain of Effects From Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of Brand Loyalty” adlı makalesinden uyarlanmıştır. Verilerin analizi için SPSS 24 Paket Programı kullanılmıştır.

2.2. Örneklem Yöntemi ve Dağılımı

Araştırma evrenini Konya'da yaşayan 35 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır (2.1.'de gerekçeleri açıklanmıştır). TÜİK 2017 yılı verilerine göre bu rakam; 954,003'tür (www.tuik.gov.tr). Araştırma için kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir. Bu yöntem oldukça yaygın kullanılmaktadır ve yöntemin önemli noktası ankete cevap veren herkesin örneğe dahil edilmesidir (Coşkun vd., 2017: 148).

Evren birim sayısı 10 000'in üzerinde olduğunda örneklem büyüklüğü aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır (Özdamar, 2003: 116-118):

$$N = \frac{(Z^2 * p * q)}{d^2}$$

N= Örneklemdeki kişi sayısı
p= Araştırılan durumun görülme sıklığı (0,5)
q= Araştırılan durumun görülmemesi sıklığı (0,5)
z= Güven aralığı (%95 güven seviyesi z tablosundaki değeri) (1,96)
d = Hata seviyesi (0,05)

$$N = \frac{((1,96)^2 * 0,5 * 0,5)}{(0,05)^2}$$

Ulaşılmaması gereken kişi sayısı minimum 384'tür fakat araştırma için toplamda 391 bireye ulaşılmıştır.

2.3. Araştırmanın Hipotezleri

H_{0a}: Retro marka eğilimlerinin retro marka farkındalığına etkisi yoktur.

H_{1a}: Retro marka eğilimlerinin retro marka farkındalığına etkisi vardır.

H_{0b}: Retro marka eğilimlerinin retro marka güvenine etkisi yoktur.

H_{1b}: Retro marka eğilimlerinin retro marka güvenine etkisi vardır.

2.4. Araştırmanın Bulguları

2.4.1. Güvenilirlik Analizi

Araştırmaya başlamadan önce retro marka eğilimi ölçeğinde yer alan “retro markalar yerine yenilerine yönelirim” (4. ifade) ifadesi diğer ifadelerle uyum sağlaması bakımından ters kodlanmıştır. Bu olumsuz ifade diğer olumlu ifadelerle bu sayede uyumlaştırılmıştır. Bu aşamadan sonra öncelikle verilerin güvenilir olup olmadığı tespit edilmiştir. Güvenilirlik, bireylerin test maddelerine verdiği cevaplar arasındaki tutarlılık anlamına gelmektedir. Hesaplanan cronbach alfa katsayısının 0,70’den büyük olduğu durumlarda ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir (Büyüköztürk, 2016: 181). Araştırmanın retro marka eğilimi ölçeğinin cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,910, retro marka farkındalığı ölçeğinin 0,949 ve retro marka güveni ölçeğinin ise 0,969 olduğu tespit edilmiştir. Bu değerlere göre ankette yer alan ifadeler güvenilirlerdir.

2.4.2. Frekans Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikler Analizi

Araştırmaya katılan 391 bireyin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek ve gelir dağılımları frekans analizi ile tespit edilmiştir. Tablo 2 araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerini göstermektedir.

Tablo 2: Araştırmaya Katılan Bireylerin Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Sorular	Frekans Değeri	Yüzdelik Değer (%)
Cinsiyet	Kadın	225	57,5
	Erkek	166	42,5
	Toplam	391	100,0
Yaş	35-39	203	51,9
	40-44	71	18,2
	45-49	41	10,5
	50-54	44	11,3
	55-59	20	5,1
	60-64	7	1,8
	65-69	4	1,0
	70 ve üstü	1	,3
Toplam	391	100,0	
Medeni durum	Evli	314	80,3
	Bekar	77	19,7
	Toplam	391	100,0
Eğitim durumu	İlkokul	7	1,8
	Ortaokul	11	2,8
	Lise	38	9,7
	Lisans	229	58,6
	Lisansüstü	106	27,1
	Toplam	391	100
Meslek	Serbest meslek	44	11,3
	Öğretmen	36	9,2
	Memur	63	16,1
	Doktor	7	1,8
	Emekli	8	2,0
	Bankacı	10	2,6
	İşçi	12	3,1
	Avukat	5	1,3
	Mühendis	24	6,1
	İşsiz	3	,8
	Polis	2	,5

	Akademisyen	50	12,8
	Ev hanımı	27	6,9
	Özel sektör	42	10,7
	Diğer	58	14,8
	Toplam	391	100,0
Gelir durumu	0-500	20	5,1
	501-1500	16	4,1
	1501-2500	59	15,1
	2501-3500	62	15,9
	3501-4500	69	17,6
	4500 üzeri	165	42,2
	Toplam	391	100,0

Tablo 2'ye göre katılımcıların %57,5'i kadın ve %42,5'i erkektir. Katılımcılar % 51,9 en yüksek oranla 35-39 yaş grubundadır. Katılımcıların %80,3'ü evli ve %19,7'si bekârdır. Araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumları incelendiğinde en yüksek oranla %58,6'sının lisans olduğu görülürken bunu %27,1 ile lisansüstü, %9,7 ile lise, %2,8 ile ortaokul ve %1,8 ile ilkokul seviyeleri izlemektedir. Buradan katılımcıların büyük çoğunluğunun eğitim seviyesinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan bireyler meslek sorusuna en çok (%16,1) "memur" cevabını vermiştir. Bunu sırayla diğer seçeneğini işaretleyenler (%14,8), akademisyenler (%12,8), serbest meslek (%11,3) ve özel sektör çalışanları (%10,7) izlemiştir. Son olarak katılımcıların gelir durumları incelendiğinde %42,2 oranla 4500 üzeri gelir grubunda olanların çoğunlukta olduğu ve bunu %17,6 oranla 3501-4500 gelir grubunun izlediği, bunun yanında %4,1 en düşük oranla 501-1500 gelir grubunun listenin en sonunda yer aldığı görülmektedir.

Tablo 3: Retro Marka Eğilimi, Retro Marka Farkındalığı ve Retro Marka Güveni Tanımlayıcı İstatistikleri

Retro Marka Eğilimi İfadeleri	Ortalama	Standart Sapma
Retro markalar beni etkiler.	3,42	1,15
Retro markaları severim.	3,48	1,12
Retro markaları tercih ederim.	3,22	1,07
Retro markalar yerine yenilerine yönelirim.	3,30	0,95
Retro markalardan yeniyi çağrıştıran markalara göre daha çok keyif alırım.	3,36	1,14
Yakın çevremle geçmişteki marka-ürünler hakkında konuşmaktan hoşlanırım.	3,36	1,22
Retro markalar eski güzel günlerle ilgili hayal kurmamı sağlar.	3,54	1,25
Canım sıkıldığında çocukluğumu anımsatan markaları düşünmek beni mutlu eder.	3,33	1,27
Geçmişte kullandığım markaları yeniden görmek beni mutlu eder.	3,73	1,20
Kendim görmemiş olsam da büyüklerimin gençliklerinde kullandıkları markaları ve ürünleri şimdi kullanmak beni mutlu eder.	3,40	1,21
Retro Marka Farkındalığı İfadeleri	Ortalama	Standart sapma
Retro markaları biliyorum.	3,34	1,08
Rakip markalar arasından retro markaları tanıyabilirim.	3,37	1,10
Retro markalı ürünlerin farkındayım.	3,47	1,09
Retro Marka Güveni İfadeleri	Ortalama	Standart sapma
Retro markalara güveniyorum.	3,24	1,02
Retro markalara inanıyorum.	3,26	1,03
Retro markalar dürüst markalardır.	3,12	0,98
Retro markalar güvenilirlidir.	3,17	0,99

Tablo 3 katılımcıların ilk olarak retro marka eğilimine daha sonra ise farkındalığına ve güvenine ilişkin görüşlerini tespit etmeye yönelik ifadelerle katılma derecelerinin ortalama değerlerini göstermektedir. 1-Kesinlikle katılmıyorum ve 5-Kesinlikle katılıyorum sınırları içerisinde 3,73 ortalama değerle katılımcıların "geçmişte kullandığım markaları yeniden görmek beni mutlu eder" ifadesine katılma oranının en yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu ifadeyi 3,54 ile "retro markalar eski güzel günlerle ilgili hayal kurmamı sağlar" ifadesi izlemektedir. Bunun dışında "retro markaları tercih ederim" ifadesi diğer ifadelerle göre en düşük ortalama değere (3,22)

sahip olsa da bu değerin de orta değer olan 3'ün üzerinde olduğu görülmektedir. Dolayısı ile retro marka eğilimi kapsamında yer alan ifadelerin her birinin ortalama değeri 3,00'ın üzerindedir ve buradan katılımcıların retro marka eğilimlerinin yüksek olduğu tespitinde bulunulur. Retro markalara ilişkin farkındalık ve güven ifadelerinin ortalamalarına bakıldığında bütün ifadelerin 3,00'dan yüksek olduğu saptanmıştır. Dolayısı ile buradan katılımcıların genel olarak retro markaların farkında oldukları ve retro markalara güven duydukları sonucuna ulaşılır.

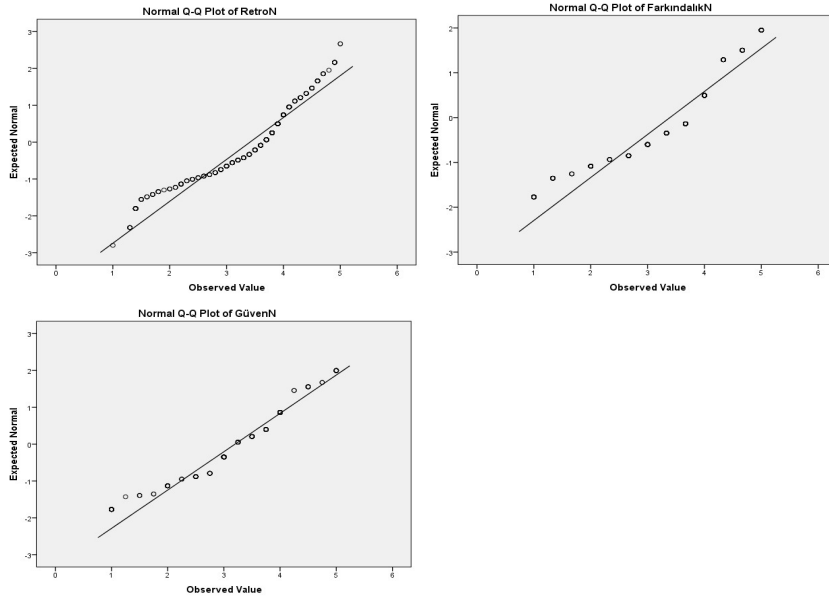
2.4.3. Normallik Analizi

Normallik için sürekli değişkenler seçmek neredeyse bütün çok değişkenli analizlerde önemli olan ilk adımdır. Değişkenlerin normalliği her zaman bir analiz gerektirmesede değişkenler normal dağıldığında analizler daha doğru olacaktır. Verilerin normalliği istatistiksel ya da grafiksel yöntemlerle incelenebilmektedir. Coşkun vd.,'ne (2017: 215) göre Kolmogorov Smirnov testi, örneklemden toplanan verilerin normal dağılıp dağılmadığını analiz etmeye yarar. Normalliğin iki bileşeni çarpıklık ve basıklık değerleridir. Çarpıklık, dağılımın simetrisi ile ilişkilidir ve simetrik olmayan değişkenler dağılımın merkezinde değildir. Basıklık, dağılımın zirveye ulaşma durumu ile ilgilidir ve dağılım çok zirvede veya çok düz olabilir (Tabachnick ve Fidell, 2013: 79). Çarpıklık katsayısının değerleri +1 ile -1 arasında ise puanların normal dağılımdan önemli bir sapma göstermediği kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2016: 40).

Tablo 4: Retro Marka Eğilimi, Retro Marka Farkındalığı ve Retro Marka Güveni Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Çarpıklık - Basıklık Katsayıları			
Retro Marka Eğilimi	İstatistik		Std. Hata
	Çarpıklık	-0,853	
Basıklık	+0,114		0,246
Retro Marka Farkındalığı	İstatistik		Std. Hata
	Çarpıklık	-0,971	
Basıklık	+0,175		0,246
Retro Marka Güveni	İstatistik		Std. Hata
	Çarpıklık	-0,625	
Basıklık	0,177		0,246

Daha net bir sonuç elde etmek adına retro marka eğilimi ifadelerinin ortalaması alınmıştır ve normallik testi için bu yeni ortalama değer dikkate alınmıştır. Aynı işlem farkındalık ve güven ifadelerine de uygulanmıştır ve farkındalık ve güven ölçeklerinin yeni ortalama değerleri dikkate alınmıştır. Öncelikle normallik Kolmogorov Smirnov ve Shapiro Wilk testi ile değerlendirilmiştir. Burada sig. değerlerinin her üç ölçek için de 0,00 olduğu görülmüş ve çalışmanın anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. İkinci aşamada çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Tablo 4'e göre, "retro marka eğilimi" ölçeğinin çarpıklık ve basıklık değeri; -0,853 ve + 0,114, "retro marka farkındalığı" ölçeğinin çarpıklık ve basıklık değeri; -0,971 ve +0,175, "retro marka güveni" ölçeğinin çarpıklık ve basıklık değeri; -0,625 ve +0,177 olarak bulunmuştur. Dolayısı ile bu değerlere bakılarak araştırma verilerinin normal dağılıma uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 1: Retro Marka Eğilimi Normallik Şekil 2: Retro Marka Farkındalığı Normallik Şekil 3: Retro Marka Güveni Normallik

Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3, her üç ölçüğe ait normallik eğrileridir. Şekiller incelendiğinde, her üç ölçüğün ifadelerine ilişkin verilerin normalden fazla sapma göstermediği anlaşılmaktadır.

2.4.4. Faktör Analizi

Faktör analizi, birbiriyle ilişkili birçok değişkeni bir araya getirmekte, kavramsal olarak anlamlı az sayıda yeni değişkenler keşfetmeyi amaçlamaktadır ya da faktörler ile göstergeleri arasında tanımlanan ilişkileri açıklayan ölçme modellerini test etmektedir (Çokluk vd., 2016:178). Faktör analizi, çok sayıda değişkeni birkaç faktöre kadar indirgemeyi sağlayan bir analiz çeşididir. Gözlenen değişkenlerin her birinin doğrusal kombinasyonunun bir faktör olduğu kombinasyonlar oluşturmaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2013: 613). Bu analizin temelinde karmaşık bir olgunun daha az sayıda temel değişkenler yardımıyla açıklanabileceği düşüncesi yatmaktadır (Coşkun vd., 2017: 270). Araştırmanın üç ölçüğü için üç farklı faktör analizi yapılmıştır ve faktör sayısı için otomatik atama yönteminden faydalanılmıştır.

Faktör analizi değerlendirilirken öncelikle KMO ve Barlett testi ile verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığı incelenmektedir. Faktörleşebilme için KMO'nun 0,60'tan yüksek çıkması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2016: 136). KMO değeri retro marka eğilimi için 0,923; retro marka farkındalığı için 0,765 ve retro marka güveni içinse 0,814'tür. Bu üç ölçüğün Barlett değerleri ise anlamlıdır. Dolayısı ile bu üç ölçek faktör analizi yapmak için uygundur.

KMO ve Barlett değerlerinin ardından; retro marka eğilimi için açıklanan toplam varyans tablosu (total variance explained) incelendiğinde 10 ifadenin öz değeri 1'den büyük olan 1 faktör altında toplandığı ve bu bir faktörün toplam varyansın % 63,806'sını, retro marka farkındalığı için açıklanan toplam varyans tablosu (total variance explained) incelendiğinde 3 ifadenin öz değeri 1'den büyük olan 1 faktör altında toplandığı ve bu faktörün toplam varyansın %90,739'unu ve son olarak retro marka güveni için açıklanan toplam varyans tablosu (total variance explained) incelendiğinde 4 ifadenin öz değeri 1'den büyük olan 1 faktör altında toplandığı ve bu faktörün toplam varyansın %91,450'sini açıkladığı görülmüştür. Bu değerler araştırma için uygun kabul edilmektedir.

Tablo 5: Retro Marka Eğilimi, Retro Marka Farkındalığı ve Retro Marka Güveni Model Matrisi

Bileşen Matrisi	
Bileşen	
Retro Marka Eğilimi	1
Retro markalar eski güzel günlerle ilgili hayal kurmamı sağlar.	,880
Geçmişte kullandığım markaları yeniden görmek beni mutlu eder.	,874
Retro markaları severim.	,873
Retro markalar beni etkiler.	,859
Retro markaları tercih ederim.	,824
Yakın çevremle geçmişteki marka-ürünler hakkında konuşmaktan hoşlanırım.	,823
Retro markalardan yeniye çağrıştıran markalara göre daha çok keyif alırım.	,817
Canım sıkkın olduğunda çocukluğumu anımsatan markaları düşünmek beni mutlu eder.	,809
Kendim görmemiş olsam da büyüklerimin gençliklerinde kullandıkları markaları ve ürünleri şimdi kullanmak beni mutlu eder.	,786
Retro markalar yerine yenilerine yönelirim.	
Retro Marka Farkındalığı	1
Rakip markalar arasından retro markaları tanıyabilirim.	,962
Retro markalı ürünlerin farkındayım.	,955
Retro markaları biliyorum.	,940
Retro Marka Güveni	1
Retro markalar güvenilirdir.	,966
Retro markalara inanıyorum.	,961
Retro markalara güveniyorum.	,951
Retro markalar dürüst markalardır.	,948

Bileşen matrisi tablosu, açıklanan toplam varyans tablosunda (total variance explained) tespit edilen faktörlerin hangi ifadeleri kapsadığını açıklamaktadır. Buna göre; retro marka eğilimi, retro marka farkındalığı ve retro marka güveni ölçekleri tek faktörlüdür. Burada retro marka eğilimleri ölçeğinde 4. ifadenin (retro markalar yerine yenilerine yönelirim) faktör yükünün 0,50'nin altında bir değer alması sebebiyle bu ifadenin retro marka eğilimi faktörüne dâhil olmadığı görülmüştür. Bu gerekçe ile bundan sonraki analizlerde 4. ifade retro marka eğilimleri faktörü içerisinde değerlendirilmemiştir.

2.4.5. Bağımsız Örneklem T-Testi

Bağımsız örneklem t testi, aralarında istatistiki öneme sahip bir farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla iki grupta yer alan katılımcıları kıyaslamak istediğinde bu iki grubu kavramsal çerçevede potansiyel iki farklı küme olarak değerlendirir (Burns ve Bush, 2015: 328). T testi sadece iki grup arasında karşılaştırmalara olanak veren bir analiz türüdür (Coşkun vd., 2017: 195).

Tablo 6: Retro Marka Eğilimi, Retro Marka Farkındalığı ve Retro Marka Güveni T Testi Tablosu

	Cinsiyet	N	X	S	sd	t	p	Anlamlılık Düzeyi*
Retro Marka Eğilimi	Kadın	225	3,57	0,92	325,833	3,360	0,001*	p<0,05
	Erkek	166	3,23	1,05				
Retro Marka Farkındalığı	Kadın	225	3,49	0,95	316,760	2,090	0,037*	P<0,05
	Erkek	166	3,26	1,14				
Retro Marka Güveni	Kadın	225	3,27	0,87	313,169	1,569	0,118*	P>0,05
	Erkek	166	3,11	1,06				
	Medeni durum	N	X	S	sd	t	p	Anlamlılık Düzeyi*
Retro Marka Eğilimi	Evli	314	3,42	0,98	389	-0,114	0,909*	p>0,05
	Bekar	77	3,44	1,04				
Retro Marka Farkındalığı	Evli	314	3,42	1,03	389	1,123	0,262*	P>0,05
	Bekar	77	3,27	1,09				
Retro Marka Güveni	Evli	314	3,20	0,95	389	-0,064	0,949*	P>0,05
	Bekar	77	3,20	1,03				

*Anlamlılık düzeyi

T testi tablosu (Tablo 6) cinsiyet ve medeni durum olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Tablonun birinci bölümünde retro marka eğilimi, retro marka farkındalığı ve retro marka güveni ölçeklerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Buna göre retro marka eğilimi ölçeğinin p değeri 0,001 olup 0,05' ten küçüktür. Bu nedenle retro marka eğiliminin cinsiyete göre farklılaştığı görülmektedir. Retro marka eğilimleri kadınlarda ($X=3,57$) erkeklere göre ($X=3,23$) daha yüksektir. Retro marka farkındalığı ölçeğinin p değeri ise 0,037 olup 0,05'ten küçüktür. Dolayısı ile farkındalık kadınlarda ($X=3,49$) erkeklere göre ($X=3,26$) daha yüksektir. Son olarak retro marka güveni ölçeğinin p değeri 0,118 olup bu değer 0,05'ten büyüktür. Retro marka güveni açısından kadın ve erkek bireyler arasında bir farklılık yoktur.

T testi tablosunun ikinci bölümünde retro marka eğilimi, retro marka farkındalığı ve retro marka güveni ölçeklerinin medeni duruma göre farklılaşıp farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Buna göre retro marka eğilimi, retro marka farkındalığı ve retro marka güveni ölçeklerinin her birinin p değeri 0,05'ten büyüktür. Dolayısı ile evli ve bekâr bireylerin retro marka eğilimi, retro marka farkındalığı ve retro marka güveni açısından bir farklılık yoktur.

Arslan ve Öz'ün (2017) tüketicilerin retro ürünlere yönelik tutumlarının marka sadakati üzerine etkisinin belirlenmesine yönelik yaptıkları çalışmada katılımcıların retro ürünlere karşı tutumlarının cinsiyete göre farklılık gösterirken (kadınlarda erkeklere göre daha olumlu), medeni duruma göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Arslan ve Yetkin'in (2017) tüketicilerin retro ürünlere yönelik tutumlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla yaptıkları çalışmada retro ürünlere yönelik tutumların kadınlarda erkeklere göre daha olumlu, dolayısı ile cinsiyete göre farklılaştığı fakat medeni duruma göre farklılaşmadığı görülmüştür. Bu iki çalışma ile kıyaslandığında Tablo 6'daki sonuçlar benzer sonuçlara işaret etmektedir. Dolayısı ile sonuçlar; (bu konuda aksi yönlü araştırma sonuçlarının da ortaya çıkabileceği ihtimali de düşünülerek); kadınların yapı itibariyle daha duygusal, detaycı, dikkatli (vb) olmaları sebebiyle retro marka eğilimi ya da tutumlarının erkeklere göre daha olumlu olduğu, fakat medeni durum açısından değerlendirildiğinde bireylerin evli ya da bekâr olmalarının bu eğilimleri ya da tutumları etkilemediği şeklinde değerlendirilebilir.

2.4.6. Tek Yönlü Varyans Analizi

Varyans analizi üç ya da daha fazla grubun ortalamalarının kıyaslanmasında kullanılan bir analiz türüdür (Burns ve Bush, 2015: 339). Tek yönlü varyans analizi ile retro marka eğilimi, retro marka farkındalığı ve retro marka güveni ölçeklerinin sırasıyla yaş gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı değerlendirilmiştir.

Tablo 7: Retro Marka Eğilimi Tek Yönlü Varyans Analizi

Retro Marka Eğilimi						
Yaş	N	X	SS			
35-39	203	3,49	0,90			
40-44	71	3,46	1,10			
45-49	41	3,46	1,01			
50-54	44	3,17	1,06			
55-59	20	3,05	1,15			
60-64	7	3,48	1,22			
65-69	4	3,75	0,96			
70 ve üstü	1	3,67	-			
VaryansınKaynağı	Kareler Topl.	sd	Kareler Ort.	F	p	Anlamlı Fark
Gruplar arası	7,045	7	1,006	1,026	0,412	-
Gruplar içi	375,805	383	0,981			
Toplam	382,850	390				

Tablo 7'ye göre tek yönlü varyans analizi sonucunda $F(7,383) = 1,026$ ve $p = 0,412$ şeklinde hesaplanmıştır, $p > 0,05$ olduğundan retro marka eğilimlerinin yaş gruplarına göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı görülmüştür. Sarıççek vd.'nin "Retro Pazarlama Bağlamında Tüketicilerin Marka

Kimliği ve Marka İmajına Bakış Açıları” (2017: 352) çalışmalarında da benzer şekilde retro marka eğilimi ve yaş grupları arasında anlamlı bir farklılaşma elde edilmemiştir. Arslan ve Öz (2017) ve yine Arslan ve Yetkin (2017) çalışmalarında katılımcıların retro ürünlere yönelik tutumlarının yaş gruplarına göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Görüldüğü gibi retro ürünlere yönelik eğilimlerin ya da tutumların yaşa göre farklılaşma durumları konusunda kesin bir değerlendirme yapılamamaktadır. Bunun sebebi olarak çalışmaların uygulandığı örneklemelerin farklı özellikleri gösterilebilir.

Tablo 8: Retro Marka Farkındalığı Tek Yönlü Varyans Analizi

Retro Marka Farkındalığı						
Yaş	N	X	SS			
35-39	203	3,41	1,01			
40-44	71	3,41	1,11			
45-49	41	3,37	0,09			
50-54	44	3,40	1,12			
55-59	20	3,32	1,02			
60-64	7	3,10	1,03			
65-69	4	3,42	1,17			
70 ve üzeri	1	3,00	-			
VaryansınKaynağı	Kareler Topl.	sd	Kareler Ort.	F	P	Anlamlı Fark
Gruplar arası	0,970	7	0,139	0,126	0,996	-
Gruplar içi	422,455	383	1,103			
Toplam	423,425	390				

Tablo 8’e göre tek yönlü varyans analizi sonucunda $F(7,383) = 0,126$ ve $p = 0,996$ şeklinde hesaplanmıştır. $p > 0,05$ olduğundan retro marka farkındalığının yaş gruplarına göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı görülmüştür.

Tablo 9: Retro Marka Güveni Tek Yönlü Varyans Analizi

Retro Marka Güveni						
Yaş	N	X	SS			
35-39	203	3,21	0,90			
40-44	71	3,30	1,11			
45-49	41	3,04	1,01			
50-54	44	3,14	0,99			
55-59	20	3,06	0,89			
60-64	7	3,36	0,84			
65-69	4	3,50	1,00			
70 ve üzeri	1	4,00	-			
VaryansınKaynağı	Kareler Topl.	sd	Kareler Ort.	F	P	Anlamlı Fark
Gruplar arası	3,487	7	0,498	0,534	0,808	-
Gruplar içi	357,026	383	0,932			
Toplam	360,514	390				

Tablo 9’a göre tek yönlü varyans analizi sonucunda $F(7,383) = 0,534$ ve $p = 0,808$ şeklinde hesaplanmıştır. $p > 0,05$ olduğundan retro marka güveninin yaş gruplarına göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı görülmüştür.

2.4.7. Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Regresyon analizi; aralarında ilişki olan iki değişkenden birinin bağımlı, diğerlerinin bağımsız değişken olarak ayrılması sonucunda aralarındaki ilişkinin bir matematik denklemi ile açıklanmasıdır. Bağımlı değişken ve bağımsız değişken tek ise bu yöntem basit doğrusal regresyon analizidir (Büyüköztürk, 2016: 91). Tek değişkenli regresyon analizi bir bağımlı değişken ve bir

bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi incelemektedir (Coşkun vd., 2016: 241). Araştırma için retro marka eğiliminin retro marka farkındalığına ve retro marka güvenine etkisi olup olmadığı basit doğrusal regresyon analizi ile değerlendirilmiştir.

Tablo 10: Retro Marka Eğilimi * Retro Marka Farkındalığı Regresyon Analizi

R	R ²	Düzeltilmiş R ² Puanı	Düzeltilmiş Standart Sapma
0,723 ^a	0,523	0,521	0,72087

a. Bağımsız değişken retro marka eğilimi

Tablo 11: Retro Marka Eğilimi * Retro Marka Farkındalığı Anlamlılık

ANOVA ^a					
Model	Kareler toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Regresyon	221,279	1	221,279	425,817	,000 ^b
	202,146	389	,520		
Toplam	423,425	390			

- a. Bağımlı değişken retro marka farkındalığı
b. Bağımsız değişken retro marka eğilimi

Retro marka eğilimi ile retro marka farkındalığı arasındaki regresyon ilişkisini değerlendiren tabloya (tablo 10 - tablo 11) göre $p = 0,00$ 'dır ve $p < 0,05$ 'tir. Bu sonuçlar doğrultusunda çalışma için öne sürülen model istatistiksel açıdan anlamlıdır. Regresyon analizi sonuçlarına göre R² (açıklanan varyansın yüzdesi), F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri retro marka farkındalığının %52 oranla retro marka eğilimleri ile açıklandığını göstermektedir. Dolayısı ile retro marka farkındalık düzeyine ait toplam varyansın % 52' sinin retro marka eğilimi ile açıklandığı ifade edilebilir. Buradan retro marka eğiliminin retro marka farkındalığının anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşılır.

Tablo 12: Retro Marka Eğilimi * Retro Marka Güveni Regresyon Analizi

R	R ²	Düzeltilmiş R ² Puanı	Düzeltilmiş Standart Sapma
0,743 ^a	0,552	0,551	0,64447

a. Bağımsız değişken retro marka eğilimi

Tablo 13: Retro Marka Eğilimi * Retro Marka Güveni Anlamlılık

ANOVA ^a					
Model	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Regresyon	198,944	1	198,944	478,983	,000 ^b
	161,570	389	,415		
Toplam	360,514	390			

- a. Bağımlı değişken retro marka güveni
b. Bağımsız değişken retro marka eğilimi

Retro marka eğilimi ile retro marka güveni arasındaki regresyon ilişkisini değerlendiren tabloya göre (tablo 12 - tablo 13) $p = 0,00$ 'dır ve $p < 0,05$ 'tir ve çalışma için öne sürülen model istatistiksel açıdan anlamlıdır. Regresyon analizi sonuçlarına göre R² (açıklanan varyansın yüzdesi), F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri retro marka güveninin %55 oranla retro marka eğilimleri ile açıklandığını göstermektedir. Dolayısı ile retro marka güven düzeyine ait toplam varyansın %55'inin retro marka eğilimi ile açıklandığı ifade edilebilir. Buradan retro marka eğiliminin retro marka güveninin anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşılır.

Regresyon analizi sonucunda elde edilen veriler ışığında araştırmanın hipotezlerinin değerlendirilmesi aşağıdaki gibidir:

H_{0a}: Retro marka eğilimlerinin retro marka farkındalığına etkisi yoktur.

H_{1a}: Retro marka eğilimlerinin retro marka farkındalığına etkisi vardır.

Retro marka eğilimlerinin retro marka farkındalığının anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmişti. Dolayısı ile H_{0a} hipotezi reddedilir ve H_{1a} hipotezi kabul edilir.

H_{0b} : Retro marka eğilimlerinin retro marka güvenine etkisi yoktur.

H_{1b} : Retro marka eğilimlerinin retro marka güvenine etkisi vardır.

Retro marka eğilimlerinin retro marka güveninin anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmişti. Dolayısı ile H_{0b} hipotezi reddedilir ve H_{1b} hipotezi kabul edilir.

Pınarbaşı ve Türkyılmaz'ın (2017) retro marka deneyiminin yeniden satın alma niyeti ve marka bağlılığı ile ilişkisini incelediği çalışmasında, duyuşsal ve düşünsel retro marka deneyiminin yeniden satın alma niyeti ve retro marka bağlılığını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Gökaliiler ve Arslan'ın (2015) çalışmasında ise retro markalardan etkilenme düzeyi arttıkça bu markaları sevme ve satın alma tercihlerinin de olumlu yönde seyrettiği gözlenmiştir. Dolayısı bu çalışmanın ve diğeri iki çalışmanın sonuçları bir arada düşünülüğünde; retro markaların kuvvetli bir pazarlama aracı olduğu ve farkındalık sağlayıp, tüketicilerin nostaljik hislerini harekete geçirmek suretiyle onlarda retro markalara karşı duygusal bir yakınlık sağladığı, retro markaları tercih etme hissi yarattığı ve neticede tüketicie güven aşıladığı şeklinde bir yorum getirilebilir.

SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Markalar bugün tercih edilebilirliklerini arttırmak için farklılık uyandıracak ve aynı zamanda da sürdürülebilir uygulamalar peşindedir. Bu durum tercih edilebilirliğin de ötesinde tüketicilere markaya olan güven, sadakat ve bağlılık gibi duyguların aşılması şeklinde de belirebilmektedir. Retro pazarlama tüketicilere eski ile yeninin birleşimini sunduğundan markaya olan güven ve marka farkındalığı bu aşamada son derece önemli iki kavram olarak karşımıza çıkar. Yapılan araştırma sonucunda katılımcıların demografik özellikleri ve ankette yer alan ifadelere verdikleri yanıtların istatistiklerine göre, katılımcıların eğitim ve gelir seviyesi yükseldikçe retro marka eğilimleri, retro marka farkındalıkları ve retro marka güvenlerinin de yükseldiği görülmüştür. Bunun dışında t testi ve tek yönlü varyans analizlerine göre, kadınların retro marka eğilimi ve retro marka farkındalığı erkeklere göre daha yüksektir, retro marka güveni açısından ise kadın ve erkek arasında herhangi bir farklılık yoktur. Ayrıca retro marka eğilimi, retro marka farkındalığı ve retro marka güveni açısından medeni duruma ve yaş gruplarına göre herhangi bir farklılık yoktur. Basit doğrusal regresyon analizine göre tüketicilerin retro marka eğilimlerinin retro marka farkındalığına ve retro marka güvenine etkisi vardır. Dolayısı ile H_{0a} hipotezi (retro marka eğilimlerinin retro marka farkındalığına etkisi yoktur) reddedilmiş ve H_{1a} hipotezi (retro marka eğilimlerinin retro marka farkındalığına etkisi vardır) kabul edilmiştir. H_{0b} hipotezi (retro marka eğilimlerinin retro marka güvenine etkisi yoktur) reddedilmiş ve H_{1b} hipotezi (retro marka eğilimlerinin retro marka güvenine etkisi vardır) kabul edilmiştir. Buradan retro marka eğilimleri ile farkındalık ve güven arasında önemli bir bağ olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Retro pazarlama faaliyetlerini gerçekleştiren köklü firmaların bu kapsamda kendi geçmişlerinden beslendikleri aşikârdır. İşletmeler, yeni ile eskiyi muazzam şekilde birleştirdikleri ve bunu hedef kitleye ve özellikle de (zaten) o ürünü geçmişten tanıyan kitleye doğru şekilde tanıttıkları taktirde Retro pazarlama faaliyetleriyle hedeflerine ulaşacaklardır. Retro pazarlama uygulamaları nispeten basit bir süreç olmasına karşın doğru strateji ile yürütülmezse işletmeler için bir o kadar da zorlayıcı olabilmektedir. Bunun sebepleri çoktur. Öncelikle söz konusu ürün tüketici zihninde olumlu bir yer edinmiş olmalıdır ki yeniden ve yeni versiyonu ile piyasaya sunulduğunda ön yargı engeli ile karşılaşılmasın. Bu nedenle tüketiciye doğru ürün doğru şekilde hatırlatılmalıdır. Hedef kitleye nostalji tadında yepyeni bir ürünün sunulduğu açık bir şekilde belirtilmeli ve ürünün gereken tanımları yapılmalıdır. Retro pazarlama; zihin, nostalji, bağlılık, duygusalılık, yenilik kavramları ile iç içeyken bu kavramlar da farkındalık ve güven duygularını beslemektedir. Dolayısı ile retro marka eğilimleri söz konusu markaya olan farkındalığı ve güveni de etkilemektedir. Pazarlama faaliyetlerinde retro pazarlamaya başvuran köklü markalar öncelikle tüketicilerin farkındalık ve güven duygularını harekete geçirmeli ve halihazırda zihinlerde var olan markayı canlandırmak için

doğru stratejiler seçmelidirler. Böyle davrandıkları taktirde maliyet başta olmak üzere sempati kazanma, tercih edilme, bağlılık gibi avantajlar da beraberinde gelecektir.

Pazarlamada nostaljik unsurların kullanımı yeni bir gelişme olmasa da markaların geçmiş ürünlerini bugünün şartlarına uygun hale getirip sunması yepyeni bir kavramı gündeme getirmiştir. Bu bakımdan retro pazarlamaya dair literatür ve özellikle de saha çalışmaları henüz kısıtlıdır. Retro marka eğilimleri başta olmak üzere bu çalışmanın modelini oluşturan üç boyuttan ikisinin farkındalık ve güven olması ve bu boyutlar arasında tespit edilen ilişkiler çalışmayı diğerlerinden ayırmakta ve literatüre yeni bir bakış açısı getirmektedir. Bir bireyin zihninde nostaljik hislerin varlığı o bireyin yaşının genç olmadığını ispatlamaktadır. Çünkü nostaljiden bahsedebilmek için öncelikle yaşanmışlıkların ve deneyimlerin olması gerekmektedir. Bu da zaman alan bir konudur. 35 yaş üstü bireylerin yaşları itibarıyla ömürleri boyunca çeşitli uygulamalara şahit oldukları, bunları deneyimledikleri ve yaşadıkları düşünüldüğünde geride bıraktıkları zamanlar onlar için kaçınılmaz birer nostaljik his haline gelmektedir. Fakat yine de baby boomers' lara kıyasla bu hislerin oranı düşüktür. Dolayısıyla 35 yaş üstü bireylerin eski bir dönemin sonu (35 yaş üstü) ile yeni bir dönemin başında (35 yaş altı) yer aldığı ve dünün ve bugünün kilit noktası olduğu aşikardır. Bu bağlamda, çalışmada; retro ürünler doğası gereği eski ile yeniyi bir arada sunduğundan, retro pazarlama çalışmalarının uygulanacağı en doğru yaş grubu 35 yaş grubu olarak belirlenmiştir. Bu sebeple araştırma için 35 yaş üstü bireylerin görüşlerine başvurulmuş olması ve özellikle 35-39 yaş grubu bireylerin (%51,9) çoğunlukta olması da çalışmayı literatürde yer alan diğer çalışmalardan ayıran bir başka önemli detaydır.

Bundan sonra yapılacak olan çalışmalar coğrafi, ekonomik, sosyal açılardan birbirinden farklı özelliklere sahip illerden seçilecek örneklemelerin kıyaslanması üzerine kurulabilir. Retro marka eğilimleri farklılıkları ve gerekçeleri sınıflandırılabilir. Yine ilerleyen çalışmalarda yaş kriteri ön planda tutulabilir ve yaşa göre tercih edilen retro markaların neler olduğu ve bu markaların ortak özellikleri tespit edilebilir. Ayrıca genç tüketiciler ile orta yaş ve üstü tüketicilerin tercihleri konusunda kıyaslamalar yapılabilir, örneklemeler karşılaştırılabilir. Bunlara ek olarak, sektörel ve mal ve hizmet bazlı farklılaşmalar retro pazarlama perspektifi ile değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

- Aaker, D., A. (1996). *"Measuring Brand Equity Across Products and Markets"*, California Management Review, 38 (3): 102-120.
- Aktepe, C. ve Baş, M. (2008). *"Marka Bilgisi Sürecinde Marka Farkındalığı ve Algılanan Kalite (Beklenti) İlişkisi ve GSM Sektörüne Yönelik Bir Analiz"*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10 (1): 81-96.
- Altuntuğ N. (2011). *"Değerlere Hitap Eden Pazarlamamızın Nostalji Boyutu"*, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3 (2): 265-273.
- Arslan, B. ve Öz, A. (2017). *"The Effect of Retro-Looking Products Oriented Consumer Attitude on Brand Loyalty"*, 2nd World Conference on Technology, Innovation and Entrepreneurship (WCTIE-2017), (4): 158-170.
- Arslan, B. ve Yetkin, B., Ö. (2017). *"Determining The Individual Factors That Affect Consumer Attitudes Towards Retro Products"*, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (1): 92-108.
- Ayas, N. (2012). *"Marka Değeri Algılamalarının Tüketici Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi"*, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 7 (1): 163-183.
- Brown, S. (1999). *"Retro-Marketing: Yesterday's Tomorrows, Today!"*, Marketing Intelligence & Planning, 17 (7): 363-376.
- Brown, S. (2001). *"The Retromarketing Revolution: L'imagination Au Pouvoir"*, International Journal of Management Reviews, 3 (4): 303-320.
- Brown, S., Kozinets, R., V. ve Sherry J., F. (2003a). *"Teaching Old Brands New Tricks: Retro Branding and the Revival of Brand Meaning"*, Journal of Marketing, sayı: 67, s. 19-33.

- Brown, S., Kozinets, R., V. ve Sherry, J., F. (2003b). “*Sell Me the Old, Old Story: Retromarketing Management and the Art of Brand Revival*”, Journal of Customer Behaviour, sayı: 2, s. 133-147.
- Burns, Alvin and Bush, Ronald. Pazarlama Araştırmaları, (Yedinci Basımdan Çeviri), (Çev. Ed. Fatma Demirci Orel), Ankara, Nobel, 2015.
- Büyüköztürk, Şener. Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı, İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum, Ankara, Pegem Akademi, 2016.
- Castellano, S., Ivanova, O., Adnane, M., Safraou, I. ve Schiavone, F. (2013), “*Back to the Future: Adoption and Diffusion of Innovation in Retro-Industries*”, European Journal of Innovation Management, 16 (4): 385-404.
- Cattaneo, E. ve Guerini, C. (2012). “*Assessing the Revival Potential of Brands From the Past: How Relevant is Nostalgia in Retro Branding Strategies?*”, Journal of Brand Management, 19 (8): 680-687.
- Chaudhuri, A. ve Holbrook, M., B. (2001). “*The Chain of Effects from Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of Brand Loyalty*”, Journal of Marketing, 65 (2): 81-93.
- Chen, H., B., Yeh, S., S., Huan, T. C. (2014). “*Nostalgic Emotion, Experiential Value, Brand Image, and Consumption Intentions of Customers of Nostalgic-Themed Restaurants*”, Journal of Business Research, 67 (3), 354-360.
- Clemente-Ricolfe, J. ve Enguer-Gosálbez, P. (2018). “*Exploring the Potential Market for Retro Products: An Empirical Analysis*”, Italian Sociological Review, 8 (3): 379-396.
- Coşkun, Recai, Altunışık, Remzi ve Yıldırım, Engin. Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, Sakarya, Sakarya Yayıncılık, 2017.
- Çokluk, Ömay, Şekercioğlu, Güçlü ve Büyüköztürk, Şener. Sosyal Bilimler için Çok Değişkenli İstatistik, SPSS ve LISREL Uygulamaları, 4. Baskı, Ankara, Pegem Akademi, 2016.
- Demir, F., O. (2008). “*Pazarlamanın Nostalgik Oyunu: Retro Markalama*”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, sayı: 33, s. 29-41.
- Dogerlioglu-Demir, K., Tansuhaj, P., Cote, J. ve Akpınar, E. (2017). “*Value Integration Effects on Evaluations of Retro Brands*”, Journal of Business Research, 77: 124-130.
- Elena Delgado, B., E. ve Munuera, A., J., L. (2005). “*Does Brand Trust Matter to Brand Equity?*”, Journal of Product & Brand Management, 14 (3): 187-196.
- Fırat, A., F. ve Shultz, C., J. (1997). “*From Segmentation to Fragmentation: Markets And Marketing Strategy in The Postmodern Era*”, European Journal of Marketing, 31 (3-4): 183-207.
- Fırat, A., F. ve Venkatesh, A. (1993). “*Postmodernity: The Age of Marketing*”, International Journal of Research in Marketing, sayı: 10, s. 227-247.
- Gökaliler, E. ve Arslan, Z. (2015). “*Geçmişle Bağ Kuran Bir Pazarlama Yaklaşımı: Retro Pazarlama Perspektifinden Tüketicilerin Marka Kimliği ve Marka İmajına Bakış Açuları Üzerine Bir Araştırma*”, Global Media Journal TR Edition, 6 (11): 240-260.
- Grębosz, M. ve Pointet, J., M. (2015). “*The “Retro” Trend in Marketing Communication Strategy of Global Brands*”, Journal of Intercultural Management, 7 (3): 119-132.
- Hallegatte, D., AMA (2014), “*Retrobranding: Selling the Past*”, Winter Educators’ Conference Proceedings: 2014, Vol. 25, pK-10.
- Havlena, W., J. ve Holak, S., L. (1996). “*Exploring Nostalgia Imagery Through the Use of Consumer Collages*”, Advances in Consumer Research, sayı: 23, s. 35-42.
- Hemetsberger, A., Rosanelli, K., C. ve Mueller, B. (2012). “*Grandma’s Fridge is Cool” The Meaning of Retro Brands for Young Consumers*”, Advances in Consumer Research, sayı: 38, s. 242-248.
- Holbrook, M., B. (1993). “*Nostalgia and Consumption Preferences: Some Emerging Patterns of Consumer Tastes*”, Journal of Consumer Research, 20 (2), 245-256.

- Holbrook, M., B. ve Schindler, R., M. (1991). “*Echoes of the Dear Departed Past: Some Work in Progress on Nostalgia*”, *Advances in Consumer Research*, sayı: 18, s. 330-333.
- Keskin, H., D. ve Memiş, S. (2011). “*Retro Pazarlama Ve Pazarlamada Uygulanmasına Yönelik Bazı Örnekler*”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (3): 191-202.
- Loureiro, S., M., C., Lopes, R. ve Kaufmann, H., R. (2014). “*How Brand Personality, Brand Identification and Service Quality Influence Service Brand Equity*”, *Cogent Business & Management*, sayı: 1, s. 1-12.
- Merlo, E. ve Perugini M. (2015), “*The Revival of Fashion Brands Between Marketing and History*”, *Journal of Historical Research in Marketing*, 7 (1): 91-112.
- Ogechukwu, D., A. (2014). “*As It Was in the Beginning, so Shall It Be, World Without End Retro-Marketing: the Art of Bringing Back to Life/Revitalizing an Old Brand (Product) – The Nigerian Experience*”, *British Journal of Marketing Studies*, 2 (1): 32-58.
- Onur, Bekir. *Gelişim Psikolojisi-Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, 7. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.
- Özdamar, Kazım. *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Eskişehir, Kaan Kitabevi, 2003.
- Papatya, N., Papatya, G. ve Hamşioğlu, A., B. (2015). “*Sürdürülebilir Rekabet Yönetiminde Marka Değeri ve Marka Güveni: Süleyman Demirel Üniversitesinde Bir Uygulama*”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (3): 35-54.
- Pascal, V., J. David E. Sprott, D., E. ve Muehling, D., D. (2002). “*The Influence of Evoked Nostalgia on Consumers’ Responses to Advertising: An Exploratory Study*”, *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 24 (1): 39-47.
- Pınarbaşı, F. ve Türkyılmaz, C., A. (2017). “*Retro Marka Deneyiminin Yeniden Satın Alma Niyeti ve Marka Bağlılığı Yaratmadaki Rolü*”, *İşletme & Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6 (2): 13-25.
- Proctor, T. ve Kitchen, P. (2002). “*Communication in Postmodern Integrated Marketing*”, *Corporate Communications: An International Journal*, 7 (3): 144-154.
- Sarıçiçek, R., Çopuroğlu, F., Ç. ve Korkmaz, İ., H. (2017). “*Retro Pazarlama Bağlamında Tüketicilerin Marka Kimliği ve Marka İmajına Bakış Açılırları: GAÜN Akademisyenleri Üzerine Bir Araştırma*”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2): 345-358.
- Şahin, E. (2013). “*İlişkisel Pazarlamanın İşletme Performansı Üzerine Etkileri: Yetkili Otomotiv Acenteleri Üzerine Bir Araştırma*”. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı.
- Tabachnick, Barbara, G. and Fidell, Linda, S., *Using Multivariate Statistics*, America, Pearson, 2013.
- Tekeoğlu T., N. ve Tıgılı, M. (2016). “*Retro Pazarlama Açısından Halen Varolmayan Eski Markaların Tüketiciler Tarafından Anımsanması ve Tanınması Üzerine Bir Pilot Çalışma*”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı: 12, s. 278-290.
- Torlak, Ö., Doğan, V. ve Özkara, B., Y. (2014). “*Marka Farkındalığı, Marka İmajı, Markadan Etkilenme ve Markaya Güvenin Marka Bağlılığı Üzerindeki Görece Etkilerinin İncelenmesi: Turkcell Örneği*”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 9 (1): 147-161.
- Tükenmez, A., Hocaoğlu, M., Gelbal, E. Çavuşoğlu, S., B. (2017). “*Retro Pazarlamanın Tüketici Algısı ve Tüketici Davranışına Etkisi: Futbol Taraftar Grubu Örneği*”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (15): 509-520.
- Ursavaş, B. ve Gümüş, B. (2015). “*Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Retro Yatınlığı*”. 20. Ulusal Pazarlama Kongresi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye, 10-13 Haziran.
- Yeygel, S. (2006). “*Postmodern Toplumsal Yapının Pazarlamaya Getirdiği Yeni Boyut: Topluluk Pazarlaması (Tribal Marketing)*”, *Bilig*, sayı: 38, s. 197-228.
- Yıldırım, M. (2010). “*Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi*”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7 (1): 703-718.
- Yoo, B., Donthu, N. ve Lee, S. (2000). “*An Examination of Selected Marketing Mix Elements and Brand Equity*”, *Journal of the Academy of Marketing Science*, sayı: 28 s. 195-211.

<http://www.serhatdalgaidere.com/yeni-nokia-3310-efsane-mi-pazarlama-stratejisi-mi/>, Erişim Tarihi: 20.04.2018.

<https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/son-zamanlarin-gozde-furyasi-retro-pazarlama/>, Erişim Tarihi: 20.04.2018.

<http://www.pazarlamasyon.com/reklam/15456/>, Erişim Tarihi: 20.04.2018.

<http://www.aksam.com.tr/sirketlerden/zeki-muren-tum-turkiyeye-yeniden-alo-dedirtti/haber-554733>, Erişim Tarihi: 20.04.2018.

<http://www.thebrandage.com/dosya-konusu-son-doenemin-modasi-retro-pazarlama>, Erişim Tarihi: 20.04.2018.

<https://www.dunya.com/ozel-dosya/isim-iletisim/eskiye-ragbet-pazarlama-dunyasina-nur-yagdiriyor-haberi-191762>, Erişim Tarihi: 20.04.2018.

<https://www.haberler.com/renault-alpine-a110-un-yeni-modeli-22-yil-sonra-10350429-haberi/>, Erişim Tarihi: 20.04.2018.

<https://www.log.com.tr/volkswagen-efsanesi-t1i-evinize-getiren-retro-buzdolabi/>, Erişim Tarihi: 20.04.2018.

<http://www.roadandtrack.com/new-cars/future-cars/a10043364/vw-will-apparently-build-this-retro-electric-microbus/>, Erişim Tarihi: 20.04.2018.

www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=945, Erişim Tarihi: 20.09.2018.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 249-259, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 22.10.2018 **Kabul Tarihi:** 14.01.2019

FARKLI BÜYÜKLÜKTEKİ EKONOMİ VE FİNANSAL PİYASALARA SAHİP ÜLKELERE AİT BORSA ENDEKSLERİ ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ

*The Causality Relationship Between The Stock Market Indices Of Countries with Different
Economies and Financial Markets*

Hakan YILDIRIM¹

Murat KESEBİR²

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye hisse senedi piyasası (XU100), Amerika hisse senedi piyasası (SP500), Japonya hisse senedi piyasası (NIKKEI225) ve Almanya hisse senedi piyasası (DAX) arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmiştir. 03.01.2010 – 31.12.2017 yılları arasında seçilmiş dört farklı ülke endeksinin haftalık ortalamalarından oluşan araştırmada normallik testi, birim kök testi ve son olarak da farklı endekslerin nedensellik ilişkisini test etmek amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar, XU100 endeksinin DAX endeksi üzerinde, SP500 endeksinin NIKKIE225 endeksi üzerinde ve DAX endeksinin NIKKEI225 endeksi üzerinde tek yönlü ve anlamlı bir nedene sahip olduğu yönündeyken, geriye kalan endeksler arasında anlamlı bir nedensellik olmadığıdır.

Anahtar Kelimeler: Borsalar, Nedensellik Testi, Endeksler, Hisse Senetleri

ABSTRACT

In this study, Turkey stock market (XU100), American stock market (SP500), Japan stock market (NIKKEI225) and German stock markets (DAX) causal relationship between tested. In order to test the normality test, unit root test and the causality relationship of different indices, Granger causality test was applied in the study consisting of the weekly averages of four different country indices selected between 03.01.2010 and 31.12.2017. The results are that the XU100 index is on the DAX index, the SP500 index is on the NIKKIE225 index and the DAX index has a one-way and significant reason on the NIKKEI225 index, whereas there is no significant causality between the remaining indices.

Keywords: Stock Market, Causality Test, Indices, Shares

GİRİŞ

Borsanın tarihi çok eskiye dayanmakla birlikte, alım satım işlemlerinin başlangıcını oluşturmaktadır. Alım satımda emtia denilen satılacak malların bu süreçte rol oynaması ile birlikte borsanın temelleri atılmıştır. Emtia diyerek söylenen mallar ise; buğday, mısır, pamuk, şeker, kahve, bakır, altın, gümüş gibi malların tümüne verilen isim olmaktadır. Tabi ki zamanın gelişimi ve yeni bulunan değerli mallar olarak, petrol ve doğalgaz da bu malların içine zamanla dâhil olmuştur. Buradan ortaya çıkan sonuç ise borsa kavramı sadece son zamanlarda insanların karşılaşmış olduğu bir kelime olmayıp değişimin gerçekleştiği insanlığın ilk yıllarından beri tanımlanması mümkündür. Yıllar geçtikçe ve teknoloji ilerledikçe günümüze kadar değişime uğrasa da alım ve satım işlemlerinin gerçekleştiği yer olarak bilinmektedir.

Borsalarda işlemlerine ve yatırım araçlarına göre türlere ayrılmaktadır. Yukarıda bahsedilmiş olan emtia ile ilgili işlemlerin yapıldığı borsaya emtia borsası denilirken; hisse senetleri ile ilgili alım satım işlemlerinin gerçekleştiği borsalara menkul kıymetler borsası denilmektedir. Menkul kıymet borsası diye adlandırılan borsa Türkiye’de Borsa İstanbul olmaktadır. Diğer birçok ülkenin de kendine özgü borsaları olmakta ve işlemlerini gerçekleştirmektedir. Bunların dışında ayrıca vadeli

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF Bankacılık ve Finans Bölümü, hakan.yildirim@bozok.edu.tr

² Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF Bankacılık ve Finans Bölümü, murat.kesebiri@bozok.edu.tr

işlem borsaları, opsiyon borsaları, altın ve kıymetli maden borsaları gibi çeşitli borsalar yer almaktadır. Uluslararası piyasalarda işlem yapabilmek için hangi ülkede işlem gerçekleştirilecekse o ülkenin para birimine ait bir varlığın olması önemlidir. Ayrıca, dünyadaki gelişmelerden etkilenen bu borsalara yatırımda, yatırımcı işlem türüne göre yatırımını gerçekleştirmektedir.

Yukarıda ifade edilen borsa çeşitlerinden en eskisi, ticari mal borsasıdır. Ticari mal borsası bir diğer ifadeyle ürün borsası, değiş tokuş döneminden beri devam eden bir borsa olup, değerli kâğıt borsalarından daha eskidirler. Bu borsada yapılan işlemler hammadde, tarım ürünleri veya gıda malzemeleri gibi malların işlem gördüğü borsa olup; işler ya hemen ya da gelecek vadeli olarak yürütülür. Gelecek vadeli diye ifade edilen borsa ise futures borsasıdır. Bu borsada, sözleşmelerin bugünden gerçekleştirildiği, ileri vadeli işlemlere dair bir piyasadır. Belirli bir süre dâhilinde, önceden belirlenmiş fiyat üzerinden mal alımı ve satımı işlemleri bu borsanın konusudur. Fakat future işlemleri kazancı yüksek olabileceği gibi, zararları da oluşturabilecek riskleri içermektedir. Ancak yine de fiyat dalgalanmalarına karşı koruyucu bir işlem olması onu avantajlı kılmaktadır.

Menkul kıymetler borsası diğer ifadeyle kıymetli kâğıtlar borsası ise, hisse senedi, tahvil ve diğer menkul kıymetlerin alım ve satım işlemlerinin yapıldığı borsadır. Burada yatırımcı bu değerli kâğıtları daha az masrafla elde edip, fiyat yükselişi olunca onu elden çıkarması ile kar elde etmesi üzerine işleyen bir yapı bulunmaktadır. Bunun dışında büyük şirketlerin hisseleri dünyanın çeşitli borsalarında işlem gördüğü için zaman kısıtlamasından uzak olarak yatırımcı işlemlerini istediği şekilde gerçekleştirebilir.

Dünyanın sayılı büyük borsaları bulunmaktadır. Bu borsalar gerek işlem hacmi, gerekse tarihsel yapısı sebebi ile günümüze kadar varlığını sürdürmüş organize bir piyasayı oluşturmuşlardır. Bu piyasada işlemler yapılırken, çeşitlerine göre ayrıma tabii tutulurlar. Çalışmamızda dünyadaki farklı büyüklükteki borsalardan birkaçı incelenerek aralarındaki nedensellik ilişkisi sorgulanmıştır. Birbirleri ile olan etkileşimleri üzerinde durulmuş olup, düşüşleri ve çıkışları olduğu zaman birbirlerine bağlı olup olmadıkları sorgulanmıştır. Borsadaki değişimlerin bir nedenselliği olduğu düşüncesi ile her bir değişimde, incelenen borsalar arasında, acaba bir şekilde bağlılığın olup olmadığı test edilmiştir. Çalışmada kullanılan borsalar ise; Borsa İstanbul, Tokyo, Amerika ve Almanya olmaktadır. Her birinin haftalık bazda verileri ele alınmış olup, değerlendirmeler ona göre gerçekleştirilmiştir. Borsa endekslerinin nedensellik ilkesi bağlamında değerlendirilmesi ile birindeki değişimin diğer borsa endeksinde değişimi meydana getirip getirmediği de görülmüş olmaktadır. Çalışmamızda bu konuyu incelerken, konu hakkında birçok araştırmanın yapıldığı saptanmış olup, literatür taramasında detaylandırılmıştır.

BORSA KAVRAMI

Borsa genel olarak, devlet denetimi altında alım satım işlemlerinin gerçekleştirildiği piyasa, olarak ifade edilmektedir. Sermaye Piyasası Kurulu tarafından borsa ise; “anonim şirket şeklinde kurulan, sermaye piyasası araçları, kambiyo ve kıymetli madenler ile kıymetli taşların ve kurulca uygun görülen diğer sözleşmelerin, belgelerin ve kıymetlerin serbest rekabet şartları altında kolay ve güvenli bir şekilde alınıp satılabilmesini sağlamak ve oluşan fiyatları tespit ve ilan etmek üzere kendisi veya piyasa işleticisi tarafından işletilen veya yönetilen, alım satım emirlerini sonuçlandırarak şekilde bir araya getiren veya bu emirlerin bir araya gelmesini kolaylaştıran, bu kanuna uygun olarak yetkilendirilen ve düzenli faaliyet gösteren sistemleri ve Pazar yerlerini” ifade etmektedir (Sermaye Piyasası Kanunu,2012:11846).

Sermaye piyasası kurumlarından olan menkul kıymetler borsasının amacı; yatırımcılar arasında risk paylaşımının gerçekleştirilmesi, pay fiyatları ile ilgili bilgilerin tek tek toplanması ve bu bilgilerin açık olarak yatırımcılar ile paylaşılması, böylece sermayenin uygun bir şekilde tabana yayılmasıdır. (Yatırımcılar için Borsa İstanbul, http://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/Yatirimcilar_icin_

BORSA.pdf).

Menkul kıymetlerin ilk satışı birincil piyasalarda yapılmaktadır. Örneğin, bir bankanın ilk kez çıkardığı hisse senetlerini satışa sunmasıdır. Bu halka arz olarak çoğu zaman gazetelerde ve diğer mecralarda görülen bir durumdur. Burada konu olan piyasa birincil piyasa olup, borsadaki gerçekleşen işlemlerden daha önce yapılmaktadır. Birincil piyasada bu işlemler gerçekleştikten sonra, ihraç edilen menkul kıymetler borsada işlem görür. Bu işlemler ikincil piyasa işlemleri olarak ifade edilir. (Functions of a Stock Exchange:1, https://www.boerse-stuttgart.de/files/functions_of_a_stock_exchange_educational_module.pdf).

Garg'ın (2014) çalışmasında ise borsa birkaç şekilde tanımlanmıştır. İlk tanımda borsa; menkul kıymetlerin, yani hisse senetlerinin, tahvillerin, yatırım veya spekülasyon amacıyla alım satımının yapıldığı piyasa olarak ifade edilirken bir diğer tanımda ise; menkul kıymetlerin ticareti ile ilgili işlemlere yardımcı olunması için düzenleyen ve denetleyen kuruluş olarak ifade edilmiştir.

Borsadaki üyeler müşterileri için aracı olarak veya kendi hesapları için yönetici olarak hareket edebilirler. Bununla birlikte borsada yapılan işlemler ile gelir ve temettü ödemeleri de dâhil olmak üzere, menkul kıymetlerin ve çeşitli finansal araçların çıkarılmasını bu işlemler kolaylaştırır (Kaur, 2014:549).

DÜNYADAKİ ÇEŞİTLİ BORSA ENDEKSLERİ

Dünya çapında borsalar incelendiğinde, Amerika, Avrupa, Orta Doğu, Asya/Pasifik, Afrika borsaları gibi önemli borsaların yer aldığı görülmektedir. Borsa tarihi açısından önemli borsalardan birisi Londra Borsası ve bir diğeri de New York Menkul Kıymetler Borsasıdır. Londra Borsası, Avrupa'nın en eski borsası olur iken, New York Borsası ise işlem hacmi açısından dünyanın en büyük borsasıdır.

Sadece bu iki borsa olmayıp, dünyada çeşitli ülkelerinin kendisine ait borsaları olup, yatırımcılar işlemlerini gerçekleştirmektedirler. Asya/Pasifik bağlamında bakıldığında, Şanghay ve Nikkei önemli borsalar iken; Avrupa borsasında ise, Dax ve FTSE 100 dikkat çeken borsalar olmaktadır. Amerika borsası incelendiğinde, DOW (Dow Jones Endeksi), S&P 500 (Standard and Poor's 500 Endeksi) ve NASDAQ gibi endeksleri içerisinde barındırmaktadır. Çalışmamızda, Dünyadaki borsalardan dördü ele alınmıştır. Analize geçilmeden önce bu dört adet borsaya ait bilgiler detaylandırılacaktır.

Fark sözleşmesi (CFD, Contract for Difference), müşteri ile CFD sağlayıcı arasındaki bir finansal sözleşme olmaktadır. Burada fark ile ifade edilen, pozisyonun açılış ve kapanış fiyatı arasındaki farktır. Bu fark pozisyonu kapatıldıktan sonra nakit olarak ödenir (G&T Trader). CFD'nin gelişimi 1990'lı yıllar ile başlamıştır. Hisse senetlerinde kullanılmaya başlanan kaldıraç etkisi ile CFD de önemli bir aşama kaydetmiştir. Özellikle forex piyasalarının gelişmesi ile birlikte CFD iyice gelişme kaydetmiştir. Forex piyasalarında kaldıraçlı işlemler yapılarak CFD ürünleri ile alım ve satım gerçekleşmektedir. CFD de önemli olan nokta yatırım yapıldığı zaman, bu yatırım fiziksel anlamda ürünün satın alınması olmayıp, beklentilerin satın alınmasıdır. CFD ürünler bu sebeptendir ki, vadeli borsalarda işlem gören future sözleşmeleri dikkate alır. CFD ürünlere bakıldığında; S&P 500, Dow Jones 30, NASDAQ 100 ve NIKKEI 225 gibi önemli endeksler bulunmaktadır.

Borsa İstanbul

1984 yılında Menkul Kıymetler Borsaları kanun hükmünde kararname çıkarılmıştır. Bu kararname ardından borsayı kuracak kadro oluşturulmuştur. 365 milyon liralık bir bütçe ile 1986 yılında İstanbul'da çalışmalara başlar. İlk kuruluş adı İstanbul Menkul Kıymetler Borsasıdır (İMKB). 1989 yılında yabancı yatırımcılara Türkiye'deki bütün menkul kıymetlere yatırım yapma imkânı getirilerek büyük bir yeniliğin adımı atılmıştır (Borsa İstanbul). Bir diğer önemli aşama ise 2013 yılında İMKB'nin tüzel kişiliği son bularak, Borsa İstanbul (BIST) olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Borsa İstanbul'un son bir yıldaki endeks hareketi ise aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1. BIST 100 (XU 100) Endeksinin Son Bir Yılda Değişimi

Kaynak: Google Finans (19.10.2018)

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 29 Ocak tarihinde 120.485'i gören borsa Nisan, Mayıs ve Haziranda kademe kademe azalışı ile 100.000 seviyelerinin altına gerilemiştir. Dip ise 16 Ağustosta 87.143 ile gerçekleşmiş olup güncel olarak ise 96.000 ile 99.000 arasında seyrine devam etmektedir. Son bir yıllık veride dikkat çeken nokta Mayıs, Haziran ile birlikte önceki dönemdeki seviyelerinin de altına inmiş olmasıdır.

Standard & Poor's 500

Bu endeks, Amerika'da bulunan ve değer bakımından en yüksek olan 500 şirketin hisse senetlerinden meydana gelmektedir. Sektörlerine göre gerek karlılık gerek de pazar payı anlamında en güçlü olan şirketler bu 500 içerisinde yer almaktadır. İçerisinde Facebook, Amazon gibi birçok isim yapmış firmaları oluşturan bu endeks hisse senedi piyasasında %75 ile büyük bir pay sahibidir. Forex piyasasında kar ve zarar ödemeleri dolar üzerinden yapılmaktadır (S&P 500). Dünyada en çok işlem gören endekslerden olan S&P 500 endeksi, yatırımcılar açısından bu endeksin düşmesi ve çıkmasına göre pozisyon almalarına yol açar. Ayrıca bu endekste herhangi bir swap maliyeti olmadan, yurt dışındaki vadeli piyasalarda işlemler gerçekleştirilebilir (S&P 500 Endeks İşlemleri).Aşağıda bu endekse ait son bir yıllık veri yer almaktadır.

Tablo 2. S&P 500 Endeksinin Son Bir Yılda Değişimi

Kaynak: Google Finans (19.10.2018)

Yukarıda tabloda son bir yıldaki değişime bakıldığında, dalgalı bir seyir izleyen borsanın çıkış trendinde olduğu görülmektedir. 26 Ocakta 2.872 seviyelerine gelmiş olup, şubat başında 2.581'e doğru hızlı bir iniş gerçekleştirmiştir. Nisan ortasından itibaren 2.600- 2.700 bandından yukarı doğru

dalgalı seyir başlamış, Eylülde 2.930 seviyesine kadar ulaşmıştır. Son bir aylık verilerde ekim ayında düşüş eğiliminde olup 2.800 bandında seyretmektedir.

Tokyo Menkul Kıymetler Borsası

Tokyo’da kurulmuş olan bu borsa, Asya kıtasındaki en büyük borsa olduğu gibi, dünyanın da en büyük ikinci borsasıdır. Bu borsanın sahibi Japan Exchange Group şirkettir. Dünyadaki çoğu yatırımcının takip ettiği bu borasının en fazla işlem hacmine sahip endeksi 225 hissedenden oluşan NIKKEI 225’dir (<http://www.tokyoborsasi.com/>)

NIKKEI 225 endeksi 1950 yılında hesaplanmaya başlanmıştır. Endeks içerisinde yer alan 225 hisse, çeşitli sektörlerden oluşmaktadır. Bunlardan bazıları; Toyota, Panasonic ve Bridgestone gibi ünlü firmalar yer almaktadır. Fiyat ağırlıklı çalışma sistemi vardır. Bu yüzden fiyatı yüksek olan hisse endeks üzerinde daha etkili olur. Bu da büyük şirketlerin etkinliğini göstermektedir. Japonya’nın ekonomik yapısı içerisinde büyük çoğunlukla Amerika ile ihracat ilişkilerinde olduğundan dolayı, bu borsa da Amerika’daki Dow Jones’in yükselişine ve düşüşüne göre etkilenmektedir. Bu sebepten ötürü yatırımcılar Amerikan borsasını da takip ederek işlem yapmaları gerekmektedir. NIKKEI’de kar ve zarar ödemeleri Yen üzerinden gerçekleşmektedir (NIKKEI 225). Aşağıda bu endekse dair son bir yıldaki değişim yer alıp, endeksteki hareketlenmeler detaylandırılmıştır.

Tablo 3. NIKKEI 225 Endeksinin Son Bir Yıldaki Değişimi

Kaynak: Google Finans (19.10.2018)

Yukarıdaki endeks verilerine bakıldığında, dalgalı bir seyir izleyen endeksin artış trendinde olduğu görülmektedir. 23 Ocakta 24.124 seviyelerine gelen endeks, Mart ortasında 20.617 olarak düşmüştür. Nisan ayında toparlanıp yeniden 22.000 seviyelerine gelen endeks, 2 Ekimde 24.270 ile son bir yılın en yüksek değerine ulaşmıştır. Fakat sonrasında tekrar düşüş göstermiş olup, güncel olarak 22.000 ile 24.000 bandında seyretmektedir.

3.4. Alman Birleşik Borsa Endeksi

Alman borsası için en önemli endeks olan DAX endeksi, 1988 yılında Frankfurt’ta kurulmuş, Almanya’nın en büyük 30 hisse senedini de içeren bir endekstir. Ayrıca Avrupa’nın en büyük ikinci borsası olmaktadır. İçerisinde Almanya’nın en önde gelen markaları yer almaktadır. Bunlardan bazıları; Volkswagen, Siemens ve Lufthansa gibidir. Böyle büyük firmaların da yer alması sebebiyle, Almanya’nın ekonomisi hakkında bilgi vermesi açısından dikkate değer bir endekstir. Yatırımcılar ve uzmanlar Alman ekonomisi hakkındaki genel durum görmek için bu endeksi takip etmektedir. Hisse fiyatları Euro cinsinden olmaktadır (Forex DAX Endeksi İşlemleri). Aşağıda son bir yıla ait endeksteki değişimler yer alıyor olup, bu konuda detaylandırmalar yapılacaktır.

Tablo 4. DAX Endeksinin Son Bir Yıldaki Değişimi

Kaynak: Google Finans (19.10.2018)

Endeksin son bir yıllık verilerinde, Ocak ayında 13.000 seviyelerinde seyredirken, 23 Ocakta 13.559 olup yılın en yüksek değerine gelmiştir. Şubat başında 12.100'lere kadar gerileyen endeks Martta 11.787 ile dip yapmıştır. Haziran, Temmuz ve Ağustosta 12.000 ve 13.000 bandında seyreden endeks, Ekimde 11.523 ile yılın en düşük seviyelerine gelmiştir. Son bir aylık verilerde ise endeks, 11.500 ile 12.500 bandı arasında seyretmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Konu ile ilgili literatür incelemesinde çeşitli araştırmalar bulunmuş olup, odak noktası piyasalar ile nedensellik ilişkisi üzerine olmuştur. Yıldırım'ın (2018) araştırmasında, 2010 yılı ile 2018 yılı arasındaki günlük fiyat verileri incelenerek, BIST 100 ile Dolar, Altın, Ham Petrol, Altın Oynaklık Endeksi ve Ham Petrol Oynaklık Endeksi verileri incelenmiştir. Çalışmada, nedensellik testi ile birlikte BIST 100 ile Dolar kuru arasında güçlü doğrusal olmayan nedensellik ilişkisi çıkarken, BIST 100'ün altın ve ham petrolle çift yönlü doğrusal olmayan bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bunların dışında BIST 100'den ham petrole tek yönlü asimetric ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Bir diğer çalışmada Öner'e göre (2018), Standard and Poor's'un kırılğan beşli olarak tanımladığı ülkelerin (Arjantin, Mısır, Katar, Pakistan ve Türkiye) sermaye piyasaları açısından etkileşimleri ele alınmıştır. 2009 ile 2018 arasındaki günlük verilerden oluşan analizde, BIST 100 endeksinden Katar endeksine, Mısır endeksine ve Pakistan KSE 100 endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca Arjantin endeksinden BIST 100'e de yine tek yönlü ilişki varlığı belirlenmiştir. Aydın'ın araştırmasında ise (2017), gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Simetrik ve asimetric nedensellik sonuçlarına göre; değişkenler arası ilişkilerin farklılaşması boyutunda olup, simetrik test ile tespit edilemeyen sonuçların asimetric test ile bulunabilmesidir. Döviz kuru ve borsa ilişkisinde simetrik testlerin yetersiz kaldığı ve asimetric testlerin olması gerektiğini ifade etmiştir.

Gözbaşı'nın (2010) araştırmasında ise, Arjantin, Brezilya, Meksika, Hindistan, Malezya, Macaristan ve Mısır hisse senedi piyasası ile İMKB'nin etkileşimini incelemiştir. 1995 ile 2008 yılları arasında haftalık veriler kullanılarak yapılan çalışmada elde edilen bulgular, Brezilya, Hindistan ve Mısır ile İMKB arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı mevcutken; Meksika ve Macaristan borsaları ile kısa dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca İMKB'nin bazı gelişmekte olan borsalardan bağımsız olduğunu ifade etmiştir.

Uzun ve Güngör'ün (2017) araştırmasında, borsa endeksleri ile ülkelerin makroekonomik verileri arasındaki ilişkinin incelenmesi yapılmıştır. Buna istinaden, 50 ülkenin aylık verileri ile analizler gerçekleştirilmiştir. Bu analizde ülkeler gelişmekte olan, az gelişmiş ve gelişmiş olarak 3 gruba ayrılmıştır. Araştırma sonuçlarında gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin borsa endeksi ve

makroekonomik değişkenler arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiş olup, az gelişmiş ülkelerde ise, borsa ve faiz oranı arasında çift, para arzı ile tek yönlü ilişki varlığı tespit edilmiştir.

Akal'ın (2013) araştırmasında ise, VAR ve Granger Wald testi ile XU 100 ile yükselen borsalar ve Kanada'nın GSPTSE borsası arasındaki ilişkilerini incelemiş olup, nedensellik analizi sonuçlarına göre; uzun ve kısa dönem olarak XU 100'ün diğer borsalar ile etkileşim içinde olduğunu saptamıştır. Gecikme seviyelerinde ise, uzun dönemde XU 100'ün Çin ve Brezilya etkisinde; Güney Kore, Rusya, Endonezya ve Hindistan ise XU 100 etkisinde kaldığını tespit etmiştir. Kısa dönemde, XU 100'ün Meksika, Çin, Kanada ve Brezilya etkisinde; Endonezya'nın ise XU 100 etkisinde kaldığı belirlenmiştir.

Yabancı literatürde de konu ile ilgili çalışmalar mevcuttur. Bunlardan Humpe ve Macmillan'ın araştırmasında (2009), makroekonomik değişkenlerin Amerika ve Japonya'daki hisse senedi fiyatlarını etkileyip etkilemediği çalışmada eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar ise; Amerika'da hisse senedi fiyatları ile endüstriyel üretimin pozitif ilişkide olduğu, tüketici fiyat endeksi ve uzun vadeli faiz oranı ile negatif ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Hisse senedi fiyatları ile para arzı arasında önemsiz ilişki bulunmuştur. Japonya için ise, hisse senedi fiyatı ile endüstriyel üretim arasında olumlu bir ilişki varlığı mevcutken, para arzından olumsuz yönde etkilenmiştir.

Bir diğer çalışmada Nasseh ve Strauss (2000) altı Avrupa ülkesinde (İsviçre, Hollanda, İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya) gerçekleştirdikleri araştırmalarında, hisse senedi fiyat düzeyi ile sanayi üretimi endeksi, kısa ve uzun vadeli faiz oranları arasında önemli ölçüde ilişki olduğunu belirlemiştir.

Bir diğer çalışmada ise Tai (2007), Asya'da yükselen hisse senedi piyasalarının dünyaya entegre olup olmadığını incelemiştir. Hindistan, Kore, Malezya, Filipinler ve Tayland ekonomileri liberalleşme öncesinde dünya piyasalarından ayrı iken, ancak günümüzde uygulanan politikalar ile tamamen entegre hale geldiğini ifade etmiştir.

Marashdeh'in (2005) araştırmasında ise; Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da bulunan dört hisse senedi piyasasının (Türkiye, Mısır, Fas, Ürdün) kendi arasındaki ilişkileri incelenmiş olup birbirleri ile entegrasyonu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu ülkelerin Amerika, İngiltere ve Almanya ile ilişkisinde ise, herhangi bir bağ tespit edilememiştir.

AMPİRİK ANALİZ

Çalışmamızın bu bölümünde literatür kısmında değinilmiş olan araştırmaların ışığında nedensellik analizi gerçekleştirilmiş olup çeşitli borsalardan veriler elde edilerek uygulanmıştır. Aşağıda bu değişkenlere ait kısaltmalar ve detaylandırılmış açıklanması yer almaktadır.

Tablo 5. Kullanılan Değişkenlere Ait Açıklamalar

Değişkenlerin Kısaltmaları	Değişken Adları
XU 100	Borsa İstanbul
S&P 500	Standard & Poor's (Amerika Borsası)
NIKKEI 225	Tokyo Menkul Kıymetler Borsası
DAX	Alman Birleşik Borsa Endeksi

Veri

Söz konusu çalışmada kullanılan veri seti 03.01.2010 – 31.12.2017 yılları arasında seçilmiş dört farklı ülke endeksinin haftalık ortalamalarından oluşmakta ve 415 haftanın ortalamasını kapsamaktadır. XU100 Türkiye'deki hisse senedi fiyatlarını, S&P500 Amerika'daki hisse senedi fiyatlarını temsil ederken, NIKKIE225 ile DAX ise Japonya ve Almanya'daki hisse senedi fiyatlarını temsil etmektedir. Kullanılan endekslere ait tüm veriler www.investing.com adresinden alınmıştır. Uygulanan analizlerin tamamı E-views 9.00 programından faydalanılarak yapılmıştır.

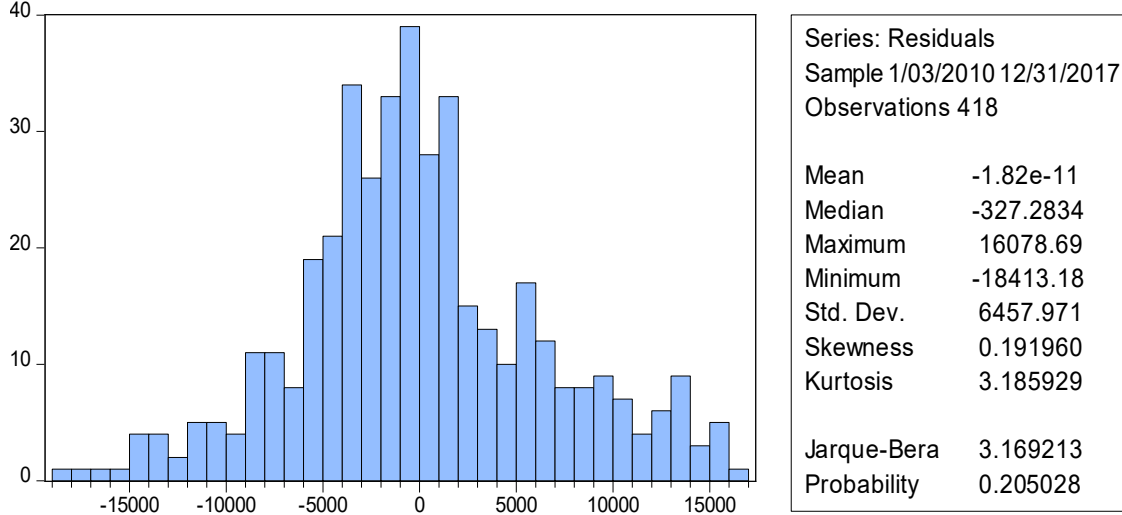
Normal Dağılım

Araştırmada kullanılan dört farklı endeks ile alakalı normal dağılımın söz konusu olup olmadığı test edilmiştir. Kullanılan değişkenler için aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H0: Veriler Normal Dağılmaktadır.

H1: Veriler Normal Dağılmamaktadır.

Şekil 1: Normallik Testi Sonucu

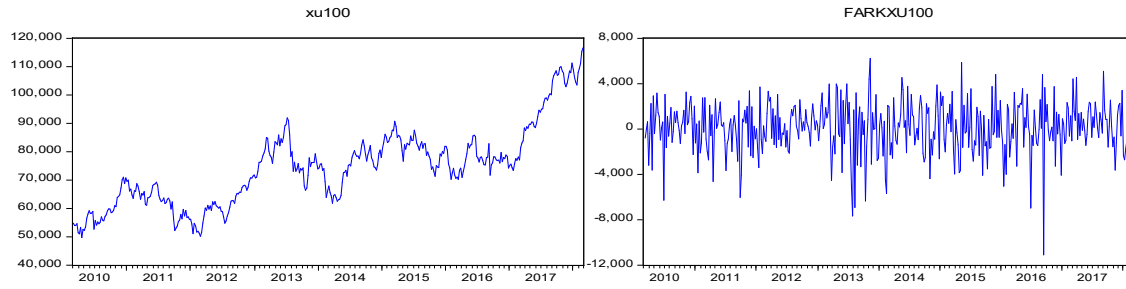

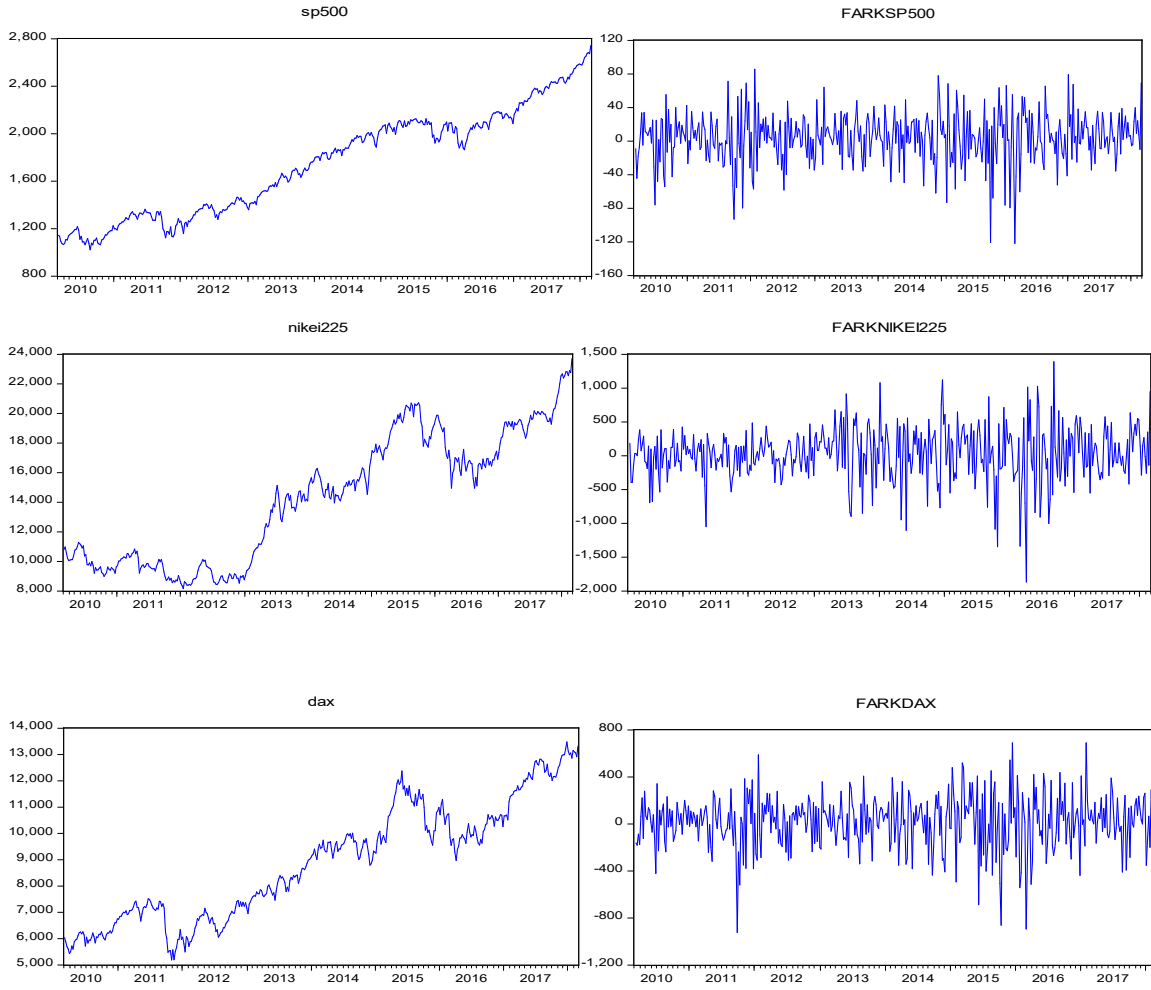
Uygulanan normallik testi sonucu şekil 2’de gösterilmiş ve verilerin normal dağıldığına ulaşılmıştır($p>0.05$).

Birim Kök Testi

Araştırmada kullanılan her bir endekse ait verilerin grafikleri çizilmiş ve söz konusu değişkenlerin durağanlığı görsel olarak test edilmiştir. XU100, SP500, NIKIE225 ve DAX değişkenlerine ait verilerin grafiklerine bakıldığında verilerin durağan olmadıklarına ulaşılmış ve her bir değişkenin birinci dereceden farkı alındığında ise verilerin birim kökten arındırılarak görsel olarak durağan oldukları gözlenmiştir. Şekil 2’ de sol tarafta gösterilen grafikler araştırmaya konu olan borsa endekslerinin 1. farkı alınmamış durumunu gösterirken, sağ taraftaki grafikler ise 1. farkları alınmış grafikleri göstermektedir.

Şekil 2: Endekslere Ait Durağanlık Grafikleri

Grafikler ile durağanlığın sınanmasının yanı sıra söz konusu değişkenlerde durağanlığın varlığını test etmek için Dickey Fuller Birim Kök testi uygulanmış ve aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H0: Veriler durağan değildir.

H1: Veriler Durağandır.

Her bir endekse birim kök testi uygulandığında, verilerin durağan olmadığına ulaşılmıştır ($p > 0.05$). Ancak değişkenlerin birinci farkları alınıp tekrar birim kök testi yapıldığında, verilerin birim kökten arındırıldığı ve verilerin durağan olduğu belirlenmiştir ($p < 0.05$). Bu sayede Granger nedensellik testinin uygulanması için veriler durağan hale getirilmiştir.

Tablo 6. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	I(0) t-istatistiği	I(0) Olasılık	I(1) t-istatistiği	I(1) Olasılık
XU100	-2.225066	0.4739	-21.42140	0.0000
SP500	-2.868658	0.1739	-22.27882	0.0000
NIKKEI225	-2.342127	0.4097	-19.83575	0.0000
DAX	-3.342127	0.1135	-15.11642	0.0000

Gecikme Uzunluğu

Yapılan birim kök testinden sonra Granger nedensellik testinin uygulanabilmesi için gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 1 olarak Final Prediction Error (FPE), Akaike Information Criterion (AIC) ve Schwarz Information Criterion (SC) kriterine göre belirlenmiştir ve bu uzunluğa göre Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Tablo 7.Gecikme Uzunluğu Seçimi

Gecikme Uzunluğu	FPE	AIC	SC
0	9.46e+18	55.04504	55.08422*
1	9.23e+18*	55.02042*	55.21633
2	9.55e+18	55.05507	55.40771
3	9.53e+18	55.05267	55.56203
4	9.67e+18	55.06710	55.73319
5	1.01e+19	55.10830	55.93112
6	1.06e+19	55.15954	56.13909
7	1.08e+19	55.17980	56.31608

*En düşük bilgi kriterini göstermektedir.

Granger Nedensellik Testi

XU100, SP500, NIKKEI225 ve DAX gibi dört farklı endeks için yapılan normallik testi ve birim kök testi neticesinde gecikme uzunluğu seçilmiş ve 1. gecikmeye kadar her bir endekse karşılıklı olarak Granger nedensellik testi uygulanmış ve elde edilen nedensellik testi sonuçları tablo 8' da gösterilmiştir.

Elde edilen sonuçlar gösteriyor ki; XU100 endeksinin DAX endeksi üzerinde($p=0.0314$), SP500 endeksinin NIKKEI225 endeksi üzerinde($p=0.0066$) ve DAX endeksinin NIKKEI225 endeksi üzerinde($p=0.0051$) tek yönlü ve anlamlı bir nedene sahip olduğu yönündedir.

Bu sayede endeks alım satımı yapan, gerek bireysel ve gerek kurumsal yatırımcılar nedenselliğin söz konusu olduğu endeksleri, neden olan endeksler yoluyla tahmin ederek çeşitli yatırım kararı almasına fırsat tanımaktadır. Diğer taraftan, söz konusu anlamlı çıkan nedensellik ilişkileri gösteriyor ki, birbirleriyle ticari ilişkide bulunan ülkelerin arasında bir nedenselliğin olduğu yönündedir. Bu sayede, bazı ülkelere ait borsa endeksi fiyat hareketleriyle, farklı ülkelere ait borsa endekslerinin geleceğe ait fiyat hareketlerini ve trendlerini tahmin etmede önemli bir rol üstlenmektedir.

Tablo 8.Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	Veri Sayısı	Gecikme	p-value	Nedensellik
SP500→XU100	415	1	0.4429	YOK
XU100→SP500	415	1	0.3086	YOK
NIKKEI225→XU100	415	1	0.7330	YOK
XU100→NIKKEI225	415	1	0.4597	YOK
DAX→XU100	415	1	0.6047	YOK
XU100→DAX	415	1	0.0314	VAR
k NIKKEI225→SP500	415	1	0.9481	YOK
SP500→NIKKEI225	415	1	0.0066	VAR
DAX→SP500	415	1	0.5404	YOK
SP500→DAX	415	1	0.8192	YOK
DAX→ NIKKEI225	415	1	0.0051	VAR
NIKKEI225→DAX	415	1	0.3791	YOK

Sonuç

Bireysel yatırımcılar için önemli bir yatırım alanı olan fark kontratları (CFD) her geçen gün önemini daha fazla hissettirmektedir. Özellikle kaldıraçlı alım ve satım yapma şansı veren FOREX piyasalarında sıkça adından bahsettiren fark kontratları (CFD) endeks, hisse senetleri ve kıymetli maden gibi yatırım araçları üzerinde işlem yapmaya imkân vermektedir. Bireysel yatırımcılar çeşitli ülkelere ait borsa endeksleri üzerinde yoğun alım satımlar yapmaktadırlar. Dolayısıyla bireysel yatırımcılar çeşitli ülke borsalarına ait endeksleri ve ilgili verileri yoğun bir şekilde takip etmektedirler. Farklı büyüklükte ekonomi ve finansal piyasalara sahip ülkelere ait borsaların endekslerine yönelik alım ve satımlar yaparken, aralarındaki ilişkilerden haberdar olmak ve bu sayede yatırımlarında çeşitlendirmeye gidebilmek yatırımcıların üstlenecekleri risk açısından önemlidir.

Söz konusu çalışmada bireysel yatırımcıların uluslararası borsa endeksleri üzerindeki yatırım kararlarına yardımcı olabilecek Türkiye, Amerika, Japonya ve Almanya gibi farklı ekonomi ve finansal piyasalara sahip ülkelere ait endekslerin arasındaki nedensellik ilişkisine değinilmiştir. Uygulanan Granger nedensellik testi sonucunda XU100 ile DAX, SP500 ile NIKKIE225 ve DAX ile NIKKIE225 endeksleri arasında tek yönlü nedenselliğe ulaşılmıştır. Bu sonucun sebebi nedenselliğin söz konusu olduğu ülke endeksleri arasında var olan ithalat ve ihracat ilişkilerinin olmasının yanı sıra bölgesel benzerliklerden de kaynaklı olabilmesidir. Bu durumda gösteriyor ki yatırımcılar endeksler üzerinde alım satım yaparken ve yatırımlarında çeşitlendirmeye giderken ülkeler arasında ticari ve bölgesel ilişkilere dikkat ederek aralarında bir ilişkinin olup olmadığını gözlemlemeli ve o yönde yatırım kararları almalıdırlar.

KAYNAKÇA

- Akal, M. (2013). BİST 100 Endeksi ile GSPTSE ve Yükselen Borsalar Arası Etkileşim. Akademik Bakış Dergisi. 38. 1-20.
- Aydın, M. (2017). Gelişmekte olan Ülkelerde Borsa ile Döviz Kurları Arasındaki İlişki: Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi. Ekonometri ve İstatistik Dergisi. 27. 1-15.
- Borsa İstanbul. <http://www.borsaistanbul.com/Dosyalar/25yil/index.html>
- CFD Nedir. <http://destekyatirim.com.tr/cfd-nedir>
- Garg, R. (2014). International Journal of Management and Social Sciences Research. 3(2). 4-8.
- Gözbaşı, O. (2010). İMKB ile Gelişmekte Olan Ülkelerin Hisse Senedi Piyasalarının Etkileşimi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Yaklaşımı. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 35. 99-118.
- G&T Trader. Beginner's Guide to CFDs. <http://trader.ge/uploads/pdf/Beginner's%20Guide%20to%20CFDs%20%201.1-1.3.pdf>
- Forex DAX Endeksi İşlemleri. <https://www.qnbfi.com/forex/dax-endeksi>
- Functions of a Stock Exchange. What is a Stock Exchange?. https://www.boerse-stuttgart.de/files/functions_of_a_stock_exchange_educational_module.pdf
- Humpe, A., Macmillan, P. (2009). Can Macroeconomic Variables Explain Long Term Stock Market Movements? A Comparison of The US and Japan. Applied Financial Economics. 19. 111-119.
- Kaur, G. (2014). Evolution of Stock Markets And Role of Stock Exchange. International Journal of Commerce, Business and Management. 3(4). 549-556.
- Marashdeh, H. (2005). Stock Market Integration in the MENA Region: An Application of the ARDL Bounds Testing Approach. University of Wollongong Economics Working Paper Series. 27.
- Nasseh, A., Strauss, J. (2000). Stock Prices and Domestic and International Macroeconomic Activity: A Cointegration Approach. The Quarterly Review of Economics and Finance. 40(2). 229-245.
- Nikkei 225. <https://www.gcmforex.com/yatirim-araclari/borsa-endeksleri/nikkei-225/>
- Öner, H. (2018). Kırılgan Beşli Ülkelerin Borsa Endeksleri Arasında Nedensellik İlişkisi: Ampirik Bir Analiz. İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi. 5(2). 152-166.
- Sermaye Piyasası Kanunu (2012). Amaç, Kapsam ve Tanımlar.
- S&P 500. <https://www.gcmforex.com/yatirim-araclari/borsa-endeksleri/sp-500/>
- S&P 500 Endeks İşlemleri. <https://www.qnbfi.com/forex/sp-500-endeksi>
- Tai, C. S. (2007). Market Integration and Contagion: Evidence From Asian Emerging Stock and Foreign Exchange Markets. Emerging Markets Review. 8(4). 264-283.
- Tokyo Borsası. <http://www.tokyoborsasi.com/>
- Uzun, U., Güngör, B. (2017). Borsa Endeksleri ile Ülkelerin Seçilmiş Makroekonomik Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Uluslararası Boyutta İncelenmesi. AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 17(4). 1-30.
- Yatırımcılar İçin Borsa İstanbul. http://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/Yatirimcilar_icin_BORSA.pdf
- Yıldırım, E. (2018). Piyasalar Arası Etkileşim ve Asimetrik Nedensellik İlişkisi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa:261-276, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 18.10.2018 **Kabul Tarihi:** 23.01.2019

TÜRKİYE’DE DEVLET MUHASEBESİ REFORMUNDA GÜNCEL GELİŞMELER

Current Developments In Government Accounting Reform In Turkey

Kadir KARTALCI¹

ÖZ

Ülkemizde ilk düzenli devlet muhasebesi kayıtları 1882 yılında mal sandıkları için Tensiki Kayıt Talimatnamesine dayansa da, devlet muhasebe sistemimiz bugün gelinen nokta itibariyle çok ileri seviyeleri yakalamıştır. 5018 sayılı yasayla, kamu mali yönetimi sisteminin uluslararası uyum hedeflenerek dizayn edilmiş olması, devlet muhasebesini de uluslararası seviyeye taşımıştır.

Bugüne kadar mali raporlama ve devlet muhasebesi ile ilgili uluslararası geçerliliği olan bir çok standart geliştirilmiştir. Bu mali standart sistemlerinden en çok bilinen ve uygulama alanı olanları Ulusal Hesaplar Sistemi(SNA 1993-2008), Avrupa Hesap Sistemi(ESA 1995-2010), Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartları(IFAC-IPSASs) ve Devlet Mali İstatistikleridir(GFSM 2001-2014). Bu standartlar birbirinden farklı gibi gözükseler de, bu standartların özellikle son dönemlerde oluşturulan yeni versiyonları eski versiyonları güncellemesi yanında diğer standart sistemlerle bağ kuran ve farklılıkları gideren bir yapıya kavuşmuştur.

Ülkemizde 5018 sayılı yasa ile birlikte kamu birimlerinde tahakkuk esaslı muhasebe sistemine geçilmiştir. Bu sisteme uluslararası geçerlilik kazandırmak için standartlar belirlemek üzere 2005 yılında Devlet Muhasebe Standartları Kurulu(DMSK) oluşturulmuş ve bu kurul bugüne 30 Devlet muhasebe standardı yayınlamıştır. Bu standartlar kamu kesimi muhasebe standartları yayınlayan Uluslararası Muhasebeciler Federasyonunun(IFAC-IPSASB) yayınladığı toplam 41 IPSAS standardın bir çoğunu karşılamaktadır. DMSK henüz çıkaramadığı IPSAS standartlarıyla uyumlu standartlar konusunda ise kararlı olduğunu beyan etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Devlet Muhasebesi, Tahakkuk Esaslı Muhasebe, Devlet Muhasebe Standartları

ABSTRACT

Given that the first regular Government Accounting Records in our country trace back to the Tensiki Kayıt Talimatnamesi (Regularizing Records Bylaw) in 1882, our government accounting system has reached an advanced level. Having public finance management system designed with the aim of adaptation to the international system by the implementation of Law Number 5018, government accounting system is also brought to international level.

Plenty of standards on financial reporting and government accounting with international validity have been developed up to today. The commonly known and applied one among these fiscal standards are System of National Accounts (SNA 1993 - 2008), European System of Accounts (ESA 1995 - 2010), International Public Sector Accounting Standards (IFAC-IPSASs) and Governmental Finance Statistics Manual (2001 - 2014). Although these standards seem to be different, the contemporary versions of these standards not only updated the older versions but also have links to each other and overcome differences.

Accruals accounting began to be used in our country with the implementation of the Law Number 5018. The Government Accounting Standards Board (DMSK) was established to determine standards to make this system internationally valid, 30 government accounting standards have been published until today by this Board. These standards cover 41 IPSAS standards, which were published by International Federation of Accountants (IFAC-IPSASB). DMSK has declared its resolution on publishing standards compliant to the remainder IPSAS standards.

Keywords: Government Accounting, Accrual Accounting, Government Accounting Standards

¹ Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Battalgazi/MALATYA, kadir.kartalci@inonu.edu.tr

1- GİRİŞ

Raporlama ihtiyacının sadece gelir ve giderlerle sınırlı olduğu dönemlerde devlet muhasebesi de bütçenin gelir ve gider kalemlerinin kayıtlanmasından ibaretti. Klasik görüş denilebilecek bu görüşe göre devlet muhasebesinin görevi devletin gelir ve giderlerini bütçeye uygun olarak ve kontrol sağlayacak şekilde tasnif etmek ve saptamaktır(Hızıroğlu,1983). Zamanla gelişen devlet yapısı, teknolojik gelişmeler ve devletin ekonomi içinde aldığı rol devlet muhasebesinden beklentileri de artırmıştır. Bu beklentiler özellikle devletin bütün icraatlarının mali yönünün muhasebe yoluyla kayıtlanması ve istenildiği zaman ihtiyaç duyulan konularda rapor alınabilmesini kapsayacak şekilde gelişmiştir.

Son dönemlerde mali raporlamaya olan ihtiyaç devlet muhasebesine verilen önemi de artırmıştır. Bugün devlet muhasebesinin ve mali raporlamanın öneminin artmasının başlıca nedeni devletin mali durumunun bütünüyle görülmesine olan ihtiyaçtır (Allen, Tommasi,2001:317). Devletin mali durumunu; hem devleti yönetenler, hem de yönetim yetkisi veren vatandaş ve sivil toplum kuruluşları görmek istemektedir. Ayrıca uluslararası ilişkiler açısından bakıldığında; ülkelerin iktisadi ve siyasi bağlılığının olduğu Dünya Bankası, AB, IMF gibi kuruluşlar ile o ülkeye borç veren ülke veya kuruluşlar bir takım analizler yapabilmek için o devletin mali raporlarına bakma gereği duymaktadırlar.

Devlet muhasebesi devlet harcamalarının disiplin altına alınması açısından da önemlidir (Emil,1997:45). Devlet muhasebesinin bu etkiyi gösterebilmesi için gelişmiş bir muhasebe sistemine ihtiyaç vardır. Özellikle tahakkuk esaslı muhasebe ve buna uygun mali raporlamanın yapılması bu etkinin meydana gelmesini sağlayıcı niteliktedir.

Bu makalede öncelikle konunun önemi dikkate alınarak sadece kayıtların tutulması ayrışması açısından devlet muhasebe sistemleri anlatılarak, bu sistemlerin zayıf ve üstün yanları gösterilecektir. Makalede ayrıca, devlet muhasebe sistemleri yanında raporlama ve işlevleri ile bu konulardaki uluslararası gelişmeler ve bunlara Türkiye uygulamasının uyum düzeyi gösterilecektir.

Bu makale, yazarın doktora çalışmasından üretilmiştir. Yazarın doktora tezinde yer almayan, Türkiye'deki kamu muhasebe standartları ile bununla ilgili gelişmeler makaleye ilave edilmiştir.

2- DEVLET MUHASEBESİNDE KAYIT YÖNTEMLERİ

Devlet muhasebe kayıtların tutulması açısından nakit esaslı muhasebe, taahhüt esaslı muhasebe ve tahakkuk esaslı muhasebe olarak sınıflanmaktadır. Bunların dışında değiştirilmiş nakit esaslı muhasebe ve değiştirilmiş tahakkuk esaslı muhasebe sistemleri de uyarlanmış muhasebe sistemleridir.

2.1- Nakit Esaslı Devlet Muhasebe Sistemi

Nakit esaslı muhasebe sisteminde muhasebe kayıtları, giderler için ödemenin yapıldığı, gelirler için tahsilatın yapıldığı zaman gerçekleştirilir. Bu muhasebe sisteminde, devletin ödemesini yaptığı mal ya da hizmetin ne zaman yapıldığına ilişkin bilgiye muhasebe kayıtlarından erişmek mümkün değildir. Bunun sebebi; devletin satın aldığı mal ve hizmetin muhasebe kayıtlarının, bunların satın alındığı zaman yerine, ödeme zamanının esas alınarak yapılmasından kaynaklanır. Bu harcamalarla ilgili ödeneklerin tenkisi de ödemenin yapıldığı zaman yapılır. Bu sistemde devlet gelirleri ise tahsil edildiklerinde kazanılmış sayılarak hesaplara kaydedilirler.

Nakit esaslı muhasebe, devlet hesaplarını tutmak için kullanılan en basit yöntemdir (DPT, 2000:70). Bu muhasebe sistemi, kapsadığı işlemlerin basit olması nedeniyle, anlaşılması ve yönetilmesi kolaydır.

Bununla birlikte nakit esaslı muhasebe yönteminin bir çok zayıf yönleri vardır. Bunlar; devletin mal varlığını, tahakkuk eden gelir ve giderlerini, aktifleştirilmesi gereken varlıklara yapılan harcamalarını, devlet borçları ile diğer yükümlülüklerini, taahhüt ve garantiler ile varlık ve yükümlülüklerle ilişkin fiyat ve miktar değişmelerini, yarı mali nitelikli işlemlerini, ertelenen

ödemelerini, hazine garantilerini ve vergi harcamalarını kapsamaması, kaydetmemesi ve raporlamaması olarak belirtilebilir (Karaarslan, 2002:4). Nakit esaslı muhasebenin bir başka zayıf yanı, bu muhasebe sistemi nakit akımları ile sınırlı olduğundan saydamlık ve hesap verebilirlik amaçlarını tam olarak gerçekleştirmez (Maliye Bakanlığı(MGM), 2002:5).

Nakit esaslı muhasebe yönteminin zayıf taraflarına biraz daha yakından bakmak konunun anlaşılabilirliği açısından önemlidir. Bu yöntem, devlet faaliyetlerinin bütün aşamalarından ziyade, bu faaliyetlerin nakit denetimi ve bu faaliyetleri yürüten kamu görevlilerinin sorumluluklarının tespitini sağlayabilmektedir. Bu muhasebe yöntemi, nakit işlemleri esas aldığından, sadece devlet bütçesinde belirlenen ödenek limitlerine uyulup uyulmadığı hakkında bilgi sağlayabilir. Ancak bu yöntemin, devletin yönetim ve finansman durumuyla ilgili kararlar almasına katkıda bulunma yeteneği sınırlıdır. Bunun sebebi, bu yöntemin devlet faaliyetlerinin nakit kaynaklarla ilgili olanlarıyla sınırlandırılmış olmasıdır. Bir başka ifadeyle; bu yöntemin devletin karar alma süreçlerinde etkisinin zayıf olması, muhasebe kayıtlarında devletin fiziksel ve mali varlıkları ve yükümlülüklerini dışlamasından kaynaklanmaktadır. Bu muhasebe yöntemi, tutumluluk ve etkinlik anlamında bir performans ölçümü ile amaçlara ulaşıp ulaşılmadığı konusunda bir değerlendirme yapmaya tek başına yeterli değildir. Nakit esaslı muhasebe yönteminde muhasebe kayıtları, devletin mal ve hizmet alımlarını taahhüt ettiğine ve bunların alındığı zamana bakılmaksızın nakden ödemeleri yapıldığında kayda geçirildiği için, işlemi yapan kamu idaresinin sunduğu hizmetle ilgili talepler konusunda bilgi sağlamaz.

2.2- Taahhüt Esaslı Devlet Muhasebe Sistemi

Taahhüt esaslı muhasebede kayıtların işlenmesi, mali işlemlerle ilgili taahhüde girişildiği anda yapılır. Bir başka deyişle taahhüt esaslı muhasebede henüz nakit ödemesi yapılmamış ancak alım anlaşması yapılmış olan mal ve hizmetlerin değerlerinin muhasebe kayıtları yapılır. Bu nedenle taahhüde girişildiği anda o mal ve hizmet alımı için konulmuş ödenekler bloke edilmiş olduğundan ödenekleri aşan harcamalardan kaçınılmış olunur. Bu yönüyle taahhüt esasının ödenek kontrolü ve mali sorumluluk açılarından kullanışlılığı ortadadır.

Taahhüt esaslı muhasebe sistemi, taahhüt esaslı girişilen taahhütlerle ilgili ek bilgi sağladığı için, nakit esasına göre avantajlara sahiptir. Ancak, günümüzde bilgi talebinin, ödeneklerin kullanımı ve gerçek giderlerle sınırlı olmadığı bir gerçektir. Bu anlamda taahhüt esaslı muhasebe, nakit esaslı muhasebeye göre daha iyi olmakla birlikte, tam bir raporlama ve bilgi akışı sağlama gücüne sahip değildir.

2.3- Değiştirilmiş Nakit Esaslı Devlet Muhasebe Sistemi

Bu muhasebe sistemi genel olarak nakit esaslı muhasebe ve raporlamada olduğu gibi, işlemleri ve olayları elde edildikleri veya hak edildikleri zamana bakılmaksızın nakden tahsil veya ödeme sırasında kaydeder. Nakden yapılan tahsilat ve ödeme, gelir ve giderler eşit olduğundan raporlama gelir ve gider ile aralarındaki fark bazında yapılır. Bu esas da nakit esasında olduğu gibi varlıkları, yükümlülükleri, borçları ve alacakları muhasebe sisteminde izlemez. Bu esasın nakit esasından ayrılan yönü, muhasebe hesaplarının mali yıl bitmesine rağmen, mahsup dönemi denilen belirli bir dönem için açık tutularak, mahsup döneminde (genellikle Ocak ayı) yapılan işlemlerin de normal dönemde yapılmış gibi kaydedilmesidir. Mahsup dönemi içerisinde önceki döneme ait olan işlemler, ödeneklerinin de mahsup dönemine aktarılmış olması şartıyla, gerçekleşen giderler olarak kabul edilir ve muhasebe kayıtları yapılır. Yine önceki dönemden kaynaklanan tahsilatlar o döneme ait kayıtlar içinde muhasebeleştirilir. Mahsup dönemi süresince olan fakat önceki dönemden kaynaklanan tahsil ve ödemeler, önceki raporlama döneminin tahsil ve ödemeleri olarak kaydedilir. Önceki raporlama döneminden kaynaklandığı için mahsup döneminde hesaplara alınmış olan yeni dönemin başındaki nakit akımları, yeni dönem kayıtlarından düşülürler. Değiştirilmiş nakit esaslı muhasebe sisteminde raporlamaya temel teşkil eden mali tablo nakit akım tablosudur. Bu muhasebe sistemi genel olarak, dönemsellik ilkesi dışında, nakit esasının bütün zaafalarını bünyesinde taşır.

2.4- Tahakkuk Esaslı Devlet Muhasebe Sistemi

Kamusal mali yapı ve sorumluluk anlayışındaki hızlı gelişim muhasebe sisteminden beklentileri de artırmıştır. Bu durum, sadece gelir ve giderlerin kaydedildiği bir muhasebeden devletin bütün varlık ve borçları ile alacakları ve yükümlülüklerinin gösterildiği bir muhasebe sistemine geçme gereğini doğurmuştur. Bir başka anlatımla kamu sektöründeki sorumluluğun yapısı, harcama limitlerine uygunluk şeklindeki nispeten dar bir bakış açısından, ürünler üzerindeki sorumluluk, faaliyetlerin etkinliğini ve sonuçlarını, operasyonların tam maliyetini, uzun dönemli yükümlülükleri ve genel olarak mali durumu kapsayan bir bakış açısına dönüştüğünden (Karaarslan, 2002:5), bu ihtiyaçları karşılayacak olan tahakkuk esaslı muhasebe sisteminin uygulanması zorunlu hale gelmiştir.

Tahakkuk esaslı muhasebede işlemler ve olaylar, nakit işlemlerinin ne zaman yapıldığına bakılmaksızın, ortaya çıktıklarında kaydedilirler. Giderlerle ilgili hesap, nakit olarak ödenip ödenmediklerine bakılmaksızın, mali yıl boyunca tahakkuk eden giderlerin toplamını gösterir. Keza gelirlere ilişkin hesap, gelirin nakit olarak tahsil edilip edilmediklerine bakılmaksızın, mali yıl boyunca tahakkuk eden gelir toplamını gösterir. Anlaşılacağı üzere bu kayıt sisteminde tahakkuk eden gelir ve giderler doğdukları mali yılın hesaplarına ve raporlarına dahil edilirler. Tahakkuk esaslı muhasebe sistemi bu özelliği ile dönemsel mali raporlar ilgili faaliyet dönemlerine ilişkin mali işlemleri tam olarak yansıtır (Karaarslan, 2002:5).

Gelirler ile giderler arasındaki ilişki, sağlanan hizmetin net maliyetinin belirlenmesine imkan sağlar. Gelir ve giderlerin gerçekleşmesi ile nakit işlemleri arasındaki zamanlama farkları, meydana geldikleri dönemlerde gelir ve gider olarak kapitalize edilen varlıklarda ve yükümlülüklerde artış yaratır. Bunların en yaygın olanı sermaye varlıklarının kullanımından doğan amortisman tahakkuklarıdır. Varlıklar ve yükümlülükler arasındaki ilişki bir birimin mali durumunun belirlenmesini mümkün kılar.

Tahakkuk esasına göre tutulan muhasebe sisteminden üretilen mali raporlar; stoklar ve nakit akımlara ilişkin işlemlerin tamamını kapsar. Ayrıca stoklarda, nakit akımlara bağlı olarak ortaya çıkan, bütün değişimleri gösterir.

Bu muhasebe sistemi, devlete şeffaflık, hesap verebilirlik ve finansal yönetim açısından geleneksel nakit muhasebesine göre bir dizi avantaj sunar (Cavanagh vd.,2016:3).

Tahakkuk esaslı muhasebe dört yenilikle ilişkilendirilmektedir (Cavanagh vd.,2016:3);

- Ekonomik olay ekonomik değer oluşması, el değiştirmesi ve yok olması anlamına gelir, dolayısıyla bunların hepsinin muhasebeleştirilmesi,
- Bilançolarda tüm aktif ve pasiflerin kayıtlanarak gösterilmesi,
- Yükümlülüklerin ve koşullu borçların daha iyi izlenmesi,
- Devletin kontrolü altındaki tüm varlıkların konsolide edilebilmesi, bu sistemle hayat bulur.

Gelişmiş bir muhasebenin temel esasları belirtilirken muhasebenin, yönetim sorumluluğunun, finansal durumun, performansın ve hükümetin ekonomiye etkisinin belirlenmesi hususlarında rapor üretebilir olması gerektiği ve bunun da ancak tahakkuk esaslı muhasebeyle gerçekleşebileceği düşünülmektedir (Arıca, 2002:38-39).

Tahakkuk esaslı muhasebenin diğer muhasebe sistemlerine göre üstün tarafları olmasına rağmen, bu muhasebe türünü uygulamaya geçişte bir takım noktalara dikkat edilmesi gerekir (Hepworth, 2003:42-43). Bunlar:

- Danışma ve kabul, tahakkuk esaslı muhasebenin uygulanmaya konmasında vazgeçilmez unsurlardır; bu unsurlar olmadan reformlar anlaşılabilir ve kabul edilemez. Başarılı olmak için kurumun bu uygulama için kültürel olarak hazırlıklı olması ve geniş anlamda uygulamanın maliyeti ve değişikliklerin getireceği yararları fark etmesi ve kabul etme konusunda istekli olması gerekir,

- Reformun başarıyla uygulanması ve işletilmesi için nitelikli mali yöneticiler yanında mali yöneticilerin eğitim ihtiyaçlarının karşılanması gerekir,
- Kamu sektöründe muhasebe standartlarının geliştirilmesi için işbirliği yapılmalı, bu standartların uygulanmasına ilgi gösterilmeli ve uygulamanın gözlemlenmesi gerekir,
- Tahakkuk esaslı muhasebenin başarılı şekilde uygulanması için dış denetimin reformun başlangıcından itibaren konuyla ilgili olması gerekir.
- Harcamacı yöneticiler için tahakkuk esaslı muhasebenin nasıl kullanılacağına ilişkin kapsamlı eğitim verilmiş olmalıdır,
- Her bir mali yılın sonunda her bir bakanlık ya da bölüm için kapsamlı yıllık bağımsız bir hesap denetiminin gerçekleştirilmesi oldukça önemlidir,
- Sistemle ilgili bir çarpıklık olmamalı ve yasal süreçlerin tamamlanmasında gayri resmi süreçler bulunmamalıdır. O günün kurum kültürünün tahakkuk esaslı muhasebe için belirlenen kurallara uyulmasını sağlamalıdır,
- Başlangıçtan itibaren tahakkuk esaslı muhasebenin uygulamaya konmasının uzun bir süreç olduğu kabul edilmelidir,
- Tahakkuk esaslı muhasebenin ortaya koyacağı yeni ihtiyaçların karşılanabilmesi için IT (Bilgi-işlem) kapasitesi mevcut olmalıdır,
- Tahakkuk esaslı muhasebenin uygulamaya konmasının geniş bir reform sürecinin bir parçası olduğu kabul edilmeli, ancak bu süreç değişmeyen sabit bir yönetim süreci olarak algılanmamalıdır.

2.5- Değiştirilmiş Tahakkuk Esaslı Devlet Muhasebe Sistemi

Bu muhasebe kayıt sistemi nakit ve tahakkuk esaslarının bir karışımı görünümündedir. Değiştirilmiş tahakkuk esasında, olaylar ve işlemler nakden ödeme ve tahsil etmeden ziyade bir ekonomik değer yaratıldığında, değişime uğradığında, mübadeleye konu edildiğinde, devredildiğinde veya yok olduğunda kaydedilirler (Gökçen, 2005:35).

Değiştirilmiş tahakkuk esaslı ile kaydedilen unsurlar mali varlıklar, borçlar, net mal varlıkları, net mali yükümlülükler, gelir ve giderlerdir. Bu esasa göre, işlemler nakit esasına göre kaydedilirler ve borçları, alacakları, varlık ve yükümlülükleri tahakkuk esasına göre kaydetmek için belli dönemlerde hesap ayarlamaları (yansıtma) yapılır. Bu ayarlamalar, mali durumu daha yeterli şekilde açıklayan periyodik mali tabloların hazırlanmasına imkan verecek şekilde anlık, günlük, 15 günlük veya aylık olarak yapılabilir.

Bu muhasebe sisteminin değişik uygulama biçimleri olmasına rağmen tam tahakkuk esaslı muhasebeden ayıran en önemli kıstas muhasebe işlemlerinin kapsamıdır. Bu muhasebe sisteminde maddi duran varlıklar muhasebeye konu teşkil etmez ve raporlanmaz. Dolayısıyla maddi duran varlıkların tespiti, amortisman ayrılması ve yeniden değerlendirme işlemleri yapılmaz. Bu yönüyle tahakkuk esaslı muhasebe sisteminden farklı ve uygulanması kolaydır.

Nakit esaslı muhasebe sisteminin aksine, bu sistemde, sadece nakit akımlar değil, bütün ekonomik işlemler, meydana geldikleri anda muhasebe kayıtları yapılır. Bu sistemi nakit esaslı muhasebe sisteminden ayıran bir diğer faktör de değiştirilmiş tahakkuk esaslı muhasebenin bütçe odaklı olmamasıdır.

Bu muhasebe sistemi, başta bütçe ödeneklerinin kullanımından sorumlu olanı tespit etmek ve bütçe mevzuatına uygunluk denetimi için daha uygundur. Bu sistem, etkinlik ve performans denetiminin gerektirdiği maliyet muhasebesi unsurlarına uyumludur. Tahakkuk esaslı muhasebenin varlık, yükümlülük, taahhütler, yarı mali işlemler ve borçlar konusunda ürettiği bilgilere bu muhasebe sisteminde de ulaşılabilir. Daha önce de belirtildiği üzere, bu sistemde maddi duran varlıkların tespiti, amortisman ayrılması ve yeniden değerlendirme işlemleri yapılmadığından, tahakkuk esaslı muhasebeye göre uygulanması daha kolaydır. Dolayısıyla bu muhasebe sistemi, nakit esaslı bir muhasebe sisteminin kısa dönemde iyileştirilmesinde, tahakkuk esaslı muhasebe sistemine göre daha etkilidir.

3- MALİ RAPORLAMA

Kamu yönetiminde kendilerine bütçe verilen kamu idarelerinin kendi idareleri ile devletin bütününe ait mali raporların önceden belirlenmiş dönemlerde ve uluslararası genel kabul görmüş muhasebe ve raporlama ilkelerine uygun olarak herkesin ulaşabileceği araçlarla ilgililere duyurulması modern kamu mali yönetim sistemlerinin temelini oluşturmaktadır(Maliye Bakanlığı(MGM), 2002:5). Bu, devletin vergi ödeyenlere ve kamu giderlerini finanse edenlere karşı saydam olma ve hesap verme sorumluluğunun da bir gereğidir. Bu şekilde oluşturulan mali raporlar, mali karar alanlara ve bunları uygulayanlara ekonominin düzenlenmesinde ve yönetilmesinde yardımcı olacaktır. Bu durum, mali raporların uluslararası standartlara uygun olarak hazırlanmasının ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir.

Kamuya ait mali raporlama sisteminin temel amacı devletin vergi, harcama, mal varlığı ve borç gibi mali kaynaklarını nasıl yönettiğini göstermektir(Allen ve Tommasi,2001:317). Mali raporlar genel olarak kaynakların dağıtımı, mali politikaların etkileri ve ileriye yönelik politika oluşturulması ve karar verilmesinde kullanıcılara kamu idaresinin mali durumu, performansı ve nakit akımları hakkında kapsamlı bilgi sağlar.

Kamuya yönelik ideal bir mali raporlama sistemi aşağıdaki şartlara ve özelliklere sahip olmalıdır. (Allen ve Tommasi,2001:317-318). Mali raporlar;

- Kaynakların yasal izinlere ve zorunlu ihtiyaçlara uyumluluğu, ödeneklerin kullanılmamış kısmının ne kadar olduğu ve taahhüt edilip de henüz ödenmeyen harcamaların miktarının ne kadar olduğu konusunda bilgi sunacak yeterlilikte olmalıdır,
- Program maliyetleri, nasıl finanse edildiği ve programın uygulanmasından dolayı borçlardaki artış gibi çalışma performansı hakkında bilgi vermelidir,
- Devletin mali pozisyonundaki iyi veya kötüleşme hakkında bilgi sunarak, hazinenin durumu hakkında bilgi vermelidir,
- Mali yönetimle ilgili sistemler, mali düzenlemelerin bütçeyle etkili uyumu, mal varlığının dürüst yönetilmesinin göstergesi olarak sistemler ve kontrol hakkında bilgi sunmalıdır,
- Planlama ve kesinleşmiş politikaların önemli bir aracı olduğundan, bu işlevini yerine getirebilmesi için hükümet, bakanlık ve kamu kuruluşlarının devam eden programlarıyla ilgili bilgi sağlamalıdır,
- Kamu ve özel kesim ile birlikte ulusal ve uluslararası kamuoyunun bilgi ihtiyacını karşılayacağından bütün kitlenin bilgi ihtiyacına cevap verecek şekilde hazırlanmalıdır.

Mali tablolar, bu amaçları gerçekleştirilebilmesi için; varlıkları, yükümlülükleri, öz kaynakları (net değeri), gelirleri, giderleri ve nakit akımları hakkında bilgi sağlaması gerekmektedir(Kalmış, 2006:240). Mali tablolar, içindeki bilgilerin yıllar itibarıyla kıyaslanabilir olmasına imkan verecek şekilde düzenlenmelidir. Bu da yine mali tabloların uluslararası kabul görmüş standart sistemlere göre hazırlanmasıyla mümkün olacaktır. Hazırlanan mali tabloları uluslararası kabul görmüş standartlara uygun olarak hazırlamak yanında, finansal tablolarda sunulan bilgilerin genel amaçlı kullanımlar için nelerin açıklanmaya değerli olduğunu da belirlemek gerekir. Bu anlamda, eğer bilgi finansal tabloları kullanacakların kararlarına etki edecekse, önemli olduğu düşünülerek açıklanmalıdır(Bulut, Çukacı, 2018; 151).

4- KAMU MUHASEBESİNDE ULUSLARARASI GELİŞMELER

Devlet muhasebesinin uluslararası düzeyde ne durumda olup olmadığını anlamak için öncelikle bu uygulamayı yönlendiren kuruluşların ortaya koymuş olduğu hesap sistemlerinden bahsetmek gerekmektedir. Bu sistemler; Ulusal Hesaplar Sistemi(SNA 1993-2008), Avrupa Hesap Sistemi(ESA 1995-2010), Devlet Mali İstatistikleri(GFSM 2001-2014) ve Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu Kamu Kesimi Muhasebe Standartlarından(IFAC-IPSASs) oluşmaktadır.

4.1- Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA 1993-SNA 2008)

Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA); Birleşmiş Milletler, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Uluslararası Para Fonu, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü ve Dünya Bankası tarafından ortaklaşa yayınlanmaktadır (United Nations,1993). SNA, uluslararası kabul görmüş kavramlar, tanımlar, sınıflandırmalar ve muhasebe kurallarına dayalı bir dizi makroekonomik hesap, bilanço ve tablodan oluşmaktadır. Bu ilkeler, ekonomik verilerin, ekonomik analiz, karar alma ve politika oluşturma amacıyla tasarlanan bir formatta derlenip sunulabilmesi için kapsamlı bir muhasebe çerçevesi sağlar. Ulusal Hesaplar Sistemi sadece ekonomik faaliyetler hakkında değil, aynı zamanda ekonominin üretken varlıkları hakkında da bilgi sağlar. SNA ayrıca, bir ekonomi ile dünyanın geri kalanı arasındaki bağlantıları gösteren harici bir hesap sistemini de kapsamaktadır(United Nations,1993).

2008 SNA, 1993 SNA’nın güncellenmiş bir versiyonudur (United Nations, 2008). 2008 SNA, ekonomik ortamdaki değişikliklerin getirdiği sorunları, metodolojik araştırmalardaki ilerlemeleri ve kullanıcıların ihtiyaçlarını ele almaktadır (United Nations, web).

4.2- Avrupa Hesap Sistemi (ESA 1995-ESA 2010)

Avrupa Hesap Sistemi, Avrupa Birliğinin istatistik alanında çalışmalar yapan alt kuruluşu olan Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT) tarafından hazırlanan ve birliğe üye ve aday ülkelerde aynı tabandan karşılaştırılabilir ve konsolide edilebilir istatistikler oluşturulmasını amaçlar (İpek, 2016:25).

Avrupa Ulusal ve Bölgesel Hesaplar Sistemi (ESA 1995), üye devletlerin ekonomilerinin tutarlı ve güvenilir bir şekilde gösterilmesine yarayan muhasebe kurallarını tanımlamaktadır. ESA 95 Avrupa Birliği kuruluşları, devlet daireleri ve ekonomik ve sosyal işlerle ilgilenen diğer kişiler için tasarlanmıştır. ESA 95, Avrupa Birliği politikalarının bütününe yönetmek ve Avrupa ekonomisinin işleyişi, analizi ve anlayışı ile ilgilenenler için temel bir araçtır(European Commission, web).

Avrupa Ulusal ve Bölgesel Hesaplar Sistemi (ESA 2010) ise, bir ekonominin sistematik ve ayrıntılı olarak tarifi gerekli yeni uluslararası uyumlu AB muhasebe çerçevesi sunmaktadır. ESA 2010, Haziran 2013’te yayımlandı ve Eylül 2014’te hayata geçirildi. ESA 2010, modern ekonomileri ölçme yöntemlerini, metodolojik araştırmalardaki gelişmeleri ve kullanıcıların ihtiyaçlarını ifade etme bakımından önceki versiyon olan ESA 95’den farklıdır. ESA 2010’un yapısı, SNA-2008’de sergilenen ulusal hesaplar sistemiyle ilgili kılavuzlarla tutarlıdır (European Commission, 2010:2).

4.3- Devlet Mali İstatistikleri El kitabı (GFSM 2001-2014)

Devlet Mali İstatistikleri El Kitabı (GFSM) çalışmaları 1970’lere kadar uzanır. GFSM İngilizce, İspanyolca ve Fransızca olarak devlet kuruluşları, merkez bankaları, merkezi istatistik kurumları ve uluslararası kuruluşlar için tasarlanan ve çeşitli bölgesel seminerlerde tartışılan ve alınan yorumlar dikkate alınarak ilk olarak 1986 yayınlandı. GFSM 1986, mali istatistikleri derlemek için rehberlik sağlamıştır, ancak doğrudan diğer makroekonomik istatistiklerle uyumlu değildir. GFSM 2001 ise, GFSM 1986’de mali analiz için gerekli istatistiklerin derlenmesiyle ilgili kuralları uluslararası kabul görmüş kılavuz standartlara göre güncellemiştir(IMF, 2014:2).

Devlet Mali İstatistikleri El Kitabı (Government Finance Statistics-GFSM 2001); IMF tarafından dünyada tahakkuk esasına göre, bilanço, faaliyet raporu gibi, devlet mali raporlarının hazırlanmasını ve gelirlerin ve giderlerin her ülke de aynı sınıflandırmaya tabi tutulmasını ve raporlanmasını amaçlayan bir düzenlemedir (Sevim vd., 2009:42).

GFSM 2014, Devlet Mali İstatistikleri El Kitabı 2001’i günceller ve mali analizleri desteklemek için tasarlanan özel bir makroekonomik istatistik çerçeveye sahip devlet finansal istatistikleri (GFS) çerçevesini tanımlayan kılavuzların üçüncü baskısıdır. Kılavuz, IMF’nin istatistik departmanı tarafından, sağlam istatistiksel uygulamaların geliştirilmesi ve uygulanması için güçlü bir liderlik sağlama misyonunun yerine getirilmesi için üretilmiştir ve dünya çapında daha büyük bir hesap

verebilirlik ve mali şeffaflık eğiliminin artışına hizmet etmek için yayınlanmıştır. 2014 GFSM ayrıca GFS'nin uluslararası kabul görmüş muhasebe standartlarıyla ilişkisini de açıklar ve bu nedenle devlet muhasebe sistemlerini yeniden yapılandırmaya ihtiyaç duyanlar için yararlı olabilir(IMF, 2014).

GFSM 2014, hisse senedi ve akışları şeffaf ve tutarlı bir çerçevede bir araya getirerek ekonomik politikaları analiz etmek için bilanço yaklaşımını desteklemektedir. GFS çerçevesi, mali analistlerin mali raporlama ve analizde zorluklar yaratan yeni ve genellikle karmaşık hükümet operasyonlarını ele almak için tutarlı bir yaklaşım geliştirmek için kullanabilecekleri "ortak bir dil" sağlarken, kamu yatırımlarını analiz etmek için bir temel sağlar. GFSM 2014, kamu ve genel devlet sektörleri ve alt sektörleri için nakit bazlı mali istatistiklerin derlenmesinde gerekli iyileştirmelerin yanı sıra tahakkuk esaslı muhasebenin aşamalı olarak uygulanması için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır (IMF, 2014).

4.4- Uluslar Arası Muhasebeciler Federasyonu(IFAC) Kamu Muhasebesi İlişkisi

Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC) muhasebe alanında uluslararası çalışmalar yapan bir örgüttür. IFAC 1977 yılında kurulduğunda misyonu; yüksek kalitede meslek standartlarını geliştirme ve kurmakla uluslar arası güçlü ekonomilerin gelişmesine katkı sağlama ve global muhasebe mesleğini güçlendirmedir. Bir diğer misyonu ise muhasebe standartlarını uluslararası düzeyde birbirine yaklaştırmaktır. Ayrıca uzmanlık raporlarındaki sorunlarla ilgili görüşler beyan etmektedir(IFAC(PSC), 2005:7-8).

IFAC dünyanın her tarafından 175 üye kuruluştan 3 milyondan fazla endüstri, ticaret, kamu sektörü ve eğitim sektöründe faaliyet gösteren muhasebecilerden oluşmaktadır(IFAC(IPSASB), 2017:3). IFAC'ın bugün itibariyle kamu sektörüne hizmet veren dalı Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartları Komitesidir (IPSASB)². IPSASB'nin amacı, yüksek kalitede kamu sektörü finansal raporlama standartları geliştirerek, uluslararası ve ulusal standartları yakınlaştırarak kamu yararına hizmet etmek ve böylece dünya genelinde finansal raporlamanın kalitesini ve bütünlüğünü artırmaktır (IFAC,web:16). IPSASB standartları kamu mali yönetimine karar verebilmelerini kolaylaştırmak için daha iyi bilgi sağlayarak kamu sektörü mali raporlarının kalitesini ve şeffaflığını arttırmayı amaçlamaktadır(IFAC(IPSASB), 2017:13).

IPSASB tarafından kamu kuruluşları için hazırlanan muhasebe standartları hem nakit, hem de tahakkuk esaslı muhasebeye uygundur. IPSASB'nin hazırladığı muhasebe standartlarının (IPSASs) sayısı 2018 yılı itibariyle 41'e ulaşmıştır (IFAC, web).

IASs ve IPSASs gibi muhasebe standartlarının hazırlanma nedenleri (Kiracı ve Köse, 2002:49);

- Uygulamadaki farklılıkları ortadan kaldırmak,
- Muhasebe ilkelerinde tekdüzeni gerçekleştirmek,
- Mali tabloların açık, uygun, anlaşılabilir, tarafsız ve karşılaştırılabilir olmasını sağlamak,
- İşletmeyle ilgili kişi ve kurumların yanlış değerlendirmelerine ve karar vermelerine engel olmak,
- Uluslararası alanda finansal bilgi üretimi ve sunulması sırasında ortak bir dil oluşturmaktır.

Bunların dışında IPSASs standartlarının konulmasının sebeplerinden biri de tahakkuk esaslı muhasebeye geçmeye çalışan kamu kuruluşlarına yardım etmektir. Bu anlamda IPSAS'ların uluslararası kabulüne destek vermek için Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) kendi organizasyonları için hazırlanan 2000 yılı mali raporlarında IPSASs uyguladı. Bu konuda o günün IFAC Başkanı Aki Fujinuma daha fazla şeffaflık sağlayan ve sorumlulukları belirleyen bu standartların kullanılmasında liderlik yapan OECD'nin diğer ülkelere ve uluslararası kuruluşlara örnek teşkil edeceğini ifade etmektedir. (Türkiye Muhasebeciler Derneği, web).

² IFAC Kurulu, PSC'nin 2004 Kasım ayında bağımsız bir standart belirleme kurulu olması yönünde görev değişikliği ile birlikte PSC artık IPSASB oldu. (IFAC(IPSASB), Handbook of International Public Sector Accounting Pronouncements 2017 Edition Volume I, s.200 dipnot)

Ancak OECD tarafından son zamanlarda oluşturulan bir komitenin yaptığı incelemede; “Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartlarının (IPSASs), kamuda mali raporlamanın kalitesini iyileştirmede rolünün büyük olduğu, son 15 yılda IPSASB’nin kapsamlı bir standart ve rehberlik materyalleri geliştirme ve yayma konusunda önemli ve takdire değer bir çalışma gerçekleştirdiği, fakat IPSASB’in çabalarına rağmen, IPSAS’ların ulusal hükümetler tarafından benimsenmesinin düşük olduğu” vurgulanmaktadır (OECD,web).

5- TÜRKİYE’DE KAMU MUHASEBESİNİN GELİŞİM SÜRECİ

Araştırmalar göre, Osmanlı Devletinde gelir ve giderlerin muhasebeleştirildiği, yıl sonlarında da olsa denkleştirildiği, muvazene defteri, mali muvazene, muvazene-i umumiye adlarıyla o zamanın usulüne göre bütçeleştirildiği anlaşılmaktadır (Bayır,1993:22). Ülkemizde kamusal muhasebenin gelişimine bakıldığında, daha önceki uygulamalar bir tarafa bırakıldığında, 1882 yılında mal sandıkları için “Tensiki (düzene koyma) Kayıt Talimatnamesi”(Karaarslan, 2004:46) ilk düzenli muhasebe kayıt sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci Meşrutiyetten sonra Genel Muhasebe Yasası ve “Mal Sandıklarında Tutulacak Kuyudu Hesabiyeye Dair Talimatname” çıkarılmıştır. Talimatnameye göre, hesaplar ikili kayıt (muzaaf) usulüne göre tutulmaktaydı. Ancak getirilen sistemi uygulayacak yetişmiş eleman yetersizliğinden Talimatnamenin ilk olarak uygulandığı 1911 yılının hesabı ancak 1918 yılında alınabilmiştir.

Meşrutiyet devrinin ilk bütçesine ait kesin hesabın çıkarılması için oluşturulan devlet muhasebesi, 1340(1924) tarihli Hesap Talimatnamesi ile ıslah edilerek muzaaflaştırılmıştır. Ancak uygulamada, özellikle personel tarafından muzaaf usulü anlaşılamadığından 1928 yılında Hazinesinin Usulü Hesabiyesine Dair Talimatname ile muzaaf usul terk edilmiştir. Bu talimatname ile esas defter yerine tasnif yevmiesi getirilmiş, bazı hesapların işleyiş tarzları değiştirilmiş, bazı hesaplar birleştirilerek muhasebenin işleyiş basitleştirilmiştir(Arıca, 2002:64). Bu haliyle devlet muhasebesi nevi şahsına münhasır bir hal almış, birçok açıdan yoğun eleştiriler sonucu, 20 senelik uygulama sonrası 1948 yılında terk edilerek, yerine Devlet Muhasebesi Genel Yönetmeliği getirilmiştir. Bu yönetmelikle tekrar muzaaf usulü içeren yeni bir muhasebe sistemi tesis edilmiştir(Tarhan, 1962:55). Bu yönetmelik 1953 yılında tadil edilmiştir Bu son değişikliklerle birlikte devlet muhasebe yönetmeliği bütçe tahmin hesapları, bütçe hesapları, bilanço hesapları, nazım hesaplar gruplarını içeriyordu. Bu yönetmelik değişikliğiyle 21 olan hesap sayısı 46’ya çıkarılmış, muhasebe sistemi içine taahhüt ve tahakkuk esaslı hesaplar eklenmiştir. 1953 yılından sonra devlet muhasebe sisteminde birçok değişiklikler yapılmış, en son ve en kapsamlı değişiklik 1990 yılında yapılmıştır.

Ülkemizde geçmişte uygulanan devlet muhasebesinin genel karakteri nakit esaslı olmasıdır. Uygulanan sisteme zamanla taahhüt esaslı ve tahakkuk esaslı olacak şekilde hesaplar eklenmiştir. Nitekim 1990 yılında yapılan en son düzenlemeden sonra Türk Devlet Muhasebe Sisteminin bazı tahakkuk unsurlarını ve mahsup dönemi uygulamasını içermesi nedeniyle, söz konusu süreçte nakit esaslı ile değiştirilmiş tahakkuk esaslı arasında bir yere getirilmiştir (Arslan,2003:162).

Son olarak 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 50’nci maddesindeki anılan; “Bir ekonomik değer yaratıldığında, başka bir şekle dönüştürüldüğünde, mübadeleye konu edildiğinde, el değiştirdiğinde veya yok olduğunda muhasebeleştirilir. Bütün malî işlemlerin muhasebeleştirilmesi ve her muhasebe kaydının belgeye dayanması şarttır.” hüküm gereğince, devlet muhasebesi alanında yapılan düzenlemeler ile bütçe işlemlerinin nakit esasına, mali işlemlerin ise tahakkuk esasına göre kaydını öngören bir devlet muhasebe sistemi kurulmuştur.

5.1- Türkiye’de Kamu Muhasebe Sistemindeki Değişim

Türkiye’de muhasebe reformu öncesi dönemde kamu kuruluşlarında uygulanan muhasebe sistemi karmaşık bir yapıya sahipti. Bu karmaşık yapı yanında kamu kuruluşlarının bütünü kapsayan tek düzen muhasebenin olmayışı, devletin tamamını kapsayan mali bilgileri üretememenin temel nedeniydi. Öyle ki; kamuda uygulanan muhasebe sistemi genel bütçeli kuruluşlarda farklı, KİT’lerde farklı, mahalli idarelerde farklıydı. Kamunun bir kesiminde tahakkuk esaslı muhasebeye dayalı ve özel kesimin uyguladığı tek düzen muhasebe sistemi uygulanırken, diğer kesiminde

muhasebe hesaplarının çalışma şekillerinin tamamen kendine has özellikler taşıdığı nakit esaslı bir muhasebe sistemi mevcuttu.

Bu durum kamusal alanda birçok sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Kamusal muhasebe sisteminde yaşanan farklı uygulamalar; özellikle kamu yönetiminin bütününden sorumlu hükümetin ve onun emrinde çalışan diğer karar alıcıların, zamanında ve etkili bir planlama ve uygulamaya yapmaya olanak sağlayan, mali raporlamadan yoksun kalmalarının en temel nedenidir.

Gerekli zamanda gerekli biçimde raporlamanın yapılamadığı bir sistemin yürümediğinin anlaşılması üzerine kamu muhasebesi alanında da reform gereği duyulmuştur. Bu yeni muhasebe anlayışı; kamunun bütün mali işlemlerinin kayıt altına alındığı, uluslararası standartlara uygun ve karşılaştırmalar yapmaya elverişli ve devletin bütününe kapsayacak biçimde tasarlanan tahakkuk esaslı devlet muhasebe sistemidir.

Türkiye’de devlet muhasebesi alanında sorunların anlaşılmasında çeşitli ulusal ve uluslararası kuruluşların yapmış olduğu çalışma ve raporların, sorunların çözümü yönünden katkısı büyüktür. Bu konuya uluslararası kuruluşlardan en çok katkıyı sağlayan IMF ve Dünya Bankası olmuştur. Özellikle Dünya Bankasının Kamu Harcamaları ve Kurumsal Yapının Değerlendirilmesi Raporu(PEIR) ve VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Mali Saydamlık Özel İhtisas Komisyonu Raporu önemlidir. Bu raporlarda Türkiye’de mali yönetim alanındaki sorunlar ortaya konulurken devlet muhasebesi alanındaki sorunlar ve çözüm yolları gösterilmiştir. Bu çözüm yollarının odağında ise tahakkuk esaslı muhasebe sistemine geçiş vardır.

5.1.1- 5018 Sayılı Yasanın Kamusal Muhasebe Yaklaşımı

5018 sayılı yasada kamusal muhasebe sisteminin varoluş gayesi; kamu adına hareket edenlerin alacakları kararların, bunların hesap vermelerinin ve kamusal mali kontrolle ilgili süreçlerin etkili çalışmasını sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu üç amaç; bir yardımcı unsur olan kamusal muhasebeye atfedilen görevin önemini vurgulamak bakımından dikkate değerdir.

Yeni sistem bu amaçların nasıl gerçekleştirilebileceğini ise muhasebe sisteminden oluşturulacak mali raporlar ve kesin hesabın çıkarılması şeklinde belirlemektedir. Bir başka deyişle kamusal kararların alınması, hesap vermenin gerçekleştirilmesi ve kamusal mali kontrollerin yapılması muhasebe sisteminden üretilen mali raporlar ve kesin hesap kanunu(rapor) yoluyla yapılacaktır.

Muhasebe sisteminin; bu amaçları tam anlamıyla gerçekleştirebilmesi için, bütün mali işlemleri kapsamayı yanında, üretilecek bilgileri yönetim ve denetimle görevli kamu görevlilerine ve kamuoyuna zamanında sağlıyor olması gerekir.

Bu açıdan bakıldığında yeni muhasebe sistemindeki hesaplar, kamu idarelerinin gelir, gider ve varlıkları ile mali sonuç doğuran ve öz kaynağın artmasına veya azalmasına neden olan her türlü işlemlerle garantilerin ve yükümlülüklerin belirlenmiş bir düzen içinde hesaplara kaydedilmesi prensibini kabul etmiş olduğundan, istenilenlere cevap verir nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

Muhasebenin sistem olarak kapsamlı olması yanında kamusal çevrenin ne kadarını kavradığı da önemlidir. Kamusal muhasebe sisteminin yerine getirmesi gereken işlevlerin gerçekleşmesinde, onun kamu kuruluşlarının ne kadarında geçerli olduğu ile yakından ilgilidir. Bundan hareketle; 5018 sayılı yasada kamusal muhasebe sisteminin uygulama geçerlilik çevresinin genel yönetim kapsamındaki kamu idareleri olarak belirlendiği görülmektedir.

Bu amaçların başarılabilmesi için bir diğer olması gereken standartlaşmış bir kamu muhasebe sisteminin varlığıdır. 5018 sayılı yasa; kamusal muhasebenin uluslararası kurallara uygun ve her zaman kendini yenileyen ve kabul görmüş standartlara uygun bir yapıya kavuşmasını temin etmek amacıyla Devlet Muhasebesi Standartları Kurulu oluşturulmasını istemektedir.

5.1.2- Yeni Dönem Kamusal Muhasebenin Temel Özellikleri

5018 sayılı yasada, kamusal muhasebe alanında, yukarıda bahsedilen konular dışında, genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinde uygulanacak muhasebe sistemlerinin yönetmelikler yoluyla düzenleneceğinden bahsedilmektedir. Bu bakımdan, gerekli çalışmalar yapılarak, öncelikle genel yönetim kapsamındaki kamu idareleri muhasebe yönetmeliği çıkarılmıştır. Bu yönetmelikte kapsama dahil bütün kamu idarelerinde geçerli olacak muhasebe hesap sisteminin genel çerçevesi çizilmektedir. Diğer taraftan merkezi yönetim için ayrı muhasebe yönetmeliği, mahalli idareler ve sosyal güvenlik kuruluşları için ayrı muhasebe yönetmelikleri çıkarılmıştır. Bu yönetmelikler; genel yönetim kapsamındaki kamu idareleri için çıkarılmış muhasebe yönetmeliğinde belirlenen temel prensiplere dayanılarak, kuruluşların özelliklerine göre farklılaştırılmış muhasebe sistemini ortaya koymaktadır.

Bu nedenle; kamusal muhasebenin temel özelliklerinin yakından kavranması için, 23.12.2014 tarih ve 29214 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliği esaslarından bahsetmek yeterli olacaktır. Bu yönetmelikle;

- **Aynı muhasebe standartlarını uygulayacak kamu idarelerinin sayısı ve kapsamı genişlemiştir:** Daha önce Türkiye’de uygulanan devlet muhasebesi sistemi sadece genel bütçe ve katma bütçeli idarelerde geçerliydi. Diğer kamu idareleri daha farklı muhasebe sistemi uygulamaktaydı. Bu yönetmelikle birlikte; genel yönetim kapsamını oluşturan merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kuruluşları ve mahalli idareler aynı temel esaslara göre hazırlanmış kamusal muhasebe sistemini uygulayacaklardır.

- **Uygulanacak muhasebe sistemi muhasebenin temel değerlerini kabul etmektedir:** Muhasebe uygulamalarında bir takım temel ilkeler kabul edilmiştir. Bu ilkeler belgelendirme, dönemsellik, ihtiyatlılık, maliyet esası, sosyal sorumluluk kavramı, süreklilik, parayla ölçme, tam açıklama, tarafsızlık, tutarlılık, , önemlilik ve özün inceliğinden oluşmaktadır.

- **Tahakkuk esaslı muhasebe sistemi uygulamasına başlanmıştır:** Eski devlet muhasebesi uygulamasında sadece bütçeyi ilgilendiren hesapların kayıt altına alındığı nakit esaslı muhasebe uygulaması mevcuttu. Bu durum mali raporlama açısından önem taşıyan pek çok bilginin kaydedilmemesine ve kaybolmasına neden olmuştur(Karaarslan, 2004:56). Yeni muhasebe uygulaması bütçe hesapları için nakit esaslı, diğer devlet faaliyetleri için tahakkuk esaslıdır.

- **Bütün mali işlemlerin muhasebesi tutulmaktadır:** Devletin mali değer atfedilebilen bütün mali işlemlerinin muhasebesi tutulmaktadır. Eski uygulamada sadece bütçeyi ilgilendiren mali işlemler muhasebeleştirilirken, şimdi bunun yanında devletin bütün mali işlemlerinin kaydı tutulabilmektedir.

- **Muhasebe sistemi eskisine nazaran daha fazla ve ayrıntılı mali raporlamaya izin vermektedir:** Uygulanacak tahakkuk esaslı muhasebe sistemiyle, genel yönetim kapsamındaki kamu idareleri için hazırlanacak ve kamuoyunun bilgisine sunulacak mali raporları; bilanço, faaliyet sonuçları tablosu, nakit akış tablosu, bütçe uygulama sonuçları tablosu, gelirlerin ekonomik sınıflandırılması tablosu, giderlerin kurumsal sınıflandırılması tablosu, giderlerin ekonomik sınıflandırılması tablosu, bütçe gelirlerinin ekonomik sınıflandırılması tablosu, bütçe giderlerinin kurumsal sınıflandırılması tablosu, bütçe giderlerinin fonksiyonel sınıflandırılması tablosu, bütçe giderlerinin finansal sınıflandırılması tablosu, bütçe giderlerinin ekonomik sınıflandırılması tablosu, bütçe giderleri ve ödenekler tablosu, net denge tablosu, net mali denge tablosu, harcamaların fonksiyonel sınıflandırılması tablosu, bütçe denge tablosu, şarta bağlı varlık ve yükümlülükler tablosu, olarak sıralanabilir. Ayrıca kapsama dahil kamu idareleri kendi ihtiyaçları için ayrıca mali tablolar hazırlayabilmektedirler.

- **Muhasebede kullanılan hesaplar sistemli sınıflamaya tabi tutulmuştur:** Yeni muhasebe sistemiyle hesaplar devlet faaliyetlerinin bütününe kayıt altına alabilecek ve uygun zamanda istenilen bütün bilgilerin üretilmesine elverişli olacak şekilde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma modern muhasebe anlayışına uygundur. Muhasebe hesaplarının sınıflandırması 1- Dönen Varlıklar, 2- Duran Varlıklar, 3- Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar, 4- Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar, 5- Öz

Kaynaklar, 6- Faaliyet Hesapları, 7- Maliyet Hesapları, 8- Bütçe Hesapları, 9- Nazım Hesaplar olmak üzere 9 gruba ayrılmış ve her grubun özelliğine göre hesaplar açılmıştır.

5.1.3- Türkiye’de Kamu Muhasebe Standartları Alanında Yapılan Çalışmalar

5018 sayılı yasanın 49 uncu maddesinde ifade edildiği üzere devlet muhasebe sistemi karar, kontrol ve hesap verme süreçlerinin etkili çalışmasını sağlayacak ve mali raporların düzenlenmesi ile kesin hesabın çıkarılmasına temel olacak şekilde kurulum ve yürütülür. Yasada anıldığı biçimde bir muhasebe sisteminin oluşturulabilmesi için dizayn edilen muhasebe sisteminin standartlara uygun ve kapsayıcı bir yapıda olması gerekir. Nitekim aynı yasa maddesinde, bahsi geçen muhasebe sisteminin ortaya çıkarılabilmesi için uluslararası standartlarla uyumlu standartlar belirleyebilecek Devlet Muhasebesi Standartları Kurulu(DMSK) oluşturulması istenilmektedir.

Maliye Bakanlığı bünyesinde oluşturulan DMSK OECD’ye yapılan bir sunumunda nihai amacının, uluslararası kamu muhasebe standartları olan IPSAS’ların tamamıyla Türkiye’de uygulamaya geçirilmesini sağlamak olduğunu belirtmektedir (Maliye Bakanlığı(DMSK),2018).

DMSK’nın kurulması ve çalışma sistemi Maliye Bakanlığı tarafından çıkarılan ve 13.05.2005 tarihli ve 25814 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan bir yönetmelikle belirlenmiştir. DMSK bugüne kadar 30 muhasebe standardını belirlemiş ve bunlar Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. DMSK tarafından oluşturulan ve yayımlanan Devlet Muhasebe Standartları(DMS) ile IPSASB tarafından oluşturulan uluslararası kamu kesimi muhasebe standartları olan IPSAS’ları kıyaslanabilmesi için bir arada gösterildiği tablo aşağıdadır.

Tablo:1 Devlet Muhasebe Standartları(DMS), Yayın Tarihleri ve IPSAS Karşılıkları

IPSAS No	IPSAS Karşılığı Devlet Muhasebe Standardının Numarası ve Konusu	DMS Y. Tar.
IPSAS 1	DMS 1: Mali Tabloların Sunulması	22.02.2008
IPSAS 2	DMS 2: Nakit Akış Tabloları	05.04.2008
IPSAS 3	DMS 3: Muh. Politikaları, Muhasebe Tahminindeki Değişiklikler ve Hatalar	01.07.2008
IPSAS 4	DMS 4: Dövizle Yapılan İşlemler ve Döviz Kurlarındaki Değişimin Etkileri	06.12.2008
IPSAS 5	DMS 5: Borçlanma Maliyetleri	08.02.2009
IPSAS 6	DMS 6: Konsolide ve Bireysel Mali Tablolar	10.07.2009
IPSAS 7	DMS 7: İştiraklerdeki Yatırımlar	05.03.2010
IPSAS 8	DMS 8: Ortak Girişimlerdeki Paylar	05.03.2010
IPSAS 9	DMS 9: Bedel Karşılığında Yapılan Faaliyetlerden Elde Edilen Gelirler	19.06.2010
IPSAS 10	DMS 10: Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Mali Raporlama	06.06.2013
IPSAS 11	DMS 11: İnşaat Sözleşmeleri	10.10.2012
IPSAS 12	DMS 12: Stoklar	19.06.2010
IPSAS 13	DMS 13: Kiralamalar	19.06.2010
IPSAS 14	DMS 14: Raporlama Tarihinden Sonraki Olaylar	27.08.2010
IPSAS 16	DMS 16: Yatırım Amaçlı Varlıklar	27.08.2010
IPSAS 17	DMS 17: Maddi Duran Varlıklar	27.08.2010
IPSAS 18	DMS 18: Bölümsel Raporlama	16.05.2012
IPSAS 19	DMS 19: Karşılıklar, Koşullu Yükümlülükler ve Koşullu Varlıklar	10.02.2011
IPSAS 20	DMS 20 : İlişkili Taraf Açıklamaları	06.06.2013
IPSAS 21	DMS 21: Nakit Üretmeyen Varlıklarda Değer Düşüklüğü	10.02.2011
IPSAS 22	DMS 22: Genel Yönetime İlişkin Mali Bilgilerin Açıklanması	24.11.2011

IPSAS 23	DMS 23 : Vergiler ve Karşılıksız Diğer Gelirler	26.06.2015
IPSAS 24	DMS 24: Bütçe Bilgilerinin Mali Tablolarda Sunumu	26.06.2015
IPSAS 26	DMS 26: Nakit Üreten Varlıklarda Değer Düşüklüğü	12.10.2017
IPSAS 27	DMS 27: Tarım	29.12.2017
IPSAS 28	DMS 28: Mali Araçlar; Sunum	24.12.2016
IPSAS 29	DMS 29: Mali Araçlar; Muhasebeleştirme ve Ölçme	24.12.2016
IPSAS 30	DMS 30: Mali Araçlar; Açıklamalar	24.12.2016
IPSAS 31	DMS 31: Maddi Olmayan Duran Varlıklar	20.04.2011
IPSAS 32	DMS 32: Hizmet İmtiyaz Sözleşmeleri	07.05.2014

Kaynak: Maliye Bakanlığı (DMSK), 2018, Turkish Public Accounting Reform & Harmonization of International Standards, <http://www.dmsk.gov.tr/upload/Turkish%20Public%20Accounting%20Reform21%2002%202018.pdf> (Erişim:20.09.2018) ve Mehmet İpek, Devlet Muhasebe Sistemi, Ankara Üniversitesi SBE İşletme ABD Yayınlanmamış Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi, 2016, s.66.

Daha önce bahsedildiği üzere IPSAS’lar bugün itibariyle 41’e ulaşmıştır. Yukarıdaki tabloya bakıldığında IPSAS’ların birçoğunu DMS’ler karşılamaktadır. Ancak Türkiye’de halen yürürlükteki IPSAS’lardan bir kaçını karşılayacak devlet muhasebe standardının çıkarılmadığı anlaşılmaktadır. Bunlar; IPSAS 15: Finansal Araçlar: Açıklama ve Sunum; IPSAS 25: Çalışanlara Sağlanan Faydalar; IPSAS 33: Tahakkuk Esaslı IPSAS’ların İlk Kez Benimsenmesi; IPSAS 34: Bireysel(Ayrı) Finansal Tablolar; IPSAS 35: Konsolide Finansal Tablolar; IPSAS 36: İştirakler ve Müşterek Yönetime Tabi Yatırımlar; IPSAS 37: Ortak Düzenlemeler; IPSAS 38: Diğer İşletmelerdeki Faizlerin Açıklanması; IPSAS 39: Çalışanlara Sağlanan Faydalar³; IPSAS 40: Kamu Kesimi Birleşmeler, IPSAS 41: Finansal Araçlar’dır.

Bugüne kadar çıkarılan DMS’lerin IPSAS’ların bir çoğunu karşılaması 5018 sayılı yasanın 49 uncu maddesindeki ifadesine uygun olarak kısa zamanda uluslararası muhasebe standartlarına uyumun sağlandığını göstermektedir. Yukarıdaki tabloya bakıldığında DMS’lerin çıkarılması, dolayısıyla uluslararası IPSAS’lara uyumun sağlanması 2008-2017 yılları arasında toplam 30 DMS çıkarılarak yapılmıştır. Ancak yukarıda gösterilen diğer IPSAS muhasebe standartları açısından henüz Türkiye’de bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte DMSK’nin IPSAS 39’la uyumlu DMS’ çıkarmak için çalıştığını, IPSAS 34, 35, 36, 37 ,38 ve 40’la uyumlu DMS’leri ise gelecekte çıkarmayı planladığını ifade etmektedir (Maliye Bakanlığı(DMSK),2018).

6- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Günümüzde bilgiye olan ihtiyaç kadar, bilginin üretilme ve kullanım hızı da üst seviyelerdedir. Gelişen devlet yapısı ve teknolojik gelişmelerle devletin ekonomi içindeki aldığı rolün artmasıyla birlikte devleti yönetenler ve bundan etkilenen vatandaş, sivil toplum kuruluşları ve ekonomik ve siyasi bağlılığın olduğu uluslararası kuruluşlar ile devletin borçlandığı dış mali kuruluş ve yabancı yatırımcılar söz konusu devlet ya da ilgili kamu kuruluşları hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar.

Devlet ya da kamu kuruluşları ile ilgili mali bilginin üretilmesinde raporlama ve muhasebenin önemi ön plana çıkmaktadır. “Devlet tarafından gerçekleştirilen icraatların mali yönünün muhasebe yoluyla kayıtlanabilmesi ve raporlanabilmesi bilgi ihtiyacına cevap verir mi?” sorusu bizi muhasebe sistemlerine götürmektedir. Burada bilginin üretilmesinde devletin mali işlemlerinin muhasebe hesaplarıyla kayıtlanmasından daha çok, devletin hangi muhasebe sistemini kullandığı önemlidir.

³ IPSAS 39 ve IPSAS 25 Çalışanlara Sağlanan Faydalarla ilgili muhasebe standardıdır, ancak IPSAS 39 IPSAS 25’den farklıdır. IPSAS 39 Uluslararası Muhasebe Standardı (IAS) 19’da yapılan değişiklikleri yansıtmaktadır.

Özellikle tahakkuk esaslı muhasebe ve buna uygun mali raporlamanın yapılması bu etkinin daha fazla meydana gelmesini sağlayıcı niteliktedir.

Kayıtların tutulması açısından devlet muhasebe sistemleri nakit esaslı muhasebe, değiştirilmiş nakit esaslı muhasebe, taahhüt esaslı muhasebe ve tahakkuk esaslı muhasebe ve değiştirilmiş tahakkuk esaslı muhasebe sistemleri olarak sınıflanmaktadır. Bu muhasebe sistemlerinden bugün genel geçerliği olanı tahakkuk esaslı muhasebe sistemidir. Bunun sebebi tahakkuk esaslı muhasebe sisteminin diğerlerine göre mali olaylarla ilgili işlemleri başından sonuna takip ederek bilgi ihtiyacını bütünüyle karşılamasıdır. Diğer muhasebe sistemleri bilgi ihtiyacını karşılasa da, bunun düzeyi hiçbir zaman tahakkuk esaslı muhasebe sisteminin sunduğu kadar olamaz.

Kendilerine bütçe ile ödenek verilen kamu idareleri ile bunların yöneticilerinin bu ödeneklerle yapılan icraatları ve sonuçları gösterecek şekilde mali raporların önceden belirlenmiş dönemlerde ve uluslararası genel kabul görmüş muhasebe ve raporlama ilkelerine uygun olarak herkesin ulaşabileceği araçlarla ilgililere duyurulması, saydamlık ve hesap verme sorumluluğunun bir gereğidir. Bu şekilde oluşturulan mali raporlar, mali karar alanlara ve bunları uygulayanlara ekonominin düzenlenmesinde ve yönetilmesinde yardımcı olacaktır.

Muhasebe sistemleri ve raporlama faaliyetlerinden gerekli faydayı temin edebilmek için uluslararası geçerliliği olan bir takım standartlar geliştirilmiştir. Bu standartlardan en çok bilinen ve uygulama alanı olanlar Ulusal Hesaplar Sistemi(SNA 1993-2008), Avrupa Hesap Sistemi(ESA 1995-2010), Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartları(IFAC-IPSASs) ve Devlet Mali İstatistikleridir(GFSM 2001-2014). Mali alandaki bu standartlar birbirinden farklı gibi gözükse de, incelendiğinde böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Bu standartların özellikle son dönemlerde oluşturulan yeni versiyonları eski versiyonun güncellenmesi yanında diğer standartlarla bağ kuracak ve farklılıkları giderecek şekilde güncellemeler de içermektedir. Örneğin ESA 2010'un yapısı, sadece ESA 95'in güncellenmiş bir versiyonları olmayıp SNA-2008'de sergilenen ulusal hesaplar sistemiyle ilgili kılavuzlarla tutarlılığı da sağlamaya çalışmaktadır.

Ülkemizde geçmişte uygulanan devlet muhasebesinin genel karakteri nakit esaslı olmasına rağmen, 1990 yılında başlayan reform süreciyle birlikte bazı tahakkuk unsurları katılmıştır. Bu reformlarla devlet muhasebe sistemimiz nakit esaslı ile değiştirilmiş tahakkuk esaslı arasında bir yere getirilmiştir. Son olarak 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 50'nci maddesindeki anılan; "Bir ekonomik değer yaratıldığında, başka bir şekle dönüştürüldüğünde, mübadeleye konu edildiğinde, el değiştirdiğinde veya yok olduğunda muhasebeleştirilir. Bütün malî işlemlerin muhasebeleştirilmesi ve her muhasebe kaydının belgeye dayanması şarttır." hüküm gereğince, devlet muhasebesi alanında yapılan düzenlemeler ile bütçe işlemlerinin nakit esasına, mali işlemlerin ise tahakkuk esasına göre kaydını öngören bir devlet muhasebe sistemi kurulmuştur.

Türkiye'de DMSK'nın 2005 yılında kurulmasıyla birlikte uluslararası geçerliliği olan IPSASs olarak bilinen IFAC-IPSASB kamu sektörü muhasebe standartlarıyla uyumlu bir devlet muhasebe standartları üretilebilmesinin önü açılmıştır. Bugüne kadar DMSK 30 muhasebe standardını belirlemiş ve bunlar Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. IPSAS'larla DMS'ler kıyaslandığında; çıkarılan 30 DMS'lerin IPSAS'ların birçoğunu, özellikle ilk 32 standarttan 30'unu karşıladığı anlaşılmaktadır. Bugüne kadar çıkarılan 41 IPSAS'tan henüz DMS'lerin çıkarılmadığı 11 standardın olduğu anlaşılmaktadır. Ancak DMSK'nun niyet açıklamasından anlaşıldığı üzere nihai hedef, bütün IPSAS'ları karşılayacak DMS'ler çıkarmaktır. Kısa sürede 30 DMS'nin çıkarılmış olması bu hedefin de başarılabileceğinin işaretlerini vermektedir.

Sonuç olarak; devletlerin kamusal faaliyetlerini kıyaslanabilir ve güvenilir bir biçimde ve ilgili bütün tarafların bilgi ihtiyacını en üst seviyede karşılamak üzere mali tablolar ve muhasebe kayıt sistemlerinin gittikçe daha standart hale geldiği, Türkiye'de de kamu kesimi olarak bu uluslararası uygulamalara uyum sağlamada büyük mesafeler kaydedildiği değerlendirilmektedir. Ayrıca Türkiye'de kamu mali yönetiminde mali raporlama ve muhasebe standartlarına uyumun, şeffaflık ve hesap verebilirliğe katkısı olup olmadığı, araştırma konusu edilebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Allen, Richard ve Daniel Tommasi. **Managing Public Expenditure, A Reference Book for Transition Countries**. OECD, SIGMA, 2001. <http://www.sigmaweb.org/publicationsdocuments/35066562.pdf> (21 Ocak 2019).
- Arıca, Ayşegül. “Türkiye’de Devlet Muhasebesi Sisteminin Tekdüzen Muhasebe Sistemi İle Uyumlaştırılması”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2002.
- Arslan, Ahmet. “Kamu Mali Yönetimi ve Denetimi”, Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Kontrolörleri Yayınlanmamış Yeterlik Tezleri. 2003.
- Bayır, Ahmet. **Bütçe Mevzuatında ve Bütçelerde Gelişmeler(Osmanlıdan Cumhuriyete)**. Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Yayını No:1993/12, 1993.
- Bulut Deniz, Mehtap ve Yusuf Cahit Çukacı. Mevcut Muhasebe Uygulamaları ve Muhasebe Standartları Açısından Önemlilik Kavramı ve Maddi Olmayan Duran Varlıkların Bu Bağlamda Değerlendirilmesi, *Turkish Studies Economics, Finance and Politics*, Volume 13/22 Summer 2018, pp. 147-163
- Cavanagh, Joe ve Diğerleri. **Implementing Accrual Accounting in the Public Sector**, IMF, 2016, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/tnm/2016/tnm1606.pdf>, (Erişim:23.09.2018)
- DPT. **Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması Ve Mali Saydamlık Özel İhtisas Komisyonu Raporu**. Ankara, 2000. <http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/S1oOm+oik535.pdf> (21 Ocak 2019).
- Emil, Ferhat. “Devlet Bilançosunun Oluşturulmasına Dair Bazı Gözlemler”. **Hazine Dergisi**. Sayı:8, Ekim 1997, ss.41-52.
- European Commission; Publication Details (European system of accounts ESA 1995) <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-manuals-and-guidelines/-/CA-15-96-001> (Erişim: 23.09.2018)
- European Commission, **European system of accounts ESA 2010**, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5925693/KS-02-13-269-EN.PDF/44cd9d01-bc64-40e5-bd40-d17df0c69334>, (Erişim:23.09.2018).
- Gökçen, Gürbüz. “Devlet Muhasebesi Teori, Uygulamalar ve Öneri”, İstanbul:Türkmen Kitabevi, 2003. Aktaran: Ercan Çalış, Türk Devlet Muhasebe Sistemi ve Uygulamalar, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2005.
- Hepworth, Neol. “**Precenditions for Successful Implementation of Accrual Accounting in Central Government**”, 2003, <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1111/1467-9302.00339?needAccess=true> , (21 Ocak 2019).
- Hızıroğlu, Gönül. “Devlet Muhasebesi”, **Ekonomi Ansiklopedisi**. C.1. İstanbul:Paymaş, 1983.
- IFAC (PSC). “2005 IFAC Handbook Of International Public Sector Accounting Standards Board Pronouncements”. 2005. https://www.icjce.es/images/pdfs/TECNICA/C01%20-%20IFAC/C.01.090%20-%20PSC%20-%20General/2005_PSC_Handbook.pdf (21 Ocak 2019).
- IFAC, Preface to International Public Sector Accounting Standards, . <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/preface-to-international.pdf>, (Erişim:16.09.2018).
- IFAC, IPSAS 41 Released to Improve Financial Instruments Reporting, <https://www.ifac.org/news-events/2018-08/ipsas-41-released-improve-financial-instruments-reporting>, Erişim:17.09.2018).
- IMF, **Government Finance Statistics Manual 2014**, <https://www.imf.org/external/Pubs/FT/GFS/Manual/2014/gfsfinal.pdf>, (Erişim:23.09.2018).
- IMF,” About Government Finance Statistics”, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/gfs/manual/aboutgfs.htm>, (Erişim:23.09.2018)
- İpek, Mehmet. **Devlet Muhasebe Sistemi**, Ankara Üniversitesi SBE İşletme ABD Yayınlanmamış Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi, 2016.

- Kalın, Halis. “Kamuda Tahakkuk Esaslı Muhasebe ve Türkiye’de Kamu Muhasebe Sisteminde Nakit Esasından Tahakkuk Esasına Dönüş Çalışmaları” **Nihat Falay, Mehmet Şahin, Ahmet Kesik(Ed.), Kamu Maliyesine Yeni Bakış (Teori ve Uygulama) içinde**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2006, (ss.233-245).
- Karaarslan, Erkan. “Kamu Mali Yönetimi ve Tahakkuk Esaslı Devlet Muhasebesi”. **Maliye Dergisi**. Sayı:140, May.-Ağu. 2002, ss. 1-18. http://www.sgb.gov.tr/calismalar/yayinlar/md/md140/Kamu%20Mali%20%20E.%20KARAASLAN_.pdf (21 Kasım 2006).
- Karaarslan, Erkan, “Ülkemizde Devlet Muhasebesinin Serüveni”. **Sayıştay Dergisi**. Sayı: 54. Temmuz-Eylül 2004, ss.37-76.
- Kıracı, Murat ve Tunç Köse. “IASB, FASB VE TİMÜDESK’teki Muhasebe Standartları Oluşturma Süreci Ve Uyumlaştırma”, **Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı:1, Haziran 2002, ss. 47-71.
- Maliye Bakanlığı (DMSK), 2018, Turkish Public Accounting Reform & Harmonization of International Standards, <http://www.dmsk.gov.tr/upload/Turkish%20Public%20Accounting%20Reform21%2002%202018.pdf>, (Erişim:20.09.2018)
- Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü. **Devlet Muhasebesinde Reform Çalışmaları: Nakit Esasından Tahakkuk Esasına**. 2002. http://www.muhasibat.gov.tr/yayinlar/Dev_Muh_Reform.doc (11 Mart 2005).
- OECD, **Public consultation on the International Public Sector Accounting Standards Board (IPSASB) Public Interest Committee**, <http://www.oecd.org/gov/budgeting/IPSASB-Governance-Review.htm>, (Erişim:17.09.2018)
- Sevim, Şerafettin, vd, “Uluslar arası Kamu Sektörü Muhasebe Standartları Perspektifinden Düzenlenen Devlet Muhasebesi Standartları ve Standartların Uygulanmasına İlişkin Bazı Öneriler” **Muhasebe ve Finansman Dergisi**”, Sayı:42, Nisan, 2009. ss. 43-57.
- Tarhan, Tayfur. “Türkiye’de Devlet Muhasebesi ve Muzaaf Usul”. **Maliye Enstitüsü Konferansları**. Sekizinci Seri, İ.Ü.Yay.No.1056, 1962, ss.51-61.
- Türkiye Muhasebeciler Derneği Bülteni. <http://www.tmud.org.tr/bulten%207.htm>, (02 Nisan 2005).
- United Nations(UN), **System of National Accounts 1993**, <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sna1993.asp> (Erişim:23.09.2018)
- United Nations(UN), **System of National Accounts 2008**, <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/sna2008.pdf>, s.xlvii, (Erişim: 23.09.2018)
- United Nations(UN), **Historic Versions of the System of National Accounts**, <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/hsna.asp>, (Erişim: 23.09.2018)

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 277-298, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 11.10.2018 Kabul Tarihi: 02.01.2019

BİR PERFORMANSLA İLİŞKİLİ ÜCRETLENDİRME ÖRNEĞİ: AKADEMİK TEŞVİK UYGULAMASI VE KAMU ÜNİVERSİTELERİNDE ÇALIŞAN AKADEMİSYENLERİN UYGULAMAYA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

*An Example of Performance-Related Pay: Academic Incentive Application and Views of
Academics Working at Public Universities about Application*

Rıza DEMİR¹

ÖZ

Performansla ilişkili ücretlendirmeye yönelik yöntemler özel sektörde yıllardır yaygın şekilde kullanılırken, son zamanlarda kamu hizmetlerinde de benzer yaklaşımların izlendiği görülmektedir. Ülkemizde de kamu kesiminde performans ölçümü ve denetimi gibi hususlar üzerinden etkinlik arayışları doğrultusunda performansla ilişkili ücretlendirme daha fazla önem verilen bir konu haline gelmiştir. 2015 yılında hayata geçirilen ve günümüzde de bazı değişikliklerle devam ettirilen akademik teşvik uygulamasının da bu arayışların bir sonucu olduğu söylenebilir. Araştırma, kamu üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin teşvik uygulamasına yönelik görüşlerinin ve bu görüşlerin belirli faktörlere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada akademisyenlerin büyük kısmının teşvik uygulamasının bir takım değişiklikler yapılarak devam ettirilmesini istediği tespit edilmiş ve yapılması istenen bu değişikliklerin neler olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Performansla ilişkili ücretlendirme, akademik teşvik uygulaması, akademisyen

ABSTRACT

Performance-related pay methods are recently observed in public services while they have been widely used in the private sector for many years. Accordingly performance-related pay have become more emphasized subject in Turkey in the direction of seeking efficiency through performance measurement and audit in the public sector. It can be said that Academic Incentive Application which introduced in 2015 and has been continued today with some changes is also a result of these seeking. The research was conducted in order to determine views of academics working in public universities about incentive application and differences for views according to certain factors. In research, it has been determined that most of the academics want the incentive application to be continued by making some changes and tried to present what are the desired changes.

Key Words: Performance-related pay, academic incentive application, academician

Giriş

Rekabetin artması, emek yoğun nitelik gösteren hizmet sektörünün öncelikli hale gelmesi; maliyet etkinliği, kârlılık ve rekabet üstünlüğünde ücret maliyetinin etkisinin artması gibi değişmelerin sonucu olarak, günümüzde ücret yönetiminin, özellikle de performansla ücret arasında ilişki kurulmasının gereği ve öneminin daha da arttığı söylenebilir. Performans değerlendirme ve ücret yönetimi; hukuki, siyasi ve iktisadi yönleriyle toplumun birçok kesimini etkileyen, özel kesim ve kamu kesimi işletmelerini yakından ilgilendiren nitelikleriyle diğer insan kaynakları yönetimi fonksiyonları arasında ön plana çıkan işlevler olmuştur. Bu iki işlev arasında kurulacak bağ aynı zamanda performansla ilişkili ücretlendirmenin konusunu oluşturmaktadır.

Son yıllarda ortaya çıkan eğilim doğrultusunda örgüt ve insan kaynakları yönetimi anlayışı açısından kamu-özel sektörü farkının azalması ve kamu kuruluşlarının daha rasyonel biçimde

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İSTANBUL, e-posta: rdemir@istanbul.edu.tr

yönetilmesi, kamu kaynaklarının daha verimli, etkili ve performans geliştirici olarak kullanılması gereğinin ortaya çıkması ile dikkatler kamu kurumlarında performansın değerlendirilmesine ve performans ücret ilişkisinin kurulmasına yoğunlaşmıştır (Swiss, 2005: 592; Usta, 2012: 100; Eren & Durna, 2007: 107). Kamu sektörünün önemli kesimlerinden biri olarak eğitim alanında da çalışanların performanslarının değerlendirilmesi ve ücretleriyle ilişkilendirilmesi sıklıkla gündeme gelen bir konudur. Örneğin kamu üniversitelerinde faaliyet gösteren akademisyenlerin motive edilerek akademik performansın iyileştirilmesi ve etkinliğin artırılması amacıyla günümüzde pek çok ülkenin kamu üniversitesinde, belirli hedeflere ulaşan ya da belirli kriterleri yerine getiren akademisyenlerin ücretleri performansları ile ilişkilendirilebilmektedir. Ülkemizde de 2015 yılında hayata geçirilen akademik teşvik uygulaması ile devlet yükseköğretim kurumları kadrolarında bulunan akademisyenlerin belirli faaliyetler doğrultusunda değerlendirilen performansları ile ücretleri arasında ilişki kurulmaktadır. Uygulama kapsamında bireysel düzeyde ve araştırma faaliyetleri kapsamında çıktı bazlı fiili performans kriterlerine dayalı olarak performans değerlendirilmekte ve elde edilen sonuçlara göre akademisyenlere aylık temel ücrete ek olarak ödeme performans ödemesi yapılmaktadır. Uygulamanın yetkinlik ve başarısında, akademisyenlerin görüş, tutum ve kabullerinin büyük bir öneme sahip olduğu muhakkaktır. Bu doğrultuda akademisyenlerin uygulamaya yönelik görüşlerini belirleyecek ve başlıca tepkilerini ya da çekincelerini ortaya koyacak araştırmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada kamu üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin bir performansla ilişkili ücretlendirme örneği olan akademik teşvik uygulamasına yönelik görüşleri belirlenmektedir. Çalışmada ilk olarak performansla ilişkili ücretlendirme konusu üzerinde durulmuştur. Daha sonra Türkiye’de kamu üniversitelerinde faaliyet gösteren akademisyenlerin akademik teşvik uygulamasına yönelik görüşlerinin ve bu görüşlerin akademik unvana ve bilim alanına göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla yapılan bir saha araştırmasının sonuçlarına yer verilmiştir.

Performansla İlişkili Ücretlendirme

Herhangi bir örgütsel ve çevresel ortamda; insan kaynaklarının örgüte, bireye ve çevreye yararlı olacak şekilde, yasalara da uyularak etkin yönetilmesini sağlayan işlev ve çalışmaların tümü insan kaynakları yönetimi olarak ifade edilmektedir (Sadullah vd., 2016: 3). Bu işlevlerden biri de ücret yönetimidir. Ücretlendirme, ücret ve maaş/ödül yönetimi vb. isimlerle de adlandırılan ücret yönetimi, bir örgüt içinde işgörelere, ücret ve ödüllerin neye göre, nasıl, ne düzeyde ve ne ödeneceğine dair politika, yapı, sistem ve uygulamaları içermektedir (Acar, 2007: 31; Bingöl, 2006: 370).

Performansla ilişkili ücretlendirme ise, en yalın anlamıyla işgörelere potansiyel ve/veya fiili performansları ile ücret bileşenleri arasında ilişki kurulmasını ifade etmektedir (Lee vd., 2011: 2086; Torrington vd., 2008: 677; Ivancevich, 2010: 329). Geleneksel performansa dayalı ücretlendirmeden daha geniş bir içeriğe sahip olan bu yaklaşımda; bireysel, grup ya da örgüt düzeyinde (Conroy & Gupta, 2016: 38; Ratto vd., 2012: 4; Sabuncuoğlu, 2005: 263); yetkinlik ya da beceri gibi girdi olarak kabul edilebilecek potansiyel performans kriterlerine ve/veya satış miktarı ya da ulaşılan hedef gibi çıktı bazlı fiili performans kriterlerinden birine/birkaçından oluşan kombinasyona dayalı olarak (Mert, 2013: 6; Griffin vd., 2001: 518; Ünlü & Yürür, 2011: 185; Bormon & Motowidlo, 1997: 102; Sonnetag vd., 2010: 428; Ehnert vd., 2013: 162; Chien vd., 2010: 2235); çalışanlara temel ücret, temel ücretlerinde artış, değişken performans ücreti ya da ek yarar sağlanabilmektedir (Acar, 2007: 131; Suff vd., 2007: 2; Madhani, 2011: 346; Enhanced Online News, 2010; Milkovich vd., 2010: 13).

Performans ile ücret arasında ilişki kuran ücret uygulamaları şirketler tarafından eskiye göre çok daha fazla tercih edilmektedir (Eurofound, 2015: 78; Dixon, 2010; McNabb & Whitfield, 2007: 1004). Bunun başlıca nedenleri; çalışanları tatmin ve motive ederek birey, takım veya örgüt performansının yükseltilmesi, nitelikli ya da yüksek performanslı çalışanların cezbedilmesi ve tutulması ve davranışların istenilen yönde değiştirilmesidir (Armstrong, 2009: 817). Yapılan pek çok araştırmada performansla ücret arasında kurulacak ilişkinin; bireyin elde ettiği kazanımlara göre

oluşan dağıtım adaleti algısını olumlu etkilediği, çalışanları motive ettiği, gösterilmesi istenilen davranışları pekiştirdiği, iş performansını ve verimliliği artırdığı, maliyetlerin kontrolünde yarar sağladığı ve örgütün hedeflerine ulaşmasına yardımcı olduğu görülmüştür (Chien vd., 2010: 2234; Rynes vd., 2004: 382; Packwood, 2008: 217; Spiegelaere vd., 2016: 1; Lee vd., 2011: 2086; Isaac, 2001: 119). Bunun yanında performansla ilişkili ücretlendirmenin bazı sınırlılıklarından da bahsedilebilir. Çalışanların sadece dışarıdan yapılan müdahaleler ile motive edilmeye çalışılması, performans ücreti alamayan çalışanların motivasyonlarının düşmesi ve etik olmayan davranışların ortaya çıkması, bu sınırlılıklardan bazılarına örnek olarak verilebilir (Deci, 1972: 218; Gomez-Mejia vd., 2010: 368; Gerhart & Fang, 2014: 46).

Günümüzde kamu sektöründe de performansın sıklıkla ücret ile ilişkilendirildiği görülmektedir. ABD, İngiltere, Almanya ve diğer gelişmiş ülkeler, geliştirdikleri sistemler kapsamında, özellikle eğitim ve sağlık sektörü gibi belirli alanlarda performans ücret ilişkisini kurmaya çalışmaktadır (OECD, 2005; Ceylan, 2009; Springer, 2009: 1; Berman vd., 2012: 261; Diana Publishing Company, 1994: 2; Eraslan & Tozlu, 2011: 53-55; Koç, 2011: 29; Dowling & Richardson, 1997: 348). Buradaki temel amaçlar kamu hizmetlerini sunacak personelin motivasyonunun ve verimliliğinin artırılarak kamu kurumlarının rekabetçi ve etkin hizmet sunan birimler haline getirilmesi, iç ve dış müşteri tatmininin ve iş miktarı – ücret dengesinin sağlanmasıdır (Daley, 1992: 13; Bilgin, 2008: 61; Mogultay, 2006). Bunun yanında kamu kesiminde performans standartlarının ve çıktılarının belirlenmesinin zor ve ödeneklerin sınırlı olması ve sendikal baskılar nedeniyle performans ücret ilişkisinin özel sektöre göre daha geç geliştiği ve kolayca kurulamadığı söylenebilir (Susseles & Magid, 2005: 32; Weibel vd., 2010: 387; Glassman vd., 2010: 236).

Ülkemizde de 2000 yıllardan itibaren gerçekleştirilen yapısal reformlarla kamu kesiminde performans ölçümü, performans kriterleri, performans denetimi gibi hususlar üzerinden bir takım etkinlik arayışlarının olduğu, bu doğrultuda kamu kesiminde performansla ilişkili ücretlendirmenin daha fazla sözü edilen ve önem verilen bir konu haline geldiği gözlenmektedir. Özellikle 2004'ten itibaren Sağlık Bakanlığı'na bağlı kamu hastanelerinde yapılmaya başlanan döner sermaye gelirlerinden performansla dayalı ek ödemeler kamuda önemli birer performansla ilişkili ücret uygulamaları olarak hayata geçmiştir (Ateş & Kırılmaz, 2015: 102).

Akademisyenlerin Performanslarının Ücretleri ile İlişkilendirilmesi

Akademisyenlerin motive edilerek üniversitelerde verimliliğin ve etkinliğin artırılması ve akademik performansın iyileştirilmesi amacıyla günümüzde pek çok ülkenin kamu üniversitesinde, farklı bölümlere göre belirlenmiş hedeflere ulaşan ya da belirli kriterleri yerine getiren akademisyenlerin performansları ücretleri ile ilişkilendirilmektedir. Kurulacak bu ilişkinin olumlu yönleri, üniversitenin amaç ve hedeflerine ulaşmasının desteklenmesi, başarılı ve başarısız akademisyenler arasındaki farkın ortaya çıkması ve performans hakkında geri bildirim verilmesidir (Türk, 2007: 93; Sutton & Bergerson, 2001: 33; Schulz & Tanguay 2006: 72). Üniversitelerde kurulacak performans ücret ilişkisinin neden olduğu başlıca olumsuzluklar ise gösterdiği katkıya göre düşük ödeme aldığı düşününlerin moral bozukluğu, bireysel kriterlerin kullanılması durumunda dayanışmanın ve takım çalışmalarının olumsuz etkilenmesi, belirli disiplinler için kriter belirlemenin zorluğu ve bazı kriterlerin muğlaklığı, performans farklılıklarının ücret farklılıklarına tam olarak yansıtılmaması, disiplinler arası değerlendirme farklılıklarının adaletsizliklere yol açması ve fazla performans kaygısıyla etik olmayan davranışların gösterilmesidir (Terpstra & Honoree, 2008: 44; Solmon & Podgursky, 2001: 5; Christensen vd., 2011: 1549-1550; Dixit, 2002: 718). Üniversitelerde performansla ücret arasında ilişki kuran sistemlerin uygulanmasıyla birlikte genelde olumlu sonuçlar (motivasyonda iyileşme, verimlilikte artış vb.) elde edildiği görülmüştür (Miller, 1988; Terpstra & Honoree, 2009; Campbell, 2010: 55; Schulz & Tanguay 2006: 71; Marshden vd., 2001: 10-12). Bu arada sistemin uygulanmasıyla olumlu sonuçlara ulaşılabilmesindeki temel koşullardan birinin, sistemin çalışanlar tarafından kabulü olduğu söylenebilir (Magnusen, 1987: 516; Sutton & Bergerson, 2001:55; Murnane & Cohen, 1986). Yapılan bir araştırmada performansla ilişkili ücretlendirmenin büyük, araştırma faaliyetlerine odaklı ve nispeten yeni kurulmuş

üniversitelerde daha olumlu karşılandığı, bununla birlikte çoğu akademisyenin performansla ilişkili ücretlendirmenin motivasyonlarını ve performanslarını artırdığına inanmadığı belirlenmiştir (Kong, 2000).

Performansın ücretlerle ilişkilendirilmesinde öncelikle akademisyenlerin performansının değerlendirilmesi gerekmektedir (Wenger & Girard, 2000: 195). Performansın değerlendirilmesinde ilk karar verilmesi gereken konu ise değerlendirme kriterlerinin belirlenmesidir. Değerlemede genel olarak (1) öğretim, (2) araştırma ve (3) hizmet olmak üzere üç temel kriter alanı vardır (Türk & Roolaht, 2007: 209; Sampson vd., 2010: 2; Cashin, 1996: 3-4; Christensen vd., 2011: 1549; Becker, 1999: 420). Verilen ders sayısı, danışmanlık sayısı vb. nicel unsurlar ya da etkili ders anlatımı, derslerden beklenen öğrenme çıktılarının gerçekleşmesi vb. nitel unsurlar öğretim performansı kriterlerine (Sampson vd., 2010: 3; McCrea & Deyrup, 2016: 14); ilgili alanda oluşturulan eserlerin sayısı ya da bu eserlerin niteliği araştırma performansı kriterlerine (Davidovitch vd., 2011: 358-359; Terpstra & Honoree, 2009: 59); kuruma, mesleğe ve topluma verilen katkı ve hizmetler ise hizmet performansına yönelik kriterlere örnek olarak verilebilir (Sampson vd., 2010: 14). Uygulamada bu kriterler genellikle bir arada kullanılmaktadır (Miller, 1988: 223).

Değerlemeyi kimin hangi yöntemi kullanarak ve ne sıklıkta yapacağı, performans değerlemesinde diğer önemli konulardır. Değerlemeyi kimin yapacağıyla ilgili olarak, bireyler kendi kendilerini değerlendirerek sonrasında performanslarını kanıtlayacak belgeleri ilgili birimlere sunabildikleri gibi değerlendirme için bir komite oluşturulabilir (Murnane & Cohen, 1986: 4). Bunun yanında uygulamada akademisyenlerin performansı genellikle bölüm başkanları tarafından değerlendirilmektedir. Değerlemede hangi yöntemin kullanılacağı ise tercih edilecek performans kriterlerine göre değişebilmekle birlikte; hedeflere dayalı değerlendirme, standart veya davranışsal derecelendirme ölçeği, çalışan karşılaştırması/sıralaması veya nicel unsurlara dayalı basit hesaplamalar, değerlendirme kullanılan başlıca yöntemlerdir (Terpstra & Honoree, 2009: 59). Değerlemeler genellikle akademik dönemin sonunda yıllık dönemler itibariyle yapılmakta (Davidovitch vd., 2011: 358; McCrea & Deyrup, 2016: 14; Türk & Roolaht, 2007: 208); bunun yanında işe yeni başlayan bir öğretim elemanı için daha erken bir değerlendirme söz konusu olabilmektedir (California State University, 2013).

Değerlenen performansın ücretlerle ilişkilendirilmesinde de farklı yöntemler izlenebilmekle birlikte uygulamada hakim olan yaklaşım akademisyenlerin temel ücretlerinde performans artışı/zammı yapılmasıdır (McCrea & Deyrup, 2016; Terpstra & Honoree, 2009; Sampson vd., 2010; Davidovitch vd., 2011; Becker, 1999). Bugün pek çok üniversitede uygulanan performansla ilişkili ücretlendirme programında akademisyenler için dönem başında öğretim, araştırma ve hizmet faaliyetleri için bireysel hedefler konularak ve dönem sonunda bu hedeflere dayalı değerlendirme yapılarak ya da öğretim elemanlarının sahip olduğu/geliştirdiği beceri ve yetkinliklere veya gösterdiği pozitif davranışlara göre temel ücret artışı/zammı yapılmaktadır (Rutgers University Human Resources, 2017; University of South Carolina Policies, 2017; UC Davis Pay for Performance, 2017; The University of British Columbia, 2017).

Ülkemizde akademisyenlere yönelik performansla ilişkili ücretlendirme çalışmaları incelendiğinde öncelikle Sağlık Bakanlığı kurumlarında uygulanan sistemin kapsamının 2010 yılında çıkarılan 5947 Sayılı Kanun ile kamu üniversitelerine bağlı tıp fakültelerinde faaliyet gösteren öğretim üye ve yardımcıları da içine alacak şekilde genişletildiği görülmektedir. 5947 Sayılı Kanun'a dayalı olarak yürürlüğe konulan ve sonrasında bazı maddelerinde bir takım değişiklikler yapılan yönetmelik çerçevesinde ise tüm yükseköğretim kurumlarının döner sermaye faaliyetlerine bağlı olarak akademisyenlere performans ödemesi yapılması mümkün hale getirilmiştir. Ancak bu sistemin özellikle tıp fakültelerinde uygulanmasıyla birlikte, sağlık hizmetlerinin kalitesinin düştüğü, bilimsel faaliyetlerin aksatıldığı, hekim yetiştirmeye öncelik verilmediği ve özen gösterilmediği düşünülmektedir (Bila, 2011; TTB-UDEK Etik Çalışma Grubu, 2011: 77).

Bahsedilen sistemlerin yanı sıra özellikle Bologna Süreci ile kamu üniversitelerinde performansın artırılması konusunda akademik değerlendirme ve kalite geliştirme, stratejik planlama, kurumsal değerlendirme, periyodik iyileştirme ve izleme gibi bir takım süreçlerin sistematik bir şekilde yürütüldüğü gözlenmiştir (YÖK, 2010: 36). Bu doğrultuda akademik personelin performansının değerlendirilmesi ve ücretleriyle ilişkilendirilmesi amacıyla oluşturulacak farklı sistemlerin tasarımına yönelik çalışmalar sürdürülmüş ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından özellikle performans kriterlerinin oluşturulması konusuna yoğunlaşmıştır. Yapılan çalışmaların sonucunda, özellikle son iki yıldır üzerinde tartışmaların yapıldığı bir performansla ilişkili ücret düzenlemesi olarak Akademik Teşvik Uygulaması çıkmıştır.

Akademik Teşvik Uygulaması

Akademik teşvik uygulaması; devlet yükseköğretim kurumları kadrolarında bulunan akademisyenlerin belirli faaliyetler doğrultusunda değerlendirilen performansları ile ücretleri arasında ilişki kuran bir düzenleme olarak tanımlanabilir. Uygulama, 2914 Sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu'na eklenen madde ve buna dayalı olarak Bakanlar Kurulu'nun 2015 yılı sonlarında yürürlüğe koyduğu ve 2016 ile 2018 yıllarında güncellediği yönetmelik çerçevesinde hayata geçirilmiştir. İlgili yönetmelik kapsamında uygulamanın özellikleri, akademik teşvik komisyonları, değerlendirilecek faaliyetler, teşvik başvuru ve değerlendirme süreci ve teşvik ödeneğinin nasıl hesaplanacağı ayrıntılı şekilde açıklanmıştır (YÖK, 2018).

Yönetmelik kapsamında üniversiteler bünyesinde öncelikle Akademik Teşvik Düzenleme, Denetleme ve İtiraz Komisyonu (ATDDİK) kurulması kararlaştırılmıştır. Belirli faaliyetlerin yürütülmesinden sorumlu olan komisyon; üniversite bünyesinde yüksek akademik teşvik puanına sahip öğretim üyelerinden her bir doçentlik temel alanı için en az bir kişinin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Yönetmelik kapsamında kurulması gereken bir başka komisyon Birim Akademik Teşvik Başvuru ve İnceleme Komisyonu (BATBİK)'dir. Üniversitelerin her bölüm, anabilim dalı veya ana sanat dalı başkanlıkları bünyesinde kurulması gereken ve faaliyetlerin belgelendirilmesinde ve faaliyet türleri içerisinde sınıflandırılmasında oluşan tereddütlerin giderilmesinde yetkili olan komisyon, ilgili birimin Yönetim Kurulu tarafından, yüksek akademik teşvik puanına sahip olan öğretim elemanları arasından en az üçer üye seçilerek oluşturulmaktadır.

Akademik teşvik uygulaması kapsamında yalnızca araştırma faaliyetleri değerlendirme kapsamında alınmış; öğretim ve hizmet faaliyetleri kapsam dışı bırakılmıştır. Uygulamada farklı bilim dalları da gözetilerek 1)Proje, 2)Araştırma, 3)Yayın, 4)Tasarım, 5)Sergi, 6)Patent, 7)Atıf, 8)Tebliğ ve 9)Ödül olmak üzere dokuz farklı akademik faaliyet türü belirlenmiştir. 2018'de güncellenen yönetmelikte yer alan faaliyet hesaplama tablosunda akademik faaliyet türü ve bu türler için belirlenmiş olan puanlar, bu türlere ait faaliyetler ve bu faaliyetlerin alanlara göre değişen oranları bulunmaktadır. Söz konusu faaliyetler için hangi tarihlerin esas alınacağı, faaliyetlerin hangi durumlarda puanlamaya dâhil edilip edilmeyeceği vb. hususlar da yönetmelikte ayrıntılı şekilde yer almaktadır. Örneğin 2018 yılında yapılan değişikliklerle, bir derginin puanlamada uluslararası hakemli bir dergi olarak sayılabilmesi için en az beş yıldır yılda en az bir sayı ile yayımlanıyor olması ya da tebliğlerin sunulduğu etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için en az beş farklı ülkeden konuşmacının katılım sağlaması şartları getirilmiştir.

Akademik teşvik uygulamasına başvurabilmek için öncelikle başvuru takvimi içinde internet üzerinden kullanıcı adı ve şifresi kullanılarak giriş yapılan Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ortak Veri Tabanı'na (YÖKSİS) ilgili faaliyet bilgileri girilmekte; sonrasında sistemden alınan çıktı ve faaliyetlere ilişkin belgeler kadronun bulunduğu üniversitenin ilgili BATBİK'ine sunulmaktadır. BATBİK ise yaptığı değerlendirmeler sonucunda hazırladığı raporu ATDDİK'e göndermektedir. ATDDİK gönderilen başvuruları ve değerlendirme kararlarını inceleyerek nihai kararları ilgili araştırmacılara yazılı olarak veya elektronik ortamda duyurmaktadır. ATDDİK kararlarına karşı duyuru tarihinden itibaren beş işgünü içinde yazılı olarak itiraz edilebilmektedir. Komisyon, yapılan itirazları, itiraz süresinin bittiği tarihten itibaren en geç beş işgünü içerisinde ve kesin olarak karara bağlamaktadır.

Akademik teşvik puanının ve buna bağlı olarak ödeneğin hesaplanması, Yönetmeliğin ilk yürürlüğe girdiği 2015 yılına göre tamamen değişmiştir. Yeni düzenlemede faaliyet hesaplama tablosundaki oranlar baz alınarak ve alan farklılığına göre bireysel akademik teşvik puanı hesaplanmaktadır. Bu kapsamda A1 (Eğitim, Fen, Matematik, Mühendislik, Sağlık, Ziraat, Orman ve Su Bilimleri), A2 (Filoloji, Hukuk, İlahiyat, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler, Spor Bilimleri), A3 (Mimarlık, Planlama ve Tasarım) ve A4 (Güzel Sanatlar) olmak üzere dörtlü bir ayrıma gidilmiş ve bu ayrıma göre oranlar farklılaştırılmıştır. Bunun yanında yine yapılan değişikliklerle akademik faaliyeti gerçekleştiren kişi sayısı (k katsayısı), projelerde üstlenilen rol (r katsayısı) ve SCI, SCI-Expanded, SSCI ve AHCI kapsamındaki dergilerde yayınlanmış çalışmalar için derginin ULAKBİM puanı (p katsayısı) da teşvik puanının belirlenmesinde etkili olmaktadır.

Akademik teşvik puanının belirlenebilmesi için öncelikle her bir akademik faaliyet türünün puanı hesaplanmaktadır. Bu hesaplama, öğretim elemanının her bir faaliyet türü için tanımlanan faaliyetlerden dolayı almış olduğu oranların toplamı ile her bir akademik faaliyet türü için belirlenmiş olan puanın çarpılması sonucu elde edilmektedir. Her bir akademik faaliyet türünden elde edilen puanların toplanmasıyla da akademik teşvik ödemesine esas akademik teşvik puanı hesaplanmaktadır. Burada önemli bir sınırlandırma yapılmış ve öğretim elemanının her bir faaliyet türünden topladığı faaliyet puanının akademik faaliyet türü için belirlenmiş olan puanı ve toplam akademik teşvik puanının da yüz puanı geçemeyeceği belirtilmiştir.

Konuyla ilgili olarak bir örnek vermek gerekirse; A2 alanında profesör kadrosunda olan bir akademisyenin yayın faaliyet türünden alanında uluslararası özgün bir bilimsel kitap yayınladığı (k x 100); ULAKBİM puanı 0,54 olan SSCI kapsamındaki bir dergide araştırma makalesi yayımladığı (k x p x 80) ve tebliğ faaliyet türünden hakemli uluslararası bilimsel bir konferansta bir tebliğ sunduğu (k x 15) varsayıldığında; bu akademisyenin akademik teşvik puanı $(30 \times 1 \times 100 / 100) + (30 \times 1 \times 0,4 \times 80 / 100) + (20 \times 1 \times 15 / 100) = 30 + 3 = 33$ şeklinde hesaplanacaktır. Hesaplama kitap ve makalenin toplam puanı 39,6 çıkmasına karşın her bir faaliyet türünden toplanan faaliyet puanı, akademik faaliyet türü için belirlenmiş olan puanı (yayın türü için 30) geçemeyeceğinden 30 olarak alınmıştır. Burada önemli bir başka konu da teşvik ödeneğinin ödenebilmesi için toplam teşvik puanının en az otuz olması gerektiğidir. Uygulamada toplamda 30'un altında kalan teşvik puanları için herhangi bir ödeme yapılmamaktadır.

Yukarıda belirtildiği şekilde hesaplanan akademik teşvik puanı yüze bölünerek ve çıkan sonuç en yüksek devlet memuru brüt aylığı ve akademik kadro unvanlarına göre belirlenmiş olan oranla çarpılarak teşvik ödeme miktarı hesaplanmaktadır. En yüksek devlet memuru brüt aylığı (9500 gösterge x güncel maaş katsayısı) 2018 yılı için 1.120,43 TL ve profesör unvanı için belirlenmiş oran %100 olduğuna göre yukarıdaki örnekte toplamda 33 puan alan profesör $[1.120,43 \text{ TL} \times (1 \times (33 / 100))] = 369,74 \text{ TL}$ aylık akademik teşvik ödeneği almaya hak kazanacaktır.

Teşvik Uygulamasına Yönelik Akademisyenlerin Görüşlerinin Araştırılması

Araştırmanın Amacı ve Metodolojisi

Bu çalışmada Türkiye’de kamu üniversitelerinde faaliyet gösteren akademisyenlerin akademik teşvik uygulamasına yönelik görüşlerinin ve bu görüşlerin akademik unvan ve bilim alanına göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu yönüyle çalışmada tanımlayıcı araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın amaçlarına uygun olarak geliştirilen hipotezler aşağıda görülebilir;

H₁: Katılımcıların teşvik uygulamasına yönelik görüşleri unvanlarına göre farklılık göstermektedir.

H₂: Katılımcıların teşvik uygulamasına yönelik tercihleri ile unvanları arasında ilgi vardır.

H₃: Katılımcıların nasıl bir teşvik uygulaması istedikleri ile unvanları arasında ilgi vardır.

H₄: Katılımcıların teşvik uygulamasına başvuru durumları ile unvanları arasında ilgi vardır.

H₅: Katılımcıların teşvik uygulamasına yönelik görüşleri bilim alanına göre farklılık göstermektedir.

- H₆: Katılımcıların teşvik uygulamasına yönelik tercihleri ile bilim alanları arasında ilgi vardır.
H₇: Katılımcıların nasıl bir teşvik uygulaması istedikleri ile bilim alanları arasında ilgi vardır.
H₈: Katılımcıların teşvik uygulamasına başvuru durumları ile bilim alanları arasında ilgi vardır.

Araştırma, Türkiye genelinde kamu üniversiteleri kapsamında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın yapılacağı evrenin tespit edilmesinde Türkiye’de kamu üniversitelerinde çalışan akademisyenlere ait istatistikî verilerden yararlanılmıştır. YÖK’ün Bilgi Yönetim Sistemi’nden elde edilen veriler doğrultusunda toplam yedi bölgede kurulu 110 kamu üniversitesinde yaklaşık 132.000 akademisyenin faaliyet gösterdiği (N=132.300) belirlenmiştir. %99 güven aralığı ve %5 hata payı için aşağıdaki örneklem formülleri uygulandığında örneklem büyüklüğü;

$$n = \frac{Z^2 \times (p) \times (1-p)}{c^2} \quad n = \frac{2,58^2 \times (0,05) \times (1-0,05)}{0,05^2} = 665,6 \quad \longrightarrow \quad \frac{665,6}{1 + \frac{(665,6 - 1)}{132.000}} = 662$$

olarak hesaplanmıştır.

Ana kütteden ilgili örneklem büyüklüğünü çekebilmek için kota örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemi uygulayabilmek için akademisyenlerin görev yaptığı üniversitelerin bölgelere göre dağılımı belirlenmiş, her bölgedeki akademisyen sayısının toplam akademisyen sayısına oranı esas alınarak bölgelere göre ulaşılması gereken akademisyen sayısı tespit edilmiştir. Bu arada gönüllülük esasına dayalı olarak daha fazla kişinin araştırmaya katılmak isteyeceği göz önünde bulundurulmuş ve örneklem büyüklüğünden daha fazla sayıda kişiye ulaşılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Araştırmaya katılması muhtemel akademisyenlere ulaşabilmek için ilgili bölgelerde kurulu kamu üniversitelerinin kurumsal internet siteleri taranmış ve bilgilerine ulaşılabilen akademisyenlerin tamamının elektronik posta adresleri toplanmıştır. Elde edilen yaklaşık 11.500 civarındaki elektronik posta adresine, otomatik e-posta gönderme programından yararlanılarak, araştırmaya ilişkin bilgileri, araştırma anketinin doldurulması yönündeki isteği ve elektronik ortamdaki anketin linkini içeren e-posta gönderilmiştir. Yaklaşık iki aylık bir süre sonunda 1.153 öğretim elemanında geri dönüş alınmıştır. Bunların içinden 27 anket formu büyük ölçüde doldurulmadığından değerlendirilmeye alınmamıştır. Sonuç itibarıyla anket formunun büyük kısmını doldurarak araştırmaya katılan akademisyen sayısı 1.126 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla ulaşılması gereken örneklem büyüklüğünün yaklaşık iki katı kadar bir örneklem kapsamında araştırma gerçekleştirilmiştir. Örneklem büyüklüğüyle ilgili bilgiler Tablo 1 üzerinde görülebilir.

Tablo 1. Anakütle ve Örneklem

Bölgeler	Öğretim Elemanı		Örneklem Sayısı	Gönderilen Anket Sayısı	Elde Edilen Anket Sayısı
	Sayı	%			
İç Anadolu	33.464	25,3	167	3.250	193
Marmara	29.985	22,6	150	3.232	344
Ege	18.008	13,6	90	1.455	108
Karadeniz	17.687	13,4	89	1.080	73
Doğu Anadolu	12.815	9,8	65	1.025	77
Akdeniz	12.998	9,7	64	996	52
Güneydoğu Anadolu	7.439	5,6	37	456	28
Toplam	132.306	100	662	11.494	875
Hangi üniversiteden araştırmaya katıldığı sorusuna cevap vermeyenler					251
TOPLAM					1.126

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Bunun için araştırma yapılan konu kapsamında literatür taraması yapılarak kullanılacak değişkenler belirlenmiş ve bu değişkenler doğrultusunda akademisyenlerin teşvik uygulamasıyla ilgili farklı konulara yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla ölçekler geliştirilmiştir. Geliştirilen ölçeklerin geçerliliğini test etmek amacıyla konunun uzmanı akademisyenlerin ve teşvik komisyonlarında görev alan akademisyenlerin görüşlerine başvurulmuş, onların belirtmiş olduğu hususlarla ilgili gerekli görülen

değişiklikler yapılarak anket formu taslağı oluşturulmuştur. Daha sonra bir fakülte kapsamında 20 kişi ile bir pilot çalışma yapılmış, böylelikle taslak anket formu gerçek uygulama öncesi sınanarak anlaşılmayan/herkes tarafından aynı şekilde algılanmayan sorular belirlenmiştir. Pilot uygulama kapsamında anket uygulanan kişilerden gelen görüş ve öneriler doğrultusunda gerekli görülen düzeltmeler/eklemeler yapılarak anket formuna son hali verilmiştir. Nihai olarak hazırlanan anket formu on bölümden ve toplam altmış ifadeden/sorudan oluşmuştur. Anket formunda yer alan bölümler ve bu bölümlerde kullanılan ölçekler Tablo 2 üzerinde görülebilir.

Tablo 2. Anket Formunun Bölümleri ve Kullanılan Ölçekler

Bölüm	Ölçek Türü
1- Akademik teşvik ödeneği uygulaması hakkında bilgi var mı?	Nominal Ölçek (2 seçenek)
2- Akademik teşvik ödeneği uygulamasına yönelik genel görüşler	5'li Likert Ölçeği (6 ifade)
3- Akademik teşvik ödeneği uygulamasına yönelik tercih nedir?	Nominal Ölçek (3 seçenek)
4- Uygulamayla ilgili kural ve yöntemlere yönelik görüşler	5'li Likert Ölçeği (8 ifade)
5- Nasıl bir teşvik uygulaması isteniyor?	Nominal Ölçek (3 seçenek)
6- Akademik faaliyetlerin hesaplanmasında kullanılan oranlara yönelik görüşler	3'lü Likert Ölçeği (31 ifade)
7- Uygulamadan yararlanmak için başvuru durumu nedir?	Nominal Ölçek (2 seçenek)
8- Uygulamaya başvurmama nedeni nedir? (başvurmayanlar için)	Nominal Ölçek (6 seçenek)
9- Demografik sorular (4 soru)	Nominal Ölçekler

Araştırmada toplanan veriler SPSS 17.0 paket programı kullanılarak oluşturulan veri tabanına kaydedilmiş, verilerin analizi de aynı program kullanılarak yapılmıştır. Öncelikle veri analizinde kullanılacak testleri belirlemek için Kolmogorov-Smirnov testi yapılmış, bu test sonucunda verilerin normal dağıldığı ve parametrik testlerin kullanılmasının gerekli olduğu belirlenmiştir. Veri analizinde frekans dağılımları ve tanımlayıcı istatistik analizlerin yanı sıra teşvik uygulamasına yönelik görüşlerin farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Tek Yönlü Varyans (One-Way ANOVA) Analizi ve Ki-Kare analizinden yararlanılmıştır.

Akademisyenlerin teşvik ödeneği uygulamasına yönelik genel görüşlerini ve uygulamayla ilgili kural ve yöntemlere ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla geliştirilen beşli Likert tipi iki ölçeğin güvenilirliklerini test etmek için Cronbach α güvenilirlik katsayısı kullanılmıştır. Güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach α katsayıları teşvik ödeneği uygulamasına yönelik genel görüş ölçeği için 0,65; uygulamayla ilgili kural ve yöntemlere ilişkin ölçek için 0,643 olarak hesaplanmıştır. Güvenilirlik değerlerinin çok yüksek olmamasının, ölçekler kapsamında geliştirilen ifadelerin teşvik uygulamasıyla ilgili farklı konulara yönelik olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bununla birlikte ilgili değerlerin sosyal bilimlerde gerçekleştirilen araştırmalar açısından güvenilir olduğu söylenebilir (Kalaycı vd., 2009: 405).

Araştırmanın Bulguları

Araştırmada elde edilen bulgular; örnekleme ilişkin demografik bulgular, uygulamaya yönelik görüşlerin frekans dağılımları ve görüşlere yönelik tespit edilen farklılıklar olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

Örnekleme İlişkin Demografik Bulgular

Araştırma kapsamında anket formunu büyük ölçüde doldurarak araştırmaya katılan akademisyen sayısı 1.126'dır. Araştırmaya katılanların çoğunluğu (%65) erkektir. 26 kişi (%2,3) cinsiyet sorusunu yanıtlamamıştır. Katılımcılar en çok 41-50 yaş grubundandır (%38,6). Ayrıca 19 kişi (%1,7) yaş sorusuna cevap vermemiştir. Katılımcıların daha büyük kısmı profesör doktor unvanına sahiptir (%34,4). Bunu sırasıyla doçent unvanı (%24) ve doktor öğretim üyesi unvanı (%22,4) takip etmektedir. 15 kişi (%1,3) unvanını belirtmemiştir. Katılımcıların bilim alanlarına bakıldığında 414 akademisyen (%37,8) fen bilimleri/mühendislik; 328 akademisyen (%30) sosyal beşeri ve idari bilimler ve 248 akademisyen (%22,6) sağlık bilimleri alanındadır. 31 kişi (%2,8) ise bu soruya cevap vermemiştir. Araştırmaya katılan akademisyenlerin demografik özelliklerine ait tüm bilgiler Tablo 3'te görülebilir.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		n	%
Cinsiyet	Kadın	384	34,9
	Erkek	716	65,1
Yaş grupları	25-30	38	3,4
	31-40	349	31,5
	41-50	427	38,6
	51 ve üstü	293	26,6
Akademik Unvan	Öğretim Görevlisi/Öğr.Gr.v.Dr.	64	5,8
	Uzman/Uzman Dr./Okutman	16	1,4
	Araştırma Görevlisi	73	6,6
	Araştırma Görevlisi Dr.	60	5,4
	Doktor Öğretim Üyesi	249	22,4
	Doçent Doktor	267	24,0
	Profesör Doktor	382	34,4
Bilim Alanı	Eğitim Bilimleri	69	6,3
	Fen Bilimleri/Mühendislik	414	37,8
	Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler	328	30,0
	Sağlık Bilimleri	248	22,6
	Güzel Sanatlar/Mimarlık	36	3,3

Uygulamaya Yönelik Görüşlerin Frekans Dağılımları

Araştırma kapsamında katılımcılara öncelikle “akademik teşvik ödeneği uygulaması hakkında bilginiz var mıdır?” sorusu sorulmuş ve bu soruya hayır cevabını veren kişilerden anketi doldurmamaları istenmiştir. Bu soruya “evet” cevabını veren 1.153 akademisyenin gönderdiği anket formu dikkate alınmış, bunların içinden de 27 anket formu büyük ölçüde doldurulmadığından araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Anket formunun ikinci bölümünde akademisyenlerin teşvik ödeneği uygulamasına yönelik genel görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla geliştirilen altı ifadeye katılım düzeyleri Tablo 4 üzerinde görülebilir.

Tablo 4. Uygulamaya Yönelik Genel Görüşlerin Frekans Dağılımları (%)

Akademik Teşvik Ödeneği Uygulamasına Yönelik Genel Düşünceler	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
Uygulama ile akademisyenler yıl içinde yaptıkları yayın, araştırma, proje vb. faaliyetlerin sayısını artıracaklardır.	2,6	7,3	9,1	54,3	26,8
Uygulama, gerçekleştirilen bilimsel faaliyetlerin kalitesini olumsuz etkileyecektir.	5,2	22,8	23,5	31,3	17,2
Uygulama ile, hak edilen ücret açısından akademisyenler arasında daha adaetli bir dağılım olacaktır.	11,5	23,1	24,7	31,7	9,0
Uygulama akademisyenler arasında işbirliği ve dayanışmayı olumsuz etkileyecektir.	9,3	38,1	22,9	20,1	9,6
Uygulama ile akademisyenler eğitim-öğretim faaliyetlerine yeterince zaman ayıramayacaktır.	9,2	43,0	16,1	21,9	9,7
Uygulama ile verilen ek ücret miktarları yeterlidir.	22,7	34,5	19,3	20,1	3,3

Elde edilen sonuçlara göre araştırmaya katılan akademisyenlerin çok büyük kısmı teşvik uygulamasının hayata geçmesiyle birlikte yapılan yayın sayılarında artış olacağına inanmaktadır. Akademik alanda bunun olumlu bir sonuç olduğu ise hep tartışma konusu olmuştur. Keza nicelik artışının niteliği olumsuz etkileme ihtimali her zaman gündeme gelmektedir. Bu ihtimal akademisyenlere sorulduğunda katılımcıların daha büyük kısmının uygulama ile birlikte bilimsel faaliyetlerin kalitesinin olumsuz etkileneyeceği fikrine katıldıkları belirlenmiştir. Dolayısıyla yalnızca nicel kriterleri temel alan sistemlerin kaliteye yönelik olumsuz etkileri kapsamında yapılan eleştirilerin akademik teşvik uygulaması için de geçerli olduğu söylenebilir. Ancak bu konuda kararsızların ve bu fikre katılmayanların sayısı da az değildir. Uygulamanın akademisyenler arasında daha adaletli bir ücret dağılımı sağlayacağına inananların oranı daha yüksek olmakla birlikte bu konuda da kararsızların ve bu fikre katılmayanların az olmadığı görülmektedir. Tamamen bireysel kriterlere dayalı olmasından dolayı uygulamanın işbirliği ve dayanışmayı olumsuz etkilemesi olasılığından yola çıkılarak geliştirilen ifadeye katılımcıların daha büyük kısmı katılmamıştır. Dolayısıyla böyle bir endişenin, en azından çoğunluk tarafından paylaşılan bir durum olmadığı görülmektedir. Ayrıca katılımcıların yarısından fazlası uygulama ile akademisyenlerin eğitim-öğretim faaliyetlerine yeterince zaman ayıramayacağı fikrine katılmamaktadır. Katılımcıların yine yarısından fazlası uygulama kapsamında verilen ek ücreti yeterli bulmamaktadır. Bu doğrultuda ilgili akademik faaliyetleri daha fazla teşvik edebilmek için ücret hesaplamalarının gözden geçirilmesi uygun olabilir.

Anket formunun üçüncü bölümünde katılımcılara teşvik ödeneği uygulamasına yönelik tercihlerinin ne olduğu sorulmuştur. Üç seçeneği olarak oluşturulan soruya yönelik frekans dağılımı Tablo 5 üzerinde görülebilir.

Tablo 5. Teşvik Ödeneği Uygulamasına Yönelik Tercihlerin Frekans Dağılımları

	n	%
Teşvik uygulamasının bu haliyle devam etmesini istiyorum.	111	10,0
Teşvik uygulamasının tamamen kaldırılmasını istiyorum.	96	8,7
Teşvik uygulamasının gerekli değişiklikler yapılarak devam ettirilmesini istiyorum.	902	81,3

Elde edilen sonuçların verdiği net mesaj; akademisyenlerin teşvik uygulamasına karşı olmadığı, hatta desteklediği, ancak sistem üzerinde de gerekli değişikliklerin yapılmasını istedikleridir. Kısacası katılımcılar "teşvik uygulaması devam etsin mi?" sorusuna "gerekli değişiklikler yapılarak devam etsin" şeklinde cevap vermektedir. Gerekli değişikliklerin neler olduğunu tespit edebilmek içinse katılımcılara teşvik uygulamasının kural ve yöntemlerine, teşvik ödeneğinin hesaplanmasında kullanılan oran ve puan sınırlarına, nasıl bir teşvik uygulaması olması gerektiğine ve değerlendirilen faaliyetlere yönelik farklı sorular sorulmuştur. Aşağıda bunlara verilen cevaplar doğrultusunda gerekli değişikliklerin neler olduğunun genel hatlarıyla ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Anket formunun dördüncü bölümünde akademisyenlerin teşvik uygulamasıyla ilgili bazı kural ve yöntemlere yönelik görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla geliştirilen sekiz ifadeye katılım düzeyleri Tablo 6 üzerinde görülebilir.

Tablo 6. Uygulamayla İlgili Kural ve Yöntemlere Yönelik Görüşlerin Frekans Dağılımları (%)

Uygulamayla İlgili Kurallar ve Yöntemler	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
Akademik teşvik ödeneğinin doğru şekilde hesaplanması konusunda akademik teşvik komisyonlarına güveniyorum.	9,2	17,8	21,1	40,6	11,4
Herhangi bir alt faaliyet türünde ne kadar çok faaliyet yapılırsa yapılırsa, alınabilecek toplam puan için üst sınır konulması doğrudur.	21,9	32,0	9,9	27,8	8,3

Bir Performansla İlişkili Ücretlendirme Örneği: ...

Tüm akademik faaliyetler açısından, ne kadar çok faaliyet yapılırsa yapılsın alınabilecek toplam puan için üst sınır konulmasını doğrudur.	20,4	27,8	11,3	31,3	9,1
Her bir alt faaliyet türündeki puanların hesaplanmasında, akademisyenlerin unvanlarına göre farklı katsayılar kullanılması doğrudur.	19,6	26,2	11,3	33,9	9,0
Puan hesabına dayalı olarak belirlenen teşvik miktarlarının ödenmesinde, akademisyenlerin unvanlarına göre farklı oranlar kullanılması doğrudur.	21,0	27,1	12,0	31,0	8,9
Akademik faaliyetin birden fazla öğretim elemanı ile yapılması durumunda, farklı sıralarda olan akademisyenlere farklı puanlar verilmesini uygun buluyorum.	15,7	21,3	11,6	40,2	11,2
Akademik teşvik ödeneği hak edebilmek için asgari belirli bir miktar puan alınmasının zorunlu tutulmasını doğru buluyorum.	27,9	24,8	8,9	26,3	12,2
Akademik teşvik ödeneğinin hesaplanmasında ulusal kongrelerde sunulan ve tam metni yayımlanan bildirimlerin dikkate alınmamasını yanlış buluyorum.	7,0	6,2	6,5	31,2	49,0

Elde edilen sonuçlara göre araştırmaya katılan akademisyenlerin uygulamayla ilgili bazı kural ve yöntemlere ilişkin görüşlerinde önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaklaşık yarısı teşvik ödeneğinin doğru şekilde hesaplanması konusunda akademik teşvik komisyonlarına güvenirken yaklaşık %27'si bu konuda olumsuz düşünmüş, %21'i ise kararsız kalmıştır. Burada özellikle kararsızların yüksek oluşu dikkat çekmektedir. Bunun yanında katılımcıların %54'ü her bir faaliyet türü için alınacak puana üst sınır konulmasına karşı çıkarken %36'sı bu sınırın konulmasını istemekte; katılımcıların %48,2'si ise tüm faaliyetlerden alınabilecek toplam puan için üst sınır konulmasına karşı çıkarken %40'ı bu sınırın konulması gerektiğini düşünmektedir. Her bir alt faaliyet türündeki puanların hesaplanmasında unvana göre farklı katsayılar kullanılması konusunda katılımcılar tam anlamıyla ikiye bölünmüştür. Bu konuda katılımcıların %43'ü unvana göre farklı katsayılar kullanılmasını desteklerken %46'sı buna karşı çıkmaktadır. 2018 yılında yönetmelikte yapılan değişiklikle de unvana göre farklı katsayılar kullanılması uygulaması kaldırılmıştır. Katılımcıların %40'ı teşvik miktarlarının ödenmesinde unvana göre farklı oranların kullanılmasını desteklerken %48'i buna karşı çıkmaktadır. Katılımcıların yaklaşık yarısı akademik faaliyetin birden fazla öğretim elemanı ile yapılması durumunda farklı sıralarda olan akademisyenlere farklı puanlar verilmesini uygun bulurken yaklaşık %37'si bu konuda olumsuz düşünmüştür. Yine 2018 yılında yönetmelikte yapılan değişiklikle çok isimli çalışmalar için yararlanılabilecek bir tablo geliştirilmiştir. Tabloya göre çalışmadaki kişi sayısı arttıkça puanın hesaplanmasında kullanılan katsayı düşmektedir. Tutumlara yönelik bir ayrışma da, teşvik ödeneği alabilmek için asgari belirli bir miktar puan alınmasının zorunlu tutulması konusunda görülmektedir. Katılımcıların yarısından biraz fazlası (%52,7) teşvik ödeneği alabilmek için asgari belirli bir miktar puan alınması zorunluluğuna karşı çıkarken %38,5'i böyle bir zorunluluğun uygun olduğunu düşünmektedir. Kural ve yöntemlere ilişkin görüşler konusunda katılımcıların fikir birliğine vardığı konu ise teşvik

ödeneğinin hesaplanmasında ulusal kongrelerde sunulan ve tam metni yayımlanan bildirilerin dikkate alınması gerektiğidir. Katılımcıların %80'i teşvik ödeneğinin hesaplanmasında ulusal kongrelerde sunulan ve tam metni yayımlanan bildirilerin dikkate alınmamasını yanlış bulmuştur. İlgili değişiklik 2018 yılındaki güncellemede de gerçekleştirilmediği için özellikle bu konunun ilgililer tarafından önemsenerek gerekli düzeltmenin ileride yapılmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

Anket formunun beşinci bölümünde katılımcılara nasıl bir teşvik uygulaması istedikleri sorulmuştur. Yine üç seçeneği olarak oluşturulan soruya yönelik frekans dağılımı Tablo 7 üzerinde görülebilir.

Tablo 7. Nasıl Bir Teşvik Uygulaması İstendiğine Yönelik Görüşlerin Frekans Dağılımları

	n	%
Bilimsel faaliyetleri (proje, araştırma, yayın vb.) esas alan bir teşvik sisteminin uygulanmasını uygun görüyorum.	812	74,2
Eğitsel faaliyetleri (ders anlatımı, tez danışmanlıkları vb.) esas alan bir teşvik sisteminin uygulanmasını uygun görüyorum	203	18,6
Herhangi bir teşvik sistemi uygulanmasını hiçbir şekilde uygun bulmuyorum.	79	7,2

Sonuçlar incelendiğinde katılımcıların çok büyük kısmının bilimsel faaliyetleri esas alan bir teşvik sisteminin uygulanmasını uygun buldukları görülmektedir. Ayrıca teşvik sistemi uygulanmasını hiçbir şekilde doğru bulmayan katılımcı sayısının azlığının, adalet ve hakkaniyet açısından performansla ilişki kuran sistemlere yönelik olumlu bakış açısının işareti olduğu söylenebilir. Kısacası "akademik camiada performansın ücretle ilişkilendirilmesi uygun olur mu?" sorusuna katılımcılar "uygun bir sistem olursa olur" şeklinde cevap vermektedir.

Burada ortaya çıkan bir başka soru, katılımcıların sistem kapsamında olmasını istedikleri bilimsel faaliyetlerin neler olduğu ve bunların oranlarının ne kadar olması gerektiğidir. Bu nedenle anket formunun altıncı bölümünde katılımcıların uygulamada yer alan akademik faaliyetlerin hesaplanmasında kullanılan oranlara yönelik görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuçlar Tablo 8 üzerinde görülebilir.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde katılımcıların özellikle yayın, atıf ve tebliğ gruplarıyla ilgili faaliyetlerin oranlarının artırılmasını uygun buldukları görülmektedir. Yayın grubu içinde sırasıyla 1)SSCI, SCI-Exp, AHCI dergilerinde; 2)SSCI, SCI-Exp, AHCI dışındaki alan indekslerindeki dergilerde ve 3)diğer hakemli uluslararası ve ulusal dergilerde tam makale yayımlanması, oranı en çok artırılması istenen faaliyetlerdir. Teşvik uygulaması kapsamında halihazırda uygulanan söz konusu faaliyetlere ek olarak uygulamada başka hangi kriterlerin yer alması gerektiği katılımcılara açık uçlu bir soru şeklinde sorulmuştur. Verilen cevaplar incelendiğinde katılımcıların çok büyük bir kısmı ulusal kongrelerde sunulan ve tam/özet metin olarak yayımlanan tebliğlerin mutlaka değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca sırasıyla; akademik dergi faktör puanları (örneğin h indeksi), özellikle doktora ve yüksek lisans düzeyi başta olmak üzere ders saati sayıları, tez danışmanlıkları, disiplinler arası çalışmalar, bazı alanlar için makale çevirileri, üstlenilen idari görevler, kongre/sempozyum/konferans vb. düzenlenmesi, dernek başkanlıkları, yönetim kurulu üyelikleri, özel sektör işbirlikleri ve sivil toplum kuruluşlarında alınan görevler, uygulamada yer alması istenen diğer başlıca faaliyetlerdir. Bununla birlikte bilimsel faaliyetlerde nicel unsurlarla birlikte nitel bazı faktörlerin dikkate alınmasının akademisyenler tarafından daha olumlu karşılanacağı düşünülmektedir.

Tablo 8. Akademik Faaliyetlerin Hesaplanmasında Kullanılan Oranlara Yönelik Görüşlerin Frekans Dağılımları (%)

Faaliyet Türü	Faaliyet	Uygundur	Artırılmalıdır	Azaltılmalıdır
Yayın	1- SSCI, SCI-Exp, AHCI dergilerinde yayımlanan tam makale	36,8	61,5	1,7
	2- SSCI, SCI-Exp, AHCI dışındaki alan indekslerindeki dergilerde yayımlanan tam makale	36,5	60,8	2,7
	3- Diğer hakemli uluslararası ve ulusal dergilerde yayımlanan tam makale	36,4	58,8	4,8
	4- Alanında ulusal yayımlanan ders kitabı	38,7	55,3	6,0
	5- Alanında ulusal yayımlanan bilimsel kitap	42,2	53,7	4,1
	6- Alanında ulusal yayımlanan kitap bölümü	42,2	53,1	4,7
Atıf		37,2	59,3	3,5
Tebliğ		38,1	58	3,9
Patent		56,2	41,5	2,3
Ödül		51,9	41,5	6,6
Proje		60,9	35	4,1
Tasarım		52,3	43,9	3,8

Anket formunun yedinci bölümünde katılımcılara 2018 yılında teşvik uygulamasından yararlanmak için başvuru yapıp yapmadıkları sorulmuştur. Soruya verilen cevaplar Tablo 9 üzerinde görülebilir.

Tablo 9. Teşvik Uygulamasından Yararlanmak için Başvuru Durumuna Yönelik Frekans Dağılımları

	n	%
Teşvik uygulamasına başvuranlar	736	66,5
Teşvik uygulamasına başvuru yapmayanlar	370	33,5

Sonuçlar incelendiğinde 736 akademisyenin teşvik uygulamasından yararlanmak için başvuru yaptığı, 370 kişinin ise başvuru yapmadığı görülmektedir. Toplam katılımcıların %33,5'ine tekabül eden 370 kişinin teşvik uygulamasından yararlanmak için neden başvuru yapmadığını tespit etmek amacıyla anket formunda ayrı bir soru sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplar da Tablo 10 üzerinde görülebilir.

Tablo 10. Teşvik Uygulamasına Başvurmama Nedenlerine Yönelik Frekans Dağılımları

	n	%
Akademik teşvik puanım yetmiyordu.	235	58,9
Başvuru süresi kısa olduğu için dosyayı hazırlayamadım.	37	9,3
Neyi nasıl yapacağım konusunda yeterli bilgiye ulaşamadım.	23	5,8
Şartları sağlamama rağmen başvurmak istemedim.	39	9,8
Diğer	65	16,3

Sonuçlara bakıldığında uygulamaya başvurulmamasının temel nedeninin, teşvik ödeneği alabilmek için alt sınır olan 30 puana ulaşamaması olduğu görülmektedir. Bunun yanında katılımcıların %10'a yakını gerekli şartları sağlamasına rağmen uygulamaya başvurmamıştır. Bu kişilerin uygulamadan memnun olmayan ya da üniversitelerde herhangi bir teşvik sistemi uygulanmasını hiçbir şekilde uygun bulmayan akademisyenler olduğu düşünülmektedir.

“Teşvik Uygulamasıyla İlgili Görüşlere Yönelik Tespit Edilen Farklılıklar”

Araştırmanın amaçlarından biri de katılımcıların teşvik uygulamasına yönelik bazı görüşlerinin akademik unvana ve çalışma alanına göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesidir.

Akademik Unvana Yönelik Farklılıklar

Katılımcıların uygulamayla ilgili genel ve kural-yöntemlere ilişkin görüşlerinin akademik unvana göre farklılaşıp farklılaşmadığının tespiti için Tek yönlü Varyans Analizi yapılmıştır. Varyans Analizi için öncelikle Levene Bu beklenti doğrultusunda 2018 yılında yapılan güncelleme ile gerekli değişiklik testinin sonuçları değerlendirilmiş ve Varyans Analizi'nin temel varsayımı olan varyansların homojenliğinin sağlanıp sağlanmadığına bakılmıştır. Levene testi sonuçları incelendiğinde bazı ifadeler için varyansların homojen olmadığı belirlenmiştir. Homojenliği sağlayan ifadeler için Varyans Analizi'nin sonuçları incelendiğinde ise ifadelerden bazılarına yönelik görüşlerin unvana göre 0,05 anlamlılık düzeyinde farklılaştığı belirlenmiş ve buna göre H_1 hipotezi kısmen kabul edilmiştir. Unvana göre farklılık gösterdiği tespit edilen ifadelerle ilgili tanımlayıcı istatistikler Tablo 11'de görülebilir.

Tablo 11. Teşvik Uygulamasıyla İlgili Genel ve Kural-Yöntemlere İlişkin Görüşlerin Akademik Unvana Göre Farklılığı

Teşvik Ödeneği Uygulamasına Yönelik Genel Düşünceler	Öğr. Grv./ Öğr. Grv. Dr.	Uzm./ Uzm. Dr.	Arş. Grv.	Arş. Grv. Dr.	Dr. Öğr. Üyesi	Doç. Dr.	Prof. Dr.
Uygulama ile akademisyenler yıl içinde yaptıkları yayın, araştırma, proje vb. faaliyetlerin sayısını artıracaktırlar. (p=0,006<0,05)	4,11	3,94	4,22	4,17	4,03	3,89	3,85
Uygulama, gerçekleştirilen bilimsel faaliyetlerin kalitesini olumsuz etkileyecektir. (p=0,000<0,05)	3,33	3,38	3,68	3,67	3,46	3,33	3,10
Uygulamayla İlgili Kural ve Yöntemler							
Her bir alt faaliyet türündeki puanların hesaplanmasında, akademisyenlerin unvanlarına göre farklı katsayılar kullanılması doğrudur. (p=0,000<0,05)	2,33	1,69	3,15	3,39	2,84	2,61	3,06
Puan hesabına dayalı olarak belirlenen teşvik miktarlarının ödenmesinde, akademisyenlerin unvanlarına göre farklı oranlar kullanılması doğrudur. (p=0,000<0,05)	2,16	1,75	2,99	3,00	2,69	2,60	3,09
Akademik faaliyetin birden fazla öğretim elemanı ile yapılması durumunda, farklı sıralarda olan akademisyenlere farklı puanlar verilmesini uygun buluyorum. (p=0,001<0,05)	2,88	2,56	3,04	3,07	2,87	3,17	3,29
Akademik teşvik ödeneğinin hesaplanmasında ulusal kongrelerde sunulan ve tam metni yayımlanan bildirilerin dikkate alınmamasını yanlış buluyorum. (p=0,001<0,05)	4,05	3,88	4,27	4,18	4,30	4,12	3,89
1:Hiç katılmıyorum 2:Katılmıyorum 3:Kararsızım 4:Katılıyorum 5:Tamamen katılıyorum							

Farklılıkların hangi gruplar arasında anlamlı olarak farklılaştığını belirlemek için Post-Hoc (Scheffe) testinden yararlanılmıştır. Sonuçlara göre araştırma görevlileri profesörlere göre teşvik uygulaması ile yıl içinde yapılan faaliyet sayısının artacağını daha fazla düşünmektedir. Buna karşın hem araştırma görevlileri hem de yardımcı doçentler profesörlere göre teşvik uygulamasının bilimsel faaliyetlerin kalitesini olumsuz etkileyeceğini daha fazla düşünmektedir. Kural ve yöntemlere ilişkin farklılıklar incelendiğinde ise alt faaliyet türündeki puanların hesaplanmasında unvana göre farklı katsayılar kullanılmasını öğretim görevlileri ve uzmanlar, araştırma görevlileri ve profesörlere göre daha az istemekte; doçentler ise profesörlere göre daha az istemektedir. Teşvik miktarlarının ödenmesinde farklı katsayılar kullanılmasını öğretim görevlileri, araştırma görevlileri ve profesörlere göre; uzmanlar, doktor öğretim üyeleri ve doçentler ise profesörlere göre daha az uygun bulmaktadır. Birden fazla kişiyle yapılan faaliyetlerde farklı sıralarda olanlara farklı puan verilmesini doktor öğretim üyeleri profesörlere göre daha az isterken puanlamada ulusal kongrelerin dikkate alınmamasını doktor öğretim üyeleri profesörlere göre daha yanlış bulmaktadır.

Katılımcıların teşvik sistemine yönelik tercihleri, nasıl bir teşvik uygulaması istedikleri ve teşvik uygulamasından yararlanmak için başvuru durumları ile unvanları arasında ilgi olup olmadığının tespiti için Ki-Kare Analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların teşvik uygulamasına yönelik tercihleri ile unvanları arasında ilgi bulunamamış, dolayısıyla H₂ hipotezi reddedilmiştir (p=0,368>0,05). Buna karşın katılımcıların nasıl bir teşvik uygulaması istedikleri ile unvanları arasında ve teşvik uygulamasından yararlanmak için başvuru durumları ile unvanları arasında ilgi olduğu tespit edilmiş ve H₃ ve H₄ hipotezleri kabul edilmiştir. (H₃ için p=0,001<0,05 ve H₄ için p=0,000<0,05). Arasında ilgi olduğu tespit edilen değişkenlere yönelik sonuçlar Tablo 12'de görülebilir.

Tablo 12. Akademik Unvanla Arasında İlgi Bulunan Değişkenlere Yönelik Sonuçlar

Nasıl Bir Teşvik Uygulaması İstendiği	Öğr.Gr.v./ Öğr.Gr.v.Dr.	Uzm./ Uzm.Dr.	Arş. Grv.	Arş.Gr.v. Dr.	Dr. Öğr. Üyesi	Doç. Dr.	Prof. Dr.	Toplam
Bilimsel faaliyetleri (proje, araştırma, yayın vb.) esas alan bir teşvik sistemi uygulanmalıdır.	35	12	56	51	168	201	284	807
Eğitsel faaliyetleri (ders anlatımı, tez danışmanlıkları vb.) esas alan bir teşvik sistemi uygulanmalıdır	24	3	7	4	55	44	60	197
Herhangi bir teşvik sistemi uygulanmasını hiçbir şekilde uygun bulmuyorum.	3	1	9	5	18	15	27	78
Toplam	62	16	72	60	241	260	371	1082
Teşvik Uygulamasından Yararlanmak için Başvuru Durumu								
Teşvik uygulamasına başvuranlar	20	6	37	41	139	193	293	729
Teşvik uygulamasına başvuru yapmayanlar	42	10	36	19	107	69	83	366
Toplam	62	16	73	60	246	262	376	1095

Sonuçlar incelendiğinde tüm akademik unvanlarda bilimsel faaliyetleri esas alan teşvik sisteminin uygulamasını isteyen katılımcı sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun yanında öğretim görevlilerinin yaklaşık %40'ının eğitsel faaliyetleri esas alan bir uygulamayı istemesi dikkat çekici bir sonuçtur. Doktor öğretim üyelerinin de yaklaşık %23'ü eğitsel faaliyetleri esas alan bir uygulamayı istemektedir. Özellikle öğretim görevlilerinin ve doktor öğretim üyelerinin ders yüklerinin daha çok olduğu düşünüldüğünde ilgili sonuçların anlamlı olduğu söylenebilir. Doktor araştırma görevlilerinin %85'inin, araştırma görevlilerinin ise %78'inin bilimsel faaliyetleri esas bir teşvik sistemini desteklemesi ise, ilgili unvana sahip akademisyenlerin genellikle derslere girmediği göz önünde bulundurulduğunda anlamlı görülmektedir. Bu arada teşvik sistemi uygulanmasını hiçbir şekilde uygun bulmayanların oranının unvanlar içinde en çok araştırma görevlilerine ait olması da dikkat çekici bir başka sonuçtur. Teşvik uygulamasına başvuru durumu ile unvan arasındaki ilgi incelendiğinde ise öğretim görevlileri ve uzmanlar için başvuru yapanların sayısının yapmayanların sayısından az olduğu görülmektedir. Araştırma görevlileri için başvuru yapanların ve yapmayanların sayısı birbirine oldukça yakın iken sırasıyla profesörler, doçentler ve araştırma görevlisi doktorlar en çok başvuru oranına sahip unvanlardır. Doktor öğretim üyeleri için de başvuru oranının diğer unvanlara göre nispeten az olduğu görülmektedir.

Bilim Alanına Yönelik Farklılıklar

Katılımcıların uygulamaya yönelik genel görüşlerinin ve uygulamayla ilgili kural ve yöntemlere ilişkin görüşlerinin bilim alanına göre farklılaşp farklılaşmadığının tespiti için yine Tek yönlü

Varyans Analizi yapılmıştır. Varyans Analizi için öncelikle Levene testinin sonuçları değerlendirilmiş ve Varyans Analizi'nin temel varsayımı olan varyansların homojenliğinin sağlanıp sağlanmadığına bakılmıştır. Levene testi sonuçları incelendiğinde bazı ifadeler için varyansların homojen olmadığı belirlenmiştir. Homojenliği sağlayan ifadeler için Varyans Analizi'nin sonuçları incelendiğinde ifadelerden bazılarına yönelik görüşlerin bilim alanına göre 0,05 anlamlılık düzeyinde farklılaştığı belirlenmiş ve buna göre H_5 hipotezi kısmen kabul edilmiştir. Bilim alanına göre farklılık gösterdiği tespit edilen ifadelerle ilgili tanımlayıcı istatistikler Tablo 14'te görülebilir.

Tablo 14. Teşvik Uygulamasıyla İlgili Genel ve Kural-Yöntemlere İlişkin Görüşlerin Çalışma Alanına Göre Farklılığı

Teşvik Ödeneği Uygulamasına Yönelik Genel Düşünceler	Eğitim	Fen	Sosyal	Sağlık	Güzel Sanatlar
Uygulama akademisyenler arasında işbirliği ve dayanışmayı olumsuz etkileyecektir. ($p=0,001<0,05$)	2,75	2,82	2,66	3,08	2,83
Uygulama ile akademisyenler eğitim-öğretim faaliyetlerine yeterince zaman ayıramayacaktır. ($p=0,000<0,05$)	3,30	2,70	2,75	2,92	2,56
Uygulamayla İlgili Kural ve Yöntemler					
Tüm akademik faaliyetler açısından, ne kadar çok faaliyet yapılırsa yapılsın alınabilecek toplam puan için üst sınır konulmasını doğrudur. ($p=0,000<0,05$)	3,09	2,89	2,89	2,56	2,20
1:Hiç katılmıyorum 2:Katılmıyorum 3:Kararsızım 4:Katılıyorum 5:Tamamen katılıyorum					

Farklılıkların hangi gruplar arasında anlamlı olarak farklılaştığını belirlemek için Post-Hoc (Scheffe) testinden yararlanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre sağlık bilimlerinden gelen katılımcıların sosyal bilimlerden gelen katılımcılara göre teşvik uygulamasının akademisyenler arasında işbirliği ve dayanışmayı olumsuz etkileyeceğini daha çok düşündüğü anlaşılmıştır. Sağlık sektöründe yıllardır uygulanan performansa dayalı ek ödeme sisteminin bu tür sorunlara neden olduğu göz önünde bulundurulduğunda hekim öğretim üyelerinin bunun etkisinde kalarak teşvik uygulaması için de benzer kaygıları taşıdığı düşünülebilir. Farklılık olduğu tespit edilen ikinci ifade açısından bakıldığında özellikle eğitim bilimlerinden gelen katılımcıların; fen bilimleri, sosyal bilimler ve güzel sanatlardan gelen katılımcılara göre teşvik uygulaması ile eğitim öğretim faaliyetlerine yeterince zaman ayrılmayacağını daha çok düşündüğü anlaşılmıştır. Bu doğrultuda uygulamada eğitim faaliyetlerine yönelik kriterlere yer verilmesinin özellikle eğitim bilimleri alanında çalışan akademisyenler açısından önemli olduğu söylenebilir. Kural ve yöntemlere ilişkin farklılıklar incelendiğinde ise tüm akademik faaliyetler açısından alınabilecek toplam puan için üst sınır konulmasını eğitim bilimlerinden gelen katılımcıların güzel sanatlardan gelen katılımcılara göre; fen bilimlerinden gelen katılımcıların ise sağlık bilimlerinden gelen katılımcılara göre daha doğru bulduğu anlaşılmıştır.

Katılımcıların teşvik uygulamasına yönelik tercihleri, nasıl bir teşvik uygulaması istedikleri ve teşvik uygulamasından yararlanmak için başvuru durumları ile bilim alanları arasında ilgi olup olmadığının tespiti için Ki-Kare Analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların teşvik uygulamasına yönelik tercihleri ile bilim alanları arasında ilgi bulunamamış, dolayısıyla H_6 hipotezi reddedilmiştir ($p=0,222>0,05$). Buna karşın katılımcıların nasıl bir teşvik uygulaması istediği ile bilim alanları arasında ve teşvik uygulamasından yararlanmak için başvuru durumları ile bilim alanları arasında ilgi olduğu tespit edilmiş ve H_7 ve H_8 hipotezleri kabul edilmiştir. (H_7 için $p=0,007<0,05$ ve H_8 için $p=0,000<0,05$). Arasında ilgi olduğu tespit edilen değişkenlere yönelik sonuçlar Tablo 16'da görülebilir.

Tablo 16. Bilim Alanı ile Arasında İlgili Bulunan Değişkenlere Yönelik Sonuçlar

Nasıl Bir Teşvik Uygulaması İstendiği	Eğitim	Fen	Sosyal	Sağlık	Güzel Sanatlar	Toplam
Bilimsel faaliyetleri (proje, araştırma, yayın vb.) esas alan bir teşvik sistemi uygulanmalıdır.	46	322	243	157	28	796
Eğitsel faaliyetleri (ders anlatımı, tez danışmanlıkları vb.) esas alan bir teşvik sistemi uygulanmalıdır	18	60	52	58	5	193
Herhangi bir teşvik sistemi uygulanmasını hiçbir şekilde uygun bulmuyorum.	4	24	24	25	1	78
Toplam	68	406	319	240	34	1067
Teşvik Uygulamasından Yararlanmak için Başvuru Durumu						
Teşvik uygulamasına başvuranlar	35	305	186	169	24	719
Teşvik uygulamasına başvuru yapmayanlar	34	105	136	73	12	360
Toplam	69	410	322	242	36	1079

Sonuçlar incelendiğinde tüm bilim alanlarında bilimsel faaliyetleri esas alan teşvik sisteminin uygulamasını isteyen katılımcı sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun yanında hem sağlık alanından hem de eğitim bilimleri alanından gelen katılımcıların yaklaşık %25'inin eğitsel faaliyetleri esas alan bir uygulamayı istemesi dikkat çekici bir sonuçtur. Eğitim bilimlerinden gelen katılımcıların eğitim faaliyetlerine verdiği önem burada da ortaya çıkmaktadır. Sağlık alanından gelen katılımcıların yaklaşık %10'u teşvik sisteminin uygulanmasını hiçbir şekilde uygun bulmamaktadır. İlgili sonucun da sağlık sektöründe yıllardır uygulanan performansa dayalı ek ödeme sistemine yönelik olumsuz tecrübelerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Güzel sanatlar, fen ve sosyal bilimler alanlarından gelen katılımcıların ise bilimsel faaliyetleri esas alan teşvik sistemini daha çok istediği ise net bir şekilde görülmektedir. Bu arada sosyal bilimler alanında da teşvik uygulamasına karşı olanlarının oranının nispeten yüksek olduğu söylenebilir. Teşvik uygulamasına başvuru durumu ile çalışma alanı arasındaki ilgi incelendiğinde uygulamaya en çok başvurunun fen bilimleri alanında yapıldığı görülmektedir. Eğitim bilimleri alanında başvuru yapanların ve yapmayanların sayısı neredeyse aynıdır. Sosyal bilimler için de başvuru yapanların ve yapmayanların sayısının birbirine yakın ve dolayısıyla başvuru oranının nispeten düşük olduğu söylenebilir. Sağlık bilimleri ve güzel sanatlar alanlarında ise uygulamaya başvuru oranlarının birbirine yakın ve sosyal bilimler ve eğitim bilimlerine göre yüksek olduğu görülmektedir.

Sonuç

Akademisyenlerin teşvik edilmesi ve üniversitelerin hedeflerine ulaşmasının desteklenmesi amacıyla ülkemizde devlet yükseköğretim kurumları kadrolarında bulunan öğretim elemanlarının performansları ile ücretleri arasında ilişki kuran bir düzenleme olarak 2015 yılı sonunda Akademik Teşvik Uygulaması hayata geçirilmiştir. 2016 ve 2018 yıllarında belirli değişikliklerin gerçekleştirildiği uygulama genel olarak değerlendirildiğinde; akademisyenlerin bireysel düzeyde ve araştırma faaliyetleri kapsamında çıktığı bazı fiili performans kriterlerine dayalı olarak performansını değerlendiren ve buradan elde edilen sonuçlara göre akademisyenlere aylık temel ücrete ek olarak performans ödemesi yapan bir sistemdir. Değişken performans ücreti olarak kabul edilen bu teşvik ödemeleri bir takvim yılı içinde (ilgili yıl için 12 ay boyunca) yapılmakta ve gelecek takvim yılında aynı performansın gösterilmemesi durumunda kesilmektedir. Dolayısıyla bu ödemelerin, ücrette kalıcı zammı ifade eden temel ücret artışı olarak değil, belirli akademik faaliyetlerin gösterilmesine dayalı değişken performans ücreti olarak kabul edilmesi daha uygundur.

Türkiye'de kamu üniversitelerinde faaliyet gösteren akademisyenlerin teşvik uygulamasına yönelik görüşlerinin ve bu görüşlerin bazı demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmeye çalışıldığı bu çalışmada, katılımcıların çok büyük kısmının teşvik uygulamasının gerekli değişiklikler yapılarak devam ettirilmesini istediği sonucu net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Burada akademisyenler tarafından gerekli görülen değişikliklerin neler olduğunun ortaya konmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırma sonucunda katılımcıların uygulama ile yapılan faaliyetlerin sayısının artacağına ancak kalitesinin azalacağına inandıkları ortaya çıkmıştır. Keza teşvik uygulaması farklı alanlarda yapılacak eser sayısına dayalıdır. Bu endişeyi giderebilmek için yapılan eserlerin sayısı ile birlikte kalitesinin de değerlendirilmesinde dikkate alınmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Örneğin teşvik uygulamasının hayata geçmesiyle birlikte çok daha fazla uluslararası kongre düzenlendiği ve bu kongrelerde sunulan bildiri sayısında çok fazla artış olduğu görülmektedir. Nicelik artışı önemli olmakla birlikte gerek düzenlenen kongrelerin gerekse de bu kongrelerde sunulan bildirilerin niteliği oldukça önemlidir. Uluslararası kongrede sunulan bir bildirinin sistem kapsamında değerlendirilebilmesi için getirilen “bilim kurulunda en az beş yabancı uyruklu ve yurtdışından akademisyenin bulunması” şartının kalitenin sağlanması konusunda yeterli olmadığı düşünülmektedir. Bunun yanında yıllardır düzenlenen, prestijli ve alanında iyisi olduğu düşünülen bir bilim kuruluna sahip ulusal kongrede sunulan bir bildiri sistem kapsamında puanlanmamaktadır. Katılımcıların güçlü bir şekilde fikir birliğine vardığı konu, teşvik ödeneğinin hesaplanmasında ulusal kongrelerde sunulan ve tam metni yayımlanan bildirilerin dikkate alınmamasının yanlışlığı olmuştur. Dolayısıyla özellikle bu konunun ilgililer tarafından önemsenerek gerekli düzeltmenin yapılmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

Araştırma sonucunda katılımcıların çok büyük bir kısmının bilimsel faaliyetleri esas alan bir teşvik uygulamasını istediği, mevcut uygulama kapsamında özellikle yayın, atıf ve tebliğ gruplarıyla ilgili faaliyetlerin oranlarının artırılmasının istendiği anlaşılmıştır. Bunun yanında uygulamada sadece çıktı olarak düşünülebilecek araştırma faaliyetlerinin dikkate alınarak öğretim ve hizmet faaliyetlerinin kapsam dışında tutulması bir eleştiri konusudur. Özellikle öğretim görevlileri ve doktor öğretim üyeleri ile eğitim bilimlerinde faaliyet gösteren öğretim elemanları, eğitsel faaliyetlerin de uygulama kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca özellikle eğitim ve sağlık bilimlerinde çalışan akademisyenlerin, teşvik uygulaması ile eğitim-öğretim faaliyetlerine yeterince zaman ayıramayacağını düşündükleri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda öğretim elemanlarının ders anlatma ve danışmanlık performansları, derslerden beklenen öğrenme çıktılarının gerçekleşmesi, ders materyalleri geliştirilmesi, öğretim teknolojilerinden yararlanabilme, öğrencilerin yakından izlenmesi, öğrencilere bireysel yardım sağlayabilme, üniversite/fakültedeki komisyon görevleri, üniversitenin hedeflerine ulaşmasını sağlayacak önemli katkılar, kamu kurumlarının idari pozisyonlarında alınan görevler vb. öğretim ve hizmet alanından kriterler, uygulamaya dahil edilebilir. Ayrıca sistemde kullanılan çıktı kriterleri yanında, yükseköğretim alanında önemli olabilecek beceri ve yetkinliklerin tespit edilmesi ve girdi olarak kabul edilecek bu unsurlar doğrultusunda akademisyenlerin bu beceri ve yetkinliklere sahip olup olmadıklarının ya da ne düzeyde sahip olduklarının (potansiyel performanslarının) değerlendirilmesi ve teşvik ödeneğinin hesaplanmasında dikkate alınması söz konusu olabilir.

Katılımcıların akademik unvanlarına ve faaliyet gösterdikleri bilim alanlarına göre teşvik uygulamasına yönelik bazı görüşlerinin farklılık göstermesi nedeniyle, özellikle bilim dalları için ayrı faaliyet ve puan tabloları oluşturulması, ayrı oranlar belirlenmesi ve ayrı hesaplama sistemleri kullanılmasının uygun olabileceği düşünülmüştür. Bu beklenti doğrultusunda 2018 yılında yapılan güncelleme ile gerekli değişiklik gerçekleştirilmiş ve on iki doçentlik bilim alanı A1, A2, A3 ve A4 olmak üzere dört başlıkta ayrılarak akademik teşvik puanı hesaplanmasında farklı bir değerlendirmeye gidilmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların üçte birinin uygulamadan yararlanmak için başvuruda bulunmadığı; başvuru yapılmamasının temel nedeninin ise teşvik puanının yetmemesi olduğu tespit edilmiştir. Başvuru oranları öğretim görevlileri ve uzmanlar açısından oldukça azdır. Ayrıca fen ve sağlık bilimlerinde başvuru oranları oldukça yüksek iken eğitim ve sosyal bilimler alanlarında diğer bilim alanlarına göre daha düşüktür. Bu doğrultuda bilim dalları için yapılan farklılaştırmanın benzer şekilde unvanlar için de yapılarak başvuru oranlarının diğer bilim dalları ve akademik unvanlar için artırılabilmesi düşünülebilir.

Akademik teşvik uygulaması, belirli eksiklikleri olmakla birlikte, akademisyenler arasında belirli kriterler açısından daha adaletli bir dağıtım yapmayı amaçlayan, akademisyenlerin de üzerinde gerekli değişiklikler yapılarak devam ettirilmesini istediği, performansla ücret arasında ilişki kuran

bir sistemdir. Bir kısmı yukarıda bahsedilen değişikliklerin gerçekleştirilmesi ve özellikle nitelik artışını önemseyen bir sisteme doğru geçişin sağlanması durumunda uygulamaya yönelik memnuniyetin daha da artacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Acar, A.C. (2007), *İşletmelerde Ücret Yapısının Oluşturulması ve Bir Uygulama*, İstanbul: Literatür Yayınları.

Armstrong, M. (2009), *Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice*, London: Kogan Page.

Ateş, H. & H. Kırılmaz (2015), "Sağlık Personelinin Performans Yönetimine İlişkin Görüşleri Üzerinde Kişisel Faktörlerin Etkileri", *Amme İdaresi Dergisi*, 48(4), 97-128.

Becker, W. E. (1999), "Turning Merit Scores into Salaries", *The Journal of Economic Education*, 30(4), 420-426.

Berman, E. M., Bowman, J. S., West, J. P. & M. R. Van Wart (2012), *Human Resource Management in Public Service: Paradoxes, Processes, and Problems*. California: Sage Publication.

Bila, F. (2011), *Tıp Fakültelerinde Performans*, <<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/tip-fakultelerinde-performans-1348436/>>, 08.03.2018.

Bilgin, K. U. (2008), "Kamu Performans Yönetimi: Vali ve Kaymakamlar Performans Ölçümü Araştırması", *Amme İdaresi Dergisi*, 41(2), 9-80.

Bingöl, D. (2006), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Arıkan Yayıncılık.

Borman, W. C. & S. Motowidlo (1997), "Task Performance and Contextual Performance: The Meaning for Personnel Selection Research", *Human Performance*, 10(2), 99-109.

California State University. (2013). *Administrative Manual: Performance Appraisal*, <<https://asicalstatela.org/sites/default/files/content/attachments/2015/11/policy-106-personnel-performance-appraisal-policy-106-11.5.15.pdf>>, 08.03.2018.

Campbel, A., Lindsay, D. H., Garner, D. E. & K. B. Tan (2010), "The Impact of Merit Pay on Research out Comes for Accounting Professors". *Contemporary Issues in Education Research*, 3(4), 55-62.

Cashin, W. E. (1996), *Developing an Effective Faculty Evaluation System*, <<https://files.eric.ed.gov/fulltext/ed395536.pdf>>, 11.09.2017.

Ceylan, Z. (2009), "Performansa Dayalı Ücretlendirme Modelleri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", *Sayıştay Dergisi*, 74, 45-72.

Chien, M. S., Lawler, J. S. & J. F. Uen (2010), "Performance-Based Pay, Procedural Justice and Job Performance for R&D Professionals: Evidence from The Taiwanese High-Tech Sector", *The International Journal of Human Resource Management*, 21(12), 2234-2248.

Christensen, F., Manley, J. & L. Laurence (2011), "The Allocation of Merit Pay in Academia: A Case Study", *Economics Bulletin*, 31(2), 1548-1562.

Conroy, S. A. & N. Gupta (2016), "Team Pay-For-Performance: The Devil is in the Details", *Group & Organization Management*, 41(1), 32-65.

Daley, D. M. (1992), *Performance Appraisal in the Public Sector: Techniques and Applications*, California: ABC-CLIO.

Davidovitcha, N., Soen, D. & Z. Sinuani-Sternd (2011), "Performance Measures of Academic Faculty – A Case Study". *Journal of Further and Higher Education*, 35(3), 355-373.

Deci, E. L. (1972), "The Effects of Contingent and Noncontingent Rewards and Controls on Intrinsic Motivation", *Organizational Behavior and Human Performance*, 8(2), 217-229.

Diane Publishing Company (1994), *Pay for Performance: State and International Public Sector Pay-for-Performance Systems*, USA: DIANE Publishing.

Dixit, A. (2002), "Incentives and Organization in the Public Sector: An Interpretative Review", *Journal of Human Resources*, 37(4), 696-727.

Dixon, M. (2010), *Performance-Related Pay and The Importance of Recognition*. HR Magazine, <<http://www.hr magazine.co.uk/article-details/performance-related-pay-and-the-importance-of-recognition>>, 05.03.2018.

Dowling, B. & R. Richardson (1997), "Evaluating Performance-Related Pay for Managers in the National Health Service", *The International Journal of Human Resource Management*, 8(3), 348-366.

Ehnert, I., Harry, W. & K. J. Zink (2013), *Sustainability and Human Resource Management, Developing Sustainable Business Organizations*, Berlin: Springer Science & Business Media.

Eraslan, M. T. & A. Tozlu (2011), "Kamu Yönetiminde Performansa Dayalı Ücret Sistemi", *Sayıştay Dergisi*, 81, 33-61.

Eren, V. & U. Durna (2007), "Kamu Sektöründe Performansın Anlaşılması ve Geliştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, 40(1), 107-134.

Eurofound (2015), *Third European Company Survey – Overview Report: Workplace Practices – Patterns, Performance and Well-Being*. Luxembourg: Publications Office Of The EU.

Gerhart, B. & M. Fang (2014), "Pay for (Individual) Performance: Issues, Claims, Evidence and The Role of Sorting Effects", *Human Resource Management Review*, 24, 41–52.

Glassman, M., Glassman, A., Champagne, P. J. & M. T. Zugelder (2010), "Evaluating Pay-for-Performance Systems: Critical Issues for Implementation", *Compensation & Benefits Review*, 42(4), 231-238.

Gomez-Mejia, L. R., Balkin, D. B. & R. L. Cardy (2010), *Managing Human Resources*, London: Pearson.

Griffin, M., Neal, A. & M. Neale (2000), "The Contribution of Task Performance and Contextual Performance to Effectiveness: Investigating the Role of Situational Constraints", *Applied Psychology*, 49(3), 517-533.

Isaac, J. E. (2001), "Performance Related Pay: The Importance of Fairness", *The Journal of Industrial Relations*, 43(2), 111–123.

Ivancevich, J. M. (2010), *Human Resources Management*, New York: Mcgraw Hill.

Koç, D. (2011), "OECD Ülkelerinde Performansa Dayalı Ücretlendirme Modelleri ve Türk Kamu Yönetiminde Performans Değerlendirmeye İlişkin Gelişmeler", *Anahtar Dergisi*, 23(276), 28-31.

Kong, X. (2000), *A Study of Merit Pay as a Motivator of Faculty Performance at a Public University, Dissertation Degree of Doctor Education*, USA: University Of Northern Colorado.

Lee, H. J., Iijimab, Y. & C. Reade (2011), "Employee Preference for Performance-Related Pay: Predictors and Consequences for Organizational Citizenship Behaviour in a Japanese Firm", *The International Journal of Human Resource Management*, 22(10), 2086–2109.

Madhani, P. M. (2011), "Reallocating Fixed and Variable Pay in Sales Organizations: A Sales Carry over Perspective", *Compensation and Benefits Review*, 43(6), 346-360.

Magnusen, K. O. (1987), "Faculty Evaluation, Performance, and Pay: Application and Issues", *The Journal of Higher Education*, 58(5), 516-529.

Mccrea, E. & M. Deyrup (2016), *The Devil is in the Details: A Review of Merit Pay in Higher Education*, <http://eaom.org/2016/modules/request.php?module=oc_proceedings&action=view.php&id=159&type=1&a=accept>, 11.05.2018.

McNabb, R. & K. Whitfield (2007), "The Impact of Varying Types of Performance-Related Pay and Employee Participation on Earnings", *The International of Human Resource Management*, 18(6), 1004–1025.

Mert, İ. S. (2013), "Kamudaki Yöneticilerin Değerlendirilmesinde Performans ve Potansiyel Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, 46(2), 1-24.

Milkovich, G. T., Newman, J. M. & B. Gerhart (2010), *Compensation*, New York: Mcgrawhill.

- Miller, R. I. (1988), "Merit Pay in United States Post Secondary Institutions", *Higher Education*, 17(2), 219-232.
- Mogultay, U. (2006), *Making Performance Pay More Successful in Public Sector*, <<http://www.mfa.gov.tr/making-performancepay-more-successful-in-public-sector.tr.mfa>>, 05.08.2017.
- Murnane, R. & D. Cohen (1986), "Merit Pay and The Evaluation Problem: Why Most Merit Pay Plans Fail and A Few Survive", *Harvard Educational Review*, 56(1), 1-18.
- OECD (2005), *Performance Related Pay for Government Employees*, France: OECD Publications.
- Packwood, Erin C. (2008), "Using Variable Pay Programs to Support Organization Goals", in L.A. Berger & D.R. Berger (ed.), *The Compensation Handbook*. New York: Mcgrawhill, 215-226.
- Ratto, M., Tominey, E. & T. Vergé (2012), *Team Structure and the Effectiveness of Collective Performance Pay*, IZA Discussion Paper, No.6747, <<http://ftp.iza.org/dp6747.pdf>>, 05.04.2018.
- Rutgers University Human Resources (2017), *Pay-for-Performance Program (P4P) Overview*, <<https://uhr.rutgers.edu/pay-performance-program-p4p-overview>>, 08.04.2018.
- Rynes, S. L., Gerhart, B. & K. A. Minette (2004), "The Importance of Pay in Employee Motivation: Discrepancies Between What People Say and What They Do", *Human Resources Management*, 43(4), 381-394.
- Sadullah, Ö. (2013), "İnsan Kaynakları Yönetimine Giriş: İnsan Kaynakları Yönetiminin Tanımı, Önemi ve Çevresel Faktörler", in C. Uyargil (ed.), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayınları, 1-47.
- Sampson, J. P., Driscoll, M. P., Foulk, D. F. & P. S. Carroll (2010), *Successful Faculty Performance in Teaching, Research and Original Creative Work, and Service*, <<http://fda.fsu.edu/sites/g/files/imported/storage/original/application/c031a61b34e2d87ef142b20b3225c024.pdf>>, 11.04.2018.
- Schulz, E. R. & D. M. Tanguay (2006), "Merit Pay in a Public Higher Education Institution: Questions of Impact and Attitudes", *Public Personnel Management*, 35(1), 71-88.
- Solmon, L. & M. Podgursky (2001), *The Pros and Cons of Performance-Based Compensation*, California: Milken Family Foundation.
- Sonnentag, S., Volmer, J. & A. Spychala (2010), *Job Performance*, California: Sage Publication.
- Spiegelaerea, S., Gyesb, G. & G. Hootegem (2016), "Innovative Work Behaviour and Performance-Related Pay: Rewarding the Individual or the Collective?", *The International Journal of Human Resource Management*, 1-20.
- Springer, M. G. (2009), *Performance Incentives: Their Growing Impact on American K-12 Education*, Washington: Brookings Institution Press.
- Suff, P., Reilly, P. & A. Cox (2007), *Paying for Performance New Trends in Performance-Related Pay*, Brighton: Institute for Employment Studies.
- Susseles, E. R. & M. Magid (2005), "Pay for Performance in the Public Sector", *Benefits and Compensation Digest*, 42(1), 32-35.
- Sutton, T. P. & P. J. Bergerson (2001), *Faculty Compensation Systems: Impact on the Quality of Higher Education*, San Fransisco: ASHE-ERIC Publications.
- Swiss, J. E. (2005), "A Framework for Assessing Incentives in Results-Based Management", *Public Administration Review*, 65(5), 592-602.
- Terpstra, D. E. & A. L. Honoree (2009), "Merit Pay Plans in Higher Education Institutions: Characteristics and Effects", *Public Personnel Management*, 38(4), 55-77.
- Terpstra, D. E. & A. L. Honoree (2008), "Faculty Perceptions of Problems with Merit Pay Plans in Institutions of Higher Education", *Journal of Business and Management*, 14(1), 43-59.
- The University of British Columbia (2017), *Merit Pay Increases*, <<http://www.hr.ubc.ca/compensation/salary-administration/salary-progression/merit-pay/>>, 08.04.2018.
- Torrington, D., Hall, L. & S. Taylor (2008), *Human Resources Management*, New Jersey: Prenticehall.

TTB-UDEK Etik Çalışma Grubu (2011), *Sağlık Sisteminde Performans Uygulamalarının Mesleki Değerlere Etkileri ve Etik Sorunlar Çalışmayı Sonuç Bildirgesi*, <<https://www.istabip.org.tr/dosyalar/ttbudeksonucbil.pdf>>, 08.04.2018.

Türk, K. & T. Roolah (2007), “Appraisal and Compensation of the Academic Staff in Estonian Public and Private Universities: A Comparative Analysis”, *TRAMES: A Journal of The Humanities & Social Sciences*, 11(2), 206-222.

Türk, K. (2007), “The Study of Performance Appraisal and Compensation in Estonian Public and Private Universities”, *Journal of Global Strategic Management*, 1(1). 87-96.

UC Davis (2017), *Pay For Performance: A Merit Based Salary Program for Nonrepresented Employees*, <<http://p4p.ucdavis.edu/index.html>>, 08.04.2018.

University Of South Caroline Policies (2017), *The Policy and Procedure For Pay*, <<http://www.sc.edu/policies/ppm/hr137.pdf>>, 08.04.2018.

Usta, A. (2012), “Kamu Örgütlerinde Kurumsal Karne Modeli ile Performans Yönetimi: Boyutlar ve Göstergeler”, *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 99-120.

Ünlü, O. & S. Yürür (2011), “Duygusal Emek, Duygusal Tükenme ve Görev/Bağlamsal Performans İlişkisi: Yalova’da Hizmet Sektörü Çalışanları ile Bir Araştırma”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 37, 83-207.

Weibel, A., Rost, K. & M. Osterloh (2010), “Pay for Performance in the Public Sector — Benefits and (Hidden) Costs”, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 20(2), 387-412.

Wenger, R. B. & D. M. Girard (2000), “A Faculty Merit Pay Allocation Model”, *Research in Higher Education*, 41(2), 195-207.

YÖK (2018), *Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği*, <<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180627-6.pdf>>, 12.04.2018.

YÖK (2010), *Yükseköğretim’de Yeniden Yapılanma: 66 Soruda Bologna Süreci Uygulamaları*, Ankara: YÖK Yayınları.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 299-321, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 23.11.2018 Kabul Tarihi: 02.01.2019

ASTROLOJİNİN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN BELİRLENMESİ

Determination the Effect of Astrology on Consumer Behaviors

Sevilay USLU DİVANOĞLU¹

Tuba USLU²

ÖZ

Bireylerin ihtiyaçlarını ve isteklerini tatmin etmek amacıyla bir ürünü seçmesi, satın alması ve kullanmasına yönelik yapmış olduğu bireysel aktiviteler tüketici davranışını oluşturmaktadır. Tüketici davranışları ve bu davranışları etkileyen faktörler, hem pazarlama faaliyetlerine hem de satış artırma çabalarına yön vermektedir. Tüketici davranışları değişken ve karmaşık bir yapıya sahip olduğu için tüketicilerin kişilik, karakter, tavır, tutum gibi özelliklerinin etkisi olduğu düşünülen astrolojinin tüketici davranışları ile ilişkisinin olup olmadığının da araştırılması gerektiği düşünülmüştür. Bu çalışmada tüketicilerin astrolojik özelliklerinin satın alma davranışları üzerinde etkisinin olup olmadığı belirlenmiştir ve dörtlü burçlar olan kardinal, sabit ve değişken burçların etkisi ilk kez araştırılmıştır. Verileri toplamak için yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır ve elde edilen anket verileri SPSS 25 kullanılarak analiz edilmiştir. Ortalamalar, frekanslar gibi tanımlayıcı istatistikler ile ki-kare bağımsızlık testleri uygulanmıştır. Araştırma sonucuna göre, tüketicilerin üçlü ve dörtlü burçlara göre astrolojinin etkilerine daha eğilimli oldukları görülmektedir. Astrolojinin tüketici davranışları üzerindeki etkisi konusunda literatürde yapılan çalışma sayısının çok az sayıda olması bu çalışmanın ileriki çalışmalara kaynak oluşturabileceği düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Astroloji, Astrolojik Kişilik, Burçlar, Tüketici Davranışları

ABSTRACT

The individual activities of humans to select, buy and use a product in order to satisfy their needs and desires constitute the consumer behavior. Consumer behavior and the factors affecting these behaviors lead both marketing activities and sales improvement efforts. Due to the complex nature of consumer behavior, astrology is thought to be effective in the personality, character, attitude and attitudes of individuals. Therefore, it is necessary to investigate whether there is a relationship between consumer behavior and astrology. In this study, it has been determined whether the astrological characteristics of consumers have an impact on purchasing behavior. And the effect of cardinal, fixed and variable bushes which are quartet bushes were investigated first. Face-to-face survey method was used to collect data. The survey data were analyzed using SPSS 25. Descriptive statistics such as means, frequencies and chi-square independence tests were applied. According to the results of the study, it is seen that consumers are more inclined to the effects of astrology than the trio and quartet signs. This study is thought to be the source of further studies due to the limited number of studies in the literature on the effect of astrology on consumer behaviors.

Key Words: Astrology, Astrological Personality, Horoscopes, Consumer Behavior

GİRİŞ

Değişen ihtiyaçlar, popüler kavramlar, pazarın durumu, tüketicinin beklentileri gibi birçok değişkenin etkisiyle tüketim yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bireyler yalnızca fonksiyonel ihtiyaçlarını değil, psikolojik, sosyal, kültürel ihtiyaçlarını ve arzularını da tüketimle gidermeyi amaçlamışlardır (Hürmeriç ve Baban, 2012). Tüketiciler, tüketim faaliyetini gerçekleştirmek için belirli davranışlar içine girmeye başlamışlardır. Tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için,

¹ Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, AKSARAY, sevilayuslu@yahoo.com

² Öğr. Gör. Aksaray Üniversitesi, Eski Meslek Yüksek Okulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, AKSARAY/ESKİL, tubauslu.08@gmail.com

tüketim süreci içerisinde yürütülen faaliyetlerin tümüne tüketici davranışı denmektedir. Başka bir ifadeye göre ise, tüketici davranışı; tüketicilerin, ürünleri, hizmetleri, fikirleri veya deneyimleri seçmesi, satın alması, tüketmesi, kullanması ve kullandıktan sonra elden çıkarması ile ilgili süreçleri ve bu süreçleri etkileyen faktörleri inceleyen bilimsel bir çalışma alanıdır (Koç, 2008.). Aslına bakılırsa tüketici davranışı, tüketicilerin zaman, enerji ve para gibi kısıtlı kaynaklarını tüketime yönelik olarak nasıl kullandığını incelemektedir. Temel olarak tüketici davranışını insan davranışı oluşturmaktadır. Ama tüketici davranışlarının sınırını tüketicilerin pazar ve tüketimle ilgili olan davranışları belirlediği için, tüketici davranışı tüketicilerin bilhassa ekonomik ürünleri satın alma ve kullanmadaki kararlarıyla ilgili faaliyetleri olarak ifade edilebilir.

Tüketici satın alma davranışında bulunurken, ihtiyaçlarını karşılama nedeninin yanı sıra deneyime dayalı ve duygusal bir takım nedenlerle de alışveriş yapmaktadır. Yani postmodern tüketiciler, satın aldığı ürünleri sağladığı temel faydaların yanı sıra duygusal faydadan dolayı da satın almaktadır.

Tüketici davranışı kültürel, sosyal, kişisel ve psikolojik faktörlerden etkilenir. Tüketici satın alma davranışıyla ilgili kişisel faktörlerden biri olan astroloji, kişinin doğumu anında yıldızların konumunu gözlemleyerek kişinin karakterini veya kaderini tanımlayan sanat ya da bilimdir (Baş ve Kubilay, 2016).

Tüketici davranışları üzerinde bireylerin kişilik, karakter, tutum, tavır, algı, öğrenme, motivasyon vb. gibi özelliklerin etkisinin olduğu düşünülen astrolojinin tüketici davranışları ile ilişkisinin incelenmesi bu çalışmanın temel amaçlarından biridir. Bu çalışma, astroloji ile tüketici davranışı arasındaki ilişkiyi belirlemek, astrolojinin tüketicilerin satın alma davranışını etkileyip etkilemediğini bir uygulama çalışmasıyla ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

1. ASTROLOJİNİN PAZARLAMADAKİ KULLANIMI

Kişilik faktörlerinin tüketicilerin satın alma modelleri üzerindeki etkisi, pazarlama literatüründe sıklıkla araştırılmıştır. Çoğu çalışmada, araştırmacılar kişilik faktörlerinin hem satın alma davranış şeklini hem de tüketicilerin pazarlama anlayışlarını açıklamak için önemli öncelikleri olduğunu ortaya koymaktadır.

Psikolojideki ve hatta örgütsel davranışlardaki araştırmacılar, zodyak işaretleri ve kişiliğin astrolojik teorileri olarak adlandırılan kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemekle sürekli olarak ilgilenmektedirler. Buna rağmen burçların etkisinin araştırıldığı pazarlama alanında yapılmış çalışmalar çok az sayıdadır. Oysa burçların genel bir ifade ile astrolojinin bireylerin satın alma davranışında etkisi olduğunu söylemek çok yanlış değildir. Günümüzde astroloji, kişinin hayatında olumsuz bir durumun veya olumlu bir durumun olabileceği izlenimi yaratarak, bu iddiayı farklı medya kanalları aracılığı ileleterek, kulağa hoş gelen bir söylemle tekrarlayarak ve bunu çeşitli pazarlama aktiviteleri ile destekleyerek kişinin iç dünyasına hitap etmektedir. Bu şekilde etkilenen birey harekete geçerek satın alma veya almama gibi faaliyetleri gerçekleştirmektedir.

Bir pazarlama yöneticisi astrolojik bölümlendirmelere karar verdikten sonra işletmenin hedeflerine ulaşmak için iletişim stratejileri oluşturabilir. Mesela, istikrarı ve evi seven boğalar, güvenliği vurgulayan tanıtım mesajlarından etkilenirler veya bir ürünün kullanıcılarını bir burca sahip insanlar arasından hedef kitle olarak oluşturmuş iseniz, o burca hitap edecek semboller kullanılabilir. Örneğin, yay burcundan olan bireylere yönelik reklamlarda, yaşama yaklaşımı pozitif, açık havada olmaktan hoşlanan, özgürlük arayan bir rol model kullanılabilir. Ya da oğlaklar temkinlidir. Ürünün marka kalitesinin güvencesi verilerek bu kişilerin dikkati çekilebilir (Mitchell, 1995). Burçlar tüketici davranışlarını doğrudan etkilemiyor olsa bile, astroloji var olan pazarlama kampanyalarındaki psikolojik özellikleri kullanarak etkili bir sonuç elde edebilir. Bireylerin burçlarını tanımının önemi arkasında yatan temel pazarlama tartışması, iletişim ve pazarlama karmasını geliştirmede kullanılarak tüketicilerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Astroloji ve tüketici davranışları konusunda yapılan çalışmalar çok az sayıdadır. İlişkilendirebildiğimiz çalışmalara bakacak olursak;

Özkan (2017)' de, burçların hedonik tüketim ile ilişkisini araştırdığı çalışmada Koç, Yengeç, Terazi ve Akrep burçlarının, Balık burçlarına nispeten başkalarını mutlu etmek için daha fazla alışveriş yaptıkları sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, fikir edinmek için alışveriş yapan kadınlar ile burçlar arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Terazi burcu olan kadınların, hedonik tüketim yapma nedeni olan değer alışverişini Balık burcu kadınlarından daha fazla yaptıkları sonucuna ulaşmıştır.

Baş ve Kubilay (2016)' ın çalışmasında, doğum tarihinin kadınların satın alma davranışlarını belirli piyasa koşullarında etkileyebileceğini göstererek kadınların astrolojinin etkilerine daha eğilimli oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Kwak vd. (2000)' nin yaptığı çalışmada, su ve toprak grubundaki burçlardaki dürtüsel satın alma eğilimi ateş ve hava grubundaki burçlara göre daha yüksek iken, zorlayıcı satın alma eğilimleri ile burç grupları arasında bir eğilim söz konusu değildir. Yani, plansız satın alma davranışları ile burçlar arasında ilişki varken, zorunlu yapılan alışverişler ile burçlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Dahası burçlar, ürünün kalitesini değerlendirmede etkili değilken, hizmet kalitesini değerlendirmede etkilidir.

2. ASTROLOJİK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

İnsanlar insanlık tarihi kadar eski olan astrolojiyi, Güneş'in Ay'ın ve 12 burcun gezegenlerinin dünyada olan olaylar üzerindeki etkisini gözlemleyerek geleceği gördüklerini söylemişlerdir (Yetkin, 2016). Gezegenlerin hareketlerini inceleyip yorumlayarak insanların aile, çocuk, hastalık, sağlık, para, mevki gibi konularda neler yaşayacaklarını önceden bilebilmek için yöntemler geliştirmişlerdir (Pingree, 2014). Bu konuları önceden bilebilme olasılığı insanların ilgisini çektiği için astroloji günümüze kadar ulaşmıştır (Yetkin, 2016).

Antik çağların karanlık ve gizemli bilimlerinden biri olan astroloji, yıldızlardan ve gezegenlerden hareketle insanların geleceğine ve kaderine yönelik açıklamalar yapmaya çalışır. Ayrıca bir insanın doğduğu zaman göğün ve yıldızların konumunun onun karakterine etki edeceği düşünülmüştür (Moore, 2002).

Astroloji, kişiliğin ve kaderin, doğum anında güneşin, ayın ve gezegenlerin pozisyonu tarafından değiştirilemez biçimde önceden belirlendiği fikri etrafında inşa edilmiştir. Yani, bireylerin burçları doğum sırasında güneşin, ayın ve gezegenlerin hareketinin yıllık yolunu kapsayan dev bir çember olan zodyaktaki güneşin konumu ile belirlenir (Kwak vd., 2000). Zodyak işaretlerinin her birinin bir dizi özellik ile ilişkili olduğuna ve belirli astrolojik etki altında doğan insanların özelliklerini önceden belirlediğine inanılmaktadır. Astrolojik bir burç ile ilgili belirli özellikler, 12 burcun herhangi birinde doğan insanların doğuştan belli kişilik özelliklerine sahip olduğunu varsayar (Jung, 1961).

Jung (1961), insan davranışlarındaki çok belirgin tesadüfi değişimlerin, insanların yaşam tarzlarına yaklaşma biçimlerindeki bazı temel farklılıklar nedeniyle, aslında düzenli ve tutarlı olduğunu ileri sürmektedir. Küçük araştırmalar, insan davranışları ve bilişsellik üzerine burçların görülme sıklığını doğrudan araştırmaktadır (Clobert vd., 2016). Van Rooji tarafından yapılan bir çalışma, insanların kişiliklerine ilişkin algılarının, burçlarla ilgili okudukları şeylerden etkilenebileceğini ileri sürmüştür (Van Rooji,1994). Dahası, Fitchen ve Sunnerton tarafından yapılan bir çalışmada, katılımcılara Zodyak'ın her bir işareti için farklı profiller gösterildiğinde, kendi işaretleri için verilen profilin kişiliklerine en yakın olanı hissetmeye eğilimleri olduklarını ve insanların yakın geçmişte yaşadıkları olayları astrolojik tahminleriyle eşleştirmeye eğilimli olduklarını (Fitchen ve Sunnerton, 1983) belirlemişlerdir. Bu bulgu, insanların günlük burçlarının içeriği ile hayatlarını eşleştirmeye istekli olduklarını göstermektedir. Öyleyse insanlar burçlarını okuduktan sonra, yaklaşan günler ilgili belirli beklentiler oluşturduğunu ve olayları yorumlayacağını ya da beklentileri ile tutarlı bir şekilde davrandığını düşünebiliriz. Bireyin kontrol odağı, günlük

burçların ve ilgili beklentilerin etkisini hafifletmede de önemli rol oynayabilir. Astroloji, başarısını kısmen insanların temel kontrol ihtiyacını karşıladığı gerçeğine borçludur (Clobert vd., 2016).

Araştırmacılar arasında Zodyak işaretlerinin spesifik özelliklerinin tanımlanmasında bir değişkenlik olmasına rağmen, astrolojide yapılan pek çok çalışma güneş burçlarının çeşitli davranış biçimlerine sahip gruplar oluşturduğunu gösterir (Mitchell,1995). Burçlar kişinin beklentilerini bilinçli ya da bilinçsiz olarak şekillendirmeye özellikle duyarlıdır. İnsanlar burçları okurlar ve içeriklerinden bir şekilde etkilenebilirler(Clobert vd., 2016). Belirli güneş burçlarının doğasını gösteren dört takım grup bulunmaktadır. Bunlar ateş, toprak, hava ve sudur (Mitchell,1995).

Ateşin etiketi, coşkulu, enerjik ve yaratıcılık gibi burçlarla ilgili özelliklerinden gelir. Koç, Aslan ve Yay burçları ateş grubundadır. Benliğin gücü ve ifadesi, bu grupta ön plana çıkmaktadır. Toprak grubunun burç üçlüsü Boğa, Başak ve Oğlak'tır. Bu gruptaki burçlar kararlı ve istikrarlı bir yapıya sahiptir. Ayrıca, pratik yetenek ve güven ihtiyacı gibi özellikler bu grupta çok önemlidir. En entelektüel ve iletişimsel burçlar olan İkizler, Terazi ve Kova gibi burçları ise hava grubu olarak tanımlanır. Düşünme ve öğrenme eylemleri bu gruptaki burçlara sahip insanlarda daha yoğun bir şekilde olmaktadır (Baş ve Kubilay, 2016). Su grubundaki burçlar duygusal bir yapıya sahip olan Yengeç, Akrep ve Balıktır (Gülmez vd., 2011). Bu grupta yer alan insanların anlama eğilimi duygusal ilişkilere yol açabilir. Ayrıca diğer gruplara kıyasla, su grubu burçlarına sahip kişilerin diğerlerinden daha duygusal oldukları söylenebilir (Mayo vd., 1978).

Burçlara göre yükselenlerin temel özellikleri; (Baş ve Kubilay, 2016).

- **Yükselen Ateş Burçları:** Bu grupta olan Koç, Aslan ve Yay burçları enerjik, coşkulu ve iyimserdirler. Ateş burçları olan ya da yükselenini niteleyen insanların, dost canlısı, eleştirel olmayan ve kötü duygulara sahip olmayan kişiler olarak nitelendirilmektedir. Bu insanlar, halkla ilişkiler konusunda mükemmeldir ve çok sosyal insanlardır. Koç burçları, her türlü askeri veya sivil hizmet organizasyonunu yapabilen ve aynı zamanda uygun olan her şeyi iyi organize ederler. Yay yükselenleri, her türlü eğitim, öğretim ve konuşma koşullarına uyan neşeli, hoş ve oldukça esprili tavırlara sahip iken, Aslan yükselenleri kendine güvenen, onurlu ve oldukça düzgün davranışa sahiptirler.

- **Yükselen Toprak Burçları:** Boğa, Başak ve Oğlak burcunun, pratiklikleri ve güvenli olmaları dikkat çekicidir. Toprak burcu dış davranışları utangaç, ciddi ve temkinlidir. Boğa yükseleni toprak grubundan en hareketli olanıdır ve genellikle müziksever ve sanatçı ruhludur. Oğlak yükselenleri hem iş hem de sosyal uğraşlardan hoşlanırken, Başak yükselenleri zihinsel uyarım arar. Keyifli ve taktikleri olan sinyaller gönderen bu yükselende olan insanlar, en azından başlangıçta kendilerini hemen ön tarafa itmekten daha çok takımın bir parçasını oluşturmayı tercih ederler.

- **Yükselen Hava Burçları:** Bu grupta olan İkizler, Terazi ve Kova iletişim becerileriyle dikkat çekicidirler. Yükseleni hava burcu olduğu zaman, kişi arkadaş canlısı ve sosyaldır. Aynı zamanda bağımsız ve kısmen mesafelidir. İkizler yükseleni sürekli meşguldür, herhangi bir zamanda hareket halindeyken en az bir düzine faaliyetle hokkabazlık yapar. Terazi yükseleni, kendilerini daha çok dünyevi bir ortağın yardımına ihtiyaç duyan iş programlarıyla meşgul eder. Kova yükseleni, kendisi ve başkaları için harika planlar yapar ve hatta karşındaki insanların bazılarını büyüleyebilirler.

- **Yükselen Su Burçları:** Bu grupta olan Yengeç, Akrep ve Balık su burçları, duyguları, sezgileri ve hisleriyle dikkat çekicidirler. Su burcu yükselen olduğu zaman, kişi gerçek hislerini gizleyecek ve kendilerini çevrelerindeki dünyadan korumak için güce sahip olacaktır. Gördüğünüz şey, su yükselenleri ile aldığımız şey değildir. Diğer bir deyişle, gönderdikleri sinyaller etki yapmak için bilinçli veya bilinçsizce seçilmiştir. Yengeçler konuşkan ve yardımseverdirler ve nazik davranırlar. Akrepler saldırgan ve rahatsız edicidirler. Balık yükselenleri yumuşak, nazik, özverili ve hatta bazen çaresiz görünürler. Ancak bu, onların doğru olduğunu düşündükleri şey için şiddetle savaşıacakları için yanlıştır.

Burçlar ayrıca kardinal, sabit ve değişken şeklinde dördü burçlar olarak adlandırılan üç gruba ayrılırlar. Sabit burçlar; Boğa, Aslan, Akrep ve Kovadır. İkizler, Başak, Yay ve Balık ise değişken burç grubundadır ve kardinal burçlar Koç, Terazi, Yengeç ve Oğlaktır. (Mitchell, 1995). Kardinal burç grubunda ifade edilen enerji modudur. Aktif ve yoğun hayat deneyimini temsil ederek güç yaratır. Ayrıca kardinal burçlar, buldukları element gruplarının eylem burçlarıdır. Sabit burçlar, buldukları element burçlarının yönetici burçlarıdır. Değişken burçlar ise uyum burçları olarak bilinirler.

3. ASTROLOJİ VE TÜKETİM İLİŞKİSİ

Yaşamın bir parçası olan tüketim, insanın hayatını devam ettirebilmesi, topluma faydalı olan yeteneklerini geliştirmesi ve iktisadi sistemin ilerleyebilmesi için oldukça önemlidir (Migone, 2004).

Tüketim olgusu, günümüzde sadece yaşamı devam ettirebilmek için ya da iktisadi sistemin ilerleyebilmesi için önemli bir olgu olmanın ötesine gitmiştir. Tüketicilerin çoğunluğu artık ihtiyaçları için değil, isteklerini karşılamak için tüketmeye başlamışlardır. Tüketim alanında yapılan çalışmalar, tüketicilerin kullandıkları maldan doğrudan bir fayda elde etmeleriyle, satın aldıkları üründen sosyal ve psikolojik bir tatmin elde ettiklerini destekler niteliktedir (Yaşar, 2017).

Tüketicilerin psikolojisini anlamaya çalışan araştırmacılar, tüketicinin faaliyetlerini, görüşlerini, tutumlarını, ilgi alanlarını, değerlerini, hobilerini, tercihlerini, ihtiyaçlarını ve kişilik özellikleri gibi çeşitli yönlerini ölçmeye yönelik çalışmalar yapmışlardır (Mitchell ve Haggett, 1997). Psikolojik kişilik, satın alma sürecini etkiler. Aynı şekilde astrolojik kişilik özellikleri de tüketici davranışlarını etkileyebilir. İnsan davranışının alt birimlerinden biri de tüketici davranışlarıdır. Ayrıca, insan davranışı da kişinin etkileşim içinde olduğu sürecin tamamını ifade etmektedir (Keskin ve Baş, 2015). Aslında tüketici davranışları, satın alma durumunda insan davranışları ile ilgilenmektedir (Demir ve Kozak, 2011). Tüketicileri anlayabilen, tüketici davranışlarını anlamada bir adım öne geçen işletmeler varlıklarını uzun süreli sürdürebilmekte ve karlılığını üst seviyede tutabilmektedirler. Tüketicileri odak noktasına getiren bu durum işletmelerin pazarlama anlayışına sahip olmasını zorunlu hale getirmiştir. (Odabaşı ve Barış, 2002)' de pazarlama anlayışının, işletmelerin tüketicilerin isteklerinin ve ihtiyaçlarının en iyi şekilde karşılanabilmesi için gerekli bilgilerin toplanması, değerlendirilmesi, tüketici davranışlarının tamamen anlaşılması ve buna göre pazarlama karması geliştirilmesi esasına dayandığını belirtmişlerdir. Elde edilen bilgilerle, strateji geliştirmek kolaylaşır ve istenilen sonuçlara erişilmesi olasılığı artmaktadır. Kısacası, tüketici davranışlarının bilinmesi, pazarlama çabaları için kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Son ampirik bulgulara göre, doğum tarihi kavramının satın alma davranışı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür (Mitchell ve Tate,1998). Astrolojinin tüketim ve tüketici psikolojisi üzerindeki diğer etkileri, onu pazarlama alanında kullanılabilir kılmaktadır (Mitchell ve Haggett, 1997). Bu nedenle pazarlamada güneş burcu astrolojisini kullanmak mümkündür (Mitchell, 1995).

Astrolojinin pazarlama konusundaki faydası iki şeye bağlıdır (Mitchell ve Haggett, 1997):

1. Tüketim üzerindeki etkisi
2. Tüketicinin psikoloji üzerindeki etkisi

Bir değerlendirmeye göre, astrolojinin etkisinin, bağımlı tüketim davranışları üzerinde aşırı astrolojik etkiye aracılık ederek kişi, yer, ürün vb. şeylere bağlı olarak gerçekleşebileceği yönündedir. Bazı tüketiciler belki de astrolojik etkilere diğerlerinden daha eğilimlidir (Mitchell ve Haggett, 1997). Astrolojik segmentasyon, bir psikolojik araç olarak kullanılabilir. Kişinin doğum tarihi hakkındaki veriler kolaylıkla elde edilebildiğinden, bu segmentasyon yöntemi daha az maliyetli veya karmaşıktır (Baş ve Kubilay,2016). Örneğin; daha varlıklı, daha genç, daha moda ya yakın tüketiciler kendilerine daha çok güvenebilirler, finansal olarak kendilerini daha özgür ifade edebilirler ki bu da onların sahip oldukları burçların özelliklerine daha eğilimli olduklarını gösterebilir (Mitchell ve Haggett, 1997). Özel pazarlama iletişimi farklı güneş burçları özellikleri

için farklı tanıtım mesajları olumlu getirilere sahip olacaktır. Örneğin; bir Boğa istikrarlı ve evcimen özelliklerinden dolayı güvenliği vurgulayan mesajlardan etkilenebilir. Ayrıca bir Oğlak fiyat düşüşüne karşı olumlu tepki verebilir. Astrolojik kişilik değerlendirmeleri semboller, renkler ve sesler gibi unsurlar aracılığıyla hedef gruplarla dolaylı iletişimde kullanılabilir. Gelişen ürün türleri astroloji açısından psikografik girdi, ürünleri hedef grubun yaşam tarzlarına uyarlamak için kullanılabilir (Baş ve Kubilay,2016). Astrolojik bölümler zaman içinde nispeten sabit olmalıdır. Çünkü bazı psikografik değişkenlerin, zaman içerisinde güvenilirlikleri ve tutarlılıkları değişmektedir. Bununla birlikte, bireylerin doğum tarihleri sabit olduğundan astroloji ile bireylerin psikolojik profili, o zamandaki gezegenlerin pozisyonundan doğru bir şekilde belirlenebilir. Ayrıca, gezegenlerin konumları değiştikçe, tüketicilerin gelecekte nasıl değişebileceğine dair tahminler yapılabilir (Mitchell ve Haggett, 1997).

Önceki psikolojik çalışmalar, satın alma davranışı farklılıklarını ele almadıklarından dolayı, pazarlamacılar için sınırlı bilgiler sunmaktadır. Astrolojinin pazarlamacılar açısından kullanılabilmesi için tüketimde farklılıklar göstermese de uygulamanın ve güvenilirliğinin sağlanmasına yardımcı olacaktır (Mitchell ve Haggett, 1997). Belirli burç gruplarının kişiliklerine, seçici bir şekilde hitap etmek için tasarlanmış semboller, renkler, sesler, ruh hali, ve imaj oluşturma ile piyasalara erişim sağlanabilir. Bir pazarlamacı belirli bir astrolojik bölümü kendine hedef olarak seçmişse, o hedefe hitap edecek bir iletişim stratejisi oluşturması gerekmektedir. Örneğin, Koçlar cesur, iddialı, gösterişsiz, moda uygun, yeniliğin ve tarzın çekiciliğinden daha fazla etkilenecekken, daha istikrarlı ve ev sahibi olan boğalar, güvenlik ve güvenilirliği vurgulayan tanıtım mesajlarından daha fazla etkilenecektir (Mitchell ve Haggett, 1997).

3. BURÇLAR VE ÖZELLİKLERİ

Astrolojinin en önemli avantajı; ölçülebilirlik kriterinin kolayca karşılanmasını sağlamasıdır. Bu nedenle burç gruplarının ölçülmesi basittir. Ayrıca, tüketicilerin doğum tarihi hakkındaki bilgiler birçok kuruluş tarafından toplanmıştır. Bu durum astrolojinin etkisinin anında test edilmesine imkân vermektedir (Mitchell ve Haggett, 1997).

KOÇ (03/21-04/20)

Koç, burçlar kuşağının ilk burcudur. Kendilerini hayatları boyunca ispatlamak isterler. Aceleci ve sabırsızdırlar. Düşünmeden karar verebilirler ve bu yüzden zarara uğrayabilirler. Hırslı ve bencildirler. Heyecanlı, agresif ve kendine aşırı güven vardır. İstekleri söz konusu olunca aşırı egoist olabilir (Çelik, 1994). Güçlü akıl yürütme yetenekleri ile hızlı hareket ederler ve yalnızlığı seven insanlardır. Koçlar ihtiyaç duydukları mallar için daha fazla para ödeyebilirler (Baş ve Kubilay,2016).

BOĞA (04/21-05/21)

Venüs tarafından yönetilen ve toprak grubunda olan Boğa negatif ve sabittir. Sabırlı, pratik, sakin ve sağlam bir doğaya sahiptir (Mitchell, 1995). Huzurdan, eğlenceden, rahat yaşamaktan, hoş sohbetlerden hoşlanırlar. İnatçılıkları ile ünlüdürler. Şüphecidirler. Sahip olma duyguları aşırı gelişmiştir. Uzun vadeli planlar yaparlar (İlhan, 2004). Her zaman bir planı olan ve bütçesine bağlı kalan Boğa, sabırlı ve pratiktir. İhtiyacı olan ürünlere yönelik alışveriş yaparlar ve aldıklarını uzun yıllar kullandıkları için kaliteye önem verirler (Baş ve Kubilay, 2016). Tüm Boğalar düzenli bir gelir veya dengeli bir duygusal ilişkiyle kendini gösteren güvenliğe ihtiyaç duyarlar. Bu dengeli durum ne istiyorlarsa onu elde etmelerini mümkün kılar (Mitchell, 1995).

İKİZLER (05/22-06/21)

Çabuk düşünme ve karar verme yeteneğine sahip olan, mantıklı ve entelektüel kişilerdir. Gerilimli ve pür dikkattirler. Para onlar için güç ve özgürlük anlamına gelir. Duygusal yönden derinlemesine düşünmezler ve bu yüzden başkalarının duygularını anlamakta zorlanırlar (İlhan, 2004). İkizler ya başıboş dolaşırlar ya da dengesizdirler. Ayrıca alışveriş yapmaktan daha çok konuşarak zaman harcarlar. Alışveriş yapmaktan çok sosyalleşmeyi tercih ederler ve arkadaşlarıyla

alışveriş yapmayı severler. Aynı zamanda internet ve telefonda da alışveriş yaparlar (Baş ve Kubilay, 2016).

YENGEÇ (06/22-07/22)

Koruyucu ve himayecidirler. Para konusunda tutumludur ve her zaman bir kenarda acil durum parası bulundurlar. İyi niyetlidirler ve hafızaları çok güçlüdür (İlhan, 2004). Duyarlılık baskındır, onlar aile üyelerinden biri ile alışveriş yapmak isterler. Hislerini kullanarak satın alırlar ve fazla ödeme olasılıkları vardır. Alışveriş yapmak için ruh hallerinin iyi olması gerekir (Baş ve Kubilay, 2016).

ASLAN (07/23-08/23)

Sabırsız, heyecanlı ve dik kafalıdır. Başkalarını kendileri gibi gördüklerinden insanlara çabuk güvenirler. Pratikirler ve mantıklı düşünürler (İlhan, 2004). Aslanlar küçük ya da büyük kendi krallığına sahip olmak ister Kendilerinin ve başkalarının yaşamını organize etme kabiliyeti onlar için oldukça önemlidir. Başkalarını etkilemeyi denerler. Çok para harcarlar ve kendilerini göstermek isterler (Mitchell, 1995). Cömerttirler ve cömert insanlara bayılırlar. Ayrıca Aslanlar, ya alışveriş yapmaktan hoşlanırlar ya da alışveriş yapmayı bir oyun gibi algırlar. Benmerkezci seçimler yaparlar ve herkesin eğlenceli ve havai bir şey istediğini düşünürler (Baş ve Kubilay, 2016). Pahalı olan her şeyi satın alan Aslanlar, alışveriş listelerinde olmayan ürünler de satın alırlar ve alışverişe gittikleri zaman satın almayı planlamadıkları ürünleri de satın alırlar. Kredi kartları yanlarında değilse kendilerini savunmasız gibi hissederler (www.twitburç.com.tr , Erişim Tarihi: 22.10.2018).

BAŞAK (08/24-09/23)

Başaklar, düzen ve çalışmayı simgelerler. Titizdirler, detaylara çok dikkat ederler ve pratikirler (İlhan, 2004). Bu burçta doğanlar dikkatli ve ihtiyatlı olma eğilimindedirler ki bu durum bazen karışıklık olarak kabul edilir. İyi organize olmazlar ve zamanlarını boşa harcarlar. Eleştirel olma eğilimindedirler ve işlerinde küçük detaylarla analitikirler (Mitchell, 1995). Kusursuz kalitede ürünler ararlar, ayrıntılara ve görünümlere dikkat ederler. Seçimleri konusunda endişelidirler ve zor beğenirler (Baş ve Kubilay, 2016). Alışverişe gitmeden önce satın alacakları ürünleri araştırarak fiyatı en uygun olan ürünleri alırlar ve bu ürünleri alırken de kaliteden ödün vermeye çalışırlar (www.pudra.com , Erişim Tarihi: 22.10.2018).

TERAZİ (09/24-10/23)

Güzellik, sanat ve dengeyi temsil eder. Yalnızlıktan hoşlanmazlar. Çalışkan ve aktiftir (Çelik, 1994). Teraziler iyi bir dinleyicidirler ve iyi bir tecrübeye sahip olanlar adil ve eşittirler. Kararsızdır ve işlerini ertelerler. Teraziler, yalnız alışveriş yapmaktan hoşlanmazlar. Uzun alışveriş listeleri vardır (Baş ve Kubilay, 2016). Onlar için kalite önemlidir, paranın bir önemi yoktur. Sosyal bir burçtur ve ayrıca uyanık, düşüncel entelektüel ve keyifli olma eğilimindedirler (Mitchell, 1995).

AKREP (10/24-11/22)

Akrepler dedektif gibidirler, sır tutabilirler. Aşırıdır. Hediyelerle başkalarını satın almaya çalışırlar. İhtiyaçları olmayan ürünler için alışveriş yapmazlar. İndirimleri takip ederler (Baş ve Kubilay, 2016). Arkadaşlarına sadıktır onları her zaman hatırlar ve onlara iyi bir dönüş yapar. Kötü bir dönüş cevap olarak Akrebin intikamla misilleme olasılığı vardır. Bir meslekten ziyade kariyere ihtiyaç duyarlar. Genellikle güzel araştırmalar yaparlar (Mitchell, 1995).

YAY (11/23-12/22)

Dürüstlük ve açık olmak çok önemlidir. İyimser, idealist, adaletli ve yardımseverlerdir (Çelik, 1994). Cömert, düşüncesiz biraz da savurgandır. Yaşam ve bireysel ilgileri için yüksek düzeyde eğilime sahiptirler (Mitchell, 1995). Acayip hediyelerin herkes için uygun olduğunu düşünürler.

Fazla harcama yapan Yayılar, maliyetle ilgilenmezler. Kataloglardan ve posta ile alışveriş yapmayı severler (Baş ve Kubilay, 2016).

OĞLAK (12/23-01/20)

Sorumluluk duyguları gelişmiştir. Düzenli ve dikkatlidirler (Çelik, 1994). Oğlaklar bir plana ve bir bütçeye bağlı kalırlar. Ayrıca, çok yetenekli ve odaklıdır. Başkalarının problemlerine pratik çözümler aradıkları için aşırı derecede alçakgönüllüdürler (Baş ve Kubilay, 2016). Boşa para harcamaktan hiç hoşlanmayan Oğlaklar, lükse düşkün değillerdir. Bütçelerine göre harcama yaparlar, düşük fiyatlı markalara daha duyarlı olabilir ve daha çok sadakat gösterebilirler. Kalite önemlidir ama daha fazlası değil (Mitchell,1995).

KOVA (01/21-02/19)

Dostluk ve arkadaşlık onlar için çok önemlidir (Çelik, 1994). Güçlü sezgileri vardır, kusursuzdur ve orijinal tecrübelerine sahiptir. Başkalarına ne istediklerini sormadan tuhaf şeyler alır ve verirler. On-line alışveriş yaparlar. Kovanın en baskın karakteristik özelliği dürtüselliktir (Baş ve Kubilay, 2016). İndirimleri takip ederler.

BALIK (02/20-03/20)

Sezgisel ve hisli olurlar. Dik kafalı, inatçı ve yardımseverdirler (Çelik, 1994). İyi kalpli ve nazik olabilirler fakat aynı zamanda maymun iştahlı da olabilirler. Çok yönlüdürler fakat bazen istemedikleri şekilde davranarak kafalarını karıştırırlar. Aynı zamanda çok yaratıcıdır fakat destek ve teşviğe ihtiyaç duyarlar (Mitchell,1995).Balıklar, doğru mağaza ve doğru ürün için bir seziye sahiptirler. Kafası karışıktır, emin değillerdir ve alışveriş yapmak için doğru ruh halinde olmaları gerekir. Bir alışveriş listesine bağlı kalmazlar. Ayrıca, alışveriş yapmak için zaman harcarlar (Baş ve Kubilay, 2016). Alışveriş yapmayı çok severler ve para harcamaktan da çekinmezler.

5. METODOLOJİ

Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Yapılan anket çalışması hazırlanırken Baş ve Kubilay (2016) ve Gülmez vd. (2011)' deki çalışmalarından yararlanılmıştır.

Basit tesadüfi örnekleme yoluyla tüketicilere dağıtılan anket çalışması iki bölümden oluşmaktadır. Hazırlanan ankette verileri elde etmek için toplamda 49 soru yer almıştır. Anketin 41 maddelik bölümü tüketicilerin satın alma davranışlarını belirlemeye yönelik, 8 soruluk bölümü ise cinsiyet, yaş, gelir düzeyi, eğitim durumu, burçları, yükselen burçları, medeni durum gibi genel sorulardır.

Anket çalışmasının 41 maddelik bölümünde; tüketicilerin satın alma davranışlarının ne ölçüde olduğunu değerlendirmek üzere önermeler oluşturulmuş ve derecesini belirlemek amacıyla 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmanın anakütlesini, Aksaray ili merkezinde ikamet eden tüketiciler oluşturmaktadır. 600 anketten 88 tanesi eksik veri girişi nedeniyle değerlendirme dışı bırakılarak toplam 512 anket değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Tablo-1: Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	315	61,5
	Erkek	197	38,5
Yaş	18 ve altı	120	23,44
	19-29 arası	117	22,85
	30-40 arası	153	29,88
	41-51 arası	65	12,70
	52 ve üstü	57	11,13
Gelir Düzeyi	1500 ve altı	133	26,0
	1501-3000	157	30,7
	3001-4500	129	25,2
	4500 ve üstü	93	18,2

Astrolojinin Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi.

Eğitim Düzeyi	İlköğretim	42	8,2
	Lise	111	21,7
	Yüksekokul	52	10,2
	Üniversite	269	52,5
Medeni Durum	Lisansüstü	38	7,4
	Evli	258	50,4
	Bekar	254	49,6

Örneklem 315'i kadın, 197'si erkek olmak üzere toplam 512 tüketiciden oluşmaktadır. Ankete katılanların % 29,88'i 30-40 yaş aralığında, %23,44'ü 18 ve altı yaş aralığında, %22,85'i 19-29 yaş aralığında, %12,7'si 41-51 yaş aralığında ve %11,13'ü ise 52 ve üstü yaş aralığındadır.

Gelir gruplarına göre bakıldığında anketi dolduranların % 30,7'sinin 1501-3000 TL arasında bir gelire sahip oldukları görülmektedir.

Eğitim durumlarına bakıldığında ankete katılan tüketicilerin % 8,2'sinin ilköğretim, % 21,7'sinin lise, % 10,2'sinin yüksekokul, % 52,5'i üniversite ve % 7,4'ünün lisansüstü mezunu oldukları görülmektedir.

Ankete katılanların % 50,4 'ü evli, % 49,6'sı bekadır.

Tablo-2: Cinsiyet ile Burç Yorumunun Alışverişe Etkisi Çapraz Tablo

Cinsiyet	Burç Yorumu Alışveriş Etkisi		
	Evli	Hayır	Toplam
Kadın	72	243	315
Erkek	36	161	197
Toplam	108	404	512

Tabloya göre 315 kadından 72' si burçları ile ilgili yorumları okuduklarında alışveriş davranışlarının etkilendiğini belirtirken, 243' ü alışveriş davranışlarının etkilenmediğini belirtmektedir. 197 erkek tüketiciden ise 36'sının burç yorumlarını okuduklarında alışveriş davranışlarının etkilendiği görülmektedir.

Tablo 3. Tüketicilerin Cinsiyet ve Burçlarına Ait Çapraz Tablo

Cinsiyet	Burçlar												Toplam
	Koç	Boğa	İkizler	Yengeç	Aslan	Başak	Terazi	Akrep	Yay	Oğlak	Kova	Balık	
Kadın	33	29	26	31	32	35	25	24	24	14	21	21	315
Erkek	11	20	21	17	20	15	20	13	14	14	18	14	197
Toplam	44	49	47	47	52	50	45	37	38	28	39	35	512

Katılımcılardan kadın tüketicilerin, 35'i başak, 25'i terazi, 24'ü akrep, 14'ü oğlak burcuna, 21'i kova, 21'i balık, 33'ü koç, 29'ü boğa, 26'sı ikizler, 31'i yengeç, 32'si aslan ve 24'ü yay burcundadır. Erkek tüketicilerin ise 20'si aslan, 15'i başak, 20'si terazi, 13'ü akrep 14'ü oğlak, 18'i kova, 14'ü balık, 11'i koç, 20'si boğa, 21'i ikizler, 17'si yengeç ve 14'ü yay burcundadır. İki değişken arasında bağlantı olup-olmadığını incelemek amacıyla uygulanan ki-kare bağımsızlık testi sonuçları aşağıda verilmiştir:

Tablo-4: Ki-Kare Bağımsızlık Testi

Test	Değer	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
Pearson Ki-Kare	9,431	11	,582
Olabilirlik oranı	9,612	11	,566
Doğrusal Bağlantı	1,733	1	,188
Örneklem Hacmi	512		

H₀ : Cinsiyet ve Burç Değişkenleri Bağımsızdır.

H_a : Cinsiyet ve Burç Değişkenleri Bağımlıdır.

Tüketicilerin cinsiyetleri ile yükselen burçları arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde kadın veya erkek olma durumu ile 12 yükselen burçtan herhangi birine sahip olma arasında bağımsızlık vardır. Cinsiyetin burçların belirlenmesinde herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Tablo-5: Tüketicilerin Üçlü Burçlara Göre Dağılımı

Üçlü Burçlar	Frekans	Yüzde
Ateş	135	26,4
Toprak	127	24,8
Hava	130	25,4
Su	120	23,4
Toplam	512	100

Çalışmamızda üçlü burç gruplarında yer alan örneklemimiz de; ateş grubunda 135 tüketici, hava grubunda 130 tüketici, toprak grubunda 127 tüketici, su grubunda ise 120 tüketici olduğu görülmektedir.

Tablo-6: Üçlü Burçlar İçin Ki-Kare Homojenlik Testi

Test	Üçlü Burç Grupları
Ki-kare	0,922
Serbestlik Derecesi	3
Anlamlılık	0,820

H_0 : Üçlü Burç Grupları Homojendir.

H_a : Üçlü Burç Grupları Homojen Değildir.

Test sonucuna göre 0,05 anlam düzeyinde temel hipotezin reddedilmemesi ($p:0,820 > 0,05$) sonucu üçlü burç grupları arasında homojenlik olduğu görülmüştür.

Tablo-7: Tüketicilerin Dörtlü Burçlara Göre Dağılımı

Üçlü Burçlar	Frekans	Yüzde
Kardinal	165	32,2
Sabit	177	34,6
Değişken	170	33,2
Toplam	512	100

Dörtlü burç gruplarında; sabit burç grubunda 177 tüketici, değişken burç grubunda 170 tüketici, ve kardinal grupta ise 165 tüketici olduğu görülmektedir.

Tablo-8: Dörtlü Burçlar İçin Ki-Kare Homojenlik Testi

Test	Dörtlü Burç Grupları
Ki-kare	0,426
Serbestlik Derecesi	2
Anlamlılık	0,808

H_0 : Dörtlü Burç Grupları Homojendir.

H_a : Dörtlü Burç Grupları Homojen Değildir.

Test sonucuna göre 0,05 anlam düzeyinde temel hipotezin reddedilmemesi ($p:0,808 > 0,05$) sonucu dörtlü burç grupları arasında homojenlik olduğu görülmüştür.

Tablo-9: Güvenilirlik İstatistikleri

Cronbach's Alpha Değeri	Standartlaştırılmış Cronbach's Alpha Değeri	Madde Sayısı
,785	,786	41

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeğin güvenilirlik düzeyleri tespit edilmesi amacıyla güvenilirlik analizi yapılmıştır. Maddeler arası korelasyona bağlı hesaplanan uyum değeri olan Cronbach's alpha aralıkları, $0,00 \leq \alpha \leq 0,40$; “ölçek güvenilir değil”, $0,40 \leq \alpha \leq 0,60$; “düşük ölçek güvenilirliği”, $0,60 \leq \alpha \leq 0,80$; “oldukça güvenilir ölçek güvenilirliği”, $0,80 \leq \alpha \leq 1,00$; “yüksek derecede ölçek güvenilirliği” şeklindedir (Özdamar,2004)

Çalışmaya ait Cronbach's Alpha değeri 0,785 bulunarak, oldukça güvenilir ölçek olduğu belirlenmiştir.

Tablo-10: Tüketici Davranışları Ölçeğinin Ortalama ve Standart Sapması

Sorular	N	Ortalama	S. Sapma
İhtiyacım olmayan bir ürün satın aldıktan sonra kendimi suçlu hissediyorum.	512	3,4688	1,41525
Alışverişte satın alacaklarımı dikkatli bir şekilde planlarım.	512	3,4590	1,29966
Alışveriş listemde olmayan ürünleri satın almaktan kaçınırım.	512	3,2168	1,30252
Çoğu zaman alışveriş yapma isteği duyarım.	512	3,1895	1,39795
Sonuçlarımı düşünmeden alışveriş yaparım.	512	2,5273	1,44136
Alışverişe gittiğim zaman satın almayı planlamadığım ürünleri satın alırım.	512	3,3242	1,32134
İstediğim şekilde alışveriş yaptığımda çok zevk alıyorum.	512	4,0332	1,20049
Çoğu zaman ihtiyacım olduğu için değil, sadece istediğim için alışveriş yaparım.	512	2,8008	1,42776
Alışveriş yapmak benim için streslerimle yüzleşmenin ve rahatlamamın yoludur.	512	2,8887	1,40773
Bazen çok az param kaldığımı bilmeme rağmen, ihtiyacım olmayan ürünler satın alırım.	512	2,3809	1,40082
Kredi kartının varlığı daha fazla harcama yapmama neden oluyor.	512	2,8828	1,54576
“ Gördüğüm şeyi alırım “ ifadesi beni tanımlar.	512	2,1699	1,27923
İstediğim ürünleri satın almadığım zaman mutsuz hissederim.	512	3,1680	1,35308
Ruh halim alışverişlerimi etkilemez.	512	2,7344	1,35042
Moda benim için çok önemlidir.	512	2,6641	1,31989
" Şimdi satın al, sonra düşünürsün" beni tanımlar.	512	2,2383	1,25819

Alışveriş merkezinden alışveriş yapmayı tercih ederim.	512	3,2266	1,23050
Alışveriş yapacağım zaman en çok satın alınan ürünleri tercih ederim.	512	2,7129	1,27046
Değişen moda göre gardrobumu yenilerim.	512	2,3047	1,29916
Alışveriş yaparken satın alacağım ürüne karar verirken zorlanırım.	512	3,1914	1,31471
Satın aldığım ürünler için standartlarım ve beklentilerim oldukça yüksektir.	512	3,3477	1,26686
Alışveriş için mağazada gezmek zaman kaybıdır.	512	2,7266	1,30160
Fiyatları daha uygun olan yerlerde alışveriş yapmayı tercih ederim.	512	3,6152	1,25060
Satın aldığım markaları sürekli değiştiririm.	512	2,7891	1,25061
Alışveriş yapmak ruh halimi etkilemez.	512	2,7754	1,55220
Alışverişe gitmeden önce satın alacağım ürünlere göre bütçemi belirlerim.	512	3,4707	1,25868
İhtiyacım olmayan ürünleri satın aldıktan sonra genellikle kendimi rahatlatmak bahaneler bulurum.	512	3,0000	1,33154
Alışveriş yapmadan önce çok düşünürüm.	512	2,9531	1,27820
“ Bir ürünün fiyatı ne kadar yüksekse, o kadar kalitelidir “ diye düşünürüm.	512	2,7246	1,29138
Beni sık sık alışverişe götüren neden tanımlanmamış ve ani bir istektir.	512	2,6699	1,32507
Abartılı ve gereksiz yere harcama yapan insanlardan biriyim.	512	2,2148	1,31108
Doğrudan posta (e-posta) tekliflerine sıklıkla yanıt veren biriyim.	512	2,0000	1,20987
Sonradan “ keşke almasaydım “ dediğim dikkatsiz alışverişleri sıkça yaparım.	512	2,5898	1,26666
Çeşitliliği sağlamak için farklı marka ve	512	3,1523	1,20673

mağazalardan alışveriş yaparım.			
En çok satan markaları satın almayı tercih ederim.	512	2,8418	1,21969
Yeni ve heyecan verici şeyler almak eğlencelidir.	512	3,3906	1,20653
Ürün satın alırken en iyi seçimi yapmaya çalışırım.	512	4,1016	1,02103
Bir ürün veya markayı bir beğenirsem, sürekli o marka ve ürünü alırım.	512	3,5605	1,19697
Yeterince iyi gördüğüm ilk ürünü veya markayı çok düşünmeden satın alırım.	512	3,3477	1,23082
Kaliteli ürünleri satın almak benim için önemlidir.	512	3,8125	1,12784
Alışveriş yapmak hoşlandığım bir şey değildir.	512	2,4043	1,38011

Tüketicilerin; " Ürün alırken en iyi seçimi yapmaya çalışırım" ($\mu=4,10$) , "İstedğim şekilde alışveriş yaptığımda çok zevk alıyorum" ($\mu=4,03$) ve " Kaliteli ürünleri satın almak benim için önemlidir" ($\mu=3,81$) ifadeleri için en yüksek puanları verdikleri görülmektedir. Genel olarak, ölçek ifadelerinin aritmetik ortalamaları 2,0 ile 4,10 arasındadır. Ayrıca, bireysel ifadelerin standart sapmaları 1,021 ile 1,552 arasındadır.

Tablo-10 : Üçlü ve Dörtlü Burçlara Göre Tüketici Davranışları

Tüketici Davranışları	Üçlü Burçlar	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	TOPLAM
İhtiyacım olmayan bir ürün satın aldıktan sonra kendimi suçlu hissediyorum.	Ateş	17	12	30	39	37	135
	Toprak	18	12	18	40	39	127
	Hava	23	19	21	23	44	130
	Su	18	17	15	30	40	120
	Toplam	76	60	84	132	160	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	19	19	23	44	60	165
	Sabit	32	19	30	43	53	177
	Değişken	25	22	31	45	47	170
	Toplam	76	60	84	132	160	512
Alışverişte satın alacaklarımı dikkatli bir şekilde planlarım.	Ateş	17	16	22	49	34	135
	Toprak	17	19	24	39	28	127
	Hava	12	25	29	26	38	130
	Su	10	9	27	43	31	120
	Toplam	56	69	102	154	131	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	20	18	28	47	52	165
	Sabit	18	21	36	54	48	177
	Değişken	18	30	38	53	31	170
	Toplam	56	69	102	154	131	512
Alışveriş listemde olmayan ürünleri satın almaktan kaçınırım.	Ateş	17	26	29	33	30	135
	Toprak	14	25	31	36	21	127
	Hava	21	25	31	27	26	130
	Su	11	24	22	39	24	120
	Toplam	63	100	113	135	101	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	18	30	31	42	34	165
	Sabit	24	27	41	43	42	177
	Değişken	21	43	41	40	25	170

	Toplam	63	100	113	135	101	512
Çoğu zaman alışveriş yapma isteği duyarım.	Ateş	16	28	28	33	30	135
	Toprak	26	22	18	34	27	127
	Hava	24	18	22	37	29	130
	Su	21	20	21	33	25	120
	Toplam	87	88	89	137	111	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	28	32	35	41	29	165
	Sabit	34	31	31	43	38	177
	Değişken	25	25	23	53	44	170
	Toplam	87	88	89	137	111	512
Sonuçlarını düşünmeden alışveriş yaparım.	Ateş	43	37	19	19	17	135
	Toprak	44	27	22	17	17	127
	Hava	45	21	23	21	20	130
	Su	41	31	13	15	20	120
	Toplam	173	116	77	72	74	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	68	37	20	21	19	165
	Sabit	61	41	28	22	25	177
	Değişken	44	38	29	29	30	170
	Toplam	173	116	77	72	74	512
Alışverişe gittiğim zaman satın almayı planlamadığım ürünleri satın alırım.	Ateş	21	25	33	30	26	135
	Toprak	14	18	17	50	28	127
	Hava	18	18	27	37	30	130
	Su	12	21	23	35	29	120
	Toplam	65	82	100	152	113	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	24	24	23	50	44	165
	Sabit	19	33	42	53	30	177
	Değişken	22	25	35	49	39	170
	Toplam	65	82	100	152	113	512
İstedğim şekilde alışveriş yaptığımda çok zevk alıyorum.	Ateş	14	6	17	33	65	135
	Toprak	12	5	13	45	52	127
	Hava	8	5	10	41	66	130
	Su	4	10	14	38	54	120
	Toplam	38	26	54	157	237	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	10	9	15	54	77	165
	Sabit	14	9	24	56	74	177
	Değişken	14	8	15	47	86	170
	Toplam	38	26	54	157	237	512
Çoğu zaman ihtiyacım olduğu için değil, sadece istediğim için alışveriş yaparım.	Ateş	34	41	24	21	15	135
	Toprak	29	25	17	31	25	127
	Hava	33	19	26	24	28	130
	Su	30	33	19	20	18	120
	Toplam	126	118	86	96	86	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	50	40	22	31	22	165
	Sabit	47	39	31	34	26	177
	Değişken	29	39	33	31	38	170
	Toplam	126	118	86	96	86	512
Alışveriş yapmak benim için streslerimle yüzleşmenin rahatlamamın yoludur.	Ateş	35	25	28	26	21	135
	Toprak	34	30	18	25	20	127
	Hava	27	17	38	22	26	130
	Su	24	21	24	33	18	120
	Toplam	120	93	108	106	85	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	49	29	40	27	20	165
	Sabit	45	31	30	44	27	177
	Değişken	26	33	38	35	38	170
	Toplam	120	93	108	106	85	512
Bazen çok az param kaldığı	Ateş	52	31	16	21	15	135
	Toprak	53	28	11	22	13	127

Astrolojinin Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi.

bilmeme rağmen, ihtiyacım olmayan ürünler satın almam.	Hava	45	26	18	24	17	130
	Su	45	33	18	14	10	120
	Toplam	195	118	63	81	55	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	70	42	13	26	14	165
	Sabit	78	33	21	29	16	177
	Değişken	47	43	19	26	25	170
	Toplam	195	118	63	81	55	512
Kredi kartının varlığı daha fazla harcama yapmama neden oluyor.	Ateş	42	34	10	27	22	135
	Toprak	36	22	16	24	29	127
	Hava	33	17	13	32	35	130
	Su	32	30	10	22	26	120
	Toplam	143	103	49	105	112	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	44	35	11	38	37	165
	Sabit	51	35	22	32	37	177
	Değişken	48	33	16	35	38	170
	Toplam	143	103	49	103	112	512
“ Gördüğüm şeyi almam “ ifadesi beni tanımlar.	Ateş	61	29	28	7	10	135
	Toprak	57	26	22	15	7	127
	Hava	54	25	25	15	11	130
	Su	48	30	19	14	9	120
	Toplam	220	110	94	51	37	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	80	37	22	12	14	165
	Sabit	79	38	39	14	7	177
	Değişken	61	35	33	25	16	170
	Toplam	220	110	94	51	37	512
İstedğim ürünleri satın almadığım zaman mutsuz hissederim.	Ateş	19	24	26	38	28	135
	Toprak	19	24	24	34	26	127
	Hava	24	21	25	35	25	130
	Su	18	23	27	31	21	120
	Toplam	80	92	102	138	100	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	28	28	31	48	30	165
	Sabit	29	37	39	41	31	177
	Değişken	33	27	32	49	39	170
	Toplam	80	92	102	138	100	512
Ruh halim alışverişlerimi etkilemez.	Ateş	33	31	25	26	20	135
	Toprak	25	30	23	30	19	127
	Hava	32	41	23	15	19	130
	Su	24	37	28	18	13	120
	Toplam	114	139	99	89	71	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	34	43	33	25	30	165
	Sabit	45	53	30	32	17	177
	Değişken	35	43	36	32	24	170
	Toplam	114	139	99	89	71	512
Moda benim için çok önemlidir.	Ateş	30	31	26	27	21	135
	Toprak	35	34	24	15	19	127
	Hava	30	40	32	17	11	130
	Su	25	36	19	32	8	120
	Toplam	120	141	101	91	59	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	45	40	26	29	25	165
	Sabit	45	42	44	30	16	177
	Değişken	30	59	31	32	18	170
	Toplam	120	141	101	91	59	512
“ Şimdi satın al, sonra düşünürsün “ beni tanımlar.	Ateş	46	36	24	16	13	135
	Toprak	50	29	24	17	7	127
	Hava	48	41	19	13	9	130
	Su	47	33	20	13	7	120
	Toplam	191	139	87	59	36	512
	Kardinal	73	38	23	20	11	165
	Sabit	67	55	30	15	10	177

DÖRTLÜ BURÇLAR	Değişken	51	46	34	24	15	170
	Toplam	191	139	87	59	36	512
Alışveriş merkezinden alışveriş yapmayı tercih ederim.	Ateş	8	28	40	36	23	135
	Toprak	17	20	28	44	18	127
	Hava	14	23	28	39	26	130
	Su	15	26	27	36	16	120
	Toplam	54	97	123	155	83	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	18	28	38	52	29	165
	Sabit	18	37	42	54	26	177
	Değişken	18	32	43	49	28	170
	Toplam	54	97	123	155	83	512
	Ateş	29	39	34	21	12	135
Alışveriş yapacağım zaman en çok satın alınan ürünleri tercih ederim.	Toprak	27	34	28	27	11	127
	Hava	27	34	29	23	17	130
	Su	18	40	28	17	17	120
	Toplam	101	147	119	88	57	512
	Kardinal	35	50	36	31	13	165
DÖRTLÜ BURÇLAR	Sabit	35	51	45	26	20	177
	Değişken	31	46	38	31	24	170
	Toplam	101	147	119	88	57	512
	Ateş	49	33	23	19	11	135
	Toprak	44	36	23	15	9	127
Değişen moda göre gardrobumu yenilerim.	Hava	48	34	24	8	16	130
	Su	40	39	19	10	12	120
	Toplam	181	142	89	52	48	512
	Kardinal	70	33	30	15	17	165
	Sabit	62	50	33	15	17	177
DÖRTLÜ BURÇLAR	Değişken	49	59	26	22	14	170
	Toplam	181	142	89	52	48	512
	Ateş	25	19	26	43	22	135
	Toprak	18	27	28	31	23	127
	Hava	18	17	23	43	29	130
Alışveriş yaparken satın alacağım ürüne karar verirken zorlanırım.	Su	18	16	28	46	12	120
	Toplam	79	79	105	163	86	512
	Kardinal	31	25	28	56	25	165
	Sabit	23	27	46	53	28	177
	Değişken	75	27	31	54	33	170
DÖRTLÜ BURÇLAR	Toplam	79	79	105	163	86	512
	Ateş	8	27	22	47	31	135
	Toprak	18	19	27	38	25	127
	Hava	13	23	21	42	31	130
	Su	11	28	25	38	18	120
Satın aldığım ürünler için standartlarım ve beklentilerim oldukça yüksektir.	Toplam	50	97	95	165	105	512
	Kardinal	22	37	34	47	25	165
	Sabit	17	28	27	66	39	177
	Değişken	11	32	34	52	41	170
	Toplam	50	97	95	165	105	512
Alışveriş için mağazada gezmek zaman kaybıdır.	Ateş	27	33	36	25	14	135
	Toprak	22	32	28	21	24	127
	Hava	36	27	33	20	14	130
	Su	22	44	27	14	13	120
	Toplam	107	136	124	80	65	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	38	42	39	23	23	165
	Sabit	33	49	43	26	26	177
	Değişken	36	45	42	31	16	170
	Toplam	107	136	124	80	65	512
	Ateş	12	9	34	37	43	135
Toprak	9	15	38	38	37	127	

Astrolojinin Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi.

Fiyatları daha uygun yerlerde alışveriş yapmayı tercih ederim.	Hava	11	14	31	34	40	130
	Su	11	16	23	34	36	120
	Toplam	43	54	116	143	156	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	10	20	32	53	50	165
	Sabit	20	14	37	48	58	177
	Değişken	13	20	47	42	48	170
DÖRTLÜ BURÇLAR	Toplam	43	54	116	143	156	512
	Ateş	21	36	32	33	13	135
	Toprak	23	36	25	28	15	127
Satın aldığım markaları sürekli değiştiririm.	Hava	24	27	41	24	14	130
	Su	26	34	24	28	8	120
	Toplam	94	133	122	113	50	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	31	35	45	35	19	165
	Sabit	31	53	45	34	14	177
	Değişken	32	45	32	44	17	170
DÖRTLÜ BURÇLAR	Toplam	94	133	122	113	50	512
	Ateş	38	29	28	20	20	135
	Toprak	28	30	23	29	17	127
Alışveriş yapmak ruh halimi etkilemez.	Hava	30	33	28	24	15	130
	Su	18	35	33	21	13	120
	Toplam	114	127	112	94	65	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	31	37	44	33	20	165
	Sabit	49	44	28	32	24	177
	Değişken	34	46	40	29	21	170
DÖRTLÜ BURÇLAR	Toplam	114	127	112	94	65	512
	Ateş	11	14	25	47	38	135
	Toprak	14	15	26	45	27	127
Alışverişe gitmeden önce satın alacağım ürünlere göre bütçemi belirlerim.	Hava	18	13	31	39	29	130
	Su	11	18	26	40	25	120
	Toplam	54	60	108	171	119	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	15	20	39	54	37	165
	Sabit	17	23	28	58	51	177
	Değişken	22	17	41	59	31	170
DÖRTLÜ BURÇLAR	Toplam	54	60	108	171	119	512
	Ateş	28	30	24	33	20	135
	Toprak	16	32	26	36	17	127
İhtiyacım olmayan ürünleri satın aldıktan sonra genellikle kendimi rahatlatmak bahaneler bulurum.	Hava	24	19	25	36	26	130
	Su	19	33	26	27	15	120
	Toplam	87	114	101	132	78	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	36	36	33	40	20	165
	Sabit	30	42	35	42	28	177
	Değişken	21	36	33	50	30	170
DÖRTLÜ BURÇLAR	Toplam	87	114	101	132	78	512
	Ateş	18	33	29	39	16	135
	Toprak	20	33	21	35	18	127
Alışveriş yapmadan önce çok düşünürüm.	Hava	25	25	32	29	19	130
	Su	17	33	32	25	13	120
	Toplam	80	124	114	128	66	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	24	41	36	46	18	165
	Sabit	31	40	38	42	26	177
	Değişken	25	43	40	40	22	170
DÖRTLÜ BURÇLAR	Toplam	80	124	114	128	66	512
	Ateş	22	41	28	27	17	135
	Toprak	29	37	19	29	13	127
“ Bir ürünün fiyatı ne kadar yüksekse, o kadar kalitelidir “ diye düşünürüm.	Hava	35	24	36	24	11	130
	Su	19	43	21	22	15	120
	Toplam	105	145	104	102	56	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	30	47	38	33	17	165

DÖRTLÜ BURÇLAR	Sabit	38	55	34	30	20	177
	Değişken	37	43	32	39	19	170
	Toplam	105	145	104	102	56	512
Beni sık sık alışverişe götürün neden tanımlanmamış ve ani bir istektir.	Ateş	34	38	30	19	14	135
	Toprak	31	30	30	24	12	127
	Hava	33	29	21	27	20	130
	Su	24	39	21	23	13	120
	Toplam	122	136	102	93	59	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	51	41	26	31	16	165
	Sabit	41	47	37	31	21	177
	Değişken	30	48	39	31	22	170
Toplam	122	136	102	93	59	512	
Abartılı ve gereksiz yere harcama yapan insanlardan biriyim.	Ateş	59	30	23	13	10	135
	Toprak	50	38	15	11	13	127
	Hava	53	23	23	21	10	130
	Su	48	36	10	18	8	120
	Toplam	210	127	71	63	41	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	72	40	21	18	14	165
	Sabit	80	40	24	19	14	177
	Değişken	58	47	26	26	13	170
Toplam	210	127	71	63	41	512	
Doğrudan posta (e-posta) tekliflerine sıklıkla yanıt veren biriyim.	Ateş	63	40	16	7	9	135
	Toprak	60	31	19	7	10	127
	Hava	62	32	21	6	9	130
	Su	51	38	15	7	9	120
	Toplam	236	141	71	27	37	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	73	46	25	8	13	165
	Sabit	88	43	26	7	13	177
	Değişken	75	52	20	12	11	170
Toplam	236	141	71	27	37	512	
Sonradan “ keşke almasaydım “ dediğim dikkatsiz alışverişleri sıkça yaparım.	Ateş	25	47	24	26	13	135
	Toprak	34	35	23	22	13	127
	Hava	32	36	28	24	10	130
	Su	27	39	26	17	11	120
	Toplam	118	157	101	89	47	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	40	50	37	24	14	165
	Sabit	45	54	33	28	17	177
	Değişken	33	53	31	37	16	170
Toplam	118	157	101	89	47	512	
Çeşitliliği sağlamak için farklı marka ve mağazalardan alışveriş yaparım.	Ateş	18	25	38	41	13	135
	Toprak	11	18	33	47	18	127
	Hava	21	22	28	41	18	130
	Su	10	30	29	36	15	120
	Toplam	60	95	128	165	64	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	20	34	32	59	20	165
	Sabit	22	29	48	51	27	177
	Değişken	18	32	48	55	17	170
Toplam	60	95	128	165	64	512	
En çok satan markaları satın almayı tercih ederim.	Ateş	23	36	39	27	10	135
	Toprak	19	32	33	34	9	127
	Hava	21	32	28	35	14	130
	Su	18	35	29	22	16	120
	Toplam	81	135	129	118	49	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	30	42	42	39	12	165
	Sabit	30	42	46	39	20	177
	Değişken	21	51	41	40	17	170
Toplam	81	135	129	118	49	512	

Astrolojinin Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi.

	Ateş	13	16	30	50	26	135
Yeni ve heyecan verici şeyler almak eğlencelidir.	Toprak	11	19	24	55	18	127
	Hava	11	16	37	38	28	130
	Su	14	19	28	37	22	120
	Toplam	49	70	119	180	94	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	19	18	36	64	27	165
	Sabit	17	23	45	55	37	177
	Değişken	13	28	38	61	30	170
	Toplam	49	70	119	180	94	512
Ürün satın alırken en iyi seçimi yapmaya çalışırım.	Ateş	6	4	14	53	58	135
	Toprak	9	2	10	55	51	127
	Hava	4	4	17	50	55	130
	Toplam	22	19	54	207	210	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	5	8	13	68	71	165
	Sabit	9	6	26	63	73	177
	Değişken	8	5	15	76	66	170
	Toplam	22	19	54	207	210	512
Bir ürün veya markayı beğenirsem, sürekli o marka ve ürünü alırım.	Ateş	8	16	22	56	33	135
	Toprak	11	17	19	54	26	127
	Hava	11	20	26	39	34	130
	Toplam	37	72	90	193	120	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	12	20	29	69	35	165
	Sabit	12	20	38	61	46	177
	Değişken	13	32	23	63	39	170
	Toplam	37	72	90	193	120	512
Yeterince gördüğüm ürünü markayı düşünmeden satın alırım.	Ateş	13	21	36	33	32	135
	Toprak	13	25	28	35	26	127
	Hava	12	19	31	45	23	130
	Toplam	48	83	126	153	102	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	11	28	42	54	30	165
	Sabit	15	29	46	48	39	177
	Değişken	22	26	38	51	33	170
	Toplam	48	83	126	153	102	512
Kaliteli ürünleri satın almak benim için önemlidir.	Ateş	7	12	22	47	47	135
	Toprak	8	7	21	57	34	127
	Hava	7	12	14	56	41	130
	Toplam	30	44	70	216	152	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	6	15	19	79	46	165
	Sabit	14	16	31	62	54	177
	Değişken	10	13	20	75	52	170
	Toplam	30	44	70	216	152	512
Alışveriş yapmak hoşlandığım bir şey değildir.	Ateş	45	40	18	16	16	135
	Toprak	32	41	14	17	20	127
	Hava	52	25	18	20	15	130
	Toplam	178	136	71	67	60	512
DÖRTLÜ BURÇLAR	Kardinal	50	48	26	22	19	165
	Sabit	63	43	25	26	20	177
	Değişken	65	45	20	19	21	170
	Toplam	178	136	71	67	60	512

Tablodan görüldüğü üzere; ateş grubu için moda kendine uygun olan şeydir. Hem sıkı bir moda takipçisi değillerdir, hem de güncel modaya göre giymeyi tercih etmiyorlar. Bu grupta olanlar, alışveriş için öncelikle bütçeye sahip olmalı ve daha sonra gerçekten ihtiyaç duydukları şeyi satın alma eğilimindedirler. Ancak, istedikleri bir ürünü satın alamadıkları zaman mutsuz olurlar. Alışverişte satın alacakları ürünleri dikkatli bir şekilde planlayarak hareket ederek alışveriş listelerinde olmayan ürünleri satın almaktan kaçınırlar, alışveriş yapmadan önce çok düşünürler ve fiyatları daha uygun olan yerlerden alışveriş yapmayı tercih ederler. Çoğu zaman ihtiyaçları olduğu için alışveriş yaparlar. Aynı zamanda alışveriş merkezinden alışveriş yapmayı tercih ederler ve bir ürün satın alırken en iyi seçimi yapmaya çalışırlar. Sonuçlarını düşünerek alışverişlerini yaparlar. Satın aldıkları ürünler için beklentileri yüksektir ve kalite ön sıradadır. Alışveriş yapmak ruh hallerini etkiler. Ayrıca, çeşitliliği sağlamak için farklı marka ve mağazalardan alışveriş yapar. Yeni ve heyecan verici şeyler almanın eğlenceli olduğunu düşünür ve ruh halleri alışverişlerini etkiler. Yeteri kadar iyi gördükleri markaları ve ürünleri çok düşünmeden satın alırlar. Bir ürünü ya da markayı beğendiklerinde sürekli o markaları ve ürünleri satın alırlar. Alışveriş yaparken sonuçlarını düşünerek mantıklı bir şekilde hareket ederler. Kredi kartının varlığı daha fazla harcama yapmalarına neden olmaz. Gördükleri her şeyi satın almazlar ve tutumlu bir şekilde hareket ederler.

Toprak grubu, alışverişe gittiklerinde en ucuzunu satın almak için çevreyi gezmeyi tercih ederler. Satın aldıkları ürünler için standartları ve beklentileri yüksektir. Aynı zamanda kaliteli ürünleri satın almak onlar için önemlidir. Ürünlere bakmayı ve dolaşmayı sevdiklerinden dolayı, alışveriş yapmaktan hoşlanırlar. Çoğu zaman ihtiyaçları olduğu için sadece istedikleri için alışveriş yaparlar, istedikleri şekilde alışveriş yapmaktan çok zevk alırlar ve ruh halleri alışverişlerini etkiler. Çoğu zaman alışveriş yapma isteği duyarlar. Ayrıca, bazen ihtiyaç duymamalarına rağmen kendilerini rahat hissetmek için mazeret oluşturarak alışveriş yaparlar. Alışveriş yapmadan önce pek düşünmezler ve alışveriş yapmaktan çok hoşlanırlar. Farklı mağazalardan alışveriş yaparlar ve satın almayı planlamadıkları ürünler satın alırlar. Ayrıca, alışveriş yapmak da ruh hallerini etkiler. Alışveriş yapmadan önce düşünerek hareket etmede kararsızdırlar. Aldıkları ürünler için hiçbir zaman pişmanlık duymazlar. En çok satın alınan markaları tercih etmezler, kendilerine göre bir tarza sahiptirler, modayı takip etmezler ve bu yüzden de satın aldıkları markalarda kolay kolay değişiklik yapmazlar.

Hava grubu için alışveriş yapmak stresleriyle yüzleşmenin ve rahatlamanın bir yoludur ve kredi kartının olması daha fazla harcama yapmalarına neden olmaktadır. İstedikleri şekilde alışveriş yapmaktan çok zevk aldıkları için almak istedikleri bir ürünü satın alamadıkları zaman çok mutsuz hissederler. Ayrıca ruh halleri alışverişlerini etkiler. Satın alacakları ürünlere karar verirken zorlanırlar ve fiyatları bütçelerine uygun olan yerlerde alışveriş yapmalarına rağmen aşırı harcama yapmaya eğilimlidirler. Modanın onlar için bir önemi yoktur. Alışveriş yapacakları zaman çok satılan ürünlere eğilimli değildirler. Satın aldıkları markaları değiştirmezler.

Su grubu için, duyguları ya da hisleri alışveriş yapmada bir etkiye sahiptir. Bazen ihtiyaç duymadıkları bir ürünü satın alabilirler. Dolaşım fiyat araştırması yaparak alışveriş yapmayı tercih ederler. Alışveriş merkezlerinde alışveriş yapmayı tercih ederler. Ayrıca sevdikleri markalara da giderler. En çok satın alınan markaları tercih etmezler. E-posta tekliflerine yanıt vermezler. Modayı takip etmezler. Ruh halleri alışverişlerini etkiler. Yeni şeyler almak onlar için eğlencelidir. Alışveriş merkezinden alışveriş yapmayı tercih ederek kaliteli ürünler satın alır. “Keşke almasaydım” dedikleri dikkatsiz alışverişleri yapmazlar.

Kardinal grubundaki burçlar, alışveriş yapmadan önce düşünürler ve satın alacakları şeyler için bütçe oluştururlar. Bazen plan yapmadıkları ürünleri satın alsalar da, genelde kontrollüdürler. Belli markaları alırlar. Duyguları alışveriş isteğinde önemli bir etkiye sahiptir. Modaya ayak uydurmazlar. Çok sık alışveriş yapmazlar ve tutumlu davranırlar. Sonuçlarını düşünerek alışveriş yaparlar. Alışveriş yapmak için mağazada gezmenin zaman kaybı olmadığını düşünürler. Alışverişlerinde en çok satın alınan ürünleri tercih etmezler. Satın alacakları şeylere karar verirken zorlanırlar ve aldıkları ürünler için beklentileri çok yüksektir. Kredi kartına sahip olmaları fazla harcama

yapmalarına neden olmaz. Fiyatı yüksek olan bir ürünün kaliteli olduğunu düşünmezler. Gereksiz harcama yapmazlar ama alışveriş yapmaktan hoşlanırlar.

Sabit burç grubundakiler çok fazla düşünmeden alışveriş yaparak ihtiyaçları olmayan ürünler satın alırlar, fakat daha sonra kendilerini suçlu hissederler. Alışverişte satın almayı planlamadıkları ürünleri satın alırlar ve bu ürünleri satın aldıklarında mutlu olurlar. Kaliteye önem verirler ve yeteri kadar iyi gördükleri ürünleri fazla düşünmeden satın alırlar. Modayı takip etmezler ve kendilerine uygun olan şeyleri satın almayı tercih ederler Kredi kartının varlığı aşırı harcama yapmalarına neden olmaz.. Çoğu zaman alışveriş yapma isteği duydukları için istedikleri şekilde alışveriş yapmaktan çok zevk alırlar ve ruh halleri de alışverişlerini etkiler. Satın alacakları ürünler için beklentileri yüksek olduğu için karar vermekte zorlanırlar.

Değişken grubunda olan İkizler, Başak, Yay ve Balık burçları ise, çoğu zaman ihtiyaçları olduğu için değil sadece istedikleri için alışveriş yaparlar. İhtiyaçları olmayan şeyleri satın aldıktan sonra bahanelerin arkasına saklanırlar. Alışverişlerinde satın almayı planlamadıkları ürünleri de satın alırlar. İstedikleri şekilde alışveriş yapmaktan zevk alırlar. Alışveriş yaptıkları zaman kendilerini rahatlamış hissettikleri için gereksiz ürünler satın alırlar. Ürün alırken en iyi seçimi yapmaya çalışırlar ve farklı marka ve mağazalardan alışveriş yaparlar. Hem alışveriş yapmak ruh hallerini etkiler hem de ruh halleri alışverişlerini etkiler. Alışveriş yapmaktan zevk alırlar.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Pazarlamada astrolojinin kullanımında, tüketicinin daha iyi anlaşılması ve pazarlama karması ile iletişim ortamının geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Mitchell,1995:50). Hem tüketicileri hem de onların isteklerini anlamak, pazarlamacılar için önemli bir araçtır. Bu süreçte sadece demografik faktörler değil, aynı zamanda motivasyon, algı, öğrenme, inanç, tutum ve kişilik gibi psikolojik faktörlerde dikkatle analiz edilmelidir.

Mevcut araştırmada, burçların tüketici satın alma davranışları arasındaki ilişki incelenmiştir. Analizler, üçlü burç gruplarına ve dörtlü burç(elementler) gruplarına bağlı olarak yapılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni hali ve gelir düzeyi gibi demografik faktörler belirlenmiştir. Üçlü ve dörtlü burç grupları olan ateş, toprak, hava, su, kardinal, sabit ve değişken burç grupları için frekanslar ve yüzdeler belirlenmiştir ve ki-kare homojenlik testleri yapılmıştır. Daha sonra likert ölçeğinin güvenilirlik düzeyi belirlenerek oldukça güvenilir olduğu görülmüştür.

Tablolara göre; cinsiyetin burçların belirlenmesinde herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Tüketicilerin günlük burç yorumlarını okumalarının alışveriş davranışlarını etkilemediklerini, fakat tüketicilerin satın alma davranışları üçlü burç grupları ve dörtlü burç grupları olan elementler açısından değişiklik gösterdiği görülmektedir. Tüketicilerin ürün satın alırken daha çok en iyi seçimi yapmaya çalıştıkları, istedikleri şekilde alışveriş yapmaktan çok zevk aldıkları ve kaliteli ürünleri satın almanın kendileri için önemli olduğu görülmektedir. Bu nedenle ürünlerin kalitesinin tüketiciler için önemli bir değişken olduğu söylenebilir. Anketler, bu çalışmadaki tüketicilerin ruh hallerinin alışverişlerini etkileme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Buna göre, tüketicilerin ruh hallerinin alışveriş sürecinde önemli bir değişken olduğu söylenebilir. Ayrıca, üçlü ve dörtlü burç gruplarında ihtiyacı olmayan ürünleri satın aldıktan sonra kendini suçlu hissetme, alışverişte planlamadığı ürünleri satın alma, istediği şekilde alışveriş yaptığında zevk alma, istediği ürünleri satın almadığı zaman kendini mutsuz hissetmeye olan eğilimler kompulsif satın alma davranışları olduğu için üçlü ve dörtlü burç gruplarının tüketicilerin kompulsif satın alma eğilimlerinin olduğu söylenebilir (Korur ve Kimzan,2016).

Toprak grubu(Boğa, Başak,Oğlak) ve değişken gruptaki(İkizler, Başak, Yay, Balık) burçların çoğu zaman ihtiyaçları oldukları için değil, istedikleri için alışveriş yapmaları kompulsif satın alma boyutlarından planlanmamış satın alma eğiliminde olduğu görülmektedir (Korur ve Kimzan,2016).

Hava grubu (İkizler, Terazi, Kova) olan tüketiciler kredi kartları olduğunda daha fazla harcama yaptıklarını belirtmektedirler. Buna göre, kredi kartının varlığının tüketicilerin satın alma kararlarını etkilediği söylenebilir.

Araştırmanın başka bir bulgusu tüketicilerin çoğunun satın alacakları ürünleri dikkatli bir şekilde planladıkları ortaya çıkmıştır. Bu onların gelecekteki satın alımları için olumlu bir durum olarak kabul edilebilir.

Sabit burç grubunda olan Boğa, Aslan, Akrep, Kova'nın kaliteye önem verdikleri ve yeteri kadar iyi gördükleri ürünleri fazla düşünmeden satın aldıkları görülmektedir. Bu nedenle ürünün kalitesinin de tüketici davranışlarında önemli bir değişken olduğu söylenebilir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar doğum tarihinin ve doğum tarihine göre belirlenen burçların tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyebileceğini göstermektedir. Bu, bazı tüketicilerin astrolojik etkilere diğerlerine göre daha eğilimli olabileceğini göstermektedir. Bu veriler ışığında tüketiciler üçlü ve dörtlü burçların etkilerine eğilimlidir. Bu nedenle, pazarlamacılar burçları, yükselen burçları, üçlü ve dörtlü burç grupları ile üçlü ve dörtlü yükselen burç gruplarını dikkate almalıdırlar. Diğer çalışmalarda üçlü ve dörtlü yükselen burç gruplarını tüketici davranışlarıyla karşılaştırarak, burçlar ile yükselen burçlar açısından incelenen cevapların aynı olup olmadıklarını karşılaştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Baş, M. ve Kubilay, Y. (2016). The effect of astrology on women's buying behaviour. *Journal of Business Research Turk.* 8/3 2803-303.
- Clobert, M., Cappellen, P. V., Bourdon, M., Cohen, A. B. (2016). Good day for leos: Horoscope's influence on perception, Cognitive performances and creativity, *Personality And Individual Differences*, 101, 348-355.
- Çelik, D., (1994). Astroloji El Kitabı.
- Demir, Ş. Ş. ve Kozak, M. (2011). Turizmde tüketici davranışı modelini oluşturan aşamalar arasındaki ilişki. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt:22 Sayı:1, 19-34.
- Fitchen, C. S., & Sunnerton, B. (1983). Popular horoscopes and the barnum effect. *Journal of Psychology*, 114, 123-134
- Gülmez, M. & Kitapçı, O. & Dörtyol, İ. T. (2011). The effect of astrology on young costumer, *Studies in Business and Economics*, 6(3): 97-109.
- Hürmeriç, P.& Baban E. (2012). Simmel, Veblen ve Sombart'ın penceresinden hedonik tüketim: Ütopyada Negotium ve Otium", *Global Media Journal Turkish Edition*, 2(4), 87 – 101.
- İlhan, B., (2004). Astroloji Dersleri (Derleyen: Ayşem Aksoy), İlhan Yayınevi ve Danışmanlık.
- Jung, C. G. (1961). The theory of psychoanalysis, Collected Works, Vol. 4. Princeton: Princeton University Press.
- Keskin, S. ve Baş, M. (2015). Sosyal medyanın tüketici davranışları üzerine etkisinin belirlenmesi, Gazi Üniversitesi, *İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:17 sayı:3, s: 51-69.
- Koç, E. (2008). Tüketici davranışı ve pazarlama stratejileri global ve yerel yaklaşımlar. (2. Basım). Ankara: Seçkin Yayınları
- Korur, M. G. & Kimzan, H. S. (2016). Kompulsif Satın Alma Eğilimi ve Alışveriş Sonrası Pişmanlık İlişkisinde Kontrolsüz Kredi Kartı Kullanımının Rolü: AVM Müşterileri Üzerine Bir Araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:8 Sayı:1, s:43-71.
- Kwak, H. & Jaju, A. & Zinkhan, G.M.,(2000). Astrology: Its influence on consumer's buying Patterns and consumer's evaluations of product and services, *University of georgia. Developments In Marketing Science*, cilt:23, s:94-98.

Astrolojinin Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi.

- Mayo, J. & White, D. & Eysenck, H. J., (1978). An empirical study of the relationship between astrological factors and personality, *Journal of Social Psychology*, 105: 229–236.
- Migone, A., (2004), “Hedonistic Consumerism: From want-satisfaction to whim satisfaction”, CGPE Working Paper 04-05, *Department of Political Science Simon Fraser University, January*, s: 1-26.
- Mitchell, V. W. (1995). "Using astrology in market segmentation.": *Management Decision*, 33(1),48–57.
- Mitchell, V. W., & Tate, E. (1998). Do consumer's star signs influence what they buy? *Marketing Intelligence & Planning*, 16 (4) ,s: 249-259).
- Mitchell, V. W. & Haggett, S. (1997). Sun-sign astrology in market segmentation: An Empirical Investigation, *Journal of Consumer Marketing*, 14 (2), s:113-131.
- Moore, P., (2002). Philip’s Astronomy Encyclopedia, London.
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2002) Tüketici Davranışı, Media Cat Kitapları, İstanbul.
- Özkan, B. (2017). Hedonik Tüketim, Kadınlar ve Burçlar. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt:13 sayı:1, s:117-135.
- Özdamar, K. (2004). Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi. 1.Baskı. Eskişehir: Kaan Kitabevi
- Pingree, D., (2014). “Astrology”. “Transactions of the American Philosophical Society”. 104(3): 13-15.
- Van Rooij, J. J. F. (1994). Introversion-extraversion: Astrology versus psychology. *Personality and Individual Differences*, 16, 985–988.
- Yaşar, M., (2017). Hedonik ve faydacı tüketim bağlamında tüketici davranışlarının incelenmesi: Gençlerin hedonik tüketim eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma, Doktora tezi, Kütahya dumlupınar üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, İktisat anabilim dalı.
- Yetkin, B., (2016). Yıldızların Altında İktidar Savaşı: Hegemonyanın ve Kimliğin İnşası, *Akdeniz İletişim Dergisi*, sayı:25 s:34-63.
- <http://www.pudra.com/astroloji/burclar/burclara-gore-alisveris-aliskanliklari-11120.htm>, Erişim Tarihi: 22.10.2018.
- <http://www.twitburc.com.tr/yazi/alsveris-clgn-burclar.html> , Erişim Tarihi: 22.10.2018.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 323-334, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 08.10.2018 **Kabul Tarihi:** 27.12.2018

HURÛF-I MUKATTAA’NIN KIRAATLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Examination of The Syllable Letters in Terms of The Recitation Ways

Nesrişah SAYLAN*

ÖZ

Bu makalede sûrelerin başlangıcında bulunan mukattaa harfleri kıraat vecihleri açısından incelenmiştir. Öncelikle harflerin yapısı, farklı oluşumlarla gruplar halinde ve farklı sayılarda gelmesi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci olarak hurûf-ı mukattaa’da yer alan harflerin mahreçleri ve sıfatları belirtilerek nitelikleri tek tek açıklanmıştır. Üçüncü aşamada ise bu harflerle ilgili nakledilen mütevâtir ve şâz kıraatler belirtilerek kendilerine okuyuş nispet edilen kıraat-i seb’a, aşere, erbea aşere, sahabe, tabiûn ve diğer kıraat imamları zikredilmiştir. Bu bağlamda hurûf-ı mukattaa ile ilgili kıraat vecihlerinden imâle, idğam, izhâr, tefhîm, medd, kasr, sekte, vakf ve vasl gibi fonetik okuyuş farklılıkları Arap diliyle irtibatı temelinde lehçe, sarf ve nahiv ilişkisine değinilerek örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca zikredilen kıraatler tefsir ve kıraat kaynaklarında mukayeseli olarak incelenmiş ve müfessirlerin bu okuyuş farklılıklarıyla ilgili görüşleri açıklanmıştır. Son tahlilde ise müfessirlerin ve kıraat âlimlerinin hurûf-ı mukattaa ile alakalı kıraatlere yaklaşımı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, Kıraat, Hurûf-ı Mukattaa, Mütevâtir, Şâz,

ABSTRACT

The syllable letters which are at the beginning of sections in The Qur’ân were reviewed in this article in terms of the recitation ways. Firstly, it was informed rahat the letters’ structure are in the groups with the different formations and in the different numbers. Secondly, the letters of the syllable letters were described one by one as their origins and quality were given. In the third phase, the muslim religious leaders of reading styles in seven ways, ten, four of ten, companion, amenable ones and the others that the reading was given to them as the mutawatir and shadhdh recitations which were given about these letters were designated. So the phonetics reading discrepancies such as the extensity, reading the letters twice, explaining, intimation, extension, abridgment, interruption, ceasing and connecting of the recitation ways related to the syllable letters were explained with the samples as the relation between the dialect, grammar and syntax was mentioned on the base of its connection with Arabic language. In this phase, the aforementioned recitations were reviewed comparatively in the comment and recitation sources, and the views of glossators were taken about these reading differences. Consequently, the approaches of the glossators and recitation scholars about the recitations related to the syllable letters were tried to be determined.

Key Words: Qur’ân, Recitation, The Syllable Letters, Mutawatir, Shadhdh.

GİRİŞ

Kur’an-ı Kerim’de yirmi dokuz sûrenin başında mukattaa harfleri bulunmaktadır. Hurûf-ı mukattaa ifadesi harf (حرف) kelimesinin çoğulu hurûf (حروف) ile kat’ (قطع) sözcüğünden türemiş mukattaa lafzının birleşmesiyle oluşmaktadır. Hurûf; taraf, yön ve bir kelimeyi oluşturan unsurlardan her biri anlamına gelen harf kelimesinin çoğuludur (Cevherî, 1085: 4, 1342; İbn Manzûr, 1119: 2, 837-840). Mukattaa ise kat’ (قطع) lafzının sıfatı olup “kesmek, bir şeyi bütününden ayırmak” manasına gelmektedir (Cevherî, 1085: 3, 1266-1269; İbn Manzûr, 1119: 5, 3674-3680). Hurûf-ı mukattaa, hece harflerinden bir harf olup bir veya birkaç harften oluşan ve bazı sûrelerin

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur’ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı ELAZIĞ
e-posta: nsaylan@firat.edu.tr

başlangıcında bulunan harflere denmektedir (Zerkeşî, ty: 1, 165). Bu harfler çeşitli isimlerle nitelenmiştir. Kendi isimleriyle okunduğu için hurûf-ı teheccî, sûrenin ilk harfleri olduğu için fevâihü's-süver/evâilü's-süver, anlamı kesin olarak bilinmediği için hurûf-ı mübheme denilmiştir (Duman ve Altındağ, 1998: 18, 401).

Mukattaa harfleri'nin manasının anlaşılıp anlaşılamayacağı konusunda farklı görüşler vardır. Bu harfleri, herhangi bir anlama delalet etmediği için müteşâbih ayetler içerisinde değerlendiren (Demirci, 2008, 185) selef ehli, hurûf-ı mukattaa'nın anlamının insanlara gizlendiğini belirterek bunları Allah'ın sırları olarak görmüştür. Nitekim Hz. Ebû Bekr'in "Her kitabın bir sırrı vardır. Allah'ın Kur'ân'daki sırrı sûre başlarında bulunan harflerdir" ifadesi bu bağlamdadır (Zerkeşî, ty: 1, 172-173). Râzî, tefsirinde bu konuya değinerek hurûf-ı mukattaa'nın Allah'ın sırları olduğu görüşünü desteklemiştir. O, bu görüşünü Kur'ân'da geçen Habeşçe "المشكاة" ile Farsça "الإستبرق" ve "السجيل" kelimelerini kullanarak bu durumu manası anlaşılmayan garib kelimeler üzerinden delillendirmeye çalışmıştır. Ona göre Yüce Allah Kur'ân'da, Araplara Habeşçe ve Farsça kelimelerini kullanarak onların anlamadığı lafızlarla da hitap etmiştir. Bu lafızların manalarının anlaşılmaması, Kur'ân'ın bir hidayet rehberi olduğuna ters düşmemektedir (Râzî, 1981: 1, 9). Bu görüşün aksini savunanlar ise ilimde derin bilgisi olanların mukattaa harflerini yorumlayacağını belirtmişlerdir. Çünkü insanlara hidayet rehberi olarak gönderilen ve her şeyi açıklayan Kur'ân'da tevil edilmeyen ve bilinmeyen müteşâbihatin ve hurûf-ı mukattaa'nın olmasını doğru bulmamışlardır. Müteahhir kelimelerin çoğu bu görüştedir (Zerkeşî, ty: 1, 165-177). Bu görüşte olanlar hurûf-ı mukattaa'nın anlamı konusunda ihtilaf etmiş ve çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu yorumlardan bazıları şunlardır: "Bu harflerin her biri Allah'ın isimlerine veya sıfatlarına delalet etmektedir. Bu harfler Kur'ân'ın isimleridir. Bu harfler sûrelerin isimleridir. Bunlar münferid harflerdir. Bu harflerle Yüce Allah yemin etmektedir. Bu harflerle Yüce Allah müşriklerin dikkatini çekerek onlara meydan okumaktadır" (Taberî, 2001: 1, 204-228; Zemahşerî, 1998: 1, 128-141; İbn Atiyye, 2001: 1, 81-83; Kurtubî, 2006: 1, 237-242; Râzî, 1981: 2, 2-13; Cerrahoğlu, 1971: 76-81). İlk dönem müfessirlerden olan Taberî, tefsirinde mukattaa harfleriyle ilgili farklı görüşleri aktardıktan sonra "bu görüşlerin doğru olanı, hurûf-ı mukattaa'nın her birinin çeşitli anlamları olduğu görüşüdür. Öyle ki bu görüş müfessirlerin zikrettikleri bütün izah şekillerini kapsamaktadır" şeklindeki ifadesiyle mukattaa harflerinin her birinin anlamı olduğu görüşünü benimsediğini ifade etmiştir (Taberî, 2001: 1, 223).

Hurûf-ı mukattaa'nın bir ayet olup olmadığı konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Basra ekalüne göre mukattaa harfleri müstakil bir ayet değildir. Kûfe ekolüne göre ise hurûf-ı mukattaa'dan "المص", "كهيعص", "طسم", "حم", "حم عسق", "طه", "يس", "الم" ifadeleri müstakil bir ayettir. "ق", "ص", "ق", "ن", "طس", "ن", "الر", "طس", "ن", "الر" ifadeleri ise müstakil bir ayet olmayıp ayetin birer parçasıdır (Zerkeşî, ty: 1, 170-171).

1. Mukattaa Harflerinin Yapısı

Hurûf-ı mukattaa, alfabenin yarısı sayılan on dört harften oluşmaktadır. Aslında yirmi dokuz olan Kur'ân harflerinin sayısı harekeli elif'in yani hemze'nin sayılmadığı durumunda yazıda yirmi sekiz olarak yer almaktadır (Râzî, 1981: 26, 39; Hamed, 1428/2007, 148). Bu harflerin her birinin kendine özgü ismi, hattı ve telaffuzu vardır (Mekkî b. Ebî Tâlib, 1404/1984: 95). Hece harflerinden oluşan bu harfler okunurken isimleriyle telaffuz edilmiştir. Bu isimler iki veya üç harfli olmak üzere iki çeşittir. İki harfli olanlar kesik kesik ve imâle yapılarak "بَا تَا ثَا" "bâ, tâ, sâ" şeklinde okunmuştur.¹ Üç harften oluşanlar ise işbâ' yapılarak "دَالٌ ذَالٌ صَادٌ" "dâl, zâl, sâd" şeklinde telaffuz edilmiştir. Ayrıca bu harflerden ikili olanlar, sonlarına hemze eklenilerek "بَاء تَاء ثَاء" şeklinde okunduğu gibi başına lâm-ı tarif getirilerek "الالف الباء التاء" şeklinde de telaffuz edilmiştir (Sîbeveyh, 1402/ 1982: 4, 431).

Arap alfabesi üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım "ا ب ت ث ج ح خ د ذ" şeklinde "a" "elif" harfinden "ذ" "zâl" harfine kadar olan dokuz harften oluşmaktadır. İkinci ise, "ه و ي" "hâ" "vâ" "yâ" harfleridir.

¹ İki harfli olan harfler şunlardır: "بَا تَا ثَا حَا خَا رَا طَا ظَا فَا هَا يَا"

olarak alfabe'nin son dokuz harfini teşkil eden ve “ف” “fâ” harfinden “ي” “yâ” harfine kadar olan kısımdır. Üçüncüsü ise, bu ikisinin ortasında yer alan “ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ” şeklinde “ر” “ra” harfinden “غ” “ğayn” harfine kadar olan on harftir. Mukattaa harflerinde birinci kısımdan “ا” “elif” ve “ح” “ha” olmak üzere sadece iki harf yer almaktadır. Son kısımda ise “ف” “fâ” ile “و” “vâv” harfleri dışındaki harfler bulunmaktadır. Orta kısımdaki on harften ise, bir harf hurûf-ı mukattaa da yer alırken diğer harf zikredilmemiştir. Örneğin “ر” “ra” harfi mukattaa harfleri içinde zikredilirken “ز” “zây” harfi yer almamıştır. Aynı şekilde “س” “sîn” bu harflerden biri olurken “ش” “şîn” harfi bırakılmıştır. “ص” “Sâd” bu harflerden sayılırken “ض” “dâd” harfi bırakılmıştır. “ط ع” “Tâ ve ayn” hurûf-ı mukattaa'dan olurken “ظ غ” “zâ ve ğayn” harfleri bırakılmıştır (Râzî, 1981: 26, 39-40). Râzî, hurûf-ı mukattaa'nın bu şekilde bir sıralama ve oluşumla meydana gelmesinin tesadüfi olmayıp bir maksada yönelik olduğunu ve bütün bunların bizim tarafımızdan bilinmeyen bir hikmetten dolayı yapıldığını belirtmiştir (Râzî, 1981: 26, 39-40).

Harf olarak yazılan mukattaa harflerinin isim olduğu da belirtilmiştir. Nitekim Zemahşerî, hurûf-ı mukattaa'nın harf olmadığını belirterek bunların belli harfleri tarif eden birer isim olduğunu ifade etmiştir. Bu durumu “ضرب” kelimesindeki “ض” harfi ile açıklayan Zemahşerî, “ض” harfinin “ضه” değil “ضاد” olarak harfin ismi olduğunu belirtmektedir (Zemahşerî, 1998: 1, 128). Râzî de aynı görüşü zikrederek hecelenen lafızların birer isim olduğunu ifade etmiştir (Râzî, 1981: 2, 2). Ayrıca Zemahşerî hurûf-ı mukattaa'nın isim olarak değil de harf olarak mushafa yazılmasının nedenini şöyle açıklamaktadır: “Kelimeseler, bizzat harflerden oluşmaktadır ve hece halinde de harf şeklindedir. Yazıcıya “şunu yaz” denildiğinde, bu ifade ağızdan lafız olarak çıkarken, isim olarak telaffuz edilmiştir. Yazı hattında ise bunlar bizzat harf tarzında oluşmuştur. İşte bu sebeple süre başlangıçlarında da harf olarak yazılmıştır” (Zemahşerî, 1998: 1, 135-136).

Mukattaa harfleri “ص” (Sâd 38/1), “ق” (Kâf 50/1), “ن” (Kalem 68/1) ayetlerinde tek harfli; “ح” (Mümin 40/1, Fussilet 41/1, Zuhuruf 43/1, Duhân 44/1, Câsiye 45/1, Ahkâf 46/1), “طه” (Tâhâ 20/1), “طس” (Neml 27/1) ve “يس” (Yâsîn 36/1) ayetlerinde iki harfli; “الم” (Bakara 2/1, Âl-i İmrân 3/1, Ankebût 29/1, Rûm 30/1, Lukmân 31/1, Secde 32/1), “الر” (Yûnus 10/1, Hûd 11/1, Yûsuf 12/1, İbrahim 14/1, Hicr 15/1), “طسم” (Şuarâ 26/1, Kasas 28/1) ayetlerinde üç harfli; “المص” (A'raf 7/1) ve “الممر” (Ra'd 13/1) ayetlerinde ise dört harfli; “كهيعص” (Meryem 19/1) ve “حم عسق” (Şûrâ 42/1) ayetlerinde ise beş harfli olarak gelmiştir. Bu ifadelerden “ص”, “ق”, “ن”, “طه”, “طس”, “يس”, “المص”, “الممر”, “كهيعص” ve “حم عسق” harfleri Kur'an'da sadece bir defa zikredilirken “ح”, “الم”, “الر” ve “طسم” harfleri ise tekrar edilerek birkaç defa zikredilmiştir. Zemahşerî, tefsirinde mukattaa harflerinin bu şekilde farklı oluşumlarla gruplar halinde, farklı sayılarda gelmesinin nedenini Arap dilinin yapısıyla açıklamıştır. Ona göre Arapçada kelimelerin oluşumu da bu şekilde ikili yapıdan beşli yapıya kadardır (Zemahşerî, 1998: 1, 140).

2. Mukattaa Harflerinin Mahreci

Hurûf-ı mukattaa “ل ص ر ك ي ط س ح ق ن” şeklinde on dört harf olup her mahreç bölgesinden harfe sahiptir. Bu harfler beş bölgeden ve on yedi kısımdan çıkmaktadır (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 198-202). Bunlar boğaz (halk,),² dil (lisân),³ dudak (şefetân),⁴ ağız boşluğu (cevf)⁵ ve geniz (hayşûm)⁶ bölgeleridir. Halk (boğaz) bölgesinden “ع” ve “خ” harfleri dışında diğer dört harf “ه” hurûf-ı mukattaa'da yer almıştır. Şefetan (dudak) bölgesinden çıkanlardan ise sadece “م” harfi mukattaa harflerinde bulunurken diğer “ف و ب” üç harf zikredilmemiştir. Dil bölgesinden ise “ل ص ر ك ي ط” şeklinde harfler huruf-ı mukattaa'da yer almıştır. Bu harfler sıfatları bakımından

² Halk, boğazın göğse bitişik olan kısımdan dil dibine kadar olan yerdir ve “ه ح ع خ غ” şeklinde altı harf bu mahreç bölgesinden çıkmaktadır. Aksa'l-halk, vasatü'l-halk ve edna'l-halk olmak üzere üç mahreci vardır (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 199).

³ Dil bölgesinden “ق ك ج ش ي ض ل ن ر ت د ط ص س ز ث ذ ظ” şeklinde on sekiz harf çıkmaktadır ve on mahreci vardır (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 199-201).

⁴ Dudak bölgesinin iki mahreci ve bu mahreçlerden çıkan “ف و ب م” dört harf vardır (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 201).

⁵ Boğaz ile ağız içindeki boşluk olan cevf mahrecinde med harfleri olan “ا و ي” çıkmaktadır (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 199).

⁶ Burun deliğinin yukarısı ve geniz boşluğu olan yer hayşûm bölgesidir ve bir mahreci vardır. o da ğunne'dir (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 201).

incelendiğinde genel olarak o sığata sahip olan harflerin yarısının mukattaa harfleri içinde olduğu tespit edilmiştir. Örneğin “ص ك ه س ح” hems sığatını,⁷ “ل م ر ع ط ق ي ن” cehr sığatını,⁸ “ا ك ط ق” şiddet sığatını,⁹ “ل م ر ص ه ع س ح ي ن” rihvet sığatını,¹⁰ “ص ط” itbâk sığatını,¹¹ “ا ل م ر ك ه ع س ح ق ي” infitâh sığatını,¹² “ق ص ط” isti‘lâ sığatını,¹³ “ل م ر ك ه ع س ح ي ن” istifâle sığatını¹⁴ ve “ق ط” kalkale sığatını¹⁵ taşımaktadır. Zikredilen bu sığatlardaki harflerin yarısı mukattaa harflerinden oluşmaktadır. Bazı sığatlarda ise hurûf-ı mukattaa’da olanlar daha fazladır. Örneğin safir¹⁶ sığatını taşıyan üç harften ikisi “س ص” bu harfler içinde bulunmaktadır. Üç tane olan lîn¹⁷ harflerinden ikisi “ل ي” bu harfler arasında zikredilmektedir. Tekrîr¹⁸ sığatını taşıyan tek harf olan “ر” ve inhirâf¹⁹ sığatını taşıyan “ل” harfi de hurûf-ı mukattaa’dandır (Zerkeşî, ty: 1, 165-166).

3. Mukattaa Harfleriyle İlgili Kıraat Vecihleri

Mukattaa harfleriyle ilgili kıraat ve tefsir kaynaklarında zikredilen sahih ve şâz kıraatler bulunmaktadır. Bu harflerle ilgili kıraatleri sahih ve şâz kıraatler olmak üzere iki başlık altında incelemeye çalışacağız.

3.1. Mukattaa Harfleriyle İlgili Sahih Kıraatler

Mukattaa harfleriyle ilgili sahih kıraatlerden okuyuş nisbet edilen kıraat-i seb‘a, aşere imamları ve ravileri bulunmaktadır. (Kendilerine kıraat nisbet edilen kıraat imamları ve ravileri için bkz. İbn Mücâhid, 1119: 200, 406, 416; İbnü’l-Cezerî, ty: 2, 238, 267, 282; Dimyâtî, 1419/1998: 309, 319, 328, 375). Hurûf-ı Mukattaa ile ilgili bu okuyuşlar incelendiğinde bu harflerin imâle, idğam, izhâr, işbâ‘, tefhîm, medd, kasr, sekte vb. vecihlerle kıraat edildiği görülmektedir. Bu kıraat vecihlerini örneklerle incelemeye çalışalım.

3.1.1. İmâle İle Okunması

Mukattaa harfleriyle ilgili zikredilen kıraat farklılıklarından biri bu harflerin imâle ile okunup okunmamasıdır. Lügatte, bir şeye yönelmek, bir tarafa çekmek anlamına gelen (İbn Manzûr, 1119: 6, 4309) imâle, kıraat ilminde ise fetha harekesini kesre harekesine doğru meylettirmeye denmektedir

⁷ Hems, sesi gizli çıkarmak manasına gelir. İstilahta ise harflerin mahreçlerinden çıkmaları esnasında mahreçte aralık kalması ve mahreçe fazla dayanılmaması sebebiyle harf telaffuz edilirken sesin akmasına denir (Devserî, 1425/2004: 109; Hafeyân, 1422/2001: 251).

⁸ Cehr, lügatte açıklamak, ortaya çıkarmak anlamına gelir. İstilahta ise kuvvetli olduğu için harfi telaffuz ederken nefesin akmasına engele olmasına yani nefesin hapsolmesine denir (Devserî, 1425/2004: 50; Hafeyân, 1422/2001: 251).

⁹ Sertlik anlamına gelen şiddet, harflerin sükûn ile okunması esnasında sesin ve nefesin akmamasına yani haspsolmasına denir. Şedide olarak da isimlendirilmiştir (Devserî, 1425/2004: 67; Hafeyân, 1422/2001: 251).

¹⁰ Lügatte yumuşaklık anlamına gelen rihvet harfin telaffuzu esnasında zayıflığından dolayı sesin akmasına denir (Devserî, 1425/2004: 59; Hafeyân, 1422/2001: 251).

¹¹ İtbâk, lügatte yapışmak anlamına gelmektedir. İstilahta ise dil kökünün damağa yükselmesiyle birlikte damağın dil ortası üzerine yapışmasıdır (Devserî, 1425/2004: 29; Hafeyân, 1422/2001: 252).

¹² Açılmak, ayrılmak anlamına gelen infitâh, harf telaffuz edilirken dilin üst damaktan ayrılması, uzaklaşmasıdır (Devserî, 1425/2004: 32; Hafeyân, 1422/2001: 252).

¹³ Lügatte yükselmek manasına gelir. İstilahta ise isti‘lâ harflerini telaffuz ederken dilin üst damağa yükselmesine denir (Devserî, 1425/2004: 26; Hafeyân, 1422/2001: 251).

¹⁴ Sesi indirmek manasına gelen istifâle, harf okunduğu zaman dilin üst damağa yükselmemesidir (Devserî, 1425/2004: 26; Hafeyân, 1422/2001: 252).

¹⁵ Kalkale, sözlükte hareket etmek anlamına gelmektedir. Tecvid ilminde ise harf sâkin olduğuunda kuvvetli bir ses işitilinceye kadar dilin hareket etmesine denir (Devserî, 1425/2004: 86; Hafeyân, 1422/2001: 253).

¹⁶ Lügatte ıslık çalmak, örtmek, hayvanı suya çağırma anlamına gelen safir, istilahta harfi telaffuz ederken ıslığa benzeyen bir sesin çıkmasıdır (Devserî, 1425/2004: 71; Hafeyân, 1422/2001: 253; Karaçam, 2015: 210; Temel, 2013: 116).

¹⁷ Lîn yumuşaklık yani sertliğin zıddı anlamındadır. Tecvid ilminde ise harfi yumuşaklığından dolayı zorluk olmadan telaffuz etmek manasına gelmektedir (Devserî, 1425/2004: 92; Hafeyân, 1422/2001: 253).

¹⁸ Lügatte tekrîr, herhangi bir şeyi bir veya daha fazla geri götürmek anlamındadır. Râ harfine mahsus olan tekrîr sıfatı istilahta harfi telaffuz ederken, dilin ucuna yakın olan kısmını üst damağa kuvvetlice basıp dil sürçer gibi titremesidir (Devserî, 1425/2004: 45; Hafeyân, 1422/2001: 253; Karaçam, 2015: 214-215; Temel, 2013: 132).

¹⁹ İnhirâf lügatte meyletmeye ve bir yöne doğru eğilmeye denir. Kıraat ilminde ise harfi telaffuz ederken o harfi dil ucuna veya dilin arkasına meylettirmektir (Devserî, 1425/2004: 32; Hafeyân, 1422/2001: 253; Karaçam, 2015: 213-214; Temel, 2013: 75).

(Devserî, 1425/2004: 31; ed-Dabbâ', 1420/1999: 28; Hafeyân, 1422/2001: 173; Temel, 2013: 75). Kıraat âlimleri arasında imâle ile okunup okunmaması konusunda ihtilaf olan mukattaa harfleri “ر ح ط ه ي” “râ, hâ, tâ, hâ ve yâ” şeklinde beş tanedir. Bu harflerden olan ve Yûnus, Hûd, Yûsuf, İbrahim, Hicr ve Ra'd suresinin başında geçen “râ” “ر” harfini Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Halef ve Ebû Bekr imâle ile okumuştur. Ezrak Verş'ten rivayetle iki lafız arasında okumuş, diğer kıraat imamları ise fethalı okumuştur (İbn Mucâhid, 1119: 322; İbnü'l-Cezerî, ty: 2, 66-67; Dimyâtî, 1419/1998: 309, 319, 328,338, 345). Bu kıraat ihtilafının nedeni kaynaklarda farklı görüşlerle açıklanmıştır. Örneğin Râzî, bu harfle ilgili kıraat vecihlerini zikrettikten sonra bu okuyuşların hepsinin sahih lehçeler olduğunu belirterek bu kıraat ihtilafını lehçe farklılığıyla irtibatlandırmıştır (Râzî, 1981: 17, 3). Vâhidî ise bu harflerin imâle ile okunmasını isim olmalarıyla açıklamış ve şöyle demiştir: “Asıl olan bu harflerin “ما لا” lafızlarında olduğu gibi imâle ile okunmamasıdır. Çünkü bu harflerde olan elif “yâ” harfinden çevrilmiş değildir. Bu harfleri imâle ile okuyanlar ise bu durumu isim olmalarıyla açıklamışlardır. Böylece bu harflerde imâle yapılması bunların birer harf değil, isim olduklarını göstermektedir” (Vâhidî, 1430: 11, 112). İmâle ile okunup okunmaması konusunda ihtilaf olan harflerden bir diğeri “ه” “hâ”dır. Bu harf Meryem ve Tâhâ sûrelerinin ilk ayetinde geçmektedir. “كهيعص” (Meryem 19/1) ayetinde geçen “ه” “hâ” harfini Ebû Amr, Kisâî ve Ebû Bekr imâle ile okumuştur. Nâfi iki lafız arasında kıraat etmiştir. Diğer kurra ise fethalı okumuştur (İbnü'l-Cezerî, ty: 2, 67-68). “طه” ifadesinde geçen “ه” “hâ” harfini ise Ebû Amr, Hamza, Kisâî, Halef ve Ebû Bekr imâle ile okumuştur (İbnü'l-Cezerî, ty: 2, 68). İmâle ile okunup okunmaması konusunda kurrâ arasında okuyuş farklılığı olan hurûf-ı mukattaa'dan bir diğeri “ي” “yâ” harfidir. “كهيعص” (Meryem 19/1) ayetinde geçen “yâ” harfini İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Halef ve Ebû Bekr imâle ile okumuşlardır. Nâfi'nin bu harfi imâle veya fethalı okuduğu konusunda farklı görüşler vardır. Diğer kıraat âlimleri ise fethalı okumuşlardır. “يس” (Yâsîn 36/1) ayetinde geçen “ي” “yâ” harfini ise Hamza, Kisâî, Halef, Ebû Bekr ve Revh imâle ile okumuşlardır. Nâfi'nin bu harfi imâle veya fethalı okuduğu konusunda farklı görüşler vardır. Diğer kıraat âlimleri ise fethalı okumuşlardır (İbnü'l-Cezerî, ty: 2, 68-70). Mukattaa harflerinden olan “ط” “tâ” harfinin imâle ile okunup okunulmaması konusunda da kurrâ arasında ihtilaf vardır. “طه” (Tâhâ 20/2), “طسم” (Şuarâ 26/1), “طس” (Neml 27/1) ve “طسم” (Kasas 28/1) ayetlerinde geçen “ط” “tâ” harfini Hamza, Kisâî, Halef ve Ebû Bekr imâle ile okumuşlardır. Nâfi'nin imâle ile okuyup okumadığı konusunda farklı vecihler vardır. Diğer kıraat âlimleri ise fethalı okumuşlardır (İbnü'l-Cezerî, ty: 2, 70). Nehhâs bu harfin imâle ile okunmaması gerektiğini belirterek Arapça dil bilginlerinin çoğunluğunun bu görüşte olduğunu söylemiştir. Ayrıca müfessir, bu ifadede imâlenin yapılmamasına neden olarak “ي” harfinin ve kesre harekesinin olmamasını ve “ط” harfinin imâle yapılmasına engel harflerden olması şeklinde iki sebep ileri sürdüğünü belirtmiştir (Nehhâs, 2008: 576). “حم” (Mü'min 40/1) ayetinde geçen “ح” “hâ” harfi de imâle ile okunup okunmaması konusunda kıraat âlimleri arasında ihtilaf olan harflerden biridir. Bu harfi Hamza, Kisâî, Halef, İbn Zekvân ve Ebû Bekr imâle ile okumuşlardır. Diğer kıraat âlimleri ise fethalı okumuşlardır (İbnü'l-Cezerî, ty: 2, 70-71). Nehhâs; “ha”, “yâ” ve benzer diğer harflerde imâlenin câiz olduğunu belirtmiştir. Ona göre bunlar “با تا ثا” harfleri gibi hece harflerinin isimleridir ve diğer harflerle ayrı olarak yazılmışlardır (Nehhâs, 2008: 557).

3.1.2. İdğâm veya İzhâr İle Okunması

Harflerin idğâm veya izhâr ile okunması, hurûf-ı mukattaa ile ilgili kıraat vecihlerinden biridir. İdğâm, lügatte bir şeyi diğere, bir harfi diğere bir harfin içine koymak, bir şeyi kaplamak, atın ağzına gem vurmak ve yüzü karartmak anlamına gelmektedir (Zemahşerî, 1419/1998: 1, 289; İbn Manzûr, 1119: 2, 1391). İstilahta ise iki harfi şeddeli olarak bir harf şeklinde telaffuz etmektir. Ayrıca iki mütemâsil (birbirinin aynı), mütecânis (aynı cinsten) veya mütekârib (birbirlerine yakınlığı olan) harflerden birincisini diğere birbirine katmaktır (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 274; Devserî, 1425/2004: 24-25; ed-Dabbâ', 1420/1999: 11-14; Mer'âşî, 2008: 59; Hafeyân, 1422/2001: 230-231; Karaçam, 2015: 281; Temel, 2013: 68). İzhâr ise lügatte açıklamak, açıkça yapmak ve iki harfin arasını ayırmak, uzaklaştırmak manasına gelmektedir (İbn Manzûr, 1119: 4, 2764-2770). İstilahta ise ilk harfi ile kendisinden sonraki gelen harfin arasını sekte yapmaksızın ayırmaktır (Devserî, 1425/2004: 29; ed-Dabbâ', 1420/1999: 11; Hafeyân, 1422/2001: 228-229). Hurûf-ı mukattaa'dan idğâm veya izhâr ile

okunması konusunda kurrâ arasında ihtilaf olan harflerden birisi “كهيحص ذكُرُ” (Meryem 19/1-2) ayetinde geçen “ص” “sâd” lafzıdır. Nâfi, İbn Kesir, Âsım, Ebû Ca’fer ve Yakub bu harfte geçen “د” “dâl” harfini sonraki ayette geçen “ذ” “zâl” harfine idğâm ederek okumuşlardır. Diğer kıraat âlimleri ise izhâr ile okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1119: 406; Nehhâs, 2008: 557; Dimyâtî, 1419/1998: 375). Bu konuyla ilgili bir diğer harf sâkin nûn’dur. Sâkin nûn harfinin kendisinden sonraki harflere idğâm veya izhâr edilerek okunmasıyla ilgili “طسم” (Şuarâ 26/1; Kasas 28/1) ifadesinde geçen “س” “sîn” harfî örnek verilebilir. Kıraat-i seb’a imamlarından Hamza ve aşere kurrâ’sından Ebû Ca’fer “nûn” harfini izhâr ile diğer kıraat âlimleri ise idğâm ile okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1119: 470; İbnü’l-Cezerî, ty: 2, 19; Dimyâtî, 1419/1998: 420). Bu ifadede izhâr ile okunmayı câiz görmeyenler bunu sakin nûn ve tenvinle ilgili hükümlerle açıklamışlardır. Nitekim bu hükümlere göre sakin nûn ve tenvinden sonra “أ ح خ ع غ ه” şeklinde boğaz harfleri olursa izhâr; “ر م ل و ي” “râ, mîm, lâm, vâv ve yâ” harfleri olursa idğâm; “ب” harfî olursa “م” harfine dönüştürülerek ğunne ile okunmaktadır. Bu ifadede ise “م” harfî geldiği için idğâmla okunması gereklidir (Nehhâs, 2008: 674). Bu kelimenin izhâr ile okunması harfleri açık bir şekilde ifade etmek; idğâm ile okunması ise ağız harflerine komşu olmasıyla da açıklanmaktadır (Sa’lebî, 1422/2002: 7, 156). Mukattaa harflerinde idğâm veya izhâr ile okunma konusunda ihtilaf olan bir diğer harf “يس” (Yâsîn 36/1) ayetinde geçen “sîn” harfidir. Kisâi, Yakub, Halef, Hişam bu harfî sonraki ayette gelen “وَالْقُرْآنَ” ifadesindeki “vâv” harfine idğâm ederek okumuşlardır. Ebû Amr, Hamza, Ebû Ca’fer ve Kunbul izhâr ile okumuşlardır. Nâfi, Âsım, Bezzî ve İbn Zekvân ise bu harfin idğâm edilerek okunması konusunda ihtilaf etmişlerdir (İbn Mücâhid, 1119: 538; Dimyâtî, 1419/1998: 465). Aynı şekilde Kalem sûresinin ilk ayetinde geçen “ن” harfinin kendisinden sonraki “وَالْقَلَمَ” ifadesine idğâm edilip edilmeyeceği konusunda da kıraat âlimleri ihtilaf etmiştir. Kisâi, Yakub, Halef, İbn Muhaysîn, Verş, Bezzî, İbn Zekvân ve Şenbuzî idğâm ile diğer kıraat âlimleri ise izhâr ile okumuşlardır. Âsım’ın idğâmlı okuyup okumadığı konusunda ise farklı görüşler zikredilmiştir (İbn Mücâhid, 1119: 646; Dimyâtî, 1419/1998: 552). Râzî, tefsirinde bu harfî izhâr ile okuyanların iki sakinin bir araya gelmesinden dolayı bu şekilde vakf ederek okuduklarını belirtmiştir. Ona göre ağız harflerinde ihfâ ancak vasl halinde söz konusudur. Bu durumda vasl hemzesi “اللَّهُ الْم” (Âl-i İmrân 3/1-2) ayetinde olduğu gibi harflerle beraber kullanıldığında düşmediğinden bu durum onun vasl takdirinde olduğunu göstermektedir. Ancak bu ayette “nûn” harfî vasl edilince gizlenmiş olmakta ve bu durum câiz olmamaktadır (Râzî, 1981: 30, 78). İlk dönem müfessirlerinden olan Ferrâ bu iki kıraat veçhi arasında en uygun olanının izhâr ile okunması olduğunu belirtmiştir. Bunun delilini de hece harflerinin vakıf yapılarak okunması gerektiğiyle açıklamıştır (Ferrâ, 1983: 3, 172).

3.1.3. İşbâ’ İle Okunması

İşbâ’ ile okunması mukattaa harfleriyle ilgili kıraat vecihlerinden bir diğeridir. İşbâ’ lügatte doyumak anlamına gelmektedir. İstılahta ise tabîi meddin uzatılma miktarının fer’î medd’le artırılmasıdır. Bu artırılma üç elif yani altı hareke takdirindedir (Devserî, 1425/2004: 27; ed-Dabbâ’, 1420/1999: 22). “كهيحص” (Meryem 19/1) ayetinde geçen “ه ي” harfleri bu konuya örnek verilebilir. Bu harflerdeki okunuş farklılıkları “ه ي” “hâ ve yâ” harflerinin fetha harekesinin işbâ’ ile okunması, bu harflerin imâle ile okunması veya her iki okuyuş şeklinin birleştirilerek okunmasıdır (İbn Mücâhid, 1119: 406; Dimyâtî, 1419/1998: 375). Râzî’ye göre fetha harekesini işbâ’ ile okumak asıl, imâle ile okumak ise fer’dir. Dolayısıyla hem aslı, hem de fer’i terk etmemek için bu harflerden birisinin işbâ’ ile diğerinin ise imâle ile okunması gerekmektedir (Râzî, 1981: 21, 179). Bu konuyla ilgili bir diğer görüş ise telaffuzda iki harften oluşan “با تا ثا” “bâ tâ sâ” gibi harfler sekteyle okunduklarında imâle, sekteyle okunmadıklarında ise işbâ’ ile kırat edilmişlerdir. Hurûf-ı mukattaa’daki “hâ ve yâ” harfleri telaffuzda sekteyle mushaf hattında ise bitişik yazılmışlardır. Her iki tarafı, yani hem okunuş hem de hat (yazı) yönünü gözetebilmek için bunlardan birinde imâle, diğerinde ise işbâ’ yapılması gerekmektedir (Râzî, 1981: 21, 179). “طسم” (Şuarâ 26/1) ayetinde geçen “ط” harfî de bu konuyla ilgili örneklerdendir. Bu harf imâle ile işbâ’lı olarak veya ikisi arasında hem fethalı hem de imâle ile ya da fethalı ve işbâ’lı olmak üzere üç farklı şekilde okunmuştur (İbn Mücâhid, 1119: 470; Dimyâtî, 1419/1998: 420). Kurtubî, tefsirinde bu harflerle ilgili kıraatleri zikrederek A’mes, Yahya, Ebû Bekr ve Mufaddal’ın “ط” harfini işbâ’lı olarak imâle ile okuduklarını, Şeybe ve Zührî’nin ise ikisi arasında

okuduklarını aktarmıştır (Kurtubî, 2006: 16, 6). Bu okuyuş farklılıklarının hepsinin lehçe farklılıkları oldukları da belirtilmiştir (Kurtubî, 2006: 16, 6). “ح” ifadesinde geçen “ح” harfi ile ilgili kıraat vecihlerinde işbâ' ile okunması da zikredilmiştir. Ebû Amr, Ebû Bekr, Hamza, Kisâî, Halef ve İbn Zekvân “ح” harfini imâle ile okumuşlardır. Nâfi, Ebû Ca'fer ikisi arasında okumuştur. Diğer kıraat âlimleri ise fetha'lı ve işbâ'lı okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1119: 566-567; Dimyâtî, 1419/1998: 484).

3.1.4. Tefhîm İle Okunması

Hurûf-ı mukattaa ile ilgili kıraat vecihlerinden bir diğeri de bu harflerin tefhîm ile okunup okunmamasıdır. Tefhîm, lügatte bir şeyi büyülemek ve kalın yapmak anlamına gelmektedir (Zemahşerî, 1419/1998: 2, 11). Tecvid ıstılahında ise tefhîm harflerini okurken dilin kökünün üst damağa kalkması sebebiyle harfe bir kalınlık gelmesi ve ağzın içinin sesle dolmasına denir. Tefhîm genel olarak “ر” harfi için kullanılmaktadır (Devserî, 1425/2004: 44; ed-Dabbâ', 1420/1999: 30). Bu konuya örnek “الر” (Yûnus 10/1) ifadesinde geçen “ر” harfi örnek verilebilir. Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekr, Hamza, Kisâî ve Halef bu harfi imâle ile okumuşlardır. Nâfi, İbn Kesir ve Âsım ise bu harfi fetha'lı ve tefhîm'li okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1119: 322; Dimyâtî, 1419/1998: 309). Bu kıraat veçhi lehçe farklılığıyla da izah edilmiştir. Nitekim Râzî tefsirinde bu kıraat farklılığını aktardıktan sonra bu okuyuş vecihlerinin hepsinin sahih lehçeler olduğunu belirtmiştir (Râzî, 1981: 17,3). Bu konuyla ilgili bir diğeri örnek “طه” (Tâhâ 20/1) ifadesidir. Ebû Amr ve İbn Ebî İshak bu ifadede geçen “ط” harfini imâle ile “ط” harfini ise fethalı olarak okumuştur. Hamza, Kisâî, Ebû Bekr ve A'meş ise her ikisini imâle ile kıraat etmiştir. Nâfi, Ebû Ca'fer ve Şeybe ise ikisi arasında okumuştur. Diğer kıraat âlimleri ise tefhîm ile okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1119: 416; Dimyâtî, 1419/1998: 381; Kurtubî, 2006: 14, 12). Söz konusu ayette geçen “طه” ifadesinde imâle ile okumayı kabul etmeyenler iki neden ileri sürmüşlerdir. Birincisi bu harflerde “ي” harfinin ve kesre harekesinin olmaması, ikincisi ise “ط” harfinin mahreci ve sıfatı bakımından imâleye engel olmasıdır (Nehhâs, 2008: 576; Kurtubî, 2006: 14, 12-13).

3.1.5. Medd veya Kasr ile Okunması

Bu harflerin medd veya kasr ile okunması zikredilen kıraat vecihleri arasında yer almaktadır. Lügatte uzatmak, çekmek, manasına gelen medd ıstılahta ise “vâv”, “yâ” ve “elif” olan medd harflerinden biriyle sesi uzatmaktır. Kasr lügatte kısa olmak demektir. İstılahta ise medd harfine ziyâde etmeksizin tabiî meddi hâli üzere bırakmaktır (Devserî, 1425/2004: 86, 94; ed-Dabbâ', 1420/1999: 15). Örneğin “الر” (Yûnus 10/1) ayetinde geçen “ر” harfini Âsım'dan rivayetle Hafs medd'siz (uzatma olmaksızın) okumuştur. İmâm Nâfi Müseyyibî'nin rivayetinde de aynı şekilde medd yapmaksızın okumuştur (İbn Mücâhid, 1119: 322). Bu konuyla ilgili bir diğeri örnek “الم” (Bakara 2/1; Âl-i İmrân 3/1) ifadesinde geçen “م” harfidir. Bu harfin medd ve kasr olmak üzere iki okuyuş veçhinin bulunduğunu ve bu iki kıraatin de câiz olduğu ifade edilmiştir (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 405; Dimyâtî, 1419/1998: 218).

3.1.6. Sekte İle Okunması

Sekte, hurûf-ı mukattaa ile ilgili kıraat vecihlerinden biridir. Sözlükte susmak, sözü kesmek, sönmek anlamlarına gelmektedir (İbn Manzûr, 1119: 3, 2046-2047). İstılahta ise sesi nefes almaksızın adet olarak vakf zamanından daha kısa bir müddet kesmekten ibarettir (Hafs'a göre Kur'an'da Kehf 54/12, Yâsîn 36/52, Kıyâme 56/27 ve Mutaffifin 66/14 ayetlerinde sekte vardır. İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 240). Kıraat-i aşere imâmılarından Ebû Ca'fer “الم” (Bakara 2/1), “المص” (Araf 7/1), “الر” (Yûnus 10/1) v.dğr.²⁰ mukattaa harflerinden her birini sekte ile okumuştur (Dimyâtî, 1419/1998: 166, 280, 309). Kaynaklarda Ebû Ca'fer'in bu okuyuşu sekte-i yesîre (sekte'nin isimlerinden biridir. Temel, 2013: 120) olarak da geçmektedir (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 241). Tefsir kaynaklarında da Ebû Ca'fer'in hurûf-ı mukattaa ile ilgili bu okuyuşu yer almıştır (Kurtubî, 2006: 13, 405; 18, 325; Râzî, 1981: 21, 180). İbn Hâleveyh ise Ebû Ca'fer'in bu okuyuşunu şâz kıraat olarak zikrettikten sonra sahâbeden Abdullah b. Mesûd'un mushafında da “ط س م” şeklinde ayrı

²⁰ Bu konuyla ilgili diğeri ayetler için bkz. Dimyâtî, *İthâf*, 319, 328, 338, 345, 381, 420, 426, 434, 439, 443, 447, 449, 476, 484, 488, 491, 494, 499, 501, 503, 552.

yazıldığını belirterek Ebû Ca'fer'in bu okuyuşunu sahabenin mushafıyla desteklemiştir (İbn Hâleveyh, ty: 107).

3.1.7. Vasl veya Vakf Şeklinde Okunması

Mukattaa harfleriyle ilgili kıraat farklılıklarından bir diğeri ise bu harflerin vasl²¹ ya da vakf²² şeklinde okunmasıdır. Bu konuyla ilgili “الم الله لا إله إلا هو” (Âl-i İmrân 3/1-2) ayetleri örnek verilebilir. Bu ayette geçen “الم الله” ifadesini Âsım'ın râvisi Ebû Bekr “م” harfini sâkin, “الله” lafzınının hemzesini ise fethalı okumuştur. Diğer kıraat alimleri ise “الم” ifadesini bir sonraki kelime ile bitişik olarak “م” harfinin fethası ile okumuştur (İbn Mücâhid, 1119: 200; İbnü'l-Cezerî, ty: 2, 238; Dimyâtî, 1419/1998: 218). Tefsir kaynaklarının çoğunda bu kıraat farklılığı zikredilmiştir (Zeccâc, 1408/1988: 1, 373; Begavî, 1409: 2, 6; Zemahşerî, 1419/1998: 1, 525-526; Râzî, 1981: 7, 164-166; Kurtubî, 2006: 5, 5-6). Kıraat-i seb' imâmlarından Âsım'ın bu okuyuşu iki şekilde izah edilmiştir. Birincisi vakf niyetiyle “م” harfini sâkin okuduktan sonra yeni bir cümle başladığı için hemzeyi açıkça izhâr ettiği ifade edilmiştir. İkincisi ise hemze-i vasl'ı hemze-i kat' olarak okuyanların lehçesine göre hareket ederek bu şekilde okuduğu nakledilmiştir (Begavî, 1409: 2, 6; Râzî, 1981: 7, 164). Ayrıca “الم” ile “الله” kelimesinin arasını fasl ile hemzeyi açık bir şekilde okuyanların ta'zim sebebiyle bu şekilde kıraat ettikleri de zikredilen görüşler arasındadır. (Râzî, 1981: 7, 164). Bu konuyla ilgili bir diğer görüş ise Ferrâ'dan aktarılmıştır. O, hece harflerinin sonunu vakf şeklinde “Elif, lâm, mîm” olarak sâkin okunduğunu ve kendisinden sonra gelen “الله” lafzının hemzesinin ise yeni bir cümle başlangıcı olarak harekeli okunduğunu belirtmiştir (Ferrâ, 1983: 1, 59). Ancak kıraat imamlarından bir kısmı ise hafiflik ve kolaylık olması için hemzeyi hafzedip harekesini “م” harfine vermişlerdir (Râzî, 1981: 7, 164-165). “م” harfinin fethalı okunması ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden biri “الم الله” ifadesinde iltika-i sakineyn'den dolayı “م” harfinin en hafif hareke olduğu için fetha ile harekeli olduğu ifade edilmiştir (Begavî, 1409: 2, 6). Amr b. Ubeyd'in ise “الم الله” ifadesini vasl halinde “م” harfinin kesresiyle okuduğu rivâyet edilmiştir (İbn Hâleveyh, ty: 25). Zeccâc “م” harfinin kesreli olarak bu şekilde okunmasını uygun görmemiştir. Buna neden olarak da “م” harfinden önce “ي” harfinin bulunmasını göstermiştir. Ona göre “م” harfinin fethalı olarak tercih edilmesinin nedeni bu harfin kesre ile harekelenmesi durumunda “ي” harfi ile birlikte kesre harekesinin de aynı kelimedede bulunmuş olmasıdır ki bu okuyuş telaffuzda zorluk oluşturmaktadır. (Zeccâc, 1408/1988: 1, 373). Müfessirlerden Râzî de bu görüşü destekleyerek kesre harekesinin “ي” harfiyle beraber olmasını kesrenin ağırlığını artırdığını ifade etmiştir. Sonrasında ise dil “الله” lafzındaki fetha ile harekeli hemze'nin telaffuzuna geçmiştir. Bu durumda dil, harekelerin en ağırından en hafifine geçtiğini ve bu iki zıt durumun dilin telaffuzunda zorluk oluşturduğunu belirtmiştir. Ancak “م” fetha ile okunduğunda, dil “م” harfinin fethasından “الله” lafzınının hemzesine geçmiş olur ki bu durum telaffuzda kolaylık oluşturmaktadır (Râzî, 1981: 7, 166).

3.1.8. Farklı İ'rab Vecihleriyle Okunması

Hurûf-ı mukattaa'nın i'rabı konusunda iki görüş bulunmaktadır. Birincisi isim veya fiil olmayan bu harflerin i'rabının olmadığıdır. Bu Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyh (ö.180/769)'in görüşüdür (Nehhâs, 2008: 16). İkincisi ise bu harflerin i'rablarının olduğu yani bu harflere haber takdir edilirse veya bunlar atfedilirse i'rablı okunabildiğidir (Mekkî b. Ebî Tâlib, ty: 1, 15). Bu bağlamda hurûf-ı mukattaa'nın i'rabıyla ilgili farklı vecihler zikredilmiştir. Bir görüşe göre bu harfler mahzûf bir mübtedâ'nın haberi olarak “هذه سورة البقرة” şeklinde merfû olmuştur. Bu “هذه سورة البقرة” “Bu Bakara sûresidir” ifadesine benzemektedir. Bu harflerin merfû olmasının diğer bir vechi haberi “ذلك” olan lafzın mübtedâ'sı olmasıdır. Bu durumun örneği “زيد ذلك الرجل” “Zeyd bu adamdır” ifadesidir. Bu harflerle ilgili i'rab vecihlerinden bir diğeri ise bu harflerin mansûb olmasıdır. Bunun örneği “اقرأ

²¹ Vasl lügatte bir şeyi bir şeye bitişirmek, bir şeyin diğer bir şeyde nihâyet bulması demektir. Fasılın ve hicrânın zıddıdır. Tecvid istilâhında ise bir kelimeyi kendisinden sonra gelen kelimeye sesi ve nefesi kesmeksizin bağlamak suretiyle okumaya denir. Vakf ve kat' kelimelerinin zıddı olarak kullanılmaktadır (Hafeyân, 1422/2001: 192; Temel, 2013:142).

²² Vakf kelimesi lügatte hapsetmek, menetmek, durmak ve durdurmak anlamına gelmektedir. Istılâhta ise nefesle beraber sesi kesmektir. Kelime üzerinde kıraate tekrar başlamak niyetiyle adet olduğu şekilde nefes alacak kadar bir zaman sesi kesmekten ibarettir (Devserî, 1425/2004: 110; ed-Dabbâ, 1420/1999: 32-45; Karaçam, 2015: 317; Temel, 2013:135-136).

الم “Elif lâm mîm’i okuyorum” şeklindedir. Bu harflerin yemin olarak mecrûr okunması da ‘rabiyle ilgili vecihlerdendir. İbn Abbas’ın bu harflerin Allah’ın isimleri olduğu ve onlarla yemin edildiği için mecrûr olduğu şeklindeki görüşü bu harflerin mecrûr okunmasına delil olarak gösterilmiştir (İbnü’l-Cezerî, ty: 1, 256; Nehhâs, 2008: 16; Zemaşerî, 1998: 1, 141; İbn Atiyye, 2001: 1, 83; Mekkî b. Ebî Tâlib, ty: 1, 15; Kurtubî, 2006: 1, 242). Bu konuyla ilgili “يس” (Yâsîn 36/1) ayeti örnek verilebilir. Bu ifadenin okuyuşu ile ilgili üç vecih vardır. Birincisi “هذه يس” ifadesinde olduğu gibi mahzûf bir mübtedâ’nın haberi olarak merfû okunmuştur. Bu ifadenin müfred nidâ veya mebnî olarak merfû olduğu da söylenilmiştir. İkincisi “يس” ifadesinin “اتل يس” “Yâsîn’i okuyorum” cümlesine benzer mefûl olarak mansûb okunmuştur. Üçüncüsü ise “ي” harfinin sükûnu ve öncesinin meksûr oluşundan ötürü, kesre ile okunmuştur (Râzî, 1981: 26, 40).

3.2. Mukattaa Harfleriyle İlgili Şâz Kıraatler

Hurûf-ı Mukattaa ile ilgili şâz kıraatler de bulunmaktadır. Hasan-ı Basrî (Dimyâtî, 1419/1998: 375, 381; İbn Hâleveyh, ty: 86, 89-90, 129), İbn Muhaysin (Dimyâtî, 1419/1998: 552) ve A’meş (İbn Hâleveyh, ty: 125) bu harflerle ilgili kendilerine şâz kıraat nisbet edilen on dört kıraat imamlarından. Sahabeden ise Hz. Ali (İbn Hâleveyh, ty: 134), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) (İbn Hâleveyh, ty: 134, 160) ve Abdullah b. Mesûd’a (ö. 32/652-53) (İbn Hâleveyh, ty: 107) nisbet edilen şâz kıraatler bulunmaktadır. Ayrıca Said b. Cübeyr (ö. 95/714) (İbn Hâleveyh, ty: 160), Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) (İbn Hâleveyh, ty: 25), İsa b. Ömer (ö. 149/766) (İbn Hâleveyh, ty: 89-90, 125, 129), Velid b. Hassân (ö. ?) (İbn Hâleveyh, ty: 89-90), Ebü’s-Semmâl (ö. ?) (İbn Hâleveyh, ty: 125, 129, 133), ve İbn Ebî İshak (ö. 205/821) (İbn Hâleveyh, ty: 129) bu harflerle ilgili şâz kıraat nisbet edilen âlimlerdir. Bazen de hurûf-ı mukattaa ile ilgili kıraat-i aşere imamlarına nisbet edilen okuyuşlar şâz kıraatler içerisinde yer almıştır. Örneğin İbn Hâleveyh “الم” (Âl-i İmrân 3/1) ayetinin Hammâd’ın rivayetine göre Âsım sâkin mîm ve kat’ hemzesiyle “الم الله” şeklinde okuduğunu zikrederek bu kıraati şâz kıraat olarak nakletmiştir (İbn Hâleveyh, ty: 25). Kıraat imamlarından hurûf-ı mukattaa ile ilgili şâz kıraat nisbet edilen diğer imâm ise Nâfi’dir (İbn Hâleveyh, ty: 89-90). Şâz kıraatler, kişilere nisbet edildiği gibi mushafa da nisbet edilerek verilmiştir. Örneğin “طسم” (Şuarâ 26/1) ifadesinin Ebû Ca’fer’in kıraatinde sekte ile olduğunu zikreden İbn Hâleveyh bu okuyuşu Abdullah b. Mesûd’un mushafından delil getirerek desteklemiştir. Onun aktarımına göre bu ifade Abdullah b. Mesûd’un mushafında “ط س م” şeklinde ayrı ayrıdır (İbn Hâleveyh, ty: 107)

Hurûf-ı mukattaa ile ilgili şâz kıraatlerin bir kısmı harflerin hareketleriyle ilgilidir. Örneğin “كهيعص” (Meryem 19/1) ayetinde geçen “ه” ve “ي” harfini Hasan-ı Basrî dammeli olarak “كهيعص” şeklinde okumuştur (İbn Cinnî, 1994, 2, 36; İbn Hâleveyh, ty: 86). Hasan-ı Basrî’ye nisbet edilen ve şâz olarak nitelendirilen bu okuyuşun câiz olmadığı ifade edilmiştir. Nitekim Nehhâs bu ifade ile ilgili kıraat vecihlerini zikrettikten sonra “ه” ve “ي” harflerinin dammeli okunmasının câiz olmadığını belirterek Medine ekolü’nün bu harfleri imâle ile okuması şeklindeki okuyuşun en uygun olduğunu ifade etmiştir (Nehhâs, 2008: 557). Başka bir rivâyette de Hasan-ı Basrî bu harfleri dammeli ve işmâmlı okumuştur. Bu şekilde bir okuyuşun Araplarda yaygın olduğu ve onların “الصلاة الزكاة” ifadelerini de vâv harfine dönüştürerek okudukları ve mushafta da bu lafızların “vâv” harfi ile yazıldığı belirtilmiştir (Kurtubî, 2006: 13, 405-406). Mukattaa harflerinin farklı hareketlerle okunmasıyla ilgili bir diğer örnek “طه” (Tâhâ 20/1) ifadesidir. Bu ifadeyi İsa b. Ömer “ط” harfini kesralı ve “ه” harfini fethalı olarak “طه” şeklinde okumuştur. Hasan-ı Basrî “ه” harfini sâkin olarak “طه” şeklinde; Velid b. Hassân ise “طاهي” şeklinde okumuştur (İbn Hâleveyh, ty: 89-90).

Hurûf-ı mukattaa ile ilgili şâz kıraatlerin bir diğer kısmı ise harflerle alakalıdır. Bu bazen farklı harflerle okunması bazen de harfin hafzedilmesi şeklindedir. Örneğin “طه” (Tâhâ 20/1) ifadesi Dahhâk ve Amr b. Fevâid’in kıraatinde “طاوى” şeklinde “و” harfiyledir. Bu okuyuşun nedeni kelimenin aslının bu şekilde olmasıyla açıklanmıştır (İbn Cinnî, 1994: 2, 47). Harflerin hafziyle ilgili duruma örnek “حم عسق” (Şûrâ 42/1-2) ayetidir. Bu ifadeyi İbn Mesûd “ع” harfi olmaksızın “حم سق” şeklinde okumuştur (İbn Cinnî, 1994: 2, 249; İbn Hâleveyh, ty: 134). İbn Hâleveyh, İbn Mesûd’a nisbet edilen bu okuyuşu zikrettikten sonra İbn Abbâs’ın bu ifadeyi “ع” harfi ile beraber okuduğunu belirtmiştir (İbn Hâleveyh, ty: 134). İbn Cinnî, İbn Mesûd’un bu okuyuşunun hurûf-ı mukattaa’nın

ayet başlangıcı olarak sûrelerin arasını ayırma maksadıyla olduğu düşüncesini desteklediğini belirtmiştir. Ona göre bu harfler Allah'ın isimlerine delalet etseydi Zeyd ve Amr gibi bilinen bir isme işaret ettiğinden bu harflerde herhangi bir değişiklik olması ve farklı şekillerde okunması mümkün olmazdı (İbn Cinnî, 1994: 2, 249).

3.3. Hurûf-ı Mukattaa'daki Bazı Harflerin Anlam Açısından Yorumlanması

Hurûf-ı mukattaa'da geçen bazı harfler anlam açısından tevil edilmiştir. Bu konuyla ilgili “طه” (Tâhâ 20/1) ifadesi örnek verilebilir. Bu ifadenin anlamı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür (Zemahşerî, 1998: 4, 63-65; Râzî, 1981: 22, 2-3; Kurtubî, 2006: 14, 11-12; Ebû Hayyân, 1993: 6, 211-212). Bunlardan biri bu kelimenin “Ey Adam!” anlamına gelmesidir. Nitekim Zemahşerî bu kelimenin Uk lehçesinde “Ey Adam!” anlamında olduğunu belirterek bu ifadenin aslının “يا هذا” olduğunu, kelimedeki “tâ” harfinin onların lehçesinde “yâ” harfinden dönüştürüldüğünü ve “هذا” lafzı kısaltılarak “hâ” harfine çevrildiğini ifade etmiştir (Zemahşerî, 1998: 4, 64). Bir diğeri ise bu ifadenin yere bas anlamında olduğudur. Bununla ilgili nakledilen rivayete göre ise Hz. Peygamber (s.a.s) namaz kıldığında ağırlığını bir ayağına verip diğerini rahat tutardı. Bunun üzerine Yüce Allah “طه” ifadesini “Ey Muhammed! İki ayağını yere bas” anlamında indirmiştir. Nitekim Zemahşerî, Hasan-ı Basrî'nin kıraatinin anlamının bu şekilde olduğunu belirterek şöyle demiştir: “Hasan-ı Basrî bu kelimeyi “yere bas” anlamında emir olarak “طه” şeklinde okumuştur. Hz. Peygamber namaz kıldığında ağırlığını bir ayağına vermesinden dolayı ona her iki ayağını da yere basması “طبا الارض” ifadesiyle emredilmiştir. Bu manada “طه” kelimesinin aslı “طأها” şeklinde sâkin hemze ile beraberdir. “ها” lafzı ise “الارض” “yer” kelimesine dönen zamirdir. “طأها” ifadesindeki hemze tahfif maksadıyla elif harfine çevrilerek “طه” şeklinde okunmuştur (Zemahşerî, 1998: 4, 63-64; Kurtubî, 2006: 14, 11-12). Bu konuyla ilgili bir diğere örnek “ص” (Sâd 38/1) harfidir. Bu harf “الم” hece harflerinde olduğu gibi çoğunluğun okuyuşuna göre “د” harfi sâkin olarak “sâd” şeklindedir. Übey b. Ka'b, Hasan-ı Basrî, İbn Ebî İshak ve Nasr b. Âsım ise tenvinsiz olarak “د” harfini kesralı “صَادٌ” şeklinde okumuştur (Dimyâtî, 1419/1998: 476; Kurtubî, 2006: 18, 121). Bu kıraate göre ifade birine karşı çıkmak, karşısında durmak manasına gelmektedir. Nitekim “فَأَنْتَ لَهُ” (Abese 80/6) ayetinde geçen “صَدَى” lafzı sen ona yöneliyorsun, onun karşısında duruyorsun anlamında kullanılmıştır. Buna göre anlam sen amelikle Kur'an'a karşılık ver, emirlerinin gereğini yap ve yasaklarından uzak dur, demek olur. Bu okuyuş, Kur'an'ı okumaya yönel, anlamını da içermektedir. Ayrıca boş mekânda sesin yankılanıp geri dönmesi manasında kullanılan “sada” kelimesi de bu ifadeden türemiştir (Nehhâs, 2008: 858; Kurtubî, 2006: 18, 121). Nehhâs, Hasan-ı Basrî'nin kıraatine göre ondan gelen bu rivayetleri naklettikten sonra şöyle demektedir: “Bu açıklama Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmektedir. Ona nisbet edilen kıraati, bu şekilde tefsir ettiğine dair rivayet sahihtir (Nehhâs, 2008: 858).

SONUÇ

Mukattaa harfleri, Kur'an-ı Kerim'de yirmi dokuz sûrenin başında bulunmaktadır. Bu ifadede yer alan harflerin sayısı on dört tanedir. Bu sayı Arap alfabesinin yarısına tekabül etmektedir. Mukattaa harfleri bazen bir harf olarak kullanılmıştır. Bazen de iki harf, üç harf, dört harf veya beş harfin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu harflerden bazıları tekrar etmeksizin sadece Kur'an'da bir defa yer alırken bazı harfleri ise tekrar edilerek birkaç defa zikredilmiştir. Hurûf-ı mukattaa içinde her mahreç bölgesine (boğaz, dil, dudak) ait harfler yer almaktadır. Aynı zamanda bu harfler sıfatları bakımından (hems, ceahr, şiddet, rihvet, itbâk v.b.) incelendiğinde genel olarak o niteliğe sahip olan harflerin yarısının hurûf-ı mukattaa içinde yer aldığı tespit edilmiştir. Hurûf-ı mukattaa'nın bu şekilde bir sıralama ve oluşumla meydana gelmesinin tesadüfi olmayıp bir maksada yönelik olduğu düşünülmektedir.

Mukattaa harfleriyle ilgili okuyuş farklılıkları kıraat-i seb'a, aşere ve erbea aşerede yer almaktadır. Bununla beraber Hz. Ali, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mesûd, Said b. Cübeyr, Amr b. Ubeyd, İsa b. Ömer, Velid b. Hassân, Ebü's-Semmâl, ve İbn Ebî İshak ve diğerlerine nisbet edilen şâz kıraatler de bulunmaktadır. Mukattaa harfleriyle ilgili genel olarak imâle, idğam, izhâr, tefhîm, medd, kasr, sekte, vakf ve vasl gibi anlama etkisi olmayan fonetik okuyuş farklılıkları zikredilmekte

ve bunlar Arap diliyle irtibatı temelinde lehçe, sarf ve nahiv ilişkisine değinilerek açıklanmaktadır. Hurûf-ı mukattaa ile ilgili zikredilen okuyuşlar bazen bu harflerin yapısına delil olarak kullanılmıştır. Örneğin bu harflerin imâle ile okunmasının veya bu harflerin i'rab vecihlerine göre farklı kıraatlerle okunmasının nedeni isim olmasıyla açıklanmıştır. Bazen de bu harflerle ilgili kıraat vecihlerinin nedeni lehçe farklılıklarıyla açıklanmış ve kimi zaman hangi lehçelerde yer aldığı zikredilmiştir. Kimi zaman da bu harflerle ilgili farklı okuyuşlar sahabe kıraatiyle izah edilmiş ve bu okuyuşlar sahabe Mushaflarına nispet edilerek aktarılmıştır. Âlimlerin bu harflerle ilgili okuyuşlar arasında câizdir, en uygunu budur şeklinde tercih yaptığı da tespit edilmiştir. Mukattaa harfleriyle ilgili bu kıraat vecihlerinin kıraat kaynakları yanında Ferrâ, Taberî, Zeccâc, Nehhâs Begavî, Vâhidî, Zemahşerî, Râzî, Kurtubî v.b birçok müfessirin eserlerinde incelendiği ve bu konuyla ilgili ayetlerde yeri geldiğinde tefsir/te'vil etkinliğinde yorumlandığı tespit edilmiştir. Bu durum hurûf-ı mukattaa'nın manası, muhkem mi müteşâbihattan mı olduğu, ayet olup olmadığı konularının yanında bu harflerin yapısının, oluşum şeklinin, bu harflerle ilgili mütevatir ve şâz kıraatlerinin ve bu okuyuşların hüccetinin İslam'ın ilk dönemlerinden günümüze kadar ilim ehlinin dikkatini çeken önemli konulardan olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd. *Tefsîrû'l-Begavî Me'âlimü't-Tenzîl*. thk. Muhammed Abdullâh en-Nemîr, Osman Cum'a Dâmiriyye ve Süleyman Müslim el-Harş. Riyâd: Dâru Taybe, 1409.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Bazı surelerin başlangıç harfleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 10 (1971).
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhü'l-Arabîyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attârî. Beyrût: Darü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1085.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, İstanbul: İfav Yayınları, 2008.
- Devserî, İbrahim b. Saîd, *Mu'cemu'l-Mustalahât fî İlmi't-Tecvîd ve'l-Kıraât*, Riyad: 1425.
- ed-Dabbâ', Ali Muhammed, *el-İdâetü fî Beyâni Usûli'l-Kirâeti*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1420/199.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fî'l-Kirâati'l-Erbeate 'Aşer*, thk. Enes Mahrâh, Beyrût-Lübnân: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Duman, M. Zeki ve Mustafa Altındağ, "Hurûf-ı Mukattaa", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît* (Thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvîd), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Hafeyân, Ahmed Mahmûd Abdüsemi', *Eşhurü'l-Mustalahât fî Fenni'l-Edâ ve İlmi'l-Kıraât*, Beyrût-Lübnân: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Hamed, Ğânim Kuddûrî, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye 'İnde Ulemâi't-Tecvîd*, Amman: Dâr-u Ammar, 1428/2007.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib el- Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhammed, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kirâât ve'l-İzâhi anhá*, thk. Ali en-Necdî Nâsîf, Abdülhalîm en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâ'il Şiblî, Kahire: Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1994.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullâh Hüseyin b. Ahmed, *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ty.
- İbn Manzûr, Cemâlu'd-Dîn b. Muhammed, *Lisânü'l-arâb*, Kahire: Darü'l-Meârif, 1119.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs, *Kitâbü's-Seb' fî'l-Kirâât*, thk. Şevkî Dayf, Kahire: Dârü'l-Meârif, 1119.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali. *en-Neşr fî'l- Kirâati'l-'Aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâ. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

- Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an ve'l-Mübeyîn limâ Tedammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, thk. Abdullâh b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî, *er-Riâye li tecvîdi'l-kirae ve tahkîki lafzi't-tilâve*, Amman: Dâru Ammâr, 1404/1984.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî, *Kitâbü Müşkili İ'râbi'l-Kur'an*, thk. Yâsîn Muhammed es-Sivvâs, Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, ty.
- Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl, *İ'râbü'l-Kur'an*, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- Râzî, Ebû Abdullâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer, *Me'âtihi'l-Ğayb=et-Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, Lübnân: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an = Tefsîru's-Sa'lebî*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1402/ 1982.
- Taberî, Ebû Cafer b. Cerîr Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an = Tefsîru't-Taberî*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed b. Muhammed, *et-Tefsîru'l-Basît*, Riyad: Camiatü'l-İmâm Muhammed b. Suudi'l-İslâmiyye İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, ty.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'an ve İ'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemaşerî, Ebül-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil, Beyrût: Darül-kütübil-ilmîyye, 1419/1998.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an Hâkâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, ty.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 335-344, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 11.10.2018 Kabul Tarihi: 03.01.2019

MEKÂN HAFIZASINDA AİDİYET ARAMA PRATİKLERİ: BOŞ ZAMAN KÜLTÜRÜ VE DELİLER KAHVEHANESİ ÖRNEĞİ¹

*Search Practices For Belonging In Space Memory: Leisure Culture and An Example Of
Madmen Coffeehouse*

Figen KANBİR²

ÖZ

Geleneksel kültürde, erkeklerin kamusal hayatta en gözle görülebilir alanlarından biri kahvehanelerdir. Kahvehaneler ortaya çıkmalarından bu yana, erkekler için, mekân olmalarının çok ötesinde sosyalleşme alanları olmuştur. Her ne kadar geçmişte erkeklerin toplaşma mekânları olarak anılsa da araştırmamızı yürüttüğümüz mekân örneği olarak İstanbul Fatih'teki "Deliler Kahvehanesi" kadınların, erkeklerin ve çocukların toplaşma mekânı özelliğini sergilemektedir. Bununla birlikte kahvehaneler ilk kuruluşlarından bu yana farklı adlarla ve amaçlarla kurulmuştur. Bu bağlamda bireyler arasında anlam pratikleri yaratarak, boş zamanın vazgeçilmez temsillerini oluşturmuşlardır. İşlik ve evlik arasında sığdırılmış yaşama alternatif bir dokuyla eklenmişlerdir. Aynı zamanda kahvehaneler, kuşaklar arası hafızanın üretilmesinde ve sonraki nesillere aktarılmasında etkilidirler. Öyle ki bugün bile sözü edilen mekânlar ve bu mekânlar içerisinde varlık kazanan kültür, yerleşik bir alışkanlıkla, gündelik hayatta bireyler için "ayrıcılık olma" iddiasını üzerinde taşımaktadır. Araştırmamız kapsamında ele aldığımız kahvehane ise bu ayrıcalıklı olma iddiasını, yardımlaşma kültürü üzerinden kurgulamaktadır.

Bu araştırmanın amacı hafıza kuramı ile kahvehane olarak adlandırılan mekâna katılan bireyleri nitel araştırma tekniği olan görüşmeyi esas alarak incelemek ve şu sorulara (yer yer sondaj sorularla da destek vererek) yanıt bulmaktır: İnsanlar kahvehanelere hangi anlamı vermektedir? Geçmişe ait hangi etkenler insanların bu mekânlara katılımını artırmaktadır? Çalışma, geleneksel kültürde birlikteliğin yalnızca soyut bir gösterge olarak hafızada var oluşunu değil aynı zamanda sosyal alanda nesnel görünümünü insanların dayanışma ve sosyalleşme deneyimlerini ele alarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Hafıza, boş zaman, kahvehane, Deliler Kahvehanesi.

ABSTRACT

In traditional culture, coffee houses are one of the most visible areas of men in public life. Since the emergence of coffee houses, they have been socialization areas for men, far beyond being only spaces. Although it is referred to as the men's gathering venues in the past, the "Madmen Coffee House" (*the word 'mad' is used for describe the diversity of participants*) located in Fatih district of Istanbul, which is the main focus of our research, exhibits the venue of women, men and children. However, coffeehouses have been established for different names and purposes since their first establishment. In this context, they created the indispensable representations of the free time by creating meaningful practices among individuals. They are articulated with an alternative texture to the life that is fit between the work and the house. At the same time, coffeehouses are effective in producing and transferring generations of memory to subsequent generations. Furthermore, even the places that are mentioned today and the culture that is being gained within these venues carry on the claim of "privileged" for individuals in everyday life with a built-in habit. The coffeehouse, which we are exploring in our research, is building this privilege claim through the culture of beneficiary.

The aim of this study is to examine the individuals who participate in the "coffee house" by using memory theory on the basis of qualitative research technique and to find answers to the following questions by interviewing the participants: What do coffee houses mean to people? What factors in the past increase the

¹ Bu makale, 3-7 Ekim 2018'de Şanlıurfa/Türkiye'de düzenlenmiş olan 2. Uluslararası GAP Sosyal Bilimler Kongresi'nde özet bildiri olarak sunulmuştur ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, SİİRT e-posta: f.kanbir@siirt.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2094-399X.

participation of people in these venues? The study aims to reveal that the union in traditional culture is not only present in memory as an abstract indicator, but also in the social sphere by addressing the people's experiences of solidarity and socialization.

Keywords: Memory, free time, coffeehouse, Madmen Coffeehouse.

GİRİŞ

Birçok farklı disiplinin aksine sosyolojide hafızanın değerlendirilmesi görece yeni bir yaklaşım olarak ele alınabilir. Kültürün toplumsal yapıda sağladığı ayrıcalıklı pozisyon toplum içindeki kişileri aynı çerçeveye yerleştirmektedir. Bu bakımdan kültürün incelenmesi için toplum içerisindeki kişilerin hafızanın canlandırılmasında ortak temsillere yükledikleri anlam incelenmeye değerdir. Bunlardan biri olan gelenekler (Assmann, 2001: 26), kültürel anlamın devredilme ve canlandırılma biçimi olarak kültürel belleğin alanına girerler. Bu bağlamda geleneklerin üretildiği ve tüketildiği mekânlar, belleğin somut görünümünü üzerlerinde taşımaktadır denilebilir.

Araştırma hafıza kuramını bir mekânla ilişkili ele alan ilk çalışmalardan biridir. Bu yönüyle sosyoloji alanına önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada, hafızanın mekânda ve kişiler arası ilişkilerde önemli yere sahip olduğu dile getirmektedir. Mekânda kişiler, içinde buldukları gruba ait bir alan oluştururken kendi kimliklerini de tanıtıcı/tanımlayıcı bir alan açmaktadır. Böylelikle söz konusu kahvehane, hem içeriye hem dışarıya ait olarak bireyler için sosyal alanlar özelliği sergilemekte; toplumda ve kişilerarası ilişkilerde kültür yaratıcı özellik edinmektedir.

Hafıza mekânları birçok boyuta sahip, önemli buluşma yerleridir (Nora, 2006: 10). Hafıza mekânları toplumların yalnızca tarihlerini¹ ve kültürünü belirlememektedir. Bunun yanı sıra insanların gündelik hayatta iş, ev hayatları ve boş zamanlarını değerlendirmeleri ile de yakından ilişkilidir. Başka bir deyişle kahvehaneler gündelik hayatın ve boş zaman kültürünün yansıma bulduğu alanlardır. Bu alanlarda bireyler bir arada yaşamak için ortaklık kurmaktadır. Ortaklıklar tecrübe ile bir arada değerlendirildiğinde yaşantıyı olumlu veya olumsuz hale getirebilmektedir. Biz de insanlar arasında sürdürülen ortaklıklardan mekân kültürüne yerleşmiş olanları, katılımcıların görüşlerini dikkate alarak incelemeye çalıştık.

Toplum içinde yaşayan insanlar, anlamını bildikleri ya da anladıkları kelimeleri kullanırlar. Bu kolektif düşüncenin şartıdır. Kelimelere karşılık gelmeyen anı yoktur (Halbwachs, 2016: 346). Dolayısıyla toplumu (herhangi) bir yönüyle incelemeye başlamak için, kelimelerin o toplum yapısı için önemine dikkat çekilmesi gerekmektedir. Öte yandan bireysel anıların önemini kavrayabilmek ve bireysel anılardan kolektif anılara geçebilmek için de dilin kullanılması gerekir (İlhan, 2015: 1400). Burada dil, içselleştirilmiş tecrübelerin dışsallaştırılmasına ve içinde yaşanılan gruba mal edilmesine yaramaktadır. Bu bağlamda biz de nitel araştırma tekniği olan görüşmeyi dikkate alarak kahvehanelerin topluluk hafızasının oluşmasına ve kültürün sürekliliğine belirgin katkılarını ele aldık.

Araştırmanın Yöntem ve Örneklemi

Çalışmamızda kullandığımız nitel araştırma tekniğinin herkes tarafından kabul edilen tek bir tanımını yapmak güçtür. Buna rağmen genel olarak nitel araştırma, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlenmesi olarak tarif edilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 39). Nitel araştırmacılar çalışılan olay ve olguları kendi ortamları içinde incelenmekte ve bu olayları ayrıntılı biçimde ve derinlemesine açıklamaya ve yorumlamaya çalışmaktadırlar (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 30). Stewart ve Cash nitel araştırma yöntemi olan görüşmeyi önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve yanıtlama

¹ Fransız tarihçi Pierre Nora (1931-) 'ya göre hafıza mekânlarını kullanılabilir hale getiren şey, hafızanın olmadığı ya da tehlikede olduğu sayılıdır. Bu sayılının önüne geçmek ancak onu yeniden inşa etmekle mümkündür. Müzeler, kütüphaneler, depolar, veri bankaları vb. hafızanın mekânlarda tarihsel olarak üretilmesine ve bilgi kuramı çağına kaynaklık edebilmesine yarar. Bu bakımdan hafıza ihtiyacı ulusal tarih ihtiyacına dönüşerek, mekânda görülebilir olmuştur (Nora, 2006: 23-31). Bizim çalışmamız ise, hafızanın mekâna yansıyan bir başka boyutunu, gündelik hayatın sürdürülebilir ağırlığını, dikkate alınmıştır.

tarzına dayalı karşılıklı ve etkileşimli bir iletişim süreci olarak tanımlamaktadır (Stewart ve Cash'tan aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2006: 119).

Çalışma kapsamında incelenen mekân İstanbul Fatih'te kurumuş ve dokuz yıl öncesine kadar Derviş Baba Kahvehanesi olarak hizmet vermiştir. Bugün ise dernek olarak faaliyet gösterdiği söylenen ve Deliler Kahvehanesi adıyla anılan bir mekâna dönüşmüştür. Çalışma yapılırken yapılan incelemelerde, kahvehane sakinlerinin yerleşik kabuldekinin¹ aksine kadın ağırlıklı olduğu görülmüştür. Çocuklar ise ihtiyaç-yardım ile ilişkili olarak bu kahvehanede bulunmaktadır. Aynı zamanda çocukların maddi ihtiyaçlarının yanında eğitimleri de kahvehaneye katılımlarını artırmaktadır.

Yüz yüze yapılan görüşme, dördü kadın ve ikisi erkek olmak üzere toplamda altı katılımcı ile 2018 yılı Ağustos ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda araştırma rastgele örneklem ile yapılmıştır. Aşağıda çalışmamızda yer alan katılımcılarımızın genel profili verilmiştir (Tablo 1):

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-demografik Özellikleri

Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek
Kadın	38	Lisans	Türkçe Öğretmeni
Erkek	36	Lisans	Fizik Öğretmeni
Erkek	48	Ortaokul terk	İnşaatçı
Kadın	33	Yüksek lisans	Yazılımcı
Kadın	52	Lisans	Tekstil
Kadın	36	Lisans	İşsiz

Zamanın Mekânsallaştırılması: Boş Zaman Kültürü ve Kahvehaneler

Mekân kelimesinin aslı Arapça olup “kevn”den türemiştir. Kevn kelimesi ise olmak, meydana gelmek, sonradan olmak, zamansız ve devamlı olmak, belli bir şekle girmek ve varlık gibi anlamlara gelmektedir (Bağlı, 2012: 18). Zaman ise Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit olarak tanımlanmaktadır.² Zamanın ne ve nasıl bir şey olduğu konusu hem felsefede hem de fizikte tartışılmaktadır. Bu bakımdan nesnel ve öznel yargıları içerisinde barındırmaktadır (Çoştur, 2015: 648). Her ne kadar bugün bu iki kavram arasındaki fark net olarak çizilse de 18. Yüzyıl bu ayrımın net bir şekle büründüğü bir yüzyıl olarak öne çıkmaktadır.

18. yüzyılda mekanik saatin icadıyla birlikte zaman uzamdan ayrılmıştır. Böylelikle zaman belli bölgeleri birbirinden ayıran bir ölçü olmaktan çıkmış ve dünyanın bütünü tek bir ölçüye sığdırmıştır (Giddens, 2010: 23). Böyle bir ayrımın gerekliliği kuşku götürmese de zamanın mekân üzerindeki etkisi de göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda zamanın mekânsallaştırması kavramsallaştırması, zamanın değerlendirilme ölçütü olarak bir mekânla ilişkili haline gönderme yapmaktadır. Burada mekân bir değerlendirme ölçütü olarak ön plana geçmektedir. Benzer bir şekilde mekânın insanlar ve olaylar üzerindeki belirleyiciliği artmaktadır. “İşlik” ve “evlik” arasına yerleştirilebilecek boş alanlar böylesi bir değerlendirme için uygundur. Boş zamanlar somut bir alan kültürüyle bir arada değerlendirilebilir. Çalışmamızda görüldüğü gibi kahvehaneler, “boş” zaman(lar)ın mekâna ait kılındığı bir görünümde bulunmaktadır.

¹ Burada yerleşik kabulde söz konusu edilen, "kahvehanelerin geçmişten beri rüşlerini ispatlamadan ölünceye kadar erkeklerin bir araya gelerek sosyalleşebildikleri alanlar" olmasıdır.

² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b6dbd3a36c6c6.39435867 (Son Erişim Tarihi: 10.08.18)

Fransız filozof Gaston Bachelard (1884-1962)'a göre belleği canlandıran zaman değil mekândır (Bachelard'dan aktaran Bağlı, 2012: 24). Süreklilik duygusunun kökü mekânlardadır. Tarih hızlanarak bilincin geçmişle ilişkisini kesmiştir. Böylelikle bilinç için ortam etkisiz hale gelirken, mekân önemini artırmıştır (Nora, 2006: 17). Bu mekânlardan biri olan kahvehaneler, hafızanın temsil edildiği yerlerdir. Sözelimi 1554'te ilk kahvehanenin İstanbul Tahtakale'de farklı kültürel özelliklere sahip insanların (erkeklerin) buluştukları bir noktada kurulmuş olması ilgi çekicidir (Evren, 1996: 8). Kahvehaneler zaman içerisinde pek çok farklı amaçla kurulmuşlardır. Bunlardan Yeniçeri ve esnaf kahvehanesi gibi belli iş koluna mensup insanların bulunduğu, kıraathane gibi okumak temelinde kurulmuş, mahalle gibi aynı mekândaki insanları birleştiren kahvehaneler sayılabilir (Evren, 1996). Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise yapılan devrimin meşrulaştırılması için kullanılan, 1950'lerde göçün etkisiyle sosyal bir forma bürünen, 1960'lardan sonra ülkenin siyasi yapısından etkilenen, farklı kutuplaşmaların yaşandığı, 1980'lerden sonra ise her alanda olduğu gibi apolitikleşen ancak sosyal birlikteliklerin sağlandığı mekânsal araçlar halinde işlev görmüştür (Deniş, 2011: 13).

Tüm bu değişimlere rağmen kahvehaneler mekân olarak, yaklaşık beş asırdır kültürle ilişkili bir boş zaman alıcısı konumundadır. Dolayısıyla mevcudiyetleri farklı kesimden gelen insanların gündelik hayatları için alternatiftir. Bu bakımdan (boş) zamanın mekânsallaştırılması olarak kahvehaneleri ele almak mümkündür.

Bireysel ve Kolektif Hafızanın Temsil Yeri Olarak Deliler Kahvehanesi

Hafıza (bellek) yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle olan ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücüdür.¹ Her ne kadar hafıza yaygın literatürde birey odaklı, psikolojik bir kavram olarak değerlendirilse de kolektif hafızanın anlaşılabilmesinde de son derece etkili bir kavramdır. Ancak buna rağmen hafızanın saklı tuttukları ile canlandırdıkları aynı şeyler değildir. Gerek bireysel gerek de toplumsal düzeyde olsun her hatırlama, aslında "yeniden inşa" etmektir. Çünkü veri, kaydedilen bağlamla birlikte hatırlanmaz. Bunun yerine birçok bağlam devreye girer (Halbwachs, 2017: 66; Karaaslan, 2017: 28). Sözelimi geçmiş anılar bugünün deneyimleri üzerinde bağlantı kurmaya yaramaktadır. Bu bakımdan veriler temsil olarak anıldığında, her bir temsilin geçmişten bugüne uzanan somut görünümü olduğu fark edilecektir. Bu görünümlerin toplum(lar) için kültür oluşturduğu söylenebilir.

Kültürün kuralcı ve anlatsal, yönlendirici ve nakledici iki yönü, bireylere "biz" deme imkânı vererek kimlik ve aidiyet yaratmaktadır. Tek tek bireyleri bizde birleştiren, bir yandan ortak kurallar ve değerlere bağlılık, öte yandan ortak bilgi, algılayış, anılardır (Assmann, 2001: 21). Bu bağlamda kültüre ait belli bir yaşam tarzı sunması anlamında anılar kişileri bir araya getiriler. Toplumun incelenmesinde hafızayı temele koyan ilk kişi Maurice Halbwachs (1877-1945)'e göre anılar yaşamımızdaki olayları yansıttıklarında, bizi yalnızca geçmişimizle ilişkiye sokmakla kalmazlar; bize bir dönemi de anlatırlar. İnsanlar anılarını tek başlarına canlandırmazlar. Anıların birlikte gerçekleşmiş olması onları anlamlı kılmaktadır (2016: 44-5). Başka bir deyişle toplum içinde yaşayan insanların, anılarını yerleştirip yeniden bulmak için kullandıkları çerçevelerin dışında bir hafıza mümkün değildir (Halbwachs, 2016: 113).

Sözelimi hafızanın canlandırılabilmesi; diğerlerinin hafızalarıyla uzlaşması ve ortak bir temel üzerinde kurulabilmesi için aralarında yeterince temas noktası bulunması gerekir (Halbwachs, 2017: 20). Sözü edilen temas noktaları arasında insanlar kadar, insanları da içine alan mekânların sağladığı avantajlar göz ardı edilemez. Bunlardan birisi Halbwachs tarafından öne sürülen evler ve evlerin düzenlenmesinde kullanılan eşyalardır. Bu betimleme konusunda öne sürülen savlardan biri çalışmamızın öne sürdükleri ile aynı doğrultudadır. Buna göre karşılaşılan her nesne ve onun bütün içerisinde kapladığı yer bize, birçok insan için ortak olmanın bir yolunu hatırlatır (2017: 140).

¹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b5ac3204d9e36.17303747 (Son Erişim Tarihi: 10.08.18)

Aşağıdaki iki fotoğraf,¹ (Fotoğraf 1-2) birtakım insanların, eşyaların sunduğu dekoratif tasarımlar ve kelimeler üzerinden yarattıkları ortaklığı anımsatması açısından ilgi çekicidir. Sözgelimi mekânın adı olan Deliler Kahvehanesi, ironik bir dille yanına iliştilmiş "deliler ve veliler" kelimeleri ile de genişletilecek şekilde her türlü insana ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Bu durum günümüz klasik kahvehanelerin dışında olduklarını ispat etmek için uygun bir dokuya sahiptir. Aynı zamanda geleneksel eşyalar ve eşyaların düzenleniş biçimi mekândaki insanlara ortak bir kimlikle "biz" deme imkânı tanımaktadır.

Fotoğraf 1: Dış mekân düzenlemesi

Fotoğraf 2: İç mekân düzenlemesi

¹ Söz konusu edilen iki fotoğraf, araştırma yapılırken mekândaki insanların yoğunluk dereceleri dikkate alınarak, tarafımızca çekilmemiştir. Fotoğraflar başkalarınınca daha önce internete yüklenmiştir. Ancak mekânın kurgusuyla özdeş içeriğe sahip olduğu gerekçesiyle kullanılmıştır

https://www.google.com.tr/search?q=deliler+kahvehanesi&rlz=1C1NDCM_trTR733TR733&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKewjlluXctJndAhVRZVAKHX14CgkQ_AUICyG&biw=1366&bih=662

Biz kültürü, nesnel bir görünüme mekân düzenlemesiyle uyuşurken aynı zamanda sakinlerin kullandıkları sözcükler ile tamamlanmaktadır. Bu bakımdan sözü edilen kahvehanenin, birlikte edinilen ve sürdürülen bir geçmiş ve gelecek bağlantısı ile değerlendirilmesi gerekmektedir. Kahvehane nedir sorusuna verilen anlam bu bakımdan ilgi çekicidir. Özellikle katılımcılar sözü edilen kahvehanenin varlık gerekçesini yardımlaşma, dayanışma, eğitim ve dostluk kurma gibi değerler ile diğerlerinin farkına varmak diğerleri tarafından farkına varılmak gibi kavramlar üzerinden belirgin bir biz kültürüne sığdırıyorlar. Böylelikle de mekânın varlık gerekçesini tartışmaya yer bırakmaksızın meşrulaştırıyorlar:

“Nasıl işlediğine bağlı... Ben sadece bu kahvehane için konuşabilirim. Hani bu kahvehane için... İnsanları işte demin saydığım yardıma, ders vermeye, gönüllü hizmet etmeye başkasını görebilmeye, başkasına dokunabilmeye teşvik ediyor.” (Kadın, Türkçe öğretmeni, 38 yaşında)

“Şimdi buranın özelinde... Burası da iyilik yapmaya çalışan ya da başka şeyleri görmeye çalışan insanlar için buluşma noktası, buranın da başka amacı var. Bu kahvehanenin özellikle...” (Erkek, Fizik öğretmeni, 36 yaşında)

Modern kültürün müphem olan(lar)ı dışlamasının karşısında geleneksel kültür ötekini kendisi kabul edip onunla temas kurmaya ve yaşamaya dönüktür. Bu bakımdan çalışmamız kapsamında incelemeye aldığımız kahve, farklı insanları sorgusuz kabule ve onları anlamaya dayalıdır denilebilir. Başka bir deyişle kahvehane geleneksel hafızanın yanında olmaktadır. Öte yandan geleneksel kahvehanelerde içecek kültürünün ağırlığı görülürken, incelediğimiz kahvehanede yeme-içme konusunda birliktelik vardır. Bu birliktelik modern maddiyatçı, standartlaştırıcı ve bireyselleştirici dokunun aksine geleneksel olarak "imece usulü" ile yapılmakta ve paylaşılmaktadır. Öte yandan katılımcıların hepsi birbirini tanımaktadır. Bütün bunlar bize katılımcıların geleneksel bağlılık değerleri olan arkadaşlık, dostluk, paylaşma, yardımlaşma gibi öğelerle ilişkiyi koparmadığını göstermektedir. Bu bakımdan anlamlı bir yer bildirmesiyle kahvehane, geleneksel kültürel yapıyı tamamlamaktadır denilebilir. Aşağıdaki katılımcılarımız bu farkın, birlikte yaşamak ve sorumlu olmak gerekliliğinin yakın çevresinden başlamak üzere farkındadır:

“Burası bence Ali Abi'nin (kahvehane sahibi) bir deyimini var. Burası Nuh'un gemisi... Evet... Her tip insanın bir arada olduğu, herkesin, herkesi kabul eden, herkesin kendisi olabileceği bir yer... Burası kabul yeri yani... Nasıl anlatayım? Bence öyle...” (Kadın, işsiz, 36 yaşında)

“(Kahvehane katılımcıları arasında) Yani çoğu zaman yok, hayır ortak bir nokta yok, yani şey çok az... (Buraya eşlik eden değerler var mı dediğimizde ise) Tabi ki... Tabi ki... Ben kişisel olarak ortak (düşündüm) ama... Bi şey olarak... Yani burası herkesin yardım amacıyla geldiği ve insanları ister maddi, manevi elinden ne geliyorsa yapmaya çabaladığı bir yer...” (Kadın, işsiz, 36 yaşında)

“Paylaşım var, dayanışma var... İşte bütün mahalleye yardım var, mahalleyi tanıma var... Bi aile ortamı kurma var. Birlikte hareket etme var. İnsani değerler etrafında toplanma var. Hani farklı farklı fikirler de olsa, farklı farklı inançlar olabilir. Farklı siyasi görüşler olabilir. Burda herkesin görüşü farklı ama hiç kimsenin birbirine yani görüşünü sorması veya dinini sorması gibi bir durum söz konusu değil... Böyle bir şey yok. Dolayısıyla daha geleneksel kültür, birlikte yaşama, (ortamdaki bir başka kişi araya giriyor) evet Hristiyan da olabilirsin, dinsiz de olabilirsin...” (Kadın, yazılımcı, 33 yaşında)

“Aslında geleneksel kültüre evet diyebiliriz. Yani daha mahalle kültürü, şey kültürü... Taşra kültürü... Daha aile kültürü belki... İşte daha insani değerler üzerine kurulu bir kültür...” (Kadın, yazılımcı, 33 yaşında)

“Hani burda mahalleliyi, mahalleyi tanıma var. Ve mahalleye destek var. Mahalleye yardım var. İhtiyacı olana koşma var.(Burası bir mahalle kahvehanesi mi diye sorduğumuzda) Aslında tam olarak öyle değil... Çünkü burası bir dernek çatısı altında bir yer kahvehane... Yani derneğin kahvehanesi burası... Mahalle kahvehanesi karşısı... Aynen... Burası mahalle kahvesi değil... Burası bir derneğin kahvesi... Bu mahalleye kurulmuş, bu mahalleye hizmet etmek için açılmış bir

kahvehane... Ama burada hiç kimse bu mahalleden, tam olarak bu mahalle... Birkaç kişi hariç değil evet... Bu mahalleli olanlar var. Burası mahalle kahvehanesi değil... Burası bir kültür belki yaratmak için, mahalleye hizmet etmek için oluşturulmuş bir kahvehane yani... (Kadın, yazılımcı, 33 yaşında)

Aynı zamanda katılımcılar, bahsi geçen kahve ile diğer kahveler arasında direk bir olumsuzlama olmadan sınır çekiyorlar. Hatta denilebilir ki söz konusu mekân artı ve eksi, iyilik ve kötülük gibi zıt kavramsallaştırmalarla üstün tutulmaktadır:

"Burası tabi kahvehane kelimesiyle bana göre farklı geliyo... Hani kahvehane kelimesi benim bildiğim eski, erkeklerin gittiği, oturup da sohbet ettiği yerler biliniyo... Ama burası bir yardım kuruluşu gibi... Yani... Bence biraz daha anlam katılması lazım. Bi kahvehane tam değil yani... Artısı çok yani çok artısı var ama." (Kadın, tekstil, 52 yaşında)

"Onlar orda (erkeklerin topladığı kahvehaneler kastediliyor) oturuyorlar, sohbet ediyorlar. Duygusal bir beraberlik paylaşıyorlar. Burda bir de bunun yanında yapılan bi iyilikler var. Kötülük var mı bunun içinde? Hayır, yok..." (Kadın, tekstil, 52 yaşında)

Bu konuya katılımcılarımızdan birinin kahvehaneye olumlu anılar kadar olumsuz anıların da canlandırılmasında araç temelli yaklaşımı örnek verilebilir. Katılımcımızın "gerçek ihtiyaç nedir" konusunda yaptığı çözümleme, tüketim toplumunun yaratılarının karşısında bir konumdur. Tüketim günümüz aşırı üretim toplumunun en önemli sahip olma biçimidir. Tüketilen şeyin geri alınması mümkün olmadığı için bu durum, korku duygusunu azaltmaktadır. Ancak tüketilen şey aynı zamanda tatmin edilmezliği de beraberinde getirir. Bu durum sürekli sahip olmayı gerekli kılarak, insanları huzursuz kılmaktadır (Fromm, 2017: 48-9). Diğer taraftan tüketim sanayi sonrası toplumun başat bir tanımlayıcısı olarak yok etme ile yakından ilişkilidir. Günümüzde her şey yok oluşa göre üretilir (Baudrillard, 2013: 43-4). Görüldüğü üzere tüketim kültürünün üzerine yerleştiği sahip olmak beraberinde yok oluşu getirmektedir. Öyle ki söz konusu edilen tüketim ile eşyalar kadar insanlar ve onların yarattığı değerler de içeride erimektedir. Bütün bunların karşısında söz konusu edilen kahvehane, insanları başkalarının ihtiyaçları konusunda duyarlılığa sevk etmektedir. Böylelikle insanlar kendileri dışında bir dünyayı ve onun gereksinimlerini karşılamaya çalışarak (üreterek) manevi var oluşlarını olumlamaktadırlar:

"Ben 2,5 aydır burada gönüllüyüm. Vallahi olumlu, kendime dert edindiğim birçok şeyi aslında dert olmadığını... İhtiyaç olarak düşündüğüm maddi manevi birçok ihtiyacın aslında ihtiyaç olmadığını... Böyle küresel insanların, medyanın, oyun, buyun bize hem maddi olarak hem de manevi olarak tüketmeye, sürekli tüket, tüket, tüket ve al, paylaşma! Yani onları sorguladığım bir yer... Manevi olarak bana çok katkı sağladı. İhtiyaç hissettiğim birçok şeyin aslında ihtiyacım olmadığını... İhtiyacım olmadığını düşündüğüm şeylerin aslında ihtiyacım olduğunu öğrendim burada olumlu olarak... Olumsuz olarak, olumsuz alarak aslında bir şey yok yani..." (Kadın, işsiz, 36 yaşında)

Aşağıdaki katılımcımız çok sık ikili ayrımlara yönelerek mekânı tanımlamaktadır. Buna göre dışarı-içerisi konusunda yaptığı ayrımla, kahvehanelerin her zaman olumlu özellikler taşımadığını vurguluyor. Aynı zamanda mekân olarak iyilik-kötülük, güzellik-çirkinlik gibi kavramlar ile duygusal anılar üzerinden temsiller geliştirmektedir. Buna göre yaşamayı öğrenmek ancak bu anıların tazelenmesi ve başkalarıyla bir arada olmayla tamamlanabilmektedir. Öyle ki bu tazelenme ile varlık olarak aidiyet bulma dostluk, arkadaşlık, insana yardım gibi değerlerle tamamlanmaktadır:

"Bu mekânsa bir kültür yaratır. (Açar mısınız dediğimizde) Aklınıza ne geliyorsa... Mesela şöyle bir olay var. Burda yaşadığınızı öğrenebiliyorsunuz. Yani şöyle bir olay var. Yıl... Yılların verdiği boşa zamanları keşke böyle bir yerde takılıp da harcasaydım diyorsunuz. Çünkü burada iyilik var. Burda güzellik var. Yani burada insana yardım var. Dostluk var. Arkadaşlık var. Yani en azından kötülük yok yani... Ama dernek altındaki kahvehaneler için diyorum. Dernek altında konuştuğum şeyleri söylüyorum size. Ama dışarki kültüre çıkarsak... Asla! Orda kötülük var." (Erkek, inşaatçı, 48 yaşında)

“Yalnızca iyi gününde değil kötü günde de yanında olmak” geleneksel kültürün vazgeçilmez deyişlerden biridir. Bu deyiş giderek maddiyatçı bir dünyayla ilişkili hale geldiğimiz günümüz tüketim dünyasında, kahvehaneye katılım için etkin bir dayanak olabilmektedir. Tüketim bir etiket haline gelerek, çağın teknolojisinin sağladığı birikimle diğerleriyle temassız ilişkide bulunan kişiler için ayrıcalık sunabilmektedir. Katılımcılarımız bu durumun farkında olarak manevi bir tamamlayıcı olarak bulunduğu kahvehaneyi sahiplenmektedir:

“Mesela ben burdan psikolojimi, psikolojim bozuldu benim burdan. Burdaki bütün herkes bana ellen yardım ettiler yani. Maddi manevi... Şey maddi değil manevi yani... Benim kötü günümde yanımda oldukları için buradayım yani.” (Erkek, inşaatçı, 48 yaşında)

Toplumsal hafıza günlük hayattaki düşünce, davranış ve eylemlerimizi belirleyen, sınırlayan ya da anlamlandıran bir referans kaynağı olarak kimlik ve kültür kodlarımızın bulunduğu bir tahayyüldür (Çelik, 2017: 63). Bireysel ve kolektif bellek birlikte hareket ederek, grubun üyelerine sadece hatırlamayı değil, grupları ve üyelerini de hatırlama eylemiyle eş zamanlı kurmayı da öğretmektedir (Olick, 2014: 194). Dolayısıyla hafızanın oluşturulması ve sunumu başkalarıyla iletişimi varsayar. Katılımcılarımızdan biri savaştan kaçarak ülkemize sığınan çocukları topluma dâhil etmek için toplumsallaşmanın yanı sıra eğitimin değer oluşturmada koşulsuz varlığını önceliyor. Bununla aynı ortamda bulunan insanlar arasında bağın zorunluluğunu göz ardı etmiyor: *“Ben buraya gelip bir değer yaratmaya çalışıyorum. Çocuklarla genelde çalışıyorum. (Nasıl bir değer diye sorduğumuzda) Çocuklara toplumun içerisinde birlikte hareket etmeyi öğretmek diyelim. Suriyeli mülteci çocuklara...”* (Kadın, yazılımcı, 33 yaşında)

“Kültür için ayrıcalıklıdır diyebilirim. Kesinlikle diyebilirim. Çünkü farklı bir kültür var. Bu kültürü de çocuklarımıza da vermek gerekiyor diye düşünüyorum. Çünkü artık günümüzde hani sadece dediğin gibi teknolojik şeylere bakmaktan, bilgisayarı telefonda ne bileyim, notebooktu... Onlara bakmaktan çevresindeki yardıma ihtiyacı olan insanları göremedikleri için, onlardan haberdar olmadıkları için çocuklar seysiz büyüyorlar. Dolayısıyla çocuklarımızı da bence buralara yönlendirmemiz gerekiyor.” (Kadın, tekstil, 52 yaşında)

Yukarıda söz konusu edilen durum gerçekleştirilirken sadece nesnel değil, başka katılımcılarımızın da onayladığı gibi, insanlar arası duygusal yoğunluk dereceleri de göz ardı edilmemektedir. Bu bakımdan diğerine destek vermek karşılığında onlardan da destek bulmak anlamına gelebilmektedir. Aşağıdaki katılımcımız bu durumu "aile olmak" olarak kodlamaktadır. Böylelikle aile olmak gelecek nesilleri yetiştirmek için olduğu kadar başkalarına karşı sorumluluk da geliştirmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda bir diğer katılımcımıza göre birine dokunmak, diğerini tanımak ve onun tarafından tanınmak hayata bir şeyler katmak demektir.

“Biz burada duygusal olarak bir aradayız. Bi yardım amacıyla bir aradayız. Şu anda bi duygusal alışveriş maksadıyla bir aradayız.” (Kadın, tekstil, 52 yaşında)

“İnsan olmak, koşulsuz kabul görmek, birbirini desteklemek... Destek vermek, destek almak... Aile olmak... (Bunun yaşadığımız kültürle alakası var mı dediğimizde) Var tabii...” (Kadın, yazılımcı, 33 yaşında)

“Şimdi burada bir sürü etkinlikler yapıyoruz biz. Bu etkinliklerin içerisinde farklı insanlarla tanışıyoruz. O insanlarla bir şeyler paylaşıyoruz. Kendi çok özelimizi paylaşıyoruz zaman zaman. Hiç tanımadığım bi insana dokunuyorsun, o insan sana dokunuyor senin hayatına bi katkı sağlıyo... Aslında bu belki yabancılaşmayı, sosyal yabancılaşmayı veya o izolasyonu kişisel olarak izolasyonu ortadan kaldırıyor. Ee... Sokakta gördüğün herkesin senin gibi olduğunu... Farklı sosyokültürel çevreden de gelse aslında herkes insan... Herkes senin gibi... Ve onlarla iletişim kurabileceğin farklı farklı pek çok insanla diyelim... Farklı sosyokültürel, ekonomik olarak da farklı statülerden pek çok insanla iletişim kurabileceğin ve vakit geçirebileceğin ve bir şeyler paylaşabileceğin hem onun hayatına bir şeyler katabileceğin hem kendi hayatına da birşeyler katabileceğin bir yer burası...” (Kadın, yazılımcı, 33 yaşında)

Aristoteles'e göre "Hafızanın konusu geçmiştir" (Aristoteles'ten aktaran İlhan, 2015: 1399). Kolektif bellek ise, kimliğimizi şekillendiren faal bir geçmiştir (Olick, 2014: 180). Başka bir deyişle hem bireysel hem de kolektif hafızanın oluşturulması için deneyim gereklidir. Dolayısıyla aşağıdaki katılımcımızın hafızasını ilk kez tanımladığı kendisini seyrettiği ve ait hissederek tanımladığı yer olarak kahvehaneyi göstermesi bir hayli ilgi çekicidir: "Burası benim için kendimi seyrettiğim bir yer... (Bunu biraz açabilir misiniz dediğimizde) Yani mesela burada hiç, ilk defa benim böyle bir yerde deneyimim oldu. O yüzden kendimi hiç bu şekilde böyle görmemiştim. Ne kadar özverili, özverimi görüyorum mesela buraya geldiğimde. Ait olma hissini görüyorum ve hani bir şeyleri yaparken nasıl diyim sanki olması gereken şeyin içindeyim. İlk defa böyle kendimi çok ait hissediyorum." (Kadın, işsiz, 36 yaşında)

Dikkat edilirse incelediğimiz kahvehanenin katılımcıları, kahvehaneyi tarif ederek içeride bir kültür yaratmaktadırlar. Bu yarattıkları "içeride olma kültürü"yle mekânı meşrulaştırmakta ve kendilerine ait kılmaktadır. Dolayısıyla yardımlaşma esasında kurulmuş ve bir dernek gibi faaliyette bulunan kahvehane her türlü insanı içine alarak dışarıyı içeriye, içeriyi dışarıya aşına kılmıştır denilebilir. Böylece katılımcılarımız, duydukları pasifleştirici boşluk hissini yok ederek, boş zamanlarını olumlu ve etkin bir hale getirmektedirler.

SONUÇ

Hafıza birey için olduğu kadar aynı grup içerisindeki insanları da farklı yönlerle bir araya getirir. Bu bakımdan hafızanın görülebilir temsilleri ile hafızada canlanış biçimleri arasındaki diyalektik bağ dikkate değerdir. Bu bağlamda çalışmamız, aynı kültürün içerisinde yer alan çeşitli insanların kahvehaneyi paylaşmaktaki amaçlarının kendine ile başkalarına yolculuğun ortak anı yaratmadaki bağlayıcı sorumluluğunu ortaya çıkarmıştır. Öte yandan bu bağlayıcılık hissi bir zorunluluk değil bilakis ait olmak ve sorumluluk almakla tamamlanmıştır. Dolayısıyla çalışmamızda bahsi geçen kahvehane bir kültürel yaşantı yaratması ve kültürel yaşantının olumlayıcı özelliklerini bir araya getirmesi nedeniyle ayrıcalıklı olma iddiasını doğrulamaktadır.

Toplum içinde değerli olmak ön kabulü ancak diğerleri için de anlama sahip olduğu savıyla desteklenebilir. Bu bağlamda Deliler Kahvehanesi diğer kahvehanelerin aksine insanı pasifleştirerek rahatlatma eğiliminin aksine diğerleri ile aktif bir katılımı öne sürmektedir. Bu durum bahsi geçen kahveyi birey olarak yalnız olmadığımız, diğerleri ile onlara sağlanan olanaklarla insani olanın keşfine olanak tanıdığı savına bizi yöneltmektedir. Dolayısıyla katılımcılarımız içsel bir ayıklanma sonucu topluma ait olmanın vazgeçilmez temsillerini göz ardı etmemektedir. Bununla birlikte mekâna yönelik dekoratif tasarımlar bize, tasavvuf kültürünü anımsatmakta, kişinin kendine yolculuğu ile ayıklanmasının yolunu açmaktadır. Dolayısıyla her iki halde de hem başkaları hem de mekâna ortaklık yaratmak ile kişi kendi olanı keşfetmektedir. Bu bakımdan çalışmamızın temel konusunu oluşturan hafıza, mekânsal/kültürel belleğin somut ve soyut görünümünü üzerinde taşımaktadır denilebilir.

KAYNAKÇA

- Assmann, Jan, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (Çev.:A. Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- Bağlı, Mazhar, "Modern Ontolojik Güven Bağlamında İnsan ve Mekân/Ev (Hâne): Bir Mekân Sosyolojisi Denemesi", (Ed: A. Can), *Teori İle Pratik Arasında Mekân*, Şehir Yayınları, İstanbul 2012, ss.13-39.
- Baudrillard, Jean, *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları*, (6. Basım), (Çev.: H. Deliceçaylı, F. Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.
- Çelik, Celaleddin, "Toplumsal Hafızanın İnşasında İsimler", *Sosyoloji Divanı*, 5(10), Temmuz Aralık 2017, ss.63-75.
- Deniş, Halil Emre, "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Kahvehaneler: Sosyal ve Siyasal Yaşamın İncelenmesi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:27, Kasım-Aralık 2011, 1-16.

- Doğu, Tuba, Melis Varkal Deligöz, "Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi(mi)", *Megaron* 2017; 12(4): 545-552.
- Fromm, Erich, *Sahip Olmak ya da Olmak: İki Varoluş Biçimi Üzerine Bir İnceleme*, (2. Basım), (Çev.: A. Arıtan), Say Yayınları, İstanbul 2017.
- Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, (4.Basım), (Çev: E.Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.
- Halbwachs, Maurice, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, (Çev.: B. Uçar), Heretik Yayınları, Ankara 2016.
- Halbwachs, Maurice, *Kolektif Hafıza*, (Çev.: B. Barış), Heretik Yayınları, Ankara 2017.
- İlhan, M. Emir, "Gelenek ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak Yeniden İnşası Üzerine Bir Tartışma", *Turkish Studies*, Volume 10/8 Spring 2015 Ankara, p.1395-1408.
- Karaaslan, Faruk, "Hafızanın Sosyo-Psikolojik Bağlamı", *Sosyoloji Divanı*, 5(10), Temmuz-Aralık 2017, ss.25-36.
- Nora, Pierre, *Hafıza Mekânları*, (Çev.: M. E. Özcan), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.
- Olick, Jeffrey K., "Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür", (Çev.: M. Güneşdoğmuş), *Moment Dergi (Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi)*, 1(2): 175-211.
- Yıldırım, A., Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (6. Basım), Seçkin Yayıncılık, Ankara 2006.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 345-359, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 26.11.2018 **Kabul Tarihi:** 15.01.2019

ARKADAŞLIK ÜZERİNE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR¹

Theoretical Approaches on Frindship

Ömer AYTAÇ²

Mehmet TAN³

ÖZ

Arkadaşlık, seçili bir ilişkidir ve tercih edilerek sürdürülür. Arkadaşlık olgusu, sosyal bilimlerde sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikoloji gibi farklı disiplinlerce incelenmektedir. Çalışmada arkadaşlığın oluşumu ve gelişimine yönelik bazı kuramlara değinilmektedir. Temelde bu kuramlar arkadaşlığı anlamaya ve açıklamaya yöneliktir. Büyük arkadaşlık kuramı ve modern arkadaşlık kuramı olmak üzere arkadaşlığı kuramsallaştıran iki farklı yaklaşım vardır. Modern kuram içerisinde destek teorisi, sosyal değişim ve eşitlik teorisi, bilişsel tutarlılık teorisi, gelişimsel teoriler, benzerliğin çekiciliği teorisi ve sosyolojik perspektif yer almaktadır. Arkadaşlığa dair ilk açıklamalar antik çağ filozoflarına dayandırılmakta ve bu görüşler “büyük arkadaşlık” kuramları olarak adlandırılmaktadır. Bu görüşte tarihsel bir yaklaşım söz konusudur. Bir diğer arkadaşlık kuramı ise “modern arkadaşlık” kuramıdır. Büyük arkadaşlık yaklaşımında arkadaşlık idealize edilir ve sadece erkekler arasında olacağı düşünülürken, modern arkadaşlık yaklaşımında arkadaşlıkların sadece erkeklere özgü olduğu fikrine karşı gelmekte ve arkadaşlık kendi başına bir gerçeklik olarak ele alınmaktadır. Modern kuram içerisinde sosyolojik yaklaşıma ağırlıklı olarak değinilmektedir. Arkadaşlık olgusu sosyolojik olarak az odaklanılan bir konu olmasına rağmen arkadaşlık sosyolojisine yönelik çalışmalar artmaktadır. Çalışma arkadaşlık olgusuna kuramsal bir çerçeve sunması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arkadaş, Arkadaşlık, Arkadaşlık Kuramları, Sosyolojik Yaklaşım

ABSTRACT

Friendship is a selected relationship and continued on preferences. The phenomenon of friendship is studied in different disciplines such as sociology, psychology and social psychology in social sciences. In this study, some theories about the formation and development of friendship are discussed. Basically, these theories focus on understanding and explaining friendship. There are two different approaches theorizing the friendship, namely the great friendship theory and the modern friendship theory. Modern theory includes reinforcement theories, exchange and equity theories, cognitive consistency theories, developmental theories, like attracts like theories and the sociological perspective. Some theories have been put forward for the formation and development of friendship. These theories are aimed at understanding and explaining friendship. The first explanations for friendship are based on ancient philosophers and these views are called ‘great friendship’ theories. There is a historical approach in this view. Another theory of friendship is the theory of ‘modern friendship’. The theories in this approach are based on social psychology and sociology. In the great friendship approach, friendship is idealized and it is thought to be only among men, whereas in the modern friendship approach, the idea that friendships are only male-specific is opposed and friendship is considered a reality in itself. Within modern theory, sociological approach is mainly referred to. Although the phenomenon of friendship is a sociologically less focused subject, studies on the sociology of friendship are increasing. This study is important in terms of presenting a theoretical framework to the phenomenon of friendship.

Key Words: Friend, Friendship, Theories of Friendship, Sociological Approach

1. Giriş

Arkadaşlık kişilerarası bir ilişki türüdür. Hayatımızın her aşamasında yanımızda arkadaş veya arkadaşlar bulunur. Çocukluktan yaşlılığa kadar yalnızlığı tercih eden insanları hariç tutarsak

¹ Bu çalışma, Fırat Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalında yapılmakta olan “Değişen ve Dönüşen Arkadaşlık İlişkileri: Mardin Örneği” başlıklı doktora tezinden alınmıştır ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

² Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ oaytac@firat.edu.tr

³ Arş. Gör., Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü SİİRT mehmet.tan@siirt.edu.tr

arkadaşsız geçirilmeyen bir dönem yoktur. Bu bağlamda arkadaşlık hayat seyri içerisinde insanların olmazsa olmazlarından. Arkadaşlık farklı işlevleri ile bireyin farklı yönlerden gelişimini sağlar. İnsanların toplumsallaşmasını sağladığı gibi birçok psikolojik ve toplumsal işlevleri de bulunur. Bireyin sosyal hayatta sosyal ağ kurma mecburiyeti, onu diğer kişiler ile bağlantı kurmaya zorlar. Bu bağlantılar aynı zamanda birey için bir sosyal sermaye anlamını da taşır. Psikolojik anlamda bireyin yalnız kalmasını engellediği gibi kendini gerçekleştirmesine ve benliğinin gelişimine de katkı sağlar.

Arkadaşlık, kültür, tarih ve edebiyatta üzerinde düşünülen bir konu olmakla birlikte özellikle Antik Yunan döneminden beri sıklıkla Aristo, Cicero, Augustine, Montaigne ve birçok kişi tarafından odaklanan bir konudur. Eski Yunan felsefesinde, arkadaşlık fenomenini açıklamaya yardım eden sevgi, üç farklı kavrama ayrılmaktadır: agape, eros, philia. Agape, nesnenin öncül değerine değil, yarattığı düşünülen bir sevgi türüdür. Hristiyan geleneğinde agape, tanrının bize duyduğu sevgi gibi bizim tanrıya olan sevgimiz ve genel olarak insanlığa olan sevgimizdir. Eros ve philia genellikle nesnelere, özellikle güzellik ve iyiliğe olan sevgidir. Eros tutkulu bir arzudur, doğası cinselliğe yöneliktir. Oysa philia bir tür sevecenlik duygusudur. Sevgi türlerine bakıldığında arkadaşlık için philia en uygundur (Dreher, 2010: 403). Deleuze ve Guattari, Antik Yunancada "sevgi" kelimesine karşılık gelen "phila" kelimesinin aynı zamanda "dostluk" anlamına da gelmesinden hareketle, felsefeyi, bilgi- dostluğu olarak anlaşılması halinde dostun bir kavramsal kişilik olarak karşımıza çıkacağını belirtirler. (Ejder, 2012: 156). Arkadaşlık olgusu Antik Yunandan günümüze kadar pek çok kişi tarafından ele alınmıştır. Buradan hareketle birçok arkadaşlık tanımının ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Arkadaşın tanımına bakıldığında Türk Dil Kurumu (www.tdk.gov.tr) arkadaşına iki tanım getirmektedir: "1. Birbirlerine karşı sevgi ve anlayış gösteren kimselerden her biri, bacanak, eş, yâren. 2. Bir ortamda birlikte bulunanlardan her biri, hempa, refik" olarak tanımlanmaktadır. İlk tanımda arkadaşın duygusal özelliği, ikincisinde ise ortak mekân vurgusu dikkat çekmektedir. Arkadaşlık ise; arkadaş olma durumu, arkadaşına yakışır davranış, omuzdaşlık, ünsiyet olarak açıklanır.

Arkadaşlık, karşılıklı üretken ve karşılıklı pozitif açıdan karakterize edilen iki birbirine bağlı kişiler arasındaki ilişkidir. Arkadaşlık bir kişilerarası ilişki türüdür. Arkadaşlıkta karşılıklı üretkenlik olmalıdır ve karşılıklı olumlu yaklaşım söz konusudur. İnsanları arkadaş diye adlandırıyorsak onlardan hoşlanmamız gereklidir (DeVito, 2012: 257-258). Schmid de arkadaşlığın ne olduğunun toplumsal çevredeki tasavvurlarla belirlendiğini söyler. Karşılıklı itimat, karşılıklı anlayış, hemdert olmak, dürüstlük ve güvenilirlik daima büyük rol oynar (2015: 17). DeVito ve Schmid'in tasvirlerinde karşılıklılık göze çarpmaktadır.

Arendt ise samimiyetin ön planda olduğunu ve arkadaşlığı, istekleri ve dünyaları ile birbirini rahatsız etmeden, kalplerini birbirine açan yalnızca bir samimiyet fenomeni olarak görmeye alışkın olduğumuzu belirtir (1970: 24). Wiseman da arkadaşlığın üç özel ve birbiri ile ilişki özelliği-gönüllülük, istikrarlı samimiyet ve kırılabilirlik (arkadaşlığı evlilik, işçi-işveren gibi diğer ilişkilerden benzersiz ve farklı kılar)- arkadaşlığı aynı anda çekici ve problemlili kılar (1986: 210).

Arkadaşlığa dair söz konusu tanımlarda öne çıkan özellikler kavramın farklılaşmasına neden olmaktadır. Yager (2003:27) arkadaşlığı, en az bir kişiyle aramızda paylaştığımız dört temel esası olan bir ilişki olarak görür:

- En az iki kişi arasında olabilir ve bu kişilerin aralarında kan bağı yoktur.
- İsteğe bağlı ya da gönüllüdür.
- Resmi bir kontrata bağlı değildir.
- Karşılıklıdır.

Aristo'dan günümüze kadar pek çok düşünür arkadaşlığı ele almış ve bu konuda benzer veya farklı yaklaşımlar sergileyerek arkadaşlık literatürünün oluşumuna ve gelişimine katkı sağlamıştır.

Farklı disiplinlerin ilgi konuları arasında yer alan arkadaşlık ilişkileri sosyolojinin çalışma alanına girmesine rağmen gözardı edilmiştir. Sosyoloji içerisinde modernleşme, küreselleşme, sekülerleşme ve kentleşme gibi konular daha çok işlenirken modernleşmenin ve küreselleşmenin insan ilişkilerine etkisi dahi ya ihmal edilmiş ya da bunun üzerine yeterli sayıda çalışma ortaya çıkarılmamıştır. Arkadaşlık ilişkilerine bu çalışmaların içerisinde dolaylı olarak değinildiği, arkadaşlık ilişkileri sosyolojinin tali konuları arasında görüldüğü için bu konu ile ilgili yeterli düzeyde çalışmalar yapılmadığı söylenebilir. Bu bağlamda arkadaşlık ilişkilerinin sosyolojik yaklaşım ile araştırılması ve arkadaşlığın birçok sosyal boyutunun ortaya çıkarılması önem arz eder. İnsan yaşamını bireysel faktörlerin yanı sıra toplumsal faktörler de belirleyebilmektedir. Geleneksel toplum ile modern toplumun insan ilişkileri birbirinden farklıdır. Bu durum genelde insan ilişkilerinde ve özelde arkadaşlık ilişkilerinde toplumsal boyutunun önemli olduğunu gösterir. Arkadaşlık bir sosyalleşme aracı olmasının yanı sıra bir sosyal sermaye türü olarak da kabul görmektedir. Bireyin sosyal çevresini oluşturan arkadaşlar onun kim olduğunun göstergesi olarak görülür. Bir insanı tanımada ve tanımlamada arkadaş önemli bir göstergedir. Genel olarak arkadaşlık, bireyin sosyal yönlerini geliştirmekte ve bulunduğu sosyal çevreye uyum göstermesini kolaylaştırmaktadır.

Arkadaşlık ilişkilerine yönelik teorileri açıklama iddiasındaki bu çalışmada, arkadaşlık teorileri, öncü filozofların fikirlerine dayandırıldığı gibi bireysel ve toplumsal bağlamda arkadaşlığı açıklamaya ve anlamaya yönelmektedir. Arkadaşlığın iradi olarak bir seçili ilişki türü olması bireylerin arkadaşlarını kendi rızasıyla seçtiği anlamına gelir. Bireylerin seçtiği kişiler ile oluşturduğu arkadaşlıklar ve arkadaşlık süreci farklı perspektiflerden değerlendirilmektedir. Her bir düşünce veya düşünür kendi yaklaşımına göre arkadaşlığı açıklamaktadır. Arkadaş ilişkilerini açıklayan kuramlar genel olarak iki başlık altında toplanmaktadır: “Büyük Arkadaşlık Yaklaşımı” ve “Modern Arkadaşlık Yaklaşımı”. Modern yaklaşım kapsamında destek teorisi, sosyal değişim ve eşitli teorisi, bilişsel tutarlılık teorisi, gelişimsel teoriler, benzerliğin çekiciliği teorisi ve sosyolojik perspektif olmak üzere altı farklı teori yer alır. Çalışmada sırayla bu kuramlar açıklanırken, daha çok sosyolojik yaklaşıma odaklanmaktadır.

2. Büyük Arkadaşlık Yaklaşımı

Arkadaşlık üzerine ilk ve en eski yaklaşımdır; ancak hala etkisi devam etmektedir. Bu yönelim Aristo, Plato, Cicero gibi antik çağ filozofları tarafından ilan edilmiş ve daha sonraları Bacon, Montaigne, Emerson ve Thoreau gibi deneme yazarları tarafından geliştirilmiştir. Yirminci yüzyıla da sosyal bilimciler ve popüler yazarlarla taşınmıştır. Büyük arkadaşlık yaklaşımına göre arkadaş;

- İdealize ve romantize edilendir.
- İki kişiliktir, çünkü sadece bir büyük arkadaş olabilir.
- Aynı cinsler arasında yaşanır.
- Birbirlerinin özüne değer vermeye dayanır.
- Karşılıklıdır.
- Evlilik ve aile ile rekabet halindedir (Yager,1997: 26).

Bu yaklaşımda arkadaşlık kavramının tarihsel gelişimi içerisinde önemli filozof ve düşünürlerin fikirleri göze çarpmaktadır. Arkadaşlık literatürüne bakıldığında genellikle Antik Yunan felsefesine dayandığı görülmektedir. Tarihsel ve felsefi açıdan arkadaşlık kavramının gelişimini özetlemek oldukça zor olmasına rağmen bazı örneklerle büyük arkadaşlık yaklaşımını ve genel olarak arkadaşlığın felsefi kökenini ve ardını birkaç filozof üzerinden açıklamaya çalışacağız.

Dostluğa ilişkin en eski kavramlar Eski Yunan edebiyatı ve felsefesinde bulunmaktadır. Kahramanlar çağı toplumunda dostluk “erdem” ile yakından ilişkilidir. İyi ve adil kişi toplumdaki rolüne uygun düşün erdemi sergileyen kişidir. Homeros epiğinde, insanların dostlarını savunması ve düşmanlarına zarar vermesi dile getiriliyordu. Diğer eski çağ toplumlarında baskın olan akrabalık ve kabile kavramı Homeros’un Yunanistan’ında yoktu. Buna ilişkin bir kavram olmayınca özünde kavgacı olan ilişkiler Homeros’un epiğinde ön plana çıkıyordu. Savaşçı reisin erdemi güç olmasına rağmen, tek başına güç, hayatta kalmasına yetmiyordu. Reisin de başkalarına güvenmesi

gerekiyordu. İlk dayanağı olan ailesi, köleleri ve malı-mülkü olmasına rağmen hiçbiri yeterli güvenliği sağlamıyordu. Dolayısıyla bir işbirliğine gereksinim vardı. İşbirliğine dayalı bu ilişkiler konuk-dostluk (guest-friendship) olarak adlandırılıyordu. Kendi ev içi hayatı dışında, tehlikeli zamanlarda güvenebileceği insanları etrafına toplayıp bir ilişkiler ağı kuran kimse hayatta kalma şansını artırıyordu. Böyle dostluğun erdemleri cesaret, sadakat ve fedakârlıktı. Konuk-dostluk ilişkisi duygusal bağlardan ziyade toplumsal zorunluluk bağlarını içerirdi. Konuk-dostların birbirlerini iyi tanımalarına gerek yoktu. Ancak aradaki bağların, düşmanlıkların oluşturduğu en yoğun çatışmanın hakından gelebilecek kuvvetleri olması gerekirdi. Homeros toplumunda kabul edilen başka bir dostluk türü daha vardır. Bu tür dostluk daha samimi ve bencillikten uzak bir ilişkinin gelişmesi olarak görülür. “Hetaery” aynı statüye sahip erkeklerin bir araya gelerek oluşturduğu bir arkadaşlıktır. Yunan soyluları bu gruba gençliklerinde katılır ve yaşlanana dek üyeliği sürdürürlerdi (Lynch, 2013: 15-22).

Eski Yunan felsefesinde arkadaşlık üzerine düşüncelerini ilk ifade eden öncü filozoflardan biri Aristoteles'tir. Aristoteles'e göre (2008: 48-50) üç tür arkadaşlık vardır: çıkara dayalı arkadaşlık, hazza dayalı arkadaşlık ve erdeme dayalı (mükemmel) arkadaşlık. Çıkara dayalı arkadaşlıkta aslında sevilen insanın kendisi değil, birbirlerinden elde edebilecekleridir. Zevkten dolayı kurulan arkadaşlık ilişkilerinde de bu böyledir. Burada da sevilen, kişinin toplum içerisinde belirginleşen karakteristik özelliğinden ziyade onunla hoşça vakit geçirilebilirliğidir. Şayet arkadaşlığın motifi çıkar ise, insanlar birbirlerini çıkarları doğrultusunda severler. Eğer bu motif zevk ise sevgi birlikteliktan duyulan haz ile doğru orantılı olur. Bu durumda arkadaş olunan en sade tanımla bir dost değil, yararlı olan ve onunla hoşça vakit geçirilebilendir. Çünkü arkadaş olunan kendisi olduğu için değil, sahip oldukları ve yetkinlikleri sebebiyle sevilir. Yararlılık herhangi bir süreklilik teşkil etmez ve çok sık değişir. Arkadaşlığın gereği ortadan kalkması halinde birliktelik de ortadan kalkar. Katıksız arkadaşlık mükemmel karakterlerin aynı mükemmellikte birbirine benzeşmesi demektir. Bu dostlukların içerisindeki kişiler birbirlerine hiçbir art niyet beslemeksizin aynı iyi duyguları besler. Mükemmel insanların ortaya koydukları işlerin mükemmellik içerdiğinden doğal olarak arkadaşlık süreklilik kazanmış bir değer olarak rahatlıkla tanımlanabilir. Katıksız olarak adlandırılan mükemmel dostluklarda dostluğu gerçekleştirenlerin kendi özbenliklerinden kazandıkları güçlerle dostluğun temel öğeleri yaşanmaktadır. Böylesi dostluklar böyle insanların az olması nedeniyle çok ender olur.

Platon dostluğun esaslarını Sokrates ve Menexenos arasında geçen tartışmaları ile arar. Sokrates iki kişinin arkadaş sürecine Menexenos'a sorular sorarak mantık yürütür. Burada sevmek mi sevilmek mi, benzerlik mi benzememek mi gibi özellikler üzerinden arkadaşlığın oluşumu sorgulanır. Nihayetinde Sokrates şunu söyler “ne sevenlerin ne de sevilenlerin, ne benzeyenlerin ne de benzemeyenlerin, ne iyinin ne de uyumun, ne de ele almış olduğumuz diğer şeylerin... bunlardan hiçbirinin dostlukla ilgisi yoksa eğer, o zaman ben kendi adıma daha neler söyleyebileceğimi bilmiyorum” (Platon, 2008: 40).

Cicero'ya geldiğinde, Cicero, Aristoteles'in dostluğa ilişkin yazılarında birçok benzerlik olmasına rağmen Aristoteles'in aksine dostluğun uyumu destekleyen bir yöne sahip olduğu kadar siyasi düzlemde çatışma oluşturma potansiyeline de sahip olduğunu ifade eder. Cicero'ya göre dostluk ya da “amicitia” sırf yurttaşlar arasında kurulan bir bağ olarak var olamaz. Devletin temelinde daha çok rakip soylu hanedanlarla onların destekçileri arasındaki çözümsüz çatışmanın yasal çözümü olan bir uyum yatmaktadır. Temel olarak amicitia (dostluk) bir yurttaşlık bağı şeklinde işlev görebilmesine rağmen geç Roma Cumhuriyeti dönemindeki ateşli siyasi partizanlıklar bağlamında çok daha pragmatik bir ilişki biçimine bürünmüştü. Nihayetinde Cicero dostlukların siyasi arenada sıkı bir biçimde sınıdığı ve siyasi düzlemde gerçek manada bir dostluğun yürütülemeyeceği sonucuna varmıştır (Lynch, 2013: 10-44).

Montaigne (2015: 212)'ye göre dost ve dostluk ruhların beraber olmasını sağlayan bir rastlantı ya da zorunlulukla elde edilen yakınlıklardır. Böyle bir dostlukta yaşayan ruhlar o denli derinden kaynaşmış ve birbirilerine karışmıştır ki onları bir araya getirip bağlayan dikişin izlerini silmiş ve

artık onu bulamaz olmuşlardır. Montaigne, arkadaşı olan La Boetie'ye duyduğu sevgiyi şöyle açıklar: "... ruhlarımız o denli samimi bir beraberlik içinde yürüdü, birbirini o denli ateşli bir sevgiyle seyretti ve en gizli yanlarına varıncaya değin birbirlerine öyle açıldılar ki ben onun ruhunu benimki kadar tanımakla kalmıyor, kendimden daha çok ona güvenecek hale geliyordum".

Claude-Adrien Helvetius (2008: 79) ise dostluğu ihtiyaç üzerinde değerlendirir. Ona göre bir ihtiyaca karşılık düşmeyen dostluk olmaz. Yoksa dostluk sebepsiz olur. Ancak insanların hepsi aynı ihtiyaçlara sahip olmadığından aralarındaki dostluk da farklı gerekçelerden doğar. Bazı insanlar eğlenceye veya paraya ihtiyaç duyar, bazıları itibara, kimileri de konuşmaya, dertlerini bir başkasına açma imkânına ihtiyaç duyar. Helvetius dostluğun bu bakış açısıyla incelenmesinden daha yararlı hiçbir şey olmayacağını ileri sürer.

Kant'a göre (2008: 91-99) insanları harekete geçiren iki tane itici güç vardır: 1. İnsanın kendinde olan ve insanın kendine duyduğu sevginin itici gücü. 2. Genel anlamda insan sevgisinin itici gücü olan ve başkalarından alınan ahlaki güç. Bu iki itici güç insanın içinde çatışma halindedir. Eğer insanlar kendilerine duydukları sevginin gereğini yerine getirmek zorunda olmasalardı başkalarını sever ve mutlu olmalarını sağlarlardı. Ancak diğer taraftan kendine duyulan sevginin gerektirdiği eylemlerin ahlaki ilkeler temelinde olmalarına rağmen hiçbir ahlaki kazanç getirmediklerini görürlerdi. Buna karşın genel olarak insan sevgisinden yola çıkarak başkalarının mutlu olmasını sağlamak büyük bir kazançtır. Fakat insan kendi şahsına değer katacak şeyleri önemser. Dostluk, işte bu ideden doğar. Kant, dostluğu, kendine duyulan sevginin, karşılıklı sevginin cömertliği düşüncesi içerisinde karışmış olmanın bütünü olarak tanımlar. Karşılıklı sevginin doruk noktası dostluktur. Dostluk ihtiyaç dostluğu, zevk dostluğu ve fikir dostluğu olarak ayrılır. İhtiyaç dostluğu kişilerin hayattaki ihtiyaçları karşılıklı olarak giderebileceklerine olan inançlarına dayanır. Zevk dostluğu uyumdan kaynaklanır, onunla samimi olmak, görüşmek ve sohbet etmekten hoşlanır. Fikir veya duygu dostluğu ise birbirinden bir hizmet veya bir çıkar beklememektir. Burada önemli olan saf ve samimi duygulardır.

Tarihsel ve düşünsel bağlamda arkadaşlığın farklı mecralardan geçtiğini söylemek mümkündür. Silver (1989: 282-283) tarihsel dönemlere göre üç tür arkadaşlıktan bahsedebileceğini ileri sürer;

a. Yarı egemen birimler ve devletsiz toplumlarda görülen arkadaşlıklar. Bu arkadaşlık türünde çaba gösterilir, güvene dayalıdır ve üçüncü şahıslara karşı birbirine yardımcı olma söz konusudur. Örnekler: Homeros Yunanistan'ı, tımar sistemi ve erken feodalizm dönemi.

b. Politik ve ekonomik gelişimin kurumsal topluluklardan daha belirleyici hale geldiği ve en kapsayıcı birlik olan siyasal egemenlik alanının dışında kaldığı yerde güvenilir arkadaşlıklar, himaye ve rekabete dayalı gelişim için elzem hale gelir; ancak (güvenilir arkadaşlıklar) kuşatıcı bir siyasal egemenlik alanının olgunlaşmamışlığı, piyasa ya da bürokratik idare gibi koşullarla bir arada varolur ve bunlar tarafından kısıtlanır. Modern hayatta korunmacılık, güvenilir iltimas alışverişi ve ittifak sistemlerinin dışında olmak, bireysel alanda değil ama daha çok bir yalnızlık; dolayısıyla da bir yoksunluk ve savunmasızlık alanında ikamet ediyor olmaktır. Değişimin getirdiği belirsizlikler, kişisel bağılıklar için artan seçenekler, kişilerin kapasiteleri ile niyetlerine yönelik ciddi endişe bu durumun karakteristikleridir. Buna bağlı olarak da, vefalı arkadaşlık örneklerinin ulvileştirilmiş, modern tabirle abartılı bir onaylanması söz konusudur. Örnekler: Klasik polis, geç feodalizm, Rönesans ve Mutlakiyetçilik.

c. Modern toplum ve devletlerde ekonomi, siyaset ve yönetimde daha önce görülmeyen duyarsızlaşma, kişisel güvenlik ve rekabetçi çıkarların ilerlemesi için kaygılar kişisel olmayan yollar ile ele alınır. İlk aşamalarda sivil toplum, insan potansiyelini bir kurtuluş olarak gördüğünden romantik arkadaşlık ile kişisel gelişim ve samimi ifadelerin özellikleri modern arkadaşlığı bir tür "yüksek kültür" kavramı altında idealize eder. Klasik liberallerin anladığı gibi ve onların takipçilerinin katkıları ile liberal toplumun kardeşçe anlayışın ahlaki ve psikolojik olarak genelleştirmesi olan geçmiş zamanların özel arkadaşlıklarının aksine, arkadaşlık, özel alanın kendine özgü bir değeri olarak görülür.

Genel olarak büyük arkadaşlık yaklaşımında söylemin önemli bir kısmı, ataerkil toplumlarda erkekler arası ilişkiler ile ilgili olduğu söylenebilir. Kadınlar arası arkadaşlık veya karşı cinsler arası arkadaşlığın göz ardı edildiği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımda felsefenin hakim olduğu ve bu yüzden filozofların arkadaşlık üzerine tartışmaları önem kazandığı söylenebilir. Tarihsel süreç içerisinde arkadaşlık anlayışı değişime uğradığı görülmektedir. Büyük arkadaşlık yaklaşımından modern arkadaşlık yaklaşımına doğru bir değişim olmakla birlikte büyük arkadaşlık yaklaşımı önemini korumaktadır.

3. Modern Arkadaşlık Yaklaşımı

Modern, radikal bir değişmeden sonra ortaya çıkanı adlandırır. Modernlik, insana olduğu kadar onun çevresine de uygulanır. Modern dünya, tarımsal dünyanın yerini alarak kendisini önceleyenlerle bağdaştırılamaz bir dünya meydana getirdi. Modernite önce insanı, daha sonra insanın dünyasını etkiler. Modernite sözcüğüne birlikli bir anlam vermek mümkündür. Burada, geçmişin bilinmedik semantik alanını yapılaştıran yeni bir mantık, yeni bir dünya görüşü mantığı söz konusudur. Modern olmak, artık düne ait olmayan ve başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak anlamına gelmektedir. Dünya eski tarzda okunamaz, insan dünyayı ve kendisini bu yeni mantık içinde düşünmeye başladı (Jeanniere, 2000: 96). Modernlik, ilişkilerin geleneksel dönemdeki ilişkilerden farklılaşmasına yol açar. Modern dönem ile birlikte arkadaş olgusu ve arkadaşlık ilişkilerinde bir değişim yaşanır. Geleneksel dönemin arkadaşlık algısından farklı bir arkadaşlık algısı oluşur. Bu bağlamda modern arkadaşlık yaklaşımının arkadaşlık özellikleri, büyük arkadaşlık yaklaşımındaki arkadaşlık özelliklerinden belirgin bir şekilde farklılaşır.

Modern arkadaşlık yaklaşımına göre arkadaşlık (Yager,1997: 28);

- Gerçekçi bir temele dayanır.
- Erkeklerde olduğu gibi kadınlar için de mümkündür.
- Aynı ya da karşı cins arasındadır.
- İki, üç, dört yada daha çok kişi arasındadır.
- Farklılaşma vardır, yani bir kişinin kişiliğinin ya da benliğinin sadece bir yönüne dayalıdır.
- Eşit bir değişim gerekli değildir.
- Diğer yakın ilişkiler için tehdit edici değildir.

Modern arkadaşlık yaklaşımı olarak adlandırılan ve ilk Simmel tarafından geliştirilen bu yaklaşım, doğrudan *Büyük Arkadaşlık Yaklaşımı* 'nın karşıtıdır. Simmel, büyük arkadaşlık teorisinde karakterize edilen en iyi arkadaşlık tipinin günümüzde mümkün olmadığına inanır. Simmel'e göre böylesi eksiksiz samimiyetler, çok sayıda insan arasında gittikçe daha zor hale gelmektedir ve modern insan, muhtemelen arkadaşlığın kadim anlamını kaybetmiş gözükmektedir. Modern arkadaşlık yaklaşımında arkadaşlığın yalnızca iki kişi arasında olması şart değildir. Bunu daha istikrarlı ancak az samimi üçlü arkadaşlıkların takip etmesi mümkündür (Yager,1997: 28-29). Modern arkadaşlık yaklaşımı altında; destek teorisi, sosyal değişim ve eşitlik teorisi, bilişsel tutarlılık teorisi, gelişimsel teori, benzerliğin çekiciliği teorisi ve sosyolojik perspektif olmak üzere altı farklı teoriden bahsedilebilir. Sosyolojik perspektif dışındaki bu perspektifler sosyal psikolojik yaklaşımlardır.

3.1. Destek Teorisi

Bu teorinin önemli temsilcileri Byrne ve Clore ile Lott ve Lott'tur. Destek teorisyenlerin temel öncülü, bize ödül veren insanları kendimize daha çekici bulduğumuzdur. Dahası, bizim ödüller ile ilişkili insanların daha çekici olduğuna inandığımızı savunur. Klasik koşullanma geleneğinin ilkelerine sadık kalan Lott ve Lott'un çalışmalarının altında yatan temel önerme, bir kişi için ne olursa olsun işlerinin başka kişi ve kişiler tarafından ödüllendirilmesinin, sosyal ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesinde belirleyici bir unsur olduğu yönündedir. Bu yaklaşımın dayandığı dört temel önerme var. İlk olarak, kişi öğrenilebilir tepkileri uyaranlar ile ayırdedebilir. İkinci olarak, bir ödül yaşayan kişi, buna muhtemelen keyifle tepki verecektir. Bu, üçüncü duruma yola açacaktır; yani

yanıtları ödüllendirmek için (zevk duygusu vb.) destek sırasında mevcut tüm ayır-dedilebilen uyarılara koşullu hale gelecektir. Son olarak, ödül esnasında bazı ayırt edilebilen uyarılara sahip kişi şartlı tepkiler verir. Böylece, bizi ödüllendiren herhangi bir kişiyi severiz (Perlman ve Fehr, 1986: 11). Lott ve Lott' a göre insanların mutlu oldukları durumdaki olumlu duyguları o anda etrafında bulunan kişi ve nesnelere de yansır. Pavlov'un deneyindeki köpeğin zil sesi duymasına bağlı olarak ağzının sulanması gibi, mutluluk duyduğumuz bir anda çevremizde bulunan insanlara karşı da olumlu duygular besleriz (Hortaçsu, 2012: 26). Lott ve Lott, ödül tecrübesi ile ilişkili insanları çektüğimize dair hipotezini test etmek için çocuklardan oluşan üç üyeli bir grup oluşturur. Bazıları oyun oynadıklarında ödüllendirilirken diğerleri ödüllendirilmez. Daha sonra her çocuğa ailesiyle birlikte seyahat etmesi için en çok tercih ettiği iki arkadaşından birini seçmesi istendiğinde, beklendiği gibi çocuklar ödül almadığı arkadaşından ziyade ödül aldığı arkadaşını tercih ettiği görülür (Perlman ve Fehr, 1986: 12). Çocuk ya da yetişkin bireylerin ödül aldıkları veya destek gördükleri kişileri arkadaş edinmeleri beklenilir. Yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere insanlar ödül aldıkları kişileri kendilerine yakın görmektedir.

Byrne ve Clore modelinin temel varsayımları da Lott ve Lott'a çok benzemektedir. Byrne ve Clore'nin vurguları, desteğe eşlik eden pozitif etki üzerinedir. Bu sebeple formülasyon, bir destek-etkiler modeli olarak adlandırılır. Byrne ve Clore perspektifinden bakıldığında, destek bir koşulsuz tepki, olumlu duygulara giden bir koşulsuz uyarıcı olarak kavramsallaştırılır. Koşulsuz uyarıcı ile ilişkili herhangi bir kişi koşulsuz tepki ortaya çıkarmış hale gelir. Böylece, yine klasik koşullanma süreci sayesinde, ödül aldığımız bu insanları severiz (Perlman ve Fehr, 1986: 11-12). Bu görüşte benzer tutumlar, sosyal ödül olarak kabul edilmektedir. Kişilerin karşıdakilerden hoşlanmaları, o kişilerin ortak tutumlarının oranı ile ilişkilidir. Örneğin on değişik konudaki tutumundan altısında benzerlik olan kişiden, dört konuda benzer tutumunu gördüğümüz kişiye oranla daha çok hoşlanırsınız (Hortaçsu, 2012: 26-27). İnsanların bir olay karşısında benzer duygulara sahip olması veya bir olaya benzer tepkiler vermesi bir sosyal ödül olarak görülür. Haksızlığa uğrayan bir bireye başkasının desteği, bu kişilerin yakınlaşmasına neden olur. Bu bağlamda sosyal ödül arkadaşlığın gelişimini etkilemektedir.

3.2. Sosyal Değişim ve Eşitlik Teorisi

Destek teorisyenleri, temelde başkalarından aldığımız ödüllerle ilgilenirken, değişim ve eşitlik teorisyenleri, sosyal bağlardan elde edilen faydalara daha fazla odaklanırlar ve ödüllerin ötesine geçerler. Değişim ve eşitlik teorisyenleri ilişkilerdeki yatırımlarımızı ve sonuçlarımızı, geçmiştekileri, partnerimizin eylemlerini veya bize sunulan diğer dostluklar ile yapılan karşılaştırmalarla ilgilenirler (Perlman ve Fehr, 1986: 12). Bu teoriye göre bireylerin, faydasını en üst düzeye çıkarmayı sağlayacak ilişkiler kurma peşindedirler. Bu ilişki bir tür iktisadi kâr ve zarar modeline benzemektedir. Teori şu denklem ile açıklanabilir: $Kâr = Ödüller - Maliyetler$. Bu teoriye göre bireye en büyük kazancı sağlayacak arkadaşlıklar, ödüllerin maliyetlerinden daha büyük olduğu ilişkilerdir (DeVito, 2012: 244). Arkadaşlıklar elde edilecek fayda ve çıkara göre kurulmakta ve sürdürülmektedir.

Değişim teorileri için temel dayanak noktası, ilişkide tatmin edici bir sonuç elde etmek için, ödüllerin her katılımcının maruz kaldığı maliyetlerden daha ağır olmasıdır. Thibaut ve Kelley, katılımcıların ilişkilerini göz önüne alarak değerlendirdiklerinde, alternatifler için bireyin karşılaştırma düzeyinin önemine dikkat çekerler. Karşılaştırma düzeyi, ilişkinin mutlak çekiciliğinin değerlendirilmesinde kullanılan bir standarttır. Bu kişilerin hak ettiklerini düşündükleri şey, sonuçların kalitesine de yansır. Arkadaşlık ile ilgili sonuçlar bu seviyenin üzerinde veya altında olabilir (Perlman ve Fehr, 1986: 13). Bu kuramın başlıca kavramları ödül, bedel, çıktı, kıyaslama düzeyi ve seçeneklerin kıyaslama düzeyidir. Bu kuramda temel varsayım, kişilerin başlıca amaçlarının çıktılarını (ödül-bedel) en yüksek düzeye ulaştırmak olduğudur (Hortaçsu, 2012: 30). Birey, en çok fayda gördüğü kişiyi kendine en yakın olarak belirler.

Thibaut ve Kelley'nin çalışmalarının dışında son yapılan çalışmalardan biri Rusbult'in yatırım modelidir. Rusbult, bağlantı ve memnuniyeti ayrı kavramlar olarak ele alır. Bağımlılık geleneğinde, Rusbult, maliyeti düşük iken ve kişinin beklentileri (karşılaştırma düzeyi) azalırken, ilişki ile

bağlantılı ödül olarak memnuniyetin artacağını belirtir. Sonuç değerleri (hem ödül hem de maliyetler) yükümlülüğü etkileyebilir, ancak burada kişinin alternatifleri kişinin beklentilerinden daha önemlidir. Thibaut ve Kelley gibi, Rusbult da bireylerin mevcut ilişkilerinde zayıf alternatifleri algıladığında ilişkiyi daha kararlı üstlendiklerini belirtir. Yatırımlar “zaman”, “para” ve “duygusal enerji” gibi kaynaklar olarak tanımlanır (Perlman ve Fehr, 1986: 13-14). Kişi, bu kaynaklara göre arkadaşlık ilişkisine yatırım yapar. Alternatifler değerlendirilerek ilişkiden en üst düzeyden kâr elde edilmesi amaçlanır ve buna göre ilişkiye yatırım yapılır.

3.3. Bilişsel Tutarlılık Teorisi

Destek ile sosyal değişim ve eşitlik kuramları, odak noktası olarak bireylerin düşüncelerini alırlar. Buradan hareketle “ilişki” ve “toplumsal çevre” ile ancak bu kavramların kişilerin düşüncelerine yansıdığı ölçüde ilgilenirler (Hortaçsu, 2012: 21). Bilişsel tutarlılık kuramı hayatımızdaki denge ya da tutarlılık için temel bir ihtiyaca sahip olduğumuz varsayımına dayanır. Denge kuramcıları genellikle kişiler veya nesnelere arasında üçlü bir ilişkisel tutum açısından (pozitif veya negatif) bilişsel dengeyi veya dengesizliği kavramsallaştırırlar. Denge sisteminin oluşmasına dair görüşlerindeki farklılığa rağmen, insanın, denge ya da tutarlılığı sağlamak için motive olduğu hususunda hemfikirdirler. Çünkü dengeli ilişkilerin istikrarlı ilişkiler olduğuna inanılır (Perlman ve Fehr, 1986: 16-17). Arkadaşlık ilişkilerinin istikrarlı sürmesi için ilişkide bir dengenin olması beklenir. Bu kurama göre arkadaşlıktaki istikrar ve denge arkadaşların, kişilere veya nesnelere yönelik duygularına bağlıdır.

Heider'in denge kuramı, üç öge arasındaki ilişkiden söz eder. Bu ögeler, kişi (P) ile bir başka kişi (O) ve üçüncü bir kişi veya nesnedir (X). Heider ilaveten duygusal (hoşlanma-hoşlanmama) ve birim (aynı birimin parçası olup olmama) olmak üzere iki tür ilişkiden söz eder. Buna göre aynı birimlerin ögeleri arasında olumlu duygular dengeye, olumsuz duygular dengesizliğe neden olur. Aynı şekilde kişiler (P) arkadaşlarının (O) hoşlandıkları kişi (X) veya nesnelere hoşlanırlarsa denge, hoşlanmazlarsa dengesizlik oluşur (Hortaçsu, 2012: 22). Arkadaşlar arasında dengenin oluşumu aynı arkadaş gruplarından olma ve ortak kişi ve nesnelere yönelik besledikleri sevgi ve sempati ile ilişkilidir. Arkadaşının sevmediği birisine yönelik kişinin beslediği sevgi arkadaş ilişkisinde dengesizliğe neden olabilir.

Newcomb, Heider'in aksine, bir kişinin insanlara ve nesnelere yönelik tutumlarının benzersiz özelliklere sahip olduğunu varsayar. Newcomb'un görüşüne göre, B'nin A'ya yönelik tutumu, A'nın X nesnesine yönelik tutumu tartışılırken ilgili olmayan bir konuda onun bakışı A kişinin B kişisine yönelik tutumunu etkiler. Aslında Newcomb, A'nın B'ye yönelik ilişkisine "cazibe", ve A'nın X'e yönelik ilişkisini bir "tutum" olarak isimlendirmeyi tercih eder. Böylece, Newcomb'un modelinde, üçlünün bileşenleri benzersiz tanımlanır. Ayrıca, Newcomb sadece işaret ile değil aynı zamanda tutum yoğunluğu (ve cazibe) ile de ilgilenir. Newcomb ağırlıklı olarak iki kişinin fiziksel ve sosyal nesnelere karşı olan tutumlarını ele alır. O, birbirine benzeyen iki insanın, birbirlerine ve bir nesneye yönelik benzer tutum ve algılara sahip ise, dengeli bir durumun var olacağını önerir. Dengesizlik, birbirine benzer iki insanın, kendilerini farklı tutumlara sahip olarak algıladıkları takdirde vardır. Newcomb, bu durumda bireylerin ilişkilerini devam etmeyi istemeleri halinde biri veya her ikisi nesneye doğru ya da başka bir kişiye karşı duygularını değiştirerek dengeyi düzene sağlayacağını varsayar (Perlman ve Fehr, 1986: 17-18). Newcomb, bu kuram ile bir erkek yurdunda arkadaşlık ilişkilerinin gelişimi üzerine araştırma yapmıştır. Bu çalışmada, öğrencilere belli bir dönemde değişik zamanlarda, farklı konulara ilişkin tutumları, diğer öğrencilerden hoşlanma düzeyleri ve diğer öğrencilere ilişkin inançları sorulmuştur. Sonuç olarak tutum benzerliği ile hoşlanma arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin gücü, aynı yurtda beraber kalma süresi arttıkça fazlaştığını göstermiştir (Hortaçsu, 2012: 23). Arkadaşlık ilişkilerinin oluşumu ve sürdürülmesinde denge önem arz eder. Farklı tutumlara sahip olma, arkadaşlık ilişkilerinde dengeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bir olay, olgu, kişi veya nesneye yönelik tutumlar arkadaşlık ilişkisini etkiler. Burada tutumların yakınlığı ne kadar artarsa ilişkinin gücü de o kadar artar.

3.4. Gelişimsel Teoriler

Gelişimsel teoriler arkadaşlık ilişkilerinin oluşum ve gelişim süreçlerini açıklamaya yönelmektedir. Bu kuramlar arkadaşlık ilişkilerinin belli aşamalardan geçerek geliştiğini savunur. Gelişimsel yaklaşıma göre arkadaşlık (Yager, 1997:30):

- Çocukluktan olgunluğa doğru entelektüel, duygusal ve sosyal gelişim ile birlikte değişir.
- İnsan ilişkilerinde dengeleyici ve tamamlayıcı bir role sahiptir.
- Erkek ve kadın için farklıdır

Gelişimsel teori içinde yer alan Altman ve Taylor'un sosyal nüfuz teorisi, arkadaşlık gelişiminin bazı yönlerini tartışmaya açar. Onların kavramsallaştırmasına göre, ilişkiler geliştikçe, samimiyetin genişliği ve derinliği artar. İlişkilerin gelişimi başlangıçta hızlıdır; fakat sonraki süreçler, nüfuz etme süreci yavaştır. Altman ve Taylor ilişkilerin gelişimini dört aşamalı olarak belirlerler: Oryantasyon, keşfedici duygusal değişimler, duygusal değişim ve istikrarlı değişim. Diğer bir deyişle, etkileşim katılımcıların kişiliklerinin kamu yönleri ile yüzeysel olarak başlar ve etkileşim görece özgür ve kişiliğin en merkezi alanlarında temas edene kadar ilerler. İstikrarlı ilişkilerin ortakları zengin ve spontane etkileşimi sürdürür; ikili üyeleri birbirlerini iyi bildikleri için, onlar ortaklarının olası davranışlarını kolayca yorumlayabilir ve tahmin edebilir. Altman ve Taylor, nüfuz etme sürecinin tersine çevrilmesini ilişkilerin çözülmesi olarak görürler (Perlman ve Fehr, 1986: 19). Burada sadece ilişkilerin nasıl geliştiği ile değil insanların ne hakkında konuştuğu ve bu konuların “kişisel” derecesi ile de ilgilenir. Bir ilişkinin yoğunluğu kişiler arasında konuşulan konular ile ilintili olduğu kadar diğer bireylerin içsel kişiliklerine nüfuz derecesi ile de ilişkilidir (DeVito, 2012: 243). Bu bağlamda arkadaşlar arasında konuşulan konular ilişkide belirleyici olabilmektedir. Diğer tarafta karşılıklı etkileşim, arkadaşlar arasında kişiliklerini etkilemeyi de kapsar.

Levinger ve Snoek'un ilişki düzeyleri görüşüne göre dört ilişki düzeyi söz konusudur. İlk düzey olan sıfır ilişki düzeyinde, birbirinden habersiz iki kişiden söz edilmektedir. Fark etme olarak isimlendirilen ikinci düzeyde kişiler arası ilişki olmamasına rağmen kişilerden biri diğerinin dış görünümünün farkına varmıştır. Yüzeysel ilişki olarak adlandırılan üçüncü düzeyde, geçici ilişkiler ya da sürekli karşılaşma selamlaşmanın ötesine geçilmeyen ilişkilerdir. Dördüncü düzeyde karşılıklı ilişkiler söz konusu olup bu ilişkiler kişilerin etkileşimin yoğunluğu boyutunda değişmektedir (Hortaçsu, 2012: 42). Arkadaşlıklar yüzeysel temastan başlamakla birlikte ilişkinin gelişimi ve yoğunluğu ile etkileşim süreci artar.

Daha yakın zamanlarda, Levinger, ilişki gelişimini bir ABCDE dizisi olarak formüle etmiştir. A tanıdığı (acquaintance); B birikimi (buildup); C devamı (continuation); D bozulmayı (deterioration); ve E bitişi (ending) temsil eder. Levinger ve Snoek modeli öncelikle arkadaşlık oluşumu aşamalarında çekiciliği ele alır, oysa Levinger'in yeni formülasyonu, yakın ilişkiler üzerinde durmaktadır. Levinger yeni modelinde bir aşamadan diğerine geçişe daha fazla önem vermektedir. O, çalışmasında sadece tek başına aşamaları değil aynı zamanda aşamalar arasındaki geçişleri de savunur. (Perlman ve Fehr, 1986: 22). Arkadaşlıklarda bir aşamadan başka aşamaya geçilmesi, ilişkinin başka yöne evrilmesi anlamını taşır. Bu nedenle arkadaşlıkta seviye değişimi ilişkideki değişimi gösterir. Tanışıklık ile başlayan bir ilişkide paylaşımların yüksek olmasının yanı sıra ilişkide yaşanan aksaklık neticesinde ilişkinin bozulması ve sona ermesi de görülebilir.

3.5. Benzerliğin Çekiciliği Teorisi

Arkadaşlık konusu içerisinde benzerliğin çekiciliği yaklaşımı oldukça eski olup, bugün bile sosyal bilimciler bu yaklaşımı deneysel aksiyomlarla, gözlemlerle, alan araştırmaları ve veri analizleri ile desteklemektedirler. Wenda J. Dickens ve Daniel Perlman yaşam döngüsündeki arkadaşlık konulu çalışmalarında arkadaşlık literatüründe benzerliğin çekiciliğini pekiştiren altı anahtar kavramı iler sürerler. Buna göre arkadaşlıklar, aşağıdaki özelliklere sahip iki kişi arasında olma eğilimindedir (Yager, 1997: 30):

- Birbirine benzeme.

- Benzer değerleri paylaşma.
- Benzer kişiliklere sahip olma.
- Birbirine yakın yaşama (ya da çalışma)
- Aynı yaşlarda olma.
- Aynı cinsiyetten olma.

Arkadaşlık benzerlik ilkesine göre oluşturulacaksa, arkadaşların görünüşü, hareketleri ve düşüncelerinin birbirine benzemeleri gerekir. Genellikle insanlar, milliyet, ırk, beceri, fiziksel özellikler, zekâ ve tutumların benzer olanından hoşlanır. Bazı durumlarda insanlar tamamlayıcılık adı verilen modelde kendi karşıtlarına ilgi duyarlar; örneğin baskın bir kişi daha uysal olan birine ilgi duyabilir. Bununla birlikte genellikle, insanlar kendine benzeyenleri tercih ederler. Çekici bulduklarımızı incellerseniz, söz konusu kişilerin size yakın yaşadıklarını veya çalıştıklarını göreceksiniz. Arkadaş olan insanlar birbiri ile etkileşime girme fırsatı en fazla olan insanlardır. Yakınlık ya da fiziksel yakınlık etkileşimin ilk aşamasında çok önemlidir: örneğin okulun ilk günlerindeki aynı sınıf ya da aynı yatakhane kalanların arkadaş olmaları ihtimal dâhilindedir (DeVito, 2012: 239). İnsanlar kişilik yapısını ve fiziksel durumuna göre arkadaşlık kurabilirler. Çekicilik teorisine göre ele alındığında fiziksel özellikleri bizi etkileyen birisi ile arkadaş olma olasılığımız daha yüksektir. Ayrıca arkadaşlıklar genellikle aynı mekânı veya ortamı paylaşanlar arasında kurulmaktadır. Ancak çekicilik teorisinde en önemli husus benzerliktir. İstisnalar olmakla birlikte davranış, düşünce, tutum, inanç, etnik, ideoloji ve hatta fiziksel benzerlikleri olan kişiler arasında arkadaşlıklar kurulmakta ve sürdürülmektedir.

3.6. Sosyolojik Yaklaşım

Arkadaşlık, sosyolojide bazı çalışmalara rağmen az odaklanılan bir konu olmuştur. İlişki araştırmaları, bireyselden ikili ilişkilere, ilişkilerdeki davranışların süreç ve içerik açısından incelenmesi gibi sosyolojik yaklaşımın bütününde (bu konular yapısal ve kültürel özelliklerden ziyade bireyselleştirilmiştir) bu bilgi gelişimi yavaş olmuştur. Sosyolojide hakim gelenek temelde kişilerarası ilişkilerden ziyade sosyal ve ekonomik yapı ile ilgilidir. Elbette bazı istisnalar olmuştur, ancak sosyolojide genellikle en etkili perspektifler, vurgulanan yapısal dönüşümler (örneğin, küreselleşme, emek piyasalarında ya da kentsel altyapı değişiklikleri) iken bireysel ilişkiler daha az odak konusu olmuştur (Allan, 1998: 686). Diğer taraftan arkadaşlığın dereceleri olmasına rağmen genellikle yakın arkadaşlıklar üzerinde durulmaktadır. Arkadaşlık sosyalden ziyade kişisele dayalı ikili ilişki olarak yorumlanmaktadır. Batı toplumlarında arkadaşlık ilişkileri sosyal psikolojik açıdan ve alış verişe dayalı bir ilişki olarak tasarlandığından kaçınılmaz olarak diğer sosyolojik temalar ile bağlantı kurmak zorlaşmaktadır (Eve, 2002: 387).

Bazı sosyologların vurguladığı gibi, sosyolojik yaklaşıma göre arkadaşlık (Yager, 1997:32);

- Evlilik, iş yaşamı, anne-baba rolleri gibi diğer herhangi bir rolün izni olmadan kendini takdim etmeyi ve samimiyeti sağlayan tek kurumdur.
- Hiyerarşik olan kimi hareketler değişirken, daha köklü ve derin temellere bağlı olan eski arkadaşlıklar bundan fazla etkilenmez. Çünkü arkadaşlıklar derin köklere bağlıdır.
- Arkadaşlık değerleri yaşam boyunca etkilidir.

Sosyolojik teoride, pazar ve bürokratik toplumun kişisel ilişkiler üzerine olan etkisi, üç temel görüş etrafında tartışılır. 19. yüzyıl, Marxist ve Muhafazakâr perspektifler için yeni ufuklar açtı, ikisi de hem metalaştırmaya karşı hem de liberal bir toplumda negatif kişisel ilişkilerin üretilmesine tepki gösterdi. Marx, Tonnies ve diğer antikapitalist eski solcular, metalaşmayı kişisel ilişkilerin yabancılaşması ve ahlaki çöküntü olarak yorumladılar. Muhafazakâr perspektif, modernliğin yüksek kalitede kişisel ilişkileri ve kültürel kaynakları azalttığını iddia eden Robert Nisbet ve Peter Berger tarafından seslendirilmiştir. Ancak, sosyolojinin diğer alanlarda olduğu gibi kişisel ilişkiler ile ilgili çalışmalarda, liberalizm, antikapitalizm ve muhafazakâr perspektiften çok daha etkilidir. Şimdiki ve önceki yüzyılın liberal geleneği, "Büyük Toplum"un kişidışılığı (impersonality) toplumsal dayanışma ve ahlaki uyum için genellikle problemlilik olarak görmüştür. Ama genellikle reformcular

iyimser bir şekilde modern toplumun iyi oluşturulmuş ahlaki düzen ile özel hayatın karşılıklı tepkiyi teşvik ettiğini, kamu ve özel etki alanları arasındaki iş bölümünün çoğulculuk içerdiğini ve düzenli kişisel ilişkilerinin bütünleştirici potansiyellerinin var olduğunu iddia etmiştir (Silver, 1990: 1477-1478). Adams ve Blieszner (1994: 164) ise arkadaşlık üzerine görüş bildiren teorisyenler arasında iki görüşün olduğunu ileri sürer: 1. arkadaşlık oluşumu ve sürdürülmesinde bireysel faktörlere dikkat çeken eğilimsel teorisyenler ve 2. sosyolojik perspektiften sosyal yapının önemini vurgulayan yapısalcılar Eğilimsel teorisyenler ikili arkadaşlıklarda meydana gelen etkileşimci sürece odaklanmaya meyilli iken yapısalcılar tamamen arkadaşlık ağlarındaki arkadaşlık formlarını çalışmaya eğilimlidir. Adams ve Blieszner, psikolojik ve sosyolojik perspektif olarak tanımladığı bu yaklaşımları bütünleştirecek bir çerçeve sunmaya çalışır. Arkadaşlık konusunun sosyologlar tarafından ya ihmal edildiği veyahut sosyolojik perspektiften incelendiğinde bireysel özelliklerin göz ardı edildiği anlaşılmaktadır.

Silver (1990: 1479-1480) kişisel ilişkiler hakkında sosyolojik teorinin liberal temellerinin 18. yüzyılda İskoç Aydınlanmasının figürleri tarafından ifadelendirildiğini belirtir. David Hume kendi çıkarını içermeyen ticaret konularının arkadaşlığın ahlaki kalitesini geliştirdiğini savunur. Bu dönemde en çok Adam Smith'in görüşleri kapsamlı ve etkileyicidir. Silver (1990:1482) A. Smith'in ticari toplumlarda kişisel ilişkiler teorisinin, değişime dayanmadığı, genel sempati işleyişine dayandığını ileri sürer. Sempati, A. Smith'in sosyal kontrol modelinin merkezinde yer alır. Sosyal kontrol modelinin, aynı derecede önemli olan iki uygulaması vardır: arkadaşlığın yeni formları ve mantıksal olarak karşı tarafta yabancılık.

Felsefi ve tarihsel geçmişe dayanan sosyologlar, arkadaşlığa, 19. yüzyılın başından itibaren daha sistematik bir yaklaşım getirmeye çalıştılar (Rohrer, 2014: 51). Gemeinschaft und Gesellschaft adlı eseri ile Ferdinand Tönnies arkadaşlık üzerine düşüncelere sahip ilk sosyologlardan biridir. Sosyologların çoğu gibi Tönnies de arkadaşlığı gönüllü(veya tesadüfi) ve zihinsel bağlantıya dayalı bir sosyal ilişki olarak kavramsallaştırdı ve bu yüzden arkadaşlığı komşuluk ve akrabalıktan ayırdı (Rohrer, 2014: 52). Gemeinschaft-benzeri ilişkiler, bir taraftan üyeleri için bilgi, istem, güç ve buyurganlık açısından tam olmasa da gerçek bir eşitlik sunar. Diğer taraftan, bu noktalardan aslı ve zorunlu bir eşitsizliğin müşahede edildiği ölçüde farklılık gösterirler. En basit dostluk biçimi, kardeşçe, yoldaşça ve dostça bir arada yaşayan bir çift tarafından temsil edilir. Bu dostluk, büyük olasılıkla, aynı yaşta, aynı cinsiyette ve ortak bir mizaçta olan tarafların aynı etkinlik içinde rol almaları veya aynı niyetlere sahip olmaları veya bir fikir etrafında bir araya gelmeleri halinde ortaya çıkar (Tönnies, 2000: 188). Genel olarak Tönnies ve Weber arkadaşlığın öneminin ve imkânlarının sanayileşme ve kentleşme ile zayıfladığını ileri sürer. Tönnies'e karşı Durkheim, kentte alternatif ahlaki düzen için olanakların teşvik edildiği görüşündedir. İşbölümü ve mesleki birliklerin yeni biçimleri modern endüstrileşmenin özellikleri yeni entegre normları oluşturacağını savunur (Brodie ve Caine, 2009: 266-267).

Simmel (1950: 326) arkadaşlığı bir toplumsal ilişki biçimi olarak görür. Ona göre muhtemelen modern insan, eski anlamda bir arkadaşlığı sürdürmek için kendisi ile ilgili birçok bilgiyi gizlemek zorundadır. Diğer taraftan kişilikleri belki de fazlasıyla yaratıcı hayal gücü ve sadece ötekine yönelik kehanet gücü gerektiren, karşılıklı anlayışa izin vermeyecek derecede benzersiz biçimde bireyselleşmiştir. Modern duygu biçiminde ağırlık olarak sadece kişiliğin bir yönünü içerir, diğer yönleri üzerinde durmayan farklılaşmış arkadaşlıklara eğilim göstermektedir. Böylece problemimiz için (arkadaşlık ilişkileri ile birlikte rezerv ve ihlal dereceleri) en büyük öneme sahip çok özel bir arkadaşlık biçimi ortaya çıkar. Bu farklılaşmış arkadaşlıklar, birisi ile aramızdaki sevgi anlamında, bir diğerine ortak entelektüel yönler anlamında, üçüncüsüyle dinsel duygular anlamında ve dördüncüsüyle de ortak deneyimler sayesinde bağlar kurulmasını sağlar -tüm bu arkadaşlıklar hüküm verebilme, karşılıklı açılma ve gizli tutma meseleleri bağlamında çok özel bir sentez sunar. Bu tür ilişkilerde arkadaşların karşılıklı ilgi ve duygu alanlarını araştırmamaları gerekmektedir; zira bu ilgi ve duygu alanlarının ilişkiyle bir ilgi ve alakası yoktur. Ancak dokunulması halinde acı verici bir şekilde karşılıklı anlayışın sınırlarını hissettirirler.

Simmel (1950: 137-138) ikili (dyad) bir grubun üçlü (triad) veya daha büyük gruplardan farklı olduğunu ileri sürer. İkili gruplarda büyük gruplara göre üyelerin daha yüksek düzeyde bireyselleştirilmesini öngörür. İkili gruplarda temel noktalardan biri de oy üstünlüğünün olmamasıdır. Ancak ikili gruba birisi eklenmesi halinde üçlü gruba dönüşür ve burada oy çokluğu ortaya çıkar. Eğer söz konusu ilişkiler gönüllü karakterde ise bireyselliğe önem verilmez. İkili gruba bir kişi eklenmesi ile grupta ciddi değişiklikler yaşanır. Örneğin çocuklu bir evlilik ile çocuksuz bir evlilik arasında önemli farklılıklar vardır. Diğer taraftan iki veya daha fazla çocuklu evlilikler de önemli ölçüde farklı değildir. Simmel, arkadaşlık, ikili, üçlü ve büyük gruplar üzerine düşüncelerinin yanı sıra çatışma konusu üzerinde de önemli bilgiler verir. Konumuz ile bağlantısı açısından yakın ilişkilerdeki çatışmanın yanı sıra grup içi ve gruplar arası çatışmaya değinmek gerekir. Simmel (1999: 68)'e göre yakınlar arasındaki çatışma her ne kadar daha az yakın olanlar arasındaki çatışmadan daha ciddi sonuçlar doğurabilse de en sağlam biçimde inşa edilen ilişki bir uyumsuzluk şansına maruz kalabilir. Oysa iyi ve ahlaki fakat daha az derin bir hüviyete sahip ilişkiler görünüşte çok daha uyumlu ve çatışmasız bir süreç takip eder. Simmel(1999: 114-115) gruplar arası çatışmaların grubu olumlu etkilediğini belirtir. Çatışma durumlarında grup üyeleri içsel düşmanlıkları unutup kenetlenirler. Ayrıca özellikle savaş durumlarında iç çatışmalara müsamaha gösterilmez. Yani grup bir var olma süreci içerisinde ise veya grubun varlığına bir tehdit söz konusu olması halinde grup içi çatışmaların olmaması için sert önlemler veya katı cezalandırılmalar ile grup bütünlüğü sağlanır.

Belirgin bir arkadaşlık sosyolojisinin olmadığı ilk dönemlerde arkadaşlık ile ilgili bilgiler genellikle dolaylı olarak elde edilirdi. Özellikle topluluk ve aile çalışmalarında arkadaşlık ile ilgili bilgiler yer alırdı. Ayrıca akraba olmayan ve yöre sakinlerinden oluşan, sosyalleşmeyi sağlayan enformel bağlar alanında yapılan araştırmalar arkadaşlık sosyolojisi için önemli bir aşamayı. Böylece birçok eski topluluk ve aile çalışmalarında en azından anahtar unsurların arkasında varolan enformel ilişkilerin hakim biçimlerini ortaya çıkarmak mümkündür(Allan ve Adams, 2006: 123).

Kabul edilebilir bir arkadaşlık sosyolojisi, 1970'li yıllardan itibaren gelişmeye başladı. Bu dönemde arkadaşlık ilişkilerinin toplumsal ve bireysel yönleri tartışıldığı gibi enformel bir ilişki olan arkadaşlık ile aile ve komşuluk arasında ayırım yapılır. Arkadaşlık sosyolojisinin parametreleri tartışılmaya başlandı. Sosyal rol ve bireysel konumun yanı sıra yaş ve cinsiyetin arkadaşlık ilişkilerinde önemli olduğu ve arkadaşlığın sosyal yaşamda oynadığı rolü kabul görür. Özellikle son otuz yıldır arkadaşlık sosyolojisinin gelişimine yönelik birçok çalışma yapılmıştır. İnsanların yaşamlarında yapısal faktörlerin bireysel arkadaşlıklar ve tüm kişisel ağlar üzerinde bir etkiye sahip olduğu açıktır. Örneğin toplumsal cinsiyetin önemi, kadınlık ve erkeklik rollerinde ve kimliğin oluşumunda önemlidir. Cinsiyet arkadaşlık bağlarını etkilemeseydi şaşırtıcı olurdu. Bu yüzden de bireylerin sınıf konumu ve ailelerin maddi kaynakları arkadaşlık bağları üzerinde etkisi olmaktadır. İnsanların yaşları ve yaşam boyu geçecekleri aşamalar arkadaşlık ağları üzerinde bir etkiye sahip olduğu kolay kabul edilebilir. Benzer şekilde dul olma ve boşanma gibi yaşam seyrindeki geçişler, sıklıkla arkadaşlık ağlarını önemli bir yeniden sıralamaya tabi tutulur (Allan ve Adams, 2006: 124-25). Arkadaşlık ilişkilerini etkileyen parametrelerin yaş, cinsiyet, sınıf, statü, kimlik, din, etnisite, ekonomi vb. olduğunu söylemek mümkündür. Arkadaşlık sosyolojisi alanında yapılan çalışmalar bu parametreleri dikkate almaktadırlar.

Sosyolojik bağlamda arkadaşlık konusunun ele alınmasının ihmal edildiği veya göz ardı edildiği dikkat çekmektedir. Sosyolojide daha çok modernleşme, sanayileşme, kentleşme, küreselleşme gibi makro konulara yönelim hâkimdir. Bu yönüyle arkadaşlık ilişkileri gibi mikro sosyoloji konuları ihmal edilmiştir. Arkadaşlık sosyolojisinin, son dönemdeki gelişmelere rağmen, az odaklanılan bir alan olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Arkadaşlık üzerine kuramsal yaklaşımları ele alan bu çalışmada arkadaşlığı açıklayan teoriler ana hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır. Arkadaşlık üzerine düşüncelerin nüvelerini ilk dönem filozoflarda görmek mümkündür. İlk dönem filozoflardan günümüze kadar arkadaşlığı farklı

perspektiflerden inceleyen teoriler olagelmıştır. Bu teoriler büyük arkadaşlık yaklaşımı ve modern yaklaşım olarak isimlendirilmektedir.

Büyük arkadaşlık yaklaşımı kapsamında yer alan düşünürlerin fikirlerinde arkadaşlığın önemli bir değer olarak idealize edildiği ve kimi sınıflamalara ayrıldığı görülmektedir. Aristo, Platon, Cicero, Montaigne, Helvetius ve Kant gibi düşünürler üzerinden arkadaşlığın anlamı, önemi ve özellikleri tartışılmaktadır. Burada arkadaşlığın türlerinden bahsedilirken istenilen ve idealize edilen bir arkadaşlığın varlığından da söz edilmektedir. Ayrıca bu kuram kapsamında değerlendirilen düşünürler arkadaşlığın sadece erkekler arasında olabileceği savındadır.

Modern yaklaşım içerisinde destek teorisi, sosyal değişim ve eşitlik teorisi, bilişsel tutarlılık, gelişimsel, benzerliğin çekiciliği teorileri ve sosyolojik perspektif yer almaktadır. *Destek teorisine* göre insanlar arkadaşlarını birbirine verdiği desteğe göre seçmektedir. Burada desteğin daha çok ödül olduğu görülmektedir. Ödül dışında benzer tutumlara sahip olma arkadaşlığı geliştirdiğinden destek olarak kabul görmektedir. Hediye veya olumlu jest ve mimikler ödül olarak arkadaşlığı destekleyen şeyler olduğu söylenebilir. *Sosyal değişim ve eşitlik teorisinde* arkadaşlık ilişkileri bir ekonomik model olarak değerlendirilir. Burada ilişkilerde elde edilen kâr ve maliyetler hesap edilerek yüksek fayda getiren ilişkiler arkadaşlıklara dönüşmekte ve sürdürülmektedir. *Bilişsel tutarlılık teorisinde* dengeye göre arkadaşlıkların kurulduğu ve sürdürüldüğü ileri sürülmektedir. Kişiler arasında kurulan pozitif ilişki dengeyi oluştururken negatif ilişki tutarsızlığa neden olmaktadır. Aynı şeyi sevme dengeyi ifade ederken aynı şeye karşı birinin sevmesi diğerinin nefret etmesi tutarsızlığa neden olmaktadır. Tutarsızlıklar arkadaşlık ilişkilerinin sürdürülmesini güçleştirmektedir. *Gelişimsel teoriler* arkadaşlığı gelişimsel bir süreç bağlamında ele alır. Buna göre bir arkadaşlığın başlaması, kurulması, gelişmesi ve sona ermesi gibi bir süreci takip etmektedir. Arkadaşlığın başladığı andan sona ermesine kadar arkadaşlık, farklı aşamalardan geçmektedir. *Benzerliğin çekiciliği teorisi*, benzer değerlere sahip olma, benzer kişilikten olma, aynı yaşlardan ve benzer fiziki özelliklere sahip olma gibi arkadaşlar arasında benzerliğin artması ile arkadaşlıkların oluştuğunu ileri sürer. Cinsiyet, sosyal sınıf ve statü, eğitim gibi durumların benzer olması benzerliğin çekiciliği bağlamında ele alınabilir. *Sosyolojik perspektif* arkadaşlığın toplumsal boyutuna odaklanmaktadır. Simmel'n modernleşmenin arkadaşlık ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği görüşünün yanı sıra Pahl gibi bazı sosyologlar da arkadaşlığın öneminin arttığını ileri sürmektedir. Arkadaşlığın toplumdaki yer ve önemi üzerinde farklı görüşler bulunmaktadır. Sosyolojik perspektif arkadaşlığı ele alırken, toplumsal yapıyı ön planda tutup bireyi göz ardı etmesi eleştiri görmektedir.

Genel olarak arkadaşlık üzerine yaklaşımlara bakıldığında sosyolojik perspektif toplumu ve toplumsal yapıyı önceleyen bir perspektif içerisinde iken modern yaklaşım içinde bulunan diğer teorilerin bireyi önceleyen bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Günümüz dünyasında yaşanan değişimlerin arkadaşlığa yansması ve bireysel özellikler ile toplumsal etkiyi birlikte düşünülerek çalışmalar yapılması arkadaşlığın anlaşılmasını olanaklı kılmaktadır. Bu bağlamda bireysel özellikler ile toplumsal yapıyı kaynaştıran bir yaklaşım ile arkadaşlığın günümüz dünyasındaki yerinin araştırılması önemlidir.

Kaynakça

- Adams, Rebecca G. ve Blieszner, Rosemary (1994). "An Integrative Conceptual Framework For Friendship Research", *Journal of Social and Personal Relationship*, Sayı: 11, s.163-164.
- Allan, Graham (1998). "Frindship, Sociology and Social Structure", *Journal of Social and Personal Relationships*, Sayı: 15(5), s.685-702.
- Allan, Graham ve Adams, Rebecca G. (2006). "The Sociology of Friendship", Bryant, C. D. ve Peck, D. L. (Eds.). *21st Century Sociology: A Reference Handbook*, London: SAGE Publications, s. 123-131.
- Arendt, Hannah (1970). *Men in Dark Times*, New York: Harcourt, Brace & World

- Aristo (2008). "Dostluğun Biçimleri ve Mutluluk", Çev. Haluk Könen, (Yay. Haz. Yasemin Gedik), Dostluk'un Kitabı, İstanbul: YGS Yayınları, s.43-78
- Brodie, Marc ve Caine, Barbara (2009). "Class, Sex and Friendship: The Long Nineteenth Century", Ed: Barbara Caine, Friendship: A History, Equinox Publishing: London, s. 223-278
- Devito, Joseph A. (2012). The Interpersonal Communication Book. New Jersey: Pearson.
- Ejder, Özge (2012). "Dostane Bir Felsefenin Olanağına Dair", Cogito, Sayı:68-69, s. 156-164.
- Eve, Michael (2002). "Is friendship a sociological topic?", European Journal of Sociology, Sayı: 43, s. 386-409.
- Dreher, Jochen (2010). "Phenomenology of Friendship: Construction and Constitution of an Existential Social Relationship", Hum Stud, Sayı:32, s. 401-417.
- Helvetius, Calade-Adrien (2008). "Dostluk ve Yararları" Çev.Zekiye Hasançebi, (Yay. Haz. Yasemin Gedik), Dostluk'un Kitabı, İstanbul: YGS Yayınları, s. 79-90.
- Hortaçsu, Nuran (2012). İnsan İlişkileri, Ankara: İmge Kitabevi.
- Jeanniere, Abel (2000). "Modernite Nedir", çev. Nilgün Tural, Der. Mehmet Küçük, Modernite Versus Postmodernite, Ankara: Vadi Yayınları, s. 95-105.
- Kant, İmmanuel(2008), "Karşılıklı Sevginin Doruk Noktası Olarak Dostluk", Çev.Şengül Yılmaz, (Yay. Haz. Yasemin Gedik), Dostluk'un Kitabı, İstanbul: YGS Yayınları, s. 91-106.
- Lynch, Sandra (2013). Dostluk Üzerine, Çev. Ferma Lekezizalın. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Montaigne, Michel de (2005). Denemeler, Çev. İlker Akın, İstanbul: Bahar Yayınevi.
- Perlman, Daniel ve Fehr, Beverley (1986). "Theories of Friendship: The Analysis of Interpersonal Attraction" V. J. Derlega, ve B. A. Winstead(Ed.), Friendship and Social Interaction, New York: Springer, s. 9-40.
- Platon (2008). "Dostluğun Esaslarını Ararken", Çev. Orhun Kılıçbeyli, (Yay. Haz. Yasemin Gedik), Dostluk'un Kitabı, İstanbul: YGS Yayınları, s. 48-78.
- Rohrer, Igno (2014). Cohesion and Dissolution: Friendship in the Globalized Punk and Hardcore Scene of Buenos Aires, New York: Sringer.
- Schmid, Wilhelm (2015). Arkadaşıktaki Saadete Dair. Çev. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Silver, Allan (1989). "Friendship and trust as moral ideals: an historical approach", European Journal of Sociology, Sayı: 30/02, s.274-297.
- Silver, Allan (1990). "Friendship in Commercial Society: Eighteenth-Century Social Theory and Modern Sociology", American Journal of Sociology, Sayı: 95/ 6, s. 1474-1504.
- Simmel, Georg (1950). The Sociology of Georg Simmel, Çev. Kurt H. Wolff, New York: The Free Press.
- Simmel, Georg (1999). Çatışma Fikri ve Modern Kültürde Çatışma, Yay.Haz. Ahmet Aydoğan. İstanbul: İz Yayıncılık
- Tönnies, Ferdinand (2000). "Gemeinschaft ve Gesellschaft", Çev. Ahmet Aydoğan, Yay.Haz. Ahmet Aydoğan, Şehir ve Cemiyet, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Wiseman P., Jacqueline (1986). "Friendship: Bonds and Binds in a Voluntary Relationship", Journal of Social and Personal Relationship, Sayı: 3, s. 191-211.
- Yager, Jan (1997). Friendships: the power of friendship and how it shapes our lives. USA: Hannacroix Creek Books, Inc.

Yager, Jan (2003). Arkadaşlık Acıtmaya Başladığında, ev. Aslı Mercan, İstanbul: Beyaz Balina Yayınları.

İnternet Kaynakları

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5be9666a6c6444.65181419 erişim tarihi: 12.11.2018

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5be9672d7eb8f6.96610159 erişim tarihi: 12.11.2018

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 361-380, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 01.11.2018 **Kabul Tarihi:** 08.01.2019

MALATYA’DA YAŞAYAN ÇİNGENELERDE SOSYAL SERMAYE/ GÜVEN İLİŞKİLERİ¹

Social Capital/Trust Relationships in Gypsies That Live in Malatya

Süleyman İLHAN²

Muhammet FIRAT³

ÖZ

Malatya’da yaşayan Çingenerin sosyal sermaye/güven ilişkilerini ele alan bu çalışma, Çingenerin, sosyal sermaye göstergesi sayılabilecek; yaşadıkları mahallelerdeki Çingene ve Çingene olmayanlarla ilişkilerine odaklanmaktadır. Özellikle Çingenerin, Çingene olmayanlara güven düzeyleri, Çingene olmayanlarla ortak iş yapmaya eğilimleri, Çingene olmayanlarla komşuluk ilişkileri, örgütlenme/dernekleşme çabaları, kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözme biçimleri, ikamet ettikleri mahallelerden kent merkezine gitme sıklıkları ve psikolojik bunalım/sıkıntılarla baş edebilme stratejileri gibi bazı sosyal sermaye göstergeleri ele alınmıştır. Araştırmada, Çingenerin hem kendi aralarında hem de yabancılarla ilişkilerinde sosyal sermaye düzeylerinin ve köprü oluşturan sosyal sermayenin gerçekleşme ihtimalinin düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çingene, Sosyal Sermaye, Güven, Komşuluk, Örgütlenme/Dernekleşme

ABSTRACT

This study which addresses the social capital/trust relationships of Gypsies focuses on relationships between Gypsies and non-Gypsies that can be an indicator of a social capital. Particularly, certain social capital indicators of Gypsies were highlighted such as; their trust levels for non-Gypsies, tendency to become business partners with non-Gypsies, neighborhood relationships with non-Gypsies, efforts to form organization/associations, ways of resolving problems occur between each other, frequency of going to the city center from the neighborhoods they live and strategies to deal with psychological problems/ depression. In the study, it was revealed that the levels of social capital between each other and also with others are low and the possibility of realization of social capital that serves a bridge is low.

Key Words: Gypsy, Social Capital, Trust, Neighborhood, Organization / Association

GİRİŞ

Son yıllarda sosyal bilimler alanında oldukça büyük ilgi gören sosyal sermaye kavramı, başta sosyoloji olmak üzere iktisat, siyaset bilimi ve organizasyon bilimi gibi birçok farklı disiplin tarafından ele alınmaktadır. Bu disiplinlerin her biri sosyal sermayeyi kendi bakış açılarından tanımlamaya ve ölçmeye çalışmış, ancak bu konuda bir konsensus sağlanamamıştır. Dahası, sosyal sermaye kavramına yönelik tanımlar, onun temel bileşenlerinden hangisine vurgu yapılacağına göre de değişmektedir. Sosyolojik olarak da uzun yıllardan beri incelenen sosyal sermaye kavramı birçok bileşeni ile ele alınmakta ve tartışılmaktadır.

Bu bağlamda sosyal sermaye, insanlar arası ilişkiler sonucu ortaya çıkan “güven”, “ortak iş birliği”, “sivil bağlar”, “normlar” gibi bir takım kavramlarla ilişkili olarak ele alınmakta olup bireysel/toplumsal başarı ve sosyo-kültürel/ekonomik kalkınmaya referans olmaktadır. Zira sosyal sermaye literatüründe toplumların sosyal ve ekonomik açıdan refaha ulaşmaları toplumsal zeminde “güven” unsuruna bağlıdır. Sosyal sermayenin güçlü olduğu toplumlarda eğitim, sağlık, istihdam,

¹ Bu çalışmada “Çingeneliği Anlamanın İmkânı: Çingener Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Malatya Örneği)” başlıklı doktora tezinin verilerinden kısmen yararlanılmıştır ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

² Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ silhan@firat.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi Fırat Üniv. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Böl., ELAZIĞ muhammetfirat@firat.edu.tr

örgütlenmeye yatkınlık, kişisel sıkıntılarla baş edebilme, geleceğe duyulan güven, suç işleme ve suç korkusu oranlarının düşüklüğü gibi birçok alanda olumlu etkileri görülmektedir. Buna karşın sosyal sermayesi düşük olan ya da sosyal sermayeyi kötüye kullanan toplumlarda işsizlik, boşanma, intihar oranları, suç ve suç korkusu oranları olumsuz seyrederken, toplumda yozlaşma ve çözümler de yaşanabilmektedir.

Sosyal sermaye; Çingenerler gibi etnik ve kapalı toplulukların toplumsal konumlarını anlamada işlevsel bir role sahiptir. Çingenerlerin sahip olduğu sosyal sermaye durumları, Çingenerlerde sosyalizasyon, entegrasyon, güven, sosyal dışlanma, etiketleme, marjinalite ve yoksulluk gibi problemlerin anlaşılmasında önem taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında sosyal sermaye, dayanışmayı sağlaması, güven ve karşılıklı ilişkiler (yardım, akrabalık, komşuluk) bakımından sosyal dışlanma için panzehir işlevi görmektedir (Sapancalı, 2005: 25). Ancak araştırmaya konu olan Çingenerlerde durum farklıdır. Zira dar sosyalizasyon alanlarının getirdiği düşük sermayeleri, dışlanmalarını hafifletmemektedir. Öte yandan Çingenerler farklı bir alanda yeni bir sosyal sermaye edinme çabası içine girmektedirler. Sosyal sermayeye ulaşmak için Çingenciliklerini gizlemeleri, diğer Çingenerleri ötekileştirmeleri ve kültürel pratikler bakımından Çingene olmayanlara benzeşme çabaları, aslında dışlanmalarını azaltırken asimile olmalarına da yol açabilmektedir.

Bu çalışmada ele alınan sosyal sermaye tanımlarında daha çok güvene dayalı ilişki ağları öne çıkmaktadır. Çalışmaya konu olan Çingenerlerin, Çingene olmayanlara güven durumları, onlarla ortak iş yapma tutumları ve komşuluk ilişkileri, örgütlenmeye yatkınlıkları, mahalle ve kent merkezinde kendilerini konumlandırmaları, psikolojik bunalım/sıkıntılarla baş edebilme stratejileri, boş zamanlarını değerlendirme biçimleri gibi sosyal sermaye araştırmalarında kabul gören göstergeleri öne çıkmaktadır.

Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde sosyal sermaye/güven kavramı ve önemi üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde Malatya İlinde Çingenerlerin yoğun yaşadığı mahallerde yapılan alan araştırmasının evren, örneklem ve yöntemine yer verilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise araştırma alanından elde edilen bulgular değerlendirilmekte, sonuç ve öneriler yer almaktadır.

1. Sosyal Sermaye: Kavramsal ve Tarihsel Perspektif

Sosyal sermaye kavramı sosyal bilimler içinde uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir (Tüylüoğlu, 2006: 21). Klasik sosyolojide sosyal sermaye kavramının kökeni Durkheim, Marx ve hatta Aristo'nun çalışmalarına kadar geriye götürülebilir (Lehtonen, 2004: 204).

Sosyal sermaye kavramının temellerini Fransız sosyologlarından Alexis De Tocqueville'nin "Amerika'da Demokrasi" adlı eserinde Amerikan demokrasisi ve ekonomik gücünün temelini oluşturan toplumsal yaşama dair analizlerinde görmek mümkündür. Avrupa'da alışık olduğu şekliyle daha geleneksel ve hiyerarşik ilişkileri bir arada tutan resmi statü ve yükümlülük bağlarının aksine Tocqueville'e göre gönüllü kuruluşlardaki etkileşim, Amerikalıları bireysel olarak birbirine bağlayan sosyal bir yapıştırıcı rolü olmuştur (Field, 2008: 7). Tocqueville'nin Amerika'ya ilişkin çalışmasında ortaya koyduğu bu analizlerde Amerikan toplumunun en önemli özelliği olarak, bireylerin herhangi bir işi yapabilmek için sıkça ve çok kolayca bir araya gelme yeteneğinden bahsedilmiştir. Sosyal sermaye, bu çerçevede tanımlanacak olursa, "bir toplumda insanları belli işleri yapmak üzere gönüllü işbirliğine sevk eden her türlü motivasyon, kültürel değer veya normlardır" denilebilir (Topçuoğlu ve Eroğlu: 2013: 128). Görüldüğü üzere geçmişte kullanılan "sosyal etkileşim", "sosyal ilişki", "dayanışma" gibi kavramlar, günümüz sosyal sermaye düşünürleri tarafından da sıkça kullanılmaktadır.

Sonraki dönemlerde Durkheim, sosyal sermayenin önemli bir bileşeni olan sosyal ilişkilere odaklanmıştır. Durkheim feodal dünyanın mekanik dayanışmasından 19. Yüzyıl kapitalizminin organik dayanışmasına doğru uzun bir geçiş olduğunu düşünür. Durkheim, feodal dünyanın mekanik dayanışmasından kapitalizmin organik dayanışmasına geçişi insan ilişkilerinin doğasındaki değişikliklere vurgu yaparak ele alır. Böylece insan ilişkilerinin toplum açısından önemine dikkat çekerek sosyal sermaye kavramının "sosyal ilişki" boyutuna önemli bir katkı sağlar. Tönnies'in

amaca dayalı toplulukları (Gmeinschaft) araçsal topluluklardan (Gesellschaft) ayırma çabalarında da benzer kaygılar vardır (Field, 2008: 7). Weber’in, statü gruplarının vazgeçilmez ögesi olarak görülen ortak “yaşam biçimine” olan vurgusunda, karizma ve otorite düşüncesinde de bu kaygıları görmek mümkündür (Field, 2008: 7-8). Sosyal sermaye kavramı klasik sosyolojinin kurucuları tarafından farklı teorik biçimlerde ele alınmış olsa da çağdaş sosyolojide sosyal sermayenin ele alınmış biçimini büyük ölçüde etkilemeye devam etmektedir.

Yeni dönemde sermaye kavramını sistematik olarak ilk kez Bourdieu (1986: 23) kullanmış ve kavram Coleman, Portes, ve Putnam’ın çalışmaları ile geliştirilmiştir. Sosyal sermaye tanımları çok farklı olabilmektedir. Bunun en önemli nedeni, farklı disiplinlerden gelenlerin bu kavramı farklı amaçlarla kullanmalarıdır. Ancak kavramın içeriğindeki sosyal ağlara/formel ve enformel gönüllü örgütlenmelere katılım, anlayış, güven, hoşgörü gibi sivil normların işlevine yapılan vurgu konusunda belli bir mutabakat vardır (Duman ve Alacahan: 2011: 182).

Bourdieu “The Forms of Capital (1986)” başlıklı çalışmasında, sermayenin sadece ekonomik referanslarla açıklanamayacağını, sermayenin sosyo-kültürel ve simgesel biçimlerinin olduğunu ve toplumsal sınıfların, ilişkilerin bu sermaye formlarına göre şekillendiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Bourdieu’da sosyal sermaye kavramı ekonomik sermaye dışında, genel olarak sosyal ilişkilerin niceliği ve niteliği bağlamında ele alınmakta ve sınıfsallığa da vurguda bulunmaktadır. Bourdieu’ya göre sosyal sermaye, bireyin toplumsal konumu, kaynakları ele geçirme potansiyeline dair ilişki ve kaynaklar toplamı olup, karşılıklı tanıma ve tanınma ilişkilerini de kapsayan, daha çok, elit kesimlere ait bir şeydir (Bourdieu, 1986: 21). Bourdieu’nün sermaye üzerine genel görüşleri eşitsizlik yaratma temelinde değerlendirilebilir. Ona göre sermaye “kişiye kendi geleceği ve başkalarının geleceği üzerinde denetim kurma gücü verir. Bu haliyle sermaye bir iktidar biçimidir” (Fine, 2011:102). Bourdieu bu tanımla sosyal sermayenin sadece ilişkiler ağı ve/veya bağı olmadığını ortaya koymuştur. Sosyal sermayenin anlaşılması için daha fazlasına ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bourdieu’nun sosyal sermayeyi kullanma biçimiyle, “muhtemel ilişkilerin, örneğin komşuluk, çalışma yeri veya hatta akrabalık ilişkilerinin bile, aynı anda hem zorunlu hem de seçmeli olan ilişkilere, öznel anlamda hissedilen sağlam yükümlülükler içererek (şükran, saygı, arkadaşlık vs. duygular) dönüştürülmesini de” kapsamaktadır (Topçuoğlu ve Eroğlu: 2013: 129).

Coleman ise, Bourdieu’nün aksine, sosyal sermayenin üst toplumsal sınıfların yanı sıra toplumun diğer kesimlerine de faydalar sağlayan bir sermaye biçimi olduğunu savunur. Coleman’a göre, sosyal sermayenin düzeyini belirleyen; bireyler arasındaki güven, bağlılık ve manevi yükümlülük bilincinin yüksek olmasıdır. Böyle toplumlarda ilişki ağları daha güçlü olacak, fayda yaratma potansiyeli de artacaktır (Field, 2008: 28-37; Coleman, 1990: 302).

Sosyal sermaye kavramını ilk kullananlardan biri de Putnam’dır. Putnam sosyal sermayeyi, küçük ya da büyük insan toplulukları için bir kaynak olarak görür. Ona göre sosyal sermaye; “karşılıklı yarar için işbirliği ve eşgüdümü kolaylaştıran ağlar, normlar ve sosyal güven gibi sosyal organizasyon şekil ve niteliklerine dayanır” (Putnam, 1995: 67). Görüldüğü üzere Putnam, Coleman’dan farklı olarak sosyal sermaye kavramını toplumsal açıdan daha geniş ele almıştır.

Ayrıca Putnam’ın sosyal sermayeyi iki temel biçimde ele aldığı bilinmektedir. Bunlardan ilki heterojen/birleştirici ve sosyolojik yapışkan niteliğindeki **köprü oluşturan sosyal sermaye** ve ikincisi seçkin/homojen nitelikteki **bağlayıcı olan sosyal sermaye**. Putnam, aşırı işbirlikçi ve toplumsal ilgisizlik gösteren bağlar yerine, gönüllülük esasına dayanan ve sosyal olabilirlik seviyesi yüksek bağların daha önemli olduğunu savunur (Yarç, 2011: 129-130).

Fukuyama ise, bir sosyal sermaye unsuru olarak güven kavramını oldukça geniş bir perspektiften ele almış ve “ekonomik refahın yaratılmasını, ağırlıklı olarak sosyal sermayeye ve bir toplumun bireyleri arasındaki güven duygusunun yaygınlığına bağlamıştır (Topçuoğlu ve Eroğlu: 2013: 131-132).

Öte yandan Field’e göre “sosyal sermayenin ana fikri, sosyal iletişim ağlarının değerli bir servet olduğudur. İletişim ağları, sosyal bağlılık için bir temel oluşturur; çünkü sosyal bağlılık, karşılıklı

avantajlar için –yalnız insanların doğrudan tanıdıklarıyla değil- bir kişinin diğerleriyle ortaklaşa çalışmasını sağlar” (Field,2008: 16). Ayrıca Portes (1998: 2)’in, sermaye tartışmalarına “parasal olmayan şeylerin de bir değeri olduğu” görüşü de, sermaye kavramına farklı bir boyut kazandırmıştır. Böylece parasal olmayan şeylerin, kişinin sahip olduğu bağlantıların ya da ilişkilerin önemli kaynaklar haline gelebileceği dikkate alınmaya başlanmıştır.

Sosyal sermaye genel olarak literatürde güven (trust), karşılıklılık (reciprocity), ağlar (networks), birlikler (associations), birlik veya grup üyeliği, normlar ve ortak (collective) faaliyet kavramlarına dayalı olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda sosyal sermaye olgusu, topluma yön veren ahlaki değerlere, sosyal ilişkilere, güven düzeyine, kültürel ve siyasi yapı ile eğitime göre şekillenmektedir (OECD, 2001; 41).

Dünya bankası sosyal sermayeyi, “insanlara, arzulanan hedeflere ulaşmalarını sağlayacak biçimde eylemlerini koordine etme imkânı veren, sosyal yapılar içindeki yerleşik normlar ve sosyal ilişkiler” şeklinde tanımlamaktadır (Cohen ve Prusak:2001: 20). Aynı şekilde Cohen ve Prusak’a göre sosyal sermaye, insanlar arasındaki aktif bağlantılar stokundan; insan şebekelerini ve topluluklarını birbirine bağlayan ve işbirliğini mümkün kılan güven, karşılıklı anlayış ve ortak değerler ile davranışlardan oluşur (Cohen ve Prusak: 2001: 20). Bu tanımlar daha çok sosyal sermayenin ilişkiler ve bağlantılar gibi boyutlarına vurgu yapmaktadır. İnsanlar arasındaki ilişkiler ya da bağlar, temelde bireylerin ve buna bağlı olarak toplumların inşasında önemli bir yapı taşı konumundadır.

Dolayısıyla sosyal sermayeyi; en az iki kişi arasında, güvene dayalı bir şekilde kurulabilen iletişim imkânı, dahası toplumu oluşturan bireyler, sivil toplum örgütleri ve kamu kurumları arasındaki koordinasyon faaliyetlerini kolaylaştırarak toplumun üretkenliğini arttıran, güven, norm ve iletişim ağı özellikleri şeklinde tanımlamak da mümkündür (Temple, 2000; 23). Zira sosyal sermaye toplum kesitleri arasındaki güvene dayalı ilişkiler düzeyi, yazılı olan veya olamayan toplumsal kurallardan oluşan normlar ve iletişim olanaklarının niteliği olarak da tanımlanabilmektedir (Renondo, 2005: 8).

Görüldüğü üzere, sosyal sermaye kavramına ilişkin literatürde çok sayıda tanımlama bulunmaktadır. Ancak bu çalışmanın amacına en uygun olan tanımlardan biri ve en yalın olanı Field’in sosyal sermayeyi iki kelime ile “ilişkiler önemlidir” (2008: 1) yaklaşımından hareketle yaptığı tanımlamadır. Bu tanım, sosyal sermayenin sosyolojik boyutuna vurgu yapmakta, sosyal sermayenin olgunlaşmasında toplumsal ya da bireysel ilişkilerin önemine dikkat çekmektedir. Bu ilişkilerin bireysel anlamda sadece tanıdıklarla değil tanımadıklarla (yabancılarla) da güven ve karşılıklılık gibi normlar yoluyla süreklilik kazanması sosyal sermayeyi güçlendirmektedir. Buradan sosyal iletişim ağlarının değerli olduğu ve insanların kendi başlarına üstesinden gelemeyecekleri her türlü zorluğu “güven”, “ortak işbirliği”, “norm” “örgütlenebilme” ve “karşılıklılık” gibi esaslara dayanarak aşabileceği söylenebilir.

2.Güven Kavramı

Güven zaman zaman, “itimat”, “güvenirlik”, “inanma”, ile eş anlamda kullanılabilmektedir (Tecim, 2011: 13). Sosyal sermayenin en önemli çıktılarında biri olarak kabul edilen güven kavramı, sosyal sermaye tartışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Coleman, Putnam ve Bourdieu güveni, sosyal sermayenin anahtar ögesi olarak görmekte hemfikirdirler (Field, 2008: 89-92). Bazıları güveni sosyal sermayenin bir sonucu, bazıları kurucu unsuru ya da önkoşulu, bazıları da her iki şekilde ele almaktadır.

Fukuyama ve Uslaner’de güven, sosyal sermayenin bizzat temelini oluşturmaktadır. Fukuyama’ya göre sosyal sermaye, “bir toplumda ya da bir toplumun belli bölümlerinde güvenin hüküm sürmesinden doğan kapasite” olarak ele alınmakta iken Uslaner’e (1999) göre ise sosyal sermaye, “bir değerler sistemini, özellikle de sosyal güveni” yansıtmaktadır (Akt. Field, 2008: 88). Bu tanım doğrultusunda, insanların yalnız kan bağıyla bağlı oldukları veya kişisel olarak tanıdıkları, kendilerine benzeyen kimselere değil, aynı zamanda yabancılarla da güvendiği bir toplumun, sosyal

sermayesi yüksek olduğu ifade edilmektedir (Özsağır, 2007: 49). Özellikle farklı toplumsal kesimlerin birlikteliğine vurguda bulunan köprü oluşturuvcu sosyal sermayenin gerçekleşmesi, tanıdıklara güvenin yanı sıra yabancılara da güveni gerektirmektedir.

Sosyal sermayenin önemli bir unsuru olan güven toplumsal birlikteliğin, sosyal ilişkilerin, ekonomik ve demokratik gelişmenin de temelini oluşturur (Gökalp, 2003: 163). Fukuyama, toplumları yüksek güvenli ve düşük güvenli olarak ikiye ayırıp, güvene bağlı olarak sosyal sermayenin ve bunun alt kümesi olarak kendiliğinden sosyalleşmenin toplumların siyasi ve ekonomik hayatındaki yaşamsal önemini altını çizmiştir. Böylece Fukuyama, bir sosyal sermaye unsuru olarak güvenin azalmasının yarattığı kaotik ortamın, geleceğin en önemli sorunu olduğuna dikkati çekmiştir (Topçuoğlu ve Eroğlu: 2013: 131-132).

Fukuyama’ya göre ister küçük bir toplulukta olsun ister daha geniş bir toplumda olsun sosyal sermayenin bir bileşeni olan güven duygusunun hâkim olduğu sosyal ilişkiler daha kolay yürümektedir. Diğer sosyal sermaye teorisyenlerinin de önemle üzerinde durduğu güven unsuru, Fukuyama’nın sosyal sermaye tanımlamasının merkezinde yer almaktadır. Ona göre sosyal sermaye, bir toplumda sosyal ilişkilerin güvene dayalı olması ve bireyler arasında güven duygusunun hâkim olmasından kaynaklanmaktadır (Fukuyama, 2005: 42). Nitekim Fukuyama, sosyal sermayeyi güven temelinde ele almış ve sosyal sermaye ile güveni birbirinin yerine kullanmıştır. Böylece sosyal sermayenin oluşmasında karşılıklılık, güven duygusu gibi normların sürdürülebilir olması gerekmektedir.

Dolayısıyla güven, sosyal sermayenin tezahürü ve göstergesi olarak ele alınmakta ve kolektif eylem gerektiren sorunların çözümünü kolaylaştıran vatandaşlar arası işbirliği ilişkileri olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan güven eksikliğinin sosyal sermayeyi azalttığı belirtilmektedir. Sosyolojik perspektifte sosyal sermaye belli bir düzeyde güvenin varlığına bağlıdır ve bu hem sosyal ilişkilerin istikrarlı sürdürülmesine hem de sermaye stokunun artırılmasına hizmet etmektedir, (Duman ve Alacahan: 2011: 183) denilebilir.

3. Araştırma Alanı ve Malatya’da Yaşayan Çingener (Dom Grupları)

Geçmişten günümüze olumlu veya olumsuz pek çok özellikleriyle gündeme gelen Çingener, tüm dünyada azınlık konumunda olagelmışlerdir. Kendi içlerinde büyük ölçüde homojen olan Çingenerin, literatürdeki adlandırmaları çeşitlilik göstermektedir. Türkiye’de de daha çok Çingene adıyla bilinen bu topluluk, geçtikleri her mekânda ve zamanda farklı isimlere muhatap olmuştur. Bu açıdan Çingene sözcüğünün nereden geldiğiyle ilgili birçok araştırma yapılmış ve konuyla ilgili farklı kaynaklarda değişik bilgiler verilmiştir. Sürekli göç etmeleri ve farklı kültürlerle karşılaşmaları onlara verilen isimlerin sayısını artırmıştır.

Bu isimlendirmelerden bazıları; “Abdal, Arabacı, Beyzade, Cano/Cono, Cuki, Dom (Malatya) /Lom/Rom, Dum, Elekçi, Esmer vatandaş, Göçer, Gurbet, Gurbeti, Karaçi/Karaçi, Karaoğlan, Kalo, Kevli, Kıpti, Konar-Göçer Lulu, Mango, Mutrib/Mutrip/Mitrip/Midreb, Pırpır, Poşa/Boşa/Paşa, Roman, Sepetçi, Sinto, Teber, Todi, Köçer, Göçer, Sepetçi, Haymatlos, Şıhbızınlı, Kıpti, Gıbtı ” (Arayıcı, 2008: 39; Kolukırık, 2009:59–60; Andrews, 1992: 194).

Bu adlandırmalar gerek kendileri gerekse Çingene olmayanlar tarafından; geldikleri düşünülen yerler, yerleştikleri yerler, yaşam tarzları, kültürel özellikleri, meslekleri, dezavantajlılıkları, yabancılıkları gibi özelliklerine vurgu yapmak amacıyla kullanılmıştır (İlhan ve Fırat, 2017: 265). Malatya’da yaşayan Çingener (Dom grupları) Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun (Elazığ, Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Hatay ve Mersin, Malatya, Adıyaman gibi) birçok ilinde yaşayan Çingene topluluklarıdır. Malatya’da yaşayan Dom toplulukları, diğer Çingene topluluklarına kıyasla haklarında en az bilgiye sahip olunan Çingene gruplarından. Malatya’da yaşayan Dom grubu Çingenerin çoğu, Marsh’a göre, Ortadoğu’daki Dom Çingenerinin bir koludur ve Türk topraklarının doğusu ve güney doğusuna (Diyarbakır, Antakya, Mardin, Malatya, Elazığ, Adıyaman) 11. yüzyılın başlarında gelmişlerdir (Marsh, 2008: 22).

Araştırma alanını oluşturan Malatya İlinin Koşu, Yeşilkaynak, Fatih, Hoca Ahmet Yesevi, Seyran, Yıldıztepe ve Tandoğan mahalleri derin yoksulluğun yaşandığı ve gecekondulaşmanın yoğun olduğu Malatya'nın kenar semtlerinde yer alan mahallelerdir. Tandoğan Mahallesi dışında tüm mahallelerde homojen Çingene gruplarına rastlamak mümkündür. Malatya'nın yerli halkı bu bölgelerde nadiren ikamet etmektedir. Bazı mahallelerde Çingeneler dışında Van, Muş, Bingöl ve Bitlis illerinden göç sonucu ikamet eden hanelere de rastlanmaktadır.

Araştırma alanı olarak belirlenen bu mahallelerde, Çingene grupların bir arada kümelenmeleri görülürken, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden gelen diğer göçmenlerin de aynı şekilde kümelenmeleri görülmektedir. Çingene gruplarına ait hanelerin buldukları aralarda küçük ve sağlıksız barakalara sıkça rastlanmaktadır. Malatya'da bulunan Dom gruplarının Çingene olmayan vatandaşlardan ve yerli halktan uzak getto tarzı bir yaşam sürdürdükleri söylenebilir.

Tarih boyunca, bu grupların tümüne birden Anadolu coğrafyasında Çingene denilirken ötekileştirme, toplumsal soyutlama yönündeki tüm olumsuz söylem ve uygulamalar da (efsaneler, deyimler, yasalarda yer alan kısıtlamalar vb.) bu sözcük üzerinden yapılmıştır. Dom sözcüğünün Roman ve Çingene yerine kullanılmasının altında bir anlamda Çingene sözcüğünün beraberinde getirdiği olumsuz çağrışımlardan kaçınılmak istenmesi yatmaktadır. Çingene sözcüğünün kullanımında ısrar edenler tarihsel ve kültürel birliği vurgulamayı amaçlamaktadır. (Uğurlu ve Duru, 2011: 3-4). Bu çalışmada da daha genel ve kapsayıcı bir ifade ve üst kimlik belirteci olarak Çingene adı kullanılmaktadır. Bundan dolayı, gündelik dildeki işlevselliği, kapsayıcılığı ve Türkçe literatürde Çingene sözcüğünün yaygınlığı ve yerele de vurgu yapması, bu ismin tercih edilmesinde etkili olmuştur.

4. ARAŞTIRMA EVRENİ, ÖRNEKLEMİ VE YÖNTEMİ

4.1. Evren ve Örneklem

Hâkim kültür içerisinde farklı etnik kökene sahip Çingene topluluklarında sosyal sermaye/güven göstergelerinin sorgulandığı bu alan araştırmasında, Malatya İlinde yaşayan Çingenelerin yoğunluklu olduğu mahallelerde 18 yaş ve üstü 249 kişi ile yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Örneklem, %10'luk oranla araştırma evreni üzerinden basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilmiştir.

4.2. Yöntem

Araştırmada genelde katılımcıların eğitim ve okur-yazarlık durumları göz önünde bulundurularak, katılımcıların bir kısmına anket formunu doldurmaları yerine, soruların tek tek okunması yolu seçilmiştir. Yani, anketler bizzat araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Ayrıca uygulama esnasında katılımcılarla gerektiği durumlarda anket sorularının güvenilirliğini test edici, destekleyici ve düzeltici enformel görüşmeler yapılmıştır. Alan araştırmasından elde edilen veriler SPSS (Statistical Packages For Social Sciences) programı ile analiz edilmiştir. Daha sonra, oluşturulan tablolar yorumlanmıştır. Bu yorumlar, enformel görüşme ve gözlemler sonucu elde edilen bilgilerle desteklenmiştir.

Çalışmada genel olarak Çingenelerin, yaşadıkları mahallelerdeki kişilerle ve Çingene olmayanlarla ilişkileri ele alınmıştır. Bu ilişkiler daha çok Çingenelerin, Çingene olmayanlarla (grup dışı) ve kendi aralarında (grup içi) oluşturdukları sosyal ilişki biçimindedir.

Sosyal sermayenin ölçülmesinde hangi göstergelerin kullanılacağı konusunda hala bir mutabakat sağlanamamıştır. Örneğin Fukuyama (1995) güven ile sosyal sermayeyi birbirine eşitlerken, Putnam (2000) güveni sosyal sermayenin kaynağı olarak, Coleman (1998) ise sosyal sermayenin bir biçimi olarak ele almaktadır (Duman ve Alacahan: 2011: 187). Yapılan ampirik çalışmalarda genellikle güven faktörü sosyal sermayenin ölçülmesinde büyük oranda kullanılmaktadır. Bu çalışmada da sosyal sermayenin ölçülmesinde "güven" faktörünün yanı sıra komşuluk ilişkileri, ortak iş yapabilme, örgütlenme/dernekleşme düzeyleri, kendi aralarındaki sorunları çözme biçimleri, kent merkezine gitme sıklıkları, kişisel sıkıntılarla baş edebilme

stratejileri ve boş zamanlarını değerlendirme biçimleri gibi sosyal sermayenin varlığına işaret eden bazı kabul görmüş göstergeler bulunmaktadır.

5. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

5.1. Sosyo-Demografik Özellikler

5.1.1. Cinsiyet Durumları

Cinsiyet, bireylerin toplumsal konumlarını belirleyen ve uygun toplumsal rollerin yerine getirilmesini sağlayan bağımsız değişkenlerdendir. Dolayısıyla cinsiyet, açıklanmaya çalışılan toplumsal gerçekliği anlama açısından önemli bir değişken olarak kabul edilmektedir.

Tablo 1. Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%
Erkek	168	67,5
Kadın	81	32,5
Toplam	249	100

Araştırma kapsamında toplam 249 kişiyle görüşülmüş olup, bunların %67,5’i erkek, %32,5’i kadındır. Öğrenim düzeylerinin yetersizliği ve özellikle ataerkillik kadınların ankete katılımının erkeklere oranla, düşük seviyede kalmasına yol açmıştır. Bir kısım erkek katılımcıların, hanedeki kadınların ankete katılmasını “*gerek yok*”, “*anlamazlar*” gibi gerekçelerle engelledikleri gözlenmiştir. Bununla birlikte kadın görüşmecilerin %32,5’lik bir oranda olmaları, temsiliyet açısından önemlidir.

5.1.2. Katılımcıların ve Ebeveynlerinin Öğrenim Durumları

Eğitim, toplumsallaşma sürecinin temel bir belirleyicisidir. Bu açıdan bireyin bütün yaşamı üzerinde etkili olan eğitim, davranış kazanma, davranış geliştirme, davranış değiştirme gibi süreçleri kapsayan, kişiliğin gelişimine yardımcı olan ve bu çerçevede bireye mevcut değer ve normları öğretmek, onu topluma hazırlayan önemli bir süreçtir. Yine eğitimin geçmiş kuşaklar aracılığıyla sonraki kuşaklara aktarılması, ebeveynlerin eğitim durumlarını da önemli kılmaktadır. Zira eğitim, genellikle anne ve babanın eğitim geçmişinin bir aynası olarak çocuğa yansımakta, ve bireyin beslendiği kültürel sermaye düzeyini göstermektedir. Örneklem grubunun ve ebeveynlerinin öğrenim durumları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların ve Ebeveynlerinin Öğrenim Durumu

Katılımcının ve Ebeveynlerinin Öğrenim Durumu	Katılımcı		Anne		Baba	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Okur-yazar değil	43	17,3	220	88,4	139	55,8
Okur-yazar	59	23,7	26	10,4	77	30,9
İlkokul mezunu	103	41,4	3	1,2	32	12,9
Ortaokul mezunu	37	14,9			1	0,4
Lise ve dengi okul mezunu	6	2,4				
Üniversite	1	0,4				
Toplam	249	100	249	100	249	100

Katılımcıların çoğu (%41,4) ilköğretim mezunu; %23,7’si okur-yazar; %17,3’ü okur-yazar değil; %14,9’u ilköğretim (ortaokul) mezunu; %2,4’ü lise dengi okullar mezunu ve %0,4’ü üniversite mezunudur. Görüşülenlerin annelerinin %88,4’ü okur-yazar olmayan; %10,4’ü okur-yazar ve %1,2’si ilköğretim mezunu iken, babalarının %55,2’si okur-yazar olmayan; %30,9’u sadece okur-yazar, %12,9’u ilköğretim mezunlarından oluştuğu görülmektedir.

Bu dağılım, Çingenelerin öğrenim düzeylerinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Öyle ki, alanda Çingene çocukları arasında okulu terk etmenin, devamsızlığın yaygın olduğu, dahası, üçüncü, dördüncü sınıfa gelmiş çocukların hala okuma yazma bilmediği gözlenmiştir. Çingenelerin, topluluk normu gereği eğitim kurumlarından uzak durdukları ve çocuğun eğitimi topluluk

içinde bir değer taşımadığı, yerel yöneticiler tarafından sıkça dile getirilmiştir (Akkan vd., 2011: 62-63; FSG, 2010: 12).

Alanda Çingenelerde gözlenen eğitim sorununa yönelik, 54 yaşındaki görüşmecinin dile getirdiği, “Çocuklarımız anaokullarına ve kreşlere gidemiyor, okul öncesi eğitim alamıyor, maddi durumumuz yok, yeterince eğitilemiyor, geriden geliyor. Son zamanlarda içimizde okuyup da memur, öğretmen, doktor, olanlar var ama bunlar da çok az, kaldı ki onlar da çocukları okusun diye bizim toplumumuzdan ayrı duruyorlar ve bu yüzden bizim çocuklarımız onları kendilerine örnek alamıyor.” ifadeleri, Çingenelerin sosyo-ekonomik ve kültürel imkânlar açısından yetersiz olduklarını, bu nedenle eğitim sürecinde sağlıklı yol alamadıklarını ortaya koymaktadır.

Diğer yandan görüşülenlerin çoğu, eğitim seviyesinin düşüklüğünün nedeni olarak ebeveynlerini suçlamaktadır. Görüşülen ebeveynler ise, bu durumdan hem bir önceki kuşağı, hem de çocuklarını sorumlu tutmaktadır. Görüşülen orta yaşta bireylerin çoğunun neden okula gitmedikleri ya da yeteri kadar eğitim görmedikleri sorulduğunda dile getirdikleri, “Bizim zamanımızda okul çok fazla bilinmezdi, babamız bilmezdi, muhtar bizi okula yazdırırdı.” ifadeleri, okula ilişkin bilinçlerinin olmadığını ya da onları eğitime kanalize edecek bir sosyal sermayenin bulunmadığını göstermektedir.

Görüşülen yaşlı bireylere eğitimle ilgili sorular sorulduğunda ise, dile getirdikleri, “Biz anne babamızdan görmedik ki çocuğumuza öğretilim, biz cahil insanlarız, bir de eskiden en iyi şey zanaatkârlıktı, ondan okumadık ve okutmadık, şimdi işler değişti.” ifadeleri de eğitim düşüklüğünün nedenlerine dair izlekler sunmaktadır. Bu ifadeler, geçmişte zanaatkârlığın yaşam şartlarına sunduğu ekonomik ve kültürel kolaylıklardan dolayı, Çingenelerin formel eğitime ihtiyaç duymadıklarını ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda katılımcıların eğitim durumu ile ebeveynlerinin eğitim durumu arasında benzerlik dikkati çekmektedir. Çingenelerde öğrenim düzeyi düşüklüğüyle ilgili alanda sıkça dile getirilen “Babamız okumamış, biz de okumadık, çocuğumuz da okumaz...” ifadeleri, Çingenelerde kültürel sermaye birikimlerinin, bir sonraki kuşak için model oluşturduğunu düşündürmektedir. Çingenelerde görülen bu durumu Bourdieu (akt. Swartz, 2011: 208-209), şu şekilde izah etmektedir: “Başarıyla kültürel geçmiş arasında bir bağ vardır. Çocukların eğitim esnasında gösterdikleri performans, anne babalarının mesleki statülerinden ya da paralarından çok, onların eğitim geçmişiyle ilgilidir”. Eğitim kurumunu kültürel sermaye ve diğer (ekonomik, sosyal) sermaye boyutlarını olumlu yönde etkileyen bir unsur olarak gören Bourdieu, eğitimin gizil amacının olduğunu ve bu gizil amacın kıt olan kültürel sermayeyi, farklı toplumsal sınıflar arasında eşitsiz bir biçimde dağıttığını ileri sürmektedir (Bourdieu, 1988: 78; Aktay, 2007:482). Dolayısıyla Çingene grupların eğitimsel başarıları, doğrudan doğruya sahip oldukları kültürel sermayenin miktarı ile ilişkilidir (Aktay, 2007: 482). Bu bulgular, Çingenelerde düşük eğitim döngüsünün sonraki jenerasyonlar için de uzun bir süre devam edeceğine işaret etmektedir.

6. 2.Çingenelerde Sosyal Sermaye/Güven İlişkileri

6.2.1. Çingene Olmayanlara Güven

Güven, sosyal sermaye teorisinin önemli bileşenlerinden biri olup sosyal ilişkilerin şekillenmesinde de önemli bir role sahiptir (Field, 2008: 91-92). Ayrıca güven, kolektif değerler, sosyal ağlar ve kültürel gelenekler gibi sosyal sermaye türlerinin oluşumu için bir ön koşul, onları etkileyen önemli bir unsurdur (Fukuyama’dan akt: Keleş, 2012: 34). Bundan dolayıdır ki sosyal sermayeyi tespitiye yönelik tüm çalışmalarda, güven düzeyi önemsenmektedir. Çingenelerin, Çingene olmayanlara güvenip güvenmediklerine ilişkin dağılım, Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Çingene Olmayanlara Güvenme(me) Durumları

Güven Durumu	Sayı	%
Evet	47	18,9
Hayır	202	81,1
Toplam	249	100

Tablo 3'te görüldüğü üzere katılımcıların büyük çoğunluğu (%81,1), Çingene olmayanları güvenilir bulmamaktadır. Yapılan görüşmelerde, Çingener, başkalarına güvenilmeyeceği anlayışını, karşı tarafın (Gaco)⁴ Çingenerle yönelik olumsuz yaklaşımına dayandırmışlardır. İkili görüşmelerde, “*Gacolar bize güvenmez, biz onlara niye güvenelim ki, biz evlerinin önünde geçtiğimiz zaman bırakın kapıları pencereleri dahi kapatıyorlar. Satış yaptığımızda kapıyı aralıklı açıyorlar. Çocukları bile bizden kaçıyor, sonra Gaco bir arkadaştan işittim, çocuklar yaramazlık yaptıkları zaman Çingenerle veririm seni, diye korkutuyorlarmış. Yani bize böyle suçlu, hırsız, güvenilmez bakmaları, benim de onlara karşı bakışımı etkiliyor, Gacoların hiçbirine güvenmiyorum.*”, ifadeleri karşı tarafa duydukları güvensizliğin sorumluluğunu/suçunu yine karşı tarafa yüklediklerini göstermektedir. Esasen her iki tarafın hem mekânsal hem de toplumsal bağlamda birbirlerinden yalıtık yaşamaları, karşılıklı önyargıları beslemektedir. Özellikle de Çingenerle karşı yerleşik, dışlayıcı tutumun, Çingenerde karşı tarafa güvensizliğin yüksek çıkmasında etkili olduğu söylenebilir.

Çingene olmayanları güvenilir bulanların oranı %18,9'dur. Bunlar, daha çok Çingene olmayanlardan yardım görenlerden oluşmaktadır. Yapılan enformel görüşmelerde, geçmişte de olsa Çingene olmayanlardan yardım gördüklerini bu yüzden Çingene olmayanların içerisinde de iyi insanlar olabileceğine dair kanaatler dile getirilmiştir. Görüşmecilerin, “*Çingene olduğumu bildiği halde Gaco bir iş adamı Ramazan'da bana erzak gönderdi.*”, “*Yakacağımız yoktu, sanayide bir esnaftan borca odun istedim o bana hayırına verdi.*”, “*Yazın köylere toplamaya/dilenmeye giderim, Gacoların çoğu bana soğuk ayran ve erzak verir, sofrasına davet eder.*” gibi ifadeleri, birlikte yaşamının ve karşılıklı saygının güveni arttırdığını göstermektedir. Bu ifadeler Çingenerle yapılan iyiliğin Çingenerce unutulmadığını ve bu tür yaklaşımların devamının güven düzeyinin yükselmesini olumlu etkileyeceğini düşündürmektedir.

Görüşülenlerin çoğu, Malatya'da yaşayan Çingenerin dürüst ve güvenilir olduğunu ancak Türkiye'nin batı kesiminde bulunan Romanlar için söyledikleri “*Asıl Çingene onlardır, bizim adımızı batıran da onlar, onlarla bizi aynı kefeye koyup değerlendiriyorlar, hırsızlık da, fuhuş da onlarda var.*”, “*Malatya, Elazığ ve özellikle Mardin'de bizim soydaşlarımız var, çok iyi insanlar, kibar, insancıl ve dürüstler, ancak Gaco da haklı bazı Çingenerler her türlü pisliğe bulaşmış ama onlarla bizi karıştırmazlar.*” böylesi ifadeler, aslında Çingene imgesinin negatif olmasında tüm Çingenerin değil, “sapkın Çingenerin” olumsuz eylemlerinin etkili olduğunu göstermektedir. Çingene imgesinin olumsuz kurulumu onlara önyargı olarak yansımakta, bu da güvensizlik oluşturmaktadır. Böylece Çingener de kendilerine güvenmeyenlere güvenmemektedirler.

6.2.2. Çingene Olmayanlarla Ortak İş Yapma ve Güven Faktörü

Ortak iş yapabilme karşılıklı güveni öne çıkaran, sosyal sermayenin zorunlu bir koşulu ve başlangıç noktası olarak ileri sürülebilir (Cohen ve Prusak: 2001: 50; Yarcı, 2011: 125). Çingenerin, Çingene olmayanlarla ortak iş yapma yapmamaları karşılıklı güven durumlarının ve köprü kuran sosyal sermaye derecesinin anlaşılmasında önem taşımaktadır. Örneklem grubunun Çingene olmayanlarla ortak iş yapma tutumlarının, Çingene olmayanlara karşı güven(meme) durumlarına göre dağılımı Tablo 4'te yer almaktadır.

⁴ Çingene dilinde Çingene olmayanlara verilen isim.

Tablo 4: Çingene Olmayanlarla Ortak İş Yapma Yaklaşımlarını Çingene Olmayanlara Karşı Güven(meme) Durumlarına Göre Dağılımı

Çingene Olmayanlara Karşı Güven Düzeyi	Çingene Olmayanlarla Ortak İş Yapmaya Yaklaşımları								Toplam	
	Çingene olmayanlar bize güvenmediği için ortak iş yapmamız imkânsız		Biz Çingene olmayanlara güvenmediğimiz için ortak iş yapmamız imkânsız		Karşılıklı güven sorunumuz olduğu için ortak iş yapmamız imkânsız		Ortak iş yapmamıza hiçbir engel yok			
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Evet	15	31,9	2	4,3	5	10,6	25	53,7	47	100
Hayır	117	57,9	18	8,9	58	28,7	9	4,5	202	100
Toplam	132	53	20	8	63	25,3	34	13,7	249	100

Tabloya göre, Çingene olmayanlara güvenmeyen görüşmecilerin yarısından fazlası (%57,9), Çingene olmayanlar bize güvenmediği için ortak iş yapmamız imkânsız beyan ederken, karşılıklı güven sorunumuz olduğu için ortak iş yapmamız imkânsız diyenlerin oranı %28,7'dir. Bunu, biz Çingene olmayanlara güvenmediğimiz için ortak iş yapmamız imkânsız (%8,9) ve ortak iş yapmamıza engel yoktur (%4,5) diyenler takip etmektedir. Tablodaki veriler, Çingeneler ve Çingene olmayanlar gibi farklı sosyal bölümler içinden insanları bir araya getiren ve köprü kurucu özelliği olan "ortak iş yapabilme" yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir.

Bu durum, Çingenelerde ortak iş yapabilmeyi, karşılıklı güven çerçevesinde gerçekleştireceğini göstermektedir. Görüşülenlerin büyük çoğunluğunun "*Çingene olmayanlar bize güvenmediği için iş yapmamız imkânsız ve karşılıklı güven sorunumuz var*" ifadeleri bunu doğrulamaktadır. Enformel görüşmelerde, Çingene olmayanların kendilerine güvenmediğini belirten görüşmeciler, "*ortak iş yapmaya yaparız ancak Gacolar bize güvenmez onun için biz de güvenmeyiz,*" gibi ifadelerle güven sorununun daha çok Çingene olmayanlardan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.

Yine, görüşülenlerin "*Gaco tecrübeli, zengin ve uyanık, ortak iş yapsak bile bizi kandırmazlar mı?*", "*Diyelim ki ortak iş yaptık, üç gün sonra bize ya al ya da ver derse Gaco...*", "*Gaco Gacoyu dolandırıyor, bizi mi dolandırmayacak?*", "*Gaco ile ortak iş yapmamızın imkânı yok, biz onlara göre hırsız, sapık ve hakir insanlarız.*" ifadeleri, ortak iş yapma konusunda Çingene olmayanlara güvenmediklerini göstermektedir.

Tabloda, Çingene olmayanlara güvenen görüşmecilerden Çingene olmayanlarla ortak iş yapma konusunda herhangi bir engel yok, diyenlerin oranı %53,7'dir. Bunu biz Çingene olmayanlara güvenmediğimiz için ortak iş yapmamız imkânsız (%31,9); karşılıklı güven sorunumuz olduğu için ortak iş yapmamız imkânsız (%10,6) ve biz Çingene olmayanlara güvenmediğimiz için ortak iş yapmamız imkânsız (%4,3) diyenler takip etmektedir. Bir önceki tabloda (Tablo 3) Çingene olmayanlara güvendiklerini beyan eden ve bunu enformel görüşmelerde dile getiren görüşmecilerin, ortak iş yapma tutumunda daha ılımlı oldukları görülmektedir.

6.2.3. Komşuluk İlişkileri

Komşuluk, belirli ritüelleri ve alışkanlıkları paylaşan insanların sürdürdükleri gündelik etkileşim alanları olarak ortaya çıkan sosyal ilişki biçimlerinden biridir. Komşulukta sosyal ilişkiler mekânsal yakınlık üzerinden inşa edildiği gibi, yaşam tarzı, alışkanlıklar, beklentiler, inançlar, değerler gibi toplumsal içerikleri ile anlaşılmalı da gerektirir (Aydemir, 2011: 154; Uğuz vd., 2011: 32). Bu bağlamda komşuluk, Çingenelerin, Çingene olmayanlarla sosyal ilişkiler boyutunu anlamada büyük öneme sahiptir. Çingenelerin, Çingene olmayan komşularıyla ilişkilerinin dağılımı Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Çingene Olmayanlarla Komşuluk İlişkilerinin Dağılımı

Çingene Olmayanlarla Komşuluk İlişkileri	Sayı	%
Komşuluk ilişkimiz yok denecek kadar az	144	57,8
Dışarıda selamlaşırız	75	30,1
Sadece kahvehanede otururuz	8	3,2
Bayramlarda ziyaretlerde bulunuruz	3	1,2
Hasta ziyaretlerinde bulunuruz	7	2,8
Taziye ziyaretlerimiz oluyor	4	1,6
Düğün, sünnet, nişan vs. özel günlerde ziyaretler yaparız	3	1,2
Sık sık karşılıklı aile ziyaretlerimiz vardır	5	2
Toplam	249	100

Tablo 5'e göre görüşülenlerin %57,8'i, Çingene olmayanlarla komşuluk ilişkilerinin yok denecek kadar az olduğunu belirtmişlerdir. Görüşülenlerin %30,1'i Çingene olmayan komşularıyla sadece dışarıda selamlaşırız, beyanında bulunmuştur. Bunu sırasıyla, sadece kahvehanede otururuz (%3,2); hasta ziyaretlerinde bulunuruz (%2,8); sık sık karşılıklı aile ziyaretlerimiz vardır (%2); taziye ziyaretlerimiz oluyor (%1,6); bayramlarda ziyaretlerde bulunuruz (%1,2) ve düğün, sünnet, nişan vs. özel günlerde ziyaretler yaparız (%1,2) diyenler takip etmektedir.

Tabloda Çingene olmayan komşularına hasta, bayram, taziye, düğün, sünnet, nişan gibi ziyaretlerinin çok düşük olması, Çingenelerin, Çingene olmayanlarla komşuluk ilişkilerinin ya hiç olmadığını ya da çok zayıf olduğunu düşündürmektedir. Yapılan enformel görüşmelerde görüşülenler, “Çingene diyorlar, hadi büyüklük bende kalsın dedim ve bir defa evlerine gittim, gitmez olaydım, bir bardak çay vermediler, yüzüme bile bakmadılar.”, “Komşuluk eskidendi, evlerimizin duvarları bitişik ama kaç oğlu var kaç kızı var bilmem.”, “Mahallede cenaze olmadıkça komşu nedir bilmeyiz, bizi kabul etmiyorlar yoksa biz gezmeyi, ziyaret etmeyi severiz.” gibi ifadelerle, komşuluk ilişkilerinin zayıflığını, Çingene olmayanların tutumlarına dayandırmaktadırlar. Görüşmeciler, Çingene olmayanların kendilerine güvenmediklerini, bu yüzden onlarla sınırlı ilişkiler kurduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca bu ifadelerden, Çingene olmayanların Çingenelere “Çingene” diyerek komşulukta etnik bir sınır çizdiği de görülmektedir.

Bu çerçevede komşuluk ilişkilerinin aslında üç dayanak noktası bulunmaktadır. Bunlar ekonomik sermaye benzerliği, sosyal ve kültürel sermaye benzerliği ve etnik, dinsel köken benzerliğidir. Bu faktörlerden bir veya birkaçı komşuluk ilişkilerinin kurulmasında etkilidir (Yaylagül, 2008: 126). Bu bağlamda düşük ekonomik ve kültürel sermayeye sahip insanlar arasında hemşehrilik ve etnik kimlik anlayışına dayalı komşuluk ilişkileri önemli yer tutmaktadır (Kurtoğlu, 2009). Çingene mahallelerinde yaşayan aileler, ekonomik ve kültürel sermaye bakımından türdeş sayılabilecek konumdadırlar. Buna rağmen komşuluk ilişkilerindeki zayıflık, etnisite faktörünü öne çıkarmaktadır. Zira yapılan görüşmelerde, kendi aralarında komşuluk ilişkilerinin normal düzeyde olduğu, ancak benzer ekonomik ve kültürel şartlara sahip Çingene olmayan komşularıyla ilişkilerinin sınırlı olduğu saptanmıştır.

Bu bağlamda, mekânsal olarak komşuluğu gerektiren koşullar olsa bile, ilişki düzeyinde benzer kültürel kodlara sahip olunması gerekliliği komşuluk ilişkilerini belirlemede önemli rol oynamaktadır. Zira kültürel ve sosyal sermayeleri benzer olan toplumlarda, komşuluk ilişkilerinin zayıflığı, etnisite üzerinden şekillenmektedir. Aynı etnik kökene sahip olup, ekonomik ve kültürel sermayeleri benzer olmayanlar arasında komşuluk ilişkileri zayıf olduğu gibi, benzer ekonomik ve kültürel sermayelere sahip olup, etnik kökenleri farklı olanlar arasında da komşuluk ilişkilerinin zayıf olduğu söylenebilir.

6.2.4.Örgütlenmeye/Dernekleşmeye Yaklaşım Biçimleri

Ülkemizde yaşayan Çingenelerin genel sorunlarına yönelik çeşitli politikaların üretildiği ve sosyal sermaye rezervlerinin yükselmesine imkân tanıyan mekanizmalar olarak dernekleşme, son derece önemlidir. Bu bağlamda Çingenelerin dernek üyeliği durumunun dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 6: Örneklem Grubunun Dernek Üyeliği Durumu

Dernek Üyeliği	Sayı	%
Evet	14	5,6
Hayır	235	94,4
Toplam	249	100

Tablo 6'ya göre, Çingenelerin büyük çoğunluğu (94,4) herhangi bir derneğe üye değildir. Herhangi bir derneğe üye olduklarını beyan edenlerin de (%5,6) genel olarak Alevi Birlikleri Federasyonu, Müzik Severler Derneği, Elektrikçiler Odası Derneği gibi dini ve mesleki derneklere üye oldukları dikkate alındığında, Çingenelerin örgütsüz bir topluluk oldukları açığa çıkmaktadır.

Aslında dernekleşme oranları Türkiye ölçeğinde de düşüktür. Dernekler Dairesi Başkanlığının 2013'te açıkladığı rakamlara göre; Türkiye'de herhangi bir derneğe üye olanların toplam nüfusa oranı %11,8'dir (www.dernekler.gov.tr, 2014). Yine de Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında, Malatya'da ikamet eden Çingenelerin dernekleşme oranları (%5,6) oldukça düşüktür. Kendilerini azınlık konumunda algılayan ve türlü problemlerden muzdarip oldukları bilinen Çingenelerin, problemlerinin çözümü açısından bu oran, umut verici görünmemektedir.

Yağlıdere (2011)'nin İzmir'de yaptığı bir çalışmada, Romanların dernekleşme oranının %11,5 çıktığı görülmüştür. Buradan Türkiye'nin Batısında yaşayan Roman gruplarında dernekleşme oranlarının, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan Dom gruplarına oranla yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin Batısında Roman derneklerinin yoğunluğu, Romanların erken yerleşikliği geçişiyle kentlileşme düzeylerinin Domlara oranla yüksek olmasıyla açıklanabilir.

Görüşülenlerin çoğu, sosyo-ekonomik düzeylerini yükseltmek, engeller karşısında birlikte hareket etmek ve yaşantılarına karşı geliştirilen önyargıları ortadan kaldırmak için Çingenelerin örgütlenmesi/dernekleşmesi gerektiğini düşünmektedir. Yapılan enformel görüşmelerde, görüşmeciler genel olarak geçmişte birçok defa dernek kurmak istediklerini, ancak bazı sıkıntılar nedeniyle dernek kurmaktan vazgeçtiklerini söylemişlerdir.

2010'da kurulması için en son girişimde bulunulan Dom Derneği hakkında, dernek kurucusu olarak görev yapmış olan bir görüşmecinin; *"Malatya Dom Kültürü ve Dayanışma Derneği adı altında bir dernek için tüm resmi prosedürleri yerine getirdik. Allah razı olsun, Belediye Başkanı ve bürokratlar da bize yardımcı oldu. Son aşamada derneği kurmak için belli bir üye ve yer temini için para lazımdı. Üyelikler ve yardım topladık. 4000 TL ben verdim. Yaklaşık yirmi kişi daha para verdi ve derneğin bütçesi yaklaşık 7000 TL oldu. Ancak bir hafta sonra paralarını geri istediler hem de 7000TL'yi eşit bölmek şartıyla... Aslında tüm sorun dernek başkanının kim olacağı idi. Bu durumda dernekleşme girişimini rafa kaldırdık. Anlayacağınız, bizde birlik, dirlik olmaz, çünkü cahillik, istememezlik diz boyu..."* ifadeleri, örgütlenme dayanışma kültürünün/bilincinin zayıf olduğunu göstermektedir. Dernek kurmada herhangi bir yasal/hukuksal engelin olmadığını ifade eden görüşmeci, başlangıçta dernekleşme faaliyetinde birçok kişinin görev aldığını, ancak somut adımlarla sonuca ulaşıldığında, bu birlikteliğin dağıldığını söylemektedir. Bu bağlamda özellikle dernek başkanlığı konusundaki anlaşmazlıklar, finansman konusundaki sıkıntılar ve her üyenin dernek faaliyetlerinde ön planda olma isteği gibi kendilerinden kaynaklanan engeller, örgütlenmelerini mümkün kılamamaktadır. Bu durum Çingenelerde örgütsel güven ve dayanışma/işbirliği gibi sosyal sermaye düzeylerinin yeterli olmadığına vurguda bulunmaktadır.

Yine bazı görüşmecilerin; *"Biz beceremeyiz, bizi kimse umursamaz."*, *"Dernek ne işimize yarar, biz ekmek derdindeyiz derneği ne yapalım."*, *"Bizimkiler derneğin parasını yerler, rahat durmazlar."* gibi ifadeleri, Çingenelerin yaşadıkları sorunların çözümünde örgütlülüğün anahtar rol

oynadığının bilincinde olmadıklarını düşündürmektedir. Dernekleşmenin kendilerine herhangi bir yarar sağlamayacağını düşünen görüşmeciler, yaşadıkları sorunların kendilerinden kaynaklanmadığını düşünmektedir. Birbirine güvenmeyen görüşmeciler ise, yaşadıkları sorunların kaynağı olarak Çingeneri görmektedir. Bu ve bunun gibi anlaşmazlıklar, bölünmeler hatta çekişmeler de eklenince, Malatya’da yaşayan Çingenerde örgütlenmenin zaman alacağı söylenebilir.

Türkiye’de Çingenerin örgütlenme deneyimlerinin bu denli zayıf kalmasının, siyasal yapıdaki konumlarıyla da ilgili olduğu söylenebilir. Görüşmecilere Çingenerden muhtar adayları olanlara oy verip vermeyeceklerine dair sorular sorulduğunda, “*O cahil bize muhtarlık yapamaz.*”, “*O muhtar olursa bize selam bile vermez.*”, “*Bize danışmadan aday olduğu için oy falan vermeyiz.*” gibi cevaplar vermeleri, birlikte hareket edemediklerini, siyasal hayatın ilk basamağı olan muhtarlık seçimlerinde dahi Çingenerin örgütlenmekten yoksun olduklarını göstermektedir.

2000’li yıllardan sonra Avrupa ülkelerinde Çingene örgütlenmelerinin sağlam zeminlere oturduğu ve kendi anayasal haklarını aramada başarılı oldukları bilinmektedir. Örgütlenmelerindeki temel etmenin siyasal katılım yoluyla yönetsel deneyimlerinin oldukça büyük payı olduğu göz önüne alınırsa, siyasal yapıdaki konumlarının Çingenerin temel hak ve özgürlükler noktasında eşit vatandaşlık haklarına ulaşmada, ayrımcılığın azaltılmasında ve Çingenerle ilgili olumsuz durumların azaltılmasında etkisi olacaktır.

Görüldüğü üzere, Çingenerin yoğun yaşadıkları pek çok Avrupa ülkesinde, örgütlenme deneyimleri ileri seviyelere ulaşmışken, Türkiye Çingenerinin dağınıklığı ve kendilerinden kaynaklanan anlaşmazlıkları, örgütlenmelerinin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Son olarak Arayıcı (2008: 260)’nın da belirttiği gibi, ister göçebe ve isterse yerleşik olarak yaşasınlar; kültürel varlıklarını ve kimliklerini korumak, gelenek ve göreneklerini sürdürmek, siyasi alanda kendi haklarını ve sorunlarını savunmak için örgütlenmeleri, dolayısıyla dernekleşmeleri kaçınılmazdır.

6.2.5. Aralarındaki Anlaşmazlıkları Çözme Biçimleri

Çingenerin karşılaştıkları sorunların çözümünde; grup içi bütünleşmeleri, geleneği yaşa(t)maları, grup dışı ilişkileri, güven gibi kültürel özelliklerini anlamada önem taşımaktadır. Örneklem grubunun aralarındaki anlaşmazlıkları çözme biçimleri aşağıdaki tabloda ele alınmaktadır.

Tablo 7: Aralarındaki Anlaşmazlıkları Çözme Biçimleri

Anlaşmazlığın Çözümü	Sayı	%
Yaşlılarımız çözer	220	88,4
Komşular yardımcı olur	1	0,4
Kendi aramızda çözeriz	20	8
Karakola/mahkemeye başvururuz	8	3,2
Toplam	249	100

Tablo 7’ye göre, görüşülenlerin büyük çoğunluğu (%88,4) kendi aralarındaki anlaşmazlıkların yaşlılar tarafından çözüme kavuşturulduğunu beyan etmişlerdir. Bu durum, Çingenerde gelenekselliğin büyük ölçüde devam ettiğini göstermektedir. Yerleşikliğe geçme, modernleşme, kentleşme gibi bir takım dönüşümler yaşasalar da kendi aralarındaki anlaşmazlıkların yaşlılar tarafından çözülmesi, Çingenerde gelenekselliğin etkisinin sürdüğünü düşündürmektedir. Görüşmecilerden birinin, “*Domlar arasında mesela, çocukların kavga etmesinden tutun da kan davası gibi büyük sorunlar olduğunda, yaşlılar meclisi toplanır ve adil bir şekilde karar verir ve herkes o karara uymak zorundadır. Biz göçer iken var olan aşiret yapılanmamız hala sürüyor, bizde şu anlayış vardır; bir Dom’un sorununu Dom’dan başkası çözemez, onun için mağdur olan kişi ve suçu işleyen kişi verilen kararlara saygı duyar.*” ifadeleri, göçerlikten kalma töre ve geleneklerinin devam ettiğini göstermektedir. Zira maddi ve manevi sorunların karşısında yine kendi gruplarının rol oynaması, bütünleşmelerine de katkı olarak düşünülebilir.

Tabloda kendi aralarındaki sorunların, yine kendileri tarafından (%8) çözüme kavuşturulması, grup içi dayanışmanın da varlığına işaret etmektedir. Ayrıca sorunların çözümünde, yaşlıların ve

kendilerinin etkili olması gelenekselliğin yanı sıra grup içi dayanışmanın yüksek olduğunu düşündürmektedir.

Görüşülenlerin çok azı (%3,2), kendi aralarındaki sorunları karakol/mahkeme yoluyla çözdüklerini beyan etmişlerdir. Görüşülenlerin mahkeme/karakol yoluyla sorunlarını çözmeye yanaşmamalarının, devlete ve kurumlara olan mesafeleriyle değerlendirilebileceği gibi, kendilerini ifade edememe ya da grup normlarının etkisi olarak da yorumlanabilir. İkili görüşmelerde dile getirdikleri, “Bizde karakola/mahkemeye gitmemenin çok nedenleri var. Bazıları karakoldan/mahkemeden korkarlar, buraların Dom oldukları için kendileriyle ilgilenmeyeceklerini düşünürler, bazıları ise buraların sorunları geç çözdüğünü bildikleri için gitmezler. Bundan dolayı kendi aramızda bir olay olur, mesela kavga, hırsızlık hemen yaşlılar devreye girer sorun daha hızlı çözülür. Sadece ufak sorunlar değil, kız kaçırma, kan davası, namus davası, arsa anlaşmazlığı, aklına ne gelirse bizim yaşlılar çözer.” ifadeleri, sorunların çözümünde daha hızlı ve etkili olması nedeniyle yaşlıların ön planda olduğunu göstermektedir. Ayrıca kurumlardaki bürokratik engellerin tahammül edilemeyecek derecede olduğu ve bu engellerin sorunları zamanında çözemediği düşünülmektedir. Başka bir görüşmecinin, “Domlarda ufak tefek sorunlar için karakola/mahkemeye gitmek acizliktir, büyük ayıptır, gidenler ise yalnız kalır daha da hiçbir işine karışılmaz.” sözleri, Çingenelerde grup normların etkili olduğunu anlatmaktadır.

Dolayısıyla Çingeneler, kendi aralarındaki sorunların çözümünde grup odaklı bir yaklaşım içindedirler. Geleneksellik veya grup içi dayanışma sorunların çözümünde etkili olmaktadır. Ancak kendi grupları dışındakilerin, sorunların çözümünde etkili olmaması grup dışı ya da gruplar arası köprü kuran sosyal sermaye bağlarının zayıf olduğu şeklinde de düşünülebilir. Zira Çingene olmayanlarla ve resmi kurumlara sınırlı ilişkiler içinde oldukları görülmektedir. Duman ve Alacahan (2011)’ın da belirttiği gibi, kendi gruplarına ailelerine ya da akrabalarına değil, aynı zamanda yabancılarla da ilişki halinde olan bir toplumun sosyal sermayesi güçlüdür. Ayrıca Çingenelerde sorunların çözümünde grup odaklı hareket, dış dünyayla sosyalize olmalarını engellerken, sosyal kapanma süreçlerini hızlandırmakta ve sosyal sermayelerinin kendi topluluklarıyla sınırlı kalmasına yol açmaktadır.

6.2.6. Kent Merkezine Gitme Sıklığı

Kent merkezine gitme, Çingenelerin sosyalleşme ya da kent yaşamına entegrasyon boyutunu anlamada önem taşımaktadır. Çingenelerin kent merkezine gitme sıklıkları Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: Kent Merkezine Gitme Sıklığının Dağılımı

İhtiyaçlar Dışında Kent Merkezine Gitme Sıklığı	Sayı	%
Sık sık giderim	40	16,1
Ara sıra giderim	143	57,4
Hiç gitmem	66	26,5
Toplam	249	100

Tabloya göre, görüşülenlerin %57,4’ü, ihtiyaçlar dışında kent merkezine ara sıra; %16’1’i ise sık sık gittiklerini beyan etmişlerdir. İhtiyaçlar dışında kent merkezine gidenlerin niçin gittikleri sorulduğunda, Çingenelere ait kahvehanelere gittikleri, erkeklerin genellikle bu kahvehanelerde zamanlarını geçirdikleri bulgulanmıştır. Kent merkezine gidenlerin, enformel görüşmelerde, Çingene kahvehanelerine gittiklerinin ortaya çıkması, bu insanların kentin lüks mekanlarını, ışıltılı yüzünü yeterince tüketemediklerini göstermektedir. Kahvehane sahibiyle yapılan görüşmede, bu mekanda, sadece Çingenelerin bulunduğu, Çingene olmayanların bu kahvehaneye asla gelmedikleri ortaya çıkmıştır. Bu kahvehanelerin Çingeneler için sosyalleşme mekânları işlevi gördükleri söylenebilir.

İhtiyaçlar dışında kent merkezine gitmeyenlerin oranı ise %26,5’tir. Çingenelerde, çalışma yaşamı, sağlık vb. durumlar dışında mahalle dışına çıkma veya kent merkezine gitme durumu son derece sınırlıdır. Buldukları mahallelerde ihtiyaçlarının çoğunu gideren Çingeneler için bu

mahalleler, sosyalleşme alanları olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda görüşülenler, neredeyse hiçbir sosyal aktiviteye katılmadıklarını da belirtmişlerdir.

Sinema, tiyatro vb. etkinliklere hiç katılmadıklarını belirten Çingener bu durumdan duydukları memnuniyetsizlikleri de sık sık dile getirmişlerdir. Dolayısıyla hem sosyalleşme hem de entegrasyon mekânları olarak sinema, tiyatro vb. faaliyetlere katılım Çingenerde görülmemektedir. Çingenerde kent merkezine gitme sıklıklarından ziyade, kent merkezine gidenlerin yaptıkları herhangi bir faaliyetlerinin olmayışı, kendi gruplarıyla vakit geçirmeleri, Çingene olmayanlara sosyal mesafelerini ortaya koymaktadır. Görüşülenlerin genellikle, “*Merkezde gezemiyoruz ki, para yok, Çingene diyenler, bize aşağılayıcı bakanlardan başka ne var ki...*”, “*Çarşıda bir handa (Pamuk İş Hanı) bizimkilerin takıldığı bir kahve var, oraya gideriz.*”, “*Mahalle dışında fazla bulunmayız, bu mahalle yan mahalle hepsi bu kadar...*” gibi ifadeler kent merkezine gitmemelerinde dışlanma pratiklerinin önemli rol oynadığını göstermektedir.

Yine bir görüşmecinin, “*Bir defa Malatya Park AVM'ye hanımı, çocukları da alıp gittim, orda mağazalar var çok pahalı, gelen geçen bize sanki bunların ne işi var burada gibisinden bakıyor, çocukların elbiseleri eski, orada Gaco çocuklarının elbiselerine baktım... Ne diyeyim sana ağabey, oralara bir kere gittim, üzüntüden bir hafta içim parçalandı.*” sözleri mahalle ya da grupları dışındaki yaşama olan mesafelerini ortaya koymaktadır. Yapılan görüşmeler ve gözlemler, sembolik şiddetin Çingenerin çoğunda derin yaralar açtığını göstermektedir. Bu tür deneyimlerin sonucu, yaşadıkları eziklik, değersizlik hissi gibi algılarının, sosyal mesafe düzeylerinin şekillenmesine ve mahalle düzeyinde gettolaşmalarına yol açtığı da görülmektedir. Bu da Çingenerle, Çingene olmayanlar arasında köprü oluşturan sosyal sermayeye yönelik bir durumun olmadığını düşündürmektedir.

Çingenerin kent merkezine gitme sıklıklarının cinsiyete göre dağılımı Tablo 9'da ele alınmaktadır.

Tablo 9: Kent Merkezine Gitme Sıklığının Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	İhtiyaçlar Dışında Kent Merkezine Gitme Sıklığı						Toplam	
	Sık sık giderim		Ara sıra giderim		Hiç gitmem			
	S	%	S	%	S	%	S	%
Erkek	38	22,6	114	67,9	16	9,5	168	100
Kadın	2	2,5	29	35,8	50	61,7	81	100
Toplam	40	16,1	143	57,4	66	26,5	249	100

Tablo 9'a göre, kent merkezine sık sık gittiklerini belirtenlerin %22,6'sı erkeklerden, %2,5'i kadınlardan oluşmaktadır. Görüşülenlerden ihtiyaçlar dışında kent merkezine ara sıra gittiklerini belirtenlerin %67,9'u erkek, %35,8'i ise kadındır. Yine ihtiyaçlar dışında kent merkezine hiç gitmediklerini belirtenlerin %9,5'i erkek iken, %61,7'si gibi büyük bir çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır.

Tablodaki dağılım, kadınların ihtiyaçlar dışında kent merkezine gitme sıklıklarının erkeklere göre oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Yapılan görüşmelerde kadınlar, sadece çalışma (bohçacılık, dilencilik vs.) ya da sağlık nedenlerinden dolayı kent merkezine gittiklerini ve neredeyse hiçbir sosyal aktiviteye (sinema, tiyatro, kermes vb.) katılmadıklarını, dile getirmişlerdir. Kadınların çoğu, erkeklerin kahvehanelerde geç saatlere kadar oyun oynadıklarını, kendilerinin ise evde çocuklarla ve ev işleriyle meşgul olduklarını belirtmişlerdir.

Dolayısıyla, yabancılarla da ilişkiler kurabilmeye denk düşen köprü oluşturan sosyal sermaye göstergesi sayılabilecek, ihtiyaçlar dışında kent merkezine gitme durumu ve faaliyetlere katılma durumu genel anlamda Çingenerde düşük düzeydedir. Bunun nedenleri irdelendiğinde; yetersiz sosyal sermayeleri, ekonomik yetersizlikleri, dışlanma pratikleriyle karşılaşma kaygısı/korkusu vs. öne çıkmaktadır. Ayrıca kent merkezine gitme sıklığı, cinsiyet açısından da farklılıklar arz etmektedir.

6.2.7. Psikolojik Bunalım/Sıkıntılarla Baş Edebilme Durumları

Kişisel sorunlarla baş edebilme bireyin yaşadığı çevreden/aileden edindiği/devraldığı sermayeleriyle ilgilidir. Bu açıdan örneklem grubunun, herhangi bir kişisel sorunla karşılaşmaları halinde ne yaptıklarına ilişkin cevaplarının dağılımına Tablo 10'da yer verilmektedir.

Tablo 10: Psikolojik Bunalım/Sıkıntılarla Baş Edebilme Durumları

Kişisel Sıkıntılarla Baş Edebilme Yöntemleri	Sayı	%
Sıkıntılarımı eş, dost, arkadaş vs. paylaşırım	59	23,7
Sigara içerim	135	54,2
Alkol/Tiner alırım	47	18,9
Diğer	8	3,2
Toplam	249	100

Tabloya göre, görüşülenlerin yarısından fazlası (%54,2) psikolojik bunalım/sıkıntı/ yılgınlık halinde sigaraya sığındıklarını beyan etmişlerdir. Toplumun ortalama alışkanlığı olan sigara, Çingenelerde de psikolojik sıkıntılarla baş edebilme yöntemi olarak görülmektedir. Yapılan görüşmelerde, sigaranın (kaçak-tütün) hem ucuz hem de sıkıntılardan kurtulmak için etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Psikolojik bunalım/sıkıntı/ yılgınlık halinde, sıkıntılarını eş, dost, arkadaş vs. ile paylaşanların oranı %23,7'dir. Görüşmelerde bunların daha çok yaşlı kesimden oldukları görülmüştür. Bunlar, bu yöntemin zararsız ve en makul yol olduğunu belirtmişlerdir.

Görüşülenlerin yaklaşık beşte biri (%18,9) psikolojik bunalım/sıkıntı/yılgınlık halinde sıkıntılarından kurtulmak için alkol/tiner aldığını belirtmiştir. Yapılan enformel görüşmelerde sıkıntılarını paylaşacak kimseyi bulamadıklarını belirten bu görüşmecilerin çoğu gençlerden (18-30 yaş aralığı) oluşmaktadır. Görüşmelerde mahalle dışına daha çok çıktıkları ve Çingene olmayanlarla daha sık karşılaştıkları, bu yüzden dışlanmayı daha şiddetli yaşadıkları saptanmıştır. Örneğin, *“Çarşıya gidiyorum, milletin (Gaco) bana bakışları, diyalogu sanki gâvurum, içime işliyor, gece düşünmekten uyuyamıyorum, ancak içince unutuyorum.”*, ifadeleri dışlanmayı şiddetli yaşayanların, daha ağır psikolojik bunalımlar/sıkıntılar yaşadıklarını göstermektedir.

Diğer seçeneğindeki ise (%3,2), Allah'a sığınarak, psikolojik sıkıntılarla baş edebildiklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla tablodaki dağılım ve yapılan enformel görüşmeler Çingenelerdeki sermaye rezervlerinin düşük olduğunu göstermektedir. Zira sıkıntılarını eş, dost, arkadaş vs. ile paylaşma ve Allah'a sığınma gibi makul ve etkili yöntemleri çoğunlukla kullanmadıkları görülmektedir. Ayrıca alkol ve sigara gibi kişiyi sosyal, psikolojik yönden zayıflatacak yöntemlerle psikolojik bunalım/sıkıntılarla baş edebileceklerini düşünmeleri de bunu desteklemektedir.

6.2.8. Boş Zamanlarını Değerlendirme Biçimleri

Boş zaman, serbest olma, dışsal zorlamalardan kurtulma, yaşam kalitesini artırma gibi nitelikler taşımaktadır (Aytaç, 2004: 116). Bu bağlamda boş zaman çalışma saatleri dışında geçirilen vakit olarak ele alınmakla birlikte, günümüzde bireylerin gündelik yaşamlarını etkileyen alanlardan biri olarak önem taşımaktadır. Örneklem grubunun boş zaman etkinlikleri Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 11: Boş Zamanı Değerlendirme Durumu

Boş Zaman Değerlendirme	Sayı	%
Boş vaktim yoktur	5	2
Evde ailemle geçiririm	108	43,4
Kahvehaneye veya çay ocağına giderim	76	30,5
Müzik dinlerim	18	7,2
Kitap/dergi/gazete okurum	4	1,6
Alışveriş merkezlerine giderim	26	10,4
Tv. izlerim	11	4,4
Diğer	1	0,4
Toplam	249	100

Tabloya göre, görüşülenlerin yarıya yakını (%43,2) boş zamanlarını evde ailele geçirir, yanıtını vermişlerdir. Bunu %30,5 ile kahvehanelerde veya çay ocaklarında, %10,4 ile AVM’ler de boş zamanlarını değerlendirenler takip etmektedir. Öte yandan müzik dinleyerek (%7,2), televizyon izleyerek (%4,4) ve kitap okuyarak (%1,6) boş zamanlarını değerlendirenler de bulunmaktadır.

Boş zamanlarını evde aileleriyle geçirenler (%43, 4) daha çok kadın ve yaşlı görüşmecilerden oluşmaktadır. Görüşülenlerin boş zamanlarını değerlendirme biçimlerinin daha çok ev ve mahalle merkezli olduğunu göstermektedir. Çoğu Çingene için mahalle, sosyalleşme ve boş zamanlarını geçirme mekânı olarak değerlendirilmektedir. Zira çalışma saatleri dışında çocuklar için boş arsalar kurulan futbol sahaları ve kadınlar için kapı önü sohbet alanları, mahallenin boş zamanları geçirmede çocuklar ve kadınlar için elverişli olduğunu göstermektedir. Ayrıca görüşmelerde kadınlar evde televizyon izlediklerini, televizyonu sıkıntılarını, yalnızlıklarını, mutluluklarını paylaştıkları bir arkadaş, dost gibi gördüklerini belirtmişlerdir. Bu anlamda televizyonun Çingene kadınları için boş zaman etkinliğinin ötesinde gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline geldiği düşünülmektedir.

Boş zamanlarında kahvehaneye veya çay ocağına gidenlerin (%30,5) tamamı erkeklerden oluşmaktadır. Ayrıca bu kahvehane ve çay ocaklarının Çingenerlere ait olduğu ve buralara sadece Çingenerin gittikleri saptanmıştır. Bu durumun Çingenerleri toplumsal ilişkiler bakımından olumsuz etkilediği düşünülmektedir.

Alışveriş merkezlerine gidenler (%10,4) daha çok mahalleye yakın olan bu mekânları merak ettiklerini ve bu amaçla gittiklerini belirtmişlerdir. Yapılan görüşmelerde daha çok yeni kuşaktan olan görüşmeciler, bu mekânlarda sinema, tiyatro ya da alış-veriş yapmadıklarını sadece arkadaşlarıyla vakit geçirdiklerini beyan etmişlerdir. Buradan Çingenerin kentin ışıltılı mekânlarını merak ettiklerini ancak bu mekânları yeterince tüketemedikleri anlaşılmaktadır.

Çingenerin boş zamanlarında kitap/dergi/gazete okuma alışkanlıklarının çok düşük (%1,6) olduğu tespit edilmiştir. Görüşülenlerin boş zamanlarında bu tür etkinliklere sıcak bakmadıkları görülmüştür. Bu durum Çingenerin beslendikleri sermayeyi de açıklamaktadır.

Dolayısıyla, Çingenerin mahalle ve kahvehaneler dışında boş zamanlarını geçirdikleri etkinliklerinin düşük olduğu görülmektedir. Öyle ki kent merkezine hiç gitmeyenlerin olduğu Çingenerler için bu mahalleler, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik özelliklerinin biçimlendiği mekânlar olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Sosyal sermaye kavramı bireyin toplumsallaşmasını sağlayarak karşılıklı güvene dayalı ilişki ağlarını geliştirmektedir. Bu özelliği ile sosyal sermaye toplumu birbirine bağlayan sosyolojik bir yapışkan olarak görülebilir. Sosyal sermaye, homojen özellikteki insanlar arasındaki güçlü ilişkiyi ifade eden “Bağlayıcı Sosyal Sermaye” ve birbirine yabancı insanları bir araya getiren “Köprü Kurucu Sosyal Sermaye” şeklinde iki temel biçim de ele alınabilir. Sosyal sermaye literatüründe toplumların sosyal ve ekonomik açıdan refaha ulaşmaları toplumsal zeminde “güven” unsuruna bağlıdır. Güven, sosyal sermayenin tezahürü ve göstergesi olarak ele alınmakta ve sorunların çözümünü kolaylaştıran işbirliğini artıran bir fenomen olarak tanımlanmaktadır.

Malatya’da yaşayan Çingenerin sosyal sermayelerini anlamayı hedefleyen bu çalışmaya göre, Çingenerin öğrenim düzeyi düşüktür. Sosyo-kültürel çevre koşullarının elverişsizliği, ebeveynlerin öğrenim seviyelerinin düşüklüğü ve ekonomik imkânsızlıklardan kaynaklanan etkenler düşük öğrenim düzeylerinin temel nedenleridir. Çingenerin ebeveynlerinin de öğrenim düzeyleri oldukça düşüktür. Eğitimin önceki jenerasyonlarda da düşük düzeyliliği, olumsuz toplumsal konumlarının sürekli yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle Çingene grupların eğitimsel başarıları, doğrudan doğruya sahip oldukları kültürel sermayenin düzeyi ile ilişkilidir.

Çingener, Çingene olmayanları güvenilir bulmamaktadır. Güvensizlik, Çingene olmayanlarla ortak iş yapmalarına da engel teşkil etmektedir. Aslında her iki tarafın hem mekânsal hem de

toplumsal bağlamda birbirlerine mesafeleri, karşılıklı güvensizliğin oluşmasına yol açmaktadır. Çingene olmayanlarla ortak iş yapmak istemeyenlerin çoğu, Çingene olmayanlara güvenmemektedirler. Çingeneler ve Çingene olmayanlar gibi farklı toplumsal grupları bir araya getiren ve köprü kurucu özelliği olan “ortak iş yapabilme” düzeyi oldukça düşük çıkmıştır. Sosyal sermayenin ve güvenin oluşmasına zemin hazırlayacak olan ortak iş yapabilmenin bu denli düşük çıkması, Çingenelerin sosyal sermayelerinin de düşük düzeyde olduğuna işaret etmektedir.

Çingenelerin, Çingene olmayanlarla komşuluk ilişkileri oldukça sınırlıdır. Komşuluk ilişkilerinin bu denli sınırlı olmasını Çingeneler, karşı tarafın kendilerine güven duymadığına, kendileriyle ilişki kurmakta isteksiz olmalarına bağlamaktadırlar. Aslında “Gaco” tabir ettikleri Çingene olmayanlarla sosyal sermayelerinin farklı olması, komşuluk ilişkilerinin de kurulmasına engel teşkil etmektedir. Ayrıca Çingene olmayanların, onları “Çingene” olarak etiketlemeleri, böylece etnik bir sınır çizmeleri, komşuluk ilişkilerindeki zayıflığın etnisite faktöründen de kaynaklandığına işaret etmektedir.

Çingenelerin örgütsüz oldukları saptanmıştır. Alanda herhangi bir dernek vb. üye olan Çingene sayısı yok denecek kadar azdır. Örgütlenme bilinçlerinin neredeyse hiç olmaması, ancak örgütlülükle kavuşturabilecekleri yerleşik sorunlarının çözümsüz kalmasına, bu da olumsuz konularının devamına hizmet etmektedir. Çingenelerde yabancılara ve resmi kurumlara olan güven eksikliği, ekonomik, siyasal ya da kültürel ortaklıklar kurmayı, örgütlenme kapasitesini ve derneklere üyeliği azaltmaktadır. Ancak birlikte yaşamının ve karşılıklı saygının güveni artıracığı söylenebilir. Bu yüzden sosyal sermayenin önemli bir göstergesi olarak “karşılıklılık” faktörünün Çingene ve Çingene olmayanlar arasında geliştirilmesine yönelik sosyal politikalar bu durumu kolaylaştırabilir.

Çingenelerin hâkim kültür içerisinde sosyal sermayeleri neredeyse hiç yokken kendi aralarında oldukça yüksektir. Pek çok yaşamsal sorunlarını bu sermaye üzerinden çözüme kavuşturabilmektedirler. Yerleşikliğe geçme, modernleşme ve kentleşmenin yol açtığı dönüşümlere rağmen, böylesi enformel uygulamaların varlığı büyük öneme sahiptir. Çingene olmayanlarla ve resmi kurumlara sınırlı ilişkiler içinde olmaları ve kendi sorunlarının çözümünde grup odaklı hareket etmeleri, dış dünyayla sosyalize olmalarını engellerken, sosyal kapanma süreçlerini hızlandırmakta ve sosyal sermayelerinin kendi topluluklarıyla sınırlı kalmasına yol açmaktadır.

Sadece tanıdıklarla değil, yabancılara da ilişkiler kurabilmeye denk düşen ve köprü oluşturan sosyal sermaye göstergesi sayılabilecek, ihtiyaçlar dışında kent merkezine gitme durumu ve faaliyetlere katılma durumu, genel anlamda düşük düzeydedir. Yetersiz ekonomik, sosyal ve kültürel sermayeleri, dışlanma kaygısı/korkusu vs. kent merkezini tüketememelerinin temel nedenleridir. Çingenelerin kişisel sorunlarla baş edebilme biçimleri mevcut sermaye durumlarının ve yaşadığı çevreden/aileden edindiği/devraldığı sermayelerinin düşük olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde boş zamanlarını genellikle mahallelerinde, Çingene kahvehanelerinde geçirmekte, kitap/dergi/gazete okuma alışkanlıkları neredeyse bulunmamaktadır. Çingeneler için bu mahalleler, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik özelliklerinin biçimlendiği mekânlar olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

- Akkan, Başak Ekim; Deniz, Mehmet Baki; Ertan, Mehmet (2011), Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri, İstanbul: Sosyal Politika Forumu.
- Aktay, Yasin (2007), “Pierre Bourdieu ve Bir Maxwell Cini Olarak Okul”, Ocak ve Zanaat, (Editör: Güney Çeğin vd.), İstanbul: İletişim Yay., 473-498.
- Andrews, Peter Alford (1992), Türkiye’de Etnik Gruplar, (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul: Ant Yayınları.
- Arayıcı, Ali (2008), Avrupa’nın Vatansızları Romanlar, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Aydemir, M. Ali (2011), Sosyal Sermaye Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Araştırması, Konya: Çizgi Kitabevi.

- Aytaç, Ömer (2004), “Kapitalizm ve Hegemonya İlişkileri Bağlamında Boş Zaman” Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık, 28 (2), 115-138.
- Bourdieu, Pierre (1986), “The Forms of Capital” in Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, sy:241-258 J. Richardson (ed.) New York: Greenwood.
- Bourdieu, Pierre (1988), Homo Academicus, Çev. Peter Collier, Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre ve Wacquant, Loic J.D. (2003) Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar, (Çev. Nazlı Ökten), İstanbul: İletişim Yayınları,
- Cohen, Don ve Prusak, Laurence (2001), Kavrayamadığımız Zenginlik, Kuruluşların Sosyal Sermayesi, (Çev: Ahmet Kardam), İstanbul: BZD Yayıncılık.
- Coleman, J. (1990), Foundations of Social Theory, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Duman, Betül ve Alacahan, Osman (2011), “Sosyal Sermaye/Güven Boyutunda Etniklik”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1):181- 208.
- Field, John (2008), Sosyal Sermaye, (Çev: Bahar Bilgen- Bayram Şen), İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yay.
- Fine, Ben (2011), Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı/ Bin Yılın Eşiğinde Ekonomi Politik ve Sosyal Bilimler, (Çev: Ayşegül Kars), İstanbul: Yordam Kitap.
- Fundación Secretariado Gitano (FSG) (2010), Türkiye’de Romanların Durumu Türkiye’de Çalışma ve İnsana Yakışır İş Koşulları Sorunları. http://ec.europa.eu/employment_social/progress/index_en.html
- Fukuyama F., (2005), Güven Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması, (Çev: Ahmet Buğdaycı), Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Baskı.
- Gökçalp, Nuri (2003), “Ekonomide Güven Faktörü”, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt:10, Sayı:2, 163-174. <http://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/dernekler-grafik-tablo.aspx> (E.T: 04.05.2018).
- İlhan, Süleyman; Fırat, Muhammet (2017), “Bir İnşa Süreci Olarak Çingencilik: Kuramsal Bir Çözümleme”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27 (2017), 265-276.
- Keleş, Hatice Necla (2012), Sosyal Sermaye, Konya: Eğitim Kitabevi.
- Kolukırcık, Suat (2009), Dünden Bugüne Çingener: Kültür-Kimlik-Dil-Tarih, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Kurtoğlu, Ayça (2009), “Mekânsal Bir Olgu Olarak Hemşehrilik ve Bir Hemşehrilik Mekanı Olarak Dernekler”, European Journal of Turkish Studies, Thematic Issue No:2, <http://www.ejts.org/document375.html>, (E.T: 18.08.2016).
- Lehtonen, Markku (2004), “The Environmental-Social Interface of Sustainable Development: Capabilities”, Social Capital, Institutions, Ecological Economics, 49, 199–214.
- Marsh, Adrian (2008), “ Türkiye Çingenerinin Tarihi Hakkında”, Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, (Edit: E.Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, S. Gökçen), İstanbul: Mart Matbaacılık.
- OECD. (2001), The Well-being of Nations: The Role of Human and Social Capital, <http://www.oecd.org/site/worldforum/33703702.pdf>, (E.T. 10.04.2018)
- Özsağır, A. (2007), “Ekonomide Güven Faktörü”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar, C.6, S.20,s:46-62.
- Portes, A. (1998), “Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology”, Annual Review of Sociology, 24(1), 1–24. <http://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1>
- Putnam, R.D. (1995), “Bowling Alone: America’s Declining Social Capital”, Journal of Democracy, 6 (1), 65-78.
- Renondo F.V. (2005), “Buildng Up Social Capital in A Changing Word Journal Of Economic Dynamics and Control, Vol.30, No.11, s. 2305-2338.
- Sapancalı, Faruk (2005), Sosyal Dışlanma, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

- Swartz, David (2011), *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*, (Çev: Elçin Gen), İstanbul: İletişim Yay.
- Tecim, Erhan (2011), *Sosyal Güven (Sosyal Sermaye Ve Dindarlık Çalışması)*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Temple, J. (2000), "Growth Effect of Education on Social Capital in the OECD Countries", OECD Working Paper No: 00/36.
- Topçuoğlu, A, Eroğlu, S. (2013), "Sosyal Sermayenin Akrabalık, Hemşehrilik ve Güven İle İlişkisi: Konya Sanayi İşletmeleri Örneği", *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2 (3), 124-145.
- Tüylüoğlu, Şevket (2006), "Sosyal Sermaye, İktisadi Performans ve Kalkınma: Bir Yazın Taraması", *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (12), ss. 14-60.
- Uğurlu, Örgen ve Duru, Bülent (2011), "Kriz ve Kentsel Yerinden Edilme Sürecinde Çingeneler, Kocaeli II. Uluslararası Ekonomi Politik Konferansı: Kriz ve Kalkınma" Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülteni. kentcevre.politics.ankara.edu.tr/duruorgen.pdf (E.T. 10. 02. 2014).
- Uğuz, Hülya Eşki; Örselli, Erhan; Sipahi, Esra Banu (2011), "Sosyal Sermayenin Ölçümü: Türkiye Deneyimi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6 (1), 8-40.
- Yağlıdere, Alper (2011), *İzmir Romanları Yaşam-Kültür-Alışkanlıklar*, Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- Yarç, Selman (2011), "Pierre Bourdieu'da Sosyal Sermaye Kavramı" *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6 (1), 125-135.
- Yaylagül, Nilüfer Korkmaz (2008), *Gecekonudan Apartmana Geçiş Sürecinde Kültürel Dönüşüm: Ankara Şentepe ve Birlik Mahallesi Örneğinin Bourdieucu Bir Çözümleme Denemesi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 381-398, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 17.10.2018 **Kabul Tarihi:** 02.01.2019

J. MACDONALD KINNEIR'E GÖRE KIBRIS: MAĞUSA, LARNAKA, LEFKOŞA

To J. Maddonald Kinneir Cyprus: Famagusta, Larnaca, Nicosia

Ayşegül KUŞ¹

ÖZ

Kıbrıs, Akdeniz'in üç büyük adasından birisidir. Jeo-stratejik konumu gereği erken dönemlerden beri, insanlığın ilgisini çekmiş ve önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Ada, her şeyden önce, eski ve büyük bir uygarlık beşiği olan Akdeniz havzasına hâkim bir konumdadır ve bu özel durumu nedeniyle, geçmişten günümüze bu bölgelerde hâkimiyet kurmak isteyen pek çok devletin ilgi odağı olmuştur. Nitekim tarihsel süreç içerisinde Anadolu, Suriye, Kuzey Afrika ve Avrupa'da ortaya çıkan hemen her devlet, Kıbrıs adası üzerinde hâkimiyet tesis etmeye çalışmış; bir ada olarak Kıbrıs, pek çok istilalara ve fetihlere sahne olmuştur. Osmanlılar da, Akdeniz üzerindeki hâkimiyet alanını genişletmek ve garanti altına almak için, 1571'de adayı fethetmişler ve kendi topraklarının bir parçası haline getirmişlerdir. Böylelikle ada, Türk-İslam uygarlığının önemli merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Tarih öncesi dönemlerden itibaren çok sayıda seyyahın uğrak yerlerinden birisi olan Kıbrıs, Osmanlı topraklarına gelen kimi batılı seyyahların da dikkatini çekmiştir. Bu seyyahlar, ada hakkında gözlemlerini aktarmışlar, adanın tarihsel ve sosyo-kültürel gelişimini anlamamıza olanak sağlayacak önemli bilgiler sunmuşlardır. Ada hakkında gözlemlerini aktaran önemli seyyahlardan birisi de, 19. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs'ta bulunan İngiliz seyyah J. McDonald Kinneir'dir. İşte bu çalışmanın amacı, onun gezi notlarından yola çıkarak adanın o dönem içinde bulunduğu fiziki, coğrafi, idari, siyasi ve sosyo-kültürel durumuna ışık tutmak ve adanın tarihine kimi katkılar sağlamaktır.

Anahtar Sözcükler: Kıbrıs, Kinneir, fiziki yapı, idari ve siyasi yapı, sosyo-kültürel yapı.

ABSTRACT

Cyprus is one of the three islands of the Mediterranean. Due to its geo-strategic position it has drawn the attention of the people and has become an important settlement since the early periods. Firstly, the island is on the location which dominates the Mediterranean region and due to this fact from past to present it has become the focus of interest of many different states which aimed to establish domination. In fact, throughout the course of history nearly every state which emerged in Anatolia, Syria, North Africa, and Europe tried to establish domination over Cyprus and as an island Cyprus was exposed to many invasions and conquests. The Ottomans, being eager to expand and guarantee their domination over the island, conquered the island in 1571 and made it the part of their homeland. Thus the island became an important center of the Turkish-Islamic culture. Cyprus, one of the most frequently visited places by travelers from the ancient times on also drew the attention of some of the Western travelers having visited the Ottoman lands. Those travelers narrated their own observations regarding the island, and they provided important information which can help us to understand the historical and socio-cultural development of the island. One of these travellers having narrated his own observations related to the island is J. McDonald Kinneir, who visited the island in the first half of the 19th century. Making use of his travelogues, the aim of this study is to try to enlighten the physical, geographic, administrative, political and socio-cultural structure of the island and make some contributions to the history of the island.

KeyWords: Cyprus, physical structure, administrative and political structure, socio-cultural structure, Kinneir.

1. Giriş

Kıbrıs, tarihin en eski dönemlerinden itibaren jeo-stratejik bakımdan sahip olduğu önemi günümüze kadar korumuştur. Bu bağlamda, Kıbrıs adası, Akdeniz'de özellikle de Doğu Akdeniz'de bulunduğu bu özel konum itibarıyla, tarih boyunca birçok medeniyetin, milletin ve devletin ilgisini

¹ Dr. Öğr. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, SAMSUN e-posta: aysegulk@omu.edu.tr

çekmiştir.² Örneğin, Anadolu, Suriye, Kuzey Afrika ve Avrupa'da ortaya çıkan devletler belirli dönemlerde ada üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Ancak adayı ele geçiren güçler burayı anavatanlarının bir parçası haline getirmemişlerdir. Bu nedenle de adadaki hâkimiyetleri, siyasi ömürleri ile sınırlı kalmıştır. Her ne kadar söz konusu güçler Kıbrıs'ı anavatanlarının bir parçası haline getirmemişlerse de adayı terk etmek zorunda kaldıklarında, orada kendi kültür ve uygarlıklarından birtakım izler bırakmışlardır. Bu durumun, adanın bugün sahip olduğu kültürel zenginlik üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. Türklerin Kıbrıs'a yönelik ilgileri 1207 yılında Selçuklu Sultanı Gıyasettin Keyhüsrev'in Antalya'yı fethetmesinden sonra başlamıştır. 13. yüzyılın başında Selçuklu sultanları ile Kıbrıs kralları arasında dostluk ahidnameleri ve beraberinde birtakım ticari ilişkiler görülmektedir. Kıbrıs adasının Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi ise II. Selim zamanında 1571 yılında olmuştur. Osmanlılar, adada daha önce hâkimiyet kuran güçlerden farklı olarak, burayı anavatanlarının bir parçası olarak görmüşlerdir.³ Osmanlı Devleti, hemen her yerde olduğu gibi, burada da daha başlangıçtan itibaren klasik "fetih metodu" doğrultusunda hareket etmiştir. Bu nedenle, önemli bir kısmı Bizans ve Frank dönemlerinden beri devam eden pek çok unsur bünyesinde barındıran Venedik idaresinden memnun olmayan ada halkını kendisine bağlamak ve idarî teşkilâtını kurmak yönünde yoğun bir faaliyete girmiştir. Kıbrıs tarihine dair kaynaklarda, 1570 yılının sonlarına doğru Osmanlıların daha fetih tamamlanmadan önce adayı tipik bir Osmanlı eyaletine dönüştürmek için birtakım girişimlerde bulduklarını göstermektedir. Nitekim Serdar Lala Mustafa Paşanın ruznamçe defterinden edinilen bilgilere göre Lefkoşa'nın fethedildiği gün Kıbrıs bir beylerbeylik haline getirilmiş ve Avlonya sancakbeyi Muzaffer Paşa'ya tevcih edilmiştir. 1 Ağustos 1571'de ise, Alâiye, Sis, Tarsus ve İç-il sancaklarının da adaya bağlanmasıyla, idari bakımdan Anadolu ile bütünleşmiştir.⁴ Bununla birlikte, fetih metodu doğrultusunda gerçekleştirilen bütün bu işlemlerle, adada Osmanlı düzeninin tesis edilmesiyle birlikte gündeme gelen ikinci önemli mesele, Kıbrıs'ın iskânı olmuştur. Kıbrıs fetihten önce 200.000'e yakın nüfusu bulunan ve fethi müteakiben yapılan ilk tahrirde 905 meskûn köye karşılık 76 "hâlî-harâb" köy ile birlikte, büyük çoğunluğu Lefkoşa, Limasol, Baf, Girne ve Mağusa kalelerinde toplanmış bulunan 3.779 Osmanlı askeri ve muayyen sayıda idarecisini bünyesinde barındıran bir yerleşim birimiydi. Adanın fetihten sonra Türk iskânıyla şenlendirilmesi ve mamur hâle getirilmesi için büyük nüfus kitlelerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu ise daha önce fethedilen bölgelerde de olduğu gibi, büyük ölçüde "bir iskân ve kolonizasyon metodu" olarak sürgün usulünün uygulanması ile gerçekleşmiştir⁵. Bu iskân genelde kendi rızalarıyla gidenleri kapsadığı gibi, iskâna

²Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Ermeni Toplumu ve Faaliyetleri", *Yeni Türkiye*, S.60, 2014, s.1.

³Celal Erdönmez, *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2004, s. iv; Gülay Ögün, "Kıbrıs'ta İslam Hâkimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs İle Ticaret İlişkileri", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (yay. haz.). Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu, İstanbul 2001, s. 1; Abdulkadir Yuvalı, "Selçuklular Döneminde Kıbrıs'ın Anadolu İle Siyasi ve Ticari İlişkileri", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1993, s.37

⁴M. Akif Erdoğan, "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Van 100. Yıl Üniversitesi Rektörlükleri Yayınları, 1993, s.45-46; Kemal Çiçek, "Kıbrıs", *D.İ.A.*, C. 25, 2002, s. 375.

⁵Turan Gökçe, "1572 yılında İç-İl Sancağından sürülüp Kıbrıs'ta İskân Edilen Aileler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1997, s.2. Kıbrıs'ta hâkimiyetin sürekliliğinin sağlanması, toprağın işlenerek ekonomiye kazandırılması ve ticaretin canlandırılması için Türk nüfus yeterli değildi. Bu durumu gören Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa Sultan II. Selim'e bir mektup göndererek Kıbrıs'ın arazi, nüfus ve gelir durumu hakkında bilgiler vermiş, Venediklilerden boşalan arazinin işlenemediğini, adanın kalkınması için yeterli sayıda sanatkâr bulunmadığını bildirmiştir. Bu mektup üzerine Sultan II. Selim, Kıbrıs'ın kalkınması, zenginleşmesi ve Kıbrıs'taki Türk nüfusun takviyesi için 22 Eylül 1572 tarihli bir hüküm ile Kıbrıs'a Türk ailelerin iskânını emretmiştir. Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ın nüfusunu takviye etmek amacıyla daha sonraki yıllarda da adaya Türk iskânını sürdürmüştür bkz.M. Tevfik Tarkan, *Kıbrıs (Genel Çizgileriyle)*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1975, s.57; Bener Hakkı Hakeri, *Başlangıçtan 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşa: Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayını 1993, s. 238; Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580), *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 1971, s.94; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları 2000, s.18; Osmanlı Devlet'inin Kıbrıs'ta kurduğu idari düzen hakkında bkz. Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo- Ekonomik Tarihi (1726-*

tabi tutulan yöre ahalisinden her on hânedan bir hâne olmak üzere tespit edilen miktarın "sürgün" denilen usulle nakli şeklinde de olmuştur. İskâna tabi tutulanlar belli bir süre vergilerden muaf tutulmak ve yerleştikleri yerler kendilerine mülk olarak verilmek gibi şartlarla nakledilmiştir. Kıbrıs'ın fethinden sonra da buna benzer bir yol izlenmiştir. Söz gelimi naklin gerçekleşmesi ve gidecekleri teşvik etmek amacıyla adanın ikliminin güzelliğinden, topraklarının her türlü tarıma elverişli olduğundan bahsedilerek birtakım propagandalar yapılmıştır.⁶

Ada'nın Türkler tarafından fethi, 1570 yılının baharında başlamış ve sefer en son Mağusa kalesinin alınmasıyla 1 Ağustos 1571'de tamamlanmıştır. Bu tarihten itibaren Türk iskânına açılan Kıbrıs'ta 308 senelik bir Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır.⁷ Kıbrıs'ta meydana gelen Osmanlı Venedik Savaşları'ndan dolayı Kıbrıs halkının bir bölümü ada dışına kaçmış bir bölümü de dağlara sığınmıştı. Bu durum karşısında Osmanlı yönetimi, Kıbrıs halkının geri dönmeleri için de gayret sarf etmiştir.⁸ Gerek ada halkının geri dönmesi gerekse Osmanlıların Anadolu'dan adaya gönderdikleri Türkler Türk- Rum yerleşmelerini meydana getirmiştir. Fakat adada nüfus düzenlemesi yapılırken Müslim ve gayrimüslim ayrımı yapılmamıştır.⁹ Sözgelimi, Osmanlı Devleti'nin adayı fethini müteakip Anadolu'nun çeşitli yerlerinden yeterli sayıda Müslüman Türk nüfus, Kıbrıs'a gönderilerek burada iskân edilmiştir. Adaya iskân edilen Türk nüfus burada Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerinde olduğu gibi Osmanlı toplum örneğini oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti tarafından Kıbrıs'a Türk nüfusu yerleştirme politikası, 18. yüzyıla kadar belli aralıklarla devam etmiştir. İzlenen bu siyaset, Osmanlı döneminde Kıbrıs adası ile demografik bağlantıların canlı tutulduğunu göstermesi bakımından önemlidir.¹⁰ Ayrıca Kıbrıs, fethedildikten sonra farklı idari statülere tabi olarak 308 yıl Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır.¹¹

Kıbrıs adasına olan ilgi salt devletler düzeyinde hâkimiyet kurma isteğiyle sınırlı kalmamış, aynı şekilde, çeşitli amaçlarla seyyah ve araştırmacılar da adaya ilgi göstermişlerdir. Bu doğrultuda, gerek Osmanlı hâkimiyeti öncesi gerekse Osmanlı hâkimiyeti döneminde adaya pek çok seyyah ve araştırmacının geldiğini kaydetmek gerekir. Tarihsel süreç içerisinde adaya yollarını düşüren Pococke, Bruyn, Tavernier, Beavau, Pietrodella Valle, Drummond, Monti, Clarke, Light, Turner, Carne, Ross, Gaudry gibi seyyah ve araştırmacılar burada buldukları zaman zarfında kendilerine ilginç gelen konuları gezi notlarında kayıt altına almışlardır. Osmanlı coğrafyasına gelen bu seyyah ve araştırmacıların, gözlem ve incelemelerini konu alan çok sayıda seyahatname bulunmaktadır. Kıbrıs'a 19. yüzyılın ilk yarısında gelen bu seyyahlardan birisi de İngiliz asıllı olan John Mcdonald Kinneir'dir.¹² Gezgin seyahatleri esnasında kaleme aldığı gözlem ve incelemelerini *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years 1813 and 1814* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Anadolu'da pek çok yeri gezen seyyah aynı zamanda Kıbrıs'a da gitmiştir. Kinneir'in Kıbrıs adasında bulunduğu ve adanın kimi şehirlerinin fiziki, siyasi, idari, sosyo-ekonomik yaşamına dair önemli bilgiler verdiği görülmektedir. İşte bu çalışmada, Kinneir'in Kıbrıs'ta kaldığı süre zarfında kayıt altına aldığı gözlem ve izlenimlerinden yola çıkılarak, 19. yüzyılın ilk yarısında hem adanın

1750), İstanbul: Dipnot Yayınevi 2010, ss.49-96; Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (yay. haz.) Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu), İstanbul: TATAV Yayınları 2001, s.43.

⁶ Yusuf Sarıncay (ed.), *Osmanlı idaresinde Kıbrıs: Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 2000, s. 53.

⁷ İdris Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, ss.11-30.

⁸ Kemal Çiçek, "Osmanlılar Zamanında Kıbrıs" *Tarih ve Toplum*, XXIII/136, İzmir, 1995, s.92

⁹ Feridun Emecen, *Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması*, "Dünden Bugüne Kıbrıs meselesi", İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı 2001, s.50

¹⁰ Erdönmez, a.g.t., s.iv.

¹¹ Orhonlu, a.g.e., s.19-20

¹² Kinneir yaşamının büyük bir kısmını East India Company'nin askeri ve diplomatik hizmetinde geçirmiş olan albay gezgin ve diplomattır. 1808 ve 1814 yılları arasında Anadolu ve İran 'a bazı seyahatlerde bulunmuştur. Aynı zamanda İngiltere ve İran arasındaki ilişkilerde önemli rolleri olmuştur. Kinneir'in seyahatlerindeki amacı Anadolu coğrafyası hakkında kimi bilgiler edinmek ve olası bir Hindistan istilası hakkında takip edilecek yolları keşfetmekti bkz. Özgür Yılmaz, *Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006, s.11.

içinde bulunduğu genel yapı hem de Mağusa, Larnaka ve Lefkoşa şehirlerinin idari, fiziki, sosyo-ekonomik yönleri doküman inceleme yöntemi ile irdelenecektir. Böylelikle hem genel olarak adanın hem de özel olarak söz konusu şehirlerin 19. yüzyılın ilk yarısındaki tarihinin aydınlatılmasına katkı sağlanmış olunacaktır.

1. Kıbrıs Adasında İdari Yapı

Kinneir'in Kıbrıs adasında dikkatini çeken ilk husus, adanın idarî-siyasî yapısıdır. Ona göre, ada doğru yönetilmemektedir. Yine onun ifadesiyle, Türkler hiçbir şeyi doğru yönetememektedirler. Zira Türkler, yönetim anlayışı bakımından zayıftırlar. Nitekim seyyaha göre, Kapudan Paşa (*Kaptan-ı Derya*) tarafından her yıl adaya gönderilen yöneticinin (muhasıl), uyguladığı zorbalığa dayalı yönetim anlayışından sadece *Hiristiyanlar* değil aynı zamanda Müslümanlar da mustarıptır. Buna ek olarak, özellikle *Hiristiyanlar*, gerek Türk yönetiminin gerekse açgözlü ve tembel olan *Hiristiyan* din adamlarının kimi taleplerini karşılamaya zorlanmakta ve bu nedenle ekonomik bakımdan ezilmektedirler.¹³ Kinneir'in adanın yönetimi hakkında verdiği bilgiler nispeten doğrudur; çünkü adada 18. yüzyılın başlarında vergi toplama imtiyazını elde eden ağalar arasında baş gösteren çekişmeler nedeniyle, adanın *Kaptan-ı Derya*'ya bağlı bir mütesellim tarafından yönetilmesinin otorite boşluğu yarattığı düşünülerek, adanın doğrudan veziriazama has olarak verildiği bilinmektedir. Bundan sonra adayı veziriazam adına bir muhasıl yönetmeye başlamıştır.¹⁴ Ancak 1785'te yapılan yeni bir düzenlemeyle ada veziriazamın hassı olmaktan çıkarılıp Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyi de olan *Kaptan Paşa*'nın teklifi ve Divan-ı Hümayunun tayini ile göreve gelecek bir muhasılın idaresine verilmiştir. Kısaca inisiyatif, *Kaptan Paşa*'ya geçmiştir.¹⁵ Bununla birlikte Kinneir, adada yaşayan Rumları idari bakımdan bir başpiskopos ve merkezden atanan Dragomanın (saray tercümanı) temsil ettiğini, bunların ise adada devlet adına vergi toplayan mütesellime karşı sorumlu olduklarını sözlerine ekler.¹⁶ İşte Kinneir'in şikâyet ettiği ve *Hiristiyanları* ezdiğini söylediği yapının bu olduğu ileri sürülebilir. Ancak seyyahın Türklere ve onların yönetim anlayışını yönelik sert eleştirilerinin genelleştiren ve ötekileştiren bir üslup taşıdığını belirtmek gerekir. Zira Osmanlı topraklarına 19. yüzyılda ziyaret eden seyyahların ekseriyetinin Kinneir gibi Osmanlıdaki idari yapıya ve yönetim anlayışına yönelik kimi olumsuz eleştirel yönelttikleri ancak bu seyyahlardan bazılarının iyi örnekler de sunarak daha nesnel ve sağlıklı değerlendirmeler yaptıkları görülmektedir.¹⁷

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti adanın fethini tamamladıktan sonra çoğunluğu Ortodoks Rum olan yerli halkı, doğrudan yönetime katmak için dini cemaatlere özerk bir şekilde kendilerini yönetme hakkı tanımıştır. Bu doğrultuda, daha önce Latinler tarafından Katolik kilisesinin egemenliği altına sokulan Kıbrıs Rum Ortodoks kilisesi, başpiskoposluk olarak yeniden açılmış, Kıbrıs'taki Rum halkının doğal temsilcisi olan Ortodoks kilisesinin eskiden sahip olduğu bazı ayrıcalıklar tekrar tanınmış ve adadaki diğer kiliselerle aynı statüye kavuşturulmuştur. Öte yandan, başpiskopos yönetim nezdinde yerli Rum halkının ruhani lideri ve siyasi temsilcisi olarak tayin edilmiştir. Böylece Rum Ortodoks cemaati adli, hukuki ve mali işlerini temsil yetkisini ruhbanlar tarafından seçilen başpiskopos ve onun gösterdiği adaylar arasından seçilen dragoman (saray

¹³ Kinneir, a.g.e., s.181.

¹⁴ Kemal Çiçek, "Kıbrıs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25. 2002 s.375. Osmanlı Devleti'nin adayı ele geçirmesinden sonra Kıbrıs ayrı bir beylerbeylik olarak yapılandırılmış ve 9 Ekim 1571'de Anadolu'dan Alaiye, Karaman'dan İç-il, Zülkadir'den Sis ve Halep'ten Tarsus sancakları buraya bağlanmıştı. Lefkoşa, Beylerbeyliğin Paşa Sancağı, Mağusa, Girne ve Baf kazaları ise sancağa çevrilerek toplam 8 sancaktan oluşan Kıbrıs Beylerbeyliği oluşturuldu. Bununla birlikte, adada idari, askeri, mali, hukuki ve emniyet sağlamakla üzere bazı müesseseler de oluşturuldu bkz. Çevikel, a.g.m., s.93.

¹⁵ Nuri Çevikel, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1571-1960)*, İstanbul: 47 Numara Yayıncılık 2006a, s.167-168.

¹⁶ Kinneir, a.g.e., s.181-182.

¹⁷ Bu konuda bkz. Henry Fanshawe Tozer, *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London: Longman, Green and Co 1881, s.42; Fred Burnaby, *On Horseback Through Asia Minor*, Vol.I, London: S. Low, Marston, Searle, & Rivington 1877, s.243.

tercümanı) vasıtasıyla kullanılmaktaydı.¹⁸ Ancak seyyahın verdiği bilgilere bakılırsa, zaman içerisinde adada idari bakımdan çeşitli sebeplere bağlı olarak yönetim anlayışında bazı sorunların ortaya çıktığı ve bu sorunların adada yaşayan halkları olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Kinneir'in adada yaşayan Hıristiyan halkın Müslümanlara nazaran daha fazla ezildiğini vurgulaması,¹⁹ Hıristiyanlara özgü olan piskoposluk yönetiminden kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca ada üzerine yaptığı çalışmalarıyla bilinen Özkul da gerek Osmanlı Devletinin temsilcisi olan resmi görevlilerin gerekse Ortodoks gayrimüslim halkın vekilleri ve temsilcileri olan piskoposların ve saray tercümanlarının kimi uygunsuz tutum ve davranışlarının adanın nüfusunu olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri olduğunu söyler.²⁰

2-Kıbrıs Adasının Sosyo- Ekonomik Yapısı

Kinneir, adanın genel ekonomik yaşamını da gözler önüne serer. Kuşkusuz ekonomik yaşam deyince aklına ilk gelen şeyler, adada üretilen meyveler ile onların işlenmesiyle oluşturulmuş mamul ürünlerdir. O, adanın meyvesi, şarabı, zeytinyağı ve ipeği ile ün yaptığını söylemekte; portakallarının Mora'da yetişenler kadar lezzetli olduğunu belirtmektedir. Adada kırmızı ve beyaz olmak üzere iki çeşit şarap olduğunu; bu şarapların İngiltere pazarı için Levant'da üretildiğini söyler.²¹ Buna paralel olarak, 17. yüzyılda adada bulunan Fransız asıllı seyyah Tavernier de adada şarap üretiminin oldukça fazla olduğunu ve üretilen şarabın komşu ülkelere ve özellikle de belli başlı ticaret merkezlerine gönderildiğini aktarır.²² Seyyahın da belirttiği gibi, adanın güneyinde, meşhur Kıbrıs şarabının üretildiği üzümlerin yetiştirildiği bağlar geniş bir alanı kaplamaktadır. Ovalarda, dağ ve tepelerde, alçak ve düz kısımlarda ise, genellikle tahıl ekilir. Kıyılarına yakın kısımlarda, özellikle köy ve kasabalarda bol miktarda narenciye bahçeleri bulunur. Buna ek olarak, nar, limon, ceviz, harnup, şeftali, elma ve armut en çok yetiştirilen meyveler arasında yer almaktadır.²³ Seyyah ayrıca adanın ipeği ile de bilindiğini ve ipeğin beyaz ve sarı olmak üzere iki çeşit olduğunu bilgisini verir. Fakat genellikle sarı ipeğin daha fazla tercih edildiğinin altını çizer.²⁴ Kıbrıs adasında sarı ve beyaz olmak üzere iki çeşit ipek üretildiği diğer kaynaklarca da doğrulanmaktadır. Sarı ipek, yabani dut ağaçlarından beslenen ipekböceği cinsinden elde edilmektedir. Beyaz ipek ise özel yetiştirilmiş dut ağaçlarından beslenen ipek böceklerinden üretilmektedir.²⁵ Ayrıca Özkul, Osmanlı döneminde Kıbrıs'ın önemli geçim kaynaklarından birinin ipek üretimi olduğunu ve Sicillerde geçen Kıbrıs'taki bahçelerin çoğunun dut bahçesi olması ve bazı kayıtlarda böcek hasır, böcek evi, ipek dolabı, vb. gibi terimlerin geçmesinin, adada ipek böcekçiliğinin yoğun olarak yapıldığını gösterdiğini belirtir.²⁶ Kıbrıs'ta en kaliteli sarı ipek Baf, beyaz ipek ise Değirmenlik bölgesinden elde edilmektedir.²⁷ 18. yüzyılda adada üretilen ipek, pamuktan sonra en önemli ikinci ticari ürün olarak karşımıza çıkmakta ve çeşitli ülkelere pazarlanmaktadır. Beyaz ipeğin en fazla Avrupa'da tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ancak İngiltere, Hollanda ve Fransa'ya gidenler dışında, gemilerde sarı ve sülfür ipek de

¹⁸ Çiçek "Kıbrıs", s.375. Rumlar arasında çok önemli bir mevki elde eden bu iki görevli zaman içinde statülerinin ve imtiyazlarının genişletilmesiyle valiyi bile gölgede bırakacak derecede nüfuz kazandı. Özellikle 1670 yılı başlarında Divan-ı Hümayun, başpiskoposluğu Hıristiyan reyanın yegâne temsilcisi konumuna yükselterek Hıristiyan reyadan toplanan vergileri tayin ve tahsilatla yükümlü kıldı bkz. Çiçek, "Kıbrıs", s.375; Özkul, a.g.e., s.97.

¹⁹ Kinneir, a.g.e., s.181.

²⁰ Özkul, a.g.e., s.197.

²¹ Kinneir, a.g.e., s.182.

²² Tavernier *Seyahatnamesi*, (çev.), Teoman Tunçdoğan İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 226. Tavernier ayrıca en iyi şaraplık üzümlerin Olimpos Dağının güneyine bakan eteklerde yetiştiğini ve bu şarapların içiminin ise nefis olduğunun altını çizer bkz. a.g.e., s.226.

²³ *Osmanlı idaresinde Kıbrıs*, (yay. haz.), Hacı Osman Yıldırım, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000, s.43.

²⁴ Kinneir, a.g.e., s.182.

²⁵ Ali Efdal Özkul, "Osmanlı Kıbrıs'ında İpek Üretimi ve Ticareti", Tarih ve Medeniyetler Tarihi, C.V, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2012, s.2397; Ayrıca ipek çeşitleri ile ipek üretimi ve ticareti için daha detaylı bilgi için bkz. Zahide İmer "Miladi Dönem Öncesi Orta Asya'da İpek", *Bilig*, S. 32, 2005, s.6-11.

²⁶ Özkul, "İpek Üretimi ve Ticareti", s.2396-2397.

²⁷ Özkul, "İpek Üretimi ve Ticareti", s.2397; C. D. Cobham, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Nicosia.1969, s.372, 373 ve 425. Ayrıca Özkul'un İngilizce olarak kaleme aldığı çalışma için bkz Özkul, "Silk Production and Trade in Ottoman Cyprus", *Studies on Ottoman Cyprus*, Festschrift in Honor of Ioannis P. Theocharides, (ed. by) E. Balta, G. Salakidis, T. Stavrides, İstanbul 2014, ss.171-210.

bulunmaktaydı. Renkli ipeklerin de eşit miktarda gönderildiği Venedik ve Livorno’da beyaz ipek tercih edilmesine rağmen, bu tercih Kuzey ülkelerindeki kadar öncelikli olmamıştır. Portakal rengi ipek ise, Türkler tarafından Kahire’de pazarlanmıştır.²⁸ Bunun yanı sıra, adada üretilen ipek, dış piyasada değerli ve aranan bir ihraç malıdır. Kıbrıs ipeği genellikle Kahire’ye ihraç edilmekteydi. Ayrıca Kıbrıs ipeği zamanla imparatorluk içerisinde ve batıda ünlenecek ve aranır hâle gelecektir. Kıbrıs’ta ipeği ile ünlenen şehirlerarasında Değirmenlik, Baf, Evdim, Gilan ve Mağusa yer almaktadır.²⁹ Tavernier de benzer şekilde Kıbrıs’ta ipek üretilen en önemli yerin Kythrea (Değirmenlik) olduğunu vurgular. Ayrıca seyyah Limasol ve Baf arasında bulunan bazı köylerde de ipek üretildiği bilgisini verir.³⁰ Fakat Kinneir, tuz gibi adanın diğer önemli ihraç malları hakkında herhangi bir bilgi vermez.³¹ Bunun muhtemel nedeni, ilgisini çeken ürünlerle ilgili bilgi vermesi olabilir. 18. yüzyıl ortalarında Kıbrıs’tan batı ülkelerine yılda 1.115.750 kuruş tutarında ipekli ve pamuklu kumaş, yün, tütün, şarap, içki ilaç ve boya yapımında kullanılan değerli bitkilerle, 601.500 kuruş değerinde çeşitli kumaş ve dokuma ihraç edildiği görülmektedir.³² Seyyah ayrıca adada yüksek kalitede buğday üretildiğini de söylemektedir. Buna ek olarak, Kinneir, adadaki köylülerin toprağı pirinç ekimi için hazırlayabilecek kadar parasal güce sahip oldukları takdirde adanın çeşitli yerlerinde pirinç yetiştirilmenin de mümkün olabileceğini vurgular.³³ Seyyahın verdiği bilgilere bakılırsa, adada tarımla uğraşan köylülerin yeterli kapitale sahip olmadıkları, yani fakir oldukları anlaşılmaktadır.

Kinneir, İngiltere’nin adada nüfuz sahibi olmasının ekonomik bakımdan nasıl birtakım avantajlar sağlayacağı konusunda da bilgiler aktarır. Örneğin, Anadolu’nun afyon, pamuk ve tütününü, Mısır’ın pirinç ve şekerini ve Kıbrıs’ın ünlü şarap ve ipeği ile diğer ürünlerini dünyaya pazarlayarak, İngiltere’nin ticaret hacmini arttırabileceğinin altını çizer.³⁴ Gerçekten de Ortadoğu ve Akdeniz’in kontrolünü ele geçirmek isteyen bütün devletler için Kıbrıs adası, her daim önemli bir üs olarak görülmüştür. Dolayısıyla adayı elinde tutan devletlere Kıbrıs, aynı zamanda Anadolu, Mısır, Lübnan ve İran’a kadar uzanan bölgeyi de kontrol edebilme fırsatı sunmaktaydı.³⁵ 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti açısından bazı dengeler değişmişti. Çünkü Osmanlı Devleti sürekli savaş ve iç savaşlar ile uğraşmış ve bu nedenle önemli ölçüde yıpranmıştı. Ancak bu defa karşısına Akdeniz’de kendi menfaatlerine yönelik nüfuz elde etmeye çalışan İngiltere ve Fransa çıkmıştı. Osmanlı Devleti değişen dengeler nedeniyle ayakta kalabilmek için bazen ayrı ayrı bazen de bu iki devletle beraber ittifak arayışı içine girmiştir. İngiltere için Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğü Hindistan yolunun emniyeti açısından önem taşımaktaydı. Seyyahın da belirttiği gibi, Osmanlı Devleti İngiliz politikalarına tehdit oluşturan Rusya’yı durdurabilecek önemli bir devlet olarak görülmekteydi. Bununla birlikte, Fransa’nın Mısır’a ilgisi de göz önüne alındığında, Kıbrıs’ın İngiltere için taşıdığı jeo-stratejik, jeo-politik ve ekonomik önem daha açık hale gelmektedir.³⁶

²⁸G. Mariti, *Travels in the Island of Cyprus*, First published in Lucca in 1769 as “Viaggiper L’IsoladiCipro”, (trans. from Italian by) Claude Deleval Cobham, Unchanged Reprint of the Edition London 1909, London: Zeno 1971, s.113.

²⁹ Cobham, a.g.e., s.372,373,425.

³⁰ *Tavernier Seyahatnamesi*, s.227.

³¹ Cobham, a.g.e., 372,373, 425; Çiçek, “Kıbrıs”, s.378.

³² Çiçek, “Kıbrıs”, s.378. Bununla birlikte, adada 18. yüzyılda ipekle ilgili ürün ve fiyatlara dair bkz. Özkul, “İpek üretimi ve Ticareti”, s.2400-2401.

³³ Kinneir, a.g.e., s.182.

³⁴ Kinneir, a.g.e., s.186.

³⁵ Ahmet Atasoy, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin Nüfus Coğrafyası”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.15, 2011, s. 31-32.

³⁶ Durmuş Akalın, Cemil Çelik, “XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz’de İngiliz-Fransız Rekabeti”, *Turkish Studies*, Vol.7/3 2012, s.23-24. I. Napolyon, Akdeniz’de kendisine en büyük rakip olarak İngiltere’yi görüyor ve İngilizleri Akdeniz’den çıkarmak ve Süveyş bölgesi ile Kızıldeniz’de bulunan önemli İngiliz ticaret üslerini ele geçirmek ve bu şekilde Uzakdoğu’daki İngiliz hâkimiyetine bir son vermek istiyordu. Bunu hayata geçirebilmek için Hindistan’a giden en kısa yol olan Mısır’ın ele geçirilmesi gerekiyordu. Bu nedenle 19. yüzyılın hemen öncesinde 1798 yılının Mart ayında Fransa Mısır’a asker çıkararak Akdeniz’de İngilizlerin aleyhine olacak çıkarlarını sağlamlaştırma yönünde adım attı. Mısır seferi Doğu Akdeniz’de ve Kıbrıs’ta Osmanlı Devletini birtakım tedbirler almaya itti. Ada, Fransa’nın işgali nedeniyle açılan savaşta Osmanlı ordusuna nakliye üssü işlevi görmesi, işgal merkezinde yaşanan gelişmelerin merkez e iletilmesi gibi konularda oldukça etkin bir rol üstlenmişti. Savaş sırasında İngiltere bölgedeki çıkarları nedeniyle Osmanlı Devleti ile

Görüldüğü üzere, Kinneir, gezi notlarında adanın sahip olduğu jeo-stratejik ve jeo-politik önemin, İngiltere açısından sağlayacağı siyasi ve ekonomik avantajları üzerinde yoğunlaşarak bazı değerlendirme ve analizler yapmaktadır. Dolayısıyla gezi notlarında aktarılan bilgilerden hareketle, onun sıradan bir seyyah gibi hareket etmediğini ve başat amacının ülkesinin siyasi ve ekonomik çıkarlarını gözetmek ve bu doğrultuda bilgi toplamak olduğunu belirtmek gerekir. Seyyahın 19.yüzyıl başında adada bulunduğu göz önünde bulundurulursa, İngiltere'nin bölgedeki siyasi ve ekonomik menfaatlerini gözetmek adına, adaya neden özel bir ilgi gösterdiği ve adanın sosyal, siyasi, idari ve ekonomik yapısı hakkında neden bu kadar ayrıntılı bilgi toplamaya çalıştığı da daha açık hale gelir.

Seyyah, 19. yüzyıl başlarında adanın sahip olduğu nüfusa dair de bilgiler sunar. Ona göre, adanın nüfusu tahminen 70.000'in biraz üzerindedir. Ayrıca adada her geçen gün nüfus azalmaktadır. Bu nüfusun yarısı Rumlardan diğer yarısı ise Larnaka'da yaşayan Frenk nüfus hariç Müslümanlardan oluşmaktadır.³⁷ Seyyahın verdiği bilgilerden adada Larnaka'da meskûn olan Frenkler hariç 35.000 kadar *Hristiyan* ve 35.000 kadar Müslüman nüfus yaşadığı anlaşılmaktadır. Seyyahın da aktardığı gibi, adanın nüfusunda tarihsel süreçte belli oynamaların yaşandığı görülmektedir. Adanın önceki dönemlere ait nüfus verilerini tahrir defterlerinden takip etmek mümkündür. Kıbrıs'ın fethinden sonra yapılan 1572 tarihli tahrirde göre adada bulunan şehirlerde toplam 1915 hâne, köy ve mezralarda ise 32.032 hâne bulunuyordu. Ayrıca defterde 419 kişi "neferen", 207 kişi de "cemâat-i tâife-i Kıptiyân-ı perakende" olarak kaydedilmiştir. Buna göre bir hânedeki ortalama beş kişi olduğu var sayımından yola çıkılarak, adanın fetihden hemen sonrası nüfusunun 170.000-175.000 kişi olduğu tahmin edilebilir. Bu nüfusun büyük çoğunluğunu, Ortodoks Rumlar oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti izlediği iskân politikası gereği fetihden sonraki yıllarda da Kıbrıs'a, Anadolu'dan nüfus nakline devam etmiştir.³⁸ Çiçek, 1581 tarihli bir belgeye göre, ilk on yılda adaya 12.000 hânenin nakledilmesinin planlandığını, ancak bunların üçte birinin adaya hiç gelmediği belirtir. Buna rağmen fetihden on yıl sonra sürgünlerle adada bulunan Türk varlığının önemli bir orana ulaştığı ve genel olarak adanın nüfusunun arttığı anlaşılmaktadır. Ermeni, Mârûnî ve Yahudilerin nüfusu ise önemsenmeyecek kadar azdı.³⁹ Adaya gelen bazı seyyahlar da 1590'larda Lefkoşa, Mağusa, Girne ve Baf gibi şehirlerin önemli ölçüde Türkleştiğinin altını çizerek, Kıbrıs Eyaletinin, 1750-1800 yılları arasında sahip olduğu toplam nüfusa dair dönemin arşiv kayıtlarından bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Sözgelimi, 1777 yılı için en önemli kaynaklardan birisi Kıbrıslı Hristiyan din adamlarından ve aynı zamanda tarihçi olan Cyprianos'tur. Onun aktardığına göre, adanın 37.000'i *Hristiyan* ve 47.000'i Müslüman olmak üzere toplam nüfusu 84.000 idi.⁴⁰ Bununla birlikte, Çevikel ada nüfusu hakkında belgelere dayalı olarak yaptığı bir çalışmada, 1790 yılında adanın toplam nüfusunun 115.724 (Müslümanlar 67.000, Zimmiler 48.724) ;1793 yılı için 114.616 (Müslümanlar 67.000, Zimmiler 47.616) olduğunu belirtir. 19. yüzyılın başında, Müslümanlar 67.000, Zimmiler 30.524 olmak üzere toplam nüfus 97.524 olarak verilir.⁴¹ 19. yüzyılın hemen başında verilen nüfus verileriyle seyyahın tahminen verdiği nüfus verisi mukayese edildiğinde ada nüfusunda önemli bir azalma olduğu dikkat çekmektedir. Yine rakamlar iyice incelenirse, Türk nüfusundan ziyade gayrimüslim nüfusta azalmaların yaşandığını kaydetmek gerekir. Ada nüfusunun zaman zaman azalma göstermesinin doğal ve beşerî olmak üzere iki nedeni olduğu söylenebilir. Doğal sebepler arasında istilalar, kuraklık, kıtlıklar, veba hastalığı, çekirge sürüleri vb. gibi faktörler yer

ittifak yapmış ve I. Napoleon herhangi bir başarı elde edemeden Mısır'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Ancak İngiltere Fransa'nın Mısır'ı terk etmesinden sonra bölgede doğrudan kendisi hâkimiyet kurmak istemiştir. Fakat zor da olsa Osmanlı Devleti İngiltere'yi bu isteğinden vazgeçirebilmiştir bkz. a.g.m., s.25-26.

³⁷ Kinneir, a.g.e., s.181.

³⁸ Çiçek, "Kıbrıs", s.376.

³⁹ Çiçek'in aktardığına göre, 1596'da adayı ziyaret eden Dandini, Müslüman nüfusunu 12-13.000 kişi olarak bildirirken, Cotovicus 1599'da bu sayıyı 6000 erkek nüfus olarak vermektedir bkz. Çiçek, "Kıbrıs", s.376.

⁴⁰ Çiçek, "Kıbrıs", s.377.

⁴¹ Nuri Çevikel, "Osmanlı Kıbrıs'ında Müslim-Gayrimüslim İlişkileri ve ihtida Meselesi (1746-1801)", *Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, C.II, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2012, s.942. Yine 1729-1750 yılları arasında adanın sahip olduğu nüfusa dair değerlendirmeler için bkz. Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo- Ekonomik Tarihi (1726-1750)*, s.199-211.

almaktadır.⁴² Örneğin, nüfustaki azalmada önemli bir etkisi olan bu doğal faktörlerin başında veba hastalığı gelmektedir. Panzac'a göre, 18. yüzyılda daha yoğun olmak üzere, 19. yüzyılda Tanzimat öncesi dönemde de Osmanlı topraklarında veba görülmeye devam etmiştir. Hatta bu hastalık ada nüfusunun sekizde birini yok etmiştir.⁴³ Doğal faktörlerin yanı sıra adadaki nüfusun azalmasında kimi beşeri faktörlerin de etkisi olmuştur. Zaman zaman Osmanlı yönetiminin sert emirlerini içeren fermanlarla uyarılan yöneticilerin birtakım tutum ve davranışları buna örnek gösterilebilir. Ayrıca kilise yöneticileri ve yönetici konumundaki kişilerin halktan usulsüz vergi almaları nüfusun azalmasına yol açmıştır. Özellikle ada nüfusunun ilgili dönemlerde azalmasında en önemli olan beşerî faktörlerden biri de savaşlar olmuştur.⁴⁴

Adada nüfusun azalmaya başlaması aslında 17-18. yüzyıllara değin geriye gider. Nitekim Kıbrıs'ın merkezden uzaklaşmaya, isyanlar ve sosyal çalkantılarla birlikte yavaş yavaş ayanların kontrolüne girmeye başladığı 18.yüzyılda, nüfusunda önemli bir azalma görülür. Bu azalma gayrimüslimler bakımındandır. Şer'iyye sicilleri ve seyyahların gezi notlarında aktarılan kimi bilgilere bakılırsa, adada yaşayan Müslümanların oranı gittikçe artmıştır. Ancak Lefkoşa sicillerinde cizye ve nüzul vergisiyle ilgili kayıtlarda, 1699-1726 yılları arasında "8.000 zinde ve mevcut" Hıristiyana karşılık "4.500 dirlikli ve dirliksiz Müslüman" olduğu belirtilmektedir. Çiçek, vergi muafırları da dâhil edildiğinde 18. yüzyılın ilk yarısında ada nüfusunun yarısına yakınının Müslüman olduğunu söyler.⁴⁵ Özkul 1726-1750 yılları arasında Kıbrıs adasında 41.000 ila 44.000 arasında değişen bir gayrimüslim nüfus yaşadığını ve araştırılan yıllara ait olan kaynaklarda yalnızca üç yıla ait dirliksiz Müslümanların sayısına ilişkin bilgi bulunduğunu söyler. Elde edilen bu kayıtlara göre ise, adada yaşayan dirliksiz Müslümanların sayısının 9.022 ila 4.188 arasında değişiklik arz ettiğini belirtir.⁴⁶ İlk Osmanlı genel nüfus sayımında ise, 14.983'ü Müslüman olmak üzere toplam 44.206 erkek nüfus olduğu görülmektedir. Buna kadınlar da eklendiğinde nüfusun 90.000 civarında olduğu anlaşılmaktadır. 1841'de yapılan nüfus sayımı ile elde edilen bilgilere göre ise, adada yaklaşık olarak 30.000 Türk, 70.000 Rum ve kalanı da Ermeni, Marunî ve Katolik olmak üzere toplam 110.000 kişi yaşamaktaydı. Takip eden yıllarda da adadaki nüfus artışı devam etti. Örneğin, 1858 tarihli bir İngiliz konsolosluk raporunda adadaki toplam nüfus 180.000'dir. Bu rapora göre, adadaki meskûn köy sayısı 605 olup, bunların 118'i Türk, 248'i Rum ve geri kalanı karma idi. Adanın İngilizlere devrinden sonra yapılan ilk nüfus sayımı sonucuna göre ise adada 185.630 kişi yaşıyordu.⁴⁷

Kinneir'in Kıbrıs adasında ilk ziyaret ettiği yerin Mağusa olduğu anlaşılmaktadır. O, ilk olarak beraberindeki bir mihmandar ve hizmetçi ile birlikte 16 saatlik bir deniz yolculuğundan sonra Mağusa'ya ulaştıklarını söyler. Akabinde kentin limanı hakkında okuyucuya bazı bilgiler verir. Ona göre, liman 80 ila 100 yard⁴⁸ genişlikte olup, bir taraftan bir kale diğer taraftan ise, harabe durumunda olan kule tarafından savunulmaktadır. Ayrıca bir zamanlar liman çok sayıda geminin demir attığı bir yerken, Türklerin adayı ele geçirmesinden sonra kum ve birtakım atıkların birikmesi neticesinde artık küçük gemiler haricinde hiçbir gemi limana güvenli bir şekilde girememektedir.⁴⁹ Seyyahın da belirttiği gibi, Osmanlı döneminde Mağusa'daki liman faaliyetleri çeşitli nedenlerle azalmış, aynı zamanda limanın fiziksel koşulları da zaman içerisinde değişime uğramıştır. Bu değişimlerden birisi, Pedios (Kanlıdere) nehrinin taşıdığı toprakların limanda birikmesi sonucu limanın gemiler tarafından

⁴² Ahmet Atasoy, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin Nüfus Coğrafyası", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.15, 2011, s.33.

⁴³ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*,(çev.) Serap Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s.34, 73, 169.

⁴⁴ Nuri Çevikel, *Kıbrıs Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570 -1878)*, İstanbul: Tarih İnceleme Dizisi, 2001, s.214-215.

⁴⁵ Çiçek, "Kıbrıs", s.377.

⁴⁶ Özkul, a.g.e., s.207.

⁴⁷ Çiçek, "Kıbrıs", s.376-377.

⁴⁸ Bir Yard 0,9144 metreye (1 metre yaklaşık 1,0936 uluslararası yarıdır) eşittir.

⁴⁹ John McDonald Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813 and 1814*, London 1818, s.176-177.

kullanımını güçleştirmesi oluşturmaktadır.⁵⁰ Tavernier de kentin küçük limanının büyük gemilere hizmet veremediğini belirtir.⁵¹ Gerek Tavernier'in gerekse Kinneir'in verdiği bilgilerden kentin limanının sahip olduğu fiziki koşulların yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Kinneir'in limanda coğrafi bir gelişme sonucu ortaya çıkan bu durumu göz ardı ederek, limanın kullanım gücü ve işlevsizliğinin Türklerden kaynaklandığına vurgu yaptığı dikkat çekmektedir. Seyyah, devam eden satırlarda limandaki gümrük görevlilerin kendisinden bahşiş istediklerini, ancak onların bu isteklerine aldırış etmeden şehrin merkezinde bulunan kahvehaneye doğru ıssız ve harap halde bulunan kiliselerin bulunduğu cadde boyunca yürüyerek gittiğini belirtir.⁵² Görüldüğü üzere, Kinneir'in gerek kentin limanının sahip olduğu fiziki koşullarını gerekse kentin merkezine doğru giden yol güzergâhını olumsuz bir şekilde betimlediği görülmektedir.

Kinneir, kentin adının menşei ve konumu hakkında da kimi bilgiler aktarır. O, Mağusa'nın (Famagusta) adını *Amachostos* burnundan aldığını ve şimdi Eski Mağusa olarak bilinen antik Salamis'in 5 mil⁵³ kadar yukarısında kurulu olduğunu söyler. Ardından 19. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen seyyahların eserlerinde öncelikli olarak değindikleri kentin tarihi geçmişine değinir. Kentin ilk olarak bir Bizans kolonisi tarafından kurulduğunu, Luzinyanlar⁵⁴ devrinde daha da güçlendiğini ve sonrasında Venedikliler tarafından bayındır hale getirildiği bilgisini verir. Böylece kentin kısa bir tarihi geçmişini aktarır.⁵⁵ Buna ek olarak, kentin Sultan Selim'in uzun ve zorlu kuşatmasına karşı koyduğunu, bunun kanıtının ise, kentin kalesi olduğunu söyler. Ancak geçmişte oldukça sağlam olan kaleden geriye yaklaşık olarak 2 mil boyunca kenti çevreleyen duvarlar ve sert kayanın oyulması ile yapılmış ve geniş bir hendekle kara tarafında savunulan kale burçları ve bir surun dışında fazla bir hatıra kalmamıştır. Ona göre, Osmanlılara karşı kenti savunan soylu kişi Brigardine adında biridir. O, bu kahramanın derisinin, vahşi düşman tarafından yüzüldüğünü ve vücudunun samanla doldurularak bir direğe ibretlik olarak asıldığını vurgular.⁵⁶ Fakat Kinneir'in kentin antik geçmişi hakkında bilgi aktarırken gelmiş olduğu ülkenin kültürünün etkisi altında kalarak kimi bilgiler verdiği ve okuyucu üzerinde adanın sanki Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi ile eski canlılığını ve bayındır halini kaybettiği gibi bir izlenim uyandırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Aslında nesnel olmayan bu bakış açısının, özellikle 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasına gelen pek çok seyyahın eserinde bazen örtük bazen de açık bir şekilde yer aldığı söylenebilir. Şöyle ki; seyyahların ekseriyetinin uzun zamandır Türklerin elinde olan bir Osmanlı yerleşim biriminin antik geçmişi hakkında bilgi verirken sıkça Osmanlı öncesi dönemine atıfta bulunmaları ve bölgenin geçmişini Hellen kültürü ile başlatma gibi bir eğilim içinde hareket etmeleri söz konusudur. Aslında bu durum onların Hellen kültürüne olan ilgilerinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.⁵⁷ Bununla birlikte, Kinneir, Mağusa'nın merkezinde birkaç Türk ailenin ikamet ettiğini ve kent merkezinde harap durumda olan ve adını vermediği bazı kilise yapılarının yer aldığını söyler. Ayrıca Venedikliler

⁵⁰ Ege Uluca, *Gazimağusa Kaleiçi'nin Tarihsel Süreç İçindeki Kentsel Gelişimi ve Değişimi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006, s.99.

⁵¹ *Tavernier Seyahatnamesi*, (çev.) Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi 2006, s.225. Ancak 19. yüzyıldan sonra Mağusa limanı Larnaka ve Limasol limanlarından sonra en işlek üçüncü liman olma özelliğine sahip olmuştur. Örneğin adaya gelen seyyahlar Kıbrıs'ın birkaç tane limanı olmasına rağmen, bu limanların Levant kıyılarına nazaran daha korunaklı ve emniyetli olduğunu dikkat çekerler. Bununla birlikte, Larnaka, Limasol ve Mağusa limanlarının yanı sıra Baf (Paphostan) da söz edilmektedir bkz. Ali Efdal Özkul, "The Consuls and their Activities in Cyprus Under the Ottoman Administration (1571-1878)", *Turkish Studies*, Vol. 8/2, 2013, s.244.

⁵² Kinneir, a.g.e., s.177.

⁵³ Bir kara milinin uzunluğu metrik hesaba göre 1.609,344 metredir.

⁵⁴ 15.yüzyılın ünlü Kıbrıslı vakanüvisti, Kral Richard'ın Templar Şövalyelerinin iadesinin ardından, yeni bir anlaşmayla adayı 100,000 altın dukaya o sırada Kudüs Kralı olan Guy de Lüzinyan'a sattığını belirtmektedir. Kıbrıs'ın yeni sahibi Guy de Lüzinyan, evlilik yoluyla 1186 yılında Kudüs Kralı unvanını almış olan Frenk kökenli Lüzinyan ailesine mensup olan bir soyludur. Bu aile 1192-1489 yılları arasında adada söz sahibi olmuştur bkz. Uluca, a.g.t., s.53. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. L. Makhairas, *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus (1458)*, (ed. and trans. by) R.M. Dawkins, Vol.I, Oxford: Clarendon Press 1932, s. 20 vd.

⁵⁵ Kinneir, a.g.e., s.177.

⁵⁶ Kinneir, a.g.e., s.177.

⁵⁷ Yılmaz, a.g.t., s. 20.

dönemine ait olan sarayın⁵⁸ bazı kalıntılarının da Gotik mimari sanatının saygın simgelerinden olan St. Sophia katedralinin hemen yanında yer aldığını belirtir. Bu katedralin bir kısmının camiye çevrildiğini sözlerine ekler.⁵⁹ Seyyahın verdiği bilgilere bakılırsa, kentin en önemli simgelerinden biri St. Sophia katedralidir.⁶⁰ Seyyah, kentte Osmanlı dönemine ait olan, Akkule mescidi, Gazimağusa medresesi, Cafer Paşa çeşmesi ve hamamı gibi yapılar hakkında okuyucuya hiçbir bilgi aktarmaz.⁶¹ Bu onun Mağusa’da dikkatini çeken şeylerin, kendi kültür geçmişine ait yapılar olduğu biçiminde yorumlanabilir. Devam eden satırlarda, seyyah, kalenin içinde kalacak bir yer bulamadığı için civardaki bir Rum köyünde bir oda kiraladığını ve ertesi gün antik kent Salamis’in⁶² kalıntılarını görmeye gittiğini belirtir.⁶³

O, Eski Mağusa’ya dair şöyle der:

*“Salamis tamamen sular altında kalmıştır. Bu kalıntılar bir daire biçiminde olan 3 yahut 4 mil olan eski kale duvarlarından, yağmur sularını biriktiren eski sarnıçları, kırık sütunlar sahil boyunca dağınık bir şekilde uzanan bazı yapıların temellerinden oluşmaktadır. Mağusa ve Salamis kalıntılarının bulunduğu coğrafya ise kumlu, rüzgârlara açık ve kayalıktır. Bu nedenle, toprağın büyük bir kısmı tarıma müsait değildir. Her yerde Arabistan çöllerindeki deve dikenine benzeyen zararlı otlar dışında hiçbir şey yoktur.”*⁶⁴

Görüldüğü üzere, seyyahın Mağusa’da kaldığı kısa zaman dilimi içinde pek çok batılı seyyahın yaptığı gibi ilk olarak kentin fiziki yapısı hakkında bazı bilgiler verdiği ve bu bilgileri verirken özellikle kentin Helenik ve *Hıristiyan* dönemine kimi atıflar yaptığı dikkat çekmektedir. Ayrıca seyyah özellikle antik kent Salamis’in olduğu yerin iklim ve bitki örtüsü bakımından tarım yapmaya müsait olmadığını da sözlerine ekler.

4. Larnaka

Seyyahın bir sonraki durağı, 9 gün kaldığı Larnaka’dır. Verdiği bilgilerden Larnaka’da İngiliz Konsolosunun evinde konakladığı ve kaldığı süre zarfında Larnaka ve civarında çeşitli gezintiler yaptığı anlaşılmaktadır. Seyyah ilk olarak okuyucuya Larnaka’nın coğrafi konumunu tanıtır. O, Larnaka’nın antik *Citium* (Kition) kenti üzerine kurulu olduğunu belirtir. Ona göre, ticari önem bakımından burası Kıbrıs’taki ikinci önemli kenttir ve şehirde çeşitli batılı devletlerin konsoloslukları bulunmaktadır.⁶⁵ Devam eden satırlarda seyyah, kentin fiziki yapısını betimlemeye yönelir. Kinneir, kentin Aşağı ve Yukarı Larnaka olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu söyler. O, kentte bulunan evlerin topraktan yapılmış ve oldukça konforsuz olduğunu aktarır. Fakat ona göre, Frenklerin yaşadıkları evler her bakımdan daha konforludur. Yukarı Larnaka’da bir manastır ve piskoposun ikamet ettiği St. Saviour katedrali yer almaktadır. Aynı zamanda ihtişamdan uzak ve oldukça eski olan St. Lazarus şapeli de buradadır. Ayrıca St. Lazarus şapeline oldukça yakın bir

⁵⁸ Gazimağusa Kaleiçi’nde, Namık Kemal meydanının güney-batısında yer alan saray yapısı, ya da yaygın olarak bilinen adıyla Venedik Sarayı, meydanın ve kentin en önemli öğelerinden biridir. Yapım yılı, Lüzinyan Krallığı’nın erken dönemlerine kadar uzanan saraydan, ‘dominiregis’ veya ‘dominiregis Cipri’ tanımlarıyla Cenevizli noter Lambertodi Sambuceto’nun 1300–1302 tarihli kayıtlarında birçok kez söz edilmiştir. Ancak, Gazimağusa’yı Lefkoşa’dan sonraki ikinci ikametgâhları haline getiren Lüzinyan krallarından hangisinin sarayın yapımından sorumlu olduğu kesin olarak bilinmemektedir bkz. Uluca, ag.t., s.111-112.

⁵⁹ Kinneir, a.g.e., s.177-178.

⁶⁰ Seyyahın Mağusa kent merkezinde kentte bulunan tarihi yapılara dair çok detaylı gözlem ve incelemeler yapmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Mağusa’da çok sayıda kilise bulunmaktadır. Bunlar arasında St. Nicholas katedrali (Lala Mustafa Paşa camii), St. Peter ve Paul kilisesi (Sinan Paşa camii), St. George Latin kilisesi, St. George Yunan kilisesi ve St. Symeon şapeli, Fransiskan (St. Francis) kilisesi gibi yapılar yer almaktadır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Uluca, a.g.t., s.114-139.

⁶¹ Uluca, a.g.t., s.139.145.

⁶² Salamis, antik Yunan dönemi boyunca, adadaki kent krallıklarının lideri olmuştur. Aristo gibi antik dönemde yaşamış ünlülerin de yetişmiş olduğu bu yerin, döneminin zengin ve parlak kentlerinden biri olduğu bilinmektedir bkz. F. G., Maier, *Cyprus: From Earliest Time to the Present Day*, (trans. from German by) Peter Gorge, London: Elek Books Ltd, 1968, s.10.

⁶³ Kinneir, a.g.e., s.177-178.

⁶⁴ Kinneir, a.g.e., s.178.

⁶⁵ Kinneir, a.g.e., s.183.

noktada, kentin kalesinin yer aldığını da sözlerine ekler. Ona göre, bu kale Luzinyanlar döneminde inşa edilmiştir ve oldukça harap bir durumdadır.⁶⁶

Buna ek olarak, Kinneir, Larnaka'nın hemen yanındaki burnun hala *Chitti* olarak adlandırıldığını ve antik şehrin kalıntılarının, bir tümülüsü ya da bir tepeyi andıran toprak ve çöplerin oluşturduğu yığınlar arasından görüldüğünü söyler. O, ayrıca yerli halk tarafından antik kalıntıların arasından yüksek kaliteli taşların ve değerli olabilecek birtakım eşyaların kazılarak çıkarıldığının altını çizer.⁶⁷ Tavernier de benzer şekilde Lefkoşa'da bulunduğu esnada, Türklerin gizli kalmış kimi hazineleri aramak için Venedikliler döneminden kalma güzel sarayları yıktıklarını ve taşlarını ise yeni evlerin yapımı için sattıklarını belirtir.⁶⁸ Seyyahın verdiği bilgilerden antik kent kalıntılarının gösterilen özensizlik neticesinde yeterince koruma altına alınmadığı ve yerli halk tarafından yapılan kazılarla bu değerli hazineye zarar verildiği anlaşılmaktadır.

Seyyah Eski ve Yeni Larnaka'nın fiziki yapısı hakkında şöyle der:

*“Eski ve Yeni Larnaka arasında, üzerinde bir binanın inşa edilmiş olduğu yüksek bir nokta bulunmaktadır ve bu yükseltinin hemen ağzında eski dönemlerde gemilerin demir attığı genişçe bir kısım bulunmaktadır. Ancak burası kum ve taşlarla dolduğu için, özellikle yaz aylarında su (azaldığı için) durgunlaşmakta ve etrafa kötü kokular yaymaktadır. Larnaka'nın suyu çok kaliteli olmadığı için eski dönemlerden kalma su sarnıcının ve uzun çukurların izleri görülebilmektedir. Ayrıca kentin su ihtiyacı, yaklaşık olarak 50 yıl önce bir Türk emiri tarafından inşa ettirilen su kemerleri ile sağlanmaktadır.”*⁶⁹

Kinneir'in Larnaka'da kaldığı zaman zarfında hem kent içinde hem de kentin yakın çevresine birtakım gezintiler yaptığı ve gördüklerini dikkatli bir şekilde kayıt altına aldığı anlaşılmaktadır. Ancak Mağusa örneğinde olduğu gibi, kendisinin genellikle kentin Osmanlı öncesi dönemde sahip olduğu bazı *Hıristiyan* yapılar hakkında bilgi verdiği ve bu yapıları ön plana çıkartmaya çalıştığı dikkat çekmektedir. Seyyahın, Osmanlı dönemine ait olan yapılara dair hiçbir bilgi vermediği göze çarpmaktadır. Örneğin, Larnaka'da Osmanlı dönemine ait yapılar arasında Ulucami, Seyyid Ahmed cami ve bazı çeşmelerle Ebûbekir Paşa tarafından yaptırılan su kemerleri ile kalenin yer aldığı söylenebilir. Ayrıca Muaviye'nin Kıbrıs seferine katılan Ümmü Haram'ın defnedildiği yerde prehistorik üç büyük taşla yapılan türbe ve yanında 1760 yılında kurulan Türabi tekkesi ve 1816 yılında Kıbrıs Muhassılı Seydi Mehmed Emin tarafından yaptırılan cami de yine kentte bulunan önemli yapılar arasında yer almaktadır.⁷⁰

Seyyah okuyucuya Larnaka'nın sosyo-ekonomik yaşamına dair de bazı bilgiler aktarır. O, Aşağı ve Yukarı Larnaka'nın toplam nüfusunu 5.000 kişi olarak verir. Bu nüfusun içinde 40 kadar Frenk aile olduğunu geri kalan nüfusu ise, Rumlarla Müslümanların oluşturduğunu söyler.⁷¹ Ancak Rumların ve Müslümanların nüfusuna ilişkin herhangi bir sayısal veri sunmaz. Fetihden sonra kentin önem kazanmasında ve nüfusunun gerek etnik gerekse dini bakımdan çeşitlilik arz etmesinde hiç şüphesiz Osmanlıların Larnaka'ya yönelik olan izledikleri iskân siyasetinin etkisi olmuştur. Mağusa'nın alınmasından sonra, buradan çıkarılan Katolikler ile Anadolu'dan getirilen Türk nüfusun bir kısmı Larnaka'ya yerleştirilmiştir. Ancak kentin etnik ve dini bakımdan sahip olduğu nüfusa dair 19. yüzyılın ortalarına kadar sağlıklı veriler bulunmamaktadır. Fakat bölgeye gelen seyyahların gezi notlarında ve Şer'iyye sicillerinde bulunan kayıtlarda, kentin nüfus bakımından oldukça kozmopolit bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁷² Sözelimi, Balta 1831 nüfus sayımı verilerine dayanarak kaleme aldığı çalışmasında, Larnaka kazasının toplam nüfusunun 5.280 olduğunu ve bu nüfusun

⁶⁶Kinneir, a.g.e., s.184.

⁶⁷ Kinneir, a.g.e., s.185.

⁶⁸ Tavernier Seyahatnamesi, s.225.

⁶⁹ Kinneir, a.g.e., s.185.

⁷⁰ Kemal Çiçek, “Larnaka”, *D.İ.A.*, C.27, 2003, s.106.

⁷¹ Kinneir, a.g.e., s.184.

⁷² Çiçek, “Larnaka”, s.106.

3.805’ni gayrimüslimlerin ve 1.475’ni Müslümanların oluşturduğunu belirtir.⁷³ Yine Osmanlı nüfus defterlerine dayalı olarak yapılan başka bir çalışmada, 1833 yılında Larnaka’nın toplam Müslüman nüfusu 3.516 kişi ve toplam gayrimüslim nüfus ise 7.532 kişi olarak verilmektedir. 1848 yılı için, Müslümanların toplam nüfusunun 1.824 kişi, gayrimüslimlerin toplam nüfusunun 9.022 kişi olduğu belirtilmektedir.⁷⁴ 1850 yılında yapılan bir sayıma göre ise, kentte 849 Müslüman ve 2.426 gayrimüslim hane olduğu bilgisi verilmektedir.⁷⁵ 1858 yılı için Larnaka’da yaşayan Müslümanların toplam nüfusunun 4.050 kişi, gayrimüslimlerin toplam nüfusunun ise, 7.972 kişi olduğu belirtilmektedir.⁷⁶

Kinneir, Larnaka’nın ekonomik yaşamına da değinir. O, ilk olarak kentin ihraç maddelerinin buğday, arpa, pamuk, ipek ve şarap olduğunu, ithal ettiği malların ise Mısır’dan pirinç ve şeker, Malta ve İzmir’den kumaş, madeni eşyalar ve kolonyal ürünler olduğunu söyler. Aslında 17. yüzyılın başlarında kentte bulunan bazı seyyahlar da kentin ticari önemine vurgu yaparlar. Örneğin, Beavau Larnaka’nın önemli bir ihracat limanı haline geldiğini söyler. Pietro della Valle ise, kentin Levant’ta⁷⁷ en sık uğranılan yerlerin arasında bulunduğunu ve burada çok sayıda yabancı tüccarın ve konsolosun ikamet ettiği bilgisini verir.⁷⁸ Buna paralel olarak, Kinneir de kentteki ticaret trafiğinin İngiliz bayrağı taşıyan Levantenlere ait gemilerle yapıldığının altını çizer. Fakat kent ticaret faaliyetlerinin sağlıklı olarak yürütülmesini sağlayacak olan bir limana sahip olmadığından ötürü, gemiler kıyıda belli bir mesafe uzaklıkta demir atmak zorunda kalırlar. Buna rağmen çok az sayıda kaza meydana gelir.⁷⁹ Görüldüğü üzere Kinneir’in, Mağusa örneğinde olduğu gibi Larnaka’da da düzgün bir liman olmayışı üzerinde durduğu dikkat çekmektedir. Aslında kentin fethinden sonra emniyetli olmayan küçük liman, Osmanlılar tarafından buraya muhafızlar yerleştirilmek suretiyle güvence altına alınmıştır.⁸⁰

5. Lefkoşa

Kinneir, Larnaka’dan ayrıldıktan sonra at sırtında adanın başkenti olarak söylediği Lefkoşa’ya doğru yola çıkar. Kent önlerinde gözükmeye başlayınca kente dair bilgi vermeye başlar. O, ilk olarak kentin eski adının *Tamais* olduğunu söyler. Akabinde kentin genel görünümünü tasvire koyular. O, Lefkoşa’nın uzaktan genel hoş bir görüntü arz ettiğini ve hatta İran’daki Şiraz şehrine benzediğini vurgular. Ayrıca İran’ın başkenti gibi zirveleri karla kaplı ve yüksek dağlarla çevrili oldukça güzel bir vadiye kurulu olduğunu ve ağaçların üstünden çok sayıda minarenin benzer şekilde yükseldiğini belirtir. Fakat dayanıklı kale duvarları ve burçların bir araya gelmesiyle oluşan ve kentte bulunan diğer binalar arasında belirgin bir şekilde fark edilen St. Sophia katedrali, Şiraz’ın bile boy ölçüşemeyeceği şekilde Lefkoşa’ya ayrı bir azamet katmaktadır.⁸¹ Seyyahın verdiği bilgilere bakılırsa, Lefkoşa’nın kendisini daha önce bulunduğu Mağusa ve Larnaka’ya nazaran daha fazla

⁷³ Evangalia Balta, Filiz Yaşar, Elif Bayraktar, “Gayr-i Muslims in Tuzla (Larnaca): The Census Register of 1831”, *Histories of Ottoman Larnaca*, (ed. by) Evangalia Balta-Theoharis Stavrides-Ioannis Theocharides, İstanbul: ISIS Press, 2012, s.143-144.

⁷⁴ Muhammed Köse, “Arşiv Belgelerine Göre XIX. Yüzyılda Kıbrıs Ceziresi Tuzla/Larnaka’nın Demografik Yapısı”, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, İstanbul: Seçil ofset 2016, s.303

⁷⁵ Çiçek, “Larnaka”, s.106.

⁷⁶ Köse, a.g.m., s.303. Köse, 1833 yılında 35 yerleşim birimindeki 3.516 kişiden oluşan Müslüman nüfusun, 1858 yılında 32 olarak tespit edilen yerleşim biriminde toplam 4.050 Müslüman yaşadığını ve 25 yıllık süre içerisinde Larnaka’da yaşayan Müslümanların sayısında 534 kişilik bir artış olduğunu söyler. O, 1833-1858 yılları arasında Müslümanlara nazaran gayrimüslimlerin nüfuslarının daha fazla arttığını ve 25 yıllık süre zarfında gayrimüslimlerin nüfusunda 3.628 kişilik bir artış olduğunu ileri sürer bkz. Köse, a.g.m. s.302-303.

⁷⁷ Avrupa literatüründe 10.yüzyıldan başlayarak Akdeniz’in doğu kıyılarındaki ülkelere verilen addır. Bkz. Şerafettin Turan, “Levant”, *D.İ.A.*, C.27, 2003, s.145-147.

⁷⁸ Çiçek “Larnaka”, s.106.

⁷⁹ Kinneir, a.g.e., s.184-185.

⁸⁰ Çiçek, “Larnaka”, s.106. Bununla birlikte, Osmanlı idaresi Larnaka’yı her bakımdan geliştirme gayreti içinde olmuş ve bu doğrultuda kente 1625 yılında bir kale yaptırarak asker yerleştirmişti. Buna ek olarak, şehirde ikamet eden tüccar ve konsolosların can ve mal güvenliğini temin etmek için kendilerine korumalar verilmiştir bkz. Çiçek, “Larnaka”, s.106.

⁸¹ Kinneir, a.g.e., s.188.

etkilediği anlaşılmaktadır. Çünkü Kinneir'in kentin genel görünümünü oldukça romantik bir üslupla betimlemesi oldukça dikkat çekicidir.

Seyyah, belli bir mesafeden gördüğü kentin genel görünümü hakkında bilgi verdikten sonra kentin iç fiziki yapısına yönelir. Kinneir, ilk olarak Lefkoşa'da her seyyahın dikkatini çektiğini düşündüğü yapıları görmeye gittiğini söyler. Ona göre, bu yapılar arasında St. Dominique, St. Catherine, St. Nicholas ve St. Sophia gibi katedraller yer almaktadır. Ancak bunların arasında St. Sophia katedralinin Gotik mimari üslubun en güzel örneklerinden birini temsil ettiğini, fakat diğerlerinin tasvir etmeye degecek özellikler taşımadığını altını çizer. Ardından bunlardan üçünün şimdi cami olarak hizmet verdiğini, St. Nicholas katedralinin bedestene çevrildiğini ve St. Dominique'te de Luzinyan dönemine ait bazı prenseslerin mezarlarının bulunduğu bilgisini verir. Devam eden satırlarda ise, şimdi bir mütesellimin ikamet ettiği, ancak bir zamanlar Kıbrıs krallarının sarayı olan bir yapıdan söz eder. Fakat yapı önemli ölçüde değişiklik geçirdiği için, orijinal hali hakkında bir fikir sahibi olmanın oldukça güç olduğuna değinir. Yapının oldukça büyük bir kapısı olduğunu, üstünde Luzinyan döneminden kaldığını düşündüğü bir hilalin yer aldığını söyler.⁸²

Kinneir daha sonra kentin kalesini ziyaret eder. O, kalenin etrafını 1 saat 15 dakika gibi bir süre zarfında yürüdüğünü, surların kesilmiş taşlardan yapıldığını ve kale burçlarının ise, dikdörtgen şeklinde olduğunu söyler. Kale hendeğinin, kuru ve sığ olduğunu, ancak hendekler oldukça geniş olduğundan burada önemli miktarda mısırın yetiştirildiğini belirtir. Seyyah ayrıca kale duvarının olduğu yerin oldukça geniş ve bir bölümünün ekili olduğunu, ancak büyük miktarlarda çöp ve toprağın kaleyi güçlendirmek için kentin içinden buraya taşındığının altını çizer. Kalede bulunan bataryaların ise kullanılacak durumda olmadığını ve sadece dört küçük parçadan ibaret olduğunu ve bunların da oldukça kötü durumda bulunduğunun altını çizer.⁸³ Seyyahın verdiği bilgilerden zaman içinde kalenin sahip olduğu eski fiziki koşullarını ve işlevini kaybettiği ve bakımsız bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Aslında Osmanlı Devleti, gerek fetih sırasında gerekse sonrasında adaya yönelecek olası saldırılara karşı bazı tedbirler almıştır. Bu doğrultuda adanın güçlü bir savunma çemberiyle korunması ve mali yapısının güçlendirilmesi için, Lefkoşa, Limasol, Mağusa, Baf ve Girne kalelerine 2279 adet topçu, gönüllü, müstahfız, azeb ile 1000 yeniçeri olmak üzere toplam 3779 asker yerleştirdiği bilinmektedir.⁸⁴

Bunlara ek olarak, seyyah kentte dört hamam, bir zamanlar kilise olan sekiz cami, altı adet Rumlara ait şapel ve bir Katolik manastır ve artık yıkılmaya yüz tutmuş bir kervansaray olduğu bilgisini aktarır. Lefkoşa'nın geri kalan kısmının ise, pek çoğunun eski yapılardan kalma temellerin üzerinde tuğla ve topraktan inşa edilmiş evlerden oluştuğunu söyler. Kinneir, kentin çarşısı hakkında da bazı bilgiler verir. O, kentin çarşısını her taraftan yağmur alan, üzeri çatı yerine halılarla örtülü ancak içinde çeşitli malların bulunduğu bir yer olarak tasvir eder.⁸⁵ Seyyahın verdiği bilgilerden, kentin çarşısının fiziki bakımdan olumsuz koşullara sahip olduğu, ancak buna rağmen zengin bir çarşı olduğu anlaşılmaktadır. Seyyah ayrıca Lefkoşa'ya üç kapıdan girildiğini ve bu kapıların Larnaka⁸⁶, Cerina (Girne) ve Baf kapıları olduğunu söyledikten sonra, şehre giriş yapılan bu kapılar arasında Cerina (Girne) kapısının dikkate değer olduğunun altını çizer. Çünkü burası Rum manastırları ile doludur ve Olympus Dağı'nın beyaz zirvesi buradan görülebilir.⁸⁷ Kinneir'in, şehrin geçmişine ait yapılarla ilgili zengin bilgiler vermesine rağmen Osmanlı dönemi yapıları hakkında susması dikkate değerdir.

⁸² Kinneir, a.g.e., s.190.

⁸³ Kinneir, a.g.e., s.190.

⁸⁴ Çiçek, "Kıbrıs", *D.İ.A.*, C.25. 2002, s.374.

⁸⁵ Kinneir, a.g.e., s.191.

⁸⁶ Bu kapının ismi aslında Mağusa kapısıdır; ancak seyyah yanlışlıkla, Larnaka yazmıştır. Zira kentte Mağusa Kapısı (Porte Giuliano), Girne Kapısı (Porta del Proveditore), Baf Kapısı (Porte Domenico) olmak üzere üç kapı bulunmaktadır bkz.Bener Hakkı Hakeri, "Lefkoşa Kenti, Surları ve Burçları", *Kıbrıs Türk Ansiklopedisi*, C.II. Kıbrıs Gazetesi Yayınları, ss. 240-241.

⁸⁷ Kinneir, a.g.e., s.191.

Kinneir fiziki yapı hakkında bilgi verdikten sonra Lefkoşa'nın nüfusunu ele alır. O, kentin nüfusuna dair bilgileri, piskopostan aldığı belirtir. Bu bilgilere göre, kentte 2.000 Müslüman, bunun yarısı kadar Rum, 40 Ermeni ve 12 kadar Katolik Marunî⁸⁸ aile yaşamaktadır.⁸⁹ Bu verilere bakılırsa, kentte Müslüman aile sayısının Rum aile sayısından iki kat daha fazla olduğu söylenebilir. Çevikel, adada 1750-1800 yılları arasında nüfusun ada genelindeki dağılımına ilişkin bazı tespitler yapar. Ona göre, zimmî nüfus daha çok Mağusa, Mesariye, Leymosun, Piskobi, Baf ve Kukla'da⁹⁰ yoğunlaşmaktadır. Ayrıca Lefkoşa, Gerine, Tuzla, Hırsofi, Gilan, Evdim ve Değirmenlik gibi yerlerde gayrimüslim nüfus adı geçen yerlere nazaran fazla yoğun değildir ve bu yerlerde Türk nüfus daha yoğundur. Çevikel, bu tespiti, zimmîlerin en az buldukları yerin Lefkoşa ve en yoğun buldukları yerin ise Mesariya olmasına dayandırır. Buna ek olarak, adanın merkezi konumunda olan Lefkoşa ve civarının Türklerin en yoğun buldukları yerler olduğunu söyler ve belki de bu nedenle, Şer'îye sicillerinde Türklerle ilgili kayıtların çoğunun Lefkoşa kazasına ait olduğuna vurgu yapar. Örneğin, adada 1750-1800 yılları arasında kayıtlara yansıyan 12 boşanma olayından ikisinin de Mağusa ve Tuzla Merkez mahallelerinde gerçekleşmesinden yola çıkarak, Türklerin büyük bir olasılıkla bu kazalarda çoğunlukla merkezde, yani kale içlerinde ikamet etmiş olduklarını söyler.⁹¹ Bu bağlamda, Çiçek 1698-1726 yıllarına ait Şer'îye sicillerine göre, Arap Ahmed Paşa, Kale Ardi, Çatalhurma, Abdi Çavuş, Ömeriye, Tahte'l-kale, Tophane ve Kızılkule gibi mahallerin Lefkoşa'da kurulmuş ve Türklerin çoğunluk teşkil ettiği kimi mahalleler olduğunu belirtir.⁹² Aynı zamanda, adaya gelen seyyahların verdiği bilgilerden hareketle, aslında 16. yüzyılın sonlarında Lefkoşa, Mağusa, Girne ve Baf gibi şehirlerin önemli ölçüde Türkleştiğinden söz eder.⁹³

Özkul ise, 1726-1750 yılları arasını kapsayan ada üzerine yaptığı çalışmada, Lefkoşa kaza merkezinde 38 mahallenin tespit edildiğini ve ada halkının din ve inanç kimliklerine göre ayrı mahallelerde yaşadıkları yönünde bazı görüşler olmasına rağmen, en azından Lefkoşa mahallerinde Kıbrıslıların karışık bir şekilde yaşadıklarının bilindiğini söyler. Buna ek olarak, Lefkoşa'da Baş, Kafesli, Çatal Hurma, Aya Keşano, Aya Luka, Aya Sava, Çakmaklı ve Manastır olmak üzere 8 mahallede Ortodoks zimmilerin çoğunluk olduğunu belirtir. Buna gerekçe olarak ise, Ortodoks zimmilerin oluşturduğu kethüdaların, mahallede yaşayanlar adına Ortodoks başpiskoposa kefil olmalarını gösterir. Fakat bunun adı geçen mahallelerde tamamen gayrimüslimlerin yaşadığı ve hiç Müslüman yaşamadığı anlamına gelmediğinin altını çizerek, Örneğin, yukarıda adı geçen Baş mahallesinde Müslümanların da yaşadığına dair bazı hükümler bulunduğundan söz eder.⁹⁴

⁸⁸ Çevikel, Jennings'in 17. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs'ta Marunî denilen bir topluluğun da bulunduğu dair fazla bilgi içermeyen birkaç kayda rastladığını belirtir bkz. Nuri Çevikel, "Osmanlı Kıbrıs'ında Müslim-Gayrimüslim İlişkileri ve İhtida meselesi (1746-1801)", *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, C.II, Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 2012, s.942.

⁸⁹ Kinneir, a.g.e., s. 190.

⁹⁰ Örneğin, Balta tarafından İngilizce olarak kaleme alınan bir çalışmada 1831 yılında Baf-Kukla'da 1.462 Müslüman ve 2.271 gayrimüslim olmak üzere toplam 3.733 kişinin vergiye tabi olduğu belirtilmektedir bkz. Evangalia Balta- Mustafa Oğuz- Ali Efdal Özkul, *Kouklia in Nineteenth Century Cyprus on the Ruins of a once Glorious Paphos*, (ed.) Evangalia Balta, İstanbul: ISIS Press 2015, s.24.

⁹¹ Çevikel, a.g.m., s.942-943. Ayrıca Çevikel, kaza ve nahiye merkezlerindeki mahallelerin bir kısmında bazen bir cemaatin, bazen de diğer bir kısmında başka bir cemaatin yoğun olduğunu belirtir. Ona göre, ada merkezi olan Lefkoşa'da aralarında Çatal Hurma, Manastır, Aya Kaşano, Aya Sava, Baş, Çakmaklı, Ermeni, Aya Luka, Kafesli Kenisa gibi toplam 25 mahalleden 9'unda zimmîler nüfus bakımından daha yoğunluktaydılar. Bunların çoğunda az da olsa Müslümanların yaşadığına dair de bazı kayıtlar bulunmaktadır. bkz. Çevikel, a.g.m., s.943. Çevikel çalışmasında 25 mahalleyi şu şekilde sıralar: Debbâğhâne, Câmî'i cedîd, Ömeriyye, Karamânizâde, İbrahim Paşa, Arab Ahmed Paşa, Mahmud Paşa, Çatalhurma, Manastır, Aya Kaşano, Abu Kavuk, Ayasofya, Tahte'l-kal'a, Aya Sava, Baş, Abdi Çavuş, Karaboya, Korkud Efendi, Çakmaklı, Nevbethâne, Ermeni, Aya Luka, Kızılkule, Kafesli Knisa, Tophâne bkz. Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti: Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800) Bir Değişim Döneminin Anatomisi*, Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi 2000.

⁹² Kemal Çiçek, *Zimmis (Non-muslims) of Cyprus in the Sharia Court, 1110/39 A.H./1698/1726 A. D.*, Unpublished Ph.D Thesis, Birmingham: University of Birmingham 1992, s.228.

⁹³ Çiçek, "Kıbrıs", s.377.

⁹⁴ Özkul, a.g.e., s.210-211.

Kinneir'in adayı ziyaretinde sonra 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımı verilerine göre ise, Kıbrıs'ta 15.585 Müslüman ile 29.780 gayrimüslim yaşamaktadır. Fakat Lefkoşa ve Mağusa sayıma dâhil edilmediğinden adanın toplam nüfusuna dair kesin rakamlar vermek güçleşmektedir. Ancak bazı çalışmalarda 1831 yılında Lefkoşa kazası hariç olmak üzere adanın her tarafında gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu yönünde bazı görüşler bulunmaktadır.⁹⁵ Bu görüşün, aynı zamanda seyyahın kentte Müslümanların nüfusunun Rumların nüfusunun iki katı olduğu yönünde verdiği bilgiyi de teyit ettiği söylenebilir.

Seyyahın verdiği bilgilere bakılırsa, adada zaman içinde yaşanan birtakım sorunlar neticesinde, özellikle Rumlar açısından yönetimin kötüye gittiği ve bu anlamda kimi sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca seyyahın özellikle Kıbrıs'taki yönetim anlayışını diğer Osmanlı topraklarındaki yönetim anlayışından daha kötü ve despot olarak nitelemesi dikkat çekicidir. Kinneir, adada yaşayan tek çalışkan millet olan Rum köylülerin, gerek kötü ve adil olmayan Türk yönetimi gerekse *Hıristiyan* din adamlarının baskıları altında ezildiklerini ve bu baskıdan kurtulmak için adadan göç etmek için her fırsatı kullanmaya çalıştıklarını belirtir.⁹⁶ Hatta adadaki yöneticinin ve başpiskoposun özellikle adada meskûn olan insanların emekleri ile yıl boyunca ürettikleri mısıra el koyduklarını ve bu mısırı daha yüksek bir fiyatla ya ihraç ettiklerini yahut perakende olarak satarak haksız kazanç elde ettiklerinin altını çizer.⁹⁷ Seyyah bu din adamlarının adada sahip oldukları nüfuz hakkında bilgi vermeye devam ederek şöyle der:

“(.) Başpiskopos sahip olduğu zenginlik ve nüfus bakımından adada sözü geçen ikinci kişidir. Rum reayayı ilgilendiren tüm meselelerin onun yönetimi ve denetimi altındadır. Hatta adanın valisi Hıristiyan reayadan vergi toplama işini son zamanlarda tüm yetkiyi kendinde toplayarak dragomana danışmak için tenezzül bile etmeyen bu piskopos vasıtasıyla yapar. Bu kişi kendini papaz yardımcılığı gibi daha alt bir görevde birtakım yollarla başpiskoposluk makamına yükseltmiştir. Çok büyük miktarlarda adadaki zengin insanlardan borç para almıştır. Bu paranın kendisine kredi açan insanlara geri ödenebilmesi ise ekonomik gücü olmayan fakir insanların sırtından sağlanmaya çalışılmıştır.”⁹⁸

Görüldüğü gibi, seyyah adada, özellikle *Hıristiyan* reyanın maruz kaldığı kötü yönetimi ele almakta ve eleştirmektedir. Ancak aynı şeyi adada yaşayan Müslüman köylüler için yapmadığı dikkat çekmektedir. Zira seyyahın iddia ettiği gibi eğer Türk yönetiminden de kaynaklı sorunlar varsa, bunun sadece *Hıristiyan* reayayı etkilediği kadar Müslümanları da etkilemesi gerekir. Fakat seyyah adada bulunduğu süre zarfında yalnızca orada yaşayan *Hıristiyanları* ön plana çıkarma gayreti içinde olduğu ve onları adada ezilen ve mağdur edilen tek millet gibi gösterme çabası içinde bulunduğu göze çarpmaktadır.

Kinneir'in de da belirttiği üzere, ada nüfusunun zaman içinde azalmasının altında doğal ve beşeri nedenler kadar⁹⁹ Osmanlı yönetiminin sert emirlerini içeren fermanlarla uyarılan yöneticilerin yanlış tutum ve davranışlarının da etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, kilise yöneticilerinin ve yönetici konumundaki kişilerin halktan usulsüz vergi almaları da adada bulunan nüfusun azalmasına ve dağılmasına yol açmıştır.¹⁰⁰ Kinneir, buna benzer durumun İspanya Savaşı esnasında da yaşandığını, tüm mısırın Maltalı tüccarlar tarafından bu şekilde satın alındığını ve halkın günlük ekmek ihtiyacının karşılanması için gerekli olan miktarın bile ayrılmadığını belirtir.¹⁰¹ Adadaki yönetim şekli 18. yüzyılın sonunda patlak veren Osmanlı-Rus Savaşının yarattığı ekonomik sorunlar nedeniyle Ortodoks Rumların Osmanlı Devleti nezdinde temsilcileri olan başpiskopos ve dragomanın İstanbul'a gönderdiği heyetin talebi ile yeniden değiştirilmiştir. Bu yeni yönetim tarzı

⁹⁵ Özkul, a.g.e., s.

⁹⁶ Kinneir, a.g.e., s.182.

⁹⁷ Kinneir, a.g.e., s.182-183.

⁹⁸ Kinneir, a.g.e., s.186.

⁹⁹ Adanın sosyo-ekonomik yaşamı üzerinde etkili olan doğal afetler konusunda bkz. Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*, ss.124-130.

¹⁰⁰ Atasoy, a.g.m., s.33-34.

¹⁰¹ Kinneir, a.g.e., s.182-183.

piskoposların ve dragomanların nüfuzunun daha da artmasına sebebiyet vermiştir.¹⁰² Ayrıca başpiskoposların vergi toplama hak ve yetkileri daha da genişletilmiştir. Seyyahın ifadelerinden yola çıkılarak bu din adamlarının sahip oldukları nüfuzu kötüye kullanarak kendi tebaasına haksız angaryalar yükledikleri ve köylülerin bu angaryaların altında ezildikleri söylenebilir. Seyyahın verdiği bilgilerden, zaman zaman bu konudaki şikâyetler üzerine devlet tarafından fermanlar yayınlanmasına rağmen, adadaki yönetim anlayışının reaya lehine değişmesi yönünde fazla bir şey yapılmadığı, hatta yapılan idari değişikliklerle bazı yöneticilerin daha da nüfuz kazanmalarının önünün açıldığı söylenebilir.

Kinneir, adanın askeri gücünün üç yüz kişiden oluştuğunu, disiplinsiz ve silahsız olan dört bin yeniçerinin ise adanın farklı yerlerinde olduğunu söyler. Bununla birlikte, seyyah adada söz sahibi olmasının hem Akdeniz’de hem de Levant’ta İngiltere’ye önemli bir güç kazandıracağını söyler. Ayrıca bunun gerçekleşmesi durumunda, İngiltere’nin Anadolu’da hem İstanbul hükümetini kontrol altında tutulabileceğini hem de Rusya’nın yayılmasının önünde bir engel teşkil edeceğini altını çizer.¹⁰³ Seyyahın verdiği bilgilerden, onun adada gerçek bulunma amacı da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Onun siyasi ve ekonomik bakımdan ülkesinin çıkarlarını gözetmek ve bu doğrultuda adaya dair kimi bilgiler toplayarak rapor hazırladığı anlaşılmaktadır. Böylece adanın jeo-stratejik açıdan İngiltere için hayati bir işleve sahip olduğunun altını çizdiği görülmektedir. Benzer şekilde, Osmanlı ordusuna iltica eden ancak dinini değiştirmeyen Alman seyyah Murat Efendi de gezi notlarında benzer şekilde eski zamanlarda dokuz kral tarafından yönetilmiş olan Kıbrıs ile pek çok devletin yakından ilgilendiğini ve bu ilgiden ise vazgeçilemeyeceğinin açıkça görüldüğünü belirtir.¹⁰⁴

6. Sonuç

Kıbrıs günümüzde olduğu gibi tarihin en eski devirlerinden itibaren sahip olduğu jeopolitik ve jeo-stratejik konum itibarıyla pek çok devletin hâkimiyet tesis etmek için birbirleri ile mücadele ettikleri bir yer olmuştur. Adanın sahip olduğu bu önem, Osmanlı Devleti’nin de dikkatini çekmiş ve bu nedenle Osmanlı Devleti birtakım siyasi, askeri ve ekonomik şartlarında etkisiyle Kıbrıs’ı 1571’de kendi topraklarına katmıştır. Adanın fethini müteakip Osmanlı Devleti, orada sadece klasik Osmanlı idari düzeninin tesis edilmesi için gerekli olan adımlar atmamış aynı zamanda izlediği iskân politikasının gereği Anadolu’dan çoğunluğu Müslüman olan bir nüfusu da adaya yerleştirmiştir. Osmanlılar adaya hâkim oldukları ilk dönemlerde, Kıbrıs’ta yaşayan çeşitli etnik gruplar arasında denge gözetken, adalete ve hoşgörüye dayanan bir yönetim uygulamaya çalışmışlardır. Ancak seyyahın da yer yer değindiği gibi, Osmanlı Devleti’nin zaman içinde yaşadığı siyasi ve ekonomik gerilemeye paralel olarak diğer yerlerde gibi adada da bazı sorunlar baş göstermiştir. 19 yüzyıl Osmanlı Devletinin her bakımdan derin değişim ve dönüşümden geçtiği istisnai bir dönem olmuştur. Özellikle anılan yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen batılı seyyah ve araştırmacıların sayısında önemli bir artış olmuştur. Elbette bu nedensiz değildir. 19. yüzyılda özellikle İngiltere ve Fransa gibi batılı güçlerin Osmanlı topraklarında nüfuz sahibi olmalarını gerektiren önemli siyasi ve ekonomik menfaatleri bulunmaktaydı. Bu nedenle Kinneir örneğinde olduğu gibi, kendi ülkelerinin bazı kuruluşları tarafından finanse edilen kimi seyyah ve araştırmacılar Osmanlı topraklarına gelerek hemen her konuda bilgi toplamışlar ve kendi ülkelerinin çıkarlarına hizmet etmeye yönelmişlerdir.

Kıbrıs’a gelen bu seyyahlardan birisi de İngiliz asıllı olan Binbaşı John McDonald Kinneir’dir. 19. yüzyılın başında adada bulunan seyyahın o dönem adanın içinde bulunduğu fiziki, siyasi, idari, sosyal ve ekonomik yapıya dair bazı gözlem ve incelemelerde bulunduğu ve eserinde bu konuda önemli bilgiler verdiği söylenebilir. Ancak Kinneir’in kimi doğru bilgiler aktarmasına rağmen pek çok batılı seyyahın yaptığı gibi yer yer değerlendirmelerinde gelmiş olduğu kültürün ve dinin etkisi altında kalarak bazı şeylere ön yargılı yaklaştığı söylenebilir. Seyyahın, özellikle adanın fiziki yapısı hakkında bilgi verirken bu önyargılı tutumu daha açık hale gelir. Örneğin, onun, adada bulunduğu

¹⁰² Çiçek, “Kıbrıs”, s.375-376.

¹⁰³ Kinneir, a.g.e., s.186.

¹⁰⁴ Murat Efendi, *Türkiye Manzaraları*, (çev.) Alev Sunata Kırım İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s.149.

esnada Mağusa, Larnaka ve Lefkoşa gibi şehirlerdeki Hıristiyan yapılar hakkında bilgi verirken Osmanlı dönemi yapılar hakkında, neredeyse hiç bilgi vermemesi dikkat çekicidir. Ayrıca seyyahın adadaki idari yapı ve yönetim anlayışı hakkında analiz yaparken de benzer bir tutum sergilediği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, adada yaşayan Hıristiyan halkı gerek Türk yönetimi gerekse Hıristiyan din görevlilerin kötü yönetimi altında ezilen mağdur bir topluluk olarak gösterirken, adada yaşayan Müslüman halkın yaşadığı sorunlar hakkında susması manidardır. Dolayısıyla onun örtük bir biçimde okuyucunun zihninde adada yaşayan Müslümanların hayatının Hıristiyan ahaliye nazaran daha iyi olduğu gibi bir imaj yaratmasına yol açabilecek şekilde bilgi aktardığı söylenebilir. Ancak Kinneir'in bu konularda verdiği önyargılı ve nesnel olmayan bakış açısı bir kenara bırakıldığında, Kıbrıs'ın özellikle coğrafi, fiziki ve sosyo-ekonomik yapısına dair verdiği bilgilerin, adanın 19. yüzyılın başında içinde bulunduğu durumu anlamamıza yardımcı olan önemli katkılar sağladığını belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Durmuş, Cemil Çelik (2012), "XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti", *Turkish Studies*, Vol.7/3, ss.21-45.
- Atasoy, Ahmet (2011), "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin Nüfus Coğrafyası", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.15, , ss.29-62.
- Balta, Evangalia, Filiz Yaşar, Elif Bayraktar (2012), "Gayr-i Muslims in Tuzla (Larnaca): The Census Register of 1831", *Histories of Ottoman Larnaca*, (ed. by) Evangalia Balta, Theoharis Stavrides, Ioannis Theoharides, İstanbul: ISIS Press, ss.140-244.
- _____,Mustafa Oğuz- Ali Efdal Özkul (2015), *Kouklia in Nineteenth Century Cyprus on the Ruins of a once Glorious Paphos*, (ed.) Evangalia Balta, İstanbul: ISIS Press.
- Burnaby, Fred (1877), *On Horseback Through AsiaMinor*, Vol.I, London: S. Low, Marston, Searle, &Rivington, s.243.
- Cobham, C. D. (1969), *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Nicosia.
- Çevikel, Nuri (2000), *Kıbrıs Eyaleti: Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)/ Bir Değişim Döneminin Anatomisi*. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi.
- _____(2001), *Kıbrıs Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570 -1878)*, İstanbul: Tarih İnceleme Dizisi.
- _____(2006a), *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1571-1960)*, İstanbul: 47 Numara Yayıncılık.
- _____(2012), "Osmanlı Kıbrıs'ında Müslim-Gayrimüslim İlişkileri ve İhtida meselesi (1746-1801)", *Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, C.II, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, , ss.937-965.
- Çiçek, Kemal (1992), *Zimmis (Non-muslims) of Cyprus in the Sharia Court, 1110/39 A.H./1698/1726 A. D.*, Unpublished Ph.D Thesis, Birmingham: University of Birmingham.
- _____(2002), "Kıbrıs", *D.İ.A.*, C.25, , ss.375-379.
- _____(2003), "Larnaka", *D.İ.A.*, C.27, , ss.105-107.
- Demirkent, Işın (2002), "Kıbrıs", *D.İ.A.*, C.25, , ss.371-374.
- Emecen, Feridun (2001), *Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması*, "Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi", İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.
- Erdoğan, M. Akif (1993), "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Van 100. Yıl Üniversitesi Rektörlükleri Yayınları.
- Erdönmez, Celal (2004), *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta.
- Gökçe, Turan (1997), "1572 Yılında İç-İl Sancağından Sürülüp Kıbrıs'ta İskân Edilen Aileler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, ss.1-78.
- Hakeri, Bener Hakkı (1993), *Başlangıçtan 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşa: Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayını.
- _____(1992), "Lefkoşa Kenti, Surları ve Burçları", *Kıbrıs Türk Ansiklopedisi*, C.II, Kıbrıs Gazetesi Yayınları, ss.240-241.

- Halaçoğlu, Yusuf (2001), “Osmanlı Döneminde Kıbrıs’ta İskân Politikası”, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (yay. haz.) Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu, İstanbul: TATAV Yayınları, ss.39-46.
- İmer, Zahide (2005), “Miladi Dönem Öncesi Orta Asya’da İpek”, *Bilig*, S. 32, ss.1-32.
- Kinneir, Jonh McDonald (1818), *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813- and 1814*, London: John Murray.
- Köse, Muhammed (2016),“Arşiv Belgelerine Göre XIX. Yüzyılda Kıbrıs Ceziresi Tuzla/Larnaka’nın Demografik Yapısı”, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, İstanbul: Seçil ofset, ss.294-303.
- Maier, F. G. (1968), *Cyprus: From Earliest Time to the Present Day*, (trans. from German by) Peter Gorge, London: Elek Books.
- Makhairas, L. (1932), *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus (1458)*, (ed. and trans. by) R.M. Dawkins, Vol.I, Oxford: Clarendon Press.
- Mariti,G. (1971), *Travels in the Island of Cyprus*, First published in Lucca in 1769 as “Viaggiper L’Isoladi Cipro”, (translated from the Italian by) Claude Deleval Cobham, Unchanged Reprint of the Edition London 1909, London; Zeno.
- Murat Efendi (2007), *Türkiye Manzaranarı*, (çev.) Alev Sunata Kırım İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Orhonlu, Cengiz (1971), “Osmanlı Türklerinin Kıbrıs adasına Yerleşmesi (1570-1580), *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, ss. 91-97.
- Osmanlı idaresinde Kıbrıs* (2000), (yay. haz.) Hacı Osman Yıldırım, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Öğün, Gülay (2001), "Kıbrıs'ta İslam Hâkimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs İle Ticaret İlişkileri", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (yay. haz.) Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu, İstanbul.
- Özkul, Ali Efdal (2010), *Kıbrıs’ın Sosyo- Ekonomik Tarihi (1726-1750)*, İstanbul: Dipnot Yayınevi.
- _____ (2012), “Osmanlı Kıbrıs’ında İpek Üretimi ve Ticareti”, *Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, C.V, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, ss. 2395-2409.
- _____ (2013), “The Consuls and Their Activities in Cyprus Under the Ottoman Administration (1571-1878)”, *Turkish Studies*, Vol. 8/2, ss. 239-283.
- _____ (2014), “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ta Ermeni Toplumunu ve Faaliyetleri”, *Yeni Türkiye*, S.60, ss.1-42.
- _____ (2014), “Silk Production and Trade in Ottoman Cyprus”, *Studies on Ottoman Cyprus*, Festschrift in Honor of Ioannis P. Theocharides, (ed. by) E. Balta, G. Salakidis, T. Stavrides, İstanbul, ss.170-210.
- Panzac, Daniel (1997), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, (çev.) Serap Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Osmanlı idaresinde Kıbrıs: Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları* (2000), (ed) Yusuf Sarımay, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Tarkan, M. Tefvik (1975), *Kıbrıs (Genel Çizgileriyle)*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tavernier Seyahatnamesi* (2006) , (çev.)Teoman Tunçdoğan, İstanbul Kitap Yayınevi.
- Tozer, Henry Fanshawe (1881), *Turkish Armenia and EaternAsia Minor*, London: Longman, Green and Co.
- Turan, Şerafettin (2003), “Levant”, *D.İ.A.*, C.27, İstanbul, ss.145-147.
- Uluca, Ege (2006), *Gazimağusa Kaleiçi’nin Tarihsel Süreç İçindeki Kentsel Gelişimi Ve Değişimi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Yılmaz, Özgür (2006), *Batılı Seyyahalara Göre Trabzon (1808-1878)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Yuvalı, Abdulkadir (1993), "Selçuklular Döneminde Kıbrıs'ın Anadolu İle Siyasi ve Ticari ilişkileri", *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, ss.35-41.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 399-411, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 22.10.2018 **Kabul Tarihi:** 02.01.2019

OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE AYDINLAR VE BÜROKRASİNİN ROLÜ

The Role of Intellectuals and Bureaucracy In The Ottoman Modernization Process

M. Çağlar KURTDAS¹

ÖZ

17. yy'da Batı Avrupa'da ortaya çıkan modernleşme, ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel bir değişim sürecidir. Modernleşme; endüstrileşme, ulus devlet, kentleşme, bireyselleşme, sekülerleşme ve bilimsel düşünce gibi unsurlara dayanmaktadır. Bu bağlamda modernleşme, aynı zamanda gelişmişliğin bir göstergesi olarak kabul edilir. Bu nedenle modernleşme düşüncesi Batı dışı toplumlar için ulaşılması gereken bir hedef olarak görülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu için de modernleşme, geri kaldığı Batı karşısında tekrar üstünlüğü elde etmek için, takip edilmesi gereken zaruri bir yol olarak ortaya çıkmış olan bir düşüncedir. Ancak Osmanlı modernleşme düşüncesi Batı'dan farklı olarak kendi iç dinamikleri ile değil de siyasi otoritenin bir projesi olarak, üstten alta doğru şekillenen bir süreç olmuştur. Bu süreçte temel hedef ise merkezileşme isteğidir. Bu bakımdan Osmanlı modernleşme süreci ekonomik ve sosyo-kültürel boyutları eksik olan bir harekettir ve temeli aydınlar ve bürokrasiye dayanmaktadır. Bu makalenin amacı Osmanlı modernleşme sürecinin bir merkezileşme hareketi olduğunu göstermek ve bu süreçte aydınların ve bürokrasinin rolünü ve önemini belirtmektir.

Anahtar Kelimeler: Modern, modernleşme, merkezileşme, aydın, bürokrasi.

ABSTRACT

Modernization emerged in Western Europe in the 17th century and is a period of economic, political and socio-cultural change. The basis of modernization is industrialization, nation state, urbanization, individualization, secularization and scientific thinking. In this context modernization is regarded as a sign of development. For this reason, modernization has been seen as a goal to be attained for non-Western societies. Since the Ottoman Empire lost its superiority over Western Europe, modernization has become a compulsory way. However, Ottoman modernization did not appear with its internal dynamics. Contrary to Western Europe, modernization in the Ottoman Empire is a project of the political authority. Centralization is the basis of Ottoman modernization. In this respect, Ottoman modernization process is a movement lacking economic and socio-cultural dimensions and is based on foundational intellectuals and bureaucracy. The purpose of this article is to show that the Ottoman modernization process is a centralization movement and to indicate the role and importance of intellectuals and bureaucrats in this process.

Key words: Modern, modernization, centralization, intellectual, bureaucracy.

1. Giriş

Modernleşme, 17. yy'da Batı Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel değişim ve dönüşümleri anlatan bir kavramdır. Modernleşme zihniyet olarak geleneğin karşısında yer alır. Çünkü modernlik kavramı eskisinden farklı, yeni bir dünyayı anlatmak için kullanılır. Bu bağlamda modernleşme, geleneksellikten kopuştur. Temel özelliklerinden biri de gelişmişlik kavramı ile eşdeğer görülmesidir. Bu bakımdan ister ekonomik, ister siyasi ya da kültürel, gelişmişlik denince akla önce modernlik gelmektedir. Uzun bir süredir modern toplumlar gelişmiş, modernleşme ise gelişmenin ölçütü olarak kabul edilmektedir.

17. yy'da Batı Avrupa'da ortaya çıkan değişim sürecini anlatan modernleşme, feodalitenin çözümlenmesiyle ortaya çıkan yeni toplumsal yapıyı anlatır. Modernleşme süreci ile birlikte Batı

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ADIYAMAN
e-posta: ckurtdas@adiyaman.edu.tr

Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik ilerleme ve siyasi üstünlük aynı zamanda modernleşmeyi dünyanın geri kalanı için ulaştırılması gereken bir hedef, bir proje haline getirmiştir. Bu bakımdan, Batı'nın gelişmişlik düzeyine ulaşmak isteyen toplumlar için Batı, bir model olarak sunulmuş ve görülmüştür. Osmanlı modernleşme süreci de bu bağlamda ele alınabilir. Uzun bir süre Batı karşısından üstün olan Osmanlı, Batı'da ortaya çıkan ekonomik ve siyasi gelişmelere ayak uyduramayınca geri kalmış ve ortaya çıkan durumdan kurtuluş yolunu, yüzünü Batı'ya dönmekte bulmuştur. Bu süreçte başlangıçta Batı ile artan temasların amacı, Batı'ya ait bilimsel, ekonomik, teknolojik ve kurumsal gelişmeleri ülkeye getirmektir. Ancak sadece maddi unsurlarda ortaya çıkan bir değişim olmayan modernleşme bundan çok daha fazlası, yani zihniyet ve değer değişimini ifade etmektedir. Bu bakımdan Osmanlı'nın modernleşme çabası aynı zamanda bir zihniyet ve değer değişimi süreci haline gelmiştir. Ancak Osmanlı için bu süreç sıkıntılı bir süreç olmuştur. Çünkü Batı toplumları için feodal düzenden ve anlayıştan sıyrılmak uzun bir tarihsel ve kültürel süreçte ortaya çıkan ve toplumsal dinamiklerle kendiliğinden gerçekleşen bir süreç iken, Osmanlı için bir anlamda tepeden inme hızlı bir değişim ve dönüşüm olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum Osmanlı'daki modernleşme sürecinin sancılı olmasına neden olmuştur.

Batı karşısında kaybedilen üstünlüğü tekrar elde etmek amacıyla başlayan Osmanlı modernleşme sürecinde aydınlar ve bürokrasinin özel bir yeri vardır. Çünkü modernleşmenin her şeyden önce bir zihniyet değişimi süreci olması, bu süreçte Osmanlı aydınlarına özel bir görev yüklemiştir. Çünkü modernleşmenin önce zihinde başlaması gerekmektedir ve bu zihinler doğal olarak aydınların zihni olmuştur. Bir diğer önemli nokta ise Batı modernleşmesinin ayırt edici özelliklerinden birinin siyasi anlamda bir merkezileşme süreci olmasıdır. İmparatorluklardan ulus devlete geçişte güçlü bir merkezi hükümet, modernleşmenin en önemli unsurlarından biridir. Bu bakımdan Osmanlı'da modernleşme bir anlamda güçlü merkezi bir otorite tesis etme sorunu haline gelmiştir. Bu ise bürokrasiyi modernleşme sürecinde önemli ve ayrıcalıklı hale getirmiştir. Bu bakımdan bu çalışma, Osmanlı'nın modernleşme sürecini aydınlar ve bürokrasi bağlamında ele alıp açıklamaya çalışırken, Osmanlı modernleşmesinin bu iki ayırt edici unsurunun toplumsal değişim sürecindeki yerini ve önemini sosyolojik bağlamda ele alıp açıklamayı amaç edinmektedir. Modernleşme sürecinin bir toplumsal değişim süreci olduğu ve Osmanlı modernleşme sürecinin etkilerinin günümüz Türkiye'sine yansımalarının hâlâ devam etmesi bu konunun sosyolojik bağlamıyla ele alınmasını önemli bir hale getirmektedir.

2.Modern, Modernleşme ve Modernizm Kavramları

Yeni ve çağdaş anlamına gelen modern kavramı, belli bir döneme özgü nitelikleri ifade etmektedir. Modernleşme ise, Batı Avrupa'da 17. yy'da başlayan ve 20. yy'ın sonlarına kadar devam eden, ayırt edici özellikleri ile geçmişten ve geleneksellikten kopuşu simgeleyen bir süreçtir. Modernleşme Batı Avrupa'da uzun bir tarihsel süreçte ortaya çıkan düşünsel değişimlerin yol açtığı ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel değişim ve dönüşümler sonucu çözülen feodal yapıdan bütünüyle farklı bir toplumsal yapıyı anlatmak için kullanılır. Bilimsel, ekonomik ve siyasi alanda meydana gelen büyük dönüşümler sonucu ortaya çıkan bu yeni toplum aynı zamanda ilerlemenin ve gelişmenin ölçütü olarak kabul edilmiştir.

Modernlik, 17. yy Batı Avrupa'sında iktisadi ve siyasi alanda ortaya çıkan dönüşüm ile bilginin dinsel ve teolojiden, seküler ve bilimsel mahiyet ve temele dönüşümünü anlatan bir durumdur. Akıl, rasyonel bilgi ve bilime teslimiyet modernizmin en temel unsurlarından biridir. Batı dünyası için bilgi, değerler ve ideoloji olarak işlev gördüğünden dolayı modernlik anlayışının tamamen merkezinde yer alır (Thomas ve Walsh, 2014: 492-493). Modernlik kavramı, aynı zamanda aydınlanma döneminden 1980'li yıllara kadar süren bir tarihsel dönemi tanımlar ve sekülerleşme, endüstrileşme, kapitalizm, ulus devlet, kentleşme, rasyonelleşme, demokratikleşme, bireyselleşme ve bilimsel düşüncenin gelişimi gibi unsurlarla karakterize edilir (Giddens ve Sutton, 2014: 28; Goody, 2008: 7). Modernliğin ayırt edici unsurları vardır. Bunların başında akıl ve akılsal eyleme olan inanç gelir. Bilim ve teknoloji, hesap ve kesinlik, bilimin sonuçlarının yaşamın ve toplumun çeşitli alanlarına uygulanması modern uygarlığın olmazsa olmaz bileşenleridir. Bunun yanında

ekonomik, toplumsal ya da siyasal bireysel hakların tanımlanması ve bütün bireylerin aynı haklara sahip olması modernliğin bir diğer ayırt edici özelliğidir (Touraine, 2007: 107).

Modernlik, geçmişle derin bir kırılma, gelenekten bir kopuştur (Wagner, 2013: 3). Modernite genellikle geleneğin karşısında ve gelenekten bir sapma olarak görülmüştür. Gelenek geçmiş ise, modernite şimdi ve geleceğe işaret eder. Modern kültür çoğunlukla süreç, ilerleme, gelişme, serbestlik, özgürlük, büyüme, birikim, aydınlanma, iyileşme gibi kavramlar ile ilişkilendirilir. Modernizm aynı zamanda genişlemekte olan, küresel bir fenomen olarak da görülmektedir (Kivisto, 2008: 167). Modernizmin bu yönü onu aynı zamanda ideolojik bir kavram haline getirmektedir. Çünkü modernist yaklaşıma göre ekonomik, bilimsel ve siyasal gelişmelerden itibaren modern toplum düzgün bir biçimde ve ilerlemeci olarak gelişmektedir. Toplumlar arasında var olmaya devam eden tüm farklılıklar “geri kalmışlığa” ya da anlamsız kültürel farklılığa dayanmaktadır. Modernizm piyasa merkezli endüstriyel ekonomi, ulusal üyelik fikri, rasyonel idareye dayalı demokratik yönetimi ve ampirik-analitik bilimleri geliştiren bilgi üretici kurumları ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Batı Avrupa’da ortaya çıkan modernlik oradan yayılmaya ve küresel anlam kazanmaya da meyilli olmuştur. Modernizm düşüncesine göre böylesine bir toplum sosyal örgütlenmenin üst formudur. Değişen koşullara başarılı bir biçimde uyum sağlamak için her şeye sahiptir. Böylece başka ana sosyal dönüşüm olmayacaktır (Wagner, 2013: 3-6).

Modernleşme son yüzyıllardaki bilgi patlaması sonucu meydana gelen dinamik bir biçim olarak algılanmaktadır. Onun özel anlamı hem devingen niteliğinden, hem de insan sorunları üzerindeki etkisinin evrenselliğinden kaynaklanmaktadır. Modernizm, tarih boyunca gelişmiş kurumların insan bilgisindeki görülmemiş artışı yansıtan ve hızla değişen işlevlere uyarlanması süreci olarak tanımlanabilir. Bilimsel devrime eşlik eden bu süreç insanın çevresini denetlemesine olanak sağlar. Bu sürecin kökenleri ve etkileri ilk defa Batı Avrupa’da görülmüş ancak 19. ve 20. yy’da bu değişiklik diğer toplumlara dek uzanır ve bütün insan ilişkilerini etkileyerek dünyasal bir dönüşüme yol açar. (Black, 1989; 18).

Böylece modernizm, Aydınlanma felsefesiyle ortaya çıkan ve insanlığın içinde bulunduğu bağınazlıktan ve geri kalmışlıktan kurtarmayı amaçlayan bir düşünce haline gelmiştir. Toplumun sanayileşme ve laikleşme aracılığıyla uğradığı ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümü ifade eder. Modernizm ilerleme olgusunu temel alarak insanlığın gittikçe daha iyiye ve üstün amaca doğru hareket ettiğini kabul eder (Kale, 2002: 30). Bu nedenle Batı karşısında “geri kalmış” ülkeler için modernizm ideolojisi tek çıkış yolu olarak görülmüştür. Batı toplumlarının geçirdiği ekonomik, bilimsel ve siyasal dönüşümler, ilerlemenin ve gelişmenin tek yolu olarak görülmesi, modernleşmenin bir hedef, bir proje haline gelmesine neden olmuştur.

Modernleşme çok yönlü bir süreçtir. Ekonomik anlamda endüstrileşme, kentleşme, uzmanlaşma ile beraberinde ortaya çıkan üretim tarzının değişmesi; siyasal anlamda merkezileşme yani ulus devlet ve demokratikleşme, bürokratik, siyasal ve sosyal hakların toplumun geneline yayılması, vatandaşlık kavramı; sosyal anlamda ise ilişkilerin ve kurumların değişmesi anlamına gelmektedir. Modernleşme ile birlikte analitik ve rasyonel düşünce, dogmatik düşüncenin yerini almış, geleneksel değerler yerini modern değerlere bırakmıştır. Modernleşmenin ilerleme ile eş anlamlı olarak görülmesi ve “geri kalmışlığın” geleneksellik ve geleneksel düşünce ile özdeşleştirilmesi onunu ideolojik boyutunu oluşturur. Bu bakımdan modernizm, pek çok toplum için bir kurtuluş reçetesi olarak görülmüştür. Bu durum Osmanlı için de geçerli olmuştur. Osmanlı belli bir dönemden sonra Batı karşısında kaybettiği gücü tekrar kazanabilmenin yolunu Batılı gibi olmakta görmüş ve modernleşme çabası içine girmiştir.

3.Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasi

Osmanlı İmparatorluğu’nda modernleşme düşüncesi Batı Avrupa’daki gibi toplumsal değişim süreci içinde kendiliğinden oluşan bir değişimden ziyade, imparatorluğun içinde bulunduğu olumsuz koşullardan kurtulmak maksadı ile yönetim zümresinin bir çabası olduğu görülmektedir. Askeri yenilgilere bağlı olarak ortaya çıkan toprak kayıpları ve hazinede ortaya çıkan açıkların büyümesi

Osmanlı yöneticilerinin o zamana kadar önemsemedikleri Batı'yı bir model olarak dikkate almalarına neden olmuştur. Bu nedenle, 18. yy başlarında Avrupa karşısında üstünlüğün kaybedilmesi ile meydana gelen ilk toprak kayıpları Osmanlı'da modernleşme sürecinin başlamasına neden olmuştur. O zamana kadar Avrupa karşısında tam bir üstünlük sağlayan Osmanlı İmparatorluğu, İkinci Viyana Bozgunu (1683), 1699'daki Karlofça Antlaşması ve 1718'deki Pasarofça Antlaşmaları ile askeri başarısızlıklar ve toprak kayıpları yaşamış, buna bağlı olarak da bu başarısızlıkların önüne geçebilmek için bir anlamda yönünü Batı'ya çevirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun Batı ile olan teması her dönem var olagelmıştır. Yükselme döneminde var olan güç dengesi kendi lehine olduğu için Osmanlı kendi uygarlığını Batı uygarlığından üstün saymıştır (Mardin, 1997b; 10). Ancak Batı Avrupa'da ortaya çıkan bilimsel, ekonomik ve siyasi gelişmeler bu güç dengesini Avrupa lehine bozunca Batı'nın özellikle askeri alanda bir model olarak alınması gündeme gelmiştir.

Osmanlı'nın Batı karşısında zayıflaması bazı iç ve dış etkenlerle açıklanabilir. Avrupa'nın bilgi ve ihtisasa dayalı bir sistem kurması ve coğrafi keşifler yoluyla geniş bir coğrafyada sömürüye dayalı düzeni Osmanlı'yı ciddi bir şekilde rahatsız etmeye başlamıştır. Bu dış etkenlerin yanında imparatorluk içinde, coğrafi keşiflerle ticaret güzergâhının değişmesinin getirdiği iktisadi kayıplar, Amerika'dan Avrupa'ya oradan da Osmanlı'ya gelen değerli madenlerin yarattığı olumsuz iktisadi etkiler, askeri mağlubiyetler, tımar sisteminin bozulması neticesinde mali ve askeri düzenin aksaması ve buna bağlı olarak taşrada merkeze muhalif ayan ismi verilen grupların güçlenmeleri (Akyıldız, 2004: 19) Osmanlı'nın Batı karşısında gittikçe gerilemesine neden olmuştur.

Osmanlı'nın Modern Batı ile olan ilk temasları askeri alanda olmuştur. Gelişen ve ilerleyen bir Avrupa karşısında korunmanın, Avrupa tarzında bir ordu ve gerekli talim ve teçhizatların temini ile mümkün olabileceği düşünülmüştür. Ancak yeni orduya subaylar, bu subayları yetiştirecek mektepler, bu mektepleri ayakta tutacak müesseseler, bu müesseseleri işler hale getirecek maarif reformları, araç ve gereçleri imal edecek fabrikalar kurmak da zorunluydu. Yenilikle sadece askeri alanla sınırlı kalamazdı, yönetimde ıslah edilmeliydi (Meriç, 1983; 236). Dolayısıyla savaş alanında alınan yenilgiler ve Batının askeri alandaki üstünlüğü neticesinde Batı'nın askeri kurumlarının ve silah gücünün imparatorluğa nasıl getirileceği önemli bir devlet sorunu olmuştur. Bu amaçla devlet katında görevli kimseler Avrupa'nın "ahvali"ni öğrenmek amacıyla çeşitli başkentlere elçi olarak gönderilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Avrupa ile ilgili ilk sistematik değerlendirmeler Batı'ya gönderilen Osmanlı hariciye memurlarından gelmiştir. Osmanlı için Batı'nın genel bir "model" olarak kullanılmasına dayanan düzeltme (Tanzimat) teklifleri de buradan kaynaklanmaktadır (Mardin, 1997b; 11). Örneğin 1720'de Paris'e gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi Batı'nın yeni teknik ve bilim kurumlarını, askeri okulları, hastaneleri, rasathaneleri, park, tiyatro ve opera gibi eğlence yerlerini büyük hayranlıkla anlatmıştır (Berkes, 2004; 56). Bu nedenle Osmanlı'nın modernleşme sürecinde Batı ile ilk temasları kuran aydınların özel bir yeri vardır.

3.1. Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar

Modernleşmek sadece Batı'ya ait olan teknik, teçhizat ve teknolojinin alınması değil, onun çok ötesinde bir zihniyet değişimi sürecidir. Dolayısıyla Batılılaşmak önce zihinlerde başlaması gereken bir olgudur ve bu başlangıç Osmanlı aydınlarının zihninde filizlenmiştir. Bu bakımdan Osmanlı modernleşme sürecinde aydınların özel ve önemli bir yeri vardır. Çünkü Osmanlı modernleşme süreci aydınlar aracılığıyla başlayan bir süreçtir.

Dünyanın bir bölgesinde gerçekleşen bir dönüşüm dünyanın o bölgesiyle geri kalanı arasında ciddi bir güç dengesizliği yaratınca bu yeni bilgiye sahip olmak olağanüstü önem kazanır. Buna erişmek isteyen devletler bu bilgilerle donatılacak insanlar yetiştirmek zorunluluğu duyar (Belge, 2004; 50). Türkiye'de modernleşme serüveninin başlamasının temel sebebi bu birkaç cümleyle açıklanabilir. Aynı zamanda bu birkaç cümle, Türkiye'nin modernleşmesinde aydının rolünü de özetlemektedir. Sonuçta Osmanlı geri kalmışlığının sebebi olarak Batı'nın bilgi olarak kendisinden

ileri bir düzeyde olduğunu görmüş ve bu bilgiye ulaşmada aydınları aracı olarak kullanmıştır. Dolayısıyla Batı ile olan ilk temaslar bu çerçevede gerçekleşmiştir.

Batılılaşma ile birlikte ortaya çıkan bilgi ihtiyacında başlıca sorun istenilen bilginin, başka bir yerde üretilen bir bilgi olmasıdır. Osmanlı'da başından beri bilgi ulema sınıfının elinde olmuştur. Ama Batı'da ortaya çıkan gelişmeler ulemanın bilgi ve düşüncesinin yetersizliğini ortaya çıkarınca devlet bu amaçla bazı devlet adamlarını bilginin olduğu yere göndermiştir. Bu amaçla öncelikle Mehmet Çelebi'yi Fransa'ya elçi olarak göndermiş, aynı zamanda İbrahim Mütefferika ve Humbaracı Ahmet Paşa da dışarıdan öğrendikleri bilgileri devlet içinde uygulamaya başlamışlardır. Bunun dışında, dışarıdan uzmanların gelme süreci başlayarak onlar da bilgiyle donanan insanlar yetiştirmeye başlamışlardır. Bu esnada sürecin hızlanması için II. Mahmud 1826'dan sonra muhtemelen yüz kadar Osmanlı gencini Batı'da öğrenime gönderilmiştir (Belge, 2004; 47). Ancak bütün bu yeni gelişmelere karşın Osmanlı'nın Batı karşısındaki gerilemesinin nedenini "din bütünlüğünün" yitirilmesine bağlayan farklı bir görüş, bu dönemde ulema tarafından ortaya atılmıştı (Mardin, 1997b; 10). Çünkü II. Mahmud'un Tanzimat'ın temellerini atacak yöndeki tutumu, ulema ile arasındaki mesafenin açılmasına yol açmıştır. Hükümet ve idaredeki, hukuk alanındaki, eğitim alanındaki yenileşme girişimleri ulema ocağının yetkilerini körleştirecek nitelikteydi. Bu, din-devlet bileşiminin çözülmesi, ulema ve medresenin rolünün ve alanının daralması anlamına gelmekteydi (Berkes, 2004; 176). Nitekim modernleşme dönemi ulemanın Osmanlı sosyo-politiğindeki geleneksel konumunu değiştirmiştir. Modernleşmenin seküler niteliği devletin geleneksel/dinsel dinamiklerini işlevsizleştirmiştir. Ancak modernleşme sürecinin ulemaya yansımaları yeknesaklık arz etmediği gibi, ulemanın modernleşme algısı ve yorumu da tek tip değildir. Bu farklılık ulemanın devlete olan eklemleme düzeyine göre değişmektedir. Devlete yakın olan ve diğer yönetim elitleriyle eklemleme olmuş olan ulemanın modernleşmeye bakış açısı ile taşra ulemasının modernleşme hareketi karşısındaki tavrı aynı olmamıştır. Yeniliklerin içeriğine ve yenileşme alanlarına bağlı olarak devlete yakın ulema yenileşme çabalarına destek verirken, yeniliklerin geleneksel/dinsel dinamikleri tehdit ettiği durumlarda ise tam tersi bir tavır sergilemişlerdir. Tanzimat dönemi ise bu kırılmanın en belirgin olduğu dönemdir. Yenileşme çabalarının askeri alandan taşarak sosyo-kültürel alana yayılma eğilimi, ulemanın etkinlik alanına bir tehdit olarak algılanmış ve ulemada bir direncin oluşmasına neden olmuştur. Bu durum aynı zamanda ulemanın devlet işlerinden dışlanması, devletteki misyonlarının yeni siyasal aktörler tarafından yerine getirilmesi anlamına geliyordu (Akça, 2010: 123-129). Bu aktörlerin başında ise profesyonel bürokrat kesim ve yeni tip aydınlar gelmekteydi.

Tanzimat'a gelindiğinde ise artan Batılılaşma çabalarında aydınların rolü gittikçe artmaya başlamıştır. Bu dönemde etkinliği artan aydınlarının kafasında nizamın yerini terakki almaya başlamıştır. İlerleme sevgisi o dönemin hâkim ideolojisi olmuştur. Bu dönemdeki aydınların hepsi Batıcıydı. Çünkü Batı toplumu, gelişen ve ilerleyen bir toplumdur (Meriç, 1983; 237). Ancak bu dönemde aydınlarla devlet arasında problematik bir ilişki de ortaya çıkmıştır. Tanzimat'tan önceki yenilik girişimleri doğrudan padişah'tan geldiği halde, Tanzimat reformlarının tamamen Batı etkisiyle yetişen bürokratik-aydın sınıfı tarafından yönlendirilmeye başlamıştır. Tanzimat dönemi reformları, yaptıkları yeniliklerde merkezi siyasi otoritenin güçlenmesini ön planda tutuyorlardı. Fakat bu dönemde yetişen aydınlar, Batı uygarlığının üstünlüğünü halkın sahip olduğu geniş hürriyetlere ve parlamentolu demokratik siyasi rejime bağlıyorlardı. Merkezi yönetime karşı sistematik bir muhalefet havasına bürünen bu tepkilerin öncüleri de şairler ve yazarlardı (Tazegül, 2005; 78-81). Şair ve yazarlarla başlayan muhalif tavır ortaya çıkmasında Osmanlı modernleşme sürecinin en başından beri devlet eliyle gerçekleştirilme mecburiyetinin büyük bir rolü vardır. Bu durum aynı zamanda aydınların devletin kontrolü altında olmasını da sağlamıştır. Avrupa'da ise aydınların durumu daha farklıydı. Öncelikle Avrupa'da aydınlar bağımsızdılar ve herhangi bir devletin adamı olmak bir yana aydınlar ile devlet arasında bir mücadele olmuştur. Fakat Osmanlı'da aydınların normal koşullar altında oluşması çok uzun zaman alacağından dolayı devlet destekli olarak ortaya çıkmışlardır. Batı tarzında yetişecek olan bu insanlar devletin en değerli yardımcı gücü olacak, devletin kendini modernleştirmesinde, edindikleri bilgilerle en önemli rolü oynayacaklardı. Ama çok

geçmeden işin bu kadar basit olmadığı anlaşıldı. Bu “değerli yardımcıları”, gerekli tedbirler alınmasa “tehlikeli muhalifler” haline gelebiliyorlardı. Osmanlı’da yaşayan aydının da toplumda ayağını dayayacağı bir yer olmadığı için “aydın” olmakla bir kere yüklendiği “kurtarıcı” rolünü nerede ve nasıl oynayacağına karar vermesi gerekiyordu. Devlet hizmetinde mi? Devlete karşı mı? Devlet - aydın ilişkisi de, toplum - aydın ilişkisi de böylece başından beri pürüzlü bir biçimde kurulmuş oldu (Belge, 2004; 51-52). Bu pürüz Tanzimat döneminde ise daha belirgin bir hale gelmiştir. Bu bakımdan modernleşme sürecinde Tanzimat döneminin ayırt edici en önemli noktalarından biri, gün yüzüne çıkan devlet - aydın gerilimidir. Bir dönem devlet eliyle Batı’ya gönderilen ve kontrol edilen aydınlar artık modernleşme sürecinde devlete muhalif bir tavır sergilemeye başlamışlardır.

Tanzimatçılara karşı sistematik eleştirilere ise ancak 1860’larda başlanmıştır. Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğindeki bu eleştiriciler grubuna “Yeni Osmanlılar” adı verilmiştir. Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıların sömürü olayını anlamadıkları, bir “üst tabaka” meydana getirdikleri, şeriatı unutarak kendi kültürlerini köstekledikleri ve yüzeysel anlamda “batıcı” olduklarını ileri sürerek eleştirmişlerdir (Mardin, 1997b; 13). Yeni Osmanlıların siyasi görüşleri İngiliz düşünce yapısından etkilenmiştir. Ekonomide âdem-i merkeziyetçilik, siyasette anayasaya dayalı meşrutî bir yönetim ve dinsel değerlere bağlı muhafazakâr bir toplum anlayışı Yeni Osmanlıların en belirgin düşünün yanlarını oluşturuyordu (Kaçmazoğlu,2001;120). Meşrutî idare sistemini amaç edinen Yeni Osmanlılara göre reformlar hem uyuşmaz unsurları telife çalışıyor hem de laik bir mahiyet taşıyordu. Yeni Osmanlılar, reformların laik vasfını tenkit ediyor, imparatorluğun dayandığı ruhi temellere aykırı idare edilmeye başlandığını belirtiyorlardı (Karpas, 1996; 33). Padişahın ve merkezi yönetimin mutlak egemenliğine karşı ilk örgütlü hareket olan Yeni Osmanlılar muhalefeti kısa sürede güçlenerek, anayasalı ve parlamentolu bir meşrutiyet hareketine dönüştü ve 1876 yılında Meşrutiyetin ilanı ile parlamentolu meşrutiyet rejimine geçildi (Tazegül, 2005; 82).

Meşrutiyet dönemi aydınlarının çoğu hâlâ devlet memuru olmakla beraber, yavaş yavaş bağımsız aydın tipinin gelişmeye başladığı görülmektedir. Tanzimat dönemi aydınları yüksek ve sayılan bir tabaka oluşturdukları halde, Abdülhamid döneminin aydınları baskıdan dolayı şüphe edilen, korkutulan, bunalım içinde gelişen tiplerdir. Eylemde devrimci olmaktan çok şüpheci, kötümser ve asi bir gençlik yetişiyordu. Buna karşın bazı aydın grupları ise bu duruma istisna teşkil ediyordu. Birincisi, Tanzimat döneminde bulunmayan bir tip olan öğretmenlerdir. İkincisi, subaylardı ki Abdülhamid’in bütün vehimlerine, denetimlerine karşın, asıl devrimci tip bu zümre içinde yetişmeye başlamıştı. Diğerleri ise tıbbiyenin yetiştirdiği doktorlardı. Rejime ilk tepkilerde de Tıbbiye ve Harbiye’de patlak vermiştir (Berkes, 2004; 366-367). Bu dönem aydınlarının diğer ayırt edici önemli bir noktası da bu dönem aydınlarının halkın içinden çıkmaya başlamasıydı. Çoğu zaman Osmanlı bürokrasisinin orta ve üst sınıfından veya başkentteki şehirlilerden gelen Genç Osmanlı’ların aksine Abdülhamid döneminin yeni aydınları taşra şehirlerinden gelen yerel eşrafın, çiftçi ailelerinin hatta yeni oluşmakta olan Müslüman-Türk tüccarlarının oğullarıydı. Bu bağlamda Tıbbiye’de 1889 da kurulan ilk Jön Türk gizli örgütünün beş kurucusundan hiçbirinin İstanbul’dan olmaması dikkat çekicidir (Karpas, 2006: 62). Ayrıca bu dönemde dış memleketlerde de pek çok gizli cemiyetin kurulduğu görülmektedir. Zamanla hepsi Jön Türk adı ile anılmaya başlanacak olan bu cemiyetlerin ortak bir amacı vardı, II. Abdülhamid’in yürürlükten kaldırdığı meşrutiyeti tekrar ilan ettirmek. Hemen hepsinin ortak düşüncesi ise meclis açılınca sorunların halledileceğiydi.

Abdülhamid döneminin siyasi dava üzerine şal örtmesinin sonuçlarından biri, aydınların siyasal dışı sorunlar üzerine daha çok eğilmeleri olmuştur. Bu noktaların en önemlisi de “din” olmuştur. Siyasal baskı rejimi, önleyemediği dış etkilerin yardımıyla, onun özelliklerine karşı çıkan bir kuşağın yetişmekte olacağını öngöremedi. Dinden, şeriatın, gelenekten, maneviyattan o denli çok sözü edilen bir dönemde, bu fikir ve inançlara isyan eden bir kuşak yetişiyordu. Bu kuşağın başlıca özelliği de, inançları inkâr ve materyalizmdi. Bu nedenle yeni kuşağın kafasında “devlet” ile “din” arasındaki ayrım daha belirgindi (Berkes, 2004; 376). Bu kuşağın ve Jön Türklerin fikirlerini etkileyen akım ise “biyolojik materyalizm” olmuştur. Askeri tıbbiye öğrencileri kendilerine okutulan dersler ve okudukları kitapların icabı olarak hayatı biyolojik ve fizyolojik süreçlerin bir sonucu olarak görmekteydiler. Bunun yanında Paris’te ortaya çıkan pozitivist akımı da bu kuşağı etkilemiş

(Mardin, 1997b; 98-99) ve böylece her türlü geleneksel ve dini fikrin reddedildiği, mevcut sorunların sadece bilimin ışığında akıl yoluyla çözülebileceği inancına sahip bir kuşak yetişmiştir. Bu kuşağın kurtuluşa yönelik savunduğu temel fikir ise aşırı batılılaşma olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminin önemli bir özelliği, bütün imparatorluk tarihi boyunca reformları destekleyen ya da engelleyen fikir hareketlerinin düzenli akımlar haline gelmesidir. Garpcılık, İslamcılık, Türkçülük, Meslekçilik ve Sosyalizm akımları imparatorluk yıkıldıktan sonra da sürmüş ve politik hayatı etkilemişlerdir. Bu akımlar imparatorluğu kurtaramamakla beraber Cumhuriyet'i kuracak kadroların entelektüel besinini sağlamıştır (Tunaya, 1983; 239).

Batıcılık İçtihat dergisinde ortaya çıkmıştır. Batıcılar, Osmanlı toplumunun gerileme tablosunu açıklıkla çizmiş ve durumun sorumlusu olarak aydınları görmüşlerdir. Kurtuluş ise, ilmi bir metotla gerileme sebeplerini ortaya çıkarıp, onları ortadan kaldırmaktır. İmparatorluk yüzünü Batıya dönünce hatalar anlaşılacaktır, zira sıkıntılar Avrupalı olmamaktan kaynaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun tek kurtuluş yolu vardır, o da batılılaşmaktır. Batı demek üstünlük demektir, öyleyse Osmanlı bütün varlığı ile Batıya gitmelidir. Çünkü ikinci bir medeniyet yoktur, fakat unutulmamalıdır ki, batılılaşmak şuursuz bir taklit değildir. Batının ekonomik ve sosyal hayatı alınmalı ve Osmanlı toplumu ilim ve teknik bakımından teçhiz edilmelidir (Tunaya, 2004; 68-69). Batıcılara göre yenileşmenin çaresi eğitim yoluyla halkın aydınlatılmasıydı. Osmanlı'nın başına gelen tüm felaketlerin tek kaynağı bilgisizlikti. Türkçülerin "Turan" idealine karşılık, Batıcılar "İrfan" idealini savunuyorlardı (Karpas, 1996; 43). Batıcılar, batılılaşım derken Batının özellikle askeri, siyasi, eğitim ve bazı kültür kurumlarını aktarma yoluna gitmişler ve bu arada laikliği bir kurtuluş ilkesi olarak görmüşlerdir (Küçükömer, 1983; 248). Batıcılar genel olarak yenileşme meselesinde birleşiyorlardı ama din konusunda ve Batı'nın ne dereceye kadar örnek olabileceği meselesinde birbirinden ayrılıyorlardı (Karpas, 1996; 42).

İslamcıların fikirlerinin odak noktası, Osmanlı'nın Tanzimat ile birlikte kültür benliklerini kaybetmeye başladığıydı. Bunun önüne geçmekte en iyi yol Tanzimat'ın gizli olarak inkâr ettiği "şeriatın değerlerini" tekrar Osmanlı toplumuna getirmektir (Mardin, 1997b; 91-92). İslamcılara göre İmparatorluğun zayıflamasının sebebi İslami esaslardan ayrılmış olmasıydı. Bu ayrılma imparatorluk ruhuna aykırı Batılı fikir ve müesseseleri kabul etmek şeklinde olmuştur. Batı'nın yalnızca tekniğinin alınması gerekliydi. Batı'nın kültürel, dini ve toplumsal fikirlerini İslam'inkinden aşağı görüp bunlara karşı çıkıyorlardı. İmparatorluğun kalkınmasının tek yolunu Müslümanlığın ilk esas akidesine dönmekte buluyorlardı (Karpas, 1996; 41-42). İslam dünyası, muhakkak ki kalkınması için Batı'ya muhtaçtı. Fakat önemli olan Batı'dan ne alınacağı sorunudur. Batı ve Doğu medeniyetleri aynı şartların ve sebeplerin eseridir. Bir medeniyet alanından diğerine geçmeye de lüzum yoktur. Batı Doğu'ya nazaran sırf teknik bakımından üstündür. Sadece ekonomi, maddi alandaki kalkınmalar için gerekli yöntem ve malzemeyi Batı'dan almak mümkündür ve gereklidir (Tunaya, 2004; 72). İslamcılar için Batı sadece maddi anlamda takip edilecek bir örnektir. Bunun dışında kalan unsurlarda öze dönmek gerekmektedir.

Türkçülük akımı zamanın ihtiyaçlarını ve heyecanlarını temsil etmiştir. İttihat ve Terakki'nin tek iktidar partisi olarak, bu akımı İslamcılıkla birleştirmesi ve program edinmesi Türkçülük akımına ayrı bir özellik vermiştir. Devletin nasıl kurtulacağı sorusunun cevabı Türkleşmektir. Osmanlı bayrağı altında şuursuz bir hayat süren Türkler bir millet haline gelmelidir. Türkçülük akımı her şeyden önce bir milliyetçilik doktrindir. Türkçülere göre millileşmek batılılaşmanın yoludur (Tunaya, 2004; 75-76). Milliyetçilik akımı önce edebiyat ve tarihte belirdi ve başlangıçta sadece kültürel mahiyetteydi. Zamanla imparatorluk azınlıklarının milli bağımsızlık mücadelelerinin zoru altında ve onlara karşı bir tepki olarak siyasi bir çehre kazandı. Ziya Gökalp milliyetçilerin nazariyecisidir ve Ziya Gökalp'e göre güdülecek amaç bütün Türklerin kültür birliğine dayanarak kuracakları büyük ülke, Turan'dı. Gökalp Türk kültürüne belirli milli bir karakter verebilmek ve devlet teşkilatını da ona göre düzenleyebilmek için bir sıra reform yapılması gerektiğine inanıyordu. Gökalp kültür (hars) ile medeniyeti ayırt ediyordu. Medeniyet maddiydi ve imparatorluk Batıdan ancak medeniyeti

almalıydı. Bu alış bile, kendi kültür değerlerini tehlikeye düşürmemek için, milli kültürünü geliştirdikten sonra yapmalıydı (Karpaz, 1996; 45-46).

Birinci Dünya Savaşı İslamcılarını siyasal bir kuvvet olarak ortadan kaldırmış, Batıcuların da iki esas fikrini, Osmanlılığı ve dinin imparatorluğun temeli olduğu fikrini çürüterek onları da çok zayıflatmıştı. Garpcıların yenileşme konusundaki pratik fikirleri de milliyetçiliğe katılarak kısmen uygulanmasına bile geçilmişti. Böylece, Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Türkiye’de ayakta kalabilmiş tek ideoloji milliyetçilikti (Karpaz, 1996; 47-48).

Osmanlı’da batılılaşmak II. Meşrutiyet’e kadar bir devlet politikası olarak değil, yarı şuurlu bir özlem olarak daha çok aydınlar arasında belirmiştir (Meriç, 1983; 234). Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğunda yenileşme hareketi esas itibarıyla küçük bir aydınlar zümresine tutunmuş, halk yığınlarına inememiş ve bunun için de kültürel reformlardan ileri gidememiştir (Karpaz, 1996; 47-48). Cumhuriyete kadar Osmanlı aydınlarının ve devlet adamlarının özellikle kültürel alanda geleneksel kimliklerini, ahlaki değerlerini korumak istedikleri, batılılaşmayı maddi hayat ve teknolojiyle sınırlı tutmaya çalıştıkları görülmektedir. Cumhuriyetin belirleyici ideolojisi ise bu noktada önemli bir kopma gerçekleştirmiştir. Cumhuriyeti kuranlar Osmanlı’nın bu tarzının yanlış ve yetersiz olduğu sonucuna vararak bu tutum yüzünden hedefe ulaşamadığını düşünmüşler ve bu nedenle Cumhuriyet boyunca batılılaşma politikası radikalleşmiş ve Cumhuriyet ideolojisinin temel direği haline gelmiştir (Belge, 1983; 260). Cumhuriyet ile başlayan batılılaşma/modernleşme çabalarında aydınların rolü önemini korumuştur. Bu dönemde de devlet destekli ve kontrollü aydın profiline değışmediğı söylenebilir. Çünkü gerek Osmanlı gerekse de Cumhuriyet döneminde modernleşme süreci Batı’nın aksine devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılan bir süreç olduğu için bu süreçte aydınlar kilit bir rol üstlenmiştir.

3.2.Osmanlı Modernleşme Sürecinde Bürokrasi

Osmanlı’nın modernleşme sürecinde bürokrasinin ve bürokrat tabakanın ayrı bir yeri vardır. Çünkü Osmanlı’da modernleşme yolunda atılan adımların çoğu bürokratik yapıdan geçmiştir. Bu nedenle Osmanlı’da modernleşmeyi sağlayan temel unsurların başında bürokrasi gelmektedir ve modernleşme büyük oranda onların eliyle gerçekleşmiştir denilebilir.

Osmanlı’nın Batı karşısında gerilemesini engellemek amacıyla yapılan askeri reformların yeterli olmaması ve askeriye dışında da bazı problemlerin olduğunun fark edilmesi üzerine reformlar III. Selim’den itibaren genişlemiş ve başta idari yapı olmak üzere diğer alanlara da sıçramıştır (Akyıldız, 2004: 18-19). Ancak idari yapıda yapılmak istenilen reformların önünde geleneksel bürokratik yapı önemli bir engel teşkil etmekteydi. Osmanlı devlet idaresi her ne kadar merkeziyetçi ve otoriter bir yapıya sahip olsa da (Sevil, 2005; 99) Osmanlı’da 16. yy’ın ikinci yarısından itibaren merkezi otoritenin zayıflamaya başlamasıyla merkez ile halk arasında irtibatı sağlayan mahalli ileri gelenler olan ayanlar önem kazanmaya başlamıştır. Devletin içinde bulunduğu sıkıntıdan faydalanan ayanlar zamanla buldukları bölgelerde güçlerini artırarak merkezi otorite karşısında önemli bir güç haline gelmiştir. Devlet çoğu zaman bu gücü kabul etmek ve onunla anlaşma yoluna gitmek zorunda kalmıştır (Akyıldız, 2004: 83). Ancak merkezi bürokrasi ve ayanlar arasında ortaya çıkan çatışma merkeziyetçiliğin hızlanması ile sonuçlanmış ve zamanla merkezi otorite güçlenerek II. Mahmud 1826’da yeniçeriliğı ve 1831’de tımar sistemini sona erdirmiştir (Karpaz, 2006: 25-26). Böylece bu aşamadan sonra Batılı tarzda bir askeri sistem ve bürokratik yapının oluşturulması için gereken çalışmalara hız verilmiştir.

İlk askeri reformlarla beraber, modern bir ordunun modern bir sivil bürokrasi ile desteklenmesi gerçeğı ve etkin bir bürokrasi ihtiyacı, Batılı sivil kurumların transfer edilmesiyle, batılılaşma sürecini tamamlamak gereğı düşüncesini hâkim kılmıştır. Osmanlı’daki batılılaşma 19. yy boyunca esas itibarıyla “patrimonyal bir siyasal sistemin bürokratik kolunun modernleşmesi olarak” ortaya çıkmıştır. 19. yy ile birlikte Osmanlı sefirleri, sürgünleri ve öğrencilerinin Avrupa ziyaretleri ile askeri nitelik taşımayan Batı ilişkileri iyice hissedilmeye başlanmıştır. Bu sivil - kültürel ilişkiler Osmanlı’nın üstünlük fikrinin değışmesine neden olmuştur. Önceleri gelişme isteğı şeklinde ortaya

çıkan düşüncenin sonradan Batı kurumlarını ödünç alma şeklinde değiştiğini görülmektedir. Askeri alanda başlatılan reformların etkin bir bürokrasiye ihtiyaç olduğu gerçeği ile (Sevil, 2005; 100-102) bürokratik alanda modernleşme çabaları hızlanmıştır. Böylece Osmanlı bürokrasisi “mirasa dayalı” ya da “padişah kökenli” denilebilecek özellikleri, bir “akılcı” bürokrasiye yerini bırakmaya başlamıştır. İlk olarak Osmanlı bürokrasisinin bir kesimi, modernleşmenin gereksinimlerine, bir açıdan erken uygun hale getirilmiş ve 19. yy’da reform liderliğini ele almıştı. Bu reformcu bürokrasi, reformun ilk can alıcı noktası olarak, askeri ve sivil bürokrasiyi hazırlayan eğitim kurumlarının modernleştirilmesini seçmiştir (Mardin, 1997a; 55-56).

II. Mahmud dönemi askeri ve sivil alanda modernleşmenin temellerinin atıldığı ve Batı tipi bir yönetim tarzına geçilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur. N. Berkes bu dönem rejimini, “mutlakiyetçi aydın monarşisi” olarak nitelendirmiştir. Çünkü bu dönemde; hükümdarın mutlak yetki hakkı devam ediyor. Yönetilenler “reaya” olmaktan çıkıyor “halk” oluyor. Kapıkulluğu kalkıyor, onun yerine ayırım yapılmaksızın devşirilen bir sivil bürokrasi geliyor. Kapıkulu ordusu yerine yeni bir militer örgüt kurulmasına doğru gidiliyor. Sivil bürokrasi ve ordunun başında bulunanlarla ulemadan seçilen kişilerden oluşan en üst yetkili, kanun yapma görevlisi sürekli meclisler kuruluyordu. Bu meclisler merkezi hükümet organı olan Hükümet Şurası, adalet organı olan Adliye Yüksek Kurulu ve ordu ile ilgili kuralları koyan Askeri Şura Dairesiydi (Berkes, 2004; 171-174). Bu sayede Osmanlı hükümetine ve personeline Batı’daki benzerlerinin adlarını ve görüşlerini vermek suretiyle Osmanlı’ya modernliğin yerleşmesi istendi ve bu amaçla bakanlık sisteminin temelleri atılarak fonksiyon ayırımına gidilmesi sağlandı. Böylece II. Mahmud döneminde Osmanlı bürokrasisinin biçimsel yapısı tamamen değiştirilmiştir. Başbakanlık, bakanlıklar, memuriyet kademeleri, kıdem esasları gibi konularda reformlar yapılmış ve bürokrat yetiştirmek amacıyla yeni okullar açılmıştır. Bu okulların açılmasındaki en büyük amaç, sivil bürokratik eğitimi sağlamak ve dini olmayan kriterlere göre karar verecek bürokrat yetiştirmektir (Sevil, 2005; 103). Örneğin 1832’de kurulan Tercüman Odası, Osmanlı Devleti ve Osmanlı bürokratinin batılılaşmasını sağlayan temel kurumlardan biri olmuştur. 1839’dan sonra adeta bir okul haline gelen Tercüme Odası’nda batılılaşma yanlısı sadrazamlar yetişmiştir. Tercüme Odası sadece sadrazam yetiştirmekle kalmamış Tanzimat dönemi üst düzey bürokratları da ilk meslek hayatlarına Tercüme Odasında başlamışlardır (Kaçmazoğlu, 2001; 110).

II. Mahmud döneminde yapılan düzenlemelerle, askeri, dini ve ilmi grupların; devlet merkezindeki siyasi gücü zayıflamış, buna karşılık yeni kurulan büroların ve bürolarda görev alan memurların rolü artmıştı (Tazegül, 2005; 74). Ancak III. Selim’in tahta çıkışından II. Mahmud’un ölümüne kadar uzanan yarım yüzyıllık dönemde bürokratik sistemin işleyişinde yeni mevkiler oluşturmak ve yeni düzenlemelere gitmek amacıyla tekrar tekrar girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Gelenekselcilikten uzaklaşıp rasyonel bir hukuk sistemine yönelik bu girişimlerden elde edilen başarılar belli sınırlar içinde kalmıştır. Batı düşüncesinin yeni yeni özümseiyor oluşu ve Batılı bir kültürel geçmişe sahip olanların da yönetici sınıf içinde hala bir azınlık olmaları bu girişimlerin başarıları hakkında bazı soru işaretlerini beraberinde getirmiştir (Findley, 2014: 171-172).

II. Mahmud döneminde yapılan reformların temelinde yer alan düşünce merkezileşme dürtüsüdür ki bu 19. yy’da ki Osmanlı modernleşme çabalarının özünü oluşturur. Başlıca amaç, tahta tamamıyla sadık yeni bir ordu oluşturmak ve bununla ayanlar ve ekonomik kaynaklar üzerinde hükümetin kontrolünü sağlamaktır. Bu bürokrasinin politik ve toplumsal üstünlüğünü garanti altına almanın birinci şartıydı (Karpas, 2008: 77). Bu nedenle güçlü bir geleneğe sahip olan bürokrasi, Osmanlı modernleşmesinin lokomotif gücü olmuştur. Tanzimat döneminin reformist devlet adamları bu yapı içerisinde yetişmiştir. II. Mahmud’un merkezi otoriteyi güçlendirmek için atmış olduğu adımlar bürokrasinin devlet içindeki etkisini de artırmıştır. Hatta Tanzimat fermanı ile padişahın mutlak otoritesi karşısından yargısal hak kazanan bürokrasi (Erdoğan, 2016: 95-96) padişahın artık bölünmüş politik gücünün bir kısmına sahip olarak zaman zaman iktidara el koyabilecek güce de sahip olmuştur (Küçükömer, 2010: 67).

Tanzimat döneminde modernleşmeye yönelik en belirgin değişiklikler bürokrasi alanında gerçekleşmiş ve Batı tipi bir bürokrasi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda bürokratik örgütlenme biçimi yenileşmeye başlamış ve yeni bürokratik birimler kurulmuştur. Devlet daireleri tamamıyla Batılı ülkelerin bürokratik kuruluşlara benzetilmeye, saray ve devlet dairelerindeki büroların iç tanzimi Avrupalı tarzda oluşturmaya başlamıştır. Bürokratik hiyerarşide alt - üst ilişkileri oluşmuş, bürokratik ağ yayılırken, bakanlık teşkilatları kurulmuş, yeni bir idare hukuku eşliğinde, yeni yönetmelikler oluşturulmuştur. Tanzimat döneminin en belirgin değişiklikleri devlet yönetimi ve bürokraside olmuştur. Bunlardan en önemlisi klasik dönemdeki padişahın mutlak iktidar anlayışı yerini Bab-ı Ali mutlakiyetçiliğine bırakmasıdır. Padişah otoritesini artık Bab-ı Ali ile paylaşıyor ve Batı kültürü giderek bürokrasiye yerleşiyordu. Tanzimat ile birlikte daha önce sadece sarayda toplanan nüfus ve kuvvet, birdenbire hükümdara karşı sorumlu bir kabine ile onun etrafında toplanmıştır. Bu suretle imparatorluk şahsi hükümet özelliğinden çıkıp bir yüksek rütbeli memurlar imparatorluğu haline gelmiştir (Kaçmazoğlu, 2001; 95-108). Tanzimat dönemi bürokrasinin batılılaşmaya yönelik reformlarda tam bir hâkimiyet sağladığı dönem olmuştur denebilir. Çünkü II. Mahmud'tan sonra etkili ve güçlü bir padişahın tahta çıkmaması, Tanzimat'ın üst sınıf bürokrasiye sağladığı ayrıcalık ve teminatlar ve Batılılaşma reformunun öncüleri olan memurların elde ettiği siyasi güç, Babiâli'nin sivil bürokrat aristokrasinin bu dönemde reformların sürdürülmesinde ve daha da yoğunlaşmasına en etkili güç haline getirmiştir (Findley, 2014: 171-177).

Osmanlı'nın değişiminde önemli bir rol oynayan 1839 Tanzimat Fermanı merkezileşme ve bürokratikleşme çabalarını daha da hızlandırmıştır (Karpat, 2006: 31-32). Ancak Tanzimat Fermanından sonra ortaya çıkan bir eksiklik halkı temsil eden bir meclis bulunmadığı için reformların padişahın otoritesini paylaşan hükümet yani bâb-ı âli tarafından ve büyük devletlerin elçilerinin karışmaları ile uygulanmasıdır. Hükümet İngiliz, Fransız ve Rus elçiliklerinin desteğine dayanan, bunların baskılarına göre inip çıkan paşaların yarışma alanı haline gelmiştir. Reformları anlama ve yürütme biçimi de bu inip çıkmalara göre dalgalanmalara uğramıştır (Berkes, 2004; 218-219). Bu kişilerin Batı yanlısı olmaları sadrazam olmalarına yetmektedir. Bunların öncelikle Batı içinde belli bir devletin yandaşları olmaları gerekmektedir. Tanzimat dönemi üst düzey bürokrat ve valileri, Batılı ülkelerin çıkarlarını kendi çıkarları ile bütünleştirerek bazı dengeleri gözetip korumuşlardır (Kaçmazoğlu, 2001; 107). Bu durum pek çok sadrazam ve paşanın isminin başında bir Batılı ülke yanlısı olduğunu belirten sıfatlarla anılmalarına neden olmuştur. Bürokrasinin ülke yönetiminde elde ettiği güç ve üst düzey bürokrat ve paşaların Batı yanlısı olup, Batılı devletlerin çıkarlarını savundukları inancı birçok aydın tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Özellikle Islahat Fermanından sonra Yeni Osmanlılar hareketi içindeki aydınlar bu durumu açıkça dile getirmişlerdir.

II. Mahmud'un ölümünden II. Abdülhamid dönemine kadar dengeler Babiâli ve sivil bürokrasi lehine gelişmiştir. Bu dönemde güçlü bir padişahın başa geçmemiş olması, sivil bürokrasinin gelişmesinin başlıca nedenlerinden biridir. Ancak II. Abdülhamid'in başa geçmesi dengeleri tekrar saray lehine bozmuştur. II. Abdülhamid Babiâli'nin yetkilerini sarayda toplamaya başlamıştır (Akyıldız, 2004: 167). Ancak bu durum II. Abdülhamid döneminde de bürokraside yenileşme çabalarına bir engel teşkil etmemiştir. II. Abdülhamid Osmanlı bürokrasisini akılcı yörüngeye oturtmak için tüm gücüyle çalıştığı halde, Sultana karşı çıkan genç bürokratlar ve askerler, en yüksek yönetim ve hükmet görevlerine yetenekli olmaktan çok Sultana bağlı olan kişilerin getirildiğine inanıyorlardı. Yeni ve okul görmüş ulusalcı bürokratların Sultanla aralarının açık olmasının başka bir nedeni, Türkiye'de modern bir devlet kurmak konusunda sabırsızlanmalarıydı (Mardin, 1997a; 57). Bu dönemde bürokratik yönetim geleneği devam etmekle beraber, seküler ve liberal yaklaşıma sahip sivil bürokratlar kritik noktalarda bulundurulmamıştır. Batılılaşma ve sekularizasyon çabaları ise 1890'lı yıllarla beraber askeri bürokrasi tarafından yürütülmüştür (Şen, 1996; 109-110).

Bu dönemde de bürokrasinin gelişmeye devam ettiği ve etkinliğini artırdığı görülmektedir. Dönemi Tanzimat döneminden ayıran en önemli fark ise II. Abdülhamid'in bürokrasi piramidinin kontrolünü ele geçirmeye ve Osmanlı toplumunun siyasi bilince sahip kesimlerinin hemen hemen tamamını bu piramidin içine mümkün olduğunca toplamaya teşebbüs etmesidir (Findley, 2014: 275). Dönemin ayır edici diğer önemli gelişmesi ise bürokrasinin profesyonelleşmesidir (Karpat, 2006:

59). Bu dönemde sivil bürokraside önemli bir büyüme görülmüştür. Memur sayısının yüz bini aştığı bilinmektedir (Şen, 1996; 109-110).

19.yy'da ki Osmanlı modernleşmesi üç ana faktör etrafında gelişmiştir. Birincisi, merkezileşme güdüsüdür. Böylece politik yapı yeniden şekillenerek yönetim ve toplum organik olarak ayrılmıştır. İkincisi, Avrupalı güçlerin artan etki ve müdahaleleri. Üçüncüsü ise modernleşmenin yönetici elitlerin hem ideolojileri, hem de güçlerinin yegâne kaynağı olması. Osmanlı modernleşmesinin ana hedefi bürokrasi aracılığıyla merkezi yönetimin gücünü pekiştirmek olmuştur (Karpat, 2008: 78-81). Bu bağlamda Osmanlı modernleşme süreci idari anlamda Batı'daki gibi bir merkezileşme çabasıdır.

I. ve II. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında ortaya çıkan gelişmeler sonucunda saltanat karşısında gittikçe güçlenen bâb-ı âli ve sivil-askeri bürokrasi, I. Dünya Savaşı sonucunda yenilmiş kabul edilen imparatorlukta artık etkinliğini iyiden iyiye artırmış ve ulus devlet kurma yönünde yönünü tamamen Batı'ya çevirmiştir. Böylece Osmanlı'nın modernleşme çabaları bir anlamda büyük oranda sivil ve askeri bürokrasinin elinde Batı tipi bir ulus devlet kurulması ile sona ermiş bulunmaktadır. Sonuç olarak bürokrasi, Türk modernleşmesinde kilit bir rol oynamıştır. Yeni bir ulus devlet kurma aşamasında yerleştirilmesi istenen kurumların, davranış ve düşüncülerin bürokrasi ve bürokratlar aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmış ve bunda da başarılı olunmuştur. Osmanlı döneminde temelleri atılan bu düşünce cumhuriyete geçiş ile birlikte de devam etmiş, cumhuriyetin yönünü tamamen Batı'ya çeviren ideolojisinde bürokrasi en önemli rolü oynamaya devam etmiştir.

4.Sonuç

Modernlik Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve sekülerleşme, endüstrileşme, kapitalizm, ulus devlet, kentleşme, rasyonelleşme, demokratikleşme, bireyselleşme ve bilimsel düşüncenin gelişimi gibi temel unsurlara sahip olan bir süreçtir. Endüstrileşme ve ulus devlet formunun en temel karakteristiği olan modernleşme hareketi; siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel bir dönüşümdür. Modernleşme, Batı toplumlarını özellikle ekonomik anlamda gelişmiş toplumlar haline getirmiştir. Böylece modernlik kavramı, Batı dışı toplumlar için bir arzu nesnesi haline gelmiştir. Bu durum Batı dışı diğer toplumlar için geçerli olduğu gibi Osmanlı için de geçerlidir ve Osmanlı'da modernleşme, kültürel ve tarihsel bir dönemden ve oluşumdan ziyade, bir zaruret ve gelişmiş toplumların seviyesine ulaşmanın bir yolu olarak öncelikle aydınların ve siyasi aktörlerin zihinlerinde ortaya çıkan bir olgu olmuştur.

Osmanlı uzun bir dönem güçlü ve merkezi bir imparatorluk olarak varlığını devam ettirmişse de diğer tüm imparatorluklar gibi merkez ile ona bağlı olan çevre arasında zaman zaman bir kopukluk söz konusu olmuştur. Ş. Mardin'e göre (1997a) Osmanlı modernleşmesi bu merkez – çevre kopukluğu bağlamında merkezden başlayan bir süreçtir ve merkez – çevre çatışmasına dayanmaktadır. Bu nedenle Osmanlı modernleşme süreci başından beri sıkıntılı olmuştur. Merkezden başlayan modernleşme isteği ve hareketi çevreye doğru yayılıp kendini anlatma ve kabul ettirme yerine, elitist bir hareket olarak kalıp halka inebilmiş değildir. Batı'da modernleşme, orta sınıflaşma, kentleşme, rasyonelleşme, endüstrileşme, bireyselleşme, bilimsel düşünce gibi toplumsal dinamiklerle kendiliğinden oluşan bir süreçtir. Oysa Osmanlı'da elit bir aydın ve bürokratik bir tabaka içinde tartışılan ve uygulanmaya çalışılan modernleşme düşüncesi, modernleşmenin ihtiyaç duyduğu toplumsal dinamikleri ortaya çıkaramamıştır. Bu nedenle Osmanlı'da modernleşmeye yönelik eylemler daha çok ıslahatlar niteliğinden öte gidememiştir ve üstten alta doğru bir eğilim gösterir. Bunun sonucunda Osmanlı'da modernlik, her zaman sorunlu olmuş ve çeşitli sıkıntılar yaratmıştır. Bu sıkıntıların temel sebebi ise modernlik sürecinin aydın ve bürokratik elitist bir tabaka içinde ortaya çıkması ve sürdürülmeye çalışılması gelmektedir. Bu nedenle Osmanlı modernleşmesi kendine has özellikleri bağlamında ele alınmalı ve incelenmelidir.

Osmanlı'da modernleşme düşüncesi bir zaruret sonucu ortaya çıkmıştır. Batı karşısında gerileyen imparatorluğu tekrar eski güçlü günlerine kavuşturabilme isteği, Osmanlı'nın yönünü Batı'ya çevirmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı'da modernleşme düşüncesi siyasi bir projedir. Bu projede aydınların ve bürokrasinin özel bir yeri vardır. Çünkü aydınlar modernleşmenin zihni yönünü, bürokrasi ise uygulama yönünü temsil etmekteydi. Ancak Batı'dan farklı olarak

Osmanlı siyasi erki modernleşmeyi sağlayacak zihinleri kendi yetiştirmek zorunda kalmış, dolayısıyla Osmanlı aydını uzun bir süre siyasi erkin güdümünde ve kontrolünde kalmıştır. Pek çok Osmanlı aydınının aynı zamanda bürokratik yapı içinde çeşitli şekillerde görev alması da Osmanlı modernleşmesinin ayırt edici özelliklerinden biridir. Dolayısıyla Osmanlı modernleşme süreci kendine has özellikleri ile Batı modernleşme sürecinden farklılaşmaktadır. Her şeyden önce Osmanlı modernleşmesi siyasi bir proje olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle modernleşmenin diğer unsurları olan ekonomik ve toplumsal yönü bu sürece yeterince dâhil olamamıştır. Modernleşme bir merkezileşme süreci olduğu kadar ekonomik bir gelişme ve aynı zamanda toplumsal değişmelerin ve dinamiklerin içinde olduğu bir süreçtir. Ancak Osmanlı modernleşmesi idari yapıda yapılan birtakım ıslahatların çok da ötesine geçebilmiş değildir. Bu bağlamda Osmanlı modernleşme süreci bir merkezileşme hareketi olarak görülebilir. Bu sürecin Osmanlı'daki kilit unsurları ise aydınlar ve bürokratik tabaka olmuştur. Aydınlar modernleşme sürecinin ihtiyaç duyduğu zihni birikimi sağlarken, bürokrasi ve bürokrat tabaka ise modernleşmenin ihtiyaç duyduğu yenilikleri gerçekleştiren unsur olmuştur. Bu bağlamda Cumhuriyet ise daha çok bir merkezileşme çabası olan Osmanlı modernleşme sürecinin doğal bir sonucudur.

KAYNAKÇA

- Akça, Gürsoy (2010). Osmanlı Devletinde Bilgi ve İktidar. Konya: Palet Yayınları.
- Akyıldız, Ali (2004). Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, Murat (1983). "Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma". Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, Murat (2004). "Batılılaşma: Türkiye ve Rusya". Modernleşme ve Batıcılık. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:3. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, Niyazi (2004). Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul: YKY.
- Black, C.E. (1989). Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri. Çev: M.F.Gümüş. Ankara: V Yayınları.
- Erdoğan, Aynur (2016). Osmanlı'da Yurtdışı Eğitim ve Modernleşme. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Findley, C. V. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıali, 1789-1922. Çev. Ercan Ertürk. İstanbul: Tarih Vakfı Yurdu Yayınları.
- Giddens, A. ve Sutton W. (2014). Sosyolojide Temel Kavramlar. Çev. Ali Esgin. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Goody, J. (2008). Kapitalizm ve Modernlik. Çev.İhsan Durdu. Küre Yayınları: İstanbul.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram(2001). Türk Sosyoloji Tarihine Giriş 1.Cilt. İstanbul: Birey Yayınları.
- Kale, N. (2002). "Modernizmden Postmodernist Söyleme Doğru". Doğu Batı Düşünce Dergisi. Yıl:5. Sayı:19.
- Karpat, Kemal H. (1996). Türk Demokrasi Tarihi. İstanbul: AFA Yayıncılık.
- Karpat, Kemal H. (2006). Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma. Çev. Dilek Özdemir. Ankara: İmge Kitapevi.
- Karpat, Kemal H. (2008). Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus. Çev. A. Z. Durukan ve K. Durukan. Ankara: İmge Kitapevi.
- Kivisto, P. (2008). Sosyolojinin Temel Kavramları. Çev.İ. Çapçioğlu ve S. Yavuz. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Küçükömer, İdris (1983). "Batılılaşmada Bürokrasinin Yeri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçükömer, İdris (2010). Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Mardin, Şerif (1997a). Türkiye'de Toplumsal Siyaset (Makaleler 1). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mardin, Şerif (1997b). Türk Modernleşmesi (Makaleler 4). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Cemil (1983). “Batılılaşma”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tazegül, Murat (2005). Modernleşme Sürecinde Türkiye. İstanbul: Babil Yayınları.
- Thomas H. ve Walsh D.F. (2014). “Modernlik/Postmodernlik”, Temel Sosyolojik Dikotomiler (iç.). (Ed.). Chris Jenks. Ankara: Atıf Yayınları.
- Touraine, Alain (2007). Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma. Çev. Olcay Kunal. İstanbul: YKY Yayınları.
- Tunaya, T.Zafer (1983). “Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, T.Zafer (2004). Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sevil, Muharrem (2005). Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler, İstanbul: Vadi Yayınları.
- Şen, Serdar (1996). Silahlı Kuvvetler ve Modernizm. İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Wagner, P. (2013). Deneyim ve Yorum Olarak Modernlik Modernliğin Yeni Sosyolojisi. Çev. İbrahim Kaya. Ankara: Pegem Akademi.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 413-428, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 21.11.2018 **Kabul Tarihi:** 08.01.2019

MİLLÎ KORUNMA KANUNUNUN HAYATA GEÇİRİLİŞİ (1940) VE TEK PARTİ DÖNEMİ UYGULAMALARI

Realization of National Protection Law (1940) and Single-Party Period Practices

Mehmet Korkud AYDIN*

ÖZ

Türkiye, II. Dünya Harbinin sonuna kadar savaş dışı kalma politikası izlemiş olsa da büyük savaş ülkeyi; iktisadî, siyasî, ekonomik ve askerî yönlerden oldukça kötü etkilemişti. Dönemin hükümetleri, Türkiye'nin olası bir savaş halinde mümkün olan en az zararı görmesi için önemli ve sert tedbirler almak durumunda kalmıştı. II. Dünya Harbi yıllarında ekonomik alanda alınan tedbirlerden biri Millî Korunma Kanunu olmuştu. Millî Mücadele yıllarında Türk Milletinin içinde bulunduğu yokluk ve yoksulluğu ifade eden ve yine Türk Milletinin eşi benzeri görülmemiş bir fedakârlıkla uyguladığı Tekâlif-i Millîye Emirleri, Millî Korunma Kanununun yürürlüğe girmesinin haklılığını göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte Millî Korunma Kanunu, uygulamada görevli memurların işgüzarlığı veya iş bilmezliği yüzünden toplum içinde haklı tepkilerin doğmasına da neden olmuştur. Neticede Millî Korunma Kanunu, savaş şartları altında, devletin ve milletin bekâsı için çıkarılmış bir kanundur. Ancak uygulamalar savaş dönemi ile sınırlı kalmamış, CHP iktidarının sona ermesinden sonra Demokrat Parti hükümetleri tarafından da sürdürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Millî Korunma Kanunu, CHP, Refik Saydam, II. Dünya Harbi

ABSTRACT

Although Turkey followed a policy that had the principle of staying away from war until the end of the 2nd World War, this major war affected negatively the country in economic, political, and military terms. The governments of the period had to take serious and strict measures to ensure that Turkey would receive the lowest damage in case of a possible war. During the 2nd World War years, one of the measures that were taken in the field of economics was the National Protection Law. During the National Struggle, the Orders of National Taxation, which were obeyed by the Turkish Nation with unique sacrifices and which show the poverty and hardships of the nation in those years, are important in that they justified the National Protection Law. On the other hand, the National Protection Law also caused that there appeared justified reactions by the people because of the beardedness or ignorance of the officials who were assigned in the application process of the law. All in all, the National Protection Law is a law that was enacted for the survival and benefit of the state and the nation under war conditions. However, the practices were not limited to the war period, and after the CHP Government ended, the Democrat Party Government also continued the application of this law.

Keywords: National Protection Law, CHP, Refik Saydam, 2nd World War

GİRİŞ

Savaş rüzgârları, İkinci Dünya Savaşının patlak verdiği 1939 yılından çok önce Uluslararası alanda etkilerini hissettirmeye başlamıştı. 1929 Dünya ekonomik buhranı ile birlikte başlayan sorunlar, “yenidünya düzeni” oluşturmak iddiasıyla gündeme gelen Milletler Cemiyeti fikrinin iflâs etmesiyle katmerlenmiş ve Avrupa’da yeni uluslararası siyasî krizlere kapı aralamıştı. Özellikle Almanya’nın Versailles vesâyetinden kurtularak hızla silahlanması, Avusturya’nın ordu kurma girişimleri ve İtalya’nın Habeşistan’a saldırısı; askerî, siyasî ve iktisadî dengeleri alt-üst etmiş, Avrupa’yı hızla savaşa sürüklemişti.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı Türkiye’yi Avrupa kadar derinden etkilememiştir. Türkiye bu krizi kendi adına bir fırsata çevirmek istemiş ve bu dönemde önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir. Söz konusu yatırımlar ile Devletçilik modeline uygun bir şekilde özellikle tekstil alanında büyük

*Dr. Kırıkkale Üniversitesi Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi. korkudaydin@hotmail.com

fabrikalar kurulmuş ve böylece Türk sanayisi gelişme imkânı bulmuştur. Bu çerçevede kurulan önemli fabrikalar için; 1934'te Bakırköy Bez Fabrikası, 1935'de Kayseri Bez Fabrikası, Paşabahçe Cam Fabrikası, 1936'da İzmit Kâğıt Fabrikası, 1937'de Zonguldak Semi kok Fabrikası, Karabük Demir Çelik Fabrikası, Konya Ereğli Bez Fabrikası, Nazilli Basma fabrikası, 1938'de Gemlik Suni İpek Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası gibi kuruluşlar örnek gösterilebilir. (Karabulut, 2016; 72)

Türkiye bu dönemde dünya genelindeki siyasi gelişmeleri yakından takip etmiş; savaşın kendi coğrafyasına sıçramaması için büyük bir özen göstermişti. Zirâ Türkiye, olası büyük bir savaşın üstesinden gelecek iktisadî ve askerî güce ulaşamamıştı. Tek Parti iktidarı, haklı ve yerinde kararlarla Türkiye'nin savaş dışı kalmasında ısrar etmiş; ancak 1939 Eylül'ünde başlayan büyük savaşın kendi coğrafyasına da sıçrayabileceği düşüncesiyle bazı askerî, siyasi ve iktisadi önlemler almak zorunda kalmıştı (Güneş, 2002:615 vd; Karabulut, 2014: 201 vd).

Savaşın oluşturduğu olağanüstü şartlarla bu durum karşısında geliştirilen iktisadî, siyâsî ve mâlî önlemler; sadece Türk Hükûmetine özgü değildi. Pek çok ülke, savaşın neden olduğu yıkımlardan âcil bir şekilde kurtulabilmek için çeşitli önlemlere başvurmuştu. Bu bağlamda alınan en önemli önlem, iktisadî nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan haksız kazancın önüne geçmek olmuştur. Haksız kazanç; savaş, kıtlık ve tabii afetler gibi olağanüstü şartların yaşandığı günlerde, kimi çıkarıcı çevrelerin tefecilik, karaborsacılık ve vurgunculuk yoluyla başta temel gıda maddeleri olmak üzere ihtiyaç duyulan ürünleri “fahiş fiyat” ile satması, normalden daha çok kazanç elde etmesidir. Bu nedenle birçok ülke, savaş şartlarının oluşturduğu bu tür olumsuzlukları yok etmek amacıyla “Millî Savunma Vergisi” adıyla olağanüstü vergileri uygulamaya koymuşlardır (Ergin, 1943: 158 vd). Örneğin ABD'de “Wealth Tax” (Servet Vergisi) ile şirketlerin kazançlarının % 94'üne vergi konmuştur. Almanya'da “Olağanüstü Savaş Kazançları Vergisi” ile toplam kazancın % 85'i vergilendirilmiş, İngiltere'de de “Excess Profit Tax”(Kazanç) vergisiyle, kurumların kazançlarının % 100'üne vergi olarak el konulmuştur. İsviçre üç yılda ve taksitler halinde olmak üzere “Tek Vergi” adıyla servet vergisi getirirken Fransa da kazanç vergilerinin oranı artırmıştır. Yine Macaristan ve Yunanistan'da da servet vergisi uygulamasına gidilmiş, Bulgaristan'da ise Yahudilerden ayrı bir vergi alınması düşünülmüştür (Yavuz, 2015: 164; Pur, 2007: 227 vd; Kayra, 38 vd).

İsmet İnönü de 1 Kasım 1939'da TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada haklı olarak bu duruma değinerek; “İçinde bulunduğumuz fevkalâde şartların iktisadî hayatımızın nizâmını muhafaza etmek için ayrıca kanunî tedbirlere ihtiyaç göstermesi ihtimali vardır...” demişti (Şener, 2014: 76).

İ. İnönü'nün direktifleri doğrultusunda Hükûmet, savaşın yaşandığı döneme uygun bir iktisat politikası için ilk adımı atmıştı. İktisat Vekili Hüsnü Çakır “İktisadi Müdafaa Kanunu” tasarısını hazırlanmış, ardından da Başbakan Refik Saydam, 26 Aralık 1939'da CHP Grup Başkanlığına Millî İktisadî Korunma Kanun Projesini sunmuştu. Partililer, bu kanunu yeterli görmediğinden Recep Peker başkanlığında yeni bir komisyon kurulmuştu. Komisyon, hazırladığı 70 maddelik tasarımı “Millî Korunma Kanunu” adıyla Meclis'e sunmuştu (TBMM Zabıt Ceridesi, 1939: 29 Aralık; Öztürk, 2013:140).

Millî Korunma Kanunu tasarısı, daha hazırlık aşamasındayken Akşam Gazetesi yazarlarından Necmeddin Sadak, 3 Ocak 1940'ta “İktisadî Koruma Kanunu” başlıklı bir yazı kaleme almıştı. Yazısında Hükûmetin savaş ve uluslararası tehlike zamanlarında memleketin iktisadî güvenliğini korumak için bir kanun teklifi hazırlayıp Meclis'e sunduğunu açıklamıştı. Yazıda Hükûmetin; her türlü zirâat, sanayi ve ticaret işlerini; kredi ve ulaştırma imkânlarını düzenleme yetkisine sahip olacağı vurgulanmıştı. İhtiyaç duyulan eşyaları yaptırmak, dışarıdan getirtmek ve alım-satımını gerçekleştirmek gibi önlemlerin alınabileceğine de işaret etmişti. Ayrıca Sadak, kanunun sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için Millî İktisadî Koruma Heyeti'nin oluşturulacağını ve bu heyetin emrine 25 milyon liralık bir sermaye verileceğini de bildirmişti.

Sadak bu yazısında; savaş ve savaş tehlikesinin olağanüstü tedbirleri zorunlu kıldığını ifade ederek Hükûmetin çıkarmak istediği kanun tasarısını savunup bu yönde önlemler alınmazsa hem devletin hem de vatandaşların büyük zararlarla karşı karşıya kalabileceğini vurgulamıştı. Ayrıca

“Her geçen zaman, mâlî ve iktisâdî işlerde bilhassa böyle zamanlarda, tâmiri imkânsız yaralar açabilir. Herhangi bir karar almak için Meclis’e mürâcaatla ayrı kanun çıkarmak ve bunu tatbik ederken devletin muhasebe, ihâle, münâkale, müzâyede ve saire usullerine mürâcaat etmek bazen haftalara muhtaçtır.” diyerek, bu şartlar altında karar alınırken süratli davranılmasının gerekliliğini belirtmişti. Hükûmetin, uygulamalarında Meclis’ten izin almak yerine haber vermesinin yeterli olduğunu da savunmuştu (Sadak, Akşam Gazetesi, 1940:3 Ocak, 1).

1. Millî Korunma Kanununun TBMM’de Kabulü ve Uygulanışı

Millî Korunma Kanunu tasarısı, Başbakan Refik Saydam imzasıyla 15 Ocak 1940’ta TBMM’ye sunulmuştu. Saydam, kanun tasarısını sunarken “Bu kanunun tensip buyuracağınız bir muvakkat encümünde müzâkeresini heyet-i celilenizden istihâm ediyorum. Kabul buyursanız bu suretle, kanun daha kısa bir zamanda çıkmış olacaktır” diyerek işlemlerin hızlandırılması temennisinde bulunmuştu. Ardından tasarının ivedilikle incelenmesi için geçici bir encümenin kurulması kararlaştırılmıştı. O gün kurulan geçici encümünde Adliye, Bütçe, İktisat, Maliye, Millî Müdâfaa ve Zirâat encümenlerinin her birinden dörder üye görev yapacaktı (TBMM Zabıt Ceridesi, 1940: 15 Ocak: 62 vd; Akşam Gazetesi, 1940: 15 Ocak, 1).

16 Ocak 1940’da Geçici Encümünde tartışılan ve ivedilikle görüşülmek üzere TBMM’ye sevk edilen Millî Korunma Kanunu tasarısının genel gerekçesi ise şöyle açıklanmıştı: “Son zamanlarda Avrupa’da hüküm sürmekte olan siyâsî gerginlik nihayet müteaddit milletler arasında harp haline inkılâp etmiş ve böylece harp sahasına ve harp tehlikesine yakın ve hatta uzak memleketler, fevkalâde ahval ve şartlar içinde kalmışlardır. Bu ahval, bilhassa süratli seyri sebebi ile hemen her tarafta Hükümetlerce alınan fevkalâde tedbirlerle karşılanmaktadır. Muhtelif memleketlerde Hükümetlere bu hususta verilen geniş salâhiyetler zikredilen ahvali en iyi ifade eyleyen alâmetlerdir. Memleketimizin halen Avrupa’da hüküm süren harbin dışında bulunduğu malûmdur. Bununla beraber, millî hayatımızda bu istisnâî ahvalin tesirlerini önlemek ve sair bakımlardan olduğu kadar, iktisadî bakımdan da tahaffuz ve tedafüi tedbirler almak zarureti muvacehesindeyiz” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1940: 15 Ocak. S. Sayısı: 64: Millî korunma kanunu lâyihası ve Muvakkat encümen mazbatası (1/301). ss. 1-16).

70 maddeden oluşan Millî Korunma Kanunu tasarısı, 18 Ocak 1940’ta TBMM’de görüşülmeye başlanmıştı (TBMM Zabıt Ceridesi, 1940: 18 Ocak, 138-158). Görüşmeler sırasında Parti içi muhalefeti temsil eden Müstakil Grup Reisi Ali Rana Tarhan söz alıp Millî Korunma Kanununun uygulanmasına ne zaman başlanılacağını, uygulamada nasıl bir yöntem izleneceğini ve Hükûmetin özel teşebbüsleri ilgilendiren sorunlarla ilgili ne düşündüğünü sormuştu.

Başbakan Refik Saydam, Ali Rana Tarhan’ın sorduğu soruları cevaplayarak dünyada ortaya çıkan olağanüstü şartların bu kanunu gerekli kıldığını, kanunun kabulünden hemen sonra uygulamaya sokulmasını doğal ve gerekli gördüklerini söylemiş; “Hâricî, iktisadî vaziyet ve bilhassa ihtikârla mücâdele lüzumu, bu kanunun derhal tatbikine geçilmesi için âmil oluyor” diyerek uygulamanın âciliyetini belirtmişti. Kanunun uygulanmasında vatandaşın normal hayatını mümkün olduğunca örselemeyecek bir yol izleyeceklerini, Hükûmetin bu noktada iş sahibi vatandaşların normal vaziyetlerine ve kazançlarına mümkün olduğu kadar zarar vermeyeceğini gayret edeceğini söylemişti.

Refik Saydam, Tarhan’ın “Hükûmetin kanunun uygulanması sırasında özel işletmelerle görüşüp görüşmeyeceği” sorusuna ise “Hususî teşebbüsleri alâkadâr eden kararlar alınmadan önce iş muhitlerinin mütalaalarını almanın münâsip olacağına kâni olduğumuz zaman, bunda hiçbir zaman tereddüd etmeyeceğiz. Büyük iş, küçük iş mevzu bahis değildir. Mesele iş muhiti itibarıyla bunların fikirlerini almaktır; bizim için faydalı olacağına kanaat getirdiğimiz dakikada, bundan hiç çekinmeyeceğiz. Daima bunların fikirlerini de almayı kendimiz için bir esas bileceğiz...” sözleriyle cevaplamıştı (Akşam Gazetesi, 1940: 19 Ocak, 4; Tan Gazetesi, 1940: 19 Ocak, 1, 6).

Görüşmeler sırasında tasarı hakkında olumlu görüş bildiren Afyon milletvekili Berç Türker’e de olumlu konuşmalarından ötürü müteşekkîr olduğunu belirten Saydam; amaçlarının, Türk

vatandaşının sıkıntı çekmesini önlemek, Türk savunma kuvvetlerini olağanüstü hallerde ve seferberlik durumlarında en iyi şekilde tanzim ve idâre etmek olduğunu söylemişti (TBMM Zabıt Ceridesi, 1940: 18 Ocak, 140).

Saydam, söz konusu kanunun uygulanmasıyla geçmişte savaş dönemlerinde yaşanan sıkıntıların tekrar etmesine müsaade etmeyeceklerini belirtmiş ve “Dünyanın arz ettiği buhranın, memleketimize vâki iktisâdî ve ticârî akislerini zamanında karşılamak bizim için ne kadar hayati bir mesele ise bu buhranlardan istifâde etmek isteyecek olanların fenâ fikirlerine karşı koymak da o kadar lüzumlu bir harekettir” diyerek yaşanan krizi en iyi şekilde yönetecekleri mesajını vermişti (Akşam Gazetesi, 1941: 19 Ocak, 2; Son Telgraf Gazetesi, 1941: 19 Ocak, 1, 5).

Refik Saydam'ın konuşmasından sonra kanun maddeleri teker teker görüşülmüş, kısmen değişikliğe uğrayan kanun tasarısı, milletvekilleri tarafından oylanarak kabul edilmiş, 26 Ocak 1940'da Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmişti (TBMM Zabıt Ceridesi, 1940: 18 Ocak. S. Sayısı: 64: Millî Korunma Kanunu Lâyihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası (1/301). ss. 1-16; T. C. Resmî Gazete, 1940: 26 Ocak. Sayı: 4417). 27 Ocak 1940 tarihli gazetelerde de kanunun bir gün önce yürürlüğe girdiği, uygulanması için hazırlıklara başlandığına dair haberler çıkmıştı. Basında yer alan haberlerde bir de Koordinasyon Heyeti kurulacağı duyurulmuştu. Koordinasyon Heyetinde Millî Savunma, Mâliye, Gümrük ve İnhisârlar(Tekel), Ticâret, İktisât vekilleri bulunacaktı (Akşam Gazetesi,1940: 27 Ocak, 1). Ancak daha sonra heyetin üyeleri; Başvekil, Zirâat, Ticâret, Mâliye, İktisât ve Ulaştırma vekillerinden oluşmuştu. Şubat ayında çalışmalarına başlayan heyetin amacı; kanuna işlerlik kazandırmak, görevli vekiller arasında iletişim ve koordinasyonu sağlamak, memleketin iktisâdî politikalarını belirlemek ve bu yönde alınacak kararları hazırlamaktı. Hükûmet, iktisâdî konulara yönelik müdâhale ve düzenlemelerini bu heyet aracılığıyla gerçekleştirecekti (Şener, 2014: 76 vd).

Millî Korunma Kanunu, olağanüstü hallerde devleti iktisâdî ve millî savunma yönünden kuvvetlendirmek amacıyla Bakanlar Kuruluna bir takım yetkiler vermişti (Millî Korunma Kanunu, 1940: 18 Ocak. Kanun Numarası: 3780; T. C. Resmî Gazete, 1940: 26 Ocak. Sayı: 4417). İlki, Hükûmete olağanüstü hallerde genel veya kısmî seferberlik ilânı ile savaşa girme yetkisiydi (Madde 1). Kanunun uygulanacağı olağanüstü hallerin ortaya çıkması durumunda Hükûmet, yetkilerini kullanmaya başlayacak ve bunun için Meclis'i bilgilendirmesi yeterli olacaktı (Madde 2). Hükûmet, olağanüstü hal durumunun ortadan kalkması halinde kanun hükümlerinin uygulanmasına lüzum kalmadığını Meclis'e bildirilecekti. Bu maddeler; Hükûmete, Meclis'e danışmadan kanunu kullanma yetkisi vermişti. Ayrıca olağanüstü hal durumunun ortadan kalktığına karar verecek olan da Hükûmetti. Hükûmetin “kendisi vazgeçene kadar” Millî Korunma Kanununun tanıdığı yetkileri kullanabilmesi de mümkündü.

2. Millî Korunma Kanununun İçeriği

Millî Korunma Kanununun hükümleri çerçevesinde kararlar almak ve bunları Bakanlar Kuruluna sunmak üzere bir Koordinasyon Heyeti kurulacaktı. Heyetin üyeleri Başbakan veya onun belirleyeceği bir bakan tarafından atanacaktı.

Hükûmet, sanayi ve maden işletmelerini halk ve millî savunma ihtiyaçlarını karşılayabilecek miktarda üretimde bulunmaları için kontrol edebilecekti (Madde 7).

Hükûmet, sanayi ve maden işletmelerinden üretim programları isteyecek veya gerçekleştirmeleri için üretim programı verebilecekti.

Hükûmet, sanayi ve maden işletmelerinin üretimlerini ve diğer iş yerlerindeki mesaiyi, bu kanunun doğurduğu ihtiyacı karşılayabilecek seviyeye çıkarmak için gerekli olan işçi kadrosunu ve ihtisas elemanlarını temin edecekti. Bu amaçla vatandaşlara ücretli iş zorunluluğu yüklenebilecekti (Madde 9).

Sanayi ve maden işletmelerinde ve diğer iş yerlerinde çalışan işçiler, teknisyenler, mühendisler, ihtisas sahipleri, işyerlerini geçerli bir mazeretleri olmadan ve haber vermeden terk edemeyeceklerdi.

Bu madde gereğince çalışmaya mecbur bırakılanlara emeklerine karşılık emsâline göre normal bir ücret ödenecekti (Madde 10).

Hükûmet, sanayi ve maden işletmelerinin ürünlerini, maliyeti üzerine normal bir kâr koyarak satın alabilecekti. İşletmeler bu ürünleri, Hükûmete teslim etmeye mecbur olacaklardı (Madde 11).

Hükûmet, kanunun öngördüğü hizmetleri gerçekleştirmek üzere yetkilerini kullanırken gerekli görülen işletmelere ve küçük sanat erbâbına gereken krediyi temin edecekti. Kredi nakit, ham madde, malzeme ya da bir banka aracılığı ile ödenebilecekti (Madde 12).

Hükûmet, halk ve millî savunma ihtiyaçlarını sağlamak için gereken ürünleri stoklayabilecek (Madde 13), bu ürünlere; istifçiliğin önüne geçmek ve halkın zarara uğramasını önlemek amacıyla ücretini ödeyerek el koyabilecek ve ihtiyacı olan kurumlara dağıtabilecekti.

Herhangi bir sebeple âtıl kalmış, kullanılmayan veya yapımı tamamlanamamış sanayi, maden işletmeleri ve diğer iş yerlerini Hükûmet işler hale getirebilecekti (Madde 15). Hükûmet, azamî miktarda cevher elde edebilmek ve üretimi tek elde toplamayabilmek amacıyla sanayi ve maden işletmelerini birleştirerek işletebilecekti. Bu durum karşısında işletme sahiplerinin zararları ödenecekti (madde 16).

Hükûmet, işletmelerin üretimleri açısından gerekli görülmeyen makine, alet-edevât, tesisât ve her türlü üretim aracını, sahiplerini zarara uğratmayacak şekilde satın alıp ihtiyacı olan işletmelere verebilecekti (madde 17).

Hükûmet, alınan önlemleri uygulamayan ve kendisinden istenilen üretimi gerçekleştiremeyen sanayi ve maden işletmelerine el koyarak kendisi işletebilecek; işletme sahiplerine, işletmenin Hükûmet kontrolünde kaldığı süre için uygun bir tazminat ödeyebilecekti (madde 18).

Kanun yürürlükte kaldığı süre içinde gerek görülmesi halinde sanayi ve maden işletmeleriyle diğer işletmelerde çalışan işçilerin günlük çalışma saatleri üç saat artırılabilir gibi çocuklar ve kadınlar için İş Kanununun 50. maddesinde belirtilmiş olan çalışma şartları da dikkate alınmayacaktı (Madde 19).

Hükûmet gerektiğinde, memleketin ihtiyacı olan ve dışarıdan ithâl edilecek malların miktarı, cinsi ve özelliklerini belirleyebilecekti (Madde 20).

Hükûmet, halkın ve millî savunmanın zorunlu ihtiyacı olan maddelerin harcama miktarını belirleme ve sınırlama hakkına sahip olacaktı (Madde 21).

Halkın ve millî savunmanın ihtiyacı olan maddeleri ithâl etmek için Hükûmet; gerekli gördüğü ticârî işletmeleri, ticâret kooperatiflerini ve ticâret birliklerini kredi, döviz ve akreditif ile donatabilecekti. Ayrıca bu işletme ve birliklerden gerekli gördüklerine stok yapma zorunluluğu getirebilecekti (Madde 22). Bu işletme ve birliklerin yaptıkları stoklarla ilgili bir zarar söz konusu olursa; devlet ortaya çıkan zararı bunlardan tazmin edecekti (Madde 23).

Hükûmet içeride üretilen mallardan ihtiyaç fazlası olanları yurt dışına ihraç etmek üzere gerçekleştirecek satışların şekil ve şartlarını üreticilerin menfaatlerine zarar vermeyecek şekilde belirleyecekti (Madde 24)

Hükûmet; ülkenin ihtiyacı olan malları, sanayi ve ticâret erbâbı dışında her hangi bir kimsenin stoklamasına izin verilmeyeceğini karar altına almış ve söz konusu maddeleri biriktirmelerini yasaklamıştı (Madde 25).

Hükûmet, halk ve millî savunma ihtiyaçlarını karşılamak, ihrâcatı düzenlemek veya üreticiyi korumak maksadıyla memleket mahsullerini satın alabileceği gibi memleket ihtiyacını temin ve ithâlatı düzenlemek için dışarıdan da mal satın alabilecekti (Madde 26). Hükûmet, içeride lüzum gördüğü malların azamî fiyatlarını, cinslerini, özelliklerini ve vasıflarını belirleyebilecekti (Madde 31).

Eşya fiyatlarının geçerli bir neden olmaksızın yükseltilmesi, elde bulunan malın satışa sunulmaması, saklanması, yüksek fiyatla satmak için malın kaçırılması, anlaşılabilir olarak elden

çıkarılması, haddinden fazla mal satın alınması, malın kötülenmesi, üretici aleyhine fiyat birliği yapılması ve sunî olarak fiyat yükseltilmesi gibi haksız kazançta yol açacak her türlü hareket yasaklanacaktı (Madde 32). Üreticiden mal alıp tüketiciye satanların, aralarında fiyat birliği yaparak veya anlaşarak halkı istismâr etmeleri yasaklanmıştı (Madde 34).

Hükûmet, halk ve millî savunma ihtiyacından kabul edilen her türlü eşyanın muhâfazası için gerekli mahalleri ve depoları gayri sâfi irâd miktarınca tayin edilecek bir kira karşılığında işgâl edebilecekti (Madde 33). Kanunun yürürlükte kaldığı süre içinde şehir, kasaba, iskele, limân ve istasyonlarda gayrimenkullerin kirâ bedellerinin bir önceki yılın kirâ bedellerinden fazla olamayacağı, bu maddenin uygulanacağı yerlerin de Hükûmet tarafından belirleneceği kayda bağlanmıştı (Madde 30).

Hükûmet her türlü özel nakil araçlarının seyr ü seferini düzenleyebileceği ve sınırlandırabileceği gibi azamî nakil ücretlerini de tayin edebilecekti. Bu araçların malzemelerini ve ücretlerini vererek lüzum görülen yerlerde ve hizmetlerde çalıştırabilecek, lüzum ve ihtiyâç görmesi halinde bu vasıtaları değer ve pahasını vererek satın alabilecekti.

Hükûmet, zirâat alanında çalışabilir her vatandaşı, kendi ziraat işini aksatmamak şartıyla ikâmetgâhının 15 kilometre uzağında bulunan devlet ve özel işletmelerinde çalıştırabileceği gibi kadınların ancak kendi köy, kasaba ve şehir sınırlarında çalıştırılabileceğini hükme bağlanmıştı. Ayrıca, sahibine lazım olmayan her çeşit ziraat vasıtalarını münasip bir ücret ödeyerek kullanabilecekti (Madde 37).

Hükûmet lüzum gördüğü bölgelerde ekilecek ürünün tür ve çeşidine karar verebilecek (Madde 38), üzerinde ekim yapılmayan beş yüz hektardan fazla arâziyi bir bedel karşılığında işletebilecek (Madde 39), zirâate elverişli sekiz hektar ve daha fazla arâzi sahibi olan her şahsı, bu arâzinin yarısına kadarına hububât ekmeğe veya ektirmeğe mecbur tutabilecekti. Bu mecburiyet; arâzi sahibinin elindeki çift hayvanı miktarına ve her çift hayvan için dört hektar esasına göre hesaplanacaktı.

Hükûmetin, her türlü ziraat alet, makine ve vasıtalarını, zirâi ilaç ve tohumlarını lüzumuna göre parasız veya emâneten veya kira karşılığı olarak ihtiyaç duyanlara dağıtabileceği, çiftçiyi kuvvetlendirmek için gerekli görüldüğünde ödünç para verebileceği kayıt altına alınmıştı (Madde 42).

Kanunun 43-52. maddeleri mâlî hükümleri içermişti. Buna göre kanunun gerektirdiği işlerin yürütülebilmesi için hazine tarafından Hükûmet emrine 25 milyon lira verilecekti. Bakanlıklar tarafından bu kanun çerçevesinde yapılacak işler için gereken para, Hükûmet tarafından ödenecekti. Bu sermayenin kötüye kullanımı durumunda, sorumlular hakkında “devlet malları aleyhine suç işleyenler hakkındaki cezâî hükümler” uygulanacaktı.

Kanunun 53-67. maddeleri ise cezâî hükümleri içermekteydi. Hükûmet; Millî Korunma Kanununun uygulanmasında ortaya çıkabilecek suistimallerle ilgili caydırıcı bir takım tedbirler almıştı. Buna göre, kanuna uymayanlara 100 liraya kadar para ya da hapis cezaları verilecekti. Gerekli durumlarda sürgün cezası da uygulanacak ve verilecek bu cezalar tecil olunmayacaktı (T. C. Resmî Gazete, 1940: 26 Ocak. Sayı: 4417, 13214-13216; Baydar, 1978: 13; Tan Gazetesi, 1940: 19 Ocak, 1, 6).

Hükûmet; İkinci Dünya Savaşının tabii bir yansıması olarak ülkede olağanüstü şartlarda geçerli olacak bu uygulamayı hayata geçirmiş; dış politikada yaşanan değişim ve gelişmelere paralel olarak hem devletin, hem de vatandaşının hak ve hukukunu koruyan kararlar almaya çalışmıştır. Çalışmalar, 19 Şubat 1940’da İsmet İnönü tarafından imzalanan kararnameyle başlatılmıştır.

3. Millî Korunma Kanununun Uygulanmasını Kolaylaştıracak Kurumlar

Bakanlar Kurulu, Millî Korunma Kanununun 6. maddesinde belirtildiği gibi gerektiğinde halkın ve Millî savunma ihtiyaçlarının teminine yönelik her türlü ticârî ve endüstriyel işlemleri yerine getirmek üzere tüzel kişiliği olan kurumlar oluşturabilecekti. İşte bu hükümler doğrultusunda Devlet; 1941 yılında ekonomiyi denetim altına alabilmek için Fiyat Murâkebe Komisyonu, İâşe Teşkilatı,

Petrol Ofisi, Ticaret Ofisi, Halk Dağıtma Birlikleri ve Köy Dağıtma Birlikleri gibi yeni kurumları hayata geçirmişti. Ayrıca “Bu müesseselerin ve memurlarının halk ile muamele ve münasebetlerinde hususî hukuk hükümleri câridir.” denilmek suretiyle adı geçen kurumların uygulamalarının kamu hukuku dışında bırakılması ve işlerlik kazandırılması da sağlanmıştı.

Hükûmetin, Millî Korunma Kanunu çerçevesinde oluşturduğu ilk kurum; Fiyat Murâkebe Komisyonudur (Duru, 2009:161). Komisyon, Ticâret Vekâletinin belirlediği ürünlerin mahallî toptan ve perâkende satış fiyatlarını tespit edecek, mahallî fiyatları denetleyecek ve bu fiyatlara uymayanlar hakkında açılacak adli soruşturmalarda bir nevi “bilirkişi” görevi üstlenecekti(Koçak, 1986: 391).

Fiyat Murâkebe Komisyonu dışında ekonomide denetimi sağlayacak yeni kurumlar da kurulmuştu (Öztürk, 2004/2005:147 vd; Tökin, 1943:157 vd). Bunlardan ilki, 18 Şubat 1941’de Ticâret Vekâletine bağlı olarak kurulan İâşe Teşkilatıydı (Müsteşarlığı) (BCA: 30..10.0.0/184.272..2./216A31; T. C. Resmî Gazete, 1941:18 Şubat) ki görevi, iâşe işlerini tanzim, idâre ve denetlemektir. Ticaret Vekaleti, İâşe Müsteşarlığına Şükrü Sökmensür’i atamıştı (BCA: 30..11.1.0/ 151.4..6).

18 Şubat 1941’de petrol hammadde ve ticâret kaynaklarının denetimi için Petrol Ofisi kurulmuştu. Petrol Ofisi; her türlü petrol ve petrol ürününü satın almak, ithâl etmek ve gerektiğinde stoklamakla görevliydi. Petrol ve Petrol ürünlerinin fiyatlarının tespiti ve dağıtımının yapılması yanında stok yapılmasını teklif etmek, ürünlerin sevkiyatını gerçekleştirmek, rafineriyle diğer tesisleri kurmak, ham petrol alımı yapmak ve petrolü işlemek de Petrol Ofisinin görevleri arasındaydı (BCA: 30..18.1.2./94.10..4./212; T. C. Resmî Gazete,1941:18 Şubat; Koçak, 1986: 394).

18 Şubat 1941’de kurulan bir diğer kurum da Ticaret Ofisiydi (BCA: 30..18.1.2/94.10..5./170.; Tan Gazetesi,1941:26 Şubat). Ticaret Ofisi, iâşe maddelerinin alınıp satılması, ithâlât ve ihrâcat, stoklama, ihtiyaç duyulan depoların kurulması, fiyat tespiti ve dağıtımdan sorumluydu. Millî Korunma Kanunundan önce 1938’de kurulmuş olan Toprak Mahsulleri Ofisi ise yeni düzenlemeden sonra her türlü hububâtın üretim ve tüketimini kontrol etmek, koruması için silo ve ambârlar inşâ etmenin yanı sıra bunları işletmekle de görevlendirilmişti (Hüseyin Avni,1941: 26 Şubat; Koçak, 1986: 394 vd).

Temel gıda ve ihtiyaç maddeleri başta olmak üzere halka yapılacak dağıtımların kolay bir biçimde gerçekleşebilmesi için 1942’de Halk Dağıtma Birliklerinin kurulması kararlaştırılmıştı. Bu yapı aracılığıyla halka karneler dağıtılacak, karneye bağlanmış malların dağıtımını gerçekleştirecek ve gerektiğinde işleyiş denetlenecekti. İşleyişin sağlanabilmesi için köylerde de Köy Dağıtma Birlikleri kurulacaktı. Köy Dağıtım Birlikleri; Hükûmet tarafından el konulan ürünlerin köy içinde saklanmasını sağlayacak, satış serbestisi olmayan ürünlerin satışına mâni olacak ve satanları da tespit ederek Hükûmete haber verecekti. Dağıtım Birliklerine üye olmayanlar, Hükûmetin dağıttıklarından kesinlikle yararlanamayacaklardı (Koçak, 1986: 392).

Hükûmet, Millî Korunma Kanunuyla işletmelerin iş gücü ihtiyacını karşılamaya yönelik bir takım düzenlemeler getirmişti. Buna göre işçilerin, belirli bir ücret karşılığında Hükûmet tarafından belirlenen işlerde çalışması zorunlu hâle getirilmişti. Bu uygulama genel olarak maden bölgelerinde uygulanmıştı. Uygulamanın amacı, işletmelerde Hükûmetin belirlediği ihtiyaçlara uygun bir üretimin gerçekleştirilmesiydi. Hükûmetin çalışma hayatına müdâhalesi, bunlarla sınırlı değildi. Her türlü iplik ve dokuma imâlâthaneleri ve fabrikalarla millî savunma siparişlerini kabul eden fabrikalarda da gerektiğinde işçilerin fazla mesâi yapmaları zorunluydu. Bu uygulama, özel sektörle sınırlı tutulmamış yine millî savunmayı ilgilendiren kamu kuruluşlarını da kapsamış; çalışanların gerektiğinde fazla mesâi yapmaları kararlaştırılmıştı (Koçak, 1986:395 vd).

4. Hükûmetin Uygulamadaki Başarısı

Millî Korunma Kanunu, her ne kadar savaş döneminde millî savunma ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere hazırlanmışsa da uygulamada dar gelirlilerin, işçi, çiftçi ve benzeri çalışanların aleyhine işlemişti. Alınan tüm tedbirler, pahalılığı engelleyememiş, memleket genelinde yiyecek ve giyecek sıkıntısı baş göstermişti. Bu durum da karaborsacılığın artmasına ve vurgunculuğa yol açmıştı (Turan, 1999:156). Ortaya çıkan olumsuzlukların zabıta tedbirleriyle aşılamayacağını

düşünen Antalya Milletvekili Rasih Kaplan; çâre olarak İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasını önermişti. Ne var ki, bu dönemde bakanların ve milletvekillerinin dahi evlerinde gıda stoku yaptıkları konuşulmuştu (Goloğlu, 2012: 163 vd). Hatta Millî Korunma Kanunu çerçevesinde gerçekleştirilen el koyma işlemlerinden Eskişehir Milletvekili Emin Sazak da nasibini almış, çiftliğinde sayım dışı kalan bir buğday ambarına devlet tarafından el konulmuştu (TBMM Zabıt Ceridesi, 1940: 25 Aralık, 157 vd; Aydemir, 2000: 213).

4.1. Millî Korunma Kanunu Uygulamasında Başarı Sağlayabilmek Amacıyla Yapılan Değişiklikler

Millî Korunma Kanunu, Refik Saydam'ın başbakanlığı döneminde 3 kez değişikliğe uğramıştır. Saydam döneminde gerçekleşen bu değişikliklerden ilki, 25 Aralık 1940 tarihli (TBMM Zabıt Ceridesi, 1940: 25 Aralık, 157-179, 189-192). Millî Korunma Kanununda yapılması önerilen değişiklikle ilgili olarak TBMM'de yapılan görüşmelerde Müstakil Grup adına genel izlenimi ifade eden Fuad Sirmen, ithâlatla ilgili yaşanan zorluklardan bahsetmiş, halkın ihtiyaçlarının karşılanması için yeterli stokların sağlanmasının gerekliliğine işaret etmişti. Fiyat tespit ve murâkabe işiyle ilgili tam bir başarının sağlanamadığını da söyleyen Sirmen, bu hususta uzmanlardan yararlanılması gerektiğini vurgulamıştı. Ayrıca tüccârın zarara uğratılmaması; fakat haksız kazanç elde etmesine de izin verilmemesi gerektiğini belirtmişti.

Başbakan Refik Saydam da kanunun yürürlüğe girdiği yaklaşık bir yıllık süre içinde buhranlı günler geçirdiklerini söyleyerek dünyanın iktisâdî durumundan kaynaklanan sorunların ve her gün değişen şartların, memleketi zor durumda bıraktığından yakınmıştı. Bu süreçte Hükûmetin tecrübe edindiğini, birçok zorluklarla karşılaştığını, birçok eksikliği tespit ettiğini söyleyen Saydam; Millî Korunma Kanununda yapılması düşünülen değişikliklerin gerekliliğini anlatmıştı. Hükûmetin iç ve dış ticaretle ilgili yetkilerinin artırılmasını istemiş ve bunu talep ederken de niyetlerinin tüccâra zarar vermek olmadığını “Biz tüccârı millet hayatında lüzumlu bir unsur telâkkî ediyoruz” sözüyle vurgulamıştı. Tüccârın yanında olduklarını; ticârî hayatı istenilen şartlarda sürdürebilmesi durumunda devlet ve Hükûmetin kendilerine yardımcı olacağını da ifade etmişti. Kurallara uyulduğu takdirde, sürecin hem tüccâr hem de Türk vatandaşının yararına sonuçlanacağını anlatan Saydam; tüccârın kural dışına çıkması durumunda da “tamamen içimizden çıkması lazım gelen bir unsur olduğuna kanaat getirerek ona göre hareket etmek kararındayız” demişti (Akşam Gazetesi, 1940: 26 Aralık, 1, 4).

Millî Korunma Kanununun bazı maddelerinde yapılan değişiklik, basında da ilgi görmüş, 27 Aralık 1940'ta Necmeddin Sadak, “Devletin Yeni Vazifeleri” başlıklı bir yazı kaleme almıştı. Sadak yazısında, Millî Korunma Kanununda yapılan değişiklikle Hükûmetin iç ve dış ticârette geniş yetkiler elde ettiğini vurgularken savaş ortamının bireysel teşebbüs imkânlarını ortadan kaldırdığını yazmıştı. Ayrıca; özel işletmelerin böyle zamanlarda “şartlardan” yararlanmak isteyebileceğini, bunun da bunalımın artmasında en önemli etken olacağı uyarısında bulunmuştu. Sadak, devletin ithâlat ve ihrâcat görevini üstlenirken şahsî menfaatlerle de savaşmak zorunda olduğunu; zirâ Millî Korunma Kanununun dayandığı en önemli gerekçelerden birinin bu husus olduğunu yazmıştı.

Necmeddin Sadak yazısında, savaşın doğurduğu olağanüstü şartlar nedeniyle Hükûmetin aldığı yetkilerin gerekliliğini savunmuş, devletin ticaretle uğraşmasına karşı çıkan liberal görüşe de katılmadığını belirtmişti. Devletin hiç bir vatandaşın elinde bulunmayan maddî ve siyâsî imkânlara sahip olduğunu, girişilecek ticârî ilişkilerin başına ehliyet sahibi kimselerin getirilmesi halinde başarılı olunabileceğini söylemişti. Bununla birlikte Sadak, devletin kuruluşundaki eski zihniyeti hâlâ muhâfaza ettiğini, yeni görevlerin gerektirdiği yeni ruhu da kavrayamadığını belirtmiş ve “Devlet makinesi memur zihniyetine dayanır, temeli, ananevi kırtasiyeciliktir. Halbuki yeni vazifeler memur zihniyetinin zıddı olan mesuliyet ruhu, kırtasiyeciliğin aksi olan karar kabiliyeti ister. Devlet ticaret yapamaz demek, devlet ticaret işlerinde ferdi teşebbüsün esas olan ticaret zihniyeti ile hareket etmez” diyerek haklı bir eleştiride bulunmuştu (Akşam Gazetesi, 1940:27 Aralık, 1).

1941 yılının sonlarında Millî Korunma Kanununda bir değişiklik daha yapılması ihtiyacı hissedilmiş ve Hükûmet; 19 Aralık 1941'de bununla ilgili düzenlemeyi TBMM'ye sunmuştu

(TBMM Zabıt Ceridesi, 1941: 19 Aralık, 106,107, 109-117). Millî Korunma Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun, TBMM tarafından kabul edilmiş ve 23 Aralık 1941 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanmıştı. Bu kanunla Millî Korunma Kanununun 14, 55 ve 65. maddelerinde değişiklik yapılmış, Hükûmetin istediği ürüne el koyması kolaylaştığı gibi işletmelerin de Hükûmete karşı sorumlulukları artmıştı. Ayrıca kanuna uymayanlara verilecek cezâlar da artırılmıştır.

Kanun maddelerinde yapılan değişiklikle Hükûmet; halkın ve millî savunmanın ihtiyacı olan her çeşit maddeye değer fiyatına uygun bir ödeme yaparak el koymak veya amacına göre dağıtmak, satmak ve ihtiyacı olanlara kârsız vermek yetkisine sahipti. Şayet; işletmeler, Hükûmetin el koyma kararından önce ellerindeki ürünleri satmışsa ya da başka bir yere nakletmişse bu mallar buldukları yerlerde sahipleri tarafından Hükûmet emrine teslim edilecekti. Hükûmetin dağıttığı ürünler, Hükûmetin tespit ettiği ihtiyaçlar için kullanılacaktı. İlgili makamlardan izin alınmadan bu ürünlerin satılması, rehin bırakılması ve başkasına devr edilmesi yasaktı. Ayrıca Hükûmet, işletmelerin elinde bulunan ürünlerin miktar ve özelliklerinin bildirilmesini ve bunlar hakkında gerekli görülen bilginin verilmesini isteyebilecekti.

Kanun değişikliğinin getirdiği cezâî yaptırımlar ise ağırlaştırılmıştı. Kanun hükümlerine uymayanlar ve bu hususta belirlenmiş suçları işleyenlere 25 liradan 10 bin liraya kadar para cezası getirilmişti. Ayrıca işlenen suçun niteliğine göre üç aydan bir yıla kadar hapis cezâsı da öngörülmüştü. Kanunun uygulamasında vali, kaymakam veya bunların yazılı emirleriyle görevlendirilen memurlar yetkili olup ev, mağaza, ticarethane, depo, dükkân, ambar, samanlık ve her türlü mal konulabilen yerlerde arama yapabileceklerdi. Aramaların bir şahit huzurunda yapılması gerekli görülmüş ve aramalarda ele geçirilen malların bedellerinin emâneten T.C. Ziraat Bankası şubelerine veya bankanın bulunmadığı yerlerde Mâl Sandıklarına yatırılmasına karar verilmişti (T. C. Resmî Gazete, 1941: 23 Aralık, 2078 vd).

1942 yılının Ocak ayında Millî Korunma Kanununda bir değişik daha yapılmıştı. Aynı zamanda, Saydam Hükûmetinin kanunla ilgili son düzenlemesi olan bu değişiklik, 30 Ocak 1942 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiş ve toplam 27 maddesi değişmişti (TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 30 Ocak, 168-193; 199, 200-203). 03 Şubat 1942 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren değişikliğe göre, hâlihazırda geniş yetkilere sahip olan Hükûmetin yetkilerinin daha da artırıldığı görülmekteydi. Kanunun ilk hâlinde var olan boşluklar tamamen Hükûmetin lehine değiştirilmiş, Hükûmetin iktisâdî hayat üzerindeki otoritesi artırılmıştı. Öyle ki; Hükûmet, lüzum görmesi halinde sanayi ve maden işletmeleriyle birlikte un fabrikaları ve değirmenlere bile el koyabilecekti. Kanunun ilk halinde Hükûmetin her hangi bir işletmeye el koyması hususunda belirlenen dar çerçeve, bu değişiklik ile ortadan kaldırılmıştı. Yeni düzenlemeyle Hükûmetin gerekli görmesi halinde, sanayi ve maden işletmelerinde çalışma saatlerinin (yapılan işin mahiyet ve derecesine göre) üç saat artırılabilmesine karar verilmişti. Kadınların ve 13 yaşından yukarı çocukların sanayi işlerinde ve 16 yaşından büyük erkek çocuklarının da maden işlerinde çalıştırılıp çalıştırılmaması, hafta tatillerinin kaldırılıp kaldırılmaması konusunda da yetki sahibi makam, Hükûmet olmuştu.

Millî Korunma Kanununda yapılan değişiklikle Hükûmetin ithâl ve ihrâç ürünleri üzerindeki yetkisinin de artırıldığı görülmektedir. İthâl ve ihrâç maddeleri için fiyat tayin edebilecek, uygun fiyattan fazla ithâlât ve uygun fiyattan ucuza ihrâcat yapılmasına karar verebilecek, ithâl ve ihrâç ürünlerine prim verebilecek veya bunlardan prim alabilecekti. Hükûmet her hangi bir ürünün şahsî ihtiyaçtan fazla stoklanmasını da yasaklayabilecekti.

Emlâk gelirleri konusu da gündeme gelmiş, Hükûmet; kanunun yürürlükte kaldığı müddetçe gayrimenkullere ait kirâ bedellerinin artırılamayacağına hükmetmişti. Kirâcılar, sözleşme müddetinin bitiminden 15 gün önce gayrimenkulü terk edeceklerini belirtmedikleri takdirde mukavele yenilenmiş kabul edilecek; ancak gayrimenkullerde ev sahibi oturacaksa mukavelenin bitiminde tahliyesini isteyebilecekti. Kaloriferli binalardaysa kömür fiyatı nispetince kira fiyatlarına

zam yapılabilmesine bakanlar kurulu karar verecek ve bu hükümler kanunun yürürlükten kalkmasından üç ay sonrasına kadar geçerli olacaktır.

Ürün satış fiyatları hususunda da Hükümet, türlerini belirleyeceği malların fiyatlarını tespit yetkisine sahip olmuştur. Millî Korunma Kanununun ilk halinde zorunlu kılınan ve satıcının 100 lirayı aşan alış-verişlerde alıcının istemesi halinde fatura kesmesi tekrar edilmiş, satıcının elindeki ürünlerin üzerine fiyat etiketi yapıştırılması herkesin görebileceği bir yere fiyat listesi asma zorunlu kılınmıştır.

Nakil vasıtaları konusunda da Hükümet; her çeşit nakil vasıtalarının seyr ü seferini ve ücretlerini düzenleyebileceği gibi bu vasıtaları lüzum gördüğü yerlerde ücretlerini ödeyerek çalıştırabilecekti. Ayrıca kara ve deniz vasıtaları, Hükümet tarafından bedelleri ödenmek şartıyla satın alınabilecekti.

Yeni düzenlemede Hükümetin ziraat ürünlerinin türü ve çeşidini tayinle birlikte herhangi bir mahsulün ekimini men etme hakkına sahip olduğu ve ziraat aletleriyle ilaç tohumlarını lüzum görmesi halinde satabileceği, ödünç verebileceği veya kiralayabileceği de kararlaştırılmıştı. Hayvancılıkta ise büyük ve küçükbaş hayvanların alım, satım ve kesimini düzenleyebilecek, bunlara el koyma hakkı bulunacaktı.

Lüzum görülürse, merkez teşkilatı dışında kalan devlet kurumlarına yeni kadrolar verilebilecekti. Hükümet, halkın ve millî savunma ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla tüzel kişilikli kurumlar kurmakla da yetkilendirilmişti. Kanunun uygulanmasında bütün devlet kurumları ilgili karar ve tebliğleri yerine getirmek zorundaydı. Aksi halde ağır cezâlara çarptırılacak ve memuriyetten çıkarılabileceklerdi.

Söz konusu düzenlemeyle kurulacak teşkilat ve kurumlarda çalıştırılanlar arasında başarılı görülenlere ve fazla mesâi yapanlara da Başbakanın onayıyla bir ikrâmiye verilecekti. Kanunun gerektirdiği işleri yerine getirmek için Hükümetin emrine hazine tarafından yaklaşık bir milyon liralık bir sermaye verilmesine karar verilmişti. Kanunun hükümlerine uymayanlara 25 liradan 10 bin liraya kadar para cezası ile 7 günden 10 yıla kadar hapis cezası verilecekti. Adliye Vekâleti, isterse kanunu ilgilendiren suçlara bakması için özel mahkemeler kurdurabilecekti (T. C. Resmî Gazete, 1942:3 Şubat).

Refik Saydam'ın başbakanlığı döneminde uygulamaya konulan Millî Korunma Kanunuyla ülkenin içinde bulunduğu iktisâdî darlık ve yaşanan sıkıntılar düzeltilememiş; aksine kanunun uygulanmasından doğan aksaklıklar, savaşın ağır şartları ile birleşince ekonomik buhran derinleşmişti. İthâlatla yaşanan sıkıntılar, hâli hazırda üretim imkânı kısıtlı olan ülkede fiyatların aşırı bir boyuta ulaşmasına neden olmuştu. Ayrıca Millî Korunma Kanununun ziraat alanındaki uygulamalarında buğday ve değişik türdeki hububâtın düşük tutulan fiyatı, köylünün sıkıntıya girmesine neden olmuştu. Öyle ki, köylü üretimden kaçmış; hatta ürünlerini devlete vermemek için her yola başvurmuştur.

Başbakan Refik Saydam'ın âni vefâtı üzerine Şükrü Saraçoğlu, Hükümeti kurmakla görevlendirmiş, göreve geldiğinde Millî Korunma Kanunundan doğan sıkıntıları ortadan kaldırmak ve vatandaş bir nebze olsa rahatlatmak için önemli adımlar atmıştı. Bunlardan ilki, Ticâret Vekilini değiştirmek olmuş ve böylece Hükümetinin öncekinden farklı bir politika izleyeceği mesajını vermişti. Başbakan Saraçoğlu, 5 Ağustos 1942'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Hükümet programını sunduğunda Millî Korunma Kanunuyla ilgili yapılacak değişikliklerden bahsetmişti. Saraçoğlu, hayat pahalılığını önlemek için daha önce alınmış olan sert tedbirlerin bir sonuç vermediğini söyleyerek, mevcut tedbirlerin yumuşatılmasına ve değiştirilmesine karar verildiğini ifade etmişti. Takip edecekleri politikayla fiyatların eskisine nazaran artacağını; ancak "kara pazar" fiyatlarının altında kalacağını söylemişti.

Saraçoğlu, Hububat konusunda önemli mesajlar vermiş ve Türkiye'nin savaş yıllarında sıkıntı yaşamaması için alınan tedbirleri açıklamıştı. Savaşın başında devletin iki yüz elli bin ton buğday stokunun olduğunu ve halkın elinde de bir o kadar stok bulunduğunu; ancak beş yüz bin tonluk buğday stokunun Türkiye'ye sadece iki yıl yettiğini anlatan Saraçoğlu; savaşın üçüncü yılında

Türkiye'nin buğday konusunda sıkıntı çektiğini ve İngiltere'den gelen yüz bin tonluk hububat yardımının da bu sıkıntıyı gidermeğe yetmediğini vurgulamıştı. Sıkıntının üstesinden gelebilmek için gayet sert ve sıkı denetim tedbirleri alınmasına karşın ülkede ekmek sıkıntısının çözülemediğini de itiraf etmişti. Türkiye'nin iki yüz elli bin tonluk buğday açığının olduğunu ifade eden Saraçoğlu; bu açığın kapanması için Hükümetin ilk olarak üretimi artırmak, ikinci olarak tüketimi azaltmak, üçüncü olarak dışarıdan buğday ithâl etmek zorunda olduğunu hatırlatmıştı. Başbakan; bu konuda ABD'nin kırk beş gün içerisinde on beş bin ton buğday teslim etme sözü verdiğini, Türkiye'nin nakil vasıtalarını temin etmesi durumunda ABD'nin istenilen miktardaki buğdayı hemen göndereceğini anlatmıştı.

Şükrü Saraçoğlu, Türkiye'nin arpa ve yulaf açığının da kısmen ithalat yoluyla kapatılmaya çalışıldığını, ordu hayvanlarının yem ihtiyaçlarının önemli bir kısmının pancar ve pamuk çekirdeği küspelerinden karşılandığını söylemişti. Fasulye, nohut, mercimek, pirinç ve benzeri gıda maddeleri üzerindeki kısıtlamaların da kaldırıldığını; memleketin mühim miktarda zeytinyağı stoku bulunduğunu, yağ fiyatlarının doğal olmayan seviyelere çıkmasını engelleyeceklerini belirtmişti.

Başbakan, pamuklu ve yünlü üretiminde ise memlekette yeterli miktarda yün ve pamuk bulunduğunu, azalan ihraç gücünün bu ürünler yoluyla artırılabilirliğini açıklamıştı. Memlekette bulunan mevcut fabrikaların yünlü kumaş ihtiyacının % 80'ini, pamuklu ihtiyacının da % 60'ını temin ettiğini anlatan Saraçoğlu, kısa vadede yeni bir pamuklu fabrikasının daha açılacağını; bundan sonra fabrikaların 24 saat üretim yapması için üç vardiya halinde çalışacağını söylemişti.

Ülkenin içinde bulunduğu hayat pahalılığı konusunda da "... Zengin adamlar için bir mesele yoktur. Köylü ve çiftçi, bu malların sadece satıcılarıdır. Amele ve esnaf yevmiyelerini ve işlerini yeni şartlara daha evvelden intibak ettirmişlerdir" diyen Saraçoğlu, memurun bu durumda en çok sıkıntı çeken kesim olduğunu belirtmişti. Memur için hayat pahalılığına uygun bir zam yapmanın hazinenin gücünü aşacağını, ancak memurun yükünü hafifletecek bir takım yardımların araştırıldığını kaydetmişti. Başlangıç olarak giyim yardımı yapılacağını, birer çift ayakkabıyla memurun kendisine ve eşine birer elbiselik kumaşın karşılıksız verileceğini söyleyen Saraçoğlu, ihtiyaç sahibi vatandaşlara da gerekli yardımları yapmaya çalışacaklarını hatırlatmıştı.

Şükrü Saraçoğlu, İpek ve İpekli ürünlerle lüks eşyaların fiyatlarının serbest bırakılacağını, satıcısı Hükümet olan şeker ve kömür gibi maddeler için de ilgili çevreler göz önünde tutularak dengeli bir fiyat belirleme düşüncesinde olduklarını anlatmıştı. İthalat ve İhracat konusunda işlerin iyi bir şekilde yürümesi için ciddi tetkiklere dayanan tedbirler alınacağını, ilk kararların vatandaş tarafından olumlu karşılandığını ve yaşanan gelişmelerin yakından takip edileceğini vurgulamıştı (Akşam Gazetesi,1940:6 Ağustos, 1 vd).

Şükrü Saraçoğlu, yeni Hükümeti kurduktan sonra Millî Korunma Kanunu kapsamında ilk olarak köylü vatandaşın sıkıntılarına eğilmek istemişti. Hükümet, buğdayın fiyatını artırmış, halkın ve millî savunmanın ihtiyaçları için köylünün elindeki mahsulü değerinden alıp stok yapmak üzere harekete geçmiş ve köylüyü elinde kalan mahsulü satmakta serbest bırakmıştı.

Zekeriya Sertel, Tan Gazetesi'ndeki köşesinde 17 Temmuz 1942'te bu konuya değinen bir yazı yazmış ve Hükümetin köylüyle çiftçiyi rahatlatmak için attığı bu adımı olumlu bulduğunu belirtmişti. Bununla birlikte, Hükümetin yeni fiyat politikasıyla ilgili çiftçilerin görüşlerini alarak küçük bir anket hazırlamıştı. Bu ankette, hububat fiyatlarının normal bir seviyeye çıkarılması, bu seviyenin belirlenmesi için de çeşitli bölgelere göre maliyet fiyatının âdil bir şekilde tespit edilmesi düşüncesi ortaya çıkmıştı. Üreticinin fikrinin alınır, bölgeler arasındaki fiyat farkları gözetilirse köylünün malını saklamayacağı ve üretimini azaltmayacağı düşüncesi ön plana çıkmıştı.

Sertel anketinde, bir iktisatçının görüşlerine de yer vermiş, Hükümetin buğday ve hububâta el koymasının savaşın doğurduğu bir zorunluluk olduğunu; ancak uygulamada yanlış bir yol tutulduğunu söylemişti. Bu görüşe göre halkın ve millî savunmanın buğday ihtiyacı yarım milyon tondur. Memleket genelinde üretilen ise 4 milyon tondur. Devlet köylüden, savunma vergisi adı altında üretiminin % 10 ya da 15'lik kısmını alıp kalanının da satışına müsâade ederse bu hususta

yaşanan sıkıntılar tümüyle ortadan kalkacaktır. Zekeriya Sertel Hükûmetin almış olduğu yeni kararın bu üç fikri de içinde barındırdığını ve köylünün güvenini kazanacağından umutlu olduğunu söylemişti (Sertel, 1942: 17 Temmuz, 1 vd).

Zekeriya Sertel, Saraçoğlu Hükûmetinin Millî Korunma Kanununda yapmış olduğu değişiklikle ilgili olarak 21 Temmuz 1942'de bir yazı daha kaleme almış, bu kez daha karamsar bir tablo çizmişti. Ülkeyi ilgilendiren önemli sorunlardan birisinin savaş şartlarından doğan ekonomik dengesizlik olduğunu vurgulayan Sertel, bunu önlemek için Hükûmetin aldığı önlemlerin isabetli olduğunu yinelemiş; fakat alınan önlemlerin büyük bir bölümünün gerçekçi olmadığını veya halkın çıkarlarını koruyacak bir nitelik taşımadığını savunmuştur. Uygulamadan halkın, özellikle köylünün hoşnut kalmadığını iddia eden Sertel; gerekçe olarak da Hükûmetin belirlediği buğday alım fiyatının diğer toprak ürünlerine oranla daha düşük ve gerçekçi olmadığını ileri sürmüştür. Bu nedenle köylünün buğdayını verme konusunda gönülsüz olduğunu, yanlış uygulamalar yüzünden Hükûmete güveninin sarsıldığını iddia etmişti.

Daha önce yapılan yanlışların tekrar edilmemesi için Hükûmete atması gereken adımlar konusunda da tavsiyelerde bulunarak “Şimdi bütün bu tecrübelerden istifade ederek doğru yolda yürümek imkânı hâsıl olmuştur. Bunun için de günlük ve muvakkat tedbirlerden sakınılması, alâkadar vekâletlerin bir araya gelerek müşterek bir iktisâdî plan hazırlamaları ve sonra her vekâletin kendi sahasına ait olan kararları tatbik mevkiine koyması doğru olur fikrindeyiz.” demişti. Zekeriya Sertel, buğday fiyatları meselesinin Hükûmetin karşı karşıya olduğu meselelerden sadece bir tanesi olduğunu, bundan başka vurgunculuk/istifçilik, ulaştırma ve ekip-biçme gibi önemli sorunların bulunduğunu ilâve etmişti. Bu sorunların çözümü için de Hükûmetin planlı, programlı çalışarak kararlar alması ve halk ile Hükûmetin el ele verip birlikte çalışması gerektiğine vurgu yapmıştı (Sertel, 1942: 21 Temmuz, 1 vd).

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, iktidâr koltuğuna oturduğu gün verdiği sözü hayata geçirmek amacıyla 5 Ağustos 1942'de önemli bir açıklama yapmış ve dar gelirli vatandaşlara yiyecek dışında, ayakkabı ve elbiselik kumaş vermeyi düşündüklerini söylemişti. Hükûmete sunduğu programa uygun bir şekilde 1942 Kasım ayında Meclis'ten dar gelirli vatandaşlara ücretsiz elbise ve ayakkabı verilmesi hususunda bir kanun geçirmişti. Ancak Saraçoğlu ikinci kez kabineyi kurduğunda bu yardımı sadece memur ve hizmetlilerle sınırlı tutmuştu. Bu noktada da bir takım kıstaslar belirlenmişti. Buna göre, 140 liradan fazla maaş alan memur ve hizmetlilere birer kat elbiselik kumaş; 140 liradan aşağı maaş alanlara iki kat elbiselik kumaş; 70 liradan aşağı maaş alanlara ise iki kat elbiselik kumaş ile birlikte birer çift ayakkabı verilecekti. Memur ve hizmetliler lehine getirilen bu sınırlama; şüphesiz toplumda memur-halk ayrımı yapıldığı düşüncesini ortaya çıkarmış ve bir tepki uyandırmıştı (Turan, 1999: 157 vd).

Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakanlığı döneminde Millî Korunma Kanununda bir defa daha değişikliğe gidilmiştir. 3 Ağustos 1944'te kabul edilen kanun, 11 Ağustos 1944'te Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmişti. Bu kez yapılan düzenlemeyle Millî Korunma Kanununun 43 maddesi değişikliğe uğramıştı (T. C. Resmî Gazete, 1944: 11 Ağustos). Millî Korunma Kanununda yapılan bu değişiklikle çalışanlar üzerindeki baskı artmış, mecburî iş mükellefiyeti getirilmişti. Düzenlemeye göre ücretli iş mükellefiyetine tâbi olan şahıslar, gerektiğinde iş yerlerine zabıta kuvveti ile zor kullanılarak sevk edilebilecekti. İşçi sevk edildiği veya çalıştığı esnada kaçarsa yakalanması için yapılan masraflar maaşından kesilecekti. Mecburî iş mükellefiyeti, 45 günle sınırlı tutulmuştu. Millî Korunma Kanununun ilk halinde yer alan, ziraat işçilerinin ikâmet ettikleri yerin 15 kilometre civarında çalıştırılabileceklerine dâir hüküm, yeni düzenlemeyle kaldırılmış ve işçilerin daha uzak bölgelerde çalıştırılabilmesi zorunluluğu getirilmişti.

Hükûmet, yardım alan işletmelerin gereken üretim ve genişlemeye ulaşmalarını durumunda bu kuruluşlara el koyabilecek ve bizzat işletebilecekti. Devlet bu esnada yaptığı yatırımın bedelini daha sonra işletmeyi geri verirken işletmeciden tahsil edecekti. Şayet işletme sahibi bu ödemeyi yapamazsa işletme kamulaştırılacak ya da eski haline dönüştürülüp kendisine teslim edilecekti.

Yeni düzenlemede kredi verme ve ticâret yapma konusunda da Hükûmetin yetkilerinin artırıldığı görülmektedir (Boratav, 2006: 329 vd; T. C. Resmî Gazete, 1944:11 Ağustos). Nitekim savaş döneminde ortaya çıkan vurgunculuk ve yüksek fiyatlar, vatandaşın belini bükmüştü. Basında da zaman zaman bu konuyu eleştiren yazılar kaleme alınmıştı. Refik Halit Karay, 16 Temmuz 1942'de

Tan Gazetesindeki “Günler Geçerken” isimli köşesinde kaleme aldığı yazısında; “...Gıdaların en vitaminlisi ve ekleme maddelere ihtiyaç göstermediğinden en hazır, en kolay, en temiz ve zahmetsiz...” olarak nitelendirdiği meyvenin fiyatlarındaki pahalılığı eleştirmişti. Karay, ilgili makamların meyve işini vurguncuların eline bıraktığını, Hükümetin pahalılık ve insafsızca kâr karşısında gereken tedbirleri alması gerektiğini hatırlatmıştı (Karay, 1942: 16 Temmuz, 1).

4.2.Ekmeğin Karneye Bağlanması

Millî Korunma Kanunu çerçevesinde, buğday ve buna bağlı olarak un kıtlığı sebebiyle ekmeğin karneye bağlanmış (Tan Gazetesi, 1941: 23 İlk Kanun; Akşam Gazetesi, 1941: 26 Kanun-ı Evvel; Akşam Gazetesi, 1942: 6 Kanun-ı Sani; Son Posta Gazetesi, 1942: 7 İkinci Kanun; Akşam Gazetesi, 1942: 7 bile makarna ve benzeri ürünlerin stoklanması sınırlandırılmıştı. Koordinasyon Heyeti'nin kararına göre, buğday unundan ekmeğin, francala, makarna, şehriye, bisküvi ve simitten başka maddelerin üretimi ve satışının yapılamayacağı kararlaştırılmıştı. Bundan kasıt, pasta, gato, tatlı vesaire gibi lüks yiyeceklerin imâlinin önüne geçmekti. Ancak lokanta ve evlerde yapılacak hamur işleri bu kararın kapsamı dışına çıkarılmıştı (Cumhuriyet Gazetesi, 1941: 23 İkinci Teşrin). Sonunda, bütün bu önlemlerin meseleyi halledemeyeceği anlaşılmış ve ekmeğin “vesika” ile verilmesi gündeme gelmişti. Hükümet, 13 Ocak 1942'de kabul ettiği “Ekmeğin ve ekmeğin hububat istihlâkının tahdidine dair” kararnameyle ekmeğin kartla dağıtımını ilgili masrafları karşılamak üzere Ticaret Vekâleti emrine 200.000 lira vermiş, ekmeğin karne uygulamasına da Millî Korunma Kanununun 21. maddesine dayanılarak geçilmişti (T.C. Resmî Gazete, 1942: 19 Ocak, 2160 vd; Bengi, 1943: 247 vd). 14 Ocak 1942'den itibaren de İstanbul'da ekmeğin karneye verilmeye başlanmıştı (Cumhuriyet Gazetesi, 1942: 14 İkinci Kanun; Tekeli, İlkin, 2014: 127).

Ekmeğin karneye bağlandığı bir dönemde, makarna başta olmak üzere diğer unlu mamüllerin yapımı ve satılması konusu alınan tedbirlerin havada kaldığı görülmüştü. Basında da bu konuda olumsuz yazılar kaleme alınmıştı. Refik Halit Karay, 18 Temmuz 1942'de Tan Gazetesi'nde “Lokantaların İmtiyazı: Makarna” başlıklı yazısında, makarnanın hiç bir yerde bulunmayan bir ürün olmasına rağmen bazı lokantalarda satılmasına tepki göstermişti. Memleketin içinde bulunduğu duruma dikkate alındığında kısıtlamanın yerinde bir tedbir olduğunu düşünen Karay; “Biz böyle düşünelim ve Hükümetin emrine dürüst bir vatandaş gibi hak vererek boyun eğelim, öte yandan lokantacı Pavli ve Abdülkadir Efendi aylardan beri her gün müşterilerine çeşit çeşit, bol bol makarna yedirmektedir. Makarna yemek için ancak lokanta hududu içine girmelidir; zâhir lokantalar karar ve kanun dışında hareket için fermanlı bölgeler ve çevrelerdir...” demişti. 10 ay içerisinde müşterisine günde beş kilo makarna servis eden bir lokantanın toplam bir buçuk ton makarna kullandığını söyleyen Karay, bu makarnanın nereden bulunduğunu, nerede saklandığını ve neden yetkililerin bu duruma göz yumduğunu ve gerekli cezayı kesmediklerini sormaktaydı (Karay, 1942: 18 Temmuz, 1).

Yine Refik Halit Karay, 20 Temmuz 1942 tarihli “Vişneli Ekmeğin Tatlısına Buyurunuz!” başlıklı yazısında da un kıtlığından kaynaklanan yasaklara değinmiş; ancak bu yasakların kimi işletmelere uygulanmayışına sitem etmişti. Karay, ekmeğin karneye bağlanmasına; hatta Koordinasyon Kurulunca undan üretilen her türlü tatlının imâlâtının yasaklanmasına karşın İstanbul'da bir lokantanın vişneli ekmeğin tatlısını nasıl yapıp sattığını sorgulamıştı. Karay, bu lokantanın başkalarının ekmeğin hakkında çaldığını ya da hilecilerden ekmeğin satın aldığını söyleyerek bu durum karşısında işletmelere elindeki malın kaynağını ve tedârik şeklini sormanın gerekli olduğunu ihtar etmişti. Usulsüzlük yapanlara her türlü yaptırımın uygulanması ve bunların vurgunculuk mahkemelerinde yargılanmaları gerektiğini de ifade etmişti (Karay, 1942: 20 Temmuz, 1).

Dönemin İktisat Vekâleti Sanayi Tetkik Heyeti başkanı olan Şevket Süreyya Aydemir'in Millî Korunma Kanunu uygulamaları hakkındaki değerlendirmeleri de önemlidir. Aydemir, Türkiye'nin gerek İkinci Dünya Savaşı öncesi ve gerekse memleketin savaşa girme ihtimalinin belirlediği dönemlerde olağanüstü müdahale ve tedbirler hususunda hazırlıksız yakalandığını belirtmektedir. 1939'dan 1947 yılının sonlarına kadar İktisat Vekâleti Sanayi Tetkik Heyeti başkanlığını yürüten Aydemir dahi Türkiye'de kaç tane sanayi işletmesi bulunduğunu hiç bir zaman tam olarak

bilemediğini itiraf etmişti. Aydemir gerek sanayi işletmeleri gerekse iâşe işleriyle ilgili olarak hazırlanmış olan istatistikî verileri de “dilsiz” olarak nitelemiş, elinde bulunan istatistik tablolarına her baktığında “şakaklarının terlediğini” söylemişti. Aydemir'e göre Millî Korunma Kanununu, iyi bir uygulama yolu olarak görülmemiştir (Aydemir, 1999: 216).

5.SONUÇ

II. Dünya Harbi yılları Türkiye için oldukça sıkıntılı geçmiştir. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşmaları imzalamış olmakla birlikte, savaşın yıkımını sınırlarından uzak tutmak için savaşın sonuna kadar savaş dışı kalma politikasında ısrar etmiştir. Bu noktada dönemin hükümetleri, Türkiye'nin olası bir savaş durumuna hazırlıklı olması için de önemli ve sert tedbirler almışlardır. İşte bu tedbirlerden biri de Millî Korunma Kanunu olmuştur.

Millî Korunma Kanunu için hazırlıklar 1939 yılının Aralık ayında başlamış olmakla birlikte, kanun tasarısı 18 Ocak 1940'da TBMM gündemine gelmiş ve 26 Ocak 1940'da Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte Hükümet, üretim tesisleri, vasıtaları ile üreticiler ve işçiler üzerinde geniş imtiyazlara sahip olmuştur. Memleketin bir savaş durumunda, Millî Mücadele yıllarında olduğu gibi bir yoksullukla karşı karşıya kalmaması düşüncesiyle yürürlüğe sokulmuş olan bu uygulama, fikir olarak ne kadar iyi niyetli ve elzemse, uygulamada da bir o kadar hatalı ve vahim sonuçlar doğurmuştur.

Millî Korunma Kanunu yürürlükte kaldığı süre zarfında çeşitli tarihlerde değişikliklere uğramıştır. Kanun sadece Refik Saydam Hükümeti zamanında üç kez değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler, Hükümetin konuyla ilgili yetkilerini artırmıştır. Refik Saydam'ın ani vefatından sonra Hükümet başkanı olan Şükrü Saraçoğlu döneminde ise ilk olarak Millî Korunma Kanununun halk üzerinde sebep olduğu olumsuz etkilerin giderilmesi için düzenlemeler yapılmıştır. Ancak, özellikle un ve şeker gibi gıda maddelerinin üretimindeki yetersizlikler yüzünden çeşitli gıda maddelerinin üretimine kısıtlamalar getirilmişti. Ayrıca, Millî Korunma Kanununa muhalefet edenlere ön görülen cezalar sürekli olarak artırılmıştır.

Savaş döneminde ekonomik anlamda uygulanan sert tedbirler, halk üzerinde ağır bir baskı oluşmasına sebep olmuş ve bu baskı CHP hükümetlerine karşı toplumsal bir tepki olarak geri dönmüştür. Bu tepkinin izleri, günümüzde dahi mevcuttur. Nitekim Türk toplumunun temel gıdası olarak nitelendirilebilecek ekmeğin bu dönemde karnelerle dağıtılmış olması bugün bile, savaş şartlarının sebep olduğu bir yokluk durumu olarak değil, CHP hükümetlerinin idare noktasında gösterdiği bir zafiyet olarak yorumlanmaktadır.

Millî Korunma Kanununun uygulanmasına yönelik örnekler incelendiğinde, kanun hükümlerini uygulamakla mükellef olan memurların keyfi ve gayri ahlaki tutumlarının da toplumsal tepkiyi artıran bir başka unsur olduğu görülmektedir. Öyle ki, elindeki ürünü tezgâhında sergilemeyi unutan bir esnaf uzun süreli hapis cezası ile karşılaşabilirken, sahte ekme karneleri hazırlayan ve devleti zarara uğratan kişiler her hangi bir ceza almadan serbest kalabilmişlerdir. Bu şartlar, Millî Korunma Kanununun uygulama noktasında toplumun adalet duygusunu inciten bir mahiyet taşıdığını göstermektedir.

Toplumsal alanda büyük bir huzursuzluğa neden olan Millî Korunma Kanunu, CHP iktidarından sonra da uygulamada kalmıştır. Nitekim Demokrat Parti Hükümeti, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik buhranın da etkisiyle, 1955 yılından itibaren Millî Korunma Kanununu tekrar uygulamaya başlamıştır. Sonuç olarak Millî Korunma Kanunu; savaş şartlarında ülkenin ekonomik istikrarını sağlamak için alınmış bir tedbir olmaktan çıkarak hükümetlerin üretim araçları, üreticiler ve işçiler üzerinde bir kontrol mekanizması haline dönüşmüştür.

6.KAYNAKÇA

6.1.ARŞİVLER

T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi(BCA).

BCA: 30.10.0.0/184.272.2./216A31.

BCA: 30.11.1.0/ 151.4.6.

BCA: 30.18.1.2./94.10.4./212.

BCA: 30.18.1.2/94.10.5./170.

6.2.RESMÎ YAYINLAR

T. C. Resmî Gazete.(1940). 18 Ocak. Millî Korunma Kanunu.

T. C. Resmî Gazete.(1941). 18 Şubat.

T. C. Resmî Gazete.(1940). 26 Ocak. (Bu Kanunun 19 Şubat 1940 tarihli ve 2/12877 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle tatbikine başlanılmış ve Kanunun 3. maddesine göre 16 Eylül 1960 tarihli ve 5/322 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla tatbikten kaldırılmıştır.)

T. C. Resmî Gazete.(1941). 23 Aralık.

T. C. Resmî Gazete.(1942). 30 Ocak. (Millî Korunma Kanununun 18. maddesindeki değişiklik).

T. C. Resmî Gazete.(1942). 3 Şubat.

T. C. Resmî Gazete.(1944). 11 Ağustos.

T.C. Resmî Gazete.(1942). 19 Ocak.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1939). Devre: VI. Cilt: 7. İçtima:1. 19. İnikad. 29 Aralık.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1940). Devre: VI. Cilt: 8. İçtima:1. 27. İnikad. 18 Ocak, 138-158.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1940). Devre: VI. Cilt: 8. İçtima:1. 27. İnikad. 18 Ocak. S. Sayısı: 64: Millî Korunma Kanunu Lâyihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası (1/301). ss. 1-16.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1940). Devre: VI. Cilt: 15. İçtima:2. 21. İnikad. 25 Aralık, 157-179, 189-192.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1941). Devre: VI. Cilt: 22. İçtima:3. 18. İnikad. 19 Aralık, 106,107, 109-117.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1942). Devre: VI. Cilt: 23. İçtima:3. 33. İnikad. 30 Ocak, 168-193; 199, 200-203.

6.3.KİTAP VE MAKALELER

“Bugünden İtibaren Ekmek Karne İle Tevzi Edilecek”.(1942).*Cumhuriyet Gazetesi.*14 İkinci Kanun(Ocak).

“Ekmek 10 Güne Kadar Karne İle Satılacak”. (1942).*Akşam Gazetesi.* 7 Kanun-ı Sani(Ocak).

“Ekmek Dağıtma Yerleri Açılacak”. (1941). *Akşam Gazetesi.*26 Kanun-ı Evvel(Aralık).

“Karne Usulü Ekmek İsrafını Önleyecek”.(1941).*Tan Gazetesi.*23 İlk Kanun(Aralık).

“Karneler Geldi”. (1942). *Akşam Gazetesi.*6 Kanun-ı Sani(Ocak).

Aydemir, Şevket Süreyya.(1999). *İkinci Adam, Cilt II (1938-1950)*. Remzi Kitabevi: İstanbul.

Bakar, Bülent.(2013). “İstanbul’da Ekmek Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekmek Suistimalleri (1942-1946)”. *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 2013/2. Cilt:12. Sayı: 24. ss. 1-60.

Baydar, Ertuğrul.(1978). *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınlar.

Bengi, Hüsnü.(1943).*Millî Korunma Kanun ve Kararları*. İstanbul.

Boratav, Korkut.(2006). *Türkiye’de Devletçilik*. Ankara: İmge Yayınları.

Duru, Bülent.(2009). “1941: Kıtık Yılında Millî Korunma Kanunu Uygulamaları”. (Ed. Birgül Ayman Güler). *Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1940-1949, Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması II*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, ss.159-224.

Ergin, Feridun.(1943).*Harp Zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Goloğlu, Mahmut.(2012). *Millî Şef Dönemi/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III 1939-1945*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Güneş, Günver.(2002).“Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri”. *Türkler 17. Yeni Türkiye Yayınları*: Ankara, ss. 615-621.
- Hüseyin Avni.(1941).“Hükümet Yeni Teşkilatı Niçin Kuruyor?”, *Tan Gazetesi*. 26 Şubat.
- Karabulut, Sezen. Karabulut, Umut.(2016) “Erken Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu Bölgesini Kalkındırmaya Yönelik Bir Girişim: Malatya Bez ve İplik Fabrikası TAŞ’ın Kuruluşu (1936-1939)” *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 5. Sayı:1. ss. 67-78
- Karabulut, Umut. (2014). “ Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*. XIV/28, ss.199-223
- Karay, Refik Halit.(1942).“Vişneli Ekmek Tatlısına Buyurunuz!”. *Tan Gazetesi*. 20 Temmuz.
- Karay, Refik Halit.(1942).“Etten Faydalı, Ekmek Kadar Lüzumlu”. *Tan Gazetesi*. 16 Temmuz.
- Karay, Refik Halit.(1942).“Lokantaların İmtiyazı: Makarna”. *Tan Gazetesi*. 18 Temmuz.
- Kayra, Cahit.(2013).*Savaş Türkiye Varlık Vergisi*. Genişletilmiş 4. Baskı. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Koçak, Cemil.(1986).*Türkiye’de Milli Şef Dönemi I: 1938-1945*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, Erdoğan.(2004/2005).“İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Beslenme Sorunu”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*. IV/11. ss.145-158.
- Öztürk, İbrahim Mert.(2013). “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 32, Sayı: 54 ss. 135-166.
- Pur, Hüseyin Perviz.(2007).*Varlık Vergisi ve Azınlıklar*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Sadak, Necmeddin. (1940). “İktisâdî Koruma Kanunu”. *Akşam Gazetesi*. Kanun-ı Sani(Ocak).
- Sertel, Zekeriya.(1942). “Her Şeyden Önce Köylünün Emniyetini Kazanmak Lazımdır”. *Tan Gazetesi*. 17 Temmuz.
- Sertel, Zekeriya.(1942). “Halkın İtimadını Kazanmak İçin”. *Tan Gazetesi*. 21 Temmuz.
- Şener, Sefer.(2014). “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 7. (2004/1). ss. 73-92.
- Tekeli, İhsan. İlkin, Selim. (2014) İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si. Cilt: II. İletişim Yayınevi: İstanbul
- Tökin, İsmail Hüsrev.(1943).“Türkiye’de Fiyat Politikası”. *Türk Ekonomisi*. Yıl: 1. Sayı: 5. 155-159.
- Turan, Şerafettin.(1999).*Türk Devrim Tarihi*. Cilt: IV/I. Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Yavuz, Erdem.(2015).“Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tartışmaları: Erzincan Uygulamaları”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Yıl: 3. Sayı: 12. ss. 161-180.

6.4.SÜRELİ YAYINLAR

Akşam Gazetesi.(1940-1941).

Cumhuriyet Gazetesi.(1940-1941).

Son Posta Gazetesi.(1942).

Son Telgraf Gazetesi.(1941)

Tan Gazetesi.(1940-1942).

Türk Ekonomisi.(1943).

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 429-448, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 30.10.2018 **Kabul Tarihi:** 28.12.2018

OSMANLI DEVLETİ’NİN DIŞ TİCARETİNDE KULLANDIĞI 1862 TARİHLİ GÜMRÜK TARİFE DEFTERİ: AMERİKA ÖRNEĞİ

The Customs Recipe of 1862 History of the Ottoman State is Used in Foreign Trade: The Example of America

Murat FİDAN¹

ÖZ

Osmanlı Devleti Amerika Devleti ile imzaladığı 1830 ticaret anlaşmasıyla birlikte uygulamaya koyduğu gümrük tarifelerini dönemin iktisadî şartlarına göre ortaya çıkan yeni gelişmelere bağlı olarak değiştirmek istemiştir. Bu değişimde iki önemli etken dikkat çekmektedir. Birinci etkenin ürün fiyatlarındaki artış ile alınan gümrük vergisinin azalması olacaktır. İkinci etkenin ise dünya iktisadî şartlarındaki gelişmelere bağlı olarak kadim iktisadî anlayışını değiştirme girişimleri olacaktır. Osmanlı devleti Amerika ile gümrük tarifelerini 20 Mart 1862 ticaret anlaşması sonrası yenilemiştir. Tarife Osmanlı Türkçesine göre iki tarafın temsilcilerinin gözetiminde hazırlanmıştır. Bu çalışmada tarife defterinde yer alan emtia çeşitlerinin Osmanlı Türkçesinden Latin alfabesine çevirisi yapılırken, orijinal ifadelerle sadık kalınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Amerika, Gümrük Tarifesi, İthalat, İhracat

ABSTRACT

The Ottoman State wanted to change the customs tariff that it had put into practice with the 1830 trade agreement signed with the American Government, depending on the new developments in the economic conjuncture. Two important factors in this change attract attention. The first factor will be an increase in product prices and a decrease in customs duties. The second factor will be attempts to change the economic concept of the economy depending on the developments in the world conjuncture. The Ottoman state renewed the customs tariff with American Government after the 20 March 1862 trade agreement. The tariff was prepared under the supervision of the representatives of the two sides according to the Ottoman Turkic. In this study, while the commodity types in the tariff book were translated from Ottoman Turkic to Latin alphabet, the original statements were true.

Key Words: Ottoman State, America, Customs Tariff, Import, Export

GİRİŞ

1783’te bağımsızlığı sonrası ilk başkan George Washington’un “Veda Mesajı”nda ortaya konulan, beşinci başkan James Monroe tarafından doktrin haline getirilen izolasyonist dış politika çerçevesinde ABD, yabancı milletlerle siyasî ilişkilerden daha ziyade ticarî ilişkileri genişletmeyi esas almıştır (Armaoğlu 2001; Erhan 2001). Bu çerçevede bağımsızlık ilanı öncesi Kuzey Amerika kolonilerine ait ticaret gemilerinin İngiltere’nin bayrağı altında Akdeniz’de yaptıkları ticaret ile tanıdıkları dünya ticaretinde büyük yere sahip olan Akdeniz, XIX. yüzyılla birlikte ABD için ticarî faaliyet alanlarından biri olmuştur.

Bağımsızlığını kazanması sonrası ana kara parçasında genişleyen ABD, aynı zamanda 1865-1898 yılları arasında % 567 artmış olan demiryolu kullanımının da etkisiyle çelik üretimi ise 20.000 long tondan 9.000.000 long tona, ham petrol üretimi 3.000.000 varilden 55.000.000 varile çıkmıştır. Aynı dönemde kömür üretimini % 800, buğday üretimini % 256, rafineri şeker üretimini % 460 arttırarak ekonomik gelişiminde de önemli ilerlemeler kaydetmiştir (Kennedy 1990).

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İİBF, İktisat Tarihi Bölümü KASTAMONU
e-posta: mfidan@kastamonu.edu.tr

Monroe Doktrini kapsamında XX. yüzyılın başına kadar, Avrupa siyasî sistemi dışında kalarak kendisini izole eden ABD (Oran 2002), buna karşın bağımsızlık ilanı öncesi İngiliz bayrağıyla yaptığı ticaret neticesinde gittiği Doğu Akdeniz'e şimdi misyonerlik faaliyetleri kapsamında Beyrut'a misyoner yollayarak gitmek istemiştir (Şafak 2003). Ancak bağımsızlık sonrası Doğu Akdeniz'de İngiliz bayrağı taşıyan gemileriyle ticaret yapamaz hale gelen Amerika, Akdeniz'e girebilmek için öncelikli olarak Cezayir Beyliği ile 1795 tarihinde, birer yıl ara ile Trablus ve Tunus Beyliği, 1786 tarihinde ise Fas Beyliği ile anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır (Kurat 1964; Erol 1979; Şafak 2003). Batı Akdeniz'de gemilerinin güvenliğini sağlamak için Osmanlı Devleti'nden Beylikler ile yaptığı anlaşmalar, ABD'nin ticarî alanla sınırlı olan ürkek dış siyasetinin bir göstergesi konumundadır. Bu durum ABD'nin Osmanlı Devleti ile direkt olarak siyasî ve ticarî ilişkiler kurup geliştirmesinden daha ziyade İngiliz ticarî imtiyazlarını kullanarak ve Batı Akdeniz'de bulunan Osmanlı Beylikleri üzerinden dolaylı ilişkiler kurmasına neden olmuştur (Erhan 2001). Dolayısıyla bu durum Amerika'nın Doğu Akdeniz ticaretinde müstakil olarak yerini almasını geciktirmiştir.

Garp Ocakları ile imzaladığı anlaşmalar sonrasında yıllık bir haraç karşılığı elde edilen serbest geçiş hakkının devamlılığını sağlayabilmek ve Akdeniz'de olmak için açtığı konsoloslukları ABD, 1803 tarihinde İzmir'e Amerika Ticaret Evi (Sander-Fişek 1977) açarak Doğu Akdeniz'e taşımıştır (Köprülü 1987; Koloğlu 1997; Kurat 1967). Gayri resmi olarak işleyen bu Ticaret Evi, ilk kez ABD bayrağı ile 1786 tarihinde İstanbul'a (Özsoy 1998), 1797 tarihinde İzmir'e gelmeye başlayan Amerikan gemilerinin ticarî faaliyetlerine destek olmaya çalışmıştır (İlgar 1969; Akçadağ 2012). Bu çerçevede 1815 tarihinde Mr. Falsome "1. ABD ile İzmir arasında ve Osmanlı'da bulunan diğer limanlarla olan ticaretin durumu ve gelişmesi konusu 2. Yönetilen ticaretin ticarî yönetmeliği hakkında bilgi 3. İzmir'deki Amerikan Konsolosunun veya ticarî ofisin tüccarlarına avantaj sağlayıp sağlayamayacağı" (Akçadağ 2012) konularını araştırarak rapor hazırlamak için İzmir'e gelmiştir. 1783'de başlayan Amerikan Levant ticareti kesintilere rağmen 1820 tarihine gelindiğinde yıllık bir milyon doları aşan ticaret hacmine ulaşmıştır (Akçadağ 2012).

Ticaret hacmi genişleyen ve pazar arayışında olan ABD, Osmanlı Devleti ile imzalanan 1783 tarihli ticaret antlaşması ile iktisadî anlamda Doğu Akdeniz'de en ayrıcalıklı devlet haline gelen Rusya (Fidan 2006), ilk dönemlerden beri ticarî faaliyetlerini devam ettiren İngiltere ve Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki ticarî rekabetinde kendisine yer bulabilmek için Osmanlı Devleti ile ticaret anlaşması yapmak istemiştir. Yapılmak istenen bu anlaşma, Akdeniz'i kontrolü altında tutan Osmanlı Devleti'nin jeopolitik konumu, misyonerlik faaliyetlerini devam ettirebilmek ve iktisadî açıdan Akdeniz'de kalıcı olmak açısından da ABD tarafından gerekli görülmüştür. Ayrıca Osmanlı Devletinde ABD'yi temsil eden İngiliz konsolosların yüksek temsil masraflarından kurtulmak için de önemlidir.

1. Osmanlı-ABD Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmaları

Osmanlı Devleti ile ticaret ve dostluk antlaşmaları yapma girişimi ilk kez Amerikan Kongresi'nin 7 Mayıs 1784 tarihinde Thomas Jefferson ve John Adams'ı görevlendiren ABD İngiltere'yi karşısına almamak için sonradan bu girişimden vazgeçmiştir (Köprülü 1987). Zira Osmanlı ürünlerinin Amerika pazarındaki tedarikçisi konumunda olan İngiltere bu pazarı Amerikalı tüccarlara kaptırmak istemiyordu (Köprülü 1987). 1799 tarihindeki ikinci teşebbüs, Osmanlı Devleti'nin Fransızlar ile yaptığı savaş ve Balkanlarda Pazvantıoğlu isyanı nedeniyle ABD tarafından uygun görülmediği için gerçekleşmemiştir. Görüleceği üzere Osmanlı limanlarında ticaret yapmak isteyen Amerikalı tüccarların bu ticareti yapmalarının önünde önemli sıkıntılar bulunmaktaydı. Zira Amerikalı tüccarların İngiltere ile yaşanan problemlerden dolayı İngiliz bayrağı kullanarak Osmanlı limanlarında ticaret yapma imkanları kalmamıştı. Buna ilaveten ABD'nin Osmanlı Devleti tarafından tanınmamış olması bu ticaretin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesinin önündeki bir diğer engel olmuştur. Ayrıca Osmanlı devletinin ABD'yi tanımaması Amerikan bayraklı gemiler ile gelen Amerikan tüccarlarının Osmanlı limanlarında yüksek gümrük resmi ödemek zorunda bırakmıştır. Bütün bu zorluklar iki devlet arasında bir ticaret antlaşması olmaması sebebiyle yaşanmıştır. Bu sıkıntıları aşmak isteyen Amerikalı tüccar David Offley 1811 tarihinde Osmanlı Devleti nezdinde

bireysel girişimleri neticesinde Amerikalı tüccarlarının Osmanlı limanlarında yapacakları ticarete Avusturya gibi % 2 tarif ve ilaveten % 15 gümrük resmi ödemesini sağlamıştır. Bir diğer şahsi girişim ise Baltimor'deki bir firmanın temsilcisi M. J. Jaussand aracılığı ile yapılmıştır. Bu girişimde Osmanlı Devletinin muhatap olarak Amerikan Devletini görmek istemesi yüzünden neticeye ulaşamamıştır (Köprülü 1987). ABD ile Osmanlı Devleti arasında resmî anlamda ticaret ve dostluk antlaşmaları imzalama girişimleri 1820, 1823 ve 1828 tarihlerinde yapılmış olsa da çeşitli sebeplerden dolayı bu teşebbüsler hedefine ulaşamamıştır (Kurat 1959).

Osmanlı donanmasının 1827 yılında Navarin'de İngilizler, Fransızlar ve Ruslar tarafından yakılması, 1828-1829 Osmanlı Rus savaşında yenilen Osmanlı Devleti'ni Avrupa'ya karşı arayış içine sürüklemiştir (Güler 2005). Aranılan bu destek ticarî menfaatleri için Osmanlı Devleti ile ilişki kurmak isteyen ABD olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin ABD'ye yaklaşımındaki bu bakış açısı iki devletin ticaret antlaşmasını imzalamasını hızlandırmıştır. 12 Eylül 1829 tarihinde Amerikan başkanı Andrew Jakson'un görevlendirdiği bir heyet ile Osmanlı Devleti arasında ticaret antlaşması görüşmeleri başlamıştır. Bu görüşmelerde Amerika Osmanlı devleti ile "en imtiyazlı devlet" gibi ticaret yapma ve Karadeniz'e çıkma hakkı elde etme düşüncesiyle hareket etmiştir. Osmanlı Devleti ise "en imtiyazlı devletten" % 1 fark ile ticaret antlaşması yapılmasını istemiştir. Ancak Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu şartlar sebebiyle 8 Şubat 1830 tarihinde dokuz maddeden oluşan ve Amerika'ya "en imtiyazlı devlet" imkanı tanıyan ticaret antlaşması iki devlet arasında imzalanmıştır.

"En imtiyazlı devlet" imkanına kavuşan ABD, kendi bayrağı altında Osmanlı limanlarına gelen Amerikalı tüccarların diğer devlet tüccarlarının ödediği gümrük ve resim ödemesine, diğer devlet tüccarlarının sahip olduğu aynı ayrıcalık ve muafiyete imkanına kavuşmuştur. Antlaşmanın hükümleri arasında Amerikan ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçerek Karadeniz'e çıkması da yer almıştır (Köprülü 1987; Muâhedât Mecmuası 2008; Armaoğlu 1991). Sonradan ihtilafa neden olan antlaşmanın gizli 4. maddesi ile ABD'de Osmanlı donanması için maliyet fiyatına gemiler yapılmayı ve İstanbul Tersanesi'nde Amerikalı mühendisler tarafından gemi inşâ edilmesine yönelik teknik yardım yapmayı kabul etmiştir (Erhan 1998; Kurat 1967). Kısaca Amerika'nın Osmanlı Devletiyle ilgilenmesine ticaret, Osmanlı Devleti'nin Amerika ile ilişkileri resmileştirmesine ve bu ilişkilerin daha çok Amerika'nın çıkarları doğrultusunda devam etmesine ise dış destek ihtiyacı sebep olmuştur (Açıkses 2002).

ABD ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan ikinci ticaret antlaşması 13 Şubat 1862 tarihli Seyrisafain ve Ticarete dair antlaşmadır (Muâhedât Mecmuası 2008; Fendoğlu 2002). Bu antlaşmada ABD, elde ettiği "en imtiyazlı devlet" hakkını korumuştur. İngiltere ile imzalanan 1838 ticaret antlaşması esas alınarak Osmanlı Devleti'nden ABD'ye ihraç edilecek bir mal üzerinden %9 iskele ve %3 çıkış resmi olmak üzere %12 oranında vergi 1862 tarihli ticaret antlaşması uyarınca % 9 ihracat gümrük resmi oranı esaslı olarak kademeli olarak tedricen % 1'e indirilmiştir. İthal gümrüğü resmi % 1 olarak belirlenmiştir (BOA, A.DVN.MKL, Dosya No: 3, Gömlek No: 13, s. 18-19). 1862 ticaret antlaşması 1884 yılında Osmanlı Devleti tarafından tek taraflı olarak yürürlükten kaldırılmış ve 1830 tarihli antlaşmaya geri dönmüştür (Ülman 1961).

2. 1862 Tarihli Osmanlı Devleti ABD Arasında İmzalan Gümrük Tarifesi

Osmanlı Devleti limanlarında yabancı tüccarların kara veya deniz yoluyla devletlerinden getirdikleri ve kendi devletlerine götürdükleri ürünler, şer'î ve örfî hukuka göre vergilendirilmiştir². Osmanlı Devleti bu vergilendirmeyi diğer Türk devletleri döneminde % 2 ila % 5 oranında uyguladığı şekliyle (Tabakolu 1997) değil de, kendi belirlediği esaslar dahilinde yabancı devlet mahsulü ürünlerin ithalinden % 2 ila % 9, ihracından ise % 4 ila % 9 oranında almıştır (Turan 1969). Bu vergiler; ürünün ilk çıkış veya varış yeri olan limanlarda, şehir ve kasaba girişlerinde, geçitlerde

² Osmanlı Devleti şer'î hukuk gereği Müslüman veya ecebi tüccarların pazara getirdiği üründen % 10 oranındaki zekat-ı 'âşir uygulamasını % 5 gümrük resmi olarak uygulamıştır. Bu uygulama ile verginin örfî olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Abdurahman VEFİK, **Tekalif Kavaidi**, c. I, İstanbul 1330, s. 53-54; Ahmet TABAKOĞLU, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1997, s. 258

çoğu kez düzensiz bir şekilde amediye, reftiye, mürûriye, bâc, ihtisâbiye, kalemiye, ruhsatiye, kantariye gibi çeşitli isimlerle bazı yerlerde yük ve denk, bazı yerlerde ise değer esası üzerinden alınmıştır (Toprak 1997; Karamürsel 1989; Şener 1990)³. İstanbul'a gelen tüm malların gümrüğü ise geliş noktası olan İstanbul'da alınmıştır (Şener 1990).

Avrupalı tüccarların Osmanlı Devletindeki ticarî faaliyetleri farklı mekanlarda gerçekleştirmişlerdir. Bu ticarî faaliyetler esnasında mahalli gereksinimler ve halkın alışkanlıkları benzer bir üründen alınan gümrük resmlerinde farklılıkları da beraberinde getirmiştir (Sahillioğlu 1968). Avrupalı tüccarların Osmanlı gümrüklerinde bürokratların keyfi uygulamaları sonucu kendilerinden fazla gümrük vergisi aldığı yönündeki şikayetleri üzerine, önce harici gümrüklerde devlet gelirinin azalması pahasına Ahidnamelerle gümrük vergisi oranı % 3'e düşürülerek birlikteliği ve uygulamalarda kolaylığı sağlamaya yönelik gümrük tarifeleri hazırlanmıştır (Kütükoğlu 1974)⁴. Ancak şikayetlerin devamı üzerine (BOA. **Rusya Ahkam Defteri**, 84/2, s. 26/95, 36/126, 36/142, 36/143, 36/144) Osmanlı Devleti problemleri ticaret yapılan devletler ile imzalan ve Osmanlı gümrüklerine gönderilen gümrük tarife defterleriyle çözüme yoluna gitmiştir.

Amerika ile Osmanlı Devletleri arasında 1862 tarihli ticaret antlaşması sonrası Osmanlı Devletinde diğer devletler için de uygulanan gümrük tarife defteri hazırlanmıştır. Tarife defterinin hazırlanma gerekçesi olarak Osmanlı Devleti "*her nev'i emti'a ve eşya üzerine edâsı lazım gelen gümrük rüsümât için ... ol vaktin rayicine göre tanzim olunmuş olan*" ve "*mu'âhede-i tevdî-i ta'rifeye tarafeyn tâlib*" olmasını göstermiştir. Diğer bir ifade ile tarifinin iki devletin istemesi sonrasında "*taraf-ı devlet-i 'aliyyeden ve Amerika memâlik-i müctemilesi sefâreti canibinden*" görevlilerce kurulan komisyon yeni tarife defterini hazırlamışlardır (BOA, **A.DVN.MKL.**, Dosya No: 3, Gömlek No: 13, s. 11-12).

29 Şa'ban 1278 / 1 Şubat 1862 tarihinde yenilenen bu tarife defteri Osmanlı Devleti'nin kadim iktisadî politikalarındaki değişim gayretini de ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nin yapmaya çalıştığı aslında himayeci gümrük anlayışına geçme çabasıdır (Kıray 1995; Önsoy 1982). Zira tarife defterinde yer alan 460 adet Osmanlı mahsulü üründen 65 adedi, Amerika Devleti mahsulü 85 adet ürünün 36 adedi rayice bırakılması bunun bir göstergesi olmuştur. Bu uygulamanın iki sebebi olduğu düşünülmektedir. İlki ürünlerin gümrük vergisine esas olacak kıymetinin hesaplanmasındaki ihtilafların giderilmek istenmesidir. İkincisi ise ürün fiyatında değişik etkilere bağlı oluşabilecek iniş ve çıkışlardan hazinenin zararını azaltmaktır. Bu iki sebepten dolayı ürünler rayice bırakılarak güncel değerleri üzerinden gümrük vergisi alınmak istenmiştir (Önsoy 1982).

3. 1862 Tarihli Gümrük Tarife Defterinin Muhtevası

Tarife defteri "*Amerika memâlik-i müctemilesi*" ifadesi ile başlamaktadır. Bu defterin hazırlanma gerekçesi olarak "*mu'âhede-i tevdî-i ta'rifeye tarafeyn tâlib bulunduğuna binâ'en*" denilerek iki devletin gümrük tarife defterini yenilemek isteği belirtilmiştir. Daha sonra üç ayrı ürün listesi hazırlanmıştır.

Birinci listede Amerika tüccarının satın alacağı "*Memalik-i Mahrûsa-i Şâhâne Mahsûlâtı*" olarak ifadesi ile Osmanlı Devleti mahsulü olan ürünler, kıymetleri ve gümrük vergisi miktarları liste

³ XVI. yüzyılda ithalat ve ihracatta Osmanlı devletinin aldığı vergilerin listesi için bkz. Şerafettin TURAN, "Osmanlı İmparatorluğu İle İki Sicilya Krallığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri", **TTK Belgeler Dergisi**, c. IV, sayı 2-8, Ankara 1969, s. 166-169

⁴ Başlangıçta ithal ürünler için yabancı tüccardan %3 amediye ve bu ürün iskeleden başka bir yere nakledilirse %2 artı gümrük resmi ki toplam %5 oranında alınmaktaydı. TURAN, **a.g.m.**, s. 81; Mübahat Kütükoğlu gümrük resmi oranının % 3'e düşürülmesinin ilk defa İngilizlere verilen ahidname ile gerçekleştiğini, 1740 Fransız ahidnamesinden sonra ise bütün yabancı devlet tüccarlarının ayna hakka kavuştuğunu belirtmektedir. Mübahat KÜTÜKOĞLU, Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Tarifeleri, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, sayı 4-5'den ayrı basım, İstanbul 1974, s. 335; Tanzimat öncesi %3 olarak uygulanan ithalat ve ihracat gümrüğü, Balta Limanı ile beraber ihrac mallarında %9, ithalatta %2 ki, birinci de satıcı, ikinci de alıcı Osmanlı teb'ası olduğu takdirde yine Osmanlı teb'ası tarafından ödeneceğinden yabancıların gümrük payı yine %3 olarak kalmıştır. Abdüllatif ŞENER, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İşaret Yay., İstanbul 1990, s. 151

halinde verilmiştir. “*Memalik-i Mahrûsa-i Şâhâne Mahsûlâtı*” ifadesi ile geniş bir coğrafyada bulunan Osmanlı şehirlerindeki ürünlerinin ifade edildiği düşünülmektedir. Bu listede 383 adet ürün yer almıştır. Osmanlı Devleti mahsulü olan 61 adet ürün rayice bırakılmıştır.

İkinci listede “*Asitâne Mahsûlâtı*” olarak ifade edilen İstanbul mahsulü ürünler, kıymetleri ve gümrük vergisi miktarları liste halinde verilmiştir. “*Asitâne Mahsûlâtı*” ifadesi ile İstanbul’da üretilen veya İstanbul’a getirilerek burada satılan ürünlerin ifade edildiği düşünülmektedir. *Asitâne Mahsûlâtı* olan 77 ürün listede yer almıştır. Bu ürünlerden 4 adeti rayice bırakılmıştır.

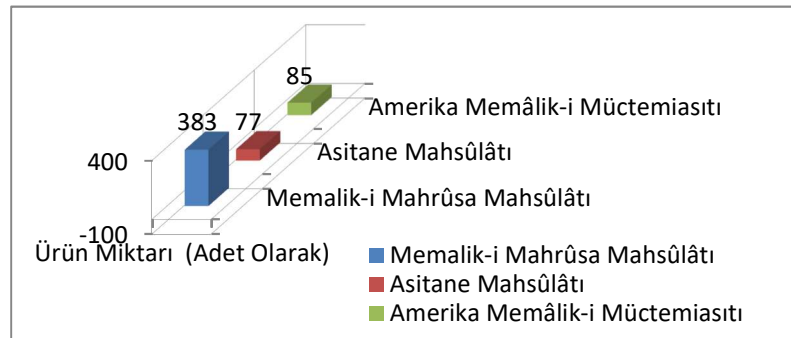
Üçüncü listede ise “*Amerika memâlik-i müctemi‘ası mahsûlâtı*” olarak ifade edilen Amerika mahsulü ürünler, kıymetleri ve gümrük vergisi miktarları liste halinde verilmiştir. Bu listede 85 adet ürün yer almaktadır. Bu ürünlerden 36 adedi rayice bırakılmıştır.

Tarife defterinde yukarıda ifade edilen üç başlık altında toplam 545 adet ürün liste halinde verilmiştir. Yine bu listelerde yer alan 101 adet ürün ise rayice bırakılmıştır.

Tarifede yer alan Amerika’ya ihraç edilen ürünler arasında Anadolu ve Rumeli’den çeşitli kalitelere boya hammaddesi olarak kullanılan cehre (Kırmızı renk veren dağ eriği), Ege bölgesi ve adalara ait çekirdekli ve çekirdeksiz üzüm, pamuk (penbe), pamuklu ve ipekli dokumalar (alaca, başasi, balya, hariri, çorab), iplik (rişte), keten ipliği ve keten türevleri, tiktik, yün (yapağı) ve yünlü ürünler ve dokumalar (futa, peştamal, gömlek, don, meles, basma, yastık yüzü, sofras, aba, bayağı şalvar, kirpas, keçe, halı, kilim, meşe palamudu (deri tabaklamada), kurutulmuş gıdalar, yağlı tohumlar, hububat, farklı türden hayvan derisi (tilki, vaşak, kurt, kunduz, tavşan, sığır, kedi) ve boya hammaddeleri (sahtiyan, meşe palamudu-deri tabaklamada-), bal mumu (şem‘-i asel), mazı (ilaç yapımında), ketre (sakız, kitre ve zamk yapımında), gül yağı, asfur, anason, kimyon, sinemaki, kök boya, koku (nafe), işlenmiş demir (üzengi-rikâb, başlık, dizgin, gem, tüfek namlusu, mih, bıçak, çakı, makas, tüfenk), işlenmiş bakır işleri, işlenmiş ağaç işleri (kaşık, tarak, varil tahtası), çakmak taşı, sabun, zeytin yağı, mahleb dikkat çekmektedir.

Amerika’dan ithal edilen ürünler arasında ise hayvansal ürünler (domuz pastırması, tuzlanmış ve kurutulmuş balık ve et, tuzlu gön) boya malzemeleri (bakkam, kırmızı, zencil, reçine, kundura boyası), pamuklu, kadife ve yünlü dokumalar (çuval, yelken bezi, Amerikan bezi), iplikler, ceviz, biber, zift, pirinç, sabun, şeker, çay, ispiroto, rakı (arak), rom, viski, mum, bal mumu, pamuk, un (dakik) işlenmiş demir ürünleri (tüfenk, çivi), tuğla, işlenmiş ağaç işleri (sandalye, tabure, kereste), lastik kundura, petrol yer almaktadır. (bkz. Ek 1)

Tablo: Osmanlı ve Amerika Ürünleri

Anlaşma gereği Amerika tüccarının kendi memleketine ait “*Amerika memâlik-i müctemilesi'nin ... mahsûlât-ı arzıyye ve harsıyye ve sanâ'ıyyesinden*” olan hububat gibi topraktan elde edilecek ürünleri, yöresel ürünleri ve sanayi ürünlerini Osmanlı devletine getirebilecekleri; Osmanlı devletinin “*ğayr-ı ez memnû‘ât*” ilan etmediği yasaklanmamış “*memâlik-i mahrûsa-i şâhâne mahsûlât-ı arzıyye ve hırsıyye ve sanâ'ıyyesinden*” olan emtia ve eşyayı satınalarak ister kendi memleketlerine isterse de “*diyâr-ı âhara*” yani başka memleketlere yenilenen ticaret anlaşması gereğince % 8 gümrük vergisi ödeyerek götürebilecekleri ifade edilmiştir.

Tüccarların aldıkları ve sattıkları ürünler “*mu‘ahede-i cedide iktizasınca*” iskele kıymetinden olması “*meşrût bulunmuş olduğundan*” yani şarta bağlanmıştır. Osmanlı devletinde kullanılan yüzlük mecdiye altını yüz guruş olarak kabul edilerek ürün “*kıymetlerini iskele kıymetlerine indirmek*” ve ürünün kıymetinden “*yüzde onu tenzil olunduktan sonra*” ürünün “*sâfi kıymetleri üzerinden resm gümrükleri ta‘yin ve ta‘rif*” olması sağlanacak ve gümrük vergisi hesaplanarak alınmış olacaktır.

Osmanlı devleti gümrük tarife defterinde “*ihrâcat için*” % 8 sekiz olarak belirlediği gümrük vergisi oranının bu tarife defterinin “*yalnız birinci senesi*” için geçerli olduğuna; “*ikinci sene ibtidâsında*” yani ikinci sene başında % 8 oranından % 1 lik bir indirimle % 7’ye “*kezâlik*” bir sene sonra % 6’ya indirilerek “*sekizinci senede*” % 1’e “*ininceye değin her sene*” % 1’i “*tenzil idilerek*” yani indirilerek sekizinci sene ve ondan sonraki seneler % 1 oranı ile gümrük vergileri hesaplanarak “*gümrüklerde bu vechle icrâ kılınacaktır*” yani gümrük vergisi alınacaktır.

İhracat ürünlerinden olup tarifede ismi olmayan olsa bile “*behâsı ta‘yin olunmayarak râyice birağılmış*” olan “*emti‘a ve eşya râyic ve kıymetine*” göre “*râyic vakt üzere*” kıymetinden % 10’u indirildikten “*tenzil olunduktan*” sonra geriye kalacak “*behâsından*” yukarıda belirlendiği gibi her sene % 1 indirimi ve sekizinci ve sonrasında ise % 1 oranında gümrük vergisi alınacaktır. “*Amerika memâlik-i müctemilesi*” yani Amerika mahsulü olup Osmanlı devletine ithal edilen ürünlerden daima % 8 gümrük vergisi alınacaktır. İsmi tarife defterinde yazılmayan yazılsa bile kıymeti rayice bırakılan Amerika “*emti‘a ve eşyasından*” ise “*kıymetinden yüzde on tenzil*” olunduktan sonra % 8 oranında gümrük vergisi alınacaktır.

Amerikalı tüccarların ödemesi gerek gümrük vergisi miktarı ürünün kuruş değeri üzerinden hesaplanmıştır. Ancak Osmanlı devleti Amerikalı tüccarlardan ödemelerini mecdiye altını üzerinden yapmalarını istemiştir. Buna göre tüccarlardan “*işbu idhâlat ve ihrâcatdan alınacak*” gümrük vergisi altın ve gümüş para olarak “*tahsîl*” olunacaktır. Osmanlı devleti bu çerçevede Amerikalı tüccarlara bir takım kolaylıklar getirmiştir;

“*Yüzlük mecdiye altını*” ve onun kısmı olan “*altın ve gümüş*” para 100 kuruş; “*Beş aded gümüş mecdiye*” ise “*bir altın mecdiyeye bedelle*” yine 100 kuruş; Tüccar 1 altın mecdiye 100 kuruş olarak “*bir altın mecdiyeye bedelle yüz guruş hesabıyla*” mecdiye altını “*darb-hâne fiyatı*” esas alınarak gümrük vergisi “*peşinen*” alınması; Amerikalı tüccar 1 altın mecdiye 100 kuruş olmak şartıyla “*borsada*” parasının “*en ziyâde yüksek*” fiyatı üzerinden gümrük vergisini ödeyebilmesi. Bu son durum yalnızca İstanbul gümrüklerinde geçerli olacak diğer gümrüklerde ise “*işbu kaimenin suret-i te‘diyesi me‘elesî şimdilik mevkuף*” yani sonraya bırakılacaktır. Gerekli görülür ise “*Bâb-ı ‘âlî ile devlet-i meşâr-ı ileyhâ*” sefirleri aralarında müzakere yaparak karara bağlayacaklardır.

Taşra gümrüklerinde Amerikalı tüccar yukarıda belirtilen şartlara göre gümrük vergisini ödeyecektir.

Bu tarifenin süresi “*bin ikiyüz seksenbeş senesinde vâki‘ olacak Martın sekizinci ve bin sekizyüz altmış dokuz senesi alafıranga Martın birinci gününe*” kadar yani 13 Mart 1862 senesine kadar geçerli olacaktır. Bu sürenin sona ereceği sene gerek Osmanlı devleti gerekse Amerika tarifeyi yenileme talabinde bulunmaz ise süresi “*yedi sene dahâ*” devam edecektir.

Tarifenin hazırlanması iki devlet adına kurulan komisyon tarafından hazırlanmıştır. Komisyonunda Amerika adına Aristokes Azarian, Osmanlı devleti adına ise İsmail Paşa başkanlık etmiştir.

SONUÇ

1783’te bağımsızlığı sonrası Amerika Devleti, İngiliz bayrağı ile Doğu Akdeniz ticarî hayatında yerini almaya çalışmıştır. Ancak İngiltere’nin Doğu Akdeniz’de kendisine yeni bir ticarî rakip istememesi, Amerika pazarındaki konumunu kaybetme endişesi, ABD’nin Doğu Akdeniz’e girmesindeki en önemli engel olmuştur.

8 Şubat 1830 tarihinde Osmanlı Devleti ile dokuz maddeden oluşan ve “en imtiyazlı devlet” imkanını da içeren ticaret antlaşması imzalayan Amerika, kendi bayrağı ile Doğu Akdeniz’de ticaret yapabilme hakkına ulaşmıştır. Avrupa’daki bilimsel ve teknik gelişmeleri takip ederek hızla tarım ekonomisinden endüstri ekonomisine geçiş sürecine giren Amerika, bu tarihlerde bilimsel ve endüstriyel gelişmeleri takip etmekte zorlanan, kol gücüne dayalı tezgahlarda yapılan üretim ile kendi ihtiyacını karşılayan ve tüketici devlet konumunda olup üretici devletlere karşı koymaya çalışan bir konumda olan Osmanlı Devleti ile ticaret yapmaya başlamıştır.

ABD, Avrupalı devletler gibi yeni ürünler üretebilmek için ucuz hammadde temin etmekten çok ürettiği ürünleri pazarlama, gelir elde etme ve misyonerlik faaliyetleri düşüncesi ile Osmanlı Devleti ve Akdeniz’e yönelmiştir. Bu çerçevede tüketici pozisyonunda bulunan ve ekonomisi ağırlıklı tarıma dayalı olan Osmanlı Devleti’nden ticarî imtiyazlar alarak hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır.

Bu bağlamda iki devlet arasında başlayan iktisadî ilişkiler, tarife defterinde yer alan ürünler incelendiğinde hiç de azımsanmayacak bir ticarî potansiyelin varlığını bize göstermektedir. Tarifede Osmanlı devletinden Amerika’ya gönderilecek ürünlerin fazlalığı göze çarpmaktadır. Amerika’dan Osmanlı’ya getirilen ürün miktarı ise daha az miktardadır.

Bu tarifede, basit bir şekilde ihraç ve ithal ürünlerinin her birinin kantar, kıyye, zira’, top, çift, deste, miskal, kutu, sandık gibi ticarete kullanılan birimleri üzerinden değerleri ve alınacak gümrüğü gösterilmiştir. Bazı ürünler ise değer ve kıymet olarak ifade edilmemiş ve rayice bırakılmıştır. Rayice bırakılan ürünler günlük değerleri üzerinden belirlenen usul ve miktarlara göre vergilendirilmiştir.

Himayeci bir gümrük anlayışına göre tanzim edilen tarife defteri ile Amerikalı tüccarların Osmanlı devletine getirdikleri ürün için % 8 gümrük vergisini belirlenmiştir. Amerika tüccarların Osmanlı devletinden alıp götürdükleri ürün için ise % 8 olarak belirlenen rakam kademeli olarak her yıl % 1 düşürülerek 8 yılın sonunda % 1 olarak vergilendirilmiştir.

1862 tarifesinde ürünün nevi ve cinsine göre itinalı bir sıralama bulunmamaktadır. Ancak bu ürünleri kendi içinde meşrubat ve müskirat, baharatlar, taze ve yaş meyveler, maden ve madeni aletler, hayvani maddeler, kürk ve deriler, iplik ve kumaşlar şeklinde sınıflandırmamız mümkündür.

KAYNAKLAR

- AÇIKSES, Erdal (2002), “Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.13, İstanbul, s.542-557.
- AKÇADAĞ, Göknur (2012), “Akdeniz’de Türk-Amerikan Ticari İlişkilerinin Başlamasında Kaptan William Bambridge’in İstanbul Seyahatinin Önemi”, *Tarih Dergisi*, Sayı 54, İstanbul, s.121-148.
- ARMAOĞLU, Fahir (1997), *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara.
- (1991), *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK yay., Ankara.
- BOA, *A.DVN.MKL*, Dosya No: 3, Gömlek No: 13, s. 1-20.
- BOA. *Rusya Ahkam Defteri*, 84/2, s. 26/95, 36/126, 36/142, 36/143, 36/144.
- ERHAN, Çağrı (1998), “1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması’nın Gizli Maddesi ve Sonuçları”, *Bellekten*, c. LXII, no:234, s. 457-465.
- (2001), *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökleri*, Ankara.
- EROL, Mine (1979), “Amerika’nın Cezayir ile Olan İlişkileri 1785-1816”, *İÜEF Tarih Dergisi*, sayı 32, s. 689-705.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin (2002), *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan yay., İstanbul.
- FİDAN, Murat (2006), “Osmanlı-Rusya Ticari Rekabetinin İki Devlet Arasında Yapılan Antlaşmalara Yansımaları”, *İÜEF Tarih Dergisi*, Sayı 44, İstanbul, s. 65-122.

- GÜLER, Yavuz (2005), “Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)”, *GÜKEF Dergisi*, c. 6, Sayı 1, s. 227-240.
- ILGAR, İhsan (1969), “İlk Türk-Amerikan Ticaret Antlaşması”, *Hayat Tarih Mecmuası*, c.2.
- KARAMÜRSEL, Ziya (1989), *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, TTK Yay., Ankara.
- KENNEDY, Paul (1990), *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*, İş Bankası yay., Ankara.
- KIRAY, Emine (1995), *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yay., İstanbul.
- KOLOĞLU, Orhan (1997), “200 Yıllık İlişkilerin Resmî Olmayan Tarihi: Türk'le Amerikalının Tanışması”, *Tarih ve Toplum*, sayı 163, Temmuz, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ Orhan Fuat (1987), “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, *Belleten*, c. LI, S. 200, Ankara, s. 927-947.
- KURAT, Akdes Nimet (1964), “Berberi Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1916)”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.2, Ankara, s.175-214.
- (1967), “Türkiye ile ABD Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.5, Ankara, s. 287-372.
- (1959), *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Ankara.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1974), “Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Tarifeleri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 4-5'den ayrı basım, İstanbul, s. 335-393
- (1974), *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838) I*, Ankara.
- Muâhedât Mecmuası (2008), *TTK*, c. II, s. 2, 18-24, Ankara.
- ORAN, Baskın (2002), *Türk Dış Politikası*, İletişim yay., İstanbul.
- ÖNSOY, Rifat (1982), *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- ÖZSOY, Osman (1998), “Türk-Amerikan İlişkilerinin İlk Dönemi ve Amerika'daki İlk Tanıtım Faaliyetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 114, Haziran 98, İstanbul, s. 193-201.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1968), “1763'te İzmir Limanı ve Ticaret Limanı ve İhracat Gümrüğü ve Tarifesi”, *BTTD*, S. 8, İstanbul, s. 53-57.
- SANDER, Oral – FİŞEK, Kurthan (1977), *ABD Dış İşleri Belgeleriyle Türk-ABD. Silah Ticaretinin İlk yüzyılı 1829-1929*, İstanbul.
- ŞAFAK, Nurdan (2003), *Osmanlı-Amerikan İlişkileri, OSAV*, İstanbul.
- ŞENER, Abdüllatif (1990), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yay., İstanbul.
- TABAKOĞLU, Ahmet (1997), *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul.
- TOPRAK, Zafer (1997), *Türkiye Tarihi*, c. 3, İstanbul.
- TURAN, Şerafettin (1969), “Osmanlı İmparatorluğu İle İki Sicilya Krallığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri”, *TTK Belgeler Dergisi*, c. IV, S. 2-8, Ankara, s. 79-167.
- ÜLMAN, Haluk (1961), *İkinci Dünya Savaşı'nın Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasabetleri (1939-1947)*, AÜSBF yay., Ankara.
- VEFİK, Abdurahman (1330), *Tekalif Kavaidi*, c. I, İstanbul.

EK 1 - Osmanlı Devleti ile Amerika Devleti Arasında İmzalana 1862 Gümrük Tarife Defteri (A.DVN.MKL. Dosya No: 3, Gömlek No: 13, s. 1-20)

Amerika memâlik-i müctemilesi mahsûlât-ı arzıyye ve harsıyye ve sanâ'ıyyesinden olarak Amerika tüccâr ve teb'asının ğayr-ı ez memnû'ât memâlik-i mahrûse-i şâhâneye getürdükleri ve memâlik-i mahrûse-i şâhâne mahsûlât-ı arzıyye ve harsıyye ve sanâ'ıyyesinden bi'l-mübâya'a kendü memleketlerine veyâhüd diyâr-ı âhara nakl için teb'a-i merktümenin ve gerek vekillerinin memâlik-i şâhânenin her bir mahallinden mübâya'a eyledikleri her nev' emti'a ve eşya üzerine edâsı lazım gelen gümrük rüsümât-i için ber müceb mu'âhede-i tecdid-i ta'rifeye tarafeyn tâlib bulunduğuna binâ'en taraf-ı devlet-i 'aliyyeden Amerika sefâreti canibinden ta'yîn kılınan me'mûrlar bi'd-def'ât ictima' iderek bir kıt'a ta'rifeye defteri tanzim olunmuş olmağla memâlik-i mahrûse ile Amerika memâlik-i mahsûlât ve emti'asının ber-vechi âti ta'rifelerine ibtidâr olunur.

Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne Mahsûlâtı

Ürün Cinsi	Kıymeti	Güm. Miktar
Ala Cehre ⁵ Ankara ve Kaysariya ve Tokad ve İskilib A'lâ	Kıyye 1 G 4 P 20 ⁶	G 0 P 33
Ala Cehre İskilib ve Kaysariya ve Tâğ Cehrisi Anadolu ednâ	Kıyye 1 G 2 P 90	G 0 P 23
Ala Cehr Rum İli bi'l-cümle	Kıyye 1 G 1 P 30	G 0 P 10
Afyonkarahisar ve Geyve ve Amasya ve Ankara bi'l-cümle	Kıyye 1 G 200 P 0	G 16 P 0
Üzüm Kara Bürde Çekirdeksiz	Kantar 1 G 231 P 40	G 18 P 51
Urla ve Çeşme ve Aydın ve Menteşe ve Kara Oğlak ve Tire Üzüm Rezzâki	Kantar 1 G 160 P 70	G 12 P 85
Urla ve Çeşme ve Yerlü mahsuli Çekirdeksiz Üzüm	Kantar 1 G 186 P 40	G 14 P 91
Karaburun ve Sögüt Üzüm Rezzâki	Kantar 1 G 193 P 0	G 15 P 44
Üzüm Beğlerce	Kantar 1 G 70 P 70	G 5 P 65
Üzüm Kuş	Kantar 1 G 160 P 70	G 12 P 85
Siyah Üzüm Aydın ve Tire	Kantar 1 G 45 P 0	G 3 P 60
Üzüm İstanköy Rezzâkisi	Kantar 1 G 168 P 50	G 10 P 28
Üzüm Mândalyân ve Sisam	Kantar 1 G 64 P 30	G 5 P 14
Alaca-i Manisa	Denk 1 Top 100 G 385 P 70	G 30 P 85
Alaca-i Haleb	Top 1 G 38 P 50	G 3 P 8
Alaca-i Tire ve Burd	Top 1 G 5 P 20	G 0 P 41
Alaca-i Şam ve küttâbi ve Çetâri	Top 1 G 70 P 70	G 5 P 65
İbrahimiye	Top 1 G 57 P 90	G 4 P 63
Penbe-i hâm Anadolu Kıbrıs ve Boğaz	Kantar 1 G 270 P 0	G 21 P 60
Penbe-i hâm Rumili	Kantar 1 G 257 P 20	G 20 P 57
Palamut Ayvacık ve Ezine ve Midillü ve Kemer ve kal'a-i Sultaniye	Kantar 1 G 51 P 40	G 4 P 11
Palamut Aydın ve Uşâk ve Gördes vesâ'ir İzmir iskelesine tenzil olunan	Kantar 1 G 45 P 0	G 3 P 60
Boğasi-i Hamid ve Denizli elvan ve alacası	Kıyye 1 G 14 P 20	G 1 P 13
Balyan Bilecik	Çift 1 G 38 P 50	G 3 P 8
Döşeme balyan Bilecik	Çift 1 G 57 P 90	G 4 P 63
Döşeme balyan Üsküdar		Rayicinden
Telli balyan Bilecik	Çift 1 G 209 P 0	G 16 P 72
Tiftik ve fenk-i Ankara ve Konya ve Kastamonı ve Gerede ve Beğbazârı	Kıyye 1 G 20 P 50	G 1 P 64
Balaton ta'bir olunur bi'l-cümle dehrem		Rayicinden
Tutkal	Kıyye 1 G 2 P 50	G 0 P 20
Sa'leb Anadolu	Kıyye 1 G 19 P 30	G 1 P 54
Sa'leb Rumili	Kıyye 1 G 12 P 90	G 1 P 3
Cild-i tavşan Anadolu	Aded 100 G 157 P 30	G 12 P 58
Cild-i tavşan Rumili	Aded 100 G 94 P 40	G 7 P 55
Bi'l-cümle çemşir Anadolu ve Rumili	Kantar 1 G 12 P 60	G 1 P 0
Cild-i koyun ve keçi	Aded 1 G 6 P 30	G 0 P 50
Cild-i kuzu ve sağır keçi	Aded 1 G 3 P 10	G 0 P 24
Çit Kastamonı ve yorgan yüzi	Denk 1 Tob 60 G 566 P 50	G 45 P 32

⁵ Kırmızı renk vermek için kullanılan bir kök

⁶ G = Guruş, P = Para, Güm. = Gümrük şeklinde kısaltılarak verilmiştir.

Çit yorgan yüzi Tokad ve elvân boğasi	Tob 1 G 6 P 30	G 0 P 50
Çorab Yörük kaba	Kıyye 1 G 18 P 90	G 1 P 51
Çorab Derâme ve Selanik	Kıyye 1 G 62 P 90	G 5 P 3
Çorab Edirne ve Zağra	Kıyye 1 G 37 P 80	G 3 P 2
Çorab Filibe ve Pazarcık	Kıyye 1 G 94 P 40	G 7 P 55
Çorab ve Kalçete-i ğalos	Kıyye 1 G 88 P 10	G 7 P 4
Elvan Çorab ve Kalçete-i ğalos		Rayicinden
Hamlat Tire ta'bir olunur ketân ipliği	Kıyye 1 G 31 P 50	G 2 P 52
Halı-yı Uşak	Kıyye 1 G 25 P 20	G 2 P 1
Zırnıh	Kıyye 1 G 3 P 20	G 0 P 25
Zamh-ı arabi	Kıyye 1 G 5 P 20	G 0 P 41
Rişte-i Ankara tiftik bi'l-cümle	Kıyye 1 G 25 P 90	G 2 P 7
Rişte-i penbe-i İzmir beyaz ve elvan	Kıyye 1 G 13 P 0	G 1 P 4
Rişte-i penbe Erğac ve Boğasi	Kıyye 1 G 9 P 70	G 0 P 77
Rişte-i ketan Anadolu	Kıyye 1 G 13 P 0	G 1 P 4
Rişte-i ketan tura	Kıyye 1 G 16 P 20	G 1 P 29
Rişte-i ketan markule	Kıyye 1 G 8 P 40	G 0 P 67
Rişte-i geleb ve sürmene	Kıyye 1 G 16 P 20	G 1 P 29
Rişte-i karacalar	Kıyye 1 G 19 P 40	G 1 P 55
Rişte-i Beğbazarı	Kıyye 1 G 16 P 20	G 1 P 29
Rişte-i Kastamonu ve Geyve ve Alaiyye	Kıyye 1 G 9 P 70	G 0 P 77
Rişte-i Manastır		Rayicinden
Keçe-i zeyli Uşak	Kıyye 1 G 19 P 40	G 1 P 55
Sahtiyân-ı Kayseriye ve Eğin	Tob 1 Aded 5 G 86 P 50	G 6 P 92
Sahtiyân-ı kırmızı Uşak ve Tosya	Tob 1 Aded 6 G 83 P 10	G 6 P 64
Siyah Sahtiyân-ı Isparta ve Konya ve İzmir ve Uşak ve Şemet	Aded 1 G 11 P 10	G 0 P 88
Sahtiyân-ı İslimiye ve Çerpak ve Karlova ve mahâl-ı saire siyah ve sarı	Aded 1 G 6 P 90	G 0 P 55
Al Sahtiyân-ı Rumili	Aded 1 G 13 P 90	G 1 P 11
Sahtiyân-ı Erkeli ve Balıkesiri	Aded 1 G 12 P 50	G 1 P 0
Şem-i asel külçe	Kıyye 1 G 18 P 40	G 1 P 47
Mazı bi'l-cümle a'lâ ve ednâ	Kantar 1 G 296 P 0	G 23 P 68
Memâlik-i mahrûse-i şâhânedede hâsıl olan işlenmiş a'lâ yaprak ta'bir olunur beyaz ketre	Kantar 1 G 23 P 0	G 1 P 84
Memâlik-i mahrûse-i şâhânedede hâsıl olan kayre ta'bir olunur evsat ketre	Kantar 1 G 9 P 10	G 0 P 72
Memâlik-i mahrûse-i şâhânedede hâsıl olan ednâ mahluta ta'bir olunur ketre	Kantar 1 G 6 P 50	G 0 P 52
Mahmuze	Kantar 1 G 138 P 0	G 11 P 4
Karn-ı camus	Çift 100 G 262 P 80	G 21 P 2
Karn-ı bakar	Çift 100 G 230 P 0	G 18 P 40
Geyik boynuzu	Kantar 1 G 4 P 0	G 0 P 32
Dana mastaki	Kantar 1 G 98 P 50	G 7 P 88
Gül yağı	Menkal 1 G 11 P 80	G 0 P 94
Harir Trablus kuşağı	Kıyye 1 G 262 P 80	G 21 P 2
Asfur Anadolu	Kıyye 1 G 10 P 50	G 0 P 84
Kök Boya-i Anadolu	Kantar 1 G 197 P 0	G 15 P 76
Fındık	Kantar 1 G 65 P 70	G 5 P 65
Mastaki	Varil 1 Kıyye 70 G 3500 P 0	G 280 P 0
Kemik	Kantar 1 G 10 P 0	G 0 P 80
Fes Tunus kebir a'lâ ve ednâ	Kaid 1 Aded 4 G 113 P 30	G 9 P 6
Fes Tunus sağır	Deste 1 Aded 12 G 113 P 30	G 9 P 6
Fes Tunus mecidiyye ta'bir olunur	Kaid 1 Aded 4 G 66 P 70	G 5 P 33
Sade-i futa-i hama	Çift 1 G 46 P 70	G 3 P 73
Peştamal Bursa	Çift 1 G 16 P 70	G 1 P 33
Kuşak Tunus	Aded 1 G 46 P 70	G 3 P 73
Kıbrıs oda takımı		Rayicinden
Kıbrıs yorgan yüzü ve sofrâ	Aded 1 G 10 P 0	G 0 P 80
Kıbrıs döşek ve şilte	Aded 1 G 13 P 30	G 1 P 6

Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Kullandığı 1862 Tarihli...

Kıbrıs fassale ve yasdik ve boğça	Aded 1 G 13 P 30	G 1 P 6
Kıbrıs silecik	Aded 1 G 13 P 30	G 1 P 6
Fotani-i Şam	Tob 1 G 66 P 70	G 5 P 33
Fotani-i Haleb	Tob 1 G 53 P 30	G 4 P 26
Kök boya-i Kıbrıs ve beriyyetü's-şam ve tarblus ğarb	Kantar 1 G 133 P 30	G 10 P 66
Ketre-i Basra ednâ	Kıyye 1 G 1 P 40	G 0 P 11
Ketre-i Ba'dad ednâ	Kıyye 1 G 3 P 40	G 0 P 27
Tiftik Van	Kıyye 1 G 10 P 0	G 0 P 80
Sisam	Kıyye 1 G 1 P 50	G 0 P 16
Bi'l-cümle kereste		Rayicinden
Bi'l-cümle peksimed ve kalita		Rayicinden
Bamya ve böğrölce ve fasulye ve mercimek ve nohud ve bezelye		Rayicinden
Basdırma ve sucuk ve pena'ir ve sığır dili		Rayicinden
Onbeş kat yün kaytan ile dikilmiş aba-i İslimiye ve zağre a'la	Aded 1 G 40 P 0	G 3 P 20
Yedi katlı kazak 'abası	Aded 1 G 26 P 70	G 2 P 13
Harceli enli şalvarı	Aded 1 G 86 P 70	G 6 P 93
Bayağı şalvar ve pator	Aded 1 G 40 P 0	G 3 P 20
Bir ve üç katlı timur koparan ednâ 'aba	Aded 1 G 23 P 30	G 1 P 86
'Aba yağmurluk Filibe ve zağre	Kıyye 1 G 73 P 30	G 5 P 86
Asker için Balıkesir ve Pazarcık ve Filibe 'abası	Tob 1 Zira' 11 G 22 P 0	G 1 P 76
Suyuri kaba ve kurdi yavuz ta'bir olunur elvan 'aba-i Filibe	Tob 1 Zira' 17 kadar 19 G 43 P 30	G 3 P 46
Tiftik 'aba-i İslimiye	Tob 1 Zira' 11 G 53 P 30	G 4 P 26
Beyaz ve siyah 'aba-i Selanik	Tob 1 Zira' 12 kadar 17 G 20 P 0	G 2 P 40
'Aba terlik kebir	Deste 1 Çift 10 G 26 P 70	G 2 P 13
'Aba terlik sağır	Deste 1 Çift 10 G 13 P 30	G 1 P 6
Tiftik 'abadan evsat timur koparan	Kıyye 1 G 33 P 30	G 2 P 66
'Aba kalçin	Deste 1 Çift 10 G 66 P 70	G 5 P 33
'Aba üsküfe	Deste 1 Kıyye 10 G 10 P 0	G 0 P 80
Kalçinlık 'aba-i İslimiye	Parça 1 Zira' 3 G 23 P 30	G 1 P 86
Tiftik 'abadan pator	Kıyye 1 G 46 P 70	G 3 P 73
Siyah 'aba-i İslimiye	Tob 1 Zira' 9 Kadar 11 G 36 P 70	G 2 P 93
Nafe ve cılkafa-i Erzurum	Tulum 1 G 150 P 0	G 12 P 0
Nafe ve cılkafa-i Anadolu	Tulum 1 G 83 P 30	G 6 P 66
Kaskalı göğüs Anadolu	Çift 1 G 21 P 30	G 1 P 70
Vaşak Erzurum	Aded 1 G 150 P 0	G 12 P 0
Zerdevâ-i Anadolu ve Rumili		Rayicinden
Dilku-yi Anadolu	Kıyye 1 G 8 P 0	G 0 P 64
Kunduz	Kıyye 1 G 30 P 0	G 2 P 40
Kurd Anadolu	Tulum 1 G 83 P 30	G 6 P 66
Çakal Anadolu	Aded 1 G 8 P 0	G 0 P 64
Gücen hurdası	Kıyye 1 G 20 P 0	G 1 P 60
Gücen		Rayicinden
Çakal Anadolu	Tulum 1 G 60 P 0	G 4 P 80
Kedi-i Anadolu	Tulum 1 G 33 P 30	G 2 P 66
Kedi pacası Anadolu	Tulum 1 G 36 P 70	G 2 P 93
Kurd Anadolu	Kıyye 1 G 14 P 70	G 1 P 17
Sansar Anadolu	Kıyye 1 G 33 P 30	G 2 P 66
Saran Anadolu	Tulum 1 G 106 P 70	G 8 P 53
Kuzı-yı Rumili	Tulum 1 G 46 P 70	G 3 P 73
Cılkafa-i Bosna	Tulum 1 G 266 P 70	G 21 P 33
Nafe-i Bosna	Tulum 1 G 240 P 0	G 19 P 20
Nafe-i Rumili	Tulum 1 G 166 P 70	G 13 P 33
Kedi-i Rumili	Tulum 1 G 6 P 70	G 0 P 53
Cılkafa-i Rumili	Tulum 1 G 233 P 30	G 18 P 66
Cılkafa-i Ohri	Tulum 1 G 400 P 0	G 32 P 0
Nafe-i Üsküb	Tulum 1 G 166 P 70	G 13 P 33
Nafe-i Ohri	Tulum 1 G 300 P 0	G 24 P 0
Nafe-i Kaluris	Tulum 1 G 100 P 0	G 8 P 0

Cılkafa-i Bosna Kalorus	Tulum 1 G 166 P 70	G 13 P 33
Nafe-i Rumili Kalorus	Tulum 1 G 90 P 0	G 7 P 20
Sırın zağre-i Bosna ve Rumili Kaluris	Deste 1 Aded 20 G 46 P 70	G 3 P 73
Cılkafa-i Zağre	Deste 1 Aded 20 G 100 P 0	G 8 P 0
Dilgü kafası Bosna ve Rumili	Tulum 1 G 266 P 70	G 21 P 33
Dilgü paçası	Tulum 1 G 46 P 70	G 3 P 73
Saz kedisi	Tulum 1 G 46 P 70	G 3 P 73
Dilgü kafası Rumili evsat	Tulum 1 G 116 P 70	G 9 P 33
Dilgü-yi Rumili	Kıyye 1 G 18 P 0	G 1 P 44
Dilgü-yi Bosna	Kıyye 1 G 36 P 70	G 2 P 93
Boğaz zağre	Çift 1 G 80 P 0	G 6 P 40
Zerdeva nafesi		Rayicinden
Zerdeva paçası		Rayicinden
Zerdeva hurdası		Rayicinden
Sansar kafas Rumili	Tulum 1 G 233 P 30	G 18 P 66
Sansar paçası Rumili	Tulum 1 G 266 P 70	G 21 P 33
Sansar Rumili		Rayicinden
A'la Sansar paçası		Rayicinden
Sansar hurdası	Kıyye 1 G 150 P 0	G 12 P 0
Tüysüz Sansar	Kıyye 1 G 6 P 70	G 0 P 53
Gucen paçası		Rayicinden
Keçi	Tulum 1 G 14 P 70	G 1 P 17
Kurd Rumili	Tulum 1 G 76 P 70	G 6 P 13
Siyah kedi-i Rumili	Tulum 1 G 183 P 30	G 14 P 66
Siyah kedi paçası	Tulum 1 G 80 P 0	G 6 P 40
Vaşak Rumili		Rayicinden
Fare		Rayicinden
Ağır sevâbi-i Haleb	Tob 1 G 295 P 60	G 23 P 64
Evsat sevâbi-i Haleb	Tob 1 G 197 P 10	G 15 P 76
Ednâ sevâbi-i Haleb	Tob 1 G 65 P 70	G 5 P 65
İpekli küttabi-yi Haleb ve Hama	Tob 1 G 29 P 50	G 2 P 36
Ahen rikâb	Çift 1 G 9 P 90	G 0 P 79
Başlık ve dizgin ve gem ve kuskun ve zahme ve kulan	Deste 1 Aded 10 G 52 P 50	G 4 P 20
Ağaç kaltak	Aded 1 G 4 P 0	G 0 P 32
Kaba gömlek Konya	Aded 1 G 6 P 50	G 0 P 52
Kilim sayışhâne kebir	Aded 1 G 49 P 30	G 3 P 94
Kilim sayışhâne sağır	Aded 1 G 26 P 30	G 2 P 10
Asker batâklığı için kilim	Aded 1 G 13 P 10	G 1 P 4
Nuhâs evâni-yi Tokad	Kıyye 1 G 19 P 70	G 1 P 58
Nuhâsi evâni-yi Trabzon	Kıyye 1 G 23 P 0	G 1 P 84
Al döşemelik ahram ve yasdik	Kıyye 1 G 39 P 40	G 3 P 15
Kaba kebe-i zağre	Kıyye 1 G 9 P 90	G 0 P 79
Keçe-i Selanik	Kıyye 1 G 19 P 70	G 1 P 57
Hasır süpürgesi	Arbe 1 Aded 2000 G 1314 P 0	G 105 P 12
Haviye-i karafere	Kıyye 1 G 39 P 40	G 3 P 15
Peştamal Geyve	Çift 1 G 9 P 90	G 0 P 79
Meles Bursa	Top 1 Zira' 22 G 72 P 30	G 5 P 78
Akbaş peştamal Geyve	Çift 1 G 7 P 90	G 0 P 63
Sade Kolan	Kıyye 1 G 26 P 30	G 2 P 10
Basma silecek Bursa	Çift 1 G 9 P 90	G 0 P 79
Hekir Bursa	Top 1 G 65 P 70	G 5 P 65
Meles Gömlek Bursa	Aded 1 G 26 P 30	G 2 P 10
Eğirme	Kıyye 1 G 78 P 90	G 6 P 31
Küllah Bursa	Aded 1 G 3 P 30	G 0 P 26
Nuhâs evâni-yi Kastamonu ve Kahve ıbrığı	Kıyye 1 G 26 P 30	G 2 P 10
Cimşir kaşık beyaz ve siyah	Kıyye 1 G 4 P 90	G 0 P 39
Harfeli ve mercanlı kaşık	Deste 1 Aded 10 G 9 P 80	G 0 P 78
Ağaç kaşık bi'l-cümle	Kıyye 1 G 2 P 60	G 0 P 20
Cimşir tarak	Kaysara 1 Aded 5500	G 19 P 70

Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Kullandığı 1862 Tarihli...

	G 246 P 30	
Ağaç tarak	Kaysara 1 Kıyye 5500 G 131 P 40	G 10 P 51
Fincan Kütahya	Küfe 1 G 98 P 50	G 7 P 88
Küllab	Kıyye 1 G 2 P 0	G 0 P 16
Ağaç Kavi	Kıyye 1 G 26 P 30	G 2 P 10
Mantar Kavi	Kıyye 1 G 6 P 50	G 0 P 52
Tesbih kadesi	Kıyye 1 G 9 P 80	G 0 P 78
Sepetçi çubuğu ta'bir olunur kârlık ve çocuk sepeti i' mâl olunur cubuk	Arabe 1 G 361 P 30	G 28 P 90
Çakmak taşı Rumili	Tulum 2 Kıyye 120 Adet 30000 G 492 P 80	G 39 P 42
Kırmızı büber	Kıyye 1 G 4 P 0	G 0 P 36
Hâre ve sarma tüfenk namlusu	Aded 1 G 46 P 0	G 3 P 68
Peştu pezren ve kalkan delen	Çift 1 G 29 P 50	G 2 P 36
Na'l	Deynek 1 Kim 40 Aded 160 G 131 P 40	G 10 P 51
At mihı	Kıyye 1 G 19 P 70	G 1 P 57
Mismar İzmir	Kıyye 1 G 5 P 30	G 0 P 42
Çâk	Kıyye 1 G 13 P 20	G 1 P 5
Ahen na'lça	Kıyye 1 G 6 P 50	G 0 P 52
Bıçak ve çakı ve makras ve keser ğaberde	Kutu 2 Kıyye 120 G 473 P 0	G 37 P 84
Kebe-i Zağre ince	Kıyye 1 G 26 P 30	G 2 P 10
Kebe-i İslimiye	Aded 1 G 65 P 70	G 5 P 25
Tiftik Kebe	Aded 1 G 230 P 0	G 18 P 40
Kebe-i Bosna	Aded 1 G 26 P 30	G 2 P 10
Dağ Kebesi	Aded 1 G 29 P 50	G 2 P 36
Esyab kahve	Aded 1 G 16 P 40	G 1 P 31
Halhal	Aded 1000 G 49 P 30	G 3 P 94
Humus kuşağı	Aded 1 G 39 P 40	G 3 P 15
Rişte-i sarh	Kıyye 1 G 19 P 70	G 1 P 57
Rişte-i sakız	Kıyye 1 G 13 P 10	G 1 P 4
Aba ğaytanı Rumili	Kıyye 1 G 26 P 30	G 2 P 10
Aba ğaytanı ğalos	Kıyye 1 G 39 P 40	G 3 P 15
Şayak	Zira' 1 G 3 P 30	G 0 P 26
Harir ğaytan ğalos	Kıyye 1 G 262 P 80	G 21 P 2
Kirpas penbe-i Merzifon	Tob 1 G 16 P 40	G 1 P 31
Ketan İzmir	Kıyye 1 G 3 P 30	G 0 P 26
Keçe-i İzmir	Aded 1 G 13 P 10	G 1 P 4
Keçe-i Kayseriye	Aded 1 G 16 P 40	G 1 P 31
Güzi-i Isparta ve Bursa	Tob 1 Zira' 26 G 118 P 30	G 9 P 46
Baraşul kebesi	Aded 1 G 98 P 50	G 7 P 88
Egte-i Mudurnı	Kıyye 1 G 6 P 50	G 0 P 52
Battaniye ve ihram Tunus beyaz ve elvan		Rayicinden
Anison (anason) Kaysariye	Kıyye 1 G 2 P 60	G 0 P 20
Anison (anason) Rumili	Kıyye 1 G 2 P 30	G 0 P 18
Istar Kastamonı	Denk 1 Beher topu zira' 18-19 Tob 60 G 450 P 0	G 36 P 0
Istar Taşköpri	Kıyye 1 G 3 P 90	G 0 P 31
Istar Hamid	Denk 1 Tob 60 G 443 P 50	G 35 P 48
Bi'l-cümle incir		Rayicinden
Bi'l-cümle penâ'ir ve pekmez ve helva ve bulama ve asel ve şem'-i revgan		Rayicinden
Balık yumurtası		Rayicinden
Post Ankara beyaz ve elvan		Rayicinden
Akbaş peştamal Bursa	Çift 1 G 9 P 80	G 0 P 78
Beledi-i Bursa	Çift 1 G 19 P 60	G 1 P 56
Beledi-i Merzifon	Çift 1 G 26 P 10	G 2 P 8
Peştamal Selanik	Çift 1 G 16 P 30	G 1 P 30
Ceviz	Keyl 1 Kıyye 100 G 163 P 0	G 13 P 4
Ceriş	Kıyye 1 G 3 P 90	G 0 P 31
Çöğen	Kıyye 1 G 1 P 90	G 0 P 15

Sülük	Kıyye 1 G 195 P 60	G 15 P 64
Sünger		Rayicinden
Halâli şal Tunus	Aded 1 G 97 P 80	G 7 P 82
Donluk şal Tunus	Aded 1 G 52 P 20	G 4 P 17
Beyaz şal Tunus	Aded 1 G 26 P 10	G 2 P 8
Elvan şal Tunus	Aded 1 G 32 P 60	G 2 P 60
Şal karacalar	Aded 1 G 13 P 0	G 1 P 4
Harirli şerbab kuşak	Aded 1 G 97 P 80	G 7 P 82
Maytab ta'bir olunur tehi ğarâr ve kızıl Rum ili ve Anadolu	Kıyye 1 G 7 P 80	G 0 P 62
Bi'l-cümle zımpara		Rayicinden
Şali-i Ankara ve sof enli ve ensiz	Tob 1 Zira' 32 G 424 P 0	G 33 P 92
Beyaz ve elvan ihram Rumili	Kıyye 1 G 22 P 50	G 1 P 80
Bamri kuşak	Aded 1 G 77 P 20	G 6 P 17
İplik şerbab kuşak	Aded 1 G 28 P 90	G 2 P 31
Zagzaran Anadolu ve Rumili		Rayicinden
Ruğan don ve çerviş ve sade		Rayicinden
Seccade-i Kudüs ve kaliçe-i Gördes ve izladi seccade ve seccade-i kula ve seccade-i saire		Rayicinden
Şali-yi Tosya ve tallen kuşak		Rayicinden
Sofra ve peşkir Hama telli ve sade	Aded 1 G 257 P 20	G 20 P 57
Fota-i Bursa	Çift 1 G 32 P 20	G 2 P 57
Telli fota-i Hama	Çift 1 G 128 P 60	G 10 P 28
Bi'l-cümle tuzlu balık		Rayicinden
Sandarfe		Rayicinden
Kilim Türkman	Aded 1 G 128 P 60	G 10 P 28
Kimyon	Kıyye 1 G 2 P 0	G 0 P 16
Gülbahar	Kıyye 1 G 2 P 0	G 0 P 16
Kirpas ketan Anadolu	Kıyye 1 G 12 P 80	G 1 P 2
A'lâ kirpas ketan Rize	Kıyye 1 G 64 P 30	G 5 P 14
Ednâ kirpas ketan Rize	Kıyye 1 G 25 P 70	G 2 P 5
Kavsele-i Aydın	Aded 1 G 25 P 70	G 2 P 5
Kavsele-i Gerede	Aded 1 G 32 P 20	G 2 P 57
Ağabâni-yi Bağdad	Aded 1 G 64 P 30	G 5 P 14
Çam sakızı sarı	Kantar 1 G 32 P 20	G 2 P 57
Çam sakızı beyaz	Kantar 1 G 57 P 80	G 4 P 62
Kasni	Kıyye 1 G 7 P 70	G 0 P 61
Sinameki		Rayicinden
Kanarya yemi	Keyl-i Asitane 1 Kıyye 20 G 19 P 30	G 1 P 54
Bişmiş kavsele-i manda ve kara sığır	Kıyye 1 G 48 P 20	G 3 P 85
Köfter	Kantar 1 G 160 P 70	G 12 P 85
Asma kilid Filibe	Deste 1 Aded 10 G 12 P 80	G 1 P 2
Gühercile ve lotardan Mısır		Rayicinden
Kurı ve tuzlu gön manda ve cild-i bakar sağır ve kebir		Rayicinden
Erz Mısır ve Filibe ve Trabzon		Rayicinden
Memâlik-i marûse-i şâhânedede kain bi'l-cümle maşinlerde hâsıl olan harir	Kıyye 1 G 217 P 30	G 17 P 38
Memâlik-i marûse-i şâhânedede kain bi'l-cümle manciliklerde hâsıl olan harir	Kıyye 1 G 155 P 0	G 12 P 40
Kıbrıs ve Aydın ve Mentese ve Sakız ve Girid ve Safele ve Haleb ve Beyrut ve Sayda ve Şam hariri	Kıyye 1 G 108 P 50	G 8 P 68
Kamçı başı		Rayicinden
Revgan-ı zeyd	Kantar 1 G 140 P 0	G 11 P 20
Sabun	Kantar 1 G 136 P 50	G 10 P 92
Asfür Mısır		Rayicinden
Nuhas köhne	Kıyye 1 G 9 P 30	G 0 P 74
Hekir ve ibrahimiye ve küttâbi-i dürzi dağı	Tob 1 Zira' 9-10 G 41 P 20	G 3 P 29
Kendir Kastamonu	Kıyye 1 G 1 P 80	G 0 P 14

Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Kullandığı 1862 Tarihli...

Kendir İzmir	Kıyye 1 G 2 P 40	G 0 P 19
Kemerlik ta'bir olunur kirpas Kastamonu	Tob 1 G 5 P 80	G 0 P 46
Varil tahtası		Rayicinden
Pirinc devat		Rayicinden
Elvan çarşab Manisa	Tob 1 G 5 P 80	G 0 P 46
Kirpas Gördes enli ve ensiz	Denk 1 Tob 50-55 G 411 P 80	G 32 P 94
Esvablık kirpas Gördes	Tob 1 G 7 P 0	G 0 P 56
Bartın yemenisi	Çift 1 G 14 P 70	G 1 P 17
Fes boyası		Rayicinden
Mor toprak	Kıyye 1 G 4 P 70	G 0 P 37
Kebkeb ta'bir olunur kafesçi çiviti		Rayicinden
Kudret helvası		Rayicinden
Ceviz ve tahin helvası		Rayicinden
Nardenk ve pekmez ve ceviz sucuğı		Rayicinden
Mahleb	Kıyye 1 G 4 P 10	G 0 P 32
Al meşin Anadolu ve Rumili	Aded 1 G 5 P 30	G 0 P 42
Meşin Anadolu ve Rumili	Kıyye 1 G 3 P 20	G 0 P 25
A'lâ peştü pezren		Rayicinden
Mehir Tosya ve Payas	Tob 1 G 29 P 40	G 2 P 35
Mursafı	Kıyye 1 G 4 P 70	G 0 P 37
Kirpas Ala'ıyye enli	Tob 1 G 5 P 80	G 0 P 46
Kirpas Ala'ıyye ensiz	Tob 1 G 4 P 70	G 0 P 37
Kirpas Merzifon	Tob 1 G 5 P 80	G 0 P 46
Istar Kayseriye ve Sivas ve Gelibolu		Rayicinden
Arak mustaki	Kıyye 1 G 5 P 80	G 0 P 46
Arak Soma ta'bir olunur cebreden hasıl olan	Kıyye 1 Kirat 16-18 G 2 P 90	G 0 P 23
Hama kuşağı	Aded 1 G 15 P 40	G 1 P 23
Fotoni-i Bursa	Tob 1 G 83 P 20	G 6 P 65
Beyaz ve elvan karacalar kuşağı	Kıyye 1 G 10 P 50	G 0 P 84
Silecek ve havi-yi Bursa kebir ve sağır	Kıyye 1 G 33 P 90	G 2 P 71
Telli fulan enli ve ensiz	Deste 1 Aded 10 G 58 P 50	G 4 P 68
Elvan harir	Kıyye 1 G 246 P 60	G 19 P 72
Havi-yi Geyve	Kıyye 1 G 24 P 60	G 1 P 96
Zerdeva kafes		Rayicinden
Kurşom-ı hâm		Rayicinden
Kirpas Menemen	Tob 1 G 9 P 20	G 0 P 73
Mısırdan hasıl olan eşyanın kafesi		Rayicinden
Kıbrıs âdi şarabı dâhil olduğu halde bi'l-cümle memalik-i mahrûse şarabı	Kıyye 1 G 1 P 80	G 0 P 14
Kıbrısta hasıl olan Komanderiye ta'bir olunur şarab		Rayicinden
Keçe-i Karahisar beyaz ve elvan	Aded 1 G 12 P 30	G 0 P 98
Lüle-i estefe	Sandık 1 G 616 P 40	G 49 P 31
Kenevir tohumu	Kıyye 1 G 0 P 80	G 0 P 6
Harnub		Rayicinden
Istar Geyve		Rayicinden
Balık ağı		Rayicinden
Hinta	Keyl Asitane 1 G 15 P 30	G 1 P 22
Şa'ir	Keyl Asitane G 5 P 40	G 0 P 43
Kokoroz	Keyl Asitane 1 G 7 P 20	G 0 P 57
Çavdar	Keyl Asitane G 6 P 30	G 0 P 50
Alaf	Keyl Asitane G 4 P 10	G 0 P 32
Darı tavuk ve gögercin için	Keyl Asitane 1 G 4 P 50	G 0 P 36
Ketan tohumu	Keyl Asitane G 18 P 0	G 1 P 44
Amasyadan mâ'ada bi'l-cümle kuru koza	Kıyye 1 G 74 P 50	G 5 P 96

Amasyanın koza		Rayicinden
Delikli koza		Rayicinden
Çifte koza		Rayicinden
Devboyun ve ferizon ta'bir olunur lika		Rayicinden
Bi'l-cümle harir tohumu	Kıyye 1 G 450 P 0	G 36 P 0
Günlük		Rayicinden
Meyan balı		Rayicinden
Yapağı Anadolu ve Rumili ve Dersa'adetin yıkanmış gürceli ve kirlı yapağı	Kantar 1 G 192 P 0	G 15 P 36
Yapağı Anadolu ve Rumili ve Desa'adetin yıkanmış yapağı	Kantar 1 G 234 P 0	G 18 P 72
Nuhas külçe		Rayicinden
Beriyetü's-şam ve Trablusğarb ve Bağdad ve ol havalilerde hasıla gelen yapağı		
Yıkanmamış ve gürceli	Kantar 1 G 134 P 50	G 10 P 76
Yıkanmış	Kantar 1 G 164 P 0	G 13 P 12

Asitane Mahsûlâtı

Ürün Cinsi	Kıymeti	Güm. Miktar
Şali-i Asitane	Tob 1 Zira' 27 G 178 P 70	G 14 P 29
Bindallı	Tob 1 G 99 P 30	G 7 P 94
Tamğahâne	Tob 1 G 52 P 90	G 4 P 23
Cetari-i Asitane ve fotani ve hekir	Tob 1 G 66 P 20	G 5 P 29
Alaca-i Vefa a'lâ	Tob 1 Zira' 9-10 G 33 P 10	G 2 P 64
Alaca-i Vefa ednâ	Tob 1 Zira' 9-10 G 16 P 50	G 1 P 32
Halta marka 'âdi	Aded 1 G 19 P 80	G 1 P 58
Sağır halta marka	Aded 1 G 9 P 90	G 0 P 79
Meles ve bermecik Asitane	Tob 1 G 66 P 20	G 5 P 29
Çit Asitane	Tob 1 G 16 P 50	G 1 P 32
Cehre bermecik	Kıyye 1 G 26 P 50	G 2 P 12
Beten	Tob 1 G 198 P 50	G 15 P 88
Altun baş taklidi kazib teryan	Kıyye 1 G 26 P 50	G 2 P 12
Ednâ kazib teryan	Kıyye 1 G 13 P 30	G 1 P 6
Nuhas leğen ıbrık	Aded 1 G 82 P 70	G 6 P 61
Nuhas evâni-i Asitane	Kıyye 1 G 26 P 50	G 2 P 12
Tunç evâni	Kıyye 1 G 23 P 20	G 1 P 85
Kazib işleme hâvi	Aded 1 G 6 P 60	G 0 P 52
İpekli peştamal 'âdi	Çift 1 G 19 P 80	G 1 P 58
Gayraz kundura haffâf	Çift 1 G 7 P 90	G 0 P 63
İşleme haffâf		Rayicinden
Terlik	Çift 1 G 4 P 0	G 0 P 32
Piric terazü dirhemi	Kıyye 1 G 19 P 80	G 1 P 58
Tunç terazü dirhemi	Kıyye 1 G 16 P 50	G 1 P 32
Harcı mürekkeb	Kıyye 1 G 2 P 70	G 0 P 21
Kurı mürekkeb	Kıyye 1 G 9 P 90	G 0 P 79
Tombak zarf	Deste 1 Aded 10 G 19 P 80	G 1 P 58
Akbaş peştamal ve hâvi-yi Asitane	Çift 1 G 10 P 60	G 0 P 84
Çizme siyah ve kırmızı		Rayicinden
Sarı çizme	Çift 1 G 23 P 20	G 1 P 85
Üstlük	Aded 1 G 2 P 0	G 0 P 16
Küllah Asitane	Aded 1 G 3 P 30	G 0 P 26
Tire-i ğazaziye	Kıyye 1 G 52 P 90	G 4 P 23
Kiriş	Deste 1 G 15 P 20	G 1 P 21
Reçel ve şirin şekeri ma'mul	Kıyye 1 G 6 P 60	G 0 P 52
Kırık kalem ta'bir olunur ipekli peştamal Asitane	Çift 1 G 49 P 60	G 3 P 96
Meşin Asitane	Aded 1 G 3 P 30	G 0 P 26
Ağabâni-i Asitane	Aded 1 G 9 P 90	G 0 P 79
Espavlı	Kıyye 1 G 9 P 90	G 0 P 79
Elkelik bermecik	Tob 1 G 52 P 90	G 4 P 23
Rişte-i Tire elvan	Kıyye 1 G 19 P 80	G 1 P 58

Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Kullandığı 1862 Tarihli...

Tire saçak	Kıyye 1 G 33 P 10	G 2 P 64
Oya başı bermecik	Aded 1 G 7 P 90	G 0 P 63
Tırşe	Aded 1 G 3 P 30	G 0 P 26
Gülmez	Tob 1 G 82 P 70	G 6 P 61
Hayni harc	Kıyye 1 G 165 P 40	G 13 P 23
Sarma gön bükmesi sicimli harc	Kıyye 1 G 99 P 30	G 7 P 94
Destar	Aded 1 G 9 P 90	G 0 P 79
Fenar meşmu'ası	Aded 1 G 2 P 0	G 0 P 16
Karavan dizlik	Kıyye 1 G 26 P 50	G 2 P 12
Boyama kaşık	Deste 1 Aded 10 G 6 P 60	G 0 P 52
Kirpas idâre	Tob 1 Zira' 12 G 49 P 60	G 3 P 96
Kirpas Penbe	Tob 1 Zira' 12 G 13 P 30	G 1 P 6
Kirpas Penbe gömlek	Aded 1 G 9 P 90	G 0 P 79
Kirpas Penbe don	Aded 1 G 6 P 60	G 0 P 52
Kazib hatem	Aded 1000 G 66 P 20	G 5 P 29
Meles gömlek	Aded 1 G 29 P 80	G 2 P 38
Meles don	Aded 1 G 23 P 20	G 1 P 85
Marpîç	Deste 1 G 59 P 60	G 4 P 76
Müsta'mel nuhas	Kıyye 1 G 16 P 50	G 1 P 32
Harci na'ln	Çift 1 G 2 P 70	G 0 P 21
Yorgan yüzi ve basma silecek	Aded 1 G 6 P 60	G 0 P 52
Yün harc	Kıyye 1 G 49 P 60	G 3 P 96
Yular	Deste 1 G 16 P 50	G 1 P 32
Kalbedan Asitane	Miskâl 1 G 4 P 30	G 0 P 34
Altun varak Asitane	Tefe 1 G 92 P 50	G 7 P 40
Davlun kavsele-i Asitane	Aded 1 G 30 P 80	G 2 P 46
Kazali etek Asitane	Aded 1 G 24 P 70	G 1 P 97
Şerrit Asitane		Rayicinden
Kebir a'lâ kalemkâr yemeni Asitane	Aded 1 G 6 P 20	G 0 P 49
Vasat kalemkâr yemeni	Aded 1 G 4 P 60	G 0 P 36
Sağır ve ednâ kalemkâr yemeni	Aded 1 G 1 P 50	G 0 P 12
Fildişi tarak Asitane	Kıyye 1 G 123 P 30	G 9 P 86
Sarma ve sim tel Asitane		Rayicinden
Harir Ğazaziyye-i Asitane	Kıyye 1 G 308 P 20	G 24 P 65
Basma Hassa	Tob 1 Degirmi 20 G 12 P 30	G 0 P 98
Üsküdar yemenisi	Tob 1 G 27 P 80	G 2 P 22

Amerika memâlik-i müctemi'ası mahsûlâtı

Ürün Cinsi	Kıymeti	Güm. Miktarı
Basdırma-i Hınzır	Kıyye 1 G 17 P 90	G 1 P 43
Kanakana		Rayicinden
Tuzlu sığır eti birbuçuk kantardan iki kantara kadara	Varil 1 G 382 P 0	G 30 P 56
Rugan sade		Rayicinden
Espermahyo ta'bir olunur balık yağından meşum	Kıyye 1 G 33 P 80	G 2 P 70
Kakule	Kıyye 1 G 58 P 90	G 4 P 71
Darcebe bayağı	Kıyye 1 G 12 P 45	G 0 P 99
Kaşkarale ta'bir olunur Ayz kabuğı	Kıyye 1 G 11 P 0	G 0 P 88
Penair		Rayicinden
Darceye seylani	Kıyye 1 G 15 P 50	G 1 P 24
Karanfil	Kıyye 1 G 5 P 95	G 0 P 47
Kırmız	Kıyye 1 G 59 P 45	G 4 P 75
Kuru balık bakalavi Esttukfese ta'bir olunur	Kantar 1 G 80 P 70	G 6 P 45
Kahve-i frengi	Kıyye 100 G 766 P 0	G 61 P 28
Kisabe	Kıyye 1 G 14 P 80	G 1 P 18
Bakkam kapçomor dimekdir	Kantar 1 G 24 P 80	G 2 P 74
Bakkam santa marka	Kantar 1 G 120 P 45	G 10 P 43
Fernambuk ta'bir olunur al ve portakal bakkam	Kantar 1 G 421 P 90	G 33 P 75
Zencil beyaz ve siyah		Rayicinden

Renka ta'bir olunur kuru balık altıyüzden bin adede kadar	Darbece 1 G 159 P 80	G 12 P 78
Kuru ve tuzlu kavsele ta'bir olunur gön	Kıyye 1 G 11 P 20	G 0 P 89
Ebye kakovan	Kıyye 1 G 71 P 60	G 5 P 72
Kurşun tahta degünek	Kantar 1 G 168 P 45	G 13 P 47
Kalikorne hassa kerçeli ve kercesiz enli ve ensiz	Kıyye 1 G 16 P 85	G 1 P 34
Amerika bezi	Kıyye 1 G 15 P 40	G 1 P 23
Amerika ra'is elvan kusurlu ve kusursuz	Kıyye 1 G 19 P 50	G 1 P 56
Yelkenlik keten bezi		Rayicinden
Kadifeliden ma'ada perusel ta'bir olunur basma ve dokuma a'lâ halı	Zira' 1 G 18 P 20	G 1 P 45
Ceviz Hindistan	Kıyye 1 G 45 P 10	G 3 P 60
Reçine yağı	Kıyye 1 G 11 P 40	G 0 P 91
Revgani boya yedi sekiz kıyyeden onbir kıyyeye kadar	Varilce 1 G 36 P 65	G 2 P 93
Büber	Kıyye 1 G 5 P 65	G 0 P 45
Belir cedid	Kıyye 1 G 5 P 65	G 0 P 45
Zift iki kantardan iki buçuk kantara kadar	Varil 1 G 39 P 30	G 3 P 14
Tuzlu hınzır eti yetmiş yedi kıyyeden seksensekiz kıyyeye kadar	Varil 1 G 237 P 75	G 19 P 2
Pirinç		Rayicinden
İşlenmiş saparine	Kıyye 1 G 31 P 80	G 2 P 54
İşlenmiş saparine	Kıyye 1 G 58 P 75	G 4 P 70
Sabun	Kıyye 1 G 4 P 70	G 0 P 37
Bellur		Rayicinden
Temur soba		Rayicinden
Şeker kelle	Kantar 1 G 286 P 55	G 22 P 92
Şeker ğabar pirime ve dökme ve esmer	Kantar 1 G 229 P 70	G 17 P 57
Şeker has ve siyah ve sarı meskavede ta'bir olunur	Kantar 1 G 165 P 80	G 13 P 26
Çay İngiliz	Kıyye 1 G 39 P 90	G 3 P 19
Danleba		Rayicinden
İspirto kutu 36 derecen 40 dereceye kadar olduğu şerh verildi	Kıyye 1 G 5 P 10	G 0 P 40
Araron		Rayicinden
Balsama		Rayicinden
Temur benak		Rayicinden
Tuzlu sığır eti 33 kıyyeden 1 kantara kadar	Varil 1 G 191 P 0	G 15 P 28
Şem'-i 'asel külçe		Rayicinden
Kalita		Rayicinden
Kundura boyası kutu ile		Rayicinden
Birandi		Rayicinden
Tuğla		Rayicinden
Mum esterik adamandiye ta'bir olunur	Kıyye 1 G 16 P 0	G 1 P 28
Şem'-i revğan	Kıyye 1 G 8 P 0	G 0 P 24
Oturacak yeri Hind kumaşından ma'mul sandalye		Rayicinden
Oturacak yeri tahtadan ma'mul sandalye		Rayicinden
İşbu sandalyelerin beşik ta'bir olunanı		Rayicinden
Tahtadan ma'mul sa'at		Rayicinden
Penbe-i ham		Rayicinden
Tüfenk bakamı		Rayicinden
Dakik Amerika		Rayicinden
Fuçi ile gelen çiye ta'bir olunan arak		Rayicinden
Hasırdan çuval		Rayicinden
Çuvallık hasır		Rayicinden
Temur evâni		Rayicinden
Tuzlu gön		Rayicinden
Tüm lastik kundura		Rayicinden
Kereste		Rayicinden
Amerika dilbis		Rayicinden

Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Kullandığı 1862 Tarihli...

Şeker kamışından hasıl olan bekmez		Rayicinden
Nane yağı		Rayicinden
Rom Amerika	Galon 1 Dirhem 1070 G 8 P 30	G 0 P 58
Revgan-ı nefit	Kıyye 1 G 5 P 55	G 0 P 44
Kutu çivisi		Rayicinden
Çavdar ve kokorozdan hasıl olan ve viski ta'bir olunan arak	Kantar 1 G 156 P 15	G 12 P 49
Reçine	Kantar 1 G 35 P 40	G 2 P 83
Ensiz döşeklik kirpas Eni 27 incden 32 inc'e kadar	Sarde 1 G 2 P 55	G 0 P 20
Enli döşeklik kirpas Eni 35 incden 52 inc'e kadar	Sarde 1 G 3 P 80	G 0 P 30
Rovandok Eni 25 incden 27 inc'e kadar	Tob 1 Sarde 36 - 40 G 98 P 55	G 7 P 88
Kusursuz madanbul Beher denginde 10 kıyye dara ihraç oluna	Kıyye 1 G 19 P 20	G 1 P 53
Beyaz madanbul Beher denginde 10 kıyye dara ihraç oluna	Kıyye 1 G 24 P	G 1 P 92

Amerika tüccarının ber-vechi bâlâ ğayr-ı ez memnû'ât memalik-i şâhâneye getürdikleri ve ondan alıb götürdikleri kâffe-i emti'a ve eşyanın ahz olacak resm-i gümrüğü ber müceb mu'ahede-i cedide yüzde sekiz olarak ta'yin kılınmış ve alınacak resm-i gümrük zıkr olunan mu'ahede-i cedide iktizasınca iskele kıymetlerinden olması meşrût bulunmuş olduğundan işbu ta'rifede tüccâr-ı merkûmenin külliyyet üzere alub satdıkları fiyatlar üzerine yüzlük mecediye altını yüz guruşa iğtibariyle tahkik olunan kıymetlerini iskele kıymetlerine indirmek için yüzde onu tenzil olunduktan sonra sâfi kıymetleri üzerinden resm gümrükleri ta'yin ve ta'rif olunmağla ol vechle ahz ve tahsil olunacaktır ihrâcat için yüzde sekiz hesabıyla gösterilmiş olan resm-i gümrük ta'rif-i mezkûrenin yalnız birinci senesi hakkında olduğundan ikinci sene ibtidâsında bundan bir semen tenziliyle yüzde yedi ve üçüncü sene kezâlik bir seb' tenziliyle yüzde altıya indirilerek ya'ni bu hesâb üzere resm-i mezkûr sekizinci senede yüzde bire ininceye değin her sene yüzde biri tenzil idilerek ona göre istihsâl kılınub sekizinci sene ile ondan sonra gelecek senelerde yalnız yüzde bir hesabıyla ve gümrük masrafı mukâbilinde olarak ahz kılınması mu'ahede-i cedide iktizasından olmağla gümrüklerde bu vechle icrâ kılınacaktır ta'rifede ismi mevcûd ve mukayyed olmayan veyahûd ismi mukayyed olub da behâsi ta'yin olunmayarak râyice birağılmış olan emti'a ve eşya râyic ve kıymetine göre bi'l-hesâb ihrâcatdan ise ber-vechi muharrer râyic vakt üzere kıymetinden yüzde onu tenzil olunduktan sonra giriye kalacak behâsından eşya-yı ma'rifede olacağı gibi hersene yüzde biri tenziliyle resm-i gümrük alınacaktır ve Amerika memâlikî mahsûlâtından olarak memalik-i mahrûseye idhâl olunan emti'a ve eşyadan mütemediyen yüzde sekiz alınub eğer ma'ruf olmayan veyahûd ta'rifede râyice birağılan eşya gelür ise kezâlik kıymetinden yüzde on tenziliyle yüzde dâimen sekiz alınacaktır ve işbu idhâlat ve ihrâcatdan alınacak resm-i gümrük fiyata miriyye üzere altun ve gümüş meskûkât-ı hâlisâ olarak tahsil olunub resm-i mezkûre için virilecek yüzlük mecediye altını yüz guruşa hesabıyla ve bunun aksi olan altun ve gümüş meskûkât-ı hâlisâ ona göre ve beş aded gümüş mecediye bir altun mecediye bedeline yüz guruş i'tibariyle ve meskûkât-ı ecnebiye bu tesbit üzere darb-hâne fiyatı vechle peşinen ahz olunacaktır der-saadetde tüccâr altun mecediye yine yüz guruşa hesabıyla olmak üzere mezkûr mecediye altını yerine borsadaki en ziyâde yüksek fiyatı üzerine kâime-i nakdiye virmek isterlerse câiz olacağından bunun için bir gün evvel borsada mecediye altını kâime i'tibariyle her kaç guruşa idiye beher gün borsadan celb ile gümrükde 'alâ mille'n-nâs ta'lik kılınacak borsa pusulasından munderiç olan en yüksek fiyatı hesabıyla bir mecediye altını bedeline kaç guruşluk kâime-i nakdiye virmeleri lâzım gelür ise ol hesâb üzere kâime-i mezkûre dahi kabul kılınacaktır ve bu vechle meskûkât-ı hâlisâ yerine mecediye altını yüz guruşa hesabıyla kâime-i nakdiyenin kabulü şimdiki halde yalnız Der-sa'âdet mahsus ve münhasır olacaktır ve amma taşralarda dahi kâime-i nakdiye tedâvül idecek olduğu halde ora gümrüklerinde dahi enfâen Der-saadet gümrükleri hakkında zikri geçdiği misüllü yüzlük mecediye altını bedeline her kaç guruşluk kâime virilmek lâzım gelir ise ol hesâb üzere kâime-i mezkûre kabul olunacak ise de bunun suret-i nâidiyesi hakkında şimdiden bâki kable'l-vukû' meçhul üzerine bir kâidenin vaz' ve ta'yini mümkün olmayacağından taşra gümrükleri hakkında işbu kâimenin suret-i te'diyesi me'elesi şimdilik mevkûf birağılarak icâb ider ise ba'de mâ görünecek ahvâl üzerine Bâb-ı 'âlî ile devlet-i meşâr-ı ileyhâ sefâreti arasında iktizasınca bakılacak ve ol vakte kadar taşra gümrüklerinde resm-i gümrük bâlâda beyânı sebkât itdiği vechle yüzlük mecediye altını yüz guruşa hesabıyla ve bunun aksi olan altun ve gümüş meskûkât-ı hâlisâ ona göre ve beş aded gümüş mecediye bir altun mecediye bedeline yüz guruşa i'tibariyle ve meskûkât-ı ecnebiye bu nisbet üzere olan darbhâne fiyatı vechle ahz kılınacaktır ve ber vech-i muharrer ta'rifede olmayan emti'nin hin-i zuhurunda ve gerek ta'rifede râyic kıymetinden resm-i gümrük alınmak üzere mukayyed olan emti'a ve eşya hakkında fiyatı takdirinden dolayı gümrük me'mûrlarıyla tüccâr beyninde uyuşuyla mayubda münâzi'a zuhûr eylediği halde usûl-i kadimesi üzere resm-i gümrüğü aynen virilüb alınacaktır ve bin ikiyüz yetmiş sekiz sene-i hicriyyesinde vâki' Martın birinci ve bin sekizyüz altmış iki sene-i miladiyesi alafıranga Martının onüçüncü gününe kadar gerek Der-sa'âdet gümrüğü ve gerek memalik-i mahrûsede kâin bi'l-cümle gümrüklerde hükmi câri olmak ve müddet-i mezkûrenin inkizâsına kadar mer'i ve mu'teber tutulub çünkü emti'a eşya-yı merkûmenin murûr-ı zaman ile kıymetleri tefâvüt itmiş ise istimaline mebni müddet-i mezkûrenin inkizâsından altı ay evvel yani en sonraki altı mah zarfında ahar tarafın ta'rifinin ta'dil ve teccidini taleb itmeğe istihkâfi bulunmak ve müddet-i mezkûreyi altı mah murûr idübdâ canibinden biri teccid ta'rifeyi istid'â itmediği halde müddeti yedi sene dahâ muhted olmak üzere Devlet-i 'aliyye

F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 2019-29/1

ile sefâret-i müşâr ileyhâ beyninde virilen karar resmî ve olbabda müte'allik buyrulan irâde-i seniyye mucebince işbu defter
tanzîm ve terkîm ve imzâ olunmuşdur 29 Şa'ban sene 1278

**Komisyon Reisi Devletlü
İsmail Paşa Hazretlerine Vekâlet Asâle**

Aristokes Azarian

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 449-465, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 21.10.2018 Kabul Tarihi: 28.12.2018

İRAN KAYNAKLARINA GÖRE NAZİ DÖNEMİNDE ALMANLARIN İRAN'DAKİ CASUSLUK VE PROPAGANDA FAALİYETLERİ

*According to Iranian Sources German's Spying And Propaganda Activities In Iran During
Nazi Period*

Mustafa ŞEHİTOĞLU*

Rahmi DOĞANAY**

ÖZ

Nazi iktidarının kurulduğu 1930'lu yıllar boyunca Almanlar yayılma ve büyük bir imparatorluk kurma fikriyle hareket ettiler. Bu nedenle "hayat alanı" olarak gördükleri doğu'ya yani Rus topraklarına, Kafkas ve İran petrollerine yönelik planlar geliştirdiler. Bu çerçevede, İran'da bir Alman sempatisi oluşturabilecek Beşinci kol yapılanması içine girdiler. İran'da, İkinci Dünya Savaşı'na kadar önemli sayıda teknik uzman ile Alman hayranlığı ve Alman gücüne inanan siyasi ortam oluşturmayı başardılar. Savaş sırasında İran, Müttefikler tarafından, Alman unsurları ve Beşinci kolun varlığı nedeniyle işgal edildi. Böylece Almanların kontrolünden çıktı. Ancak İşgal altındaki İran'da, Alman "Beşinci Kolu"nun çeşitli casusluk ve propaganda faaliyetleri devam etti. Almanların İran'daki faaliyetleri Sovyet Rusya topraklarına başlattıkları saldırının etkisizleşmesi ile son buldu.

Anahtar Kelimeler: İran, Almanlar, Beşinci Kol, Teknik Uzmanlar

ABSTRACT

During the 1930s, when the Nazi government was founded, the Germans were moved by the idea of spreading and building a great empire. Therefore, they developed plans for the East, where they thought was "the field of life", that is, the Russian territory and Caucasus and Iranian oil. In this context, they entered into the "fifth column" structure, which could create a German sympathy in Iran. In Iran, they have succeeded in creating a political environment that believes in German admiration and German power, with a significant number of technical experts until the Second World War. During the war, Iran was occupied by the Allies due to the presence of German elements and the "fifth column". Thus, it came out of the Germans' control. However, in the occupied Iran, various spying and propaganda activities of the German "fifth column" continued. The activities of the Germans in Iran ended with the ineffectiveness of the attack they launched on the territory of Soviet Russia.

Keywords: Iran, the Germans, the Fifth Column, Technical Experts

Giriş

İran'da, XIX. yüzyılın neredeyse tamamında İngiltere ve Rusya'nın büyük bir nüfuz mücadelesi içinde olduklarını ve 1907 yılında çatışmaları bitiren bir anlaşma imzaladıklarını görüyoruz. Bu anlaşmanın neticesinde İngilizler Basra Körfezi'nde konumlarını sağlamlaştırmış ve böylece Bağdat demiryolunun inşasının Almanlar tarafından tehdit edilmesinin önü alınmıştı.¹ İngiltere'nin bu bölgede ve İran'da, Rusya ile rekabetinin nedeni Hindistan'ın güvenliği meselesiydi. Güçlü Almanya ve onun öncülüğünde kurulan İttifak Bloku göstermişti ki, gelecekte bu bölgelerde bir Alman tehlikesi söz konusu olabilirdi. Bu yüzden İngiltere'nin çıkarları İran'ı, Ruslarla paylaşmayı gerektiriyordu. Rusya da İran üzerinde İngiltere ile çatışmasızlık politikasını benimsemiş ve iki ülke arasında başlayan görüşmeler, 1907 yılında Grey-Izvolzky Anlaşmasının imzalanmasıyla

* Dr., Muş Alparslan Üniv. İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Böl. MUŞ e-posta: m.sehitoglu@alparslan.edu.tr

** Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü ELAZIĞ. rdoğanay@firat.edu.tr

¹ Sened Şomara 2, Dışişleri Bakanlığı, Yayınlanmış Rapor, *Esnadi-yi Ez İşgal-i İran Der Ceng-i Cihani-yi Dovvom, Revabit-i İran ve Amrika, Münderecat-ı Matbuat, Kongreha ve Konferansha ve Konferans-i Tehran*, C. 8, Muavenat İrtibatat ve İttilaa Risane-yi Defter-i Reis-i Cumhur Merkez Pejohiş ve İsnad, Naşr. Hane-i Kitab, Tehran 1392, s. 11.

sonuçlanmıştı. Grey-Izwolsky Anlaşması ile İran paylaşılmıştı.² Buna göre; İran üç bölgeye ayrılıyordu. İran petrolünün belirlediği politikanın da etkisi ile İran'ın kuzeyi Rusya'nın nüfuz alanı olarak belirlenmiş, İran'ın güney ise, İngiltere'nin nüfuz alanı olarak sayılmıştı. Arada kalan İran toprakları ise tarafsız bölge olarak belirlenmişti.³

İran devleti, toprakları üzerindeki Rus ve İngiliz rekabetini kırmak amacıyla üçüncü bir ülkeyi de İran'da çıkar sahibi yapmayı istiyordu;⁴ İran, psikolojik açıdan ülkesinin siyasi egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tehlikeye sokmayan ve İran'a uzak mesafede olan güçlü bir üçüncü ülkenin dostluk ve himayesini kabul etmeye hazırdı. Fransa, ABD veya Almanya bu tür bir ülke olabilirdi. Bunlar arasında Amerika özel bir üstünlüğe sahipti. Rıza Şah yönetiminin başlarında bu statünün Amerika tarafından doldurulması olanağı yüksekti. Ancak Amerika'nın bu yıllarda benimsediği inziva siyaseti bu tür bir durumun gerçekleşmesine engel oldu. İran yönetimi, böyle bir stratejinin siyasi sonuçlarını göz önüne alarak, gündün güne artan bir şekilde Almanya'nın İran'da ekonomik çıkarlarının ilerlemesi karşısında olumlu bir tutum sergiledi.⁵

Almanya ilk defa XX. yüzyılın ilk yıllarında Basra Körfezi'ne (Fars Körfezi) ilgi gösterdi. Berlin – Bağdat demiryolu projesi Almanya'nın bu hattaki yayılmacı hareketinin başlangıcıydı. Doğal olarak İran da bu açıdan Almanya için önemli bir bölge sayılıyordu. Kuşkusuz Almanya'nın gelişmekte olan sanayisi için yeni pazarlar bulma yönündeki çabası doğudaki bu ilerleyişinde önemli bir faktör sayılıyordu. Almanya Basra ve İran limanlarında merkezler oluşturarak güney yönünden hareketini başlatmaya çalıştı.

1901 – 1902 yıllarında Almanya İran'a ürün ihraç eden ülkeler arasında yedinci sırada yer alıyordu, ancak Almanya'nın İran ile ticareti hızla ilerledi. 1904 yılında İran'da şubelerini açan Alman Woenckhaus şirketi Almanya'nın ticari itibarının Basra Körfezi'ndeki temel unsuruydu. Alman ticari gemi taşımacılığı hatlarının temsilciliğini de yüklenmiş olan Woenckhaus şirketi deniz yoluyla Alman ürünlerini Basra Körfezi'ne taşıyordu. Almanya yavaş yavaş İran'da ekonomik konumunu güçlendirdi. Öyle ki 1914 yılında İran ticaretinin genelinin %4,7'siyle Rusya ve İngiltere'den sonra üçüncü sırada yer aldı.

Birinci Dünya Savaşı'nın baş göstermesiyle Almanya ve İran'ın ticari ilişkileri kesildi.⁶ Ancak bu yıllar sırasında geçmişte iki ülke arasında mevcut ticari ilişkilerden öte Almanya İran'ın bağımsızlık ve özgürlüğünün savunucusu olarak ortaya çıktı. Alman siyasi ve istihbarat subayları, İranlıları Ruslar ve İngilizlere karşı bir tür gerilla savaşı vermeleri için kışkırttı. Her ne kadar Almanlar askeri açıdan önemli bir konum kazanmamış olsalar da bunun karşısında İranlı milliyetçi odaklar arasında özel bir sempati elde ettiler. Almanlar İranlı milliyetçileri – demokratlar ve ülkelerinin yabancı kuvvetler tarafından işgal edilmesinden dolayı rahatsız olan milletvekillerini – desteklediler. Bunun ötesinde Almanya, Kirmanşah'ta konuşlu Nizamü'l-Saltane hükümetini maddi ve manevi olarak destekledi ve resmi siyasi ilişkiler kurarak bu hükümeti resmen tanıdı. Doğal olarak Almanya'nın bu tür girişimleri ve uygulamaları İran'ın milliyetçileri ve aydın orta sınıflar üzerinde olumlu bir etki bıraktı. Buna ek olarak İranlılar, İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün açıkça ve resmen tanındığı Brest–Litovsk anlaşmasının 7. Maddesinin onaylanması sebebiyle Almanlara minnettardılar. Bu yüzden Almanya İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğü hakkında herhangi bir emperyal planı olmayan, Rusya ve İngiltere ile çatışan bir güç olarak tanınmıştı. Bu faktör savaş

² Süleyman ERKAN, “İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)” Akademik ORTA DOĞU, Cilt 5, Sayı 1, 2010, s. 92-116.

³ Şükrü S. Gürel, *Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara Üniv. Siyasal Bil. Fak. Yay. Ankara 1979, s. 49.

⁴ N. Cami, *Gozeşte Çerağ Rah-ı Ayende Est Tarih-i İran Der Fasile-i Do Kudta 1299-1332*, Neşr: Koknüs, Tahran 1362, s. 68-69.

⁵ Ali Aşgar Zerger, *Tarih-i Revabit-i İran ve İngiliz Der Dovre-i Rıza Şah*, (Tercüme. Kaveh Beyat), Naşr. Pervin, Tehran 1372, s. 351.

⁶ Barış Metin, *Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini Ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Berikan Yay. Ankara 2012, s. 47.

sonrası yıllarda Almanya'nın savaş öncesi konumunu elde etme yönündeki çabalarını kolaylaştırdı ve İranlıları üçüncü bir güç arayışında etkili bir şekilde Almanya tarafına çekti.⁷

İran'da, 1921 darbesi sonrasındaki gelişmeler kuvvetli Alman taraftarı bazı milliyetçilerin iş başına gelmesine neden oldu. Meclisin bazı milletvekilleri, İranlı aydın ve devlet adamı Seyyid Hasan Takizade ve Horasan hükümdarı Nizamü'l-Saltane gibi şahsiyetler Alman hayranıydılar. Almanya, İran'ın hedeflerine ilişkin gösterdiği destek nedeniyle bu grubun alaka ve saygısını kazanmıştı. Onlara göre Almanya İran'ın doğal ticari ortağı ve ülkenin sanayileşmesi çabalarında uygun bir partnerdi.

Bu sırada Weimar Cumhuriyeti Almanya'nın doğudaki eski faaliyetlerini, özellikle de İran'daki konumunu yeniden canlandırmaya çalıştı. Almanlar, İran'da çeşitli fabrikalar tesis ederek ve ticari imtiyazlar elde ederek konumlarını güçlendirdiler.⁸ Birinci Dünya Savaşı sırasında İran'da faaliyet gösteren kişilerden bazıları Almanya Dışişleri Bakanlığı teşkilatında önemli mevkiiler edindiler ve Almanya'nın Tahran Büyükelçisi Blücher'in (1931-1935) ifadesiyle; bu kişilere dış siyasetin devam ettirilmesi sorumluluğu verildi. Bu yıllarda birçok faaliyet gösteren ve söz konusu listede en tehlikeli Alman unsur olarak nitelendirilen "Alman Lawrence" Wilhelm Wassmuss, Alman Dışişleri Bakanlığı Doğu Bölümü Başkanlığı'na atandı.

31 Ocak 1926'da iki ülke arasında ilk ticari anlaşma imzalandı. Ancak siyasi ve ticari ilişkilerin güven kazanması için uygun zeminin hazırlanması, bunun için de zaman gerekiyordu. Bu tür bir amaca ulaşmak için Timurtaş, görünüşte Şah'ın direkt talimatları doğrultusunda çok fazla çaba gösteriyordu. Saray Bakanı Tirmurtaş 1926 – 1927 yılları arasında Sovyet yetkilileri ile gerçekleştirdiği müzakerelerden sonra, Berlin'i ziyaret etti ve Almanya ile daha çok iki ülke arasında teknik işbirliğine ilişkin birkaç mukavele ve anlaşma imza girişiminde bulundu. Alman kuruluşları, İran demiryolu yapımı projesine katılmaları konusunda teşvik eden Timurtaş'tı.

1928 – 1930 yılları arasında kapitülasyon hakkına sahip güçler bu alanda İran ile anlaşma imzaladıkları vakit, Almanya Hükümeti de siyasi, ticari ve gemi taşımacılığı ilişkilerinin düzenlenmesi için İran Hükümeti ile yeni bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma iki ülkenin birçok karşılıklı ilişkisini kapsayan hukuki ve diplomatik bir çerçevenin temelini oluşturdu. Bu sırada Alman teknik uzmanların, mühendislerin ve hocaların istihdamı için Almanya Hükümeti, şahıs ve özel şirketler ile bazı anlaşmalar imzaladı.

Ticari ilişkiler açısından da Almanya kimi başarılar elde etmişti. 1925-1926 yıllarında Almanya'nın İran'a ihracat oranı savaş öncesine göre artmış ve İran'ın ithalatının tamamının % 5 ini karşılıyordu. 1929 yılında Almanya İran'ın ithalatının % 6 sını karşılayarak % 32 ile İngiltere, % 30 ile Sovyetler Birliği ve % 7 ile ABD'den sonra dördüncü sırada ve makine ihracatı açısından ise birinci sırada yer alıyordu. Şah, Almanya ile yakın ilişkiler kurulmasına oldukça fazla ilgi gösteriyordu. Zira Alman menşeli ürünleri, özellikle de makineleri uygun fiyata tedarik etmek istiyordu.⁹

Diğer taraftan İran, Almanlar için oldukça uygun bir zemin olarak ortaya çıktı. 1920'li yıllarda İran-Almanya ticaretinin ilerlemesi birkaç unsurun bileşeninden kaynaklanıyordu. Öncelikle Birinci Dünya savaşı sonrası yıllarda Alman ürünlerinin üretiminin giderleri çok azdı ve bu durum İran gibi yeterince güçlü olmayan bir pazar için büyük bir ayrıcalık ve meziyet sayılıyordu. Dış ticaretlerini yeniden canlandırma peşinde olan Alman kuruluşlar, uzun vadeli kredilerin verilmesine olumlu bakıyorlardı. Buna ek olarak Alman ticari temsilcileri işlerinde ciddiyet ve övgüye değer bir ilgi gösteriyorlardı. Örneğin Alman boya üretim kuruluşları, İranlılara boyaları kullanma yöntemini öğreten uzmanları kendi temsilcilerinin hizmetine vermişti. İkinci olarak Almanya, İran'a sanayi makinelerinin arzı alanında kendi üstünlüğünden son derece faydalandı. İran'da Alman makineleri önemli bir üne sahiptiler. Ayrıca Almanlar, Sovyetler Birliği topraklarında transit geçiş

⁷ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 352-353.

⁸ İrec Zovki, *İran ve Kudretha-yi Bozrg Der Cengi Cihani-yi Dovvom*, pajenk Neşr, Tehran 1367, s. 18.

⁹ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 357-358.

kolaylıklarına sahip olduklarından ülkenin kuzey bölgelerinin ihtiyaç duyduğu ağır makineleri yüksek taşıma bedellerinden kaçınarak Kafkasya üzerinden ülkeye sokabilirlerdi. Sovyetler Birliği transit yolu, İran ve Almanya ticareti açısından uygun ve hızlı bir yol sayılıyordu. Bu şekilde Almanlar, ürünlerini daha ucuz fiyatlarla İran'ın daha gelişmiş ve daha kalabalık kuzey bölgelerine ulaştırdılar. Ancak Ruslar İran'a gelen Alman ürünlerin transit geçiş kolaylıklarını sınırlandırmayı istiyorlardı. Bu sebeple Almanlar, Türkiye'de yer alan Trabzon – Tebriz kara güzergâhı ile ilgilendiler. Güney güzergâhları da yeniden açıldı ve Hansa deniz taşımacılığı güzergâhı da 1924 Nisan ayından itibaren düzenli taşıma seferlerini başlattı.¹⁰

Alman makinelerinin İran'ın silahlanma projeleri ve diğer sanayi programları için önemi, Alman mühendis ve teknisyenlerin istihdamına yol açtı. 1920'li yıllarda yaklaşık 453 Alman vatandaşı tüccar, öğretmen ve teknik personel sıfatıyla İran'da çalışıyordu. 1927 yılında Doktor Millspaugh liderliğindeki Amerika mali danışmanlar heyeti İran'dan ayrıldıkları zaman İran'ın mali ve bankacılık kurumlarında Alman uzman ve danışmaların istihdamının önü açıldı ve yeniden İranlıların Almalara karşı iyi niyeti belirginleşti. 29 Eylül 1927'de ülkenin mali ve ekonomik durumu hakkında danışmanlık yapması amacıyla üst düzey bir Alman uzmanın ve diğer bir Alman uzmanın istihdam edilmesine yönelik bir kanun onaylandı. Bu uzmanlar sadece danışmanlık yapma şeklinde çalışabilirlerdi. 1928 yılında bir Alman vatandaşı hesap işleri genel müdürlüğü makamına, bir diğer Alman vatandaşı ise mali işler müdürlüğü makamına tam yetkiyle atandı. Böylece İran Milli Bankası (Bank-i Milli-i İran) Almanlar tarafından ele geçirildi ve tedricen ülkenin iç ve dış işlemleri onların denetimi altına girdi. İran mali işlerinin Almanlar tarafından idare edilmesi söz konusu kurumların itibar kazanmasına sebep oldu. Bu pozisyonlara ek olarak askeri sanayinin yönetimi ve Tahran Teknik Okulu'nun idaresi Alman uzmanlara devredilmişti.

Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanların İran'daki faaliyetleri daha çok ticari ve mali işlerle sınır olsa da, onlar taşımacılık ve iletişim gibi diğer bazı alanlarda da nüfuz elde ettiler. Aslında Almanya'nın İran'da nüfuzunun belirgin özelliklerinden biri Almanların her şeyden önce ülkenin iletişim alanına girmeye çalışmalarıydı. Şubat 1926'da İran'ın bütün iç hatlarında havayolları tekel hakkı 1927-1932 yılları arasında Alman Junkers kuruluşu tarafından elde edildi.¹¹ Böylece İngiltere havayollarına verilen Basra (Fars) Körfezi sahilleri hatlarından biri dışında havayolları hizmetleri tekeli bu şirket tarafından elde edildi. Öyle görünüyor ki Almanlar İran pazarlarında yatırım yapmak ve ürünlerini sunmak için iletişim üzerinde kontrolü zaruri görüyorlardı. Ayrıca teknik ve idari açıdan Alman uzmanlar ve ürünler İran'da özel bir üne sahiptiler. İranlılara göre Junkers uçakları İran'ın hava koşulları ile uyumlu olup güvenilir araçlar sayılıyorlardı. Bu yüzden İran kendi hava kuvvetlerini kurmak istediğinde Junkers uçaklarını satın almayı da incelemiştir. Buna ek olarak Alman kuruluşlar ve uzmanlar İran'ın demiryolu ağının inşasına da katıldılar. Bu projenin kuzey bölümü ve Bender-i Şah – Şahi hattını 1928 yılında bir Alman şirketi inşa etti. 1930'lu yıllarda demiryolu için gerekli malzemeleri Alman kuruluşları İran'a ihraç ediyorlardı.

Almanya'nın çıkarlarının İran'da hızlı ilerlemesine bakıldığında şunu ifade etmek gerekir ki Sovyet Rusya ve İngiltere sömürsüne karşı, 1920'li yıllarda Rıza Şah'ın üçüncü güç stratejisinin gerçekleşmesi Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin müsamahası olmaksızın mümkün görülmemektedir. Aslında bu yıllar boyunca bu iki ülkenin çıkarları Almanya'nın çıkarları ile çatışmadığı gibi her ikisi de basit bir şekilde Almanya'nın İran'daki varlığını diğer tarafın nüfuzunu azaltma yönünde kullanmaya çalışıyordu. Sovyetler Birliği coğrafi konumu açısından İran ve Almanya arasında ekonomik ilişkilerin yeniden kurulmasında önemli bir rol ifa etti.¹² Sovyet Rusya, Alman ürünlerinin kendi topraklarından İran'a geçişini kolaylaştırarak İngiltere ile rekabet etmeye çalışıyordu. Ruslar bu şekilde sadece ürünlerin nakliyesinde fayda sağlamakla kalmıyor aynı zamanda İran'ın dış dünya ile ticaretini ve ilişkisini de kendi kontrolü altında tutuyorlardı. Bu yüzden Sovyetler Birliği yönetimi İngiltere'nin hâkimiyeti ile mücadele yönünde bir araç olarak Almanya'nın ilerlemesine olumlu

¹⁰ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 357-358.

¹¹ Raymond Furon, *İran*, (Çev. Galip Kemalî Söylemezoğlu) Hilmi kitabevi, İstanbul 1943, s. 195.

¹² Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 359-361.

yaklaştı. Bununla birlikte 1920'li yıllar içinde, Sovyetler Birliği sanayi ürünleri, yün ve metal ürünler gibi mamulleri İran'a satışta Almanya ile rekabet edecek durumda değildi. Bu sebeple Sovyetler Birliği kendi nüfuzu altında olan İran'ın kuzey eyaletleri üzerindeki kontrolünü koruyamamaktan da korkuyordu. Bu durum Sovyet makamlarınca: "Almanların faaliyetleri sürekli ve düzenli bir şekilde gelişmektedir, öyle ki önceden hazırlanmış bir plana göre şekillenmiş, ortak bir liderlik ve önderliğe sahip görülmektedir" diye belirtilmiştir.¹³

Diğer taraftan Sovyet Rusya yetkililerine göre, Almanya'nın İran'daki faaliyetleri İngiltere Hükümetinin de göz yumması şeklindeydi. Almanya ve İngiltere işbirliğinin kısmen petrole olan ortak ilgilerinden kaynaklandığı düşünülüyordu. Yani İngiltere üretici ve Almaya tüketici olarak bu durumdan yararlanıyorlardı. İran'da İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin Almanya'yı kendine doğru çekmeye çalıştığı konusunda herhangi bir kuşku yoktu. Bu durum İran ve İngiltere petrol alanlarının verim ve kazancını arttırmada etkili olabilirdi. Durum hakkındaki Sovyet düşüncesi, "Bu çıkara ve İngiltere'nin alakasına bakıldığında İran'ın, Almanya konusunda İngiltere'nin onayını alarak tarafsızlık siyaseti izlediği" şeklindedir.

İngiltere'nin küresel siyaseti ve çıkarları Almanya'nın ekonomik varlığının yeniden canlanmasını gerekli kılıyordu. Zira savaş sonrası yıllarda İngiltere için söz konusu olan temel mesele ekonomik meseleydi ve küresel ticaretin yüksek bir büyüme seviyesine ulaşmaması durumunda İngiltere ekonomisinin küçülme ihtimali fazlaydı. İngiltere açısından Almanya köklü bir ekonomik krize maruz kaldığı sürece Avrupa ve dünya ekonomisinin yeniden yükselmesinin mümkün olmayacağı açıktı. Bu nedenle İngiltere Almanya'yı ticari yönden rahatsız etmiyor ve İran gibi İngiliz nüfuz alanı olan yerlerde serbest bırakıyordu. Almanya'nın kendini İran'da ticari olarak rahat hissetmesi, buradaki faaliyetlerini büyütmesine neden olmuştur. İngiltere açısından Almanya'nın varlığı Sovyet nüfuzunun İran'da büyümesi karşısında uygun bir engel sayılıyordu. İngiltere'nin tutumunun daha iyi anlaşılması için şu önemli hususu dikkate almak gerekir; 1921 İngiltere-Sovyetler Birliği ticaret anlaşması ve 1933'te Almanya'da Nazi hükümetinin işbaşına gelmesine kadar İngiltere'de, Sovyetler Birliği karşıtı kamuoyu nedeniyle Sovyetler Birliği-İngiltere ilişkileri gittikçe kötüleşiyordu.¹⁴ Bu dönemde özellikle 1930'un ilk yıllarında İngiltere'nin çıkarları, Almanların doğuda elini serbest bırakmasını gerektiriyordu. Almanlar da sırası gelince İngiltere siyasetinin bu yönünden en iyi şekilde faydalandılar.

İngiltere'nin İran'daki temsilcileri Almanya'nın faaliyetlerini gözetim altında tutup, takip ediyorlardı. Onlar bu faaliyetler hakkındaki çıkarımlarında, Almanya'nın nüfuz çabasının ekonomik olduğu sonucuna varıyorlardı. İngiliz Büyükelçiliği Ticaret Bürosu Sekreteri Lingman, Almanların İran'daki faaliyetlerine ilişkin bir raporda şöyle yazdı:

"Alman meselesine bu açıdan bakacak olursak birçok korkunç yönü ortadan kalkacaktır; Almanların bu uygulamaları, İranlıları ulusal topraklarına daha fazla bağlanma yönünde ise zatiîlerinin hükümetinin (Britanya kralı) Almanlar tarafından gerçekleştirilen bu tür barışçıl bir nüfuz ve tesire karşı çıkması olası görünmemektedir. Ancak büyük sayıda Alman çiftçiler için mümkün olan en uygun bölge, örnek olarak Huzistan'da ikamet kastıyla gemiden incek olurlarsa o vakit 1898 yılında Lord Lansdowne'un yaptığı gibi İngiltere Dışişleri Bakanı idari görevlerine bakarak haklı itirazını gündeme getirebilir. Şimdi saldırgan ruh halini yitirmiş olan Almanlar oldukça makul bir topluluktur. Wilhelm Strauss eğer İran'ı Alman ekonomist, tüccar ve sömürgeciler için uygun bir at koşurma alanı olarak görüyorsa şu hususu açıkça idrak etmelidir ki Britanya Fars körfezi bölgesinde ve İran'ın doğu sınırlarında ihlali bundan daha fazla mümkün olmayan bazı hak ve çıkarlara sahiptir."¹⁵ Öte yandan İran'da bulunan Almanları ekonomik çıkarları açısından izleyen

¹³ Ali Asğar Zerger, *a.g.e.*, s. 363.

¹⁴ Ali Asğar Zerger, *a.g.e.*, s. 363-364.

¹⁵ Ali Asğar Zerger, *a.g.e.*, s. 365-366.

İngilizler, işi şansa bırakmıyor ve 1933 anlaşması ile İran petrolü hakkında daha fazla taahhüt alıyorlardı.¹⁶

1933'ten İkinci Dünya Savaşı'nda Müttefik İşgaline Kadar İran'da Alman Varlığı ve Casusluk Faaliyetleri

İran politikası açısından Weimar ve Nazi dönemi arasında fark gözetmek zordur. Hitler'in 1933'te gücü elde etmesi mevcut siyasete sadece daha fazla hız kazandırdı. Alman diktatör dünyayı istila etmek için düşündüğü planda İran'a önemli bir rol vermişti. Naziler döneminde Almanya'nın yöntemleri geçmişe kıyasla sadece daha fazla cesurcaydı. Ancak bu ülkenin genel hedefleri – Almaların İran'daki konumunu güçlendirmek – olarak aynı kaldı.”¹⁷ Hitler'in Almanya'nın gerek iç gerekse dış siyasetine kattığı şey yeni bir ruh haliydi.

Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Almanya'nın batılı ülkeler ve Sovyet Rusya'ya cephe alması, Rıza Şah yönetimindeki İran'ın, Alman yanlısı dış politika sergilemesine neden olmuştur.¹⁸ Nazilerin egemenliğinin ilk yıllarında ticari ilişkiler normal ilerleyişine devam ediyordu. Ancak 1930'lu yılların ikinci yarısında bu ilişkiler ani bir hız kazandı. Bu dönemde ticari ilişkilere birkaç kültürel ve psikolojik faktör daha eklendi. İran-Almanya ticari ilişkileri ve bu ilişkilerin doğal sonucu olarak taraflar arasında kurulan siyasi ve kültürel ilişkiler derinleşti. Ticari ilişkilerin hızlı gelişimi İran – Almanya ilişkilerinin en bariz yönü sayılabilir. Bu konunun anlaşılması için 1932 -1933 yıllarında Almanya'nın İran'ın tüm dış ticaretindeki payının % 8,1 olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Hâlbuki bu miktar 1936-1937 yıllarında % 21,4'e ve 1938 – 1939 yıllarında % 41,5 ve 1940-1941 yıllarında en yüksek miktara yani % 45,5'e yükseldi. Almanya 1936 – 37 yıllarında İran'ın dış ticaretinde ikinci sırada ve 1938-39 yıllarında İran'ın ithalatının % 39,6'sını karşılayarak ve İran'ın ihracat ürünlerinin 44,8'ini satın alarak bu alanda ilk sırada yer aldı.¹⁹

İran devleti 1929 – 1933 ekonomik dünya krizinin öncesinde ülkenin dış ticaretini kuvvetle denetim altında tutmuş ve devletin tekeline almıştı.²⁰ Döviz anlaşmaları alanında dış ticarete devlet tekeli kanununun onaylanmasından sonra da kimi kısıtlamalar meydana geldi. Gerçekte İran serbest piyasa dairesinin dışına çıkıyor, devletin dış ticaret üzerindeki tekeli ve döviz kısıtlamalarıyla trampa (takas) ticaretine yöneliyordu.²¹ Trampa anlaşmalarına yönelme, özellikle de bu anlaşmaların imzalanması ekonomik karar almaların temel direklerinden birine dönüştü. Dış ticaret açısından bu ekonomik sistem özellikle İran gibi devlet tekelinin bulunduğu ülkeler için oldukça uygundu.

Ekim 1935'te İranlı bir heyet Berlin'i ziyaret ettiklerinde 30 Ekim'de iki ülke arasında bir trampa işlemleri anlaşması imzalandı. Bu anlaşma İran'ın dış ticaretteki temel sorununu yani yabancı ürünleri satın alma için gerekli döviz azlığını kısmen veya tamamen çözdü. Bundan böyle İran'da, sadece Almanya'dan ithal edilen ürünlerin ücretini, milli banka (Bank-i Milli) hesabına veya bankada açılan ortak trampa hesabına riyal olarak yatırılması yeterliydi. Aynı şekilde Almanya'da da İran'dan ithal edilen ürünlerin değeri mark olarak, İran Milli Banka'sının takas hesabına veya özel ortak trampa hesabına yatırılması yeterliydi. İran ürünlerinin Almanya'ya ihracatı için mevcut trampa anlaşmalarına göre artık ihracat izinlerine ihtiyaç yoktu. Buna ek olarak Almanya'dan ürün ithalat izinleri de karşılıklı ihracat faturaları sunmaya ihtiyaç olmaksızın alınıyordu. Bu durum Alman ürünlerinin İran'da diğer ülkelerin ürünlerine kıyasla (elbette Sovyetler Birliği dışında) arz açısından üstün bir konuma sahip olmasına sebep oldu.

¹⁶ *Esnadiyi Ez İşgali İran Der Ceng-i Cihani-yi Dovvom Tehmil-i Peyman-ı Se Canbe, İlan-ı Ceng be Alman, Tasarruf Emakin ve Emval*, C. Evvel, Tehiyye ve Tanzim Merkez-i Pejohiş ve İsnad-i Riyaset-i Cumhuri, Hane-i Kitab, Tahran 1389, s. 10.

¹⁷ Corc Lenzovski, *Rekabet-i Rusya ve Garb Der İran*, Tercüme. İsmail Rain, Naşr. İntişarat-ı Cavidan, Tahran 1353, s. 175.

¹⁸ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Alkım Yay. İstanbul 2010, s. 264.

¹⁹ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 368-369.

²⁰ Ali Rıza Emîni, *Tarih-i Revabıt-i Harici-yi İran Ez Kaçariyye Ta Sükuti Rıza Şah*, Hatt Sevvom, Tahran 1382, s. 271.

²¹ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 369.

İran ve Almanya'nın iç ekonomik siyasetleri de eşi görülmemiş bu karşılıklı ticari alış verişin gelişmesinde etkiliydi. Almanya, bir tür yeniden ekonomik yapılanma ve silahlanma dönemi içerisine girmiş, bu nedenle de hayati derecede hammaddeye ihtiyaç duyuyordu. Bu ihtiyaçların temini Almanya'nın milli siyasetinin ayrılmaz bir parçası ve bu ülkenin dış ticaretinin asıl hedefine dönüşmüştü. Bu sebeple ekonomik bir saldırıya başlamış ve denizaşırı (Almanya dışında) yerlerde bazı kaynaklar bulma dışında başka bir çaresi yoktu. Almanya doğuya ve güneye yöneldi. Almanya piyasadan satın alma kabiliyetine sahip değildi. Bu sebeple yün ve pamuk gibi daha ucuz, doğu ürünlerini satın almaya razıydı.

İran'ın ekonomik durumu da tamamen Almanya'nın koşullarıyla uyuşuyordu. Ticari bir durgunluk döneminde ve yabancı sermayenin yardımı olmaksızın büyük bir ekonomik kalkınma projesini hayata geçirme girişiminde bulunan İran, Almanya gibi trampa anlaşmalarına yönelmeye mecburdu. Sovyetler Birliği bir tarafa, Almanya gibi İran'ın üretebileceği pamuk, yün, hububat, kuru gıdalar, deri vb. ürünleri satın almaya söz vermiş hiçbir ülke bu alanda İran'ın resmi siyaset koşullarına yanıt veremezdi. Bununla beraber Almanya karşılık olarak İran'ın endüstriyel kalkınması için gerekli tüm makine ve teknik yardımları verebilecek bir ülkeydi. İran'ı imtiyazlı Nazi devleti anlaşmasına yönlendiren şey, İran'ın zirai ve sanayileşmemiş tamamlayıcı ekonomisinin niteliği ve aynı şekilde coğrafi konumuydu. Ayrıca Almanya ile yakınlık İran'a herhangi bir tehlike yönlendirmiyordu. İran'da işbaşına gelen her hükümet Sovyetler Birliği'nin siyasi ve ekonomik nüfuz ve etkisinden kaynaklanan tehlikelerden açıkça haberdardı. Buna karşılık Almanya tarafından bu tür tehlikeler hissedilmiyordu.²²

Almanya, İran'ın sanayileşme programında gözle görülür bir şekilde etkindi. İran'ın genç sanayisinin temelini Alman makinelerinin oluşturduğu söylenebilir.²³ 1930'un son yıllarında Almanya, İran dokuma sanayisinde kullanılan makinelerin %55'ini temin ediyordu ve neredeyse hafif sanayinin tümünü kendi tekeline almıştı. İran'ın güneyinde 9 kumaş dokuma fabrikası inşasının projesinin 6'sı ve bölgesinin bütün elektrik üretme işletmelerinin inşasını Almanlar almışlardı. Ayrıca bölgenin bütün eğitim işleri de Almanların kontrolündeydi. Alman ürünlerinin İran'a ihraç ettiği ürünlerin hacmi İran'ın 1937 yılında 20 milyon mark ticaret dengesinde açık verecek ölçüde yüksekti. Bu denge açığı sonraki yıl 32,6 milyon marka yükseldi. Almanya devleti bu sorunun çözümü ve Almanya'nın İran'dan alımlarını artırmak için İran'a bir danışma heyeti gönderdi. 1935 sonrasındaki yıllarda İran'ın ihraç ettiği pamuğun yaklaşık % 60'ını, yünün % 80'nini, kuru gıdanın % 50'si ve derinin % 35'ini Almanya satın alıyordu.

İran ve Almanya'nın ekonomik ilişkileri geliştikçe bu iki ülkenin karşılıklı çıkarları günden güne artan bir şekilde birbirine bağlanıyordu. İran kendi hammaddelerini dış pazarlara ihraç etmek istediği zaman Almanya'nın onayını da almak durumunda kalıyordu. Yavaş yavaş mevcut etkili çıkarların ve ticari geleneğin nüfuzu her türlü siyasi değişikliği daha da zorlaştıracak ölçüde kökleşiyordu. Yakın ve daimi bir işbirliğinin kurulması için bazı projeler inceleniyordu ve İran, ekonomik ve sanayileşmiş güçlü bir ülke olmanın koşulunu, Almanya'nın yol göstericiliği ve işbirliğinde arıyordu. Buna ek olarak İran devleti ve çeşitli Alman şirketleri arasında geniş yelpazede ürünlerin teslimatı hakkında imzalanan kapsamlı anlaşmalar sadece ticari alanda çözülmesi mümkün olmayan, siyasi müdahale gerektiren sorunlar ortaya çıkardı. Bu yüzden bu ilişkilerde siyaset faktörü de gündeme geldi. Bu mesele Almanların küresel yayılma ve nüfuz genişletme siyasetlerini canlandırdıkları 1935 yılından sonra aşikar oldu. Kısa bir süre sonra siyasi hedefler öncelik kazandı ve yavaş yavaş ticaret, sırf ekonomik ihtiyaçları karşılama yönünde bir faktör olmaktan çıkıp, diğer rakip güçler karşısında siyasi nüfuz edinme aracına dönüştü. İran'ın Sovyetler Birliği ve İngiltere ile olumsuz ilişkileri de bu arada Almanya'nın yararına olan başlıca faktörlerdendi.²⁴

²² Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 371-372.

²³ Ali Asker Şemim, *İran Der Dovre-i Saltanat-ı Alihazret Muhammed Rıza Şah Pehlevi*, Naşr. İbn Sina Tehran 1346, s. 4-5.

²⁴ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 372-373.

İngiltere'nin petrol karşısındaki tutumu ve Sovyetler Birliği'nin İran karşısında yapıcı olmayan siyaseti İngiltere ve Rusya karşıtı millî duygulara meydan verdi. Ayrıca İran'da, bu muhtelif eğilimlerin İngiltere'ye karşı bir nefretin meydana gelmesine sebep olduğu söylenebilir.²⁵ Almanlar bu karışıklıktan faydalanmak için farklı koşullarla İranlıların isteklerini karşılamaya hazırıldılar. İran'ın stratejik önemi Almanların hiçbir olanağı göz ardı etmemesine neden olmuştu. İranlılar ise Nazilerin mali ve ekonomik önerileri ile bu büyük gücün göstermiş olduğu saygı ve teveccüh karşısında etkileniyorlardı. Hem muktedir hem de İran'da çıkarları olan bir ülke olarak Nazi Almanya'sının varlığı, bu ülke ile işbirliği ve yardımlarının olumlu karşılanmasına sebep oldu.

Rıza Şah Almanya'da nasyonal sosyalizmin konuşlanmasından memnundu; zira Nazi'lerin güçlenmesiyle Almanya'daki İranlı komünistlerin faaliyetleri ve bu ülkede usulen Şah rejimine muhalif bütün cephe ortadan kalkıyordu. Şah için Nazi hükümeti önceki Alman hükümetinden veya diğer demokratik Avrupa hükümetlerinden daha memnuniyet vericiydi. Çünkü bu tür bir hükümet gazete ve gazetecileri kontrol altında tutuyordu.

Almanya'nın Tahran Büyükelçisi Blücher, hatıralarında Şah'ın kendisine şöyle dediğini yazmaktadır: "Güce dayalı yönetim şekli bu dönemde tek mümkün hükümet şekli sayılmaktadır; aksi halde milletler komünizmin kucağına düşeceklerdir." Aynı şekilde Almanya'da nasyonal sosyalist partinin hükümete gelmesiyle iki ülke arasındaki ilişkilerin gözle görülür şekilde iyileştiği hususunu da vurgulamaktadır. Blücher'in ifadesiyle Şah, Hitler'in kendisinin hükümetine ve genel olarak İran ve İran'ın ihtiyaçlarına ilgi göstermesinden memnundu.²⁶ Ayrıca Nazilerin Bolşeviklere olağanüstü düşmanlığının da Rıza Şah'ın Hitlerin hükümetine ilgi göstermesinde çok etkili olduğu hususunu göz önünde bulundurmak gerekir. Rıza Şah'ın komünizm ve komünizmin İran'da yayılma olasılığından duyduğu korku, onun dış siyasetinde temel parametre sayılabilir. 1930'un ilk yıllarından itibaren İran'da komünist faaliyetlerin bastırılması şiddetle devam ediyordu. Böylece Almanya'da Nazizm'in ortaya çıkışı Sovyet tehlikesini zayıflatma yönünde uygun bir faktör olarak rağbet gördü.

Almanya'nın hızlıca küresel bir güce dönüşmesi İran Hükümeti ve Şah'ın gözünden kaçacak bir mesele değildi. Almanya'nın İran'daki propagandaları da Hitler liderliğinde hızlı silahlanmayı ve yeniden yapılanmayı yansıtmada herhangi bir çabadan kaçınıyordu. Almanya Avrupalı rakipleri karşısında daha fazla güç kazanırken İran'da da saygınlığı ve itibarı arttı. Almanya uzak bir güç sayılıyordu, bu yüzden silahlı kuvvetlerinin gelişmesi İranlıların sempatisini kazanıyordu. Bundan dolayı Almanya'nın ekonomik ve siyasi gücü artarken bu ülkenin makam statüsü de yükseldi. İran ve Almanya yakınlaşması dünyanın bu bölgesinde güç dengesinde önemli bir rol ifa etti. Almanların İran'da aktif rolü ve çıkarları Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda olduğu gibi Rusya ve İngiltere'ye artık her istediklerini yapma izni vermiyordu.

1935 yılının sonlarından itibaren birkaç üst düzey Nazi yetkilisi dostane İran ziyaretleri gerçekleştirdiler. Bunlar arasından Almanya Ekonomi Bakanı Hjalmar Schacht ve Nazi Partisi Gençlik Teşkilatının lideri Baldur von Schirach sayılabilir. Bu ziyaretler ekonomik ilişkilerin gelişmesinde etkili oldu. İran liderleri için büyük bir gücün üst düzey yetkililerinin ziyareti doğal olarak İran'ın gelişmesi ve kalkınmasına dair bir nişane sayılıyordu ve İran'ın kendini daha güçlü hissetmesine neden oluyordu.

1938 yılında İran Milli Şura Meclisi Başkanı Berlin'i ziyaret etti ve ayrıntılı teşrifatlarla Hitler ve diğer üst düzey Alman makamlar tarafından huzura kabul edildi. Alman Nazi yetkililer ve İranlı devlet adamları arasındaki bu mükerrer ziyaretler normal iyi ilişkilerin belirtilerinden daha fazlasıydı. Alman liderler İran devletine her alanda hizmet sunmaktan ihmalkârlık yapmadıklarını göstermek istiyorlardı. Alman dış siyasetini planlayan kişiler, İran'da petrole dayalı çıkarlar elde etme peşindeydiler. Öyle görüyor ki 1937 yılından itibaren İran ve petrol şirketi (Anglo Iranian Oil

²⁵ İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 23.

²⁶ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 374.

Company) arasında meydana gelen ciddi sorunların ve ilişkilerin bozulmasının nedeni kısmen İran dış siyasetinde Almanya'ya yönelme eğilimlerinin ortaya çıkmasıyla ilgiliydi.²⁷

1930'lu yılların sonlarında Nazi Almanyası İran'da propandif ve kültürel faaliyetlerini artırdı. Bu stratejinin kendisi Almanya'nın, Ortadoğu ülkeleri karşısında daha geniş siyasetinin bir parçası sayılıyordu. İran ve Almanya cemiyetleri çeşitli yayınlar basmış, konuşma ve ziyaretler düzenlemiş ve genel olarak iki ülke arasında kültürel alış verişini kolaylaştırmaya çalışmışlardı.²⁸ 1933 yılından itibaren Farsça, Antik İran (İran-i Bastan) adında bir dergi yayınlamaya başladılar. Bu dergi Alman Propaganda Bakanlığının birkaç resmi organından biri sayılıyordu ve yavaş yavaş İran'ın kültürel hayatında önemli bir rol edindi. Antik İran (İran-i Bastan) İran'ın yeni nasyonalizmini ve ülkenin eski iftihar kaynaklarını övmeye yönelik etkili makaleler yazdı.

Almanlar, özellikle Rıza Şah'ın ve İran'ın kibir ve gurur hissinden uzak olmadıklarını bilerek, Almanya Devleti Reich Kabinesinin özel emirnamesiyle Nürnberg etnik yasalarının İranlıları kapsamadığını ve İran Arya ırkının saflığını resmi olarak tanıdı. Kuzey Aryanların ve Zerdüş ümmetinin manevi birliğini vurgulayarak bu Aryai efsaneden iki ülke arasındaki dostluğu pekiştirmek için faydalanıldı.²⁹ Görünüşte bu etnik teori İranlılar arasında kabul gördü.

Almanya'nın İran'a özel ilgisinin sebebi düşünüldüğünde; İran'ın Sovyetler Birliği, Afganistan ve Hindistan arasındaki stratejik konumu bir taraftan Türkiye ve Irak (Arap milliyetçiliğinin merkezi) ile uzun sınırları diğer taraftan etkili bir propaganda merkezi olarak İran'ın değerini arttırıyordu. Buna ek olarak petrol rezervleri ve petrolden elde edilen gelirler açısından İran'ın varlıkları önemli bir faktör sayılıyordu.

Almanya için son derece önem arz eden bir diğer şey, savaşların başlaması durumunda hammaddesi ve uygun atmosferi sebebiyle İran'ı kendi yanına almaktı. Gerçekte doğuda tarafsız bir İran'ın varlığı Almanya'nın uzun vadeli çıkarları açısından önemliydi. Bundan dolayı İran'ın tarafsızlığını ve bağımsızlığını koruma yönündeki eğilimi Almanya tarafından destek buluyordu. Bu çerçevede Almanya, Rus ve İngiliz baskıları karşısında İran'ın direnme gücünü takviye etme politikasına yöneliyordu.

Almanya'nın asıl amacı bölgede İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin konumunu zayıflatmaktı. Almanya ticareti bu amaca ulaşmak için bir araç olarak seçti. Almanya, Şah'ın milliyetçi siyasetini destekleyerek ve yardım ederek İran'ın Ortadoğu'da bir istikrar unsuruna dönüşmesinde etkili oldu. Böylece Almanya'nın nüfuzunu arttırarak rakiplerinin nüfuzunun azalmasına yardımcı oldu.³⁰

Ancak özellikle 1936 yılından itibaren somutlaşan Almanların faaliyetlerinin şiddetlenmesi ve Alman unsurlarının İran'da yaygın varlığı ile İran'daki İngiliz yetkililerin dikkati bu konuya yöneldi. İngiltere büyükelçisi Hodgson bir raporunda; İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın dikkatini Almanya'nın İran'daki nüfuzunun kapsamına, özellikle ticaret alanındaki nüfuzuna çekti. Hodgson, Yaklaşık 400 kişi olarak tahmin edilen İran'daki Alman vatandaşlarının nüfusuna değinerek sayılarının artışını hatırlattı. Ona göre Almanya, İran'da henüz önemli çıkarlara sahip değildi ama bu sayıda Alman vatandaşının varlığı dikkat çekiciydi. Hodgson raporunun sonunda her ne kadar Almanya'nın ordu ve idari teşkilat içerisinde nüfuzu önemsiz ise de ancak bir gün Britanya'nın İran'da askeri bir Alman heyetinin varlığına şahit olmasının uzak bir ihtimal olmadığını ve Almanların çıkarlarına ulaşmak için hiçbir fırsatı kaçırmayacakları konusunda uyarı yapmaktadır.³¹

Bundan dolayı İngilizler, 1936 yılından itibaren Almanların varlığı ve faaliyetlerini özellikle birçok Almanın ikamet ettiği İsfahan gibi güney şehirlerinin merkezlerinde dikkatle izlediler. Bu alanda Britanya ve Sovyetler Birliği gizli servisleri arasında bir tür işbirliği kurulmuştu.

²⁷ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 375-376

²⁸ İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 21-22.

²⁹ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 376-377.

³⁰ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 378.

³¹ İngiltere büyükelçisi Hodgson'nın 13 Ekim 1935 tarihli yayınlanmış raporu. Bkz: Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 379.

Almanya'nın İran'ın ekonomik hayatında hızlı ilerleyişinden kaynaklanan tehditten dolayı kaygılanan yalnız İngiltere değildi. Rusların kaygı ve endişeleri İngilizlerden de fazlaydı, zira Şah'ın ülkenin kuzey bölgelerini Sovyetler Birliği'nin ekonomik hâkimiyetinden kurtarmak için nasıl Almanya'nın varlığından yararlandığını görüyorlardı. Sovyetler Birliği de Almanya ile rekabette ne zaman İran sanayisini Almanya'nın mali yardımlarına dayandığını görse ucuz ürün satışı operasyonuna başvuruyordu. Ruslar 1937 yılından itibaren bu konudaki kaygılarını açıkça ifade ettiler.

Sovyetler, Almanların sızmasından kaynaklanan tehlikeyi bertaraf etme yönünde daha gerçekçi bir siyaset izlenmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Ayrıca İranlı yetkililere, Sovyetler Birliği'nin Alman faşistlerin İran topraklarından küresel yayılmacılık yönünde bir üs olarak faydalanmalarına izin vermeyeceği konusunda ikazda bulunmuşlardı. Sovyet Rusya'ya göre Almanlar, İran'ın uluslararası alandaki siyasetini tamamen değiştirmeyi amaçlıyorlardı.³²

1938 yılından itibaren İran ve Sovyetler Birliği ilişkileri bozuldu ve bu ilişki bozukluğu kısmen Almanya'nın nüfuzundan kaynaklanıyordu. 1938 Mart ayında Tokyo'ya uçuş halinde olan Lufthansa uçakları Meşhed'e iniş izni aldıkları zaman³³ Sovyetler Birliği yönetimi bu duruma yönelik itirazını İran yönetimine teslim etti. İran Almanya'nın Meşhed askeri havaalanında gerekli araçlara ve izinlere sahip olduğunu kabul etmedi. Sovyet yetkililer, aynı yılın Ağustos ayında da tekrar Almanların İran'daki faaliyetlerine itiraz etmiş ve Sovyet gazeteleri bu konuda kimi makaleler yayınlamışlardı. Sovyetler Birliği'nin düşmanca tutumu Almanların İran'ın kuzey ticaretinde hızla Sovyetler Birliği'nin konumuna benzer bir konum elde etmelerinden dolayıydı. Bu yüzden Ruslar İran ile olan ticari anlaşmalarının yenilenmesi için (bu anlaşmanın süresi 1938 yılında sona eriyordu) gerçekleşen müzakerelerden istifade ile İran hükümetini baskı altına almak istiyorlardı.³⁴

Almanlar siyasi faaliyetlerini artırdılar ve bu aşamadan itibaren Almanya'nın propaganda ve nüfuzunu, uluslar arası alandaki yeni rolünü sınamaya çalıştı. Ayrıca Almanya gelecekte kendi nüfuz bölgeleri olarak öngördüğü İran'ın bölümlerinde Rusya ve İngiltere'nin konumunu sarsmak için çabaladı. Almanlar İran ve Sovyetler Birliği ilişkilerinin bozulmasından istifade ile kendi ekonomik çıkarlarını genişlettiler. İran ve Sovyetler Birliği ticari anlaşmasının askıda olduğu 1938-1939 döneminde Alman ticari unsurları İran'ın ihracatını Almanya'ya doğru yönlendirmeye ve aslında Sovyetler Birliği'nin İran ticaretindeki payını kapmaya çalıştılar. 1938 yılında İran ve Almanya arasında yeni bir trampa sözleşmesini de içeren yeni bir ticari anlaşma imzalandı. Nihayet 1937 yılının sonlarından itibaren İngiltere de Sovyetler Birliği'nin bu konudaki endişesini dikkate aldı. Şu hususu da göz önünde bulundurmak gerekir ki yine bu yıldan itibaren Almanya ve İngiltere ilişkileri süratle vahim bir hal aldı. İngiltere yavaş yavaş Hitler'in Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da oluşan durumu değiştirmeye dayalı dış siyasetinden kaygı duymaya başlamış ve Almanya'nın Avrupa'nın üstün gücü olmasından endişelenmişti. Hitler'in 30 Ocak 1937 tarihinde sömürge elde etme ve İspanya'ya müdahale yönünde Almanya'nın çabalarının şiddetlenmesi meseleleri hakkındaki Almanya'nın dış siyasetine ilişkin bildirisini, Alman nasyonal sosyalizm sisteminin saldırgan mahiyeti hakkında geriye herhangi bir kuşku ve şüphe bırakmadı.³⁵

Almanya, İran'da iki farklı yöntem kullanarak hedeflerine ulaşmaya çalışıyordu. İlk yöntem trampa anlaşmaları imzalayarak ve kredi vererek İran'ı markın geçerli olduğu bir anlaşmaya bağlı kılmaktı. Diğer yöntem ise düzensiz ve dağınık takas anlaşmalarıydı. Bu yöntem, genellikle anlaşmaya taraf ülkenin serbest döviz ekonomisine sahip olduğu durumda kullanılıyor ve siyasi hedef güdülmüyordu. Almanya, İran karşısında izlediği siyaset açısından birkaç yıl içerisinde ikinci yöntemden birinci yönteme, yani açık siyasi ekonomik sızma yöntemine yönelmişti ve İran süratle mark uygulama alanına çekilmişti.

³² Ali Aşğar Zerger, *a.g.e.*, s. 380-381.

³³ BCA, 030_10_00_00_60_406_14_1.

³⁴ Ali Aşğar Zerger, *a.g.e.*, s. 382-383.

³⁵ Ali Aşğar Zerger, *a.g.e.*, s. 384-385.

İran'ın Almanya'ya bağımlılığının artması, Almanya ihracatının devamı ve sürekliliği ile İran'ın yeni sanayisi için önem kazanacak ölçüye ulaştı. Bu yüzden İran'ın Almanya'ya olan bağımlılıktan kısa bir süre zarfında kendisini kurtarmasının imkânı yoktu. Aksine savaşın başlaması ile İran tekrar her zamankinden daha fazla Almanya'dan ihracata bağımlı kaldı.

Her ne kadar Almanya'nın İran'da siyasi ve ekonomik nüfuzu İngilizleri çok fazla kaygılandırmasa da, İran'da ikamet eden Almanların sayısındaki artış İngilizlerin dikkatini çekmişti. İran'da mukim Almanlar örgütlüydüler ve Alman vatandaşları Nazizm ideolojisini kabullenmeleri noktasında baskı görüyorlardı.³⁶

Rıza Şah'ın üçüncü güç siyaseti haddinden fazla Almanya'ya bağlılığa sebep olmuştu, Rıza Şah'ın bile kurtulmayı zor olarak gördüğü bir bağlılık oluşmuştu. Almanya'nın İran'ın sanayi, demiryolu ve havayollarına el atması, Almanya'yı ülke işlerinde en nüfuzlu yabancı güce dönüştürdü.³⁷ Bu durum, İran'ı İkinci Dünya Savaşı sırasında Ortadoğu'da Almanya'nın İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne karşı en aktif casusluk ve propaganda merkezi olarak kullanmasını sağlamıştı.

Almanya ülkenin banka, eğitim, petrol ve savunma sanayisi alanında fazla bir hâkimiyete sahip değildi. Ancak Almanya'nın teknik verimliliği ve bu ülkenin dokuma ve taşıma gibi temel sanayisinin kurulması alanında İran'a yardım etmeye olumlu bakması, Almanya için seçkin bir konum ortaya çıkardı. Alman danışmanların istihdamı, Almanya ve İran yakınlaşmasının bir diğer yönüydü. Ancak tedricen üçüncü güç siyasetini (çıkar sahibi olmayan ve uzak bir ülke ile dostluğu) oluşturan unsurlardan bazıları değişti.

Şah, Almanya'nın teknolojisi ve üstünlüğüne olan sağlam inancı sebebiyle açık bir eğilim gösteriyordu. Bu sebeple Şah, İran'ın üçüncü güç siyasetinin bölgede Rusların ve İngilizlerin çıkarlarını tehlikeye maruz bırakmadığı sürece her iki ülkenin razı oldukları gerçeğini anlamaktan aciz kaldı. Belki de Şah, İran'ın, Rusya ve İngiltere'nin sultanından kurtulmasının Almanya'ya dayanmaksızın mümkün olmadığı görüşündeydi. Ancak bu siyaset sonunda istenilen neticenin aksine sonuçlandı.³⁸ İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra İran, Almanya taraftarı olan Metin Defteri'yi başbakanlığa getirerek bu konudaki politikasını açıktan göstermiş oluyordu.³⁹

İşgal Dönemi Alman Beşinci Kolu'nun İran'daki Casusluk ve Propaganda Faaliyetleri

Beşinci kolun faaliyetleri savaştan çok önce başlar. Beşinci kol, ilerde harp edilecek ülkeye tedricen girer ve yerleşir. Kendi hareket ve faaliyet sahalarını her yönden ve her cepheden inceler. İlk safhada, ilgili alanlarda kullanacağı elemanlarını seçer ve işin gereğince çalışmaya koyulur. Barış zamanı faaliyetleri böylece devam eder ve olgun bir zemin hazırlanır. Beşinci kol, savaşta harekete geçmek için işaret bekler. Cephede hareket başladığı zaman, önceden hazırlanmış olan zemin üzerinde çeşitli olaylar patlak verir. Artık beşinci kol, gizli ordu halinde girdiği ülkenin içinde taarruza başlamıştır.⁴⁰

Naziler, İran'a savaştan çok önce ticaret ve teknik heyetler göndermişti. Bu heyetlerin ülkelerine dönüşünden sonra, hâlâ orada duran ve yıllarca gizli kapaklı işler görererek konsolos ya da konsolos yardımcısı olarak atananlar vardı.⁴¹ İkinci Dünya Savaşı başladığı zaman Almanlar, İran havaalanları, demiryolu, silah fabrikaları ve sanayi kuruluşlarının yapımında en önde geliyorlardı. Bütün bu alanların ihtiyaç ve teçhizatı Almanya'dan satın alınıyordu. Sanayi, iletişim ve taşıma kuruluşlarında Alman uzmanların konuşlu olduğu açıktı. Bu uzman, danışman ve aynı şekilde Alman tüccarların arasında Franz Mayer, Gamotta ve Elres gibi tanınmış Nazi unsurlar görülüyordu.⁴²

³⁶ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 389.

³⁷ Huşeng Ameri, *Rıza Şah ve Thevvilat-ı İran-ı Muassır*, Naşr. Ferdosi, Stockholm 1393, s. 260-261.

³⁸ Ali Aşgar Zerger, *a.g.e.*, s. 391.

³⁹ Anuşirvan Halatberi, *Mahbusiyin Müttefikin Der İran (1324-1322)*, Ahura, Tehran 1385, s. 34.

⁴⁰ Selahattin Ertürk, *Propaganda ve Beşinci Kolun İkinci Dünya Harbinde Oynadığı Roller*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1951, s. 9.

⁴¹ Curt Riess, *Casuslar Savaşı 1932-1942*, (Çev. Ö Andaç Uğurlu), Örgün Yay. İstanbul 2005, s. 302-303.

⁴² N. Cami, *a.g.e.*, s. 69.

Bernhardt Schulze ismi de önemli casuslar arasında anılabilir. Schulze, Almanya'nın Tebriz konsolosuydu ve Kızıl ordu askerleri şehre girmeden önce Tahran'a kaçtı. Daha sonra Schulze ve oğlu İran'ın güneyine kaçtılar ve Kaşkai aşireti arasında tahrik ve komplo çalışmalarına başladılar.⁴³

Alman casusluk örgütü olan beşinci kolun faaliyetleri, Almanya konsolosluğundan idare edilmekteydi. Özellikle iki kişi, Mayer ve Gamotta Fırtına Ordusunun mensuplarıydılar ve Shnakers şirketinde önemli işlerde çalışmaktaydılar. Amerika Birleşik Devletleri özel elçisi Dreyfus'a göre; Mayer, Alman SS örgütünün bir üyesi ve İran'da Alman casuslarının liderliğini üstlenmiş önemli biriydi. Mayer, İran'ın bütün kurumları, bakanlıkları ve ülkenin yaşamsal noktalarına girip çıkan bir casustu. Ancak görünüşte Alman ticaret ve sigorta şirketlerinin temsilcisiydi. İran'daki propaganda faaliyetleri genellikle uzun zamandır İran'da yaşayan arkeolog Aylres tarafından idare edilmekteydi. Radyo istasyonunda, demiryolunda ve diğer hizmetlerde yer alan Almanlar, Shnkers ve Furustal şirketleri gibi ticari örgütlerin temsilcileri olarak İran'ın tamamına yayılmışlardı. Bu nedenle İran'ın tüm önemli nokta ve servislerinde Alman casusları mevcuttu. Casusluk merkezi Tahran'da Kahve Ev (Brown House) adında bir Alman kulübüydü. Bu örgütün aktif, kabiliyetli ve disiplinli her bir üyesi görevleri sabotaj veya İran'a saldırı durumunda Alman kuvvetlerine yardımcı olmak için iyi eğitilmiş kişilerdi.⁴⁴

İkinci Dünya Savaşı'nda Alman ordularının Sovyet Rusya topraklarına saldırısından sonra İngiliz-Sovyet ittifakı kuruldu.⁴⁵ Bu ittifak sonrası Müttefikler, Alman beşinci kolunun İran'daki varlığını bahane ederek İran'ı işgal ettiler.⁴⁶ İran'a birden fazla nota veren İngiliz ve Sovyet hükümetleri,⁴⁷ İran hükümetinden Alman beşinci kolunun İran'daki varlığına son vermelerini ve Alman unsurlarını sınır dışı etmelerini istediler.⁴⁸

İran'ın işgalinden sonra ülkede bulunan Almanların sayısını belirlemek kolay değildi. Müttefik kuvvetlerin İran'a girdikleri günlerde Almanların ne kadarının (Türkiye üzerinden Avrupa'ya) kaçmayı başardığı bilinmiyordu. Aynı şekilde İran'da kaç Alman vatandaşının Sovyetler Birliği ve İngiltere askeri yetkilileri tarafından tutuklandığı da belirlenememişti. İran'da ikamet eden ve varlıkları Müttefikler için herhangi bir tehlike teşkil etmeyen Alman vatandaşlarının dikkate değer bir kısmı, Ruslar ve İngilizler tarafından tutuklandılar. Yaklaşık yüz kadar Alman'ın ise saklandığı tahmin ediliyordu. Geriye kalan Almanların İran'ın güney bölgelerine yani Fars ve Kaşkai bölgesine kaçtıkları ve Nasırhan Kaşkai'nin himayesi altında yer aldıkları konusunda çeşitli raporlar, İran devleti ve İngiliz kaynaklarına ulaşıyordu. Fakat bu bölge, merkezi hükümetin nüfuz alanının dışındaydı ve İran hükümeti bunlara karşı herhangi bir girişimde bulunamazdı.

Bazı raporlarda ise kimi Alman vatandaşlarının İsfahan'ın güneyinde Bahtiyari aşiretine sığındığı ve orada saklandıkları aktarılıyordu. Franz Mayer ve Roman Gamotta, iki seçkin Nazi casusunun 1941 yılının başlarında İran'a girdiği konusunda söylentiler hâkimdi. İngiltere karşı casusluk örgütünün çok gizli ibareli raporunda, yaklaşık 20 ila 30 Alman Nazi casusu ve faal unsurunun İran'da mevcut olduğu öngörülmüştü.⁴⁹ Buna ek olarak İran'da gizli şekilde yaşayan başka Almanlar da vardı ve İngiltere karşı casusluk unsurları bu Almanları Nazi taraftarı olarak sayıyorlardı.

Alman ajanları, İran'da nüfuz edinme ve konumlarını sağlamlaştırma konusunda başarılı olmuşlardı. İran'daki Alman teknik uzmanların gerçek görevi İran'ın milli devletini ve hayatını kendi

⁴³ Core Lenzovski, *a.g.e.*, s. 183.

⁴⁴ N. Cami, *a.g.e.*, s. 72-73.

⁴⁵ Edgar Schumacher, *İkinci Dünya Harbi Tarihi*, (Çev. Lütfullah Ecevit), Askeri Bas., İstanbul 1948, s.132.

⁴⁶ *Derbare-i Sevvom Şehrivar ve Neş İran Der Cengi Cihani-yi Dovvom*, Merkezi Pejuhiş ve Neşr-i Ferheng Siyasi-i Dovran-i Pehlevi, Tehran 2536 (1356), s. 61-62.

⁴⁷ Ali AşgarZerger, *a.g.e.*, s. 430-431.

⁴⁸ Vatan 25 Ağustos 1941.

⁴⁹ Kave Beyat, *Sutun-i Pencom: Guşeha-i Ez Faaliyetha-yi Avamil-i Alman Ber Esas-i Esnad-i Mahremane-i Britanya (İran 1320-1324)*, Muesse-i Ferhengi-Hüneri Cihan-i Kitab, Tehran 1391, s. 19-21.

nüfuzu altına almaktı. Buna karşılık işgalci Müttefikler, İran'ın içişlerine müdahalelerini en aza indirmeyi taahhüt etmekteydiler. Müttefiklere göre Almanlar, Tahran emniyet müdürünü kendi ücretli çalışanı haline getirmişlerdi. Bu yüzden Müttefikler, birçok Nazinin olduğu İran kurumlarının temizlenmesini istiyorlardı.⁵⁰ Hükümet, İran'daki kışkırtmalara bir son vermeye karar vermişti. Bütün Beşinci kol mensuplarını temizlemek için çeşitli tedbirler alıyordu. Ayrıca İran hükümeti neşrettiği bir tebliğinde, Mihver lehine propagandayı da yasaklıyordu.⁵¹

Nazi unsur ve casuslarının İran'daki varlığının tehlikesi, İran ordusunun general ve subayları Almanlarla işbirliği yaptıkları zaman daha fazla önem kazandı. Zira İranlı subayların Ruslar ve İngilizlere beslediği nefret biliniyordu. İran ordusunun birçok subayı, İran'da Müttefiklere karşı sabotaj ve bozgunculuk eylemlerinde bulunmak istiyorlardı. Ocak 1942'de bir grup general, Franz Mayer ile temas kurup, kendisinden İran'da Müttefiklere karşı direniş ve mukavemet merkezleri oluşturulmasını istediler. Mayer, subayların yardımlarıyla "İran Milliyetçiler Hareketi" (Nühzeti Milliyyun-i İran) adında bir teşkilat oluşturmayı başardı. Bu durum karşısında İngiliz karşı casusluk yetkilileri, İran ordusunun kimi üst düzey subaylarının şüphe uyandıran girişimlerini dikkatle izliyorlardı. İngilizler, özellikle İsfahan ordu komutanı Tümgeneral Zahidi'yi ve yardımcısı Albay Furuher'i gözetim altında tutuyorlardı.⁵² İngiliz karşı casusluk yetkililerinin şiddetle şüphelendikleri bir diğer kişi ise Fars bölgesi Milli Şura Meclisi Vekili Habibullah Novbaht idi ki, bu şahıs aktif olarak Alman taraftarı grupları Tahran'da yönlendirip liderlik yapıyordu.⁵³ Novbaht, kabileler ve aşiretler konusunda uzman olan Schultze adında bir Nazi unsurunu kendilerini ayaklandırması amacıyla Kaşkai aşiretine götürmüştü. Mayer ise İsfahan'da tümgeneral Zahidi ile müzakerede bulunmuş ve isyan etmesi için onunla anlaşmıştı. Zahidi, Mayer'e Stalingrad'ın düşmesinden sonra bu girişimi gerçekleştirme sözü vermişti.⁵⁴ Bu planın eyleme geçirilmesinden önce Mayer'in İsfahan'daki gizli merkezi tespit edildi ve sakladığı belgeler Müttefiklerin eline geçti.

Kasım 1942'nin ilk günü, İsfahan'da İngilizler için çalışan Ermeni bir muhbir, İngiliz ajanlarını Mayer'in saklandığı eve götürdü. İngiliz ajanları, Mayer'in evinde kendisine ait birçok belge, delil, mektup ve notlar buldular. Bu belge, not ve mektupların incelenmesi ile Alman beşinci kol ve casusluk örgütünün İran'daki faaliyetleri ortaya çıktı. Ulaşılan bilgiler, İngilizlerin haberdar olduğundan çok daha fazlaydı ve bu belgeler, Mayer'in İran'da hareketin organizatörü olduğunu gösteriyordu. Mayer, İran'daki birçok yazışmasını, Muhammed Hüseyin Veziri adında biriyle gerçekleştirmişti ki, bu şahıs Franz Mayer'in İran'daki yakın arkadaşı, işbirlikçisi ve yardımcısıydı. Ayrıca Alman casusluk örgütünden Berthold Schultze'nin de Mayer ile yazışma ve temasta bulunduğu ortaya çıktı. Schultze, Kaşkailer arasında saklanmış ve Nasırhan Kaşkai tarafından himaye ediliyordu. Ele geçirilen belgeler ışığında Kummel ve Weissrock gibi şahısların Alman gizli servisinin İran'daki casusları oldukları ortaya çıktı.⁵⁵

İran'da faaliyet gösteren Alman beşinci kolunun üç gurup olarak teşkilatlandığı anlaşılıyordu.

İlk gurup, Almanya için çalışan ve İsfahan'da olduğu tahmin edilen Franz Maier'in etrafında toplanan bir gruptu. Tahran ve Şiraz'da kurumsal şubeleri bulunan bu grup, onların en tehlikelileri sayılırdı.

İkinci gurup, görünürde nispeten daha az tecrübeli olduğu anlaşılan ve Müttefik kuvvetler hakkında bilgi ve istihbarat toplamakla meşgul olan bir gruptu. Kirmanşah ve Tahran bölgesinde

⁵⁰Sened Şomara 27/1, Dışişleri Bakanlığı, Üçüncü Siyasi Daire Yayınlanmış belge; *Esnadiyi Ez İşgali İran Der Ceng-i Cihani-yi Dovvom Tehmil-i Peyman-ı Se Canbe, İlan-ı Ceng be Alman, Tasarruf Emakin ve Emval*, C. Evvel, Tehiyye ve Tanzim Merkez-i Pejohiş ve İsnad-i Riyaset-i Cumhuri, Hane-i Kitab, Tahran 1389, s. 78-79.

⁵¹Tan, 25 Nisan 1942.

⁵²İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 80-81.

⁵³Kave Beyat, *a.g.e.*, s. 21.

⁵⁴İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 81.

⁵⁵Kave Beyat, *a.g.e.*, s. 22.

Müttefiklere karşı duygusal tahriklerde bulunuyordu. Gül Muhammedi adında bir İranlı'nın bu grubun liderliğini üstlendiği düşünülmekteydi.

Üçüncü gurup, Nüfuz alanı Tahran'dan Türkiye sınırına kadar yayılan ve Türkiye'deki çalışanları/adamlarıyla irtibat halinde olduğu düşünülen bir gruptu. Alman dostu olan tüm bu yapılar hakkında elde edilen çeşitli raporlar ve belgelerden, yakalanan Almanların Mihver güçler için propaganda faaliyetlerinde buldukları, bozgunculuk yaptıkları ve Almanya'nın beşinci kol faaliyetlerinin bir parçası oldukları anlaşılmaktaydı.⁵⁶

İngilizlerin ele geçirdiği belgelerde, Milli Şura Meclisi vekili Habibullah Novbaht'ın Mayer ve Muhammed Hüseyin Veziri ile olan işbirliği ortaya çıkarıldı.⁵⁷ Ayrıca İngilizler, Alman gizli servisinin birçok ordu subayı, bakan, Milli Şura Meclisi vekilleri, polis ve üst düzey devlet memurlarının desteği ve himayesi üzerinde hesap yaptıklarını ortaya çıkardı ki, bunlardan 160 kişinin ismi Franz Mayer'in belge, senet ve mektupları arasında ele geçti.⁵⁸ Hareketin hamilerinin isimleri arasında Genelkurmay Başkanı, General Yezdanpenah ve Jandarma Genel Komutanı Tümgeneral Ak'oli'nin de ismi görülmüyordu. Ancak bu durum, tüm bu şahısların aktif olarak komploda yer adlıkları anlamında değildi.

Bu gizli örgütün kurulması, 1942 baharında tasarlanmıştı ve Müttefiklere karşı operasyon icrası ve askeri girişimlere başlama zamanı ise Ocak 1942'de belirlenmişti.⁵⁹ Operasyonun başlama işareti ise Alman kuvvetlerin Kafkaslar üzerinden Hazar Denizi'ne hücumu veya Almanya'nın hava saldırısı idi. Bu durumda İran ordusu ve güney aşiretlerinin Müttefiklere karşı askeri operasyon başlatıp petrol bölgelerini işgal etmesi ve Müttefik devletlerin elçiliklerinin ve stratejik noktaların kontrol altına alınması kararlaştırılmıştı. Örgütün sivil unsurları ise eşzamanlı olarak haberleşme araçlarına ve hayati derecedeki önemli noktalara yönelik sabotaj düzenleyecekti. Alman hava kuvvetlerine ait uçakların inişi için İran'ın güneyinde bazı bölgeler havaalanı şeklinde tasarlanmış, gerekli yakıt ve uçakların ve Alman paraşütçülerin inişi için gerekli işaretler bu alanlara konulmuştu. Bu havaalanlarından biri İngiliz keşif uçakları tarafından Kaşkai aşiretinin topraklarında keşfedildi. İngilizler, bu olayda parmağı olan ve isimleri Mayer'e ait belgelerden ele geçirilen beş İranlının çalışmalarını ve girişimlerini etkisizleştirmeye çalıştılar. Bu beş kişi İsfahan'da faaliyet gösteren Tümgeneral Zahidi ve Albay Furuher, Tahran'da Albay Kupal ve faaliyetlerini güneyde yoğunlaştıran Novbaht ve Nasırhan Kaşkai' den ibaretti. İsfahan ordu komutanı Zahidi, 1942 Aralık ayının başlarında, İngilizler tarafından tutuklandı ve gözetim altında İran dışına sürüldü.

Zahidi'nin tutuklanması, İsfahan'da genel bir üzüntü ile karşılandı. Asker ve subayları öfkelenirdi.⁶⁰ İran, Dışişleri Bakanı Zahidi'nin tutuklanmasına resmi olarak itiraz etti ve İngiliz yetkililerin suçlamalarını araştırmak için kendisinin İranlı makamlara teslim edilmesini istedi. Ancak İngiltere'nin Tahran büyükelçiliği İran yönetiminin itiraz ve talebini dikkate almadı.

İngiliz yetkililer, Ruslara Albay Kupal ve Furuher'i tutuklamasını önerdi. Ancak Ruslar, Alman casusluk örgütünün kendilerine yönelik herhangi bir tehlike arz etmediği düşüncesiyle olaya dahil olma gereği duymadılar. Bunun yanında İran ordusunu yeniden yapılandırma sorumlusu olan Amerikalı General Ridley, ordu mensuplarının tutuklanmasına, askerlerin moralinin olumsuz etkileneceği sebebiyle muhalifti.⁶¹ Novbaht ise fırsattan istifade edip Kaşkai aşiretine sığınmış ve orada saklanmıştı.

Bu arada Müttefikler, Tahran'da bir konferans düzenleyeceklerdi. Alman ajanlarının Tahran Konferansı'na katılacaklara karşı bir komplo hazırlığında olduklarıyla ilgili istihbarat alınmıştı.

⁵⁶Kave Beyat, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁵⁷İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁵⁸Kave Beyat, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁵⁹İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 82.

⁶⁰Kave Beyat, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁶¹İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 82-83.

Hitler, bu iş için SS şeflerinden Skorzeny'yi görevlendirdi. Skorzeny birçok sabotaj hareketlerini ve kanlı olayları başarmış bir kişiydi. Hitler'in en önemli kundakçılık ve sabotaj hareketlerinde kullandığı tanınmış Alman ajanı ve sabotajcısı Otto Skorzeny, Tahran'da Roosevelt'i kaçırma işiyle görevlendirildiğini sonradan 1966'da doğrulamıştı. O sıralar Alman Orduları işgali altındaki Polonya sınırına yakın Sovyet şehri olan Rowno'da Alman ajanlar arsına sızmış bir Sovyet ajanı bulunuyordu. Gerçek adı Nikolay Kuznetsov olan ve Alman ordusu üsteğmenlerinden Paul Zibert olarak tanınmayı başaran bu Sovyet ajanı, Tahran Konferansı'nda planlanan Alman ajanlarının Roosevelt'i kaçırma planını öğrenmiş ve Müttefiklere bildirmişti.⁶² Müttefikler bu istihbarat üzerine sıkı tedbirler alarak Tahran Konferansı sırasında güvenliği en üst seviyeye çıkarmışlardı.

30 Ağustos 1943'te İngiltere'nin Tahran Elçisi Bullard, İngilizler ve Ruslar tarafından ortak olarak hazırlanmış bazı İranlıların isim listesini İran Başbakanı'na teslim etti. Bu liste Mayer'ın İsfahan'daki evinde ele geçirilen belgeler doğrultusunda 162 İranlının ismini içeriyordu. Bullard, bu şahısların acilen tutuklanmasını istiyordu. Bu listede ordunun birçok üst düzey general ve subayı, Milli Şura Meclisi üyesi Habibullah Novbaht ve Ayetullah Kaşani'nin ismi göze çarpıyordu. Söz konusu şahıslardan 137'si tutuklanarak Sultanabad'ta İngilizlere teslim edildi. İçişleri Bakanı bir bildiri ile İranlıların tutuklanmasını halka bildirdi. Bildiride şöyle denilmişti:

“Casusluk ve bozgunculuk amacı güden ve muhtelif şubelere bölünmüş ve yönetiminde İran'da gayri kanuni olarak ikamet eden Alman unsurlarının bulunduğu bir Alman örgütü tespit edilmiştir. Bu örgütün devlete karşı ayaklanma ve silahlı eylemler niyetinde olduğu ortaya çıkmış... Netice olarak ülkede güvenlik zafiyeti oluşturma ve İran ve Müttefikler arasında işbirliği münasebetlerini karıştırmaktır. Ne yazık ki bazı İranlıların bu eylemlere katıldıkları ve Alman unsurları ile işbirliği yaptıklarından şüphelenilmektedir. Bu nedenle ülke çıkarları ve İran devletinin ittifak anlaşmasının uygulanmasına yönelik taahhüdü açısından, söz konusu şahısların sorgulanması amacıyla tutuklanmaları için girişimde bulunulmuştur.”⁶³

İngiliz ve İranlı yetkililer tarafından müştereken yapılan sorgulamalar sonunda, sanıklardan 23 kişi Şubat 1944'te serbest bırakıldı. Bir grup ise daha sonra İngilizler tarafından serbest bırakıldı. İngiltere yetkilileri ile Kaşkai aşireti liderleri arasında gerçekleşen müzakerelerden sonra, Kaşkailer Habibullah Novbaht'ı Mayıs ayında İngilizlere teslim ettiler. Haziran ayında da İngilizler, Ayetullah Kaşani'yi Tahran'ın kuzeyinde tutukladılar ve Novbaht ile birlikte Reşt şehrine götürüp, sorgulanmaları amacıyla Ruslara teslim ettiler.⁶⁴ Ayetullah Kaşani de İranlıların geneli gibi İngilizlerden hoşlanmıyordu. Bu yüzden Ruslar, Ayetullah Kaşani'ye kötü davranmadılar.

Son tutuklamaların ardından, Alman Beşinci kolunun İranlı ve Alman unsurlarının İran'daki faaliyetleri, 1945 yılında tamamen durmuş ve ortadan kalkmıştı. Artık İran'da herhangi bir tehlike Müttefiklerin menfaatlerini tehdit etmiyordu.

SONUÇ

Nazi Almanya'sının yayılma hedefleri doğrultusunda İran, petrol kaynakları ile kontrol edilmesi gereken önemli bir ülkeydi. Almanlar, 1933 yılında Hitlerin iktidara gelişinden sonra İran'da varlık göstermeye ve Rıza Şah'ı etkilemeye başladılar. Teknik uzmanlar ile İran'ın sanayi, eğitim ve daha birçok alanında hem siyasi ortamı hem de kamuoyunun dikkatini Alman gücü üzerine yönlendirmeyi başardılar.

İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Almanların İran'ı içerden hazırlamadaki amaçları, İran ile bir işbirliği yapmanın ötesinde, olası bir Alman işgali durumunda tepkileri azaltmaktı. İran yönetimi, Savaş'ın ilk yıllarında, Almanların üstün gücüyle galip geleceklerini düşünerek Alman yanlısı tutum ile Almanlara İran'da rahat hareket imkânı verdiler. Bu sayede beşinci kol yapılanması

⁶²Valentin Berejkov, *Tahran 1943 Yeni Bir Dünyaya Doğru*, (Çev. Hasan Ali Ediz), Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2012, s. 15-19.

⁶³İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 83-84.

⁶⁴İrec Zovki, *a.g.e.*, s. 84-85.

ile örgütlenen Alman casusları, Müttefiklerin İran'a müdahale gerekçesi oldu. beşinci Kol yapılanması, sivil ve asker birçok İranlıyı kendilerine yardım edecek istek ve çaba içine çekmeyi başarmıştı. İran'da çok önceden var olan İngiliz ve Rus nefretini kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışmışlardı.

İran'ın 25 Ağustos 1941 yılında, İngiliz-Sovyet ortak işgaline maruz kalması ile birlikte, Alman uzmanların sınır dışı edilmelerini kaçınılmaz kılmıştı. Bu durumda beşinci kolun gizlenmeyi başaran üyeleri ve İranlı destekçileri, Müttefikler aleyhine propaganda faaliyetleri içine girmiş ve yeraltına çekilmişlerdi. Müttefiklerin iddialarına göre Alman casuslar çeşitli sabotajlar düzenleme hazırlığındaydılar. Bu yüzden İran'da yoğun bir beşinci kol avı başlamıştı. Bu çekişmeler yaşanırken, yeni İran yönetimi, Alman casuslarının oluşturduğu güvensizlik havası yüzünden Müttefiklerin her istediğini yapan bir duruma düşmüştü.

İran'ı sömürgeci ülkeler olan İngiltere ve Rusya'nın elinden kurtarmak isteyen İranlı yöneticiler, ülkelerini Almanlara açarken gerçekçi bir yaklaşımdan uzak, daha çok duygusal etkiler altında izledikleri denge politikası ile ülkelerinin işgal edilmesi sürecine sürüklenmişlerdi. Daha doğrusu dengeli bir siyaset uygulayamamışlardı.

İşin sonunda İşgal altındaki İran, sempati duyduğu Almanları, nefret ettikleri Müttefikler için etkisizleştirmek zorunda kalmıştı.

KAYNAKLAR:

- ARMAOĞLU Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Alkım Yay. İstanbul 2010
- AMERİ Huşeng, *Rıza Şah ve Thevvülat-ı İran-ı Muassır*, Naşr. Ferdosi, Stockholm 1393
- BCA, 030_10_00_00_60_406_14_1.
- BEREJKOV Valentin, *Tahran 1943 Yeni Bir Dünyaya Doğru*, (Çev. Hasan Ali Ediz), Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2012
- BEYAT Kave, *Sutun-i Pencom: Guşeha-i EzFaaliyetha-yi Avamil-i Alman Ber Esas-i Esnad-i Mahremane-i Britanya (İran 1320-1324)*, Muesse-i Ferhengi-Hüneri Cehan-i Kitab, Tehran 1391
- Cami N., *Gozeşte Çerağ Rah-ı Ayende Est Tarih-i İran Der Fasile-i Do Kudta 1299-1332*, Neşr: Koknüs, Tahran 1362
- Derbare-i Sevvom Şehrîver ve Neğş İran Der Cengi Cihani-yi Dovvom*, Merkezi Pejuhiş ve Neşr-i Ferheng Siyasi-i Dovran-i Pehlevi, Tehran 2536 (1356)
- EMİNİ Ali Rıza, *Tarih-i Revabit-i Harici-yi İran Ez Kaçariyye Ta Sükuti Rıza Şah*, Hatt Sevvom, Tahran 1382
- ERKAN, Süleyman “İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)” Akademik ORTA DOĞU, Cilt 5, Sayı 1, 2010
- ERTÜRK Selahattin, *Propaganda ve Beşinci Kolun İkinci Dünya Harbinde Oynadığı Roller*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1951
- Esnadiyi Ez İşgali İran Der Cengi Cihani-yi Dovvom Tehmil-i Peyman-ı Se Canbe, İlan-ı Ceng be Alman, Tasarruf Emakin ve Emval*, C. Evvel, Tehiyye ve Tanzim Merkez-i Pejohiş ve İsnad-i Riyaset-i Cumhuri, Hane-i Kitab, Tahran 1389
- FURON Raymond, *İran*, (Çev. Galip Kemali Söylemezoğlu) Hilmi kitabevi, İstanbul 1943
- GÜREL Şükrü S., *Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara Üniv. Siyasal Bil. Fak. Yay. Ankara 1979
- HALATBERİ Anuşirvan, *Mahbusiyyin Müttefikin Der İran (1324-1322)*, Ahura, Tehran 1385
- LENZOVSİKİ Corc, *Rekabet-i Rusya ve Garb Der İran*, Tercüme. İsmail Rain, Naşr. İntişarat-ı Cavidan, Tahran 1353
- METİN Barış, *Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini Ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Berikan Yay. Ankara 2012

RIESS Curt, *Casuslar Savaşı 1932-1942*, (Çev. Ö Andaç Uğurlu), Örgün Yay. İstanbul 2005

SCHUMACHER Edgar, *İkinci Dünya Harbi Tarihi*, (Çev. Lütfullah Ecevit), Askeri Bas., İstanbul 1948

Sened Şomara 2, Dışişleri Bakanlığı, Yayınlanmış Rapor, *Esnadi-yi Ez İşgal-i İran Der Ceng-i Cihani-yi Dovvom, Revabıt-i İran ve Amrika, Münderecat-ı Matbuat, Kongreha ve Konferansha ve Konferans-i Tehran*, C. 8, Muavenat İrtibatat ve İtilaa Risane-yi Defter-i Reis-i Cumhur Merkez Pejohiş ve İsnad, Naşr. Hane-i Kitab, Tehran 1392

Sened Şomara 27/1, Dışişleri Bakanlığı, Üçüncü Siyasi Daire Yayınlanmış belge; *Esnadiyi Ez İşgali İran Der Ceng-i Cihani-yi Dovvom Tehmil-i Peyman-ı Se Canbe, İlan-ı Ceng be Alman, Tasarruf Emakin ve Emval*, C. Evvel, Tehiyye ve Tanzim Merkez-i Pejohiş ve İsnad-i Riyaset-i Cumhuri, Hane-i Kitab, Tahran 1389

ŞEMİM Ali Asker, *İran Der Dovre-i Saltanat-ı Alihazret Muhammed Rıza Şah Pehlevi*, Naşr. İbn Sina Tehran 1346

Tan, 25 Nisan 1942.

Vatan 25 Ağustos 1941.

ZERGER Ali Asğar, *Tarih-i Revabıt-i İran ve İngilis Der Dovre-i Rıza Şah*, (Tercüme. Kaveh Beyat), Naşr. Pervin, Tehran 1372

ZOVKİ İrec, *İran ve Kudretha-yi Bozrg Der Cengi Cihani-yi Dovvom*, pajenk Neşr, Tehran 1367

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 467-475, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 16.10.2018 **Kabul Tarihi:** 25.12.2018

ALMAN DOĞU MİSYONUNUN'DUN DİYARBAKIR'DAKİ YETİM VE SAĞLIK ÇALIŞMALARI

Orphan and Medical Studies of the German East Mission in Diyarbakır

Muttalip ŞİMŞEK*

ÖZ

19. Yüzyılın sonunda meydana gelen Ermeni olayları, Batı'daki pek çok misyon grupları gibi Alman Doğu Misyonu'nu da Anadolu'da faaliyet yürütmeye sevk etmiş ve Misyon kısa süre içerisinde Anadolu'da istasyon kurmayı başarmıştı. Barındırdığı Ermeni nüfusu nedeniyle Diyarbakır ve çevresi de Alman Doğu Misyonu için önemli bir yere sahipti ve burada 1898 yılından itibaren başlayan yetim ve sağlık çalışmaları Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar devam etmişti.

Bu çalışmada evvelâ, Alman Doğu Misyonu ve onun kurucusu Johannes Lepsius hakkında bilgi verilecek, daha sonra bölgede yetim çalışmalarının hangi şartlar altında başladığı ortaya konacaktır. Ayrıca, Diyarbakır merkezinden toplananlarla birlikte, Palu ve Çüngüş gibi kazalardan getirilen yetimlerin barınması için oluşturulan Alman Yetimhanesi'nin Osmanlı makamlarınca nasıl bir takibata uğradığı izah edilecektir. Bunların yanında, bölgede Lepsius'un özel gayretiyle sağlık çalışmalarının nasıl başladığı ve "tıbbî misyon" olarak da ifade edilen bu tür çalışmaların Diyarbakır'da takip ettiği seyir hakkında bilgi verilecektir. Netice itibarıyla, 1896 yılından itibaren Doğu bölgelerinin, tabir yerindeyse, misyoner istilasına uğradığı bu süreçte, Diyarbakır ve çevresindeki Alman misyonerlerinin çalışmaları, Osmanlı Arşivi ve Alman kaynakları ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Diyarbakır, Protestan Misyonerleri, Alman Doğu Misyonu, Johannes Lepsius.

ABSTRACT

The Armenian incidents that took place at the end of the 19th century, like many mission groups in the West, led the German Eastern Mission to operate in Anatolia and the Mission soon established a station in Anatolia. Due to the Armenian population it had hosted, Diyarbakır and its environs had an important place for the German East Mission, where orphan and medical studies continued from 1898 until the First World War.

In this study, firstly, information will be given about the German East Mission and its founder, Johannes Lepsius, then the conditions under which the orphan activities began in the region. Furthermore, it will be explained how the Ottoman authorities of the German Orphanage, built for the shelter of orphans brought from the excavations of Palu and Çüngüş together with those gathered from the center of Diyarbakır, are following. In addition to these, information will be given on how the health work began with the special effort of Lepsius in the region and the course of such studies, which are expressed as "medical mission", in Diyarbakır. As a result, the work of the German missionaries in Diyarbakır and its surroundings will be evaluated in the light of the Ottoman Archives and German resources in the process that the Eastern regions have been exploiting the missionary occupation since 1896.

Keywords: Ottoman Empire, Diyarbakır, Protestant Missionaries, German East Mission, Johannes Lepsius.

Giriş

Misyon teşkilatlarının hedef kitlesi olan gayrimüslimler asırlarca millet sistemi içerisinde rahat bir şekilde idare edildikleri için misyonerler daha evvel bu unsurların dinlerini veya mezheplerini

* Dr., MEB (Öğretmen), KONYA, mutsimsek@gmail.com

değiştirme olanağını bulamamışlardı. Osmanlı topraklarında misyonerlerin uygun ortam bulması ve rahat bir çalışma yürütmeye başlaması ancak 19. yüzyılda uygulamaya konulan reformlar sayesinde mümkün olmuştur.¹

Böylece Osmanlı sınırları içerisinde 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren faaliyete başlayan Protestan misyon kuruluşları, yüzyılın sonlarına doğru etki alanını artırarak pek çok bölgede istasyon kurmuş ve bu istasyonlara yüzlerce misyoner göndermiştir. Bugünkü Bulgaristan topraklarından Anadolu'ya, Rusya'dan İran'a kadar geniş bir alanda faaliyet yürüten ve Alman Papaz Johannes Lepsius tarafından kurulan Alman Doğu Misyonu (Deutsche Orient-Mission²) da bu teşkilatlardan biridir. Kurulduğu 1896 yılından³ Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar misyonun bütün işleriyle ilgilenen J. Lepsius, Müslümanlar, Ermeniler, Bulgarlar, Kürtler gibi farklı unsurların Protestanlığa kazandırılması için sistemli bir çalışma yürütmüştür.⁴

Bilindiği gibi Batılı misyonerler, 1890'lı yılların ortasından itibaren Ermeni olaylarına bağlı olarak hummalı bir çalışma yürütmeye başlamış ve büyük bir kısmını papaz, öğretmen ve doktorların oluşturduğu birçok misyoner Doğu bölgelerine keşif gezisi için gelmiştir. J. Lepsius da ilki 1896 yılının Mayıs ve Haziran aylarında olmak üzere birkaç defa Anadolu'ya gelerek istasyon açabileceği uygun bir bölge bulmaya çalışmıştır. İlk Anadolu gezisi sonrasında kendisi gibi papaz olan arkadaşı Ernst Lohmann ile 2 Temmuz 1896 tarihinde Ermeni yetim ve dul kadınlara yardım etmek için "*Deutscher Hilfsbund für Armenien (Alman Ermeni Yardım Birliği)*"ni kuran Lepsius, birliğin Berlin Komitesi ile ilgilenecekti. İlerleyen zamanlarda ikili arasında anlaşmazlık ortaya çıkınca çalışma bölgelerini ayıracaklar ve Urfa ile Diyarbakır'ın da içerisinde bulunduğu bölge Lepsius'un faaliyet alanı olacaktır. Belirli bir süre misyon çalışmalarını Alman Ermeni Yardım Birliği himayesinde devam ettiren Lepsius daha sonra sadece Alman Doğu Misyonu ismini kullanarak faaliyet yürütecektir.⁵

DOM'a bağlı yedi istasyon vardı ve bunlar içerisinde en büyüğü Urfa idi. Urfa'daki çalışmalar 1897 yılında başlamış ve 1922 yılına kadar devam etmişti. DOM'un diğer istasyonları ise İran ve Bulgaristan'da bulunuyordu. Lepsius Urfa ile İran arasında bir köprü vazifesi görmesi ve Osmanlı-İran sınırındaki çalışmalarda kolaylık sağlaması amacıyla Diyarbakır'da da bir istasyon teşkil etmek istiyordu.⁶ Bu dönemde Batılı misyon kuruluşlarının en büyük hedef kitlesini Ermeniler oluşturuyordu. Diyarbakır ve çevresi de belirli bir Ermeni nüfus⁷ barındırdığı için misyonerler açısından elverişli bir ortama sahipti.

Bu çalışmada DOM'un Diyarbakır'da yürüttüğü yetim ve sağlık çalışmaları hakkında bilgi verilecektir. Alman misyonerlerin Osmanlı topraklarında yürüttüğü çalışmalar içerisinde önemli bir yere sahip olan yetim çalışmalarının Diyarbakır'daki durumu ve karşılaşılan güçlükler nelerdi? DOM, "*tıbbî misyon*" olarak da ifade edilen sağlık alanında Diyarbakır ve çevresinde nasıl bir faaliyet yürütmüştür? İşte bu sorulara bir cevap olması açısından, çalışma serbestliği noktasında

¹ Leonie Charlotta Geiger, "Christliche Mission unter islamischer Herrschaft: Johannes Lepsius", *Interkulturelle Theologie*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2015, 64.

² Bundan sonra kısaca DOM olarak belirtilecektir.

³ Bazı kaynaklar Alman Doğu Misyonu'nun kuruluş tarihini, Lepsius'un Friesdorf'ta bir misyon yortusu düzenlediği, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında yapılacak misyonerlik çalışmaları için bir teşkilat kurulması çağrısında bulunduğu 29 Eylül 1895'i kabul ederler. Rolf Hosfeld, "Eine Deutsche Ausnahme", *Zeitzeichen, Evangelische Kommentare zu Religion und Gesellschaft*, 16 (2015)/4, 13; Geiger, *agm*, 65.

⁴ Hosfeld, *agm*, 13; Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien, Die Armenierhilfe Deutscher Evangelischer Christen seit dem Ende des 19. Jahrhunderts im Kontext der Deutsch-Türkischen Beziehungen*, Vandenhoeck u. Ruprecht, Göttingen 1989, 117.

⁵ Richard Schäfer, *Geschichte der Deutschen Orient-Mission*, Missionshandlung und Verlag, Lepsius, Fleischmann und Grauer, Potsdam 1932, 9.

⁶ Feigel, *age*, 117.

⁷ 1897 yılına ait nüfus verilerine göre, Diyarbakır Vilayetinde 329.843 Müslüman, 1.421 Rum, 46.202 Ermeni, 9.508 Katolik, 1.381 Yahudi, 4.671 Protestan ve 21.631 Maruni, Keldani, Suriyeli ve Gayrimüslim Çingene olmak üzere toplam 414.657 nüfus mevcuttu. Dolayısıyla Müslümanlardan sonra en fazla nüfusa sahip ikinci topluluk Ermenilerdi. Bkz: Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, 330-331.

DOM'un büyük sıkıntılar yaşadığı Diyarbakır ve çevresindeki Alman misyonerlik faaliyetlerini ortaya koymak, bu çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır.

I. Alman Doğu Misyonu'nun Diyarbakır'da Faaliyete Başlaması ve Yetim Çalışmaları

Sahip olduğu konumu ve farklı unsurların yaşadığı bir yer olması itibarıyla Diyarbakır ve çevresi daha 19. yüzyılın ortalarından itibaren Protestan misyonerlerin ilgilendiği bir bölge olmuştur. Nitekim 1860'lı yılların başında Amerikan misyonerler Diyarbakır'da 6 okul açarak bu okullarda 178 çocuğa eğitim verdiği gibi, ilerleyen yıllarda Palu ve Çüngüş'te kız ve erkeklere mahsus yetimhaneler de açmışlardı.⁸ Alman misyonerlerin bölgeyle ilgilenmesi ise, daha evvel belirttiğimiz gibi, ancak 19. yüzyılın sonlarında meydana gelen Ermeni olayları neticesinde mümkün olmuştur. Alman Doğu Misyonu'nun Diyarbakır'da faaliyete başlamasından birkaç yıl evvel başka bir Alman misyoner teşkilatı olan ve ağırlıklı olarak İzmir, Beyrut ve Kudüs'te faaliyet gösteren "*Diakonie*" (Kilise Hayır İşleri) Diyarbakır ve çevresindeki Ermeni yetimlerle ilgilenmiş⁹, ancak burada bir istasyon teşkil etme veya bir kurum açma girişiminde bulunmamıştı.

J. Lepsius 1897 yılında Urfa'da misyon çalışmalarını başlattıktan sonra Diyarbakır ile de ilgilenmeye başladı. Yapılan araştırmalar neticesinde Urfa'ya iki günlük mesafede bulunan Diyarbakır'da yardıma muhtaç 5.349 kadın ve çocuk ile 365 yetimin bulunduğu tespit edilmiş ve ilk olarak Diyarbakır'da 100 yetimin barınabileceği bir yetimhanenin açılması düşünülmüştü.¹⁰ Misyon kayıtlarına göre 1898 yılında faaliyete başlayan Alman Yetimhanesi'nin¹¹ işleriyle ilgilenmesi için de P. Bähnisch Diyarbakır'a gönderildi.¹² Bähnisch, Diyarbakır merkezi ile Maden Sancağı'nın Palu ve Çüngüş kazalarından topladığı yaklaşık 70 çocuğun barınması amacıyla Diyarbakır merkezinde açtığı yetimhane için Osmanlı makamlarından izin almamıştı. Bu durum tespit edilince yetimhane 1898 yılının sonlarında kapatıldı ve buradaki çocuklar ailelerinin yanına gönderildi.¹³

1899 yılının başlarında Alman Elçiliği, Dâhiliye Nezâreti'ne başvurarak "*Almanya'da din ve mezhep farkı gözetmeden kimsesiz çocukların durumlarını iyileştirme maksadıyla teşekkül eden bir hayır cemiyeti adına*" Diyarbakır merkezinde yaklaşık 90 fakir çocuğun her türlü bakımı için bir yetimhane açılmasına müsaade edilmesini istemiş ve bu istikamette herhangi bir engelleme yapılmaması adına vilayete emir verilmesini talep etmişti.¹⁴ Elçiliğin bu talebi üzerine Hariciye Nezâreti, 8 Nisan 1899 tarihli Diyarbakır Vilayeti'ne gönderdiği telgrafta, Almanlar tarafından şehir merkezinde kurulmak istenilen yetimhaneye müsaade edilmesini istemişti.¹⁵

Bu hususla ilgili Babıâli'den de görüş istenince, Sadrazamlık Mektubî Kalemi tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen 6 Nisan 1899 tarihli yazıda, Diyarbakır, Palu ve Çüngüş'teki yetimhanelerde bulunan Ermeni çocukların bakımı için yabancılar tarafından yapılan yardımlara şimdilik engel olunmaması gerektiği bildirilmişti. Ancak Vali Mehmed Halid Bey 28 Haziran 1899 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği bir yazıda, misyonerlerin gelişigüzel yetimhane ve benzeri kurum açmalarına müsaade edilecek olursa yakın bir zamanda Müslüman çocukların da

⁸ Faruk Taşkın, "Diyarbakır'da Bir Misyoner Hastanesi: Diyarbakır Amerikan Hastanesi (1908-1915)", *Journal of History and Future*, December 2017, Volume 3, Issue 3, 114.

⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muâmelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMİK.M.), 32/89, 13 Nisan 1897.

¹⁰ Schäfer, *age*, 22.

¹¹ Hermann Goltz (Hrsg), *Deutschland, Armenien und die Türkei 1895-1925*, K.G. Sauer, München 2004, 134.

¹² Bähnisch Alman kaynaklarında Amerikan kökenli olarak gösterilirken (Bkz. Schäfer, *age*, 22), Osmanlı Arşivi kayıtlarında ise "*esasen İngiltereli iken kendisini Alman gibi tanıttığı*" bilgisine yer verilmektedir. *BOA*, Sadâret-Mektûbi-Mühimme (A.}MKT.MHM.), 702-30, Lef.8.

¹³ *BOA*, Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH.ŞFR), 231/76, 24 Ocak 1899; Uğur İnan, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, 410; Schäfer, *age*, 22.

¹⁴ Hatip Yıldız, "II. Abdülhamit Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Açılan Yetimhaneler ve Vali Mehmed Halid Bey'in Vilayette Misyonerliği Önlene Çabaları", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (2010), 111.

¹⁵ *BOA*, Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM), 46/29.

bunlar tarafından toplanmaya başlanabileceğinin ihtimal dâhilinde olduğunu ve ne suretle olursa olsun bu tür faaliyetlere müsamaha gösterilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶

Bu arada Bähnisch daha evvel ailelerine iade edilen çocuklardan topladığı 12 yetimi kendi hanesinde barındırmaya başlamıştı. Bu yaptığının kanuna aykırı olduğu kendisine hatırlatılınca da, "sâir vilayetlerde benzer yetimhaneler olup hiçbirine ilişilmediğini ve ma'mâfih buraca da yetimhane küşâdı için emir istihsal olunduğunu kendisine sefaretten bi'l-beyan bunları iâde edemeyeceğini" ifade ederek çalışmalarına engel olunmamasını istemişti. Vali M. Halid Bey ise Babîâli'den kendilerine gönderilen emir doğrultusunda ailelerinin rızası ile alınan ve mezhepleri ile ikamet mahalleri kaydedilmek koşuluyla yardım amacı güdülerek çocuk toplanmasına şimdilik engel olunmayacağını, ancak Diyarbakır'da belirtilen hususlara riayet edilmeden toplanan çocukların ailelerine iade edilmesi için Bähnisch'e bir hafta süre verildiğini, bu emre riayet etmediği takdirde hanesinin gözetim altında tutularak buradaki çocukların ailelerine iade edileceğini¹⁷; eğer misyonerlerin bu şekilde mektep veya yetimhane açmalarına müsaade edilirse çocuklara bu kurumlarda zararlı fikirlerin aşılacağına Dâhiliye Nezâreti'ne bildirmişti.¹⁸

Bähnisch sadece Diyarbakır'daki yetimhane ile değil 1899'un başlarında Maden Sancağı'na bağlı Palu'da açılan ve ikisi erkeklere, birisi de kızlara ait olmak üzere üç yetimhanenin¹⁹ işleriyle de ilgilenecekti. Bu dönemde Palu istasyonundaki yetimhanelerde toplam 150 yetim barınıyordu.²⁰ Diğer pek çok bölgede olduğu gibi DOM, buradaki çalışmalarda misyonerlere yardımcı olmaları için (hem halk ile, hem de yerel idarî makamlarla daha iyi iletişim sağlanması amacıyla) Ermenilerden yararlanıyordu. Neticede, Ermeni Kirkor yetimhane müdürü, Ermeni Thomas da Bähnisch'in tercümanı olarak görevlendirilmişti.²¹

Vali Mehmed Halid Bey 17 ve 21 Mayıs tarihlerinde Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği telgraflarda, misyonerlerin çocukları Protestanlığa döndürmeye çalıştıklarını, bunun ise bölgede yaşayan Katolik ve Gregoryan Ermenileri rahatsız edeceğini belirterek böyle bir duruma engel olmak için misyonerlerin çocuk toplanmalarının tamamen yasaklanması gerektiğini ifade etmişti.²² DOM'un yetim çalışmalarını yürütürken en fazla zorlandığı bölge Diyarbakır ve çevresi olmuştur. Çünkü Vali Mehmed Halid Bey bu tür faaliyetlere karşı sıkı bir kontrol uyguladığı için misyonerler rahat bir çalışma ortamı bulamıyorlardı. Üstelik bölgedeki Müslüman halk da Protestan misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsızlık duyuyordu.²³ Misyonerlerin bakımını üstlendikleri çocukların mezheplerini değiştirmeye çalışmaları şikayet konusu olmaya başlayınca yetimhanenin müdürü Kirkor ile Bähnisch'in tercümanı Thomas 1899 yılının ortalarında gözaltına alındı.²⁴ Bähnisch Berlin'e ve İstanbul'daki Alman Elçiliği'ne gönderdiği telgraflarda, valinin kendilerine büyük zorluklar çıkardığını, Kirkor ile Thomas'ı cinayetle itham ederek göz altına aldığını ve kendisini de onlara yardım etmekle suçladığını, dolayısıyla bu yaşananların bölgedeki çocukları alıkoymaları nedeniyle vukû bulduğunu belirterek elçilikten yardım talebinde bulunmuştu.²⁵

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Bähnisch'in pes etmek gibi bir niyeti yoktu. O bir yandan çocuk toplamaya devam ediyor, diğer yandan Alman Elçiliği vasıtasıyla Vali Mehmed Halid Bey üzerinde bir baskı oluşturarak misyon faaliyetleri için rahat bir ortam oluşturmaya çalışıyordu. Bunun için de "Diyarbakır ve çevresinde İngiliz misyonerlere dokunulmadığı, oysa Almanların açtıkları yetimhanelerin zorla kapattırıldığı" gibi bir söylem kullanarak Vali Mehmed Halid Bey'i zor durumda bırakmak istiyordu. Vilayetten 18 Haziran 1899 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne

¹⁶ BOA, DH.TMIK.M, 69/58, Lef.2.

¹⁷ BOA, Y.PRK.UM, 45/100, 2 Mayıs 1899.

¹⁸ BOA, DH.ŞFR, 236/16, 17 Mayıs 1899.

¹⁹ BOA, DH.ŞFR, 231/1, 13 Ocak 1899.

²⁰ Feigel, *age*, 116.

²¹ BOA, Y.PRK.UM, 46/64.

²² BOA, Y.PRK.UM, 46/29.

²³ Schäfer, *age*, 22.

²⁴ BOA, DH.TMIK.M,71/21, 6 Haziran 1899.

²⁵ BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), 1318/98833, Lef.2, 13 Haziran 1899.

gönderilen telgrafta, İngiliz olduğu halde kendisini Alman olarak tanıtan Bähnisch'in "hılâf-ı usul" çocuk toplamaya devam ettiği ve "hükûmetin tebligat-ı resmîyesini adem ve ıskâ ile gönderilen polisi tard ve tahkir etmek gibi serkeşâne harekete girişmiş ve yanına bir-iki müfsit alıp râm-ı iğfâline düşürdüğü çocukları anne-babalarına göstermemek ve tebdil-i mezheb ettirmek" gibi hareketlerde bulunduğu ifade edilmişti. Dolayısıyla Bähnisch Osmanlı makamlarından izin alamadığı gibi ruhsatsız olarak açtığı yetimhaneyi kapatması için tebligat yapan polis memuruna da şiddetle karşılık vermişti. Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği 24 Haziran 1895 tarihli telgrafta bu hususa dikkat çeken Vali Mehmed Halid Bey şu ifadeleri kullanmıştı:

"İki sene evvel bölgeye gittiğimde Diyarbakır Protestan Milleti Murahhasa Vekili tarafından toplanmış olan çocuklarına Harput'taki İngiltere misyonerleri tarafından iâne vukû bulmakta olduğu tahkikattan anlaşıldıysa da idareleri tebaa-i devlet-i aliyyeden bulunan ve su-i hal görülmeyen bu vekil uhdesinde olduğuna ve hükümetin nazarı dikkatinden saklı kalmadıklarına mebnî Dâhiliye Nezâreti'nden alınan emir gereği bunlara iâne i'tâsına engel olunmaması mûmaileyh Behnes'in (Bähnisch) Sadaret nezdinde rehin-i cevaz olmayacağı malum olan usul ve harekât-ı gayri marziyyesine de müsaade olunması iktiza etmeyeceği izhardır (olumsuz hal ve hareketlerine müsaade edilemeyeceği ortadadır)." ²⁶

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Vali M. Halid Bey Bähnisch'in çalışmalarına müsamaha göstermemekte kararlı idi. Misyonerlerin Diyarbakır'da yaşadıkları bu olumsuzlukları Berlin'e rapor etmeleri üzerine 1899 yılının Nisan-Aralık ayları içerisinde zaten İran'daki istasyonlara uğramayı planlayan J. Lepsius, Urfa ve Diyarbakır'a da bir ziyaret yapmaya karar verdi.²⁷ Nihayetinde 1899 yılının sonlarına doğru Diyarbakır'a gelen Lepsius validen Diyarbakır'da bir Alman Yetimhanesi açmak için ruhsat verilmesini talep etmiş ve valiye yetimhanede bakımı üstlenilecek çocukların isimleri ile ikamet ettikleri mahallere dair bilgileri içeren bir de defter takdim etmişti.²⁸ Vali M. Halid Bey Lepsius'un bu talebini Babiâli'ye iletilmekle birlikte, Diyarbakır'da bakıma muhtaç Ermeni yetimi bulunmadığını, misyonerlerin burada bir yetimhane açmakla güyâ Ermeni olayları neticesinde birçok yetimin sokaklarda aç-susuz kaldığını ve hükûmetin bu çocuklara sahip çıkmadığını ileri sürerek kendilerinde bir "sermaye-i itiraz (itiraz hakkı)" görme düşüncesinde olduklarını belirtmişti. Halid Bey ayrıca, misyonerlerin bu Ermeni yetimleri Protestanlaştırmak suretiyle kendi menfaatleri istikâmetinde yetiştireceklerini, kesinlikle bu yetimhanenin açılmasına izin verilmemesini, eğer izin verilecek olursa zamanla birer "mekteb-i mefsedet (fesat yuvası)" haline gelecek olan bu kurumların zararlı faaliyetlerinin önüne geçilemeyeceğini ifade etmişti. Üstelik defterde kayıtlı çocukların büyük bir kısmının ailelerinin rızası bulunmadığı ve bazı ailelerin de para karşılığı rıza gösterdikleri Babiâli'ye gönderilen yazıda yer alıyordu.

Vali M. Halid Bey misyonerlerin hedefindeki Ermeni yetimlerin eğitimi için şehirde bir sanayi mektebi inşa ettirmeye başlamış ve Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği 28 Aralık 1899 tarihli yazıda, bu mektebin kısa bir zaman içerisinde tamamlanacağını ve çocukların bu mektepte eğitim göreceğini belirtmişti.²⁹ Halid Bey sanayi mektebinin tamamlanması için vilayet merkezi ile liva ve kazalardan topladığı yardımlarla 400 çocuğun barınabileceği büyüklükte (280 m²) bir bina yapmayı planlıyordu. Bina inşaatının yaklaşık 300 bin kuruş tutacağı hesaba katılarak Sadaret'ten maddî yardım talebinde dahi bulunulmuştu. Okul tamamlandığında buraya devam edecek

²⁶ BOA, A.}MKT.MHM, 702-30, Lef.8

²⁷ Andreas Baumann, *Der Orient für Christus Johannes Lepsius Biographie und Missiologie*, Brunnen Verlag, Gießen 2007, 52.

²⁸ Bu defterde yetimhaneye getirilen çocukların büyük bir kısmı Ermeni olmakla birlikte aralarında Süryani, Keldani, Protestan ve Katolik Ermeniler de vardı. Çocukların yaşları 5-12 arasında idi. Defterde toplam 94 çocuğun kaydı vardı ve bunlardan 64'ünün yetimhaneye getirilmesine ebeveynlerinin müsaadesi olmadığı, 30'una ise ebeveynleri tarafından izin verilmişse de bunların da misyonerler tarafından para verilerek ikna edildiği anlaşılmaktadır. BOA, A.}MKT.MHM, 702/29. Ayrıca bkz: Yıldız, *agm*, 113.

²⁹ BOA, Y.PRK.UM, 49/38.

çocukların yeme-içme, barınma ve diğer bütün ihtiyaçları karşılanacaktı. Halid Bey'in bu teşebbüsünü ve mektep inşaatının hızlı bir şekilde devam ettiğini gören Osmanlı Hükûmeti Lepsius'un talebini olumlu karşılamamış ve ne yetimhane ne de misyon adına bir mektep açılmasına müsaade etmemiştir.

1 Eylül 1900 tarihinde açılan mektebe kimsesiz çocuklar ücretsiz olarak devam edebiliyor ve burada her türlü el becerilerini (sanatı) öğrenebiliyordu. Üç katlı olarak inşa edilen mektebin içinde bir mescid, bir hamam, 40 yataklı bir sağlık birimi ve çocuklar için sekiz de yatakhane bulunuyordu. Daha evvel planlandığı gibi, 400 öğrenci kapasiteli okulun açılmasıyla birlikte okul idarecilerinin yanında altı ders ve ciltleme öğretmenleri fahri olarak, havlu ve sair kundura, terzi ve dülger ustası olan beş öğretmen de ücretli olarak istihdam edilmişti.³⁰

Bununla birlikte, Lepsius'un Amerikalı misyonerlerle birlikte Diyarbakır'da kurmak istediği yetimhane için Osmanlı Hükûmeti Alman elçiliğinin ısrarı üzerine ruhsat vermiş ve yetimhane 1900 yılının Eylül ayından itibaren resmî olarak faaliyete başlamıştır.³¹ Bu şekilde DOM, Diyarbakır merkezi ile Maden Sancağı'na bağlı Palu ve Çüngüş Kazalarında yetim çalışmalarını rahat bir şekilde devam ettirmiştir. Biraz sonra bilgi verileceği üzere, bu tarihlerden itibaren DOM Diyarbakır'da sağlık çalışmalarına da ağırlık vermeye başlayacak ve misyonerlerin hem Hıristiyan, hem de Müslüman halk ile teması biraz daha artacaktır ki, misyon çalışmalarının rahat bir zeminde sürdürülebilmesi için bu durum ayrı bir öneme sahiptir.

Anadolu'nun pek çok bölgesinde olduğu gibi, Diyarbakır'da da misyonerlerin yetim çalışmaları Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar devam edecektir. Osmanlı Devleti savaş esnasında "*Tehcir Kanunu*"nu çıkarıp uygulamaya başlamasıyla birlikte bölgedeki Ermeniler başka mahallere gönderilince bir süre yetimhaneleri mektebe çevirerek faaliyetlerine devam eden Alman ve Amerikan misyonerler, bu uygulama sonrasında geride kalan yetimleri tekrar toplayıp barındırmak istemişlerdi. Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nden Mamuretülaziz, Sivas ve Diyarbakır Vilayetlerine gönderilen 10 Ekim 1915 tarihli şifre telgrafla, sahip oldukları mektepleri yetimhaneye çeviren ve bunun için ruhsat talebinde bulunan misyon kuruluşlarına, memleketin istikbaline zarar vereceği gerekçesiyle asla müsaade edilmemesi istenmişti.³²

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman misyonerler bölgeyi tekederken bakımını üstlendikleri yetimleri Amerikan yardım kuruluşlarına teslim etmişler ve çocuklar bu kuruluşlar aracılığıyla Lübnan'a nakledilmiştir.³³

II. Sağlık Çalışmaları

Sağlık çalışmaları insanlarla doğrudan ilişki kurmada ve onları etkilemede önemli bir yere sahip olduğundan misyonerler için bu alana ayrı bir ehemmiyet veriliyordu. Misyonerler özellikle Müslümanlara ve uzak köylerde yaşayan insanlara ulaşmanın en kolay yolunun "*tbbî misyon*" olarak da ifade edilen sağlık çalışmalarıyla mümkün olduğunu görmüşlerdi.³⁴ Maraş, Mamuretülaziz ve Urfa gibi merkezlerde Alman misyonerler kurdukları sağlık birimleri sayesinde binlerce Hıristiyan ve Müslüman hastaları tedavi ettikleri gibi Hıristiyanlardan bir kısmını Proestanlaştırmışlardı. Diğer taraftan tedavi ettikleri Müslümanlar arasında Protestanlığı yayamamışlarsa da en azından sağlık çalışmaları sayesinde bu sınıfın misyonerlere yönelik tepkisini asgariye indirmeyi başarmışlardı.

³⁰ BOA, A.}MKT.MHM, 702/29, Lef.6-15. Ayrıca bkz: İnan, *age*, 413.

³¹ Schäfer, *age*, 38.

³² BOA, DH.ŞFR, 55 A 155.

³³ Feigel, *age*, 267.

³⁴ Diyarbakır'da Amerikan misyonerlerin sağlık çalışmalarını yürütmeleri 1850'li yılların sonuna kadar gitmektedir. Taşkın, *agm*, 113.

Benzer misyon kuruluşlarının yaptığı gibi, Alman Doğu Misyonu da Urfa'da istasyon açar açmaz ilk iş olarak şehre bir doktor göndermişti. Burada oluşturulan sağlık birimleri Diyarbakır'ın da içerisinde bulunduğu geniş bir çevreye hizmet veriyordu. Sadece 1897-1907 yılları arasında 30 bin hastaya bakılması bile Urfa'daki sağlık çalışmalarının boyutunu göstermektedir.³⁵ Lepsius'u Diyarbakır'da da bir sağlık birimi oluşturmaya iten en önemli sebep, Vali Mehmed Halid Bey'in şehirdeki yetimhaneyi kapatması üzerine istasyonu başka bir faaliyetle ayakta tutma düşüncesidir. Bunun için bir ev satın alınmış ve doktor bulunana kadar İran'da görev yapan Papaz Bergmann 1899 yılının Nisan ayında Diyarbakır'a gönderilmişti. Ancak Bergmann'ın 1900 yılının Eylül ayında tifoya yakalanarak hayatını kaybetmesi üzerine sağlık çalışmalarına bir süre ara verildi. Bu süreçte yetim çalışmalarını yoluna koyan DOM şehirde sağlık faaliyetlerinin yeniden başlatılması için girişimde bulundu. Böylece Papaz Bergmann'ın ölümünden bir yıl sonra, 1901 yılının Eylül ayında Almanya'nın Nierstein bölgesinden Dr. J.P. Naab Diyarbakır'a gönderildi.³⁶

Diyarbakır İstasyonu'nda bir klinik açmak için çalışmalara başlayan Dr. Naab için en büyük yardımı Urfa'da bulunan ve bu alanda oldukça tecrübeli olan DOM'un İsviçre kökenli misyonerleri yapacaktır. Urfa'da görev yapan Dr. Christ ve Jakob Künzler'in de desteğiyle şehirde klinik 1901 yılının sonlarında faaliyete başladı.³⁷ Misyonerlerin yetim çalışmalarına hiçbir şekilde taviz vermeyen Vali M. Halid Bey, şehirde yeterli sağlık kuruluşu olmaması ve Müslüman halkın da bu hizmetten faydalanması nedeniyle Dr. Naab'ın çalışmalarına herhangi bir engel çıkarmamıştır. Bu durum Diyarbakır'dan Berlin'e gönderilen raporlarda da yer almış ve Dr. Naab raporda, bir yıl evvel yetimhaneyi kapatan valinin kendi çalışmalarına müdahale etmediğini belirtmiştir.³⁸

Müslümanların bile artık güven duyarak gelmeye başladığı sağlık birimlerinde, 10 aylık süre zarfında, 304 ameliyat yapıldığı gibi 1.479 da hasta tedavi edilmişti. Giderek artan hastalara daha iyi hizmet etmesi için 1904 yılının Aralık ayında Dr. Naab'a bir de yardımcı gönderildi. Diyakoz B. Böttcher'in Diyarbakır'a gelmesi ve kısa sürede halkın güvenini kazanmasıyla birlikte artık klinikte daha fazla hastaya bakılmaya başlandı ve 1904 yılında toplam 8.264 hastanın muayenesi yapıldı. Yoğun talep karşısında birkaç ev daha kiralayan Dr. Naab çalışma odası dışında iki odayı da bakıma muhtaç hastalara tahsis etti.

1905 yılının Mayıs ayında aile fertlerinden birinin hastalığa yakalanarak ölmesi üzerine Dr. Naab Almanya'ya döndü. Bir süre sonra da misyon yönetimine artık çalışmayacağını ve Diyarbakır'a dönmeyeceğini ilettili. Diyarbakır'daki sağlık çalışmaları Dr. Naab'ın geri dönmemesiyle bir süre kesintiye uğrasa da, Lepsius'un istasyonu ayakta tutma yönündeki ısrarlı tutumu neticesinde 1906 yılında Diyarbakır'a yeni bir doktor (İsviçreli Dr. Pfister) gönderildi.³⁹ Yeni gelen doktorun halk ile kaynaşmakta zorlanması üzerine Urfa'da başarılı çalışmalar yapan Dr. Vischer bir yıllığına Diyarbakır'a gönderildi. Dr. Pfister gibi İsviçreli olan Vischer'in buradaki sağlık çalışmalarını yapılandırması bekleniyordu. Ancak Dr. Vischer bir süre sonra tifoya yakalanınca planlanan çalışmalar yarım kaldı.⁴⁰

Diyarbakır'daki sağlık çalışmaları Urfa ile kıyaslandığında her şeyden evvel buraya, Dr. Naab istisna edilecek olursa, Urfa'da görev yapan Dr. Christ, Dr. Vischer ve Jakob Künzler gibi alanında uzman sağlık personeli gönderilememiştir. Zirâ bu misyonerler "*Basel Ekolü*"ne bağlıydılar ve 1907 yılında Urfa'daki sağlık çalışmalarına finansal destek sağlamak amacıyla "*Urfa Tıbbî Hayır Kurumu (Les amis de l'oeuvre me'dicale caritative d'Urfa)*"nu kurmuşlardı. Dolayısıyla ihtiyaç

³⁵ Muttalip Şimşek, "Alman Misyonerliğinin Urfa'daki Faaliyetleri", *II. Uluslararası İslam Tarihinde ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu*, 10-12 Mart 2017 Urfa, Bildiriler Kitabı (2017), 671 vd.

³⁶ Schäfer, *age*, 38.

³⁷ Goltz, *age*, 134.

³⁸ Schäfer, *age*, 38.

³⁹ Bu dönemde DOM malî sıkıntılar çekmesine ve Lepsius'un merkezî yönetimde sorunlar yaşamasına, hatta yönetimdeki bazı üyelerin İran'daki çalışmaların durdurulması gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunmasına rağmen Lepsius, İran ile Urfa arasındaki çalışmalarda bir köprü vazifesi görmesi nedeniyle Diyarbakır İstasyonu'nu ayakta tutmak için büyük gayret sarfetmiştir.

⁴⁰ Schäfer, *age*, 52-56.

duydıkları malzemeyi büyük oranda bu kurum vasıtasıyla tedarik edebiliyorlardı. Bu yüzden DOM'da yaşanan malî problemlerden çok etkilenmeden Urfa'daki sağlık çalışmalarını 1922 yılına kadar sürdürebilmişlerdi.⁴¹

Oysa DOM'un bu dönemde yaşadığı malî sıkıntılar nedeniyle Diyarbakır'daki klinikte ihtiyaç duyulan tıbbî malzemeler temin edilemediği için çalışmalar 1913 yılına kadar en düşük seviyede devam etti. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ise DOM'daki malî sıkıntıların devam etmesi ve malzeme eksikliğinden dolayı çalışmaların durma noktasına gelmesi üzerine klinik kapatılarak Diyarbakır'daki sağlık çalışmalarına sona verilmiştir.⁴²

Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başları, Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetleri bakımından hareketli bir zaman dilimini ifade eder. Özellikle Ermeni olayları neticesinde ortaya çıkan durumdan en iyi şekilde istifade edebilmek amacıyla, Batılı misyon kuruluşları Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde istasyon teşkil etmeye başlamışlardı. Bu bölgelerden birisi de Diyarbakır'dır. Alman Doğu Misyonu'nun hem Osmanlı-İran sınırındaki çalışmaları, hem de misyonun en büyük istasyonu olan Urfa'ya olan yakınlığı açısından Diyarbakır ayrı bir öneme sahipti. Misyonun kurucusu Johannes Lepsius da işte bu yüzden Diyarbakır'daki çalışmalara büyük ehemmiyet vermişti.

Bu çalışma vesilesiyle, DOM'un faaliyet bölgelerinde önemli bir yere sahip olan yetim çalışmalarının Diyarbakır'da takip ettiği seyir ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu noktada, 1898 yılının sonlarında misyoner Bähnisch'in şehre gelmesiyle başlayan yetim çalışmalarının misyon açısından pek de başarılı olduğu söylenemez. Bu başarısızlıkta hiç şüphesiz Vali Mehmed Halid Bey'in büyük etkisi olmuştur. Misyonerlerin ısrarla mahallî ve merkezî idareden ruhsat talebinde bulunmaları karşısında Halid Bey, büyük inisiyatif kullanarak DOM'un çocuk toplamasına ve yetimhane açmasına engel olmaya çalışmış, bu hususta büyük oranda başarılı da olmuştur. Ancak her halükârda, misyonerler Diyarbakır merkezi ile Maden Sancağı'na bağlı Palu ve Çüngüş Kazalarında yetim faaliyetlerinde bulunmayı başarmışlardı. 1900 yılından itibaren ise resmî izinle ilk yetimhaneyi açmayı başaran DOM, inişli-çıkışlı bir seyir takip etse de, bu alandaki faaliyetlerini Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar devam ettirecektir.

DOM'un Diyarbakır'da yürüttüğü ikinci bir faaliyet alanı da sağlık çalışmalarıydı. Diğer Alman misyon kuruluşlarının Anadolu'nun farklı şehirlerinde, husûsiyle de DOM'un Urfa'da oldukça başarılı bir sağlık çalışması yürütmesine mukabil Diyarbakır, hem yeterli sağlık personeli, hem de ihtiyaç duyulan tıbbî malzemenin gönderilememesi nedeniyle misyon açısından sönük bir bölge olmuştur. Yetim çalışmalarına göre Diyarbakır'daki sağlık çalışmaları daha erken bir tarihte (1913) son bulmuştur. Netice itibarıyla, Lepsius'un Diyarbakır'da büyük umutlarla başlattığı misyon çalışmaları gerek Vali Mehmed Halid Bey'in muhalif tutumu, gerekse DOM'un malî sıkıntı içerisinde olması nedeniyle arzu edilen seviyede gerçekleşmemiştir.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babiâli Evrak Odası (BEO): 1318/98833, Lef.2.

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH.ŞFR): 55 A 155, 231/1, 231/76, 236/16.

Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muâmelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMIK.M.): 32/89, 69/58, Lef.2, 71/21

⁴¹ Hans-Lukas Kieser , "Bir Misyoner Hastanesi'nin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak: Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18-20. yüzyıllar)*, Derleyenler: François Georjeon-Paul Dumont, Çev. Maide Selen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 267.

⁴² Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, 459.

Sadâret-Mektûbi-Mühimme (A.}MKT.MHM.): 702/29 Lef.6-15, 702-30, Lef.8.

Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM): 45/100, 46/29, 46/64, 49/38.

II. Kitap ve Makaleler

Baumann, Andreas, *Der Orient für Christus Johannes Lepsius Biographie und Missiologie*, Brunnen Verlag, Gießen 2007.

Feigel, Uwe, *Das Evangelische Deutschland und Armenien, Die Armenierhilfe Deutscher Evangelischer Christen seit dem Ende des 19. Jahrhunderts im Kontext der Deutsch-Türkischen Beziehungen*, Vandenhoeck u. Ruprecht, Göttingen 1989.

Geiger, Leonie Charlotta, "Christliche Mission unter islamischer Herrschaft: Johannes Lepsius", *Interkulturelle Theologie*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2015, 60-76.

Goltz, Hermann (Hrsg), *Deutschland, Armenien und die Türkei 1895-1925*, K.G. Sauer, München 2004.

Hosfeld, Rolf, "Eine Deutsche Ausnahme", *Zeitzeichen, Evangelische Kommentare zu Religion und Gesellschaft*, 16 (2015)/4, 9-26.

İnan, Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Kieser, Hans-Lukas, *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

....., "Bir Misyoner Hastanesi'nin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak: Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18-20. yüzyıllar)*, Derleyenler: François Georgeon-Paul Dumont, Çev. Maide Selen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 257-287.

Schäfer, Richard, *Geschichte der Deutschen Orient-Mission*, Missionshandlung und Verlag, Lepsius, Fleischmann und Grauer, Potsdam 1932.

Şimşek, Muttalip, "Alman Misyonerliğinin Urfa'daki Faaliyetleri", *II. Uluslararası İslam Tarihinde ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu*, 10-12 Mart 2017 Urfa, Bildiriler Kitabı (2017), 657-683.

Taşkın, Faruk, "Diyarbakır'da Bir Misyoner Hastanesi: Diyarbakır Amerikan Hastanesi (1908-1915)", *Journal of History and Future*, December 2017, Volume 3, Issue 3, 110-122.

Yıldız, Hatip, "II. Abdülhamit Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Açılan Yetimhaneler ve Vali Mehmed Halid Bey'in Vilayette Misyonerliği Önleme Çabaları", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (2010), 103-118.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 477-490, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 01.11.2018 **Kabul Tarihi:** 05.01.2019

GÜRCİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI İLE BİRLİKTE TRANSKAFKASYA'DA TÜRK-GÜRCÜ İLİŞKİLERİNDE YAŞANAN GELİŞMELER (1918-1920)

*Developments in Turkish-Georgia Relations with Transmission in Geography with the
Individuals of Georgia (1918-1920)*

Yunus EKİCİ¹

ÖZ

Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı'nın da tetiklediği Bolşevik İhtilali ve sonrasında Kafkasya'da yaşanan siyasi gelişmeler ve bu gelişmelerin Türk-Gürcü ilişkilerine yansımaları üzerinde durulmuştur. Sovyet ihtilalinden sonra Kafkasya Rusya'dan ayrılmış ve bölgede Gürcü, Azeri ve Ermenilerden oluşan Maverayı Kafkas Komiserliği teşkil edilmiştir. Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nın dördüncü maddesi doğrudan Osmanlı Devletini ilgilendirdiği için Elviye-i Selâse dâhil Rusya'nın ele geçirdiği toprakların iadesi düzenlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Osmanlı Devletinin Güney Kafkasya'yı tahliye çalışmalarına başladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Transkafkasya, Bolşevik İhtilali, Osmanlı Hükümeti, Kafkasya.

ABSTRACT

In this study, the Bolshevik Revolution triggered by the First World War and the political developments in the Caucasus and its reflections on the Turkish-Georgian relations were emphasized. After the Soviet Revolution, the Caucasus left Russia, and the Maveriya Caucasus Commissariat, composed of Georgian, Azeri and Armenians, was formed in the region. Since the fourth article of the Brest-Litovsk Peace Treaty was directly related to the Ottoman Empire, the territories that Russia acquired, including Elviye-i Selâse, were regulated. By the end of the First World War, the Ottoman Empire began to evacuate the South Caucasus.

Key Words: Georgia, Transcaucasia, Bolshevik Revolution, Ottoman Government, Caucasus.

Giriş

Rusya, 1. Dünya Savaşı süresince 15 milyon askeri silahaltına almıştı. Bu kadar büyük bir insan kitlesini silahaltında tutmak memleketin sarsılan sanayi ve maliyesini daha da bozmuştu. Savaşın halk üzerine tahmin ettiği birçok zorluklar, pahalılık ve memleket dâhilinde geçim zorluğu ihtilalcilerin işine yarıyor ve sosyalistler etrafında kuvvetlice toplanmalarına sebep oluyordu. Rusya'nın harp süresince harcadığı büyük paralar memleket dâhilinde iktisadi ve içtimai düzenin tamamıyla bozulmasına sebep olmuştu. Bir yandan büyük israflarla göz kamaştırıcı bir hayat yaşayan milyonlar zümresi karşısında öte yandan çalıştığı topraklar üstünde aç, sefil ve çıplak bir insan yığını duruyordu. Rusya'nın kaybolmuş bölgelerinden gelen 2 milyon mülteci, bilhassa Petrograd'da ciddi bir gıda darlığı meydana getirmişti.²

1. Dünya Savaşı, bütün savaşçı devletleri ve çok sayıda tarafsız ülkeyi tüketimi düzenlemek zorunda bırakmıştı. Ekmek karnesi yeniden ortaya çıkmış, günlük yaşantının bir parçası haline gelmiş ve öteki karnelere yer hazırlamıştı. Rusya bu gelişmenin dışında kalmayarak o da ekmek karnesi uygulamasına katılmıştı. Tüketimi düzenlemenin klasik örneği olan ekmek karnesi tek bir görevi yerine getiriyor; o da mevcut ekmeği herkese paylaştırabilmektir.³

¹ Dr. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı ELAZIĞ, yunusekici23@hotmail.com

² A.M. Ataç, *Rusya Tarihi, Türkler ve Komşularıyla Münasebetleri*, Ankara, 1952, s.240-241.

³ Vladimir İliç Lenin, *Yaklaşan Felaket ve Kurtulma Çareleri* (Çev: Mehmet Korkmaz), Ankara, 1990, s.41.

Günler geçtikçe Rusya büsbütün zayıf bir duruma gelmişti. Cephelerdeki yeni taarruz girişimleri veya karşı taarruz yapmaları artık Rusya'nın son nefesini verdiğini gösteriyordu. Her tarafta başkaldırmalar başlamış yıllardan beri harpten bıkmış ve bilhassa Alman orduları karşısında büyük yenilgilere uğramış olan ordu, biran önce harbin sona ermesini istiyordu. Türk boğazlarının kapalı oluşundan dolayı müttefiklerinden destek alamayan Rusya, harbin büyük sefaletleri içinde çırpınıp duruyordu.⁴ O kadar ki Rus idaresi altında ezilen milletlerin ıstırap ve hoşnutsuzluğu da sınırsız hale gelmişti.⁵

Savaşla geçen dört yılın ardından Rus halkı yorgun ve bıkkın haldeydi. Özellikle askerler biran önce evlerine dönmek istiyorlardı. Lenin'in deyişiyle, "askerler yorgun, askerler yalınayak, askerler aç, askerler savaşmak istemiyor"du.⁶ Hem Çarist gelenek hem de Lenin'in parti organizasyon anlayışı merkezilikten yanaydı.⁷ 1917 devrimi öncesi Bolşevik tarihinin en gizemli ve bir o kadar da kritik yönleri parti finansmanları üzerineydi.⁸

Her şeyden önce 1917 yılına gelindiğinde Rusya'da maliye tıpkı Fransız devrimi öncesinde olduğu gibi iflas etmiş durumdaydı. Vergi sistemi karışık, bozuk ve adaletsizdi. Savaşın finansmanı ancak erimekte olan altın rezervleri ve dış borçlarla sağlanmaktaydı. 1904-1905 Japon savaşı bu yollarla finansa edilmiş, 1905 devrimi de kanlı bir biçimde ve Fransa'dan alınan büyük borçla bastırılabilmişti. Bunlara ilaveten Çarlık rejimi toprak sorununda bir çözüm bulamamıştı. İhtilalin çıkmasına sebep olan bir diğer neden de Rusya'da devlet kurulduğundan bu yana demokratik gelenek ve örgütler yokluğuydu. 1917 yılına gelindiğinde Rus halkı sesini hiçbir şekilde duyuramadığı için Çarlık rejimine karşı şiddetli başkaldırıdan başka bir seçenek de kalmamıştı.⁹ Rusya'daki Bolşevik örgütleri rakiplerine göre daha sert ve dirençli idi.¹⁰

Bolşeviklerin 7 Kasım 1917'de bir darbe yaparak Rusya'daki idareyi ele geçirmeleri, Rusya da olduğu gibi Kafkasya'da da büyük tepkilerle karşılanmıştır. Bolşeviklere karşı olan bu tepki çok kısa bir zaman sürecinde birliğe dönüşmüş ve ihtilalden tam üç hafta sonra yani diğer anlamıyla 28 Kasım'da Maverayı Kafkasya Komiserliği adı verilen Zakavkom zuhur etmiştir. Kurulan bu komiserlik Azeri, Gürcü ve Ermenilerden oluşan federatif bir hükümetti. Bu federatif hükümetteki her üç milletin milli hareketleri çoğu kez birbirine zıt düşüyordu. Her üç millet de kendisine destek olabilecek bir güç ya da büyük bir devlet aramaktaydılar. Ermeniler özellikle Rusya ve İtilaf devletlerine sırtını dayayarak bilhassa ABD ve İngiltere'nin yardımlarıyla Kafkasya'da ve Türkiye'nin doğu illerinde bağımsız bir cumhuriyet kurma derdindeydiler. Gürcüler ise savaşın başından itibaren Almanya'ya yanaşmışlar ve yabancı baskılardan bu devlet sayesinde kurtulabileceklerine inanmışlardı. Ancak bazı durumlarda Rusya ve İngiltere gibi devletlerden de beklentileri vardı. Azeriler ise doğal olarak Türkiye'den başka güvenecekleri bir devletin olmadığına inanmışlardı. Çünkü Azerilerin Türklerle dil, din ve ırk yönünden ayrılmaz bağları vardı. Federasyon içerisindeki her milletin farklı farklı politikalar takip etmesi, Maverayı Kafkasya Komiserliğinin durumunun sağlam temellere dayanmadığı ve ilk büyük sarsıntıda bu komiserliğin veya federasyonun dağılacağı muhakkaktı. Ancak her ne olursa olsun Zakavkom'un kuruluşu Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılmasının ilk adımını teşkil etmiştir.¹¹

Maverayı Kafkasya Komiserliği Petrograd'daki Sovyet hükümetini tanımadığını ilan etmekle beraber bölgenin Rusya ile temaslarını tamamen kesmiş değildi. Zira komiserlik Bolşevik idarenin fazla sürmeyeceği düşüncesiyle yakında toplanacak olan Rusya Kurucular Meclisi'nde ülkeyle ilgili tüm meselelerin demokratik yollarla çözülebileceğine inanmakta idi. Menşevik bir Gürcü olan

⁴ Sadık Atak, *Rusya Siyaseti ve Rusların Yayılma Siyaseti*, Ankara, 1964, s.37.

⁵ Kadir Mısıroğlu, *Moskof Mezalimi*, İstanbul, 1972, s.292.

⁶ Bülent Gökay, *Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, (Çev: Sermet Yalçın), İstanbul, 1998, s.10.

⁷ John Lawrence, *A History Of Russia*, Newyork, 1978, s.250.

⁸ Richard Pipes, *The Russian Revolution*, Newyork, 1991, s.369.

⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)* Ankara, 2008, s.389-390.

¹⁰ David Mackenzie- Michael W. Curran, *A History Of Russia, The Soviet Union, And Beyond*, Grensboro, 2001, s.528.

¹¹ Enis Şahin, *Türkiye ve Maverayı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)* (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi), Erzurum, 1996, s.89.

Geçekori Komiserliğin başkanlığına aynı zamanda da dışişleri ve çalışma komiserliğine seçilmişti . Mahalli idareler her toplumun kendi elinde bulunmakla beraber merkezi Tiflis olmak üzere bir hükümet organı meydana getirilmişti¹²

26 Mayıs 1918' de Tiflis'te önemli gelişmeler yaşandı. Saat 15'te Seym kendisini feshederek maverayı Kafkasya resmen dağıldı. Maverayı Kafkasya'nın dağıldığı gün saat 17'de Gürcistan bağımsızlığını ilan etmiştir.¹³

Gürcistan 26 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan ederken Transkafkasya Hükümeti temsilcileriyle Batum'daki görüşmeleri yürüten Batum'daki Türk heyeti başkanı Halil Bey, Türk taleplerinin 72 saat içinde kabul edilmesini isteyen bir ultimatomu Transkafkasya heyetine göndermiştir. Ultimatom, Transkafkasya heyetinin eline geçtiğinde Gürcistan bağımsızlığını 4 saat önce ilan etmiş bulunuyordu. Bunun üzerine Batum'da bulunan Transkafkasya heyeti, Halil Bey'e hitaben bir mektup yazarak Transkafkasya Hükümeti'nin lağvedildiğini ve Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan ettiğini bu durumda Türk ultimatomunun kabul edilemeyeceğini bildirdi.

Vehip Paşa, Batum Konferansındaki son durumu 27/28 Mayıs 1918 'de Enver Paşa'ya gönderdiği bir telgrafla ilettili. Vehip Paşa'nın göndermiş olduğu telgrafında, Alman temsilcisi General Fon Lossov'un Türk ultimatomunu beklemeden Batum'dan ayrıldığını, Gürcülerin bağımsızlıklarını ilan ettiklerini ve 27 Mayıs 1918 öğleden sonra saat 4'te Transkafkasya heyeti başkanı Çenkeli ve 18 arkadaşının Batum'u terk ettiğini yakında barış müzakerelerin başlamak üzere döneceklerini ve bu süre zarfında bir cephe harekâtı yapılmamasını söylediklerini belirtti. Fakat Türk askeri istihbaratı Gürcü delegelerin 27 Mayıs'ta Poti'de bulunan General Fon Lossov nezdine gittiklerini tespit etti. Alman temsilciler Batum'da Gürcülerle yaptıkları gizli görüşmelerde Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmeleri durumunda Türkiye'ye karşı toprak bütünlüğünü korumayı ve bunun karşılığında bir takım siyasi ve ekonomik imtiyazlar elde etmeyi amaçlayan antlaşma metinleri hazırlamışlardır. Ayrıca bu antlaşmaları imzalayıp karşılıklı yürürlüğe koyabilmek için Gürcistan'ın bağımsızlığının ilanını ve daha sonra bu antlaşmaları imzalayacak bağımsız Gürcistan delegelerini beklemeye başlamışlardır.¹⁴

Bu gelişmelerden sonra Osmanlı Devleti, 4 Haziran 1918'de Batum'da, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile ayrı ayrı barış antlaşmaları imzaladı. Azerbaycan ile "Türkiye'den askeri yardım istemek" gibi bazı maddeleri de içeren gizli antlaşmalar imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Nahçıvan da Osmanlılar da kalmış böylelikle Azerbaycan ile irtibat sağlanmıştır. Ayrıca Türkiye-Gürcistan ve Azerbaycan arasında bir "Petrol Antlaşması"da imzalanmıştır. Bu antlaşma gereğince Bakü'den Batum'a petrolün borular vasıtasıyla aktarılması garanti edilmektedir.

Yapılan antlaşmaya göre petrolün kontrolünün bir anlamda Türkiye'nin eline geçmesi en çok Almanya'yı rahatsız etmişti. Almanya bu rahatsızlığa karşılık Gürcistan'ın hamisi rolünü üstlenerek Gürcistan'a asker sevk etti. Gerçekteki Alman siyasetinin ana prensibi, Bakü petrolerinden mümkün olduğunca çok pay almaktı. Bunun üzerine Almanya derhal Gürcistan ile ilişkilerini yoğunlaştırdı ve gözdağı vermeye çalıştı. Osmanlı Devleti, Mehmet Emin Resulzade'nin teklifini olumlu karşıladı ve Kafkasya'ya bir askeri harekât düzenledi. Türk ordusunun Bakü'ye bir askeri harekât düzenleyeceği söylentileri Sovyet Rusya'yı paniğe düşürmüştü ve Sovyet Rusya, derhal Almanya nezdinde girişimlerde bulunarak harekâtı durdurmaya çalışmıştır. Ancak böyle bir harekâtın Brest-Litovsk Antlaşmasına aykırı olduğunu iddia eden Sovyet Rusya'nın tüm diplomatik girişimleri boşa çıkmış ve harekât durdurulamamıştır.¹⁵

¹² Yunus Ekici, *İkinci Dünya Savaşından Bağımsızlığına Kadar Gürcistan (1939-1991)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2017, s.40.

¹³ Enis Şahin, *a.g.t.*, s.481.

¹⁴ Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara, 2001, s.138-139.

¹⁵ Yavuz Özgüldür, "1918-1922 Dönemi Kafkasya'daki Siyasi Gelişmeler ve Türkiye", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler) XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-25 Ekim 2001- İstanbul)*, Ankara, 2003, s.80-81.

Birinci Dünya Harbi'nin başladığı tarihten itibaren Doğu Cephesinde sadece 3. Ordu görev almıştı. Sarıkamış felaketi de Trabzon, Erzurum ve Elviye-i Selase'nin (Kars, Ardahan, Batum) geri alınması da bu ordunun yaşadığı olaylardı. 1918 yılında 3. Ordunun yanında yeni kurulan 9. Ordu ile Kafkas İslam Ordusunu görüyoruz.

Kafkas İslam Ordusu, bu ordunun Komutanı Enver Paşa'nın kardeşi Nuri (Killigil) Paşa'nın hatıratından anlaşıldığına göre 1918 başlarında kurulması kararlaştırılmış bir kuvvettir. Bu ordu Irak Cephesi'ndeki 6. Ordudan olacağı kumandan heyeti ve nüve ile mahallinden temin edilecek kuvvetlerden kurulacaktı.

Nuri Paşa ordunun başına geçirildiği tarihte henüz yarbaydı. O dereceye de rütbeleri atlayarak gelmişti. Kendisine bir de general rütbesinin verilmesi artık anormalin de ötesinde olacağından padişah'tan bütün Kafkas bölgeleri için bir nevi emirlik fermanı alınmış ve buna istinaden Nuri Bey'e paşalık unvanı verilmişti.

Nuri Paşa 3 Haziran 1918'de İran üzerinden Kafkasya'ya girmiş, burada kuvvetlerini oluşturarak Bakü'yü ele geçirmiştir. Başına Yakup Şevki Paşa'nın geçtiği ve karargâhı Kars'ta bulunan 9. Ordunun da 1918 Haziranında kurulduğunu anlıyoruz. 6 Tümenlik bu ordunun görevi ise İran ve Kafkasya Azerbaycan'ını işgal etmektir. Bu kuvvetlerin tümüne Kafkas Orduları Grubu adı verilmiş ve grup komutanlığına da Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa geçirilmiştir. Yani Enver Paşa Kafkasya'da kendi aile fertlerinin emir ve komutasında büyük bir kuvvet oluşturmaktaydı.¹⁶

Trabzon'da kurulmuş olan Gürcü Milli Komitesi ile Osmanlı temsilcileri arasında yapılan görüşmelerden sonra 18 Haziran 1918'de Ruslardan gizli olarak bir antlaşma daha imzalanmıştı. Bu Gürcü Milli Komitesi "Üç Sancak" haklarını Gürcüler adına, Osmanlı Devleti lehine kabul etmiştir. Yapılan protokolda Osmanlı Devleti, Gürcistan'ın bağımsızlığını kabul ediyordu. Karşılığında da Gürcü Komitesi, sınırları ve bölgedeki Türk ve Müslüman varlığına bir takım güvenceler veriyordu.¹⁷

Elviye-i Selase'nin Türkiye'ye Bağlanması

"Üç Liva" manasına gelen Elviye-i Selase tabiri başlangıçta Rumeli'de Selanik, Manastır ve Kosova için kullanılmıştır. Daha sonraları Yanya, Tırhala ve Manastır şehirleri içinde kullanılan bu ifade ile 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Münhasıran Kars, Ardahan ve Batum sancakları izah edilmiştir.¹⁸

Kars, Ardahan ve Batum sancakları 1878 Berlin Antlaşması'nın 58. ve San Stefano'da yapılan geçici barış antlaşmasının 19. maddeleri gereğince Rusya'ya bırakılmıştır.

1878'den 1918'e kadar 40 yıl süreyle Rusya'nın elinde kalan bu üç sancak ve ahalisi Rusya'da çıkan Mart ihtilali sonucu ilk teşkilat nüvelerini kurma fırsatını yakaladılar.

Bolşevik ihtilalinden sonra ise Kafkas milletlerinin Rusya'dan ayrılarak Tiflis'te Seym'i kurmasından sonra Kars vilayeti, İslam Cemiyeti Hayriye'si avukatı olarak Kars'ta çalışan Dağıstanlı Alihan Kandemir Bey'i Kars valisi ve Tiflis'e temsilci seçmiştir. Server Bey de Ardahan sancağını aynı sıfatla temsil etti. Seym Hükümeti, "Yeni Ordu"nun mülkiyet esasına göre teşkil edileceğini ilan edince Kars İslam Komitesi mensupları da "Kars İslamları Askeri Meclisi"ni kurdular.

Seym (Diyet Meclisi) Hükümeti'nin "yeni ordunun" milliyet esasına göre teşkil edileceğini ilan etmesinden sonra bu yönde bir teşkilatlanmaya gidilerek çalışmalara hız verildi.¹⁹ Rusya'nın savaştan çekilmesiyle birlikte 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk barışı imzalanmıştır.²⁰ Osmanlı Devleti

¹⁶ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, AKDITYK, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.6-7.

¹⁷ Muhittin Gül, "Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Cilt 11, No:1, Sakarya, 2009, s.94.

¹⁸ Mustafa Gül, "Elviye-i Selase'nin Osmanlı Devletine İadesi ve Bazı Uygulamalar", *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 4, Sayı 15, Ankara, 1995, s.367.

¹⁹ Serpil Sürmeli, *a.g.e.*, s.214-216.

²⁰ Durmuş Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1*, Ankara, 2004, s.106.

adına İbrahim Hakkı Paşa ve Zeki Paşa antlaşmaya imza atmışlardır.²¹ Antlaşma ile Elviye-i Selase'nin Türkiye'ye bırakıldığı bildirilmiştir.

Brest-Litovsk antlaşmasının dördüncü maddesine göre Rusya, Doğu Anadolu illerini süratle boşaltacak ve Türkiye'ye iade edilmesi için elinden geleni yapacaktı. Kars, Ardahan ve Batum bölgeleri de hiçbir gecikme olmadan Ruslar tarafından boşaltılacaktı. Rusya gerek kamu gerekse devlet hukuku bakımından aradaki yeni duruma karışmayacaktı. Buradaki yeni durumun tespitini komşu devletler özellikle de Türkiye ile anlaşacak olan ahaliye bırakacaktır.

Osmanlı Devleti'nin bu antlaşma ile işgal edilen topraklarla, Elviye-i Selase'yi tekrar geri alması esasen bir şekilden ibaretti. Zira Rus ordusu o sırada çözülmüştü. Bununla beraber, Ruslar çekildikçe yerlerini Ermeni ve Gürcü birlikleri almakta idi. Bu hareket antlaşmaya aykırı düştüğü için Brest-Litovsk'daki Türk heyeti bunu Sovyet heyeti nezdinde şiddetle protesto etti. Sovyet hükümeti Brest-Litovsk barışını imzalamakla birlikte Doğu Anadolu vilayetlerinin ve Elviye-i Selase'nin boşaltılması yolunda Ermeni ve Gürcü birlikleri üzerinde baskı yapmış değildi. Üstelik bu şehirlerde Ermenilerin daimi olarak yerleşmelerini temin maksadıyla bir takım siyasi ve askeri tedbirlere de müracaat edilmekte idi.²² Brest-Litovsk Antlaşması sadece Elviye-i Selase'deki değil Kafkasya'nın diğer bölgelerindeki Türk ve Müslüman toplumları için de cesaretlendirici olmuştu. Ancak Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalamak yeterli olmayacaktı. Bu antlaşmanın hükümlerini Maverâ-yı Kafkasya Seym'ine de kabul ettirmek gerekecekti.²³ 3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk Antlaşması, Türk ordusuna Kafkaslar'da ilerlemeleri için diplomatik açıdan uygun yasal bir zemin hazırlamıştır. Türk ordusunun Suriye, Mezopotamya ve Avrupa cephelerinde yenilmelerine rağmen Brest'te bulunan Türk heyeti önemli başarılar elde etmiştir.²⁴ Brest Litovsk Antlaşması hakikaten de Osmanlı Devleti açısından en zor dönemlerin büyük ve yeni bir umudu olmuştur. Musul Mebusu Mehmet Emin Bey'in Brest Litovsk Antlaşması'nı, aylar hatta yıllardır ayaklar altına alınan şerefler, hatıraların ve ezan seslerinin susturulup Osmanlı bayraklarının dalgalandırılmadığı Osmanlı vilayetlerinin acılarının artık son bulduğunun müjdesi olarak yansıttığı sözleri, diğer mebusların güçlü alkışları ile tasdik edilmiştir. Diğer yandan Bolşeviklerle görüşmelere başlanması şüphesiz en çok Rus işgaline maruz kalan halkı memnun etmiştir.²⁵

3 Mart 1918 Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımak istemeyen ve Erzurum'dan 12 Mart'ta bozularak çekilen Taşnak Ermenilerinin, Göle'den Ardahan üzerine baskına yeltenmesi ve Ur köyündeki Ermenileri de ayaklandırmasına karşılık Hamşioğlu Celal Bey ile Güllüzaroglu Abdullah Bey idaresindeki yerli çeteler, Ardahan'ın içini ve Ur köyündeki Ermenileri temizleyip Göle'den gelen baskını da geri püskürttüler. Türk ordusunun Şubat 1918 başlarından itibaren başlattığı ileri harekât, Rusların Ermenilere terk ettiği Türk topraklarını yeniden ele geçirmek ve bu topraklarda yaşayan Türk-İslam ahaliyi Ermeni zulmünden bir an önce kurtarmak amacıyla gerçekleştirilirken, Rus Bolşeviklerini de yarıda kestikleri Brest-Litovsk barış görüşmeleri için yeniden masaya oturtup, Kafkaslar'da kalıcı bir barış antlaşması imzalamaya zorlamaktı. Bunu 3 Mart'ta imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'yla sağlayan Türkiye, Rus işgalinde görünen ve aslında Ermenilere terk edilen toprakları elde ettiği gibi 40 yıldır Rusların elinde bulunan Kars, Ardahan ve Batum'u da yeniden anavatana katma imkânına kavuşmuştur.²⁶ Tazminatı harbiye mukabil olarak 93 harbinde Rusya Çarlığının ribke-i esaretine girmiş olan Elviye-i Selase'den Batum livasında Brest-Litovsk antlaşması gereğince anavatana iadesi tekerrür eylemiş iken komşu milletle aramıza nifak ve niza

²¹ Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Ankara, 2002, s.15.

²² Mustafa Gül, *a.g.m.*, s.369.

²³ Mustafa Sarı, "Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkasya Cephesi", *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, İstanbul, Mart 2016, s.87.

²⁴ Yunus Ekici, *a.g.t.*, s.26.

²⁵ Zehra Arslan, "Brest Litovsk Müzakerelerinin Türk Kamuoyuna Yansımaları", I. Dünya Savaşında Karadeniz ve Kafkasya (Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler, Editörler: Prof. Dr. Mehmet Okur; Doç. Dr. Bahadır Güneş; Yrd. Doç. Dr. Ülkü Köksal), Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2017, s.300.

²⁶ Serpil Sürmeli, *a.g.e.*, s.216-217.

koyduğu amacıyla emperyalist İngiltere tarafından Batum, başkalarına ihsan edilmişti. Büyük Millet Meclisi Hükümeti ahiren Gürcistan'da hadis olan vaziyet üzerine ırk ve dindaşlarımızın can ve malı siyaneten bu tarihi topraklarımızın dahi anavatana ilhakını kararlaştırmış ve hafif kıtalarımız Batum'a Osmanlı sancağını dikmişti. O sıralarda Gürcü ordusunu kesin hezime uğratarak ilerlemekte olan Kızıl Rus kıtalarından bir miktarı da misafirimiz sıfatıyla Batum'a vasıl olmuştu.²⁷

Maverayı Kafkas heyetinin Brest- Litovsk Antlaşmasını kabul etmesiyle birlikte Türkiye için birtakım haklar kazanılmış ve bu sebeple Türkiye 12 Nisan'da Batum'un Gürcüler tarafından boşaltılmasını istemişti. Fakat Türkiye'nin istekleri bunlarla yetinmemişti. Maverayı Kafkas heyeti başkanı ve aynı zamanda hariciye komiseri olan Çhenkeli, Ruf Bey'le 9 Nisan'da yapmış olduğu gizli görüşmede, kendisine Brest Litovsk Barışı'nı esas itibarıyla kabul ettiğini ve Türkiye ile bir dostluk anlaşması yapmak istediklerini de bildirmiştir. Bu açıklamadan bir gün sonra da Brest-Litovsk Barışı Çhenkeli tarafından Kabul edilmiştir.²⁸

Trabzon Konferansı'nın dağıldığı ve heyetin Tiflis'e hareket ettiği 14 Nisan'da Türk kuvvetleri Batum'a girdiler.²⁹ Bu arada Azerbaycan ve Gürcistan'dan iki heyetin Trabzon'a gelerek, Türkiye ile ittifak için müzakerede buldukları haberini Hariciye Nezaretinden Nusret Bey yalanlamıştır.³⁰ Azerbaycan'ın Gürcistan'la birlikte Bolşeviklere karşı mücadele edeceklerini bildirmiştir.³¹

Türk kuvvetleri Batum'a girmeden önce Batum'daki devlet erkânı şehri terk etmişlerdi. Noy Ramışvili, General Kutateladze ve Mdivani bir gemiye binerek kaçmışlardı. Batum Şehir Meclisi Başkanı Bulgakov ise Türk kuvvetleri şehre girmeden 2 saat önce şehri kara yoluyla terk etmişti. Batum Komutanı General Gedevanov 3.000 asker ve karargâhıyla birlikte Tiflis'e kaçmıştı. Devlet erkânının dışında halktan da birçok kişi Türkler şehre girmeden önce şehri terk etmişlerdi. Batum'da kalanların büyük çoğunluğu ise Müslüman kesimden oluşuyordu. Batum'u ele geçiren Türk yetkilileri şehirde asayiş sağlaması için halkın elinde bulunan silahların Aziz Meydanı'na getirmesini emretmiş, bu çağrıya uymayanları şiddetle cezalandırılacağını belirtmişlerdi. Halk da elinde bulunan bütün silahları hiçbir sorun çıkarmadan meydana getirmişti. Türk ordusu şehirde bu şekilde asayiş sağlamış ve hemen hemen neredeyse hiç yağma olayına rastlanmamıştır. Ayrıca hücum kıtaatının şehre girmemesi şehirde yıkımın olmamasını sağlamıştı. Türklerin şehre girmesinden sonraki gün 15 Nisan 1918'de Türk yetkilileri bütün kurumların çalışması için emir vermiştir. Şehir belediyesi, enerji santralleri ve diğer kurumlar çalışmaya başlamışlardı. Bu kurumların çalışması sokağa yansımış, şehirde hayat normale dönmüş, dükkânlar açılmaya başlamış, halk kendini güven içerisinde hissetmiştir. Nisan 15 ve 16'sı gecesi şehrin elektriği de verilmiştir. Ancak geceleri sokağa çıkma yasağı güvenlik nedeniyle bir süre daha uygulanmaya devam edecekti. Türk yetkilileri, 15 Nisan öğleden sonra saat 16.00'da bütün askerlerin Aziz Meydanı'nda toplanmasını emretmişti. Emre uyarak toplanan yaklaşık 2.000 kişi Ardahan kışlarına konulmuş ve burada bütün gün boyunca süren detaylı bir sayım yapılmıştı. Bu sayımda askerlerin savaşa katılıp katılmadıkları belirlenmeye çalışılmış, sayımdan sonra savaşa katılmayan askerler serbest bırakılmışlar, savaşa katılanlar ise kalede kalmışlardı. Ayrıca savunmaya katılan öğrenciler ise savaşa katılıp katılmadıklarına bakılmaksızın serbest bırakılmışlardı.³²

Bölgede askeri harekât başarıyla sonuçlanmış ancak iş bununla da bitmiş değildi. Brest-Litovsk Antlaşması'na göre; bu üç sancakta bir "plebisit" yani "halk oylaması" yapılması gerekiyordu. İstanbul'dan gelen bir emir üzerine Türk askeri makamları bu halk oylamasına nezaret edeceklerdi. Ermeni ve Gürcü çetelerinin şiddet hareketlerini önlemek amacıyla üç sancakta "örf-i idare" ilan edildi. Dolayısıyla buradaki idare bütünüyle askeri makamların eline geçmiş oluyordu. 4 Haziran

²⁷ İstikbal, 24 Mart 1337/1921, No: 258.

²⁸ Enis Şahin, *a.g.t.*, s.342.

²⁹ Serpil Sürmeli, *a.g.e.*, s.84.

³⁰ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Klasör No:18, Belge No:38, Adet:1.

³¹ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Klasör No:18, Belge No:67, Adet:1.

³² Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2010, s.121-122.

1918 tarihinde Batum'da Türkiye ile Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan (müstakil) hükümetleri arasında barış antlaşması imzalanmış ve normal münasebetler tesis edilmişti. Ancak bu mıntikalarda hala birçok çeteci ve başıboş dolaşanlar olduğundan asayişin sadece askeri idare ile mümkün olacağı aşikârdı.³³ 4-8 Haziran 1918 tarihli Batum Antlaşmaları'yla Türkiye, Kafkasya'daki tüm bu gelişmelere resmî geçerlilik de kazandırmıştır. Bu antlaşmalarla Türkiye, Kafkasya'da siyasî ve askerî üstünlüğü elde etmiş ve Kafkasya'daki bu genç devletler üzerinde hatırı sayılır bir hâkimiyet kurmuştu.³⁴

Osmanlı Hükümeti, bu sıralarda plebisit yapılacak bölgeye mülki memurlar tayin etti. Memurlar, plebisitin ne şekilde uygulanacağı hakkında halkı bilgilendireceklerdi. Böylece, Kars Mutasarrıf vekilliğine Mülkiye Müfettişi Hilmi Bey, Ardahan'a Şükrü Bey, Kağızman'a Asaf Talat Bey, Oltu'ya da Necati Bey tayin edildiler, ayrıca Kars Hâkimi Mehmet Ali, Savcı Sadi Rıza, Sorgu Hâkimi Burhaneddin Beylerle, Polis Mehmet efendi de tayin edilenler arasındaydı. Tayin edilen memurların başkanlığına da Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Abdülhalik Bey getirildi. Bu heyet mayıs sonlarına doğru Elviye-i Selase'ye gelerek vazifeye başlamışlardı.³⁵

Bazı yerlerden halkın oy mahallerine davul ve tüfeklerle geldikleri görülmüştü. Müslüman halkın Türkiye'ye katılmak için oy vermekte gösterdikleri etkili manzaralardan biri de bir köy halkının tamamen yeni fes giyerek gelmeleri idi. O köy halkına bunun sebebi sorulunca bu yeni fesleri bugün için sakladıklarını söylemişlerdir.

Bölgede yaşanan bir diğer olayın şahitliğini Abdülhalik Bey'in başkanlığındaki mülki heyete katılmak üzere İstanbul'dan hareket eden Abdulkadir Kemal'i Bey, Olur'a (Tavuskerd nahiyesinde) geldiklerinde halkın kendilerini silahlar atarak karşıladıklarını, içlerinden birinin atının sol ayağını kaldırıp nalını gözyaşlarıyla ıslatarak öptüğünü ve halkın ocaklarda, topraklarda ve sandıklarda sakladığı Sultan Aziz mühürlerini çıkartıp, padişaha gidecek mazbatayı mühürleyerek Türkiye'ye bağlılıklarını ispat ettiklerini belirtmekteydi.³⁶

Her üç sancakta "plebisit" hazırlıkları Haziran ve Temmuz'un ilk yarısında tamamlanmış bulunuyordu. 19 yaşını bitiren erkekler oy kullanabileceklerdi. Bunların listeleri, eski Rus kayıtları defterlerine göre tanzim edilmişti. Bu hususta her mahallenin mümessilleri tarafından zabıt tutuldu. Plebisiti yapacak komisyonlar da teşkil edildi. "Evet ve Hayır" ifade eden iki renkli pusulalar da hazırlandı. "Evet" için ayrı bir renk "Hayır" içinde başka bir renk oluşturuldu. Gizli oyla yapılması gereken bir plebisit tabii o zamanda aralarda mevcut şartlar altında icra edilecekti. Nezaret ancak bir taraflı olduğundan herhangi bir müdahale olmayacağı da aşikârdı. Üç sancakta (14 Temmuz 1918) başlayan ve birkaç günde yapılan bu "Halk Oylaması"nın neticeleri Ağustos'un ikinci haftasında açıklandı. Türk resmi makamlarına göre alınacak neticeler şu şekildeydi :³⁷

Ardahan sancağında: 241 Müslüman, 21 Rum ve 3 Rus Molokan köyü vardı. Bunların nüfusu 68.873 Müslüman ve 15.007 gayri Müslim olmak üzere toplamda 83.880 kişi vardı. Bunlardan Müslüman erkek nüfus 35.867 ve gayri Müslim erkek nüfus da 6.952 olup hepsi 42.819 kişi idi. Bu son rakamdan 22.654'ü oy sahibi idi. Bunlardan sadece 54 kişi Osmanlı Devleti'ne ilhakin aleyhine oy vermişler ve 22.600 kişi evet pusulasını kullanmışlardı.

Oltu çevresinde: 147 köy olup bunun 6'sı Rum idi. Müslümanlar 18.206, gayri Müslimler de 1.888 kişi idi. Erkek nüfus: Müslüman 9.070 gayri Müslim de 925 olup, hepsi 9.995 kişiydi. Seçim hakkını haiz olan 5.279 kişi ittifakla "evet" demişti.

Kars Bölgesi'ne gelince: İslam Ahali 65.248 ve gayri Müslim 1.675 nüfus olup, hepsi 66.923 kişi idi. Bundan erkekler 33.006 Müslüman, 840 gayri Müslim, hepsi 33.846 kişi idi. Oy kullanma

³³ Ahmet Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara, 1989, s.20.

³⁴ Enis Şahin, "Ana Hatlarıyla Türklerin Kafkasya Politikaları", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı, Sayı:71, 2015, Ankara, s.473.

³⁵ Mustafa Gül, *a.g.m.*, s.371.

³⁶ Serpil Sürmeli, *a.g.e.*, s.226-227.

³⁷ Ahmet Ender Gökdemir, *a.g.e.*, s.20-21.

hakkına sahip olanlar 19.446 kişi olup bunlardan sadece Magarcık-Molokan köyündeki 70 Rus çekimser kalmıştı.

Kağızman: Nahiyesinde 28.372 Müslüman ve 1.107 gayri Müslim olup, 29.569 kişi vardı. Erkek nüfus Müslüman 14.607 ve 590 gayri Müslim olup, toplamda 15.194 kişi idi. Oy hakkı olanlar 8.198 kişi olup, bunlardan sadece Başköy'de ve Horasan'da yaşayan 140 Rum çekimser kalmışlardı.

Artvin: Çevresinin İslam ahalisi 35.992 ve gayri Müslim 2.194 olup toplamda 38.186 kişi vardı. Erkek nüfus, Müslüman 27.282 kişi ve 3.583 gayri Müslim olup, hepsi 30.865 kişi idi. Oy sahibi de 16.317 kişi idi. Bunlardan 16.309 “evet” ve 3 kişi de “hayır” pusulası kullandı.

Batum şehrinde 4.312 kişi oy kullanma hakkına sahipti bunlardan 2.669 kişi “evet” ve 160 kişi “hayır” demiş ve 1483 kişi de çekimser kalmıştı.

Genel sonuca gelince: Bu üç sancakta erkek nüfusun sayısı 138.582 Müslüman ve 23.316 gayri Müslim olup, toplamda 161.908 kişi idi. Oy sahibi olanlar: 87.048 kişi idi. Bunlardan 85.129 kişi “evet”, 441 kişi “hayır” demiş ve 1693 kişi çekimser kalmıştı.³⁸

Bu şekilde yapılan “halk oylaması” sonunda İslam ahalinin çok büyük çoğunluğu teşkil etmesi ve “Evet” demesiyle “Elviye-i Selase”nin Türkiye’ye ilhakı kesinleşmiş oldu. Aynı sonucun komşular yani Ermeni, Gürcü ve İran mümessilleri hazır buldukları ve Brest-Litovsk antlaşması harfiyen yerine getirildiği takdirde de değişmeyeceği muhakkaktı. Çünkü Türk-İslam ahali hiçbir şüphe götürmez çoğunlukta idi ve kendilerinin Türk idaresinden başka bir idare istemediklerinden de en ufak bir şüphe yoktu. Nitekim onlar bu arzu ve azimlerini oyları ile açıkça ifade etmişlerdir.³⁹

Plebisit’ten sonra Abdülhalik Bey, mazbataları alarak İstanbul’a dönmüştü. 1918 Ağustos sonlarına doğru da Batum, Acara, Kars, Ardahan, Oltu, Kağızman ve Sarıkamış’ı temsilen 20’yi aşkın kişiden meydana gelen bir heyet, ilhakı tamamlamak için İstanbul’a gitmiştir.⁴⁰

Bu sırada 3 Temmuz 1918 tarihinde V. Sultan Mehmet Reşat vefat etmiş Osmanlı tahtına VI. Mehmet Vahideddin geçmişti. 15 Ağustos 1918’de Elviye-i Selase’den gelen heyeti kabul eden Sultan VI. Mehmet aynı gün yayımlanan fermanı ile de Kars, Ardahan, Livana (Artvin), Batum kaleleri ile yöresinin anavatana katılma dilekçelerinin kabul olunduğunu resmen ilan ederek, genel idarenin ona göre düzenleneceğini bildirmiştir.⁴¹

Üç Sancak’ta yapılan oylama ve neticeleri dış basında büyük ilgi ile takip edilmiştir. Osmanlı yetkililerinin demeçlerine yer verilerek yayımlanan haberlerde, Kars, Ardahan ve Batum’da yapılan halk oylamasında burada yaşayan halkın büyük bir çoğunlukla Türkiye’ye dâhil olmak istedikleri bilgisi yer almıştır. Osmanlı Sadrazamının bu bölgelerin tekrardan Osmanlı topraklarına katılmalarından dolayı formalitelerin hızlı bir şekilde giderilmekte olduğuna dair yaptığı açıklamalar da gazeteler tarafından halka duyurulmuştur. Diğer taraftan Osmanlı Devleti’nin bölgedeki faaliyetleri ile ilgili dış basına yansıyan haberlerde, Türkiye’nin payına Karadeniz’in doğusunda Erivan, Kars ve Batum bölgesinin de dâhil olduğu oldukça geniş ve büyük bir toprak parçasının düştüğüne dikkat çekilmekteydi. Ayrıca Türklerin, kendilerine verilen topraklarla yetinmediğini ve Panturanizm hedefi doğrultusunda, Türkistan’a varmak için harekete geçtikleri yönünde de farklı yorumlar yapılmaktaydı. Ancak bazı gazetelerde de Romanya barışı neticelendikten sonra Almanya ve Bulgaristan’ın kazanımları yanında Türklerin kazanımlarının oldukça az olduğuna dair değerlendirmeler de yapılmıştır. Bu doğrultuda yayımlanan makalelerde müttefiklerinin kazanımları üzerine Türklerin, Kırım’dan ve Balkanlardan haklar talep ettikleri ve yaygara koparttıkları ileri

³⁸ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s.491-492.

³⁹ Ahmet Ender Gökdemir, *a.g.e.*, s.22.

⁴⁰ Mustafa Gül, *a.g.m.*, s.372.

⁴¹ Ahmet Ender Gökdemir, *a.g.e.*, s.22.

sürülürken, Almanya'nın ise Transkafkasya ve Hazar'a uzanan toprakları elinde tutmakta kararlı olduğuna dair yorumlar yapılmıştır.⁴²

Birinci Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi ve Türkiye'nin Transkafkasya'yı Tahliyesi

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer alan Osmanlı Devleti, savaşın başlangıcında bazı cephelerde özellikle Çanakkale'de beklenmedik başarılar kazandı. Rusya'da çıkan Bolşevik ihtilali sonucunda ise 93 Harbinde (1877-1878) kaybettiği Elviye-i Selase'yi geri alma şansını elde etmiş ve Brest-Litovsk Antlaşması ile de bu amacına ulaşmıştı. Fakat Osmanlı Devleti'nin başarısı fazla uzun sürmedi.⁴³

Türk hükümeti Mondros Mütarekesi görüşmeleri başlamadan önce Brest-Litovsk Antlaşması dışında ele geçirilen arazileri boşaltmaya karar vermiş ve bu karar 21 Ekim 1918 tarihinde verilen bir emirle kesinleşmişti. Ancak Türk hükümetinin almış olduğu bu karar tahliye edilecek araziler üzerinde yaşayan Türk-İslam ahaliyi oldukça tedirgin etmişti.

Türk hükümetinin en büyük gayreti, Brest-Litovsk Antlaşmasıyla elde edilen üç sancak bu tahliyenin dışında tutmaya çalışmaktı. Fakat üç sancak ahali de Kafkasya'da boşaltılacak arazilerde yaşayan Müslüman ahali gibi buraların tahliye edileceği endişesini taşımaktaydı.⁴⁴

Dörtlü ittifak devletlerinin yenileceğini anlayan Osmanlı hükümeti 30 Ekim 1918 tarihinde üçlü itilaf devletleriyle Mondros Ateşkes antlaşmasını imzalayarak savaştan çekilmiştir.

Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Kuzey İran ve Kafkasya'da fethettikleri tüm bölgeleri Brest-Litovsk Antlaşması'yla kendilerine verilen Kars, Ardahan ve Batum Bölgeleri'ni boşaltmak zorundaydı. Askerleriyle beraber Osmanlı ordu komutanlığı, tüm silahları ve askeri malzemeleri Anadolu'ya taşımaya karar verdiler. Gürcü ve Ermeni Hükümetleri arasında anlaşmazlığın sürdürülmesi için Osmanlı Hükümeti Ahıska'nın Gürcülere, Ahılkelek'in Ermenilere bırakılacağını ilan etti.

Osmanlı-Gürcü anlaşmazlığı Batum bölgesinde de başladı. Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla Türk birliklerinin Elviye-i Selase'den çıkacağı hakkındaki haberler Tiflis'e ulaşır ulaşmaz, Gürcü siyasetçiler Batum ve tüm Acara Bölgesi'nin Gürcistan'a ilhaki için aktif faaliyetlere başladılar.⁴⁵

Bölgede Osmanlı askerlerinin tahliyesinden sorumlu 9. Ordu komutanlığı mevcuttu. 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'da hükümetin bu konuda verdiği karara uyararak bölgenin Gürcü işgaline girmesini kabulleniyor ve Türk-İslam ahaliyi Gürcü hükümetinin insafına terk ediyordu.⁴⁶

Türk birlikleri, bu toprakları boşaltırken Elviye-i Selase'nin Ermeni ve Gürcülerin ellerine geçmemesi için milli şuralar kurmuş fakat başarılı olamamıştır.⁴⁷

İngilizlerin Ocak 1919 sonuna kadar Elviye-i Selase'nin boşaltılmasında ısrar etmeleri üzerine Harbiye Nezareti, tahliyenin tamamlanmasına kadar Trabzon-Batum arasında istihdam edilmek üzere Şam, Giresun ve Gülcemal vapurlarını yeteri miktarda deniz subayı ile birlikte 9. Ordunun emrine vermiştir.

Tahliyenin yoğunlaştığı bir sırada Batum'daki İngiliz işgal kuvvetleri kumandanı Batum Müstahkem Mevkii Kumandanını ziyaret ederek, Batum mıntıkasındaki Türk askerlerinin miktarını sormuş, kendisine Azerbaycan'dan gelmekte olanlarla birlikte ve terhis efradı da dâhil 24.000 asker

⁴² Zehra Aslan- Yeliz Usta, "Dış Basın ve Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Brest Litovsk'tan İngiliz İşgaline "Batum" (Haziran 1918-Ocak 1919)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı:22, Trabzon, 2017, s.79.

⁴³ Mehmet Okur, "Mütareke Döneminde İngilizlerin Batum'daki Faaliyetleri ve Türk Ordusunun Tahliye Edilmesi", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri 2. (Sunulmayan Bildiriler) XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar* (24-26 Ekim 2001- İstanbul) Ankara, 2003, s.169.

⁴⁴ Serpil Sürmeli, *a.g.e.*, s.341.

⁴⁵ Gela Guniava, *Türk-Rus İlişkileri ve Gürcistan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2007, s.93-94.

⁴⁶ Ahmet Ender Gökdemir, *a.g.e.*, s.41.

⁴⁷ Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s.8.

olduğu cevabı verilmiştir. İngiliz kumandanı yine bu ziyarette Cemal Paşa'dan tahliye için daha hızlı davranılmasını istemiş ve geç kalınması halinde sıkıntılar çıkabileceğini dile getirmiştir.⁴⁸

Bu sırada Elviye-i Selase'nin tahliyesi devam etmekteydi. Fakat İngilizler tahliyenin sona ermesini beklemeden buraların işgalinde acele etmişlerdir. 24 Aralık'ta Batum'u, 26 Aralık'ta Kars ve Ardahan'ı işgal etmişlerdi. Ancak nakil ve sevk için bir geçiş noktası olan Batum'da terhis ve tahliye sebebiyle binlerce Türk askeri memleket dâhiline sevk edilmek üzere beklerken, İngiliz birliklerinin Kafkasya'yı işgal için Batum'a gelmesi pek çok güçlüğün ortaya çıkmasına sebep olmuştu.⁴⁹

TBMM Hükümeti ile Gürcistan Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulması

Türkiye'nin Kafkasya ülkeleriyle başta sınır olmak üzere sorunlarını çözebilmesi, bu ülkelerle siyasi ve askeri çatışmaya girmekten çok, İngiliz ve Sovyet etki ve çatışmasını göz önünde bulundurmasına bağlı olmuştur. TBMM Hükümeti-Kafkasya ilişkileri bölgedeki belirsizlik ve değişkenlik nedeni ile daha çok Kafkasya üzerinde siyasi ve askeri etkinliği olan Sovyetlerle yürütülmüş ve nihai kararlar hep Sovyetlerle birlikte alınmıştır.⁵⁰

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 18 Aralık 1917 yılında imzalanan Erzincan Mütarekesi ile Türk-Rus harbine son verilmiştir. Bu mütarekeden sonra Rusların bölgeden çekilmesi ile Elviye-i Selase hem Anadolu'dan hem de Kafkasya'dan göç almaya başlamıştır. 93 Harbi'nden sonra Elviye-i Selase'den Erzurum, Sivas, Trabzon gibi bölgelere gitmiş olan çok sayıda göçmen 1920 yılından sonra terk etmek zorunda kaldıkları topraklarına geri dönmek istemişlerdir. Bunun için de TBMM Hükümetine ve yerel idarelere başvurarak mahkeme kararı ile topraklarının iadesini sağlamışlardır.⁵¹

Kafkasya ülkeleriyle sürdürülen ilişkiler, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra da devam etmiştir.⁵²

TBMM, 23 Nisan 1920'de açılışından tam 3 gün sonra Moskova Hükümeti'ne bir mektup yazdı. TBMM Başkanı Mustafa Kemal imzasıyla Moskova'ya gönderilen bu mektupta, askeri ve siyasi bir ittifak yapılarak batı emperyalizmine karşı birlikte mücadele edilmesi, Bolşeviklerin Gürcistan'a askeri harekât yapıp İngilizleri buradan çıkarmaya çalışmaları halinde Türkiye Hükümeti'nin de emperyalist Ermenistan hükümetine bir askeri harekât yapmayı kabul edeceği ve emperyalizm aleyhine girişilecek ortak mücadele için başlangıç olarak 5 Milyon altın, asker, silah, cephane ve malzemenin gönderilmesi istenmekteydi. Bu mektupla TBMM ilk siyasi girişimini gerçekleştirmiş oluyordu.⁵³

TBMM'nin 26 Nisan'da Moskova'ya gönderdiği mektubun cevabı 3 Haziran'da yazılmış olup, 15 Haziran'da Ankara'ya ulaşmıştır.

Mektupta, Kürdistan, Lazistan, Batum ve Doğu Trakya'da "referandum" yapılmasına, Ermenistan ve İran'la Türkiye arasında çizilecek yeni sınırlara ilişkin teklifler vardı. Öbür taraftan bu tarihlerde Anadolu'da yer yer ayaklanmalar mevcut olup Yunanlıların da taarruza geçeceklerinden şüpheleniliyordu. Ayrıca İngilizler Kafkasya'dan kuvvetlerini çekme kararı almalarına rağmen henüz bu kararlarını hayata geçirmemişlerdi. Bu sebeplerden dolayı Ermeni hareketi ertelenmiştir.⁵⁴

⁴⁸ Mehmet Okur, *a.g.m.*, s.179.

⁴⁹ Serpil Sürmeli, *a.g.e.*, s.386-387.

⁵⁰ Ahmet Emin Yaman, "Türk Kurtuluş Savaşı'nda Kafkasya İlişkilerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Yansıması ve Kafkasya Politikası", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan bildiriler) XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye İle Kafkaslar (24-26 Ekim 2001- İstanbul)*, Ankara, 2003, s.46.

⁵¹ Zehra Arslan, "Batum Göçmenleri (1914-1930)", *Bilig Dergisi*, Sayı:71, Ankara, Güz 2014, s.52.

⁵² Yavuz Özgüldür, *a.g.m.*, s.82.

⁵³ Serpil Sürmeli, *a.g.e.*, s.532.

⁵⁴ Gela Guniava, *a.g.t.*, s.117.

Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında Moskova'ya giden heyetin Moskova'daki görüşmeleri kolay geçmemiş ve aylarca devam etmiştir. 24 Ağustos 1920'de Türk heyeti ile Sovyetler arasında bir antlaşma tasarısı üzerinde mutabakata varılmış, fakat bu antlaşma, Kafkas bölgesindeki çatışmalar yüzünden, 7 ay sonra imzalanabilmiştir.⁵⁵

Rus Sovyet hükümeti, Türkiye ile Rusya arasında iyi komşuluk ilişkilerinin ve sürekli bir dostluğun kurulması amacı ile doğrudan doğruya diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin kurulmasını önermiştir. Her halka kendi geleceğini kendisinin tayin etmesi hakkının tanınması ilkesine sonuna kadar bağlı olan Rus Sovyet hükümeti, Türk milletinin bağımsızlığı ve egemenliği uğruna sürdürdüğü mücadelesini tüm dikkati ile izliyor ve Türkiye için çok zor olan bugünlerde, Türk ve Rus halkını birleştirecek bir dostluğun sağlam temelini kurabilmekten büyük bir mutluluk duyuyordu.⁵⁶

Ermenistan'a yapılan askeri harekât, İngiliz ve Ermeni propagandalarının da etkisiyle Gürcistan'da endişe yaratmış, önlem olarak 9 Ekim 1920'de seferberlik ilan etmişler ve İngilizlerin teşvikiyle bir beyanname yayımlamışlardı. Gürcistan'da görülen endişe ve ilan edilen seferberlik İngilizlerin Batum'u tekrar işgal edeceği hakkında yayılan haberler, Ankara'nın da endişelenmesine sebep olmuş ve Gürcistan Hükümeti'ni tatmin gereğini duymuştu. Gürcülerin çabası, 7 Mayıs 1920 tarihli Gürcü-Sovyet antlaşmasını kabul ettirmektir.⁵⁷

İngilizler 7 Temmuz'da Batum'u Gürcülere devrettikten sonra 11 Temmuz'da Batum'u tahliye ettiler. Sadece Batum limanında bir İngiliz ve bir ufak Fransız karakol torpido muhribi kalmıştı. İngilizler Batum'dan çekilirken bütün mıntıka karakolları dairelerini Gürcülere teslim ettiler.

Türkiye Batum'un Gürcüler tarafından işgalini 9 Temmuz'da 3. Fırka Kumandanı Rüştü Bey imzasıyla gönderilen telgrafla öğrenmiş bulunuyordu. Bu bilgiler de sınıra gelen Batum İslam Cemiyeti Heyeti tarafından verilmişti.

Batum'un Gürcüler tarafından işgaline o sırada Türkiye'nin yapabileceği bir şey yoktu. Kazım Karabekir Paşa bu konuda "Batum meselesiyle bilfiil uğraşamayız ve fikren de fazla meşgul olamayız" diyordu. Çünkü şartlar Batum'a müdahaleye uygun değildi. Ama Türkiye, Gürcü işgaliyle birlikte Batum'da cereyan eden olaylar hakkında bilgi almaya devam etmekteydi.⁵⁸

13 Kasım 1920'de Tiflis'e Ankara Hükümeti resmi temsilcisi Albay Kazım Bey gitmiştir. Gürcistan'da onu çok iyi ağırladılar. Gürcistan Cumhuriyeti gazetecileri ile buluştuğunda Kazım Bey "Hükümetim bana yetki verip Gürcistan Hükümeti ile dostluk ve iyi niyet ilişkileri kurmak için görevlendirdi. Gürcistan'ın bağımsız ve güçlü olması Ankara Hükümeti'nin menfaatlerindedir ve her iki hükümet arasında kurulacak münasebetler de bu menfaatlere dayanacaktır. Ankara Hükümeti Gürcistan Hükümeti'nin ihtiyatlı siyasetini olumlu şekilde değerlendiriyordu. Gürcistan Hükümeti'nin doğru ve akılcı yaklaşımları Ankara Hükümeti ile örtüştüğü için Türkiye, Gürcistan Hükümeti ile resmi ilişkilere başlamıştır.

Albay Kazım Bey'in ifadesi ile "Gürcistan'da yaşayan Müslümanların barış içinde yaşadıklarından çok memnunuz ve bu akıllı siyaset Gürcistan ve Türkiye Hükümetlerini yaklaştıran aramızdaki dostluğu daha da pekiştirecektir. Hudutlara gelince, şu an ben bu konu hakkında hükümetimle görüşmelerimi sürdürüyorum. Bizim ve Gürcistan'ın ortak menfaatlerimiz var ve düşmanların davranışlarına rağmen iş barış yolu ile çözülecek ve hiçbir ihtilaf meydana gelmeyecektir. Bu işin böyle olacağından eminim. Şu da bilinmelidir ki aramızda bir anlaşmazlık ve düşmanlık yaratan savaş cephesi de yoktur. Gürcistan çok şeyden dolayı sempatiimizi kazanmıştır. Umuyorum ki Gürcistan Hükümeti de samimiyetimizi samimiyetle karşılar ve her iki devlet arasında

⁵⁵ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası cilt:1 (1919-1973)*, Ankara, 1982, s.22.

⁵⁶ Suat Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Ankara, 1992. s.37.

⁵⁷ Ahmet Emin Yaman, *a.g.m.*, s.53.

⁵⁸ Serpil Sürmeli, *a.g.e.*, s.554.

meydana gelen konular da dostluk ortamında çözülür. Bütün bunları da siyasal yaklaşımlar ve görüşmeler teşvik edecektir” diye ifade de bulunmuştur.⁵⁹

Ekim 1920’de bir sınır anlaşmazlığı sebebiyle Ermenilerle çarpışmalar başladı ve Türk birlikleri, Kars’la Gümrü’yü ele geçirdiler. Ermenistan’da Türk milliyetçilerle Sovyet Rusya arasında Taşnak Hükümeti’ni devirmek için bir danışıklı döğüş olduğu inancı yaygındı. Oysa böyle bir danışıklı döğüş olmuş olsaydı bundan daha çok Sovyet Rusya yararına sonuçlar beklenebilirdi. Gerçekte ise Türk birliklerinin ilerleyişi devam ediyordu.⁶⁰

Ne Ermeniler, ne Ruslar ne de Batılı devletler Türk ordusunun Ermenistan’ı rahat bir şekilde yenebileceğini sanmıyordu. 30 Ekim 1920’de Kars, 7 Kasım’da Gümrü alınmış ve Ermenistan’ın dayanma gücü kalmadığı anlaşılmıştır. Taşnaklar tarafından arabulucu olarak tanınan Sovyet Rusya’nın yardımıyla 3 Aralık 1920’de Gümrü’de Türkiye ve Ermenistan arasında bir barış antlaşması imzalandı. Ancak savaşta yenildiğinden dolayı artan hoşnutsuzluktan yararlanan Bolşevikler 5 Aralık 1920’de Erivan’da bir ayaklanma tertipleyip Tüm Ermenistan’ı ele geçirdiler ve burada Sovyet hükümeti kurdular.

Türkiye-Ermenistan savaşı sırasında Gürcistan Hükümeti’nin alacağı tavır önem taşıyordu. Ermenilerin yenilmesini istemeyen İngilizler, Taşnaklara yardım sağlaması için Tiflis ile müzakerelere başladılar. Aynı zamanda Gürcistan’ın tarafsızlığını sağlamak için TBMM, Tiflis’e bir heyet gönderilmesi kararı verdi. Heyete verilen talimata göre Gürcü Hükümeti’ne Ermeni harekâtının sebeplerinin anlatılmasına ve onu bu savaşta tarafsız kalacağına kabul ettirmekle birlikte Gürcistan’da Türklere ve Ermenilere karşı duyguları, Gürcü Hükümeti’nin planlarını ve askeri birlikler hakkında bilgiler almalıydılar. Türk heyeti, Gürcistan hükümeti üyeleri dışında Tiflis’teki Sovyet Rusya temsilcisi Kirov ile görüştü ve ülkedeki durumu ve Bolşeviklerin düşüncelerini de öğrenmişti.⁶¹ Dolayısıyla Ermenilerle Türkiye arasında akdedilmiş bir muahede vardı ve bu da Gümrü muahedesini idi.⁶²

3 Aralık 1920’de imzalanan ve Gümrü Antlaşması adını alan bu antlaşma Ankara hükümetinin imzaladığı ilk antlaşma olmuştur. Bu antlaşmayla Türkiye, vaktiyle kaybetmiş olduğu Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp ve Iğdır’ı yeniden topraklarına kattı ve çok sayıda silah ve cephane ele geçirdi. Böylece bu antlaşma sonunda Türk kuvvetlerinin bir kısmı ile silah ve cephanenin büyük bir kısmının Batı Cephesine gönderilmesi imkânı doğmuş oldu.

Gümrü antlaşmasının en büyük özelliği Ankara hükümetinin ilk, Erivan hükümetinin son imzaladığı antlaşma olmasıydı. Çünkü bu antlaşmadan sonra Ermeni hükümeti 5 Aralık 1920’de Sovyetleştirilmişti. Böylece Transkafkasya’da Azerbaycan’dan sonra Ermenistan’da Bolşevikleştirilmiş ve geriye sadece Gürcistan kalmıştı.⁶³

Sonuç

Transkafkasya’da Rus varlığının sona ermesi sonucu itibariyle bölgede bir otorite boşluğu meydana gelmiştir. Savaşın son yılında iki müttefik devlet olan Almanya ve Osmanlı Devleti, Kafkasya’daki bu boşluğu kendi otoritelerini koruyabilmek için ciddi bir şekilde rekabete girişmişlerdir.

Azerbaycan ve Ermenistan’da Bolşevik yönetimler kurulmuş sıra Gürcistan’a gelmişti. Ancak Gürcistan’ın Anadolu için büyük önemi vardı. Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Ardahan ve Artvin Gürcistan idaresi altında idi. Ayrıca yine Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Batum’da

⁵⁹ Roin Kavrelişvili, “Türkiye-Gürcistan İlişkileri (1921 Sonrası Tarihi Süreç)”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Ordu, 2010, s.94.

⁶⁰ Selami Kılıç, “1917-1918’de Kafkasya’daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesi’nin Bu Konudaki Çalışmaları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, Erzurum, 1996, s.49.

⁶¹ Gela Guniava, *a.g.t.*, s.121.

⁶² TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, 13 Eylül 1920, Ankara, 1981, s.226.

⁶³ Serpil Sürmeli, *a.g.e.*, s.596-597.

İngilizlerin işgalleri altında iken 1920 yılının Temmuz'unda İngilizlerin buraları terk etmeleri üzerine Gürcistan tarafından işgal edilmişti. Azerbaycan ve Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi üzerine sıranın kendilerine geldiğini anlayan Gürcistan Hükümeti derhal Anadolu ile temasa geçmiş ve Sovyet Rusya'ya karşı Anadolu'nun yardımını istemeye başlamıştır.

Kafkasya'da yeni kurulan Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleri'nin kurulduğu coğrafyayı kendi sınırlarının bir parçası olarak gören Bolşevik Rusya, adı geçen devletlerin bağımsızlığını resmen kabullenmemiştir. Bununla birlikte ilerleyen süreçte Rusya'daki iç savaştan dolayı oluşan yeni cumhuriyetlere müdahale etme imkânına da sahip değildi. Bundan dolayı Kafkasya'da vuku bulan olaylara geçici olarak sessiz kalıyor ve daha ziyade diplomatik ve askeri çabalarını sarf ediyordu.

İngilizlerin Kafkasya'ya girdikleri günden beri hükümetlerinde mali nedenler ileri sürülerek Transkafkasya'nın ve Batum'un boşaltılması isteği, İngilizlerin bunu çeşitli formüller bulmaya çalışarak hem Bolşevik tehlikesi, hem de çıkarları yüzünden geciktirmeleri, Bakü'nün düşüşünden sonra artık bu işlemi daha fazla uzatmanın anlamsızlığını ortaya koymuştur.

İngilizler bu işlemi gerçekleştirmeden önce bazı kararlar almış ve bunu üç Transkafkas ülkesine kabul ettirmek istemiştir. Özellikle Batum'u boşaltmadan önce buranın Milletler Cemiyeti garantisi altında serbest bir liman olmasını, Ermenistan'a da Karadeniz'e çıkış ve Batum limanının bir kısmını kullanma hakkının verilmesini, müttefiklerin Türkiye ile barış programını uygulayabilmeleri için Transkafkasya Cumhuriyetlerini siyasi ve askeri yönden güçlendirerek karşılıklı ilişkilerini düzenlemeyi oldukça gerekli bulmuştu. Onlara göre Türkiye ve Sovyet Rusya arasında ancak Transkafkasya Cumhuriyetleri bir set oluşturabilir, Batum Anadolu'ya doğrudan doğruya baskı için bir dayanak mıntıkası rolünü oynayabilirdi.

KAYNAKÇA

- ATAÇ, A.M., *Rusya Tarihi, Türkler ve Komşularıyla Münasebetleri*, Ankara, 1952
- ATAK, Sadık, *Rusya Siyaseti ve Rusların Yayılma Siyaseti*, Ankara, 1964
- ASLAN, Zehra, “Brest Litovsk Müzakerelerinin Türk Kamuoyuna Yansımaları ‘’, I. Dünya Savaşında Karadeniz ve Kafkasya (Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler), Editörler: Prof. Dr. Mehmet Okur, Doç. Dr. Bahadır Güneş, Yrd. Doç. Dr. Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2017
- ASLAN, Zehra, “Batum Göçmenleri (1914-1930)”, *Bilgi Dergisi*, Sayı:71, Ankara, Güz 2014
- ASLAN, Zehra – Usta Yeliz, “Dış Basın ve Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Brest Litovsk'tan İngiliz İşgaline “Batum” (Haziran 1918-Ocak 1919)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı:22, Trabzon, 2017
- BİLGE, Suat, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Ankara, 1992
- EKİCİ, Yunus, *İkinci Dünya Savaşından Bağımsızlığına Kadar Gürcistan (1939-1991)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2017
- GÖKAY, Bülent, *Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, (Çev: Sermet Yalçın), İstanbul, 1998
- GÖKDEMİR, Ahmet Ender, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara, 1989
- GÖNLÜBOL, Mehmet - Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası cilt:1 (1919-1973)*, Ankara, 1982
- GÜNİEVA, Gela, *Türk-Rus İlişkileri ve Gürcistan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2007
- GÜL, Muhittin, “Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Cilt 11, No:1, Sakarya, 2009
- GÜL, Mustafa, “Elviye-İ Selase'nin Osmanlı Devletine İadesi ve Bazı Uygulamalar”, *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 4, Sayı 15, Ankara, 1995
- GÜRÜN, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, AKDITYK, TTK Basımevi, Ankara, 1991

F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 2019-29/1

İstikbal, 24 Mart 1337/1921, No: 258

KAVRELİŞVİLİ, Roin, “Türkiye-Gürcistan İlişkileri (1921 Sonrası Tarihi Süreç)”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Ordu, 2010

KILIÇ, Selami, “1917-1918’de Kafkasya’daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında, Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesinin Bu Konudaki Çalışmaları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, Erzurum, 1996

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990

LAWRENCE, John, *A History Of Russia*, Newyork, 1978

LENİN, Vladimir İliç, *Yaklaşan Felaket ve Kurtulma Çareleri* (Çev: Mehmet Korkmaz), Ankara, 1990

MACKENZIE David - CURRAN Michael W., *A History Of Russia, The Soviet Union, And Beyond*, Grensboro, 2001

MISIROĞLU, Kadir, *Moskof Mezalimi*, İstanbul, 1972

OKUR, Mehmet, “Mütareke Döneminde İngilizlerin Batum’daki Faaliyetleri ve Türk Ordusunun Tahliye Edilmesi”, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri 2. (Sunulmayan Bildiriler) XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001- İstanbul)* Ankara, 2003

ÖZGÜLDÜR, Yavuz, “1918-1922 Dönemi Kafkasya’daki Siyasi Gelişmeler ve Türkiye”, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler) XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-25 Ekim 2001- İstanbul)*, Ankara, 2003

PİPES, Richard, *The Russian Revolution*, Newyork, 1991

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918’e)* Ankara, 2008

SARI, Mustafa, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2010

SARI, Mustafa, “Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkasya Cephesi”, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, İstanbul, Mart 2016

SÜRMEİLİ, Serpil, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara, 2001

ŞAHİN, Enis, “Ana Hatlarıyla Türklerin Kafkasya Politikaları”, *Yeni Türkiye Dergisi, Kafkaslar Özel Sayısı*, Sayı:71, 2015, Ankara

ŞAHİN, Enis, *Türkiye ve Maverayı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)* (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi), Erzurum, 1996

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, 13 Eylül 1920, Ankara, 1981

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Klasör No:18, Belge No:38, Adet:1.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Klasör No:18, Belge No:67, Adet:1.

YALÇIN, Durmuş, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1*, Ankara, 2004

YAMAN, Ahmet Emin, “Türk Kurtuluş Savaşı’nda Kafkasya İlişkilerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Yansıması ve Kafkasya Politikası”, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan bildiriler) XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye İle Kafkaslar (24-26 Ekim 2001- İstanbul)*, Ankara, 2003

YÜCEER, Nasır, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu’nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan’ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Ankara, 2002

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan, özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.
3. Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.
4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.
6. Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.

Aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır

1. Yazılar A4 kâğıdının bir yüzüne 16x24,5 cm. boyutunda basılır. (Kenar boşlukları üstten 2,5 alttan 2,5, iç kenar 2,5, dış kenar 2,5 cm. olacaktır.) ilk sayfada üstten 4 cm. boşluk bırakılır.
2. Yazılar PC bilgisayarda Microsoft Word programında 11 punto Times karakteri ile tek satır aralıklı olarak yazılır. Özetler 10 punto, yazı içindeki tablolar, fotoğraflar ve şekil adları ile dipnotlar 9 punto ile yazılır. Kaynaklar listesi satır başlarında 0,7 cm boşluk bırakılarak aslı paragraflar halinde 10 punto ile yazılır.
3. Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Türkçe başlığın altına yabancı dilde başlık ilk harfler büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Metin içindeki başlıklar ve paragraflar öncesinde 6 punto boşluk bırakılır.
4. Başlıktan sonra 12 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı unvansız olarak sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve elmek (e.mail) adresi dipnot olarak belirtilir.
5. Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.
6. Yazar adından sonra 12 punto boşluk bırakılarak Türkçe ve yabancı dilde 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.
7. Makale; tablo, şekil ve fotoğraf ve kaynaklar dahil **25 sayfa**yı geçmemelidir. Makalenin toplam boyutu 3 mb'ı aşmamalıdır.
8. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (14x20 cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo ve fotoğraflar ile renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır. Makalede yer alan fotoğraf ve şekillerin yoğunluğu düşük olmalıdır.
9. Atıfta bulunulan kaynaklar metin içinde, yazarın soyadı ve yayın yılı parantez içinde gösterilir. Açıklamalar ise sayfa altında dipnot olarak verilir.
10. Metin içinde değinilen bütün kaynaklar makalenin sonundaki kaynaklar bölümünde yazar soyadına göre alfabetik olarak dizilir. Kaynakların önüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken;

1. Yayımlanması istenen makaleler, bilgisayar ortamında hazırlanıp, A4 formatında bilgisayar çıktısı olarak 3 nüsha teslim edilir. Nüshalardan ikisinde yazar ad(lar)ı ve adresleri belirtilmez.
2. Makale teslim edilirken, özgün bir yazı olduğunu ve daha önce herhangi bir yerde yayımlanmadığını belirten bir yazı (teslim formu) imzalanır.
3. Makalenin teslimi sırasında posta işlemlerinde kullanılmak üzere, her biri 1 TL değerinde 40 adet posta pulu, 10 adet 26x35 ebadında zarf ve dört poşet dosya ile bir plastik kapaklı dosya da teslim edilir.
4. Hakem önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenen makalenin son şeklini gösteren bir nüsha yazı ile birlikte 3½ inch'lik micro floppy disk (disket) ya da CD ortamında teslim edilir.
5. Hakemlerden olumlu rapor alamayan makale yayımlanmaz ve yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Yazışma Adresi:

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 23119 – ELAZIĞ

Tlf : 0 (424) 241 54 80

Faks: 0 (424) 233 21 80

e.mail: sbedergi@firat.edu.tr

0 (424) 237 00 00 – 3739